*ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ*

# ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ

*ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΟΥΓΔΟΥΝΟΥ*

# ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

---

## SANCTI IRENAEI EPISCOPI LUGDUNENSIS

QUAE

# SUPERSUNT OMNIA.

ACCEDIT

APPARATUS CONTINENS EX IIS, QUAE AB ALIIS EDITORIBUS AUT DE IRENAEO IPSO AUT DE SCRIPTIS EIUS SUNT DISPUTATA, MELIORA ET ITERATIONE HAUD INDIGNA.

EDIDIT

**ADOLPHUS STIEREN,**

THEOLOGIAE ET PHILOSOPHIAE DOCTOR,
IN UNIVERSITATE LITTERARUM IENENSI ANTEHAC THEOL. PROFESSOR, NUNC DIOECESEOS ISENACENSIS ANTISTES, SOCIETATIS HISTORICAE LIPSIENSIS SODALIS ORDINARIUS.

**Tomus II.**

*Ὥσπερ οἱ βλέποντες τὸ φῶς ἐντός εἰσι τοῦ φωτός, καὶ τῆς λαμπρότητος αὐτοῦ μετέχουσιν· οὕτως οἱ βλέποντες τὸν Θεὸν ἐντός εἰσι τοῦ Θεοῦ, μετέχοντες αὐτοῦ τῆς λαμπρότητος.*

Iren. IV. 20, 5.

---

**LIPSIAE,**

T. O. WEIGEL.

MDCCCLIII.

Irenaeus, Saint, bp. of Lyons,

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

# ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΟΥΓΔΟΥΝΟΥ

# ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

---

## SANCTI IRENAEI EPISCOPI LUGDUNENSIS

QUAE

# SUPERSUNT OMNIA.

ACCEDIT

APPARATUS CONTINENS EX IIS, QUAE AB ALIIS EDITORIBUS AUT DE IRENAEO IPSO AUT DE SCRIPTIS EIUS SUNT DISPUTATA, MELIORA ET ITERATIONE HAUD INDIGNA.

EDIDIT

**ADOLPHUS STIEREN,**

THEOLOGIAE LICENTIATUS ET PHILOSOPHIAE DOCTOR,
IN UNIVERSITATE LITTERARUM JENENSI THEOL. PROF. E. O., SOCIETATIS HISTORICAE LIPSIENSIS SODALIS ORDINARIUS.

*Ὥσπερ οἱ βλέποντες τὸ φῶς ἐντός εἰσι τοῦ φωτός, καὶ τῆς λαμπρότητος αὐτοῦ μετέχουσιν· οὕτως οἱ βλέποντες τὸν Θεὸν ἐντός εἰσι τοῦ Θεοῦ, μετέχοντες αὐτοῦ τῆς λαμπρότητος.*
Iren. IV. 20, 5.

**Tomus II.**

---

**LIPSIAE,**
T. O. WEIGEL.
MDCCCXLVIII.

# APPARATUS

## AD OPERA

# SANCTI IRENAEI EPISCOPI LUGDUNENSIS

QUO CONTINENTUR

PRAEFATIONES ET PROLEGOMENA ALIORUM EDITORUM

TUM COMMENTATIONES AD AUTHENTIAM OPERIS ADV. HAER. PERTINENTES

TUM SCRIPTA VIRORUM DOCTORUM QUAE SPECTANT AD IV RENAE FRAGMENTA A CHRISTOPHORO MATTHAEO PFAFFIO TUBINGENSI E LATEBRIS BIBLIOTHECAE TAURINENSIS QUONDAM ERUTA ET EDITA

DENIQUE SELECTAE ALIORUM ANNOTATIONES AD IRENAEI SCRIPTA.

ADORNAVIT

**ADOLPHUS STIEREN,**

THEOLOGIAE ET PHILOSOPHIAE DOCTOR,
IN UNIVERSITATE LITTERARUM IENENSI ANTEHAC THEOL. PROFESSOR, NUNC DIOECESEOS ISENACENSIS ANTISTES, SOCIETATIS HISTORICAE LIPSIENSIS SODALIS ORDINARIUS.

**LIPSIAE,**

T. O. WEIGEL.

MDCCCLIII.

*ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ*

# ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ

*ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΟΥΓΔΟΥΝΟΥ*

# ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

---

**SANCTI IRENAEI EPISCOPI LUGDUNENSIS**

QUAE

# SUPERSUNT OMNIA.

ACCEDIT

APPARATUS CONTINENS EX IIS, QUAE AB ALIIS EDITORIBUS AUT DE IRENAEO IPSO AUT DE SCRIPTIS EIUS SUNT DISPUTATA, MELIORA ET ITERATIONE HAUD INDIGNA.

EDIDIT

**ADOLPHUS STIEREN,**

THEOLOG. LICENTIATUS ET PHIL. DOCTOR, IN UNIVERSITATE LITTERARUM JENENSI THEOL. PROF. E. O., SOCIETATIS HISTORICAE LIPSIENSIS SODALIS ORDINARIUS.

Tomus II.

---

**LIPSIAE,**

T. O. WEIGEL.

MDCCCXLVIII.

# APPARATUS

AD OPERA

# SANCTI IRENAEI EPISCOPI LUGDUNENSIS

QUO CONTINENTUR

PRAEFATIONES ET PROLEGOMENA ALIORUM EDITORUM

TUM COMMENTATIONES AD AUTHENTIAM OPERIS ADV. HAER. PERTINENTES

TUM SCRIPTA VIRORUM DOCTORUM QUAE SPECTANT AD IV IRENAEI FRAGMENTA A CHRISTOPHORO MATTHAEO PFAFFIO TUBINGENSI E LATEBRIS BIBLIOTHECAE TAURINENSIS QUONDAM ERUTA ET EDITA

DENIQUE SELECTAE ALIORUM ANNOTATIONES AD IRENAEI SCRIPTA.

ADORNAVIT

**ADOLPHUS STIEREN,**

THEOL. LICENTIATUS ET PHIL. DOCTOR, IN UNIVERSITATE LITTERARUM JENENSI THEOL. PROF. E. O., SOCIETATIS HISTORICAE LIPSIENSIS SODALIS ORDINARIUS.

Tomi II. Pars I.

**LIPSIAE,**

T. O. WEIGEL.

MDCCCXLVIII.

# PRAEFATIO.

Hunc Apparatum eo consilio adornavi, ut quaecunque tum de externis Irenaei rebus et doctrina tum de singulis eius sententiis a viris doctis disputata satisque digna visa sunt, quae typis denuo exprimerentur, in unum corpus redigerentur. Sed ut hunc alterum Tomum novae meae editioni adiungerem, memetipsum externa quadam caussa motum esse non nego. Etenim quum accepissem, bibliopolas Anglicanos id moliri, ut suis ipsorum impensis editionem Renati Massueti in Germania iterum prelo subjicerent, consentiente viro honestissimo T. O. Weigelio editionis meae rationem ita mutandam esse cognovi, ut, quaecunque offert Massuetiana editio meliora et viris doctis hodie adhuc lectu scituque digniora, eligenda et cum novis rebus, quas ipse dare possim, in meam editionem recipienda sint. Quo factum est, ut multa ex Massueti opere in hunc alterum Tomum reciperentur, alia, quae eruditus monachus omisit, aut quae ei innotescere non potuerunt, hîc adderentur.

Primum enim praefationes et prolegomena priorum editorum typis expressa reperies. Unam tantummodo disputationem omisi, nempe illam a Feuardentio haud sine ira et studio conscriptam: *antidota adversus probra et impias criminationes, quibus illustrissimam Irenaei famam lacerare, auctoritatemque vel imminuere vel labefactare conantur novissimi huius temporis haeretici.* Semlerus enim iure suo vituperavit Renatum Massuetum, quod cramben istam Feuardentianam repetierit, odiumque inter Catholicos et Lutheranos, Calvinianosque denuó conflare studuerit. Sed *vitam Irenaei* a Feuardentio adumbratam, quam frustra quaeris in Massueti editione, a nostra abesse noluimus. Tum praefationem et dissertationes praevias a Massueto conscriptas, ex quibus eruditio sagaxque ingenium celeberrimi Benedictini praeclare elucet, nemini, rerum ad eccle-

siae historiam spectantium gnaro, non legendas esse semper arbitratus sum. Tum disputationes accedunt mea de ratione Semleri Irenaei adv. haer. opus in dubium vocantis et Walchii de authentia istius operis.

Aptum et consilio nostro consentaneum videbatur, recipere etiam scripta, quae spectant ad quatuor Irenaei fragmenta a M. Ch. Pfaffio Tubingensi e latebris bibliothecae Taurinensis eruta et edita. Namque constat, fragmentis illis haud pauca inesse, in quibus historico antiquioris ecclesiae res indaganti mens defigenda sit. Sed a viris me quidem longe doctioribus jam diu deploratum est, nostri aevi theologos parum habuisse rationem fragmentorum Pfaffianorum. Huc accedit, quod quaestio inter Pfaffium et Scipionem Maffeium aliosque disputata, num fragmenta pertineant ad Irenaei stylum et ingenium, non est supervacanea, sed cuique, qui veteris episcopi lugdunensis indolem penitus nosse cupiat, valde necessaria. Notum est, haec ad Pfaffii fragmenta spectantia scripta virorum doctorum contineri sola Veneta Irenaei editione, exceptis iis, quae sub Nr. VIII et IX primus addidi.

Apparatus noster ita adornatus quum contineat tum quidquid boni non solum Renati Massueti, sed etiam quaeque alia Irenaei editio offert: caussam, cur Benedictini editio typis iterum excudenda videatur, omnino remotam esse putarim.

Praeterea fatendum est, nonnullos locos a me esse emendatos, ne latini sermonis genius auctoribus irasci pergeret. Sic Massuetus pag. 202 v. 25. scripsit *commetiti* pro *commensi*; pag. 349 v. 1. *Irenaeo calumniandi ansam habeant* pro *Irenaei calumniandi*. Quod p. 221 v. 8 idem scripsit: *indigesta dogmatum omnigenum male sibi cohaerentium farragine* — non mutavi, quamvis haud ignorem *omnigenum* pro *omnigenorum* esse solis poetis usitatum. Sed ne longus sim, alias emendationes praetermittam. Hoc addere liceat: fragmentum Papiae ex ipsius *ἐξηγήσει τῶν κυριακῶν λόγων* sumtum Pfaffius pag. 427 not. 2 prorsus aliter legit, atque Routhius in Rell. sacris. Sed hac de re ipse videbis.

Altera huius Tomi pars, in quam e maxima copia annotationum ab aliis conscriptarum tantummodo optimas recepturus sum, cum Tomi I altera parte Deo iuvante anni proxime instantis paschali tempore prodibit.

Scripsi Jenae m. Sept. MDCCCXLVIII.

ADOLPHUS STIEREN.

# CONSPECTUS.

# PRAEFATIONES ET PROLEGOMENA

EDITORUM TUM COMMENTATIONES AD AUTHENTIAM OPERIS ADV. HAER. PERTINENTES TUM SCRIPTA VIRORUM DOCTORUM QUAE SPECTANT AD IV IRENAEI FRAGMENTA A CH. MATTH. PFAFFIO TUBINGENSI E LATEBRIS BIBLIOTHECAE TAURINENSIS QUONDAM ERUTA ET EDITA.

# DESIDERII ERASMI

## EPISTOLA NUNCUPATORIA, IN QUA, QUID IN EDENDIS IRENAEI LIBRIS PRAESTITERIT, EXPLICAT.

REVERENDISSIMO IN CHRISTO PATRI AC DOMINO

## D. BERNARDO EPISCOPO TRIDENTINO

**DESIDERIUS ERASMUS ROTERODAMUS S. D.**

---

En tuis, ornatissime praesul, auspiciis in lucem producimus magnum illum ecclesiae propugnatorem, ac pro sui nominis augurio pacis ecclesiasticae vindicem Irenaeum. Nam εἰρήνη Graecis pacem sonat, et in evangelio Dominus beatos pronunciat εἰρηνοποιούς, id est pacificos, quoniam, inquit, filii Dei vocabuntur. Deus enim non est dissensionis auctor, sed pacis, qui per Filium suum pacificavit ea, quae in caelis et quae in terris. Contra, qui dissidiis orbem concutiunt, parentem suum referunt, qui primus sevit discordiam inter Deum et hominem, ac salutiferam evangelicae doctrinae segetem vitiavit, clam inspersis zizaniis: nocturnum opus aptumque principi tenebrarum. Utinam et in his ecclesiae tumultibus, quibus nec in annalibus legimus umquam exortos vel graviores, vel latius divagatos, quamquam latissime se sparserat Arianorum haeresis, exoriantur aliquot Irenaei, qui spiritu evangelico mundum redigant in concordiam. Nam libri, qui nunc utrimque provolant, eiusmodi ferme sunt, ut citius novum excitent incendium, quam vetus restinguant. Verum hoc per christianos principes faciet Dominus, postquam nobis ad meliora conversis ex irato coeperit esse propitius. Ad Irenaeum meum redeo. Cur enim non meum appellem, quem paene sepultum, absterso quantum licuit situ, luci restituimus, indignum profecto, qui perpetua oblivione obsolesceret. Spirant enim illius scripta priscum illum evangelii vigorem, ac phrasis arguit pectus martyrio paratum. Habent enim martyres suam quamdam dictionem, seriam, fortem ac masculam. Fuit vicinus apostolorum temporibus, quum adhuc martyrum triumphis floreret ecclesia. Nam puer audivit Polycarpum in Asia; Polycarpus autem Ioannis evangelistae fuit discipulus, a quo et episcopus Smyrnaeis datus, notus et aliis apostolis discipulisque, qui viderant et audierant Dominum, ex quorum relatione multa solitus est commemorare, quae litteris prodita non sunt. Huius viri de Christo deque Christi discipulis sermones Irenaeus puer avidissimis imbibit au-

ribus, ac penitus inscripsit cordi suo, sic ut senex etiam horum omnium vividam ac praesentem retineret memoriam, quemadmodum ipse multis verbis testatur in his, quae scripsit ad Florinum. Referuntur autem ecclesiasticae historiae libro quinto, capite vigesimo. Manebant eo saeculo veterum ecclesiae charismatum manifesta vestigia, quandoquidem ipse libro quinto refert, se multos audisse fratres in ecclesia, quibus esset donum prophetiae, qui Dei mysteria enarrarent, qui linguis omnibus loquerentur, qui secreta hominum proferrent non ad ostentationem, sed ad utilitatem. Et alibi docet, fuisse qui invocato Iesu nomine morbos ac daemones profligarent. Habes Irenaei commendationem ab antiquitate. Accipe nunc pietatis et integritatis testimonia, quae quidem hoc sunt speciosiora, quod eo saeculo promerenti contigerunt, quo laus haec fere suppliciis ac mortibus erat emenda. Nunc delicata res est christiani nominis professio, quum nec facultatibus nec corporibus ullum a persecutore periculum est. Irenaeus igitur presbyter ecclesiae lugdunensis ad componendum ecclesiae dissidium Romam mittitur, ubi tum praesidebat Eleutherus: mittitur autem martyrum epistolis magnifice commendatus, et quod evangelii zelo praemineret, et quod dignitati presbyterii morum integritate responderet: unde dignus est habitus, qui Photino sive Pothino (variant enim in nomine codices) lugdunensis ecclesiae praesuli, qui natus annos fere nonaginta martyrium peregit, subrogaretur. Ecclesiasticae concordiae tam fuit studiosus, ut quum Victor romanus pontifex multas ecclesias amputasset a communione, quod in celebratione diei paschalis et in observatione ieiuniorum morem obtinerent a romana consuetudine diversum, magna libertate Victorem reprehenderit, quod praeter exemplum eorum, quibus successerat, tam facilis esset ad amputandas ecclesias, non in fide, sed in ritibus quibusdam dissidentes. Refert haec fusius ecclesiasticae historiae liber quintus capite vigesimo quarto. Haec Irenaeus, quum nunc Ptolemaei quidam ex quamlibet frivolis nugis haereseon et schismatum excitent calumniam. Sed unde pietatis illius certius argumentum proferam, quam ex ipsius scriptis, quae spirant pectus evangelicum et martyrii (ut ita loquar) candidatum? Nunc de doctrina paucis accipe. Eloquentiae nec studiosum nec peritum sese fatetur ipse praefans in primum librum. Ac non affectatam quidem ab eo facile crediderim; ignoratam ne credam, facit ipse sermonis cursus in rebus tam spinosis ac perplexis, immo fastidii plenis dilucidus, digestus ac sibi cohaerens, nisi quod mihi nondum satis liquet, graecene scripserit an latine; etiamsi magis arbitror latine scripsisse, graeci tamen sermonis peritiorem. Itaque figuris graecis tamquam suo iure abutitur latine loquens, veluti *noceri* pro *laedi,* quemadmodum Graeci dicunt *βλάπτεσθαι; ἔχοντες* id est *habentes*, pro *valentes:* cuius generis aliquot annotavimus in spatiis marginum, ne lector his offenderetur. Certe liberalium disciplinarum omnium peritissimum fuisse constat. Tertullianus enim in libro quem scripsit adversus Valentinianos, indicans, quos in eo opere fuerit secutus, hunc in modum loquitur: *ut Iustinus philosophus et martyr, ut Miltiades ecclesiarum sophista, ut Irenaeus omnium doctrinarum curiosissimus explorator.* Quin et Eusebius Caesareensis in catalogo scriptorum illustrium, qui circa Soteris aetatem ecclesiam Dei vita simul et scriptis

illustrarunt, quum ventum est ad Irenaeum, dicit: *Et praecipuus Irenaeus, quorum omnium ad nos apostolicae fidei et sanae doctrinae praeclarissima monumenta perlata sunt.* Floruit autem potissimum Commodi temporibus. Ceterum posteaquam ordo nos vocat, ut de tam egregii viri scriptis aliquid dicamus, dolor quidam subit animum meum, quod ex tot laudatissimis monumentis hoc opus solum, ut videtur, remansit incolume. Scripsit enim librum ad Blastum *de schismate,* alium ad Florinum presbyterum ab ecclesia prolapsum, *de monarchia,* sive quod Deus non sit conditor malorum. Nam Blastus eodem errore teneri videbatur, qui prius Polycarpi discipulus, post in haeresim Valentinianam devolutus est. Scripsit autem et *de ogdoade* librum, quem eximie probat divus Hieronymus. Hic est cui affixit obtestationem ad scribas, quam et nos praefiximus huic operi. Haec tantum viderat Eusebius. Hieronymus addit volumen breve *contra gentes,* rursus aliud *de disciplina.* Item ad Marcianum fratrem *de apostolica praedicatione.* Denique librum variorum tractatuum. Ex his tam multis viri lucubrationibus solum hoc, quod nunc damus, saeculorum invidia reliquum esse voluit. Quod utinam sic dare licuisset, quemadmodum ab illo proditum fuit. Primus et secundus, quoniam fere occupantur recensendis monstrosis haereticorum et vocabulis et opinionibus, alicubi torserunt nos, quos nemo nisi patientis stomachi poterit absque taedio pervolvere. Tribus exemplaribus sumus adiuti, uno quod Romae descriptum illinc ad nos misit egregius studiorum patronus Ioannes Faber; duobus e monasteriis commodato praebitis. Ex Tertulliano pauca restituimus, quod illic plus etiam erat depravationis in vocabulis; non pauca coniecturis sumus assecuti, quae si parum certa videbantur, in margine tantum annotavimus. Solis autem Scripturarum praesidiis pugnat adversus catervam haereticorum, quorum princeps fuit Simon ille Samarites, magiae peritus, qui se Deum summum ausus est praedicare, et Selenem scortum suum persuasit esse summam mentem: et hic impostor Romae statuam meruit cum hac inscriptione, *Simoni sancto Deo.* Huius discipulus Menander non in nomine Iesu, sed in nomine suo baptizabat, negans cum Simone mundum hunc a Deo conditum, sed ab angelis: quem errorem e Platonis philosophia videtur hausisse. Post hunc Saturninus Antiochenus dicebat hunc mundum conditum non a summo Deo, sed a septem angelis. Hos secutus Basilides Alexandrinus in maiorem erupit insaniam, praeter alia dogmatum portenta summum quemdam Deum invehens, et ficto nomen aeque fictum imponens, Abraxas, qui Valentino seminarium insaniae praebuisse videtur. Nam quos ille caelos vocabat, hic dixit *Αἰῶνας*. Dehinc Nicolaus turpitudinis doctor cum superioribus negat mundum hunc a Deo conditum. Quin et Ophitae monstrosa quaedam somnia de Aeonibus et eorum praecipuo Ialdabaoth prodiderunt. Successit his Carpocrates Gnosticorum auctor aperte magiam exercens ac daemones παρέδρους iactans, quale quiddam de Socrate legimus. Secutus est hos Cerinthus, negans mundum a Deo conditum, mentiens Christum ex Joseph semine natum, legem non a Deo, sed ab angelis latam. Huic contrarius Ebion sic adstruit legem, ut subvertat evangelium. Talibus portentis successit Valentinus omnium portentuosissimus, platonicae philosophiae sectator, vir alioqui doctrina pollens, iuxta at-

que eloquentia. Ambiebat episcopi dignitatem, sed indigne ferens sibi praelatum alium, qui in tormentis confessus fuit nomen Domini, ad turbandam ecclesiam vertit ingenium, totam doctrinam christianam ad confictas voces et perplexas fabulas pertrahens. Huius impiis inventis nonnihil addiderunt Ptolemaeus et Secundus, aucto videlicet Aeonum numero, sic tamen ut in quibusdam ab eo dissentirent. Eadem cum Valentino docuit Heracleon, sed novitate pronuntiationis videri studuit diversa tradere. Post hunc Marcus et Colarbasus, alioqui non degenerantes a Valentino, rem mire ridiculam commenti sunt, omnia fidei mysteria ad graecum alphabetum pertrahentes. Successit his Cerdon impietatum lernam secum trahens. Duos enim Deos finxit, alterum bonum, alterum saevum, a saevo mundum creatum. Legem in totum repudiabat; solum evangelium Lucae, nec id totum recipiebat; apostoli Pauli epistolas nec omnes nec totas probabat. Acta apostolorum et Apocalypsin ut falsa reiiciens, docebat Christum boni Dei filium in phantasmate tantum venisse, nec vere passum, nec vere natum; resurrectionem animae probans, carnis negans, Hic dum aliquando confiteretur errorem, et rursus clam, interdum et palam doceret impia, tandem convictus veluti deploratum membrum a communione fratrum resectus est. In huius impietatem successit Marcion, genere Ponticus, stoicae philosophiae studiosus, episcopi filius, ob stupratam virginem eiectus ab ecclesia, qui tamen post interdixit nuptias Christianis. Cerdonis ac Marcionis blasphemam doctrinam excepit Lucanus quidam, ob id obscurus, quod nihil innovarit ex eorum doctrina, quos sequebatur. Sed Apelles Marcionis discipulus, quo se faceret novae factionis auctorem, multa ex magistri dogmatibus reprobavit, sed sic ut nihilo saniora substitueret. Hic allegavit nobis puellam nomine Philumenen, cui fingebat adesse propheticum spiritum, quam tamen Augustinus scripsit a Severo quodam inductam, haud scio quid secutus. Nam Eusebius et Tertullianus in hoc, quod narro, consentiunt. Inter haec portenta latuerunt Potitus et Basiliscus, qui Marcionem secuti, duo rerum principia tradiderunt. Syrenus magis etiam delirans, tria principia sive tres naturas induxit. Hos omnes secutus Tatianus, ex Iustini discipulo factus haereticus, Valentini Marcionisque pestifera dogmata revocavit; discipulum habuit Calistionem. In tam longam seriem se porrexit illa detestanda lues a Simone mago profecta, dictuque mirum quam aegre desiit. Iam enim Valentini nomen erat exstinctum, quum tamen non deessent Valentiniani. Nec omnino finis videbatur futurus, nisi venisset Montanus, qui ceteris omnibus abrogavit auctoritatem, se praedicans esse Spiritum sanctum a Christo promissnm, qui deduceret in omnem veritatem. Quamquam et Manichaeus nonnihil erroris ex Basilide videtur hausisse. Accidit autem hic quod solet in febri vehementer tenaci, quae nunc est remissior nunc acrior, nunc in aliam atque aliam speciem sese vertit, nec desinere potest, donec in phrenesim aut in aliud malum praesentius exeat. Adversus haec portenta scripsere Iustinus, quem aliquoties citat Irenaeus, Miltiades, Proculus, et Tertullianus, cuius libros quos eruditissimos scripsit adversus Valentinianos et Marcionem, praeterea de haeresibus et haereticorum praescriptis, si quis legere non gravabitur, rectius intelliget hos Irenaei libros.

Iam mihi videor satis praefatus, ornatissime praesul, quod ad huius operis rationem attinet, et tempus erat finem imponere prologo: quod quidem faciam, si paucis aperuero, quae cogitatio subierit animum meum in hoc argumento versantis. Non enim queo satis admirari consilium inscrutabile Dei, qui miris modis sponsam suam ecclesiam vindicarit, purgarit, erudierit, evexerit, illustrarit, in quibus omnibus nihil est non alienissimum ab humanis consiliis, quemadmodum ipse loquitur per Esaiam hominibus: *Non enim cogitationes meae, cogitationes vestrae: neque viae meae, viae vestrae, dicit Dominus. Quia sicut exaltantur caeli a terra, sic exaltatae sunt viae meae a viis vestris, et cogitationes meae a cogitationibus vestris.* Quemadmodum igitur ipse Dominus descendens e caelis viam aperuit in caelos, et accepta forma servi paravit sibi dominium omnium quae in caelis quaeque in terris, ac per summam ignominiam consecutus est aeternam gloriam, patiendo devicit hostem, morte promeruit immortalitatem: sic pusillum et imbellem gregem suum alienissimis a mundi ratione praesidiis provehit, per imperitos confutavit mundi sapientiam, per paucos subegit omnes mundi nationes, per imbecilles prostravit tyrannorum potentiam, per imbelles expugnavit omnem munitionem attollentem sese adversus Deum, per ignotos et humiles obscuravit universam mundi gloriam, per oves domuit leones, per columbos abegit serpentes. Et passus quidem est in oviculas suas Satanam et mundum hunc totis artibus ac viribus suis insurgere; verum arcanis suis consiliis omnia mala vertit electis suis in bonum. Solus enim ille rex regum novit et uti bonis, et abuti malis in suam gloriam et ecclesiae salutem. Infremuit adversus paucos et humiles Christi discipulos Iudaeorum zelus, Pharisaeorum supercilium, sacerdotum auctoritas, tum regum legibus et copiis armata potentia, magorum praestigiae, philosophorum eruditio, haereticorum seditio. Tot machinis Satanas oppugnabat ovile Christi. Sed Domino temperante conatus et actiones hominum, suppliciis ac mortibus crevit et invaluit ecclesia; impiorum philosophorum oblatrationibus confirmata est evangelica philosophia; praestigiae magorum illustrarunt Christi divinam virtutem in discipulis operantem; schismaticorum molimina piorum concordiam arctius iunxerunt ac velut in phalangem redegerunt; haereticorum impia dogmata ad scrutandum arcanas litteras compulerunt. Itaque factum est, ut, dum Iudaei zelo legis, sed non secundum scientiam pugnant adversus evangelium, certius cognoverimus antiquatas esse legis umbras, et illustrata est evangelii gloria. Rursus dum persecutor ignominiis, cruciatibus ac mortibus conatur fidem in Christum exstinguere, fidem auxerit, caritatem accenderit, spem reddiderit firmiorem, et piorum tolerantiam, dum exercet, illustrarit. Postremo dum haereticorum argutationibus agitatur, magis uti didicit armatura divinarum litterarum et confirmata est impugnata veritas. Primus ecclesiae congressus fuit cum Iudaeis, quorum utinam non exstarent et hodie reliquiae. Hic strenuum propugnatorem evangelicae libertatis praestitit apostolus Paulus. Magiae principem Petrus dejecit. Secundus fuit cum philosophis et haereticis, qui fere philosophiae praesidiis bellabant adversus evangelium. Horum impressiones post apostolos exceperunt viri doctrina facundiaque praecellentes. Nec ideo damnanda est philo-

sophiae sobria cognitio, quod a philosophis fere natae sunt omnes haereses, quum per philosophos item oppressae sint. Valentinus philosophus oppugnaverat ecclesiam, sed Iustinus philosophus, et Irenaeus philosophus defendit. Marcion philosophus impetiit veritatem, sed Tertullianus philosophus confecit hostem. Celsus philosophus blasphemias evomuit in Christum, sed Origenes melior philosophus ex illius blasphemiis illustravit Christi gloriam. Libanius sophista defendit idololatriam, sed hoc facundior Chrysostomus asseruit verum Dei cultum. Idem fecit orator Symmachus quod Libanius, sed hunc confodit potentior orator Prudentius. Itaque bona quaedam spes habet animum meum, fore ut hanc ecclesiae tempestatem Dominus inscrutabili suo consilio vertat in bonos exitus, excitetque nobis Irenaeos aliquot, qui compositis dissidiis pacem orbi restituant. Hunc interim Irenaeum velut ominis fausti loco laeta fronte dignaberis accipere, praesul optime, tui nominis auspiciis in lucem prodeuntem. Id ut facerem non tam mihi persuasit singularis quidam ac ut gratuitus ita perpetuus animi in me tui favor, quam uno omnium ore praedicata morum tuorum integritas, cum admirabili prudentia parique humanitate coniuncta. Sed nulla laus episcopo dignior, quam quod ubique studes paci concordiaeque christiani populi. Atque hae quidem in te virtutes hoc sunt admirabiliores, quod aetate florenti Nestorem quemdam, ut ita loquar, praestas tum illustriss. principi Ferdinando, tum ecclesiae Christi. Nec ignota, nec tuas dotes praedico, sed pro donis in te collatis, et Deo gratias agimus et nobis gratulamur. Amplitudinem tuam nobis omnibus augeat is, a quo solo proficiscitur vera felicitas. Datum Basileae sexto Calend. Septembris. Anno MDXXVI.

## EIUSDEM ARGUMENTUM IN SECUNDUM LIBRUM IRENAEI.

In primo libro recensuit ac detexit Valentini et aliorum qui hunc secuti sunt opiniones, quae fere tales sunt, ut in lucem protraxisse, sit confutasse. Hic cum singulorum dogmatibus congreditur, indicans, quid a quibus philosophis sint suffurati ad deceptionem simplicium haeretici. Sic autem cum illis pugnat, ut ex ipsorum doctrina sumat tela, quibus illos conficiat. Vix enim sibi constare potest qui multa comminiscitur. Est unus aut alter locus in hoc libro, qui requirit candidum interpretem. Unus est cap. 49. ubi videtur sentire quod solus Pater sciverit diem et horam, ignorante filio. Verba S. Irenaei subscribam: *Quandoquidem et Dominus ipse, Filius Dei, ipsum judicii diem et horam concessit scire solum Patrem, manifeste dicens: De die autem illa et hora nemo scit, neque Filius, nisi Pater solus. Si igitur scientiam diei illius, Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est, neque nos erubescimus, etc.* Dubitandum autem non est, quin pio sensu haec scripserit Irenaeus. Sed pulchre nobis exemplum ingessit, quos pudet quidquam nescire, etiam in rebus divinis. Alter est in capitibus 39. et 40. ubi refert Dominum non fuisse passum anno trigesimo aut trigesimo primo, sed ultra quadragesimum annum docuisse evangelium. Hanc opinionem confirmat ratione et auctoritate duplici. Rationem hanc affert, quod quemadmodum Dominus pueris, adolescentibus, viris et senibus servandis venerat, ita conveniebat ut omnium

aetates susciperet; post annum autem quadragesimum homo vergit ad senium. Auctoritatem profert ex evangelio Ioannis: *Quinquaginta annos nondum habes, et Abraham vidisti?* Ex hoc colligit, Dominum id temporis praetergressum annum quadragesimum, nondum autem ad quinquagesimum pervenisse. Confirmat hoc testimonio discipulorum qui cum Ioanne evangelista vixerant in Asia, qui se praedicarent haec audisse non solum ab ipso Ioanne, verum etiam ab aliis apostolis. Haec opinio plurimum discrepat ab ea, quam nunc sequitur ecclesia. Consideret lector.

## EIUSDEM ARGUMENTUM IN TERTIUM LIBRUM IRENAEI.

Videtur hoc vir sanctissimus Irenaeus studio cavisse, ne scholiis aut argumentis foret opus; adeo diligenter in titulis capitum rei summam colligit, et in singulos libros praeloquens recenset ordine, quae dixerit libro superiore, proponens quae proximo dicturus est. Si quis tamen de his copiosius avebit cognoscere, legat quinque Tertulliani libros adversus Marcionem, in quibus Irenaeum imitatur. Sunt autem minutula quae annotavimus, eaque pauca. Cap. 38. recitat ex Genesi: *Et ipse conteret caput tuum;* ut *ipse* non referatur ad mulierem, sed ad semen mulieris, qui est Christus. Cap. 21. dicit *filium hominis commixtum Verbo Dei;* pio quidem sensu, sed verbo quod nunc aversantur theologorum aures, quum a *permiscendi miscendique* vocabulis non abhorruerit Augustinus epistola tertia: tametsi quod Augustinus dixit, durius est dicto Irenaei. Ait enim, *Quoniam Deus homini permixtus sit;* Irenaeus dicit, *hominem Deo commixtum.* Solum autem *uniendi* verbum nunc placet scholis, quum nulla vox sit magis impia, nisi benigne interpretemur. Haec ob eos commemoro, qui miras concitant tragoedias ob voculas. Quarum emphasim interdum non intelligunt. Eodem in loco sanctus Irenaeus dicit, Christum juxta humanam naturam adoptatum, ut fieret filius Dei. Verba ejus sic habent: *Et qui filius Dei est, filius hominis factus est, commixtus Verbo Dei, ut adoptionem percipiens fiat filius Dei.* Cap. 12. referens locum ex Actis Apostolicis 15. quum ponat idolothyta, sanguinem et fornicationem, suffocatorum non meminit, et ni fallor, alicubi sic refert Ambrosius; reliqua minutiora sunt, quam ut operae pretium sit commemorare.

## EIUSDEM ARGUMENTUM IN QUARTUM IRENAEI LIBRUM.

Hic Irenaeus velut eluctatus e locis confragosis et impeditis ingreditur campum liberiorem, explanans multa Scripturarum loca, quae depravarant haeretici. In hoc libro, quemadmodum et in quinto, frequenter asserit liberum arbitrium, cui tribuit, quod et angeli ceciderunt et homo in mortem prolapsus est, et quotidie prolabuntur impii. Idque facit non uno in loco. Unum locum adscribam ex cap. LXXI. *Et propter hoc,* inquit, *Deus consilium quidem bonum dat omnibus; posuit autem in homine potestatem electionis, quemadmodum et in angelis, etc.* Et alibi dicit, in hoc hominem esse conditum ad similitudinem Dei, quod permissa sit illi libera voluntas. De eucharistia frequenter meminit, sed ea religione qua fere veteres solent de hoc mysterio verba facere: veluti cap. libri huius XXXII. vocat eucharistiam *novi Testamenti*

*novam oblationem, quam ecclesia ab apostolis traditam in universo mundo offert Deo.* De transsubstantiatione nihil aperte dicit; nisi quod Christus, ut refert, panem ex frumento confectum dixerit corpus suum, vinum sanguinem suum confessus sit. Rursus capite xxxiv. sic loquitur: *Quomodo autem dicunt carnem in corruptionem devenire, et non percipere vitam, quae a corpore Domini et sanguine alitur.* Ac mox: *Quemadmodum qui est a terra panis, percipiens vocationem Dei, iam non communis panis est, sed eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et caelesti.* Et *offerendi* verbo frequenter utitur. Tanta erat sanctissimis de rebus divinis loquendi reverentia, priusquam ecclesia super huiusmodi mysteriis pronuntiaret explanatius. Opinor et ob eam caussam priscos doctores de multis parcius ac tectius fuisse locutos, ne si sanctum proiecissent canibus, Ethnicis ac Iudaeis praeberent ansam blasphemiae. Sed melius ex ipso disces Irenaeo.

### EIUSDEM ARGUMENTUM IN QUINTUM LIBRUM.

In hoc quinto libro quum multa Scripturarum loca diligenter explicentur, quaedam tamen insunt, quae nisi quis commode interpretetur, non satis congruere videntur cum his dogmatibus, quae hoc tempore praescribit ecclesia. Probat enim Iustini martyris sententiam, qui dixerit, Satanam nusquam ausum dicere blasphemiam adversus Deum, priusquam advenisset in terras Dominus, eo quod nondum cognosceret damnationem suam. In altero loco videtur sentire, animas exutas corpore non statim frui glorificante visione Dei, sed abditas servari in diem resurrectionis: de purgatorio nulla mentio.

Quin potius videtur duplicem sentire resurrectionem; primum animarum, mox corporum. Sic enim loquitur in calce operis: *Quum enim Dominus in medio umbrae mortis abierit, ubi animae mortuorum erant, post deinde corporaliter resurrexit, et post resurrectionem assumtus est: manifestum est, quia et discipulorum ejus, propter quos et haec operatus est Dominus, animae abibunt in invisibilem locum, definitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorabuntur, sustinentes resurrectionem: post recipientes corpora et perfecte resurgentes, hoc est, corporaliter, quemadmodum Dominus resurrexit, sic venient ad conspectum Dei.* Hactenus Irenaeus, in quibus quum ait, *Post recipientes corpora, et perfecte resurgentes,* subindicat aliquam animarum resurrectionem imperfectam ante recepta corpora. Rursum quum ait, *Sic venient ante conspectum Dei,* significat animas non recipi in gloriam caelestem ante resurrectionem corporum: in quo errore fuisse videtur Ioannes pontifex romanus, eius nominis xxii. coactus opera theologorum parisiorum ad palinodiam, coram Galliarum Rege Philippo, non sine buccina; quod indicat Ioannes Gerson in sermone de pascha. Quin et Hieronymus alicubi testatur, eum sensisse cum chiliastis, quum alias, tum enarrans Ezechielis caput trigesimum sextum. Sed in huiusmodi multis veteres illi cum candore, nonnumquam et cum venia legendi sunt, quod haec tum temporis nondum in quaestionem venerant, aut si venerant, nondum excussis Scripturis ecclesia super his suam sententiam clara voce pronuntiarat. In prima quidem praefatione dubitabamus, utrum graece scripsisset Irenaeus, an latine, nec adhuc

certum aliquid habemus, nisi quod Hieronymus, eo loco quem modo citavi, testatur eum fuisse Graecum: quamquam et hic dubitare licet, utrum natione Graecum dixerit, an scriptorem graecum. Sed apparet illum de scriptura sensisse, quum illum copulat cum Apollinare, quem constat graece scripsisse. Verba Hieronymi sic habent: *Quod et multi nostrorum, et praecipue Tertulliani liber, qui inscribitur* de spe fidelium, *et Lactantii Institutionum volumen septimum pollicetur, et Victorini Petabionensis episcopi crebrae expositiones, et nuper Severus noster in dialogo, cui* Gallo *nomen imposuit; et, ut Graecos nominem, et primum extremumque coniungam, Irenaeus et Apollinaris.* Haec Hieronymus. Adiuvant hanc opinionem tituli librorum graeci. Tantum obstrepit, quod versus aliquot graecos admixtos videmus illius libris, quod ab auctore fit usitate, ab interprete non item: tum quod nullus indicavit interpretis nomen. Bene vale lector.

---

# NICOLAI GALLASII

## EPISTOLA NUNCUPATORIA AD EDMUNDUM GRINDALLUM, EPISCOPUM LONDINENSEM, IN QUA SUAE IRENAEI EDITIONIS CONSILIUM EXPONIT.

Mitto ad te, vir amplissime, fructum aliquem laboris nostri, cuius hoc tempore edendi occasionem, ac simul quae me nunc tempestas Genevam expulerit paucis accipe. Quum nuper in Galliis, speciosae pacis praetextu, tam crudeliter vexatae essent ecclesiae nostrae, ut longe miserior esset earum conditio, quam dum aperto bello ac diris persecutionibus antea palam affligebantur, ego tristem exitum animo praevidens, in Angliam ad te cogitabam: quo mihi et planior via et brevior traiectus et commodior rerum mearum tractatio fore videbatur. At subito Aureliae exorta seditione, quam pridem moliebantur papistae, ut nostros impune trucidarent; multis interfectis, aedeque, in qua aggregabantur, incendio consumta, mihi non solum mutandum consilium fuit, sed omnis via et ratio captanda, et qualiscumque rimula observanda, qua e tanto periculo evadere statim liceret. Saepius enim vitae periculum subieram: inflammabatur populi furor, ministri deposcebantur ad caedem, urbis vero portae tam diligenter observabantur, ut nemo egredi posset. Itaque in tam gravi discrimine quaecumque exeundi facultas offerretur, ea utendum fuit. Nec me sane, et collegas nonnullos, in ipso momento ope sua destituit Dominus. Nam emissi noctu Aurelia, deviis itineribus per medias silvas Montargium usque deducti sumus. Ibi salutata illustrissima Ducissa, quae nos omni officio ac pietate adeo sibi devinxit, ut nec illi umquam satisfacere, nec eius virtutes satis praedicare possimus, longius progrediendi consilium cepi, atque illius ipsius heroidis favore et ductu, post longas molestias in hanc usque urbem perveni. Tum respirans paullulum, ubi cum dilectissimo et suavissimo fratre meo D. Theodoro Beza de publicis et privatis rebus communicassem, is me rogavit, quid mihi nunc esset prae manibus. Tum respondi, me de sublevando animo tantum et relaxando ab iis curis, quibus diu vexa-

tus erat, cogitare. Non est vero tuum, inquit, languori et ignaviae indulgere, ac certo scio, te hoc tempus, quod tibi vacuum a negotiis datur, non posse in otio transigere. Me ergo ad conciones et praelectiones hortatus, simul adiunxit, se iamdiu aliquod meditari, in quo non inutiliter operam meam, si ita videretur, locare possem. Satis nosti, inquit, quam utilis sit lectio veterum doctorum, quam tamen plerique negligunt, cum propter obscuritatem tum etiam ob impuritatem nonnullam, quam labantia iam illa tempora doctrinae christianae attulerunt. Utrique impedimento remedium facile adferri potest, si primum distinctis librorum capitibus, summae rerum et sententiarum praefigantur, quibus animo conceptis ac perspectis, lector facile assequetur, quid singula contineant; ac praecipuo illo labore superato, reliquum facile exhauriet, atque etiam gustu doctrinae illectus latentem fructum colliget ac recondet. Deinde impuritati facile occurretur, si in cuiusque operis fine addatur admonitio aut censura, qua ostendantur ea, quae purae et sanae doctrinae minus consentanea sunt, ac detorti aut implexi et involuti Scripturae loci vera et genuina interpretatione explicentur. Tum admonuit, ut, re diligenter expensa, iudicarem, num res digna esset, cui labor et opera impenderetur; ac me incitavit, ut ei in isto otio manum admoverem. Ubi considerassem attentius, omnino assensus sum. Periculum feci ex re ipsa, ac plane agnovi opus dignum esse, cui plurimi docti et in rebus divinis exercitati animum intenderent: vix enim unus tot veterum evolvendis voluminibus, annotandisque et recensendis sufficeret. Visum est igitur ab eo, qui inter Latinos antiquissimus censetur, initium facere, ab Irenaeo scilicet, cuius scripta ut obscura, ita plerisque in locis corrupta et depravata fuerunt. Quamvis autem ipsum inter Latinos numerandum non putem, (nam phrasis plane graeca est) tamen quia nondum naturali suo habitu et ornatu indutus apparuit, eum, quem hactenus inter Latinos obtinuit, locum illi relinquo. Testantur nonnulli pii et docti viri, se graecum legisse in venetiana bibliotheca, ubi quum ab iisdem postea quaereretur, locus vacuus est repertus. Alii etiam in Vaticano visum ferunt. Qui talia monumenta ecclesiae adimunt aut invident, digni sunt, qui perpetuo horrendis invidiae furiis et diro conscientiae vulnere crucientur. Graece vero scripsisse Irenaeum testantur multae paginae, quas apud Epiphanium transscriptas reperimus. Eas autem inseruimus huic libro atque objecimus versioni, ut pius lector facile de hac re iudicaret. Quod si quis excipiat, potuisse Irenaeum utraque lingua scribere, atque in latinam vertere, quod prius graece edidisset, quamvis mihi verisimile non sit, ego tamen non magnopere laboro, nec sane contendendum puto. Mihi satis est, Graecum esse ac scripsisse graece; id quod librorum tituli, Homeri et Hesiodi versus intexti, item *ἀνακόλουθα καὶ ἀναπόδοτα* admodum frequentia satis ostendunt. Praeterea dictiones, phrases et formae loquendi minus usitatae Latinis, velluti nomen *conditionis* pro creatione, *aegrimonia* pro aegritudine, *deminoratio* pro diminutione, *habere* pro posse, *quemadmodum* pro quomodo, *Deus non bene sensit in illis*, pro non acquievit, vel acceptos illos non habuit, et sexcenta eiusmodi, quae diligens lector facile poterit animadvertere. Atque optimus sane huius rei aestimator ac iudex est Hieronymus, qui hunc inter graecos scriptores constanter annumerat. Est

autem hic attentione opus et diligentia, ut res et sententiae comprehendantur. Nam praeterquam quod materia, quam tractat, obscura est, durior est stilus et remotior a consuetudine latini sermonis. Sed omnia faciliora reddent summae uniuscuiusque capitis initio a me praefixae, quibus aperte ac breviter auctoris mens ac scopus declaratur. Numeris omnia distinxi. Locos Scripturae, quos citat, notavi ad marginem, ac menda, quae occurrerunt, collatis exemplaribus et locis ipsius auctoris, emendavi. Sectionem capitum veterum secutus sum in quatuor libris, quae certe nec ita divisa ab auctore, nec ab ipso summas iisdem praescriptas esse arbitror. Nam sectiones saepenumero breviores sunt ac interruptae, aut etiam longiores; summae vero interdum aut rem non attingunt, aut quod praecipuum est praetermittunt. Quintum porro librum, quem nemo hactenus diviserat, distinxi per capita, quibus, ut aliis, summas rerum et sententiarum addidi. Mihi sane omnia sedulo expendenda ac saepius relegenda et examinanda fuerunt, ut planum facerem, nunc quid in tantis illis errorum labyrinthis sibi vellent haeretici, nunc quibus rationibus pius vir eorum dogmata refutaret. Quod exquirendi taedium qui devorare nequeunt, haud miror in huius ac similium auctorum lectione, non multum nec diu progredi, neque nucleum edere, quia nucem non frangunt. At nemini studioso umquam constitit fructus laboris sui, nisi ei qui assidue et constanter in eo perseveravit. Mihi certe gratissimus fuit labor, quod ea colligens, quae praecipua sunt atque in summa capita redigens, speraverim me ita lectorem molestia sublevaturum, ut neque obscuritas neque difficultas illum iam deterrere aut retardare posset. Nec me (ut arbitror) spes fallet apud eos qui propius attendent, candideque et sincere iudicabunt. Testatur abunde Irenaeus, quantum negotii exhibitum ipsi fuerit in eruendis atque proferendis in medium erroribus, quos tam astute Valentiniani dissimulabant ac tegebant, ut pauci admodum intelligerent quid docerent, et quibus rationibus niterentur. Nunc igitur iis intelligendis, quae vir tantus magno labore eruit ac detexit, haud mirum est iam sublatis illis erroribus, et multis saeculis exactis, a nobis quoque nonnihil laborari. Sed nobis illius studium, vigilantia et sollertia imitanda sunt. Tantam certe diligentiam et sagacitatem adhibuit in sectandis vestigiis ac gressibus immanium eiusmodi ferarum, ut non solum deprehenderit earum latibula, sed eas inde, velut e lustris et saltibus, in medios agros et apertam lucem eiecerit, atque ita produxerit, ut neque latere neque amplius incautis nocere possent. Quo exemplo nos admonet, quam sedulo cavere debeant gregibus suis episcopi et pastores, ne pestilenti talium serpentum veneno inficiantur. Falluntur enim vehementer qui putant, veterum illarum haereseon descriptionem ac refutationem nihil ad nos aut tempora nostra pertinere. Ac frustra obtendunt tam absurdos et prodigiosos fuisse illos errores, ut nemo nunc iis adhaesurus sit. Nec enim minus absurda, nec minus portentosa dogmata nostro tempore invexerunt fanatici quidam homines, nec minore astu seduxerunt illitteratos et simplices viros, nec minore pertinacia veritati obstiterunt. Annon quotidie cernimus, quibus fallaciis et fraudibus utatur Satan ad renovandas haereses, et specioso quodam fuco sic interpolandas, ut numquam exstitisse videantur?

Quis non videt eos, qui nunc divinam nunc humanam Christi naturam hodie oppugnant, ex iisdem lacunis et cloacis faeces suas hausisse? Anabaptistarum porro nostri temporis secta, quam multa tum in doctrina tum in ritibus similia habet cum veteribus illis haereticis, quos tamen fortasse ne de nomine quidem agnovit? Verum antiquus ille serpens, qui iam pridem talibus organis vexavit ecclesiam Dei et evangelii cursum retardavit, non minus quam olim callidus et vafer est ad excitandos tales pugiles et agonothetas, quibus illos supplantet, qui se optata evangelii luce indignos praebent. Quis putaret umquam fore ut homines degenerarent in brutas pecudes, aut potius verterentur in monstra, quae omnem ferarum immanitatem, turpitudinem ac spurcitiem superarent? Quali enim nomine appellabimus eos, qui sic usum rationis exstinguunt, ut tollant discrimen boni et mali? Et quum impurissimi et nequissimi fuerint, negant tamen se ullius impuritatis aut nequitiae reos esse? Qui nefandas cupiditates, libidines, flagitia, scelera sua Deo tribuunt? Et quum maxime indulserint affectibus carnis atque in omni vitiorum coeno se provolverint, iactant se esse spirituales ac perfectos: eos vero qui sobrietati, continentiae et puritati student, tamquam rudes et idiotas sannis et ludibriis proterunt et proculcant? At tales nostro tempore exstiterunt (utinam vero ne adhuc exstent) quales Irenaeus primi libri capite primo, nono, vigesimo tertio, et trigesimo quinto describit. Quid enim Satan renascente evangelio molitus non est, ut ejus cursum averteret aut retardaret? Quibus autem armis et machinis illi obsistendum sit, pius hic episcopus aliique antiqui doctores nos exemplo suo docuerunt. Sola enim pugnant Christi apostolorumque doctrina, ad quam omnia dogmata, traditiones ac ritus examinant. Nam quod iactabant haeretici, ut hodie superstitionum fautores ac patroni, se ab apostolis commenta et deliria sua accepisse, statim ex illorum scriptis facile refutatur. Quod etiam adversus omnes conspurcatores religionis christianae nobis arbitror esse faciendum. Id vero saepius expertus es, vir clarissime, et re ipsa comprobasti, quoties tibi negotium fuit cum fanaticis et praefractis hominibus, qui ecclesias vestras assidue turbabant. Hoc ego magna ex parte testari possum, qui ipse adfui, vidi ac perspexi, qua cura et vigilantia ecclesiarum, quibus praees, paci consuleres, quanto studio tum ab impiis ritibus, tum ab erroribus Anabaptistarum qui iam irrepserant, repurgares; qua sedulitate pacares turbas et dissidia, sive inter tuos, sive inter exteros exorta essent. Nam quantum in te fuit, peregrinorum ecclesias, quae Londini Elizabethae Reginae beneficio collectae sunt, non tantum foris sartas et tectas servasti, sed intus a metu, a dissidio et divisione reddidisti immunes. Cohibuisti temerarios homines et cupidos rerum novarum, repressisti insolentes et praefractos, domuisti elatos, innoxios tutatus es, sedasti rixas et jurgia, denique te vere Irenaeum et tranquillitatis fautorem praebuisti. Haec ego praeterire silentio aut dissimulare absque ingrati animi vitio non possem, quum maximus illarum molestiarum, quas aliquando nostratium caussa tulisti, fructus ad me redierit. Nam et purgatis ab erroribus opera tua peregrinorum ecclesiis, et sedatis turbis quas multi excitaverant, et quiete maiore et pace liberiore apud vos usi sumus. Merito igitur te Irenaeo comparo, quem iisdem in negotiis diligenter imitatus

es, atque optimo iure tibi offero nostras in eius librum vigilias et lucubrationes, quae grati erga te et memoris animi mei testes esse possint. Nam quum te ecclesiarum nostrarum patronum et tutorem praebueris adversus Satanae et pestilentium hominum insidias, qui tunc perniciem illis moliebantur, aequum est meo et nostratium nomine tibi gratias agi, atque etiam Londinensibus tuis, quorum humanitatem, beneficentiam et liberalitatem, ut tuam erga profugos atque extorres, quum apud vos essent, adversissimo tempore saepius experti sumus. Eam hoc tempore non minorem esse audio: quo nomine nos tibi illisque plurimum debere confitemur. Ut Dominus vobis rependat dotesque suas in te tuisque adaugeat, ego quam maximis possum votis postulo atque opto. Te vero obsecro atque obtestor, ut qualem te iam praestitisti nostris hominibus, tum fovendis bonis, tum malis coërcendis, tum etiam reprimendis factiosis et studiosis rerum novarum, ut tranquillus ecclesiolae illius status inter procellas ipsas, quamvis in medio mari, servaretur, talem quoque te in posterum praestes, nec sinas te ullius ingratitudine aut malignitate dimoveri. Quod tametsi te sponte tua abunde facturum non dubitem, tamen et meum in nostrates studium et pericula, quae assidue impendent, me sollicitum reddunt, idemque etiam atque etiam petere cogunt. Hoc etiam rogo, ut quo animi erga te affectu hoc qualecumque praeludium ac specimen maioris (si Dominus dederit) operis tibi offero, eodem accipias, nec me aliud spectasse putes, quam ut memorem et gratum me tibi praebeam. Bene tibi precantur quam plurimi qui huc se receperunt optimi viri, in primisque te salutat Beza noster, cuius consuetudine et benevolentia sic recreor, ut mihi jam levius exsilium hoc redditum sit. Bene vale, optime et observantiss. vir. Dominus Jesus Christus tibi perpetuo faveat, diu te incolumem servet, tuisque laboribus et curis benedicat. Genevae pridie Cal. Februarii. MDLXIX.

---

# IOANNIS IACOBI GRYNAEI

## EPISTOLA NUNCUPATORIA AD BERNARDUM BRANDUM BASILEENSIS REIPUBLICAE TRIBUNUM PLEBIS PRIMARIUM, IN QUA SUAE IRENAEI EDITIONIS RATIONEM REDDIT.

Etsi graves cumprimis caussae fuerunt, propter quas vetustas erudita magno applausu et consensu recepit, approbavitque elegans illud apophthegma *γνῶθι σεαυτόν, nosce teipsum*; et Amphictyones, Platone teste, illud pro delphici templi foribus inscribendum esse censuerunt, eo quod videretur de suis bonis et malis unumquemque mortalium commonefacere, superbiae pariter et desperationi mederi, immodicum amorem sui fiduciamque tollere, et ad modestiam universos hortari: non tamen minus graves caussae sunt, cur aliud adeo illi cognatum, ut neutrum sine altero recte intelligi possit, non tantum addamus, sed etiam ambabus manibus et toto pectore amplectamur, videlicet *γνῶθι τὸν Θεόν, Nosce Deum.* Veram enim et solidam sapientiam in Dei optimi maximi, et

hominis ad eius imaginem conditi cognitione positam, nec alteram sine altera plenam esse vel ex eo colligi potest, quod divinae litterae testantur, ideo nos homines a Deo conditos et redemtos, ut Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi, una cum Filio unigenito Jesu Christo et Spiritu sancto vere agnoscamus, invocemus, et non tantum in huius vitae militia, sed etiam in omni aeternitate celebremus. Ideo nihil est dubium, vere Origenem Adamantium in tertio contra Celsum libro de sapientia pronuntiasse, esse eam divinarum humanarumque rerum et caussarum scientiam, aut, ut sacra Scriptura definit, divinae potentiae vaporem, emanationem sinceram omnipotentis gloriae, splendorem sempiterni luminis, speculum virtutis Dei purissimum, bonitatisque eius imaginem expressam. Apparet autem philosophos quosdam, qui, ut ait Paulus apostolus, invisibilia Dei, hoc est, aeternam eius potentiam ac divinitatem et alia quae ex creatione mundi, dum per opera intelliguntur, pervidentur, rectius quam vulgus hominum observaverunt, tametsi mentes eorum densa caligine ignorantiae verae doctrinae de essentia et voluntate Dei occupatae essent, nec ipsis quidquam de lapsu primorum parentum et tristissima corruptione naturae humanae constaret; in ea tamen sententia fuisse, ut sapientiae candidatis Dei suique cognitionem prorsus necessariam esse ducerent. Eius rei nunc non libet multa coacervare testimonia, quum unum illud cordatis hominibus satisfacere queat, quod in undecimo libro de praeparatione evangelica Eusebius cognomento Pamphylus adducit. Narrat gymnosophistam quemdam ex India profectum, in urbe attica cum Socrate de sapientiae studio collocutum esse. In eo colloquio quum Indus quaesivisset, qua ratione sapiens fieri posset, respondit Socrates, si qua ratione homini vivendum sit, consideres. Hanc vocem Indus nonnihil subridens eleganti hac sententia excepit: *μὴ δύνασθαί τινα τὰ ἀνθρώπινα κατιδεῖν, ἀγνοοῦντά γε τὰ θεῖα*, hoc est, res humanas nemo divinarum ignarus rerum recte perspicere et cognoscere potest. Iudicabat enim doctrinam ethicam inanem esse ludum ingeniorum et hypocriseos *σοφὸν φάρμακον*, si ea cum Dei luculenta agnitione et sincero cultu non sit coniuncta. Sunt enim re vera otiosae et inutiles commonefactiones de hominis officio, de virtutum pulchritudine, de vitiorum turpitudine, denique de omnibus vitae humanae muniis et partibus, si interim mens ignara Dei et voluntatis eius se ipsam tamquam numen aliquod admiretur et colat, nec serio cogitet, et quod sit Deus et qualis sit, videlicet omnipotens, bonus, castus, misericors, iustus, vindex scelerum; et quod hic Deus nos quoque bonos, castos, benignos, justos, osores scelerum esse velit. Ideo in hominis christiani institutione, prima et praecipua cura esse debet, ut tenerae mentes imbuantur hisce *ἀξιώμασι* et veluti principiis. Primum est, homines ideo conditi et redemti sunt, ut Deum Patrem, una cum Filio Iesu Christo et Spiritu sancto agnoscant et colant. Alterum est, de Deo et voluntate eius sic est statuendum, sicut is se voluntatemque suam illustribus testimoniis et expresso verbo patefecit. Sic autem Deus aeternus se nobis patefecit, ut iuxta magni Basilii sententiam, baptizari nos oporteat, sicut accepimus: credere autem, sicut baptizamur: glorificare autem, sicut credimus, Patrem, Filium et Spiritum sanctum. Haec quum prophetis et apostolis cordi essent, de sa-

pientia, hoc est de Deo vero et de homine rectissime gravissimeque senserunt et scripserunt. Eorum vestigiis Irenaeus quoque noster insistens, in his quinque libris multa praeclare de Deo uno et trino, de hominis ortu, lapsu, corruptione, restitutione, litteris memoriaeque mandavit. Exstat autem in primo libro Irenaei symbolum (hac voce vetus ecclesia brevem et orthodoxam de Deo et homine confessionem appellare solita est) quod non tantum eo adscribere libet, ut habeat lector *φιλέλλην* quod cum cap. 2. lib. I. conferat, verum etiam quia doctrinam ecclesiarum nostrarum in effeta hac mundi senecta a nobis receptam et traditam olim quoque in ecclesiis Germaniae, Galliae et Hispaniae, Irenaei aetate, hoc est, circa annum post natum Christum 185. magno consensu traditam esse inde colligere licet. Verba eius haec sunt. *Ἡ μὲν γὰρ ἐκκλησία,* etc. [1]) Operae pretium autem non vulgare fuerit in vestibulo huius operis ob oculos ponere brevem antithesin sanae et orthodoxae doctrinae et humanorum commentorum ac haereseon, ut videant eruditi lectores, de quibus partibus caelestis doctrinae adversus Valentinianos, Gnosticos, Encratitas et alios *ματαιολόγους καὶ φρεναπάτας ἀποστρεφομένους τὴν ἀλήθειαν* Irenaeus noster et qua ratione pro virili depugnaverit. Multum enim lucis collatio doctrinae affert, ut monet vetus paroemia: *ἡ πορφύρα παρὰ τὴν πορφύραν διακριτέα;* et harum rerum consideratio facit, ut mens pia intuens tristissima nostrae aetatis de religione certamina, non abiiciat veritatis professionem, nec dubitationi *καὶ τῇ ἐποχῇ* academicae locum det, sed cogitet gravissime a Paulo dictum esse: *Oportet enim et haereses in vobis esse, quo qui probati sunt, manifesti fiant inter vos.* I. Corinth. II.

De Deo aeterno cum sanctis patribus, prophetis, apostolis et ecclesiae apostolicae doctoribus orthodoxis Irenaeus constanter, pie vereque docet, unum esse Deum, si essentiam Patris, Filii et Spiritus sancti; trinum, si personas earumque proprietates peculiares consideres. Etsi autem hoc mysterium de Deo et de tribus personis superat multis modis captum et sapientiam omnium angelorum et hominum: tamen ei nos religiose assentiri decet, quia, ut supra monui, de Deo secundum patefactionum eius normam et praescriptum cogitandum et statuendum est. Hunc Deum esse unum et eumdem Testamenti veteris et novi auctorem, bonum et iustum, conditorem caeli et terrae, angelorum et hominum, omniumque rerum, quae in hoc amplissimo mundi totius systemate ac theatro continentur, qui sua providentia praeterita, praesentia et futura intueatur ac gubernet, recte et copiose docet Irenaeus. Tres etiam personas in sacrosancta divinitate, quas Graeci illustri appellatione *ὑποστάσεις* nuncupaverunt, discernit a se invicem Irenaeus, ac monet primam personam in divinis Patrem esse, qui sese ab aeterno intuens inenarrabili modo genuit filium, qui est imago et character substantiae eius; secundam vero personam esse Dei Filium, Dominum Iesum Christum, qui divinae naturae respectu appellatur et est Verbum, Sapientia et *ἀμήτωρ;* humanae autem naturae respectu dicitur et est filius Abrahae et Davidis, *ἀπάτωρ,* fratribus suis similis, peccato excepto; tertiam autem personam esse Spiritum sanctum, qui a voluntate

---

1) Lib. I. c. 10.

Patris et Filii procedens, mittitur in corda credentium, ut ea regeneret, sanctificet et vivificet, et sit σφραγὶς et arrhabo hereditatis nostrae.

Econtra Valentiniani furenter et impie contendebant, Deos esse plurimos et prope innumerabiles, quia mirum et incredibile illis videbatur, in illa aeterna solitudine unum tantum esse Deum. Negabant etiam unum eumdemque Deum veteris novique Testamenti fuisse; et quia veteris Testamenti Deus severus, scelerum vindex et ultor exstitisse videbatur, iustum, sed non bonum appellandum putaverunt. Deum autem novi Testamenti, propterea quod omisso τῷ ἀκριβοδικαίῳ, id est summo iure, ἐπιείκειαν evangelicam et gratuitam resipiscentibus et credentibus promulgavisset et concessisset, bonum, non autem iustum nuncupaverunt. Multa etiam de Demiurgo, mundi huius opifice, de Aeonum syzygiis et erroribus, deque aliis opinionum absurdarum monstris, plenis buccis depraedicabant, quibus omnibus Satan, mendaciorum istius generis pater, veram de Deo et tribus personis doctrinam delere et in animis hominum oblitterare, scelerate conatus est.

Porro de homine Irenaeus eisdem prophetis, evangelistis et apostolis reverenter subscribens, pie docet hominem a Deo conditum, et multis ac pulcherrimis tum animi tum corporis ornamentis bonisque instructum, ut esset opificis templum et imago ei serviens in omni aeternitate; eum vero Satanae fraude circumventum, in peccatum, mortem et ἔσχατα ἐσχάτων mala incidisse cum tota sua posteritate, quae ideo sit conclusa sub peccato, ut eius Deus misereatur. Ac quum natura omnes Adami primi posteri filii irae sint, negat ullam veniae ac salutis spem superesse, praeterquam in Christo Iesu, qui ideo in hunc mundum venit, ut quaereret quod perierat et peccatores salvos faceret; itaque eos gratuito Christi beneficio restituendos in integrum, qui a peccatis suis resipiscentes, credunt sua caussa Filium Dei in hunc mundum venisse, ut assumta natura humana, in carne patiens victima pro ipsis fieret, expiaret ac auferret peccata mundi, mortuus propter eorum peccata, et resuscitatus propter eorumdem iustificationem. Et hos quidem Irenaeus esse dicit peculium Dei, βασίλειον ἱεράτευμα, sanctam ecclesiam, cui sit commissus thesaurus oraculorum Dei, comprehensus in libris propheticis et apostolicis; huic coetui amplectenti integram et incorruptam legis et evangelii doctrinam, Filium Dei foederis aeterni sacramenta, velut visibilia divinae gratiae et aliarum caelestium rerum, quas nobis Christus una se daturum promisit, symbola et argumenta, ministerium verbi, hoc est, dispensationem fidelissimam mysteriorum Dei, et alia salutaria dona et officia exhibuisse et instituisse, ut ne deesset ecclesiae quidquam eorum, quae ad augendam, ornandam et conservandam facerent. De animarum autem immortalitate et corporum resurrectione, totiusque hominis salute vel interitu aeterno, Irenaeus apostolicam doctrinam incorruptam profitetur, et platonica ac pythagorica deliramenta de animarum in alia atque alia corpora discessu confutat.

E diverso Valentiniani vociferabantur, homines vel natura esse malos, ὑλικοὺς καὶ χοϊκούς, qui si maxime conversionis et salutis percupidi forent, converti tamen ad Deum et salvi fieri non possent; vel natura esse bonos, qui etiam gravissime peccantes, recte tamen facere censendi sint.

De animabus et earum in alia atque alia corpora, pro ratione meritorum et expiationum, transmigratione multa audacissime confingebant, ut stabilirent Pythagorae commenta de μετεμψυχώσει καὶ μετενσωματώσει. Quidam corporum resuscitationem prorsus negabant. Scripturam divinam partim obtorto, quod aiunt, collo ad sua somnia adstruenda detorquebant; partim truncatam, misereque suis corruptelis laniatam, ridendam ethnicis obiiciebant. Ecclesiae concordiam dissensionibus suis et schismatis perturbabant. Sacramenta impuris et detestandis ritibus profanabant, ut est videre in narratione Irenaei de Marco quodam Gnostico, mago et peste humani generis.

Res ipsa autem docet, non unicum errorem imposuisse Gnosticis istis, sed hosce potissimum. Primus est, quod de Deo et eius voluntate non iuxta divinas patefactiones in verbo traditas, sed secundum sua somnia figmentaque iudicandum statuendumque putarent. Secundus, quod non verbum Dei, sed τὸ τῆς σαρκὸς φρόνημα caecutiunt, quum de hominis ortu, viribus, lapsu et restitutione dissererent. Tertius, quod Scripturas et Dei potentiam ignorantes, Pythagorae, Platonis et sua somnia maioris facerent, quam evangelium de Christo; ac opinionibus suis fascinati, Scripturas ad plumbeam placitorum suorum regulam exigerent. Ceterum adversus Gnosticos, fanaticos homines et ut paulina voce utar, διεστραμμένα loquentes, Irenaeus Polycarpi (eius qui Ioannis evangelistae auditor fuit) discipulus, et lugdunensis episcopus, conscripsit praeclarum volumen ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, quod ut solum inter multa eius viri scripta superest, ita satis magno argumento est, non tam scite quam vere Tertullianum de Irenaeo dixisse: curiosissimum omnium doctrinarum exploratorem fuisse. In primo enim libro prolixe recenset Valentinianorum errores tetros et diabolicos de Diis, de Aeonum syzygiis, erroribus, numero. Subiungit narrationes de dissidiis haereticorum, et eorum haeresiarchis Simone Mago, Cerintho, Ebione, Menandro, Marco quodam, et aliis qui flagitiis et improbitate morum vitam moresque aliorum profanarunt, fermento suarum opinionum verbum Dei corruperunt, ritibus impuris sacramenta divinitus instituta violare aggressi sunt. Hisce subiungit in secundo libro τὰ ἀποδεικτικὰ de Deo uno, aeterno, vero, omnipotente, omniscio, ἀπεριγράπτῳ, extra quem nullus alius Deus, nullum prorsus numen est. Ostendit etiam non fictitium quendam Demiurgum, non angelos, sed Deum aeternum Patrem Domini nostri Iesu Christi, una cum Filio unigenito (quem subinde λόγον, sermonem vocat Irenaeus, ut agnoscas doctrinae Ioannis evangelistae σπουδαστήν) et Spiritu sancto condidisse, et e nihilo produxisse amplissimum hoc mundi theatrum, angelos, homines et alias inferiorum ordinum creaturas. Deinde annectit refutationem dogmatum, quae a Gnosticis tradebantur de mundi primordiis, de Demiurgo, seu opifice et architecto universorum, de Aeonum ordinibus, de μετενσωματώσει καὶ μετεμψυχώσει. Probat autem Irenaeus, animas non modo immortales esse, sed etiam proprium characterem habere, ac convellit proteritque platonica somnia de caussis ignorantiae animae, Lethaeo videlicet poculo, humanoque corpore. In tertio libro qui partim est πολεμικός, partim vero διηγητικός, initio haereticos inexpiabilis flagitii, corruptae nimirum et detruncatae sanctae Scri-

pturae, reos peragit ac convincit; deinde perpetuum consensum prophetarum et apostolorum de Domino nostro Iesu Christo Deo et homine evidenter demonstrat. In quarto libro primum quidem perspicue et solidis argumentis probat unum esse Deum utriusque Testamenti, veteris, inquam, et novi auctorem, qui promulgata legis et evangelii doctrina toti humano generi, se voluntatemque suam et arcanum illud divinitatis decretum de restitutione et salute hominum resipiscentium per Dominum et Archipontificem Iesum Christum patefecerit. Deinde vero de viribus humanis et imperfectione nostra, aliisque, hisce quae dixi cognatis, fuse disputat. Ac tandem in quinto libro, quum plurima ex superioribus repetivisset et comprobasset, accedit ad refutandam Gnosticorum *ματαιολογίαν* de corporum humanorum exitio perpetuo: *πανωλεθρίαν* enim corporum illi introducebant. Prolixe igitur et sapienter monet probatque Irenaeus, non tantum corpora resuscitaturum esse Christum in secundo et illustri suo adventu, sed etiam sanctorum corpora Dei templa futura in aeterna vita, et una cum animabus salvanda esse. Atque haec paucis *καὶ σαφέστερον* monere visum est, ut cordati lectores viderent duo esse praecipua disputationum Irenaei *κεφάλαια,* Deum videlicet et hominem, et quid de hisce piis mentibus (quibus gravissima iudicia veteris ecclesiae antistitum de tantis rebus gratissima esse consueverunt) sit statuendum. Etsi autem in his Irenaei nostri lucubrationibus non desunt salebrae et naevi quidam de libero hominis arbitrio, de tempore quo Christus inter homines visibiliter conversans docuit, de diabolis, deque paucis aliis, tamen quum de iis Erasmus pro sua sapientia in argumentis librorum gravissime admonuerit legentes, non est animus post Homerum Iliada canere et erratis Irenaei *ἀκριβολογεῖν.* Tantum hoc monere libet, magnas fuisse caussas, cur post Des. Erasmum Roterodamum summo iudicio virum, ipse quoque Irenaei libros emaculandos et pro virili illustrandos in manus sumerem. Praestitit Erasmus, ut in aliis plurimis scriptoribus, ita quoque in Irenaeo operam se dignam, hoc est longe maximam. Primus perfregit glaciem, superavit difficultates et veluti syrtes et scopulos, nobisque viam aperuit, sic tamen ut sibi nondum satisfaceret et quum de lingua qua usus esset Irenaeus subdubitaret, non admodum probaret hanc, qua necessario, quum graecum exemplar non exstet, in posterioribus libris utimur, conversionem latinam, propterea quod et obscura esset et non necessariis Hellenismis scateret undique. Factum autem est singulari beneficio Dei studioque bonorum et eruditorum quorumdam virorum, ut postquam apud superos agere coepit Erasmus, prodiret in lucem Epiphanii episcopi Constantiae Cypri eximium opus contra octoginta haereses, in quo quum multa ad verbum ex Irenaei libris descripta exstarent, maximam libri primi partem ex Epiphanio restituere et multo meliore Iani Cornarii versione uti nobis licuit. Deinde quum ineptissimae et plerumque *οὐδὲν πρὸς ἔπος* facientes summulae et libris et capitibus praefixae, errorum potius quam scopi praemonstratrices, exstarent in hoc opere, illis maxima ex parte sublatis, breves *περιοχὰς* capitum adieci, ut de consilio Irenaei ac disputationum statibus commonefacerem legentes. Postremo totum opus recognitum, a mendis non paucis vindicatum, cum aliis exemplaribus contuli, variam lectionem notavi in margine, ac *σχη-*

ματισμῷ involutam et monstrosam de xxx saeculis δολομανίαν illustriorem reddere studui. Haec qui attente considerabunt et editionem hancce nostram cum aliis conferre non gravabuntur, facile opinor dabunt, et sine praeiudicio Erasmiani nominis, et cum fructu aliquo theologiae candidatorum susceptam, et quod vulgo aiunt, ad umbilicum deductam esse Irenaei scriptorum recognitionem.

Cogitanti autem mihi cui tandem egregio virtutum et eruditionis patrono καὶ βραβευτῇ Irenaei vetustissimi scriptoris insigne hoc volumen non tam offerrem defendendum (neque enim Irenaeus defensione opus habet, ut quem nemo bonus non amet, nemo malus in Christo quiescentem τῇ σκιαμαχίᾳ laedere potest) quam legendum, commodum evenit ut vir clarissimus D. Doctor Isaacus Keller, medici vestri collegii ac praecipue urbis vestrae ornamentum, caussa φιλοφροσύνης cuiusdam admodum religiosae me conveniens, certiorque de Irenaei librorum editione factus, modis omnibus me hortaretur, ut testandi mei erga praestantiam tuam studii ergo, tibi, D. Bernarde Brande vir praestantissime, Irenaei nobile hoc opus dedicarem. Eius igitur consilium secutus, veteris et apostolicae ecclesiae veluti confessionem ab Irenaeo conscriptam, et mendaciis ac erroribus Gnosticorum oppositam, tibi offero et nominatim consecro, non tantum ut optimi et amicissimi viri iudicio voluntatique satisfaciam, verum etiam ut tibi exhibeam καλὴν παρακαταθήκην, hoc est egregium depositum, ac formam sanorum sermonum, quam te, pro excellente tua pietate et prudentia, cum iudicio perlegere et ad usum transferre posse non dubito. Sciebam in hoc libro exstare veteris ecclesiae iudicia et cogitationes de Deo, homine, baptismo, eucharistia, sacris litteris, vita aeterna, et de aliis doctrinae caelestis capitibus, quorum cognitio piis mentibus grata et salutaris est. Iudicabam quoque virtutes tuas dignissimas esse omnium bonorum virorum congratulatione, applausu et testimoniis eiuscemodi publicis, quae tametsi a pluribus auctoritate, ingenio et sapientia praestantibus proficisci debent, nec tuae praestantiae hactenus defuerunt, ut nostra τὰ ἐξωτερικὰ ἐλόγια non admodum necessaria videri possint: nihil tamen vetat, quominus ipse quoque testatum faciam, quanti te faciant nostri homines, nequaquam a Musis et Gratiis alieni, quantum sibi et gratulentur et polliceantur de tua virtute et sapientia. Quum praecipua hominis vere generosi et ad patriae suae utilitatem nati officia sint rempublicam consiliis moderari, et vera animi fortitudine administrare, et iuvare, studia doctrinae tueri adversus imperitos μισομούσους, provehere et alere pia studia docentium et discentium; tu amplissimae reipublicae basileensi (in qua magno cum fructu ecclesiae et reipublicae Tribunitia potestate et auctoritate polles) vigilantia, fide, consiliis, industria, vera animi magnitudine et constantia nusquam dees: academiam vero basileensem, sempiternum et incomparabile regiae urbis vestrae decus, in cuius gremio et complexu, liberalium disciplinarum, veteris historiae, linguarum et iuris civilis cognitionem usumque magnum tibi comparavisti, posteaque reipublicae gubernacula moderanda suscepisti, amore et patrocinio tuo, professores vero omnium ordinum et facultatum benevolentia et liberalitate ea prosequeris, qua digni sunt viri ingenio, virtutibus, sapientia et omni ornamentorum genere praestantissimi. Haec

nimirum caussa est, propter quam sicut olim Darium Persarum regem ferunt, tot Zopyros optavisse, quot grana in punicis malis conspiciuntur: ita optimi quique viri et apud vos, et in vicinia inclitae urbis vestrae, multos Theodoros et Bernardos Brandos Basileae vestrae a Deo aeterno comprecentur, et sibi gratulentur, quod ea quae superioribus annis reipublicae basileensi decesserunt, defuncto hac vita patriae patre et consule prudentissimo D. Theodoro Brando parente tuae praestantiae, ea omnia, Dei beneficio singulari, abunde in filio, non tantum facultatum, sed etiam virtutum paternarum herede, compensata esse intelligant, Deumque optimum et maximum celebrent, quod opera tua et aliorum gravissimorum virorum, ac in primis adfinis tui D. Henrici Petri, viri de republica vestra, et de re litteraria praeclare meriti non tantum *εὐνομίαν,* societatem et tranquillitatem politicam, iudicia, leges, civium concordiam, urbis decus et libertatem, sed etiam sanctissima studia et optimas artes, in quibus grata de Deo fama sparsa est, fovere, moderari, tueri et velut praeclaram quandam spartam, dignam in qua exornanda boni viri laborent, ad posteritatem transmittere dignatur. Faxit Dominus noster Iesus Christus, ut haec reipublicae et ecclesiae bona et ornamenta diuturna sint, et cum aliis politiis, academiis, et Christi ecclesiis communia. Bene vale, perpetuum patriae tuae ornamentum, et Irenaeum optimum scriptorem in familiam fidemque tuam *εὐτυχῶς* et sereno vultu suscipito. Scripsi Kal. Aprilis 1571.

---

# IACOBI BILLII

## DE SUA PRIORUM 18. (21.) IRENAEI CAPITUM TRANSLATIONE SUISQUE IN EADEM SCHOLIIS ADMONITIO.

Etsi veteres graecorum theologorum interpretes magna ex parte, dum verbum verbo reddere student, non satis eleganter quod volunt exprimunt, immo etiam plerumque graeca non assequuntur: tamen eos vel hoc uno nomine non prorsus repudiandos et aspernandos esse semper iudicavi, quod innumerabiles maculas, quae typographorum negligentia optimos quosque auctores occuparunt, consultis illis promtissime deleri posse persaepe sum expertus. Qua quidem in sententia si is quoque fuisset, qui octodecim haec prima D. Irenaei capita non ita pridem latinitate donavit, non tam turpiter et flagitiose tot locis lapsus fuisset: idque potius studuisset, ut ex emendatis latinis depravata graeca, quam ex corruptis graecis emendata latina corrigeret. Quod quoniam facere neglexit, ego amico cuidam, ut ea denuo verterem a me postulanti, hanc qualemcumque operam denegare non potui. Brevissima etiam scholia adieci, ex quibus proclive, ni fallor, erit intelligere, me non temere multa paullo aliter, atque apud Epiphanium habentur, interpretari. Vale, christiane lector, et his fruere.

---

# FRANCISCI FEUARDENTII

## COMMONITIO AD LECTORES DE SUA QUINQUE LIBRORUM D. IRENAEI EDITIONE.

En beatissimi patris et martyris Irenaei quinque libros, denuo collatos, emendatos et locupletatos nova editione, in publicam studiosorum utilitatem emittimus. Quos etsi quidam adhuc subdubitent, graece ab auctore eleganter, idque ante mille et quadringentos annos, conscriptos, et in rem totius ecclesiae catholicae vulgatos fuisse; non dubitamus tamen id cunctis persuasum iri, qui tot longa egregiaque fragmenta, que ex Epiphanio, Eusebio, Theodoreto et aliis graece ad verbum ex auctore transscripta et scriptis suis quondam inserta, et a nobis opportunis locis recitata, ac velut postliminio eidem restituta, attentis animis expenderint. Accedit gravissimum D. Hieronymi [1]) testimonium, qui graecis librorum inscriptionibus ab auctore editis, et a superioribus patribus probatis, *Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε*, *Reprehensionis ac eversionis falso nominatae scientiae libri quinque*, aliisque permotus rationibus eum inter scriptores graecos annumerat, et graece scripsisse non ambigit. Accedunt phrasis plane graeca, innumerae dictiones formaeque loquendi Latinis non usitatae; graeci auctores tam divini quam humani persaepe ad verbum citati, numquam vero latini: ut etiam a Graecis frequenter citetur, raro a Latinis. Testantur denique nonnulli pii et docti viri, se graecum exemplar in venetiana bibliotheca legisse; alii quoque in vaticana visum ferunt: quae tamen ibi postea frustra quaesita sint.

De primo horum librorum interprete nondum satis mihi apparet, quid pro certo statuam, quum nullus ad hoc usque tempus illum, quod sciam, indicaverit. Si de re tam ancipite et obscura sententiam ferre licuerit, citra cuiusquam animi offensionem lubens affirmem, auctorem et interpretem eumdem esse, qui quod graece pereleganter et scienter primo scripserit, latine postea, non pari licet sermonis felicitate et lepore, Latinis, inter quos versabatur, impertiverit. Quidni, quum et Tertullianus eidem fere aequalis graeco latioque sermone stilum exercuerit? Athanasius quoque, ac plurimi alii religionis nostrae proceres, utraque lingua non pauca ediderint? Sic enim et horum librorum auctoritas nulla parte vacillabit; sed erit semper augustior et firmior: et quod de se ipso ait, quod in barbara lingua (nam sola graeca ei nativa et propria erat) inter Celtas degens, plurimam operam collocaret (sic!), apertius evadet. Nec parum sententiam istam confirmant duo citati per D. Augustinum ex hoc auctore loci, eadem fere, quae hactenus prodiit, vetustissima certe tralatione. Aut profecto presbyterum quemdam ad manum Irenaeus habuit, qui eius iussu de verbo ad verbum coram, latinae orationis splendore artificioque neglecto, transtulerit; aut, ut idem de scripto suo testatur, *ἁπλῶς καὶ ἀληθῶς καὶ ἰδιωτικῶς*, id est, simpliciter et vere ac vulgari tunc inter Latinos sermone translatos separatim postea communicaverit, et mentem sensaque auctoris fideliter expresserit. Qui firmioribus coniecturis aut testimoniis certioribus productis, alium primumque interpretem indicaverit, nos sibi magno bene-

1) Comm. in cap. 36 Ezech.

ficio gratos et devinctos habebit. Atque haec de sermonis genere ac interprete dicta sint: nunc quid hac potissimum editione novissima praestitum sit, accipe.

Libri primi decem et octo priora capita ab Epiphanio quondam ad verbum ex Irenaeo graece transscripta; deinde ex Eusebio fragmenta viginti et duo; ex Theodoreto quatuordecim, ex Basilio duo, ex Melissa totidem, unum ex Anastasio Nicaeno suis locis graece, prout ab Irenaeo primum descripta, hinc ab his patribus laudata fuerunt, typis evulganda curavimus. Deinde ad finem operis sex alia ex diversis eiusdem Irenaei operibus fragmenta, ex auctore Quaest. et responsionum ad Orthodoxos apud Iustinum Martyrem, Eusebio et Demetrio Diacopo collecta graece subiecimus: et tam illa, quam ista maiori parte a laudatissimo viro Iacobo Billio, reliqua a doctiss. interpretibus Ioan. Christophorsono, Herveto, Erasmo, Fabro latine reddita, quam decenti fieri potuit ordine collocavimus. Superiora decem et octo libri primi capita graeca idem Billius scholiis, deinde R. P. Fronto Ducaeus, Societatis Iesu tam pius quam doctus theologus, suis notis ad Epiphanii graeca exemplaria contulerunt, emendarunt, et illustrarunt. Nos quoque non solum ad illa, sed ad singula librorum capita et adiecta de novo fragmenta annotationes locupletissimas addidimus, quibus emendationum rationes reddimus, obscuriora et ambigua plurima loca, multasque graecas, et Latinis minus usitatas phrases explicamus, et quidquid ad ecclesiae catholicae doctrinam, hierarchiam, ritus, fidemque confirmandam, et antiquas novasque haereses refellendas pertinere deprehendimus; denique quod expunctum vel immutatum a nobis est, ne quid iniuria sublatum sibi quiritentur aliqui, retinemus et observamus. Accessit quoque editioni cum vaticano manuscripto Codice nova collatio, cuius, praesertim vero per illustrem ac eruditum D. Ioannem Sant-Andreanum ecclesiae parisiensis canonicum, nobis pridem commodati codicis veteris attentiore lectione et meditatione, adhuc supra sexcentos locos emendatiores reddidimus. Addita duabus clausulis, nonnumquam unica, et numero quodam signamus: variis adhuc quibusdam lectionibus asteriscis in margine notatis. Ad haec, beatissimi et vere apostolici viri Polycarpi, episcopi smyrnensis et martyris, quinque non aspernanda fragmenta ante mille et centum annos a Victore Capuano citata, et Latio donata, a nobis vero in vetustissimo codice reperta et transscripta convenienti sede locavimus. Irenaei nostri ex sanctis patribus collecta encomia, et recentium haereticorum imposturis, maledictis, et in hunc sanctissimum auctorem nostrum confictis criminationibus, post auctoris vitam a nobis tam ex scriptis eius, quam ex aliis scriptis ac historia eccles. fideliter collectam, operis initio praefiximus: sicut ad finem totius operis locupletissimos indices in lectorum commodiorem usum subiungendos curavimus. Denique Leodii, in monasterio S. Jacobi memoriae sacro, repertum a nobis Arnobii catholici cum Serapione Aegyptio Conflictum, utcumque per nos emendatum et annotatum, ac nunquam antea typis publicatum, communi studiosorum utilitati iudicavimus esse communicandum. Multas, fateor, dictiones et phrases minus latinas, hiulcas adhuc sententias et periodos, adeoque non paucos adhuc locos in utroque auctore luxatos, imperfectos et obscuros a nobis relictos invenire licebit; tum quod plurium ac

emendatiorum codicum auxilio destituti fuimus, tum quod tam veteribus ac sanctis patribus manum temere inferre religio fuit. Ceterum haec solo natali, et quod longe molestius est, musaeo ac nostra bibliotheca exacti, solumque nunc ab illis, mox ab istis commodato inter peregrinandum acceptis libris adiuti contexuimus, et in publicam studiosorum utilitatem emittimus; quae quum acceperint candidi lectores, et his nostris qualibuscumque laboribus fruiti fuerint, studiis nostris bene favere, ac praesertim nostram salutem suis precibus apud communem salvatorem ac iudicem nostrum D. Iesum Christum commendare, rogo et obsecro, non recusent.

---

# VITA S. IRENAEI

## EPISCOPI ET MARTYRIS EX ILLIUS ET ALIORUM PATRUM SCRIPTIS COLLECTA PER F. FRANCISCUM FEUARDENTIUM.

D. Irenaei episcopi lugdunensis ac martyris patriam, parentes, natalem diem et locum habitationis aetatis initio conscribere et pro certo ac explorato nunc exhibere, difficile sane et operosum fuerit: praesertim quum nulli antiquorum, quod sciam, ea litteris prodiderint. Vitae genus et mores supremus dies indicat. Gallum quidem ipsum vocat Oecumenius [1]), sed eum functionem episcopi in Gallia respexisse potius, quam natale solum, lubens admitterem: nam quantum coniectura consequi possum, Asianus, non Gallus, Graecus, non Latinus, et forte Smyrnaeus fuit, piis et christianis parentibus ortus. Qui enim a Galliis Smyrnam Asiae minoris oppidum profectus peragratis Cycladibus totum mare Aegaeum parvulus traiecisset, quo Polycarpum illic docentem audiret? Opinionem nostram videtur confirmare nomen graecum *Εἰρηναῖος*, pro more catholico in sacro fonte ei inditum; quod latine expressum *pacificum* significat. Porro ipsum scripsisse graece non solum ex Iustini martyris, Demetrii, Eusebii, Basilii, Epiphanii, Hieronymi, Theodoreti, Melissae, Anastasii et Damasceni scriptis colligere licet: verum et illius quoque opera id manifestissime testantur, sic ut nihil certius esse constet.

Optimis a pueritia philosophiae disciplinis et artibus praeclare fuisse institutum et imbutum, ostendunt subtiles abstrusarum haereseon investigationes, quibus res perobscuras et confusas summa perspicuitate et electione in lucem producit et repraesentat; acutae item et acres disputationes idem probant, quibus eos refutat. Praeterea ordo rerum tractandarum, quo singulis libris praefationes singulas praefigit; anacephalaeoses etiam illae superiorum et subsequentium hypotheses, demum quod quatuor postremis libris nunc haereses easdem pugnantia inter se continere, nunc apertis rationibus atque traditionibus universarum ecclesiarum adversari commonstrat: et partim a prophetarum vaticiniis, par m apostolorum et evangelistarum testimoniis ductis argumentis (hae-

1) Ad 2 Petr. c. 3.

reses), quas libro primo recensuit, tanquam machinis admotis expugnat, hominem dicendi ac disserendi arte peritum planeque philosophum demonstrant. Omnem dubitationem huius rei tollit Cap. 19. libri secundi, in quo fallacibus argumentis exacto iudicio semel expulsis et reiectis, evincit errores omnes quos impugnat ex veterum philosophorum atque poetarum placitis et fabulis, immutatis tantum nomenclaturis, petitos esse: quae res omnibus satis pro testimonio esse debet, quam accurate diligenterque Thaletis, Anaximandri, Anaxagorae, Democriti, Empedoclis, Platonis, Aristotelis aliorumque veteris philosophiae auctorum libros evolverit. Idem de tragicis, comicis et lyricis poetis intelligendum, quando illorum exclamationibus, proverbiis et exemplis saepe et apposite utatur; istorum versus hinc inde decerptos in concinnos centones pro re nata consuat atque adaptet. Merito igitur eas ob res Tertullianus eum omnium doctrinarum curiosissimum exploratorem appellat.

Sed quia praeclarum organum ecclesiae suae Deus ex hoc puero formare decreverat, huius mentem Spiritus sanctus flectit, pectus sancto amore inflammat, ut sanctarum litterarum desiderio ardeat mireque earum studio delectetur. Polycarpi ergo venerandae antiquitatis viri, qui non tantum Ioannis evangelistae auditor, sed et aliis apostolis et discipulis, qui Christum in carne viderant, familiariter usus fuerat, ex quorum viva voce tamquam purissimo fonte doctrinam pietatis nostrae hauserat, scholam quasi pulcherrimam omnium virtutum officinam petit, Polycarpoque instituendum se tradit et penitus informandum. Iuvenis alacritate simul et pietate valde delectatum senem toto pectore gratias Deo egisse mihi persuaserim, quod ecclesiae suae instrumenta futura praepararet, et ad usus utilissimos et amplissimos deinceps idoneos magna solertia redderet. Polycarpo dein sive publice Scripturas mira ingenii dexteritate pertractanti, sive privatim difficiliores quaestiones explicanti ac dissolventi, Irenaeus se benevolum et attentum auditorem praebet; et incredibili discendi cupiditate annis pietateque gravem ac observandum praeceptorem audit, admiratur, ab huius ore omnino pendet, perinde atque si ab apostoli vel Christi coelestem doctrinam sibi dictitantis excipiat: dicta et facta tanti viri sic intimo pectori committit atque adeo insculpit, ut nihil eorum per totam vitam praetermissum fuerit, quin expleverit. Haec ita se habere comprobant ea, quae idem refert Irenaeus epistola ad Florinum,[1]) quem in schola Polycarpi socium offenderat, sed iam ad haereses delapsum. Locum, ait, in quo assidebat Polycarpus quum dissereret, illius eo adventum et introitum, formam et modum vitae, corporis effigiem, disceptationes ac sermones quos apud multitudinem habebat, et ut necessitudinem ac vitae usum cum Ioanne et reliquis qui ipsum Dominum vidissent, se habuisse narraret, et quo pacto memoraret eorum sermones; quin etiam quaenam ab illis de Domino audivisset; quomodo de miraculis eius ac virtutibus et de doctrina denique sicut ab illis qui fuissent suis oculis Verbum vitae conspicati, Scripturis vere consentientia narraret, videar mihi posse rite percensere. Haec eo tempore per Dei misericordiam, quam erga me ostendebat, studiose et attente audiebam, atque non chartae et litteris, sed interioris

---

1) Euseb. h. e. V, 19.

mentis cogitationi mandabam et perpetuo Dei iuvante gratia, ingenue et exquisite recordatione renovo. Hactenus ille.

Nec Polycarpi modo sed et Papiae Hierapolitani episcopi et Ioannis Ephesii et Aristonis et consimilium aliquot apostolicorum virorum et cooperariorum discipulus fuit. Insuper, et si qui ex apostolorum auditoribus alicubi adventarent aut haererent, qui donis illis singularibus, quibus ad eius usque aetatem claruit ecclesia, essent illustres apostolosque referrent, iis omnibus se adiungebat: quo fidei et pietatis maiorem accessionem faceret, et confidentius postea contradicentibus sese opponeret. Quod ex animi sententia magno totius ecclesiae commodo contigisse sibi ipse his verbis locupletissimus testis est [1]: Plurimum abest ut haeretici possint mortuum suscitare sicut Dominus ipse, sicut eius apostoli praedicationis subsidio adiuti, sicut alii e fratribus complures suscitarunt. Saepenumero autem aliqua de caussa necessaria illud ipsum postulante, spiritus mortui (propterea quod tota ecclesia illius loci ubi eiusmodi res gerebatur, cum ieiunio et multa intercessione Deum orabat) in corpus rediit et hominis vita sanctorum precibus donata est. Et rursus: Qui vere sunt Christi discipuli, in nomine illius per gratiam ab illo acceptam eiusmodi praestant, quo reliquis hominibus gratificentur, sicut quisque eorum ab eo donum acceperit. Quidam enim daemones sic pro certo et vere eiiciunt, ut non raro ii qui malis et nequam spiritibus purgati fuerint, tum fidem recipiant, tum in ecclesia et fidelium hominum societate constanter perseverent. Nonnulli rerum futurarum praescientia, divina visione et praedicatione prophetica imbuuntur: alii eos qui gravibus morbis afflictantur per manuum impositionem curant, et ad pristinam valetudinem restituunt [2]. Jam vero, ut diximus, mortui suscitati sunt, et multos annos post apud nos commorati. Quid plura? Dona sane nec dicendo quidem numerari poterunt, quae Deus ecclesiae per universum mundum diffusae donavit, quibusque illa in nomine Iesu Christi sub Pontio Pilato crucifixi, in dies singulos multa miracula ad gentium utilitatem efficit. Iterum alibi planius et apertius [3]: Multos fratres in ecclesia ipsi audivimus, qui et dona prophetiae habent, et variis linguis per Spiritus sancti gratiam loquuntur, et occulta hominum in apertum proferunt ad aliorum commoditatem, et mysteria Dei perspicue et evidenter aperiunt. Inde porro factum est, ut idem ab Epiphanio, Hieronymo et aliis vir apostolicorum temporum et apostolorum successor passim appelletur. Atque haec de eius ortu, adolescentia, institutione partim ex patribus certa partim ex coniecturis dicta sunto: nunc functiones explicemus.

In ecclesia lugdunensi (quae civitas est in Gallia celebris, cuius populum iam inde a tempore apostolorum, pietatis christianae amantissimum et adversus haereses aetate nostra propugnatorem acerrimum se praestitisse palam est) munus presbyterii gessit. Quod ipsemet subindicat prooemio Lib. I. quum dicat, se inter Celtas commorari; et alibi, Rhodanensem regionem se incolere. In hanc Galliae partem a B. Poly-

---

1) Adv. haer. II, 31, 2. Eus. h. e. V, 7. 2) Euseb. l. l.
3) Epiph. haer. 24. Hier. in Ez. c. 36.

carpo legatum testis est Gregor. Turonensis [1]). Unde apparet vehementissimum aetatis illius pastorum studium, qui omnes Christi gloriae et saluti hominum tantum incumberent: nostris contra omne ius et fas, Christo et salute gregis sui neglectis, multis sacerdotiis comparandis et coacervandis aulaeque omnium improbitatum officinae, etiam contentiose inhiantibus ac incumbentibus. Quanta autem fide et sedulitate presbyterii seu sacerdotii sui partes omnes obierit, facile est iudicare. Huius prima pars est Christi corpus sacro ore (verbis Hier. utor) conficere [2]): idemque rationali ac incruento sacrificio Deo oblatum, creditis sibi populis distribuere, id quod magna diligentia et religione se praestitisse hunc in modum de eucharistia disserens affirmat [3]): Oportet nos oblationem Deo facere, et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo, in sententia pura et fide sine hypocrisi, in spe firma, in dilectione ferventi. Et postea [4]): Offerimus enim ei quae sunt eius, congruenter communicationem et unitatem praedicantes carnis et spiritus. Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, (en consecratio) iam non communis panis est, sed eucharistia ex duabus rebus constans, terrena et coelesti, sed gratias agentes dominationi eius etc. Et iterum [5]): Ipsum Verbum dedit populo praeceptum faciendarum oblationum, quamvis non indigeret eis, ut disceret Deo servire: sic et ideo nos quoque offerre vult (en oblatio) munus ad altare frequenter sine intermissione. Eadem repetit lib. 5 cap. 2. Quantum autem studii et diligentiae adhibuerit ad praedicationem evangelii et conservationem disciplinae et pacis ecclesiasticae, quibus alias sacerdotii partes complectimur, sub venerandae pietatis et antiquitatis viro Photino, postea martyre, ex veteribus nunc accipiendum.

Ab hoc itaque venerando sene in partem sollicitudinis assumptus, vitae ac doctrinae tam admirabili virtute, ait Gregorius Turonensis [6]), Lugduni enituit, ut in brevi temporis spatio, praedicatione sua maxime civitatem christianam universam effecerit. At tam prosperis successibus invidens inimicus, duplici excitata calamitate felicitatem hanc interturbare studuit: quando et atroci immanique gentilium persecutione viennensem ac lugdunensem clarissimas Galliarum ecclesias infestavit [7]): et Asiae Phrygiaeque iisdem pia doctrinae ac fidei consensione coniunctissimas, Montani, Alcibiadis, Theodoti et Maximillae confictis prophetiis, spurcissimis autem haeresibus commaculare et dissipare conatus est. Solliciti ergo de fratrum salute Galli amplissimas et de rebus, quae apud se gerebantur, martyrum epistolas et privatum iudicium suum, idque, inquit Eusebius, prudens et rectum cumprimis de Montanistarum opinionibus in Asiam transmittere constituerunt. Nec modo, verum etiam Eleuthero episcopo romano (quem vehementer rogabant, ut pax et concordia in ecclesiis constitueretur) litteras exararunt, et iisdem epistolis fratribus in Asia et Phrygia destinatis adiecerunt. Quis vero tam sancta, gravi duplicique legatione dignius fungeretur praeter unum Irenaeum, quem ad omnem laborem omneque periculum pro Christo et eius ecclesia subeundum promptissimum cognoverant? Hic itaque a Photino,

1) Lib. I. c. 9 et 29. 2) Hier. ep. ad. Heliod. 3) adv. haer. IV, 18. 4.
4) Iren. l. l. §. 5. 5) Iren. l. l. §. 6. 6) Hist. Franc. I. 29. 7) Eus. h. e. V, 1—3.

aliisque ecclesiarum Galliae proceribus, et martyribus adhuc in carcere constitutis, rogatus, ob quasdam ecclesiae quaestiones, ait Hieronymus,[1]) legatus Romam missus, honorificas super nomine suo ad Eleutherum perfert litteras, pontificem de dubiis consulit, iudicium Gallorum de Montanistis ab eodem probandum et firmandum communicat rebusque sic ex animo Romae compositis, in Asiam patriam suam alacer proficiscitur afflictas et perturbatas illic ecclesias sua simul praesentia et doctrina Occidentaliumque sedis apostolicae sententia confirmato iudicio consolaturus et in recepta semel fide catholica contra novarum haereseon figmenta firmaturus et asserturus. Quod non solum vir totus Deo addictus magna cum laude ac ecclesiarum Orientis utilitate praestitit, verum etiam his et aliis de rebus fidei congregato in Caesarea Palaestinae concilio interfuit, ut ex priscorum monumentis Nauclerus, Vincentius Bellovacensis et Hugo Floriacensis[2]) memoriae tradiderunt.

Ex quibus efficitur, non esse satis firmum ad praepediendam Irenaei nostri ad Asianos legationem Baronii argumentum, quod nulla penes Eusebium[3]), Hieronymum vel alium antiquorum quempiam huius mentio sit, quum etiam Eusebius scribat, martyres litteras suas ad Eleutherum, epistolis ad Asianos adiectas, eidem Irenaeo perferendas tradidisse, nulliusque alterius legati meminerit. Oportet ergo aut hunc legatum in Asiam profectum fuisse, aut nullum, quod nemo dixerit. Non fuit igitur illa Irenaei in Asiam profectio in contentionem revocanda: aut Feuardentius ob eius assertionem notandus. Quantum vero temporis in conficienda huiusmodi duplici legatione consumpserit, aut quot anni, antequam Lugdunum repeteret, effluxerint, definite distincteque ex veteribus affirmare non possumus. Veruntamen constat, eum, quum Photinus nonagenarius una cum aliis in Gallia martyribus ex hac vita migrasset, a legatione redeuntem ecclesiae lugdunensis episcopatum sumsisse.

Initium autem administrationis eius fuit grave, insedatum et turbulentum, quoniam aut partem ecclesiae persecutionis rabies vel longe dissiparat, vel absumserat, vel certe deiecerat; hostes feri nimis et immanes adhuc undique imminebant, quando imperator homo stoicus et a primis annis in Saliorum sacrificulorum collegio educatus, ob idque Christianis durior, quartae persecutionis a Nerone edicta necdum penitus revocarat. In tanto igitur ecclesiae naufragio colligendo, ac reficienda salute communi, ad pristinumque statum et auctiorem disciplina restituenda, omnia reperientur Irenaei dicta, facta, consilia versata. Haudquaquam enim ex eorum numero erat, quos videmus in proelio cervos, in pace leones. Nam orando, praedicando, instando opportune et importune hunc instituit et Deum docet, alium arguit, alium observat, alium urget et increpat in omni patientia et doctrina. Quod perierat ex grege, conquirit, quod amissum et abiectum, reducit, quod confractum, cogit et religat, quod infirmum, confirmat et corroborat, quod firmum et solidum, tale custodit. Tanta vitae integritate ac sinceritate doctrinae collecto gregi is praesidet, ut ametur a suis, et ab exteris merito suspiciatur. Rem ecclesiasticam iam fere proclinatam maxime iuvit tranquillitas illa, quae obvenit universis Christianis circa finem imperii Marci

---

1) In Cat. Script. eccl. 2) Lib. II. spec. hist. c. 124 in Chronic. 3) Hist. eccl. V, 4.

Antonini Veri, qui apologiis Melitonis, Apollinarii, Athenagorae, Iustini et Dei misericordia fletuque Christianorum assiduo commotus, bello denique Marcomanico miraculosae pluviae beneficio precibus militum Christianorum impetrato perfractus et victus, edictis publicatis Christianos cum omni fiducia et securitate conventus suos facere, concilia per provincias habere, per totum imperium libere peregrinari et palam quemvis erudire passus est: idque grave accusatoribus indicto supplicio. Commodus Antonino succedens, quamvis aliis in rebus, quas gessit, incommodus fuerit, nullam tamen in Christianos persecutionem movit, sed a patre pace concessa feliciter frui permisit.

At saluti hominum infestissimus hostis et zizaniorum ille sator, aliis artibus pacem ecclesiae perturbare et doctrinam labefactare conatus, Valentinianos et alios Gnosticos etiam in Gallias usque introduxit[1]), qui, serpentum more paulatim irrepentes, haereseon suarum veneno multos inficerent, praecipue claras, illustres, nec non et opulentas matronas Rhodanenses (quemadmodum usu venire solet, tritumque et familiare iam inde ab orbe condito cunctis haereticis est, ut aut luxuriae et avaritiae ergo, aut utriusque simul in quodvis hominum genus insidias semper intendant) cuiusdam Marci magi et scortatoris impurissimi opera, suis praestigiis fascinarent et corrumperent. Hic viribus opus fuit et pectore firmo. Pervigil igitur pastor Irenaeus in hac quasi universae Galliae specula positus, quantum potest animo excubat, vigilat pro omnibus, vix quietem capit, unde prodeant, quo iter faciant hostes, in quos proruant, quibus armis et artibus instructi sint, quid moliantur, deprehendat; ut signo dato, suas imprimis oves, dein alias, denique omnes, uti sibi diligenter caveant, praemoneat et cohortetur; sicque a contagio pestilentissimo tum doctrinam, tum animas Christi sanguine redemtas fortiter excellenterque vindicet. Qua in re quos labores pertulerit, quamque formam quemvis eliciendi, docendi et disciplinae tradendae secutus sit, quosve ad meliorem frugem revocarit, testantur eius opera, testantur publicae resipiscentium exomologeses, testantur et martyrum greges, quos una cum eo pietatis gratia nulla interposita mora mortem oppetiisse statim audiemus.

Praesidiis relictis satis firmis locoque munito, fidei hostibus vel fugatis vel repressis, operae pretium existimavit aliarum ecclesiarum pastoribus vigiliis et scriptis suis suppetias ferre. Et quoniam multiplices haeretici iamiam Romam confluxerant, nimirum Blastus, qui praetextu ritus Paschatis Iudaismum in ecclesiam inducere cogitabat; Florinus, qui Deum mali auctorem cum Valentini fabulis praedicabat, aliique complures[2]) ardeliones, qui non paucos ab ecclesiae complexu in suam sententiam paulatim pertrahebant, Irenaeus, idcirco coactus varias adversus eos scripsit atque misit epistolas; unam ad Blastum, quam inscripsit: De Schismate: et librum de Ogdoade, quem egregium commentarium vocat Hieronymus[3]). Florini autem doctrinam blasphemiae et impietatis convicit libro de Monarchia, sive quod Deus non sit auctor malorum. Postulationibus deinde sive praeceptis, ut ait, quorundam, sive mutua

1) Iren. adv. haer. I, 1—8. 2) Tert. de praesc. haer. Eus. h. e. V, 19.
3) Tert. de praesc. haer. Euseb. h. e. I. 19. Hier. in Cat.

dilectione permotus, omnes in universum haereses detegere simul et refellere quinque doctissimis libris constituit: quod ut facilius aggrederetur, sibi primum putavit illorum scripta contentioso studio pervolvenda; deinde crebris disputationibus cum eis manus conserere, quo, viribus cognitis et exploratis, nullo negotio postea pestifera scripta et dogmata aut propelleret aut perderet.[1]) Quod ei cum ingenti ecclesiae utilitate ex animi sententia successit: nam libro primo omnes veluti perniciosa monstra et crudeles feras (eius exempla et verba usurpamus) e suis lustris educit, ab omnibus perimendas; detractis ovium pellibus, lupos graves aperit persequendos; vafras vulpeculas et canes impuros exuviis regiis, id est aliquot Scripturarum locis detortis, absconditos, palam deridendos offert et fuste quatiendos foras. Aliis deinceps quatuor, variis et seriis congressionibus acutissime et fusissime refellit et damnat.

Tunc quoque notissimum illud dissidium de paschatis die adeo recruduit, ut in manifestum schisma erumpere ac inter Asiaticos et Europaeos contentionis proiectum pomum esse videretur. Asiatici[2]), quorum primas erat Polycrates Ephesius, ex antiqua patrum suorum traditione pertinaciter censebant more Iudaeorum decimo quarto die Lunae, in quemcunque diem hebdomadae incidisset, pascha celebrandum: quibus e regione se opponebat Victor romanus episcopus, docens ex principis apostolorum traditione et concilii Romae coacti determinatione, nonnisi dominico die, quo Salvator a mortuis surrexerat, ieiunium solvendum, festumque illud celebrandum[3]). Congregati ea de re in synodum Galliarum episcopi, quibus praeerat Irenaeus, Victoris partes uno animo sequuntur: coacta etiam sunt nonnulla in Oriente, Asia et Palaestina a sanctissimis episcopis concilia, in quibus romanae ecclesiae mos, ut vere apostolicus, imitandus comprobatur. Ecclesiae Ponti, Palma viro apostolico praeside, atque Achaiae praesidente Bachylo Corinthiorum praesule, B. Petri successorem sequendum omnes iudicant. Quibus permotus Victor huic liti finem semel (ut sibi videbatur) impositurus, plurimas minoris Asiae ecclesias cum aliis finitimis, tamquam alterius fidei, simul a communi unitate ecclesiae amputare cogitat, et in eas graviter per literas invectus, omnes fratres eam incolentes regionem a communione prorsus secludendos edicit[4]). At Irenaeus noluit tam funesti belli spectator otiosus haberi. Nam nominis sui appellationi pulchre respondens, concordiam inter ecclesias omni studio amplexandam, retinendam et propagandam ratus, nunc ad istos, mox ad alios plerosque episcopos litteras dirigit, dissidia compescit, alienatos animos conciliat, et ut externi ritus diversae observationes vinculum pacis et dilectionis non dissolvant, hortatur, rogat, obsecrat. Hinc episcopi romani praeceps consilium ceteris omnibus, etsi cum eo de re controversa sentirent, non placet, sed improbatur. Inter quos Irenaeus gravissimis ad eum suo et fratrum, quibus praeerat, nomine scriptis et directis litteris, hominem graviter et acerbe coarguit, gallica sanctaque libertate obiurgat, et magnopere adhortatur, ut pacis, concordiae et caritatis erga proximos diligentiorem et circumspectiorem curam haberet: atque Aniceti et Polycarpi

1) Praef. in lib. I. adv. haer. I, 30 et 31. 2) Eus. h. e. V, 22 et 23. 3) Eus. h. e. V, 22. 4) Eus. h. e. V, 24.

exemplo proposito, et multis ac gravibus aliis argumentis, ab abscindendis de corpore Christi tam illustribus ecclesiis virum omnino deterret ac revocat: sicque post turbulentam tempestatem, quae christianas ecclesias iactaverat, magna tranquillitas et serenitas subsecuta est.

Tum vir piissimus toto conatu studens acquisitas iam Christo animas retinere: ne posthac omni vento doctrinae circumferrentur, sed in ea quam apostoli tradiderant constanter perseverarent, librum edidit, in quo apostolicae praedicationis modum et rationem exponit, eumque fratri cuidam Martiano dedicavit[1]). Librum rursus alium de disciplina: item librum *Διαλέξεων διαφόρων*, id est, de variarum rerum disquisitione, in quo tum epistolae ad Hebraeos, tum libri Sapientiae mentionem facit, certaque testimonia ab eisdem depromta citat, ad ecclesiae informationem. Nec satis illi fuit Lugduni magnum Christo gregem consecrasse et devovisse, verum ut et gentes finitimas multorum Deorum erroribus adhuc implicatas, evangelicae gratiae faceret participes, Ferreolum presbyterum et Ferrutionem diaconum, a se prius salubribus praeceptis et exemplis informatos et institutos sanctos viros, ad Vesontii civitatis populos Christo initiandos: deinde Felicem presbyterum, Achilaeum diaconum et Fortunatum ad Valentinam urbem Deo vero praedicatione pietatis nostrae insinuandam delegavit[2]). Et quo ad plures veri Dei agnitio citius penetraret, librum edidit adversus Gentium errores, quem de scientia inscripsit, brevem quidem illum, ait Eusebius[3]), summe tamen necessarium. Huiusmodi sanctis laboribus aliquot annos perfuncto sub Antonino principe, toto deinde Commodi imperii tempore, aliquo denique sub Severo, quum iam satis longo cursu bonum certamen certasset fidemque servasset, supererat corona accipienda. Severus igitur Pertinax, in omnes saevus, in Christianos saevissimus, anno imperii nono, Christi ducentesimo sexto[4]), quinta a Nerone persecutione Christianos vexans, plurimos per diversas provincias martyrio coronavit. Lugduni vero omnium maxime saevitum refert Turonensis, taliaque ibidem per tyrannos diabolum bella exercuisse, tantamque multitudinem Christianorum ob confessionem dominici nominis iugulatam, ut per plateas sanguinis christiani flumina currerent, quorum nec numerus, nec nomina colligi potuerunt; sed Dominus eos in libro vitae conscripsit. Tunc et B. Irenaeum diversis poenis affectum, cum omni fere civitatis suae populo, Christo Domino per martyrium carnifex dedicavit, quod 4. Calend. Iulii contigisse scripto mandavit Trithemius: quum iam natus annos circiter sexaginta procurationem evangelii lugdunensis episcopus creatus suscepisset, et ad nonagesimum fere annum, ut aliqui ferunt, pervenisset. Quo autem a Christi nativitate anno martyrio consummatus sit, tam varia est scriptorum sententia, ut id definire non valeam; hoc uno contentus, quod christianam et catholicam fidem, quam hic vivens verbo et scripto asserverat, fortiter pro Christo moriens proprio sanguine subsignavit. Nam Sixtus Senensis lib. 4. Bibliothecae refert martyrium eius ad annum 175., Wernerus in fasciculo ad 184., Pamelius in vita Tertulliani ad 203., Baronius Annalium tomo 2. ad 205., Bergomas in Supplemento Chro-

---

1) Eus. h. e. V, 25. 2) Usuardus in Martyrolog. Sur. To. 2. 23. Aprilis. 3) Eus. h. e. V, 25. 4) Eus. in Chron.

nic. ad 210. Auctor Chronicorum mundi fol. CXVI. de illo peculiariter adiicit: quod positus inter duos colles Irenaeus, quum in uno crucem, in alio idolum tyranni posuissent, ut vel mortem per crucem, vel vitam per idolum eligeret, cum populo suo ad crucem veniens, omnes martyrio consummati sunt.

Sanctas porro corporis eius reliquias studiose collectas, magna religione eius urbis cives ad hanc aetatem usque adservarant, donec Hu-Gnosticorum furor omnium, qui ab orbe condito geniti fuerunt, tyrannorum rabie efferatior et perniciosior, anno Domini 1562 depraedatis ferme universae Galliae templis, Lugdunum et alias varias urbes occupat, depopulatur, diripit, Monasteria praecipue et sacra loca Turcico more devastat, imaginibus, bibliothecis, altaribus, sacramentis, sacris nullis parcit. Proh nefas! Cum vita functis caeloque regnantibus haeretici illi bellum gerunt, S. Irenaei martyris ossa de requie sepulturae tollunt, ab asylo mortis, in quo clarissimum Christi Iesu adventum et resurrectionem gloriosam expectabant, avellunt, in ea iterum saeviunt, iterum debacchantur, iterum, quantum in eis situm fuit, ad martyrii certamen reposcunt.[1]) O tempus! O mores! Qui Gnosticos represserat, eius reliquiae Hu-Gnosticorum cruentatas iam pridem sanguine bonorum ac barbaras manus effugere non potuerunt. Martyrum corporibus, capillis tiaris septies accensae fornaces pepercerunt; ursi, pardi, tigrides, leones saepenumero quae attingere formidarunt; novum ac reformatum (si Deo placet) evangelium ea vel flammis absumit, vel in flumen, sterquilinium aut cloacam proiicit; ad martyrum tumulos, urnas et ossa daemones in oraculis silent, et in corporibus obsessorum distorquentur, rugiunt, confitentur, morborum omnium genera sanantur: at nihil veriti huius defaecatae sectae ac rebellionis antistites post thecarum aurum direptum, pretiosarum reliquiarum B. Irenaei partem aliam in profluentem demergunt, aliam, capitis nempe cranium, pilae more pedibus protrudunt et per vicos plateasque tota die contumeliose deludunt. Quod tandem in rivulo derelictum catholicus quidam chirurgus clam suffuratum domi abdidit, donec ferme post biennium christianissimus et catholicae religionis vindex Carolus rex nonus, urbe recuperata, archiepiscopo, clero, magistratui populoque catholico plenam libertatem reddidit. Qui omnes publica supplicatione indicta, ad domum, in qua latere reliquias didicerant, cum magna religione properant, veneranda ossa colligunt, ad ecclesiam nomini eius sacram reverenter deferunt et asservanda collocant. Haec autem ut maiorem apud posteros fidem haberent, curaverunt diligenter in acta publica referri, a quibus nos haec accepimus.

---

1) Feu-ardentium, et qui eum secutus est, Massuetum, Calvinianos falsissime accusare docet Ioannes Rainoldus libro: de Romanae ecclesiae idololatria in cultu Sanctorum (Oxoniae 1596). Annot. Adolphi Stieren.

# IOANNIS ERNESTI GRABE PROLEGOMENA

## DE VITA ET SCRIPTIS IRENAEI, IPSORUMQUE VARIIS EDITIONIBUS, ET NOVISSIMAE HUIUS RATIONE AC CONSILIO.

### SECTIO I.

DE TEMPORE NATIVITATIS ET OBITUS IRENAEI, NEC NON GENERE MORTIS EIUS.

§. 1. Omnia quae ad vitam et scripta Irenaei pertinent, adeo erudite et prolixe exposuit clarissimus Dominus *Henricus Dodwellus*, Dissert. III, IV, V, et VI. in Irenaeum, ut vix quidquam sit, quod addi queat. Atqui quum dissertationum illarum usus omnibus eruditis, hic in Anglia praesertim, sit in promptu, nullis fere opus fuisset hanc in rem verbis, nisi de quibusdam dubium, de aliis diversa sententia animo meo insideret. Pace itaque ac venia doctissimi, mihique ob ipsa huic Irenaei editioni benevole praestita adminicula, suo loco nominanda, plurimum colendi amici atque fautoris, et dubitationes et diversas meas aliorumve opiniones proponam; ut studiosus Irenaei lector eas aequa trutina expendere queat. Irenaeum Traiano imperante natum fuisse, Vir cl. Dissert. III. §. 3. optime collegit ex ipsis S. Patris verbis, quibus id, quod *sub finem Domitiani* contigerat, *paene sub suo saeculo (γενεᾷ)* factum scripsit pag. 449. lin. 21. huius semper posthac a me citandae editionis (nunc lib. V. cap. XXX. num. 3. fi.) Ut autem distinctius perspiceretur, utrum inter initia, vel sub medium, aut finem Traiani ortus fuerit Irenaeus, alia eius verba §. 5. consideranda sumsit, quibus se *adhuc puerum et in prima aetate (ἡλικίᾳ)* S. Polycarpum senio provectum, ac cum eo Florinum in aula regali splendide agentem, in inferiori Asia vidisse atque audivisse memoravit lib. III. adversus Haeres. cap. 3. ac in epistola ad Florinum. Quum itaque Irenaeus lib. II. cap. 39. diversas hominum aetates designans, *infantes, parvulos, pueros, iuvenes, seniores* nominet, atque iuvenilis aetatis principium anno trigesimo statuat; puerilem idcirco ab anno vigesimo ad trigesimum protendi, vir clariss. §. 6. coniicit, et mox §. 8. demonstrat *πρώτην ἡλικίαν* etiam in annum vigesimum primum, aut potius vigesimum quintum cadere. Hunc itaque Irenaeus egisse ei videtur, quum Polycarpum atque Florinum in inferiori Asia oculis usurpavit. Annum autem Christi ei respondentem indagaturus, supponit ulterius §. 10. per *αὐλὴν βασιλικήν,* in qua tunc splendide vixit Florinus, non regalem, sed imperatoriam aulam intelligendam esse. Cui hypothesi confirmandae haud abs re fuerit parallelum addere locum ex lib. IV. adversus haereses cap. 49: *Quid autem et hi, qui in regali aula sunt fideles, nonne ex eis, quae Caesaris sunt, habent utensilia?* Non de alio autem quam Hadriano imperatore, et quidem secunda vice in Asiam veniente, Irenaei ad Florinum verba accipienda esse, luculenter ibidem probat, atque fieri non potuisse, ut is secundo in Asiam venerit ante annum Christi 122. Quem proinde cum anno vigesimo quinto aetatis Irenaei componens, hunc anno Christi 97. sub Nerva, vel anno sequenti sub Traiano natum concludit.

§. 2. Hoc ratiocinium consideranti mihi objecere se quidem ipsius Irenaei verba lib. II. cap. 42. *Quinque aetates transit hominum genus; primum infans, deinde puer, deinde parvulus, et posthaec iuvenis, sic deinde senior.* Ubi quum *puer parvulo* praeponatur, puerilis aetas intra annum 10. et 20. ponenda videri posset. Ast verba ibi a librario transposita, ac prior ordo omnino praeferendus videtur, quo parvulus puerum praecedit; praesertim quum huic magis congruat *ἡλικία,* quae ante vigesimum annum non incepit. Missa itaque ista obiectione, alia proponam, quae mihi persuadent, Irenaeum aliquanto serius, nempe anno Christi vulgari 108. (vero 106.) natum esse. Id equidem constat, Hadrianum imperatorem non ante annum Christi 122. secunda vice in Asiam venisse; non tamen necesse est, isto praecise anno id factum supponere. Immo vero anno 129. (127.) secundum Hadriani in Asiam adventum a *Baronio* recte adscriptum, ipse eius in quamplurimis adversarius *Pagius* fatetur, et nummi ab eo ad annum 127. 128. 129. allati satis probant. Idem etiam confirmant Irenaei ad Florinum de Polycarpo verba ab ipso Domino *Dodwello* §. 12. adducta: *Atque in conspectu Dei contestari possum, beatum illum et apostolicum presbyterum, si tale quid audivisset, exclamaturum sane ac obturatis auribus pro more dicturum fuisse: Deus bone, quae me in tempora reservasti, ut haec sustinerem!* Quibus citatis, optime subinfert: *Plane hic innuit Irenaeus ortum illum haereticorum recentiorum sub Hadriano, quo fuerit Polycarpus ad tantam indignationem excitatus; ortum, inquam, illum, qui in grandaevam Polycarpi aetatem inciderit. Qui enim queritur, sese ad ea usque tempora reservatum, is una innuebat, iam se ordinarios etiam senectutis limites esse praetergressum. Et quia σύνηθες hoc Polycarpo fuisse ait, non itaque de uno dumtaxat haeresiarcha intelligendus. Id vult igitur Irenaeus, dum Polycarpi discipulus esset, multos identidem ortos haeresiarchas, et quoties novi exorirentur, toties repetitam esse illam Polycarpi exclamationem. Prodierunt nimirum e Menandri schola omnium sub Hadriano primi Basilides et Saturninus; secuti postea, sed brevi, ut videtur, intervallo Valentinus et Cerdon. Cerdonem denique secutus Marcion, paullo superioribus recentior. De his itaque, excepto Marcione, omnibus intelligendas crediderim Polycarpi illas toties repetitas exclamationes.* Atqui Valentinum pariter ac Cerdonem, sub Hygino Romam venientes, haereticum virus spargere coepisse, ipse Irenaeus lib. I. cap. 28. et lib. III. cap. 4. docet, Hyginus autem iuxta *Pearsonii* rationes anno Christi 122. post 9. Augusti, aut iuxta ipsius Dn. *Dodwelli* sententiam anno 123. episcopus Romae creatus fuit. Aliquanto igitur post, exorta iam Valentini et Cerdonis secta, ita exclamare coeperit Polycarpus necesse est; ac proinde anno 127. optime istud martyris σύνηθες convenit. Provectior quoque tunc fuit eius aetas, 66. scilicet annorum, si iuxta *Pearsonii* rationes a Dno. *Dodwello* approbatas, anno Christi 147. martyrio defunctus est; quum contra anno 121. sexagesimum primum egerit annum, quo vix ordinarios senectae limites superasse dici poterat.

§. 3. Sed et ipsius Irenaei historia suadet, ut πρώτην eius ἡλικίαν anno Christi 127. potius quam 122. adscribamus, indeque serius quam anno 97. illum natum statuamus. Constat quippe, eum a lugdu-

nensi ecclesia post coeptam persecutionem Marci Aurelii cum litteris ad Papam Eleutherium Romam missum fuisse. Octogenarius itaque tunc fuerit Irenaeus, si dicta persecutio in annum Christi 177. iuxta Eusebii in historia ecclesiastica calculum inciderit; saltem septuagenarius, si ad annum 167. ex ipsius Dn. *Dodwelli* sententia referatur. At vero Lugdunenses tantum senem ad adeo molestum iter adegisse, vix crediderim. Et quid de libris ipsius dicendum? Istos sane quinque adversus haereses saltem anno aetatis octuagesimo, alios plures, veluti *de Ogdoade*, contra *Florinum*, *Blastum*, nec non eos, qui ad paschalem pertinebant controversiam, partim circa, partim post annum nonagesimum scripserit necesse est, si is anno Christi 97. natus fuisset. Quis autem illum adeo senem demum scribendo manum admovisse et iam decrepitum tot tantosque libros elaborasse, facile sibi persuaserit? Atque haec etiam faciunt, ut *πρώτην ἡλικίαν*, in qua Polycarpum se vidisse ait Irenaeus, de anno vigesimo primo potius quam quinto accipiam: nam de illo etiam accipi posse, ex iis, quae vir clarissimus §. 8. dixit, utique patet. Accedit denique istud, quod meliori iure gloriari potuerit auctor noster de memoria dictorum Polycarpi, eiusque formae ac habitus etc. si paullo iunior, anno scilicet 21. eum viderit. Qui si in annum Christi 129. (127.) iuxta ante dicta inciderit, Irenaeus anno Christi 108. (106.) natus fuerit.

§. 4. Ubi de ortu s. patris satis prolixe egerat Dn. *Dodwellus*, postea §. 21. tempus ac genus mortis eius indagare incipit. Equidem a vulgo chronologorum et historicorum hactenus traditum fuit, illum obiisse martyrium notissima illa Severi Imp. persecutione, quae anno eius x. iuxta alios v. coepit, quando Albinum, praelio prope Lugdunum commisso, devicit, indeque capta urbe cum civibus, praecipue christianis, saevissime egit. Verum tanta loco citato argumenta martyrio Irenaei opposita video, ut istud pro certo affirmare nolim. Neque tamen pertinaciter inficias ire ausim, tam ob Hieronymi in cap. 64. Esaiae, quam Iustini verba supra pag. 3. et 4. Veterum testimoniis inserta; quorum ille ducentis, hic non ultra trecentos post Irenaeum annos ista scripsit. Suspicionibus quippe contra Hieronymi locum allatis tuto fidere nequeo, donec MS. cuiusdam codicis auctoritas iis suffragetur. Id vero certum est, et ab ipso clariss. viro §. 20. assertum, Irenaeum anno Christi CLXXXIX. Commodi imperatoris x. adhuc superstitem, synodo propter paschalem controversiam in Gallia habitae praefuisse, ac proinde *πάνυ γηραλέον*, ut ipse de Polycarpo scripsit, defunctum esse.

## SECTIO II.

### DE QUINQUE IRENAEI CONTRA OMNES HAERESES LIBRIS AC HORUM VERSIONE ALIISQUE DEPERDITIS EIUSDEM SCRIPTIS.

§. 1. Irenaeum quinque adversus haereses libros primos omnium conscripsisse, ex illorum prooemio ingeniose post *Feuardentium* collegit clariss. *Dodwellus* Dissert. IV. §. 1. Fatetur tamen, ista, quae id indicare videntur, verba, *οὔτε δύναμιν συγγραφέως, ἣν οὐκ ἠσκήσαμεν*, ac proinde etiam praecedentia, *μήτε συγγράφειν εἰθισμένοι*, de simplicitate stili accipi posse. Atque ut ita accipiam, et, si non plures, unum saltem tractatum antea ab Irenaeo elaboratum fuisse credam, ipsius

lib. III. c. 7. inducor verbis: *Si quis secundum Pauli consuetudinem, quemadmodum ex multis et alibi ostendimus, hyperbatis eum utentem sic legerit,* etc. At vero de hoc frequenti hyperbatorum usu ne verbum quidem habet in praecedentibus: in alio igitur tractatu prius scripto hac de re egerit necesse est.

§. 2. Dictos quinque libros non uno impetu editos, sed duos priores seorsim ad amicum missos esse, vir clariss. §. 4. et 6. recte docet ex prooemio libri III. Immo et sequentes tres singulos prodiisse, quarti et quinti libri praefationes innuunt. Horum tamen posteriorum argumenta, ab apostolorum et Christi verbis petita, iam in animo habuisse Irenaeum, quum priores scriberet, ipse lib. II. cap. 3. his testatur verbis: *Iam quidem ostendimus, unum esse Deum; ex ipsis autem apostolis, et ex Domini sermonibus adhuc ostendemus.* Et cap. 8. *Dominus hunc* (creatorem) *Patrem, qui est in caelis, docet, et non alium, quemadmodum ostendemus procedente sermone.* Confer pag. 131, 1, 19. et 2, 14. 175, 1, 19. (lib. II. cap. 11. n. 1. 2.) et cap. ultimo huius II. libri, ubi expresse *consequentes* nominat *libros.* Et sane absque his imperfecta prorsus fuisset *ψευδωνύμου γνώσεως ἀνατροπή,* quam ipsa huius operis inscriptione pollicitus est. Ceterum tempus, quo libri isti scripti sint, statuere est difficillimum. Circa annum Christi 177. aetatis Irenaei 80. episcopatus eius nonum aut decimum, id factum, citata IV. Dissert. §. 2. et in fine eiusdem statuitur. Non desunt autem argumenta, quae partim post, partim ante istud tempus, volumen contra haereses elaboratum esse, probare videntur. Pro priori parte militat mentio versionis Theodotionis lib. III. cap. 24. facta, quam tamen ad Commodi tempora retulit Epiphanius, huncque secutus auctor chronici alexandrini anno VI. istius imperatoris adscripsit. Ad quae Dominus *Dodwellus* Dissert. singulari de pontificum romanorum successione cap. 14. §. 17. regessit, ista de Theodotione verba a priori Irenaei exemplari forte abfuisse, ac postea ab ipso inserta esse. Aliam, quae mihi magis placet, responsionem dedit Dissert. IV. in Irenaeum §. 39. seq. ubi Theodotionis versionem iam sub Marco prodiisse, contra auctorem chronici alexandrini contendit. Et sane neque huius, neque Epiphanii, quem is allegat, auctoritas in chronologicis tanta esse debet, ut eorum aera nos turbari patiamur, ubi certior aliunde nobis suppetit ratio. Isto autem scrupulo excusso, aliud pro altera parte mihi incidit argumentum, quo fere persuasus sum, Irenaeum adhuc presbyterum, ante annum 177. haereticorum refutationem integram edidisse. Id deducitur ex ortu sectae Cataphrygum, quae Phrygiae Asiaeque ecclesias vexavit: quem Eusebius in chronico anno 17. Marci, Christi 171. adscripsit, cl. *Dodwellus* vero antiquiorem facit. In quodcunque autem inciderit tempus, duos sane priores Irenaei libros praecessisse inde colligo, quod in his nullam huius sectae, sed haereseos Tatiani tanquam novissimae fecerit mentionem; illam non omissurus, si Asiam, in quam hos mittebat libros, iam tum turbare coepisset. Contra libro III. et IV. pag. 223. col. 1. lin. 25. (lib. III. c. 2. n. 8.) et pag. 349. l. 10. (lib. IV. cap. 33. n. 6.) pseudoprophetas istos leviter perstringit; unde illos paullo post excitatas ab iis turbas scripserit necesse est: neque enim longum inter priores ac posteriores libros intercessit intervallum.

Ex quo etiam colligitur, Irenaeum non adeo senem, necdum episcopum, sed presbyterum hoc opus edidisse; antequam scilicet a lugdunensibus martyribus Romam ad Eleutherium propter compescendam sectam istam mitteretur una cum litteris commendatitiis, quibus ut presbyter ecclesiae et ζηλωτὴς τῆς διαθήκης τοῦ Χριστοῦ laudatur apud Euseb. lib. v. cap. 4. Merito sane, si iam caussam Dei ac Christi contra haereticos adeo strenue tot scriptis libris egerit. Atqui presbyteri etiam ordini, non autem episcopali dignitati congrua sunt, quibus prooemium libri III. incipit, verba: *Tu quidem, dilectissime, praeceperas nobis,* etc. nec non quae in prooemio libri v. exstant: *Quemadmodum postulasti a nobis, obedientibus tuo praecepto, quoniam in administratione sermonis positi sumus.* Nemo quippe Irenaeo iam episcopo ausus fuisset *praecipere,* ut calamum in haereticos acueret: vix etiam Irenaeus se *praecepto obedientem* professus esset; ac insuper *in* προστασίᾳ *ecclesiae* potius quam *in administratione sermonis* se positum dixisset, si iam tum summus ecclesiae lugdunensis sacerdos fuisset. Ab Irenaeo itaque adhuc presbytero libri adversus haereses elaborati fuisse videntur, inter annum Christi 170. et 174., si isto temporis intervallo enata fuerit secta Cataphrygum, et si altera quoque persecutionis Marci aera, quam in historia eccles. fixit Eusebius, steterit firma. Sin vero rationes Domini *Dodwelli* ad annum 167. dictam persecutionem referentis sequamur, et Irenaei libros antiquiores statuere necesse foret: quod tamen mentio haereseos Tatiani, aliaque haud permittunt.

§. 3. Graeco sermone hoc adversus haereses volumen scriptum fuisse, tot tantisque argumentis probavit vir doctissimus Dissert. v. §. 1. usque ad 6. ut plura addere haud sit opus. Quod autem §. 6. latinam eorum versionem Tertulliano recentiorem, et exeunte demum saeculo IV. factam putat, in eo me cogunt dissentire aliquot Tertulliani lib. adversus Valentinianos cap. 10. periodi, quibus latinum Irenaei interpretem plane imitatus esse videtur. Nam de Sophia matre ait, eam *primo quidem contristari propter inconsummationem generationis; metuere postremo, ne finis quoque insisteret.* Quae latinae versioni exacte consonant; a graeco autem textu aliquatenus discrepant. Quippe lib. I. cap. 1. §. 3. pag. 11. (cap. 11. n. 3.) interpres iisdem verbis dicit, *contristatam propter inconsummationem generationis: post deinde timuisse, ne hoc ipsum finem habeat.* Graeca vero ibidem haec sunt: πρῶτον μὲν λυπηθῆναι διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς γενέσεως, ἔπειτα φοβηθῆναι μήτε αὐτὸ εἶναι τελείως ἔχειν. Ubi nota, τὸ ἀτελὲς τῆς γενέσεως *inconsummationem generationis* ab utroque verti; et Tertullianum in posteriori commate, relicto graeco Irenaeo, vestigia interpretis sectari. Pergit Tertullianus, loco citato referens, *confirmatam Sophiam et coniugio restitutam: et ipsam quidem in pleromatis censu remansisse; Enthymesin vero ejus, et illam appendicem passionem ab Horo relegatam, et crucifixam, et extra aevum* (ex Irenaei versione repone *eum) factam,* etc. Haec si iterum conferas cum latina interpretatione pag. 12. prope finem (num. 4.) itidem sonante: *confirmatam Sophiam, et restitutam coniugi: separata enim intentione (ἐνθυμήσει) ab ea, cum appendice passione, ipsam quidem infra* (intra) *pleroma perseverasse; Concupiscentiam (ἐνθύμησιν) vero eius cum passione ab Horo separatam, et crucifixam,*

*et extra eum factam esse;* vix dubitabis, haec Tertulliano illa scribenti ante oculos fuisse. Ut enim de reliquorum consonantia nihil dicam, *in pleromatis censu remansisse,* perinde ut interpres *perseverasse,* ait, quum tamen graeca εἶναι non μεῖναι habeant; et τὸ ἐπιγινόμενον πάθος uterque reddidit *appendicem passionem:* quod fieri haud potuisset, nisi alter ab altero accepisset. S. Cyprianum etiam, quae epist. 74. ad Pompeium de Cerdone haeretico scripsit, ex Irenaei lib. I. capitis 28. fine, et initio cap. 29. depromsisse, inferius pag. 103 num. 5. annotavi. At vero s. martyr nuspiam in epistolis vel tractatibus suis, quantum ego memini, ullam graecae linguae peritiam prodidit: unde latina Irenaei versione, perinde ut magister eius Tertullianus, usus fuisse videtur. Exeunte itaque saeculo II. superstite adhuc vel nuper defuncto Irenaeo, hos eius libros in latinum eumque barbarum sermonem translatos esse crediderim; et quidem a quopiam lugdunensis vel alterius in Gallia ecclesiae ministro, quia quaedem in ista versione occurrunt voces, vix aliis quam gallicanis scriptoribus usitatae. Vide infra pag. 168. (152.) not. 5. (in haec verba *sinistrae manus* levamen) et alibi passim. Ipsum vero Irenaeum qui sui interpretem faciunt, nae illi tantum virum propria animi sui sensa ignorasse, aut perperam expressisse asserant necesse est. Latinam enim versionem a graeci textus sententia identidem diversam esse, ex plurimis, suo quibusque loco annotatis, exemplis patet.

§. 4. Titulus ab auctore huic operi praefixus fuit, ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, prout memoriae proditum est ab Eusebio lib. V. Hist. Eccles. cap. 7. suffragantibus Andrea Caesar. in Apocalypsin Serm. VI. cap. 18. Damasceno in Parallelis MSS. passim, Photio, Oecumenio in 2. epist. Petri cap. 3. pag. 543. et in epist. Iudae pag. 628. Immo ipse Irenaeus huius rei testis est in prooemio libri II. ubi ait: *Quapropter quod sit detectio et eversio sententiae ipsorum, operis huius conscriptionem ita titulavimus;* et in prooemio lib. IV. quod incipit: *Hunc quartum librum, dilectissime, transmittens tibi operis, quod est de detectione et eversione falsae cognitionis.* Similiter in fine huius libri vocat *opus exprobrationis et eversionis falso cognominatae agnitionis;* ac in prooemio lib. V. *opus de traductione et eversione falso cognominatae agnitionis.* Et quidem ἔλεγχος detectio sive *traductio* respicit librum primum, quo errores haereticorum recensuit; ἀνατροπὴ autem sequentes quatuor, in quibus eos et ratiociniis et Scripturae s. dictis refutavit. Atque hinc non modo ab Eusebio plurimis in locis ad compendium verborum faciendum *libri adversus haereses,* et a Cyrillo Hierosolymitano Catech. 16. *institutiones contra haereses* vocantur, sed et in antiquis latinae versionis codicibus ita inscripti sunt; in veteri *Feuardentii* codice: *Contra omnes haereses libri quinque;* ac in *Vossii* MS. exemplari: *Contra omnes haereticos* (al. *haereses*) *libri numero quinque.* Cui inscriptioni suffragantur ista, quibus Irenaeus librum IV. claudit, verba: *et nos ipsos et te ad contradictionem omnium haereticorum in quinque exercentes libris.* Ceterum quae de titulis singulorum capitum, et tam horum, quam ipsorum librorum divisione Dominus *Dodwellus* Dissert. V. §. 12. disseruit, istis brevitatis studio nihil addo, nisi graecum etiam Irenaei textum in capita, et quidem minutiora, quam quae in latina sunt versione, iam olim distinctum

fuisse; prout colligo ex Procopii Gazaei Comment. in cap. 3. Geneseos pag. 76. ubi ea quae auctor noster lib. III. cap. 37. de pelliceo Adami vestimento docet, tanquam cap. 59. et 65. eiusdem libri dicta allegat.

§. 5. Ceterum de dictorum quinque librorum codicibus, quibus utimur, aliqua dicenda restant. *Graecum codicem MS. in universo orbe nullum habemus, vel mutilum,* inquit clariss. *Dodwellus* Dissertat. v. §. 11. Equidem *Feuardentius* in commonitione ad lectores suae editioni praefixa refert fuisse quosdam, qui graecum exemplar in venetiana bibliotheca se legisse testati sunt, aliosque in vaticana visum dixisse; addit tamen, *ea ibi frustra quaesita esse.* Neque nunc in vaticana bibliotheca graecum Irenaeum reperiri, per litteras certiorem me fecit dignissimus illius praefectus, Dn. *Laurentius Alexander Zacagnius;* de venetiana vero exacte inquirendi occasio mihi defuit. Per *mutilum* autem Irenaei *codicem graecum* intellexit procul dubio vir ante laudatus maximam libri I. partem, in *Epiphanii* Panario contra haereses graece conservatam, nec non alia plura fragmenta ab *Eusebio, Theodoreto, etc.* excerpta, maxime a *Ioanne Damasceno* in libris *Parallelorum,* quos inscripsit, vel ab horum interpolatore. Ista enim quae in claromontanis membranis exsta ntIrenaei dicta, ab ipso Ioanne Damasceno inserta esse iam dubito, quia nec in latina Parallelorum istorum versione a *Billio* edita, nec in MS. vaticano codice graeco ea reperiuntur, si breves quasdam sententias excipias. Accedit, quod in pericope de nomine Antichristi lib. v. cap. 30. loco ultimae appellationis *Τειτάν,* quam omnia Irenaei exemplaria habent, et integer contextus confirmat, in claromontano codice legatur *Παπίσκος*. Atqui hoc quidem nomen fuit Iudaei Alexandrini, quem cum Iasone christiano disputantem repraesentavit *Aristo Pellaeus* (de quo vide Spicilegium patrum saeculi II. pag. 127. seq.) ac proinde Antichristo, ex unanimi sententia patrum itidem Iudaeo, ac acerrimo Christianorum hosti futuro, satis aptum. Attamen nullam invenire possum rationem, quare hoc potius nomen, altero *Titanis* reiecto, sit acceptum, et cum alio, *Λατεῖνος*, recensitum; nisi quod forte recentior quispiam Graecus, romanum pontificem, aut factum, aut futurum Antichristum opinatus, diminutivum nominis Papae *Παπείσκος* ei accommodandum duxerit. Quas meas de interpolatione claromontani Parallelorum codicis coniecturas hoc loco proponere volui, quia in notis semper, quantum memini, ipsi Damasceno collectionem graecorum istorum Irenaei fragmentorum adscripsi. A cuiuscumque autem manu ea profecta fuerint, illi sane multas debemus gratias, quod, quintam fere libri v. Irenaei partem graece nobis conservaverit; ut de II. et IV. libri fragmentis nil dicam.

§. 6. Latina denique exemplaria si spectes, istud, quod inter MSS. *Isaaci Vossii* libros servatur, quodque idem cum veteri *Feuardentii* codice esse fertur, ego vero ob variantes quasdam lectiones diversum esse arbitror, pro perfecto ac nulla parte mutilo habet vir doctissimus loco paullo ante citato. Ac de primis quatuor quidem libris id verissimum est, excepto unico forte loco pag. 219. col. 2. lin. 26. (pag. 109. col. 2. lin. 5.) Sed librum v. in fine magna parte mutilum esse, haud dubitare me sinit eius praefatio et libri IV. conclusio. Illa quippe ita sonat: *Manifestatis* (libro IV.) *pluribus, quae a Domino per parabolas et dicta*

*sunt et facta, in hoc libro quinto — ex reliquis doctrinis Domini et ex apostolicis epistolis conabimur ostensiones facere.* Haec sequentibus constat verbis: *Reliquos igitur sermones Domini, quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et expositionem epistolarum beati Pauli apostoli in alio libro disponentes, integrum tibi opus praebebimus.* Istos scilicet Domini sermones haereticis opponere voluit, qui *unum et eundem annuntiant Patrem factorem mundi huius*, ut paullo ante scribit. Similiter ex epistolis s. Pauli demonstrare sibi proposuit, illum *docuisse unum Deum Patrem, eum qui locutus sit ad Abraham, qui legisdationem fecerit, qui prophetas praemiserit, qui Filium suum miserit, salutem suo plasmati donans, quod est carnis substantia.* Et carnis quidem salutem, id est, resurrectionem ac vitam aeternam variis argumentis ipsisque Pauli apostoli dictis demonstrat, et in contrarium obiectam ab haereticis sententiam 1. Corinth. 15. *Caro et sanguis regnum Dei non hereditabunt,* prolixe explicat Irenaeus a cap. 2. libri v. usque ad caput 15. inque hoc ex ss. litteris probat, quod Demiurgus resurrectionis ac incorruptelae carnis sit auctor; ut adeo mutato, nescio quare, consilio, quod in fine libri v. tractare proposuerat, priori eiusdem parte praestiterit. Promissam vero ex verbis Christi, citra parabolarum involucrum prolatis, demonstrationem de uno Deo, mundi creatore, eodemque Patre Servatoris nostri, cap. 21. demum aggreditur, et ex allegatione legis mosaicae contra tentationes Diaboli primum deducit argumentum, quod est et ultimum: siquidem ex verbis nequissimi spiritus: *Haec omnia tibi dabo, si procidens adoraveris me etc.* occasionem longius digrediendi cepit, primum de Diaboli mendaciis ac conatu, quo id agit, ut loco Dei adoretur, disserens; deinde a cap. 25. usque ad finem nostri textus, doctrinam de Antichristo huiusque interitum secuturo regno Christi millenario prolixe prosecutus. Reliquae igitur ex verbis Christi et apostoli Pauli scriptis petitae demonstrationes unius et eiusdem in V. et N. Testamento Dei perierunt, quod librarii exosam sequiori aetate millenarii regni doctrinam ulterius describere nollent, ideoque filum abrumperent.

§. 7. De aliis auctoris nostri operibus prolixe agitur Dissertatione vi. in Irenaeum. Unum tamen atque alterum de iis, quorum fragmenta inferius subnexa sunt, scriptis observare haud abs re erit. Agmen ibi ducit clausula libri *de Ogdoade*, quem non quidem Florino instar epistolae scriptum puto; attamen *propter illum Valentini errore abreptum,* sive ad confutationem illius, ab Irenaeo elaboratum credo, prout diserte traditum est ab Eusebio lib. v. Hist. Eccles. cap. 20. De cetero quod in Hieronymi Catalogo script. eccles. istud *σπούδασμα,* uti vocat Eusebius, inscriptum legitur *περὶ Ὀγδοαστῶν,* id recentiorum librariorum vel editorum, qui Sophronium, interpretem graecum, secuti sunt, non ipsius Hieronymi erratum fuisse videtur. In manu exaratis enim bibliothecae bodleianae codicibus, nec non in illo, quo *Freculphus* saec. ix. usus est, *de octava* scriptum est. Ita igitur Hieronymum puto titulum *περὶ Ὀγδοάδος* latine vertisse; neque sic tamen bene: quippe *Octonationem* potius cum veteri Irenaei interprete reddere, aut magis latine de *octonario Aeonum numero* dicere debuisset. Deinde sequitur dicto loco fragmentum *epistolae ad Florinum περὶ Μοναρχίας, ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶ-*

*ναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν*, *de Monarchia, sive quod Deus non sit conditor malorum;* prout titulum vel summam huius scripti expressit Eusebius citato lib. v. cap. 20. Ex quo *Valesius* in notis perperam collegit, *Florinum duo principia invexisse, et Marcionis ac Cerdonis dogmatibus adhaesisse: et alterum quidem bonorum, alterum mali auctorem affirmasse.* Obstant enim verba ipsius Irenaei, Florino exprobrantis: *Haec dogmata ne quidem haeretici extra ecclesiam positi proferre umquam ausi sunt.* Diversum itaque a Marcionis vel alterius cuiusdam haeretici errore atque magis impium fuit dogma Florini; ac videtur ille monarchiam creatoris mundi, tamquam supremi Dei, ita contra Marcionitas aliosque haereticos asseruisse, ut eundem conditorem atque caussam malorum fecerit, quod sane ne ipsi quidem haeretici istius aevi hactenus ausi fuerant. Irenaeus itaque strenuus bonitatis supremi Dei vindex, monarchiam eius, reiecto altero Deo, malorum principio, ita tenendam Florino demonstravit, ut tamen ipse haud statuatur conditor malorum, sive auctor criminum, quae ab hominibus committuntur; quo nihil magis impium dici potest. Lege clariss. *Dodwellum* §. 2. Porro epistolam Irenaei ad Victorem, cuius duo fragmenta suo loco subieci, et *λόγον de paschate,* quem a Iustino allegatum itidem notavi, pro uno eodemque scripto habet vir doctissimus §. 21. Sed quoniam epistolam voce *λόγου* a nullo scriptore denotatam memini, *λόγον περὶ πάσχα* potius *homiliam de paschate* ipso hoc festo peroratam interpretor, hancque puto fuisse unam *διαφόρων διαλέξεων,* quarum Euseb. lib. v. cap. 26. mentionem facit, et Hieronymus de scriptoribus eccles. qui *varios tractatus* appellat, id est, sermones ad populum in ecclesia habitos; quomodo etiam Sophronius accepit, *βιβλίον ποικίλων ὁμιλιῶν* reddens. Atque exinde depromtam quoque puto sententiam *de meditatione mortis* pag. 468. ex Damasceni Parallelis descriptam, ubi ita citatur: *τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἐκ τῶν δ'. λέξεων.* Legendum enim esse *διαλέξεων* haud dubito: quae coniectura mihi non succurrebat, quum annotationem 4. pag. 468. scriberem. Sic dies diem docet, et plura forte de his aliisque Irenaei scriptis posthaec docebit.

## SECTIO III.

### DE VARIIS QUINQUE IRENAEI LIBRORUM ADVERSUS HAERESES EDITIONIBUS AC HUIUS NOVISSIMAE RATIONE ATQUE CONSILIO.

§. 1. Irenaei quinque adversus haereses librorum versionem latinam antiquissimam primus in lucem edidit in folio *Desiderius Erasmus Roterodamus* cum hac inscriptione: *opus eruditissimum divi Irenaei episcopi lugdunensis, in quinque libros digestum, in quibus mire retegit et confutat veterum haereseon impias ac portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione, quantum licuit, emendatum, opera Desiderii Erasmi Roterodami, ac nunc primum in lucem editum opera Ioannis Frobenii. Additus est index rerum scitu dignarum. Apud inclitam Basileam anno* MDXXVI. *cum gratia et privilegio caesareo.* Opus istud dedicavit *Bernardo,* tunc temporis episcopo Tridentino, ad quem data epistola nuncupatoria non modo in principio istius voluminis, sed et in collectione epistolarum *Erasmi,* Londini anno 1642. excusa, lib. XXVIII. num. 5. legi potest. Epistolam nuncupatoriam sequitur *Divi*

*Irenaei obtestatio ad scribas: Adiuro te* etc. non quidem his adversus haereses libris, sed alteri *de Ogdoade* tractatui ab ipso suffixa. Continuo sequitur textus Irenaei, variis quibusdam lectionibus et graecarum, quas interpres retinuit, atque latinarum vocum minus usitatarum interpretationibus in margine appositis. Praefixit autem quatuor prioribus libris antiquos singulorum capitum titulos, et quatuor posterioribus proprias praefationes seu *argumenta*, uti vocat.

§. 2. Biennio post, nempe anno 1528. alia ex officina Frobeniana Basileae prodiit editio in folio, mox anno 1534. recusa, in cuius titulo post verba, *emendatum opera Desiderii Erasmi Roterodami,* sequitur: *ac nunc eiusdem opera recognitum, correctis iis, quae prius suffugerant*; adeo ut ipse *Erasmus* secunda cura quaedam sustulisse videatur menda. Ceterum nil novi ad istam accessit editionem, nisi quod praefatio lib. v. sit auctior. Post ista enim verba, *De Purgatorio nulla mentio,* ita pergit: *Quin potius videtur* etc.

Eodem anno 1534. Parisiis Irenaeum in lucem prodiisse memorat Dupinius in bibliotheca nova ecclesiasticorum auctorum; sed illam editionem videre mihi haud contigit. Vidi vero aliam ab ipso non nominatam Parisiensem 1545. in octava forma, cuius titulus quidem profitetur, *libros Irenaei longe castigatiores quam antehac in lucem datos esse.* Ast haec fraudi bibliopolae deputo, quia nullas ibi deprehendo emendationes. Ceterum quas Dupinius recenset editiones basileenses 1545. 1548. 1554. ignotas mihi esse fateor: neque tamen id aegre fero, quia recentior Basileensis 1560. in folio mihi ad manus fuit; in nullo tamen praecedentibus praestantior, nisi quod loco nudae adiurationis Irenaei, qua scribas obtestatus est, integra habeat Hieronymi in Catalogo scriptorum ecclesiasticorum de Irenaeo verba, quae veterum testimoniis suo loco inserui, quodque index rerum sit locupletior, ut vel ex prima littera *A* patet. Atque ab ista basileensi editione nihil differunt Parisienses in 8.° 1563. et 1567.

§. 3. Posthaec *Nicolaus Gallasius,* s. theologiae professor, Genevae 1570. hos Irenaei libros excudi fecit, *Edmundo Grindallo* episcopo londinensi dedicatos; praemissa praefatione ad lectorem de instituto totius operis, de utilitate colligenda ex lectione veterum doctorum, una cum alphabetica serie graecarum vocum, quae in Irenaeo occurrunt, latine expositarum, ac testimoniis Eusebii atque Hieronymi de vita et scriptis Irenaei. Dehinc omnia fere, quae Epiphanius ex lib. I. Irenaei citavit, graeca verba apposuit una cum nova latina versione, retenta simul veteri; quam quidem *collatis exemplaribus accurate emendatam* se dare dicit, Erasmi scilicet editionibus, saepius recusis: neque enim ullis manuscriptis codicibus eum usum esse patet. Quintum porro librum, quem nemo hactenus per sectiones diviserat, ipse in capita distinxit, quibus, ut et aliis quatuor priorum librorum capitibus, summas rerum et sententiarum praefixit: atque ad marginem loca Scripturae ab Irenaeo allegata maximam partem apposuit; denique in fine operis annotationes quasdam adiecit, quarum pleraeque haud magni sunt momenti et ad textum Irenaei emendandum aut explicandum nihil fere conferunt. Proxime sequenti anno *Ioannes Iacobus Grynaeus* Basileae edidit Irenaei adversus haereses *opus,* quod vocat *eruditissimum, nova*

*libri primi conversione, singulorum capitum argumentis et variae lectionis observatione illustratum et recognitum*, prout inscriptio libri sonat. Quam planius declarant sequentia, quae in dedicatoria ad *Bernardum Brandum*, basileensis reipubl. tribunum plebis primarium, epistola habet verba: *Factum est singulari beneficio Dei studioque bonorum et eruditorum quorundam virorum, ut postquam apud superos agere coepit Erasmus, prodiret in lucem Epiphanii, episcopi Constantiae Cypri, eximium opus contra octoginta haereses, in quo quum multa ad verbum ex Irenaei libris descripta exstarent, maximam libri* I. *partem ex Epiphanio restituere, et multo meliori* Iani Cornarii *versione uti nobis licuit. Deinde quum ineptissimae et plerumque οὐδὲν πρὸς ἔπος facientes summulae, et libris et capitibus praefixae, errorum potius quam scopi praemonstratrices, exstarent in hoc opere, illis maxima ex parte sublatis, breves περιοχὰς capitum adieci, ut de consilio Irenaei ac disputationum statibus commonefacerem legentes. Postremo totum opus recognitum, a mendis non paucis vindicatum, cum aliis exemplaribus contuli, variam lectionem notavi in margine, ac σχηματισμῷ involutam et monstrosam de* XXX *saeculis δοξομανίαν illustriorem reddere studui.* Ac quod veterem quidem versionem et priscas summulas plane abiecerit, male ab eo factum; postremum autem, de quo gloriatur, prorsus infectum puto: neque enim ullas in margine varias lectiones reperio.

§. 4. Denique *Franciscus Feuardentius*, theologiae Doctor parisiensis, quinque Irenaei adversus haereses libros, ex veteri manuscripto Domini Ioannis San-Andreani, ecclesiae parisiensis canonici, codice plurimis in locis emendatos et quinque capitibus in fine libri quinti auctos, apud Nivellum Parisiis edendos curavit anno 1575. et 1576. ut ex cl. *Dupinii* nova ecclesiasticorum auctorum bibliotheca didici: neque enim ipse hanc editionem in oxoniensibus bibliothecis nostris vel Londini invenire potui. Id tamen parum refert: siquidem posterior editio Coloniae Agrippinae anno 1596. excusa, ac ibidem anno 1625. nec non Parisiis 1639. ac posthaec recusa, priori melior est, ut ipse *Dupinius* animadvertit, quia graeca Irenaei loca ex variis scriptoribus inserta habet. Sed ipsum potius *Feuardentium* tam de hoc, quam de aliis ad posteriorem editionem suam additamentis praefantem audiamus:

*Libri primi decem et octo priora capita, ab Epiphanio quondam ad verbum ex Irenaeo graece transscripta, deinde ex Eusebio fragmenta viginti et duo, ex Theodoreto quatuordecim* (*lege* sedecim), *ex Basilio duo, ex Melissa totidem, unum ex Anastasio Nicaeno, suis locis graece, prout ab Irenaeo primum descripta, hinc ab his patribus laudata fuerunt, typis evulganda curavimus. Deinde ad finem operis sex alia ex diversis eiusdem Irenaei operibus fragmenta, ex auctore Quaest. et Responsionum ad Orthodoxos apud Iustinum martyrem, Eusebio et Demetrio Diacopo* (Diacono) *collecta, graece subiecimus: et tam illa, quam ista maiori parte a laudatissimo viro Iacobo Billio, reliqua a doctiss. interpretibus, Ioanne Christophorsono, Herveto, Erasmo, Fabro, latine reddita, quam decenti fieri potuit ordine collocavimus. Superiora decem et octo libri primi capita graeca idem Billius scholiis, deinde R. P. Fronto Ducaeus, societatis Iesu, tam pius quam doctus theologus, suis notis ad Epiphanii graeca exemplaria contulerunt, emendarunt et illustrarunt.*

*Nos quoque non solum ad illa, sed ad singula librorum capita et adiecta de novo fragmenta, annotationes locupletissimas addidimus, quibus emendationum rationes reddimus, obscuriora et ambigua plurima loca, multasque graecas et Latinis minus usitatas phrases explicamus*, etc. Ceterum novissimae *Feuardentii* editioni adiecta sunt ad calcem graeca Irenaei loca, quae *Halloixius* e claromontano Parallelorum *Damasceni* codice praecipue descripta, in Vita Irenaei cap. 15. ediderat.

§. 5. Hanc nostram quod attinet editionem (cuius suscipiendae primus mihi auctor idem qui praecipuus in Anglia Maecenas fuit, Reverendus Dominus D. *Henricus Aldrich*, aedis Christi decanus mihi plurimum colendus) exhibet ea antiquissimam versionem latinam, ad exemplar *Feuardentii* recusam, sed IV. MSS. codicum, quandoque etiam *Erasmi* ac *Gallasii*, ut et graecorum exemplarium ope, adhibitis haud raro nostris aliorumque coniecturis, ducentis ferme in locis emendatam, ac rectius, quam hucusque factum fuerat, per commata, cola, parentheses, periodos, capita distinctam. Sistit ea dimidiam prope graeci textus (si citata Scripturae loca demas) partem, ac tam a *Feuardentio et Halloixio*, quam a *Combefisio* undique conquisita, denique a memetipso ex editis et manuscriptis *Catenis*, quas vocant, patrum aliisque codicibus suo loco indicatis, collecta fragmenta, illaque emendatiora, ac suis quaeque locis inserta; additis insuper pluribus deperditorum Irenaei tractatuum haud spernendis particulis ac sententiis, velut ex naufragio collectis. Continet ea selectiores *Gallasii, Feuardentii, Billii, Frontonis Ducaei, Leopardi, Scaligeri, Petavii, Halloixii, Valesii, Isaaci Vossii, Cotelerii, Dodwelli*, aliorumque, ac meas insuper annotationes textui subiunctas, nec non varias dictorum exemplarium lectiones inferius subnotatas. Porro necessarium visum fuit, duos locupletissimos conficere indices, locorum s. Scripturae alterum, alterum rerum in Irenaei textu occurrentium. Hos sequitur triplex glossarium: *latino-graecum*, quod graeca Irenaei verba, quae latinis antiqui interpretis vocabulis respondent, ordine recenset; *graeco-latinum*, quod graecas voces ac phrases rarioris usus exhibet; *latinum* denique, quo inusitata eaque obscuriora latini interpretis verba usitatis clarioribusque explicantur. Postremo, ne quid ad Irenaei nostri illustrationem deesse videretur, Ioannis Croii *specimen coniecturarum et observationum in Irenaeum, Epiphanium*, etc. ob exemplarium raritatem recusum ac mantissae loco adiectum est.

§. 6. Prius autem quam praefandi finem faciam, amicis, qui de me meoque Irenaeo bene meriti sunt, debitas publice ago gratias. Horum primus est ante laudatus celeberrimus Dominus *Dodwellus*, qui iam pridem novam operum Irenaei editionem meditatus, isto consilio optimum *Isaacii Vossii* codicem manuscriptum accuratissime cum *Feuardentii* exemplari contulit, indeque collectas varias lectiones omnes pro singulari erga me et quoscumque ecclesiasticae antiquitatis studiosos affectu libentissime communicavit, ut et apographum variantium lectionum, quas a *Iosua Mercero* olim e duobus MSS. codicibus, nescio quibus, erutas, idem *Vossius* ipsi Domino *Dodwello* describendas dederat. Codicem *Arundelianum* in bibliotheca regiae societatis Londini iam asservatum, quem quadringentorum annorum esse arbitror, ipsemet quidem ante

triennium cum *Fenardentii* editione diligenter contuli; utpote cuius usum vir supra modum humanus Dominus *Woodward,* medicinae Doctor, ac dictae societatis sodalis, mihi benignissime impetraverat. Attamen quum Reverendus D. *Battely,* canonicus cantuariensis, postea suum Irenaei exemplar, in quo magnam variantium dicti codicis lectionum partem annotaverat, sponte mihi transmiserit, hanc eius benevolentiam tacere nolui, praesertim quod una atque altera ad oram adscripta eius observatione usus fuerim. Fragmentum e codice bibliothecae vindobonensis pag. ultima huius editionis pro singulari humanitate sua mihi transmisit clariss. D. *Edmundus Gibson,* reverendissimo archiepiscopo cantuariensi a sacris et bibliotheca: quamquam istud antea e schedis eruditissimi D. *Ab. Selleri* Londini descripseram. Multas vero gratias habeo viro ob eximium candorem, nec minorem eruditionem, mihi dilectissimo D. *Ioanni Pottero,* collegii lincolniensis socio, qui glossarium graecum integrum fere, me rogante, conficere haud gravatus est, quod ad prolegomena conscribenda temporis praefiniti angustia me adigeret. Ceterum per universum hoc opus, ubi dubius quandoque haesi, praesertim circa loca quaedam Scripturae, ab Irenaeo paullo aliter ac nos ea legimus citata, honoratissimum fautorem meum D. *Ioannem Millium,* s. theologiae professorem doctissimum, consului, cuius monitis et pereruditis in novum Testamentum annotationibus me haud parum profecisse gratus profiteor. Inter exteros unicus mihi nominandus R. P. *Michael Lequien,* ordinis praedicatorum theologus parisiensis, cuius inusitatae ad meam omnemque rem litterariam iuvandam alacritati debeo omnia, quaecumque e gallicanis codicibus descripta aut emendata dedi. Hisce igitur, benevole lector, utere et Deum pro mea salute ora.

---

# RENATI MASSUETI

## PRAEFATIO.

Ex omnibus sanctorum patrum operibus vix ulla esse Irenaei scriptis bonorum omnium veneratione, studiis, lectione ac curis digniora, mecum ultro fatebitur quisquis christianarum rerum non omnino rudis exstiterit. Quaecumque enim ad auctoritatem scriptoribus ecclesiasticis comparandam praecipua sunt, ea omnia sanctissimum hunc Lugdunensium episcopum splendidissimumque quondam Galliae nostrae lumen commendant. Si antiquitatem spectemus, *vir apostolicus* [1]) fuit, *vicinus apostolorum temporibus* [2]), et ab apostolorum discipulis institutus; si doctrinam, *omnium doctrinarum curiosissimus explorator* [3]) exstitit, *rectae semper catholicaeque doctrinae propugnator* [4]) strenuissimus et in Scripturae sacrae, priorumque patrum lectione apprime, ut ubique clamant eius scripta, versatus: si sanctitatem denique, *vir omnino Spiritus Sancti donis ac caelestibus ornamentis instructus fuit* [5]), cuius

1) Hieron. in cap. 64. Esa. 2) Basil. lib. de Spirit. S. c. 29. 3) Tertull. lib. cont. Valent. cap. 5. 4) Euseb. lib. III. Hist. cap. 23. 5) Epiphan. Haer. XXXI. §. 33.

scripta, ut Erasmi verbis utar, spirant priscum illum evangelii vigorem, ac phrasis arguit pectus martyrio paratum; quem sanctissimi martyres lugdunenses epistolis suis magnifice commendant; quem denique morum integritas in Pothini primi Lugdunensium episcopi locum suffecit. E pluribus vero quae reliquerat doctrinae pietatisque monumentis supersunt libri quinque quos scripsit adversus haereses Gnosticorum, quae eius tempore in regione lugdunensi, cui praeerat, grassari iam coeperant; eo pluris aestimandi, tum quod ex tot et tantis quibus christianam fidem illustraverat operibus, nihil aliud fere sit reliqui; tum quod pretiosae sint apostolicae aetatis reliquiae, quibus ea, quam discipulis suis tradiderant apostoli et ab his acceperat Irenaeus, doctrina et facile deprehenditur, et ad nos illibata transmittitur. In iis siquidem praecipua quaeque catholicae, quam hodienum profitemur, fidei dogmata de mysteriis sanctissimae Trinitatis et incarnationis, de sacramentis, ecclesiastica hierarchia, divina episcoporum institutione, traditionis auctoritate, Petri eiusque successorum suprema dignitate ac primatu etc. diserte adeo explicantur et confirmantur, ut non veteres tantum, sed quotquot ab apostolicis temporibus ad nostra usque emerserunt haereses hinc radicitus exstirpari ac funditus everti valeant. Eapropter a Gregorio Magno diu ac sollicite quaesiti et a ss. patribus ac piis quibusque Catholicis tam sedula manu versati et eo studiosius perlecti sunt, quo puros apostolicae doctrinae latices a fontibus recentes haurire volupe fuit. Hinc ex quo renata in Occidente bonarum litterarum studia, resurgente simul in Irenaei lucubrationes amore, nihil prius habuerunt ii, quibus sacra antiquitas cordi fuit, quam ut eas e bibliothecarum tenebris erutas typis committerent publicique iuris facerent.

Prima omnium editio est quam Basileae procuravit Desiderius Erasmus anno 1526. ex tribus exemplaribus; uno quod Romae descriptum ad eum misit Ioannes Faber, duobus aliis e monasteriis commodato praebitis. Quid insuper in hac editione praestiterit, monet in sua epistola nuncupatoria ad Bernardum de Gloss episcopum tridentinum, postea creatum cardinalem a Clemente Papa VII. anno 1529. quam ad editionis nostrae calcem reponi curavimus. At ut homini de litteris ceteroquin tam bene merito plurimum debetur, quod Irenaei libros primus luce donaverit; ita dolendum, quod melioribus codicibus destitutus plura praestare non potuerit. Tot enim mendis, lacunis, mutilisque ac depravatis periodis scatet eius editio, ut Irenaeus saepe in ipso Irenaeo quaeratur illiusque sententiam assequi difficile sit. Secundam curavit Nicolaus Gallasius, Calvinianorum genevensis minister, qui eam Genevae evulgavit anno 1570. Sed quamvis errata, collatis exemplaribus, a se emendata fuisse dicat; quum eadem tamen, quae apud Erasmum, occurrant, palam est nullos consultos fuisse MSS. codices. Novae dumtaxat veteribus additae capitum summulae et inserta quae graece ex Irenaeo transscripsit Epiphanius, cum nova interpretatione latina eaque parum accurata. Unde Gallasii, ut videtur, consilium fuit, non tam ut cultior et emendatior prodiret Irenaeus, quam ut prolixis ex calviniana doctrina notis viri sanctissimi sententia circumveniretur, et veterum haereseon triumphator reluctans ad novam traheretur aut maledictis laceraretur. Gallasium excepit Ioannes Iacobus Grynaeus ex eadem secta, qui novam

Irenaei librorum editionem Basileae anno 1571. curavit, a praecedentibus nihil diversam; nisi quod antiquam priorum libri primi capitum, quae graece refert Epiphanius, interpretationem latinam temere sustulerit, ut Iani Cornarii versionem substitueret, omisso textu graeco; novaque singulis capitibus argumenta, veteri servata divisione, praemitteret. Iis omnibus emendatior quae Francisci Feuardentii, ordinis Minorum, in sacra Facultate parisiensi Doctoris, opera et studio Coloniae anno 1596. prodiit, ibidem ac Parisiis deinceps saepius recusa. Ea enim, quae typis Nivellii anno 1575. et 1576. prodierat, a priorum editionum vitiis nondum satis expurgata erat. Nam praeterquam quod textum latinum ad Vaticani et veteris alterius optimae notae codicis MS. fidem comparatum pluribus in locis restituit, lacunas supplevit ac quinque postremis libri quinti capitibus hactenus desideratis auxit; libri primi priora decem et octo capita, ab Epiphanio quondam ex Irenaeo graece descripta, aliorumque fragmentorum graecorum ex variis auctoribus erutorum copiam non poenitendam verbis latinis adiunxit, subiectis etiam doctissimis Iacobi Billii et Frontonis Ducaei observationibus. At ut prioribus perfectior, nec ipsa tamen numeris omnibus absoluta, immo nec paucis nec levibus vitiis laborat Feuardentiana haec editio. Ut enim nihil de notis dicatur, eruditis quidem, ut ea aetas ferebat, sed prolixioribus et a proposito longius excurrentibus, nihilque aut parum omnino ad textus elucidationem conducentibus; eum in locis bene multis nec feliciter restituit, infelicius explicavit, in pluribus ne quidem quid posset expertus est: ita ut post Feuardentii curas sexcenta superessent, quibus medicam manum admoveri necesse erat; quorum tamen non pauca emendavisset facili negotio, si codices MSS. quibus usus est, paullo attentius consuluisset. Omitto quae in ea editione desiderantur adminicula, quibus lectoris labor minuatur eique via ad facilius investigandum et assequendum auctoris sensum muniatur.

Prodiit tandem anno 1702. Oxonii in Anglia, nova, accuratior et elegantior operum Irenaei editio, studio et opera viri clarissimi Ioannis Ernesti Grabe, variorum ipsiusque notis illustrata et novis fragmentis locupletata. Quin ex eius laboribus saepe profecerimus, dissimulare nec possumus nec volumus. Hanc editionem commendat typorum elegantia, in exquirendis ac colligendis novis fragmentis graecis non indiligens cura et in emendandis locis aliquot felix coniectura. Verum quod in Feuardentio et Gallasio eruditis displicuit, idem viro clarissimo accidisse quisque agnoscet. Nam illius exemplo meliora saepe quum vidisset probavissetque, deteriora tamen secutus, vitiosas aut minus sanas lectiones amplexus est, obviis et nativis in marginem reiectis, ac longe plura, quam emendaverit, loca manifeste corrupta ne tentavit quidem, aut plane infeliciter. Gallasium vero imitatus, ecclesiae anglicanae, cui se adiunxit, dum studet impensius, potior illi cura fuisse videtur, ut Irenaeum etiam invitum et reluctantem anglicanae sectae adiungeret, quam ut opus castigatius daret et emendatius, Hinc tot notarum fastidiosa prolixitas, ut levissima quaeque verba, saepissime nihil ad rem facientia distorqueat, in aliis vero locis parcior, Feuardentii et aliorum notis, iisque nullo delectu adscitis, nihilque ad textus intelligentiam conferentibus, margines inferiores refercit; proprias suas, si quae sunt, eruditas

licet, quum tamen eruditionis illa supellex ad auctoris sententiam illustrandam parum pertineat, lectorum exiguo fructu auxit maiorem in modum. Hic taceo, quod in dissertatione secunda commodius exponam, quod in oxoniensi editione servata veteri quidem, Irenaeo tamen longe recentiori, at inepta prorsus capitum sectione, lemmata interdum pro arbitrio sustulerit, transtulerit, dissecuerit, pluribusque non raro simul, non sine dispendio plurium capitum iam lemmatibus truncatorum, congestis, vel iisdem bis aut ter repetitis, confusionem magis auxerit, quam minuerit clarissimus Grabius. Quid, quod fragmenta graeca suis quidem locis opportune inserta, sed ita incommode disposita sint, ut perpetuo velut circuitu per paginas oberrare teneantur lectorum oculi, incerti saepe quo ferri debeant? Sed haec forte typographorum culpa est, quibus etiam id imputare debemus, quod tanta sit illius editionis in transmarinis regionibus penuria, ut quum non sine maxima difficultate maiorique pretio comparari posset, eam praelis suis subiicere meditarentur bibliopolae parisienses et amstelaedamenses.

Itaque viris doctrina et pietate conspicuis visum est, non utilem modo, sed necessariam esse novam Irenaei editionem, quae et accuratior esset et a Catholicis inoffenso pede decurri posset. Id laboris a quopiam e nostris suscipi cupierunt, rati videlicet, nec immerito, Irenaeum, apostolicum illum virum, *Occidentalium Gallorum lumen,* ut vocat Theodoretus [1]), tantaeque auctoritatis scriptorem, non mereri minus quam reliquos, ut in eius operum accurata editione nostra versaretur industria; et quod in aliis non poenitendo successu, quae ex congregatione nostra prodierant, editionibus praestitum est, in ista quoque, non minus operosa quam necessaria, praestare conaremur. Id igitur oneris impositum mihi, detrectatum quidem diutius, subii tandem. Quid vero praestare conatus fuerim, paucis explicandum. Tria mihi potissimum praestanda esse duxi: textum emendare ac pristino decori, ut fieri potest, restituere, eundem illustrare ac demum ea omnia lectoribus parare subsidia, quibus labor eorum minuatur. Ad primum quod attinet, quum graecus Irenaei textus, maxima ex parte, temporum iniuria, dudum perierit, unusque fere supersit latinus, iam instar archetypi; in hunc curas omnes contuli, ut emendatissimus quam fieri poterat, et ab inspersis librariorum culpa naevis abstersus prodiret. Hunc ad novos tres MSS. codices, a nullo hactenus recensitos, attentissime exegi. Primum e bibliotheca claromontani collegii Soc. Iesu acceptum, utendum mihi praebuit vir doctissimus, cuius humanitatem numquam non experti sumus, R. P. Ioannes Harduinus, eidem bibliothecae praefectus. Is optimae notae codex, quum ante annos ut minimum 800 scriptus sit, teste eruditissimo piae memoriae D. Ioanne Mabillonio, perito, si quis umquam, talium rerum aestimatore, omnium, ad quos priores editiones factae sunt, videtur antiquissimus. Mutilus tamen est; avulsis enim postremis foliis pluribus, extremis fere decem capitibus decurtatus manet liber quintus. An casu, an improvido scioli cuiuspiam (cui forte displicuerit millenariorum error ab Irenaeo propugnatus) zelo id acciderit, obscurum est. Certum est integrum olim fuisse codicem; quum pars vigesimi sexti capitis adhuc supersit. Cetera

1) Theodoret. Dial. I. pag. 33.

deinceps ad libri finem interierunt. Hinc Claromontanum codicem diversum esse a Feuardentiano manifestum videtur: hic enim integer fuit, ille vero multo emendatior. Alterius codicis varias lectiones toto libro primo et prioribus octo libri secundi capitibus Passeratii manu descriptas ad oram unius exemplaris editionis Erasmi, ab uno e reverend. patribus Dominicanis vici S. Honorati, huius urbis, amico meo accepi. Quin e MS. codice, eoque perantiquo, ac bonae notae, et a Feuardentiano, Claromontano et Vossiano diverso excerptae sint, nullus ambigendi locus mihi est, nec aliis erit, qui eas cum laudatorum codicum lectionibus contulerint. Quis sit ille codex et ubi nunc delitescat, hactenus deprehendere non potui; amissum non adeo aegre ferrem, si ceteras varias lectiones ad libri sui marginem notare perrexisset Passeratius. Tertius codex quo usus sum, recens ac chartaceus, annos quadringentos non excedit, nec posteriora quinque libri quinti capita continet. Is Romae asservatur in bibliotheca eminentissimi cardinalis Otthoboni; quem quidem vir optimus ac de litteris tam bene meritus D. Bianchinus, pro singulari sua in nos humanitate, communicavit cum RR. PP. Domino Guillelmo La Parre, congregationis nostrae in Curia romana procuratore generali, eiusque socio D. Claudio de Vic, qui varias eius lectiones pro sua benignitate describere et ad me transmittere dignati sunt.

In subsidium accesserunt ii codices, quibus in adornandis editionibus suis usi sunt tum Franciscus Feuardentius, tum clarissimus Ioannes Ernestus Grabius, quorum varias lectiones ad oram editionis suae non indiligenter (Grabius praesertim) adscripserunt. Et quidem veterem illum, quo Feuardentius usus est, frustra quaesivimus, neque utrum perierit, an in alicuius bibliothecae forulis delitescat, scire potuimus. Sunt qui existimant eum in Vossii manus devenisse; sed utriusque lectiones conferenti, diversos esse statim apparebit. Alium codicem in bibliotheca vaticana asservatum citat Latinus Latinius, variasque eiusdem lectiones refert, et post eum Feuardentius; sed iam in illa bibliotheca desiderari, tum ex iis qui eam diligenter perlustrarunt, tum ex amicorum litteris accepi. Quatuor, ut dixi, MSS. codicibus usum se esse profitetur Grabius, illo nimirum qui Isaaci Vossii fuit, optimo codice supra laudato, quem accuratissime cum exemplari Feuardentii contulit Dodwellus, indeque collectas varias lectiones cum eodem Grabio communicavit; Arundeliano, in bibliotheca regiae societatis Londini iam asservato, quem quadringentorum annorum esse arbitratur; et apographo variantium lectionum, quas a Iosia Mercero olim e duobus MSS. codicibus, nescio quibus, ait Grabius, erutas, idem Vossius Dodwello describendas dederat. Sed neque Grabius neque Vossius neque alius quisquam, praeter Iosiam Mercerum, duos illos codices vidisse se dicit, nec, ubi iam exstent, indicat. Quas vero ex apographo refert eorundem varias lectiones Grabius, secum illae adeo in omnibus fere consentiunt, ut ex uno et eodem codice excerptae esse videantur, aut saltem ex duobus, quorum alter ex altero descriptus fuerit; uterque vero, si duo sint, ex recenti codice, eoque non adeo bonae notae. Et nisi me fallat coniectura, puto Otthobonianum codicem superius memoratum, esse ipsum autographum ex quo primum transcriptum fuerit apographum, et ex hoc aliud: utrumque vero quum in Iosiae Merceri manus devenerit, ceu totidem diversos codices

habuit. Quaecumque enim ex Otthoboniano lectiones mihi Roma transmissae sunt, eaedem fere sunt, quas Grabius ex duobus illis Merceri codicibus allegat. Quare licet a nobis lectiones illorum codd. variae ex Grabio adducantur; ne tamen illis plus fidei attribuant quam mereantur, (merentur autem exiguam) monitos lectores velim. Arundelianus codex interpolatus fuisse videtur sive a librario ipso, sive ab aliquo recentiori; quod verisimillimum agnoscet quisquis eiusdem lectiones diligenter perpenderit. Unde superest unus Vossii codex, cuius nutare non possit fides. Et revera collatis eiusdem lectionibus cum Claromontanis et iis quas ex veteri suo codice refert Feuardentius, antiquum esse et bonae notae deprehendi; in eoque ceteris omnibus, qui iam supersunt, praecellere, quod solus, Grabio teste, posteriora quinque libri quinti capita contineat. Nec proinde dubitavi, ubi tres istos, omnium antiquiores et meliores, consentientes habui, textum eorum auctoritate restituere ipsisque, spretis aliis, ad amussim adhaerere, nisi apertas corruptionis notas prae se tulerint.

Praeter MSS. codices, edita exemplaria, antiquiora praesertim, consulere non piguit, eaque interdum, ubi MSS. codices vel depravati, vel minus sani esse videbantur, praeponere. Sic factum ut Irenaei textum plurimis adhuc in locis vel scribarum seu imperitia vitiatum, seu oscitantia mutilatum, vel sciolorum audacia redundantem, aut interpolatum, castigarim; additis quae deerant, resectis quae abundabant, recte distinctis quae male cohaerebant, adeo ut pauca iam mihi superesse videantur, in quibus lectionis difficultas lectorem possit remorari. Ubi vero manifesta fuit exemplarium depravatio, hanc vel ex graecis verbis, si illorum copia fuerit, vel ex aliis parallelis locis, in quibus occurrunt eadem prorsus repetita verba, vel ex coniecturis aliunde certis, adhibito etiam doctissimorum hominum consilio, emendare non dubitavi. Id tamen rarius et tanta religione factum est, ut vulgata lectio, quantumvis aperte corrupta, ad oram libri servetur, deinde ut ea licentia intra singulares voces, et non tam latini interpretis, quam librariorum culpa depravatas constiterit; ad dubias numquam pervaserit, longe minus ad integra commata vel periodos integras; quibus novas, graeci textus vel alterius cuiuscunque parelleli loci auctoritate, substituere nefas duxissem. At ubi sanior ille visus est, id observare, novamque interpretationem, veteri latina accuratiorem, dare operae pretium visum est, sed in inferiorem marginem translatam; ita ut vetus lectio sedem auctoritatemque suam retineret. Varias, quae alicuius momenti forent, lectiones infra adscripsimus, indicatis unde sumtae sunt codd. Si quid ex eorum fide mutandum supplendumque visum est, lectores monere mutationisque rationes afferre non neglеximus, tanta cum religione, ut verendum sit, ne arguta nimium aliquibus diligentia nostra videatur: sed praestat hic diligentiam culpari, quam desiderari. Ne tamen actum ageremus, priorum editionum errata omnia, quae iam correxerat Feuardentius, revocanda esse non putavimus: unam Feuardentianam editionem, quae omnium manibus terebatur, emendandam esse censuimus; iis dumtaxat observatis et inter varias lectiones recensitis, quae in aliis editionibus praecipua et saniora esse videbantur.

Non minor in recognoscenda ea parte graeci textus, quae exstat,

cura fuit adhibita, quamvis deficientibus MSS. minori successu. Quin graece scripserit Irenaeus eiusque libros in latinum sermonem, quem modo habemus, converterit imperitus aliquis ac barbarus interpres, vix dubitatur; id abunde probatum est in secunda dissertatione, quae praefationem excipiet, ad quam lectorem remitto. Quum autem textus graecus integer, temporum iniuria, iam dudum perierit, supererat ut dispersa undique fragmenta conquirerentur; quod et sollicite factum est. Quaecunque enim seu veteres conservarunt, seu recentiores ediderunt, seu aliae editiones exhibent Irenaei fragmenta, sive eorum quae supersunt, sive quae interierunt, operum, ac nova protulit clarissimus Grabius, ex variis auctoribus tum editis, tum manuscriptis eruta; et nostra haec exhibet editio, sed interdum auctiora et emendatiora, iis additis quae ipse collegi vel amici suppeditarunt; omnia eo ordine collocata atque disposita, qui Feuardentiano et Grabiano longe commodior sit. Graecas bibliothecae regiae et colbertinae Catenas aliosque earumdem codices MSS. graecos, quos in notis suo quemque loco indicavi, consului, ac per diligentes amicos graeceque doctos expendi curavi; quaeque ex iis transscripta, sive a Combefisio, sive a Grabio, sive ab aliis edita sunt, a me recognita sunt omnia, nec semel correcta et restituta. Quae vero ex Epiphanio excerpta sunt, cum eiusdem bibliothecae regiae codice uno chartaceo, eoque recenti ac mendoso (nec enim melior occurrebat) denuo post Petavium contuli et a quibusdam, quae doctissimi viri diligentiam fugerant, erratis expurgavi. Ut et cum Vaticano codice (alios enim MSS. Epiphanii Panarii codices graecos non novi) conferrentur, nihil quod in me fuerit praetermisi; sed nullus graece doctus, qui tantillum laboris, paucorum certe dierum, suscipere dignaretur, Romae, ubi tamen plures sunt, reperiri potuit. Ceterum quae Irenaei graeca ab Epiphanio descripta Iacobus Billius in latinum sermonem convertit, quia longe elegantius accuratiusque vertit, quam vetus interpres latinus; illius interpretationem, iam Feuardentii editioni Coloniensi anni 1596 et Parisiensibus deinceps insertam, et in nostra e regione veteris adiunximus, ut altera ex altera illustretur. Alia vero pauca Irenaei fragmenta graeca, quae Billius itidem vertit, quaeque sic conversa Feuardentius editioni suae inseruit, et nostrae pariter inseri voluissemus; sed quum haec versio cum veteri citra confusionem componi non potuisset, eam omittere coacti sumus.

Irenaei textum a mendis purgare parum fuisset, nisi recte distinctus atque divisus prodiret. Distinctioni consulunt consuetae distinctionum notae apte, quantum licuit, quaeque suis locis repositae; divisioni vero nova capitum sectio novaque singulis praefixa lemmata. Factum id, quod vulgata divisio et antiqua lemmata non Irenaeo, sed imperito cuipiam recentiori tribuenda certissime videantur, ut in dissertatione secunda probatum satis existimamus; tum quod sectiones capitum saepe absurdissimae sint, non minus quam argumenta, quae auctoris sententiam obscurant potius quam repraesentant. Nihil tamen actum est, nisi ex doctissimorum hominum consilio, idque in prioribus quatuor libris dumtaxat: nam in quinto Feuardentiana divisio et lemmata fere servata sunt. Quin et singula capita in plures paragraphos seu numeros divisa sunt, affixis ad marginem brevibus summulis, quibus, quid quisque praecipuum com-

plectatur, lector uno velut intuitu conspiciat. Ne tamen, qui veteri divisioni in citandis capitibus assueti sunt, ex nova turbentur; Feuardentiana, quae iam communior, ad marginem servata est, cum asteriscis in textu, quibus Feuardentianorum capitum initium et finis designetur, quorum etiam argumenta integra initio operis comparata cum novis exhibentur.

Alterum quod pro officii ratione agendum mihi hac in editione duxi, textus illustrationem spectat. Quum enim vel ex tractati argumenti difficultate, vel ex latini interpretis imperitia, obscurissimus interdum sit Irenaeus; textum emendare emendationumque rationem reddere satis esse non videbatur, nisi etiam caligo verbis offusa dispelleretur. Monet Irenaeus ipse [1]), *portentuosissima et altissima esse* Gnosticorum *mysteria, quae non omnes capiunt.* Haec quidem, quam dilucide fieri poterat, aperit et confutat, sicque toto opere insectatur, ut ab iis numquam oculos avertat, ita tamen ut qui his in rebus mediocriter versati sunt, totumque tum auctoris scopum, tum adversariorum eius hypothesin non satis attente considerant, interdum animi pendeant, incerti vel quid significent salebrosae et obscurae, sed ut plurimum interpretis culpa, sermonis ambages, vel quorsum spectet oratio. His quum prae ceteris consulendum fuerit eorumque taedio ac labori parcendum, difficilia quaeque loca subiectis textui notis, quam brevissime potui, explicare conatus sum, adscitis etiam doctorum virorum observationibus, quaecunque ad auctoris intelligentiam conducere visae sunt, sed laudato semper auctorum nomine. Si quando vero frequentiores et fusiores videantur esse notae, id tribuendum argumenti difficultati, quam paucioribus expedire non valui, veritus ne, dum brevis esse studerem, obscurus fierem. Accedit, quod, quum varia et multa e sacris utriusque Testamenti codicibus testimonia proferat Irenaeus, quae quum ex alia versione sint, discriminis nonnihil habere videbantur; id observare in gratiam Scripturae sacrae studiosorum operae pretium visum est. Qui autem eiusmodi notis et observationibus non indigent eruditi, eas praetermittere Irenaeumque continenter legere possunt: in inferiori quippe margine positae a textu facile seiungi queunt. Non commisi tamen, ut margines gravarem iis notis, quae ad eruditionis (in me certe exiguae) ostentationem dumtaxat, vel ad dogmata et fidei controversias pertinent, nisi quando paucis verbis absolvi potuerunt, ratus videlicet, proprioque doctus experimento, lectoribus nihil molestius, quam ut singulis fere vestigiis, interpositis moris, insistere cogantur. Satius esse duxi, ea quae fusiori et accuratiori examine indigebant, non quidem in ipsa praefatione, ne in immensum cum rectae methodi dispendio cresceret, sed in singularibus dissertationibus pertractare, in quibus res quaeque suo ordine et continua serie expenderentur. Tres igitur operi praemisi: in prima de iis omnibus, quam accuratissime potui, disserui quae ad haereticorum, contra quos scribit Irenaeus, personam, aetatem, mores, scripta et dogmata pertinent; fontes, e quibus impura doctrina profluxerit, aperui, *altissimaque* eorum *mysteria* scrutatus, quid sub aenigmatico verborum cortice delitesceret, retegere conatus sum. In secunda quidquid de Irenaei vita et gestis,

1) Iren. Praef. l. I. pag. 3.

martyrio, scriptis ac potissimum de quinque libris *Detectionis et eversionis falso cognominatae agnitionis*, (hunc enim genuinum esse eorum titulum ibidem ostendi) de operis huius consilio atque methodo, quidquid denique de aliis sancti doctoris scriptis deperditis in veterum monumentis occurrit, studiose collegi ac pro virili mea parte explicui. In tertia demum totam s. episcopi doctrinae seriem evolvi; leviora, si quae sint, offendicula, ne in ea temere quispiam impingeret, patefeci; quod obscurius fuit, illustravi; quod alienum et male affictum reieci; quod ab heterodoxis prave contortum vanisque cavillationibus obscuratum, explanavi, vindicavi et asserui. Haec, inquam, initio operis praemisi, ut lector inoffenso pede posset Irenaei libros decurrere. Erit forte cui displicebit tanta haec chartarum moles operi non adeo ingenti praemissa. Moleste et ipse tuli, foliorum impressorum numerum praeter modum et exspectationem excrevisse. Sed fefellerunt typographi, falsi et ipsi paginarum manu exaratarum inaequalitate; alioqui huic incommodo prospexissem. Singulis porro libris praefixa est brevis ac dilucida uniuscuiusque analysis, (ea videlicet quae dudum a doctissimo nostro Domno Nicolao le Nourry sollerter concinnata, ab ipso vulgata est in Apparatu ad bibliothecam maximam veterum patrum; paucis quibusdam pro ratione nostrae editionis additis vel immutatis) qua libri scopus et argumentum uno velut conspectu perlustretur.

Ad calcem operis, praeter deperditorum Irenaei scriptorum fragmenta, ex variis tum editis, tum MSS. libris eruta, quorum quaedam graece, alia graece et latine nunc primum prodeunt, adiecta sunt per modum appendicis alia ex veterum Gnosticorum libris excerpta, quae sparsim apud veteres patres occurrunt; quae pluribus Irenaei locis non parum lucis afferent: ex hoc saltem specimine deprehendi facile poterit, haud vana esse, quae tum Irenaeus, tum alii patres de iis opinionum portentis scripserunt. Maximam partem iam collegerat clarissimus Grabius, Spicilegioque suo veterum patrum et haereticorum primi et secundi saeculi inseruerat. Quaedam ad MSS. bibliothecae bodleianae codices recognovit: quaedam et ipse ad MSS. bibliothecae regiae codices exegi. Haec excipient eorum praefationes, prolegomena, notae et observationes, qui novas Irenaei editiones hactenus publicarunt vel illustrarunt, ut sic uno volumine comprehensum, minorique sumtu studiosi nanciscantur, quod antea non nisi pluribus et maiori impensa comparare sibi poterant. Et quidem quod ad notas et observationes attinet, Billii, Frontonis Ducaei et Feuardentii integras denuo edi curavi, quamvis plura iam ex iis decerpsissem meisque inseruissem; ratus gratum me facturum lectoribus, si totum exhibeam, cuius partes antea legerint. Ex Gallasio paucissimas selegi, quum pleraeque nihil nisi vanas inficetasque declamationes contineant. Ex Grabio plures, eas videlicet quas catholicae aures ferre possint. Feuardentii notas non omnibus placere, Protestantibus vero plurimum displicere probe novi. Quin tamen pro tempore eruditae sint, virque pius ac doctus de Irenaeo totaque ecclesia catholica optime meritus fuerit, nemo absque iniuria negare potest. Saepe quidem ab argumento longius discedit et in heterodoxos acerbiori quam par esset stilo excurrit; sed id zelo catholicae fidei et tempori, quo, ferventibus controversiis bellisque civilibus, Calvinistae Catholicos perpetuis conviciis

et calumniis incessebant, condonandum. Quisquis ministrorum illius temporis scripta legerit et quam inverecunde Catholicis calumniam facerent ac clarissimis quibusque patrum testimoniis vim inferrent, expenderit, Feuardentium facile excusabit. Si quae vero huius argumenta intempestiva iam esse videantur non ipsius, sed adversariorum culpa est, qui parum sibi constantes, mutata identidem velificatione retrocedere, pluraque male constituto systemati vel addere vel demere, pro temporum et argumentorum ratione, coacti sunt. Acrius, nec aequius doctissimum hominem deprehendunt recentiores quidam, quod adulterina scripta non pauca ut vera allegaverit, eosque libros et tractatus patribus pluribus attribuerit, qui iam supposititii esse agnoscuntur. Sed communis hic fuit error illorum temporum: nondum quippe satis eliquata veritate, neque ad severiores criticae regulas pensitata, id bona fide citabatur, de quo nullus esse videbatur suspicandi locus. Qui Magdeburgenses ipsos famosumque illum apud Protestantes criticum Andream Rivetum examinaverit, si non iisdem, in aliis tamen gravius lapsos, nec artis criticae peritiores fuisse illico deprehendet. Sed tandem si quid peccaverit Feuardentius, gravius, mea quidem sententia, peccat, qui culpam confitenti et quam primum emendanti iterum obiicere non veretur. Dum primam Irenaei sui editionem adornaret, scribens in libri tertii cap. XXXIII. nunc XXII. inter varia quae congerit patrum testimonia, unum velut ex Cyrillo Alexandrino lib. VI. in Ioann. cap. XV. addidit: quod Cyrilli non est, sed Iodoci Clichtovei, qui quatuor Commentariorum suorum libros Cyrillinis interseruit. Errore statim agnito, hunc emendare festinavit vir bonus; sed quum folium iam per typographos excusum esset, nullum aliud supererat remedium, nisi ut, qua ratione corrigendus esset, lectores tempestive moneret in erratorum indice; quod et fecit. Quum autem Franciscus Suarez, haud lecto illo indice, Feuardentium acerbius perstrinxisset, digne pro incogitantia castigatus est in editione Coloniensi anni 1596. Ecce tamen, recentior quidam criticus, ne lectis quidem seu memorato indice, seu notis in citata editione additis, in sola Suarezii aut Theophili Rainaudi fide, erratum bis correctum et emendatum illi adhuc impingit. Quibus iam verbis exciperet Feuardentius, si viveret, accuratum illum censorem, qui quos auctores redarguit, ne segni quidem manu evolvere dignatur? Ut ut est, Feuardentii notas et observationes, quales in novissimis Irenaei editionibus prodierunt, tales iterum edi curavi, ita tamen, ut omnia eiusdem (quod et idem de aliis dici velim) dicta et allegata praestare nolim. Neque enim a me exspectandum fuit, ut omnia quae profert auctorum testimonia expenderem, ac si quis in iis citandis error obrepserit, indicarem; laboris id immensi fuisset, quem si suscepissem, non iam ipsas Feuardentii notas, sed novas in Feuardentium observationes, nullo aut exiguo fructu dedissem. Quum autem tum Feuardentius, tum alii observationes suas ad veterem capitum sectionem, quam sequebantur, accommodarint, sic accommodatas, ne qua confusio suboriretur, reliqui, novae dumtaxat editionis capita et paginas ad marginem indicavi.

Tertium denique, quod in animo fuit, lectori videlicet ea parare et offerre subsidia, quibus labor eius minuatur, sic exsecutus sum. Praeter tres superius memoratas dissertationes, easque omnes notas et observa-

tiones, quibus difficilia Irenaei loca elucidare conaus sum, ac novam capitum sectionem, novaque lemmata et summulas, quibus auctoris scopus et argumentum oculis exhibetur, in quibus omnibus forte nonnihil opis quibusdam fuerit; praeter haec, inquam, accessere quatuor ampliores locupletioresque, quam hactenus prodierint, indices. Primus est graecarum vocum glossarium seu lexicon; secundus latinarum difficiliorum et ab usu communi remotiorum, quarum significata vel Irenaeo seu eius interpreti propria vel non adeo obvia sunt. Tertius est eorum, quaecumque profert Irenaeus, Scripturae sacrae testimoniorum, adnotata etiam, si quae interdum occurrat, in citando uno et eodem testimonio diversitate, ut ea ratione Scripturae sacrae studiosi Irenaei codices sacros cum nostris comparare facile possint, quidve discriminis (levissimi certe) inter utrosque intercedat, observare. Quartus denique, rerum omnium praecipuarum, quae tum apud ipsum Irenaeum, tum in nostris dissertationibus et notis occurrunt; addito etiam in fine altero pro aliorum notis indice.

Haec sunt quae de nova hac Irenaei editione praefari visum est. Exposita iam totius consilii mei ratione, ceterum deinceps lectorem non morabor, quin ipse dispiciat, an opus votis et conatis respondeat. Quod si ita sit, unam hanc esse velim laboris mercedem, de ecclesia quidpiam meruisse; cuius iudicio quaecumque a me prodierunt, libenter subiicio, ea omnia emendare ac revocare paratus, quae emendare ac revocare iusserit.

---

# RENATI MASSUETI DISSERTATIONES IN IRENAEI LIBROS.

## DISSERTATIO PRIMA.

## DE HAERETICIS, QUOS LIBRO PRIMO RECENSET IRENAEUS, EORUMQUE ACTIBUS, SCRIPTIS ET DOCTRINA.

### ARTICULUS PRIMUS.

### DE VALENTINO.

#### I. EIUS PATRIA.

De Valentini patria et stirpe nihil certum, Epiphanio [1]) teste, e veteribus exsculpi potest. Quamvis huius haeresin fuse exagitaverit Irenaeus, haec tamen alto premit silentio. Accepisse se ait Epiphanius, sed auditione sola et fama, non tamen, inquit, usque adeo certa, ut dubium levet, illum Phrebonitem esse, ex Aegypti quadam ora. Ubi pro Phrebonitem, cuius loci nulla apud veteres occurrit mentio, legendum contendit Lambertus Danaeus ad August. de Haeres. cap. XI. Pharbaethitem, cuius sententiae calculum adiicit Petavius in suis ad Epiphanium

1) Epiph. Haer. XXXI. §. 2.

notis. Exstat quidem Pharbaethites inferioris Aegypti nomus, cuius caput urbs Pharbaethus, Bubastico et Busiritico fluminibus conclusus, in meridiem vergens, cuius meminere Herodotus lib. II. cap. 166. Strabo lib. XVII. Plinius lib. V. cap. 9. Sed vereor, ut huius nomi situs cum Epiphanio consentiat, qui Φρεβονίτην τῆς Αἰγύπτου παραλιώτην, *Phrebonitem ad maritimam Aegypti oram* esse scribit. Longius enim a mari distat Pharbaethites nomus, ac, ne propius accedat, intercedunt Tanites et Neut nomi. Quare si quid et mihi coniicere liceat, lubentius apud Epiphanium legerem Phtenotitem vel Ptenetiten. Phtenotes enim Ptolemaeo nomus erat in Aegypti Delta, supra Meteliten, in austrum vergens, nec procul a mari, cuius caput erat *Βοῦτος, Butus*. Doctissimo Harduino idem esse videtur, qui Plinii *Ptenethu*, lib. V. cap. 9. idque verum nomen esse credit vir in geographicis peritissimus Christophorus Cellarius, quia in calchedonensi synodo, Act. I. *Heraclius Ptenethensis* memoratur. Quidquid sit, Alexandriam profectus Valentinus [1]), ibi Graecorum artibus non mediocriter institutus est. Doctissimum enim fuisse scribit Hieronymus in Ose. cap. X. et in Dialogo contra Marcionitas, qui Origeni vulgo adscribitur, οὐκ εὐτελὴς ἀνήρ, *vir minime vulgaris* dicitur. Quin saltem ingenio peracri et in lectione veterum philosophorum ac poëtarum non parum versatus esset, non negabit quisquis ad eius systema ex tam multis tamque abstrusis ideis, partim a se excogitatis, partim aliunde haustis, sed secum invicem utcumque aptatis fabricatum attenderit. In primis philosophiae platonicae, ad quam potissimum mentem appellebant Gnostici omnes, operam dedisse, testis est Tertullianus [2]), pluraque ab ea accepta dogmata demonstrant. Quum in Aegypto et praesertim Alexandriae, plurimi Iudaeorum eo tempore vixerint, hinc verosimile putat Ioannes Franciscus Buddeus, in Dissertat. de haeresi valentin. ad calcem *Introductionis ad historiam philosophiae Hebraeorum*, excusae Halae Saxonum an. 1702. Valentinum eorum philosophia, qualis eo tempore erat, fuisse imbutum. Auctor quidem est Clemens Alexandrinus [3]), discipulos eius, ut magistrum commendarent, gloriatos fuisse, eum praeceptorem habuisse Theodadem seu Theudadem quemdam, B. Pauli apostoli discipulum. Sed quis et qualis fuerit ille Theodades, et quanta fides suspectorum hominum narrationi debeatur, non satis constat.

## II. VALENTINI AETAS.

2. De tempore, quo vixerit aut errores suos disseminaverit Valentinus, paullo acrior est inter eruditos disputatio. Dallaeus, ut epistolas Ignatianas, Puritanis omnibus molestissimas, suppositionis argueret, e re sua arbitratus Valentinum iuniorem facere, nullum lapidem non movit, ut Ignatio posteriorem probaret. Nempe quum in epistola ad Magnesianos verbum Dei dicatur ἀΐδιος, οὐκ ἀπὸ σιγῆς προελθεῖν, *aeternum, non a silentio progrediens*, his verbis feriri vult Dallaeus Valentinianorum *Σιγήν*. Atqui Sige haec, inquit, ante Ignatii martyrium nondum nata. *Primus* enim, Irenaeo [5]) teste, *ab ea, quae dicitur gnostica haeresis,*

---

1) Epiph. Haer. XXXI. §. 2. 2) Tertull. de praescr. haer. cap. 7 et 30. 3) Clem. Alex. Strom. l. VII. Edit. Potter. pag. 898. 4) Iren. I, 11.

tiones, quibus difficilia Irenaei loca elucidare conaus sum, ac novam capitum sectionem, novaque lemmata et summulas, quibus auctoris scopus et argumentum oculis exhibetur, in quibus omnibus forte nonnihil opis quibusdam fuerit; praeter haec, inquam, accessere quatuor ampliores locupletioresque, quam hactenus prodierint, indices. Primus est graecarum vocum glossarium seu lexicon; secundus latinarum difficiliorum et ab usu communi remotiorum, quarum significata vel Irenaeo seu eius interpreti propria vel non adeo obvia sunt. Tertius est eorum, quaecumque profert Irenaeus, Scripturae sacrae testimoniorum, adnotata etiam, si quae interdum occurrat, in citando uno et eodem testimonio diversitate, ut ea ratione Scripturae sacrae studiosi Irenaei codices sacros cum nostris comparare facile possint, quidve discriminis (levissimi certe) inter utrosque intercedat, observare. Quartus denique, rerum omnium praecipuarum, quae tum apud ipsum Irenaeum, tum in nostris dissertationibus et notis occurrunt; addito etiam in fine altero pro aliorum notis indice.

Haec sunt quae de nova hac Irenaei editione praefari visum est. Exposita iam totius consilii mei ratione, ceterum deinceps lectorem non morabor, quin ipse dispiciat, an opus votis et conatis respondeat. Quod si ita sit, unam hanc esse velim laboris mercedem, de ecclesia quidpiam meruisse; cuius iudicio quaecumque a me prodierunt, libenter subiicio, ea omnia emendare ac revocare paratus, quae emendare ac revocare iusserit.

---

# RENATI MASSUETI DISSERTATIONES IN IRENAEI LIBROS.

## DISSERTATIO PRIMA.

## DE HAERETICIS, QUOS LIBRO PRIMO RECENSET IRENAEUS, EORUMQUE ACTIBUS, SCRIPTIS ET DOCTRINA.

### ARTICULUS PRIMUS.

### DE VALENTINO.

#### I. EIUS PATRIA.

De Valentini patria et stirpe nihil certum, Epiphanio [1]) teste, e veteribus exsculpi potest. Quamvis huius haeresin fuse exagitaverit Irenaeus, haec tamen alto premit silentio. Accepisse se ait Epiphanius, sed auditione sola et fama, non tamen, inquit, usque adeo certa, ut dubium levet, illum Phrebonitem esse, ex Aegypti quadam ora. Ubi pro Phrebonitem, cuius loci nulla apud veteres occurrit mentio, legendum contendit Lambertus Danaeus ad August. de Haeres. cap. XI. Pharbaethitem, cuius sententiae calculum adiicit Petavius in suis ad Epiphanium

1) Epiph. Haer. XXXI. §. 2.

notis. Exstat quidem Pharbaethites inferioris Aegypti nomus, cuius caput urbs Pharbaethus, Bubastico et Busiritico fluminibus conclusus, in meridiem vergens, cuius meminere Herodotus lib. II. cap. 166. Strabo lib. XVII. Plinius lib. V. cap. 9. Sed vereor, ut huius nomi situs cum Epiphanio consentiat, qui *Φρεβονίτην τῆς Αἰγύπτου παραλιώτην, Phrebonitem ad maritimam Aegypti oram* esse scribit. Longius enim a mari distat Pharbaethites nomus, ac, ne propius accedat, intercedunt Tanites et Neut nomi. Quare si quid et mihi coniicere liceat, lubentius apud Epiphanium legerem Phtenotitem vel Ptenetiten. Phtenotes enim Ptolemaeo nomus erat in Aegypti Delta, supra Meteliten, in austrum vergens, nec procul a mari, cuius caput erat *Βοῦτος, Butus*. Doctissimo Harduino idem esse videtur, qui Plinii *Ptenethu*, lib. V. cap. 9. idque verum nomen esse credit vir in geographicis peritissimus Christophorus Cellarius, quia in calchedonensi synodo, Act. I. *Heraclius Ptenethensis* memoratur. Quidquid sit, Alexandriam profectus Valentinus [1]), ibi Graecorum artibus non mediocriter institutus est. Doctissimum enim fuisse scribit Hieronymus in Ose. cap. X. et in Dialogo contra Marcionitas, qui Origeni vulgo adscribitur, *οὐκ εὐτελὴς ἀνήρ, vir minime vulgaris* dicitur. Quin saltem ingenio peracri et in lectione veterum philosophorum ac poëtarum non parum versatus esset, non negabit quisquis ad eius systema ex tam multis tamque abstrusis ideis, partim a se excogitatis, partim aliunde haustis, sed secum invicem utcumque aptatis fabricatum attenderit. In primis philosophiae platonicae, ad quam potissimum mentem appellebant Gnostici omnes, operam dedisse, testis est Tertullianus [2]), pluraque ab ea accepta dogmata demonstrant. Quum in Aegypto et praesertim Alexandriae, plurimi Iudaeorum eo tempore vixerint, hinc verosimile putat Ioannes Franciscus Buddeus, in Dissertat. de haeresi valentin. ad calcem *Introductionis ad historiam philosophiae Hebraeorum,* excusae Halae Saxonum an. 1702. Valentinum eorum philosophia, qualis eo tempore erat, fuisse imbutum. Auctor quidem est Clemens Alexandrinus [3]), discipulos eius, ut magistrum commendarent, gloriatos fuisse, eum praeceptorem habuisse Theodadem seu Theudadem quemdam, B. Pauli apostoli discipulum. Sed quis et qualis fuerit ille Theodades, et quanta fides suspectorum hominum narrationi debeatur, non satis constat.

## II. VALENTINI AETAS.

2. De tempore, quo vixerit aut errores suos disseminaverit Valentinus, paullo acrior est inter eruditos disputatio. Dallaeus, ut epistolas Ignatianas, Puritanis omnibus molestissimas, suppositionis argueret, e re sua arbitratus Valentinum iuniorem facere, nullum lapidem non movit, ut Ignatio posteriorem probaret. Nempe quum in epistola ad Magnesianos verbum Dei dicatur *ἀΐδιος, οὐκ ἀπὸ σιγῆς προελθεῖν, aeternum, non a silentio progrediens,* his verbis feriri vult Dallaeus Valentinianorum *Σιγήν*. Atqui Sige haec, inquit, ante Ignatii martyrium nondum nata. *Primus* enim, Irenaeo [5]) teste, *ab ea, quae dicitur gnostica haeresis,*

---

1) Epiph. Haer. XXXI. §. 2. 2) Tertull. de praescr. haer. cap. 7 et 30. 3) Clem. Alex. Strom. l. VII. Edit. Potter. pag. 898. 4) Iren. I, 11.

*antiquas in suum characterem doctrinas transferens Valentinus, sic definivit: dualitatem quandam innominabilem, cuius quidem aliquid vocari inenarrabile, aliud autem Sigen.* At Valentinus usque ad Eleutherii pontificatum vitam protraxit, id est, usque ad annum Christi saltem 177. quo hic ecclesiam regere coepit. Quum vero passus sit Ignatius anno Christi 107. quis credat Valentinum tunc iuniorem, si tamen natus esset, dogmata sua cudere vel saltem spargere sic potuisse, ut sanctissimo martyri in notitiam venire quiverint? Sic Dallaeus. At quod veluti certum ex Irenaeo assumit, Valentinum primum omnium Sigen definivisse, falsissimum esse demonstravi in notis ad cit. cap. 11. Et quisquis id asserit, in veterum Gnosticorum historia peregrinus sit necesse est: apud hos enim Bythi et Siges copulatione nihil frequentius, ut fuse et invicte probavit doctissimus Pearsonius II. Part. Vindic. epist. S. Ignatii. Nec illud verius quod supponit Dallaeus, auctorem epistolae ad Magnesianos ad haereticorum Sigen respexisse: *σιγὴν* pro simplici *silentio* accipit, hancque vocem τῷ ἀΐδιος opponit. Vult nempe, verbum Patris aeternum esse, quod nunquam siluerit, nec silentium, ut homines, aliquando ruperit Pater; sed semper locutus, verbum sibi consubstantiale, aeternum proinde, proferre nec coeperit nec destiterit. Sed missis hisce controversiis, quae nostri non sunt instituti, Valentinum citius, quam putant Dallaeus et Blondellus, prima saltem pestiferorum dogmatum rudimenta protulisse, certissima demonstrant argumenta.

3. Scribit Irenaeus [1]), *Valentinum Romam venisse sub Hygino, increvisse vero sub Pio, ἤκμασε δὲ ἐπὶ Πίου, et prorogasse tempus usque ad Anicetum, καὶ παρέμεινεν ἕως Ἀνικήτου.* Consentit et Eusebius in Chronico, ubi certam temporum epocham assignat. Nam ad annum Antonini Pii III. Christi vero 141. *Sub Hygino*, inquit, *Romanae urbis episcopo Valentinus haeresiarches et Cerdo magister Marcionis Romam venerunt.* Tum ad annum Antonini Pii VI. Christi vero 144. Pio iam summo pontifice: *Valentinus haereticus agnoscitur et permanet usque ad Anicetum.* At in Graeco Eusebii paullo aliter: *Κατὰ ΥΓΕΙΝΟΝ Ῥώμης ἐπίσκοπον Οὐαλεντῖνος ἰδίας αἱρέσεως εἰσηγητής, καὶ Κέρδων τῆς κατὰ Μαρκίωνα πλάνης ἀρχηγός, ἄμφω ἐπὶ τῆς Ῥώμης ἐγνωρίζοντο. Sub Hygino Romae episcopo Valentinus propriae haereseos conditor, et Cerdon Marcionis erroris architectus, ambo Romae agniti sunt.* Quae tamen non adeo difficile conciliari possunt. Existimo enim Valentinum, quum primum Romam advenit sub initio pontificatus Hygini, catholicam fidem simulasse: nam ea erat, ut observat Irenaeus in praefatione libri primi et alibi, istiusmodi hominum malitia, ut *dissimilia nobis sentientes, similia* tamen *loquerentur,* quo facilius abriperent incautos. At vergente ad finem Hygini pontificatu, mentita iniquitas sibi caput attollere coepit, adhuc tamen timidius; donec audacior facta, sub Pio palam erupit. Hinc agnitus haereticus, et ab ecclesia pulsus, in Cyprum insulam, ut ait Epiphanius [2]), fugit, ubi *ad extremum impietatis prolapsus est, seque in eam, quam tuetur, flagitiorum disciplinam altius immersit.* Ibi exitiosae hypothesi supremam manum admovisse, ac demum e vivis excessisse satis probabile. Quo praecise anno diem obierit,

1) Iren. III, 4, 3. 2) Epiph. Haer. XXXI, §. 7.

non liquet. Ex Irenaei tamen et Eusebii verbis certo colligitur, ad tempora Aniceti pervenisse nec diutius vixisse. Haec enim, *παρέμεινεν ἕως Ἀνικήτου*, quae vertit Irenaei interpres, *prorogavit tempus usque ad Anicetum,* non ulterius prorogasse aperte significant. Quemadmodum idem Irenaeus lib. III. cap. 3. ut diu vixisse Polycarpum indicet, eodem verbo *παρέμεινε* utitur: *ἐπὶ πολὺ γὰρ παρέμεινε, multum enim perseveravit,* id est, diu vixit. Emendandus ergo Tertullianus scribens lib. de Praescript. haer. cap. 30. Marcionem et Valentinum *neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in catholicae primo doctrinam credidisse apud ecclesiam romanensem, sub episcopatu Eleutherii benedicti donec ob inquietam semper eorum curiositatem, quam fratres quoque vitabant, semel et iterum eiecti, Marcion quidem cum ducentis sestерciis, quae ecclesiae intulerat, novissime in perpetuum discidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt.* Si enim usque ad Eleutherii aetatem pervenisset Valentinus, id procul dubio non omisisset Irenaeus, qui sub hoc pontifice tertium librum suum scribebat; quum maxime novum hinc robur accessisset argumento, quod a novitate haereticorum doctrinae petebat, quos apostolis *multo posterius, mediantibus iam ecclesiae temporibus, insurrexisse in suam sententiam* demonstrabat. Quae etiam ait in praefatione libri primi, se Valentini discipulorum sententiam, de qua dicturus erat, exploratam habere tum a commentariis, tum a congressibus eorum, *qui nunc aliud docent,* Ptolemaei videlicet asseclarum; iam tum Valentinum in vivis superstitem non fuisse demonstrant. Sed demum quin Tertullianus gravi anachronismi culpa teneatur, dubitare nos non sinit, quod Antonini principatum cum Eleutherii episcopatu componat: quum tamen constet, Antoninum vivere desiisse annis saltem quatuordecim antequam romanam sedem conscenderit Eleutherius. Vereor ergo, ut Septimius memoria lapsus Valentinum pro Cerdone scripserit. Quae enim illi tribuit, eadem isti adscribit Irenaeus lib. III. cap. 4. Nec veterum quisquam alius memoriae prodidit, Valentinum Romae plus semel ecclesia pulsum fuisse; quod Cerdoni contigisse certum est. Quamquam tamen si quis Tertulliani verbis religiosius adhaerens, Valentinum bis ex ecclesia romana eiectum fuisse contenderet, semel scilicet sub pontificatus Hygini finem, iterum vero sub Pio, non adeo repugnarem. At eum *in catholicae primo doctrinam credidisse apud ecclesiam romanensem,* ibique deinde prima haereseos fundamenta iecisse, quasi a catholica fide nondum recessisset quum Romam advenit, nec alibi terrarum antea agnitus fuisset haereticus; quisquis ex Tertulliano vel cum Tertulliano intulerit, ea asserat necesse est quae cum historiae veritate pugnent.

4. Epiphanius expositis Valentini dogmatibus subiungit §. 7. hunc ea in Aegypto propagasse, tum Romam profectum errorem suum in ea urbe dissipasse, ac demum ad Cyprum delatum, ultimum fidei naufragium ibidem passum, animum omnino depravasse. Diu ergo antequam Romam proficisceretur, catholicam fidem abiecerat; si tamen abiecisse dicendus est, quod forte numquam suscepit. Crediderim enim, illius animum Gnosticorum fabulis iam ab initio Alexandriae imbutum, de nova hypothesi, qua sibi nomen faceret, fabricanda citius cogitasse, quam de veteri religione profitenda. Saltem Epiphanius iam eum ab Aegypto, ubi natus

et educatus fuit, haereticum exhibet, catholicum nusquam. Quam igitur haeresin ibi animo conceperat, ibi et spargere coepit, licet forte tum rudiori penicillo delineatam. Nec Aegypti finibus conclusa stitit venenata doctrina; manavit statim per vicinas regiones, multasque Orientis et Asiae provincias occupavit, sive a Valentino ipso, quum Romam proficisceretur, sive a discipulis eius disseminata. Constat siquidem, quum Iustinus martyr dialogum suum cum Tryphone scriberet, iam tum exstitisse in Asiae provinciis certam et constitutam Valentinianorum sectam, auctoris nomine conspicuam. Disputationem illam cum Tryphone Iudaeo, quae scribendi dialogi occasionem dedit, Ephesi habitam fuisse, testatur ipse Iustinus initio. Quum in decursu sermonis obiecisset Trypho [1]), *audisse* se, *plures* eorum, *qui se Iesum profiteri dicunt et Christiani nominantur, simulacris mactata manducare et nihil se ex eo capere detrimenti dicere,* non negat Iustinus; immo fatetur tales esse apud Christianos, qui ita sentirent et agerent. *Et sunt eorum quidam,* inquit, *qui vocantur Marcionitae; quidam vero Valentiniani, Basilidiani, Saturniliani, et alii alio praediti nomine, a principe sententiae quisque nomen obtinens.* At quid Valentinianos coram homine Iudaeo Ephesi tum commorante, in Graecia autem et Corinthi, ut ipse ait, plerumque agente, protulisset Iustinus, nisi in iis regionibus aeque noti fuissent et in sectam coaluissent, ac ceteri quos nominat? Paucos ex notioribus Gnosticis appellare satis ad institutum fuisset. Porro habitum ac scriptum fuisse dialogum anno circiter Christi 155. paucis annis postquam priorem apologiam Antonino Pio obtulisset, vulgata opinio est. Monuisse siquidem se affirmat, in laudato dialogo, Caesarem, Samaritanos *imposturis seduci in errorem, qui Simoni gentis suae mago parerent: quem Deum esse supra principatum et potestatem et virtutem omnem dicunt.* [2]) Haec vero quum in citata apologia occurrant, nemini dubium esse potest, quin post apologiam oblatam scriptus sit dialogus. Hanc autem oblatam volunt anno Christi 150. Asserit enim Iustinus, tum quum scriberet, *ante annos centum quinquaginta* Christianos *asseverare Christum sub Cyrenio natum esse* [3]). Sed quum ea loquendi formula non adeo certum annorum numerum exprimat, quin addi quidpiam aut detrahi possit, nec aliunde constet quo Augusti imperii anno natum Christum vellet s. martyr, scriptam apologiam anno aerae vulgaris 150. hinc liquido concludi posse non video, quum maxime verum Christi natalem annis quatuor solidis aeram vulgarem antevertere, iam certum sit apud eruditos.

5. Citius ergo scriptam apologiam arbitror, non quidem anno 141. ut vult Eusebius in Chronico, sed anno circiter 145. Plura siquidem hanc nostram coniecturam firmare videntur, Primum quod Antinoi recens in Deorum numerum relati, Ἀντινόου τοῦ νῦν γεγενημένου, meminerit. Porro Antinoi apothesis ab Adriano facta est anno Christi 130. si Eusebii Chronico, vel 131. aut 132. si aliis fides; recentis proinde memoriae, si Iustinum anno 145. scripsisse supponamus. Denique quod in dialogo post apologiam, ut diximus, edito, Trypho nomen et genus

---

1) Iust. dial. c. Tryph. Ed. Otton. T. II. p. 115. et 116. 2) Ibid. T. II. p. 401. et 402. 3) Ibid, T. I. p. 228—230.

exponens: *Trypho,* inquit, *vocor. Sum autem ex circumcisione Hebraeus, ex nupero bello profugus, φυγὰν τὸν νῦν γενόμενον πόλεμον* [1]). Et postea refert Iustinus, quod Tryphonis sodales in stadio, quod in xysto medium erat, sedentes, *de bello Iudaico agebant, περὶ τοῦ κατὰ τὴν Ἰουδαίαν γενομένου πολέμου διελάλουν* [2]). Quin bellum ab Adriano sub imperii finem Iudaeis, Barcochba duce, rebellibus illatum annoque circiter 136. confectum hic intelligatur, dubitari non potest. Ut enim ad aliud quidpiam, quo Iudaeos iterum rebelles petierit Antoninus Pius haec referam, quod innuit doctissimus Tillemontius [3]) in notis ad Marcionitarum haeresin, obtinere a me non possum. Et quamvis Capitolinus asserat, Antoninum per duces suos Iudaeorum rebellium audaciam contudisse; haec de inquietorum quorumdam hominum motibus statim repressis, potius quam de pugnato bello, quo flagrarit Iudaea, intelligenda sunt: huius siquidem, utpote incelebris, vix alios reperias qui meminerint. Non tamen ex citati dialogi verbis inferri velim, tunc temporis, quum Ephesi degerent Iustinus et Trypho, bello arsisse Iudaeam, ut hinc cum Scaligero concludam scriptum dialogum sub Adriano: editum hunc post apologiam, ac proinde sub Antonino, iam demonstravi. Nec necesse putem, pro *γενόμενον* et *γενομένου* apud Iustinum legere *γεγενημένον* et *γεγενημένου,* quod vult clarissimus Tillemontius, participium *γενόμενος* non praesentis modo, sed et praeteriti temporis saepe saepius significationem habere, et particulam *νῦν* pro *nuper* interdum accipi, notum est, et exemplis probari facile posset. Igitur *τὸν νῦν κατὰ τὴν Ἰουδαίαν γενόμενον πόλεμον* bellum significat, non quod tunc temporis gereretur, sed nuper in Iudaeam gestum iamque confectum; quodque quum Iudaeis adeo fatale exstitisset, eo altius illorum animis infixum haerebat, et frequentius in ore versabatur, quo recentior erat plaga.

6. Haec si anno circiter 145. editam priorem Iustini apologiam, ac paullo post dialogum conscriptum fuisse diserte non probant, demonstrant saltem utriusque tempus quam propius fieri poterit ad belli Barchochbaeani tempora revocandum esse; ac proinde quum vix citius scribi potuerit apologia, eo saltem anno scriptam fuisse par esse credere. Quum ergo Valentinianorum sectae meminerit Iustinus in dialogo, hinc sequitur iam ante annum Christi 150. celebrem fuisse ac longe lateque diffusam eorum haeresin. Quid si his addamus librum quem adversus haereses omnes composuisse se profitetur Iustinus in apologia [4]). Hunc autem ipsum esse, in quo Valentinianorum dogmata prodidisse et retudisse ait Tertullianus cap. 5. libri adversus Valentinianos, dubitare nos non sinit Hieronymi auctoritas in Catalogo. Quo vero anno et quo in loco compositus fuerit, dici non potest; at scriptum fuisse ante apologiam certum est; nec proinde probabilitate vacat, sub imperii Adriani finem, ut tradit Cedrenus. His itaque temporibus ab radice adeo pullularat valentiniana haeresis, ut, ne latius serperet, hanc scriptis exagitare necesse habuerit Iustinus.

7. Eo autem spectant hactenus dicta, ut liquido concludamus, Valentinum Romae quidem Pii temporibus agnitum fuisse haereticum;

---

1) Iust. dial. c. Tryph. Ed. Otton. T. II. p. 4. 5. 2) Ibid. T. II. p. 36. 3) T. II. Comm. in hist. eccl. 4) Iust. Opp. T. I. p. 194.

haeresin autem eius nec ibi nasci, nec adolescere potuisse; utpote quae iam antea alibi terrarum nota (immo et forte Romae, quamvis auctor ibi minus notus) doctorum catholicorum stilo confixa fuerat. In Aegypto primum efformatam, dudum antequam Romam proficisceretur (nec enim ex ea urbe in Aegyptum, hanc veneno suo infecturum rediisse, ullibi legitur) superius ex Epiphanio vidimus. Et quamvis quo tempore factum sit, haud ille tradiderit, a vero procul, mea quidem sententia, non recesserit qui prima haereseos exordia cum saeculi secundi initiis colligaverit. Hancque coniecturam mire confirmat Theodoretus. Scribit enim lib. I. c. 5. Epiphanem Carpocratis filium patris fabulas amplificasse; Adriano autem imperante, utrumque nefarias suas haereses confirmasse; ac proinde ante annum 138. quo vivendi finem fecit Adrianus. Constat vero ex Clemente Alex. et Epiphanio, Epiphanem ad Secundianorum, Valentini discipulorum, sectam sese applicasse, quod quidem fieri debuit sub extremis Adriani temporibus, aut saltem sub ipsa initia Antonini Pii, nec tardius; quum anno aetatis XVII. exstinctus sit Epiphanes. Iam ergo Adriano imperante tam late sparsa erat Valentini secta, tamque famosa, ut Secundus, immo et Ptolemaeus ac Colorbasus, eius discipuli, accepta a magistro materia proprias sibi sectas condidissent. Quae liquido probant, Valentini dogmata, diu antequam Romam proficisceretur, alibi terrarum et nota et latius disseminata fuisse: quae quum non simul et semel, sed paullatim obtinuerint, necesse est ineunte circiter saeculo secundo coeperint. Et certe, quum Irenaeo, apostolicorum temporum viro, antiquior esset Valentinus, ad apostolorum aevum propius accessisse necesse est. Hunc, ut dixi, a Theodade quodam, Pauli apostoli discipulo, institutum iactitabant eius discipuli. Vana forte, quod Theodadem illum, obscuri nominis hominem, spectat, vesanorum hominum gloriatio; non adeo tamen, ut hinc antiquissimum fuisse blasphemae haereseos principem inferri non possit. Quis enim credat, priores Valentinianos, mendaces licet, tam perfrictae frontis exstitisse, ut magistrum suum a Pauli discipulis institutum iactare ausi fuissent, ea praesertim aetate qua mendacium ab apostolicis viris non paucis in vivis superstitibus facile coargui potuisset, nisi saltem apostolorum discipulis coaevus fuisset? Nec, ut id asseramus, necesse est Valentini vitam diutius quam par sit protrahamus. Quum enim diem obiisse sub Aniceto certum sit, si anno circiter 158. mortuum, natum vero anno plus minus 85. dicamus, septuagenario maiorem e vivis decessisse asseremus; quod fidem non superat. Viderint nunc Dallaeus et Blondellus, an tantum, quantum ipsi putant, abhorreat a verosimili, Valentinum, qui vicenario maior esse potuit, quum martyrii palmam adeptus est Ignatius, iam prima sententiae suae rudimenta ponere potuisse. Sed de Valentini aetate iam satis.

### III. EFFUNDENDAE HAERESEOS OCCASIO.

8. Huic, ut et multis aliis haereticis, effrenis ambitio, si Tertulliano [1]) fides, ruinae occasio fuit. Speraverat, inquit, *episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio; sed alium ex martyrii prae-*

---

1) Tert. adv. Val. cap. 4.

*rogativa loci potitum indignatus, de ecclesia authenticae regulae abrupit, ad expugnandam conversus veritatem.* Hoc Romae factum coniicit nuperus auctor coniecturarum ferax; sed sicubi factum, alibi quam Romae fieri debuisse demonstrant quae hactenus diximus. Ut vero ex Tertulliani verbis elici utcumque posse putem, vafrum hominem cum spe adipiscendi episcopatus larvam, qua Catholicos fallebat, deposuisse: sic catholicam fidem usquam sincero animo tenuisse, hinc certo probari posse non censeam. Ut ut sit, exasperatus ob repulsam Valentinus, si quem antea modum tenuisset, minus deinceps tenuit, venenumque, quod in corde latebat, paullo apertius effudit, ita tamen ut huic plerumque ementitam catholicorum verborum speciem induceret; nisi forte in eos incideret qui vel simpliciores, vel auribus prurientes, vel captiosis quaestionibus iam seducti, quoslibet fabularum ventos captare parati erant; quibus seorsim omni remoto fuco mysterium iniquitatis pandebat. Is enim erat istiusmodi hominum, artibus callidae simulationis eruditorum, dolus, ut vanam spem perfectioris scientiae, quam pollicebantur, catholicorumque verborum corticem obiicientes, curiosos ac incautos allicerent, iisque letale venenum paullatim instillarent. Nefarias eorum artes passim describit ac retegit Irenaeus [1]), et post eum atque ex eo Tertullianus [2]).

## IV. VALENTINI SCRIPTA.

9. Nec dictis modo, sed et scriptis dogmata sua sparsit Valentinus. Plures ab eo scriptas epistolas memorat Clemens Alexandrinus [3]), quarum et fragmenta refert. Quibus inscriptae essent, dicere praetermisit, una excepta, quam ad Agathopodem quemdam scriptam asserit. Duarum etiam eiusdem homiliarum fragmenta refert, alterius scilicet, in qua supra modum vesaniens immortalitatem suis pollicetur; alterius de amicitia. Psalmorum Valentini meminit Tertullianus lib. I. de Carne Christi, cap. 20. Horum vero nullum iam superest fragmentum. At partem dissertationis de origine mali ab haeresiarcha editae habes in dialogo contra Marcionitas, qui Origeni vulgo adscribitur, Sect. IV. Sunt qui putant scriptum ab eo librum sub hoc titulo, *Sophia*, nixi his Tertulliani verbis adv. Valent. cap. 11. *Docet ipsa Sophia, non quidem Valentini, sed Salomonis.* Sed haec perperam explicant. Alludit enim Tertullianus, non ad aliquem Valentini librum, sed ad Sophiam, novissimum eorum, quos excogitavit, Aeonum, ut legenti patebit. Nec verius, quod alii contendunt, novum ab haeretico editum evangelium. Id quidem legitur apud Tertullianum cap. 49. libri de Praescript. *legis et prophetarum quaedam probat, quaedam improbat..... evangelium habet etiam suum, praeter haec nostra.* Sed iam constat inter eruditos, posteriora novem capita libri de Praescriptionibus adscititia esse, auctorisque Tertulliano iunioris opus videri. Certe, ne longius a proposito deflectam, genuinus Tertullianus huius libri cap. 38. Valentinum a crimine suppositionis novi evangelii palam absolvit. Id enim discriminis

1) Iren. praef. lib. I. et III, 15 et 17. 2) Tert. adv. Val. c. 1. 3) Clem. Alex. Strom. l. II. Ed. Potter. p. 448. et 488. Strom. l. III. p. 538. Strom. l. IV. p. 603. Strom. l. VI. p. 767.

inter hunc et Marcionem statuit, quod hic *manu scripturas*, ille *sensu expositiones palam interverterit*: Et quamvis *Valentinus integro instrumento uti videatur; callidiore* tamen *ingenio, quam Marcionem, manus intulisse veritati. Marcion enim*, addit, *exserte et palam machaera, non stilo usus est, quoniam ad materiam suam caedem Scripturarum confecit; Valentinus autem pepercit, quoniam non ad materiam Scripturas, sed materiam ad Scripturas excogitavit, et tamen plus abstulit, plus adiecit, auferens proprietates singulorum quoque verborum et adiiciens dispositiones non comparentium rerum.* Quae quidem ut probant Valentinum pravis expositionibus Scripturas ad argumentum suum obtorto collo traxisse; sic canoni nihil addidisse aut detraxisse palam ostendunt. Discipulos quidem Valentini *exsistentes extra omnem timorem, suas conscriptiones proferentes, plura habere gloriari, quam sint ipsa evangelia*, narrat Irenaeus lib. III. cap. 11. n. 8. *In tantum siquidem processerant audaciae*, ut novum evangelium, quod *veritatis* nuncupabant, confinxissent. At ipsi Valentino nihil simile usquam adscribit. Immo tum loco mox cit. tum lib. I. cap. 8. et 9. et alibi passim satis significat Valentinianos sibi coaevos sic canonem Scripturarum novo evangelio auxisse, ut nihil quidquam, nullum librum integrum, nullam eiusdem partem, (quod Marcioni non semel exprobrat) ab eo abiecissent: sed *vel parabolas dominicas vel dictiones propheticas aut sermones apostolicos*, ad hypothesin suam aptare conatos, calumniam intulisse Scripturis. Falsa igitur quae scribit auctor citatus additamenti, quod ad calcem libri de Praescriptionibus legitur: *legis et prophetarum quaedam probat, quaedam improbat..... evangelium habet etiam suum, praeter haec nostra*; si haec ad Valentinum referantur: vera forte, si de Valentini discipulis, non prioribus quidem, quibuscum egit Irenaeus, sed posterioribus. Et eodem modo explicanda putem, quae apud Chrysostomum leguntur lib. IV. de Sacerd. cap. 4. *τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθέντα τῷ Μωϋσῇ νόμον οἱ τὴν Οὐαλεντίνου καὶ Μαρκίωνος διαδεξάμενοι φρενοβλάβειαν, καὶ ὅσοι τὰ αὐτὰ νοσοῦσιν ἐκείνοις, τοῦ καταλόγου τῶν θείων ἐκβάλλουσι γραφῶν: legem quam Moysi dedit Deus, qui in Valentini ac Marcionis insanum dogma successerunt, et quicumque eadem cum ipsis insania laborant, e divinarum Scripturarum catalogo delent.* Haec ex Chrysostomi mente ad posteriores Valentinianos spectare perspicue demonstrant voces, quibus utitur, *τὴν Οὐαλεντίνου διαδεξάμενοι φρενοβλάβειαν, qui in Valentini insanum dogma successerunt.*

10. Exstat apud Epiphanium §. 5. fragmentum quoddam, quod ex aliquo Valentini libro decerptum existimat Blondellus. Sed aperte repugnat Epiphanius tum initio, tum fine, depromtum asserens e Valentinianorum, id est, e quorundam Valentini discipulorum libris, *τῆς αὐτῶν βίβλον, τὰ ἀπὸ τῶν Οὐαλεντίνων.* Repugnat et tota orationis series, ex qua fragmenti istius auctoris sententiam ab ea, quam paullo ante Valentino tribuit et explicuit Epiphanius, diversam esse liquet. Ut enim alia taceam, certum est, secundum Valentini et Ptolemaitarum hypothesin, a Logo et Zoë emissum esse Hominem et Ecclesiam: at in fragmento, inverso ordine, Homini et Ecclesiae Logos et Zoë subiiciuntur; quod quorundam Valentini discipulorum dogma fuit. Hi enim, ut

in notis ad cap. 11. libri I. Irenaei observavimus, a Gnosticis aliis moniti, in hoc a magistro defecerunt; absurdum rati a Verbo Hominem emitti, rationique magis consentaneum esse, ut ab Homine prodeat Verbum. Et hinc etiam Dodwellum [1]) redarguas, qui *hoc fragmentum ad Ptolemaici Valentinianismi characterem propius quam ad alias Valentinianae sectae disciplinas accedere* putat. Non enim Ptolemaici ab Homine et Ecclesia Logon et Zoën, sed potius Hominem et Ecclesiam a Logo et Zoë produci asserebant.

## V. VALENTINI ET DISCIPULORUM EIUS DOGMATA ET HYPOTHESIS.

11. His vero, quae ad Valentini personam, aetatem, mores et libros attinent, quantum ex veteribus monimentis eruere licuit, expositis, ad alterum dissertationis nostrae caput, idque longe molestius, hominis nimirum hypothesin atque dogmata, sermo iam convertendus. Si quidem haec historico more simpliciter describere satis esset, res non adeo operosa: summatim enim relatis quae fusiori stilo prosequuntur Irenaeus, Tertullianus, Theodoretus et alii, iam officio functi discederemus. At periculosioris aleae plenum opus tractandum; Valentinianorum ματαιολογίαι ad originem, unde promanarunt, revocandae et quidquid male feriatum caput parturire potuit deliriorum, arte quadam et methodo discutiendum, faxque lectoribus antiquitatis ecclesiasticae studiosis praeferenda, ut facilior iis evadat auctoris nostri lectio, Nec tamen est quod quisquam in obscuris et intricatis adeo rebus a nobis certas hic exigat demonstrationes; satis erit, si, dubiis et ipsi manibus viam praetentantes, coniecturas afferamus, quarum omnium collectio eum forte probabilitatis gradum attigerit, qui a vero et certo non adeo procul discedet.

12. Totam Valentini ac discipulorum eius hypothesin tribus niti capitibus, notum est. Primum pleromatis seu plenitudinis rerum divinarum explicationem complectitur. Alterum circa ea versatur quae extra pleroma contigerunt. Tertium denique mundi huius adspectabilis originem et constitutionem exponit. In prima parte res superiores ac divinae pertractantur; in postrema res infimae et corporales; in secunda res inter utrasque mediae. Prima triginta Aeonum, quorum quindecim masculi et totidem feminae, seriem exhibet, in varias veluti stirpes divisam, quarum omnium caput sit unus Deus, invisibilis, sempiternus, ingenitus et incomprehensibilis, quem Proarchen, Propatora et Bython, seu primum principium, primum patrem et profunditatem vocabant; cui coniugis loco sociabant Ennoeam, seu Cogitationem, quam etiam Sigen et Charin, Silentium et Gratiam nuncupabant. Haec suscepto a Bytho semine gravida genuit Nun, i. e. Mentem, Unigenitum et Patrem et Principium omnium et una cum eo Alethiam, h. e. veritatem. Haec primigena quaternitas, radix omnium. Ex hac erupit altera tetras, Logi et Zoës, i. e. Verbi et Vitae et Anthropi seu Hominis, ac Ecclesiae; ex Unigenito quidem Verbum et Vita, ex his vero Homo et Ecclesia; quamquam alii ab Unigenito primum Hominem et Ecclesiam, tum ab Homine et Ecclesia Verbum et Vitam derivarent. Ex utraque tetrade ogdoada

1) Dissert. IV. in Iren. §. 6.

conflabant, quam et ipsam primigenam ogdoada, radicem et substantiam omnium dicebant. Uti enim prima tetras secundam effuderat, sic secunda ceteris deinceps Aeonibus ortum praebuit. Et hinc Logos postremae caput, *Pater omnium eorum qui post se futuri essent et initium et formatio universi pleromatis* vocabatur. A Logo siquidem pullulavit nova Aeonum decas, Bythius videlicet et Mixis, Ageratos et Henosis, Autophyes et Hedone, Acinetus et Syncrasis, Monogenes et Macaria: ab Homine et Ecclesia dodecas, Paracletus et Pistis, Patricos et Elpis, Metricos et Agape, Aenus et Synesis, Ecclesiasticos et Macariotes, Theletos et Sophia; totidem nomina graeca, quorum significata reperies in glossariis nostris ad calcem operis. Hi triginta Aeones adeo decantati; hoc Valentinianorum pleroma in tria velut agmina divisum, in ogdoada, decada et dodecada, quorum prius ducebat Bythus cum Sige, secundum Logos cum Zoë, posterius Homo cum Ecclesia.

13. Quamvis autem uni et eidem stipiti, Bytho nimirum, originem acceptam referrent Aeones omnes, non una tamen et eadem fuit omnium conditio, sed dispar. Soli No, utpote primogenito, indulta perfecta cum Bytho communio; soli pervia huius magnitudo, ceteris inaccessa. Hinc in aliis omnibus cognoscendi patris aestus, ac propemodum in Nun invidiae livor; maior vero in novissima Aeonum Sophia, quae praecipiti exquisitionis impetu lata, absorpta fere fuisset et in universam substantiam dissipata, nisi tempestive occurrisset Horo, i. e. Termino, virtuti illi ab omni coniugio liberae, quae omnia fulcit et extra ineffabilem magnitudinem custodit; a qua demum repressa, suffulta et ad se ipsam revocata, priorem cogitationem simul cum ea *passione,* quae ex stupendo illo miraculo orta erat, abiecit. At desiderio rei impossibilis gravidae vix potis erat, quin impetus abortum afferret. Attulit vero, immaturumque fetum abegit, substantiam videlicet informem; cuius generis? haud satis inter fabulae architectos conveniebat, nec matri ipsi constabat. Inde miserae moestitia, timor summaque perplexitas, pristinae cogitationis appendices, necessariaque veluti consectaria: a quibus Hori, quem diximus, opera perpurgata, coniugio demum ac pleromati restituta fuit; ipsa eius Enthymesi, abortivo illo fetu formae ac figurae experte et appendice *passione* extra pleroma relegatis.

14. Ne vero similem casum subirent ceteri Aeones, alterum par Aeonum per Unigenitum supremus pater emittit, Christum et Spiritum sanctum, a quibus alii numeris omnibus absolverentur. Christi enim officium erat Aeones immensam Patris altitudinem edocere, quod nempe nec percipi nec intelligi nec denique cerni aut audiri, nisi Monogenis beneficio, posset. Spiritus vero sanctus eos omnes inter se exaequatos gratias agere docuit, ac veram requiem induxit. Sicque Aeones omnes tum forma, tum voluntate ac sententia pares constituti sunt; facti omnes quod unusquisque, omnes in Nous, Sermones, Homines et Christos transformati; et quae feminae in Veritates, Vitas, Spiritus et Ecclesias. Tum tanta metamorphosi gaudentes, in Propatoris laudes erumpunt, acceptique beneficii memores, communi consilio, consentientibus Christo et Spiritu sancto, Patre quoque calculum adiiciente, quidquid optimum ac florentissimum habebant singuli conferentes apteque compingentes, Iesum in Bythi gloriam et honorem emittunt, ceu perfectissimum pleromatis sidus

et fructum, Salvatorem etiam et Verbum et Christum, ac Omnia denique nuncupatum; quem angelis quoque satellitibus stipant. Christi et Spiritus sancti ortum aliter explicabat Valentinus. Hunc quidem ab Ecclesia productum fuisse, ad Aeonum *examinationem* et fecunditatem dicebat: illum vero non ab iis Aeonibus qui in pleromate sedem habent, sed a matre illinc exclusa, secundum recordationem meliorum procreatum fuisse, nec sine quadam umbra. Verum ingratum, quum masculus esset, excisa a se umbra, ad pleroma recurrisse; matre una cum umbra relicta, ac spiritali substantia orbata. Iesum autem interdum ex Theleto, interdum ex Christo, nonnumquam ex Homine et Ecclesia ortum asserebat. Has de rebus divinis nugas venditabant veteratores isti; et haec prima fabulae pars.

15. Altera in iis, quae extra pleroma gesta sunt, referendis versatur. Superioris nempe Sophiae Enthymesis (Achamoth ab hebraica voce חכמות *Sapientia* vocabant), quam extra pleroma cum appendice *passione* relegatam diximus, in umbra et vacuo, formae, figurae ac luminis expers, misere iacebat. Ipsius calamitate commotus superior Christus, vi sua formam quidem ei indidit, sed secundum substantiam tantum, non secundum scientiam: statimque subtracta virtute ad supera recedens, infelicem deseruit, nonnullo tamen incorruptibilitatis odore perfusam. Ea vero iam formata ac mentis compos effecta, acriori desiderio exquirendi luminis, quod eam defecerat, incenditur. Sed ecce, festinanti importunus intercedit Horus, temerariumque coercet impetum. Hinc animum despondet illa, omnique pertubationis generi succumbit: moerori quidem, quod votis frustrata; metui, ne quemadmodum lux, ita et vita eam deficeret; animi denique anxietati ac lacrimis; parum id, nisi omnis rerum ignoratio tot perturbationibus mista, pondus auxisset. Interdum tamen, priorum oblita, luminisque, quod eam deseruerat, pulchritudinem mente revolvens, laetitia diffundebatur ac ridebat. Sed momentaneus risus, quem cito excipiunt perturbationes consuetae. His sibi per vices succedentibus iactata, tandem se ipsam colligens, ad lumen quod iam delibaverat, hoc est, ad Christum rogandum convertitur. Quorsum, inquis, tot perturbationum fluctibus aestuantis, nec quiescere valentis animi motus? Hoc fabulae exordium. Hinc enim materiae, ex qua mundus hic conflatus est, substantia ortum cepit. Nam ex conversione, et mundi et Demiurgi, rerum conditoris, et denique omnis alia anima originem sumsit; ex metu autem et moerore, reliqua omnia. Ex ipsius siquidem lacrimis liquida omnis substantia initium habuit, ex risu lucida; ex moerore tandem et stupore corporea mundi elementa. Nempe quum Achamoth supplex ad Christum se convertisset, hic Paracletum, h. e. Salvatorem ad eam misit, satellitibus angelis stipatum, qui scientiae formam ei indidit et a perturbationibus liberavit. Nec tamen has ab ea ita secrevit, ut curam omnem earum abiiceret: immo secretas fixit, condensavit et in materiam transformavit, ex qua fieret duplex substantia; altera mala, quae ex passionibus exstitisset; altera passionibus obnoxia, quae ex conversione orta esset. Sic malis omnibus expedita Achamoth, iam gaudio gestiens, in angelos Salvatoris comites defigit obtutus, quorum splendore capta aspectuque fecundata concipit paritque fructum spiritalem, ad eorum imaginem effictum. Iam ergo triplicem habemus

substantiam, Achamothae fetum; materialem ex passione, animalem ex conversione, et spiritalem ex imaginatione. Nec satis erat rerum materiam ministrasse, nisi etiam formam afferret; haec prima Achamothae cura. Et quum nulla ei esset substantiae spiritalis informandae copia, quoniam eiusdem cum ea essentiae erat, in animalis formationem se confert, ex qua Demiurgum efficit, ceterarum deinceps rerum conditorem, parentem, regem et Deum. Et hic alterius fabulae partis finis.

16. Sequitur adspectabilis huius mundi constitutio et origo, quam sic exponebant. Conditus Demiurgus ad opus se accingit, in idque totus incumbit; caecus tamen (hoc stupeas) et quid ageret nescius. At clam regebat mater sub Salvatoris moderamine, quo instigante superioris pleromatis imaginem et hic exprimi curavit. Achamoth siquidem Demiurgo ignota Bythum, Demiurgus Unigenitum, angeli et archangeli a Demiurgo conditi ceteros Aeones referebant. Sic itaque tantum opus molitur inscius ille Demiurgus. Separatis atque distinctis, hactenus confuse permixtis, animali et materiali essentia, ex iis caelestia simul et terrena condidit; fabricatisque septem caelis (quos intelligentia praeditos, immo et angelos esse volebant) sedem sibi supra septimum delegit, matre superiorem locum occupante, medium inter pleroma et mundum. Eapropter ille dictus est hebdomas, haec ogdoas: quo suprema illa ac primigena pleromatis ogdoas exprimeretur. At supina Demiurgi ignoratio immanem peperit errorem. Quum enim tanta condidisset, nec spiritalia attingere valeret, sui ipsius ac matris, multo magis superioris pleromatis ignarus, se solum esse Deum existimavit, ac per prophetas dixit: *Ego Deus, et praeter me non est alius*. Sed ad rem redeamus.

17. Quoniam materialis essentia ex tribus affectibus conflata erat, ex metu, moerore et anxietate; ex metu et conversione ea omnia, quae anima praedita sunt, coagmentata fuerunt; Demiurgus nempe ex conversione, ex metu quidquid reliquum est animalis substantiae, ut animae brutorum animantium, ferarum et hominum: ex tristitia spiritales nequitiae, angeli mali et daemones, quorum princeps diabolus, Cosmocrator dictus, cui sedes assignata subtus Demiurgum in hoc mundo: in eo tamen proprio conditore potior, quod quae supra eum sunt perspecta habeat, quia spiritalis nequitia est; Demiurgus autem ignoret, quia animalis est. Postremo ex stupore et anxietate, ceu ex ignobiliori stirpe, corporea mundi elementa prodierunt. Omnibus vero insitus ignis mortifer et exitiosus; ut et ignorantia praedictis tribus perturbationibus abdita et occultata.

18. Condendus supererat homo, mundi huius inferioris pars nobilior. Fabricavit hunc Demiurgus ex fusili ac fluida substantia; et hic homo choicus seu terrenus, in quem insufflatus animalis, ut similitudinem et imaginem creatoris exhiberet. Circumposita dein terreno pellicea tunica, hoc est, corpus quod in sensum cadit. Parum erat, nisi spiritalis homo, inscio Demiurgo, una cum ipsius insufflatione inspersus a matre fuisset. Semen illud spiritale est, quod ex angelorum contemplatione protulit Achamoth, dictum alias Ecclesia, speculum superioris Ecclesiae. Triplex igitur in uno homine homo, seu tres unius eiusdemque hominis partes, materialis, animalis et spiritalis, quarum dispar sors et exitus. Prior omni incorruptibilitatis afflatu destitutus, necessario perit:

posterior quibuscunque tandem flagitiis ac sceleribus sese mancipet, certam salutem recipit: animalis, inter utrumque medius vel materialis vel spiritalis exitum sortitur, prout vel in hanc vel in illam partem declinaverit. Ut autem hic salutem adipisceretur, sensibilibus disciplinis indigebat, ac proinde Salvatore hic opus erat. Sed quali? Qui sibi accommodatus esset, animali nimirum et spiritali, corpore tamen induto, ut sensibus pateret. Materiale autem nihil suscepit; ea enim dumtaxat assumsit, quibus salutem impertiturus erat; at materia salutis incapax. Per Mariam ille, perinde atque aqua per tubum, transmeavit, ab ea nihil quidquam accipiens, atque in ipsum, quum baptismi aqua tingeretur, Iesus *ille* seu Salvator, qui de pleromate erat, et ex omnibus ortum traxerat, sub columbae forma descendit. Ut adeo Dominus noster ex quatuor hisce conflatus esset: ex spiritali, quod ab Achamoth erat, ex animali, quod a Demiurgo, ex corpore, quod a dispensatione, ex Salvatore demum, quod erat ea quae descendit in illum columba. Ex quibus solus psychicus passus est Christus et is qui ex dispensatione mystico modo conditus fuerat, perpessionis expertibus manentibus Salvatore et spiritali Christo, et a Domino avolantibus quum Pilato sisteretur. Sic tota salutis nostrae oeconomia et quodcunque de Verbi divini incarnatione Christique *meritis, morte et satisfactione fides docet, in aniles fabulas ridiculaque* commenta totum abit. Sed audi cetera.

19. Triplex hominum genus Valentinianos distinxisse iam notavimus: choicum, quod salutem percipere nullo modo valet, animale, quod percipere potest vel non potest, prout bonis vel malis adhaeserit, spiritale denique, quod a salute excidere numquam potest. Ad secundum genus Catholicos revocabant. His fidem et bona opera, ut salutem adipiscerentur, necessaria esse dicebant; sibi vero, qui ad tertium genus pertinebant, spiritalibus et perfectis, utpote spiritali semine Achamoth fecundatis, haec superflua esse iactabant: eam enim esse spiritalium hominum naturam, ut, quidquid agant, in corruptionem et interitum cedere nullo modo possint: neque enim actiones aditum ad pleroma munire, sed solum spiritale semen. Et hinc confractis omnibus claustris, ad scelera quaevis omniaque vitiorum genera latissima facta via. In cumulum accessit et illud principium non minus exitiosum, animas quasdam natura bonas esse, quasdam natura malas. Bonas quidem eas esse, quae seminis capaces effectae sint; eas autem quae natura malae sunt, ita esse comparatas, ut semen illud nunquam recipiant. Quod Gentilium fatum inducebat. Et inde etiam latissimum intervallum quod Catholicos ab iis pseudo-spiritalibus disiungebat, non tantum quod illos animales, se vero perfectos, spiritales, ac semina electionis superbe vocarent, sed quod vellent nos in ancipiti usu gratiam sic accipere, ut ea nobis adimeretur: se vero illam proprio veluti iure ita possidere, ut semper accresceret, decresceret numquam aut efflueret. At quaenam spiritalium istorum gratia? quid spiritale illud semen? aliud nihil quam spiritalis agnitio, supernorum pleromatis arcanorum scientia, qua tantopere gloriabantur, et qua sibi Gnosticorum nomen adscribebant. Haec a matre sibi indita, pusilla quidem e supernis initio emittitur, hic autem paullatim adolescat et perficiatur necesse est. Quum autem numeris omnibus absoluta fuerit, consummationem futuram asserebant: tuncque Achamoth e

medietatis loco in pleroma migraturam, sponso suo Salvatori nupturam: spiritales autem, animis animalibus exutos, spiritusque intelligentes factos, pleroma itidem subeuntes, in sponsas assignatum iri angelis Salvatoris satellitibus: Demiurgum vero, cum iustorum animalibus animis in locum matris Achamoth, medietatem videlicet, migraturum, ibi perenni quiete donandum. Neque enim psychici quidquam intra pleroma admitti. Tum vero ignem eum, qui in mundo latet, erupturum, confectaque omni materia, mundo simul et ludicrae huic Valentinianorum fabulae finem impositurum.

20. Paucis haec complexi sumus; idque satis pro instituto fuit. Fusiori stilo prosequitur Irenaeus lib. I. cap. 1. et seqq. Si quid vero difficultatis in verbis occurrerit, hoc in notis explicare conati sumus. Quo iam tendant portentosa illa deliria et unde profluxerint, inquirendum superest. Ac primo quidem vanas Galli cuiusdam recentioris coniectationes non moror, qui ut Valentinum eiusque discipulos in plerisque doctrinae suae capitibus ab haeresi vindicet, mysticos quosdam sensus sub aenigmatico verborum cortice delitescentes, sibique soli revelatos extrahere conatur, ac mendacii probrum veteribus omnibus patribus in os ingerere, immo et eos interdum imposturae arguere, absurdaque Valentini de Verbi generatione commenta aureis Athanasii et Hilarii expressionibus longe anteponere non veretur. Nae! sagacissimum hominem, qui post quindecim circiter saecula id sibi notissimum putet, quod patres haereticis illis aut coaevos aut suppares fugit. Haec forte Achamotha quaepiam mater e sepulto dudum Valentini pleromate rediviva ad neoterici illius aures insusurravit, quae soli illi ferant qui eiusdem matris semine inspersi fuerint; explodant vero quicunque sobrii veneranda historiae simul ac traditionis ecclesiasticae fundamenta concussa non velint.

21. Nec magis audiendi qui, ut Ioannes Franciscus Buddeus, iam citatus, in sua de haeresi valentiniana dissertatione, Valentinianorum placita ex philosophia Hebraeorum kabbalistica derivant, eaque, ut emolliant, ad reconditos nescio quos sensus detorquent, veterum scriptis vim inferentes, immo invidiam temere facientes. Iis enim auctoribus id gratis supponere placuit, quod ab ipso limine probandum erat, kabbalam primo et secundo post Christum natum saeculo notam fuisse. Quamvis a Christi aetate Iudaei a vera patrum suorum simplicitate degeneres, iam fabulis mentem pascerent; nondum tamen eo usque delusa fuerat, ut sephiroticas chimaeras, kabbalisticos mundos, insanasque potius quam mysticas litterarum ac numerorum copulationes, peperisset, quibus ludificati recentiores, alios postmodum ludificati sunt. Certe Iustino martyri, Origeni, Hieronymo, Epiphanio, aliisque patribus antiquis, pro eo quod cum Iudaeis intercessit ipsis commercio, perspecta et explorata erat illorum doctrina: de nominibus Dei secundum Hebraeos interdum disseruerunt: vanas Iudaeorum traditiones anilesque fabulas non semel insectati sunt: de kabbalisticis vero nugis, et Dei nomine per duodecim, per 42, per 72 litteras explicato, aliisque eiusmodi naeniis, ne verbo quidem meminerunt, aut aliquid audivisse se significarunt. Invicto argumento nondum excogitatas esse. Et certe quisquis de kabbala mystica conscriptos libros adierit, aut peritiores e rabbinis consuluerit, e vestigio deprehendet admodum recentes esse, vixque ante annos quin-

gentos aut sexcentos exarari potuisse. Non me quidem latet Philonem Iudaeum subtiliori et argutiori, quam par erat, methodo divina rimari ac pertractare coepisse: sed quam procul ab arcanis sephirarum mysteriis, norunt qui perlegerunt. Ille pro Aegyptiorum more, apud quos vitam agebat, ad platonicam et pythagoricam philosophiam, Eusebio [1]) et Hieronymo [2]) testibus, totum se contulerat, (unde tritum, ut vulgo creditur, de eo proverbium, ἢ Φίλων πλατωνίζει, ἢ Πλάτων φιλωνίζει) ad cuius proinde principia res divinas exigens, opinionesque philosophicas certis librorum sacrorum dogmatibus et ancipitibus Iudaeorum traditionibus admiscens, compagem evanidam maleque sibi cohaerentem struxit: adeo ut patriorum rituum minus, quam allegoriarum studiosus, in vulgaribus et tritis non semel offensus, offensionem incautis attulerit. At insulsam kabbalistarum farraginem incassum apud eum quaesieris. Nec kabbalae antiquitatis propugnatores iuvat Paulus Timotheo mandans, ut quibusdam denuntiet, *ne intenderent fabulis et genealogiis interminatis* [3]). His enim, interprete Chrysostomo, Theophylacto, aliisque, digitum intendit apostolus vel in stultam Iudaeorum vanitatem, qui ut generis sui nobilitatem ostentarent, longam stemmatum seriem summa cum contentione ac fastu ab Abrahamo accersebant, Gentilesque ad fidem conversos superba avorum suorum enumeratione vexantes, ecclesiam conturbabant: vel in eos e Graecis, qui licet Christo nomen dedissent, in fabulosae Ethnicorum theogoniae gradibus percensendis operam ponere, simul et ludere non destiterant. Quamquam probabilitate non vacet, his apostoli verbis Gnosticos feriri, ut postea dicemus, quorum haeresis Aeonumque ματαιολογία a Simone Mago et Menandro propagata, apostolorum aevo altas iam radices egerat. Sed de kabbala ne quidem cogitasse Paulum pro comperto haberi debet. Aliunde ergo repetenda valentinianae haereseos principia.

22. Valentino quidem viam stravisse priores Gnosticos, primaque male constituti systematis lineamenta exarasse, perspicue tradit Irenaeus. *Qui est primus,* inquit lib. I. cap. 11. *ab ea quae dicitur gnostica haeresis, antiquas in suum characterem doctrinas transferens Valentinus, sic definivit.* Non ergo prima haereseos suae fundamenta iecerat Valentinus, sed a veteribus Gnosticis iacta repererat; quibus novam aedificii molem superimponens, ea sibi propria fecit et ad proprium institutum accommodavit. Hinc lib. II. cap. 13. postquam emissionem *Νοῦ* et *Ἀληθείας* a Bytho et Ennoea evertisset Irenaeus rationique e diametro adversam demonstrasset, concludit num. 8. hactenus dicta, non adversus Valentinianos modo, sed et adversus *eos qui a Basilide sunt, et adversus reliquos Gnosticos valere*: ab his siquidem illos initia emissionum accepisse, demonstratum libro primo fuisse. Communis itaque et his et illis primus ordo emissionis, quem impugnat, communis utrisque prima tetras. Nec haec tantum, sed et secunda. Istam enim ubi similiter excussit Irenaeus, subnectit num. 10. *de secunda emissione Hominis et Ecclesiae* Valentinianorum *patres falso cognominatos Gnosticos* cum filiis *pugnare, sua propria vindicantes et malos fures eos convincentes; aptabile esse magis emissioni dicentes, uti verisimile, ex Homine*

1) Eus. hist. eccl. II, 4. 2) Hieron. Epist. 83 ad Mag. Orat. Rom. 3) 1 Tim. I, 4.

*Verbum, sed non ex Verbo Hominem esse emissum, et esse Hominem Verbo anteriorem.* Haec proinde certaminis caussa: secundam tetradem Verbi et Vitae, Hominis et Ecclesiae furati fuerant a Gnosticis Valentiniani; nec hoc prioribus grave: sed id ferendum minime videbatur, quod clam subductorum hi ordinem invertissent, Verbum et Vitam Homini et Ecclesiae praemittentes; in hoc mali fures, quod furto haud contenti, ablata pessum dedissent. His moti plures e Valentini discipulis, magistri sui ordine immutato, hanc tetradem in integrum restituerunt, Hominem et Ecclesiam ante Verbum et Vitam reponentes.

23. Merito igitur Theodoretus, quum haereses Simonis, Menandri, Saturnini, Basilidis, Carpocratis Prodicique explicatas dedisset, infert: *Ex his omnibus haeresibus Valentinum materiam accipientem, λαβὼν ἀφορμάς, interminabiles fabulas composuisse.* Merito et Irenaeus quum eorundem haereticorum opinationes ordine percurrisset, concludit lib. I. cap. ult. n. 3. *A talibus matribus et patribus, et proavis eos qui a Valentino sunt, sicut et ipsae sententiae et regulae ostendunt eos, necessarium fuit manifeste arguere.* Adeo certum, easdem utrisque fuisse *sententias et regulas.* Et eapropter in praefatione libri secundi spondet, eversurum se Gnosticorum omnium sententiam, dissoluturumque *absconditas ipsorum coniugationes,* a Bytho capite facto initio. Merito et Epiphanius ait, *Valentini doctrinam a speciosa illa Gnosticorum professione prodiisse, τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν τὴν ἀπὸ τῆς μεγάλης ταύτης γνωστικῆς ἐπαγγελίας ὑπάρχουσαν.* Et hinc quinque libris adversus Valentinianos ab auctore nostro conscriptis praefixus titulus, *Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, detectionis et eversionis falso nominatae agnitionis,* quia omnes Gnosticos, id est, intelligentes seu scientes se venditabant ac mysticae cuiusdam scientiae titulo gloriabantur. Idem omnibus pleroma, eaedem primae Aeonum syzygiae, eadem fidei ac morum corruptio, eadem supremi Patris a mundi opifice distinctio ac separatio, ut ex toto Irenaeo patet. Hinc Gregorius Nazianzenus Orat. XXIII. Simoni, Marcioni, Valentino, Basilidi, Cerdoni, Cerintho et Carpocrati ex aequo exprobrat, quod rerum omnium Deum secarent, bellumque pro bono adversus creatorem gererent. Ad quem locum observat Elias Cretensis, octonarium summo in honore a Simonianis (idem de ceteris Gnosticis dicendum) habitum fuisse, ob octo illos magistri sui Aeones, Bythum et Sigen, Mentem et Veritatem, Sermonem et Vitam, Hominem demum et Ecclesiam, quos colebant, et a quibus mundi opificem distinguebant. Quae eadem adnotat Nicetas ad Orat. XLIV. Ex his omnibus id, quod volumus, liquido conficitur, Valentinum systematis, quod ab eo nomen accepit, primum auctorem ac inventorem non fuisse, sed iis quae iam adinvenerant Gnostici priores addidisse, ac supremam manum admovisse. Nempe prima pleromatis ogdoas omnibus communis: huic vero aliquantulum immutatae, decada et dodecada de suo addidit; sicque vetus pleroma viginti et duobus Aeonibus auxit ac locupletavit. Totam etiam Achamothae fabulam cum spiritalis seminis origine huic propriam puto: ceteras hypotheseos partes, mutatis interdum nominibus, hausit e putido Gnosticorum fonte.

24. Nec movere quemquam debet, quod Irenaeus veterum Gnosticorum sententias recensens, primae Aeonum ogdoadis ab iis traditae

haud expresse meminerit. Neque enim, ut recte notat doctissimus Pearsonius part. 2. Vindic. cap. 6. (ubi fusiori stilo exsequitur, quod nos breviori complectimur) integras omnium genealogias singulatim enumerare, omniaque Aeonum nomina recitare Irenaeo animus erat, nec esse debebat. Explicata iam a primis capitibus Ptolemaitarum, qui primas in Valentini schola tenebant, sententia, et summa eorum doctrinae, cum omnibus ipsorum Aeonibus et Aeonum nominibus, reliquisque quae ad eorum haeresin pertinebant, simul et sub uno quasi adspectu positis: postea Gnosticorum, a quibus sua hauserant, et Valentini ipsius et illius discipulorum singulares sententias, et quid cuique proprium esset, quo ab aliis discreparet, breviter exponere satis erat; nec opus erat singula attingere, et quae antea dixerat repetere. Certe Basilidis integram genealogiam ab Irenaeo non describi, vel ex eo liquet, quod Basilides, teste Clemente Alexand. Strom. lib. IV. *δικαιοσύνην τε καὶ τὴν θυγατέρα αὐτῆς τὴν εἰρήνην ὑπολαμβάνει ἐν ὀγδοάδι μένειν διατεταγμένας, tum iustitiam, tum filiam eius pacem putat in ogdoade manere dispositas*: quas apud Irenaeum frustra quaesieris.

25. Ut vero a Gnosticis maximam dogmatum partem acceperunt Valentiniani, sic utrisque, his potissimum, rudem veluti telam, quam variis coloribus ex christiana religione ductis distinxerunt, ministrarunt ethnici philosophi, Pythagorici praesertim ac Platonici, Aegyptiique et Chaldaei mystagogi: adeo ut tota ea hypothesis sit purus putusque ethnicismus varie interpolatus et novis accessionibus ex christiana religione auctus. *Ipsae haereses*, ait Tertullianus [1]), *a philosophia subornantur. Inde et Aeones et formae, nescio quae, et trinitas hominis apud Valentinum: Platonicus fuerat.* Et alibi [2]): *Vult enim Plato, esse quasdam substantias invisibiles, incorporales, supermundiales, divinas et aeternas: quas appellat ideas, id est, formas exemplares, et caussas naturalium istorum manifestorum, et subiacentium corporalibus sensibus; et illas quidem esse veritates, haec autem imagines illorum. Relucentne iam haeretica semina Gnosticorum et Valentinianorum? Hinc enim arripiunt differentiam corporalium sensuum et intellectualium virium, quam etiam parabolae decem virginum adtemperant: ut quinque stultae sensus corporales figuraverint, stultos videlicet, quia deceptui faciles: sapientes autem intellectualium virium notam expresserint, sapientium scilicet, quia contingentium veritatem illam arcanam, ut supernam, et apud pleroma constitutam; haereticarum idearum sacramenta: hoc enim sunt et Αἰῶνες, et genealogiae illorum.* Id ipsum ante Tertullianum monuerat Irenaeus [3]), Valentinianos ex ethnicis poetis systematis formam, e philosophis materiam eruisse: horum quippe *dicta congregantes, et quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarcientes, finctum superficium subtili eloquio sibi ipsis praeparavisse.* Inter eos philosophos enumerat Thaletem Milesium, Anaximandrum, Anaxagoram, Democritum, Epicurum, Platonem, Empedoclem et Pythagoram. Et hinc Philastrius notat, Valentinum Pythagoricum magis fuisse quam Christianum. Porphyrius vero in Vita Plotini scribit, Gnosticos ex antiqua philosophia emersisse. Qui quidem Alexandri Libyci, Philocomi, Demostrati, Lydi, plurimos libros

1) Tert. lib. de praescr. haer. cap. 6. 2) Tert. de an. cap. 17. 3) adv. haer. II, 14.

circumferentes, et revelationes quasdam Zoroastris (cuius librum ab iis confictum esse contendit), Zostriani, Nicothei, Allogenis, Mosi, aliorumque eiusmodi palam ostendentes, deceperunt multos, priores ipsi decepti; asserentes Platonem intelligibilis essentiae profundum minime penetrasse. Quos Plotinus scriptis, quae adhuc supersunt, palam confutavit, probavitque totam eorum doctrinam, additis dumtaxat vocibus quibusdam novis, falsisque sententiis, a Platone desumtam fuisse. Quibus mire confirmantur quae mox diximus, valentinianam hypothesin aliud nihil esse quam inconditam chaldaicorum, pythagoricorum platonicorumque placitorum farraginem, christianis dogmatibus intermixtam. Sed haec paullo enucleatius explicare iuvat, remque a capite repetere.

26. Philosophorum omnium antiquissimi memorantur a Cicerone [1]) Chaldaei, a quibus ad barbaras primum nationes (sic extra Graeciam et Italiam sitae vocabantur), tum ad Graecos et Latinos transmissa philosophia est. A Chaldaeis enim ad Babylonios et Assyrios manavit, ut auctor est Aristoteles, vel alius quisquis scripsit librum, qui inscribitur *Μαγικόν*, et Sotion in libris *τῆς διαδοχῆς*, teste Laertio. Sive vero a Chaldaeis philosophiam edoctus fuerit Abrahamus, sive, quod longe probabilius cum Iosepho [2]) censemus, ab Abrahamo acceperint Chaldaei; certum est per Abrahamum ad Palaestinos, sive Chananaeos, postea etiam ad Aegyptios devenisse. Abrahamum siquidem rerum astronomicarum peritissimum fuisse, fatebantur ipsimet Gentilium antiquissimi, Berosus in primis a Iosepho mox citato laudatus. Nec dubium, quin iisdem scientiis quas apprime callebat, gentium apud quas diversatus est, animos imbuerit. Quumque a Chananaeis ad Aegyptios, urgente fame, ut refert historia sacra [3]), transierit; hos iisdem disciplinis, Iosepho teste, informavit. Et hinc philosophiam traductam a Chaldaeis ad Aegyptios, ante Iosephum [4]) scripsit Diodorus: a Chaldaeis quippe ortum ducebat Abraham. Phoenices, scientiarum fama tota antiquitate celebres, nihil moror, utpote qui a Chananaeis prognati, Abrahaeque posteris contermini, tum a parentibus, tum a vicinis quidquid scirent derivare facile potuerunt. Nec improbabile, quod eruditorum plerique sentiunt, Persarum magos a Zoroastre institutos, ex iis Chaldaeorum fontibus, naturales disciplinas, immo et theologiam hausisse. Id si non persuadere, suadere saltem videtur maximus utriusque gentis in praecipuis doctrinae capitibus consensus. Adeo ut chaldaica philosophia fons uberrimus exstiterit, ex quo primum poculum sibi haurientes Babylonii, Assyrii, Chananaei, Phoenices, Aegyptii et Persae, Graecis postmodum infudere. Hoc ipsimet e Graecis cordatiores, Laertio teste in prooem. non diffitebantur; philosophiae suae initia barbaris accepta memores referebant: nec quidquam efficacius ad ceterorum superbiam frangendam prioribus ecclesiae patribus, Tatiano, Theophilo, Clementi Alexandrino, Eusebio, aliisque visum est, quam ut eos ad scientiarum, quibus tumidius efferebantur, primordia revocarent.

27. Et certe ne plures e veteribus philosophis graecis in medium proferam; quantum Pythagoras, a quo philosophia nomen apud Graecos cepit, barbaris debeat, omnibus notum. Pherecydem Syrum, Pythagoram

1) De divinat. l. I. 2) Antiq. l. I, c. 7. 3) Genes. XII, 10 4) Antiq. I, 8.

et Thaletem, qui primi de rebus caelestibus et divinis disseruerunt, se ipsos Chaldaeorum Aegyptiorumque discipulos in hoc agnovisse, tradit Iosephus in primo cont. Apion. Consentit Isocrates in Busiride scribens, Pythagoram in Aegyptum profectum, ab Aegyptiis philosophiae, sacrificiorum ac cultus Deorum disciplinam accepisse, quam dein ad Graecos traduxit. *Πυθαγόρας ὁ ἀφικόμενος εἰς Αἴγυπτον καὶ μαθητὴς ἐκείνων γενόμενος, τήν τε ἄλλην φιλοσοφίαν πρῶτος εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκόμισε, καὶ περὶ τὰς θυσίας τε καὶ τὰς ἁγιστείας τὰς ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐπιφανέστερον τῶν ἄλλων ἐσπούδασε.* Ibi Sonchedi archipropheta praeceptore usus, teste Clemente Alexand. lib. I. Strom. symbolicam docendi rationem didicit, ut auctor est Iamblichus lib. I. de Vita eius cap. 5. Immo et *μετεμψυχώσεως* errorem inde hausisse, haud obscure colligitur. Herodotus enim in Euterpe dicit, eam ab Aegyptiis primum excogitatam, a Graecis postea susceptam fuisse. Quum vero apud Aegyptios viginti et duos annos, si Iamblicho citato fides, egisset, sacris eorum omnibus initiatus inde Babylonem a Cambysis militibus abductus, cum Chaldaeorum Persarumque magis conversatus est, in ipsorumque mysteriis haud segniter eruditus fuit. Iam antea, inquit idem Iamblichus cap. 3., Sidonem, Tyrum, Byblum, aliasque Phoeniciae ac Syriae partes inviserat: ubi prophetarum Mochi successorum aliorumque Phoeniciae hierophantarum factus auditor, sacra omnia diligenter investigarat ac pro more gentis perfecerat; nec quidquam scitu et observatu dignum in eorum arcanis et sacrificiis ipsum fugerat.

28. Eadem fere de Platone [1]) dixerim, *qui quum esset Atheniensis,* ut scribit Augustinus, *honesto apud suos loco natus, et ingenio mirabili longe suos condiscipulos anteiret, parum tamen putans perficiendae philosophiae sufficere se ipsum ac socraticam disciplinam; quam longe lateque potuit peregrinatus est, quaqua versum eum alicuius nobilitate scientiae fama rapiebat. Itaque et in Aegypto quaecumque illic magna habebantur atque docebantur, et inde in eas Italiae partes veniens, ubi Pythagoreorum fama celebrabatur, quidquid Italicae philosophiae tunc florebat, auditis eminentioribus in ea doctoribus, facillime comprehendit.* Ita Augustinus, qui secum consentientes habet Diogenem Laertium, Apuleium, aliosque qui Platonis acta scriptis tradiderunt. Hic itaque auditis Socrate, tum Cratylo Heracliti discipulo, deinde Hermogene Parmenidis sectatore, demum Euclide seniore, a quo Megarica secta initium sumsit, inde Cyrenem profectus a Theodoro mathematico institutus est. Sed pythagoricae philosophiae, quae tum ceteras sectas fama superabat, ob sublimiorem res divinas tractandi methodum, amore captus, ad eam Italiae regionem, quae magna Graecia dicebatur, appellens, Archytae senioris, Eurici, Timaei, Philolai, Epicharmi aliorumque Pythagoricorum disciplinae se ipsum tradidit. Cui quidem philosophiae quum diutinam diligentemque operam navasset, Pythagoram magistrum imitatus, *Aegypti quoque sacerdotes adiit atque eorum arcana perdidicit* [2]). Communis est etiam, nec improbabilis veterum patrum sententia, Iudaeos a Platone non neglectos, sive Iudaeam ipse adierit, sive Iudaeos tum in Aegypto frequentes consuluerit, et ab iis haud poenitendam divinae scientiae

1) De rep. VIII, 4. 2) Quintil. I, 19.

copiam accepisse, qua libros suos dein exornarit. Sic omnigenis philosophorum exuviis affatim locupletatus, domum reversus veteris academiae fundamenta iecit, novamque sectam condidit, toto orbe celebrem deinceps futuram aliasque omnes paene obscuraturam. Hic porro novae istius sectae character, ut commixtis invicem, ut ait Laertius, Heracliteorum, Pythagoricorum et Stoicorum opinionibus, novum doctrinae corpus ex omnibus sollerter conflatum traderet. *Τὰ μὲν γὰρ αἰσθητὰ καθ' Ἡράκλειτον· τὰ δὲ νοητὰ κατὰ Πυθαγόραν· τὰ δὲ πολιτικὰ κατὰ Σωκράτην ἐφιλοσόφει. Atque in iis quidem quae sensibus subiacent, Heracliti partes tuebatur: ea quae mente comprehenduntur, ex Pythagorae sententia tractavit: in rebus autem civilibus philosophabatur ex mente Socratis.* Huic vero philosophiae prae ceteris pretium addidit, quod de Deo eiusque proprietatibus, ac iis quibus informandi essent hominum mores, aliis sublimius disseruerit. Agnovit enim Plato unum esse Deum, summum opificem universi, *et rerum auctorem et veritatis illustratorem, et beatitudinis largitorem:* ac proinde *finem boni esse, secundum virtutem vivere, et ei soli evenire posse qui notitiam Dei habeat et imitationem; nec esse aliam ob caussam beatum. Haec itaque caussa fuit, cur istos ceteris* praetulerint Iudaei atque Christiani: *quia quum alii philosophi ingenia sua studiaque contriverint in requirendis rerum caussis, et quinam modus esset discendi atque vivendi; isti Deo cognito repererunt ubi esset caussa constitutae universitatis et lux percipiendae veritatis et fons bibendae felicitatis* [1]). In hoc tamen ceteris gravius peccavit Plato, quod licet unum verum Deum agnosceret, *Diis* tamen *plurimis esse sacra facienda putaret* [2]). Nam praeter eum statuit Deos alios inferiores, quos et sacris coli iussit. Sicque variis Gentium superstitionibus, sacrificiis, sceleratis mysteriis artibusque magicis, Platonicorum non minus quam ceterorum defoedata mansit philosophia.

29. Ex veteri Platonis academia prodiere nova et media, quibus addunt nonnulli quartam et quintam, quarum omnium discrimina omnibus nota nihil ad scopum nostrum conferunt. Sed demum post varias quas experta est academia vicissitudines, qui Platonis dogmatibus strictius adhaerebant, spreto Academicorum nomine, quod Arcesilae sectatoribus relictum, illud Platonicorum sibi vendicarunt, novumque splendorem iam in unum coalescenti, quae prius scissa erat, scholae Platonis addiderunt. Effloruisse videntur novi illi Platonici e schola alexandrina, quam Ptolemaeus Philadelphus φιλογράμματος instituerat. Ut enim litterarum studia promoveret scholamque suam toto orbe celebrem redderet, totam Aegyptiorum sapientiam hactenus hierophantis aegyptiacoque idiomati dumtaxat concreditam, cum sacris Iudaeorum libris, ut vulgo creditur, in graecum (quo plurimis innotescere ac prodesse possent), converti curaverat; bibliothecam non poenitenda librorum supellectile instruxerat; viros totius orbis doctissimos, iudaeos, graecos, romanos etc. advocarat, amplissimae mercedis spe allectos. Eo confluxere variarum gentium philosophi, doctrinae specimina daturi. Sed primas facile tenuere Platonici, Aegyptiis maxima cum dogmatibus eorum affinitate prae ceteris commendati: utpote quae Plato tum ex frequentibus quos habue-

1) August. de civit. dei VIII, 5 et 8 et 10. 2) Ibid. cap. 12.

rat cum mystagogis eorum congressibus, tum ex iis, quos audierat, Pythagoricis, sedulo edidicerat. In divinis siquidem pertractandis pythagoricam docendi rationem, eandem paene cum aegyptiaca, sequebatur, ut mox ex Laertio diximus. Hincque factum, ut Aegyptiis tanto in pretio fuerit platonica philosophia, qualem docebant novi illi Platonici, indeque longe lateque apud alias nationes propagata fuerit.

30. Primus qui in alexandrina schola famam obtinuisse memoratur, Potamon, Caesaris Augusti et Tiberii temporibus, Suida teste, florebat: *Ποτάμων Ἀλεξανδρεὺς φιλόσοφος γεγονὼς κατ' Αὔγουστον καὶ μετ' αὐτόν.* Hic, si eidem Suidae fides, reliquit *εἰς τὰς Πλάτωνος πολιτείας ὑπόμνημα, commentarios in libros Platonis de Republica.* Si quid aliud scripserit, tempus edax rerum vel ipsam memoriam posteritati invidit. Quamvis autem Potamon potissimum sibi ducem elegisset Platonem, cuius vestigia premeret, non temere tamen in magistri verba quaelibet iurandum sibi duxit. Immo cauto pede sic secutus est, ut libere ab illius sententia, melioribus perspectis, discederet. Novum proinde, liberiusque quam hactenus fuerat, in scholam alexandrinam philosophandi genus introduxit: quo perpurgatis Platonis opinionibus, ablegatis improbabilibus, resectisque nugis, quibus luxuriantia discipulorum ingenia magistri doctrinam obliverant; quaecumque veriora aut vero similiora videbantur, nullo auctorum discrimine habito, adscivit substituitque. *Ἐκλεκτικόν,* Latinis *electivum,* dictum est hoc philosophandi genus; sectatores vero *ἐκλεκτικοί, electivi* seu *electores*: ut optimum et laudatissimum, sic omnium certe difficillimum, quo dogmatum omnium philosophicorum delectu facto, id dumtaxat probabatur, quod ad rationis normam exactum melius quadrabat. Hanc iniere viam quotquot deinceps e schola alexandrina nomen sibi compararunt, ut Ammonius Neroni et Vespasiano *σύγχρονος,* non ille Origenis et Plotini, sed Plutarchi praeceptor, cuius meminit Eunapius in prooemio. Sed maiores in ea progressus fecit, novumque decus restauratae Platonis academiae, admixtis aliorum philosophorum, Pythagoreorum in primis, placitis, addidit celebris Ammonius, *τῆς ἱερᾶς γενεᾶς,* sacrae platonicae successionis caput dictus: ex cuius ore perpurgatam hanc philosophiam hauserunt Herennius, Origenes et Plotinus; quos deinde Porphyrius, Iamblichus, Hierocles, Syrianus et Proclus, *κατ' ἐξοχὴν* vocatus *διάδοχος,* exceperunt, quibus Maximum Tyrium, Alcinoum, Damascium, Apuleium, Chalcidium et alios adiungere possumus.

31. Si quid vero splendoris novae huic platonicae scholae additum ex aliarum sectarum opinionibus, quas proprias sibi fecit; longe maior accessit ex sublimiori theologia, quam ex Iudaeorum ac Christianorum tum libris, tum sermonibus depromsit. Quum enim Iudaei iam a primis scholae illius exordiis frequentes apud Alexandriam agerent, librique sacri in graecum sermonem conversi, Gentilium manibus teri coepissent, non potuerunt ex utrorumque verbis, sannis, dicteriis et invictis argumentis recentiores illi Platonici non colligere, quam eorum polytheismus portentosaque gentilitatis sacra et mysteria a sana ratione abhorrerent, et quam e contrario ea quae ex libris sacris percipitur divinorum notitia, sublimis sit, augusta, pura rationique consentanea. Felices, si micantes inde radii obductas animo nebulas dispulissent, umbrisque discussis

ad solem ipsum oculos convertissent. Sed maluere plerique, anticipatis opinionibus obcaecati, divinae lucis igniculos mendaciorum fumo et tenebris obscurare: et quum theologiam suam ex oraculis divinis metiri debuissent, haec potius ordine praepostero ad Pythagorae, Platonisque placita revocare studuerunt. Eapropter iis omnibus, quaecumque ex sacris libris Iudaeorumque dogmatibus surripere potuerunt, pythagoricam platonicamque speciem inducentes, novum doctrinae corpus coagmentarunt, a crassiori quidem gentilitatis faece secretum, sordibus tamen adhuc non paucis lutulentum. Iam quidem Plato unum supremum mundi opificem inferioresque daemones agnoverat: at de angelis, archangelis, eorum ordinibus et officiis, de mystica nescio qua triade, aliisque sexcentis, de quibus subtiliori disputatione disseruerunt recentiores illi discipuli, ne *κατ' ὄναρ* cogitaverat magister: adeo ut haec iis solis auctoribus prodierint; si tamen auctores dicendi, qui a Iudaeis accepta ementitis coloribus infuscarunt. At si quid a Iudaeis acceperint Platonici isti, id postmodum Iudaeis cum fenore reddiderunt. Nam quum hi novam eam philosophandi rationem dogmatibus sacris, allegoriis et symbolis intermixtam, ceterisque puriorem, nec adeo divinioris scientiae principiis repugnantem animadvertissent, in illius admirationem pertracti, in eius studium incumbere coeperunt; rati non difficili negotio purgandam a sordibus, quas intulerat ethnica superstitio, utilem fore ad explicanda, accuratiorique methodo pertractanda sacrae religionis mysteria. Itaque huc animum appellentes divinamque scientiam subtilius quam par erat eliquantes, cum Platonicis *πλατωνίζειν* ac purissimos veritatis rivulos in Pythagorae ac Platonis lacunas derivare coeperunt: magno sane cum religionis detrimento, quae tota deinceps argutiis, numeris numerorumque copulationibus, symbolis et allegoriis referta prodiit. Quantum vero in eo disciplinae genere profecerint Iudaei, Hellenistae praesertim, ex Philonis scriptis videre est, qui quod platonica dogmata animo altius imbibisset, ceu alter Plato a veteribus habitus fuisse videtur: cuius exemplum male aemulati posteri, argutias argutiis addiderunt, vanisque subtilitatibus aegras mentes paverunt. Quamvis autem adeo longe progressos fuisse Iudaeos, qui in Palaestina Philonis aetate degebant, nulla demonstrent argumenta: eos tamen platonica doctrina haud mediocriter excultos suadent tum frequens quod ipsis intercedebat cum Hellenistis, Aegyptiis et Tyriis commercium, tum Flavii Iosephi libri, virum in philosophorum lectione non parum versatum ostendentes.

32. Quae Iudaeorum animis primum, eadem et Christianorum postea fucum fecit platonica doctrina; idque eo facilius, quo illucescente evangelii die, nova accessione ditata superbius quam antea sese extulit. Nam ex quo apostoli apostolicique viri cum ethnica superstitione acerrimo certamine dimicarunt, palamque de ea triumphos egerunt; imminentem huic ruinam ut averterent philosophi, de nova doctrinae suae reformatione cogitare coeperunt. Perlectis itaque novi Testamenti scriptis, habitisque cum doctissimis quibusque Christianorum congressibus, ex eorum dogmatibus ea collegerunt, quibus ethnicae religioni splendorem et pretium adderent; haecque suis artificiose intexentes, et ne pateret furtum, symbolicarum formarum involucro, more platonico, tegentes, novam hypothesin Christianis obiecerunt, quae simulata sanctitatis subli-

mitatisque specie deciperet imperitos. Susceptum consilium non parum promovit magnus ille Ammonius, Origenis et Plotini praeceptor, qui christianam religionem professus, inordinato platonicae philosophiae, cui operam semper navaverat, amore nihil non molitus est, ut ad hanc Scripturarum oracula revocaret. Malus quidem animus non fuit; hinc enim christianae religioni maiorem apud Gentiles auctoritatem conciliaturum se sperabat. Et si quidem philosophiam, uti par erat, ex Scripturis reformare, eamque intra evangelii limites concludere studuisset, operae forsitan pretium fecisset: at contrariam omnino rationem quum iniisset et christianae religioni et Christianis ipsis exitio fuit. Nam e Christianis plurimi deinceps huius philosophiae, quae prae ceteris in pretio erat, ob affinitatem quam cum Scripturis habere videbatur, studio incumbentes; nec attendentes quidquid sublimius prae se ferebat, totum ex earundem Scripturarum penu depromtum fuisse, hanc pene cum Scripturis ipsis adaequare, et ad eius magis quam ad illarum principia ratiocinationes suas exigere assueverunt: quod infinitorum propemodum errorum, quibus contaminata fides fuit, fomitem ministravit. Ethnici e contrario, ex hac sacrorum profanorumque dogmatum mixtione, quae philosophiam ornabat totque portentosis erroribus purgabat, perficiendae insolentiusque efferendae doctrinae suae occasionem opportune captantes, superbius adversus Christianos, quasi Platonis exuviis se ipsos ditassent, insolescere christianamque religionem contemnere coeperunt. Evanuit ex eorum scriptis ea Deorum nulla vel sibi invicem, vel ulli superiori, subiectione colligatorum multitudo: pauciores apparuerunt, omnesque uni supremae divinitati, augustiori quam antea sermone celebratae, subiecti. Angelis, archangelis, mentibus caelestibus, sexcentisque aliis, quae a Christianis mutuati fuerant, ornata deinceps processit eorum theologia naturalis. De corporis sensuumque fuga, de cura animi, mentisque cultu et elevatione in Deum, de virtutibus colendis, debellandisque vitiis magnifice scripserunt; intentatumque nihil reliquerunt, quo fucatam doctrinae puritatem evangelii sanctitati opponerent. Duo tamen fuerunt, quibus, quidquid agerent, vanae excusationis velum sic obduci non potuit, quin turpis infamiae labes eorum religioni semper adspergeretur; magia videlicet, et abominanda sacrorum mysteria, eleusinia praesertim, et Bacchanalia, ut alia sileam. Ex Plotino siquidem, Porphyrio, Iamblicho, Eunapio, aliisque videas, philosophos, perinde atque mystagogos, magicas artes exercuisse, nefandisque daemonum evocationibus studuisse. Eorum quidem infamiam specioso nomine ϑεουϱγίας et commercii sacri cum Diis tegere nixi sunt; sed certe abstergere non potuerunt. Ad scelesta mysteria quod attinet, de iis apud citatos philosophos ne verbum quidem, probe conscios scilicet ista nulla ratione excusari posse.

33. Haec omnia mox dicendis praemittere necesse fuit, ut inde pateret, ex quibus fontibus manarint pleraque Gnosticorum dogmata. Sive hi Iudaei nati essent, sive Pagani, sive christianam religionem ab incunabulis professi fuissent; novorum Platonicorum doctrina eo facilius imbui potuerunt, quo iam apud Iudaeos hellenistas, immo et palaestinos et in Aegypto ac Oriente longe lateque propagata fuerat; ex quo praesertim hoc philosophandi genus in celebrem toto orbe scholam alexandrinam ab Ammonio introductum fuerat, ad quod deinceps studia sua

contulerunt Origenes, Plotinus, Porphyrius, aliique tum Christiani, tum Ethnici. Quum vero Valentinus, Epiphanio teste, Alexandriae Graecorum artibus institutus fuerit, haud dubium quin ibi philosophia platonica animum excoluerit; quum id conceptis verbis asserat Tertullianus supra laudatus. Ex ea praecipua quaeque valentinianae haereseos capita profluxisse, ex enucleata eorundem expositione demonstrare haud adeo difficile fuerit.

34. Ac primo quidem ut a Gnosticorum nomine incipiamus, quod arrogabant sibi Simonis, Menandri etc. Valentini ac Ptolemaei asseclae, a *γνώσει* seu scientia rerum supernarum, qua prae ceteris gloriabantur, deductum esse, norunt omnes. Eandem sermonibus ambitiose iactantes Platonici nihil frequentius habebant in ore quam perfectissimam *γνῶσιν,* veram sapientiam, intimam animae unionem cum Deo, mentis elevationem in Deum, cognitionem atque scientiam veri entis, caelestium rerum contemplationem. Haec apud Platonem, Plotinum, Porphyrium, Iamblichum, aliosque passim occurrunt.

35. Totam Valentini hypothesin ad tria capita revocari iam diximus, 1. ad pleroma, quod res divinas complectitur. 2. ad ea quae extra pleroma contigerunt, quibus res inter caelestes et mundanas mediae continentur. 3. ad mundi huius adspectabilis originem et constitutionem. Haec ipsissima sunt quae de triplici mundo tam operose disputant Plato in Timaeo et Epimenide et post eum discipuli eius. Triplicem namque mundum statuunt illi, alterum quem invisibilem et idealem vocant, quia rerum omnium ideas continet: nihil quippe in mundo inferiori corporali oriri putant, quod non in ideali invisibili mundo exhibeatur. Alterum, quem medium dicunt, qui animam seu spiritum universi, mundi corporalis et visibilis caussam complectatur. Tertium denique, mundum hunc inferiorem, corporeum et adspectabilem. De his ita Marsilius Ficinus in Platonis Conviv. cap. 3. *Tres apud eos* (Platonicos) *mundi sunt... Primum omnium est Deus universorum auctor, quod ipsum bonum dicimus. Hic mentem primo creat angelicam: deinde mundi huius animam, ut Plato vult: postremo mundi corpus. Summum illum Deum non mundum dicimus: quia mundus ornamentum significat ex multis compositum, ille vero penitus simplex esse debet: sed mundorum omnium principium atque finem ipsum asserimus. Mens angelica primus mundus est a Deo factus. Secundus universi corporis anima. Tertius tota haec, quam cernimus, machina.* Triplicem hunc mundum, mutatis dumtaxat nominibus, novisque accessionibus locupletatum proposuit Valentinus. Primum mundum vocavit pleroma: quia totam divinitatis plenitudinem, rerumque omnium inferiorum exemplaria, ideas et imagines continet; ibique divinitatis sedem constituit. Communis sententia est, desumtam fuisse vocem ex dicto Pauli Coloss. II. 9. ubi in Christo dicitur *πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, tota divinitatis plenitudo,* inhabitare corporaliter. An inde mutuati fuerint Platonici, non dicam: sed certissime asseruerim eadem voce, atque eodem sensu, atque Valentinianos, usos fuisse: adeo ut valde probabile sit hos ab illis accepisse. Id perspicuum est ex istis Iamblichi verbis sect. I. de Myst. cap. 8. *Οἱ μὲν* (*Θεοί*) *κρείττονες ἐν αὐτῷ, ὡς ὑπὸ μηδενὸς περιέχονται καὶ περιέχουσι πάντα ἐν αὐτοῖς. τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν τοῖς ΠΛΗΡΩΜΑΣΙ τῶν Θεῶν ἔχοντα τὸ εἶ-*

*ναι, ὁπόταν ἐπιτήδεια πρὸς τὴν θείαν μετοχὴν γένηται, εὐθὺς ἔχει πρὸ τῆς οἰκείας ἑαυτῶν οὐσίας προϋπάρχοντας ἐν αὐτῇ τοὺς Θεούς. Dii in hoc maxime praecellunt, quod a nullo contineantur, ipsi autem omnia in se contineant. Terrena autem, quae in Deorum PLEROMASI habent suam essentiam, quam primum ad divina participanda apta sunt, illico Deos in sua substantia prius exsistentes habent, quam propriam naturam sortiantur.* Eandem vocem pariter usurpat Damascius non semel.

36. Tripartitum erat Valentinianorum pleroma, in Aeonum tetradas duas, seu ogdoada, in decada et dodecada. Supremum omnium ac primo loco Bythum statuebant, cui Ennoian seu Sigen copulabant. Hunc excipiebat Nus seu Mens, cum qua Veritatem; deinde Verbum, cum quo Vitam; tum Homo, cum quo Ecclesiam colligabant. Quorum si non omnia, prima saltem ac rudiora lineamenta suppeditavit chaldaica, aegyptiaca et pythagorica, seu his omnibus permixta platonica theologia. Iamblichus lib. de myst. sect. VIII. c. 2. scribit, antiquissimam hanc esse Aegyptiorum de rerum principiis doctrinam. 1°. Unum esse Deum, entibus omnibus quae vere sunt, universalibusque principiis, immo ipso etiam primo Deo et rege priorem: *πρὸ τῶν ὄντως ὄντων καὶ τῶν ὅλων ἀρχῶν ἐστὶ Θεὸς εἷς, πρῶτος καὶ τοῦ πρώτου θεοῦ καὶ βασιλέως*: in monade unitatis suae permanentem, exemplarque illius, qui est sui pater, a se genitus et monopator Deus: est enim maius quid et prius, fons omnium et radix omnium intelligibilium primarum idearum, quae sunt: *ἐν μονότητι τῆς ἑαυτοῦ ἑνότητος μένων· παράδειγμα δὲ ἵδρυται τοῦ αὐτοπάτορος, αὐτογόνου, καὶ μονοπάτορος θεοῦ. μεῖζον γάρ τι καὶ πρῶτον, καὶ πηγὴ τῶν πάντων, καὶ πυθμὴν τῶν νοουμένων πρώτων εἰδῶν ὄντων.* Primum istud principium vocat Mercurius, Iamblicho auctore, primum exemplar et Eicton; in quo, inquit, est primum intelligens et primum intelligibile, quodque solo silentio colitur: *ἐν ᾧ δὴ τὸ πρῶτόν ἐστι νοοῦν, καὶ τὸ πρῶτον, ὃ δὴ καὶ διὰ σιγῆς μόνης θεραπεύεται.* De hoc etiam oraculum illud, quod sub Zoroastris nomine circumfertur: *Ἔχει τὸ νοεῖν, πατρικὸν νοῦν ἐνδιδόναι πάσαις πηγαῖς τε καὶ ἀρχαῖς. Ἐστὶ γὰρ πέρας τοῦ πατρικοῦ βυθοῦ, καὶ πηγὴ τῶν νοερῶν, μηδὲ προῆλθεν, ἀλλ' ἔμεινεν ἐν τῷ πατρικῷ βυθῷ, καὶ ἐν τῷ ἀδύτῳ κατὰ τὴν θεοθρέμμονα σιγήν. Habet ipsa intelligentia paternam mentem indere omnibus fontibus et principiis. Est finis Profundi paterni et fons intelligibilium. Neque prodiit, sed mansit in paterno Profundo et in adyto per divinum silentium.* Ex quibus evidenter patet, nec Bythi nomen, supremi ac primi Dei, Aeonum omnium fontis ac parentis, nec rem nomine significatam antiquissimos philosophos latuisse. Bythum nempe seu Profundum vocabant, ob infinitas, quibus gaudet, perfectiones, quarum omnium altitudinem immensam nulla mens creata explorare valet. Rem eamdem, sed aliis verbis, pro more suo, exprimebant poetae, fingentes ex oceano natos esse Deos omnes. Oceani quippe nomine, cuius altitudo profundissima est, Bythum ipsum seu Profundum philosophorum designabant. 2°. Ex hoc uno sponte effulsisse ait Iamblichus Deum sibi sufficientem; qui proinde est sui pater et principium. Est enim hic et principium et Deus Deorum, unitas ex uno, superessentialis et essentiae principium: nam ab eo natura est et essentia; et propterea Noetarcha, seu intelligibile principium vo-

catur: *ἀπὸ δὲ τοῦ ἑνὸς τούτου ὁ αὐτάρκης θεὸς ἑαυτὸν ἐξέλαμψε, διὸ καὶ αὐτοπάτωρ καὶ αὐτάρχης·* (sic lego, non *αὐτάρκης*) *ἀρχὴ γὰρ οὗτος καὶ θεὸς θεῶν· μονὰς ἐκ τοῦ ἑνός, προούσιος, καὶ ἀρχὴ τῆς οὐσίας· ἀπ' αὐτοῦ γὰρ ἡ οὐσιότης καὶ ἡ οὐσία. διὸ καὶ νοητάρχης προσαγορεύεται.* Hunc Mercurius, Iamblicho teste, vocat Deum Emeth (forte legendum cum Eusebio lib. III. Praep. evang. cap. 11. Kneph), quem tanquam ducem Diis caelestibus praeponit, aitque hunc esse mentem se ipsam intelligentem et alias intellectiones ad se convertentem: *ὅν φησι νοῦν εἶναι αὐτὸν ἑαυτὸν νοοῦντα καὶ τὰς νοήσεις εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφοντα.* Aliis nominibus vocatum fuisse ab Aegyptiis tradit idem Iamblichus. Opifex quippe mens, ait, veritatis auctor et praeses, ac sapientiae, quatenus ad generationem venit et latentem occultarum rationum vim producit in lucem, lingua aegyptiaca dicitur Amon: quatenus vero perficit omnia summa cum veritate et arte, vocant eum Phtha: quatenus vero bonorum artifex est, dicitur Osiris; aliasque denominationes propter alias virtutes habet. *ὁ γὰρ δημιουργικὸς νοῦς, καὶ τῆς ἀληθείας προστάτης καὶ σοφίας, ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων, Ἀμῶν κατὰ τὴν τῶν Αἰγυπτίων γλῶσσαν λέγεται· συντελῶν δὲ ἀψευδῶς ἕκαστα καὶ τεχνικῶς μετ' ἀληθείας, Φθά. ἀγαθῶν δὲ ποιητικὸς ὤν, Ὄσιρις κέκληται, καὶ ἄλλας δι' ἄλλας δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας ἐπωνυμίας ἔχει.*

37. Hinc aperte colligitur Iamblichum (eadem est Plotini doctrina En. v. lib. cap. 3.) duos primos Deos statuere, iisdemque characteribus ab eo designari, quibus Bythum et Nun designabant Valentiniani: adeo ut ex eodem fonte hauserint omnes, ex aegyptiaca scilicet et chaldaica theologia, cui operam navaverant Platonici, ii praesertim qui e schola alexandrina prodierant. Id vero utrorumque principia et opiniones secum invicem conferenti manifestum fiet. Affirmat Iamblichus, ex Aegyptiorum sententia, primum Deum principiis omnibus ac rebus, ipso etiam primo Deo ac rege priorem esse, in monade unitatis suae permanere, fontem omnium esse et radicem omnium intelligibilium primarum idearum etc. Haec eadem sunt quae Bytho suo tribuunt Valentiniani. *Dicunt* enim, Irenaeo [1]) teste, *esse quendam in invisibilibus et inenarrabilibus altitudinibus perfectum Aeonem, προόντα, qui ante fuit, quem nulla res capere possit, invisibilem, sempiternum et ingenitum et in quiete multa fuisse infinitis saeculis.* Quae apprime conveniunt; arctius adhuc cohaerere deprehendes, si conferas Epiphanis sententiam, quam exponit Irenaeus cap. XI. *Est quaedam,* aiebat, *ante omnes Proarche, proanennoetos et inenarrabilis et innominabilis, quam ego Monotetem voco. Cum hac Monotete est virtus, quam et ipsam voco Henotetem.* Primus ergo Iamblichi Deus, principiis omnibus et rebus, ipso etiam primo rege prior est. Primus Valentinianorum Deus, perfectissimus Aeon est, *προών,* rebus omnibus praeexsistens, Proarche seu primum principium quod ante omnia est, sempiternus, ingenitus, Propator, ipso proinde Nu, quem *Patrem et initium omnium* dicebant, prior. Iamblichi Deus fons omnium est et radix omnium intelligibilium primarum idearum, primum intelligens et primum intelligibile et ut aiunt oracula chaldaica,

1) adv. haer. I, 1.

*πηγὴ πηγῶν, πηγῶν ἁπασῶν, μήτρα συνέχουσα τὰ πάντα, fons fontium et omnium fontium, matrix continens omnia.* Valentinianorum Deus, primus fons et radix primae Mentis, *Νοῦ,* Veritatis et Verbi, uno verbo totius intelligibilis mundi, seu pleromatis. Primus Deus, ex oraculis chaldaicis, est quoddam intelligibile, quod mentis flore percipiendum est; ad quod intelligendum violenter enitendum non sit, sed intima mentis acie, quae omnia metitur, praeter intelligibile illud. *Ἔστι γάρ τι νοητόν, ὃ χρή σε νοεῖν νόου ἄνθει· οὐ δὴ χρὴ σφοδρότητι νοεῖν τὸ νοητὸν ἐκεῖνο, ἀλλὰ νόου ταναοῦ ταναῇ φλογί, πάντα μετρούσῃ, πλὴν τὸ νοητὸν ἐκεῖνο.* Primum Deum ex Valentinianis nulla res capere potest, incomprehensibilis est, proanennoetos, inenarrabilis, innominabilis. Hic ex Platonicis in singularitate unitatis suae manet, *ἐν μονότητι τῆς ἑαυτοῦ ἑνότητος μένων.* Ex Epiphane vero Monotes est, cum qua est virtus quae dicitur Henotes. Ex Marco, cuius sententiam exponit Irenaeus lib. I. cap. 15. n. 1. *τῇ μονότητι συνυπάρχει ἑνότης,* cum singularitate unitas existit. Valentinianis Bythus est, cum quo fuit et Ennoea, cum qua et per quam Nun et Veritatem, ceterorum Aeonum principia et fontes, emisit. Chaldaicis oraculis Profundum est, in quo est primum intelligens et primum intelligibile, *ἐν ᾧ τὸ πρῶτόν ἐστι νοοῦν καὶ τὸ πρῶτον νοητόν,* cum quo intelligentia est, *τὸ νοεῖν,* finis Profundi paterni et fons intelligibilium, quo paternam mentem omnibus fontibus et principatibus indidit. Ennoea Valentinianis dicitur et Sige seu silentium. Eapropter, Irenaeo teste, lib. IV. c. 35. n. 4. *Silentium maximam rem esse apud sapientes* dicebant: *oportere enim eam, quae sit sursum, Sigen, per id, quod est apud eos, silentium deformari.* Aegyptiis et Chaldaeis colitur Deus per solam Sigen, *διὰ σιγῆς μόνης:* huius intelligentia tamquam in adyto clauditur per divinum silentium; primus Deus Aegyptiis, ex Damascio in libro de Principiis, necdum, quod sciam, typis edito, *σκότος ἄγνωστον* dicitur, tenebrae ignotae, et ut canit Orpheus, *Αὐτὸν δ' οὐχ ὁράω, περὶ γὰρ νέφος ἐστήρικται, Ipsum non video, nubibus enim circumtegitur.* Secundum Valentinianos cum Bytho fuit Ennoea, ipsique coniugatur, nec ab eo prodiit. Secundum Chaldaeos primi Dei intelligentia ab ipso non processit, sed mansit in Profundo paterno et in adyto per divinum silentium. Hactenus gutta guttae similior non est, quam Valentinianorum placita Platonicorum, Aegyptiorum Chaldaeorumque dogmatibus. Sed ad reliqua pergamus.

38. Ex primo Deo sponte emicuisse vult Iamblichus, Deum sibi sufficientem, sui Patrem et principium, Mentem se ipsam intelligentem et alias intellectiones ad se convertentem, Mentem secundam et Mentis mentem, ut vocant oracula chaldaica. A Valentinianorum Bytho prodiit secundus Aeon, quem etiam *Νοῦν* vocabant. Nus Valentinianorum *ἀρχὴ πάντων,* initium omnium dicitur, *ἐν ᾧ τὰ πάντα ὁ πατὴρ προέβαλε σπερματικῶς, in quo Pater praemisit omnia seminaliter,* ut aiunt lib. I. cap. 8. n. 5. Aegyptiorum, Chaldaeorum et Platonicorum Nus principium est, Deus Deorum, Noetarcha seu intelligibile principium, essentiae principium, a quo omnis natura est et essentia, dux caelestium Deorum, mensque opifex. Nam ut habent oracula chaldaica, *Πάντα γὰρ ἐξετέλεσσε πατὴρ καὶ νῷ παρέδωκε δευτέρῳ. Νοῦ γὰρ νοῦς ἐστιν, ὁ*

κόσμου τεχνίτης πυρίου. *Cuncta namque perfecit Pater et Menti tradidit secundae. Mentis enim Mens est, quae mundi est artifex ignei*, id est, intelligibilis. Sic a Bytho prodiit Valentini Nus, ut tamen Pater ipse sit et unigenitus. Sic a primo Deo processit Platonicorum Nus, ut sui Pater sit et principium et per se genitus, *αὐτόγονος, αὐτογέννητος*. Cuius quidem rei rationem hanc affert Porphyrius a S. Cyrillo cont. Iulian. citatus ex lib. IV. de Hist. Phil. *προῆλθε δὲ προαιώνιος ἀπ' αἰτίου τοῦ Θεοῦ ὡρμημένος, αὐτογέννητος ὢν καὶ αὐτοπάτωρ. οὐ γὰρ ἐκείνου κινουμένου πρὸς γένεσιν τὴν τούτου ἡ πρόοδος γέγονεν, ἀλλὰ τούτου προελθόντος αὐτογόνως ἐκ Θεοῦ. Processit ante saecula a primo Deo prodiens, qui est per se genitus suique Pater. Neque enim illo se movente ad huius generationem emissio facta est, sed hoc per se prodeunte a Deo.* Quae etiam ratio ad Gnosticos quadrat. Nam eodem fere modo sententiam suam exprimebat Epiphanes. *Henotes*, inquit, *et Monotes quum sint unum, emiserunt, non emittentes, principium omnium noeton et agenneton et aoraton, quam Archen sermo Monada vocat. Cum hac Monade est virtus eiusdem substantiae ei, quam et eam voco Hen.* Id est, Monas a Patre emissa est, non per motum generationis proprie dictum, cuius terminus fuerit quidpiam a Patre distinctum; sed mera eius ἐνέργεια est, non ab eo diversa; ac proinde proprie loquendo ingenita, quaeque Patrem nesciat. Ubi etiam observes velim, quod quemadmodum Platonicis Mens secunda seu secundus Deus dicitur *μονὰς ἐκ τοῦ ἑνός, Unitas ex uno*; sic et Epiphani secundus Aeon dicitur *μονὰς ἐκ τῆς μονότητος et ἑνότητος, Unitas ex unitate:* Marco similiter secunda Aeonum coniugatio, quae Nun et Alethiam complectebatur, *μονάς τε καὶ τὸ ἕν*. Valentinianorum Nus *similis et aequalis est ei qui emisit et solus capit magnitudinem Patris*. Aegyptiis Mens prima *παράδειγμα ἵδρυται*, forma et exemplar est ad quod efficta est mens secunda, quae huius imago est, ab ea recipiens rerum omnium ideas. *Cuncta namque perfecit Pater et Menti tradidit secundae.* Vel ut habet aliud chaldaicum effatum, *ὁ πρῶτος Θεὸς ἀρχετυποῖ τῷ ἐλάττονι, Primus Deus archetypus est secundo.* Item: *πολὺ γὰρ μόνος ἐκ πατρὸς ἀλκῆς Δρεψάμενος νόου ἄνθος ἔχει, τὸ νοεῖν πατρικὸν νοῦν. Solus uberem, quem ex Patre decerpsit, mentis florem sortitus est, nosse videlicet paternam mentem.* Porphyrius denique mox citatus, *μόνος αἰώνιος ὁ νοῦς, ὥσπερ ὁ Θεὸς ὁ πρῶτος, Nus solus aeternus, quemadmodum et Deus primus.* Valentiniani Nun copulant cum Veritate. Sic pariter et Mercurius. Mens, ait, Veritatis *προστάτης*, perficit omnia cum Veritate, *συντελῶν ἕκαστα μετ' ἀληθείας*. Illi denique Verbum, *Patrem omnium eorum qui post se futuri essent et initium et formationem* universi pleromatis, a Nu emissum asserebant. Et hic similiter: *ὁ γὰρ δημιουργικὸς νοῦς, inquit, καὶ τῆς ἀληθείας προστάτης .... ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν καὶ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων. Opifex quippe Mens et Veritatis praeses, ad generationem veniens, latentem occultarum rationum, λόγων, vim in lucem producit.* Sed expressius adhuc alio in loco quem referunt Suidas et Cedrenus. *Ἦν φῶς νοερὸν πρὸ φωτὸς νοεροῦ, καὶ ἀεὶ νοῦς νοῦ αἴτιον, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἦν ἡ τούτου ἑνότης, ἀεὶ ἐν ἑαυτῷ ὤν, ἀεὶ τῷ ἑαυτοῦ νοῒ καὶ φωτὶ καὶ πνεύματι πάντα περιέχει. ἐκτὸς τού-*

*του οὐ Θεὸς, οὐκ ἄγγελος, οὐ δαίμων, οὐκ οὐσία τις ἄλλη. πάντων γὰρ κύριος καὶ Θεὸς καὶ πατὴρ καὶ πάντα ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐστιν. ὁ γὰρ λόγος αὐτοῦ προελθὼν, παντέλειος, καὶ γόνιμος, καὶ δημιουργὸς, ἔγκυον ἐποίησε τὸ ὕδωρ. Erat lumen intellectuale prius lumine intellectuali et semper mens mentis principium, nihilque aliud erat praeter ipsius unitatem; semper in se ipso manens, semper propria mente, luce et spiritu omnia continet. Praeter eum non Deus, non angelus, non daemon, non aliqua alia essentia. Omnium enim Dominus est et Deus et Pater et omnia ab ipso et in ipso sunt. Verbum enim ipsius prodiens, perfectum, fecundum et opifex, aquam fecundavit.* Ubi tria saltem principia memorantur, Mens prima, Mens secunda, Verbumque opifex ab hac procedens. Quod autem Vitam cum Verbo coniugarent Valentiniani, a Ioannis evangelio sumserant, ubi vita Verbo connectitur: *In ipso vita erat;* ut explicat ipse Ptolemaeus apud Irenaeum lib. I. cap. 8. n. 5. Nihil enim simile apud Platonicos legisse me memini, nisi forte huc trahantur plura quae de *ζωῇ* disceptat Damascius in libro *περὶ ἀρχῶν*. Idem de altera coniugatione Hominis et Ecclesiae dixerim, qua clauditur Valentinianorum ogdoas, seu secundus quaternarius, quamque Ptolemaeus eruere se posse putavit ex his Ioannis evangelii verbis, *et vita erat lux hominum,* ut loco mox cit. refert Irenaeus.

39. Ex hactenus dictis aperte sequitur, ut a Platonicis tria intelligibilium principia, Mentem primam, Mentem secundam et Verbum: sic etiam a Valentinianis tria pleromatis (quod idem esse cum illorum mundo intelligibili diximus) agnosci principia, Bythum, primum principium et Patrem; Nun, Patrem et initium omnium; et Verbum, *Patrem omnium eorum qui post se futuri essent et initium et formationem universi pleromatis.* Et hi forte sunt tres Platonis et Amelii reges, de quibus Proclus in Tim. seu potius trias illa toties a Platonicis decantata. Sed et istud praeterea colligitur, octo illorum Aeonum coniugationes merito ab Irenaeo vocari; primas quidem, *primam et primogenitam pythagoricam quaternationem et radicem omnium:* omnes vero, *primogenitam octonationem, radicem et substantiam omnium.* Quod enim Pythagorici quaternario et octonario numero adscribebant, id Valentiniani sibi vindicantes octo primis Aeonibus tribuebant. Pythagorici, qui ad numeros omnia referebant, quaternionem tanti faciebant, ut totius naturae fontem esse censerent: *ἡ πηγὴ τῆς φύσεως ἡ τετρακτὺς, Fons naturae quaternarius numerus,* ait Themistius, ex sententia Pythagoreorum, Phys. lib. III. et Proclus in theol. Plat. lib. IV. cap. 32. *Ἐπειδὴ δὲ τὴν αἰτίαν ἐν ἑαυτῷ περιέχει τοῦ σύμπαντος ἀριθμοῦ, τετράδα προσείρηκεν αὐτὸ, τεττάρων τῶν πρωτουργῶν αἰτιῶν περιληπτικὴν ὁ Τίμαιος, πάσης γὰρ εἰδοποιΐας ἡ τετρὰς αὕτη πηγὴ προϋφέστηκεν. Quoniam vero caussam in se continet omnis numeri, quaternitatem id Timaeus appellavit, quatuor primo operantes caussas comprehendentem: omnis enim formarum procreationis fons praeexstitit.* Hinc sacrum apud Pythagoreos iusiurandum, quo per Pythagoram quaternarii auctorem deierabant.

*Ναὶ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτὺν,*
*Παγὰν ἀενάου φύσεως ῥιζώματ' ἔχουσαν.*
*Per eum, qui animae nostrae tradidit quaternarium,*
*Fontem perennis naturae radices habentem.*

Et hinc etiam quaternarium omnem numerum appellabant. Suidas in Ἀριθμῷ: οἱ Πυθαγόρειοι πάντα ἀριθμὸν τετρακτὺν προσηγόρευον. ὃ δὴ ἀριθμὸς συμπληροῦται τοῖς δέκα. ὁ δὲ δέκα σύνθεσις τῶν τεσσάρων. Καὶ διὰ τοῦτο ἀριθμὸν πάντα τετρακτὺν ἔλεγον. *Pythagorei autem omnem numerum appellabant quaternarium: qui sane denario completur. Denarius vero est compositio quaternarii: ideoque quaternarium, omnem numerum vocabant.* Nempe quod denarium complectatur, qui in sese numerum omnem comprehendit: quidquid enim ultra denarium numeratur, denarii repetitio est. Quaternarius vero, si coniungas unitatem, binarium et ternarium, quibus constat, mox denarium efficit. Atqui ut Pythagorei quaternarium naturae fontem et radicem et omnem numerum appellabant, sic Valentiniani primum Aeonum quaternionem, primum et primigenum et omnium radicem dicebant: eo quod a primo illo quaternario proflueret secundus, ceterorum omnium Aeonum fons et principium. Et ut a quaternario denarium fluere volebant Pythagorei: sic a secundo quaternario Aeonum decada emitti asserebant Valentiniani. Hi praeterea *octonationem* ex duabus tetradibus conflatam, *primogenitam octonationem, radicem et substantiam omnium* nuncupabant. Quod mire consentit cum eo Pythagoreorum effato, Πάντα ὀκτώ. Cuius quidem hanc notionem affert Tarrhaeus in *Proverbiis*. Πάντα ὀκτώ. Εὔανδρος ἔφη, ὀκτὼ τοὺς πάντων εἶναι κρατοῦντας θεούς, Πῦρ, Ὕδωρ, Γῆν, Οὐρανόν, Σελήνην, Ἥλιον, Μίθραν, Νύκτα. *Omnia octo. Evander tradit, Deos rerum omnium potentes octo esse, Ignem, Aquam, Terram, Caelum, Lunam, Solem, Mithram, Noctem.* Quemadmodum ergo Pythagoreis omnia octo, quia primi Dii, rerum omnium potentes, octo sunt: ita Valentinianis *octonatio primogenita* est, *radix et substantia omnium,* quia ex primis octo Aeonibus ceterorum parentibus constat.

40. Si vero negotium facessat, quod *octonatio quatuor nominibus* dumtaxat *apud eos nuncuparetur, Bythus et Nus et Logos et Anthropos,* praetermissis Sige, Alethia, Zoë et Ecclesia, nodum facile solves ex Pythagoricorum principiis. Numerus omnis par aut impar: hunc perfectum esse, illum vero imperfectum statuebant. Plutarchus lib. de Homeri poesi: ὁ γὰρ Πυθαγόρας τοὺς ἀριθμοὺς μεγίστην δύναμιν ἔχειν ἡγούμενος καὶ πάντα εἰς ἀριθμοὺς ἀναφέρων, τὸν μὲν ἄρτιον ἐνδεᾶ καὶ ἀτελῆ, τὸν δὲ περισσὸν πλήρη τε καὶ τέλειον ἀπέφηνεν. *Pythagoras enim, qui numeros maximam habere vim existimabat, omniaque ad eos referebat, parem quidem indigentem et imperfectum, imparem vero plenum ac perfectum ostendit.* Eapropter imparem numerum praestantiorem esse censebant. Iulianus in epist. ad Serapionem: καὶ οὐκ ἀγνοῶ μέν, ὡς παλαιῶν καὶ σοφῶν ἀνδρῶν ὁ λόγος, τοῦ ἀρτίου τὸν περιττὸν προκεῖσθαι. *Equidem non sum nescius, veteres eosdemque sapientes imparem numerum pari praeposuisse.* Et Plinius lib. XXVIII. cap. 2. *Impares numeros ad omnia vehementiores credimus.* Quia videlicet, ut explicat anonymus in Ptolemaei Tetrabiblon lib. I., numerus par sectioni atque passioni obnoxius; impar vero utriusque expers et efficax et ad unitatem, omnium simplicissimam, propius accedit. Et ideo, eodem anonymo teste, Pythagorei numerum imparem masculum, parem femineum dicebant. Διὸ ὁ μὲν θῆλυς ὀνομάζεται, ὁ δὲ ἄῤῥην. Et Macrobius *in somnio Scipionis*, lib. I. cap. 6. *Esse imparem*

*marem, parem feminam, superius expressimus.* Numerus proinde, qui ex pari atque impari conflatus est, id est, ex mare atque femina, *ἀῤῥενόθηλυς, masculo-femina* vocabatur. Anonymus in Theologumenis arithmeticis, ubi de numero senario: *Ἐξ ἀρτίου καὶ περισσοῦ, τῶν πρώτων, ἄῤῥενος καὶ θήλεος δυνάμει καὶ πολλαπλασιασμῷ γίνεται. διὸ καὶ ἀῤῥενόθηλυς καλεῖται. Ex pari et impari primis, mare et femina, potentia et multiplicatione nascitur: unde et masculo-femina dicitur.* Ex quibus omnibus lucem accipiunt, quae modo ex Irenaeo referebamus, *primogenitam octonationem quatuor nominibus apud Valentinianos nuncupatam* fuisse, Bython et Nun et Logon et Anthropon. Nempe quum Bythus, Nus, Logos et Anthropos imparibus numeris 1. 3. 5. et 7. exprimerentur, utpote qui primum, tertium, quintum et septimum locum in ogdoade tenerent; ab his, utpote perfectioribus et praestantioribus, nomen sortiebatur ogdoas: praetermittebantur vero Sige, Alethia, Zoë et Ecclesia, quod numeris 2. 4. 6. et 8. imperfectioribus et ignobilioribus responderent: altera siquidem in secundo, altera in quarto, altera in sexto, altera in octavo ordine constituebatur. Lucem etiam accipiunt quae mox subiungit Irenaeus: *Esse enim unumquemque masculo-feminam.* Quum enim syzygia quaelibet ex impari atque pari numero, mare et femina coalescat; Aeon proinde syzygiae caput, impari numero expressus, alteri Aeoni, qui pari numero respondet, copulatus, masculo-femina dicendus. Nec etiam a verosimili abhorret, totum illud Aeonum masculorum et Aeonum feminarum, vel Aeonum masculo-feminarum mysterium e Platonicorum lacunis depromtum fuisse. Nihil frequentius apud Proclum et alios occurrit, quam Deos quosdam mares, quosdam feminas, vel quosdam masculo-feminas esse. Ubi per feminas nihil aliud intelligunt, quam Deorum potentias et facultates, iis intime adhaerentes, per quas effectus sibi proprios operantur et in lucem edunt.

41. Deinde Pythagorei numerum imparem dextrum, faustum et prosperum; parem vero sinistrum et infaustum habebant. Iamblichus *de vita Pythagorae.* lib. I. cap. 28. *Εἰσιέναι δὲ εἰς τὰ ἱερὰ κατὰ τοὺς δεξιοὺς τόπους παραγγέλλει, ἐξιέναι δὲ κατὰ τοὺς ἀριστερούς, τὸ μὲν δεξιόν, ἀρχὴν τοῦ περιττοῦ λεγομένου τῶν ἀριθμῶν τιθέμενος, τὸ δὲ ἀριστερὸν, τοῦ ἀρτίου σύμβολον. Templa ingredi per loca dextra praecipiebat, egredi vero per sinistra: quippe dextrum numeri, qui impar dicitur, initium esse; sinistrum autem, paris symbolum.* Censorinus, *De die natali* cap. 20. *Impar numerus plenus et magis faustus habebatur.* Lutatius, *ad Statii Theb.* v. *Omnis impar numerus prospera significat et vivis adscribitur.* Festus denique: *Imparem numerum antiqui hominibus prosperiorem esse crediderunt.* Quibus facile explicatur ea quam lib. I. cap. 11. n. 2. Irenaeus refert Secundi, Valentini discipuli, sententia; *Quaternationem esse dextram et quaternationem sinistram et lumen et tenebras.* Quum enim, Plutarcho teste, in lib. *de Animae procreatione,* cuius verba mox recitabimus, Pythagoricis duplex esset quaternarius, alter ex primis quatuor imparibus, alter ex primis quatuor paribus compositus, illeque dexter et faustus, hic sinister et infaustus existimaretur; non mirum, si Secundus eorum vestigia relegens, Gnosticorum octonarium in duos quaternarios secaret, dextrum scilicet et sinistrum. Dexteris erat qui ex primis quatuor imparibus Aeonibus conflatus erat, primo videlicet,

tertio, quinto et septimo; sinister qui ex primis quatuor paribus, secundo, quarto, sexto et octavo. Primus lumen erat, quia numeri impares fausti et mares; secundus tenebrae, quia numeri pares infausti et feminae, haeque a maribus, a quibus pendent, lumen accipiunt.

42. Denique ea vis est pythagorici quaternarii, ut numerum sex et triginta contineat; nempe quatuor primos pares numeros, binarium, quaternarium, senarium, octonarium: et quatuor primos impares, unitatem, ternarium, quinarium et septenarium: qui collecti eum numerum exhibent; ideoque Mundus appellatur. Plutarchus *de Iside et Osiride:* *Ἡ δὲ καλουμένη τετρακτὺς, τὰ ἓξ καὶ τριάκοντα, μέγιστος ἦν ὅρκος, ὡς τεθρύλληται, καὶ κόσμος ὠνόμασται. τεσσάρων μὲν ἀρτίων τῶν πρώτων, τεσσάρων δὲ τῶν περισσῶν, εἰς τὸ αὐτὸ συντιθεμένων ἀποτελούμενος. Qui vero quaternarius vocabatur, e sex et triginta constans, maximum erat iuramentum, ut sermone omnium tritum est, et appellabatur Mundus, e primis quatuor paribus ac primis quatuor imparibus constitutus.* Et in lib. de Animae procreatione: *Ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Πυθαγορικῶν ὑμνουμένη τετράκτὺς, τὰ ἓξ καὶ τὰ τριάκοντα, θαυμαστὸν ἔχειν δοκεῖ, τὸ συγκεῖσθαι μὲν ἐκ πρώτων ἀρτίων τεσσάρων καὶ πρώτων περισσῶν τεσσάρων. Equidem quaternarius ille a Pythagoricis praedicatus, scilicet sex et triginta, illud habet admirandum, quod compositus sit e quatuor primis paribus et primis quatuor imparibus.* Eadem vis fuit utriusque quaternarii, cum paris, tum imparis, seu octonarii Valentiniani. Mundus et ipse erat, numerumque sex et triginta complectebatur. Exhibebat nempe octo primos Aeones cum aliis viginti et duobus, Horoque, Christo et Spiritu sancto et Salvatore ab iis emissis, quibus pleroma seu mundus intelligibilis definitur; et Achamotha ac Demiurgo, mundi huius adspectabilis ducibus ac conditoribus, quique a supernis Aeonibus ortum ducunt ac numerum 36 complent.

43. Ex primo illo Aeonum octonario, denarium alterum et duodenarium derivabant Valentiniani, nempe decem a Verbo et Vita, duodecim ab Homine et Ecclesia emissos, ut ex iis omnibus fieret tricenarius Aeonum numerus. Posteriorum quidem istorum nomina et coniugationes non occurrunt in Platonicorum Pythagoricorumque scriptis; utpote quae vel e Scripturis corraserit, vel fabricaverit ipse Valentinus. Quaecunque in Scripturis voces divini Verbi proprietates eiusque in humanum genus effusae benignitatis effectus significant, has studiose colligens et artificio quodam colligans ac connectens, in totidem Aeones transformavit; vana persuasione seductus, diversis illis nominibus res diversas designari. Verbum hominem factum ecclesiam fundasse, inspiratāque ei vita in sponsam sibi assumsisse, in Scripturis passim legimus. His abusus nugator a Verbo et Vita Hominem et Ecclesiam effluxisse finxit. Quia vero in Christo *inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter* [1]) et in eo reconditi sunt *omnes thesauri sapientiae et scientiae* Dei, hinc Bythius seu *Profundus* et Mixis seu *Mistura;* Profundus quidem ob perfectionum infinitam profunditatem; Mistura vero ob earundem ordinatissimam seriem. De Christo ea Psalmi CI. verba intelligit apostolus [2]): *Ipsi* (caeli) *peribunt; tu autem permanebis et omnes ut vestimentum*

1) Coloss. II, 9. et 2. 2) Heb. I, 11. 12.

*veterascent: tu autem idem ipse es et anni tui non deficient;* ut omittam alia quamplurima, quae Christi immutabilitatem nulli obnoxiam senio, eiusque perfectiones nunquam caducas demonstrant. Inde Ageratos, *senii expers,* cui copulatur Henosis, *unio,* ob perfectionum nunquam defectarum, minuendarum aut dissipandarum arctissimum nexum. Sapientia in Scripturis [1]) fuisse dicitur in initio viarum Domini, antequam quidquam faceret a principio, ab aeterno ordinata et ex antiquis antequam terra fieret, ante abyssos concepta etc. Deo fuisse in deliciis. Verbum in principio erat, Egressus eius ab initio, a diebus aeternitatis, Filius Patri maxime dilectus est, A. et Ω. principium et finis etc. Unde Autophyes, *ex se natus,* et Hedone, *voluptas* [2]). Quod vero aeternum sit Dei Verbum, quod initium excludat, successionem ac mutabilitatem ac finem; quod in puncto ac momento consistens, mutationem ac vicissitudinem nesciat; quod denique infinitatem mobilis temporis praesentem habeat et in quo omnis aetatum et temporum varietas, futurum, praesens et praeteritum perfectissime et absque ullo fluxu coeunt; hinc Acinetos, *immobilis,* cuius proprietas est Syncrasis, temporum, ut ita dicam, *contemperatio.* Quia denique Verbum unigenitus Dei Filius passim dicitur, quem cognoscere vita aeterna est et quocum in caelis regnare, suprema mentium nostrarum felicitas est, Monogenem, *Unigenitum* et Macarian, (suppl. *ζωήν,* vitam) *beatam vitam* dixerunt haeretici.

**44.** Qui autem ab Homine et Ecclesia emissi dicuntur Aeones et hi ex iis Spiritus sancti proprietatibus et donis, quae leguntur in Scripturis, stolide a vesanis hominibus conflati sunt. Sic *Paracletus* Spiritus sanctus est, quem missurum se toties spopondit Salvator, ut doceret nos omnem veritatem, fidemque proinde nobis inspiraret [3]). Patricos, *Paternus,* Spiritus adoptionis est, in quo clamamus, *Abba, Pater,* testimonium reddens Spiritui nostro, quod sumus Filii Dei, heredes proinde, exspectantes revelationem filiorum Dei et abundantes in spe et virtute Spiritus sancti [4]). Metricos, *Maternus,* Paracletus est, qui quomodo si cui mater blandiatur, ita consolatur nos [5]), caritate diffusa in cordibus nostris. Ainos, Graece *ἀείνους, mens aeterna* ac semper cogitans, Spiritus est qui scrutatur omnia, etiam profunda Dei et quae Dei sunt cognoscit [6]), per quem nobis revelavit Deus sapientiam in mysterio, quae abscondita est et *σύνεσις, intelligentia* nobis datur eorum quae a Deo donata sunt nobis. Ecclesiasticos, *Ecclesiasticus* idem dicitur, quia ecclesiam quam ex variis gentibus adunavit, regit, tuetur et fovet, multiplicique *μακαριότητι, beatitudine* per inspirata dona locupletat. Theletos denique, seu *voluntarius* est, quia ex amore et voluntate procedit, eique proinde quum datum sit profundissima quaeque Dei voluntatis consilia scrutari, per hunc datur nobis sermo *σοφίας, sapientiae,* loquimurque Dei sapientiam in mysterio, quae abscondita est et quam nemo principum huius saeculi cognovit [7]).

**45.** At quamvis posteriorum Aeonum nomina et proprietates ignoraverit platonica, chaldaica et pythagorica theologia, tricenarium tamen

---

1) Prov. VIII, 22. 2) Ioan. I. Mich. V, 2. Matth. III, 17. Apoc. I, 8. 3) Ioan. XVI, 13. 4) Rom. VIII, 15. 17, 19. XV, 13. 5) Esa. LXVI, 13. 6) Rom. V. I. Cor. II, 10. 11. 7. 7) I. Cor. II et XII.

omnium numerum effingendi exemplum ab ea petiere Valentiniani. Plutarchus in libro *de Iside et Osiride* refert, eam fuisse Zoroastris magi sententiam, duos esse Deos, alterum bonorum, alterum malorum opificem. Illi nomen Oromazes, huic Arimanius. *Καὶ ὁ μὲν ἓξ θεοὺς ἐποίησε, τὸν μὲν πρῶτον εὐνοίας, τὸν δὲ δεύτερον ἀληθείας, τὸν δὲ τρίτον εὐνομίας· τῶν δὲ λοιπῶν, τὸν μὲν σοφίας, τὸν δὲ πλούτου, τὸν δὲ ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἡδέων δημιουργόν .... ἄλλους δὲ ποιήσας τέσσαρας καὶ εἴκοσι θεοὺς, εἰς ᾠὸν ἔθηκεν. Porro sex Deos fecit Oromazes, primum benevolentiae, secundum veritatis, tertium aequitatis, reliquos sapientiae, divitiarum, et voluptatis, quae honesta consequitur, opifices .... Alios vero viginti quatuor Deos condidit, et in ovo posuit.* Ubi triginta Deos habes, quorum etiam nomina quaedam cum Valentinianorum Aeonibus conveniunt. Zoroastrem secutus Hesiodus triginta et ipse Deos finxit, quorum *θεογονίαν* descripsit: adeo ut ab eo pleromatis formam desumsisse Valentinianos autumaverit Epiphanius. Quod vero hi Aeones quindecim masculos cum totidem feminis copularent; Pythagoricorum exemplo fecisse demonstravimus, qui numeros impares cum paribus coniugabant, hosque feminas, illos mares appellabant.

46. Aeonibus triginta, quatuor alios, sed extra coniugationum et emissionum seriem, in pleromate tamen, insuper adiungebant haeretici, Horon videlicet, Christum et Spiritum sanctum ac Salvatorem. Priorem ex Aegyptiorum, tres alios e Scripturarum sacrarum fontibus hauserant. Horon Aegyptii fingebant Typhonis conatus fregisse. Ab iis, Kirkero teste, pingebatur puer, labra premens, digitoque suadens silentium, ut ineffabilia esse mysteria indicaret. Horon vero ipsum Apollinem esse, concentus omnis et harmoniae auctorem, medendique ac divinandi peritissimum, pluribus ostendit Plutarchus in Iside et Osiride, unde et manasse videtur Hermionensium ille *Ὅριος* Apollo, id est, terminorum praeses, quem, teste Pausania, olim colebant. Terminum etiam a multis habitum fuisse Deum, pacisque custodem, et iustitiae testem dictum, liquet ex eodem Plutarcho in Numa. Quae omnia ad Valentinianorum Horon quadrant. Hic siquidem temerarios Sophiae et Enthymeseos conatus repressit; Bythum et pleroma (nam duplicem Horon fingebat Valentinus, unum inter Bythum et Aeones, alterum inter pleroma et Enthymesin) quasi vallo cingit et munit, propius accedentibus aditum intercludit, exclamansque *Iao,* id est, ineffabile Dei nomen pronuntians, impervia esse divina mysteria significat. *Horothetes* seu terminorum praeses ac constitutor et ipse dicitur: denique ceu virtus *quae confirmat extra inenarrabilem magnitudinem et custodit omnia,* repraesentatur. Quia vero ex catholica doctrina perceperant, Filium Dei, quem etiam *Νοῦν* Patris sacrae litterae appellant, *ὅρον καὶ λόγον τοῦ πατρὸς* nominari, id est, *definitionem et rationem,* seu *Verbum Patris*; hinc occasio ab insanis hominibus captata *ὅρον καὶ λόγον* ab unigenito Patris Filio distinguendi, sicque unam et eandem personam, seu unius et eiusdem personae varia nomina et rationes in plures Aeones discerpendi. Ut enim *λόγον* a Nu emissum contendebant, sic et Horon a Bytho per Nun in imagine Patris prodiisse volebant. Quod foeda catholici dogmatis deformatio erat. Quippe unus et idem Dei Filius *ὅρος καὶ λόγος τοῦ πατρὸς* a ss. patribus dicitur. Cuius quidem nominis interpretationem

fuse edisserit Gregorius Nazianzenus Orat. xxxvi. p. 590. λόγος δέ, ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν πατέρα, ὡς πρὸς νοῦν λόγος· οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν· τάχα δὲ ἂν εἴποι τις, ὅτι, καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. ὁ γὰρ νενοηκώς, φησί, τὸν υἱὸν (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἑωρακώς), νενόηκε τὸν πατέρα. καὶ σύντομος ἀπόδειξις καὶ ῥᾳδία τῆς τοῦ πατρὸς φύσεως ὁ υἱός. γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος. *Verbum appellatur, quod sic ad Patrem se habeat, ut sermo ad mentem: non modo propter generationem passionis omnis expertem, verum etiam propter coniunctionem ipsius cum Patre vimque enuntiatricem. Fortasse etiam, quia eodem modo se ad Patrem habet, quo definitio ad definitum. Nam definitio quoque λόγος dicitur. Qui enim Filium intellexit, ait, (hoc enim significat illud, qui vidit) etiam intellexit Patrem. Ac brevis et compendiosa facilisque naturae paternae declaratio, Filius est. Omne enim quod genitum est, genitorem suum tacita quadam voce definit.* Igitur definitio, ὅρος, naturae paternae ac proprietatis ideo Filius dicitur, quoniam expressa est illius imago, eamque complectitur, continet explicatque: quemadmodum definitio rem definitam explicat, et efficit ut ea mente capiatur et intelligatur. Quod quidem aliqua ex parte exprimere voluerunt haeretici, aientes Horon in imagine Patris emitti, pleromatis Horotheten esse, quod est divinitatem ab eo definiri ac declarari, aliaque Filii Dei nomina huic aptantes, puta λυτρωτοῦ, Redemptoris, Καρπιστοῦ, vindicis etc. Sed his non contenti, fabulas aegyptiacas in subsidium vocarunt, et quae catholica fides de Verbi divini generatione docet, misere defoedarunt.

47. Eodem sacrilegii genere Christum ab Unigenito, Horo, Verbo, Salvatore et Iesu dividentes, finxerunt alterum par Aeonum, Christum et Spiritum sanctum, a Monogene secundum providentiam Patris emissos fuisse: illum, ut Aeones doceret Unigeniti solius menti pervium esse Patrem, nec a quoquam percipi, aut intelligi, nisi Monogenis beneficio, posse: hunc vero, ut Aeones omnes ad aequalitatem redigeret, omnesque eiusdem formae et animi efficeret, ut universi pariter et Mentes essent et Sermones et Homines et Christi etc. Nempe quod in evangelio Christus docet, neminem nosse Patrem, nisi Filium, et cui voluerit Filius revelare; et quod fide novimus Spiritum S. esse caritatem et amorem, vinculumque sanctissimae trinitatis, ac nexum quo fideles constringuntur et unum fiunt, haec comminiscendi ansam praebuerunt. Salvatorem autem, ex eo quod singuli pleromatis Aeones in se praestantissimum ac florentissimum haberent, scite composito, atque eleganter contexto, ceu pleromatis sidus, perfectumque fructum, ac paternis Aeonum omnium nominibus insignitum, in lucem editum effutiebant, quod apud apostolum legissent, Christum nostrum infinitis divinae sapientiae et scientiae thesauris ditatum, et in eo plenitudinem omnem divinitatis habitare corporaliter. Quem dum angelis satellitibus eodem tempore productis stipatum describunt, partim evangelium, in quo legitur angelos Christi ortum et resurrectionem annuntiasse, eique in omnibus ministrasse; partim Platonicos imitantur, qui Iamblicho teste, sect. ii. cap. 2. 3. seqq. *Diis aliquam angelorum turbam, tamquam satellites, assignant.*

48. Sophiae, Aeonum novissimi, casus, insignior valentinianae fa-

bulae pars, in recensione pleromatis omitti non debet. Alterum aenigma ceteris ut insulsius, sic et obscurius. Quid ea de re sentiam, paucis explicabo. Pervetus est de mali origine dubitatio, quae tum philosophorum christiani dogmatis ignarorum, tum etiam eorum qui christianum nomen profitebantur, diutius torsit ingenia. Quum enim hinc ea sit omnium animis ingenita notio, Deum summe bonum malorum auctorem esse non posse, illinc vero malis mundum hunc scatere doceat experientia; nodum solvere non valentes plurimi, vel desperatione fracti sunt, vel in absurdissimorum errorum barathrum praecipites acti, miserrime perierunt. Ut omittam eos e Platonicis, qui materiam aeternam et a nullo productam invexere malorum radicem, quae divinis operibus admista, haec contagione quadam inficeret; alii cum philosophi, tum nomine tenus Christiani, quales Marcionitae, Manichaei et Priscillianistae, duos affirmare Deos maluerunt, et unum eorum mali principium, ne illum verum Deum, qui natura bonus est, fontem et originem mali esse faterentur: alii vero dum duplicem Deum fateri merito reformidabant, aliam divinitati iniuriam inferre veriti non sunt. Statuere siquidem angelos ut mundi auctores, sic et malorum omnium opifices. Quae veterum omnium Gnosticorum, Simonis, Menandri, Saturnini, aliorumque quorum blasphemias recitat Irenaeus lib. I. impia fuit opinatio. Sed quia importuna, nec vanae subtilitatis artibus usquam eludenda, aut solvenda semper redibat quaestio, unde angeli ipsi eo usque cum malitiae, tum potentiae devenire potuerunt, ut mundum Deo bono vel invito vel non repugnante et fabricarent et malis contaminarent; hanc fabularum commentis, certissimas veritates obscurando, expedire se posse putarunt Valentiniani. Audierant in Christianorum scholis, initium omnis perditionis superbiam exstitisse; angelos quippe, quod ad Altissimi solium propius, quam eorum conditio ferebat, accedere voluissent, quodque summam Dei scientiam ac maiestatem temere aemulati, rebus omnibus creatis dominari ac providere, affectu saltem ac voto, concupiissent, e caelo deiectos praecipiti ruina periisse, eodemque, quo primum infecti fuerant superbiae veneno, humanum genus infecisse ac perdidisse et proinde malorum omnium, quibus iam labefactatur orbis, fomitem ministrasse. Audierant et apud apostolum legerant, Deum sibi proposuisse *instaurare omnia in Christo, quae in caelis, et quae in terra sunt, in ipso;* et quod per Filium suum, *qui est imago Dei invisibilis,* complacuerit *reconciliare omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius, sive quae in terris, sive quae in caelis sunt* [1]). Certissima haec ecclesiae catholicae ab apostolis tradita dogmata depravantes, iisque ludicra commenta pro more intermiscentes, novam hypothesin cuderunt, qua rerum genesin suo, platonico potius ac pythagorico modo, aenigmata aenigmatis intexentes, explicarent. Finxerunt itaque, summum Deum infinitis temporum saeculis in summa quiete ac tranquillitate perstitisse, nihil exterius operatum, sed sola sua ἐννοίᾳ seu cogitatione contentum et occupatum; quam ideo Silentium vocabant, quia nullo sese actu exteriori prodebat; Gratiam vero, quia beneficiorum omnium, quae orbi deinceps largitus est, fons et principium exstitit. Ex quo enim Deus in animum induxit orbem condere, cogitationem suam

---

1) Eph. I, 10. Col. I, 15. 20.

hactenus sterilem sic fecundavit, ut in novum actum, quo exterius patesceret, erumpens, *Νοῦν* seu sensum produceret, rerum omnium patrem ac principium deinde futurum, sive primaevam et archetypam rerum omnium condendarum formam et exemplar. Huic copulata dicitur Veritas, quia primum illud exemplar suprema veritas et regula est, ad quam omnium fabricatio exigenda sit. Quia vero apertius, quam ut ab iis qui christianum nomen utcunque profitentur, negari possit, in Scripturis legitur, in principio esse Verbum et in Verbo vitam; per Verbum, totius molimenti curam huic demandante Patre, facta esse omnia; a Verbo conditum hominem; a Verbo refectum humanum genus ac fundatam ecclesiam; Deum fundasse terram sapientia, et stabilivisse caelos prudentia etc. fingere necesse visum est, a Nu, rerum omnium principio, processisse Verbum cum Vita; quod quidem Verbum Patre inferius, huiusque minister, primus rerum omnium inferiorum auctor, conditor et architectus esset, a Patre proinde, eiusque Nu persona saltem distinctus; a Verbo autem et Vita, Hominem et Ecclesiam. At quum Verbum et Homo, licet a supremo Patre distincti, hocque longe inferiores Aeones, ei tamen adhuc propiores essent, ut iis tamquam principiis proximis et immediatis rerum materia constantium creatio tribueretur, ne materiae vitia in summum Patrem refunderentur: horum proinde longius a Patre removendorum caussa, longa Verbo et Homini subiecta fuit Aeonum series, ut gradatim operis ignobilioris molimen et caussa ad Sophiam omnium postremum deveniret, cui minus notus esset Pater, quia longius ab eo dissitus. Et inde contexta de Sophiae ultimi Aeonis ignoratione, extremoque paene discrimine fabula; ut hinc eruta malorum scaturigine, Dei sanctitati consuleretur. Dum enim Sophiam invidia flagrantem in scenam agunt delira illa capita, quod Monogeni soli datum esset summum Patrem penitius intueri; dum male concepto Patris magnitudinem comprehendendi desiderio aestuantem, abreptam, ac prae rei impossibilitate paene dissolutam exhibent: quid aliud quam nefaria vota tristemque casum adumbrant illius angeli, qui similem se altissimo futurum sibi spondens, *perdidit sapientiam suam in decore* suo, *et in* terram, in poenam *elevati cordis proiectus est*? [1]) Dum vero Horon, quem ipsum Dei Verbum esse superius diximus, quemque *Crucem* et *Redemtorem* vocabant, laboranti opem ferentem, ipsamque demum pristinae coniugationi restituentem fingunt; quid aliud quam instauratam per Christi crucem et sanguinem angelorum ruinam, citatis apostoli verbis nixi, exprimere animus erat? Haec quidem apostoli verba perperam interpretabantur et a genuino sensu abducebant: at non soli; postea siquidem Origenes, et ipse Platonicorum placitis longius quam par fuisset abductus, in eundem sensum accepisse videtur, instauratosque a Christo angelos existimasse. Quorsum vero iam abeat fabula, quisque videt, ut scilicet praeceps illud temerariumque Sophiae desiderium, et, ut vocabant, Enthymesin, in fetum quendam informem transformarent, ex quo demum rerum omnium condendarum materiam eruerent; malorum omnium ideo seminarium, quod caeco ignari Aeonis desiderio originem acceptam referret. Sic aniles nugas venditando, a Deo malorum caussam avertere se posse, et in so-

1) Ezech. XXVIII, 17.

lam ignorantiam refundere putarunt nugatores illi. Et hinc varias, quibus iactata est Enthymesis, perturbationes omnes cum ignorantia coniunctas fuisse aiunt lib. I. cap. 4. n. 1. et Irenaeo teste lib. II. cap. 17. n. 10. *ignorantiam malum, omnia autem mala ex ea floruisse definiebant.* Sic de rebus divinis aenigmatico, mereque poetico, ac inusitato loquendi more disseruerunt semi-christiani homines, ethnicis christiana attexentes, aliaque aliis foede interpolantes.

49. Sed antequam ad alteram valentiniani systematis partem transeamus, alia nobis incumbit, eaque operosior quaestio solvenda, quid nimirum tot Aeonum nomine sibi vellent haeretici isti? An totidem Deos intelligerent, eo fere modo quo vulgus Ethnicorum Saturnum, Iovem, Mercurium etc. Deos, singulos habentes singulas naturas divinas existimabat? An totidem in una et eadem divinitate subsistentes personas, ad eum modum quo Catholici tres in una natura divina subsistentes, distinctasque personas profitentur et credunt? An denique totidem unius eiusdem ut naturae singularis, sic et personae proprietates, affectiones et *ἐνεϱγείας*, quemadmodum Sabellius Verbum et Spiritum S. duas dumtaxat merasque efficientias esse dicebat unius et eiusdem personae, cui diversa essent pro diversis operationibus et proprietatibus nomina. Et quidem, ut certa ab incertis secernamus, vocem *Αἰών* non Gnosticis modo, sed et veteribus plerisque Deum denotasse constat. *Καὶ γὰϱ τοῦτο τοὔνομα θείως ἔφθεγκται παϱὰ τῶν ἀϱχαίων. Divine namque nomen hoc pronuntiatum est a veteribus,* ait Aristoteles lib. I. *de caelo* cap. 9. Hinc Epictetus, apud Arrianum eadem, qua Valentinus vixit, aetate florentem, lib. II. cap. 5. ante med. mortis necessitatem considerans, ait: *Οὐ γάϱ εἰμι Αἰών, ἀλλ' ἄνθϱωπος. Neque enim Deus sum, sed homo.* Alludit scilicet ad etymologiam vocis *αἰών*. *Αἰών* enim, inquit Aristoteles loco cit. *ἔστιν ἀπὸ τοῦ ἀεὶ εἶναι εἰληφὼς τὴν ἐπωνυμίαν, a semper essendo appellationem sumsit.* Hoc sensu a Pseudo-Dionysio, lib. de Div. Nom. cap. 5. §. 4. Deus dicitur, *ἀϱχὴ καὶ μέτϱον αἰώνων, καὶ χϱόνων ὀντότης, καὶ Αἰὼν τῶν ὄντων,* principium et mensura saeculorum, et temporum essentia, et aevum eorum quae exsistunt. Et Clemens Alexand. in hymno quem Christo Servatori canit, ad calcem lib. III. Paedag. eum vocat, *αἰῶνα ἄπλετον, Aevum infinitum.* Sed nullus hac voce in eo sensu liberius et frequentius utitur Synesio in hymnis. Qui, ut id obiter dicam, si in hoc non omnino vituperandus, vix excusandus, quod Valentinianorum sermones incautius adhibeat, sensu quidem catholico et ab haereticorum somniis procul dissito, at Musa iusto solutiori et plus aequo *πλατωνιζούσῃ*. Durum certe catholicis auribus sonat, quod identidem Patrem aeternum *βυθὸν πατϱῷον, Bythum Paternum* vocat, ut initio hymni secundi. Durius quod eodem hymno legitur: *Σὺ δ' ἄϱϱην, σὺ δὲ θῆλυς, Σὺ δὲ φωνὰ, σὺ δὲ σιγὰ, Φύσεως φύσις γονῶσα. Σὺ δ' ἄναξ, αἰῶνος αἰών, τὸ μὲν, ᾗ θέμις βοᾶσαι. Μέγα χαῖϱε, κέντϱον ὄντων, Μονὰς ἀμβϱότων ἀϱιθμῶν, Πϱοενουσίων ἀνάκτων. Tu Pater, tu es Mater, Tu mas, tu femina, Tu vox, tu silentium, Naturae natura fecunda Tu, o rex, saeculi saeculum, Quantum id quidem fas est voce testari. Longum salve, centrum rerum, unitas divinorum numerorum, sempiternorum regum.* Et hymno III. de eodem Patre. *Πατέϱων πάντων Πάτεϱ, αὐτοπάτωϱ,*

Προπάτωρ, ἀπάτωρ, Υἱὲ σεαυτοῦ. *Patrum omnium Pater, Pater tui ipsius, Primus omnium Pater, sine Patre, Fili tui ipsius.* Et postea: Σπέρμα τὸ πάντων, Ῥίζα καὶ ὅρπαξ, Φύσις ἐν νοεροῖς, Θῆλυ καὶ ἄῤῥεν. Μύστας δὲ νόος τά τε καὶ τὰ λέγει, Βυθὸν ἄῤῥητον Ἀμφιχορεύων. *Semen omnium, Radix et summus ramus, Natura in intellectualibus, femina et mas. Mystica autem mens, Haec atque illa dicit, Profunditatem ineffabilem circa ducens choreas.* Ut omittam alia plurima, a quibus Musa severior temperare debuisset.

50. Illud etiam certum, e ss. patribus non paucos existimasse Valentinum triginta Deos invexisse. Sic Epiphanius Haer. XXXI. §. 2. ubi triginta Aeones recensuisset, addit eos a Valentino Deos nominatos, οὓς καὶ θεοὺς ὀνομάζει. Sic pariter Origenes Hom. un. in lib. Reg. cum Tertull. lib. *advers. Valent.* cap. 8. Cyrillo Hieros. *Catech.* 6. et Paulino in *Vita S. Ambrosii.* At vero Ambrosius ipse epist. XL. nov. edit. ad Theodosium imper. scripta, n. 16. de nomine consentit quidem, de numero dissentire videtur. *Licet,* inquit, *Gentiles duodecim Deos appellent, isti* (Valentiniani) *triginta et duos Aeonas colunt, quos appellant Deos.* Sic enim legendum esse, non *triginta Aeones,* ut legerunt editores romani, demonstrant novae editionis auctores ex unanimi veterum cum MSS. tum editt. consensu. Sed quum Irenaeus lib. II. cap. 12. n. 7. ex Valentinianorum principiis probet, *non solum triginta emissiones secundum illos emissas esse, sed quatuor cum istis* XXX. Horon videlicet, Christum ac Spiritum sanctum et Salvatorem, quos et *cum reliquis Aeonibus* annumerandos esse demonstrat; duos ex istis potuit Ambrosius aliis triginta accensere. At ut de Aeonum numero, qui aliunde ex Irenaeo, Tertulliano aliisque satis constat, dissentiat Ambrosius, de indito ipsis Deorum nomine cum supra laudatis patribus consentit.

51. At Valentiniani Aeonibus suis Deorum nomen tribuerint, non inde tamen efficaciter concludi posse putem, ceu totidem aut naturas divinas, aut unius naturae divinae personas ab ipsis habitos fuisse. Si enim hominibus iustis ac piis, principibus ac magistratibus adscriptum in Scripturis quandoque Dei nomen; potuere Valentiniani substantiis quibusdam, Deo quidem inferioribus, sed ceteris quibuscunque rebus creatis superioribus, eodem ferme sensu adscribere. Certe Synesius hymno III. iam citato, angelos plus semel eo sensu Deos vocat. Sic enim Deum Patrem affatur; Αἰωνοτόκε, Αἰωνόβιε, Ἐπέκεινα θεῶν, Ἐπέκεινα νόων ..... Ἀρχηγὲ θεῶν, Πνευματοεργέ, καὶ ψυχοτρόφε. *Saeculorum parens, saeculorum vita, superans Deos, superans Mentes ..... Originem praebens Diis, spirituum Opifex, et animarum altor.* Et postea: Σέ, πάτερ κόσμων, Πάτερ αἰώνων, Αὐτουργὲ θεῶν, Εὐαγὲς αἰνεῖν. Σὲ μὲν οἱ νοεροὶ Μέλπουσιν, ἄναξ, Σὲ δὲ κοσμαγοὶ Ὀμματολαμπεῖς, Νόες ἀστέριοι Ὑμνοῦσι, μάκαρ etc. *Te, pater mundorum, Pater saeculorum, Opifex Deorum, Fas est laudare. Te quidem intelligentiae canunt, o Rex, Te mundi rectores, oculi fulgentes, Mentes sidereae celebrant, o beate.* Quae non nisi de angelis, quos non modo Deos, sed et Aeonas, seu saecula vocat, intelligi possunt, ut totus contextus aperte declarat. Quin et Platonici, quorum vestigiis insistebant Gnostici omnes, Deorum triplex genus distinguebant, ut apud Proclum, Iamblichum, Damascium, aliosque legere est; alios nimirum supercaelestes,

alios caelestes, alios subcaelestes; primos superiores, secundos medios, tertios inferiores: quos omnes tota essentia, totoque genere discrepare contendebant, *κατ' οὐσίαν τε ὅλην, καὶ παντὶ τῷ γένει ἐξαλλαττομένοις,* inquit Iamblichus Sect. I. cap. 4. a superioribus quippe pendebant medii, ab his infimi. Omnibus tamen Dei nomen tribuebant: quamvis mediis et infimis inesse veram Dei essentiam et naturam existimare non potuerint; quum insita omnium animis Dei notio omne subiectionis genus procul ableget. Quin et Deos invisibiles, seu supercaelestes, quamvis cum vulgo loquentes efferrent numero plurali, revera unum Deum, unius naturae, essentiae et personae esse censebant. Sallustius philosophus lib. *de Diis et Mundo,* cap. 2. ait, Deorum naturas neque a prima caussa, neque a se invicem separari; quemadmodum neque a mente notiones, neque ab animo disciplinas. *Αἱ τῶν Θεῶν οὐσίαι, οὐδὲ τῆς πρώτης αἰτίας, ἢ ἀλλήλων χωρίζονται· ὥσπερ οὐδὲ νοῦ αἱ νοήσεις, οὐδὲ ψυχῆς αἱ ἐπιστῆμαι.* Omnesque philosophi, si Damascio fides, *τοὺς θεοὺς τοὺς πολλοὺς τοῦ ἑνὸς θεοῦ ὑπερουσίου ἐλλάμψεις εἶναι λέγουσιν, οὐκ αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις, Deos illos plures unius Dei supersubstantialis fulgores esse dicebant, non absolutas ac per se subsistentes essentias.* Quae cum Iamblichi sententia apprime consentiunt, qui Deos invisibiles ipsasmet ideas esse putat, quas omnes unius esse essentiae, unumque inter se esse vult: quia una communis unitas dilatatur in omnes, et per communem unitatem, videlicet per primam mentem, cunctae exsistunt; ad quam, ut ad unum obiectum, principium et finem, omnes simul, absque ulla temporis differentia, in eodem momento referuntur. Neque omnibus ipsis simul, quia singulae res diversas respiciant, unitatem competere negandum est. Nam earum essentialis unitas rerum multitudinem antecedit; neque possunt res natura posteriores, unitatem ideis, natura prioribus, auferre. Et hinc quum Aristoteles, ut invidiam Platoni faceret, huius sententiam sic exposuisset, quasi ideas a mente divina separatas exsistere affirmasset; calumniam propulsantes Platonis discipuli, uno ore negarunt usquam dixisse Platonem, quod fingit Aristoteles, ideas separatas exsistere a mente divina, sed tantum separatas esse a substantia, quae eis inferior esset. Proclus primo in Parmenidem commentario, adductis variis ex Orpheo et oraculis testimoniis pro ideis, concludit longam disputationem contra Aristotelicos his verbis: *Σμικρὰ φροντιστέον τῶν σοφιστικῶν λόγων αὐτῶν ὑφ' ἑαυτῶν ἐληλεγμένων, οὐδὲν ἐπιστημονικὸν οὐδ' ὑγιὲς λεγόντων. σαφῶς γὰρ οἱ Θεοὶ εἰρήκασι, ὡς ἔννοιαι τοῦ πατρός εἰσι, μένουσι γὰρ ἐν ταῖς νοήσεσι τοῦ πατρὸς, καὶ οὕτως προέρχονται ἀπὸ τοῦ πατρὸς πρὸς τὴν τοῦ κόσμου δημιουργίαν. Parum attendendum ad eorum sermones, quos meras esse cavillationes ex ipsismet ostenditur, nec quidquam doctum aut sanum prae se ferentes. Aperte enim dixerunt Dii, Patris notiones esse: manent quippe in Patris cogitationibus, et sic prodeunt a Patre in mundi opificium.* Has tamen seu notiones seu ideas Deorum nomine nuncupabant: certissimo argumento, ex indito pluribus Dei nomine, concludi non posse plures aut substantias, aut personas divinas esse.

52. Sed quod maius est et caussae iugulum petere videtur, tantum abest ut Valentinus Dei unitatem negaret, quin potius, Irenaeo teste,

aperte profiteretur. *Omnes enim,* inquit lib. I. cap. 22. n. 1. *fere quotquot sunt haereses Deum quidem unum dicunt, sed per sententiam immutant.* Non ait, *multiplicant,* sed, *immutant:* quatenus a Dei idea rationem omnipotentis et rerum omnium opificis separabant, alium a supremo omnium Patre mundi conditorem constituentes, quem et ipsum Dei nomine vocabant; quamvis factum et ignorantiae obnoxium esse dicerent, nec proinde vere Deum, nisi mens eos omnino destituisset, esse crederent. Et hoc ipsum explicat Irenaeus lib. IV. cap. 33. n. 3. *Iudicabit autem et eos qui sunt a Valentino omnes, quia lingua quidem confitentur unum Deum Patrem, et ex hoc omnia: ipsum autem qui fecerit omnia, defectionis sive labis fructum esse dicit.* Aperte igitur professus est Valentinus unum esse Deum. Et certe abhorret a verosimili, aut priores Gnosticos, quorum plerique e Iudaeorum propagine legem mosaicam, iudaicosque ritus cum christiana professione coniungebant, quibus nec venerandum s. trinitatis mysterium, quod Dei unitatem violare hominibus terrena dumtaxat sapientibus videretur, persuaderi non potuerat; aut Valentinum eosque omnes, qui spreta Gentilium superstitione christianam religionem amplexi fuerant, omnes aliquam saltem evangelio fidem habere se confessos, profanum exsecrandumque Christianis omnibus polytheismum ab interitu excitare, aut immensum personarum divinarum numerum profiteri voluisse. Id scilicet exhorruissent Christiani omnes, veteratoribusque vanae famae et asseclarum cupidis male cessisset. Nec tantum nefas inultum abire sivisset Irenaeus, qui hominum flagitia omnia et errorum portenta detegenda et pro merito castiganda sibi susceperat. Is vero, licet saepe saepius arguat quod mundi conditorem a supremo Patre dividerent, unumque et eumdem esse rerum opificem ac supremum Patrem demonstret; licet de Deo indigne sensisse, hominumque affectus, imperfectiones et vitia in eum male transtulisse probet; nunquam tamen ut πολυθέους aut divinarum personarum numerum supra modum augentes traducit, argumentave conquirit quibus patres Dei unitatem persuadere solebant; a quibus nihilominus, ut ab imis radicibus malum statim convelleret, disputationis initia ducere debuisset. Quod quum non praestiterit vir ceteroquin accuratissimus, et cui probe nota erant Gnosticorum omnium dogmata; eos non sensisse suos Aeones totidem veros Deos, aut personas divinas fuisse, pro certo affirmare possumus, quamvis Deos nominare solerent. Sed quae genuina fuerit haereticorum illorum de Aeonibus suis mens, quidve tot Aeonum ac coniugationum nomine intellexerint, ex tutioribus tum Irenaei, tum veterum aliorum principiis, quantum in re obscurissima fas est, investigandum.

53. Sic a Valentinianis Aeones dividi, ut alii sint masculi, alii feminae, masculique cum feminis coniugentur, iam diximus. Porro feminas Aeones meras esse masculorum affectiones, virtutes et proprietates, non substantias aut personas ab iis diversas aut distinctas, certum videtur. Et quidem ita sensisse Ptolemaei discipulos extra dubium est. Duas enim quas Bytho assignabant coniuges, vocabant ipsi, Irenaeo teste, lib. I. cap. 12. n. 1. Bythi διαθέσεις καὶ δυνάμεις, affectiones et virtutes. Nec secus sensisse ceteros Valentinianos ex eodem Irenaeo manifeste colligitur. Is quippe lib. II. cap. 12. ubi probandum sibi sumit, triacontadem haereticorum et deficere et redundare: deficere ex eo pro-

bat quod Ennoea cum Bytho indivulse coniuncta sit, nec proinde ab eo diversa aut re distincta. *Impossibile est enim,* inquit, *Ennoeam alicuius aut Silentium separatim intelligi, et extra eum emissum propriam habere figurationem,* id est, formam et naturam. Sed quia, quod probe callebat, ea non erat Valentinianorum sententia, Ennoeam a Bytho separatim intelligi, nec dicebant *esse emissam illam extra, sed* potius *adunatam esse Propatori;* hac eorum allata responsione statim infert, Ennoeam *cum reliquis Aeonibus, his qui non sunt adunati,* annumerandam non esse, utpote quae a Bytho sit indistincta. Tum, *necessitatem esse omnem ab unita coniugatione, et inseparabili, et unum exsistente, indiscretam, et unitam eam quae ex ea est, emissionem fieri, ut non sit dissimilis ab eo qui emisit.* Ac proinde, *unum et idem fieri, quemadmodum Bythum et Sigen, sic et Nun et Alethian, semper adhaerentes invicem: et quod non possit alterum sine altero intelligi, quemadmodum neque aqua sine humectatione, neque ignis sine calore, neque lapis sine duritia; unita sunt enim invicem haec, et alterum ab altero separari non potest, sed semper coexsistere ei.* Quod et ipsum de Logo et Zoë, Homine et Ecclesia, et reliquis Aeonum coniugationibus similiter concludit. Clara sunt haec atque perspicua. Sed ne videretur haec gratis et a se ipso supposuisse sanctissimus martyr, ipsummet Valentinianorum principium refert, ut subinde alteram hypotheseos eorum partem funditus evertat, scilicet Sophiam sine permixtione coniugis Theleti passam esse passionem et separatim sine eo fructum generasse. *Feminam enim Aeonem,* ait, *pariter esse oportet cum masculo, secundum eos, quum sit velut affectio eius. Et quum haec ita se habeant, et quum haec dicantur ab ipsis, rursus impudorate audent docere, iuniorem duodecadis Aeonem, quem et Sophiam appellant, sine permixtione coniugis, quem Theletum vocant, passam esse passionem, et separatim sine eo fructum generasse, quem et feminam a femina nominant; in tantum dementiae progressi, ita ut manifestissime duas contrarias de eodem sententias censeant.* Haec ergo Valentinianorum sententia erat, *haecque dicebantur ab ipsis,* feminam Aeonem cum masculo individue copulari, quia erat velut affectio eius. Quod adeo certum, ut inde invicte conficiat Irenaeus secum ipsis pugnare, *manifestissime duas contrarias de eodem sententias censentes;* hinc scilicet Sophiam sine permixtione coniugis Theleti passam esse passionem et separatim sine eo feminam generasse: illinc vero Sophiam cum coniuge tam arte coniunctam, ut esset affectio eius. Quod quidem argumentum futile esset, si secus sensissent haeretici et feminas Aeones a maribus re distinxissent. Et hinc iam apparet, cur lib. I. cap. 1. unumquemque Aeonem masculo-feminam esse dicerent, et primigenam ogdoada quatuor nominibus dumtaxat nuncuparent, omissis feminarum appellationibus. Quum enim hae masculorum affectiones essent, proprietates ac virtutes activae, non mirum si in numerum, qui ex distinctis unitatibus coalescit, proprie non venirent, et unusquisque Aeon masculo-femina diceretur, qui virtute activa gaudebat, quae ei instar feminae esset. Quum itaque iam constet, Aeones feminas a maribus indistinctas esse, Aeones, si proprie et ex rei veritate loqui velimus, esse non possunt plus quam quindecim, aut si iis adiungere libeat Horon, Christum et Spiritum sanctum ac Salvatorem, plus quam decem et no-

vem, in quorum duntaxat investiganda natura totus vertitur difficultatis cardo.

54. Eandem non fuisse Valentinianorum omnium de Aeonibus sententiam, ex Irenaeo, Tertulliano, Theodoreto et aliis exploratum est. In tantum enim Tertulliani aetate abscesserant a magistro discipuli, ut *nusquam iam Valentinus, solusque ad hodiernum Antiochiae Axionicus memoriam Valentini integra custodia regularum eius consolaretur* [1]. Immo nec nugivendis istis omnibus satis perspectum fuisse, quid sibi vellent, quove tenderent, nec involutae rei ideam definiendo usquam explicare potuisse, testatur Irenaeus lib. II. cap. 16. n. 9. Nam proposita sibi quaestione, quam nunc versamus, allatisque variis explicandarum emissionum modis, concludit: *Praeter has autem emissiones ego quidem iam non intelligo alteram posse eos dicere; sed ne ipsi quidem alteram quandam proprietatem emissam reddentes aliquando cogniti sunt nobis, licet valde multam de huiusmodi speciebus quaestionem habuerimus cum eis: hoc autem solum dicunt, quoniam emissi sunt unusquisque illorum, et illum tantum cognovisse qui se emisit, ignorans autem eum qui ante illum est. Iam non autem cum ostensione progrediuntur, quemadmodum emissi sunt, aut quomodo capit tale quid in spiritalibus fieri.* Et cap. 14. n. 8. *Hi paullatim assuetis his suadentes* (sic lego) *per pithanologiam assumere praedictam emissionem,* (sex priorum Aeonum) *inferunt neque congruentia, neque opinatas reliquarum emissionum species, ex Logo quidem et Zoë decem dicentes Aeonas emissos, de Anthropo autem et Ecclesia duodecim: et horum nec ostensionem, nec testimonia, nec verisimilitudinem, nec in totum aliquid talium habentes, frustra autem, et prout evenit, credi volunt, ex Logo et Zoë Aeonis existentibus emissum esse Bythium et Mixin etc.* Quibus verbis significat, Valentinianos quidem affirmasse Aeones ab Aeonibus emitti; sed ubi ad emissionum explicationem et ad definiendam Aeonum naturam ventum erat, haesisse prorsus, nec satis perspicuam vel suis vel aliorum animis earum rerum ideam informare potuisse. Si Colorbasum audiamus, primae saltem ogdoadis Aeones nihil aliud sunt quam plura variis unius et eiusdem rei affectionibus, actibus et perfectionibus indita nomina; non secus ac theologi catholici vulgo dicunt iustitiam, bonitatem, sapientiam etc. a Deo non re, sed cogitatione sola distingui, esseque unum et eundem Deum, qui pro diversa ratione modo iustus, modo bonus, sapiens etc. vocetur a nobis. *Quando* (inquit apud Irenaeum lib. I. cap. 12. n. 3.) *cogitavit aliquid emittere Propator, hoc Pater vocatus est; at ubi quae emisit, vera fuerunt, hoc Alethia vocatum est. Quum ergo voluit semetipsum ostendere, hoc Anthropos dictum est. Quos autem praecogitaverat, posteaquam emisit, hoc Ecclesia vocata est. Locutus est Anthropos Logon; hic est primogenitus Filius. Subsequitur autem Logon Zoë, et sic prima octonatio completa est.* Idem ergo supremus Pater est, qui diversa Patris, Alethiae, Anthropi etc. pro diversis ἐνεργείαις et officiis sortitur nomina; nec proinde censebat Colorbasus Aeones primae saltem ogdoadis substantias esse aut personas a Patre distinctas. Nec aliter sensisse Epiphanem puto, qui, ut superius vidimus, non modo Henoteta et Mono-

1) Tert. adv. Val. c. 4.

teta, id est, Bythum et Sigen, unum esse volebat, sed et emisisse, non emittentes, Monada et Hen, id est, totum priorum saltem emissionum mysterium meram emittentis ἐνέργειαν esse, non motum generationis proprie dictum; cuius terminus fuerit quidpiam ab emittente, non re, sed nomine tenus distinctum.

55. Tertullianus[1]) id discriminis inter Ptolemaeum et Valentinum constituit, quod hic Aeones non alias a divinitate distinxisset, quam ut notiones, affectiones et motus a re; ille vero Aeones in personales substantias a Deo separatas transformasset. *Eam (viam)*, inquit, *postmodum Ptolemaeus intravit, nominibus et numeris Aeonum distinctis in personales substantias, sed extra Deum determinatas: quas Valentinus in ipsa summa divinitatis, ut sensus et affectus et motus incluserat.* At quam parum sibi constiterit Tertullianus, ostendit quod lib. *adv. Prax.* cap. 8. scribit: *Valentinus probolas suas discernit et separat ab auctore, et ita longe ab eo ponit, ut Aeon patrem nesciat.* Et lib. I. contra Marcion. cap. 5. adversarium urgens, cur duos duntaxat, non plures Deos admitteret, addit: *Honestior et liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, Bythum et Sigen, quum usque ad triginta Aeonum fetus, tanquam Aeoniae scrophae, examen divinitatis effudit.* Ubi non modo triginta Aeones Deos appellat, sed aeque ad invicem et substantia et persona distinctos asserere videtur, atque duos Marcionis Deos: alias nullam inter utrosque comparationem instituere potuisset. Vix igitur quidquam certi hac in re in Tertulliani fide statuere possumus. Irenaeus vero, cui potior habenda fides, utpote a quo ceteri hauserunt, lib. I. cap. 1. et seqq. Ptolemaei, et cap. 11. Valentini sententiam describens, in eo duntaxat alterum ab altero discrepare docet, quod hic ὅρους duos, alterum inter Bythum et Aeones, alterum inter pleroma et Enthymesin; ille vero unum solum fingeret. Cetera, quod ad pleromatis naturam et ordinem attinet, concordes exhibet, nec discriminis a Tertulliano memorati usquam meminit. Plura quidem utriusque hypothesi addidisse discipulos, plura detraxisse non me latet: sed Epiphane et Colorbaso, de quibus superius egimus, exceptis, alios de Aeonum natura secus ac illos sensisse, nullibi legimus: ac proinde in ea re omnes fere omnium sententias convenire, pro certo statuere possumus. Quid vero de iis senserint, iam aperio.

56. Non eandem fuisse in Valentinianorum hypothesi Aeonum omnium conditionem, ex iis quae Irenaeus primis libri I. capitibus et alibi passim refert, liquido constare videtur. Immensum enim a ceteris Aeonibus discrepasse Nun seu Monogenem, certissimum est. Huic soli cognitus supremus Pater, reliquis vero omnibus invisibilis el incomprehensibilis erat. *Solus Nus, secundum eos, delectabatur videns Patrem, et magnitudinem eius immensam considerans exsultabat etc. Reliqui Aeones omnes tacite quodammodo desiderabant prolatorem seminis sui videre, et eam quae sine initio est radicem contemplari.* Uno verbo Nus ὅμοιός τε καὶ ἴσος τῷ προβάλλοντι, *similis et aequalis ei qui emiserat, et solus capiens magnitudinem Patris*, perfectissimaeque agnitionis luce collustratus: ceteri tam procul a Patre distantes, ut iis prorsus *incomprehensibilis* esset, *et non esset neque videre, neque audire eum, nisi per*

1) Tert. adv. Val. c. 4.

*solum Monogenem;* ignorantiae proinde tenebris suapte natura obvoluti. Longe igitur alterius, sublimioris ac perfectioris naturae Nus, quam ceteri Aeones. Et quamvis omnes in Aeonum nomine convenirent, natura dissimiles fuisse liquet. Porro de utrisque, quantum ex Irenaeo coniicere licet, sic statuendum videtur.

57. Monogenis quidem naturam divinam fuisse, extra dubium est. Qui enim similis et aequalis supremo Patri statuitur, perfecteque capiens magnitudinem eius, natura inferior esse non potest. Et quidquid de Deo Patre senserint haeretici, nisi penitus insanierint, huic Nun seu Mentem eius aequaverint necesse est. An vero, quod catholica fides de Dei Filio docet, Nun existimaverint personam subsistentem, a Patre distinctam, eiusdem tamen cum ipso substantiae, ipsique consubstantialem? Plura sunt quae contrarium suadere, meramque Patris affectionem, *ἐνέργειαν* aut proprietatem *ἀνυπόστατον,* non subsistentem esse probare videantur. 1°. Quod huic nullam actionem aut proprietatem tribuant, quae personam a Patre distinctam arguat. Logo quidem, Sophiae, Horo, Christo et Spiritui sancto, ac Salvatori, suas cuilibet actiones et affectiones adscribunt, quae personale quidpiam innuant; at Monogeni nullam, quae merae proprietati seu affectioni non subsistenti convenire non possit. 2°. Valentinianos a prioribus Gnosticis accepisse primam ogdoada superius ostendimus. At Simon Magus et Menander, Gnosticorum principes et coryphaei, eorumque discipuli Saturninus et Basilides, Iudaei quum fuerint, vel Iudaeorum anticipatis adversus sacrum trinitatis mysterium opinionibus imbuti, nusquam vere Christiani, ii nunquam fuerunt, qui plures in una Deitate personas confiterentur, rati videlicet cum Iudaeorum vulgo, personarum divinarum numero polytheismum induci. Quid de trinitate sentiret Simon, satis exploratum ex iis quae de eo refert Irenaeus lib. I. cap. 22. Aiebat nempe impiissimus ille, *esse se sublimissimam Virtutem, quae in Samaria quasi Pater descenderit, inter Iudaeos quasi Filius apparuerit, in reliquis vero gentibus quasi Spiritus sanctus adventaverit.* Quae demonstrant, Simonem non aliud de trinitate sensisse, quam quod postea senserunt Noëtus et Sabellius, unicam videlicet in Deo esse personam, quae pro diversis officiis diversa sortiretur nomina. Ut ergo censuerit Nun seu Unigenitum Patri similem esse et aequalem natura; certe nec censuit, nec censere potuit persona distinctum esse. Etsi postea dixerit Basilides, Simonis discipulus, apud Irenaeum lib. I. cap. 24. n. 4. *innatum et innominatum Patrem misisse primogenitum Nun suum,* quem *Virtutem incorporalem et Nun innati Patris* vocat, ad salutem gentium; qui apparuerit in terra homo et virtutes perfecerit, quique e crucifigere volentium manibus elapsus, adscenderit ad eum qui miserat eum, deridens eos, quum teneri non posset: eodem prorsus sensu dixit, quo postea Sabellius asseruit emissum esse Filium tanquam radium divinitatis, qui omnia illa perfecit, quae ad evangelii procurationem et humani generis redemtionem attinent: quo munere defunctus, rursus ad caelum assumtus est; quemadmodum radius emissus a sole, iterum recurrit ad solem: ac proinde in Iesum meram divinitatis efficientiam, ac veluti radiationem quandam, nec solidam, nec substantivam, manasse. Eadem itaque fuit et Valentinianorum sententia, qui de prima ogdoade cum Simone consentiebant:

nec ulla sive apud Irenaeum, sive apud Tertullianum, sive apud Epiphanium, sive apud alios praebent argumenta, se de trinitate personarum catholice sensisse, Et eapropter Athanasius in lib. *de salutari Christi adventu,* Valentinum Patripassianorum erroris reum facit, non quod Patrem vere passum esse affirmarit unquam, aut affirmare potuerit, qui nullam divinitatis cum humana Christi natura substantialem unionem agnovit; sed quod, si Filium Dei aliquatenus passum esse dixerit, hinc et Patrem, qui eadem cum eo persona erat, passum esse sequi videretur. 3°. Irenaeus ut primum ordinem emissionis, quem fingebant haeretici, nulla ratione defendi posse probet, ut quid certissimum et de quo ambigebat nullus, supponit, *Nun esse ipsum quod est principale et summum et velut principium et fons universi sensus; principalemque et primum eius quae est intus, absconditae et invisibilis affectionis locum continere, a qua sensus generatur:* ut inde inferat nonnisi absurde omnino dici, Nun emitti. Id enim *compositum et corporalem* Deum facere est: *ut sit separatim quidem qui emisit Deus; separatim autem qui emissus est, sensus* [1]). Sed quia probe sciebat, respondere haereticos, Nun *non emissum extra Patrem, sed in ipso Patre;* statim infert: *primo quidem superfluum esse etiam dicere emissum esse eum. Quemadmodum enim emissus est, si intra Patrem erat? Emissio enim est eius, quod emittitur, extra emittentem manifestatio. Post deinde hoc emisso et is qui est ab eo Logos, erit intra Patrem etc.* Quae quidem Irenaei argumentatio manifeste probat, duo haec ab haereticis negata non fuisse, Nun *principalem et primum eius, quae est intus invisibilis affectionis locum continere;* et Nun *non emissum esse extra Patrem, sed in ipso Patre:* ac proinde Nun, ex eorum hypothesi, meram Patris affectionem esse ἀνυπόστατον, non subsistentem. Nam utrumque si negassent haeretici, si Nun a Patre persona distinxissent, vanum esset et futile prorsus Irenaei argumentum: totum enim quantum est, hoc principio nititur: *Nus mera Patris affectio est, Nus intra Patrem emittitur,* id est, sic a Patre emittitur, ut a Patre non distinguatur, ne compositus dicatur Pater: *Ergo vane emissus dicitur. Emissio enim est eius, quod emittitur, extra emittentem manifestatio.* Quod igitur intra Patrem manet, nec ab eo distinguitur, frustra emissum dicitur. Negato proinde principio, totum quod hoc innititur aedificium ruat necesse est. Et certe si eadem fuisset haereticis de Monogene suo sententia, quae Catholicis est de unigenito Dei Filio; si illum a Patre sic emitti docuissent, ut persona tantum, non substantia ab eo distingueretur, eam refellere nusquam in animum sibi induxisset Irenaeus, catholicae fidei propugnator acerrimus. Nec enim, puto, displicuisset, quod προβολῆς seu emissionis nomine, de aeterna Filii Dei generatione loquentes, usi fuissent: hoc quippe veteribus Catholicis ingratum non fuisse, liquet ex Tertulliano lib. *adv. Prax.* cap, 8. immo ex ipso Irenaeo lib II. cap. 28. n. 6. Minus adhuc displicere potuit, quod non eandem Unigeniti et Patris personam esse voluerint: haec enim catholica fides est. Id igitur solum offensionem apud Irenaeum habere potuit, quod Nun seu Unigenitum a Patre nec natura nec persona distinguentes, emissum tamen vellent: quod re-

1) Iren. adv. haer. II, 13.

vera absurdum est. Et hinc ex haereticorum hypothesi tria haec absurda necessario consequi demonstrat toto cap. 13. Primo, quod nominibus abusi, emissum id dicerent, quod ne quidem in hominibus ipsis, licet compositis, emitti potest. 2°. Quod Nun ab Ennoia Patris emissum dicentes et a Nu Logon: *hominum* ipsorum *affectiones et passiones et intentiones mentis*, dum cogitat ac secum ipsa loquitur, *describerent et applicarent omnium Patri. In hominibus* siquidem *compositis natura et ex corpore et anima subsistentibus, capit dici,* a Nu sensum generari et Ennoian et Enthymesin: quae quidem omnia, quum *in cognitionem conterminentur* et *in verbum* mentis *coëmittantur,* a Nu *secundum appellationem duntaxat, perseverantiam, augmentum* et successionem, non secundum rem differunt: haec enim omnia pendent a Nu, qui ea *gubernat et a semetipso per ea quae praedicta sunt, sicut per radium, emittit verbum.* Ast Deo, qui totus simplex est, totus sibi similis et aequalis, totus sensus, totus spiritus, totus cogitatio et ratio, nihil simile affingi potest, nisi compositus ac mutationi obnoxius dicatur. 3°. denique, Deum a Deo separari et in eo aliud et aliud supponi. Quum enim Nus in ipsis hominibus sit quid primum et principale, a quo cetera omnia pendent et emittuntur; emitti non potest, nisi aliud quidpiam et anterius et superius supponatur, a quo emittatur; quod quidem sine manifesta contradictione, ne quidem in hominibus ipsis statui potest. Quisquis ergo Dei, cuius natura est, ut sit totus Nus seu Mens, Nun emitti fingit, quidpiam Dei mente, ac proinde Deo ipso prius et superius, a quo emittatur, supponit; ac consequenter Deum a Deo separat et quasi *aliud ab alio emitti* blasphemat.

58. De reliquis Aeonibus, Logo, Anthropo, Bythio et ceteris, non idem ferri posse iudicium putem. Omnes eiusdem conditionis exstitisse, omnibus ignotum et invisibilem fuisse supremum Patrem, omnes cupidinem videndi Patris incessisse, omnes ignorantiae labe maculatos, omnes, novissimum praesertim, variis perturbationum aestibus obnoxios, passim testatur Irenaeus. Certe Logon ipsum a communi ceterorum vitio immunem non fuisse, et Patrem, perinde atque alios, ignorasse, ut quid certum ex haereticorum sententia supponit s. doctor, lib. II. cap. 13 et 16. ut hinc blasphemias eorum retundat. Omnes proinde natura inferiores fuisse Patre, et ab eo plus quam hypostasi aut ratione distinctos, quilibet confiteatur necesse est. Quemlibet enim sibi Deum finxerit Valentinus, quamlibet rudem, et, ut ita dicam, concretam eius intelligentiam animo conceperit; non tamen adeo plumbeum exstitisse, et tam enormiter desipuisse credam, ut quos Aeones, personas aut perfectiones divinas esse voluisset, ignorantiae et perturbationibus obnoxios dixisset. Naturalis siquidem atque insita in omnium animis Dei notio unicuique suggerit, id omne quod aut persona aut perfectio divina est, infinitum quum sit, divinum ac Deus ipse, omnem ignorantiae, perturbationis aut imperfectionis umbram procul a se ablegare. Et tamen Logon aliosque ex eo prognatos Aeones veras personas esse, non simplices duntaxat affectiones aut proprietates, contendebant Valentiniani. Id invicte, ni fallor, concluditur ex actionibus et *passionibus,* quas eis adscribebant, cupidine videndi Patris, exquisitione Patris, ignorantia et perturbationibus; quae nonnisi personis convenire et de iis dici possunt. Eodemque modo iudicandum videtur de Logo, Anthropo etc. atque de Horo, Christo et Spi-

ritu sancto, ac Salvatore. Hos autem virtutes esse per se subsistentes, verasque personas, manifeste sequitur ex actionibus quas iis adscribunt haeretici, prioribus libri primi capitibus. Christum a matre adhuc sub umbra degente genitum fuisse, et quidem eadem umbra obscuratum, volebat Valentinus; statim vero in pleroma eum recurrisse, sic tamen ut Iesum postea procreasse assereret. Quae ostendunt et quam ceteris Aeonibus ignobilior esset Christus, ex haeresiarchae istius sententia, et quam ab eis distinctus. Quidni pariter ex similibus actionibus et affectionibus idem de Logo et aliis inferre liceat? Deinde Irenaeus lib. II. cap. 13. n. 6. ut probet frustra ab haereticis Nun intra Patrem emissum dici, tanquam absurdum quid in eorum hypothesi infert, hoc semel posito, *et eum qui est ab eo Logos, fore intra Patrem, similiter autem et reliquas Logi emissiones.* Quod quidem argumenti genus, ut valeat, manifeste supponit, Valentinianorum principiis repugnare, Logon ceterosque ab eo emissos Aeones esse intra Patrem. Et revera cap. praecedenti n. 5. asserit endiatheton, id est, intus mente conceptum non esse eorum Logon, sed externum et a Patre adeo distinctum, ut propriam haberet substantiam a substantia Patris diversam. Nempe postquam ostendisset, Sophiam separatim a coniuge Theleto nihil quidquam pati aut generare potuisse, et in uno et eodem pleromate stare simul non posse Sigen et Logon, *Silentium et Verbum,* praeoccupans adversariorum responsiones, subdit num. 6. *Si enim unitas coniugationes dixerint,* id est, si Aeones feminas a masculis non aliter distinxerint, quam virtutes, proprietates et affectiones a re cuius sunt, *soluta est eorum universa argumentatio. Quomodo enim unitis eis, Sophia sine coniuge labem generavit? Si autem,* pergit ille, *sicut in emissione unumquemque ex Aeonibus propriam substantiam habere dicent; quemadmodum in eodem ostendi potest Sige et Logos?* Tam certum igitur erat apud haereticos, Logon, et unumquemque ex masculis Aeonibus ab eo emissis, propriam habere substantiam, ut vereatur Irenaeus ne hinc respondendi ansam arripiant, et feminas propriam habere substantiam; quod tamen eorum opinioni contrarium erat. Logon itaque et alios ex eo natos Aeones sic extra Patrem emissos fatebantur, ut unicuique eorum propriam substantiam a substantia Patris distinctam tribuerent. Praeterea Irenaeus eodem cap. 13. n. 9. perstringens haereticorum de Logi et Zoës emissione somnia, ait: *Et non secundum descensionem ea* (sic lego, non *et*) *quae sunt talia acceperunt emissiones; sed earum virtutum quae semper sunt cum Deo, appellationes sunt, quemadmodum possibile est et dignum hominibus audire et dicere de Deo. Appellatione enim Dei coobaudientur sensus et verbum et vita et incorruptela et veritas et sapientia et bonitas et omnia talia.* Principium hoc Catholicis omnibus certissimum opponit haereticis: aliud igitur hi sentiebant. Opinabantur proinde Logon, Veritatem, Vitam, Sapientiam etc. non earum virtutum, quae semper sunt cum Deo, appellationes esse, nec appellatione Dei coobaudiri; sed a Deo re et natura distingui; ita ut Deus sine iis nedum intelligi possit, sed et reapse aliquando exstiterit, ut quem fingerent infinitis saeculorum intervallis antiquiorem Aeonibus [1]).

59. Nec a verosimili abhorrens cuiquam videri debet, quod Verbum

1) Iren. adv. haer. I, 1.

et Sapientiam a Mente Patris et ab ipso Patre separarint Valentiniani. Tam enim indivulse cohaeret Ἐνθύμησις cum ἐνθυμοῦντι, quam λόγος cum cogitante. Et tamen Ἐνθύμησιν Sophiae sic ab ea separabant, ut utrique diversam prorsus substantiam tribuerent. Quidni similiter Logon et Sophiam a Nu et a Patre divellere potuerint? Absurdissima haec si quis dicat, lubens fatebor; immo adeo absurda dicam, ut nullus unquam, nisi emotae mentis homo haec in animum inducere possit. Verum non quid cum recta ratione consentiat pugnetve, sed quae fuerint Valentinianorum dogmata, hic inquirimus. At, inquis, Irenaeus lib. II. cap. 16. n. 6. expendens, *quemadmodum emissi sunt reliqui Aeones,* id est, Logos, Anthropos et ceteri, varios explicandarum emissionum modos proponit. Utrum, inquit, *uniti ei qui emiserit, quemadmodum a sole radii; an efficabiliter et partiliter,* id est, an a principio emittente soluti et seiuncti, *ut sit unusquisque eorum separatim, et suam figurationem habens, quemadmodum ab homine homo, et a pecude pecus? Aut secundum germinationem, quemadmodum ab arbore rami? Et utrum eiusdem substantiae existebant his qui se emiserunt, an ex altera quadam substantia substantiam habentes? Et utrum in eodem emissi sunt, ut eiusdem temporis essent sibi; an secundum ordinem quendam, ita ut antiquiores quidam ipsorum, alii vero iuniores essent? Et utrum simplices quidem et uniformes, et undique sibi aequales et similes, quemadmodum spiritus et lumina emissa sunt; an compositi et differentes, dissimiles membris suis?* Quibus diversas haereticorum sententias referre ac complecti videtur; ac proinde innuere quorundam opinionem fuisse, unitos emitti Aeones ei qui emittit, quemadmodum soli radios; quorundam vero, eiusdem substantiae existere his qui se emiserunt; aliorum denique, simplices et uniformes esse, et undique sibi aequales et similes, quemadmodum spiritus et lumina. Sed praeterquam quod non negaverim paucos quosdam ex ipsis, ut Colorbasaeos, existimare potuisse, sic emitti Aeones unitos emittenti, ut soli radios; es iis tamen quas refert et confutat Irenaeus, diversis explicandarum emissionum rationibus concludi posse non crediderim, his omnibus usos fuisse Valentinianos. Nempe id agit vir sanctus, quod in confutandis obscurioribus sententiis fieri vulgo solet: ut invicte refellantur, omniaque adversariis effugia praecludantur, omnes quas adhibere possent explicandi rationes responsionesque referuntur: non quod revera omnes adhibeant, sed ut, etiamsi adhiberent, eorum sententia a sana ratione abhorrere demonstretur. Hoc vero Irenaei consilium fuisse non dubitabit, quisquis attenderit ad ea quae subiicit n. 9. *Praeter has autem emissiones ego quidem iam non intelligo alteram posse eos dicere; sed ne ipsi quidem alteram quandam proprietatem emissam reddentes aliquando, cogniti sunt a nobis, licet valde multam de huiusmodi speciebus quaestionem habuerimus cum eis.* Non ait eas esse emissiones quas probant, sed eas esse emissiones omnes possibiles, quas *dicere possunt,* et praeter eas non intelligere se alteram eos posse dicere; nec alium quempiam emittendi modum audivisse se unquam ab ipsis. Sed tantum abest [ut] eas omnes emissiones sibi adsciscerent Valentiniani, ut vix ulla certa hypothesi stare possent, et quaestionibus sibi ea de re propositis facere satis. Id perspicue tradit Irenaeus verbis sequentibus: *Hoc autem dicunt, quoniam emissi sunt unusquisque illorum, et illum tantum cogno-*

*visse qui se emisit, ignorans autem eum qui ante illum est. Iam non autem cum ostensione progrediuntur, quemadmodum emissi sunt, aut quomodo capit tale quid in spiritalibus fieri.* Et eapropter ad solvendas propositas sibi difficultates explicandamve sententiam parum adeo comparati erant, ut auctore nostro teste lib .III. cap. 15. n. 2. *Si aliquis ex his qui audiebant eos, quaereret solutiones, vel contradiceret eis, hunc quasi non capientem veritatem, et non habentem de superioribus a matre sua semen affirmantes, in totum nihil dicerent ei, mediarum partium dicentes esse illum, hoc est, psychicorum.* Quod homines ostendit temere quidquid in buccam veniret proloquentes, id vero nec explicare, nec certis rationibus munire valentes.

60. Quantum vero ex verbis eorum et ex recepta apud omnes hypothesi coniicere licet (nam ex iis solis, velimus, nolimus, ferenda sententia), Logon ceterosque posteriores Aeones fuisse substantias quasdam per se subsistentes, sed supremo Deo longe inferiores, concludere possumus. Angelici porro ordinis non immerito quis dixerit: hancque haereticorum istorum mentem esse haud difficile probaverit. Primo enim Marcosii, qui nihil fere a ceteris Valentinianis dissidebant, nisi quod, ut pretium nugis adderent, ad symbolicam litterarum et elementorum farraginem, pythagorico more, omnia revocabant, tradita sub his aenigmatis Aeonum genesi concludunt: *τοὺς δὲ φθόγγους ὑπάρχειν τοὺς μορφοῦντας τὸν ἀνούσιον καὶ ἀγέννητον Αἰῶνα· καὶ εἶναι τούτους μορφάς, ἃς ὁ Κύριος ἀγγέλους εἴρηκε, τὰς δὲ διηνεκῶς βλεπούσας τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός. Sonos autem eos esse, qui formant* (exprimunt) *insubstantivum et ingenitum Aeona, et esse has formas, quas Dominus angelos dixit, quae sine intermissione vident faciem Patris.* Nihil clarius: soni, id est, Aeones, angeli sunt de quibus Christus Matth. XVIII, 10. dixit: *angeli eorum in caelis semper vident faciem Patris mei qui in caelis est.* Haec vero non de omnibus Aeonibus, sed de posterioribus duntaxat intelligi, patet ex latissimo, quod inter primam tetrada et reliquos Aeones interesse volebant, discrimine. Illius siquidem *nomina sancta sanctorum intelligi, quae non possunt enarrari, intelliguntur autem a solo Filio, quae Pater scit quaenam sunt,* esse dicebant lib. I. cap. 15. n. 1. Quae demonstrant quanto intervallo prima tetras superaret secundam, ac decada et dodecada; hasque proinde solas angelici ordinis esse posse. 2°. Valentinianos a Simone Mago, Menandro, Saturnino, aliisque Gnosticorum principibus, prima doctrinae suae principia et rudimenta, et, ut ait Irenaeus, *initia emissionum* accepisse, iam non semel diximus. At illos primis et summis Aeonibus immediate subiecisse angelos, archangelos, virtutes, potestates etc. diserte docent Irenaeus[1]), Epiphanius[2]), Theodoretus[3]) et alii. Angelos enim ab Ennoea Patris (procul dubio interposito Nu seu Monogene, quem ab eo re non distinguebant) emissos esse volebant Simon et Menander. Nec alia fuit Saturnini sententia, qui, referente Irenaeo, *similiter ut Menander, unum Patrem incognitum omnibus ostendit, qui fecit angelos, archangelos, virtutes, potestates,* haud dubie quin per Ennoeam et Nun. Constat tamen,

---

1) Iren. adv. haer. I, 23. 24. 2) Epiph. Haer. XXI, seqq. 3) Theodor. haer. fabb. I, 1 et seqq.

et a nobis superius probatum est, veteres illos Gnosticos, perinde atque Valentinianos, e Nu eduxisse vel Anthropon, vel Logon; e prima tetrade secundam. Dum igitur ab Ennoea et Nu immediate emissos asserunt angelos, dilucide satis, ni fallor, mentem exponunt, significantque, quid posteriorum Aeonum nomine intelligerent, angelos videlicet, archangelos, potestates etc. Solus Basilides, *ut altius aliquid et verisimilius invenisse videretur, in immensum extendit sententiam doctrinae suae;* vel, ut loquitur Epiphanius, *a Saturnino et Simone Mago erroris argumenta mutuatus est, quae alia ratione tractare et maiore cum pompa enarrare instituit.* Nam angelos paullo longius a Nu et Ennoea removit, interpositis nimirum Logo, Phronesi, Sophia et Dynami: quos quidem Aeones non re, sed virtute duntaxat et ratione *ab innato Patre* distinxisse videtur. Sed in hoc cum magistris consensit, quod primis illis ac summis Aeonibus angelos immediate subiiceret. *A Dynami* siquidem *et Sophia virtutes et principes et angelos, quos et primos vocabat,* genitos esse asseruit. Hoc ergo solum inter Valentinianos et Gnosticos interfuisse videtur, quod hi primi ordinis angelos e supremis Aeonibus perturbate, nulloque certo ordine ac numero educerent; illi vero ordinatim componerent, ac sub certis quibusdam coniugationibus, in decada et dodecada, quasi in agmina divisos collocarent.

61. Dixi primi ordinis angelos: multiplex enim apud illos fuit, neque existimandum angelos illos, quos a summis Aeonibus emissos volebant, eiusdem ordinis ac dignitatis fuisse cum iis quibus mundi huius fabricationem adscribebant. Et quamvis alii ab aliis gradatim descenderent, maximum tamen inter priores et posteriores interiectum erat intervallum. Id ex Saturnini hypothesi manifestum est, qui licet *unum Patrem* esse diceret, *qui fecit angelos, archangelos, virtutes, potestates;* non tamen ab his *mundum factum, et omnia quae in eo,* sed *a septem quibusdam aliis angelis* asserebat. Clarius adhuc ex Basilide, qui *virtutes et principes et angelos,* quos a Sophia et Dynami emissos esse contendebat, *primos vocabat, a quibus alteros et alteros principes et angelos factos esse dicebat: eos autem, qui posterius continent caelum, quod etiam a nobis videtur, constituisse ea quae sunt in mundo omnia.* Sic pariter et *Carpocrates et qui ab eo, mundum quidem, et ea quae in eo sunt ab angelis multo inferioribus ingenito Patre factum esse dicebant.* Nempe angeli illi inferiores extra pleroma constituti erant; alii intra pleroma degebant; et hi in multos ordines dispositi. Alii quippe dignitate et ordine praestantiores, vocabantur Aeones (quo etiam nomine angelos identidem donavit Synesius superius a nobis citatus in hymnis), quasi Dii secundarii et ad divinitatem ceteris propius accedentes: alii ordinis inferioris, satellites Salvatori destinabantur. Angelorum etiam, qui extra pleroma versabantur, non unus erat ordo, sed multiplex, alius alio sublimior et dignior: alii enim angeli, alii archangeli, quorum omnia varia officia et veluti praefecturae: ita tamen ut pleromatis angelis superioribus, quorum ministri erant, subessent. Nam in rebus creatis condendis in id potissimum incubuerat *Salvator* per Enthymesin, ut *in Aeonum honorem omnia faceret* et imaginem pleromatis invisibilis in omnibus exprimeret, ut refert Irenaeus lib. I. cap. 5. Ut ergo Demiurgus angelos sibi subiectos, sic Nus sibi subditos habebat. Logos proinde angelus

erat, qui Dei mentis veluti verbum ac interpres oracula divina ceteris pandebat, ac per eos, per *Salvatorem* maxime, hominibus manifestari curabat: quique rerum omnium rationes et ideas, quas divina mens complectitur, per Bythium, Ageraton etc. certa quadam proportione atque norma in *Salvatorem* veluti derivabat, ut hic secundum hoc exemplar cuncta per Enthymesin et Demiurgum effingi studeret; et eapropter *Salvatorem receptaculum Christi* superioris *et universae plenitudinis, et ex omnibus generatum esse dicebant: quapropter beneplacitum vocari, quoniam universum pleroma bene sensit per eum glorificare Patrem. Alii autem ex solis decem Aeonibus, qui sunt a Logo et Zoë emissi, et propter hoc Logon et Zoën dici eum, parentum nomina custodientem* [1]). Homo etiam et Ecclesia angelus fuit, qui spiritalibus hominibus, seu ecclesiae in terris degenti praefectus, hanc per Aeones sibi subditos et per Salvatorem ad *exemplum superioris ecclesiae* instituit et informavit, seu, ut loquebatur Ptolemaeus, *ἐφανέρωσε καὶ ἐγέννησε, in lucem edidit generavitque.* Hinc etiam inferiorem hanc ecclesiam, seu spiritales homines, ut vocabant, imaginem superioris ecclesiae dicebant. Hinc etiam quidam eorum *Salvatorem ex duodecim Aeonibus, his qui sunt ab Anthropo et Ecclesia facti, generatum* esse volebant: *et propter hoc Filium hominis se confiteri, velut postgenitum* (*ἀπόγονον*, nepotem) *Anthropi.* Marcosii vero asserebant *ab Anthropo et Ecclesia, Logo et Zoë virtutes emanatas generasse eum, qui in terra manifestatus est, Iesum. Et Logi quidem locum adimplesse angelum Gabriel, Zoës autem Spiritum sanctum, Anthropi autem, Altissimi virtutem: Ecclesiae autem locum virginem ostendisse. Et sic, inquiebant, ille qui est secundum dispositionem, ὁ κατ' οἰκονομίαν) generatur autem eum* (*παρ' αὐτῷ,* ex eo, Anthropo, ni fallor) *homo, quem Pater omnium transeuntem per vulvam elegit per Verbum ad agnitionem suam* [2]), id est, ut per eum hominibus innotesceret. Quibus mire confirmantur quae modo diximus, angelos inferiores, ex haereticorum sententia, superioribus pleromatis ministrasse, et Iesum a Verbo tanquam divinae mentis interprete electum, ab Anthropo vero tanquam ecclesiae duce et praefecto in lucem editum, ut per Salvatorem oracula divina hominibus funderet, inferioremque ecclesiam fundaret et institueret.

62. Quae vero hic de inferioribus Aeonibus effutiunt isti, totidem segmina sunt, partim ex Scripturis et traditione misere dissectis, partim ex Platonicorum philosophematibus huc male translatis collecta, pessimeque simul consuta. Nimirum in Scripturis legerant, per Verbum Dei facta esse omnia, Deum Patrem invisibilem esse, neminem unquam Deum vidisse; audierant a pluribus antiquis ecclesiae patribus, Deum Patrem invisibilem semper mansisse, nec usquam hominibus manifestatum per se ipsum fuisse, sed per Verbum suum, quod iisdem identidem sub visibili specie conspiciendum se praebebat, loquebaturque, ut eo videndo et audiendo paullatim assuescerent: viderant in iisdem Scripturis passim, verbum Domini factum esse ad prophetas et in iis locutum fuisse; angelos tamen saepius in Dei nomine et persona verba fecisse et sub humana figura hominibus apparuisse, legem disposuisse et ordinasse, ecclesiae curam gessisse, Christum nostrum angelum novi Testamenti

1) Iren. III, 16, 4. I, 12, 4. 2) Iren. I, 5, 6. 8, 5: 12, 4. 15, 3.

vocari, et alia eiusmodi. Quae omnia inepte consuentes, fabulam, quam dixi, contexuerunt, Logon et Anthropon angelos esse a Dei mente emissos, ut oracula divina funderent, conspiciendosque hominibus se praeberent, ac successione quadam aliorum Aeonum *Salvatorem*, angelum testamenti, gignerent, qui Iesum ecclesiae conditorem illustraret et in hunc descenderet, in quo proinde Logos et Anthropos exprimerentur.

63. At si christiana religio et Scriptura formam, platonica dogmata materiam toti fabulae praebuerunt. Platonici praeter unam *πρεσβυτάτην αἰτίαν*, *antiquiorem ac superiorem caussam*, ut loquitur Iamblichus [1]), quae Diis omnibus supereminet, multiplex Deorum genus distinguebant; alios qui sunt in hoc mundo, alios qui in intelligibili. Ut de posterioribus duntaxat hic agam, hos Proclus in *νοητούς*, *intelligibiles*, et *νοερούς*, *intellectuales*, seu intelligendi facultate praeditos dividit. Similis est illa Chaldaeorum apud Damascium Deorum series, *αἱ πηγαί*, *fontes*, *οἱ νοεροί*, *intellectuales*. De quibus licet, pro more, obscure omnino et allegorice dissererent, haec tamen, quantum assequor, ex eorum sermonibus erui posse videntur. Dii illi, quos *πηγὰς* et *νοητοὺς* vocant, ipsissimae sunt divinae mentis ideae, supremaque rerum omnium exemplaria in intimo Dei intellectus sinu recondita; multiplicia quidem, si terminum spectes, res videlicet quas exprimunt et exhibent; unum quid vero et simplicissimum Ens, si cum Deo conferas, a quo nec re distinguuntur, nec separantur. Hancque Platonicorum genuinam esse doctrinam, superius demonstravimus. Si cui vero scrupulum iniiciat, quod ideae divinae appellentur Dii, hunc eximet Proclus scribens lib. I. Platonic. theol. cap. 24. multis in locis Platonem ea, quae Deos participant, iisdem nominibus exornare et Deos vocare: *πολλαχοῦ δὲ ὁ Πλάτων καὶ μετέχοντα τῶν Θεῶν, τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν ἀποσέμνει* [*ἀποσημαίνει*] *καὶ Θεοὺς ἐπονομάζει.* Ex quo concludit, alium quidem esse simpliciter Deum, alium propter unionem, alium propter communionem, alium propter connexionem, alium vero propter similitudinem. *Ληπτέον τοίνυν ἐκ τούτων ἁπάντων, ὅτι Θεὸς ὁ μέν ἐστιν ἁπλῶς Θεός, ὁ δὲ καθ' ἕνωσιν, ὁ δὲ κατὰ μέθεξιν, ὁ δὲ κατὰ συναφήν, ὁ δὲ καθ' ὁμοίωσιν.* Porro ideae divinae *αἱ πηγαὶ* dicebantur, quod rerum omnium fontes et principia sint, et veluti archetypa, quae Deus agendo imitatur: Dii autem *νοητοί*, quod utpote spiritales divini intellectus affectiones, sola mentis intelligentia comprehendi queant. Dii vero *νοεροί*, intellectuales, sunt angeli superiores ac Deo propiores, intelligendi facultate pollentes, seu mentes illae caelestes, quibus divina illa exemplaria, pro intelligentiae viribus, contemplari et exprimere, et ad eorum normam opera dirigere datum. Et ita sensisse Platonicos satis aperte significat Proclus, qui lib. III. cap. 21. post *τὰ πρώτιστα καὶ ὑψηλότατα γένη τῶν Θεῶν*, *prima et altissima genera Deorum*, *νοητῶν* videlicet, immediate collocat *τὰ δεύτερα καὶ ἀγγελικὴν ἔχοντα τάξιν*, *Deorum genera secunda et angelicum habentia ordinem.* Itaque Dii *νοεροί*, qui secundas in ordine Deorum mundi intelligibilis tenebant, sunt ipsimet angeli superiores. Consentit et Iamblichus, qui Sect. II. cap. 2. 3. et seqq. primo loco Deos *νοητοὺς* constituit. His proxime accedunt archangeli, quos sequuntur angeli.

---

1) Iambl. Sect. V, c. 9. Sect. I, c. 19.

Archangelos autem secundum Deorum gradum obtinere, non obscure innuit cap. 7. ubi de Deorum, archangelorum et angelorum, dum sese videndos offerunt, speciebus disserit. *Dii,* inquit, *circa se Deos vel angelos adstantes habent, archangeli adsciscunt sibi alios angelos etc.* Haud dubium enim, quin Dii illi, quos Dii adstantes habent, archangeli sint, quos immediate post Deos *νοητοὺς* statuit. Sed rem totam omnium clarissime demonstrat Ficinus iam a nobis citatus, in Comment. in Conviv. cap. 3. ubi triplicem, ex Platonis sententia, mundum distinguens: *Primum omnium,* inquit, *est Deus universorum auctor; quod ipsum bonum dicimus. Hic mentem prius creat angelicam: deinde mundi huius animam, ut Plato vult: postremo mundi corpus. Mens angelica primus mundus est a Deo factus etc.* Adeo certum est, Platonicorum mundum intelligibilem aliud nihil continere, praeter primam caussam, formarum omnium et specierum feracem, et angelos. Hanc vero ipsissimam esse Valentinianorum et Gnosticorum omnium hypothesin manifeste patet. Quid enim aliud prima illa *πρεσβυτάτη αἰτία,* superior et antiquior caussa, quae Diis omnibus supereminet, quam Valentinianorum *Proarche, Propator* et *Bythus, in invisibilibus et inenarrabilibus altitudinibus praeexistens, invisibilis, sempiternus, ingenitus, in silentio et in quiete multa degens in immensis saeculorum intervallis,* antequam Aeones emitteret? Quid aliud Dii *νοητοί, intelligibiles,* paternae mentis ideae, formae et exemplaria, ad quorum exemplum cuncta effinxit, quam Ennoia, Nus et Veritas, *radix omnium;* Nus, inquam, *Pater et initium omnium,* in quo supremus *Pater praemisit omnia seminaliter?* Quid aliud Dii Platonicorum *νοεροί,* intellectuales, divinarum idearum contemplatores et imitatores, archangeli seu angeli superiores, quos gradatim alterum ex altero derivabant, et quibus, ut vult Plato in Timaeo, mandat Deus, ut ad imitationem sui rerum inferiorum fabricationem aggrediantur; quam haereticorum secundi Aeones, quos *omnes in intellectum et desiderium exquisitionis sui Patris adducere vult* Nus, quique ad divinae mentis ideas attenti, *volentes et ipsi de suo clarificare Patrem, emittunt emissiones,* alios videlicet Aeones, quos in agendo successione quadam ac serie dirigunt, et quorum ministerio suprema rerum exemplaria in condendis rebus exprimi curant? Tanta inter utramque hypothesin affinitas est, ut quum maior esse non possit, eadem prorsus esse videatur. Hoc tantum interest, quod altera tota ad profanam Gentilium theologiam comparata sit; altera vero Scripturarum ope tantillum ad christianam theologiam deflexa sit, sed nugis istis ita defoedatam, ut quae cui praeferenda sit, ambigas. Vereor, ne si latius et per partes, quod facile fieri posset, expenderetur utriusque systematis affinitas, longius excurreret oratio; erudito lectori viam aperuisse sufficiat. Interea ex hactenus dictis, ni fallor, concludet, non modo posteriores Valentinianorum Aeones, ipsissimos Platonicorum archangelos fuisse; sed et invisibile et spiritale illud pleroma a mundo intelligibili Platonis, ut exemplum ab archetypo, manasse. Iam ad alteram Valentiniani systematis partem, nimirum Achamothae fabulam, seu ea quae extra pleroma contigerunt, sermonem convertamus, tempus est.

64. Extra pleroma Sophiae Enthymesin *cum appendice passione relegatam* dicebant Valentiniani, in umbra et vacuo, formae, figurae ac

luminis expertem misere iacentem, ubi per necessitatem effervescebat. Postea vero quam eius auxilio venit superior Christus ac odore quodam immortalitatis perfudit, forma ei indita secundum substantiam, melior quidem eius conditio fuit, ita ut rudem indigestamque rerum omnium creatarum molem iam profundere et aliquantulum secernere coeperit: nondum tamen ab omni calamitate liberata, donec missus ad eam *Salvator* scientiae formam ei indiderit et a perturbationum aestu solverit. Latentem sub his aenigmatis platonicam mundi animam deprehendere haud arduum. Plato, pro eo cui de industria studebat, allegorico ac symbolico philosophandi more, totum hoc Universum esse fingebat *ζῶον ἔμψυχον καὶ ἔννουν*, animal quoddam vivens ac intelligens, ex corpore et anima concretum. Corporis universi nomine intelligit *τὸ ὁρατὸν καὶ ἁπτόν*, materiam quae videri et tangi potest. Quod vero tum ipse, tum discipuli eius tam magnifico verborum apparatu de anima mundi disserebant, ad illud referebatur, et ex eo decerptum erat quod Gen. I. 2. scriptum legitur: *Spiritus Dei ferebatur super aquas*; id est, super informem ac indigestam totius universi materiam, ut ei formam, motum, vitam ac fecunditatem inspiraret. Nempe Plato per *spiritum Universi, universalem spiritum, animam mundi,* sapientiam, virtutem seu efficientiam Dei intelligit, quae cuncta movet, dirigit, ordinat et disponit. Sic enim ipse describit lib. x. de Leg. pag. 896. *ψυχὴν ταὐτὸ ὄν, καὶ τὴν πρώτην γένεσιν καὶ κίνησιν τῶν τε ὄντων καὶ γεγονότων καὶ ἐσομένων, καὶ πάντων αὖ τῶν ἐναντίων τούτοις· ἐπειδή γε ἀνεφάνη μεταβολῆς τε καὶ κινήσεως ἁπάσης αἰτία ἅπασι. Idem esse et animam et primam originem, motumque eorum quae sunt, quae fuerunt et erunt, omniumque rursus his contrariorum: quando quidem et mutationis et universi motus omnibus caussa est.* Et paullo post vocat *ψυχὴν διοικοῦσαν καὶ ἐνοικοῦσαν ἐν ἅπασι τοῖς πάντῃ κινουμένοις, animam regentem et in omnibus, quae moventur, inhabitantem.* Unde concludit, animam ante corpus exstitisse, corpus vero secundum et post animam natum esse, quandoquidem hoc ab ea regatur et moveatur: quod enim alteri caussa motionis est, hoc prius sit necesse est.

65. Porro illam mundi animam non statim perfectam omnibusque numeris absolutam fuisse censebant Platonici. Nam, ut ait Plato in Timaeo, quum vellet mundi architectus mundum intellectuale animal facere, neque posset intellectus absque medio adesse corpori, coniunxit intellectum quidem animae, animam vero corpori, atque adeo ut medio infuderit mundo, et inde per cuncta diffuderit. Prius ergo condidit animam Deus, nondum proinde perfectam donec intellectu ditaret. Sed rem totam melius et ad propositum nostrum aptius edisserit Ficinus cap. 3. in Conviv. Platonis, ubi Platonicorum sententiam explicat. *Principio,* inquit, *Deus mentis illius creat substantiam, quam etiam essentiam nominamus. Haec in primo illo creationis suae momento informis est et obscura. Quoniam vero a Deo nata est, ad Deum sui principium ingenti quodam appetitu convertitur. Conversa in Deum, ipsius radiis illustratur. Radii illius fulgore ille suus appetitus accenditur. Accensus appetitus Deo totus inhaeret: inhaerendo formatur: nam Deus qui potest omnia, in mente sibi inhaerente creandarum rerum naturas effingit. In ea igitur spiritali quodam modo pinguntur, ut ita loquar, omnia quae in cor-*

*poribus ipsis sentimus. Illis caelorum elementorumque globi, sidera, vaporum naturae, lapidum, metallorum, plantarum, animalium formae gignuntur. Huiusmodi rerum omnium species, Dei fomento quodam in suprema illa mente conceptas, ideas esse non dubitamus etc.* Quod hic sub allegoriarum tegumentis traditur, his ambagibus missis clarius et simplicius exponi potuisset. Nempe quam vocant animae substantiam nondum formatam, chaos est, seu materia, quam informem et rudem, certarum figurarum ac motionum expertem condidit Deus; quae tamen, ex legibus ab eo statutis, certis quibusdam formis, motibus ac figuris instrueretur, exigebat. Huic primum vim motricem indidit, quae paullatim sese exserens, eos motus, Deo dirigente, civit, ex quibus materiae partes sic invicem aptatae, compositae atque ordinatae, ut corporum formae ad superni exemplaris imaginem atque normam prodierint. Id ipsum est quod exprimere voluit Plato in Timaeo scribens, mundum ex intellectu et necessitate, seu erratica caussa compositum esse, id est, ex ipso formarum ordine atque materia. Sic enim animam mundi, seu vim motricem, quam veluti semen quoddam materiae impressit Deus, et ipsam materiam vocat: illam quidem, quoniam intelligentiae divinae simulacrum est: hanc vero, quia non propter se ipsam, sed tanquam formis ultimis necessaria est introducta, has vel illas successive sic exceptura, ut nullius tenax sit, sed ad omnes suapte natura indifferens. *Possumus quin etiam,* inquit Ficinus, in Tim. cap. 39. *sub necessitatis nomine intelligere non materiam solam, sed animam quoque eius in primo processionis suae signo velut informem, materiae instar, consideratam. Utraque enim tam anima, quam materia, in primo originis suae signo informis quidem est, sed facile formabilis est per intelligentiae munus: unde et ipsi animae rationes seminaque formarum naturalium infunduntur, et materiae qualitates atque formae.*

66. In his autem Platonicorum placitis totam Achamothae fabulam plus quam adumbratam nemo non deprehendit. Enthymesi siquidem superioris Sophiae, separatae a superiori pleromate cum passione, in umbrae et vacuitatis locis effervescenti per necessitatem, extra lumen factae et extra pleroma, informi et sine specie, quia nihil apprehendit (sic describunt Valentiniani), tanta est cum anima mundi, qualem modo ex Platonicorum sententia descripsimus, affinitas, ut maior vix esse possit. Utraque a Dei sapientia et virtute emanat. Utraque primum in chao, seu materia obscura, tenebrosa et incondita delitescit, informis et sine specie, velut fermentescens, ac paullatim vim suam exserens; utraque nihil apprehendit; utrique indita primum forma secundum substantiam tantum, sed non secundum scientiam; quia etsi initio motus quidam fuit; quia tamen inconditus, vagus, ut ita dicam, inordinatus et indeterminatus; nullam certam speciem aut formam exhibebat; utraque demum divini luminis radios excepit, quia vis motrix atque σπερματικὴ materiae impressa a Deo excitari debuit, ut in actum prorumperet. Quod addunt Valentiniani, Enthymesin iam aliquali immortalitatis odore perfusam, variis perturbationum aestibus, ex quibus varia mundi elementa prodierunt, agitatam fuisse, donec ad Christum conversa, missum Salvatorem exceperit, Patris et Aeonum potestate decoratum, qui eam a perturbationibus liberaret, hasque ab ea secretas commisceret, condensaret atque ex in-

corporea affectione in incorpoream materiam immutaret; ineptiae sunt, eo verborum apparatu, qui moveat imperitos, venditatae; quibus id duntaxat innuitur, diversis tum primum perturbatisque motibus agitatum chaos, ad eas demum motionum species, rationes et modos, Deo ordinante, determinatum fuisse, ex quibus partes sibi repugnantes ab invicem discedentes, cognatae secum coalescentes, variis rerum formis in lucem edendis aptae fierent. Cur ea materia *incorporea* tum a Valentinianis, tum a Platonicis dicatur, exposuimus in notis lib. I. cap. 4. n. 5. Sed quae Platonis sententiam exponens refert Laertius pag. 208. quia mire quae hactenus diximus confirmant, referre non pigebit. Aiebat nimirum Plato *εἶναι δὲ τὴν ὕλην ἀσχημάτιστον καὶ ἄπειρον, ἐξ ἧς γίνεσθαι τὰ συγκρίματα. ἀτάκτως δέ ποτε κινουμένην, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φησὶν εἰς ἕνα συναχθῆναι τόπον, τάξιν ἀταξίας κρείττονα ἡγησαμένου. Esse materiam informem et infinitam, ex qua concretiones fiant. Ea quum aliquando temere et inordinate moveretur, a Deo ait in unum locum coactam, quod ordinem temeritati praestare censuerit.* Confer, si lubet, Platonem in Timaeo. Id ipsum aliis verborum involucris tegere Ophitis et Sethianis animus erat, dum aiebant, Sophiam, descendentem in aquas, petulanter eas movisse et assumsisse ex eis corpus: *humectationi enim luminis eius omnia accurrisse, et adhaesisse* [1]), et cetera eiusmodi delirantium hominum commenta, quae a Valentinianis penes ineptiae modum, non penes ipsam rem differunt. In hoc vero utrique Platonicis stolidiores exstiterunt, quod hi animam mundi a Deo ipso tanquam principio, et mundo tanquam subiecto, re distinxisse non videantur; illi vero Enthymesin suam ab utroque sic distinxerint et separaverint, ut in substantiam quandam per se subsistentem ac secundarium quoddam Deitatis genus transformarint.

67. Achamothae fabulam excipit mundi huius adspectabilis origo, constitutio et ordinatio, quam fusius exponit Irenaeus, et nos ex ipso compendio superius descripsimus. Summa huc redit, primum omnium ab Achamotha conditum Demiurgum ex animali substantia, cetera omnia deinceps fabricatum fuisse, tum caelestia, tum terrena, tum animalia, tum sensu et vita destituta, angelos, archangelos, Cosmocratorem seu diabolum, et daemonia, septem caelos, quos intelligentia praeditos, immo et angelos esse volebant, hominem demum ex triplici substantia concretum. Caecus tamen et inscius quid ageret, tanta haec molitus est Demiurgus; at clam dirigebat mater Achamoth, hanc vero Salvator, ut cuncta ad imaginem invisibilis pleromatis efficerentur. Sedes Demiurgo constituta supra septimum caelum; mater superiorem locum, medium videlicet, quod inter pleroma et mundum visibilem intercedit, spatium occupabat. In quibus omnibus luce meridiana clarius iterum relucent Platonicorum aliorumque veterum philosophorum dogmata. E molestissimae quaestionis, unde malum? ambagibus expedire sese quum nequirent plures e vetustioribus philosophis, existimarunt, Plutarcho teste, *in Is. et Osir.* duos esse Deos *καθάπερ ἀντιτέχνους,* quasi contrariis artibus deditos, alterum bonorum, alterum malorum fabricatorem. Illum bonum Deum et Oromazen, hunc daemona et Arimanium appellabat Zo-

---

1) Iren. adv. haer. I, 30, 3.

roaster; illum e purissima luce, hunc e tenebris et ignorantia genitum: a primo bonos, a secundo malos Deos genitos esse volebat, et inter hos alium Deum intermedium, nomine Mithram existere. Has impurissimas repetiere lacunas tum Marcionitae, tum Gnostici veteres, ut inde duplex rerum principium, alterum bonum, alterum malum, alterum alteri perpetuo insidiantem et adversantem excitarent. Valentiniani vero, ut portentosi dogmatis invidiam declinarent, *nominibus* quidem *honestius utebantur*, ut loquitur Irenaeus[1]); neque enim Deum malorum effectorem aperte profitebantur: at revera venenum crudius sorbebant, ut ostendit idem Irenaeus, dum rerum conditorem *ex ea labe, quae extra pleroma emissa est,* temerario videlicet et supra modum audaci Sophiae facinore genitum, ac ignorantiae, caecarum nempe Achamothae perturbationum fructum esse asserebant. Nam Deum malum auctorem mali, et Deum caecum et ignorantem inducere, eiusdem sceleris esse videtur; immo hoc altero gravius. Neque enim Deus iste caecus a se est, sed ab Achamotha conditus est, dirigente *Salvatore,* quem vicissim regunt et inspirant tum supremus Pater, tum ceteri Aeones; ac proinde ignorantia, malorum omnium fomes et radix, et mala ipsa, quae inde pullulant, in summum Deum refunduntur. Sicque recrudescit pestiferum virus, quod e corruptis philosophorum lacubus haustum emollire conantur Valentiniani.

68. Eo usque desipuisse Platonicos, ut duos Deos, alterum bonorum, alterum malorum auctorem fingerent, non legimus: immo quamlibet aliam praeter Deum malorum caussam esse quaerendam constanter asseruerunt. Verum tamen est quod dum rerum inferiorum creandarum et administrandarum provinciam angelis demandabant, aliis postmodum offensionis ansam praebuerint. Id innuere videtur Plato, quum in Timaeo Deum filios suos, id est, inferiores angelos adhortantem inducit, ut ad imitationem sui, mixtionem sub luna rerum aggrediantur, hominique subiiciant omnia, ac rationalem eius animam ab ipso acceptam corpori caduco infundant. Quod expendens simul et refellens Augustinus lib. XII. de civit. Dei cap. 26. scribit, *Platonem minores et a summo Deo factos Deos effectores esse voluisse animalium ceterorum, ut immortalem partem ab ipso sumerent, ipsi vero mortalem adtexerent. Proinde animarum nostrarum eos creatores esse noluisse, sed corporum.* Sed Platonis praeceptoris mentem clarius expressit Proclus lib. v. cap. 29. ubi sic distinguit: mundum indigere Deo Patre, *ὡς ὑποστάτου τῶν ὅλων, καὶ γεννήτορος, tanquam fundatore a quo fulciatur, et genitore: τὸ δὲ γεννᾶν καὶ παράγειν καὶ τὸ προνοεῖν θεῶν ἐστιν ἴδιον, καθόσον εἰσὶ θεοί. Ipsum vero generare et producere et providere Deorum esse proprium, quatenus sunt Dii.* Primam quidem caussam esse Deum Patrem, quatenus exemplaria rerum formas continentia, quibus dirigantur Dii, ministrat: at *τὸ γεννητικὸν καὶ ὑποστατικὸν ἄλλων καὶ προνοητικὸν αὐτοῖς διαφέρειν τοῖς θεοῖς, ipsam generandi vim, et ipsam aliarum caussam fundatricem, et ipsam providendi facultatem ad ipsos Deos maxime pertinere.* Consentit Salustius philosophus lib. de Diis et Mundo, cap. 6. Deorum, inquit, alii mundani, alii supermundani. *Τῶν δὲ θεῶν οἱ μέν εἰσιν ἐγκόσμιοι, οἱ δὲ ὑπερκόσμιοι. Ἐγκοσμίους δὲ λέγω,*

1) Adv. haer. III, 12, 13.

αὐτοὺς τοὺς τὸν κόσμον ποιοῦντας θεούς. Τῶν δὲ ὑπερκοσμίων οἱ μὲν οὐσίας ποιοῦσι θεῶν, οἱ δὲ νοῦν, οἱ δὲ ψυχάς. *Mundanos dico eos, qui mundum condunt, Deos. Supermundanorum vero alii Deorum substantias, alii mentem, alii animas efficiunt. Ideoque,* pergit, *trino ordine discriminantur. Mundanorum hi condunt mundum, alii eundem animant, alii ex variis diversisque compactum adaptant, alii adaptatum custodiunt.* Quod vero Dii illi tum mundani, tum supermundani primo Deo longe inferiores sint, docet cap. praeced. ubi ait, τὴν πρώτην αἰτίαν μίαν εἶναι, *primam caussam unam esse.* παντὸς γὰρ πλήθους, inquit, ἡγεῖται μονάς, δυνάμει τε καὶ ἀγαθότητι πάντα νικᾷ· καὶ διὰ τοῦτο πάντα μετέχειν ἐκείνης ἀνάγκη. *Multitudini namque universae praeest unitas, potentia et bonitate omnia superans; ideoque omnibus communicari necesse est.* Eademque Iamblichi sententia est, Sect. v. cap. 9. Tum cap. 14. Deos sic partitur, ut alii sint *materiales,* alii *immateriales. Materiales* vocat eos, qui licet a materia maxime separabiles sint, eam immateriali sua potentia comprehendunt, et exornant, eique adsunt ac dominantur, et una cum ea existunt. *Immateriales* appellat eos, qui omnino a materia liberi sunt, eique longe praecellunt. Omnem autem rerum humanarum administrationem ad Deos *materiales* pertinere vult, non ad *immateriales,* (nisi quatenus hi Deos *materiales* eorumque potentias in se, tamquam caussa una et prima, complectuntur) quia administratio haec particularis est, et admixtum habet quoddam anxietatis genus, neque omnino a corporibus segregata est, nec capere potest liquidam et imperturbatam gubernationem. Quare Sect. ii. diversis Deorum inferiorum generibus et ordinibus diversas in administratione mundi, perinde atque Sallustius, stationes, officia et functiones assignat. Sic pariter et Ficinus in *Critiam* Platonis, Deos in super-caelestes, caelestes et subcaelestes ex Platonicorum sententia partitur; primis amplissimam providentiam, secundis minus amplam, posterioribus ad angustiora redactam tribuit, utpote qui certis terrae plagis rerumque generibus divina distributione praesint: quemadmodum et caelestes alii aliis caeli partibus, sphaeris et stellis praeponuntur. Ex quibus omnibus liquido certum est, Platonem eiusque discipulos non existimasse primum principium per se creavisse res conditas; sed id quod secundo post illud loco constitutum est, angelos videlicet. Hinc Numenius apud Eusebium lib. xi. Praep. evangel. cap. 18. Platoni haec verba tribuit: *O homines, quem vos arbitramini primum Deum, mundi opificem, non est primus, sed est adhuc eo superior.* Cui effato concinit oraculum istud:

> *Πάντα γὰρ ἐξετέλεσσε πατὴρ καὶ νῷ παρέδωκε*
> *Δευτέρῳ, ὃν πρῶτον κληΐζετ' ἅπαν γένος ἀνδρῶν.*
> *Omnia siquidem perfecit Pater, et menti tradidit*
> *Secundae, quam primum Deum vocat omne hominum genus.*

Quod exponens Psellus ait, mentem secundam vocari ab hominibus Deum primum, quod nesciant Patrem supremum.

69. Ab his fontibus effluxit communis Gnosticorum omnium sententia, angelis tum creandi, tum regendi mundi munus impositum fuisse. Nec secus sensere Valentiniani. Quamvis enim Demiurgum, Deum et Patrem interdum nominarent, revera tamen intra naturae angelicae limites concludebant. *Demiurgum et ipsum angelum esse dicunt, Deo simi-*

*lem,* inquit Irenaeus lib. I. cap. 5. n. 2. et lib. II. cap. 8. n. 3. Nec minus aperte scribit lib. IV. cap. 1. n. 1. hanc esse Valentinianorum mentem, *Demiurgum naturaliter neque Deum, neque Patrem esse, sed verbo tenus dici, eo quod dominetur conditioni.* Quod et idem de Enthymesi seu Achamoth dicendum. Et hinc est quod s. doctor haec haereticorum deliria confutans libro II. nullatenus inter Valentinianos cterosque Gnosticos distinguit; sed probare satis esse sibi censuit mundum non ab angelis, aut archangelis, sed ab uno et eodem Deo et Patre conditum fuisse. Commune vero tum philosophis, tum haereticis isthaec asserendi principium fuit, Deum summum et Patrem ignotum ac invisibilem esse ac mansisse, nec per rerum creationem se ipsum manifestando prodidisse; aliis existimantibus Dei maiestatem haud decere, ut ad rerum inferiorum curam per se ipsum suscipiendam sese demitteret; aliis timentibus, ne mala quibus labefactatur orbis, in ipsum refunderentur, si hunc ipse regeret creavissetque. Hinc sponte fluebat, orbis regimen et creationem alterius cuiuspiam a Deo Patre opus et effectum esse: quumque neutri ullam aliam ultra hunc sive personam, sive naturam intelligentem nossent quam angelicam, in hanc operis molem recumbere voluerunt. Quae prava inde enascantur consectaria, paullo post referemus.

70. Interim, quod mundum hunc inferiorem ad superioris, seu pleromatis imaginem effictum dicebant Valentiniani, alterum doctrinae platonicae caput est, quod in suam hypothesin transtulerunt. Notissimum quippe, nec semel a nobis iam dictum, invisibilem seu idealem Platonis mundum, rerum omnium ideas et formas a Dei mente conceptas continere: quas quidem supremus Pater angelorum opificum mentibus insculpit, et quasi oculis obiicit, ut ad illius archetypi exemplum mundum hunc inferiorem efforment: et eapropter scripsit Tertullianus in lib. de Anima cap. 17. in ideis platonicis *relucere haeretica semina Gnosticorum et Valentinianorum.* Angeli etiam et archangeli, quos creat haereticorum Demiurgus, angeli seu Dii mundani sunt, quos a superioribus progenitos esse, multiplici ordine, serie et successione, statuebant Platonici. Ut enim archangelos Diis, sic angelos archangelis, angelis heroes, heroibus animas subiiciebant. Animatos item septem planetarum, aliarumque stellarum orbes, et intellectu praeditos, immo et angelos esse, aeque ac Valentiniani, sustinebant; non quidem ratione formae informantis, sed adsistentis, ut loquuntur in scholis: vel, ut exponebant Valentiniani, non re, sed virtute: quatenus unicuique caelo et sideri praefectus adest angelus, qui motus huius regat ac moderetur, ut passim explicant Platonici. Hosque septem planetarum orbibus praefectos angelos, septem *κοσμοκράτορας* esse puta, de quibus Damascius: quamquam ipse *κοσμοκρατόρων* ordinem duplicem esse velit; alii siquidem mundum superiorem, seu caelestem, alii inferiorem moderantur: quod et ipsum Iamblichus Sect. II. innuit, ubi archontas duplices distinguit, alios superiores, alios inferiores. Ex horum numero fuisse videtur ille Valentinianorum Cosmocrator seu diabolus, omnisque malorum daemonum caterva, quam *spiritalem malitiam* vocabant, quamque a Demiurgo ex Achamothae tristitia conditam asserebant. Cur vero hoc interesse vellent Demiurgum inter et Cosmocratora, quod hic ea quae sunt super eum intelligeret, alter ignoraret, haud facile

quisquam dixerit. Hanc quidem rationem afferunt, quod Demiurgus animalis sit, diabolus vero spiritalis nequitia: sed rem implicat potius, quam explicat. Qui enim ex animali Demiurgo prodire potuerit Cosmocrator, qui, si non natura, saltem intelligentia superior sit; et qui ex tristitia matris Achamoth condi potuerit spiritalis angelus, ex eiusdem conversione animalis tantum, non video, nec quidquam, quo nodum hunc solvam, ministrat platonica philosophia. Illud duntaxat ex Porphyrio in epist. ad Anebonem erui potest, hoc daemones bonos a malis discrepare, quod illi animae sint spiritui adiunctae, sed spiritum ratione superantes, corpusque harmonica proportione compositum quum habeant, in beneficia natura sua proclives sint: hi vero animae sint spiritui adiunctae, sed ei ratione cedentes, corpusque inconcinne compositum et male affectum sortiti, irae et cupidinum impetu feruntur, quibus ad mala omnibus inferenda instigantur. Nempe id discrimen esse volebat Deos inter et daemones, sive bonos, sive malos, seu inter angelos superiores et inferiores, quod primi impatibiles essent et intelligentiae purae, alii vero mentis participes et animales. Iam enim in Platonicorum scholis obtinebat ea sententia, duplex daemonum genus, bonorum videlicet et malorum, esse statuendum. Secus sentiebant Pythagoras, aliique veteres, quibus aliud daemonum genus, quam *ἁγνῶν*, purorum et beneficorum, haud agnitum fuisse probant ea carmina, quae vulgo Pythagorae adscribuntur. At quum Plato in Timaeo et alibi placitum istud aut induxisset, aut recens natum confirmasset, in daemonum ordinem referendas esse animas heroum, id est, eorum hominum, qui tum beneficentia ac liberalitate erga patriam, tum iustitia ac pietate prae ceteris excelluerant; hinc ad amplificandam daemonum turbam aditum sibi cito patefecere adulatio et timor. Quicunque enim viri potentes popularibus suis formidolosi vixerant, vel qualibet alia ratione nomen sibi inter suos fecerant, licet impuram flagitiosamque vitam duxissent, mortui facile invenerunt et adulatores, qui eos in heroum ac daemonum numero collocarent, atque sacra decernerent, et ignavos ac timidos homines, qui sic collocatorum memoriam divinis honoribus celebrarent. Sed quum ridicula illa faciliorque apotheosis, qua scelestis mortalibus sacra interdum decernebantur, invicta adversus ethnicam religionem argumenta Christianis suppeditaret; horum vim atque pondus ut declinarent philosophi, duplex daemonum heroumque genus statuere coacti sunt, alterum beneficum, maleficum alterum et malesuadum: illis quidem fieri sacra honoris ac religionis caussa, et ut opitulentur; istis vero cautionis ac provisionis gratia, ne noceant. Sic fere rem explicant Iamblichus [1]) et alii. Is vero licet non neget daemones quosdam natura malos esse et improbos, qui tamen a natura ita constituti sint diserte satis non explicat: at quod ad alteram quaestionis partem attinet, daemones scilicet omnes corporeos esse et animales, fatetur id ita plerisque philosophorum videri, hancque communiorem esse sententiam, sibi tamen non probari. Et revera multorum philosophorum opinionem fuisse docet Plutarchus in libro *de Placit. philosoph.* Litem dirimere nostri non est instituti; sed observare sufficiat, quod consilium nostrum fuit, ab hac philosophorum opinione

1) Iambl. Sect. I, cap. 15 et 16.

Valentinianorum Demiurgum animalem, et forte etiam catervam illam spiritalis nequitiae fluxisse.

71. Nec vero in eo solum haeretici istis veteribus philosophis assentiebantur, quod Demiurgum suum ceterosque inferiores angelos animales esse vellent, sed et in eo quod illi sedem in medietate, ut loquebantur, assignarent. Idem quippe de daemonibus sensisse Platonem, extra omnem dubitationis aleam positum. Cuius quidem assertionis hanc affert rationem *in Convivio*; quod quum Dii superiores et homines natura maxime distent, daemones interiici debeant, qui medium locum impleant, et distantes coniungant; idque non solum natura, sed muneris functione etiam praestent, interpretando et traiiciendo humana ad Deos, et divina ad homines; videlicet Deorum monita et praecepta ad nos, preces et sacrificia nostra ad illos. Ex quo sequebatur eos vaticiniorum omnium et prophetiarum auctores esse, quas pro suo quisque modo, affectu et natura inspirabat. Huic Platonis sententiae omnes Academici sequentibus saeculis semper assensere, ut Plutarchus in lib. *de Defectu Orac.* Apuleius in libro *de Deo Socratis*, Iamblichus, Proclus et alii. Sic pariter humana cum divinis consociabant Valentiniani. Hominibus per Demiurgum animalem in medio constitutum, commercium intercedebat cum matre Achamoth spiritali, supra Demiurgum collocata. Quia vero illa media inter Demiurgum et pleroma considebat, huius interpositionis fibula pleroma cum Demiurgo coniungebatur. Cuius etiam dogmatis idem quod Platonici consectarium erat, prophetias omnes vel matri, vel Demiurgo, vel Salvatori per Iesum, acceptas referendas esse. Nam Christum Iesum, novi Testamenti angelum et mediatorem, qui illud, quod peccatis intermissum fuerat, inter Deum et homines commercium instauraturus venit, triplici substantia indutum effutiebant haeretici, spiritali a superiori pleromate devecta, animali a Demiurgo, et corporea a mundi elementis accepta: ut sic nec Deus (sic blasphemabant illi), nec purus homo, sed inter utrumque medius, et ceu Demiurgus alter, ima summis connecteret.

72. Sed ad alteram mundi constitutionis partem sensim delabor, hominis nimirum fabricationem, quam mirum esset si ad platonica placita etiam non exegissent blaterones illi. Triplicem in uno homine hominem esse statuebant, materialem seu choicum; psychicum seu animalem, a Demiurgo insufflatum; et spiritalem, ortum videlicet e spiritali semine, quod ex angelorum contemplatione protulit Achamoth, quem per Demiurgum, ceu per canalem, eo tamen inscio, una cum eius insufflatione inspersit omnium mater. Et quidem quod hominem choicum ex limo primum, tum ex carne compactum assererent, nihil inusitatum sonat, communisque philosophorum omnium sententia fuit. Limus prima velut corporis humani materia est, quam Deus ita conformavit ut caro fieret, cui vitam infudit. Sic Moyses Gen. II. 7. hominis creationem describit, hancque descriptionem, intertextis pro more fabulis, imitari studuerunt. Quod autem animam fingeret in duas veluti partes sectam, cuius altera animalis esset et inferior, altera spiritalis et longe dignior tum origine, tum natura, post Platonicos fecerunt. *Homo*, inquit Iamblichus [1]), *duas habet animas, quod ipsa Mercurii sacra scripta ostendunt. Una est a*

1) Iambl. Sect. VIII. cap. 6.

*primo intelligibili, quae etiam de potentia opificis participat.* καὶ ἡ μέν ἐστιν ἀπὸ τοῦ πρώτου νοητοῦ, μετέχουσα καὶ τῆς τοῦ δημιουργοῦ δυνάμεως. *Altera vero nobis inditur ex circuitu caelestium mundorum, in quam anima Dei speculatrix se inserit.* ἡ δὲ ἐνδιδομένη ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων περιφορᾶς, εἰς ἣν ἐπεισέρπει ἡ θεοπτικὴ ψυχή. *Anima quae nobis advenit a mundis, mundorum quoque obtemperat motibus; illa vero quae ab intelligibili derivata adest intelligibiliter, genesiurgi,* γενεσιουργοῦ, *motioni supereminet.* Vult igitur, priorem animam fato non servire, quia, ut ait cap. seq. habet in se principium proprium, quo possit ad intelligibile restituere se ipsam, et a rebus factis refugere, et cum eo quod est, quodque divinum est, connecti: posteriorem vero animam fato subiacere. Ita Iamblichus, in cuius verbis et sensu perspicue elucet duplex illa Valentinianorum anima. Ea enim, quam a primo intelligibili esse dicit, ipsa est quam spiritalem iactabant, e superiori pleromate per *Salvatorem* et eius angelos deciduam. Ea vero, quam inditam esse asserit ex circuitu caelestium mundorum, ipsa est quam a Demiurgo animali, supra septimum orbem considente, insufflatam volebant, et in quam superior illa sese insinuabat. Hoc tantum inter se differunt, quod Iamblichus post Platonem et cum ceteris Platonicis affirmaret, superiorem illam animam corporibus dudum praeexsistentem, iam perfectam, et velut adultam iisdem infusam fuisse: Valentiniani vero eam opinarentur velut semen quoddam *informe, et sine specie et imperfectum* animae animali inseri, ut ibi *perfectionem et formationem* percipiat [1]). Quamquam tamen non usque adeo dissentiunt, ut concordia redintegrari non possit. Quamvis enim animas iam adultas in corpora deiici vellent Platonici, prius tamen oblivionis poculo epotatae corporum mole sic obruebantur, ut iis ambagibus non nisi paullatim excussis iterum adolescerent, pristinarumque cogitationum vestigia rationis ope gradatim refricarent. Quamobrem et ipsi hanc animam primum informem, successu temporis perfectam evadere contendebant. Hoc etiam inter utrosque conveniebat, quod animam animalem fati vinculis illigatam, spiritalem his liberam esse sentirent; quod aliis terminis, eodem certe sensu, exprimentes Valentiniani, dicebant, *animas quasdam natura bonas, quasdam autem natura malas. Et bonas quidem has esse, quae capaces seminis fiunt: alias vero natura nequam, nunquam capere illud semen* [2]), quibus proinde aditus omnis in pleroma, solis spiritalibus excipiendis destinatum, intercluderetur necesse erat. Sic christianismi speciem Platonicorum commentis inducebant nequissimi homines. Nempe quod in apostolorum scriptis legerant, animalem hominem non percipere ea quae sunt Spiritus Dei; quosdam homines animales esse, Spiritum non habentes; spiritalem omnia iudicare; veros Christianos primitias Spiritus accepisse, et spiritales esse, etc. platonica deliria huc transferendi occasio fuit. Diversam utriusque animae sortem non moror: sponte fluit ex diversa utriusque conditione et origine. Unaquaeque enim principium suum ambit, et ad illud anhelat: ac proinde quum altera e pleromate, altera e *medietate* defluxerit, una in pleroma cum angelis *Salvatoris,* altera in *medietatem* cum Demiurgo recolligenda recurrat necesse est. Nec haec Plato-

1) Iren. adv. haer. II, 19, 1. 2) Ibid. I, 7, 4.

nicis ignota. Nam Iamblichus Sect. I. cap. 2. putat, animas quasdam per Deorum benignitatem, et infusam ab illis illuminationem, saepe altius ascendere, et in ordinem maiorem, angelicum videlicet, evehi. Hoc quoties fit, ait, non iam amplius animae finibus continentur, sed totae angelicae animae evadunt, et in purissimam vitam perfecte perveniunt. Non moror etiam hylici hominis, seu materialis corporis sortem. In corruptelam abire, nusquam excitandum, cum Sadducaeis aliisque non paucis gentilibus philosophis, ex necessaria consecutione putabant. Nec enim id excitari, vitae particeps futurum decet, quod e labe et ignorantia, Enthymeseos perturbationibus, et Demiurgi inscitia ortum ducit.

73. De Christo Iesu quid sentirent, quibus potius blasphemiis sacrum incarnationis mysterium subverterent, iam diximus. Illud fundamenti loco statuebant, quod verissimum est, nec semel a ss. patribus affirmatum, ea suscepisse Christum quae servaturus erat. Sed hoc turpiter abusi concludebant, ex quadruplici substantia compactum fuisse, ut typum primi ac superni quaternarii servaret: ex spiritali, quae erat ab Achamoth: ex animali, quae erat a Demiurgo: ex ea quam oeconomiae, seu salutis humanae procurandae caussa assumsit, corporea quidem quae sensus afficeret, sed ita a crassiori materia defaecata et pura, et tam sollerti arte parata, ut nihil cum ea commune haberet, ac spiritalis quodammodo prae ea esset: ac demum ex superno *Salvatore*, qui in eum sub specie columbae descendit, tum quum ad baptismum venit. Spiritalem quidem substantiam ab Achamoth acciperet necesse erat, quoniam spiritali semini, hactenus repullulantibus undequaque vitiis, ignorantia praesertim, praefocato perfectionem et incrementum allaturus erat, novamque lucem hactenus invisam, nimirum supremi Patris agnitionem, in homines diffusurus. Animalem etiam, et eam quae videri et tangi posset, assumere debuit: quia quum et animalibus hominibus salutem impertiturus esset, iisque, utpote spiritali semine seu agnitione destitutis, unus aditus ad eam per fidem et bona opera pandatur; necesse erat iis similis ac visibilis fieret, quo dux eorum et magister evaderet. His omnibus accedere debuit de supernis Salvator, qui Iesu Christi mentem pleromatis mysteriis informaret; isque huic uniendus eo unitionis genere, quod procul ab hypostatico dissideat, nihilque nisi mere morale sonet; ac Iesum a communi hominum (si tamen homo dicendus, cui corpus aethereum potius et phantasticum, quam humanum erat) sorte non eximeret, utpote qui nec vere Deus esset, sed merus angelus Deo longe inferior, nec Iesu Christo hypostatice unitus. Neque enim ipsum Dei Filium carnem sumsisse volebant; et si dixissent, haud alio quam Sabellii et Pauli Samosateni sensu dicere potuissent. At hylicum nihil seu materiale adsciscere sibi potuit Iesus Christus: quia hoc quum labis et ignorantiae fructus sit, infausta perturbatae nec sui compotis Enthymeseos soboles, et caeci ac ignorantis Demiurgi opus; salutem capessere nullam potest, sed in corruptelam, unde initium sumsit, cedat necesse est. Haec vero impiissimi dogmatis consectaria necessaria fuere. 1°. Nihil a Maria Christum accepisse, sed per eam, veluti aquam per tubum, transiisse. Quum enim hylicum nihil susceperit, sed corpus ab hylico seu materiali, quod omnium hominum est, procul diversum gestaverit; ab ea mutuari nihil potuit, nec in eius utero formari, ex qua nullum nisi hylicum et illi simile corpus

generari poterat. 2°. Nihil pati potuisse Salvatorem; quum nec Christo Iesu vere unitus esset, nec suapte natura patibilis et visibilis. Sed quum Iesus coram Pilato sisteretur, statim in pleroma revolasse dicebant. 3°. Ne id quidem quod a matre erat semen passum esse, utpote quod et ab anima animali, quae sola passionis capax, distinctum et spiritale et invisibile etiam ipsi Demiurgo esset. Sic illi. 4°. Solam passam fuisse animalem substantiam, et eam quam Christus oeconomiae caussa susceperat, sollerti artificio compactam. Sic totam Verbi incarnati mysteriorum oeconomiam labefactabant, et funditus evertebant profani homines.

74. Mirum si dogmatis vita non respondisset: impiissima dogmata scelestissimis moribus adaequari necesse erat. Vesaniam arguit, quod se ipsos perfectos, spiritales, spiritali semine fecundatos, semina electionis, ac Gnosticos, seu scientes impudentius iactarent; qui gratiam proprio ac hereditario iure a matre acceptam ita possiderent, ut semper accresceret, decresceret nunquam, aut efflueret: Catholicos vero psychicos et animales contemtim vocarent, qui gratiam commodato et in ancipiti usu sic accipiebant, ut ea illis adimi iure posset. Quid sit ista spiritalium gratia, spiritale illud semen, quo superbius efferebantur, diximus. Supremi Patris, usque ad novi Testamenti tempora invisibilis et ignoti, agnitio est, supernorumque pleromatis arcanorum scientia per Christi adventum hominibus indita, qua sola, ceteris omnibus spretis et omissis, salutem comparari putabant. Hanc suae duntaxat sectae hominibus concedebant, aliis omnibus denegabant, utpote quorum captum superaret ea *γνῶσις;* in quibus proinde locum habere crederent solam fidem, implicitam nimirum, et suae disciplinae sectariis adhibendam. Hoc vitiorum omnium, scelerum et turpissimorum facinorum, quibus perditorum hominum funestata vita fuit, seminarium et origo exstitit. Hinc, ut recte observat Irenaeus [1]), *intimorate omnia quae vetantur illi operabantur,* nihil vitiorum omnium coeno inquinari se posse putantes. Si enim Deus summus usque ad N. Testamenti tempora ignotus fuit, si mundi huius curam ipse non gessit, sed eius administrationem angelis inferioribus commisit: ergo ab angelis, ut cetera, ita et prophetiae profectae, et lex in monte Sinai lata fuit. Si vero lex a Demiurgo animali, animalis hominis conditore data est: ergo ea non tenetur anima spiritalis, nec proinde legis iussa negligens peccat, quia altioris est originis, nec Demiurgi imperio subdita. Si sola Dei hactenus ignoti, nunc vero se revelantis, cognitio, iis quibus infusa fuerit, salutem affert, seu, ut loquebantur, in pleroma inducit; ergo non opus erit operibus, in primis quia ab illorum necessitate, quam lex ab angelis lata iniungebat, animas liberavit suo adventu Salvator. Si quibusdam necessaria sint opera; eos duntaxat iuvare queunt, quibus spiritalis scientia deest; ceteris penitus inutilia. Si spiritale semen ad salutem efficax, ex quo semel habitum, perire numquam potest, sed augetur semper, crescit et perficitur: ergo quidquid agant ii, quibus inspersum fuerit, quodcunque scelerum genus perpetrent, a gratia et salute nunquam excident. Si denique ea duntaxat salutem percipiunt, quae suscepit Christus, hylicum vero nihil assumsit: ergo

1) Adv. haer. I, 6, 3.

nihil corporibus impertitus est, iisque nulla speranda resurrectio. Tam arcte cum suis principiis cohaerent eae consecutiones, ut eas ipsimet Valentiniani suas palam fateri non erubescerent.

75. Iam, puto, nullus deinceps, nisi qui veterum omnium auctoritatis iugum audacius excusserit, Valentinianos iis errorum portentis absolvere cogitabit, quibus insimulantur tum ab Irenaeo, teste omni exceptione maiori, tum a ceteris patribus. Immo stupebit cordatus quisque, eo usque temeritatis prorupisse quosdam recentiores, ut testium coaetaneorum oculatorumque auctoritate elevata, eos excusare vanis argutiolis nitantur, quos illi certis rationibus invictisque testimoniis reos esse probant; et ne desipiant perditi homines, immaniter desipuisse ss. patres innuere non vereantur. Attendant, quaeso, benigni illi haereticorum interpretes, quot et quanta postremis hisce saeculis errorum monstra, stolidaque deliria pepererit in Anglia, Germania, Hollandia, immo paucis abhinc annis in Gallia male sanum fanaticorum caput; quibus tamen sui non defuerunt asseclae, neque numero pauci, neque ordine et scientia infimi: et iam fidem superare non videbitur, quosdam priorum saeculorum homines sic insaniise, ut enarrant patres. Sed missis hisce concertationibus, quae hactenus diximus, perspicue demonstrant, Valentinianos puros putosque Ethnicos fuisse, qui ridiculis Gentilium philosophematis simulatam christianismi speciem induxerant: sed Ethnicis ipsis peiores, ipsa moralia praecepta, quae natura mortalium cordibus inscripsit, sic pessum dedisse, ut fractis repagulis homines in pecudum vivendi morem deiicerent. Religio christiana in sacris sanctissimae trinitatis et incarnationis mysteriis, ceu duobus cardinibus, tota potissimum vertitur, Deique verbo tum scripto, tum tradito nititur. Haec autem fundamenta ita succussere, ut funditus diruerint. De trinitate personarum non in eo tantum impie sentiebant, quod mentem, veritatem, verbum, vitam, horon, Christum, Salvatorem, diversa nomina, quibus exprimuntur unius et eiusdem Filii Dei per se subsistentis proprietates, in totidem Aeones transformassent; sed quod Aeones illos vel cum ipso Patre confunderent, uti fecere Noëtus, Sabellius et Paulus Samosatenus; vel sic a Patre separarent, ut longe inferioris naturae esse vellent, nec plus quam angelos esse sentirent, quae Arii deinceps blasphemia fuit. Nec melius actum cum Spiritu sancto, qui et ipse gradu deiectus ad angelorum sortem relegatus est. Sicque una et eadem haeresis ea simul venena miscere novit, quae deinceps divisim epotarent Sabellius et Arius. Quam misere ab iis violata mysterii incarnationis fides, ex paullo ante dictis manifestum est. Ibi nec Deus carnem suscepit, nec natus, nec passus in carne est, nec Verbum caro factum est; nec Christus verus homo fuit, sed hominis simulacrum et vana species, quae sensus deluderet. Etsi Scripturarum libris et verbis pepercit scelerata Valentini manus, eas tamen a summo omnium parente inspiratas negasse, in fabulas foede detorquendo convertisse, sacrae apostolorum traditioni delirantium hominum nugas substituisse, Dei Verbum turpiter abiecisse fuit. De arbitrii libertate, bonorumque operum necessitate nihil dicam: aliud, maxima saltem ex parte, fatali necessitate constrictum; alterum, ceu viles quisquiliae, ad eos amandatum, quos spiritali semine haud inspersisset mater Achamoth: ut sic in Scripturis nihil intemeratum maneret, sed tum dogmata, tum praecepta penitus ruerent.

76. Haec de haeresi valentiniana dicenda nobis erant. Si in ea explicanda paullo longiores exstiterimus, Irenaei exemplo fecimus, qui hanc longe fusiori et accuratiori stilo, quam ceteras omnes persecutus est. Quum enim in eam, ut plus semel asserit [1]), tanquam in sentinam quandam confluxerint omnium haereticorum sordes et spurcitiae, vel, ut verbis eius utar, *ἀνακεφαλαίωσις, recapitulatio* omnium sit; ea semel recte exposita, ceterae nihil aut parum negotii facessere poterunt. Quare et in hoc etiam Irenaeum imitabimur, quod eas levius perstringemus, ea duntaxat observantes, quae unicuique propria erunt, nec aliis communia. Postposito temporum ordine, eum tantum, lectorum commodo consulentes, servabimus, quem servavit auctor noster.

## ARTICULUS SECUNDUS.

### DE VALENTINI DISCIPULIS.

77. Consensum in unam fidem, peculiarem solius verae ac catholicae Christi ecclesiae laudem esse; discordes vero turpiterque secum pugnantes in fide sententias, in haereticos omnes proprie quadrare passim notat Irenaeus. Id etsi de haereticis omnibus verissimum, nusquam tamen clarius elucet, quam ubi de Gnosticis ac Valentinianis sermo est. *Discrepant,* inquit ille [2]), *ab invicem et doctrina et traditione; et qui recentiores eorum agnoscuntur, affectant per singulos dies novum aliquid adinvenire, et fructificare quod nunquam quisquam excogitavit.* Et alibi: *Ab his autem qui praedicti sunt, iam multae propagines multarum haeresium factae sunt, eo quod multi ex ipsis, immo omnes velint doctores esse, et abscedere quidem ab haeresi in qua fuerunt, aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes, nove docere insistunt; semet ipsos adinventores sententiae quamcunque compegerint, enarrantes.* Nempe omnes novae inventionis gloriam captabant, et, ut nomen sibi apud suos facerent, veterem errorem hi novis erroribus cumulare, illi novis saltem ac insolitis nominibus ornare studebant. Qua enim libertate a suis magistris, veteribus Gnosticis, in pluribus discesserat Valentinus, eadem ab ipso in multis secessere discipuli eius, Secundus, Epiphanes, Ptolemaeus, Colorbasus, Marcus, et alii: adeo ut Tertulliani [3]) aetate purus, et qualem excogitaverat ipse Valentinus, Valentinianismus iam nullibi terrarum, praeterquam Antiochiae, sub Axionico vigeret. Ceteri omnes nova suscepta larva, obliterato etiam magistri nomine, suum quisque haeresi propriae nomen imposuerunt.

### I. DE SECUNDO.

78. Primus quem post Valentinum proxime memorant Irenaeus, Epiphanius, Theodoretus, Tertullianus, vel quisquis alius auctor est additamenti, quod ad calcem libri de Praescriptionibus legitur, Augustinus et alii, Secundus est. Quis et qualis, quove in loco natus, veterum nemo scripsit. Id duntaxat ex Epiphanio [4]) discimus, quod Valentino coaevus,

1) Iren. Praef. lib. III. et Praef. lib. IV. 2) Iren. adv. haer. I, 21, 5. I, 27, 4.
3) Tert. adv. Valent. cap. 4. 4) Epiph. Haer. XXXI, §. 1.

magistrum novo aliquo invento superare sic gestierit: ut tamen totum quod intererat inter utrumque discrimen, totum fere in verbis haeserit. Nam eadem, quae Valentinus, docebat omnia, sed ampliore sonitu furiosorum aures opplebat: *πάντα μὲν τὰ κατὰ τὸν Οὐαλεντῖνον ἐξηγεῖται, περισσότερον δὲ ἦχον εἰς ἀκοὰς τῶν ἐμβεβροντημένων ἐξήχησεν.* Addit Augustinus, *Secundianos hoc a Valentinianis distare dici, quod addant opera turpitudinis:* forte quia turpem et obscenam Valentini doctrinam impudentius praedicabant, omnique deposita verecundia actu perficiebant. Neque enim principiorum auctores erant, sed haec a Valentino acceperant, qui si discipulis melior exstitit, forte quia paullo verecundior. Et ita sentit Damascenus scribens in lib. *de Haeres.* Secundianos consensisse cum Valentino, nisi quod eum in docenda et commemoranda obscenitate longe multumque superarint.

79. Secundo tribuunt Irenaeus et Epiphanius, quod octonarium primum distinxerit in quaternarium dextrum et sinistrum, lumen et tenebras. Nova quidem et aenigmatica verba, sed non novus error. His enim significabat, ut supra ostendimus, primum octonarium ex duplici quaternario conflari: altero ex imparibus numeris, quos ex Pythagoreorum mente dextros et faustos, altero ex paribus, quos sinistros et infaustos vocabat. Id ipsum est quod Ptolemaici quaternionem masculinum et femininum appellabant. In eo vero ab his et a Valentino discessit ille, quod virtutem, quae prae temeritate defecit, non a triginta Aeonibus derivarit, sed a fructibus eorum. Scilicet angelum quendam inferioris ordinis esse finxit, ne qua labe aspergeretur superius pleroma.

## II. DE EPIPHANE.

80. Proximum Secundo subnectit Epiphanem Irenaeus: de hoc enim, nec de alio intelligenda quae in veteri Irenaei latina interpretatione legimus: *Alius vero quidam, qui et clarus est magister ipsorum, etc.* Quorum quidem verborum graeca licet apud Epiphanium desiderentur, merito tamen sic habuisse coniicit Pearsonius: *Ἄλλος δέ τις, ὁ καὶ Ἐπιφανής, διδάσκαλος αὐτῶν.* Ubi imperitus interpres misere lapsus, Tertulliano offendiculum praebuit: nam et ipse scripsit, *insignioris apud eos magistri.* Quippe neuter advertens, Irenaeum voce *ἐπιφανὴς* alludere ad haeretici nomen, ex proprio appellativum fecerunt; definita Irenaei verba in vagum et indefinitum sermonem, ex quo nullius auctoris nomen colligi queat, perperam convertentes. Quin tamen de Epiphane hic agat Irenaeus, dubitare non sinit Epiphanius [1]), qui Secundo proximum recenset Epiphanem, in quem praeterea apprime quadrant quae *claro* illi seu *insigniori magistro* tribuunt Irenaeus latinus et Tertullianus. *Σύγχρονος* Secundo fuit Epiphanes, eique proinde successit, non tam tempore, quam doctrina. Carpocratis, infamis illius haeresiarchae, de quo postea disseremus, filius erat, et matris cui nomen Alexandria; ex patre quidem Alexandrinus, ex matre vero Cephalenius. Liberalibus disciplinis a patre non segniter excultus, tantos eo duce in platonica philosophia progressus fecit, ut exquisitam hominis eruditionem suspicerent omnes. Egregiae quidem dotes, sed quas cum in sui ipsius, tum in aliorum perniciem

---

1) Epiph. l. l. Haer. XXXII, §, 3. Theodor. haer. fabb. I, 5.

misere convertit: iis quippe abusus, nefaria patris dogmata ampliavit, audaciusque disseminavit; tum ad Secundum se atque eius fautores applicavit, ac illius in se virus, hoc est, imbutam venenata quadam peste loquacitatem expressit. Omitto quod Epiphanius ait, Isidorum quendam (philosophum, an haereticum Valentinianum dubitat; affirmat vero Clemens Alexand. Basilidis filium exstitisse) scriptis Paraenesibus, Epiphani auctorem erroris fuisse, ac Secundum et Epiphanem has Paraeneses ad usum sectae suae transtulisse. Quod enim ex iis Paraenesibus fragmentum recitat Clemens Alexand. lib. III. Strom. pag. 427. repugnare videtur cum iis, quae de coniugio docet Epiphanes apud eundem Clementem. Quidquid sit, Epiphanes ne pluribus exitio foret, diu vivere permissus non est. Nam quum ad XVII. aetatis annum pervenisset, immatura morte praeventus est: quo anno, non constat. At quum Theodoretus scribat, eum Adriano imperante haeresin suam confirmasse, vix huic principi superfuisse potuit. Quare vel sub eius finem, vel inter initia Antonini Pii obierit necesse est. Non tamen istius morte compressum omnino malum. Sic enim vivens conterraneos suos, ex matre, Cephalenios tum praestigiis, tum eruditione fascinaverat, ut mortuo divinos honores detulerint, templum, altaria, Museum in Same urbe exstruxerint, sacrificia et libationes tamquam Deo singulis noviluniis obtulerint, convivia egerint, ac hymnos ei cecinerint. Quod adhuc Epiphanii temporibus obtinebat. Scripsit inter alios librum *de Iustitia,* ex quo fragmenta quaedam, quae insanam hominis impietatem ac libidinem prae se ferunt, descripsit Clemens Alexandrinus. In eo iustitiam Dei dicit esse *κοινωνίαν τινὰ μετ' ἰσότητος, quandam cum aequalitate communionem:* indeque infert, res cunctas, ipsas etiam uxores, inter homines esse debere communes: quod quidem erroris portentum a Platone accepit, qui si non ita reapse senserit, iis saltem verbis usus est lib. v. *de Republica,* quae eum ita sensisse pluribus persuasere. Quae fuerint apud scelestos homines dogmatis huius consectaria, quibusve sordidari criminibus debuerint suum istorum et canum synaxes, quilibet intelligit.

81 Quae fuerit Epiphanis de Aeonibus sententia, superius exposuimus. In eo duntaxat a Valentino et Ptolemaitis differebat, quod primum quaternarium aliis nominibus exprimeret. Nempe quod illi Bythum et Sigen, Nun et Aletheian dicebant, hic Monoteta et Henoteta, Monada et Hen. Totidem voces Platonicis, quum de divinitate sermo erat, familiares, ut vidimus. Et eapropter a Clemente Alexand. *μοναδικῆς γνώσεως* auctor dictus est, scilicet a Monade illa vel Monotete, quam a Platonicorum schola in suam invexerat. Cetera de Valentinianorum hypothesi disserentes exposuimus.

### III. DE EPIPHANIS DISCIPULIS.

82. Sicuti vero Epiphanes vetera magistrorum aenigmata novis obscurare voluit, sic discipuli eius maiores adhuc praeceptoris dictis tenebras offundere gestierunt. Ii sunt, auctore Epiphanio [1]), quorum nugas tacito gerronum nomine refert Irenaeus cap. 11. n. 5. Primam tetrada ex Proarche, Anennoeto, Arrheto et Aorato coagmentabant. Ex Proarche

1) Epiph. Haer. XXXII. §. 7.

vero emissum esse primo et quinto loco Archen, ex Anennoeto secundo et sexto loco Acatalepton, ex Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston, ex Aorato autem quarto et octavo loco Agenneton effutiebant. Quas quidem ambages (si quis tamen huiusmodi deliriis sensus subesse possit) in notis ad hunc locum extricare conati sumus. Sic primam ogdoada grandioribus, quam ceteri solerent, nominibus infuscare placuit veteratoribus istis; et ne aliorum Gnosticorum vestigia relegere viderentur, Bythum (quem alii coniugis expertem, alii masculum et feminam, alii neque masculum neque feminam esse dicebant) et Sigen de pristina sede deturbare, ut eo loco, quem reliqui Bythio et Mixi assignabant, collocarent. Sed pugna in verbis erat, eadem semper stante hypothesi.

## IV. DE PTOLEMAEO EIUSQUE DISCIPULIS.

83. Epiphanem excipit apud Epiphanium[1]) Ptolemaeus, de cuius aetate, patria et moribus nihil certi definiri potest. Secundi et Epiphanis discipulum, et utrique coaevum, magistris tamen longe doctiorem fuisse significat idem Epiphanius; de ceteris altissimum apud veteres silentium. Plures quidem coniecturas his de rebus proponit Dodwellus Dissert. IV. in Iren. §. 28. et seqq. sed quae vix apud alios quam credulos lectores fidem obtineant. Illud duntaxat ex Irenaeo concludere possumus, Ptolemaeum, etsi forte Valentinum viderit, eo tamen iuniorem fuisse. Iste siquidem Theodadem quendam apostolorum discipulum vidisse se iactabat, ut diximus: at Irenaeus lib. II. cap. 32. n. 5. affirmat Ptolemaeum apostolos nunquam vidisse, immo vestigium apostoli ne in somniis quidem assecutum fuisse: id est, aetate iuniorem fuisse, quam ut ad apostolorum discipulos pertingere potuerit. Tantam sibi famam apud Valentinianos fecerat ille, ut huius schola nominis celebritate ceteras omnes longe superaret. Hanc vocat Irenaeus[2]) *ἀπάνθισμα τῆς Οὐαλεντίνου σχολῆς*: quasi diceret lectissimos quosque e valentinianis hortis decerptos flores; quod e subtilioribus quibusque valentinianae scholae dogmatis hypothesin suam adornasset Ptolemaeus. Quamobrem quum istius valentinianae sectae coryphaei placita prae ceteris exagitanda sibi suscepisset auctor noster (ratus nimirum, iis semel subversis, aliorum ruinam brevi secuturam), ceteris etiam accuratius et fusius explicare suarum esse partium arbitratus est. In hac proinde explicatione priora novem libri primi capita insumsit. Quin enim in iis capitibus Ptolemaei sententiam referat, vix dubitem. Nam in praefatione spondet se *sententiam eorum, qui sunt circa Ptolemaeum, τῶν περὶ Πτολεμαῖον,* compendiose et manifeste ostensurum. Ubi licet hellenismus, *τῶν περὶ Πτολεμαῖον,* pro linguae graecae genio, *ἀμφίβολος* sit, et de Ptolemaicis aeque ac de Ptolemaeo ipso explicari possit; de posteriori tamen praecipue intelligendum esse demonstrat, quod reserata iam hypothesi, narrandi finem faciens, addit apud veterem interpretem in fine capitis 8. *Et Ptolemaeus quidem ita.* Quae quidem etsi in hodierno Epiphanii textu graeco desiderentur, credere satius est ab hoc omissa, quam ab interprete contra graeci codicis, quem prae oculis habebat, fidem addita. Sic intellexit Tertullianus, nec ad alium quam ad Ptolemaeum pertinere

---

1) Epiph. Haer. XXXI, §. 1. et Haer. XXXIII, §. 1. 2) Iren. Praef. lib. 1.

priora Irenaei capita censuit. Explicatis enim ex Irenaei mente, et iisdem paene verbis, triginta Aeonibus, hos subinde vocat *familiam Ptolemaei*. Et postea cap. 12. Iesum ex Aeonum omnium symbolis concretum appellat, *Miscellaneam Ptolemaei*. Et cap. 19. quum spiritalem Achamothae conceptum descripsisset: *Hoc est*, inquit, *mulum de asino pingere, et Ptolemaeum describere de Valentino*. Sic totum illud valentinianum systema, quod initio libri primi exposuit Irenaeus, ad Ptolemaeum ille semper retulit. Unde inferendum, eos quorum sententiam describit Irenaeus cap. 12. his quae apud veterem interpretem leguntur verbis: *Hi vero qui sunt circa Ptolemaeum scientiores, duas coniuges habere eum Bython dicant etc.* Ptolemaei discipulos quosdam esse a magistri doctrina degeneres, non Ptolemaeum ipsum, cuius placita, eaque diversa, iam retulerat: minusque recte fecisse Epiphanium, qui, quae plurali numero expresserat Irenaeus, in singularem converterit, et quae ille de discipulis tantum scripserat, ad hos et ad magistrum ex aequo, immo ad istum praecipue detorserit: *ὁ Πτολεμαῖος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἔτι ἐμπειρότερος ἡμῖν τοῦ ἑαυτῶν διδασκάλου, δύο συζύγους τῷ Θεῷ, παρ' αὐτοῖς Βυθῷ καλουμένῳ, ἐπενόησέ τε καὶ ἐχαρίσατο.* Longe melius Irenaei mentem accepit Tertullianus, qui, quae hoc cap. 12. narrat Irenaeus, in *emendatores Ptolemaei* confert. *Exstiterunt enim*, ait cap. 33. *de schola ipsius, discipuli super magistrum, qui duplex coniugium Bytho suo adfingerent etc.* Hoc vero duntaxat a magistro discrepabant discipuli, quod ille unam coniugem, Ennoeam nempe seu cogitationem, isti duplicem, cogitationem et voluntatem Bytho suo tribuerent: ita ut utriusque ex aequo suffragante opera Nun et Aletheian produxerit Bythus, respondente Nu voluntati, Aletheia cogitationi: quum e contrario vellet Ptolemaeus, Bythum per unam cogitationem emisisse Nun et Aletheian. Quae quidem discipulorum sententia rationi magis consentanea videbatur. Quum enim utrique in eo consentirent, quod Aeonum coniuges meras eorum affectiones esse assererent, ut superius probavimus; aequius videbatur cogitationem simul et voluntatem, affectiones a Bytho indistinctas, in productionem Nu et Alethiae influere, quam cogitationem tantum, omissa voluntate. Cetera nihil dissidebant discipuli a magistro. Hic vero paullo aliter atque Valentinus de *Termino*, Christo et Spiritu sancto, ac Iesu sentiebat. Sed utriusque sententiam supra de Valentino agentes exposuimus, ubi quum in explicandam enucleatius Ptolemaei hypothesin diutius incubuerimus, nihil hic dicendum superest. Scripsit is epistolam ad mulierculam quandam, nomine Floram, quam descripsit Epiphanius, in qua legem mosaicam, seu Pentateuchum, a supremo Deo et Patre sancitam negat, sed trifariam distribuendam esse censet. *Quaedam enim*, inquit, *ad ipsum Deum* (mundi conditorem) *eiusque sanctiones pertinent: alia autem Mosi tribuenda sunt, non quidem quatenus aliquid a Deo illius interventu decretum est, sed quatenus per se ac suapte sponte nonnulla constituit: aliorum denique seniores, qui in populo erant, auctores exstiterunt, ac primi illi privata quaedam praecepta inserere sunt ausi.* Sic veterator ille, Valentini aliorumque Gnosticorum principiis inhaerens, qui summum Deum velut otio torpentem sibi fingebant, qui deposita mundi regiminis sollicitudine, eius curam omnem angelis crederet. Ex quo sequebatur veterem legem nihil ad eum pertinere. Sed de his supra.

## V. DE COLORBASO.

84. Ptolemaicis illis apud Irenaeum succedit, Marcoque praeit Colorbasus. Quamvis enim huius nomen sileat, ad ipsum tamen pertinere, quae cap. 12. n. 3. refert placita eorum *qui prudentiores illorum* (Ptolemaicorum scilicet) putantur esse, patet ex Epiphanio Haer. xxxv. unde concludere licet, Colorbasum Ptolemaei discipulum fuisse; an vero et Marci? paullo maior difficultas. Id quidem asserit Epiphanius, scribens Colorbasum a Marci praestigiis ineptias suas corrogasse, fuisseque ei primum cum Marco societatem et dogmatum consensionem; postea velut caput a serpentis corpore divulsum, plurimis exitio fuisse. Idemque colligitur ex Augustino et Damasceno lib. de Haeres. ac Theodoreto lib. I. cap. 12. Sed vereor, ut Epiphanius primum deceptus, alios demum in errorem secum abduxerit. Nam Irenaeus, cui potior fides, Colorbasum non Marci, sed Ptolemaei auditorem facit, ut mox videbamus, et Valentini discipulos ordine recensens Colorbaso Marcum postponit. Immo cap. 14. Marci hypothesin expositurus, remque a capite repetens, satis perspicuis, ni fallor, verbis significat, huic Colorbasum viae ducem fuisse. Ait enim, *Marcum vulvam et susceptorium Colorbasi Silentii semetipsum solum fuisse, dixisse: οὕτως Μάρκος μήτραν καὶ ἐκδοχεῖον τῆς Κολορβάσου Σιγῆς* (sic legendum) *εἰσηγήσατο αὐτὸν μονώτατον γεγονέναι λέγων.* Marcus autem vulva et susceptorium Colorbasi Silentii dici non potuisset, nisi a Colorbaso mysteria Valentinianorum Siges edoctus fuisset, quae in eo tamquam in vulva formam et incrementum accipientia, inde in lucem emitterentur. Nec omittendum quod idem Irenaeus recensita iam Colorbasi et discipulorum eius haeresi, ad Marcum sermonem convertens subdit: *alius vero quidam ex iis, qui sunt apud eos, magistri emendatorem se esse glorians, Marcus est autem illi nomen etc.* Ad alios certe spectare posse non videntur ea verba, *ex iis qui sunt apud eos,* quam ad illos, de quibus mox dixerat, *multa autem pugna apud eos etiam de Salvatore,* Colorbasaeos scilicet. Et quis ille magister, cuius emendatorem se esse gloriabatur Marcus, nisi Colorbasus, de quo mox sermonem fecerat? Neque enim haec ad Ptolemaeum referri possunt, cuius haeresin longe antea descripsit, et inter quem ac Marcum plures alios scholae valentinianae duces interserit. Non aliter Irenaeum, quod ad Colorbasum attinet, intellexit Tertullianus, *adv. Valent.* cap. 4. Ait enim, *Valentinum, cuiusdam veteris opinionis semen nactum, Colorbaso viam delineasse; eam postmodum Ptolemaeum intrasse; deduxisse demum Heracleonem inde tramites quosdam, et Secundum et magum Marcum.* Viam scilicet Colorbaso affirmat delineasse Valentinum, ut scite observat Dodwellus [1]; viam eandem intrasse Ptolemaeum; ex eadem illa via tramitem deduxisse Marcum; viae scilicet allegoria ubique continuata. Ubi licet Colorbasum Ptolemaeo ac Secundo priorem facere videatur; in quo lapsum eum puto, et ab Irenaeo recessisse; in eo tamen huic assentitur, quod Marcum Colorbaso posteriorem innuat. Nec moror, quod in lib. *de Praescript* cap. 50. ille huic praeponatur. Nam catalogum illum haereticorum, qui ad calcem libri *de Praescript.* legitur, genuinum Tertulliani fetum non esse consentiunt eruditi.

---

1) Dodwell. Diss. IV. in Iren. §. 19.

85. Longe aliter atque ceteri Valentiniani primam ogdoada explicabat Colorbasus. Illi enim primos octo Aeones gradatim alterum ab altero sic emissum volebant, ut posteriorem tetrada a priori penitus separatam et inferioris naturae esse sentirent. Hic vero primam ogdoada non gradatim, seu *καθ' ὑπόβασιν,* sed simul et in unum, *ὁμοῦ καὶ εἰς ἅπαξ,* emissam esse censebat: adeo ut non multi Aeones, sed unus et idem esset, qui pro variis operationibus et proprietatibus varia sortiretur nomina et appellationes, Patris videlicet, quum aliquid emittere cogitavit; Veritatis, *ubi ea quae emisit vera fuerunt;* Hominis, *quum voluit semetipsum ostendere etc.* Hominem etiam et Ecclesiam non a Logo et Zoë, cum aliis Valentinianis, sed potius Logon et Zoën ab Homine et Ecclesia produci cum veteribus Gnosticis asserebat. De Salvatore autem non una erat, sed multiplex apud Colorbasaeos sententia. Quidam ex Aeonum omnium symbolis conflatum esse dicebant, et ea ratione *εὐδοκητὸν* in Evangelio dici putabant, dum nimirum Pater Filium compellans ait: *οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui:* quod videlicet universo pleromati Patris gloriam per eum illustrare placuerit. Alii eum ex solis decem Aeonibus, quos Verbum et Vita in lucem extulerunt, productum fuisse tradebant: ut sic explicarent, cur interdum in evangelio Verbum et Vita vocetur; quod scilicet avita nomina retineat. Alii eum Christi et Spiritus sancti, qui fulciendi pleromatis caussa producti sunt, sobolem esse malebant; et eapropter Christum patrio nomine appellari. Alii eum ex duodecim illis Aeonibus, qui ex Homine et Ecclesia exstiterunt, ortum esse contendebant: hincque fieri, ut ipsemet sese Filium hominis confiteatnr, tamquam hominis nepotem. Quamquam, ait Tertullianus cap. ult. *adv. Valent.* post Irenaeum, *sunt qui Filium hominis aliunde conceperint dicendum,* qnod nimirum supremus Pater quandoque hominis vocabulo nuncuparetur, quum videlicet se ipsum hominibus manifestum faciebat. Praeter eos errores, quos Colorbasaeis tribuunt Irenaeus, Tertullianus et Epiphanius, addit Augustinus lib. de Haeres. quod vitam omnium hominum et generationem in septem sideribus, septem scilicet planetis, consistere affirmaverit Colorbasus. Quod e Platonicorum lacunis hauserat. Nam ii animam animalem ex circuitu caelestium mundorum nobis advenire dicebant, et eorundem motibus fatali necessitate constrictam obtemperare, ut superius ex Iamblicho probavimus.

## VI. DE MARCO MAGO.

86. E Colorbasi schola prodiit Marcus, pro more veteratorum illorum magistri deliria novis ineptiis cumulaturus. E Basilidis Gnostici stirpe descendisse scribit Hieronymus [1]; quod si verum, avitae impietatis non degener fuit soboles. Famosissimus fuit apud Valentinianos, nullique illius scholae ducum, ne quidem ipsi Ptolemaeo, tum loquacitate, tum discipulorum numero secundus, immo mille nocendi artibus superior. Et eapropter utriusque haeresin, vafritiem ac scelera speciali cura ac fusiori stilo descripsit Irenaeus. Qui dum Marci errores ac vitia confutat ac prodit, supponere videtur adhuc in vivis superstitem manere.

1) Hieron. Ep. 53. al. 29. To. IV.

Scribebat porro s. doctor sub Eleutherii pontificatu, annis plus minus post Christum natum 180. Quum vero iam longe lateque propagata esset Marcosiorum secta, in ipsumque etiam Occidentem invasisset, nec id nisi plurium annorum spatio fieri potuisset; non male coniecerit quisquis huius initia ad annum circiter 160. immo paullo citius ad extrema Valentini vitae tempora retulerit. Magicarum praestigiarum peritissimus quum esset Marcus, pro more Gnosticorum omnium, qui tetrum illud scientiae genus a Platonicis magistris suis acceperant, quibus sub specioso Theurgiae nomine maxime familiare ac summo in honore fuit, ut apud Porphyrium, Iamblichum et alios videre est; mirum, quot viros et mulieres in fraudem induxerit, et ad se converterit, velut ad hominem singulari quadam scientia ac potestate praeditum. Parum esset, si mulierum mentibus duntaxat, non etiam corporibus insidias struxisset ille perditus. Daemonem quendam habuisse paredrum seu assessorem suspicatur Irenaeus, cuius opera tum ipse vaticinia quaedam edere videretur, tum etiam efficeret, ut misere seductae mulieres vaticinarentur. Potissimum enim circa mulieres studium et operam impendebat, eas praesertim, quae eleganter cultae opibus abundabant. Nefarias hominis artes, praestigias, horrendasque verborum formulas, quibus simpliciores ad insaniam, eandemque secum blasphemiam adigebat, fuse describit Irenaeus cap. 13 et seqq. Sed illud non omittendum sceleris genus, quod nedum sacerdotium, nulla accepta secundum ecclesiae leges manuum impositione, sibi arrogaret, sed et mulieribus in prostitutae pudicitiae pretium per summum nefas committeret. Nempe quum probe conscii essent ipsi etiam perditissimi quique eorum temporum haeretici, nullam sine vero sacrificio christianam societatem esse posse, id utcunque adumbrare studebat Marcus. Nam pocula vino (albo procul dubio) mixta consecrare se fingens, prolatis solemnibus invocationis verbis, efficiebat, ut rubicunda et purpurea apparerent: ut sic existimaretur superna Gratia sanguinem suum per ipsius invocationem in poculum illud stillare. Quod et a mulieribus factitari postmodum iubebat. Ubi facile adverterit quisquis tantisper anticipatis Calvinianorum et Lutheranorum opinionibus animum exuere voluerit, tam alte tunc temporis eorum qui christianum nomen, etiam specie tenus, profitebantur, animis illud insedisse, sacra dona consecratione facta in verum Christi corpus et sanguinem converti, eo conversionis genere, quae nunc transsubstantiatio dicitur, ut ii qui legitima auctoritate ac potestate destituti vinum in Christi sanguinem, invisibili, vera tamen ratione convertere se non posse probe sciebant, praestigiis uterentur, ut id operari se persuaderent. Age, quaeso, fac Marcum et eius asseclas in eucharistia nihil aliud agnovisse quam meram Christi corporis et sanguinis figuram, eadem semper perseverante substantia panis et vini post consecrationem; quid tam operose studuisset vinum album in rubrum colorem commutare, sanguinemque desuper stillantem exhibere et praedicare, nisi Christianorum omnium ea tunc fuisset sententia, vinum consecratione facta non manere, sed in verum sanguinem converti? Facinus hactenus in coetibus ecclesiasticis inauditum exhorruissent quique, nec fuisset qui eo liquore, qui sanguinem retulisset, quemque verum esse sanguinem iactasset impostor, labia cruentare non refugisset: quum tamen ex Irenaeo constet, nullum fuisse, qui ex eo

gustare non gestiret. Adeo infixa erat omnium Christianorum animis ea sententia, eucharistiam verum Christi corpus et sanguinem esse. Alio praestigiarum genere fucum suis faciebat magus. Nam post sacrilegam a mulieribus attentatam consecrationem, ipse aliud poculum longe maius eo, quod a muliercula seducta consecratum fuerat, proferens, atque ex minore illo, a muliere consecrato, in id quod a se allatum erat transfundens, praemissis ridiculis quibusdam verbis, efficiebat, ut magnum poculum ex parvo usque adeo impleretur, ut etiam superflueret.

87. His ac similibus dolis Marcus eiusque discipuli, iisdem veteratoriis artibus eruditi, orbem circumeuntes, foeda vitiorum et errorum colluvie hunc infecerunt Ab Asia malum coepisse videtur: diaconus enim ille, cuius uxorem, hospitalem hominis beneficentiam remuneraturus Marcus constupravit, Asianus erat. Inde in occiduas partes diffusum, Rhodanenses regiones subiit. A Marci discipulis potius, quam ab ipso magistro huc illatum fuisse, ex Irenaei verbis concludi posse videtur. Mirum igitur Hieronymum, tum in cap. 64. Esaiae, tum epistola iam citata confidenter scripsisse, quasi ex Irenaeo: *quod Marcus quidam de Basilidis Gnostici stirpe descendens, primum ad Gallias venerit: et eas partes per quas Rhodanus et Garumna fluunt, sua doctrina maculaverit: maximeque nobiles feminas, quaedam in occulto mysteria repromittens, hoc errore seduxerit, magicis artibus et secreta corporum voluptate amorem sui concilians: inde Pyrenaeum transiens Hispanias occuparit, et hoc studio habuerit, ut divitum domus, et in ipsis feminas maxime appeteret, quae ducuntur variis desideriis, semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Hoc ille* (Irenaeus) *scripsit ante annos circiter trecentos; et scripsit in his libris, quos adversus omnes haereses doctissimo et eloquentissimo sermone composuit.* Quamvis, ut dixi, id Irenaeus Marci discipulis adscribat, *quod in Gallias venerint, et eas partes per quas Rhodanus et Garumna fluunt, sua doctrina maculaverint;* nolim tamen cum Hieronymo, qui illud ipsi Marco tribuit, proterve contendere, ratus videlicet alterum cum altero facile conciliari posse. At quod Marcus Pyrenaeum transiens Hispanias occuparit, tantum abest *scripsisse Irenaeum in his libris quos adversus omnes haereses composuit,* ut ne quidem cogitare potuerit. Fuisse quidem Marcum quendam, qui Gnosticorum errores in Hispaniis disseminaverit, diserte scribunt Sulpitius Severus lib. II. Hist. sacr. cap. 60. et Isidorus Hispalensis lib. de Script. Eccles. Sed eum e Memphi in Aegypto oriundum, secta Manichaeum, ac saeculis duobus Marco mago recentiorem fuisse, ex iisdem patet. Addunt enim, Marcum Memphitanum, quum in Hispanias advenisset, discipulos habuisse mulierem quandam, Agapen nomine, et Elpidium rhetorem, a quibus institutus fuit Priscillianus, qui a concilio Caesaraugustano anno 380. cum Elpidio magistro damnatus fuit, et anno 385. Treviris iussu Maximi tyranni capite truncatus. Vel ergo memoria lapsus Hieronymus, vel homonymia deceptus Marcum Memphitanum cum mago confudit.

88. Longum esset, immo supervacaneum singulas praestigiatoris huius ineptias recensere. Nihil quippe, aut parum a ceteris Valentinianis dissidebat, nisi quod ut nugis pretium adderet impervia quaedam obscuritas, quae alii planius et simplicius tradebant, hic pythagorica me-

thodо́ usus, allegorica elementorum, litterarum, syllabarum et numerorum farragine, fictitiis pleromatis mysteriis caliginem offundere satagebat. Nempe totum pleroma instar nominis cuiusdam; tetradas, decada et ogdoada, instar totidem syllabarum; Aeones vero singulos instar singularum litterarum, ex quibus mysticum pleromatis nomen coalesceret, exhibebat. Litteras vero viginti quatuor Graecorum, velut *ἀποῤῥοίας, effluvia* quaedam esse contendebat, tres eas virtutes, quibus universus superorum elementorum numerus continetur, adumbrantia. Sic mutas novem litteras, Patris et Veritatis imagines esse dicebat: quod videlicet muti ipsi sint, hoc est, eiusmodi, qui nullis verbis exprimi possint: semivocales autem, quae octo sunt, Verbi et Vitae; quod inter vocales et consonantes velut mediae interiectae sint, atque ut a superioribus defluant, ita vicissim inferiora ad eas referantur: vocales porro, quae ipsae quoque septem sunt, Hominis et Ecclesiae; quando quidem vox per Hominem progressa, omnia informavit. Fuit itaque haec Marci sententia, singulos Aeones in pleromate peculiares suos habuisse characteres et sonos, ad quorum imaginem litterae Graecorum expressae sint.

89. De Iesu Christo eadem paene, ac ceteri Valentiniani, effutiebat, eum scilicet a rerum omnium parente, Verbi opera electum, ut ipsum hominibus notum faceret, ad supernae virtutis imaginem dispensatum fuisse: quamobrem ab iis virtutibus, quae a Verbo et Vita, Homine et Ecclesia profluxerant, productum fuisse, ad id tamen operam suam conferentibus et quatuor illis supremis virtutibus, non quidem immediate et per se ipsas, sed per angelum Gabrielem, qui Verbi; Spiritum sanctum, qui Vitae; Altissimi virtutem, quae Hominis; virginem denique, quae ecclesiae locum suppleret. Sic autem a Maria in lucem editum fuisse, ut per uterum eius, ceu aqua per tubum transiens, nihil ex ea sumserit. In eum vero, quum ad aquam venisset, columbae instar descendisse supernum Salvatorem, qui quum Aeonum omnium fetus esset, omnium in se virtutem complectebatur: huncque esse qui per os Iesu verba fecerit, seque Filium hominis confessus fuerit, quod supernum Hominem patrem haberet.

90. Mitto quas de mundi huius adspectabilis ortu nugas venditabant. Hunc ad imaginem supernorum sic conditum volebant, ut in singulis fere partibus pleroma referret. Platonicum id dogma fuisse a nugatoribus istis recoctum superius ostendimus. Ut autem confirmandis, si superis placet, tot et tantis emotae mentis deliramentis sacrarum Scripturarum auctoritas non deesset, stupendum quantas admoverent machinas, ut eas tam impie quam ridicule discerperent, consuerent et obtorto collo in alienos ineptosque sensus traherent. Parum fuisset, nisi innumeras propemodum finxissent apocryphas spuriasque scripturas, quibus fucum facerent imperitis. Quos libros supposuissent, Irenaeo nostro sigillatim edisserere non placuit. Id tantum constat, ridiculam illam, quam de Christo puero fabellam enarrant cap. 20. occurrere in pseudo-evangelio infantiae Christi, quod arabice cum latina interpretatione edidit Henricus Sikius, et in aliis quibusdam eiusdem furfuris scriptis, quorum meminimus in notis ad hunc locum.

91. Quibus sacrilegiis venerandum eucharistiae mysterium, et ordinationis sacramentum contaminassent, ac funditus evertissent, iam vidimus. Mirum, si aliis sacramentis pepercisset impietas. Baptismo profanum

quoddam et a Satana suggestum initiationis genus, ad sacri illius lavacri, per quod ad Deum regeneramur, eversionem, totiusque adeo fidei abiectionem, substituerant. Redemtionem vocabant illi, hancque iis, qui perfectam *γνῶσιν* consecuti fuerant, necessariam esse dicebant, ut in virtutem, quae super omnia eminet, regenerarentur. Aliter enim fieri non posse, ut cuiquam aditus ad pleroma pateret: quippe quum ea esset, quae usque ad intimum Bythi sinum eos eveheret. Eam porro redemtionem, vulgarem Christianorum baptismum infinito superare intervallo non pudebat asserere. Hic siquidem animalis, illa spiritalis: hic a conspicuo Iesu institutus, illa ab eo qui in eum descendit, *Salvatore:* hic ad poenitentiam annuntiatus, nec eo, quem conferebat Ioannes, virtute superior; illa consequendae perfectionis caussa desuper allata. Haec inter Marcosios conveniebant. At vero de redemtionis modo dissentiebant: *quoniam,* inquit Irenaeus [1]), *unusquisque illorum, quemadmodum ipsi volunt, tradunt eam. Quanti enim sunt huiusmodi sententiae mystici antistites, tot sunt et redemtiones.*

92. Alii apparato nuptiali cubiculo, mysticis quibusdam ritibus, profanisque verborum formulis initiandos suos consecrabant. Hae spiritales ipsorum nuptiae, ad supernorum coniugiorum similitudinem. Alii baptismi caeremonias adumbrabant. Nam ad aquam ducentes eos, inter baptizandum haec verba proferebant: *In nomen incogniti Patris omnium; in Veritatem matrem omnium: in descendentem in Iesum, ad unitionem et redemtionem et communionem virtutum.* Alii ut terrorem miseris incuterent, insulsam et sensu vacuam grandiorum hebraicarum vocum congestum efferebant. Tum Catholicorum unctiones aemulati, initiatos suos opobalsamo ungebant, Quidam spreto aquae baptismo, oleum et aquam una permiscebant, ac in eorum, quos initiabant, caput iniiciebant, verba quaedam ab iis quae diximus haud dissimilia proferentes. Atque ipsi quoque balsamum adhibebant. Alii haec omnia improbantes et repudiantes, divina mysteria, quae nec sensibus, nec mente percipi possunt, per res sensiles et corporeas peragenda esse negabant. Perfectamque redemtionem spiritalem esse, non corporalem, et in ineffabilis magnitudinis agnitione positam esse censebant. Ex his specialem quandam haereticorum sectam fecit Theodoretus [2]), quam Ascodrutarum, seu Ascodrupitarum vocat; a quibus et apud quos nullum celebrari baptismatis mysterium asserit. An iidem sint cum Ascodrobis, quibus Ancyram Galatiae suo tempore infestari, alibi vero terrarum ignorari scribebat Hieronymus in epist. ad Galat. affirmare non ausim.

93. Alii denique redemtionem in vitae finem reiiciebant. Quum quis igitur ex hac vita excessurus erat, huius capiti oleum et aquam iniicientes, ridiculis ceterorum Marcosiorum adhibitis invocationibus, insuper iubebant, ut quum ad principatus, ac potestates, et Demiurgum venisset, certis quibusdam verbis, quae refert Irenaeus, eos compellaret, quibus manus eorum effugeret. Nec illorum nomen expressit Irenaeus. Sed ex Epiphanio [3]) discimus, Heracleonitas fuisse, ab Heracleone sic dictos. Hunc Colorbaso successisse putat: Tertullianus vero Colorbasum

---

1) Iren. lib. I. cap. 21. n. 1. 2) Theod. lib. I. c. 9. et 10. 3) Epiph. Haer. XXXVI.

inter et Heracleonem interserit Ptolemaeum. Ex Irenaeo colligi posse videtur Marci discipulum fuisse: quum illius placita inter varia Marcosiorum dogmata referat. Augustinus, cui consentire videtur et Damascenus, utriusque, Marci videlicet et Colorbasi, discipulum fuisse putat. Ex Origene [1]), Valentini discipulus dictus est: ex Clemente Alexandrino [2]), maxima illius in Valentini schola fuit existimatio. Sed haec omnia nullam certam temporum notam designant: et ut ex posterioribus inferatur Heracleonem Valentini dogmata amplexum fuisse, ipsi tamen Valentino coaevum exstitisse concludi posse non puto. Quare malim illius aetatem in incerto relinquere, quam quidquam temere definire. Scripserat Heracleon Commentarios, saltem in Ioannis evangelium. Nam Origenes in suis plures illius diversorum locorum expositiones refert et confutat. Quin etiam merito redarguit, quod his Ioannis verbis, *χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, sine ipso factum est nihil,* impudenter addere ausus fuisset, *τῶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῇ κτίσει, eorum quae in mundo sunt et creatione*: ut nimirum hinc cum ceteris Valentinianis conficeret, non omnia per Verbum condita fuisse. Aeonum quidem inferiorum, ac mundi ipsius, interpositu Demiurgi, auctorem esse; at non superiorum quatuor Aeonum. Illos Heracleonis in Ioannis evangelium Commentarios, si non prae oculis, saltem in mente habuisse videtur Photius, ut scite notat cl. Grabius in Spicileg. quando epist. 134. ad Ioannem Proto-spatharium (apud Grabium [3]) male omnino *Aspatharium*; nempe littera α hic numeralis est) scripsit: *οὐδὲ γὰρ ἐφ' ὕβρει καὶ διαβολῇ τοῦ νόμου τό, ἡ χάρις δὲ καὶ ἀλήθεια δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο· τοῖς εὐαγγελικοῖς θεσμοῖς περιήρμοσεν. Ἡρακλέων γὰρ ἂν οὕτως εἴποι, καὶ οἱ παῖδες Ἡρακλέωνος. Non enim in contumeliam et criminationem legis dictum illud:* Gratia autem et veritas per Iesum Christum facta est. *Evangelicis sancitis adaptabatur. Heracleon ita diceret, et Heracleonis filii.* Quibus innuit Heracleonem in suis Commentariis haec evangelii verba in contumeliam legis detorsisse. Aliud etiam Heracleonis fragmentum de martyrio refert Clemens Alexand. loco mox laudato, quod ex aliquibus in Lucam Commentariis exscriptum videtur. Ubi enim praemisit Clemens hunc evangelii Lucae 12. 2. locum: *Quum autem induxerint vos in synagogas etc.* subiungit: *Τοῦτον ἐξηγούμενος τὸν τόπον Ἡρακλέων .... κατὰ λέξιν φησὶν etc. Hunc locum exponens Heracleon .... his verbis dicit etc.* In *eclogiis propheticis* ad calcem eiusdem Clementis, occasione horum Ioannis Baptistae verborum, Luc. III. 16. *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni,* citatur altera Heracleonis sententia dicentis, quosdam igne signasse aures eorum, qui baptismatis sigillum acceperant, ita intelligentes illud apostolicum. Tum proxime subnectitur v. 17. *Cuius ventilabrum in manu eius etc.* Quibus firmari videtur eorum coniectura, qui existimant ab Heracleone elucubratos etiam in Lucam commentarios. Ceterum *cum Valentino paria sensisse, sed novitate quadam pronuntiationis voluisse videri alia sentire,* tradit Tertullianus, vel alius quivis cap. 49. lib. *de Praescript.* cui consentiunt Epiphanius et alii omnes. Hoc duntaxat a Ptolemaicis differebat, quod supremum omnium Parentem,

1) Orig. in Ioan. pag. 60. edit. Huet. 2) Clem. Alex. lib. IV. Strom. p. 502.
3) Grab. Spicileg. Patr. et Haer. II. Saec. p. 117.

quem ii Bythum nominabant, ille Hominem appellaret, ut auctor est Epiphanius. Eidem insuper adscribit Origenes [1], quod animam natura immortalem esse non existimaret, sed corruptibilem. At ea erat communis Valentinianorum omnium de anima animali sententia, quam vel perire vel servari putabant, prout meliora vel deteriora elegisset.

94. Sed ut ad id revertamur, unde digressi sumus, quilibet, etiam tacentibus nobis, perspicit, superius expositas haereticorum redemtiones manasse ab impuris Ethnicorum initiamentis, quae tanti fecere Platonici, tetris magorum artibus prae ceteris mancipati. Ut enim certis quibusdam ritibus ac caeremoniis Gentilium mystae secretiorum quorumque sacrorum participes effecti, perfectionis apicem attigisse censebantur: sic et apud Marcosios qui redemtionis ritibus semel defunctus arcanorum sectae conscius factus fuerat, ad perfectionis culmen evectus existimabatur. Hinc initiationes Ethnicis dictae *τελεταί*, quia perfectionem afferre credebantur: Marcosiis vero *ἀπολυτρώσεις*, quod hominem ab omni mortalitatis faece, et imperfectionum radice ignorantia, liberarent. Easdem suis frequenter inculcabant Platonici, ceu ad animae purgationem apprime necessarias: quatenus religiosis ritibus, ut vocabant, expurgata anima, apta evaderet ad Deos suscipiendos, fatidicaeque eorum potestatis particeps fieret. Legatur Iamblichus Sect. III., V. et X. Sed sicuti ex haereticis aliqui divina mysteria per res sensiles et corporeas peragenda esse negabant: sic etiam ex Platonicis quidam, ut Porphyrius, existimabant usum rerum materialium in sacris haud congruum esse Diis, qui a materia omnino secreti existunt. Id vero sibi de sua redemtione spondebant Marcosii, ut eum perfectionis gradum, perfectissimam videlicet et numeris omnibus absolutam, qua sola stat salus, cognitionem ineffabilis virtutis, quo nequidem Petro et Paulo, aut alii cuivis apostolorum (sic blasphemabant) pervenire fas fuit, assecuti; nec hinc, quamdiu viverent, excidere, nec a quavis mundana potestate post mortem retardari possent, quin destinatas sibi in pleromate sedes statim capesserent. Redemtionis enim beneficio effici, ut, quidquid egissent in hac vita, a iudice nec prehendi, nec conspici possent. Eapropter omnia sibi licere arbitrati, facinorum omnium ac libidinum coeno volutari non erubescebant. Haec erant exitiosi dogmatis necessaria consectaria, ut iam exposuimus. Quod vero barbaris quibusdam vocibus, peregrinisque ac insolitis verborum formulis haeretici suos initiantes uterentur, pythagoricum etiam et platonicum erat. Quid et quantum eiusmodi vocabulis in Gentilium sacris adhibitis tribuerent Pythagorae et Platonis discipuli, notum est ex Porphyrii epistola ad Anebonem et Iamblichi Sect. VII. cap. 4. et 5. ut alios taceam. Ea licet mortalibus ignota, sensu plerumque vacua, et significatione cassa, prae ceteris tamen convenire divinis existimabant: tum quod divinum quid obscuritate sua spirarent, iisque maior inesse vis, emphasis et brevitas censeretur: tum quod in Assyria et Aegypto pridem usurpata, ubi primum Deorum cultus effloruit, hisque maius ac frequentius cum mortalibus intercessit commercium, ea ceteris omnibus antiquiora, Diisque notiora ac familiariora esse viderentur. Quibus iisdem rationibus permoti Marcosii, hebraica, chaldaica et syriaca vocabula aliis omnibus an-

1) Orig. To. XVIII. in Io. p. 255.

teponebant; quod iis, omnium primis et antiquissimis, oracula sua fudisset Deus, eaque soni insolentia incutiendo imperitorum pectoribus terrori aptiora essent.

95. Hactenus recensitis quam accurate fieri potuit, iis quos Irenaeus Valentino tribuit discipulos, ad utrorumque magistros sermo cum eodem conferendus. Nihil quippe efficacius, et merito quidem, ipsi visum est ad Valentinianorum insaniam retundendam, quam ut infamem eorum originem proderet, seu, ut verbis illius utar, *referret* spurcissimum *fontem et radicem eorum, uti intelligeretur arbor, de qua defluxerant tales fructus* [1]). Veros siquidem stirpis suae auctores, Simonem et Menandrum, erubescebant Valentiniani, et tam probrosos magistros omni, quo poterant, conatu repudiabant. Hos tamen germanos eorum parentes exstitisse, vellent, nollent, invicte demonstrabat tum dogmatum consensio, tum continua nec interrupta a Simone ad Valentinum scholarum haereticarum successio, a quibus et in quibus hic quidquid postmodum blateravit, mutuatus est.

## ARTICULUS TERTIUS.

### DE VALENTINI MAGISTRIS.

#### I. DE SIMONE MAGO.

96. Simon, *pater omnium haereticorum,* a quo Gnostici *omnes initia sumentes, impia et irreligiosa dogmata induxerunt in hanc vitam,* Gitthis olim oppido, Epiphanii aetate vico Samariae oriundus fuit [2]). Tantum apud populares suos magicis artibus, in quibus aequalem nullum habebat, valuit, ut dementantes, eum pro magna Dei virtute, id est, supremo omnium Patre haberent. A verosimili non abhorret, eum in liberalibus disciplinis, ac platonica praesertim philosophia, quae tum apud Iudaeos inoleverat, non poenitendam operam posuisse. Id suadent tum auctoritas ac dicendi fiducia, quibus ementitam potestatem venditans plebis animos ad se pellexerat, tum ea quae vulgavit dogmata, platonicis haud dissimilia, tum denique magia ipsa quam exercebat, Platonicis eo tempore familiaris, et in laude posita. Itaque platonismum cum Samaritanorum ac Iudaeorum religione miscuisse videtur. Quum vero anno Christi 34. lux evangelii in Samaria coruscare coepisset, veraque Philippi Diaconi miracula Simonis praestigias discutere; errore deposito Samaritae Christo nomen dedere. Stupens et ipse Simon dedit, sed non ex animo. Quam enim in apostolis suspiciebat eximiam patrandi miracula virtutem, praesenti pecunia mercari volens, a Petro pro merito increpatus, ad vomitum rediit canis impurus, artemque magicam studiosius quam antea colere coepit. Sic autem christianam fidem abiecit, ut retenta nonnulla eiusdem umbra, hac utendum sibi statuit, ut pro eo quo exaestuabat in apostolos odio ac livore, iis verbum Dei disseminantibus obices, quoscunque posset, obiiceret.

97. Adscita igitur in societatem pristinae platonicae, iudaicaeque

1) Iren. lib. I. c. XXII. n. 2. 2) Iren. lib. III. Praef. Id. lib. II. Praef. Iustin. M. Apol. I. Epiph. Haer. XXI. Theodoret. lib. I. c. 1. Act. VIII. 9. et seqq.

mixturae hac christianitatis larva, relicta Samaria hac illac circumcursare coepit: ut gentes et provincias, ad quas nondum pervenisset evangelium, praeoccuparet, erroribusque suis inficeret. Tyrum Phoeniciae quum devenisset, ibi vile scortum, mulierem quaestuariam, nomine Helenam emit, sibique eam adiunxit, itinerum deinceps ac scelerum sociam; ridicula plura palam de ea fabulatus, turpiora cum ea clam patraturus. Peragratis Orientis provinciis Romam venit sub Claudio Caesare, circiter annum Christi 41. Ibi tantum nomen sibi praestigiis ac imposturis fecit, ut statuam, ceu numini cuidam, ei positam in insula Tiberina, inter duos pontes, ferant, cum latina inscriptione: *Simoni Deo sancto*. Primus enim omnium Iustinus martyr in ea, quae vere prior est, secundum tamen in editis locum tenet, Apologia ad Antoninum Pium id memoravit. In cuius fide idem, sed aliquantulum dubius, asseruisse videtur Irenaeus: *Statua honoratus fuisse dicitur propter magicam,* inquit. At fidenter asseverarunt Tertullianus Apolog. cap. 13. Euseb. lib. II. Hist. cap. 14. Cyrill. Hierosol. Catech. VI. Theodoret. Augustinus, et alii. Non defuere tamen posterioribus hisce saeculis doctissimi viri, qui Iustinum seu latinae linguae imperitia, seu nominis similitudine deceptum putarint: utpote qui statuam Semoni Sanco, vel Sancto, qui Deus erat apud Sabinos, positam, Simoni Mago sacratam fuisse existimaverit. Centum circiter abhinc annis effossa est in insula Tiberina statua cum hac inscriptione, quae ad illam Iustini proxime accedit: *Semoni Deo Sanco* (vel *Sango*) *Deo Fidio sacrum:* adeo ut ea ipsa esse videatur, quam olim in eadem insula viderat Iustinus; cuius eo proclivior lapsus esse potuit, quo veteribus Latinis commutatione litterarum *e* et *i* frequentius nihil exstitit, et Semo ille minorum gentium Deus, Sanctus, Sancus, aut Sangus promiscue diceretur. Quorum doctissimorum virorum rationes expendit clarissimus Tillemontius *ὁ μακαρίτης,* ac pro ea qua valet eximia eruditione et acri iudicio confutat, in suis in to II. Commentariorum in Hist. eccles. observationibus, nota 2. in Simonem magum pag. 482. ubi probat vix ac ne vix quidem fieri potuisse, ut tot antiqui patres ea in re lapsi fuerint, quae oculis omnium pateret, quamque Iustinus, dum Romae ageret, et Apologiam conscriberet, non semel aut bis, sed quotiescunque Tiberinos pontes traiecerat, propriis oculis explorare potuerat. Ecquis enim sobrius sibi persuadeat, sanctissimum martyrem tam incogitantem atque imprudentem fuisse, ut in ipsa urbe Roma scribens ad Imperatores, ea confidenter, nondum satis explorata veritate, bis in eadem Apologia asseverare ausus fuerit, quorum falsitatem vel ipsi pueri, scriptorem temerarium arguentes, deprehendere potuissent? Tam immanem hallucinationem vix ferat quisque in scriptore longa terrarum intercapedine ab ipsa statua dissito: quanto minus in eo qui in ipsa urbe Roma, et ut ita dicam, ad ipsius statuae pedes scripserit. Sed ne actum agamus, consule citatum eruditissimi Tillemontii locum. Nec iis contentus impurus homo, se ipsum sub Iovis, Helenam vero suam sub Minervae habitu effingi curavit: et utramque imaginem discipulis colendam tradidit.

98. Vulgata apud veteres opinio est, apostolorum principem Romam venisse anno Christi 42. ut magi fraudes ac malas artes discuteret: quumque hunc fama iam desereret, collectis viribus enixum esse mirabilem Christi ascensum in caelos aemulari; sed ei tam male cessisse vo-

latum, ut divina virtute apostolorum precibus sollicitata praeceps actus, fractis cruribus misere postea interierit, eo anno qui Petri et Pauli martyrium proxime antecesserit, id est Christi 65. Haec omnia strictim attingo: obvia siquidem sunt et omnibus nota. Plures edidisse fertur seu libros, seu sermones. Quasdam ex altero eorum blasphemias recitat Hieronymus in Matth. cap. 24. Alios memorat auctor libri de Divin. Nom. cap. 6. quorum titulus, ἀντιῤῥητικοί, *Contradictorii.* Si Constitutionibus apostolicis fides, lib. VI. cap. 8. Simon eiusque socius Cleobius plures Christo eiusque discipulis libros supponere ausi fuerant. Ex discipulorum officina prodierat evangelium, quod librum de quatuor mundi angulis inscripserant (quia in quatuor partes sectus erat), ut et apocryphus liber, de praedicatione sancti Pauli.

99. Quod ad Simonis errores spectat, superius de Valentino agentes ostendimus, eum primae Valentinianorum ogdoadis auctorem et inventorem fuisse, Nempe, Theodoreto teste, infinitam quandam statuit potestatem, quam et radicem universorum appellavit; Bythus est, cui et ἔννοιαν copulabat. Istam vero duplicem esse fingebat, alteram primam, quam Matrem omnium appellabat, quamque in Helena sua conspicuam esse dicebat: alteram quam cum φωνῇ, *Voce,* coniugabat. Eam autem infinitam potestatem Ignem esse dicebat, id est, virtutem maxime actuosam, cuius duplex foret operatio, altera conspicua, altera latens. Ex illa quidem genitum esse mundum: ex hac vero productas primum esse tres coniugationes, quas etiam radices nominavit; quarum primam appellavit νοῦν καὶ ἐπίνοιαν, *Mentem et Notionem*; secundam φωνὴν καὶ ἔννοιαν, *Vocem et Intelligentiam*; tertiam λογισμὸν καὶ ἐνθύμησιν, *Rationem et Cogitationem.* In hac ogdoade Valentinianam quisque deprehendit. Nomina quidem apud Theodoretum, quem hic exscribimus, aliquantulum dissimilia; at apud Eliam Cretensem et Nicetam supra laudatos, eadem prorsus: adeo ut constare videatur πολυώνυμον fuisse, ac modo his, modo illis nominibus a Simonis discipulis significatam. Sed rem eandem utrobique exstitisse demonstrat veterum consensus, ac in primis Irenaei, ut alibi diximus. De his ergo Simonianis Aeonibus idem sentiendum, quod de prioribus octo Valentinianis. Utrique e Platonicorum lacunis educti, christiano amictu utcunque induti haereticorum illorum arte prodierunt.

100. Se ipsum porro Simon *esse sublimissimam Dei virtutem, hoc est, eum qui sit super omnia Pater* [1]), blasphemabat. Summa hic fuerit veteratoris dementia et impudentia, eo tamen usque insaniisse non putem, ut semetipsum re, essentia ac natura supremum esse Patrem crederet iactaretve. Id de se ipso sensisse videtur, quod de Helena sua, quam primam mentis suae *conceptionem* aiebat esse, per quam angelos et archangelos fecisset. At, auctore Theodoreto, hunc mundum, cuius prima et nobilior pars angeli erant, conditum asserebat per eam supremae virtutis operationem, quae conspicua esset, vel, ut loquitur Irenaeus, per Ennoiam quae *exsiliisset* ex summo Patre, *et ad inferiora digressa fuisset,* id est, quae se ipsam exterius prodidisset. Quemadmodum igitur Helenam primam summi Patris Ennoiam esse censebat, non re et

1) Iren. loc. cit.

natura, sed operatione duntaxat; sic se ipsum supremum esse Patrem non aliter existimare potuit, quam ἐνεργείᾳ et efficientia tenus, non substantia, aut unione personali (id enim unitionis genus nunquam agnovit): quatenus eum prae ceteris mortalibus elegisset Pater, in quo inhabitaret, in quem divinitatis suae radiationem quandam, non solidam, aut substantivam, sed transeuntem derivaret, et per quem velut per instrumentum sibi moraliter coniunctum operaretur. Uno verbo id de se opinatus est, quod discipuli eius de Christo, quem etiam se esse dicebat. Constat vero eos, Christum non alia ratione Deum esse, censuisse, quam, sicuti postea delirarunt Noetus, Sabellius et Paulus Samosatenus, efficientia duntaxat et operatione, non substantia aut unione substantiva [1]). Accedit denique quod Menander Simonis discipulus, qui verbis, non re a magistro dissidebat, primam se virtutem non nominaret; ignotam enim eam aiebat esse: sed ab illa se missum iactitans, Servatorem se ipsum appellaret. Quidquid ergo discriminis inter utrumque fingi potest, eo redit, ut alter paullo modestior se ipsum Servatorem diceret, quod a prima virtute ad hominum salutem missus esset: alter impudenter se ipsum primam esse virtutem blateraret, quatenus ista per eum operaretur, eo operationis genere quod externum et conspicuum esset; non eo quod latens, et per quod Aeones produxerat. Hinc Iudaeis quidem, qui Messiam exspectabant (quem Dei Filium esse ab apostolis didicerat), tanquam Filium apparuisse se iactitabat; ad Samaritanos vero, quorum obscurior de Messia fides erat, tanquam Patrem descendisse; ad alias denique gentes, quas Spiritus sancti virtute cooptandas in ecclesiam noverat, tanquam Spiritum sanctum advenisse: ac denique, ut ait Irenaeus, *sustinere vocari se quodcunque eum vocant homines:* hoc est, pro diversis quas edidit primae virtutis operationibus, diversis etiam diversarum gentium affectibus, diversa sibi nomina tribui sivisse, Patris, Filii et Spiritus sancti, immo etiam quandoque Iovis: nam et sub hoc schemate statuas et imagines, quas adorarent, ei posuerant discipuli. Ex quibus certissime colligitur Patrem, Filium et Spiritum S. tres, ex eius sententia, subsistentes personas non fuisse, sed tria duntaxat unius personae nomina et officia.

101. Helenam suam (quam interdum etiam Spiritum sanctum appellabat) dicebat *esse primam mentis suae conceptionem, Matrem omnium, per quam initio mente conceperit angelos facere et archangelos. Hanc vero Ennoiam,* seu conceptionem, *exsilientem ex eo, cognoscentem quae vult Pater eius, digredi ad inferiora, et generare angelos et potestates,* quibus tamen nulla Patris indita notitia. Ab istis *mundum hunc factum dixit* [2]). In Ennoia illa, omnium matre, per quam initio mente concepti angeli et archangeli, Platonis mundus idealis se ipsum manifeste prodit; mundus scilicet idearum omnium, formarum et archetyporum apotheca, ad quorum normam et exemplar conditi primum angeli et archangeli mundum hunc adspectabilem, ex supernarum idearum praescripto, fecerunt. Primus enim e Christianis Simon summum Deum mundi huius creatione, regimine et administratione abdicandum ratus, creatorem ab eo cum Platonicis distinxit, ne mala quibus labefactatur orbis in primum

---

1) Iren. n. 5. Theod. c. II. Epiph. Haer. XXII. §. 1. 2) Iren. l. l.

Deum summe bonum refunderentur; qui quum insuper ignotus semper manserit, nec ullo visibili signo se ipsum usquam manifestaverit, nullas in mundi fabricatione et administratione partes habere potuit. Cetera quae impostor addebat de Ennoia per invidiam detenta ab angelis, et inique habita, ne recurreret ad Patrem, ac in varia corpora tum humana, tum belluina revoluta, donec in fornice publice prostantis misertus Simon, ovem hanc perditam liberaturus venisset, hominibus simul salutem praestiturus per agnitionem suam, mundumque ab angelorum, de principatu ambitiose contendentium, tyrannide vindicaturus et emendaturus; haec, inquam, omnia christianismum olent, sed fabulis misere deformatum. Angelorum et hominum lapsum sub his symbolis adumbrare voluit. Priores superbiae typho excaecati, Deoque auctori suo subesse renuentes, *quoniam nollent progenies alterius cuiusdam putari esse,* ipsius Ennoiam, ne recurreret ad suum principium, detinuere: dum videlicet quidquid splendoris, potestatis ac perfectionis acceperunt, sibi ipsis inique arrogantes, supremi tantorum beneficiorum auctoris ideam, ne gloria ad eum rediret, in se ipsis primum, tum in hominibus exstinguere conati sunt. His quippe auctores fuerunt, ut Dei imaginem mentibus eorum insculptam, superbia sua foede deformarent; ac paullatim obliterata veri numinis notione, comparati iumentis insipientibus, et belluino vivendi more similes illis facti, in turpissimorum quorumque vitiorum barathrum sese in dies profundius immergentes, contumeliis semper novis afficerent. Haec sunt quae Ennoiae captivitate, calamitatibus miserisque casibus suo modo significabat Simon. Nec dissimile vero est quod ait Tertullianus lib. *de An.* c. 35. pythagoricam metempsychosin, Simoni *hanc fabulam* de Helena in alia atque alia corpora volutata, ex parte saltem *instruxisse*: quum utrumque discipulis eius constiterit; et animas divinae mentis portiones esse, et eas in varia successive corpora detrudi. Eiusdem generis sunt, quae de suo in hunc mundum adventu, ut perditam ovem liberaret, eumque ab angelorum tyrannide vindicatum instauraret, effutiebat. In his inter ipsas commentorum nebulas relucet evangelica doctrina de veri Servatoris adventu: quo vitiis obliterata Dei imago innovata, excitata in animis veri Dei notitia, homines excusso tenebricosarum potestatum iugo in libertatem asserti, omnia denique instaurata, sive quae in caelis, sive quae in terra sunt. Nam eius professione fundamentum christianae religionis, cui consultum aliquatenus volebat, niti animadvertit haeresiarcha. Sic tamen in hunc mundum descendisse se iactabat, ut alienam speciem induens, per quam ementita similitudine angelos et potestates deciperet, ne ab eis teneretur, inter homines homo apparuerit, quum tamen non esset homo, et pati in Iudaea visus fuerit, quum non sit passus. Haec prima Docetarum sectae, cui deinceps nomen dedere tot impuri homines, initia: primus huius auctor hominum omnium perditissimus. Necessaria tamen male susceptae hypotheseos consectaria erant. Si enim, ut supponebat, malorum omnium quae in mundo sunt, auctores angeli, si materiae et corporibus ab iis conditis turpissima inspersa labes; manifestum est eum qui a bono Deo missus est, ut mundi fabricatores debellet, orbemque malis purget, mundanum ac verum corpus adsciscere sibi non potuisse: tum ne malis ipse contaminaretur, tum ne sub angelorum, qui materiae dominantur, imperium concedens, ab iis opprimere-

tur. Necesse erat igitur phantasticum duntaxat et umbratile corpus indueret, quo hominibus, quorum dux et doctor futurus erat, conspiciendum se praeberet, angelisque tutius bellum inferret. Ex quo fluebat, nec vere nasci aut pati potuisse, et, ut recte concludit martyr Ignatius, eucharistiam verum Christi corpus non esse, quum verum nunquam habuerit.

102. Addebat magus, legem non a Deo (invisibilis quippe et ignotus usque ad N. Testamenti tempora permansit), sed a sinistra quadam intelligentia latam fuisse. Prophetas a mundi fabricatoribus, istos ab his, illos ab illis inspiratos vaticinia fudisse. Ea ab illis contemnenda esse, qui vero Deo semel agnito, in Simonem et Helenam eius legatos et interpretes spem collocant: iis quippe iam libertate donatis, quae per supremi Patris cognitionem acquiritur, liberum esse quodcunque velint peragere: salutem uni gratiae, γνώσει videlicet, non operibus iustis acceptam referendam esse: natura siquidem nullas actiones bonas esse aut malas, sed ex accidenti; ex arbitrio nimirum angelorum, qui mundum condiderunt, et eiusmodi praeceptorum vinculis in servitutem homines abduxerunt. Quam postremam sententiam ab Archelao philosopho accepisse videtur, cuius hoc fuit effatum, *Nihil natura iustum aut iniustum esse, sed lege.* Nefaria certe dogmata, uberrimaque scelerum omnium seminaria, quae tamen ex constitutis principiis necessario fluebant. Si enim summus Deus ignotus mansit, nec ullo sensibili signo deprehendendum se praebere dignatus, mundi curam et administrationem angelis commisit: ergo legis et prophetiarum, quae ad mundi regimen spectabant, ii soli auctores exstiterunt: ergo qui homines adepta veri et summi Dei notitia ex eorum potestate eruti sunt, et in libertatem asserti, legis praeceptis non tenentur. Si ab una Dei hactenus ignoti, nunc vero se revelantis, cognitione pendet salus: ergo ad comparandam salutem opera supervacanea sunt. Si opera ideo duntaxat bona aut mala sunt, quia a lege quam tulerunt angeli, praecepta vel prohibita: ergo natura indifferentia sunt; excusso proinde legis iugo, nec bona, nec mala. Iam quid mirum, si homines hisce principiis imbuti, fractis omnibus tum naturae, tum pudoris repagulis, effraenem spurcissimamque vivendi rationem inierint? Eo siquidem, velut naturali consecutione deducebat exitiosa doctrina. Absit, ut ea commemorem iniquitatis mysteria, Bacchanalium instar instituta, quae in scelestis conventibus ab iis patrata refert Epiphanius: nolim his scelerum portentis lectorum oculos defoedari. In cumulum accessere magicae artes, quarum teterrima quaeque genera, Simonis et Platonicorum exemplo, exercere veriti non sunt. Et hinc manavit vulgata Gentilibus calumnia, qua dudum christianam religionem vexaverunt, Christianos omnes magicis artibus deditos esse, eorumque coetus, omni pudoris exstincto discrimine, accedente noctis licentia corruptelarum omnis generis officinam esse. Sic in christianam religionem redundabat Pseudo-Christianorum istorum profligata vita. Resurrectionem carnis negabant: non negare qui potuissent? Si enim caro angelorum mundi conditorum opus fuit; a Christo Servatore, qui angelos debellaturus venerat, nec suscipi, nec salvari debuit. Animarum duntaxat cura ipsi fuit. Gentilium idolis, quotiescunque se daret occasio, tus adolere non dubitabant, nec supremum cultum, ut poenas negantibus illatas declinarent, iis adhibere renuebant: haec enim inter ἀδιάφορα numerabant. Immo

Gentiles in partes suas cessuros putans Simon, si illis ingeneraret opinionem, se Iovem esse, quem summum numen patremque Deorum venerabantur; Helenam vero suam Minervam, quam ex cerebro Iovis natam esse fabulantur poetae; se ipsum sub Iovis, Helenam sub Minervae habitu pingi et adorari a discipulis voluerat: ut sic gentilismum cum christianae religionis professione consociaret. Sed mirum, eum qui tota doctrinae serie inimicitias angelis denuntiare videbatur, iis tamen divinos honores tribui voluisse. Negabat enim salutem consequi ullum hominem aliter posse, quam si universitatis parenti abominanda sacrificia, quae vel nominare pudet, per principatus et potestates obtulerit: non quidem ut praesidium ferrent, sed ut placati damnum non inferrent, neu hominibus sive in vita, sive post mortem obessent. Quae etiam Platonicorum doctrina fuit superius a nobis exposita.

103. Hactenus dicta perspicue demonstrant, Simonem eiusque discipulos inter Gentiles potius, quam inter Christianos recensendos esse. Nam etsi christianum nomen ore profiterentur; vix tamen vel unius christiani dogmatis fidem integram servaverant. Trium quidem sanctissimae trinitatis personarum nomen proferebant, rem non tenebant: una et eadem persona, pro diversis officiis, Patris, Filii et Spiritus sancti nomine gaudebat. Mysterium incarnationis iis penitus ignotum: Christus nec verus Deus, cuius nulla fuerit hypostatica cum Deo unio; nec verus homo, cuius fuerit umbratilis tantum et phantastica humanitas; sed quoddam veluti simulacrum, quod hinc humanam naturam oculis exhiberet, illinc divinitatis radios exciperet. Quibus omnis Christi nativitatis, vitae et mortis mysteriorum fides pessum ibat. Si aliquod baptismi genus retinuerint, ludicrum certe, quod a christiano procul recederet. Vetus auctor, qui contra Cyprianum scripsit, inter ss. martyris opera, refert quosdam haereticos e Simone prognatos, dum baptismum conferrent, emicantem ex aquis ignem intuentium oculis exhibuisse, quo simulata Spiritus sancti praesentia initiandos suos ludificarentur. Ecquam de eucharistia fidem habere potuissent, qui verum Christo corpus denegabant? Sua quidem iis erant mysteria, sed exsecranda prorsus, quae vel commemorare pudet. Cetera sacramenta flocci fecisse homines impuros, unique *γνώσει,* ceteris omnibus spretis, salutem adscribendo, bonorum operum necessitatem, et evangelicarum legum observationem funditus evertisse, quisquis asseruerit, haud temere coniecerit.

104. Plures reliquit Simon errorum et scelerum successores, *a principe impiissimae sententiae vocatos Simonianos.* Ab his *falsi nominis scientiam,* Gnosticorum videlicet haeresin, *accepisse initia, ex ipsis assertionibus eorum adest discere* 1). Revera enim eadem paene Gnosticis omnibus fuere cum Simone dogmata. Si quid discriminis interfuerit, in eo positum fuit, quod eadem principia, et platonicae philosophiae capita ab his paullo pressius, ab illis explicatius ac fusius tradita, et ad res fidei diversimode pro cuiusque captu et ingenio accommodata fuerint, sed inconcusso manente fundamento. Tria fuere praecipua gnosticae haereseos capita. 1. Summum Deum alterum esse a mundi conditore. 2. Opera nihil ad salutem iuvare, sed eam ab una supernarum rerum

---

1) Iren. l. l.

cognitione pendere. 3. Christum verum hominem non fuisse, sed vana hominis specie oculis delusisse. Haec ab omnibus propugnata, quippe qui scirent iis totam niti hypothesin: cetera vel ad maiorem explicationem addita, vel consectaria quaedam fuere, quae quisque, prout ingenio valebat, ex principiis ducebat amplificabatque. Id ea conferenti quae de valentiniana haeresi iam diximus, observare proclive fuit, nec difficilius observabitur in iis, quae de veteribus Gnosticis dicenda supersunt.

### II. DE MENANDRO.

105. Simonis successor et discipulus fuit Menander, praeceptori moribus et doctrina respondens. Genere Samarites et ipse fuit, e vico Capparetaia, ut vocat Iustinus M. vel Chabrai, ut Theodoretus appellat, oriundus [1]). Ubi ad summum praestigiarum fastigium pervenit, ut facile non tantum cum magistro contenderet, sed etiam primas sibi vendicaret, maioribus portentis nomen sibi fecit. Antiochiam, Orientis caput, elegit, ceu publicum theatrum in quo circulatorem ageret, et unde venenatas merces facilius per Orientem spargeret. Ibi misere plures fascinavit. Si Tertulliano, vel auctori Additamenti quod ad calcem libri de Praescript. legitur, credimus, eadem dixit quae Simon ipse. Quidquid Simon se esse dixerat, hoc se Menander esse dicebat. Quod tamen sobrie intelligendum. Nam Simon se esse supremam Dei virtutem impudentius iactabat: tantum sibi non tribuebat Menander, quoniam *primam virtutem incognitam omnibus* esse aiebat: *se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus* (hoc est, ut explicat Eusebius, ab invisibilibus Aeonibus), *Salvatorem pro salute hominum* [2]). Sed discrimen in verbis haerere et in eo positum esse quod alter altero vesanior esset, superius ostendimus. Neque enim Simon supremam Dei virtutem substantia et natura se esse contendebat, sed missione duntaxat et ἐνεργείᾳ, in quo cum Menandro consentiebat. Nec quod alter eam virtutem omnibus ignotam esse diceret, alter ut eius copiam faceret, venisse se iactaret, ulla inter eos pugna intercedit. Si enim cum Theodoreto duplicem summae virtutis operationem distinguamus, occultam et manifestam, lis facile dirimitur. Nam Simon operationem occultam respicit: Menander de manifesta loquitur. Hic etiam explicandus, ne secum vel cum Irenaeo pugnet. Epiphanius scribens, Menandrum a Simonis dogmate non dissedisse, nisi quod maiorem se antecessore et praeceptore suo praedicabat. Nempe hic maiorem se praedicabat, non dignitate et missione; nam uterque a summa virtute missum se esse Servatorem ad hominum salutem nugabatur: sed magicae artis peritia, qua magistrum vincere se gloriabatur.

106. Mundum ab angelis, quos produxit Ennoia, conditum similiter ut Simon docebat. Memoria igitur lapsus videtur Damascenus scribens lib. de Haer. hoc differre Menandrianos a Simonianis, quod hi mundi molitionem ab angelis factam assererent, illi negarent: nam eadem erat utrorumque ea de re sententia. Neminem vero ex angelorum illorum dominatu erui posse contendebat Menander, nisi per eam, quam doce-

---

1) Iren. lib. I. c. 23. n. 5. Iustin. M. Apol. I. Tertull. de Praesc. c. 46. et de An. c. 50. Euseb. l. III. Hist. c. 26. Epiph. Haer. 32. Theod. l. I. c. 2. etc. 2) Iren. l. l.

bat, magicam scientiam. Salutem itaque hominis positam esse volebat in redemtione ab angelorum servitute: medium autem salutis in magica scientia. Quae omnia simoniaca, immo et platonica. Quae enim haeretici magicae scientiae adscribebant; eadem et Platonici μαντικῇ, divinationi et theurgiae suae tribuebant. Nam duplicem magiam distinguebant, aliam quam theurgiam vocabant, hoc est, artem divina operandi, bonam et laudabilem, qua certis quibusdam hostiis et sacrificiis, munditia quadam animae et corporis, aliisque sacris caeremoniis, bonos et beneficos daemones invocabant, quorum afflatu et auxilio et occulta manifestabant et futura praenuntiabant et mira edebant opera: alteram goëticam et necromantiam, artem videlicet praestigiosam et fallacem, quae mortuos evocat et consulit et eorum ac malorum daemonum ope responsa de rebus occultis et futuris reddit. Ut posteriorem probro, sic priorem honori sibi vertebant, laudibusque ad caelum extollebant, ut passim apud Iamblichum et alios videre est. *A Theurgis*, inquit ille sect. III. cap. 31. *omnis spiritus malus fugit, penitusque subvertitur. Exscinditur prorsus omnis malitia et passio: bonorum vero pura communicatio ad puros defertur, ignisque divinus desuper eos veritate replet. His mali spiritus impedimenti nihil afferre possunt, neque ad animae bona avertenda obstaculi etc.* Et sect. IX. cap. 4: *Sola divina μαντικὴ Diis connectens, nos vere participes facit vitae divinae: quumque ipsa praescientiam, divinasque notiones in se contineat, nos quoque vere divinos facit. Haec bonum pure nobis exhibet; est enim beatissima Deorum cognitio bonis omnibus plena.* Et cap. 5. ait, hominem olim visioni Dei coniunctum, postea aliam subingressum animam, eam nimirum quae ad humanae formae speciem aptata est, propterea venisse sub fati et necessitatis iugum: ab his vero vinculis aliter solvi non posse quam per Deorum cognitionem: hanc esse quae veram vitam servat, quoniam ad patrem sua sorte contentum et *superessentialem* reducit: sacram hanc et theurgicam felicitatis donationem appellari ianuam ad ipsum omnium opificem Deum, vel sedem et aulam boni. Tum demum cap. sequenti concludit, theurgiam opifici universali animam sistere et apud eum deponere, liberamque ab omni materia cum solo aeterno Verbo connectere: ipsi Dei virtuti a se genitae, se ipsam moventi, omnia sustentanti, intellectuali, omnia exornanti, ad veritatem intelligibilem revocanti, perfectae et perficienti, ceterisque Dei virtutibus opificibus ita consociare, ut in actionibus earum intelligentiisque efficacibus anima theurgica perfecte confirmetur. Plura alia eiusmodi apud Iamblichum citatis sect. occurrunt. In his, puto, Simonis, Menandri, Gnosticorumque omnium doctrinae fundamenta lector eruditus nullo negotio deprehendit: adeo ut ex impuris hisce fontibus palam hausta videantur tum γνῶσις ipsa, tum operosum illud quod in colendam magiam studium conferebant, tum denique quidquid utrique tam procaciter adscribebant.

107. Quoddam baptismi genus suis impertiebatur Menander, quo qui dignati essent resurrectionem adipiscerentur, iamque deinceps immortalitatem consecuti perseverarent, nulli senio aut morti obnoxii. Tum vero baptismum in nomine suo conferebat: quo quidem insaniae Simon devenisse non videtur. Quem vero immortalitatis effectum baptismati

suo impudenter asserebat, Tertullianus [1]) et Eusebius de corporis immortalitate etiam in hac praesenti vita intelligeré videntur. Mirum autem homines, ceteroquin acutos, sic animum induxisse suum. Nam praeterquam quod extra dubium omne positum videtur, Menandri mentem explicandam esse ex praeceptoris sententia, qui corpora docebat interire penitus, nec resurgere, solam autem animam immortalem esse: perspicue docet Irenaeus lib. II. cap. 31. n. 2. quid Gnostici omnes per resurrectionem a mortuis, quam interdum praedicabant, intelligerent, nempe *agnitionem eius, quae ab eis dicitur, veritatis.* Quod ipse Tertullianus agnoscens, paullo enucleatius explicat lib. de Resurrect. Car. cap. 29. ubi Gnosticorum fraudes retegens scribit: *Nacti quidam solemnissimam eloquii prophetici formam, allegorici et figurati plerumque, non tamen semper, resurrectionem quoque mortuorum manifeste annuntiatam in imaginariam significationem distorquent, asseverantes ipsam etiam mortem spiritaliter intelligendam. Non enim hanc esse in vero, quae sit in medio, discidium corporis et animae, sed ignorantiam Dei, per quam homo mortuus Deo non minus in errore iacuerit quam in sepulcro. Itaque et resurrectionem eam vindicandam, qua quis adita veritate redanimatus et revivificatus Deo, ignorantiae morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis eruperit: quia et Dominus Scribas et Pharisaeos sepulcris dealbatis adaequaverit. Exinde ergo resurrectionem fide consecutos cum Domino esse, quum eum in baptismate induerint. Hoc denique ingenio etiam in colloquiis saepe nostros decipere consueverunt: quasi et ipsi resurrectionem admittant. Vae, inquiunt, qui non in hac carne resurrexerit: ne statim illos percutiant, si resurrectionem statim abnuerint. Tacite autem secundum conscientiam suam hoc sentiunt: vae, qui non, dum in hac carne est, cognoverit arcana haeretica: hoc est enim apud illos resurrectio. Sed et plerique ab excessu animae resurrectionem vindicantes, de sepulcro exire, de saeculo evadere interpretantur, quia et saeculum mortuorum sit habitaculum, id est, ignorantium Deum: vel etiam de ipso corpore, quia et corpus vice sepulcri conclusam animam, in saecularis vitae morte detinet.* Quibus palam fit, eam, quam Menander aliique similes resurrectionem mortuorum mendaciter venditabant, mystice et allegorice intelligendam esse; nihilque aliud esse, praeter ignoti Dei arcanorumque haereticorum notitiam, qua quisquis fictitium illud, quod conferebant, baptisma consecutus fuerit, nefariisque eorum mysteriis initiatus, *ignorantiae morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis erumpit.* Menandrum proinde in his ne latum quidem unguem a Simonis aliorumque Gnosticorum sententia recessisse, nisi quod aenigmatis involverit, quod illi planius efferebant.

## III. DE SATURNINO.

108. Venenata quaedam bestia bilinguis et biceps, ait Eusebius [2]), e Menandro orta, duos duarum sectarum inter se discrepantium auctores et duces edidit, Saturninum, vel Saturnilum (utrumque enim promiscue scribunt auctores), genere Antiochenum, et Basilidem Alexandrinum, am-

---

1) Tertull. De An. c. 50. Euseb. l. III. Hist. cap. 26. 2) Euseb. l. IV. Hist. c. 7. Iren. lib. I. cap. 24. Epiph. Haer. 33. Theod. lib. I. c. 2. et 3.

bos Menandri discipulos ac coaevos: quorum ille in Syria, hic vero in Aegypto scholas errorum Deo et pietati repugnantium instituit. Ambos Adriano imperante vixisse tradit Theodoretus; nec repugnat Eusebius, qui eorum meminit Adriani temporum historiam conscribens: quanquam tamen probabile censeat cl. Tillemontius, Saturninum iam a Traiani temporibus, paullo ante Basilidem coepisse. Sed de his postea. Ille eadem fere cum Menandro deliramenta loquebatur [1]). Unum esse summum Patrem et innascibilem virtutem, id est, Deum, in summis illis et infinitis partibus et in superioribus manentem, ac prorsus ignotum praedicabat, qui longe a se distantes virtutes, principatus, potestates et angelos creaverit. Illis omnibus a Patre desciscentibus, septem ex iis mundum condiderunt, *praeter conscientiam Dei Patris* [2]), eiusque suam quisque partem sortiti sunt. Unum ex iis mundi conditoribus angelis fuisse Iudaeorum Deum dicebat. Satanam ipsum angelum esse, repugnantem angelis mundi fabricatoribus, maxime vero Iudaeorum Deo: qui perinde atque hic atque illi prophetiarum auctor fuerit. Omnia haec simoniana et gnostica, partim ex Platonicorum lacunis, partim ex corruptis ac depravatis Scripturarum oraculis hausta, ut ex hactenus dictis constat.

109. Hominis etiam originem Saturninus adscribebat angelis. Creationis vero haec occasio fuit. Quum desuper a summa potestate lucida imago emicuisset, caelestis illius lucis amore capti, summaque cupiditate ac voluptate perfusi, hanc apud se tenere viribus omnibus contenderunt: non valentibus vero, eo quod repente sursum evolarit et ex eorum oculis evanuerit, id in animos incidit, ut evanidae imaginis iacturam resarciendi desiderio, aliquam eius similitudinem exprimerent, hominemque, qui eam referret, conderent. Quare convenientes in unum, communi consilio dixerunt: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem* [3]). Sic, inquit Epiphanius, impostor particulam *nostram,* quam in Genesi Deus usurpat, ideo decurtavit, ut errori fidem adstrueret; quasi alii sint operis artifices, imago vero ipsa ad alium referatur. Editus est igitur in lucem homo, sed prae angelorum imbecillitate admodum imperfectus. Iacebat namque in solo reptantis instar vermiculi, neque erigere se, neque aliud quidquam agere valens, donec ei miserta virtus suprema, ob imaginem suam atque effigiem, sui scintillam immisit, qua et illum erexit et vitam impertivit. Eam vero scintillam vocat animam humanam, quam, utpote decisam ab essentia divina particulam, dissoluto animali servari ait et evolare sursum ad ea quae sunt eiusdem generis; pereunte reliquo homine, resoluto in sua principia. Non tamen homines omnes in scintillae illius partem vocabat Saturninus, sed eos solos, qui sectae suae nomen dedissent. Duos quippe homines principio factos asserebat, bonum unum, scintillae participem, alterum malum, eiusdem expertem: a quibus duplex item hominum genus, natura scilicet bonum, ac natura malum in mundo proseminatum esse primus hominum finxit

110. Platonica haec omnia sunt sed varie interpolata, novisque fabulis aucta. Quod hic fingitur de imagine desuper emicante, ad cuius similitudinem conditus homo, purum putumque Platonicorum dogma est

1) Tertull. De Praesc. c. 46. 2) Aug. Haer. 3. 3) Gen. 1, 26.

de rerum omnium ideis ac formis a supremo rerum omnium parente effictis: quas quidem in angelorum, quibus creandi et administrandi mundi provinciam demandavit, mente recondidit, ut caelestia archetypa prae oculis habentes, ea in fabricandis rebus imitarentur. Communis itidem Platonicorum omnium sententia, superiorem animae partem, eiusdemque velut apicem, quam mentem vocabant, esse velut essentiae divinae particulam, *ἀπὸ τοῦ πρώτου νοητοῦ, a primo intelligibili,* ut loquitur Iamblichus, decisam, quae homini desuper inspirata rationem impertitur, eumque a communi brutorum animantium sorte eximit; fabulae de scintilla reptanti homini et in solo iacenti, a superna virtute, qua erigeretur et ageret quae sunt hominis, immissa, fundamentum praebuit. Ut scintilla, dissoluto animali, ad principium suum, ex Saturnino, revolabat: sic et mens post mortem, ex Platonicis, ad Deum eius auctorem revertebatur. Hactenus quadrant sententiae: discrepant vero in explicatione scintillae, seu particulae divinae essentiae. Per eam Platonici mentem qua rationalis fit homo; Saturniniani vero *γνῶσιν,* seu supremi Patris notitiam, qua fit spiritalis et ab animalibus hominibus in ignorantiae tenebris agentibus distinctus, intelligebant. Idque ipsum est quod deinceps semen spiritale Valentinianis vocitare placuit; quod quidem non omnibus, sed certis quibusdam hominibus concessum esse, ut Saturninus scintillam suam, iactabant. Unde quemadmodum hic duplicis generis homines, natura bonos scintillae participes et natura malos, eiusdem expertes distinguebat: sic et illi quosdam homines natura bonos, eos scilicet qui semine fecundati erant: quosdam natura malos, qui seminis exsortes, statuebant. Adeo ut idem utrobique commentum sit, sub variarum nugarum involucris propositum. Quod alter per hominem erectum et reptantem; alii per homines spiritales et animales significant. Quod denique Saturninus prophetarum oracula modo opificibus angelis, modo Satanae accepta referret, a Platonicis etiam mutuatus fuerat, qui, ut supra ex Iamblicho vidimus, vaticiniorum caussam refundebant modo in bonos, modo in malos daemones.

111. Simonis vestigia relegens Saturninus, servatorem de communi supernarum virtutum sententia missum aiebat, ut angelos rebelles et maxime Iudaeorum Deum in ordinem redigeret et iis qui vitae scintillam accepissent, salutem afferret, malos vero cum daemonibus, qui ipsis opitulabantur, profligaret. Hoc ipsum erat quod aliis verbis exprimebat Simon, venisse Christum ut homines a legis, quam tulerat Iudaeorum Deus, vinculis eximeret, solisque credentium seu spiritalium animabus salutem impertiretur. Servatorem autem modo a supremo Patre genitum, modo ingenitum dicebat Saturninus: ingenitum quidem, si generationis proprie dictae habeatur ratio, cuius terminus fuerit persona a principio suo distincta: genitum vero, si generatio pro simplici productione, qualiscunque sit, latius accipiatur. Unde patet, huic, sicut et Simoni aliisque multis Gnosticis, Servatorem fuisse meram divinitatis *ἐνέργειαν,* functionem temporariam et radium, non personam subsistentem et a Patre distinctam. Eum vero corporis (terreni videlicet et materialis) expertem et sine figura, hominis tamen simulacrum atque effigiem sensibus obiecisse, omniaque ab eo specie tenus perfecta; cuiusmodi fuit nasci, ambulare, videri, pati. Uno verbo phantasma fuisse, quod divina

ἐνεργείᾳ motum, sensibus humanis fucum faceret. Iam uxores ducere, liberosque gignere ab Satana esse, primus omnium circulator idem pronuntiavit; non quod castitatem coleret, sed ut solutus matrimonii legibus, turpissimis quibusque voluptatibus effrenatius indulgeret. Multi etiam ex eius discipulis, Pythagoreos imitati, animatis omnibus abstinebant: ut affectato illo sanctioris vitae genere nonnullos suum in errorem pellicerent.

### IV. DE BASILIDE.

112. Basilides Alexandrinus[1]), Saturnini condiscipulus, a Matthia apostolo doctrinam suam accepisse se falso iactitabat, atque Glauciam quendam, quem Petri interpretem fuisse ferebant, praeceptorem habuisse gloriabatur. Inanis forte, quod ad Glauciam, obscuri nominis hominem, attinet, vesani hominis gloriatio, ut ex magistri persona auctoritatem dogmatibus suis conciliaret. Ex ea tamen (ut et ex simili Valentini gloriatione supra concludebamus), inferre licet, Basilidem, si non apostolis ipsis coaevus fuerit, ad eorum saltem aetatem proxime accessisse, ipsorumque discipulis convixisse. Certe Hieronymus disputans contra Luciferianos, Basilidem inter haereticos apostolicorum temporum numerat: *Sed quid de posterioribus*, inquit, *adhuc loquor? apostolis adhuc in saeculo superstitibus, apud Iudaeam, Christi sanguine recenti, phantasma Domini corpus asserebatur. Galatas ad observationem legis traductos apostolus iterum parturit. Corinthios resurrectionem carnis non credentes, pluribus argumentis ad verum iter trahere conatur. Tunc Simon Magus et Menander, discipulus eius, Dei se asseruere virtutes: tunc Basilides summum Deum Abraxas cum trecentis sexaginta quinque Aeonibus commentatus est.* Nec dissentit Epiphanius, qui Haer. xxxi. §. 2. scribit, *Valentinum quidem Basilide ac Saturnilo, Ebione, Cerintho ac Merintho, eorumque sociis, tempore esse posteriorem: omnes tamen uno tempore ad humani generis exitium profusos esse; quanquam*, inquit, *Cerinthus ac Merinthus et Ebion paullulum antegressi sunt.* Si non multum temporis intercessit inter Cerinthum, haereticum in Asia agnitum antequam S. Ioannes evangelium scripsisset, et Basilidem; hic igitur Ioannis aetate vixerit necesse est. Deinde Valentinus et Basilides *uno tempore ad humani generis exitium profusi sunt*, ita tamen ut hic prior, ille posterior sit. At superius de Valentini aetate disserentes ostendimus, eum ineunte circiter secundo saeculo dogmata sua spargere coepisse: ex quo sequitur, Basilidem (a fortiori Saturninum qui huic aliquantulum praeivit) saltem ad Ioannis apostoli tempora attigisse.

113. Non desunt tamen qui Basilidem iuniorem faciant, eiusque haeresin non nisi Adriani temporibus in lucem prodiisse contendant. Nituntur in primis auctoritate Clementis Alexandrini lib. vii. Strom. pag. 764. Eusebii lib. iv. Hist. cap. 7. et in Chronico, ac Theodoreti lib. I. Haer. Fab. cap. 2. qui Basilidis haeresin conferunt in Adriani tempora. At ex Clementis, Eusebii in Chronico et Theodoreti verbis id tantum inferri posse puto, Basilidem sub Adriani imperio fuisse, scholam habuisse et audacius haeresin disseminasse: non vero haeresin inchoasse,

1) Clem. Alex. Strom. lib. VII. p. 768.

aut tum primum docuisse. Nec ex eo, quod Eusebius in Historia circa Adriani tempora narrationem instituat de Saturnini et Basilidis haeresi, magis concludi potest, eos sub illius imperio coepisse, quam ex eo, quod de Ebionaeis, Cerinthianis et Nicolaitis disserat sub Traiano, inferri posset eorum originem anteriorem non esse. Neque expressiora sunt, ut figatur Basilidiani erroris exordium, Firmiliani verba, apud Cyprian. epist. LXXV. *Sed et Valentini et Basilidis tempus manifestum est, quod et ipsi post apostolos et post longam aetatem adversus ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellaverint.* Nam haec longa aetas, ut bene animadvertit Cotelerius [1]), dubio procul oratoria exaggeratio haberi debet: quia inter finem Ioannis apostoli et initium Adriani imperatoris non intercedunt anni viginti. Deinde loquitur Firmilianus de aperta Basilidis adversus ecclesiam rebellione, non de haereseos eius initio. Certum est, viventibus apostolis haereticos velut serpentes in antris delitescentes, sanctissimorum hominum metu repressos, non nisi clam et timidius venenum erroris evomuisse: at audaciam addente apostolorum morte, iam caput attollere, liberius dogmata sua propagare, unitateque palam violata, scholas sibi constituere coepisse. Ex quo sequitur, verissimum esse quod scribit Irenaeus lib. V. c. 20. n. 1. *omnes haereticos valde posteriores esse, quam episcopos, quibus apostoli tradiderunt ecclesias.* Haec siquidem necesse est ad tempus referamus, quo ecclesias apostoli commiserunt apostolicis viris, non ad illud quo vivere desierunt illi episcopi. Nam certum est tum ex ipso Irenaeo lib. III. c. 3. n. 4. tum ex aliis veteribus, Polycarpum, ab apostolis Smyrnae ordinatum episcopum, Basilidi, Valentino, Marcioni, aliisque haereticis coaevum exstitisse. Verius a fortiori, quod proxime citato cap. n. 3. scribit auctor noster, epistolam Clementis ad Corinthios vetustiorem esse haereticis *qui nunc falso docent et alterum Deum super Demiurgum et factorem horum omnium commentiuntur.* Verba haec, *qui nunc falso docent,* aperte demonstrant eum intelligere, non Gnosticos quoslibet, sed Valentinianos duntaxat, quos confutabat.

**114.** Quo anno excesserit e vivis Basilides, non satis constat. In Catalogo Hieronymi, voce *Agrippa,* legitur: *Mortuus est autem Basilides, a quo Gnostici, in Alexandria temporibus Adriani: qua tempestate et Cochebas dux Iudaicae factionis Christianos variis suppliciis enecavit.* Quae si sincera sunt, dicendum erit obiisse Basilidem anno circiter 135, quo Iudaea bello ardebat, quod excitarat Cochebae adversus Romanos rebellio. Sed utrum apud Hieronymum legendum sit *mortuus est,* an *moratus est,* necdum extra omne dubium positum existimo: sua enim utrique lectioni constant argumenta. Pro *moratus est* pugnat auctoritas vetustissimi omnium codicis nostri MS. San-Germanensis, Merovingicis characteribus exarati, saeculo circiter septimo. Quam eandem lectionem exhibent MSS. quinque, quos vidisse se testatur Vossius, et plures alii quos contulit doctissimus Martianaeus noster. Facit et pro eadem lectione perfectissima consensio Chronici Hieronymiani cum eius Catalogo. Nam in priori illo ad annum 134. habetur: *Basilides haeresiarches in Alexandria commoratur: a quo Gnostici. Cochebas dux Iudaicae factio-*

1) Coteler. Pat. Apost. To. II. p. 470. edit. Paris. 1672.

*nis nolentes sibi Christianos adversum Romanum militem ferre subsidium omnimodis cruciatibus necat.* Eadem paene utrobique verba sunt. Et quod in priori legitur, *commoratur,* suadere videtur in posteriori legendum esse, *moratus est.* Illinc vero repugnant huic lectioni editi omnes, cum MSS. plerisque codicibus, qui praeferunt, *mortuus est.* Sed quod maius videtur, graeca interpretatio, quae Sophronio tribuitur, quaeque si vere Sophronii est, codicibus omnibus latinis, qui nunc exstant, sine dubio antiquior est, hanc vulgatam lectionem repraesentat: *Τελευτῶντος Βασιλείδου, Γνωστικοὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκλήθησαν, ἐν τοῖς χρόνοις Ἀδριανοῦ. Mortuo Basilide, Gnostici in Alexandria vocati sunt, temporibus Adriani.* Deinde neque usque adeo certum est legendum esse in Chronico, *commoratur.* Quamvis enim Pontacus in aliquibus MSS. *commoratur* legi doceat (ut in uno cantabrigiensi codice scriptum etiam reperisse se dicit Pearsonius) [1], idem tamen in pluribus *commemoratur* haberi innuit: quae vox si obtineat, similitudo locorum perit. Sed quidquid sit de lectione, nihil repugnat Basilidem aut vitam finiisse sub Adriani finem, aut prorogasse usque ad Antonini Pii exordia. Vixerit quinquennio aut sexennio plus aut minus, parum omnino refert.

115. Primus omnium Basilidis errores subtilesque praestigias et detexisse et confutasse, occultaque illius et nefanda manifesto prodidisse mysteria videtur Agrippa Castor, qui sub Adriano eruditionis laude florebat [2]. Valentissimam fuisse illius refutationem memorat Eusebius et ad sua usque tempora pervenisse: dudum est quod tam luculentum opus edax rerum tempus misere consumsit, ne eo frueremur. Auctor fuit, Eusebio teste, Basilidem quatuor et viginti libros in evangelium scripsisse: vigesimi tertii meminit Clem. Alex. lib. IV. Strom. pag. 506. Archelaus vero decimi tertii. Sed utrum in vera Christi evangelia elucubrati essent, an in ipsius Basilidis, incertum. Nam eam fuisse hominis impudentiam, ut et ipse novum evangelium scribere ausus fuisset, docet Origenes [3]. Vetus Testamentum cum ceteris Gnosticis reiiciebat. Novum autem, Hieronymo teste in epist. ad Tit. principio, foede mutilabat, resectis non modo pluribus locis, sed integris etiam epistolis, ad Hebraeos, ad Titum et utraque ad Timotheum, quas Paulo abiudicabat; resecandi vero aut abiudicandi sola ratio fuit, quod his configerentur eius errores. At repudiatis veris prophetis, novos, ut errori fidem conciliaret, supposuerat, eisque barbara nomina Barcabam et Barcoph imposuerat, quibus terrorem simplicioribus iniiceret. Forte fictitius ille Barcoph, is est Parchor propheta, in quem expositionum libros scripserat Isidorus Basilidis filius et discipulus. Fragmentum quoddam ex primo desumtum exscripsit Clemens Alexandrinus, ex quo discimus familiarem fuisse Basilidianis librum alterum, quem Chami prophetiam appellabant [4]).

116. A Simone, Menandro et Saturnino erroris argumenta mutuatus est Basilides; quae tamen, ut nomen sibi faceret, alia ratione tractare et maiore cum pompa enarrare instituit, novis quibusdam additis

---

1) In addend. ad. Vind. epist. Ignat. 2) Euseb. l. IV. Hist. c. 7. 3) Origen. Hom. I. in Luc. 4) Euseb. loc. cit. et Hieronym. in Catal. Clem. Alex. lib. VI. Strom. pag. 641.

fabularum portentis. Ea duntaxat hic commemorare satis erit, quae a magistrorum doctrina dissidebant. Ab innato Patre Nun derivabat, tum ab hoc Logon, deinde a Logo Phronesin, seu Prudentiam, vel, ut apud Tertullianum legitur, Providentiam; a Phronesi autem Sophiam et Dynamin, hoc est, Sapientiam et Potentiam. Ita Irenaeus, Epiphanius, Theodoretus et Tertullianus [1]). At Basilidis genealogiam integram non referunt. Nam ex Clemente Alex. lib. IV. Strom. p. 539. *Βασιλείδης ἀποστατήσας* (sic lego, non *ὑποστατάς*) *δικαιοσύνην δὲ καὶ τὴν θυγατέρα αὐτῆς τὴν εἰρήνην ὑπολαμβάνει ἐν ὀγδοάδι μένειν ἐνδιατεταγμένας*: *Basilides autem, qui defecit, Iustitiam et eius filiam, Pacem, putat in ogdoade manere dispositas.* Nec dubium quin in prima sua coniugatione *Ἔννοιαν* seu *Σιγὴν* habuerit, masculosque cum feminis in ogdoade copulaverit, quum id disertis verbis asserant Gregorius Naz. Nicetas et Elias Cretensis alibi citati, et magistrorum sententiam non conciderit, sed potius *in immensum extenderit*, ut loquitur Irenaeus. Virtutes, principes et angelos in 365 classes, iuxta caelorum numerum, distribuebat (caelos enim 365 fingebat: sic nimirum appellare placuerat orbes quos motu diurno sol percurrere videtur). Primam classem a Sophia et Dynami productam dicebat, quae deinde primum caelum et alios angelos condiderit; a quibus factum secundum caelum, et alios angelos: ab his tertium caelum, et alios itidem angelos; et sic gradatim alios ab aliis productos angelos et caelos usque ad 365. et ultimum, quod nobis proximum est, caelum. Ab angelis vero qui posteriori praesunt caelo (quorum princeps is qui Iudaeorum Deus dicitur), conditum inferiorem hunc mundum, cuius regimen et imperium inter se partiti fuerint. Angelis porro illis omnibus barbara quaedam nomina, quae terrerent imperitos, imposuerat: Principem autem eorum ac supremum ducem *ἀβράξας*, vel, ut scribit Epiphanius, *ἀβρασὰξ* vocabat; de quo nomine vide quid in notis nostris diximus. At nusquam, quod sciam, Angelos illos appellavit Aeones: unde mirari subit Hieronymum in supra citato Dialogo contra Luciferianos scripsisse, Basilidem 365. *Aeones commentatum esse:* angelos enim ab Aeonibus distinguebat.

117. Haec fere sunt in quibus a magistrorum semitis declinaverat Basilides. Cetera perfecte consentiebant. Eadem utrisque de Christi adventu, eiusque caussa, effectis, ac modo, sententia. Addebat tantum, non Christum ipsum, cuius phantasticum erat corpus, sed Simonem Cyrenaeum, commutata cum Christo forma ac specie, ei suppositum, in crucem sublatum esse: quapropter eos solos ab angelorum mundi conditorum potestate liberandos, qui alterum ab altero apprime distinguentes, crucifixum negaverint, illumque confessi fuerint, non qui crucifixus sit, sed qui crucifigi visus sit: eos proinde insanos esse, qui pro crucifixo martyrium subierint; utpote quibus nulla mortis, quam in hominis gratiam obierint, merces futura sit. Ad eam distinctionem, impiis istis familiarem, haud satis attendisse videtur Clemens Alex. dum scripsit lib. IV. Strom. quod Basilides *hominem peccandi potestate praeditum ausus esset dicere Dominum:* quod falsum videtur, si ad verum Christum refe-

1) Iren. lib. I. c. 24. n. 3. et seqq. Epiph. Haer. XXIV. Theodoret lib. I. c. 3 Tertullian. Praesc. c. 46. August. de Haer. et alii.

ratur, quem ne hominem quidem esse fatebatur: utcunque ferri potest, si de ementito Christo, nempe Simone Cyrenaeo intelligatur, qui sub Christi specie ac figura cruci affixus fuit. Eadem etiam utrisque effrenata quidvis agendi licentia, morum corruptio, in flagitia quaelibet praeceps libido, et magicarum artium studia, immo et idololatriae scelera: nam certis quibusdam imaginibus nefarium cultum adhibebant. Sed in nectendis dolis peritior ceteris, dissimulandi artem suis sedulo commendabat, neu sectae suae arcana, nisi paucissimis, iisque fidis ac certis usquam proderent, frequenter inculcabat: non multos siquidem ad haec excipienda, comparatos esse, sed vix unum e mille, et duo e decem millibus. *Date operam,* crebro ingeminabat, *ut omnia cognoscatis, nemo vero vos cognoscat*[1]). Quare ut tacere tutius discerent, Pythagoreorum more et instituto, his qui se in ipsius disciplinam tradebant, quinquennii silentium praecipiebat. Hinc negare fidem, quotiescunque se dabat occasio, minime dubitabant. Interrogati vero, Iudaeos quidem se esse negabant, Christianos vero nondum fuisse. Si cui martyrium obire contingeret, tantum abest ut id in singulari beneficio deputaret Basilides, quin potius poenam esse contenderet, quam lueret eius anima ob peccatum in alia vita patratum: honorificentiorem quidem iis quas pendunt aliae animae, domesticis suppliciis puniendae; at poenam tamen. Nam animas ideo in hanc vitam detrudi censebat, quod in altera peccassent: immo belluarum aut avium corporibus prius interdum illigari, quam humanis[2]). Quae Platonis sententiam de animarum praeexistentia, peccato et supplicio in corporibus luendo satis clare produnt, ut et *μετεμψυχώσεως* commentum, cuius primus auctor fuit Pythagoras, si Laertio fides. *Primus* enim *sensit animam circulum necessitatis immutantem, aliis alias illigari animantibus.* At id ab Aegyptiis acceperat. Nam Herodotus in *Euterpe* Aegyptios primos hanc sententiam tradidisse ait. Consentiuntque Iamblichus lib. I. de Vita Pythagorae cap. 5. et Photius in Bibliotheca p. 1004.

118. Duas quoque in nobis animas statuisse Basilidem, sicut et Pythagoreos, testatum facit Clemens[3]); alteram belluinam, alteram rationalem. Sed quis huicce dogmati subsit sensus, aperuimus de Valentino disserentes: scilicet duas animae nostrae partes esse; sensum, quem nobiscum participant belluae, et mentem, per quam ab iis differimus. Quae Pythagoreorum sententia et explicatio erat, ut apud Laertium videre est p. 512. 513. Paullo obscurius quod ibidem scribit Clemens, Basilidis sectatoribus visum, perturbationes animi, quas *προσαρτήματα* vocabant, id est, appendices, quosdam esse spiritus secundum substantiam appensos animae rationali, habita ratione perturbationis cuiusdam principalis: alias autem adulterinas, et diversi generis, spirituum naturas iis adnasci, ut Lupi, Simiae, Leonis, Ursi, quibus anima proprietates brutorum animantium proprietatibus similes induit. His vero lucem affert trita veteribus non paucis patribus sententia, vitia totidem esse daemonia, quae animam movent, perturbant et ad malum impellunt. Audiendus Origenes Hom.

1) Agrippa Cast. apud Euseb. l. IV. Hist. c. 7. 2) Clem. Alex. Strom. lib. IV. p. 506. Origen. in Rom. 5. Laert. in Pythag. p. 499. 3) Clem. Alex. l. II. Strom. p. 408. 409.

xv. in Iesum Nave. *Unde mihi videtur,* inquit, *esse infinitus quidam numerus contrariarum virtutum, pro eo quod per singulos homines sunt spiritus aliqui, diversa in iis peccatorum genera molientes. Verbi caussa, est aliquis fornicationis spiritus, est irae spiritus alius, est avaritiae spiritus, alius vero superbiae. Et si invenias esse aliquem hominem, qui his omnibus malis, aut etiam pluribus agitatur; omnes hos, vel etiam plures in se habere inimicos putandus est spiritus. Unde et per singulos plures esse credendi sunt: quia non habent singula singuli homines vitia, vel peccata committunt; sed plura ab unoquoque videntur admitti. Et iterum non est putandum, quod unus fornicationis spiritus seducat eum, qui v. g. in Britanniis fornicatur, et illum qui in India, et in aliis locis: neque unum esse spiritum irae, qui diversis in locis diversos homines agitet: sed puto magis, principem quidem fornicationis unum esse; innumeros vero esse, qui in hoc ei officio pareant; et per singulos quosque homines diversi spiritus, sub eo principe militantes, ad huiuscemodi eos peccata sollicitent. Similiter et iracundiae spiritum principem unum esse arbitror; innumeros vero esse sub ipso agentes, qui per singulos quosque homines huiusmodi vitii peccata succendant. Similiter et avaritiae unum esse principem; sic et superbiae, et ceterorum malorum etc.* Eadem habet ad Ioan. VIII, 49. Plura alia eam in rem veterum patrum testimonia refert Cotelerius in notis ad Hermae Past. lib. II. cap. 2. Iam, ni fallor, haud adeo operosum erit explicare, quid sibi vellent Basilidiani, quum animae perturbationes definiebant, *spiritus quosdam secundum substantiam appensos animae rationali, habita ratione perturbationis cuiusdam principalis: πνεύματά τινα κατ' οὐσίαν προσηρτημένα τῇ λογικῇ ψυχῇ, κατά τινα τάραχον καὶ σύγχυσιν ἀρχικήν.* Eandem ipsis cum Origene sententiam fuisse puto: nempe spiritus malos seu daemonia, quibus anima velut obsidetur, propositis inescantibus ac fallacibus obiectis varias in ea perturbationes ciere; unum tamen esse in unoquoque homine ut principem daemonem, cui ceteri famulentur, sic et affectum dominantem, a quo reliqui pendeant, et ad quem referantur. Hancque fuisse Basilidianorum mentem confirmat ipsummet Valentini testimonium, quod e quadam eius epistola decerptum ibidem refert Clemens. Ille enim Basilidianorum appendices explicans, ait, cor nostrum esse diversorio simile, in quo multi habitantes spiritus, id mundum esse non sinant: unumquemque autem eorum propria efficere opera, indecoris saepe insultantem cupiditatibus. Quia vero duplicis generis affectus distingui possunt, alii magis spiritales, et, ut ita dicam, defaecatiores, quorum obiecta a materia haud ita pendeant; alii crassiores, qui caeco ac prope belluino impetu ferantur in ea quae materiae altius immersa, belluis magis quam hominibus congruant: iccirco Basilidiani sentiebant, affectibus humanis alias spirituum adnasci naturas; quibus anima sui ipsius velut oblita, brutorum animantium proprietates induit.

## V. DE CARPOCRATE.

119. Carpocrates, seu Carpocras, genere Alexandrinus, uxorem duxit nomine *Alexandriam,* gente Cephaleniam, ex qua filium suscepit Epiphanem, mali corvi malum ovum, novae sectae conditorem, de quo iam

disseruimus [1]). Tradit Eusebius, quasi ex Irenaeo, Carpocratem iisdem cum Basilide vixisse temporibus. Quamvis apud Irenaeum ne verbum quidem de Carpocratis aetate occurrat, non ideo tamen male ab Eusebio constitutam existimem. Cum hoc enim apprime consentit Epiphanius, nec repugnat Theodoretus, sub Adriano vixisse scribens. Ille vero affirmat Basilidis, Saturnini, Valentini, Colorbasi, Ptolemaei, Secundi et Carpocratis sectas eodem tempore prodiisse; tantum, Valentinianam aliis paullo recentiorem esse. Atqui Basilidem Ioanni saltem apostolo supparem, nec Valentinum multo iuniorem fuisse probavimus. Si igitur iisdem cum utroque temporibus scholam instituerit Carpocrates, Adriani initiis fecerit necesse est. Longe citius proinde in Orientis, quam in Occidentis partibus innotuit eius haeresis: eam quippe huc detulit Marcellina quaedam, quae Romam, Irenaeo teste [2]), venit sub Aniceto pontifice, anno circiter 160.

120. Platonicae disciplinae scientissimum fuisse Carpocratem, vel ex eo liquet, quod filii Epiphanis ab illo instituti magnum nomen inter Platonicos fuerit. Sed si forte plures haeresiarchas scientiae laude, omnes certe morum pravitate superavit [3]). Supremum quidem unum principium, atque etiam Parentem omnium et incognitum, nec ullo nomine significatum, perinde ut ceteri, affirmabat: mundum vero, et quae mundo continentur, ab angelis esse facta, qui incognito illo Parente longe inferiorem dignitatis gradum teneant, et ab eo defecerint. Iesum porro Dominum nostrum e Ioseph et Mariae consortio genitum, similem quidem natura reliquis hominibus exstitisse; vitae autem instituto, temperantia, virtute ac iustitia praestitisse. Nempe quum firmiorem vegetioremque quam alii homines animam sortitus esset, tenacius ei adhaerente pristina cum ingenito Deo *περιφορᾷ, circumlatione,* immissa in eam fuit ab eodem supremo Parente Virtus, quae memoriam ante visorum refricaret: ut sic supernorum recordatione corroborata, conditores orbis angelos effugeret, immissaeque virtutis beneficio actionibus omnibus quae ab hominibus suscipi possunt, turpissimis etiam quibuscunque (horrendum!) ac scelestissimis defuncta, iam libera, solutis omnibus humanae naturae debitis, ad supremum Patrem evolaret. Neque vero animam Iesu duntaxat, sed et aliam quamcunque, quae tantum valeat ut mundi fabricatores angelos contemnere possit, vires desuper accipere, ut per easdem actiones progressione facta, functionibusque omnibus obitis quas Iesus obierit, et ipsa super opifices angelos efferri possit, et ab universis expedita, sursum ad incognitum Patrem pervenire. Immo ea erat impudentissimorum hominum arrogantia, ut gloriarentur quidam non modo apostolis Petro et Paulo, et reliquis, sed et ipsi Iesu praecellere se, tum excellentia cognitionis, tum quod progressiones varias ac decursus cumulatius obiissent. Animas quippe omnes ex eadem *περιφορᾷ* esse; et ideo eundem, quem Iesus, contemtum angelorum suscipientes, eadem vi ac virtute instrui, qua per actionum omnium genera traducantur.

---

1) Clem. Alex. Strom. l. III. p. 428. Theod. lib. I. c. 5. Euseb. l. IV. Hist. c. 7. Epiph. Haer. XXXI. §. 1. et 2. 2) Iren. lib. I. c. 25. n. 6. 3) Epiph. Haer. XXVII. §. 1. et 2. Iren. lib. I. c. 25. Theodoret. l. I. c. 5.

Quod si reperiri aliqua possit quae maiorem quam Iesus contemtum suscipiat, ea ipsi demum antecellet.

121. Hoc igitur hominum dicam, an ferarum, principium fuit, animas corporibus praeexsistentes perfectionis culmen attingere non posse, nisi dissolutiori vita, nefandis turpitudinibus, omnique scelerum ac facinorum genere mundi conditores angelos, audacius conculcatis omnibus eorum legibus, praeceptis et operibus, spreverint: quo excusso iugo, caelestem libertatem obtineant, et sursum adspirare et evolare possint. Nihil quippe natura bonum aut malum esse, sed sola hominum opinione, qui ea esse bona aut mala censent, quae legi vel repugnent, vel consentiant: sublata proinde lege, ab angelis inique lata, omnia suapte natura promiscua haberi: solam vero fidem et caritatem ad salutem esse necessarias, reliqua omnia nihil conferre: eaque esse quae Iesus apostolos suos et discipulos clam docuerit, mandavitque ut iis crederent, qui digni essent. Hinc conficta nova *μετεμψυχώσεως* species, ut anima quae vel unicum flagitii genus in hac una praesenti vita praetermiserit, in aliud corpus detrudatur; et si ne tunc quidem omnia perfecerit, vicissim in aliud, donec omni actionum genere perfuncta, nulliusque in hoc mundo debito actionis obligata, iam libera abscedat. Animas siquidem hinc migrantes, simul ac corporis vinculis exsolutae fuerint, apprehendit unus ex mundi fabricatoribus angelis, cui id muneris demandatum, et ad Iudicem deducit; ubi si nondum omnia praestitisse convictae fuerint, ab angelorum principe traduntur alteri angelo sibi ministranti, qui eas in alia corpora retrudat.

122. Quid iam mirum, si homines abominandis iis principiis imbuti, pecudum more viventes in infinita sese flagitiorum genera praecipites dederint, ac quidquid in arte magica teterrimum erat, impudenter exercuerint? Parum fuisset, nisi christianum sibi nomen assumentes, scelestissimae suae vitae infamia ecclesiam Dei respersissent. Nam ex profligata eorum vita similes esse Christianorum omnium mores iudicantes Ethnici, ab omnibus nullo discrimine habito abhorrebant, et ne quidem nomen ferre poterant. Alii tamen ab aliis non fide duntaxat et moribus, sed et signis quibusdam externis discriminari facile potuissent. Solebant enim Carpocratiani iis quos ad suam sectam fraudulenter pellexissent, candente ferro, vel novacula, vel acu notam quandam ad imam auriculam imprimere. Ne vero a Gentilium superstitionibus longius recederent, habebant imagines quasdam tum pictas, tum caelatas, quas Iesu effigies esse affirmabant a Pilato effictas, quo tempore ille inter homines agebat. His porro admiscebant celebriorum philosophorum, Pythagorae, Platonis, Aristotelis, et aliorum imagines: omnes vero simul, servatis Gentilium ritibus, adorabant.

123. Ex eo cultu confirmatur quod iam multoties diximus, summo apud Gnosticos in loco fuisse Pythagoram et Platonem, eorumque placita. Ea licet maximis impietatum monstris auxissent et interpolassent Carpocratiani, inter nebulas tamen identidem relucent. De mundi creationis hypothesi, de ignoto Deo, et abroganda lege per angelos lata, nihil dicam: ipsissima siquidem Simonis doctrina est, Pythagorae et Platonis institutis non male respondens. Quae vero de anima humana comminiscebatur Carpocrates, platonicam scholam per omnia fere sapiunt.

Quemadmodum Platonici, auctore Iamblicho[1]), duplicem unicuique homini tribuebant animam, alteram *a primo intelligibili, quae participat de potentia opificis*, *ἀπὸ τοῦ πρώτου νοητοῦ μετέχουσαν καὶ τῆς τοῦ δημιουργοῦ δυνάμεως*: alteram quae nobis advenit *ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων περιφορᾶς, εἰς ἣν ἐπεισέρπει ἡ θεοπτικὴ ψυχή, ex circuitione caelestium mundorum, in quam anima Dei speculatrix se inserit*; sic et Carpocrates duas uniuscuiusque, iusti saltem, hominis velut animas distinguebat: alteram, quae ex *περιφορᾶς, circumlatione* incogniti Dei, i. e. nisi me fallit coniectura, ex supremo orbe seu caelo, aut pleromate, in quo summus Deus inhabitat, descenderit: alteram, quae in hanc sese insinuaverit; supernam videlicet virtutem ei immissam, ut corroboretur et incogniti Dei recordari valeat. Ex Platonicis[2]), prior anima mundorum obtemperat motibus, et fato subiacet; ex Carpocratianis, angelorum mundi opificum, si sola sit, imperium subit. Ex illis, posterior *γενεσιουργοῦ* motioni supereminet, quia habet in se principium proprium *τῆς εἰς τὸ νοητὸν περιαγωγῆς,* quo possit ad intelligibile convertere se ipsam, et a rebus factis eximere, ac ordinem mundanum supergredi. Ex his, angelorum mundi conditorum iugum excutit, rebus omnibus factis dominatur, ac demum vinculis exsoluta ad supremum Patrem evolat. Haec tam apte sibi respondent, ut gutta guttae similior non sit. Platonis in *Phaedro, Timaeo, Epinomide,* et alibi, doctrina est, animas nostras diu antequam corpora ingrederentur, convivio Deorum assedisse, divinasque dapes gustasse; videlicet veritatis contemplatione nutritas fuisse, verorumque entium conspectu recreatas: tum confractis binis alis, quibus ad supera ferebantur, fatiscente nimirum intellectus et voluntatis propensione in veritatem et bonitatem divinam; illius vero, qui in corpora generanda et animanda inclinat, instinctus pondere abreptas, in ea delabi: ubi ratiocinationis ope fractas recuperant alas, paullatim scilicet recordatae eorum quae olim viderunt Deo iunctae: et tunc haec inferiora despicientes, reflecti ad vera entia quae sunt sursum. Quae sic iugi rerum caelestium meditatione, laudabilique rationis usu supernorum olim sibi visorum memoriam redintegraverint, solutis demum corporis vinculis sursum evolare, astrum aliquod recturas, beatamque vitam acturas. Si vero corporibus altius immersae, rationem elanguescere, et pravorum affectuum nebulis obrui siverint, ad superna nusquam respicientes; has in peccatorum poenam in muliebria corpora primum, tum in belluina, si non resipiscant, detrudi: donec excitata ratione, pravisque affectibus purgatae, caelestium memores ad primum optimumque sui habitum iam redierint. Eandem porro Carpocratis sententiam esse, cuilibet alteram cum altera conferenti perspicuum evadet. Eadem apparet utrobique animarum origo caelestis; eadem praeexistentia, rerumque superarum contemplatio, corporum ingressu antiquior; eadem animarum purgatio, pristinorumque memoriae recuperatio per rerum inferiorum contemtum; eadem revolutio per diversa corpora, ac tandem in pristinum statum restitutio. Tantum Carpocrates sub nomine christiano longe deterior Platone ethnico, rerum inferiorum contemtum eo modo interpretatur, quem erubuisset Plato; caussamque iteratae revolutionis animarum refundit in turpissimi ali-

1) Iambl. Sect. VIII. c. 6. 2) Idem c. 7.

cuius facinoris omissionem, quam *ille* in pravos affectus et perversum rationis usum reiicit.

124. Pythagoreum etiam erat quod fingebat Carpocrates, angelo cuidam id muneris demandatum fuisse, ut animas hinc migrantes ad principem deducat, ab eo, si quidpiam praetermiserint, puniendas. Nam, Laertio teste[1]), hoc ipsum officium erat quod Mercurio tribuebat Pythagoras: adeo ut eandem omnino fabulam, mutatis duntaxat nominibus, recoxerit Carpocrates. Aiebat ille, Mercurium animarum *ταμίαν*, quaestorem esse, atque adeo ductorem dici, quod is ex corporibus animas, puras quidem ac purgatas in excelsum ducat, impuras vero Furiis tradat, infractis nexibus vinciendas. Hinc Horatius I. Od. 10.

*Tu pias laetis animas reponis*
*Sedibus, virgaque levem coerces*
*Aurea turbam.*

## VI. DE CERINTHO.

125. Cerinthus si non natione, saltem religione Iudaeus, apostolorum temporibus, immo ab ipsis ecclesiae incunabulis, si Epiphanio fides[2]), erupit. Eum enim fuisse putat, qui fideles adversus S. Petrum, quod Cornelium centurionem baptismo dignatus fuisset, concitavit: eundem illum, qui perperam commendata veteri lege ecclesiam Antiochenam turbavit. Cerinthianos denique fuisse qui praepostero legis studio, toties apostolis, praesertim D. Paulo, invidiam conflarunt, quos in epistolis suis hic saepius perstringit. Verum repugnare videtur Irenaeus[3]) scribens, *multo prius inseminatum* fuisse Nicolaitarum quam Cerinthianorum errorem: nec sibi ipsi satis consentit Epiphanius, Cerinthum Carpocrate posteriorem fuisse significans, qui, ut paullo ante vidimus, non nisi Adriani imperii initiis prodiit. At antiquiorem esse Cerinthum et sub Domitiano suam haeresin condidisse, vel illud demonstrat, quod a Polycarpo traditum accepisse se testatur Irenaeus et post eum Eusebius, Epiphanius, Hieronymus, Theodoretus[4]) et alii, Ioannem apostolum Ephesi in balneum lavandi caussa ingressum, quum certior factus esset Cerinthum intus esse, actutum ex eo loco se proripuisse: ne balneum, inquiebat, in quo Cerinthus veritatis hostis commoratur, subito concidens, nos opprimat.

126. Eum in Aegypto primum diutius versatum, philosophiae (platonicae certe, quae ibi tum temporibus florebat) operam dedisse, deinde in Asiam venisse, ibique longe lateque impietatem suam propagasse, auctor est Theodoretus[5]), cui consentit et Epiphanius[6]). Nova ex eo secta proruppit, dicta Cerinthianorum, vel Merinthianorum: sive quod Cerinthus pariter et Merinthus vocaretur: sive quod Merinthum quendam adiutorem et socium habuerit: quod dubium et soli Deo notum esse fatetur Epiphanius[7]). Scriptum fuisse a Ioanne evangelium, partim ut Cerinthi errores refelleret, tradit Irenaeus. Hominum igitur insulsissimi, qui, Philastrio teste, evangelii huius auctorem Cerinthum ipsum fuisse

---

1) Laert. in Pythag. p. 514. 2) Epiph. Haer. XXVIII. §. 2. 3) Iren. l. III. c. 11. n. 1. 4) Iren. l. III. c. 3. n. 4. Euseb. l. III. c. 28. Epiph. §. 2. 4. Hieron. in Cat. c. 9. Theod. l. II. 5) Theod. l. II. c. 3. 6) Epiph. §. 6. 7) Epiph. §. 8.

autumabant. Solum enim Matthaei evangelium, idque Christi genealogia decurtatum, repudiatis tribus aliis, reiectis etiam Actis apostolorum, omnibusque Pauli epistolis, probabant, si Philastrio et Epiphanio [1]) fides est. Nonnihil tamen vereor, ut uterque Cerinthianos cum Ebionitis confuderit. Soli siquidem ex veteribus id illis adscribunt, quod his constanter tribuunt alii: nec videtur id ab Irenaeo Cerinthi errores referente omissum iri, quod Ebionitarum dogmata recensens adnotare non neglexit. Accedit quod Epiphanius secum ipse pugnare videatur. Nam Haer. xxx. §. 14. conceptis verbis asserit, Carpocratem et Cerinthum Matthaei evangelio fretos, ex eius initio, Christique genealogia probare niti, Christum ex Iosephi et Mariae semine procreatum fuisse: Ebionaeos e contrario omni illa genealogia amputata, ab aliis verbis evangelii initium deduxisse. Igitur Matthaei evangelium genealogia non decurtabant Cerinthiani, e qua argumenta contra virginitatem Mariae petere se posse sibi persuadebant. Ac proinde aut hic aut illic memoria defecerit Epiphanium necesse est. Illic potius quam hic defecisse crediderim. Testatum facit Dionysius Alexandrinus apud Eusebium [2]); quosdam fuisse qui Cerinthum auctorem esse existimarent Apocalypsis, quam Ioannis esse certissime credit ecclesia. Haud dubie quia et ipse apostolum sese venditans, spuriam Apocalypsin scribere ausus fuerat: id quippe disertis verbis asserit Theodoretus [3]); huncque sensum facile admittunt Caii Presbyteri verba apud eundem Eusebium [4]). Ediderat etiam, Theodoreto teste, ἀπειλῶν τινων διδασκαλίας, *quarundam minarum doctrinas*: qui liber an ab Apocalypsi diversus esset, non satis constat. Illud certius, Cerinthum in sua Apocalypsi prima chiliastarum seu millenariorum erroris fundamenta iecisse: quo fingebat post humanae carnis resurrectionem, futurum terrenum Christi regnum et Hierosolymis homines carnis cupiditatibus et voluptatum illecebris servituros, milleque annos in nuptiarum festis et celebritate consumturos. Cui quidem errori occasionem praebuisse videntur (ut nihil de Ioannis Apocalypsi dicam) prophetarum de Messiae regno vaticinia; quae quum ad litteram intelligenda, cum Iudaeorum vulgo mundanum regnum exspectante, sibi fingeret homo pinguiori minerva et ita nondum impleta, in eam successit opinionem, implenda illa esse post resurrectionem. Forte etiam materiam subministravit Platonis commentum de magno anno. Vult enim, post 36 annorum millia innovandum esse mundum, tuncque fore saeculum aureum. In eundem errorem, sed corporearum voluptatum faecibus expurgatum, quum imprudens incidisset Papias Ioannis auditor, aliis postmodum e ss. patribus non paucis lapsus occasionem ministravit. Sed de his alias.

127. Eadem fere Cerinthi, quae Simonis, Menandri et aliorum Gnosticorum somnia fuere. Deum summum a Creatore mundi ita distinguit et natura et sede, ut hic virtus sit infinite ab illo distans, eiusque prorsus ignara. Unde sequitur, Deum nullam huius mundi curam egisse, nec legem dedisse; sed angelum ut mundi conditorem, sic et legis auctorem et Iudaeorum Dominum fuisse: quae Simonis, Menandri

1) Philast. lib. de Haer. Epiph. §. 5. 2) Euseb. l. VII. c. 25. 3) Theod. lib. II. c. 3. 4) Euseb. l. III. c. 28.

et Carpocratis deliria fuerunt, quae Tertullianus [1]), vel alius quivis, et Epiphanius diserte Cerintho tribuunt. Et tamen vult Epiphanius [2]), Cerinthum tam incenso veteris legis promovendae studio flagrasse, ut apostolis passim et ubique restiterit, insusurrataque Christianorum auribus circumcisionis, adeoque et Iudaicorum rituum necessitate, Gentilium ecclesias conturbarit. Haec certe secum aperte pugnant; ipseque agnoscit Epiphanius. Quare et hic vereor ut memoria lapsus, aut inconsiderantia offenderit, et Augustino ipsi offendiculum praebuerit; res dissociabiles, Ebionitarum videlicet et Cerinthianorum haereses miscendo. Irenaeus siquidem, Tertullianus et Theodoretus, accuratissimi scriptores, Cerinthi errorum catalogum texentes, intempestivi illius in veterem legem studii ne verbo quidem meminere; cuius tamen Ebionaeos arguere non omiserunt. Fateor equidem, nihil mirum esse si haeretici imprudentes a se ipsis dissideant. Veritas quum una et eadem sit, sola sibi constat: sed quod tam aperte secum pugnent, ut scientes et volentes una manu dissipent, quod altera struxerint, illiusque legis necessitatem urgeant, cuius iugum ab iniquis angelis et in Deum rebellibus contra fas impositum, excutiendum esse palam et ubique docent, vix fidem apud sobrios obtinet. Eam autem esse debuisse patet Cerinthi hypothesin, ut ex consequenti veterem legem spreverit, illiusque observantiam omnem procul a veris Gnosticis amandandam esse censuerit, ex quo Simonis et Carpocratis vestigia relegens cum ipsis asserit, hanc ab inferioribus angelis supremi patris ignaris positam esse et ad unam ignoti Dei cognitionem salutem retulit. Nec omittendum, apud Tertullianum hoc ipsum Ebionaeis adscribi, quod Epiphanius Cerinthianis tribuit, scilicet quod his Christi verbis apud Matthaeum: *Nemo discipulus super magistrum, nec servus super Dominum: sufficit discipulo, si sit sicut magister eius* [3]); illi abuterentur, ut circumcisionis ac veteris legis necessitatem ex Iesu Christi exemplo commendarent; quippe qui utrique se ipsum subdiderit. Adeo ut hinc suspicio firmetur, Epiphanium inter Cerinthianos et Ebionaeos non satis accurate distinxisse.

128. Suum fuisse Cerintho, sicut et Nicolaitis, aliisque Gnosticis pleroma, supremi Patris ac Siges, aliarumque Virtutum *invisibilium et innominabilium* sedem, asseverant Irenaeus et Gregorius Nazianzenus [4]). Ab illo Patre Monogenem, ab hoc Logon derivabat: adeo ut dubitare fas non sit, quin primam ogdoada cum ceteris Gnosticis admiserit. Iesum vero mundi conditoris Filium, eumque purum hominem, ex Iosephi et Mariae satu natum, more ceterorum hominum, dicebat; cum hoc tantum discrimine, quod iustitia, sapientia et prudentia aliis hominibus praecelluerit. In hunc vero, quum baptismum suscepit, delapsum a summo Deo esse Christum, sub columbae specie; qui ei incognitum patrem et per eum reliquis hominibus patefecerit, ac miraculorum, quae patravit, auctor fuerit, Tempore autem passionis recessisse Christum et eo revolasse unde venerat: Iesum vero solum et obiisse mortem et a mortuis excitatum fuisse; Christo, utpote spiritali, poenae omnis experte.

---

1) Tertull. de Praescr. c. 48. 2) Epiph. §. 1. 3) Matth. X. 24, 4) Iren. lib. III. c. 11. n. 1. Greg. Naz. Orat. 23. Iren. lib. I. c. 26. n. 1. Epiph. §. 1. Theod. lib. II. c. 3. etc.

Carpocratiana haec omnia: a Simonianis vero in eo recedunt, quod Iesu verum corpus humanum attribuatur: sed purus homo quum statuatur, quem transiens duntaxat divinitatis radius illustravit; utrobique meritum omne Christi passionis et mortis evanescit. Sed ex modo dictis facile deprehendes, quo sensu Epiphanius [1]) ex Cerinthi mente scripserit, passum ac crucifixum esse Christum. Nisi mendum in textum irrepserit, ac pro *Χριστὸν* legendum sit *Ἰησοῦν*, palam est hic *Christi* vocem non Cerinthianorum sensu usurpari, qui Christum a Iesu distinguebant, sed Catholicorum qui promiscue utramque vocem accipiunt, quod unus et idem sit, unaque et eadem persona Christus et Iesus. Sed quod addit Epiphanius [2]) (cui consentiunt Philastrius et Augustinus), nondum a mortuis excitatum esse Iesum, sed tum demum, quum mortui resurgent omnes, excitandum; vix stare potest cum iis quae modo ex Irenaeo, immo ex ipso Epiphanio retulimus, mortuum esse Iesum et a mortuis suscitatum. Nisi forte dicamus, hanc, non Cerinthi ipsius, sed quorundam e discipulis sententiam fuisse; qui millenariorum errore a magistro imbuti, nulla prae ceteris singulari praerogativa Iesum donatum vellent; sed tum tantum a mortuis excitandum, quum alii omnes suscitandi essent. Idque innuere videtur Epiphanius, ut et Cerinthianos aliquos mortuorum resurrectionem funditus negasse: quos proinde de terreno Christi regno secus ac magistrum sensisse consequens videtur. Quod Iudam proditorem honoraverit Cerinthus, solus memorat Philastrius, e veteribus nemo alius.

## VII. DE EBIONAEIS.

129. Sentire videntur Origenes et Eusebius [3]), Ebionaeorum nomen, non ab Ebione quodam sectae principe derivatum esse, ut plurimi asserunt, sed merum cognomen esse iis haereticis inditum, qui merum hominem esse Christum arbitrati, humiliter admodum atque abiecte de eo sentiebant. *Cuius rei caussa*, inquit Eusebius, *Ebionaeorum nomen sortiti sunt, quo intelligentiae illorum inopia satis indicatur. Sic enim mendici apud Hebraeos vocantur.* Eadem fere Origenis verba sunt. Alii tamen vulgo, sed his recentiores, quorum dux Epiphanius, repugnant, affirmantque tenebricosum quendam Ebionem exstitisse qui cognominis sectae auctor fuerit. Mirum tamen, Irenaeum nostrum, qui veterum omnium sectarum gnosticarum principes, ubi certi fuerunt et noti, nominare nusquam neglexit; Ebionis illius, ubi Ebionaeorum errores refert, ne meminisse quidem. Quidquid sit, veteri fama ad se perlatum scribit Epiphanius [4]), Ebionem post excidium Hierosolymitanum, quum Christiani trans Iordanem in urbem Pellam vicinasque regiones sese recepissent, in vico Cocabe male concepta dogmata propagare coepisse; indeque in Asia, Romae etiam et in insula Cypro disseminasse. Vulgata apud veteres sententia est, Ioannem scripsisse evangelium, ut hydram nascentem suffocaret: quod quum anno circiter 97. scriptum fuerit, necesse est antea erupisse e latebris Ebionem [5]).

130. Si Cerinthi auditor fuerit, a magistri sententia longius dis-

---

1) Epiph. §. 6. 2) Id. §. 1. 3) Origen. l. IV. de Princ. Euseb. lib. III. c. 27. 4) Epiph. Haer. XXX. §. 2. 5) Id. §. 18. Hieron. de Vir. ill.

cessit. Error praecipuus fuit[1]), quod veteris legis studiosus observator, hanc, sed pluribus superstitionibus, Samaritanorumque ritibus intermixtam, cum christiana fide consociandam esse pertinaciter assereret. Mundum a Deo conditum non negabat De Iesu Christo autem non una erat Ebionitarum opinio. Purum hominem fuisse, non Deum, consentiebant omnes. Alii quippe fatebantur eum e virgine natum esse; sed negabant ante hanc nativitatem exstitisse Deum, ac Dei Verbum et Sapientiam. Alii cum Ebione dicebant, eum ex Iosephi et Mariae consortio, more ceterorum hominum, esse genitum, sanctitatemque bonis operibus acquisivisse sibi. Et haec communior erat Ebionaeorum sententia, quam ipsis tribuunt Irenaeus et Tertullianus, Eusebius et Theodoretus[2]). Indeque eruendam esse puto explicationem istorum Irenaei verborum: *Ea autem quae sunt erga Dominum, non similiter ut Cerinthus et Carpocrates opinantur:* si tamen genuina sit lectio, nec expungenda sit particula negativa. Ut enim hic omittam quod in notis ad hunc locum observavi; quamvis Cerinthus et Carpocrates Iesum ex Iosepho et Maria more aliorum hominum genitum esse vellent, non tamen opinabantur eum bonis operibus sanctitatem sanctitudinisque conferendae vim acquisivisse sibi; sed delapsam in eum supernam virtutem a Deo, sanctitatem ipsi ac per ipsum aliis impertiisse, vimque patrandi miracula. Ebionaei vero nihil simile commenti, nec fictitium illum Christum desuper accersentes, simplicius statuerunt Iesum merum hominem fuisse, cuius una fuerit prae ceteris haec praerogativa, quod bonis operibus studiosius incumbens, maiorem sibi sanctitatem comparaverit. Sic inter utrosque non leve stat discrimen, ut merito scribere potuerit Irenaeus, *non similiter opinari.*

131. Ex novi foederis libris nullum, praeter evangelium Matthaei, illud videlicet quod hebraice scriptum, secundum Hebraeos dicebatur, idque primis duobus capitibus mutilatum, ac pluribus in locis depravatum, recipiebant. Cetera evangelia non magni faciebant, *τῶν λοιπῶν σμικρὸν ἐποιοῦντο λόγον,* ait Eusebius[3]). Si tamen Mario Mercatori fides, Marci et Lucae auctoritate interdum usi sunt; quum videlicet id e re sua esse existimabant, ut Catholicos, si possent, propriis armis debellarent. Non tantum Pauli epistolas respuebant, sed varia in ipsum convicia iaciebant. E veteri Testamento *quaecunque prophetica erant,* ceteris *curiosius exponere nitebantur,* inquit Irenaeus; id est, si bene coniiciam, in varias vanasque allegorias, pro haereticorum more, trahebant. Plura apostolis supponere veriti non fuerant adulterina scripta[4]). Alia apostolorum Acta circumferebant et Petri Circuitus, seu libros Recognitionum, quibus falso inscriptum Clementis Romani nomen, foede corruperant. Circumcisionis legaliumque necessitatem sic urgebant, ut sine illis cum sola fide christiana salutem obtineri non posse contenderent: sed legalia, ut dixi, variis iisque ridiculis superstitionibus miscebant. Ii sunt potissimum quorum fervidius, immo saepe et furens stu-

---

1) Philastr. Iren. l. I. cap. 26. n. 2. Euseb. l. III. cap. 27. Origen. in Cels. l. V. Euseb. loc. cit. Epiph. §. 3. 2) Iren. l. III. c. 21. n. 1. Euseb. I. VI. c. 17. Tertull. lib. de Car. Chr. c. 14. Theod. l. II. c. 1. 3) Iren. l. I. c. 26. n. 2. Euseb. l. III. c. 27. Theod. loc. cit. Epiph. §. 3. 4) Epiphan. §. 15. 16.

dium passim perstringunt ac coercent apostoli, Paulus praesertim in epistolis. Baptismo suos initiabant, quem, Hieronymi saltem aevo [1]), catholica non improbabat ecclesia. Mysteria vero quotannis celebrabant, in quibus panes azymos, et ad alteram mysterii partem aquam adhibebant. Significare tamen videtur Eusebius [2]), ea mysteria non quotannis, sed singulis dominicis diebus ab iis fuisse celebrata. Nam, inquit, Sabbatum et reliquam iudaicam institutionem similiter cum Iudaeis observant: dies vero dominicos pari nobiscum ratione in resurrectionis Salvatoris nostri memoriam recolunt. Plura alia de Ebionitarum erroribus pravisque consuetudinibus ac moribus videre est apud Epiphanium; quae quum nihil aut parum ad scopum nostrum conferant, nullaque expositione indigeant, consulto praetermitto. Observet tantum studiosus lector, Epiphanium non satis accurate distinxisse inter priorum et posteriorum Ebionitarum errores, eosque permixtim omnibus tribuisse, qui tamen in priores non conveniant, sed in posteriores duntaxat: ab his siquidem illorum hypothesin novorum dogmatum et superstitionum accessione interpolatam fuisse puto: et in eo fere solo priores peccasse, quod iudaicis caeremoniis, ritibus ac superstitionibus ultra modum addicti essent et de Christi persona humilius sentirent. Et ea ratione eos Gnosticorum catalogo inserit Irenaeus; non quod Aeonum chimaeris mentem pasti fuerint sed quod in Christo Iesu nihil nisi humanum, nihil substantia divinum agnoscentes, Verbi Incarnationem e medio tollerent, Christique passionis meritum omne funditus everterent.

## VIII. DE NICOLAITIS.

132. Nicolaitas a Nicolao, uno e septem prioribus diaconis, quorum mentio fit in Actis apostolorum [3]), nomen traxisse, communis omnium sententia est; si unus excipiatur Cassianus [4]), qui nulla veterum auctoritate fretus existimat, eos ab alio quodam Nicolao et nomen et originem accepisse. An vero Nicolaus ille diaconus propudiosae Nicolaitarum sectae fundamenta iecerit, iam in diversa scinduntur opiniones. Alii eum culpa teneri, alii vacare sentiunt. Et quidem Nicolaum primum erroris auctorem et magistrum exstitisse, diserte asserunt Irenaeus, vetus auctor Additamenti quod ad calcem Tertulliani libri de Praescript. legitur [5]), Hippolytus apud Photium, Hilarius, Greg. Nyss., Philastrius, Hieronymus et Gregorius Magnus [6]). Lapsus occasio fuit, si Epiphanium audiamus, hominis intemperantia, continentiae propositi, quod susceperat, minime tenax. Quum enim uxorem haberet, eleganti specie mulierem, a qua aliquamdiu sibi temperasset; continentiae longioris impatiens, ad pristinos amplexus rediit. Ut autem probrosum facinus quaesitis coloribus obduceret, libidinem procacitate cumulans, docuit: *Nisi quis singulis diebus luxuriae vacet, sempiternam salutem consequi non posse.* Tum zelotypia incensus et inde in nova scelera prolapsus, Nicolaitarum ac Gnosticorum sectae initium dedit, e quibus plures aliae, quarum ob-

---

1) Hieron. in Lucif. c. 9. 2) Euseb. lib. III. c. 27. 3) Act. VI. 3. 5. 4) Cassian. Coll. 18. c. 16. 5) Iren. l. I. c. 26. n. 3. Tertull. de Praescr. c. 47. 6) Phot. cod. 232. Hieron. in Epist. ad Heliod. ad Sabinian. Diac. et alibi. Hilar. in Matth. c. 25. Greg. Nyss. l. XI. ep. 1. Eunom. Greg. Mag. Hom. 38. in Evang. Epiph. Haer. XXV. §. 1.

scura vel prorsus ignota nomina, novis additis errorum ac spurcitiarum monstris, scaturiere. Qui vero Nicolaum a culpa liberant, nec ipsi pauci sunt, nec infimi in ecclesia nominis. Agmen ducit Clemens Alexandrinus, quem sequuntur Eusebius, Theodoretus, Augustinus, Victorinus Petavionensis [1]) et alii: inter quos recenseri posset Ignatius in epistolis ad Trallianos et Philadelphienses, si ea quae in Nicolai gratiam adducuntur testimonia, ex genuinis, non vero ex interpolatis epistolis depromerentur. Illi omnes censent, haereticos Simonianos, ut auctoritatem sibi ex magno nomine conciliarent, Nicolao calumniatos, eo auctore gloriatos fuisse; arrepta perperam occasione ex facto quod Clemens Alexand. [2]) longe aliter atque Epiphanius narrat. Ait nempe, audiisse se, Nicolaum, ut ab obiecta sibi ab apostolis zelotypia purgaret sese, uxore, quae formosa erat, in medium adducta, permisisse cui vellet ei nubere. Inde vero, quasi uxorem publice prostituisset, eiusque promiscuum usum quibuscunque permisisset, occasionem captasse haereticos laxandi frena libidini. Nicolai vero hunc unum fuisse scopum, ut a se amoliretur suspicionem zelotypiae, palamque faceret se ita affectum esse, ut, si fas esset, abdicata uxore, cuivis eam ducendi potestatem largiri paratus esset. Quod quidem vel ex eo demonstratur, quod a coniugali fide nunquam resiluerit et ex eius liberis filiae consenuerint virgines, filius autem caelebs vitam egerit. Alio Nicolai apophthegmate abutebantur haeretici, scilicet, *carne abutendum esse:* quo tamen id unum significare animus fuerat, carni haudquaquam indulgendum esse, sed eam perdomandam et assidua virtutis exercitatione frangendam. Sua stat utrique parti auctoritas, graviaque utrinque militant rationum momenta. Nicolaum damnat Irenaeus vir apostolicus, absolvit Clemens huic coaevus; uterque ex iis quae ab apostolorum discipulis auditu percipere potuerat; adeo ut hic alterutrius fides elevari non debeat. Tutius igitur, ne temere definiamus, rem in medio relinquere. Illud vero certissimum est, Dei ipsius ore damnatos fuisse Nicolaitas. Sic enim in Apocalypsi [3]) Christus episcopum ephesinum alloquitur: *Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum, quae et ego odi.* Ac proinde tum temporis ecclesiam devastabat ea secta. Cito exstinctam putat Eusebius [4]). Probabilius, non ipsam sectam exstinctam, sed sectae nomen duntaxat exstinctum esse. Quum enim scelestissimum quid, adeoque et exsecrandum, catholicis auribus sonaret; eo deposito novus excogitatus Gnosticorum titulus, qui ementita scientiae laude fucum faceret imperitis.

133. Dogmata Nicolaitarum theoretica recensere supervacaneum duxit Irenaeus: eadem quippe fuisse quae ceterorum Gnosticorum perspicue innuit lib. III. cap. 11. ut iam de Cerintho agentes observavimus. Ea fusiori stilo prosecutus est Epiphanius, compendio vero retulerunt Augustinus et Pseudo-Tertullianus [5]). Sed quae ii Nicolaitis adscribunt, ipsa sunt quae paullo post tribuit Irenaeus Gnosticis in genere. Quum autem eo nomine prae ceteris gloriarentur Nicolaitae, illudque forte

---

1) Clem. Alex. l. III. Strom. p. 436, Euseb. I. III. c. 29. Theod. l. III. c. 1. Aug. Haer. 5. Vict. Pet. in Apoc. in Bibliot. PP. 2) Clem. Alex. l. II. Strom. p. 411. 3) Apoc. I. II. 6. 4) Euseb. l. III. c. 29. 5) Epiph. Haer. XXV. Aug. Haer. 5. Tertull. de Praescr. c. 47.

primi omnium sibi vindicassent, non dubitem quin in eos potissimum conveniant, quae in Gnosticos illic refert auctor noster. Sed de his suo loco. Practica vero dogmata paucissimis verbis, sed efficacissimis perstrinxit idem Irenaeus: *indiscrete vivunt,* inquit; id est, promiscua eis sunt omnia: quod ad Carpocratis principium redit: Nihil suapte natura bonum esse aut malum, sed indifferentia omnia. Nihil mirum itaque, si idolothytis vesci et fornicari [quibus characteribus designat eam sectam Christus [1])] nulla eis religio esset. Uno verbo tam effrenis fuit in omni intemperantiae genere eorum libido, ut Pseudo-Tertulliano pudor fuerit dicere.

## IX. DE CERDONE.

134. Cerdon [2]) Marcionis praeceptor e Syria oriundus fuisse videtur. Nam e Syria Romam venisse, Hygino romanam ecclesiam regente, eodem paene tempore quo Valentinum, id est, circa annum Christi 141. constanter affirmant omnes antiqui. Ibi dolos erroribus miscens, modo catholicam fidem professus, modo abiiciens, modo poenitens, modo apostata, sic Protei instar mutata saepius forma, nullius tenax, ecclesiam diu fatigavit; donec tandem iteratorum lapsuum pertaesa impostorem sacris fidelium coetibus in perpetuum arcuit. Hic, Irenaeo teste, erroris materiam ab iis qui sunt erga Simonem, id est, a Simone, Menandro, Saturnino, aliisque Gnosticorum coryphaeis accepit, cui tamen, ut novum quid proferre videretur, paullo diversam formam induxit. Duo rerum principia, duosque Deos statuit; bonum alterum et ignotum omnibus, quem et Patrem Iesu nominavit: alterum mundi Conditorem, iustum, immitem et cognitum, mosaicae legis auctorem, qui et prophetis apparuit, ac se videndum saepenumero praebuit. Haec si quid a Simonis dogmatibus discrepant, in verbis tantum haeret pugna. Nam quamvis ille ab angelis conditum mundum, veteremque legem sancitam asseruerit; tamen eius successores peculiarem Creatorem et legis auctorem introduxerunt, quem alii Demiurgum, alii Ialdabaoth vocabant; omnes Deum esse, suo modo, dicebant, tum quod saepius eo nomine veniat in veteri Testamento, tum quod supremum sibi in res inferiores vendicasset imperium. At verum Deum, nisi in apertam insaniam prolapsi insitam mortalibus omnibus divinitatis ideam exstinxissent, fateri non poterant, ex quo creatum, a summo Deo debellatum et imperio, quod sibi male usurpaverat, exturbatum esse aiebant. Idem igitur re fuit Simoni et Cerdoni mundi fabricator, angelus videlicet, isque iniquus ac tyrannidem exercens; idem summus Deus et Pater, qui usque ad Christi Domini tempora ignotus manserit. Eadem proinde eiusdem hypothesis consectaria, scilicet reiectaneam esse veterem legem, ut a vero Deo alienam; mortuorum resurrectionem nullam esse; Christum Mariae filium non esse, sed ementita carnis specie vestitum e caelo descendisse, ut mundi opificis imperium ac tyrannidem everteret. Quae dogmata utrique ex aequo tribuunt auctores.

---

1) Apoc. II. 14. 2) Epiph. Haer XLI. §. 1. Philastr. c. 44. Iren. l. I. c. 17. n. 1. Id. lib. III. c. 4. n. 3, Iren. l. I. c. 27. n. 1. Epiph. §. 1. Tertull. de Praesc. c. 51. Tleodoret. l. I. c. 24. Aug. Haer. 21.

## X. DE MARCIONE.

135. Quotquot ex antiquis Marcionis meminere, eum et Cerdonis discipulum ac successorem et Ponticum genere fuisse tradunt. Addit Epiphanius [1]), frequentem de eo famam percrebuisse, ex ea Ponti parte quae Hellespontus dicitur, urbe Sinope oriundum fuisse, ac parente natum catholicae communionis episcopo. Nautam vocat Rhodon apud Eusebium [2]), nauclerum Tertullianus [3]): an quod artem nauticam primitus exercuerit? an quod uterque ludens in voce *Pontus*, Marcionis patriae nomine, quae et Asiae regionem et mare significat, illum nautam aut nauclerum vocet, quasi marinum hominem, in mari natum? Forte hanc fuisse Tertulliani, eiusmodi argutiarum amantissimi, mentem deprehendet quisquis libri primi contra Marcionem initia attente legerit. In virginitate primum, hominum contubernium fugiens, *μονάζων* [4]) (non monachorum instituta, quae nondum nota, professus, ut minus attentus vertit Petavius) laudabiliter vixit. Sed quum postea ob stuprum virgini illatum, ecclesia ab ipso patre, episcopo cum primis religioso, ac veritatis et sanctitatis amore flagrantissimo pulsus, veniam et pacem eblandiri nullis precibus posset (procul dubio quia sincerus ex delicto dolor non erat) Romam se post Hygini Papae obitum contulit. Quumque nihilo magis illic quod cupiebat obtineret a presbyteris, vacante tum, uti coniicio, sede, quod inscio patre facere istud ecclesiae leges non sinerent; superbia et invidia fractus, quod nec principem illic locum, nec ecclesiae quidem aditum impetrasset, ad Cerdonem se adiunxit. Quem principem locum, *προεδρίαν*, in ecclesia romana ambiret Marcion, incertum omnino. Nisi forte iam inter clericos adscriptus, reumque se stupri praefracte negans, ad primum inter aequales gradum adspiraret. Neque enim probabile est, hominem externum, vixque notum, sacris omnibus interdictum, ac proinde gravi saltem perpetrati criminis suspicione laborantem, adeo desipuisse, ut ad episcopatum ipsum animum adiiceret. Vult quidem Optatus [5]) Milevitanus, Marcionem ex episcopo apostatam factum: sed qui episcopus is esse potuit, qui solitariam vitam usque ad lapsum egit?

136. Certum est, Marcionem, quum Romam venit, catholica fide nondum excidisse. Id ex iis quae modo ex Epiphanio diximus liquido patet; clarius adhuc ex Tertulliano [6]), qui diserte asserit, *in catholicam primo doctrinam credidisse apud ecclesiam romanensem. Non negabunt,* ait alibi, *discipuli eius, primam illi fidem nobiscum fuisse, ipsius litteris testibus: ut hinc iam destinari possit haereticus, qui deserto quod prius fuerat, id postea sibi elegerit, quod retro non erat.* Desertionem autem hanc accidisse constat, tum quum a presbyteris Romanis repulsam passus, ad Cerdonem, tunc Romae commorantem, confugit. Neque enim ulla ratione defendi posse puto quod doctissimus coniicit Petavius [7]); duo distinguenda esse Marcionis tempora: ita ut sub Adriano primum in Ponto et Asia duntaxat nefarium dogma praedicaverit: postea vero sub Antonino maiores trahens spiritus, vehementius in eosdem illos er-

---

1) Epiph. Haer. XLII. §. 1. 2) Euseb. l. V. c. 13. 3) Tertull. de Praescr. c. 30. 4) Epiph. §. 1. 5) Optat. l. III. p. 79. edit. Paris. 1631. 6) Tertull. de Praesc. c. 30. Id. l. I. cont. Marc. c. I. 7) Petav. in Animadv. ad Haer. 46. T. II. Epiphan.

rores coeperit incumbere. Qui enim in Ponto et Asia nefarium dogma praedicare potuerit sub Adriano, quem e Ponto Catholicum profectum Antonino imperante, Romae Catholicum aliquamdiu vixisse asserunt Tertullianus [1]) et Epiphanius, non video: minus adhuc qua ratione Tertullianus Marcionem plus semel Antonianum haereticum appellare et sub Antonini principatu emersisse tam confidenter affirmare potuerit, qui dudum antea sub Adriano prodiisset. Deinde quicunque fere e veteribus Marcionis mentionem iniecerunt, hunc Cerdonis et discipulum et successorem exstitisse constanter asseverant; quod profecto stare non potest cum Petavii hypothesi; nam ex superius dictis certum est, Cerdonem e latebris prius caput non extulisse, quam Romam advenisset Hygino ecclesiam, Antonino Pio imperium regente. Vel ergo veterum omnium, nulla adigente necessitate, elevanda fides; vel dicendum, Marcionem a catholica fide prius non defecisse, quam communionis spe deiectus Cerdonem Romae et videre et audire potuerit. Nec quempiam morari debet una Philastrii [2]) auctoritas, qui Marcionem a Ioanne in Asia devictum, Epheso pulsum esse scribit: tam immaniter lapsus est, ut huius sententiae calculum adiicere voluisse Petavium non putem. Non morabor etiam Clementem Alexandrinum [3]), cuius verba Marcionem non modo Basilidi, sed etiam Simoni mago aetate praeivisse prae se ferunt. In haec quidem explicanda desudant eruditi, sed frustra: MSS. codicum ope sananda sunt, non explicanda. Unus Iustinus Martyr eruditissimum Petavium in eas ambages coniecit: alios Petavio minus peritos coniicere potest. Ille enim in Apologia priori nedum Marcionis meminit, sed et eius haeresin iam longe lateque propagatam esse supponit. At non adeo premit, immo penitus evanescit ea difficultas, si dicamus, quod de Valentino disserentes probare conati sumus, scriptam hanc Apologiam fuisse circiter annum reparatae salutis 145. Antonini vero Pii 8. Quinquennio tardius scriptam volunt ipse Petavius et cl. Tillemontius. Si iam, ut certum est, Romam venerit Marcion mortuo Hygino, sedeque tum vacante, hoc est, ex nostris rationibus, anno 142. brevique postea animum despondens Cerdonis haeresin amplexus fuerit; exinde usque ad annum 145. quo scribebat Iustinus, satis superque spatii fuerit, ut *per omne hominum genus, daemonum fretus auxilio, plurimis auctor* esse potuerit, *ut blasphema dicerent,* quemadmodum loquitur Iustinus. Idque eo similius vero videtur, quo Romae non diu commoratus, Cerdonis doctrina iam plus satis imbutus, inde discessisse videtur eodem anno 142. vel sequenti, ut provincias peragraret. Nam scribit Hieronymus [4]), Marcionem, quum iter Romam suscepturus esset, illuc *praemisisse mulierem, quae decipiendos sibi animos praepararet;* quod quum certe de prima eiusdem peregrinatione intelligi non possit, ad secundam aliquam referendum est, qua Romam reversus sit, ut ibi latius errorem disseminaret, quem in prima satis pro votis praedicare non potuerat. Et in secundum illum Marcionis in urbem adventum, quo iam apertius ibidem prodire coepit eius error, utcunque quadrare potest quod ait Tertullianus [5]):

---

1) Tertull. de Praescr. c. 30. et l. I. cont. Marc. c. 19. 2) Philastr. Haer. 45. 3) Clem. Alex. l. VI. Strom. p. 764. 4) Hieron. Ep. 43. ad T. IV. no. edit. 5) Tertull. l. I. cont. Marc. c. 19

*A Tiberio usque ad Antoninum anni fere* cxv *et dimidium anni cum dimidio mensis: tantundem temporis ponunt inter Christum et Marcionem,..... qui sub Antonino primum processit.* Qui a Tiberio usque ad Antoninum annos tantum 115 numeraverit Septimius, haud facile divinabit quisquam, nisi forte Tiberii imperium pluribus annis decurtaverit. Si tamen ab anno decimo quinto imperii eius, quo Christus palam docere coepit, numerare velimus, non multum decedet de summa 115 tuncque Marcionem Romam esse reversum et bellum aperte cum ecclesia romana gerere coepisse, nihil repugnat.

137. Ut ut sit, ex hactenus dictis perspicuum est, falli auctorem carminis contra Marcionem [1]), dum asserit hunc sub Aniceto pontifice Romam primum venisse et innotuisse. Dudum certe iam innotuerat, qui, Irenaeo teste, sub eo pontifice *invaluit*, id est, summum nequitiae verticem adeptus est. Idque liquido probat id quod idem Irenaeus [2]) refert, sanctissimum martyrem Polycarpum, Romae tum degentem, *Marcioni occurrenti sibi et dicenti, Cognoscis nos? respondisse: Cognosco te primogenitum Satanae; multosque* Marcionitas *convertisse in ecclesiam Dei.* Ex ipso autem Irenaeo certum est. Polycarpum in urbem non advenisse nisi sub Aniceto. Fallitur proinde et Tertullianus [3]) scribens, Valentinum et Marcionem, *neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in catholicam primo doctrinam credidisse apud ecclesiam romanensem: donec sub episcopatu Eleutherii benedicti, ob inquietam semper eorum curiositatem, qua fratres quoque vitiabant, semel et iterum eiecti, Marcion quidem cum ducentis sestertiis suis quae ecclesiae intulerat; novissime in perpetuum discidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt. Postmodum Marcion poenitentiam confessus, quum conditioni sibi datae occurrit, ita pacem recepturus, si ceteros quoque quos perditioni erudisset, ecclesiae restitueret, morte praeventus est.* Haec apprime consentiunt cum iis quae de Cerdone refert Irenaeus [4]), *qui saepe in ecclesiam veniens et exhomologesin faciens, sic consummavit, modo quidem latenter docens, modo vero exhomologesin faciens, modo vero ab aliquibus traductus in his quae docebat male et abstentus est a religiosorum hominum conventu:* at in Valentinum et Marcionem nequaquam conveniunt. Quae iam ea de re ad Valentini haeresin diximus, hic repetere nihil iuvat: sed Marcionem usque ad Eleutherii tempora vitam prorogasse non crediderim; id enim non siluisset Irenaeus qui tunc librum suum tertium scribebat. Quum igitur illum *invaluisse sub Aniceto* ibidem asserat, nec ipsius quasi tum viventis meminerit, significare videtur iam sub Aniceto vivendi finem fecisse. Deinde non obscure innuit Tertullianus, Marcionem tamdiu *in catholicam doctrinam credidisse apud ecclesiam romanensem, donec sub episcopatu Eleutherii benedicti novissime in perpetuum discidium relegatus, venena doctrinae suae disseminaverit:* Et tamen hunc saepe vocat haereticum Antoniniani temporis, cuius haeresis Antonino imperante prodierit; quae secum aperte pugnant: nam Antonini Pii mors annis saltem quatuordecim praevertit Eleutherii episcopatui. Et qui is Catholicus usque ad Eleutherium

---

1) Carm. cont. Marc. l. III. in fi. ad calcem Tertull. 2) Iren. l. III. c. 4. n. 3. Id. c. 3. n. 4. 3) Tertull. de Praescr. c. 30. 4) Iren. l. III. c. 4. n. 3.

vixisse potuit, qui iam post Hygini mortem a fide defecerat, invalescebat vero sub Aniceto? Denique tota haec Tertulliani narratio de iteratis lapsibus, repetitaque Marcionis poenitentia, conciliari nulla ratione potest cum iis quae alii omnes scripserunt, illum spe communionis deiectum statim in Cerdonis castra convolasse, ac deinceps mundum erroribus inficere non destitisse. Et absurda prorsus videtur ea oblatae Marcioni pacis conditio, *si ceteros quoque quos perditioni erudisset, ecclesiae restitueret.* Neque enim Marcioni integrum adhuc erat, toto orbe iam erroribus imbuto, tantam hominum multitudinem ex omnibus mundi partibus colligere et ecclesiae restituere. Itaque Tertullianus memoria lapsus Marcionem pro Cerdone, discipulum pro magistro scripserit necesse est.

138. Marcionem stoicae philosophiae potissimum studuisse et tum ab ea, tum etiam ab epicurea errorum argumenta petiisse tradit Tertullianus [1]). Clemens autem Alexandrinus [2]) censet, *Marcionem externorum alienorumque dogmatum occasiones inqrate et indocte accepisse a Platone.* Sed praecipuus illius error, caput ceterorum, de duplici Deo, altero bono et Christi Patre, altero veteris legis auctore et malorum effectore, fluxit tum a doctrina Platonis, qui mundi conditorem a supremo Deo distinguit, ut alibi ostendimus; duasque mundi animas comminiscitur lib. x. *de Legib.* beneficam scilicet et eam quae potest efficere contraria; tum maxime a vetustiorum illorum philosophorum opinione, a nobis Plutarchi verbis explicata, duplicem Deum fingentium, alterum bonum et bonorum, alterum malum et malorum effectorem. Hunc quidem errorem a Cerdone traditum acceperat Marcion; ille vero, ut superius observavimus, ab aliis Gnosticis, a quibus verbis tantum, non rebus discrepabat. Et hinc Gregorius Nazianzenus et post eum Elias Cretensis [3]) Marcioni tribuit Simonis magi ceterorumque Gnosticorum deliria, Bythum videlicet, Sigen, uno verbo triginta Valentini Aeones. Nec immerito: Irenaeus [4]) siquidem eum recenset inter illos, qui Dei *Logo tertiam prolationem a Patre donabant, unde et ignorat magnitudinem eius:* quique *porro et longe Logon a Deo separabant et ex cogitatione et sensu, id est,* Ennoea et Nu emitti dicebant: [5]) qui garriebant, summum Deum *extra se habere subiacens aliquid, quod vacuum et umbram vocant, in quo fabricatum est hoc quod est universum, infra spiritale pleroma: secundum quos erat et aliud quid, quod quidem extra pleroma esse dicunt, in quod et superiorem erraticam virtutem descendisse opinantur:* qui denique *nituntur docere super fabricatorem caeli et terrae esse aliquod pleroma aut Deum.* Quae omnia quum sint ipsissima Valentini commenta, manifeste demonstrant Marcionem, qui Valentino coaevus, paullo posterior tamen fuit, totam valentiniani systematis fabulam ingeminasse. Quod etiam ex iis patet quae alii auctores Marcioni adscribunt. Sua erat, Tertulliano teste [6]), summo seu bono Marcionis Deo *conditio et suus mundus et suum caelum;* mundus nostro *superior et super Creatorem. Creatorem in loco fecit, utique eadem conditione cen-*

---

1) Tertull. d. Praescr. c. 7. et 30. et l. V. cont. Marc. c. 19. 2) Clem. Al. l. III. Strom. p. 434. 3) Greg. Naz. Orat. 23. et 44. El. Cret. in Orat. 23. 4) Iren. l. II. c. 28. o. 5. 6. 5) Id. c. 1. n. 3. 4. 6) Tertull. l. I. cont. Marc. c. 15.

*sendo et materiam ei subiecit.* Clarius Valentini pleroma, eiusdemque Demiurgus designari non poterat. Dionysius Alexandrinus apud Athanasium et post eum Cyrillus Hierosolymitanus [1]) et Epiphanius asseverant, Marcionem tria principia constituisse; quorum unum sit supremum, quod neque nomine comprehendi, neque visu percipi possit, quem et bonum Deum appellat, a quo nihil sit eorum quae in mundo sunt, conditum: alterum vero Deum dicit esse adspectabilem ac creatorem: tertium denique diabolum inter ambos illos, adspectabilem scilicet et eum qui aspici nequit, interiectum: ex iis, qui creator est et opifex, viderique potest, Iudaeorum esse Deum, eundemque iudicem: bonum Deum (addit auctor Dialogi contra Marcionitas, Origeni falso adscripti) imperare Christianis; diabolum Gentilibus. His addit Theodoretus materiam quae mala sit et alii malo subsit, quaeque, Tertulliano teste, aeterna sit et infecta. Quamvis Iustinus, Irenaeus et Rhodon apud Eusebium, duorum tantum Marcionis Deorum seu principiorum, tertii ne verbo quidem, meminerint; immo ab errore triplicis divinitatis Augustinus [2]) Marcionem absolvat; Rhodon [3]) primum huius auctorem fuisse Syneron Marcionis discipulum scribat; nihil repugnat Marcionem Valentini vestigiis insistentem, praeter summum Deum invisibilem et Demiurgum universi conditorem, diabolum statuisse Cosmocratorem, id est, inferioris mundi principem: et materiam, *erraticae virtutis,* seu Sophiae, vel Enthymeseos emanationem aeternam dixisse: quanquam tamen non constet, an Valentinus materiam aeternam esse crediderit; immo longe probabilius videatur eum in tempore conditam illam affirmasse. Et ea ratione facile consentient, qui inter se pugnare videntur auctores. Nihil ergo Marcion a Valentino differebat: uterque docebat duos esse Deos, nempe Bythum caput pleromatis spiritalis et Demiurgum extra pleroma illud exsistentem. Hoc tantum Marcioni proprium erat, quod ipse primus Demiurgum, sivi mundi conditorem, aperta petere blasphemia ausus fuerit, dicendo ipsum esse malum, malique auctorem. Cerdon quidem quum Deum legis et prophetarum bonum esse negavit, iustum tamen confessus est: at Marcion, ut cum Irenaeo [4]) loquar, magistri *doctrinam adampliavit, malorum factorem et bellorum concupiscentem et inconstantem quoque sententia et contrarium sibi ipsum dicens.* Valentiniani quidem nominibus honestius utebantur, ut observat idem Irenaeus: Deum enim malorum effectorem aperte profiteri religio erat [5]). At certe eiusdem sceleris erat Deum ignorantem, atque Deum malum et malorum effectorem statuere: immo illud eo gravius, quo ignorantia ipsa refunditur in ipsum supremum Deum, Demiurgi caussam saltem remotam, ut ad Valentini haeresin probavimus. Et Deum ignorantem, caeco impetu agentem et animalem, id est, omnibus animi perturbationibus, quas ciet appetitus sentiens, obnoxium inducere; quid aliud est, quam malorum omnium, quibus labefactatur orbis, culpam in ipsum conferre? Unde etsi prima fronte impudentius blasphemare videatur Marcion, sua emollire verba haudquaquam satagens: non minus exsecranda Valentini bla-

---

1) Athan. de Decret. Nic. Epiph. Haer, XLII. §. 3. Cyril. Hier. Catech. 16. 2) Aug. Haer. 22. 3) Rhodon apud Eus. l. V. c. 13. 4) Iren. l. I. c. 27. n. 2. 5) Id. l. III. c. 12. n. 13.

sphemia erat, licet *nominibus honestius uti* videretur. Quid sit autem utrique Deus ille, seu ignorans, seu malorum effector, iam non semel diximus et paullo ante ad Cerdonis haeresin iteravimus; merus scilicet angelus, quem Dei titulo ac nomine cohonestare placuit; sed qui revera a vero Deo immensum distaret et eadem conditione cum ceteris rebus creatis censeretur, ut ait mox citatus Tertullianus.

139. Porro Tertullianus [1]) auctor est, hanc Marcioni fuisse occasionem duplicis rerum principii comminiscendi. *Passus est,* inquit, *infelix huius praesumtionis instinctum, de simplici capitulo dominicae pronuntiationis, in homines, non in Deos disponentis exempla illa bonae et malae arboris, quod neque bona malos, neque mala bonos proferat fructus* [2]): *id est, neque mens vel fides bona malas edat operas, neque mala bonas. Languens enim (quod et nunc multi et maxime haeretici) circa mali quaestionem: Unde malum? et obtusis sensibus ipsa enormitate curiositatis inveniens Creatorem pronuntiantem:* Ego sum qui condo mala [3]): *quanto ipsum praesumserat mali auctorem et ex aliis argumentis, quae ita persuadent perverso cuique; tanto in Creatorem interpretatus, malam arborem malos fructus condentem, scilicet mala, alium Deum praesumsit esse debere in partem bonae arboris bonos fructus* (supple *condentem.*) *Et ita in Christo quasi aliam inveniens dispositionem solius et purae benignitatis, ut diversae a Creatore, facile novam et hospitam argumentatus est divinitatem in Christo suo revelatam; modicoque exinde fermento totam fidei massam haeretico acore decepit.* Ex eo venenato fonte fluunt omnia paene errorum portenta, quibus miser ille deludi se passus est. Totum vetus Testamentum repudiabat, utpote quod originem ducere existimaret a malo Deo, quem ideo *inconstantem sententia et contrarium sibi ipsi* blasphemabat [4]), quod plura esse veteris legis testimonia contenderet, quae secum aperte pugnarent: quae quidem studiose colligens librum *Antitheseon,* seu *contradictionum* edidit [5]); in quo sententias sententiis opponebat. Quamvis autem bonum Deum novi Testamenti auctorem esse crederet, non omnia tamen amplectebatur eiusdem Testamenti scripta, quae catholica recipit ecclesia. Nam ex quatuor evangeliis, repudiatis tribus, solum Lucae, immo eius partem duntaxat probabat [6]); suppresso tamen auctoris nomine, nullum enim huic inscribi voluit. Discipuli vero eius sic ipsi Christo adscribebant, ut tamen pluribus auctum, ut historia passionis, a D. Paulo fuisse garrirent. Quin et tanta erat eorum audacia, ut id quotidie interpolare, pluribus additis, vel resectis, prout a Catholicis urgebantur, non vererentur [7]). Abscissis quaecunque ex veteri Testamento citantur testimoniis, iisque omnibus locis, in quibus Christus mundi conditorem Patrem suum esse confitetur; amputato toto initio, quod ibi Salvatoris in utero generatio et eiusdem adventus cum corpore perspicue commemoretur; et nec ex initio modo, sed et e medio sublatis pluribus sententiis, aliisque pro illis substitutis, non iam evangelium, sed adulterinam evangelii speciem suis obtrudebat Marcion. Quousque processerit sacrilegum hominis

1) Tertull. l. I. cont. Marc. c. 2. 2) Luc, VI. 43. 44. 3) Esai. XLV. 7. 4) Iren. l. I. c. 28. n. 2. 5) Tertull. l. IV. cont. Marc. c. 1. 6) Iren. loc. cit. Tertull. c. 2. Auctor Dial. cont. Marc. 7) Tertull. c. 5.

facinus, sigillatim explicat Epiphanius Haer. XLII. Decem duntaxat Pauli epistolas admittebat, easque non integras, sed alia ex illis capita detrahebat, alia commutabat: respuebat vero utramque epistolam ad Timotheum, eam quae est ad Titum et ab Hebraeos, cum Apocalypsi, ceterisque canonicis epistolis [1]).

140. Eadem erant Marcionis, quae ceterorum Gnosticorum, de Christo deliria [2]); missum scilicet a Patre fuisse ementita carnis specie indutum, ut mundi opificis opera et leges dissolveret, animabusque solis salutem impertiret; corporibus proinde aeterno interitui obnoxiis manentibus. Duos tamen, si Tertulliano credimus, Christos finxisse videtur, *alium qui Tiberianis temporibus a Deo quodam ignoto revelatus sit, in salutem omnium gentium: alium, qui a Deo creatore in restitutionem Iudaici status sit destinatus, quandoque venturus.* Quae Cerinthi fabulas de terreno Christi regno sapere videntur, ansamque Gennadio dedisse Marcionitas inter millenarios recensendi. Animas ab aliis in alia corpora migraturas ac transituras statuebat: quod ad eos quidem homines attinet, qui in ignoratione versantur. De quibus hanc fabulam commentus erat: Redire videlicet animam, ac se in unumquodque animantium induere, donec purgationem adepta sit, atque ita purgata dissolutaque in caelestia loca commigret. Marcionitarum vero animas, seu eorum *qui Marcionis doctrinam didicissent* [3]), adeo purgari et a corporea faece liberari, ut post mortem immediate aeterna salute fruantur. Quae omnia Platonica et Carpocratiana sunt. Et in id Marcionis dogma procul dubio digitum intendebat Origenes [4]), quum scribebat animas omnes, ex Marcionis sententia, non esse unius et eiusdem generis, sed alias ab aliis natura differre. Ex quo etiam fluxit altera impostoris blasphemia, *Cain et eos qui similes sunt ei et Sodomitas et omnes omnino gentes, quae in omni permixtione malignitatis ambulaverunt, salvatas esse a Domino, quum descendisset ad inferos et accucurrissent ei* [5]). Quamdiu enim damnatorum animae cognitionis istius Marcioniticae exsortes fuerunt, poenas luere debuerunt: ex quo vero ea illustratae fuerunt, Christo viso in inferis, mundatae ab ipso fuerunt et assumtae in regnum eius. Iisdem principiis innixus addebat, Abelem, Enoch, Noe et reliquos iustos, Abrahamum cum omnibus prophetis et his qui placuerunt Deo, non participasse salutem: quoniam suspicati se tentari a mundi conditore, ut solebat, Iesum audire ac verbis eius credere renuerunt.

141. Odium, quod in Creatorem conceperat Marcion, eo usque eruperat, ut nuptias damnaret, neminemque ad Baptismi gratiam admittendum censeret, nisi virginem, vel coniuge orbum, aut continentem. Nam carnem, quae generatione nascitur, mali opificis opus esse contendebat [6]). Hunc errorem, si Clementi Alexandrino [7]) fides, hauserat e Platonicorum Pythagoreorumque lacunis, qui malam esse generationem existimabant, quanquam non eadem ratione atque Marcionitae. Hi ge-

---

1) Iren. loc. cit. Epiph. Haer. XLII. §. 9. Tertull. c. 5. 2) Iren. loc. cit. Tertull. l. I. c. 6. Epiph. §. 4. Theod. l. I. c. 24. Tertull. l. IV. c. 6. 3) Iren. loc. cit. 4) Orig. Hom. 2. in Ep. ad Rom. 5) Iren. n. 3. 6) Iren. c. 28. 7) Clem. Al. l. III. Strom. p. 431. 432.

nerationi calumniabantur, quod *malam esse naturam, ex mala materia et a iusto opifice ac creatore factam effutirent: qua quidem ratione nolentes implere mundum qui factus est a Creatore, abstinebant a nuptiis, resistentes suo creatori. Philosophi autem, quorum mentionem fecimus, a quibus quum malam esse generationem impie didicissent Marcionitae, tanquam suo dogmate gloriantur, non eam volunt esse natura malam*[1]: sed quod ea, anima quae divina est, detrudatur in corpus, tanquam in locum supplicii. In eiusdem Creatoris odium mortem sibi interdum consciscebant Marcionitae, oblatam non detrectabant: et hinc sectam suam martyribus non paucis decorari gloriabantur. Sabbato ieiunabant, quod ea die mundi fabricator requievisset[2]. Animatis vesci prohibebant, ac reos esse iudicio, ait Epiphanius[3], putabant illos qui carnes degustarent, tanquam animas comederent. Fidem tamen facit Tertullianus[4], piscibus usos fuisse, *immo sanctiorem cibum deputasse.* Addit Epiphanius[5], Baptismum apud illos usque tertio repeti, baptizandique potestatem mulierculis concedi: mysteria catechumenis cernentibus celebrari: ad haec vero aquam adhiberi, solam quidem, ut videtur; qui Aquariorum error fuit.

### XI. DE TATIANO.

142. Tatianus se ipse natione Assyrium fuisse testatur[6]. Syrum exstitisse scribunt Theodoretus et Epiphanius: quanquam hic alibi in Mesopotamia natum asserat. Quae tamen facile conciliari possunt: nam interdum Assyriae, Syriae et Mesopotamiae nomina promiscue usurpantur. Sic Gen. XXVIII. 5. qui Iacob *profectus venit in Mesopotamiam Syriae*; v. 7. *ivisse in Syriam* dicitur. Sic etiam Arrianus scribit, Euphrate et Tigri mediam Assyriam contineri: *unde,* inquit, *et ab indigenis Mesopotamia vocatur.* Graecorum artibus ac studiis non mediocriter excultus Romam venit: ubi quum in sacras Scripturas incidisset, iis quos prae se ferunt, divinitatis characteribus permotus, Christi fidem amplexus est. Iustini martyris primum auditor; quamdiu cum eo vitam egit, illibatam fidem servavit; at illo pro fide caeso circa annum 167. quum iam solus scholae a Iustino institutae praeesset, magisterio elatus, in exitium ruit. Prius tamen quam a catholica fide descisceret, post Iustini mortem, suam adversus Graecos Orationem, opus certe catholicum, edidisse certum est. Sed non multo post Roma profectus in Orientem, in absurdas Gnosticorum opiniones incidit, novamque sectam condidit circa annum XII. M. Aurelii (non Antonini Pii, ut perperam apud Epiphanium legitur) Christi vero 172. quae Tatianorum, Encratitarum seu Continentium et Hydroparastarum seu Aquariorum dicta est.

143. Dogmata eadem fuere quae Saturnini, Valentini et Marcionis. Ubique recantata ridicula Aeonum fabula, duplicisque principii, ac ementitae Christi carnis commenta. Unum adiecit Tatianus, scilicet Adamum

---

1) Tertull. in Marc. l. I. c, 29. Epiph. §. 3. 2) Clem. Al. l. IV. Strom. p. 481. Euseb. l. V. c. 16. 3) Epiph. §. 3. 12. 4) Tertull. l. I. in Marc. c. 14, 5) Epiph. §. 3. 6) Tatian. Orat. cont. Gr. in fi. Theod. l. I. c. 20. Epiph. Haer. XLVI. 5. 1. Arrian. l. VII. exped. Alexand. Iren. l. I. c. 28. n. 1. Epiph. §. 1. 2. Euseb. Chron. Clem. Alex. Strom. l. III. p. 365. et Excerpt. p. 806. Tert. de Praes. c. 52. Hieron. in Gal. V. Theod. loc. cit. Iren. l. I. c. 28. n. 2.

salutem consecutum non fuisse, sed ob lapsum aeterna damnatione punitum. Ceterum nuptias cum Marcione damnabat: animatis et vino abstinendum censebat, aquamque solam in mysteriis offerebat. Ut vero legi veteri invidiam conflaret, *Problematum*, seu *Quaestionum* librum edidit, ut obscurissimam esse ac imperviam probaret, ac proinde a malo Deo profectam. Plures alios scripsit, de quibus quum nihil speciale dicendum habeamus, consule eruditissimum Tillemontium To. II. Comment. in Hist. eccles. in Encratitis.

### XII. DE ALIIS QUIBUSDAM HAERETICIS.

**144.** Tatiano subiungit alios haereticos Irenaeus, quos a Basilide et Carpocrate occasiones accepisse dicit. Nomen suppressit, sed scire parum refert: nihil quippe a magistris differebant, nisi quod eorum spurcitias atque flagitia minus erubescerent, promiscuos videlicet et plus quam ferinos concubitus, polygamiam, indifferentem idolothytorum esum et alia eiusmodi. His enim Deum minime tangi blasphemabant, utpote quem otio torpentem inferiorumque rerum haudquaquam sollicitum fingerent.

### XIII. DE VARIIS GNOSTICORUM SECTIS.

**145.** Postquam de Simonianis variisque Simonianorum classibus sigillatim disseruit Irenaeus, tum de diversis haereticis agit, quos nullo speciali, sed generali duntaxat Gnosticorum nomine designat. Omnes quidem tum Simonis, tum Valentini asseclae, Gnosticorum titulo se insolentius efferebant, scientiae excellentiam iactantes. *Γνῶσις* enim *scientiam* et *γνωστικὸς scientem* vel *scientia praeditum* significat. Eo nomine eximiam et singularem, qua prae ceteris pollere se sibi videbantur, rerum divinarum notitiam imperitis venditabant. Quum enim alii Christiani suae sortis probe conscii divina mysteria a saeculo abscondita, de trinitate, de Christo, de creatione etc. curiosius perscrutari sibi non licere, sed ea simplici et humili fide venerari sibi satis esse merito persuaderent: haeretici e contrario temeraria curiositate ultra evangelicae simplicitatis metas longius abrepti, illa ex Platonica philosophia eruere et demonstrare et cum ea conciliare tentarunt. Quod quidem licet infelicissimo conatu et cum ipsius fidei naufragio factum sit, miseris tamen variae gloriationis ansam praebuit; quasi sibi solis, si superis placet, christianae religionis penetralia, intimaque viscera reserare datum esset. Et hinc eo insaniae prolapsi, ut nedum alios Christianos despicerent, sed etiam apostolos ipsos scientia superare se audacter affirmarent.

**146.** Quis primus superbum Gnostici nomen sibi suaeve sectae indiderit, non constat. Si quidem de ipsius haereseos origine quaestio esset, facile dirimeretur: nam a Simonianis *falsi nominis scientiam accepisse initia* diserte tradit Irenaeus. Alibi tamen *vocari Gnosticos a Menandro Simonis discipulo,* et Carpocratianos *Gnosticos se vocare* pronuntiat [1]). Hieronymus [2]) vero Gnosticos derivat a Basilide: Epiphanius, Philastrius et Augustinus [3]) a Nicolaitis deducunt. Quae omnia vera

---

1) Iren. l. I. c. 23. n. 4. Id. l. III. c. 4. n. 3. Id. l. I. c. 25. n. 5. 2) Hier. in Cat. et Ep. ad Ctesiph. 3) Epiph. Haer. XXV. XXVI. Philast. et August de Haer.

sunt: nam isti omnes haeretici Gnosticorum nomen sibi vindicabant. Sed qui ex iis illud primum sibi tribuerint, non adeo certum. Id fecisse priores Simonis aut Menandri discipulos facile crediderim, ut invidiam, quam sibi fecerat probrosum magistrorum nomen, a se amolirentur: quam enim illud exhorrescerent Christiani omnes, non eos latebat. Quare deposita Simonianorum aut Menandrianorum, indita sibi speciosa Gnosticorum appellatione, sub ea larva et tutius latere et latius serpere se posse crediderunt. Quique deinceps in resarcienda, amplianda, aut propaganda Simonis haeresi operam posuerunt, quanquam suis peculiaribus nominibus noti essent, Gnostici tamen dici maluerunt. Certe Gnosticos notare videtur Paulus [1]), ubi Timotheum hortatur devitare *ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*, *oppositiones falsi nominis scientiae.* Sic saltem apostolum intelligunt Clemens Alexandrinus et Chrysostomus: quorum sententia eo probabilior, quo Irenaeus iis omnino verbis, *τῆς ψευδωνύμου γνώσεως,* Gnosticorum haeresin passim designat; immo et libris suis titulum inscripsit, *ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως.*

147. Gnosticorum itaque nomen, non peculiaris alicuius sectae aut haereseos, sed communis omnium, quotquot Simonis ac Menandri deliriis illudi sibi siverant, appellatio fuit. Quamobrem nec Theodoretus, nec Pseudo-Tertullianus gnosticae haereseos tanquam specialis atque a ceteris distinctae meminerunt. Cur vero Irenaeus e contrario, Epiphanius, Augustinus et alii, certam quandam ac specialem, atque a Simonianis, Menandrianis, Basilidianis, Valentinianis etc, distinctam sectam constituant, in promtu haec ratio est. Duplicis generis Gnostici erant. Alii non modo ex peculiaribus sibi dogmatis, sed etiam ex famosis quibusdam sectae suae coryphaeis ac ducibus noti erant: alii vero licet erroribus sibi propriis insignes, vel obscuri nominis duces habebant, vel nullos certos et singulares agnoscebant. Priores non tantum communi Gnosticorum titulo noti, sed magistrorum sectaeque conditorum singulari nomine notiores fuere, dictique Simoniani, Basilidiani, Valentiniani etc. seu Gnostici Simoniani, Gnostici Valentiniani etc. ut sic variae sub eodem generali nomine scholarum species a se invicem distingui et discerni possent. Posterioribus autem, quod nulla peculiaris esset appellatio, quae ex auctoribus derivata tribui posset, indita communis Gnosticorum. Et ita Gnosticorum nomen vel commune est, quod omnibus Simonis discipulis convenit; vel speciale, quod certis quibusdam duntaxat Simonianorum classibus usus proprium fecit. Et ii sunt quorum ineptias, descriptis iam celebriorum Simonis asseclarum erroribus, sigillatim refert Irenaeus l. I. c. 29. et seqq. et post eum Epiphanius Haer. XXVI. *Super hos autem*, inquit ille, *ex his qui praedicti sunt Simoniani, multitudo Gnosticorum, Barbelo exsurrexit et velut a terra fungi manifestati sunt.* Recte quidem. Quum enim, ut capite praecedenti monuit, *multi ex iis* qui Gnosticorum titulo superbiebant, *immo omnes vellent doctores esse et abscedere quidem ab haeresi in qua fuerant, aliud autem dogma ab alia sententia et deinceps alteram ab altera componentes nove docere insisterent, semet ipsos adinventores sententiae,*

1) I Tim. VI. 20.

*quamcunque compegissent, enarrantes;* innumerae propemodum, quas vix ac ne vix quidem nominare esset, *propagines multarum haeresium factae fuerant.* Omnes quidem Ennoeam venerabantur: sed quae aliis Helena, aliis Sige aut Charis, aliis, quos nova dicendi mala prurigo exedebat, Barbelo dicta fuit. Inde dicti a quibusdam Barbeliotae, a barbaro nomine quod ipsi confinxerant; ab aliis Borboriani, vel Coddiani. Borboriani quidem, hoc est, coenosi, a sordidissima atque flagitiis omnibus lutulenta vivendi ratione: Coddiani vero a voce *Codda,* quae, ait Epiphanius [1]), idem est Syriace quod paropsis, aut catinus: quod tanta esset eorum spurcitia, ut nemo communi cum illis uti cibo vellet, sed separatim contaminatis illis apponi soleret. Iidem in Aegypto Stratiotici seu Militares, aliis in locis Floriani, Phibionitae et Zacchaei vocati sunt. Quanquam tamen, si Epiphanium audiamus, Stratiotici et Phibionitae, quibus adiungit Levitas, tres tantum essent in una et eadem secta hominum classes, quarum prima esset incipientium, secunda proficientium, tertia denique consummatorum in omni nequitiae et abominandae foeditatis genere. Illos haereticos a Nicolaitis prognatos vult idem Epiphanius; a Valentinianis Theodoretus [2]). Utrumque forte verum: nam ab his Aeonum deliria, ab illis plus quam porcinum vivendi morem mutuari potuerunt.

148. Dogmata speculativa eadem fere erant, quae Valentinianorum [3]): sed Aeonum appellationes, series atque coniugationes paullo diversae. *Patrem innominabilem* primo loco statuebant, eumque ab omni coniugatione solutum; quae et aliorum plurimorum sententia fuit. Huic vero subiiciebant *Aeonem quendam nunquam senescentem in virginali spiritu,* quem Barbelon, Ennoeam, omnium Matrem, et magnum Aeona *κατ' ἐξοχὴν* nominabant. Isti Logon copulabant. Hanc coniugationem excipiebant tres aliae, Aphtharsiae i. e. incorruptelae, et Christi; Zoës et Thelematis, h. e. vitae et voluntatis; Prognoseos et Nu, h. e. providentiae et mentis. Christum autem lumen esse dicebant, quod Pater unxerat sua benignitate, ut perfectnm fieret: male scilicet alludentes tum ad nominis etymologiam, quod graece *unctum* significat, tum ad ea evangelii loca, in quibus Christus se ipsum appellat *lucem mundi,* tum ad illa Patris Filium compellantis verba: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui.* Haec prima istorum ogdoas, quam fusius explicare nihil iuvat: facile intelligitur ex iis quae de Valentiniana diximus. Ab Ennoia et Logo Autogenem seu Monogenem, i. e. per se genitum, seu unigenitum, derivabant. Autogenem et Monogenem appellabant, quia eum singulari praerogativa genitum asserebant; utpote magni luminis, Ennoiae scilicet, effigiem et imaginem, summis proinde honoribus omniumque rerum praefectura decoratum. Huius coniux Alethia sive veritas. A lumine, quod est Christus, et incorruptela, quatuor emissa luminaria, h. e. quatuor angelos fingebant, qui Autogenem quasi satellites stiparent, quorum nomina erant Harmogenes, seu Soter vel Servator, Raguel, David et Eleleth: quibus itidem quatuor coniuges assignabant, Charin, Thelesin, Synesin et Phronesin, h. e. Gratiam, Voluntatem, Intelligentiam et Prudentiam. Autogenes autem produxit alterum Aeonum par, videlicet Ho-

1) Epiph. §. 3. 2) Epiph. §. 1. Theod. l. I. c. 13. 3) Iren. lib. c. 29.

minem perfectum et verum, quem Adamantem, ob invictam virtutem, appellabant et Gnosin seu agnitionem perfectam: unde illi datum, ut supremum Patrem cognosceret. Sic manifestatum summum Patrem, Matrem et Filium dicebant nugatores isti. Ex Anthropo autem et Gnosi natum lignum dicebant, quod et ipsum Gnosin appellabant, alludentes ad lignum scientiae boni et mali, de quo Genes. II. 9. Deinde ex primo angelo Autogenis satellite, genitum Spiritum sanctum, quem et Sophiam et Prunicum appellabant: qui quidem quum videret ceteros Aeones coniugibus suis copulatos, se autem coniuge destitutum, anxie quaesivit cui coniungi posset; temerarioque impetu, inconsulto Patre, latus primum versus superiores partes, tum versus inferiores, nullamque quae sibi conveniret, inveniens; taedio affectus, ab incepto revocatus, destitit. Sed ex taedio eius natum opus, in quo erat ignorantia et audacia. Hoc autem opus, Proarchontem, mundi huius principem, conditorem et fabricatorem appellabant: qui virtutem magnam a matre furatus, ad inferiora digressus, condiderit firmamentum caeli, in quo inhabitaret, potestates, angelos, caelos et terrena omnia; omniumque malorum, rixarum, contentionum etc. auctor fuerit. His contristata mater Sophia ab eo secessit, sedemque sibi supra firmamentum seu septimum caelum delegit: ut sic inferioris ogdoadis caput evaderet. In his totam Valentinianorum fabulam, paullulum duntaxat immutatis nominibus, recoctam quisque videt. Cetera de Christo Iesu, resurrectione, bonis operibus etc. dogmata eadem erant quae Valentinianorum. Gnosticos saepe in suis epistolis perstringunt Ioannes apostolus, Iudas, Iacobus, Ignatius et Polycarpus, maxime quod incarnationis mysterii veritatem negarent.

149. E Gnosticis quidam veteri pariter et novo Testamento utebantur, sed mutilis [1]). Quae enim sibi favere putabant, haec amplectebantur, eaque ab Spiritu veritatis pronuntiata dictitabant: quae vero sibi adversa, reiiciebant, et a mundi huius principe profecta pronuntiabant. Pauli epistolas ad Timotheum repudiabant, quod in iis nominatim damnarentur [2]). Sed alii omnes Gnostici legem et prophetas spernebant: immo nec multos dicere pudebat, Servatorem nostrum primum spurcitiarum suarum atque impietatum auctorem fuisse. Quamplurimi penes illos apocryphi, anilibusque fabulis, obscenitatibus et blasphemiis referti libri erant, quorum catalogum reperies apud Epiphanium Haer. XXVI. [3]) De perditissimis eorum moribus nihil dicam: porcos et canes putares, non homines; adeo abhorrent ab humana natura quae de iis refert mox laudatus Epiphanius. Haec vix fidem obtinere possent, nisi aliunde constaret necessaria principiorum ab iis statutorum consectaria esse; ipseque Epiphanius [4]) ea tum ex libris eorum, tum ex proprio ore duarum mulierum huius sectae *κορυφαίων*, quae iuvenem adhuc tentaverant retibus suis illaqueare, didicisse se contestaretur. Castiganda proinde recentiorum quorundam audacia et temeritas, qui ut Gnosticos futilibus ducti coniecturis, ab immanibus, quibus accusantur, sceleribus vindicent, Epiphanii antiquorumque omnium fidem elevare non verentur, quasi haec ab hominibus male religiosis in odium ipsius sectae conficta essent.

---

1) Epiph. §. 6. 2) Clem. Alex. Strom. l. II. p. 383. 3) Epiph. §. 8. 4) Epiph. §. 17.

Quasi potior habenda fides esset vanis neotericorum illorum obscuri nominis ratiunculis, quam Epiphanii, testis non tantum auriti, sed etiam oculati, aliorumque veterum Gnosticis coaevorum testimoniis, qui haereticos ipsos viderunt, audierunt, eorumque libros evolverunt. At, inquiunt, nemo apologistarum, dum ecclesiam christianam a calumniis oedipodeorum concubituum, et thyestearum epularum, quibus eam adspergebant Gentiles, purgat, tanta scelera meminit a Pseudo-Christianis perpetrata: quod tamen e re eorum fuisset non omittere, maxime quum ementitorum illorum flagitia calumniis, quibus veri Christi fideles onerabantur immeriti, ansam praebuissent. Immo Iustinus martyr in Apologia sua priori et ecclesiae lugdunensis et viennensis in epistola sua, apud Eusebium lib. v. cap. 2, disertis verbis asserunt, aut nescire se, aut non credere, flagitia haec ab haereticis aut a quoquam mortalium usquam esse patrata. Sed facilis responsio. Ipsae istae calumniae quae Christianis struebantur, ostendunt Gentiles aliquid saltem de turpissima Gnosticorum vita inaudisse; quod calumniarum occasio fuit. Quum enim eos a ceteris Christianis non distinguerent, omnibus indiscriminatim tribuerunt, quod larvatorum duntaxat scelus fuit. Hinc de Carpocratianis agens Irenaeus [1]), conqueritur *ipsos ad detractionem divini ecclesiae nominis a Satana praemissos: uti secundum alium et alium modum, quae sunt illorum audientes homines, et putantes omnes nos tales esse, avertant aures suas a praeconio veritatis; aut et videntes quae sunt illorum, omnes nos blasphement.* Et Eusebius lib. IV. Hist. cap. 7. similiter scribit, miserorum illorum flagitia Gentilibus ansam praebuisse sacrosancto Dei verbo petulanter impieque obtrectandi: eo plane consilio, ut fama de scelesta ipsorum vitae ratione passim dissipata, turpem ignominiae notam universae Christianorum multitudini inureret. Unde certe accidit, inquit, ut nefaria quaedam opinio de nobis excitata, eaque ab omni ratione alienissima, per infidelium animos longe lateque pervaderet: quod videlicet tum nefando concubitu matres et sorores violare, tum etiam scelerato quodam alimenti genere uti non vereremur. Unde vero tam immania scelerum portenta in Christianorum omnium caput intorquendi ansam captare potuissent Ethnici, nisi saltem eorum aliquid vel ex verorum Christi fidelium querelis, vel ex ementitorum confessione, vel ex fama percepissent? Tam insolens criminatio fidem nunquam apud infensissimos Christianorum hostes obtinuisset, nisi huic aliquam veri speciem obduxisset flagitiosa quorundam vita. Nec quenquam movere debet laudatorum apologistarum silentium, aut Iustini et ecclesiarum lugdunensis et viennensis ignoratio. Id eos latere potuit, quod occulte et clam, non certe palam et publice perpetrabatur: nec mirum, si credere refugerint, quod immane quantum abhorret ab humana natura, vixque porcinae congruit. Deinde id agebant apologistae, ut Christianos, quorum caussam tuebantur, purgarent a criminibus quibus perperam infamabantur; quod et praestiterunt in apologiis suis. Nihil autem attinebat hac occasione Gnosticorum obscenitates, aeterno silentio sepeliendas, commemorare: quum veris Christianis nihil cum larvatis istis, nisi solum nomen, commune esset, ut Iustinus observat; illique his, ut citatus Ire-

---

1) Iren. l. I. c. 25. n. 3.

naeus ait, *in nullo communicarent, neque in doctrina, neque in moribus, neque in quotidiana conversatione.* Satis erat, si eorum, quorum vindicias susceperant, innocentia demonstraretur: alios accusare non decebat et in capitis periculum adducere.

### XIV. DE OPHITIS ET SETHIANIS.

150 .Aliud Gnosticorum genus memorat Irenaeus, quos alii, ut Theodoretus [1]), Ophitas et Sethianos promiscue vocant: quamvis alii, ut Epi phanius [2]), inter utrosque distinguant, diversasque ex eis haereticorum sectas constituant; sed praeter Irenaei mentem, qui alios ab aliis haudquaquam distinguit, unique et eidem sectae eadem, quae alii partiuntur, dogmata attribuit. Ophitae seu Anguinei dicebantur ab angue seu serpente, quem numinis instar venerabantur, quod hominibus scientiae omnis auctorem exstitisse crederent: Sethiani vero, quod Seth Adami filium virtutem quandam divinam fuisse arbitrarentur. Eorum haeresis ex male compacta placitorum Nicolaitarum et Valentinianorum farragine condita est: et eapropter a Pseudo-Tertulliano [3]) cum illa Nicolaitarum confunditur; ab Irenaeo vero, Epiphanio et Theodoreto a valentiniana schola derivatur, quod valentinianum quidpiam admixtum habeat. Natam proinde post Valentinum necesse est. Primo loco statuebant *quoddam primum lumen in virtute Bythi, beatum et incorruptibile et interminatum,* quod *Patrem omnium et primum hominem* vocabant [4]). Progressam ab hoc Ennoeam, filium emittentis, filium hominis et secundum hominem dicebant. Infra utrumque positum volebant Spiritum sanctum, quem primam feminam et matrem viventium vocabant; qui quidem super segregata elementa, aquam, tenebras abyssum, chaos ferretur. Ex coniunctione primi et secundi hominis Spiritus sanctus, radiis supremi luminis impraegnatus, novum lumen incorruptibile profudit, tertium masculum, Christum, filium primi et secundi hominis et Spiritus sancti, primae feminae. Verum quum universa luminis Spiritui sancto infusi plenitudo capi ab eo non posset, magna eius copia superebulliens secundum sinistras partes deorsum decidit; Christo interim secundum dextras sursum cum matre sua conscendente et in incorruptibilem Aeonem recepto. Haec prima Aeonum tetras, adunatio videlicet Patris omnium primi hominis, Filii secundi hominis, Spiritus sancti primae feminae et Christi filii eorum, vera et sancta ecclesia ab insanis illis, Scripturam pro more depravantibus, appellabatur.

151. Virtus vero illa exsuperans quae in inferiora delapsa est, quamque Sinistram, Prunicum, Sophiam et masculo-feminam appellant, quum in aquas hactenus immobiles descendisset, movere coepit eas ab imo ad summum, assumsitque ex eis corpus. Quum autem ad huius lumen accurrissent omnia, eique adhaesissent, tanta mole gravata et tantum non absorpta, frustra nitebatur aquarum complexus excutere et ad matris sinum remeare. Interim superni luminis reliquias abscondere pro viribus conabatur: miseram enim angebat timor, ne ab elementis laederetur. At novi luminis accessu roborata, emersit tandem, sursum-

1) Iren. l. I. c. 30. Theodoret. l. 1. c. 14. 2) Epiph. Haer. XXXVII. 3) Tertull. de Praescr. c. 47. 4) Iren. n. 1. Epiph. §. 3. Theodor. loc. cit.

que se extulit: ubi dilatato ac expanso corpore suo, produxit caelum hoc quod apparet, sub quo remansit; servans adhuc aquatilis corporis formam. Sed superni luminis desiderio semper stimulata, viribus omnibus contendens, superstitibus corporis reliquiis demum expedivit sese. Corpus autem quod exuit, feminam a femina nominant. Habuit et filium nomine Ialdabaoth, quem in ignorantia peperit, cui tamen infudit adspirationem quandam incorruptelae: qua vegetatus, inconsulta matre, angelos, archangelos et virtutes, insuper et filium ex aquis produxit: a quo genitus et alter filius, ab hoc tertius, et sic consequenter usque ad septimum, unoquoque caelum sibi proprium condente ac regente: ut sic fieret hebdomas, octavum Matre tenente locum,

152. Haec fabulae prima pars, in qua platonismus non obscure se prodit. Ibi primum apparet materia prima sub nominibus elementorum, aquae, tenebrarum, abyssi, chaos, quibus designari solet a Platonicis, ut alibi diximus; eaque aeterna, ut videtur, Deoque ipsi coaeva; quae si non Platonis ipsius, saltem discipulorum eius non paucorum opinio fuit. Duo itaque principia coaeterna statuunt haeretici; alterum activum, Deum scilicet, sive lumen primum et incorruptibile; alterum passivum, hoc est, materiam informem. Ab illo lumine seu Patre progressa Ennoia, mens est Patris rerum omnium ideas efformans et in se continens, aeternaque rerum exemplaria, ad quorum normam omnia conduntur. Spiritus sanctus est spiritus universi, seu anima mundi. Primam feminam et matrem viventium vocant haeretici, quia prima generationum omnium ac motuum caussa est. Huius spiritus pars sursum effertur, pars ad ima descendit, aquasque movet: quia materiae subtilioris, quae spiritus universi est, partes aliae aliis subtiliores; aliae aliis, pro variis subtilitatis gradibus, superiores. Quae pars in aquas descendit, ea est quae materiae primae motum impressit, ac in ea ceu fermentum abdita, paeneque primum eius mole obruta, paullatim demum vires exseruit, fractisque, quibus detinebatur, repagulis, sese extricans, ei varias formas, figuras ac motus indidit. Sic vulgata tria platonicae philosophiae principia, Deum, mentem et animam mundi, primamque rerum genesin sub mysticis Patris, Filii et Spiritus sancti nominibus, non sine sacrilego religionis abusu, tradebant male feriati homines. Cetera de Aeonibus deliria non moror: facile intelliguntur ex iis quae de Valentinianis diximus.

153. Longiora sunt quae de hominis origine, eius casu, malique ortu (qui scopulus fuit ad quem allisi sunt omnes fere priorum saeculorum haeretici) texunt commenta. Summa huc redit: Ialdabaoth, spreta matre, principatum ambibat; reluctabantur ab eo geniti liberi: unde stomachi plenus ad materiae faecem demisit oculos, et virtutem quandam, serpentis specie, quem eius Filium et Nun vocant, dehinc et spiritum et animam et omnia quae in mundo sunt, genuit: indeque nata omnis oblivio, malitia, zelus, invidia et mors. Hinc insulsae gloriationis ansam captans, Patrem se vocavit et Deum et supremum rerum omnium principium. Ut vero insaniam eius castigaret mater, ipsi sexque reliquis virtutibus, ut hominem conderent, mentem iniecit; ut sic ablata a Ialdabaoth vi illa, quam eidem impertierat, in hominem transfunderet. Formatus igitur ab illis homo, longitudine et latitudine immensus et

humi repens, id est, informis. Huic Ialdabaoth afflat spiritum vitae; et cum eo lumen, seu ut vocabant, *humectationem luminis*, Nun videlicet et Enthymesin, quam a matre acceperat: sed dum sibi demit, quod alteri tribuit, tantum proprias vires labefactat; quod callidae matris intentum erat. Homo autem Nu et Enthymesi, h. e. mente et caelestium desiderio locupletatus, quae sola, secundum Gnosticos, salutem percipiunt, statim primo homini, seu supremo Patri, relictis fabricatoribus, gratias egit. At Ialdabaoth aegre ferens ea, quae supra se erant, ad alicuius notitiam pervenisse, feminam condidit, vocatam Evam, cuius formam mirati ceteri genuerunt ex ea angelos. Sed ab ea caelestis mater virtutem a Ialdabaoth inspiratam clam abstulit: nec his contenta, tantum artibus effecit, ut serpens ei primum, tum per eam Adamo rebellionis auctor fieret, vetitum fructum manducare suadens; per quem uterque supremae virtutis divinorumque mysteriorum scientiam adeptus, a mundi opificibus abscessit. Iratus Ialdabaoth, rebelles divina substantia vacuos et maledictos, e caelo et paradiso in hunc mundum deiecit: ubi corpora illorum levia, pellucida et spiritualia, in tardius, obscurius et crassius mutata sunt, debilitata etiam et languore fracta anima. Simili ratione serpens Nus, seductionis instrumentum, in hunc mundum detrusus, angelos illius sibi subiecit, sexque filios, daemones mundanos, genuit, ad imitationem supernae hebdomadis: hominibus semper infestos, quoniam paterno lapsui et infortunio occasionem praebuerant. Ubi vero Prunicus hominum calamitate Ialdabaothi arrogantiam iam satis pro votis ulta est, ad miserationem versa, amissi luminis sensum quendam eis concessit, per quem pristini status memores, praesentisque conscii, animum receperunt, intellexeruntque mortalis corporis mole se tandem aliquando liberandos: unde cibis iam refecti, generationi operam dederunt, ex qua natus primum Cain, tum deinde Abel, quos serpens cum filiis suis statim evertit et in omnem nequitiam praecipites egit. Nec mirum: iis clam adversabatur Mater, ad id unum attenta, ut quod sibi proprium erat, supernum videlicet lumen, salvum fieret. Hinc irato hominibus Ialdabaoth, quod se non colerent, diluvioque humanum genus perdere volente; luminis quod infuderat sollicita, Noë servavit in Arca, a quo nata nova hominum progenies mundum supplevit. Ex iis Abrahamum sibi delegit Ialdabaoth, cum quo foedus iniit; per Moysen Israëlitas eduxit ex Aegypto, legemque sanxit: ac tum ipse, tum filii eius e Iudaeorum gente suos sibi quisque prophetas adsciverunt, per quos vaticinia sua funderent.

154. In his omnibus dogmata platonica ad christianae religionis genium et communem Gnosticorum hypothesin, non sine insigni Scripturarum corruptione, utcunque accommodata deprehendere est. Ibi superna animarum origo, ceu scintillarum ab igne divino emicantium, sive portionum quarundam a divina substantia deciduarum, cum Platone fingitur. Eae, propter inditi luminis abusum, corporum carceri squallido et tenebricoso includuntur, liberandae suo tempore et pristina luce recreandae: quod platonicum commentum est de animabus, ob amissas, quibus sursum ferebantur, contemplationis pennas, in corpora praecipites; ubi refricata paullatim supernorum memoria pristinam felicitatem gradatim recuperant. Ibi etiam mundi fabricatio angelis, non ipsi Deo

summo adscribitur; quod itidem platonicum est. Illis quidem fabulis multiplicem ornatum suppeditat religio christiana; sed fundamentum praebet platonica philosophia, ut sigillatim ostendere proclive foret, nisi attendentibus et quae iam multoties diximus recolentibus res facile pateret. Cetera quae de rebellione Ialdabaoth, de duplici anima, altera quae spiritus vitae sit, seu animalis, insufflata per Ialdabaoth; altera quae spiritalis sit, seu *humectatio* luminis, quae clam eo, eius tamen interpositu, per matrem afflatur, quam solam quum emiserit mater, solam servat in hominibus, solam salute donandam, corpore proinde aeternum perituro; de lege mosaica sancita per Ialdabaoth etc. garriunt haeretici, gnostica sunt et valentiniana.

155. Eiusdem generis sunt quae de Iesu Christi ortu, morte ac beneficiis per eum praestitis comminiscebantur; nisi quod Iesum e Virgine natum esse faterentur, et Christum non solum, sed simul cum Sophia sorore sua in eum descendisse vellent [1]). Iesu quidem corpus a mortuis excitatum dicebant; non illud terrenum, quod caro et sanguis est (haec enim, inquiebant, regnum Dei possidere non possunt: unde quidquid mundanum acceperat, mundo dimisit); sed illud corpus quod animale et spiritale vocabant, partem videlicet corporis subtiliorem et aëream; seu potius ipsam animam tum animalem, tum spiritualem, quam utramque corpoream esse finxerint, quarum tamen altera purior et subtilior dicta fuerit spiritalis, comparatione alterius crassioris. Quidquid sit, ludicrum est illud resurrectionis genus, quod hic admittebant, et ab eo quod catholica fides docet, procul diversum. Addebant, per Iesu resurrectionem spoliatum fuisse Ialdabaoth dominio quod sibi vindicarat in animas sanctas; iamque deinceps penes ipsum non fore, ut spiritales rursus demittat in saeculum purgandas, sed eas tantum quas insufflaverat, id est animales. Quae platonicam metempsychoseos fabulam olent.

156. Ex Ophitis quidam, Irenaeo teste [2]), ipsam Sophiam serpentem factam esse dicebant, ut Adae conditorem debellaret, hominibusque scientiam importaret; et eapropter dictum serpentem omnium sapientissimum. Sed sive Sophiam, sive Nun serpentem induisse vellent Ophitae, huic summos honores deferebant, ob eam quam ab illo accepisse se scientiam existimabant. Testatum faciunt Epiphanius, Theodoretus et Augustinus [3]), impuros illos homines verum serpentem in cista, vel spelunca nutrivisse, quem mysteriorum tempore evocabant. Is aperto foramine e latebris erumpens, mensam conscendebat et circum panes implicabatur. Id eucharistiam et absolutissimum esse sacrificium censebant. Panes vero, quibus circumvolutus fuerat serpens, non modo frangebant et distribuebant; sed etiam quilibet admoto ore serpentem ipsum exosculabatur: sive cantionibus quibusdam ad mansuetudinem bestia molliretur, sive alio daemonis artificio innocua redderetur. Ac demum supremum Parentem per illum, ut aiebant, celebrantes, mysteria sua perficiebant.

---

1) Iren. n. 11. 12. 13. 2) Iren. n. 14. 3) Epiph. §. 5. Theod. loc. cit. Aug. Haer. 17.

## XV. DE CAIANIS SEU CAINISTIS.

157. A Caianis seu Cainistis Gnosticorum catalogum, ac librum suum primum claudit Irenaeus [1]). Eos e valentiniana schola, ceu novum lerneae hydrae caput, pullulasse scribit: Epiphanius vero et Theodoretus [2]) ex impuro Gnosticorum Nicolaitarum, Valentinianorum et Carpocratianorum fonte impietatem suam actionesque nefandas hausisse volunt. Utrumque simul verum esse potest; nec repugnabit Irenaeus, qui paullo post subiicit Caianos foedam Carpocratianorum vivendi rationem imitatos fuisse. Sic dicti fuerunt, quod Cainum praedicare, parentemque suum appellare eos non puduerit. Duplicem quippe virtutem fingebant, aliam superiorem, quam Sophiam, aliam inferiorem et posteriorem, quam ὑστέραν, hysteram vocabant. Huic caeli et terrae fabricationem adscribebant [3]). Adamum vero atque Evam ab iis virtutibus, sive angelis, originem traxisse; quos autem genuere liberos, non item. Nam ambas virtutes cum Eva congressas Cainum et Abelem genuisse sic affirmabant, ut superioris et fortioris fuerit Cainus, Abelus inferioris: propterea secum invicem rixatos, qui fortiori ab virtute propagatus fuerat, inferioris imbecilliorisque sobolem occidisse. Ad eandem cum Caino prosapiam pertinere volebant Esau, Core, Sodomitas et omnes qui in veteri Testamento scelerum infamia laborant, quos opinione sua laudandos, ac secum generis cognatione coniunctos, utpote perfecta ceterisque sublimiori scientia decoratos, asserebant nequissimi illi [4]). Ideo mundi opifici invisos, continuisque insidiis appetitos, nihil tamen ab eo detrimenti accipere potuisse: quod semine suo impraegnatos tutata fuerit mater Sophia et in supernum Aeonem commutatos ad sese tandem rapuerit. Iudam, quem etiam affinem suum esse iactitabant, cuique soli prae ceteris mortalibus veritatis notitiam attribuebant, accurate omnia haec perspecta habuisse: quamobrem virtute potentiore divina instigatus Christum Iesum prodidit, sive quod, ut alii blasphemabant, malus esset, veritatique bellum indiceret [5]): sive ut, quemadmodum alii volebant, saluti nostrae consuleret et Iesu Christi cruce ac morte caelestium rerum cognitionem nobis procuraret. Noverant enim mundi principes, si is in crucem tolleretur, ipsorum exhaustum iri potentiam omnem: quare veritus Iudas ne mortem eius impedirent, maturavit, omnemque lapidem movit, ut eum Iudaeis traderet. Hanc enim fuisse caussam volunt, cur e caelo delapsus sit: ut fortis in ipso solidiorque virtus perficeretur ostendereturque, ac de infirmiore triumphum referre doceret. Exsecrandum certe triumphum, in eo situm, ut unusquisque per nefanda omnia flagitiorum genera volitaret: neminem quippe perfectam cognitionem, ipsamque proinde salutem adipisci posse, nisi turpissima quaeque expertus fuerit. Quae Carpocratis blasphemia fuit. Hoc unum addebant, unicuique flagitiosae actioni praeesse angelum aliquem, quem huic operam dantes invocabant. Plures apocryphos libros confinxerant, ut Evangelium Iudae, Anabaticum Pauli, seu de assumtione Pauli in tertium caelum, et alios quosdam, naeniis et impietatum monstris refertos [6]).

---

1) Iren. lib. I. c. 31. 2) Epiph. Haer. 38. Theod. lib. I. c. 15. 3) Epiph. §. 2. 4) Iren. n. 1. Epiph. §. 1. Tertull. de Praescr. c. 47. Theod. loc. cit. 5) Epiph. §. 3. Tertull. loc. cit. 6) Iren. n. 1. 2. Epiph. §. 2.

Porro si quid a ceteris Gnosticis discreparint belluae istae, discrimen in eo tantum fuit, quod superni seminis copiam reprobis quibusdam ac scelestis hominibus facerent, quam iisdem alii negabant. Sed idem omnibus fundamentum erroris exstitit, salutem videlicet uni divino semini, seu rerum caelestium scientiae acceptam referendam esse; mundique conditorem a supremo Deo diversum esse; alterum bonum esse, alterum malum: huius conculcanda opera, violandasque leges; illius comparandam notitiam.

158. Haec sunt quae de haeresibus ab Irenaeo recensitis dicenda erant. Eas pro modulo nostro explicare, densamque iis offusam caliginem dispellere conati sumus, ipsas ad genuinos fontes, platonica nimirum philosophemata revocando. Plerasque Gnosticorum fabulas, quae hactenus inextricabiles visae sunt, purum putumque platonismum esse, laceris ac foede mutilatis Scripturarum tegumentis, christianaeque religionis dogmatibus pessime vestitum nobis constat; forte et aliis, si ad hactenus dicta attendere dignati fuerint, remque penitius adhuc investigare, constabit. Neque enim latius in eo campo exspatiemur sinunt praescripti nobis limites: voluissemus, si licuisset, paullo minus exspatiari.

---

# DISSERTATIO SECUNDA.

## DE SANCTI IRENAEI VITA, GESTIS ET SCRIPTIS.

### ARTICULUS PRIMUS.

### IRENAEI VITA ET GESTA.

1. Quae fuerit Irenaei patria, quod genus, quove anno in lucem editus, nullibi apud veteres, quorum exstant opera, scriptum legitur. Id tamen certum videtur, Graecum exstitisse; quod ipsum nomen plane graecum et eius institutio suadet. Narrat enim vir sanctus in epistola ad Florinum, cuius fragmentum recitat Eusebius [1]), se *puerum adhuc, παῖς ὢν ἔτι,* vel, ut loquitur in opere adversus haereses [2]), *in prima sua aetate, ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ,* Polycarpum iam valde senem, *πάνυ γηραλέον*, audiisse et ab eo primis christianae religionis praeceptis imbutum fuisse. Quin Polycarpus tunc Smyrnae, cuius episcopus erat, ageret, dubitari non potest, innuereque videtur Irenaeus loco proxime citato. Ex quo inferre licet, hunc non procul ab ea urbe, ac proinde *ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ, in inferiore Asia,* ut habet in epistola laudata, ortum accepisse. Fidem quippe superat, tenerae aetatis puerum e longinquis regionibus illuc missum fuisse. Non tamen adeo tenerae aetatis puer fuit Irenaeus, quin Polycarpum studiose, ut ipse scribit [3]), audierit, et ea quae ab illo docebantur alte in corde suo consignaverit semperque studiosa mente revolverit. Annos itaque plus minus duodecim natus tunc fuerit necesse est: vix enim in duodenni aut decenni minorem mox dicta caderent. Sed absit, ut cum cl. Dodwello [4]) credam,

---

1) Euseb. l. V, c. 20. 2) Iren. l. III. c. 3. n. 4. 3) In epist. ad Flor. 4) Dodw. Diss. 3. in Iren. §. 6. et seqq.

vigesimum annum tunc eum excessisse, ac tricesimo proximum fuisse, quum Polycarpum audiret. Monstro prorsus simile, *puerum et in prima aetate* eum dici, qui vigesimum quintum annum attigerit. Nec Dodwellum iuvat, quod Irenaeus [1]) hominum aetates enumerans, infantium, parvulorum, puerorum, iuvenum et seniorum meminerit, puerosque proximos iuvenibus faciat, medios inter hos et parvulos: iuventutis vero senectutisque limites ita definiat, ut a tricenario iuventutem inchoet, extendatque ad quadragenarium; a quadragesimo autem et quinquagesimo anno declinare dicat hominem in seniorem aetatem. Palam est enim, ibi iuventutem pro virili aetate accipi, utpote quam proxime senectus excipiat. Quod vero pueros iuvenibus, omissis adolescentibus, immediate praeponat, nihil est. Irenaeo animus non fuit ibi omnes hominum aetates sigillatim recensere et exacte definire; probare satis pro instituto fuit, Christum sanctitatem omnibus aetatibus, singulas decurrendo, contulisse, ut inde conficeret (qui scopus fuit) et ad senilem aetatem pervenisse, ac proinde quadragesimum annum excessisse. Hinc memoratis infantibus, parvulis, pueris, iuvenibus et senioribus, subdit: *Ideo per omnem venit aetatem, et infantibus infans factus, sanctificans infantes: in parvulis parvulus, sanctificans hanc ipsam habentes aetatem.... in iuvenibus iuvenis, exemplum iuvenibus fiens et sanctificans Domino. Sic et senior in senioribus etc.* Ubi pueros ante memoratos omittit, quod a parvulis haudquaquam distinguantur. At quamvis pueros hic pro adolescentibus accepisset Irenaeus, quod paradoxi genus nulli sobrio persuadebit unquam Dodwellus, certe hinc concludi non posset, eum vicesimo maiorem fuisse, quum Polycarpum audiret. Neque enim puerum tantum se tunc exstitisse dicit, sed *in prima aetate*, ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ. Quis vero ferat, primam aetatem usque ad annum vigesimum quintum extendi? Si tantum aetate processisset Irenaeus, non est quod commentitia Dodwello videantur omnia quae de Irenaei presbyteratu, diaconatu, aliisque ecclesiae officiis a Polycarpo acceptis, tradidit Halloixius. Puerumne, inquit ille, Polycarpus, et in prima aetate constitutum, ad presbyteratum usque fuerat evecturus? Non certe. Sed si *puer* ille annum xxv. aetatis attigisset, ad diaconatum saltem evehi potuisset.

2. Constat itaque, Irenaeum tum quum Polycarpum audiret, duodenni maiorem esse non potuisse. Quum vero Polycarpus iam tunc πάνυ γηραλέος, valde senex esset, ac proinde martyrio propior, diutius sub tanti magistri disciplina versari non potuit: is quippe gloriosa morte vitam finiisse creditur anno Christi 166. Non procul igitur a vero aberraverimus, si natum Irenaeum dicamus anno circiter **140.** sub Antonini Pii imperii initia. Toto vicennio citius natum volunt alii, ac in primis doctissimus Tillemontius [2]): sed vereor, ut Polycarpus anno circiter 132. quo Irenaeum docere debuisset, valde senex dici potuerit; quem non nisi post quatuor et triginta abhinc annos obiisse fatetur ipse vir clarissimus. Quod a fortiori contra Dodwellum [3]) militat, qui ortum Irenaei sub Traiano collocandum censet, et quidem illum a Traiani initio fortasse repetendum. Quod si verum sit, Polycarpum audierit Ire-

1) Iren. l. II. c. 22, n. 4. 2) Tillem. T. II. Hist. Eccles. p. 79. 3) Dodw. Diss. III. in Iren. §. 3. 10. seqq.

naeus anno plus minus 125. quod ultro fatetur vir cl. Sed futili, inter alias plurimas, nititur coniectura: quod nempe Irenaeus ad Florinum scribens, vidisse se eum asseveret in inferiore Asia apud Polycarpum, quum in imperatoria aula splendide ageret, *λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ*. Ex quo consequens Dodwello videtur, adfuisse eodem tempore, quo Polycarpum audivit Irenaeus puer, in Asia proconsulari imperatorem, in cuius aula versatus fuerit Florinus: non alium certe quam Adrianum, qui circa annum 122. in Asiam profectus est. Sed qui ex Irenaei verbis erui possit, imperatorem tunc in Asia commoratum fuisse, solus viderit Dodwellus: alter quivis hinc tantum intulerit, Florinum aulicum quempiam fuisse, qui summa apud imperatorem gratia valuerit; nec quidquam amplius. Sunt qui Irenaeum Ioannis apostoli discipulum faciant, ut Paradinus [1]) et Severtius, una diplomatis cuiusdam auctoritate freti, cui subscripsisse dicuntur Gregorius papa V. Henricus rex Burgundiae et Hugo lugdunensis archiepiscopus [2]). Sed quidquid sit de diplomate, repugnant veteres omnes, qui Irenaeum Polycarpi, non Ioannis discipulum fuisse asserunt: repugnat Irenaeus ipse, qui quidem non semel a senioribus, qui apostolos eorumque discipulos viderunt et audierunt, plura didicisse se gloriatur; at nusquam ab apostolis ipsis: quod nunquam, si factum fuisset, omisisset, non leve argumentis contra haereticos allatis pondus hinc additurus. Et de Ioannis Apocalypsi agens, scribit, *non ante multum temporis visam esse, sed paene sub suo saeculo*, *σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς*, *ad finem Domitiani imperii* [3]). Quibus verbis non longe quidem a Ioannis temporibus vixisse se agnoscit, ei vero coaevum exstitisse se negat.

3. Sed etsi Ioannem ipsum non audierit vir sanctus, Ioannis tamen lectiones excepisse dicendus est, qui a discipulis eius institutus, tantum in eorum schola profecit, ut inter apostolicos viros, apostolicae doctrinae testes, primosque canales, a veteribus omnibus merito recenseatur. Quum enim per Polycarpi mortem sanctissimi senis scholam diu frequentare non licuisset, Papiam alterum Ioannis discipulum adiit, eiusque disciplinae se tradidit, ut auctor est Hieronymus [4]). Seniores alios, apostolorum apostolicorumque virorum discipulos et inter eos eximium quendam, audiisse se non semel affirmat in libris adversus haereses. Quis sit autem ille senior tam frequenter ab eo laudatus, an ipse Papias, an alter, hactenus incompertum. A talibus tantisque viris sanctioris doctrinae purissimos latices profundioremque sacrarum litterarum intelligentiam, simul et vitae sanctimoniam, ac incensum tuendae fidei, quam una cum nutricis lacte suxisse verosimile est, studium hausit medullitus, atque deinceps in scriptis suis ubertim effudit. Nec enim segnis et otiosus auscultator, quae acceperat, e memoria elabi sinebat: quin potius ab ipsa pueritia, quum vix aliis per teneram aetatem seriis attendere licet, Irenaeus quaecunque sanctissimorum illorum primorumque christianae religionis magistrorum ore promebantur, ceu pretiosas evangelii margaritas studiose colligens, sibique, spretis omnibus aliis, comparans, in intimo cordis sinu recondebat, suo tempore proferenda.

---

1) Parad. l. II. Hist. Lugd. c. 30. 2) Severt. de Lugd. Archiep. l. part. c. 2. 3) Iren. l. V. c. 30. n. 4. 4) Hier. in Catal et Ep. 53. al. 29. ad Theod.

Ita se affectum fuisse, quum sub Polycarpi disciplina degeret, pro iure suo gloriatur, Florinoque, suo quondam sub tanto praeceptore condiscipulo, sed deinde misere in haeresin prolapso, ob oculos ponit: ut colendi utrique magistri memoria devium ad pristinam fidem revocaret. Verba tum graece, tum latine ad calcem operis retulimus inter fragmenta. Et ut Polycarpi praesertim memoria cordi altius infixa haereret, sibi ipse exscripsisse creditur ecclesiae smyrnensis epistolam, in qua martyrii eius historia refertur; ut inferre licet ex annotatione, quam ad calcem illius epistolae reperit in MSS. codicibus Usserius.

4. Non adeo tamen ad sacras litteras animum intendit, ut humaniores negligendas sibi putaret. Probe noverat vir perspicacissimus, eiusmodi studia non tantum ad ingenium excolendum, firmandumque iudicium haud parum conducere; sed et iis apprime necessaria esse, qui Ethnicos haereticosque confutaturi, vanae theologiae profanaeque superstitionis intelligentiam ex ipsis fontibus, poëtarum praesertim ac philosophorum libris, haurire debent: *Ut aemuli persecutoresque christianae veritatis de suo proprio instrumento et erroris in se et iniquitatis in nos revincantur* [1]). Hinc in evolvendos profanorum auctorum libros indefessus incubuit; quod ex iis quae passim citat poëtarum ac philosophorum veterum testimoniis luculenter patet: ut non immerito eum Tertullianus *omnium doctrinarum curiosissimum exploratorem* vocaverit [2]). Nec vero intempestive et, ut a plurimis fit, ut multiplicis litteraturae laudem aucupetur, e veteribus decerptos flores operibus inspergit: sed quotiescunque facit, opportune et apposite ad argumentum facit; vel ut ridicula haereticorum deliria festivis salibus perfricet; vel ut impuras, e quibus acceperant, lacunas aperiat; vel ut ecclesiae hostes propriis mucronibus configat. Et eapropter Hieronymus [3]) studii philosophici vindicias agens, utilitatemque demonstrans, argumentum ab Irenaei et aliorum quorundam exemplo petit, *qui origines haereseon singularum, et ex quibus philosophorum fontibus emanarint, multis voluminibus explicarunt.* Minus ergo sibi aequus humillimus modestissimusque pater, dum amico persuadere conatur, se *nec verborum artificium didicisse, nec in comparanda vi conscriptoris elaborasse; ac dictionum ornamenti, persuadendique facultatis expertem se ac ignarum esse* [4]). Minus etiam Irenaeo aequi, qui paullo humiliorem eius stilum conqueruntur. Secus sensere aequissimi rerum aestimatores Tertullianus paullo ante laudatus et Hieronymus, qui ipsos *libros adversus omnes haereses doctissimo eloquentissimo sermone compositos* asserere non dubitat: quod facile animadvertit quisquis eos attentus legit, probantque, quae inter ipsas male sani textus graeci, barbaraeque versionis latinae salebras identidem emicat sublimis perspicacisque ingenii acies, acerrimi iudicii firmitas, mira in excogitandis argumentis ubertas, in deligendis sollertia, in proponendis facilitas, in refellendis adversariis vis ac dexteritas; quaeque demum hirsutas molestissimi argumenti spinas emolliunt et obscurioribus locis lucem afferunt elegantes et e re nata petitae similitudines, lectorisque animum iucunde recreat condita interdum sale et facetiis oratio.

---

1) Tert. de Test. an. c. 1. 2) Id. in Val. c. 5. 3) Hieron. Ep. 83. al. 84. ad Mag. 4) Iren. Praef. lib. I.

5. Quantum temporis in Oriente versatus fuerit, postquam ex ephebis excessit Irenaeus, quidve ibidem gesserit, an sacras functiones obierit, vel docendi munus susceperit, tacentibus veteribus dici non potest. Halloixius [1]) quidem eum inter sacros ministros adlectum et diaconi, immo et presbyteri munere decoratum a Polycarpo fuisse asserit; sed nullo antiquitatis testimonio fretus. Qui puer Polycarpum iam valde senem audiit, diu satis cum eo commorari non potuisse videtur, ut in sacris ecclesiae gradibus collocari ab illo potuerit. Si quis tamen contenderet, Irenaeum prius ab episcopo quopiam orientali diaconum fuisse ordinatum, quam in Gallias mitteretur, haud adeo repugnarem: vix enim crediderim laicum eo destinatum fuisse, qui illas regiones evangelii luce collustraret. At intra coniecturae metas sisto, nihil sine historicorum monumentorum fide temere affirmandum ratus. Illud certum, Irenaeum in Gallias profectum, Lugdunum venisse: quando vero, a quo et qua occasione missus fuerit, incertum prorsus. A s. Polycarpo missum fuisse scribit Gregorius Turonensis [2]): quod factum putat Halloixius circa annum 157. tum quum Romae degeret Polycarpus, quo venerat Aniceti temporibus. Sed iunior tunc fuisse videtur Irenaeus, ut mitti potuerit. Tardius igitur missum puto, quamvis quo anno et a quo, definire nec ausim, nec possim [3]).

6. A s. Pothino lugdunensi episcopo ordinatum fuisse presbyterum, ex Hieronymi [4]) verbis inferre licet: eum enim *Pothini episcopi, qui lugdunensem in Gallia regebat ecclesiam, presbyterum* vocat. Quae significare videntur, Pothinum, pro more qui dudum in ecclesia viguit, per impositionem manuum sibi et ecclesiae suae vindicasse ac mancipasse Irenaeum: quem eam ob rem Eusebius [5]) appellat *presbyterum ecclesiae lugdunensis*. Quae vanam esse ostendunt recentiorum quorundam coniecturam, Irenaeum angelum illum esse, sive episcopum ecclesiae Thyatirensis, in Apocalypsi Ioannis designatum: ne repetam, quod superius probavi, eum non nisi post multos a scripta Apocalypsi et ipsa morte Ioannis annos natum esse. Quam praeclare sese in presbyteratus munere gesserit, satis probant ea quibus pietatem eius ardentissimumque christianae legis tuendae atque amplificandae studium commendant martyrum lugdunensium verba, brevia quidem, sed efficacissima, in iis quas ad Eleutherum papam scribunt epistolis, quas perferendas Irenaeo tradiderant. *Te per omnia ac perpetuo optamus in Domino valere, pater Eleuthere. Has litteras ut ad te perferret, fratrem et collegam nostrum Irenaeum hortati sumus. Quem quidem ut commendatum habeas, rogamus, utpote aemulatorem Testamenti Christi. Quod si nobis compertum esset, locum cuiquam conferre iustitiam, eum tanquam presbyterum ecclesiae (hunc enim gradum obtinet) tibi in primis commendassemus* [6]). Sic illi. Has quidem epistolas a martyribus ipsis scriptas fuisse negat Blondellus [7]), sed potius a clero lugdunensi: quia, inquit, anno 7. imperii Marci, Christi 167. quo martyrium Pothini ac Lugdunensium contigit, Soter romanam ecclesiam regebat, non Eleutherus. Sed ut id

---

1) Halloix. Vit. Iren. c. 3. 2) Greg. Tur. Hist. Franc. l. I. c. 29. 3) Hall. loc. cit. 4) Hieron. in Catal. 5) Euseb. l. V. Hist. c. 4. 6) Euseb. ibid. 7) Blondell. Apol. pro sent. Hieron. c. 8.

assequatur, prius Eusebii fidem elevet necesse est, qui eas epistolas a martyribus adhuc in carcere positis scriptas, eosque sub Eleuthero, anno 17. Marci Aurelii passos esse affirmat. Hinc ergo potius concludere debebat Blondellus, eos saltem anno 170. quo pontificatum iniisse vult Eleutherum (tardius ego iniisse putem) martyrium subiisse, quam id vanis coniecturis nixus ad an. 167. referre. Certe post annum 167. immo et 170. exaratas fuisse illas epistolas, demonstrat scribendi occasio.

7. Praeter externas quibus ecclesia, M. Aurelio in Christianos saeviente, iactabatur procellas, motibus intestinis quassata Christi sponsa gemebat, civilibusque discordiis, quas pepererat animorum dissensio, flagrabat. Exorti circa annum 170. Cataphryges, Montano, Alcibiade ac Theodoto ducibus, afflante et instigante daemone, novis quibusdam praestigiis, falsisque vaticiniis incautos decipiebant plurimos [1]). Eo proclivior erat in errorem lapsus, quo, Irenaeo [2]) teste, verorum miraculorum gloria coruscabat adhuc ecclesia, caelestiumque gratiarum dona multis in locis frequenter emicabant. Hinc animorum dissensio; aliis, quibus fucum faciebat pseudo-prophetarum simulata sanctitatis species et austerum vivendi genus ab omni lautitia et deliciis temperans, Montanum et asseclas prophetiae spiritu praefulgere opinantibus, eosque ut prophetas suscipientibus atque mirantibus: aliis, ut erat, a cacodaemone afflatos credentibus et ut praestigiatores ac diaboli organa damnantibus et profligantibus. Interea persecutionis aestus Lugduni et Viennae in Galliis effervescebat, plurimique e fidelibus tum laicis, tum clericis, cum Pothino Lugdunensi comprehensi et in tetros carceres coniecti, egregium multiplexque christianae constantiae in perferendis tormentis specimen ediderant. Consulti in hoc temporum miserrimo statu Lugdunenses et Viennenses ab ecclesiis Asiae et Phrygiae, quid de novis prophetis sentirent, peculiari epistola significarunt. Ipsi martyres in carcere constituti, quos ecclesiarum orientalium perturbatio magis, quam propria calamitas angebat, sententiam rogati privatis epistolis dixerunt, quas suis adiecit clerus, ut martyrum auctoritate iudicium suum firmaret. *Religiosum in primis et cum recta fide consentiens* fuisse, ac proinde pseudoprophetis, ut par erat, adversum, asserit is qui omnium epistolas legerat Eusebius [3]). Certe a Montanistarum, qui peccatoribus ecclesiae fores occludebant, immanitate probanda procul aberant ii, qui *neque fastu et arrogantia intumescentes adversus lapsos, neque dolorem matri, aut fratribus discidium ac bellum, sed gaudium et pacem et concordiam caritatemque omnibus relinquentes, gratificati sunt iis qui fidem negaverant, mortuaque iam ecclesiae membra ad vitam revocaverant:* quique uni e sociis, s. Alcibiadi, persuaserant, ut a duro illo et squallido vivendi genere, quod affectabant novi prophetae, temperaret; quia Attalo Deus revelaverat, *non recte, neque ordine facere Alcibiadem, qui et creaturis Dei minime uteretur et aliis exemplum scandali fieret.* Quia vero in omnibus ecclesiasticis negotiis primae sunt episcopi romani partes, nihil in re tanti momenti, ipso inconsulto, definiendum esse merito censuerunt clerus et martyres. Quare *pro pace ecclesiarum quasi legatione*

---

1) Eus. l. V. c. 3. 2) Iren. l. II. c. 31. n. 2. etc. 32. n. 4. 5. l. V. c. 5, n. 1. 3) Euseb. l. V. c. 2. et 3.

*fungentes,* litteras ad Eleutherum scripserunt; rogantes, ut pro summa, qua valebat, in ecclesia auctoritate, in sedandos ortos in Asia motus pacemque restituendam pro virili parte incumberet.

8. Alia scribendi ad Eleutherum caussa esse potuit. Forte inclinabat ad novos prophetas deceptus eorum artibus pontificis animus, immo et praeproperas eis litteras pacis iam dederat. Si enim verum sit quod scribit Tertullianus initio libri adversus Praxean, *idem* Praxeas, quum Romam venisset, *tunc episcopum romanum agnoscentem iam prophetias Montani, Priscae, Maximillae et ex ea agnitione pacem ecclesiis Asiae et Phrygiae inferentem, falsa de ipsis et ecclesiis eorum asseverando,* (sic ille Montanistarum laqueis iam irretitus) *et praecessorum eius auctoritates defendendo, coëgit et litteras pacis revocare iam emissas et a proposito recipiendorum charismatum concessare.* Eum quidem episcopum romanum proprio nomine designare Tertulliano non placuit: unde alii Anicetum, alii Victorem, alii alium intelligunt. At in Eleutherum magis quadrare videntur omnia; et quae hic narrantur apprime consentiunt cum epistolarum Lugdunensium et Viennensium circumstantiis. Haec contigisse certum est ipsismet Montanistarum initiis, quum necdum in apertum schisma eruperant et ecclesiae catholicae episcopos, romanum in primis circumvenire nitebantur, ut huius auctoritate pseudoprophetias munirent et tutius effunderent. Audierant Lugdunenses et Viennenses, ab Asianis forte moniti, deceptum Eleutherum intempestivam pacem fanaticis dedisse; inde turbari fideles, ac ecclesiarum dissensiones augeri. E re sua arbitrati ex animo pontificis conceptam opinionem evellere, ad eum scribunt, martyrumque epistolas mittunt, hortati ut ad invictorum Christi athletarum sententiam, cuius tantum in ecclesia pondus, suam componeret; ad id quod praepropere gesserat revocando, dissensiones ortas sedaret, pacemque in ecclesia iudicii sui auctoritate restitueret. Interea commodum accidit, ut Praxeas ab Oriente Romam veniens, Montanistarum fraudes sibi probe notas Eleuthero aperuerit, ipsumque monuerit iam a decessoribus suis, Sotere videlicet, repudiatam esse prophetiam. Ita cum Lugdunensium epistolis accedente rerum notitia, Eleutherus mutata sententia *litteras pacis revocat iam emissas,* ortamque discordiam compescit.

9. Omnia haec apte simul cohaerent, mutuamque sibi lucem inde afferunt Tertullianus et Eusebius. Haec coniectura omnium certe probabilior. Eam dudum proposuerat Henricus Valesius [1]), in illamque satis propendebat bonae memoriae Tillemontius [2]); ne tamen tueretur vir doctissimus unum obstitit. Nimirum, inquit, Tertullianus quam narrat historiam mutatae a summo pontifice, monente Praxea, sententiae, tam arcte cum eiusdem Praxeae haeresi colligat, ut utrumque eodem tempore contigisse videatur. At certum est, Praxean non emersisse, nisi post utrumque Theodotum, quorum antiquior sub Victore primum visus est. Alium igitur quam Victorem episcopum romanum monere non potuit Praxeas. Ita vir clarissimus. Verum quidem est, illa consequenter a Tertulliano referri: non tamen hinc inferri posse putem eodem prorsus

---

1) Vales. in Annot. in l. V. Euseb. c. 3. 2) Tillem. T. II. Hist. Eccl. not. IV. in Montan.

tempore contigisse; immo contrarium suadet tota narrationis Tertullianicae[1]) series. Constat siquidem Praxean, quum ex Asia Romam advenit, romanoque episcopo auctor fuit ut litteras pacis datas Montanistis revocaret, catholicam fidem, si non animo tenuisse, saltem adhuc simulasse, nec nisi post aliquot annos deprehensum fuisse haereticum. Neque enim fidem tam facile apud pontificem obtinuisset perfidus haeresiarcha, quem turbis in ecclesia ciendis studere compertum fuisset. Sed ne quidpiam hic coniecturis indulgere videar, Tertullianum ipsum audiamus. *Fruticaverant*, inquit, *avenae Praxeanae, hic quoque superseminatae, dormientibus multis in simplicitate doctrinae: traductae dehinc per quem Deus voluit, etiam evulsae videbantur. Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua; et manet chirographum apud psychicos, apud quos gesta res est; exinde silentium. Et nos quidem post ea agnitio Paracleti, atque defensio, disiunxit a psychicis.* Itaque primùm steriles avenas, ut cum Virgilio loquitur Tertullianus, seu falsam doctrinam seminavit Praxeas, non palam quidem, sed clam, *dormientibus multis in simplicitate doctrinae,* nec infelix lolium advertentibns. Tam parum sibi ab eo cavebant fideles, ut iam fruticarent avenae; id est, prava dogmata multorum animos occuparent inficerentque: donec tandem patefactum sit malum semen, *per quem Deus voluit,* nempe, ut videtur, per Tertullianum ipsum, qui nondum a Catholicis defecerat, ut ipse ait; et Praxeas palinodiam recantaverit. Haec omnia simul et eodem tempore contigisse nemo sibi persuaserit: plures annos inter avenarum seminationem, fruticationem, patefactionem et Praxeae palinodiam intercessisse necesse est. Iam ergo si dicamus Praxean Eleuthero malas artes Montanistarum aperuisse anno 177. quo passi sunt martyres lugdunenses; tum per viginti circiter annos catholicam fidem simulantem, haeresin clanculum disseminasse, eamque iam maturescentem latiusque serpentem sub huius saeculi finem agnitam fuisse, ac tandem evulsam, auctore recantante, quum Victor ecclesiam regeret et uterque Theodotus emersisset: nihil, puto, affirmaverimus quod repugnet vel Tertulliano, vel certis historiae ecclesiasticae monumentis, vel temporum rationibus. Viderint tamen eruditi, quorum iudicio coniecturas nostras libenter permittimus. Sed ad Lugdunensium et Viennensium epistolas redeamus.

10. Quum clerus et martyres varias partim in Asiam et Phrygiam ad fratres, partim Romam ad Eleutherum papam litteras scripsissent; Irenaeum rogaverunt, ut eas quae ad Eleutherum dirigebantur, perferre non dedignaretur et pacem inter ecclesias pro virili sollicitaret[2]). Provinciam quum lubens suscepisset sanctissimus presbyter, profecturum martyres commendarunt pontifici, ut superius vidimus. Quae vero caussa fuerit ut Irenaeum prae ceteris delegerint cum clerus, tum martyres, qui litteras eorum Romam perferret, obscurum in primis. Prima siquidem fronte intempestiva prorsus ea legatio videtur. Esto, permagni fuisset momenti de pace ecclesiarum apud summum pontificem agere: at alteri demandari negotium poterat; saltem non adeo urgere videbatur, quin in aliud tempus commodius differri potuisset. Neque enim in tam adversa temporum conditione, saeviente in Christi gregem persecutione, cle-

1) Tertull. adv. Prax. cap. 1. 2) Euseb. lib. V. c. 3.

ricis omnibus vel in vincula coniectis, vel latebras quaerere coactis, opportunum erat ut Irenaeus ecclesiae decus ac columen, cuius praesentia suis tantopere necessaria erat, tam procul mitteretur. His rationibus permotus cl. Henricus Valesius [1]) fatetur quidem tum a Pothino lugdunensi episcopo, tum a clero, tum a martyribus designatum fuisse Irenaeum qui legatione apud summum pontificem perfungeretur et a martyribus commendatum fuisse: expletam vero legationem negat, sed superveniente Pothini morte alteri fuisse demandatam, ne in tanta rerum difficultate suo praecipuo lumine privaretur viduata mox suo pastore ecclesia. Franciscus Feuardentius et Halloixius putant [2]), Irenaeum, nedum ad Eleutherum, sed et ad ecclesias Asiae et Phrygiae legationem obiisse: cum hoc tamen discrimine, quod prior velit eum Pothino adhuc in vivis agente, alter post eius ac ceterorum martyrum necem profectum fuisse. Baronius denique censet Irenaeum missum esse ad Eleutherum papam et eam re ipsa legationem obiisse: de Asiana autem profectione silet prorsus. Istius sententiam amplectitur is qui novam editionem operum s. Leonis papae procuravit vir doctissimus, Irenaeumque ante Pothini martyrumque mortem profectum esse probabilius existimat [3]). Quid ipsi ea de re sentiamus, proferre liceat.

11. Et quidem Irenaeum in Asiam et Phrygiam a Lugdunensibus et Viennensibus missum fuisse, vel in eas regiones usquam migrasse, gratis omnino, nullaque monumentorum historicorum fide asseritur. Affirmat quidem Eusebius [4]), varias a martyribus, quum adhuc tenerentur in vinculis, de pace ecclesiarum scriptas fuisse epistolas, tum ad fratres qui erant in Asia et Phrygia, tum ad Eleutherum papam: mortuis vero martyribus, qui superstites erant fideles, eas longiori illi ac insigni epistolae, quam ab ipso Irenaeo graeco idiomate scriptam fuisse arbitrantur multi (haud certe indignus est fetus qui tanto viro tribuatur), in qua martyrum certamina describebantur, et ad cuius calcem iudicium de novis prophetis ferebant, adiecisse: sed illas Irenaeo traditas fuisse, vel rogatum eum usquam fuisse, ut in Orientem perferret, nec Eusebius, nec alius quisquam e veteribus memorat. Longe aliud sentiendum de iis, quae ad Eleutherum papam scribebantur, epistolis. Has, ut Romam ferret, Irenaeum rogasse se disertis verbis testantur martyres in scriptis ad eundem Eleutherum in Irenaei gratiam commendatitiis litteris. Morem vero gessisse Irenaeum, litterasque Romam pertulisse expresse asserit Hieronymus [5]): cui eo maior hac in parte fides tribuenda, quo Romae diutissime commoratus, ut probe notat doctissimus Leonis editor, scriniorumque apostolicorum particeps factus, hoc partim ex traditione urbis, partim ex monumentis adhuc superstitibus potuit ediscere. Nec dissentit Eusebius: immo demandatam legationem expletam fuisse satis silentio suo significat; si effectum sortita non fuisset, id procul dubio non omissurus. Non committendum autem putem, ut a tantae auctoritatis scriptorum sententia discedamus, nisi gravissimis momentis, ac rationibus, quae hic certe desunt, abducti. At, inquit Valesius, credibile non est,

---

1) Vales. in Not. ad lib. V. Hist. Eus. c. 4. 2) Feuard. in Vit. S. Iren. operib. eius praefixa. Halloix. in Vit. c. 7. 3) Tom. II. no. edit. s. Leon. Paris. an. 1675. Diss. V. c. 13. 4) Euseb. lib. V. c. 3. 5) Hieron. in Catal.

Irenaeum ecclesiam lugdunensem persecutionis acerbitate fatiscentem, suoque viduatam pastore, deserere aut voluisse aut potuisse. Sed si credibile sit in iis temporum circumstantiis tum a clero, tum a martyribus iam in vincula coniectis, quibus propediem denuntianda esset capitalis adversus eos lata sententia, Pothino vel comprehenso vel mortuo, ceterisque clericis aut captis, aut fugatis, Irenaeum, metu perculsae et afflictae ecclesiae tam necessarium, delectum fuisse, qui Romam litteras perferret: cur revera pertulisse fidem superabit? Quod impedimento fuisse supponitur quominus legatio expleretur; idem et esse debuit quominus decerneretur. Quum igitur hanc in ipso persecutionis aestu decreverint clerus et martyres: quin ea perfunctus fuerit Irenaeus, pro summo quo invictos Christi athletas colebat obsequio, saeviente licet persecutione, dubitari non potest.

12. Si quidem de sollicitanda apud summum pontificem ecclesiarum orientalium pace, eaque quam de Montani vaticiniis lugdunenses atque viennenses tulerant sententia Romam perferenda, quaestio duntaxat fuisset, ut supponit Valesius, nonnihil ponderis forsitan haberet eius ratio. Non enim tanti momenti fuisse videtur, aut adeo urgebat negotium, quin in aliud tempus commodius differri, aut saltem alteri quam Irenaeo facile committi potuisset. Unde quod in tam difficilibus ecclesiarum lugdunensis et viennensis temporibus rogatus fuerit talis et tantus vir, ut Eleutherum papam adiret, illud procul dubio demonstrat, longe aliam atque maioris momenti fuisse caussam adeundi; praesensque aliquod ab istis ecclesiis propulsandum discrimen maturasse profectionem. Quidnam vero rei fuerit, haud obscure, ni fallor, tum ex historia martyrum, tum ex Eusebio [1]) ipso et Hieronymo colligitur. Ipsis persecutionis initiis comprehensus Pothinus episcopus lugdunensis, atque a militibus immaniter raptatus, innumerisque plagis affectus, paene exanimis coniectus in carcerem, biduo post ex vulneribus acceptis nonagenario maior animam exhalaverat. Si diutius antistite orba in iis temporum angustiis relicta fuisset ecclesia, periculum fuisset, ne christianae res in Galliis, iam persecutorum furore non parum labefactatae, funditus ruerent. Quare communibus tum cleri, tum martyrum votis delectus Irenaeus Pothino sufficitur. Quia vero aut rarissimi aut nullidum erant in Galliis episcopi (nullum saltem iis temporibus memorat Eusebius [2]), ne quidem apud Viennenses), qui electo manus possent imponere; necesse fuit romani pontificis opem implorare, tum propter vicinitatem, tum pro pter potiorem, ut loquitur Irenaeus, principalitatem: ut viduatae suo pastore ecclesiae per eiusdem Irenaei consecrationem suppetias ferret. Hic ergo Romam mittendus fuit, et, ut ferebant ecclesiae leges, eius fides, pietas, merita denique Eleuthero probanda. Hucque spectant epistolae commendatitiae quas ad pontificem scripsere martyres, quibus Irenaei *singulare pro Christi Testamento studium* praedicant, hortanturque *ut ipsum ceteris anteponat, ἔχειν σε αὐτὸν ἐν παραθέσει* [3]): ne minus notum presbyterum ad dignitatem episcopalem evehere dubitaret. Sic Eusebium cum cl. Leonis editore interpretor: a quo tamen in eo dissentio, quod probabilius putet ante Pothini martyrumque mortem ad

1) Euseb. lib. V. c. 1. 2) Euseb. lib. V. c. 6. 3) Euseb. lib. V. c. 4.

Eleutherum profectum esse Irenaeum. Neque enim obtinere a me possum, ut credam, martyres suo adhuc in vivis agente episcopo Romam misisse, qui necdum vacuam sedem capesseret. Nam praeterquam quod id ecclesiae legibus repugnabat; ipsa martyrum acta, quae refert Eusebius [1]), ad ecclesias Asiae et Phrygiae missa, testantur Pothinum ineunte fere persecutione comprehensum, martyrio vitam finiisse; idque tota Eusebianae narrationis series satis insinuat: adeo ut de mittendo Romam Irenaeo consilium cepisse martyres referantur, post memoratam iam episcopi sui mortem, ut haec illi praeivisse demonstretur. Si vero Eusebius post commemoratam cap. 4. Irenaei legationem, iterum de Pothini morte, Irenaeique in eius locum substitutione agat; argumento non est eam morte priorem fuisse: sed quum Eusebius cleri et martyrum epistolas, in quibus omnia haec eodem, quo dixi, ordine referuntur, exscribendas sibi proposuisset, quod primis quatuor libri quinti capitibus exsequitur; quae de Irenaeo iam suis verbis dicturus erat, debuit, ne narrationis filum abrumperet, in caput sextum reiicere. Ab Eusebio non discedit Hieronymus, qui in libro de scriptoribus ecclesiasticis, de Irenaeo ita loquitur: *Irenaeus Pothini episcopi, qui lugdunensem in Gallia regebat ecclesiam, presbyter, a martyribus eiusdem loci ob quasdam ecclesiae quaestiones legatus Romam missus, honorificas super nomine suo* (id est, nomini eius, quod pacificum sonat, respondentes) *ad Eleutherum episcopum perfert litteras. Postea iam Pothino prope nonagenario ob Christum martyrio coronato, in locum eius substituitur.* Quibus verbis non obscure significat, duplicem fuisse legationis Irenaei finem: alterum, eumque minus praecipuum, quem iam memoravimus, ut de quibusdam ecclesiae quaestionibus, iis nimirum quae ad novas prophetias spectabant, apud pontificem ageret: alterum longe potiorem, ut in Pothini defuncti locum substitueretur; et eam ob rem honorificas super nomine suo pertulisse litteras. Priori legationis officio perfunctus Irenaeus, *postea* secundum obiit, in Pothini ob Christum martyrio coronati locum substitutus. A quo? nisi ab Eleuthero, ad quem honorificas super nomine suo pertulerat litteras. Illud igitur, *postea,* non longiorem aliquam temporis moram, quasi Irenaeus litteris Romam perlatis, in Gallias redux in Pothini locum substitutus fuisset; sed rerum seriem significat, quarum aliae alias paucis diebus praecesserint: nimirum Irenaeum primum ecclesiarum pacem apud Eleutherum sollicitasse, tum demum consecratum ab eo fuisse episcopum, in locum Pothini defuncti.

13. Unum superest quod forte scrupulum cuipiam iniicere queat: id videlicet quod dixi, rarissimos tunc temporis, aut forte nullosdum in Galliis fuisse episcopos, a quibus manuum impositionem accipere potuisset Irenaeus. Non quidem hic celeberrimam de primis Galliarum apostolis quaestionem ad novum examen revocare mihi in animo est: illud tantum asserere liceat, quod ex certis indubitatisque monumentis exploratum videtur; M. Aurelii temporibus christianam religionem nondum altas firmasque radices in Galliis egisse, paucissimasque ibi Pothini et Irenaei aetate constitutas fuisse episcopales sedes. Certum est, nec negant acerrimi *missionum* apostolicarum in Galliis patroni, ecclesiae

1) Euseb. lib. V. c. 1.

lugdunensis exordia deberi Pothino episcopo, qui primus in ea urbe evangelii fundamenta iecit. Si autem religio christiana longe lateque diffusa tunc fuisset in Galliis, pluresque iam a Petri et Pauli temporibus constitutae in iis regionibus episcopales sedes; qui fieri potuit, ut Lugdunum, unam e primariis Galliae civitatibus metropolitica dignitate conspicuam, mercatura, populi frequentia, primorum magistratuum romanorum habitatione ac domicilio celeberrimam, Italiaeque vicinam, nullus adierit evangelii minister, nullus ibi fundarit ecclesiam, episcopumque instituerit, qui amplissimae urbis conversioni operam navaret? Non procul adeo distant a Lugduno Vienna, Narbona, Arelate, Tolosa etc. Si igitur eae urbes iam ante Pothinum evangelica luce, suisque praesulibus gavisae fuissent; prima istorum cura esse debuisset, si quod amplificandae religionis studium pectora incessisset, Lugdunum coloniam christianam deducere, e qua tanta utilitas in ecclesiam manasset: nec necesse fuisset Pothinum, Irenaeum, aliosque evangelii ministros ex Oriente mittere, qui eam urbem vicinasque regiones ad Christum converterent. Certe si qua urbs Pothini aetate proprium episcopum habere debuisset, maxime Vienna, in qua constitutam fuisse ecclesiam ex citata martyrum epistola liquido patet. Mirum autem in tota ea epistola, Viennensium perinde atque Lugdunensium nomine scripta, lugdunensis episcopi honorificam, viennensis vero ne levissimam quidem fieri mentionem. Et tamen non omittitur unus e martyrum numero Sanctus, viennensis diaconus. De episcopo autem viennensi altissimum ubique silentium. Scribunt Lugdunenses et Viennenses, *quod ex utraque ecclesia praestantissimi quique, et quorum maxime labore et industria res hic constitutae fuerant, simul omnes tenerentur.* Si praestantissimi quique ex utraque ecclesia simul omnes tenerentur, comprehendi debuit cum Pothino et viennensis episcopus, nec nomen eius praetermitti. Dum tamen praestantissimorum illorum nomina recensent, lugdunensem episcopum non silent, viennensis ne verbo quidem meminerunt. Hunc implicite saltem contineri vult doctissimus Tillemontius inter praestantissimos illos, quos ex utraque ecclesia comprehensos narrat epistola. At id miror etiam atque etiam, tam accuratam Lugdunensium et Viennensium diligentiam fuisse erga lugdunensem episcopum, ut implicita mentione haudquaquam contenti, eum proprio nomine appellandum censuerint; sic vero eos defecisse diligentiam, ut diaconi viennensis explicita mentione facta, episcopi implicite meminisse satis fuerit, tacito prorsus eius nomine et gradu, quasi vel obscuri nominis homo fuisset, vel res nullius momenti. Gregorius Turonensis [1]) pariter et Ado Viennensis, qui epistolam integram legerant, praecipuorum quorumque martyrum nomina haud impigre recensent, numerumque definiunt: de viennensi episcopo ne verbum quidem. Quod autem addit vir cl. post Valesium, Viennae tunc temporis constitutam fuisse ecclesiam, eamque iam perfectam et formatam, non urget. Si enim perfectae et formatae ecclesiae nomine eam intelligat, quae proprium habet episcopum, talem fuisse viennensem negabimus, aut saltem dubitabimus. Si vero quemlibet fidelium coetum intelligat, nihil obtinebit: quum in pluribus locis fuerint ecclesiae eo sensu, quae

1) Greg. Tur. de Gl. Mart. c. 49. Ado 2. Iun.

tamen episcopales non erant. Certum quippe est ex Athanasio in Apologet. II. in Maraeotide regione plures fuisse ecclesias: et tamen *nec ullus unquam in ea fuit episcopus, ac ne chorepiscopus quidem: sed universae eius regionis ecclesiae*, inquit, *subiectae sunt episcopo alexandrino. Singuli autem presbyteri proprios habent pagos, eosque maximos, aut plures.* Quid si ergo tam modicus apud Viennam tum fuerit fidelium numerus, ut pusillo gregi regendo satis superque fuerit unus lugdunensis episcopus, illi urbi vicinus: quum maxime tanta esset adhuc virorum episcopalium penuria, ut singuli singulis urbibus praefici non possent? Eamque forte ob caussam qui Viennae comprehensi sunt fideles, Lugdunum abducti, coram praeside lugdunensi iudicio sistuntur, ab eo interrogantur, extremisque suppliciis addicuntur. Certe Lugdunum et Vienna ad diversas provincias pertinebant, haec ad narbonensem, illa ad celticam, cuius caput erat. Suus erat unicuique provinciae praefectus, et quidem alter ab altero genere diversus. Celticam, quae iuris imperatoris erat, regebat propraetor; narbonensem, quae iuris senatus, proconsul. Quum itaque lugdunensis propraetor nihil in Viennam iurisdictionis exercere posset, fidelium Viennensium caussae cognitionem pro iure sibi vindicare non poterat. Quid ergo eos coram proprio tribunali Lugduni sisti iubet, eorumque caussam disceptari? Hoc unum mihi in mentem venit, propraetorem in mandatis habuisse, lugdunensem ecclesiam stirpitus delere. Et quia audierat Viennenses ad lugdunensem ecclesiam pertinere, et a lugdunensi episcopo regi; iccirco eos pro mandatis comprehendi iubet, et coram se sisti. Hunc nodum hactenus aliter secari posse non puto. Nec enim audiendus videtur doctissimus Valesius, qui Lugdunum et Viennam uni et eidem romano praesidi tunc paruisse censet: gratis quippe asserit, nec probat.

14. Si vero contendat quis viennensem episcopum persequentium furori sese subduxisse, nec inter ecclesiae suae praestantissimos comprehensum fuisse, (mirum si subducere se potuerit; tanta erat eorum in perquirendis Christianorum ducibus diligentia!) saltem exhiberetur vel ab Eusebio, vel a martyribus pro Christi grege sollicitus, afflictaeque ecclesiae curam gerens: et in eorum capite qui utriusque ecclesiae nomine, tum ad Eleutherum papam, tum ad Orientales scribunt, pro merito dignitatis appareret. Nullibi tamen hunc videas; ubique desideratur. Quae epistola ad fratres in Asia et Phrygia degentes mittitur, hanc prae se fert inscriptionem: *Servi Christi, qui apud Viennam et Lugdunum Galliae degunt, fratribus per Asiam et Phrygiam constitutis etc.* nulla viennensis episcopi mentione facta. An vero Viennenses inconsulto proprio episcopo de martyrum suorum certaminibus scribere, iudiciumque suum de novis Montanistarum prophetiis interponere voluissent? De Lugdunensibus nihil mirum, si fecerint: vacabat tum lugdunensis sedes. At quod adhuc in vivis superstite viennensi episcopo, eius ne verbo quidem meminerint sui, in rebus tanti momenti, vix credat qui ad totius ecclesiae consuetudinem et leges attenderit.

15. Deinde notissimum est quod scribit Sulpitius Severus [1]), quod sub Aurelio Antonini filio persecutio quinta agitata: ac tum primum in-

1) Sulpit. Sever. lib. II.

tra Gallias martyria visa, serius trans Alpes Dei religione suscepta. Notissimum item quod legitur in sinceris optimaeque notae Actis sancti Saturnini martyris, primi Tolosatium apostoli, quae vidit citavitque Gregorius Turonensis, publici iuris factis et emendatis a doctissimo Ruinartio nostro: Decio et Grato Consulibus, id est, anno Christi 250. *raras in aliquibus civitatibus* (Galliae) *ecclesias paucorum Christianorum devotione consurgere, et crebra miserabili errore Gentilium nidoribus foetidis in omnibus locis templa fumare*[1]. Si serius trans Alpes Dei religio suscepta fuerit; si anno Christi 250. rarae adhuc et in quibusdam duntaxat Galliae civitatibus ecclesiae consurgerent, eaeque paucorum Christianorum; si crebra in omnibus locis Gentilium templa nidoribus foetidis fumarent; tardius in Galliis fundatas fuisse episcopales sedes, rarissimasque anno 250. esse debuisse indicabit prudens quivis rerum aestimator. Si autem is esset tum temporis trans Alpes christianae rei status, si paucissimi in Galliis episcopi; is multo deterior, et simul etiam multo minor episcoporum numerus ibi esse debuit anno 177. quo passus est Pothinus lugdunensis episcopus. Si enim tunc et antea floruisset pluribus in Galliae locis religio, si iam multis in urbibus constitutae ecclesiae, quae a propriis regerentur episcopis; *sub Aurelio Antonini filio tum primum intra Gallias martyria videri* non debuissent, sed dudum antea; nec Lugduni modo, sed et Viennae, Arelatae, Narbonae, Lutetiae Parisiorum, et si quae aliae civitates ecclesias et proprios episcopos habuissent, videri debuissent. Cur enim ecclesiis nostris plus pepercissent Traianus et Adrianus, quam orientalibus et italis; et cur in lugdunensem duntaxat saevierit M. Aurelius, non in alias, non video; nec, puto, videbit quisquis spretis spuriis dubiisque monumentis, nihil nisi certum exploratumque proferre voluerit. Huic nulla tutior, qua ab his sese difficultatum laqueis expediat, apparebit via, quam ut affirmet cum Sulpitio Severo, et antiquo auctore actorum s. Saturnini martyris, viris omni exceptione maioribus, serius trans Alpes, et in Galliis, vix ante Pothini adventum, Dei religionem susceptam esse: et ideo sub M. Aurelio tum primum intra Gallias, nec alibi prius quam Lugduni, martyria visa esse: *quia sensim et gradatim in omnem terram sono evangeliorum exeunte, parique* (vel ut alii legunt, *tardoque*) *processu in regionibus nostris apostolorum praedicatione coruscante*[2], religio christiana nondum longe lateque diffusa erat, Lugduno et Vienna conclusa. Ex quibus aperte sequitur, paucissimos M. Aurelii anno 17. episcopos in Galliis, vixque alibi quam Lugduni esse potuisse.

16. Nec multo plures illic episcopos exstitisse, Irenaeo ipso post Pothini mortem ecclesiam lugdunensem regente, ex Eusebio colligi posse videtur. Nam quotiescunque de rebus in Gallia gestis, sive quum de ecclesiarum fundatione, sive quum de vexatione Gentilium, sive quum de controversiis in ecclesia exortis, et in Gallia disceptatis sermonem habet, unius episcopi lugdunensis, alterius nusquam meminit. Immo disputationem enarrans, quae de paschate celebrando inter Victorem papam et Asiaticos efferbuit, Irenaeum bis exhibet quasi solum, qui Galliarum ecclesias episcopali iure tunc regeret. Inter eos qui Victorem obiurgant,

---

1) Hist. sacr. Greg. Tur. lib. I. Hist. §. 28. no. edit. Act. Mart. sinc. et. sel. p. 110.
2) Act s. Saturn. M.

quod asiaticas ecclesias a sua communione abscidisset, Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὧν ἡγεῖτο κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν ἐπιστείλας etc. *Irenaeus ex persona fratrum in Gallia commorantium, quibus praeerat, ad eundem scripsit etc.* [1]) Alio iure fratribus in Gallia degentibus praeesse non poterat Irenaeus, quam episcopali, non certe metropolitico, longe minus exarchico aut patriarchico. Neque enim, ut erudite arguit cl. auctor novae editionis operum s. Leonis papae, dissertatione laudata [2]), secundo ecclesiae saeculo, quo christianae fidei fundamenta trans Alpes vix erant posita, quo nascenti ecclesiae ne mutire quidem licebat in iis regionibus, quo denique ea Galliae civitas quae prima fidem suscepisse videtur, vix alterum antistitem a Pothino habebat, eam hierarchiae formam iam in paucis quae illic exsurgebant ecclesiis introductam esse, quae et episcopos metropolitanis, et metropolitanos exarchis subiiceret, a quoquam demonstrari posse putem. Sane si ipso medio tertio saeculo, quo Tolosam advenit Saturninus, tam rarae adhuc essent in nostris regionibus ecclesiae, eaeque paucorum Christianorum; quis credat, secundo desinente saeculo tam frequentes fuisse, ut pluribus episcopis metropolitico aut exarchico iure praeesset Irenaeus? His adde quod *fratrum* nomine episcopos designare non soleant veteres, sed christianam plebem. Sed si cui anceps appareat iste Eusebii locus, clariora forte videbuntur quae antea praemisit. Nempe recensens *varias synodos, episcoporumque conventus,* συνόδους δὴ καὶ συγκροτήσεις ἐπισκόπων qui adversus Asiaticos coacti sunt, Romanam, Palaestinam, Ponticam, Osroënam et Corinthiam memorat. Has omnes, una excepta Osroëna, diserte appellat synodos episcoporum, et quae in iis definita sunt, decreta episcoporum; nec omittit episcopos qui iis synodis praefuerint. Ubi vero decretum ab ecclesiis Galliae de eadem controversia editum refert, iam non synodos episcoporum commemorat, sed decretum τῶν κατὰ Γαλλίαν παροικιῶν, ἃς Εἰρηναῖος ἐπεσκόπει, *parochiarum Galliae, quarum Irenaeus episcopus erat,* seu *quas ut episcopus administrabat.* Quibus Irenaeum unicum Galliae episcopum designat. Si enim illud decretum in concilio plurium Galliae episcoporum editum fuisse censuisset Eusebius, id non minus observandum sibi putasset, quam observandum putavit, decretum Palaestinorum ab iis episcopis emissum fuisse quibus praeerant Theophilus Caesariensis et Narcissus Hierosolymitanus; Italorum, ab iis quibus praefuit Victor; Ponticorum, ab iis quibus praefuit Palmas; Achaicorum denique, ab iis quibus praefuit Bacchylus. Quum igitur non eodem modo de Galliae ecclesiis loquatur, atque de aliis, sed procul diverso; haud obscure innuit, longe aliam fuisse tunc ecclesiarum nostrarum conditionem, easque adhuc in cunabulis, nec latius diffusas, vix alium episcopum habuisse quam Irenaeum. Nullum saltem alium proferri posse, aut ex indubitatis ecclesiasticae historiae monumentis erui, fatetur ipse qui nobis hic adversatur peritissimus ecclesiasticae antiquitatis indagator Tillemontius [3]). Nec enim Synodicon [4]) moror, in quo duplex concilium sub Irenaeo celebratum exhibetur; alterum duodecim,

---

1) Euseb. l. V. c. 24. 2) Dissert. V. pro s. Hil. Arel. c. 13. To. II. no. edit. s. Leon. 3) Tillem. To. III. Hist. Eccl. not. 3. in Iren. 4) Synodic. To. I. Concil. Lab. p. 599. 601.

alterum tredecim episcoporum: illius quippe sublesta admodum fides in rebus tantae antiquitatis. Sed de his iam plus satis pro instituto nostro.

17. Roma reversus Irenaeus in resarciendam ingentem illam, quam Gentilium furor ecclesiae lugdunensi mox intulerat, vastitatem totus incubuit. Quam feliciter autem id praestiterit, docet Gregorius Turonensis. *Beatissimus Irenaeus*, inquit, *huius successor martyris* (Pothini), *qui a beato Polycarpo ad hanc urbem* (Lugdunum) *directus est, admirabili virtute enituit: qui in modici temporis spatio, praedicatione sua maxime in integro civitatem reddidit christianam.* Unde in altera persecutione quae sub Severo contigit, quaeque Irenaeum caelo transmisit, asserit idem Gregorius *tantam* cum Irenaeo *multitudinem Christianorum ob confessionem dominici nominis esse iugulatam, ut per plateas flumina currerent de sanguine christiano, quorum,* ait, *nec numerum, nec nomina colligere potuimus.* Quod et confirmant Usuardus aliique Martyrologiorum scriptores, dum narrant Irenaeum *cum omni fere civitatis suae populo coronatum esse glorioso martyrio* Eximia haec sunt argumenta illius, quo ardebat sanctissimus episcopus, christianae religionis apud suos promovendae studii. Sed et maius fuit, quam ut angustioribus lugdunensis urbis limitibus concludi potuerit: in totam Galliam, immo et totam ecclesiam sese diffudit. Id enim ipsi curae fuit, ut discipulos christianae vitae atque doctrinae praeceptis excoleret, qui deinceps de tota ecclesia verbis, scriptis et exemplis bene mererentur. Talis fuit, Photio [1]) teste, S. Hippolytus episcopus et martyr, qui inter tertii saeculi patres sanctitatis et eruditionis laude floruit. Talis etiam Caius presbyter, eiusdem saeculi scriptor haud ignobilis, saltem si quae fides iis, quae in MSS. codd. scripta leguntur ad calcem actorum s. Polycarpi martyris, quae a Caio, *qui cum Irenaeo conversatus est, συνεπολιτεύσατο,* descripta dicuntur ex ipsius Irenaei, Polycarpi discipuli, apographo.

18. Sed quum in Galliis apostoli munere fungeretur, eamque vineae Domini partem sibi colendam suscepisset, ibi maiora zeli sui specimina edere par erat. Quare nihil antiquius habuit, quam ut in eas partes quae novis cultoribus indigerent, operas mitteret necessarias. Ex Actis ss. martyrum Ferreoli presbyteri, et Ferutionis diaconi, Felicis presbyteri, ac Fortunati et Achillei diaconorum, S. Irenaei discipulorum, discimus priores duos Vesuntionem, posteriores tres Valentiam ab eo missos fuisse, ut per ea loca divini cultus fundamenta iacerent. Quamvis autem non usque adeo sincera videantur haec Acta, ut iis plenam et indubitatam fidem in omnibus tribuere possimus; nihil tamen est quod de missione sanctorum illorum dubitationem movere queat, quum maxime consentientem habeamus earum ecclesiarum traditionem. Et eapropter a veteribus, Galliarum apostolus, *lumen Gallorum occidentalium,* iure merito dictus fuit Irenaeus; utpote qui *celticas gentes excoluit et illuminavit* [2]). Et hinc non parum confirmatur quod paullo ante diximus, raras tum fuisse in Galliis ecclesias christianas, rariores episcopos: quum Valentia et Vesuntio, civitates haud obscuri nominis et infimi gradus, nec a Lugduno procul adeo dissitae, Christi fidem nondum audiissent, quarum etiam priores apostolos episcopali dignitate insignes fuisse non legimus. Ea

---

1) Phot. cod. 121. 2) Theodoret Dial. I. Immut. Id. Compend. Haer. Fab.

vero omnia quum nullis chronologicis notis signata legamus apud auctores, quo anno contigerint definire non possumus. At illud certum, Eleuthero adhuc pontifice, scriptos saltem tres priores libros, ex quinque, adversus Gnosticorum fabulas. Neque enim Irenaeo satis erat Christi imperii fines quam longe lateque posset proferre, nisi pacem in eo tueri, hostiumque domesticorum malas artes et impetus frangere pro virili parte conaretur. Dudum emerserant in Oriente Valentiniani, quos brevi post exceperant Marcosii, Simonis magi aliorumque Gnosticorum mala progenies; qui sub nomine christiano animum plus quam ethnicum gerentes, incredibilibus errorum monstris horrendisque flagitiis christianae religionis sanctitati summam infamiae labem adspergebant. Eo periculosius serpebat venenum, quo occultius: iamque lugdunensem regionem pervaserat, pluresque, mulieres praesertim infecerat, quorum animos non a fide modo, sed et ab omni rationis sensu prope abduxerat [1]). Irenaeus excubias agens pro Christi grege, ubi malum sensit, satisque totam eius gravitatem ex haereticorum tum libris, tum sermonibus exploratam habuit, ad scribendum se contulit, ut sceleratas eorum nugas, dolos et mores in propatulo poneret et funditus everteret. Sed de s. episcopi libris et scriptis postea fusius et accuratius disseremus. Valentinianos, Marcionitas, aliosque veteres haereticos damnatos ab Irenaeo fuisse in synodo quam Lugduni habuit, cuique duodecim adfuerint episcopi, tradit iam citatus libellus synodicus: sed in huiusmodi rebus nulla fide esse posse hunc libellum, nono saeculo editum, iam monuimus.

19. Quam tuendae ac fovendae in ecclesia pacis studiosus fuerit Irenaeus, nusquam manifestius patuit, quam in ea quae inter Victorem papam et Asiaticos efferbuit controversia. Hactenus non una et eadem fuerat ecclesiarum omnium in celebrando paschate disciplina. Asiae minoris ecclesiae agendum paschatis et resurrectionis dominicae diem festum, ieiuniisque finem imponendum esse contendebant, ipsa decima quarta luna post aequinoctium vernum, in quamcunque hebdomadae feriam incideret. Romana vero, ne Iudaicos ritus imitari videretur, celebrandum esse censebat die dominica, quae decimam quartam lunam proxime sequeretur, et eo usque protrahenda esse ieiunia. Romanae consentiebant praeter occidentales omnes, alexandrina, Phoeniciae, Ponti, Achaiae et Osroënae ecclesiae. An etiam Syriae, Ciliciae et Mesopotamiae? Dubitandi locus est. Hinc siquidem constat ex Athanasio in libro de synodis, quod ante nicaenum concilium, *οἱ μὲν ἀπὸ τῆς Συρίας καὶ Κιλικίας καὶ Μεσοποταμίας ἐχώλευον περὶ τὴν ἑορτήν, καὶ μετὰ τῶν Ἰουδαίων ἐποιοῦντο πάσχα, Syri, Cilices et Mesopotamiani circa festum claudicabant, et cum Iudaeis pascha celebrabant.* Tradit etiam epistola synodica ipsius concilii, *πάντας τοὺς τῆς ἑῴας ἀδελφούς, omnes Orientis fratres* [2]), qui prius a Romanis, Alexandrinis et aliis nationibus in festo paschatis dissentiebant, iam cum illis consensisse. Porro Orientis ac Syriae caput Antiochia. Quin saltem in ea urbe asianarum ecclesiarum de paschate disciplina olim obtineret, donec concilium nicaenum ecclesias omnes ad concordiam revocasset, dubitare

---

1) Iren. lib. I. c. 13. n. 7. 2) Apud Theodoret. lib. I. Hist. c. 9.

nos non sinit s. Ioannis Chrysostomi [1]), Antiocheni civis ac presbyteri, expressa auctoritas, in Oratione quam adversus quosdam e suis habuit, qui veteris ritus memores, pascha etiam post nicaenam synodum luna 14. celebrare non destiterant. Fatetur hunc quidem fuisse ante synodum Antiochenorum morem, deinceps autem observationi temporum concordiam fuisse praelatam. Illinc vero Eusebii moratur auctoritas. Nam disertis verbis asserit, praeter asianas aliasque finitimas ecclesias, *ταῖς ἀνὰ τὴν λοιπὴν ἅπασαν οἰκουμένην ἐκκλησίαις, ceteris per reliquum orbem terrarum dispersis ecclesiis* [2]) pascha cum romana convenisse. Quibus complecti videtur ecclesias Syriae, Ciliciae et Mesopotamiae, perinde atque alias plures, quarum disertam mentionem non facit. Nodum hunc scidit, non solvit eruditissimus Tillemontius [3]), scribens eas quidem Victoris aetate pascha, more romano, die dominica celebrasse, postea vero a pristino ritu sic defecisse, ut nicaeni concilii temporibus pascha cum Iudaeis agerent luna ipsa 14. Quod quidem ecclesiae quaedam quae Victori papae acrius restiterant, saniori postea suscepto consilio a pristinis ritibus desciscentes, ad communes aliarum fere omnium ecclesiarum redierint, nihil adeo mirum videbitur. Et ita fecisse plures Asiae ecclesias satis probabile: nam Constantinus imperator [4]) inter eas quae nicaeni concilii temporibus pascha cum romana agebant, dioecesin Asiae recenset: et Anatolius qui circiter an. 276. scribebat, ait, quod *ad hanc usque diem* episcopi Asiae pascha celebrabant 14. luna post aequinoctium; quibus innuere videtur, tunc celebrare destitisse. Sed qui et cur ecclesiae, quae per ducentos ferme annos pascha die dominica non tantum observassent, sed et sub saeculi secundi finem, dum acrior erat ea de re disputatio, ita observandum esse vehementer contendebant; mutata disciplina pro qua decertaverant, centum circiter abhinc annis alterius, quam impugnaverant, quamque paene totius orbis moribus repugnare non nesciebant, tenaces reperirentur, nemo facile dixerit, nec caussam tam inopinatae mutationis assignaverit. At, inquit vir clarissimus, haud dubium, quin Mesopotamia quarto ineunte saeculo veterem ritum deseruisset. Nam secundo desinente osroëna cum romana ecclesia consentiebat. Osroëna autem in sermone quotidiano pro Mesopotamia accipitur. Sed quod velut certum assumit vir doctissimus, Mesopotamiam et Osroënam promiscue usurpari solere ab auctoribus, aliis dubium saltem videbitur. Certe alteram ab altera distinguit Ammianus Marcellinus [5]). *Et quia*, inquit, *Mesopotamiae tractus omnes crebro inquietari sueti, praetenturis et stationibus servabantur agrariis, laevorsum flexo itinere Osroënae subsederat extimas partes etc.* Distinguit et Procopius [6]): *Oppida,* inquit in Alamundari oratione, *Μεσοποταμίας καὶ τῆς Ὀσροηνῆς καλουμένης χώρας, Mesopotamiae et regionis quae Osroëne vocatur.* In notitiis etiam imperii et ecclesiae distinguuntur ab invicem Osroëne et Mesopotamia proprie dicta, et huius caput Amida, illius Edessa statuitur. Denique Anthemusia, quae fere Osroëna est, Strabone

---

1) Chrysost. To. V. Hom. 55. p. 608. seqq. 2) Euseb. lib. V. c. 23. 3) Tillemont. Hist. Eccl. To. III. Not. I. in Vict. Pap. 4) Euseb. lib. III. de Vit. Const. c. 19. Apud Buchet. de Cycl. Vict. p. 444. ed. Antverp. 1633. 5) Am. Marcell. l. XIV. c. 3. 6) Procop. lib. I. Bel. Pers. c. 17.

auctore, est τῆς Μεσοποταμίας, *Mesopotamiae ipsius* portio, scilicet Mesopotamiae latius acceptae. Quae probant Osroënam apud auctores passim a Mesopotamia distingui, vel ut partem a toto, vel ut partem ab altera parte. Sed etsi quidam utramque promiscue usurparint, nullo tamen, ni fallor, argumento demonstrari potest Eusebium ita accepisse. Sive ergo Mesopotamiam accipiamus pro ingenti terrarum tractu, qui plures provincias complectitur, sive pro certa eiusdem tractus provincia, longe probabilius videtur alios fuisse semper Osroënae, alios ceterarum Mesopotamiae ecclesiarum mores. Itaque quum Eusebius asianis ecclesiis finitimas quasdam in disciplina paschatis consensisse dicat, verbis eius vim illaturum eum esse non crediderim, qui illis Ciliciae, Seleucidis (cuius caput Antiochia) et Mesopotamiae saltem provinciae ecclesias adiunxerit. De Cilicia vix ulla difficultas, quum inter Asiae minoris provincias tum numeraretur: nec maior de Seleucide huic contermina. Ciliciam tamen numerat Constantinus [1]) inter eas ecclesias quae, nicaeni concilii aetate, pascha cum romana celebrabant. Sed ne cum Athanasio supra laudato aperte pugnet, necessario explicandus est de Ciliciae parte aliqua. Ut ut est.

20. Eo gravior inter litigantes exstitit contentio, quo graviora quique pro se momenta proferebant. Utrique enim traditione apostolica nitebantur: non quod, inquit Socrates [2]) apostolorum quisquam legem ea de re tulisset; sed quod exemplum eorum, tanquam legem sibi positam venerarentur discipuli. Asiani afferebant instituti sui auctores Ioannem apostolum, Philippum unum e septem primis diaconis, Polycarpum martyrem, Melitonem [3]), aliosque praestantissimos viros, qui quum apud eos degerent, pascha eorum more celebrabant die 14. lunae. Romani e contrario asserebant Petrum et Paulum, Romae quum essent, pascha nunquam nisi die dominica egisse. Et quidem ante Victorem papam pax inter ecclesias, quamvis sibi invicem ea in re dissimiles, semper constiterat: unaquaeque suo more vivens, aliam suo more vivere sinebat. Id tantum curaverant alii pontifices, ne sanam et sinceram ecclesiae suae consuetudinem peregrinis Asianorum moribus depravarent inquieta ingenia. Quumque id agere praesumsisset Blastus quidam romanae ecclesiae presbyter, temeritatem eius coërcuit Irenaeus, cui haud minor erat tuendae pacis, quam antiquitatis ac traditionis ecclesiarum cura, scripta adversus eum epistola, quam inscripsit *de Schismate* [4]). Illi vero pontifices, Anicetus videlicet, Pius, Hyginus, Telesphorus atque Sixtus, eodem Irenaeo [5]) teste, quamvis pascha eadem cum Asianis die neque celebrarent, neque celebrari a suis permitterent, cum iis tamen pacem et communionem studiose colebant, et sacram eucharistiam pro more illorum temporum iisdem mittebant. Immo quum Polycarpus Romam Aniceti temporibus venisset, levis aliis de rebus, levior de paschate inter utrumque disputatio fuit. Anicetus quidem Polycarpo persuadere conatus est ut romanos ritus, Polycarpus Aniceto ut asianos amplecteretur: sed neutro alteri cedente, pax cito coaluit, adeo ut pontifex romanus eucharistiae celebrandae munus smyrnensi, reverentiae caussa, concesserit.

---

1) Euseb. lib. III. de Vit. Const. c. 19. 2) Socrat. l. V. c. 21. 3) Euseb. l. V. c. 24. 25. 4) Euseb. l. V. c. 20. Tertull. de Praescr. c. 53. 5) Iren. Epist. ad Vict. Pap.

21. Eo loco res erant, quum Victor ecclesiae regimen suscepit. Hic decessoribus suis paullo fervidior, eam rituum diversitatem impatienter ferens, ut omnem ecclesiam ad unum et eundem revocaret, ardentiori studio elaboravit. Id sub Severo imperatore contigisse scribit Hieronymus in Catalogo [1]), in Chronico vero assignat annum 4. eius imperii, Christi 196. Scripsit itaque Victor ad praecipuos totius ecclesiae episcopos, ut provinciae suae synodos cogerent, et in iis quaestionem disceptarent, ac pro ecclesiae romanae votis atque disciplina definirent; Asiaticis, nisi consentirent, excommunicationem denuntians [2]). Habita Romae, in Palaestina, in Ponto, in Osroëna, in Achaia, pluribusque aliis in locis concilia, uno consensu atque iudicio ecclesiasticam regulam universis fidelibus per epistolas synodicas tradiderunt; ne videlicet alia die quam dominica mysterium resurrectionis Domini a mortuis unquam celebraretur. Eadem fuit etiam sententia ecclesiarum Galliae, quas Irenaeus regebat episcopus. At Polycrates ephesinus episcopus, coacto asianorum episcoporum concilio, minacibus Victoris litteris minime commotus, ab antiqua ecclesiae suae consuetudine discedendum sibi non putavit. Rescripsit igitur concilii sui nomine ad pontificem; traditionem ecclesiarum Asiae exposuit; ostendit a Ioannis evangelistae temporibus ad suam usque aetatem pascha non alia die quam 14. luna celebratum fuisse ab omnibus, quotquot in Asia sanctitate et doctrina floruerant; a quorum proinde moribus recedere nefas: his quae sibi ad terrorem obiiciebantur, minime conturbari, quum a maioribus didicisset, Deo magis quam hominibus obtemperandum esse. Accepta hac epistola Victor *ἄμετρα θερμανθείς*, ait Socrates [3]), *supra modum iracundia inflammatus*, omnes Asiae ecclesias, quae pascha decima quarta die mensis celebrabant, a communione rescidit, *ἀκοινωνησίαν ἐν τῇ Ἀσίᾳ τεσσαρεσκαιδεκατήταις ἀπέστειλε.* Consentit Eusebius [4]), additque Victorem non totius Asiae modo, sed et alias finitimas ecclesias, Ciliciae videlicet, Syriae, Seleucidis et Mesopotamiae proprie dictae, velut a catholica sententia dissentientes, simul omnes a communi unitate ecclesiae amputare conatum fuisse, iisque per litteras notatis, fratres omnes, qui eas regiones incolebant, excommunicatos edixisse; *ἀθρόως τῆς Ἀσίας πάσης, ἅμα ταῖς ὁμόροις ἐκκλησίαις, τὰς παροικίας ἀποτέμνειν, ὡς ἑτεροδοξούσας, τῆς κοινῆς ἑνώσεως πειρᾶται, καὶ στηλιτεύει γε διὰ γραμμάτων, ἀκοινωνήτους ἄρδην πάντας τοὺς ἐκεῖσε ἀνακηρύττων ἀδελφούς.* Hinc Epiphanius [5]) dissensionem ecclesiarum exaggerans, tantam fuisse scribit, ut Orientales ab Occidentalibus divisi nullas a se invicem pacificas acciperent litteras.

22. Laudata quidem Eusebii verba sic interpretatur Valesius, ut iactatas excommunicationis minas, non autem vibratam excommunicationem ipsam ex iis erui posse putet. Sed verentur alii ut satis adverterit vir clarissimus, minas quidem ante concilium ephesinum intentasse pontificem, sed telum continuisse: accepto autem concilii decreto exasperatum, illud emisisse. Nec obstat, inquiunt, quod ait idem Eusebius, Victorem conatum fuisse Asiae ecclesias a communi unitate amputare. Aliud enim erat eas ecclesias a propria pontificis communione, aliud a communi

1) Hieron. in Cat. c. 43. 45. 2) Euseb. l. V. c. 23. 24. 3) Socrat. l. V. Hist. c. 22. 4) Euseb. l. V. c. 24. 5) Epiph. Haer. LXX. §. 9.

totius ecclesiae unitate rescindi. Prius quidem fecit Victor, idque apertissime ab Eusebio significatum contendunt: posterius autem ut obtineret, scriptis litteris notavit Asianos, sacrisque interdictos edixit, ut ab eorum communione abstinerent ceteri. Sed in ea sententia, scribit Hieronymus [1]), *hi qui discrepabant ab illis, Victori non dederunt manus;* eiusque severitas, Eusebio teste [2]), *οὐ πᾶσί γε τοῖς ἐπισκόποις ἠρέσκετο, non omnibus placuit episcopis,* immo pluribus displicuit. Quamvis enim Asiaticorum sententiam et disciplinam minime comprobarent, molestius tamen ferebant tot ecclesias, ob quaestionem quae nihil ad fidem attineret, ab ecclesiae corpore discindi; ex ardentiori papae zelo erupturum ipsa consuetudinum diversitate peius schismatis malum praevidentes. Quare plures epistolis eum *acerbius perstrinxerunt,* serioque monuerunt, ut fovendae pacis, caritatis et concordiae studiosus, temperaret ab immodica severitate, ex qua emolumenti parum, detrimenti plurimum in totam ecclesiam redundaret. Sed prae ceteris Irenaeus nominis sui appellationi pulchre respondens (*εἰρηναῖος* enim graece, latine studiosum pacis significat), nihil potius habuit, quam ut sua agendi ratione se pacis auctorem probaret. Scripto itaque Victorem convenit, ac nomine fratrum, quibus praeerat in Gallia, fervidiorem eius aestum fortiter et graviter increpavit [3]). Plures alias de eodem argumento scripsit epistolas ad varios episcopos, quibus eos ad instaurandam turbatam ecclesiae pacem hortaretur, quae iniuria temporum interiere: sed epistolae ad Victorem haud poenitendum fragmentum conservavit Eusebius [4]), quod ad calcem huius operis excudi curavimus. Hortatur in eo pontificem, ut more decessorum, quos enumerat, pacem cum Asiaticis tueatur, nec gravate ferat eos antiquis consuetudinibus firmiter adhaerere, quas a Ioanne evangelista, virisque apostolicis, ac sanctissimis hominibus acceperant, quasque tanti momenti esse non duxerant Anicetus, Pius, Hyginus, Telesphorus et Sixtus, ut propter eas miscendus ecclesiae status videretur.

23. Docet praeterea, eam esse quaestionem, quae plures alias inducat, nec cito, nec facile dirimendas, sicque altius immergendam totam ecclesiam infinitarum propemodum rixarum barathro, e quibus vix emersura sit. Nam si ii sollicitandi sunt, qui de festo paschali ab ecclesia romana dissentiunt, litem etiam consequenter iis movendam qui ieiunium, quod festo praemittitur, secus atque Romani observant. Sed praestat ipsum audire, ac difficultates nec paucas, nec leves, hic, quum occasio opportune se offerat, elucidare. *Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτησις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἴδους τῆς νηστείας. οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν. οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας, οἱ δὲ τεσσαράκοντα. ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Neque enim de die solum controversia est, sed etiam de forma ipsa ieiunii. Quidam enim unico die sibi ieiunandum esse existimant, alii duobus, alii insuper pluribus, alii vero quadraginta. Diurnis pariter ac nocturnis horis computatis diem suum commetiuntur.* Verba haec doctissimos homines secum invicem commiserunt, nec de lectione, nec de sensu consentientes. H. Valesius [5]), cum

---

1) Hieron. in Catal. Euseb. c. 24. 2) Euseb. ibid. 3) Socr. l. V. c. 19. 4) Euseb. ibid. 5) Vales. Not. in lib. V. Hist. Euseb. c. 24.

Grabio et pluribus aliis, deleta distinctionis nota post vocem τεσσαράκοντα, uno et eodem tenore legendum censet: οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. *Nonnulli vero quadraginta horis, diurnis ac nocturnis computatis, diem suum commetiuntur.* Sed quum animadverteret Valesius, *diem quadraginta horarum* absurdi quidpiam prae se ferre; id ut averteret, Irenaei verba commutare aggressus est, ac pro ἡμέραν substituere νηστείαν, licet refragentur codices omnes tum editi, tum MSS. ut sit sensus, quosdam quadragesimale ieiunium sic commetiri, ut per quadraginta horas continuas ieiunent. Nempe, inquit, antiquarii, vocabulo ex superiore linea huc translato, locum corruperunt. Alii vero quibus nullam distinctionis notam inter τεσσαράκοντα et ὥρας reponere placet, et ἡμέραν retinent, diem illum 40. horarum interpretantur de tempore, quod effluxit a morte Christi usque ad eius resurrectionem (id est, ab hora tertia post meridiem παρασκευῆς, usque ad horam circiter sextam dominicae sequentis), quod ἄσιτοι ducebant plures, nihil quidquam cibi aut potus degustantes. Sed alii tum lectioni, tum explicationi merito repugnant. Dies enim 40 horarum quoquo modo explicetur, portentum est in tota antiquitate ecclesiastica inauditum, cuius nec vola, nec vestigium apud omnes retro auctores occurrit, eos etiam quibus familiarior fuit vel Eusebius, vel Irenaeus: nullique homini, si sanus fuerit, in mentem usquam venire potuit diem suum ex 40 horis conficere. Sed fac Irenaei aetate aliqui exstiterint, qui privatam sibi, et a communi omnium hominum et gentium usu alienam temporum rationem sibi constituentes, diem suum ita commensi fuerint, ut quid addidit Irenaeus eos diurnas pariter ac nocturnas horas computasse? Puerile istud et insulsum prorsus. Quasi vero dies aliqua 40 horis constare posset, quin nocturnae pariter ac diurnae computarentur? Deinde si, ut quidam volunt, Christiani aliqui fuerint, qui novissimas duntaxat 40 horas, quae Christi resurrectionem immediate praecesserunt, ἄσιτοι duxerint; necesse est diei παρασκευῆς, qua crucifixus est Dominus, ieiunium non ante ipsum crucifixionis tempus inchoaverint. Id vero Tertulliano repugnat, qui in fine libri de Oratione, quem adhuc Catholicus scripsit, diserte asserit, *die paschae*, quo nomine crucifixionis diem, fatentibus omnibus, intelligit, *quasi publicam ieiunii religionem esse.* An vero ea die publica ieiunii religio fuisset, si hora tantum tertia post meridiem ieiunium aliqui inchoassent, reliqua autem diei parte epulis indulgere liberum sibi putassent? Nullos certe reperias ex iis qui a Quartodecimanorum disciplina discedebant, qui ieiunium ea die solvere ante solis occasum fas sibi esse crederent. Immo Dionysius Alexandrinus, Constitutiones apostolicae, Epiphanius et alii testatum faciunt, non modo παρασκευῆς, sed et quinque aliorum maioris hebdomadae dierum ieiunium tanta religione a Christianis observatum fuisse, ut nonnulli biduum, vel triduum, vel quatriduum, alii etiam totam hebdomadam ad usque sequentis dominicae gallicinium, pro suis quisque viribus ac pietate, sine cibo transmitterent: omnes vero, sex illis diebus, aliis cibis quam xerophagiis, hoc est, pane duntaxat, cum sale et aqua vesci, idque prius quam sub vesperam, nefas ducerent.

24. Absurda haec ut declinaret cl. Grabius, aliam a Valesio viam iniit, sed non feliciori successu. Irenaei quidem verbis pepercit, sed

sensui vim intulit. Nempe vocem ἡμέραν, *diem*, in fine secundae periodi retinet: sed non hic modo, verum etiam in primo fragmenti versu, οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας etc. per ἡμέραν *tempus*, et quidem ieiunii interpretatur: *cuius significationis usum*, addit, *pluribus exemplis probatum lege, si placet, in Psochenii diatriba de stilo novi Testamenti, n. 51. et Vorstii Dissert.* III. *illi opposita.* Psochenii diatribam et Vorstii dissertationem hactenus non legi: sed pro comperto habeo, ea omnia quae proferunt exempla, etsi sexcenta essent, ad rem praesentem nihil quidquam facere, nec iis stabiliri posse Grabii expositionem. Si enim valeat, turpissimo laboret aequivoco necesse est Irenaei oratio. Voce ἡμέρα quinquies utitur duabus in periodis, iisque brevissimis, ter videlicet expressa, et bis subintellecta. Certissimum est autem in his verbis: οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν· οἱ δὲ δύο (supple ἡμέρας), οἱ δὲ πλείονας (supp. ἡμέρας); vocem ἡμέρα non de alio, quam de 24 horarum spatio, intelligi. Debuit igitur Irenaeus, nisi fucum lectoribus facere voluerit, eandem vocem, quae proxime praecedit, subsequiturque, eodem prorsus sensu accipere. Nae! scriptor insulsus sit, qui in una et eadem voce ludens, hanc primum a communi significatione, lectore haud praemonito, detorqueat; mox ad communem significationem redeat, ab hac statim transiturus ad alienam. Eam fuisse Irenaei scribendi rationem si cuipiam persuaserit Grabius, nulli certe sobrio. Quod addit vir eruditus, ut 40 horarum nocturnarum una cum diurnis computatarum absurdum devitet, mirum quomodo in mentem venire potuerit. *Qui vero*, inquit, *quadraginta horarum nocturnarum una cum diurnis mentionem hic incommode factam obiiciunt; idem quoque contra Matth.* IV. 2. *obiiciant necesse est, ubi Servator quadraginta non modo dies, sed et noctes ieiunasse dicitur.* Christus quum 40 dies, totidemque noctes ieiunus egerit; factum referens sacer scriptor noctes omittere non debuit, ex quibus tantopere commendatur Christi ieiunii asperitas. Aliud quippe est 40 dies duntaxat ieiunare, aliud noctes diebus addere: alterum altero longe durius ac molestius, nec qui unum egisse dicitur, intelligitur egisse et aliud, nisi expressa fiat eiusdem mentio. Tantum abest igitur, ut nocturnarum horarum mentio sit hic incommode facta; quin potius necessario fieri debuerit. At quid hoc exemplum affine habeat cum ieiunio 40 horarum, non certe video, nec alius quivis forte videbit. Quum quis quadraginta horas cibi expers traduxisse dicitur; satis intelligitur alteram istius temporis partem horas esse diurnas, alteram nocturnas. Horarum ergo nocturnarum una cum diurnis non tantum incommode, sed et ridicule omnino ac pueriliter hic iniiceretur mentio.

25. Mirum in quantas ambages sese coniiciant eruditi viri, quas devitare nullo negotio potuissent. Irenaei verba legendo ac distinguendo eo modo quo superius exscripsimus, iam nihil offensionis habet eius oratio. Nempe interposita una distinctionis notula inter τεσσαράκοντα, *quadraginta*, et ὥρας, *horas*, amovet offendiculum, quod ex duabus vocibus male iunctis exsurgit. Sic legerunt, distinxeruntque Christophorsonus et Savilius At, inquit Valesius, refragantur MSS. codices, in quibus nulla inter ambas voces interseritur distinctionis nota. Sed manuscriptos codices diutius et accuratius versaverat vir doctissimus, ut nesciret, nullam aut parvam omnino fiduciam esse posse in iis quas

plerumque vel exhibent, vel omittunt, distinctionum notis; utpote quas librarii, vel pro suo quisque arbitrio, vel ex imperitia, aut incogitantia saepe addidere aut omisere, repugnante tum auctore, tum sensu. Si ad codd. MSS. provocare fas sit, ut eos omittam quibus usi sunt Christophorsonus et Savilius; vetustiores iis omnibus, qui modo exstant, fuere illi quos prae oculis habebat Ruffinus, dum latinam Eusebii versionem adornabat. In iis autem occurrisse, quam diximus, distinctionis notam palam colligitur ex eiusdem interpretatione, quae sic habet: *Quidam enim putant uno tantum die observari debere ieiunium, alii duobus, alii vero pluribus; nonnulli etiam quadraginta: ita ut horas diurnas nocturnasque computantes diem statuant.* Equidem scio boni interpretis officio saepe defuisse Ruffinum: sed accuratum hic fuisse probat perfecta graecarum vocum cum latinis consensio.

26. Textu vero ita distincto, sibi pariter et eorum temporum historiae aptissime cohaerent omnia. Eam fuisse quaestionem inter Asianos et Romanos diximus, an decima quarta luna primi mensis celebrandum esset pascha, seu ieiuniis solemnibus imponendus finis; an vero ea proroganda essent in dominicam proxime sequentem. Qui posterius asserebat Victor papa, in Asianos negantes excommunicationis fulmen vibraverat, aut vibrare paratus erat. Indignatus Irenaeus sacris excludi tot et tantas ecclesias, ob quaestionem quae nihil ad fidei dogmata pertineret, a praecipiti sententia revocare pontificem nititur. Monet in primis satius esse quaestionem prudenti silentio premere, quam tanto cum tumultu agitare, ne forte una controversia pluribus aliis fomitem subministret. *Neque enim*, inquit, *de die solum*, quo ieiuniis imponendus est finis, *controversia est, sed etiam de forma ipsa ieiunii.* Observa, quaeso, non de ipso ieiunio, neque etiam de ipso ieiuniorum numero controversiam fuisse. Constabat siquidem eo tempore inter Orientales et Occidentales, adeoque inter omnes istius saeculi ecclesias, plures saltem ieiunii dies paschali festo praemittendos esse: alioquin tanta de eorum fine contentio inter ecclesias esse non potuisset, si unus vel alter ieiunii dies suffecisset; nec adeo *indecorum* visum fuisset, *ut iisdem diebus alii ieiuniis vacarent, alii agitarent convivia; ac post dies paschatis alii in festis et animorum remissione versarentur, alii praescriptis ieiuniis se dederent*[1]: ut omittam, quod ex Dionysio Alexandrino, qui non plus sexaginta annis post Irenaeum florebat, et Constitutionibus apostolicis supra laudatis liquet, totos sex maioris hebdomadae dies non modo ieiunio, sed rigidiori ceteris abstinentiae dicatos fuisse: ne dicam etiam Origenis[2]) Irenaeo fere aequalis aetate, *habitos* iam *quadragesimae dies ieiuniis* consecratos. Et quamvis de numero ieiuniorum antepaschalium nondum sub saeculi secundi finem apud omnes constaret, nec adeo etiam Socratis[3]) et Sozomeni[4]) aevo constiterit, quin apud quosdam minor, apud alios maior exstiterit; nullam tamen iis temporibus motam ea de re controversiam legimus. Certum est itaque eam, de qua hic loquitur Irenaeus, controversiam, ne minimum quidem spectasse vel ad ipsum

1) Ep. Const. Mag. apud Euseb. l. III. de Vit. Const. c. 18. 2) Origen. l. VIII. cont. Cels. et homil. X. in Levit. 3) Socrat. l. V. Hist. c. 22. 4) Sozom. lib. VII. cap. 19.

ieiunium, quasi servandum aliqui negassent; vel ad ieiuniorum numerum (quae tamen plurimorum falsissima sententia est), quasi aliqui unico die sibi simpliciter ieiunandum esse existimassent, alii duobus duntaxat, alii pluribus, alii quadraginta. Haec in quaestionem nunquam eo tempore vocata. Longe minus disceptari potuit de ieiunio quod vocant ὑπερθέσεως, seu *superpositionis* (ad quod Irenaei verba perperam detorquent Valesius et Grabius), quod qui servarent, ne vespera quidem cibum caperent, sed penitus abstinerent, sive una, sive pluribus diebus, usque ad terminum ieiunii, paschale scilicet mane, quod a galli cantu incipit. Ea enim ieiunii species, ut a veteribus commendata, et a piis pluribus servata; nulla tamen ecclesiastica lege, aut consuetudine, quae vim legis haberet, sancita fuit; sed uniuscuiusque arbitrio ac pietati, ut par erat, permissa: adeo ut absurdum sit, pace virorum doctissimorum dixerim, controversiam ea de re inter ecclesias fingere.

27. Sed quid nodus in scirpo quaeritur, quum asseveret Irenaeus controversiam fuisse περὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ τῆς νηστείας, *de ipsa forma ieiunii*, id est, de specie, modo atque ratione ieiunii; quo pacto, quove ritu servandum esset ieiunium? Quis, inquis, huiusce controversiae status? Paullo post aperit Irenaeus ipse. Nempe, quamvis fideles omnes plurimis diebus ante pascha ieiunium observarent, non una tamen apud omnes observandi ratio fuit. *Καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλία τῶν ἐπιτηρούντων, οὐ νῦν ἐφ' ἡμῶν γεγονυῖα, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ ἡμῶν, τῶν παρὰ τὸ ἀκριβές, ὡς εἰκός, κρατούντων, τὴν καθ' ἁπλότητα καὶ ἰδιωτισμὸν συνήθειαν εἰς τὸ μετέπειτα πεποιηκότων.* Quae quidem verba paullulum intricata, sic latine reddenda puto. *Atque haec quidem inter eos, qui ieiunia observant, varietas non nostra primum aetate nata est, sed longe antea apud maiores nostros ortum cepit: qui non accurate, ut verisimile est, retinentes (ieiunii formam), eam, quae ex simplicitate et imperitia ortum habuit, consuetudinem in posterum induxerunt.* Vocem κρατούντων Musculus et H. Valesius male omnino reddiderunt per *rerum habenis potitos*, vel *praesidentes*. Nam, ut optime advertit cl. Beveregius [1]), verbum κρατέω simpliciter positum, nunquam *praesidere* significat, vel *dominari*, nisi saltem res illa adiiciatur, cui quis dominari dicitur, ut κρατεῖν τῆς θαλάσσης, κρατεῖν τῶν θηρίων: Irenaeus vero hoc in loco non de praesidentibus, vel praesulibus ecclesiae (qui nunquam κρατοῦντες vocantur), sed περὶ τοῦ εἴδους τῆς νηστείας, de forma ieiunii loquitur, quam dicit nonnullos *ex simplicitate et ignorantia*, rudiores proinde ac privatos homines, ἰδιώτας, non certe ἄρχοντας, *παρὰ τὸ ἀκριβὲς κρατῆσαι, non accurate observasse*, vel *retinuisse*. Inde ergo controversia, seu multorum querela, quod multi remissiorem ieiunandi formam tenentes, quam nonnullorum imperitia invexerat, ab accurata recessissent. Quaenam vero accurata esset ieiunandi forma, non quidem ab Irenaeo ipso discere possumus, sed ex iam citatis veteribus eruere licet. Dionysius Alexandrinus in sua ad Basilidem epistola scribit, sex postremos ieiuniorum antepaschalium dies, quamvis non eodem modo ab omnibus transigerentur, a pluribus tamen sua aetate sic transmissos fuisse, ut alii totos sex impasti duce-

1) Bevereg. Cod. Can. Eccl. prim. l. III. c. 7. §. 4.

rent, alii quatuor, alii tres, alii duos. Quae quidem piorum hominum ieiunandi forma, licet in legem omnibus communem trahi non possit, ex ea tamen perspicue colligitur, eam iam obtinuisse in ecclesia consuetudinem, ut sex illorum dierum ieiunium rigidius ceteris servaretur. Epiphanius eandem ecclesiae consuetudinem paullo enucleatius aperit, simulque innuit sua aetate non recens invectam, sed pervetustam habitam fuisse, utpote quae altas in tota ecclesia radices egisset. *Τὴν δὲ τεσσαρακοστὴν τὴν πρὸ τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν τοῦ ἁγίου πάσχα ὡσαύτως φυλάττειν εἴωθεν ἐκκλησία, ἐν νηστείαις διατελοῦσα· τὰς δὲ κυριακὰς οὐδ' ὅλως, οὔτε ἐν αὐτῇ τῇ τεσσαρακοστῇ. Τὰς δὲ ἓξ ἡμέρας τοῦ πάσχα ἐν ξηροφαγίᾳ διατελοῦσι πάντες οἱ λαοί· φημὶ δὲ ἄρτῳ καὶ ἁλὶ καὶ ὕδατι τότε χρώμενοι πρὸς ἑσπέραν. ἀλλὰ καὶ σπουδαῖοι διπλᾶς, καὶ τριπλᾶς, καὶ τετραπλᾶς ὑπερτίθενται, καὶ ὅλην τὴν ἑβδομάδα τινὲς ἄχρις ἀλεκτρυόνων κλαγγῆς ἐπιφωσκούσης. Eam vero quadragesimae partem, quae praecedit septem dies paschatis, similiter observare, in ieiuniis perseverando, eadem consuevit ecclesia. Dominicis autem nullis, ne quidem in ipsa quadragesima, ieiunare solet. Praeterea sex paschatis dies in xerophagiis transmittunt populi omnes: hoc est, pane duntaxat, cum sale et aqua tunc sub vesperam vescentes. Sed et pietatem studiose colentes, ad biduum, vel triduum, vel quatriduum usque ieiunia prorogant: quidam etiam totam hebdomadam ad usque sequentis dominicae gallicinium sine cibo transigunt* 1). Triplicem hic ieiunii formam clare distinguit Epiphanius: alteram illius quadragesimae partis, quae septem dies paschatis, seu maiorem hebdomadam praecedit: haec mitior erat, utpote a xerophagiorum lege libera: alteram maioris hebdomadae, prima strictiorem et xerophagiis adstrictam: alteram denique ambabus severiorem, qua huius hebdomadae pars, immo et tota sine cibo transmittebatur. Prima et secunda toti ecclesiae, populis omnibus in more posita fuit: ac proinde vim legis habuit: postrema iis duntaxat, qui prae ceteris pietatem studiose colebant; merumque consilium, non praeceptum fuit. Hinc idem Epiphanius 2) maiorem hebdomadam, *τῆς ξηροφαγίας ἑβδομάδα*, xerophagiae hebdomadam vocat. Et eapropter Aërianos merito perstringit, quod *diebus paschatis*, quo tempore, inquit, Catholici humi cubando, castimoniam servando, precibus, vigiliis, ieiuniis, aridorum ciborum usu, aliisque id genus afflictationibus corpus et animam vexare solebant; ipsi carnibus vesci, agitare convivia et effuse laetari non erubescerent. Epiphanio consentiunt Constitutiones apostolorum 3), falso quidem ita nuncupatae, Epiphanio tamen antiquiores: *Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ πάσχα νηστεύετε, ἀρχόμενοι ἀπὸ δευτέρας μέχρι τῆς παρασκευῆς καὶ σαββάτου, ἓξ ἡμέρας μόνῳ χρώμενοι ἄρτῳ καὶ ἁλὶ καὶ λαχάνοις καὶ ποτῷ ὕδατι. οἴνου δὲ καὶ κρεῶν ἀπέχεσθε ἐν ταύταις· ἡμέραι γάρ εἰσι πένθους, ἀλλ' οὐχ ἑορτῆς. In diebus igitur paschae ieiunate, incipientes a feria secunda usque ad parasceuen et sabbatum, per sex dies solo utentes pane et sale et oleribus et aquae potu. Abstinete autem vino et carne istis diebus. Dies enim sunt luctus, et non festi.*

---

1) Epiph. Exp. fid. §. 22. 2) Epiph. Haer. LXX. §. 12. et Haer. LXV. §. 3. 3) Const. Ap. l. V. c. 18.

28. Haec igitur accurata fuit prioribus saeculis apud maximam ecclesiarum partem ieiunii forma, ut prima quadragesimae pars ieiunio quidem, sed paullo remissiori, posterior longe asperiori consecraretur. Si quae proinde Irenaei aetate de ieiunii forma controversia fuit, si quae inter ecclesias discrepantia, in eo fuisse videtur, quod quaedam postremos sex quadragesimae dies mollius, quam par esset ac ferret communior ecclesiarum consuetudo, ieiunarent, nec xerophagiis vescerentur. Et id ipsum est quod hic repraesentat Irenaeus. *Quidam enim,* inquit, *unico die sibi ieiunandum esse,* videlicet secundum accuratam ieiunii formam, *existimant: alii duobus, alii insuper pluribus: alii vero,* quorum pietas maior, longius progressi totos *quadraginta* dies in xerophagiis agunt. Omnibus autem hoc commune fuit, ut *horis diurnis pariter ac nocturnis computatis, diem suum metirentur:* id est, dies illi quos ieiunio deputabant, non artificiales erant; sed naturales, sive civiles, quibus nocturnae pariter ac diurnae continentur horae. Quod quidem non frustra, sed prudenter omnino addidit Irenaeus, ne quis sibi fingeret ieiunantes illos, dum quidem sol luceret, tenui cibo usos fuisse, noctu vero lautioribus epulis, more Iudaeorum, indulsisse. Porro verissima haec omnia et cum veteribus monumentis apprime consentanea. Nam concilium laodicenum Can. 50. statuit, *Δεῖν πᾶσαν τὴν τεσσαρακοστὴν νηστεύειν ξηροφαγοῦντας, Oportere totam quadragesimam ieiunare aridis cibis vescentes.* Ex quo palam fit, quarundam ecclesiarum consuetudinem fuisse non modo per sex postremos, sed et per totos quadraginta dies aridis cibis vesci. Aliunde vero testatum facit Socrates [1]), fideles antepaschalia ieiunia servantes, *non in numero dierum duntaxat, verum etiam in ciborum abstinentia inter se discrepasse. Nam alii quidem,* inquit, *ab animatis penitus abstinent; alii ex animantibus pisces solos comedunt. Nonnulli cum piscibus etiam avibus vescuntur; ex aquis, ut est apud Moysen, eas quoque conditas esse affirmantes. Quidam ab omni arborum fructu et ab ovis abstinent. Quidam solo vescuntur pane; alii ne hoc quidem utuntur. Nonnulli usque ad horam nonam ieiunantes, quovis posthac ciborum genere utuntur absque discrimine. Alii alia ratione ieiunant etc.* [2]) Quibus maxime illustrantur Irenaei verba et confirmantur quae iam diximus, quosdam videlicet ab accurata ieiunii forma sic recessisse, ut alii unico die, alii duobus duntaxat etc. eo quo par erat modo, aridis cibis vescentes ieiunarent,

29. Monet autem Victorem papam Irenaeus, istos omnes pacem semper inter se coluisse: *Et nos,* inquit, *eam retinemus; sicque discrepans ieiunii ratio concordiam fidei commendat.* Unde concludere in promtu erat, quod si iis qui praescriptam ab ecclesia romana ieiunandi formam non tenebant, lis nulla movebatur; neque etiam moveri debebat iis, qui cum ea de paschatis die dissentiebant: quia utrumque ad disciplinam, quae pro locis et temporibus varia esse potest; neutrum ad fidem, quae eadem et inconcussa manebat in omnibus ecclesiis, spectabat. Maximi ponderis esse argumenta haec omnia, Irenaeique pietate, prudentia et eruditione dignissima, nemo negaverit. Tantum apud Victorem valuisse, ut his victus nimium praecipitem gradum revocaverit, ecclesiis-

1) Socrat. l. V. Hist. c. 22. 2) Gen. I. 20. 21.

que orientalibus pacem restituerit, ex eo colligitur, quod Firmilianus sexaginta circiter post haec annis scripserit, inter diversas romanae ecclesiae aliarumque regionum consuetudines, illaesam semper constitisse catholicae ecclesiae pacem et unitatem [1]). Sed disertis verbis asserit Anatolius [2]), qui annis plus minus 20 post Firmilianum scribebat, Irenaeo sequestro pacis et conciliatore, sic compositas adversantium controversias, ut unicuique avitos mores retinere tutum fuerit et liberum. Et revera, quamvis ab ea, quam a maioribus acceperant, celebrandi paschatis ratione non discesserint Orientales, vexatos tamen deinceps a Victoris successoribus non legimus: donec concilii nicaeni decreto sancita romanae ecclesiae consuetudo, communi omnium aliarum gentium consensu recepta et probata fuerit. Haec proinde Irenaei laus fuit, quod dissidentes ecclesias, moxque fractis foederibus sacris discindendas, reconciliaverit: inde apud utrasque nunquam satis pro merito commendandus, quod schismatis malum utrisque funestum averterit.

30. Praeclaro huic facinori diu superstes non fuit Irenaeus. Vixdum intestina, quibus agitabantur ecclesiae, bella restinxerat, quum externis acerbius vastatas ingemuit. Saevum illud ac truculentum dico bellum, quod rei christianae intulit Severus anno decimo imperii, Christi vero 202. nulli ecclesiae infestius quam lugdunensi. Quam immani fidelium strage eam vastaverit, pastorisque cum grege pro Christo fortiter dimicantis sanguine resperserit, docet Gregorius Turonensis. *Veniente,* ait, *persecutione talia ibidem diabolus bella per tyrannum exercuit et tanta ibi multitudo Christianorum ob confessionem dominici nominis est iugulata, ut per plateas flumina currerent de sanguine christiano: quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitae conscripsit. Beatum Irenaeum, diversis in sua carnifex praesentia poenis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit* [3]). Gregorio consentiunt Ado et Notkerus, dum narrant Irenaeum *cum omni fere civitatis suae populo coronatum esse glorioso martyrio.* Alias tam pretiosae mortis circumstantias non novimus. Quas enim ex vetustis quibusdam ecclesiae lugdunensis codicibus MSS. eruisse se dicunt Severtius [4]), Halloixius [5]) et Theophilus Raynaldus [6]), parum tutas esse existimo. In eo duntaxat antiquis hisce monumentis habenda fides, quod Irenaeum inter Christi martyres recenseant. Nam in hoc sibi consentientes habent Hieronymum [7]) et auctorem Quaestionum ad orthodoxos [8]), inter opera Iustini martyris, qui Irenaeum disertis verbis *martyrem* appellant, ac vetustissimos quosque Martyrologiorum codices cum editos, tum MSS. Hieronymianum vulgo dictum, a Florentinio editum [9]), Bedae, Usuardi etc. et ipsorum Menaeorum graecorum [10]). Exstat in bibliotheca nostra San-Germanensi membranaceus codex in 4°. N. 264. plures continens tractatus Isidori, Ioannis Chrysostomi, Gregorii Mag. etc. quem antiquissimum essse et annorum plus quam mille probat ipsa scripturae

---

1) Apud Cyprian. Ep. 75. edit. Oxon. 2) Anatol. apud Bucher. p. 445. 3) Greg. Tur. lib. I. Hist. Franc. §. 27. 4) Severt. de Lugd. Arch. p. I. n. 3. §. 3. 5) Halloix. not. in cap. 12. Vitae Iren. 6) Theoph. Rayn. To. VIII. p. 22. 23. 7) Hieron. in cap. 64. Esa. To. III. no. edit. 8) Respons. ad Quaest. 115. ad Orthod. 9) Florent. pag. 629. 632. 10) Men. Graec. 22. Aug. Lambech. To. VIII. Bibliot. Caes. p. 208.

forma. In medio siquidem duos quaterniones videre est, eadem si non manu, saltem aetate descriptos, quorum pars vulgaribus, pars Merovingicis characteribus exarata est, ita ut in uno et eodem opusculo, immo et folio utrosque characteres legere sit: quod summam codicis antiquitatem demonstrat. Porro initio praemittitur brevissimum calendarium, eadem manu atque reliquum opus descriptum, in quo ita legitur, IIII. KAL. IUL. LUGDUNO GALLEA PAS. S. HERENEI EP. Dolendum quod passionis eius acta sincera et sana exciderint. Dudum est quod interiere: nam Gregorius Mag. [1]) conqueritur quod beati Irenaei *gesta et scripta* a se diu conquisita reperire non potuerit. Eorum fragmentum a se repertum fuisse affirmat Baronius in notis ad Martyrologium romanum et in Annal. eccles. ad annum 205. n. 28. idem forte quod e veteri codice lugdunensi erutum descripsit Severtius laudatus: quam enim Irenaei mortis historiam narrat Baronius, ad Severtianam satis accedit. Sed acta ipsa, quae sublata una pagina mutila nactus fuerat Em. cardinalis, integra invenit doctissimus noster D. Theodericus Ruinart, in cod. MS. archi-coenobii Cisterciensis: verum quum ad Irenaei aetatem accedere non videantur, ea proferre operae pretium non duxit [2]). Utut est de actis, quae ex veteribus monumentis testimonia depromsimus, palam faciunt iam saltem a quinto saeculo eam in omnes gentes manasse sententiam, Irenaeum martyrio vitam finiisse.

31. Sed ecce, nuperus scriptor Dodwellus [3]) adversus receptam hactenus et traditam a tot veteribus sententiam insurgit et ex Irenaei capite martyrii lauream avellere nititur. Mirum si martyrum multitudini a teneris unguiculis infensissimus, Galliarum sideri pepercisset. At, quibus argumentis lugdunensem episcopum ex albo martyrum expungit? Iis videlicet, quibus plus aequo delectatur, vanis infinitisque coniecturis ac negantibus argumentis: quae si quid hic valeant, nihil in tota antiquitate ecclesiastica adeo certum erit, quin audaculorum manibus facile concutiatur. Ac primo quidem eos confutat, qui putant eo anno trucidatum Irenaeum, quo Albinum praelio ad urbem lugdunensem commisso superavit Severus; capta nimirum eodem impetu urbe et in cives eius, praesertim Christianos, caede edita immanissima. Annus is erat Christi 197. Severi 5. Sed si excipias auctorem actorum s. Irenaei, quorum dubia omnino fides, paucissimi sunt qui ita sentiant. Eo siquidem anno, teste Hieronymo in Chronico, tum primum emergebat, aut saltem invalescebat paschalis inter Victorem papam et Asianos controversia, quae deinceps Irenaeo conciliatore composita est. Ultro igitur concedunt eruditi, episcopum lugdunensem tamdiu vitam prorogasse, donec *veniens persecutio*, ut loquitur Gregorius Turonensis, ea nimirum quam quinquennio post suscitavit Severus, pastorem cum maxima gregis parte demessuerit. Quo anno martyrii coronam adepti fuerint, non liquet: non nisi post annum 202. adipisci potuisse constat: nec improbabilis Raynaldi [4]) coniectura, differendam esse usque ad annum 208. quo Severus Galliis peragratis in maiorem Britanniam profectus est. Haec ne leviter

---

1) Greg. Mag. l. XI. Ep. 56. ad Aether. lugd. episc. To. 2. no. edit. 2) Act. Mart. sinc. et sel. p. 708. 3) Dodwell. Dissert. III. in Iren. §. 31. et seqq. 4) Theoph. Rayn. To. VIII. p. 87.

quidem attingit Dodwellus; immo nec auctores primae sententiae valde premunt ea quae profert in eos argumenta.

32. „At,“ inquit, „tanta quum fuerit martyrum apud veteres auctoritas, ut martyrum nunquam sine martyrii encomio mentionem faciendam existimarent; quid est quod Irenaeum nemo e veteribus, etiam ubi testis adducitur, etiam ubi cum aliis testibus martyribus iunctus legitur, martyrem tamen appellavit?“ Id confidentius asserit Dodwellus. An e veterum catalogo expunget Hieronymum, auctorem Quaestionum et Responsionum ad orthodoxos, et Gregorium Turonensem? Atqui illi disertis verbis Irenaeum martyrem appellant, ac priores quidem duo ubi testem adducunt. Eorum quidem vel fidem elevare, vel testimonium infirmare nititur, sed vanis cavillationibus, quas postea discutiemus. His adiungendi vetustissimi martyrologiorum et calendariorum scriptores, qui Irenaeum in martyrum fastos constantissime retulerunt; idque non propria auctoritate, non futilibus coniecturis, aut temere divinando, sed ex veteribus ecclesiarum monumentis quae consulebant et prae oculis habebant. Hos si fabulatores iterum appellet Dodwellus, meminerit, iis verbis eiusmodi criminationes dudum excepisse doctissimum nostrum ac piae memoriae D. Theodericum Ruinart[1], ut ad incitas redactus desperatam caussam tueri hactenus non potuerit. „Etsi enim,“ inquit ille, „eiusmodi libros ab omni penitus mendo immunes esse affirmare nemo possit (haec quippe est singularis sacrorum codicum praerogativa), non tamen hinc inferre licet, eos mala fide, aut temere, aut leviter conscriptos fuisse; immo vero certum est martyrologia a viris gravibus, ex antiquioribus monumentis et peculiarium ecclesiarum calendariis collecta fuisse: quae quum ab episcopis approbata fuissent, publice in ecclesiasticis conventibus lecta fuerunt; ut si omnium sanctorum festivitates celebrari non possent, eorum saltem aliqua commemoratio fieret, tum in tesseram communionis, quae inter ecclesias catholicas haberi debet: tum ut ea ratione aliquis saltem cultus exteris martyribus exhiberetur. Ceterum falso confictas martyrum historias igni tradi iubent Trullani concilii patres can. 63. vetantque ne in ecclesia legantur: eos autem qui eas admitterent, anathemati subiiciunt.“ Quod ostendit quanta cautione ac religione nomen alicuius a maioribus nostris in album martyrum referretur, nec cuivis ita referre pro libito licuisse. Editus est ea de re canon secundus concilii I. carthaginensis sub Grato, tempore Iulii papae. Nec latet quempiam, Lucillam factiosam illam feminam, quae schismati Donatistarum initium praebuit, quod homini cuidam mortuo, *etsi martyri, sed necdum vindicato,* aliquos honores exhibuisset, ab ecclesiae ministris *correptam* fuisse[2]. Adeo certum est, ut alia multa, quae proferri possent, argumenta praetermittam, sollicitos semper fuisse ecclesiarum rectores, ne quis temere martyrum numero adscriberetur.

33. Verum ut ad Tertullianum, Eusebium, Epiphanium, Theodoretum, et alios quos in caussae suae defensionem citat Dodwellus, pedem referamus; illi quidem Irenaeum nusquam appellant martyrem: sed nihil aliud ad summum ex eorum silentio colligi potest, nisi quod ad eorum notitiam acta martyrii non pervenerint, aut martyrem fuisse nescierint.

---

1) Act. Mart. sinc. et sel. Praef. §. 3. fi. 2) Optat. l. I.

Ex eo vero quod ad Tertulliani, Eusebii, Epiphanii et aliorum quorundam orientalium scriptorum notitiam martyris alicuius occidentalis acta non pervenerint, martyrem fuisse confidenter negare a ratione prorsus alienum videtur. Ut enim sic inferri iure possit, supponatur necesse est, martyres omnes occidentales iis apprime cognitos fuisse, nec ullam eos latere potuisse martyrii historiam: quod quam absurdum sit, nemo non videt. Et si quidem iis in regionibus, vel non procul ab iis passus fuisset Irenaeus, in quibus vitam egere scriptores laudati, quidpiam ponderis habere posset argumentum ab eorum silentio repetitum. Sed quod martyrem fuisse nescierunt episcopum, qui in remotissimis Occidentis partibus, et in ecclesia nascente, necdum magni nominis, aut longe lateque diffusa, sanguinem fuderit, non est quod adeo miremur. Certe martyres fuisse Saturninum Tolosanum, Dionysium Parisinum episcopum, cum sociis Rustico et Eleutherio, Patroclum Trecensem, Fructuosum Tarraconensem, et alios complures, qui varias Occidentis partes sanguine suo purpurarunt, adeo constat, ut ne ii quidem inficias ierint quos acrius exagitat martyrum numerum contrahendi prurigo. Illorum autem mentionem frustra requiras apud Eusebium, Epiphanium, Theodoretum et alios rerum orientalium scriptores. Sed ut caussae iugulum propius adhuc petam, Eusebius [1]), cuius silentium adeo urget Dodwellus, Hippolyti non semel meminit, catalogum eius operum texit, episcopum fuisse dicit; martyrem nuspiam. Martyrio tamen vitam finiisse certissimum esse debet vel ipsi Dodwello: nam in iis ipsis, quae profert Theodoreti [2]) adversus Irenaei martyrium locis, martyr appellatur. Appellatur et ab Hieronymo [3]) non semel. Quid iam respondere posset Dodwellus, si quis martyrem fuisse Hippolytum negans, verba eius in ipsum retorquens diceret: non id procul dubio taciturum Eusebium, si vere nosset; nec ignoraturum, si qua reperisset illius martyrii monumenta, in sua martyrum collectione inserenda? Nihil aliud, si saperet, respondendum occurreret, nisi istud: Eusebium quidem non nosse Hippolytum martyrem fuisse, nec reperisse illius martyrii monumenta; ipsius tamen silentium praeponderare nec posse, nec debere disertis aliorum veterum testimoniis, qui martyrem fuisse asseverant. Boni ergo consulat, si eadem reponentes contendamus, diserta Hieronymi, Eusebio supparis, Epiphanio coaevi, Theodoreto et Cyrillo Alexandrino antiquioris; auctoris Quaestionum et Responsionum ad orthodoxos, qui ad posteriorum aetatem accessit; Gregorii Turonensis aliorumque rerum occidentalium scriptorum testimonia, longe maioris esse ponderis, Eusebii ceterorumque Orientalium silentio. Certe si regula est omnium gentium consensione firmata, in rebus historicis patrios testes prae exteris audiendos esse: tum potissimum, aut nuspiam valere debet, quum illi loquuntur, isti tacent. Ecquis enim sobrius sibi persuadeat, historica regionis alicuius monumenta exteris notiora esse posse, quam incolis ipsis? An ferret vir clariss. Italum quia [sic! fortasse *qui*] tantam sibi rerum britannicarum scientiam arrogaret, quantam Angli ipsi; vel contenderet hos aliis non instructos esse monumentis, in iis quae ad rerum anglicarum historiam attinent, quam Italos?

---

1) Euseb. l. VI. c. 20. 22. 2) Theodoret. Dial. I. 2. 3. 3) Hier. Prol. in Matth. et Ep. II. al. 125. To. II. no. edit.

34. Argumenti vim sensit Dodwellus; ne tamen victus succumberet. auctoris Quaestionum ad orthodoxos, Hieronymi et Gregorii Turonensis testimoniorum fidem infirmare nititur. *Certum est,* ait, *auctorem Quaestionum ad orthodoxos, quicunque tandem is fuerit, recepti in imperio christianismi temporibus esse iuniorem: ut proinde in caussis historicis, etiam quarti quintive saeculi, non sit, nisi interposito genuinorum auctorum testimonio, tuto audiendus.* Egregiam certe responsionem! quae id habet commodi, ut molestam veterum quorumlibet, si de trium priorum saeculorum rebus testimonium ferant, auctoritatem ab imis fundamentis facile succutiat. Ergone ii duntaxat tuto audiendi, qui recepti in imperio christianismi temporibus aut antiquiores, aut saltem aequales exstitere; et alii omnes quarti desinentis, vel quinti saeculi auctores reiiciendi? Si ita sit, cur in caussae suae patrocinium adducit Dodwellus Epiphanium, Theodoretum, Augustinum et Cyrillum Alexandrinum? Omnes quippe recepti in imperio christianismi temporibus iuniores fuerunt. Quas aliis imponere vult leges, adeo sensui communi adversantur, ut ne ipse quidem iugum ferre possit. Si quidem auctor saeculi quinti, scriptoribus quarti negantibus, quidpiam affirmaret; ille, fateor, tuto audiendus non esset: sed si ille tuto audiendus non sit, dum his tacentibus aliquid affirmat, quod alii ante et post eum affirmarunt, et ii quidem quibus perspecta et explorata magis esse debuerunt rei monumenta, antiquandae sunt communes historiae leges.

35. Nec felicius Dodwello cedunt ii, quibus Hieronymum concutere molitur, conatus. *Vereor,* ait, *ne* quod apud eum de martyrio Irenaei legitur, *e margine (quod saepe evenire solebat) a studioso aliquo recentiore notatum, in textum irrepserit.* Sic sagacissimi viri in salebra nunquam haerent. Si quid apud auctores molestum occurrat, quod facile detorqueri non possit; in ceteris fidentiori, hic timidiori animo, verentur ne e margine in textum irrepserit. Sed quis hic pertimescendi locus? Ecce enim, in omnibus cum editis, tum MSS. codd. Hieronymus in cap. 64. Esaiae, Irenaeum diserte appellat episcopum et martyrem: haec ne minimum quidem repugnant antecedentibus et consequentibus, sensum non perturbant, nec orationis seriem abrumpunt; certissima textus sinceri nec interpolati argumenta. Veretur tamen Dodwellus ne verba haec, *et martyr,* e margine in textum irrepserint: immo parum abest quin excusso metu fidenter pronuntiet: *adeo haec non scripsisse Hieronymum, ut ne quidem scribere potuerit.* Cur ita? Quia *si martyrem Irenaeum nosset Hieronymus, cur, quaeso, nullam habemus in Catalogo, ubi exspectanda erat, martyrii vel levissimam mentionem? Cur aliis, quoties testem adducit, ornat encomiis, praetermisso illo martyrii omnium dignissimo?* Hoc Dodwelli argumentum, quod in ipsum auctoris caput facile retorserit alius quispiam Dodwelliano more pavidus. Vereor, inquiet ille, ut Irenaei martyrium e Catalogi textu librariorum negligentia, quod saepe evenire solebat, exciderit: sunt enim alia quae merito faciant, ut suspicemur verba illa, *et martyr,* adeo non omisisse Hieronymum, ut ne quidem omittere potuerit. Ecquis sibi persuadeat, eum, cui martyrem fuisse Irenaeum certissime constitisse patet ex Commentariis in Esaiam, nullam in Catalogo, ubi exspectanda erat, martyrii vel levissimam fecisse mentionem? etc. Pares utrinque timendi rationes quum sint, vel metum

suum inanem, vel alterius gravem esse fateatur Dodwellus necesse est. Certe Hippolytum martyrem fuisse, et ab Hieronymo martyrem agnitum et appellatum fuisse, negare nec potest, nec audet. Hieronymus tamen, qui in sua ad Damasum epistola scripta ante annum 384. ut probat eruditus Martianaeus noster in suis in Tomum II. Hieronymianae editionis Prolegomenis, dudum antequam Catalogus ederetur, Hippolytum martyrem appellaverat, appellavit et postea quum in Matthaeum praefaretur; nullam in Catalogo, ubi exspectanda erat, martyrii vel levissimam iniicit mentionem. An ergo hinc inferre liceat, id quod de Hippolyti martyrio legitur tum in citata ad Damasum epistola, tum in prologo in Matthaeum, e margine in textum irrepsisse, haecque adeo non scripsisse Hieronymum, ut ne quidem scribere potuerit? Inferat Dodwellus, si lubet, sed alius nemo. Scripta quae ab illustribus viris in lucem emissa fuissent, accurate recensere Hieronymo animus erat, sed non eorum gesta. Nihil proinde ex silentio Catalogi contra Irenaei martyrium colligi potest, quod non et contra Hippolyti martyrium meliori iure colligatur. Sed etsi martyrium Irenaei, dum Catalogum scriberet Hieronymus, prudens omiserit, vel tunc nescierit; dispendium resarcivit iam forte doctior factus, quum lectis martyrii monumentis, Esaiae prophetiam exposuit. Quos enim in eam edidit commentarios, viginti circiter annis post scriptum Catalogum editi sunt. Hic quippe scriptus est, si Hieronymo ipsi credimus, *anno Theodosii principis decimo quarto,* Christi 392. illi vero *annis triginta* postquam *Constantinopoli apud virum eloquentissimum Gregorium Nazianzenum, tunc eiusdem urbis episcopum, sanctarum Scripturarum studiis eruditus fuisset:* ac proinde circiter annum Christi 410. Nam Gregorius Nazianzenus Constantinopolitanam regebat ecclesiam anno 380. et 381.

36. Postremus e tribus Irenaei martyrii testibus a Dodwello exagitatis superest Gregorius Turonensis: cui, quia ceteris eo molestior videtur, quo trita de verbis e margine in textum temere coniectis fabula decantari hic non potest, ut auctoritatem omnem ac fidem deroget, suam omnem coniecturalem industriam confert. Contendit Gregorium Turonensem ita Irenaeum martyrem credidisse, ut non alia quam Lugdunensium Viennensiumque persecutione, qua coronatus est Pothinus, et illum quoque coronatum crediderit. Unde vero tam immanem errorem hauserit Gregorius, a Dodwello si quaeras; respondebit, ex eodem fonte hausisse, ex quo imperite e latinis Eusebii Ruffiniani verbis numerum XLVIII martyrum, quos persecutio lugdunensis caelo transmiserit, collegerunt recentiores martyrologi, coniectis temere in censum quaecunque occurrebant in Viennensium Lugdunensiumque epistolis, nominibus. Qua quidem temeritate factum est, ait, ut Zacharias presbyter in martyrum numerum relatus sit. *Πρεσβύτην* nempe *Ζαχαρίαν, presbyterum Zachariam* verterat Ruffinus, non animadvertens de Zacharia Ioannis baptistae patre, non de alio nescio quo, qui martyr fuerit, Zacharia presbytero locutos Viennenses atque Lugdunenses. Simili errore, addit Dodwellus, Irenaeum martyribus accensuit Gregorius, quod in eadem persecutionis historia Irenaei mentionem reperisset in epistola martyrum ad Eleutherum. Erant enim praeterea in eadem epistola, quae a lectoribus, quales illi erant impostores, parum attentis possent in eam sen-

tentiam intelligi. Irenaeum martyres *ἀδελφὸν καὶ κοινωνὸν* appellant. Proclive erat, ut eam *κοινωνίαν* de tolerandis, Christi caussa, passionibus intelligerent, qui novos eruendi martyres quaslibet occasiones avide captarent. Et quamvis sanguinem pro Christo non fuderit Irenaeus, ea tamen *παθημάτων κοινωνία, passionum communio* sufficere potuit ad titulum martyrii, quo sensu vocem illam intelligebant illius aevi veteres. Sic omnino Dodwellus, semper sibi similis, ingentemque, quo catholica gloriatur ecclesia, martyrum numerum arietare frivolis coniecturis studens: licet eam ob rem sic a Ruinartio nostro dudum exceptus fuerit, ut primo congressu fractus victusque cesserit.

37. Ille vero plura hic supponit, quae cum recta ratione e diametro pugnant. Ac primo quidem inane commentum est, quod asserit, numerum XLVIII martyrum e latinis Eusebii Ruffiniani collectum a recentioribus, ut vocat, martyrologis fuisse. Qui enim ii ex Ruffiniana Eusebii interpretatione eum numerum colligere potuerunt, cuius nec vola, nec vestigium ibidem apparet? Paullo liberior sit Ruffiniana interpretatio; alia tamen lugdunensium martyrum nomina, aliumve numerum non exhibet, quam Christophorsoniana, Valesiana et aliae. Ex illa proinde, quascunque rationes ducat Dodwellus, aut alius quivis, geminato etiam numero, aut temere coniectis in censum quaecunque occurrerint nominibus, XLVIII nunquam eruet. Hallucinatus quidem Ruffinus Zachariam, Ioannis baptistae patrem, presbyterum christianum perperam arbitratus est; sed hunc martyrem fuisse ne verbo quidem dixit. Qui ergo designato Zachariae presbyteri supplicio securi percussum asserunt, et XLVII lugdunensibus martyribus adiungunt, Gregorius Turonensis, Ado, Notkerus et alii; necesse est et Zachariae illius, quem presbyterum nuncupant, martyrium, et XLVII sociorum nomina ac numerum aliunde collegerint, quam ex Ruffiniana Lugdunensium et Viennensium epistolarum interpretatione. Unde vero, nisi ex ipsis epistolis, quarum non Eusebiana modo fragmenta, sed et integra exemplaria legerant? In iis quippe accurate recensita fuisse et martyrum nomina, et varia quibus interiere suppliciorum genera, certum est ex Eusebio. *Quid opus est,* inquit, *expressum in supradicta epistola catalogum martyrum hic recensere, quorum alii securi percussi, alii feris obiecti, alii in carcere exanimati sunt?* Atqui laudati auctores non tantum martyrum catalogum recensent, sed etiam qui securi percussi, qui feris obiecti, qui in carcere exanimati sunt, accurate distinguunt, et eodem prorsus modo et ordine, atque epistolas fecisse narrat Eusebius. Ut vel caecis ipsis hinc appareat, ex eo solo fonte, non ex Ruffino, apud quem ea frustra requiras, manare potuisse, quae de martyrum nominibus et suppliciis referunt illi.

38. Graviter quidem in iis omnibus offendit Dodwellus; sed longe gravius in eo, quod confidenter asseverat, Gregorium Turonensem *non alia quam Lugdunensium illa Viennensiumque persecutione, qua coronatus est Pothinus, et nostrum quoque coronatum credidisse Irenaeum.* Si Gregorium usquam legerit, caligantibus oculis legerit. Is enim eam persecutionem quae Pothinum absumsit, ab ea qua coronatus est Irenaeus, clarius secernere non poterat. *In Galliis,* ait, *multi pro Christi nomine sunt per martyrium gemmis caelestibus coronati, quorum passionum historiae apud nos fideliter usque hodie retinentur. Ex quibus et ille*

*primus lugdunensis ecclesiae Photinus* (sic scribit) *episcopus fuit, qui plenus dierum, diversis affectus suppliciis, pro Christi nomine passus est. Beatissimus vero Irenaeus huius successor martyris, qui a beato Polycarpo ad hanc urbem directus est, admirabili virtute enituit: qui in modici temporis spatio, praedicatione sua maxime in integro civitatem reddidit christianam. Sed veniente persecutione, talia ibidem diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Christianorum ob confessionem dominici nominis est iugulata, ut per plateas flumina currerent de sanguine christiano: quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitae conscripsit. Beatum Irenaeum diversis in sua carnifex praesentia poenis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit*[1]). Nec eo loci duntaxat ita loquitur Gregorius, sed et alibi, semper sibi constans, post recensita XLVIII martyrum nomina et supplicia, postremumque omnium memoratum Pothinum, paucis interiectis de eorum reliquiis et sepultura, subiungit: *Igitur martyrio consummatus gloriosus Photinus, qui lugdunensi praefuit urbi sacerdos, per certaminis nobilis meritum invectus est caelo. Cui et merito et sanctitate condignus Irenaeus successit episcopus, per martyrium et ipse finitus*[2]). Clarissima haec, nec Dodwelli coniecturarum nebulis usquam obscuranda. In ea persecutione, qua *multi in Galliis pro Christi nomine sunt per martyrium coronati, lugdunensis episcopus Photinus passus est. Beatissimum vero Irenaeum huius successorem martyris* factum fuisse tradit Gregorius. Qui igitur credere potuit eadem persecutione, quae si Lugduni multos dies, non certe menses efferbuit, coronatum utrumque fuisse? Nisi forte fingat Dodwellus, eam fuisse Gregorii sententiam, Irenaeum paucis admodum diebus lugdunensem ecclesiam rexisse. At ita sentire non potuit Gregorius, qui Irenaeum asserit tam naviter pastorali functum officio, ut *in modici temporis spatio, praedicatione sua maxime in integro civitatem reddiderit christianam.* Tantum igitur temporis spatium Pothino superstitem fuisse Irenaeum existimavit, quantum saltem necessarium erat ut illata per primam persecutionem ecclesiae lugdunensi dispendia resarciret. Dum vero haec ageret Irenaeus, *veniens persecutio,* addit Gregorius, quae tot et tantorum martyrum sanguine Lugduni plateas inundavit, ut nec nomina, nec numerus colligi potuerit, sanctissimum occupat episcopum, ac *Christo Domino per martyrium dedicat.* An clarius exprimi et designari potuisset nova persecutio, a priori et tempore et circumstantiis procul diversa? In priori *tantam multitudinem Christianorum ob confessionem dominici nominis Lugduni iugulatam esse, ut per plateas flumina currerent de sanguine christiano,* nullibi legimus: sed nec scribere unquam potuit Gregorius, se *nec numerum, nec nomina martyrum,* qui in priori passi sunt Lugduni, *colligere* potuisse; qui alibi et numerum et nomina tam accurate collegit, ut recenseat, et quo quisque supplicii genere affectus sit referre non omittat. Haec Dodwello legenda erant, aut si quae fides, dissimulanda non fuerant. Id si fecisset, nunquam certe commisisset, ut scripsisset, proclive Gregorio Turonensi fuisse Irenaeum inter martyres lugdunenses recensere, quod in

1) Greg. Tur. lib. I. Hist. Fr. c. 26. 27.

2) Greg. Tur. lib. I. De Glor. Mart. c. 49. 50. p. 779. 780.

eadem persecutionis historia Irenaei mentionem reperisset in epistola martyrum ad Eleutherum: et quidem eo magis, quo Irenaeum martyres ἀδελφὸν et κοινωνὸν appellant. Itane, quaeso, plumbeus et hebes exstiterit Gregorius, ut in lugdunensium martyrum historiis, quas apud suam ceterasque gallicanas ecclesias *fideliter usque hodie retineri* dicit; et in iis tum cleri, tum lugdunensium et viennensium martyrum epistolis, quas legisse eum fatetur Dodwellus, ea distinguere non potuerit, quae vel londinensium baiulorum aut nautarum stupidissimus quisque nunquam permisceret? Ecce, martyres in sua ad Eleutherum epistola scribunt Irenaeum Romam se mittere, qui litteras eorum perferat; hunc profecturum pontifici commendant, debitisque ornant encomiis; hunc fratrem laborumque consortem vocant, quem Christianum et presbyterum esse, martyresque in carcere detentos consilio, monitis, eleemosynis, pro virili sua, non certe citra capitis discrimen, sublevasse constabat; et Gregorius imprudens hinc arrepta turpissimae hallucinationis occasione, eum ipsum quem itineri sese committentem, aut mox commissurum legebat, inter illos recensuerit, qui in ea persecutione, quae delegationi ansam praebuit, vitam pro Christo profuderint? Quis credat?

39. Sed, inquit Dodwellus, descripto Irenaei martyrio statim addit Gregorius: *Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vettium Epagatum.* Constat autem, illos XLVIII martyres, quorum primus fuerit Vettius Epagatus, non in alia persecutione passos fuisse, quam illa Lugdunensium Viennensiumque, qua coronatus est Pothinus. Si ergo post Irenaeum passos fuisse crediderit Gregorius; illum in eadem persecutione coronatum fuisse existimaverit necesse est. Ita quidem scriptum legi in hodierno Gregorii textu non diffiteor. Sed fidentior hic evasit Dodwellus. Quin hic contigisse vereatur, quod supra Hieronymiano textui accidisse inanis suadebat timor; ne videlicet mox citata verba e margine (quod saepe evenire solet) a studioso aliquo recentiore e libro I. de Gloria martyrum collecta, in textum, sed incommodo loco irrepserint, vel ab imperito aliquo aut festinante scriba loco perperam mota, in capitis finem male translata fuerint? Quin addat, esse alioqui alia quae merito faciant, ut suspicemur, verba illa adeo non scripsisse Gregorium, ut ne quidem scribere potuerit? Fortasse non abs re veritus suspicatusve fuisset. Quomodo enim fieri potuit, ut is qui lugdunensium ac viennensium martyrum *passionum historias* in ipsis fontibus legerat, et apud Gallos fideliter ad suam usque aetatem retineri dicit; qui Irenaeum Pothino, quem XLVIII martyribus alibi annumerat, successisse scribit, diuque post eum, et in alia longe diversa persecutione martyrium subiisse diserte asserit; sui ipsius eo usque oblitum fuisse, ut ipsos XLVIII martyres, e quorum numero Pothinus Irenaei decessor erat, post hunc coronatos esse velit? Hoc rectae rationi tam immaniter adversatur, ut gravissimo, qualis erat Gregorius, scriptori tribui nullo modo possit. Certe male interpolatum fuisse textum legitima, si quae unquam, suspicio est, dum ea apud auctorem aliquem leguntur, quae ab eius sententia aliunde nota abhorrent, clarissimisque ac perspicuis eiusdem verbis aperte repugnant; quod hic occurrit. Quisquis enim aequus rerum aestimator, sepositis tantisper omnibus praeiudiciis, posteriora haec capitis XXVII. (no. edit.) verba: *Post hunc*

*et quadraginta octo martyres etc.* cum prioribus, et iis quae lib. I. de Gloria mart. cap. 49. et 50. leguntur, conferre voluerit, nulla ratione conciliare poterit. Haud spernanda proinde eorum coniectura, qui ea quae de posterioribus istis martyribus apud Gregorium leguntur, perperam translocata esse censentes, iungenda esse opinantur cum iis quae initio capitis scribuntur de Pothino, in hunc modum: *Ex quibus et ille primus lugdunensis ecclesiae Pothinus episcopus fuit, qui plenus dierum, diversis affectus suppliciis, pro Christi nomine passus est. Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vettium Epagatum. Beatissimus vero Irenaeus huius successor martyris etc.* Sic coniicit is qui novam Leonis Magni operum editionem adornavit vir clarissimus: at quod idem resecandum vellet totum capitis finem, ab his verbis: *Beatissimus vero Irenaeus etc.* eo quod totum ipsum caput in MSS. quibusdam codicibus desit, in eius sententiam concedere non possum. Ne tamen actum agam, legat is, quem ea de re scrupulus incesserit, praefationem novae Gregorii Turonensis editioni praefixam, art. 3. in qua huiusmodi scrupulos facile, pro ea qua praestabat eruditione, exemit noster piae memoriae Theodericus Ruinart. Sed utut sit de proposita modo coniectura, esto Gregorius ea scripserit quae de XLVIII martyribus post Irenaei martyrium leguntur; memoriae lapsus erit, et hic gravis quidem. An vero quia memoria lapsus est in aliquo scriptor aliquis, huic affingenda statim aliena sententia quam ipse diserte respuit? An quia in capitis fine paucula quaedam et intricata verba subtexuit Gregorius, alia quae perspicua sunt et aperta, ex obscuris illis explicanda, et ad ea, invito ac reluctante auctore, violenter detorquenda? Si ita sit, novas critices regulas, veteribus antiquatis statuat Dodwellus.

40. Hactenus dicta demonstrant, eam iam a saeculo quinto toto orbe invaluisse sententiam, Irenaeum pro christiana fide dimicantem necatum fuisse, eamque haud parum tutis niti fundamentis, quae non nisi futilibus argumentis, frivolisque coniecturis peti possit. Martyrii huius memoriae diem 28. Iunii solemnem consecrant Latini omnes, Graeci vero 23. Augusti. Corpus eius Gregorii Turonensis[1]) aetate miraculis celeberrimum *in crypta basilicae beati Ioannis sub altari sepultum* quiescebat; *ab uno quidem latere Epipodium, ab alio vero Alexandrum martyrem tumulatum habens.* Sed Calvinistae anno 1562. capto Lugduno, amenti furore perciti s. martyris sepulcrum foede violaverunt; ossibusque dissipatis, capitis cranium, postquam diutius ludibrio fuit, in media platea turpiter proiectum tamdiu iacuit, donec hinc ereptum hodie Lugduni religiose asservatur.

## ARTICULUS SECUNDUS.

### DE IRENAEI LIBRIS QUINQUE ADVERSUS HAERESES.

41. Iis, quo potuimus studio, collectis et explicatis quae ad Irenaei nostri vitam et gesta pertinent, operae pretium est de scriptis, quam accurate fieri poterit, disserere. Plura reliquit vir apostolicus ingenii, pietatis ac zeli, quo pro tuenda catholica fide fervebat, monimenta.

---

1) Greg. Tur. lib. I. de Glor. Mart. c. 50.

Sed nullum antiquis omnibus maiori in pretio, saepiusque ab iis citatum fuit, quam eximium illud opus in quinque libros divisum, quod adversus Gnosticorum haereses elucubravit, quodque solum a temporum edacitate tutum hactenus mansit. Primum hunc Irenaei fetum esse vulgata opinio est; nam ipse in praefatione libri primi testatur, se scribendi usu exercitatum non esse, nec dicendi artem coluisse; quod hominem arguit qui nihil aut pauca in lucem adhuc emiserit. Colligi tamen cum cl. Grabio in prolegomenis posse videtur ex lib. III. cap. 7. n. 1. quidpiam aliud antea scripsisse Irenaeum. Ait enim, se *ex multis et alibi ostendisse* Pauli consuetudinem esse hyperbatis uti. De eo autem frequenti Paulinorum hyperbatorum usu ne verbo quidem tractat in duobus praecedentibus libris, immo nec in sequentibus. Quempiam igitur alium tractatum prius edidisse videtur, in quo de his ex professo egerit.

42. Scribendi vero dicti operis contra haereses duplex caussa fuit [1]). Altera ut morem gereret amico cuidam, qui precibus cum eo egerat, ut abstrusa Valentini discipulorum mysteria, necdum a quoquam satis explicata, manifesta sibi faceret, ac simul arma ministraret, quibus haec errorum portenta confoderentur. Quis fuerit amicus ille, tacente Irenaeo, dici non potest. Graecum tamen hominem fuisse ex eo coniicio, quod graece scripserit Irenaeus, ut inferius probabo; alias latine scripturus, si in Latini gratiam scripsisset. Adde quod graecis regionibus longe infestior, quam latinis semper fuerit Valentini ceterorumque Gnosticorum lues. Episcopum etiam fuisse suspicor, aut aliquem in clero conspicuum, qui plebem curae suae concreditam haberet. Huc saltem trahi posse videtur quod ait Irenaeus, ideo se morem amico gessisse, ut et ipse quoque *portentuosissima et altissima mysteria cognoscens, ea omnibus his qui cum eo erant, πᾶσι τοῖς μετὰ σοῦ, manifesta faceret, et praeciperet eis observare se a profundo insensationis et eius quae est in Deum blasphemationis.* Hinc postea eundem monet, ut pro ea qua valet eruditione, *quae invalide relata sunt, potenter asserat iis qui secum sunt; subministrationemque sibi datam efficaciter reliquis ministret, secundum gratiam quae ipsi a Domino data est: ut iam non abstrahantur homines a Valentinianorum suadela* [2]). Et in praefatione libri IV. spondet se amico *undique* ministraturum *occasiones ad confutandos omnes haereticos, ut eos omnimodo retusos non longius sinat in erroris procidere profundum, neque ignorantiae praefocari pelago; sed convertens eos in veritatis portum, faciat suam percipere salutem.* Quae vix in alium quam in episcopum conveniunt, qui scribendi procurationem, ut lib. II. cap. 17. n. 1. loquitur auctor noster, amico suo Irenaeo crediderit. Sunt qui amicum illum putent fuisse Turibium Toletanum episcopum, Patruini cuiusdam successorem; auctoritate freti Pseudo-Dextri, ad ann. Christi 185. istud asseverantis: sed nulla huic fabulatori fides. Altera scribendi caussa fuit, ut Marcosiorum haeresi, valentinianae germini, quae in Celticam seu *Rhodanenses regiones* clam irruperat [3]), occurreret, malumque in ipso ortu suffocaret. Eo periculosius erat, quo maiores mulierum praesertim cupiditati et curiositati illecebras obiiciebat, difficiliusque imperitis erat oves a lupis discernere; quum illarum vocem et

1) Iren. Praef. lib. I. 2) Ibid. 3) Iren. lib. I. c. 13. n. 3.

pellem passim aemularentur. *Maxime enim circa mulieres vacabant* veteratores illi, circa *ditissimas* potissimum, quarum non paucas iam seduxerant, vana prophetiae sublimiorisque scientiae spe delusas [1]). Veritus ergo sanctissimus vir, *ne forte et cum suo delicto abriperetur* sexus suapte natura imbecillior, ac innata sibi indole curiosior, et cum eo et per eum *simpliciores quidam quasi oves a lupis; ignorantes eos, propter exterius ovilis pellis superindumentum, a quibus cavere denuntiavit nobis Dominus, similia quidem nobis loquentes, dissimilia vero sentientes; necessarium duxit* larvam personatis ovibus detrahere, ut retecta lupina facies horrorem veris incuteret [2]).

**43.** Arduum quidem opus ab Irenaeo susceptum, quod tentaverant hactenus plures, sed parum feliciter [3]). Vel enim indiligentius ei incumbentes, vel labore fracti, vel ingenii acie destituti, *portentosissima et altissima* iniquitatis *mysteria* pervadere non potuerant; haeserant fere in ipso limine. *Eum*, inquit ille, *qui velit* haereticos *convertere, oportet diligenter scire regulas, sive argumenta ipsorum. Nec enim possibile est alicui curare quosdam male habentes, qui ignorat passionem eorum qui male valent. Quapropter hi qui ante nos fuerunt, et quidem multo nobis meliores, non tamen satis potuerunt contradicere his qui sunt a Valentino, quia ignorabant regulam ipsorum* [4]). Nec mirum: obscurissima erat, iisque solis pervia, quibus ea ingenii acies, ut ancipiti verborum cortice tectum errorem deprehendere possent. Irenaeus vero ad id operis accessit ea diligentia, sagacitate, dogmatum haereticorum notitia ceterisque dotibus instructus, quibus illud ad exitum feliciter perduceret. Nam perquisitis Valentini discipulorum commentariis ac libris, eos accurate evolvit, et cum nonnullis eorum pedem contulit [5]), tantumque improbo labore et indefesso studio effecit, ut dissipatis tenebris, quas artificio simulationis eruditi homines, pestiferae sententiae offuderant, ut incautos deciperet, eam perceperit, perceptamque demum in lucem protulerit. Satis erat ad illam funditus evertendam. Nam, ut ipse ait, amicum alloquens, *adversus eos victoria est sententiae eorum manifestatio. Quapropter conati sumus nos universum male compositae vulpeculae huius corpusculum in medium producere, et per te facere manifestum. Iam enim non multis opus erit sermonibus ad evertendam doctrinam eorum, manifestam omnibus factam* [6]). Quod egregia similitudine illustrat. *Quemadmodum bestiae alicuius in silva absconditae, et inde impetum facientis, et multos vastantis, qui segregat et denudat silvam, et ad visionem adduxit ipsam feram, iam non elaboravit ad capiendam, videntes quoniam ea fera fera est: ipsis enim adest videre et cavere impetus eius, et iaculari undique, et vulnerare et interficere vastatricem illam bestiam. Sic et nobis, quum in manifestum redegerimus eorum abscondita et apud se tacita mysteria, iam non erit necessarium multis destruere eorum sententiam.* His tamen non contentus s. doctor eam fusiori stilo exagitavit, penitusque subvertit. Oppressit vero argumentis undequaque conquisitis, ac petitis sive a ratione ipsa, sive a divina auctoritate: eo successu cui satis pro merito plaudere se non posse putarunt veteres, putant et re-

---

1) Ibid. n. 3. 2) Praef. lib. I. 3) Ibid. 4) Praf. lib. IV. 5) Praef. lib. I.
6) Lib. I. cap. ult. n. 4.

centiores, quicunque Irenaeum ea qua par est animi attentione atque aequitate legunt. Ubique enim suspiciunt hominem ingenio praestanti atque eruditione perfecta, Scripturarum sacrarum scientia ac venerandae traditionis notitia nulli secundum, *virum*, ut ait Epiphanius[1]), *omnino Spiritus sancti donis instructissimum, ac caelestibus ornamentis, ut ita dixerim, ad certamen perunctum, qui sincerae fidei ac scientiae praesidiis omnia haereticorum prostravit, evertitque mendacia:* uno verbo, virum apostolicum, apostolorum spiritu, fide et caritate plenum, qui quos ex ipsis paene fontibus hauserat puros sacrae doctrinae latices, puros in scriptis effudit: et quidem ea copia, ut mirum sit tot et tanta, tamque multiplici eruditione conspersa, non adeo magno volumine comprehendi potuisse.

44. Accidit tamen, fateor, ut dum sententias premit Irenaeus, obscurus interdum evadat. Sed sic a natura comparata sunt ingenia fecunda: quum parere festinant quod ubertim animo concepere, verba conceptibus saepe non respondent. Accedit altera obscuritatis caussa, eaque fere praecipua, rerum videlicet, de quibus disserebat, difficultas et sublimitas. Totus est in rimandis Gnosticorum arcanis, reconditioribusque eorum sensibus eruendis; totus est in dissipandis vanissimis quibusque luxuriantium et captiosissimorum ingeniorum argutiis, rebusque divinis explicandis; quo nihil abstrusius et sublimius cogitari potest. Vix autem fieri poterat, ut qui versabatur in eiusmodi salebrosis argumentis, a nullo hactenus nisi parum feliciter tentatis, ea sic pertractaret, quin lectoribus insuetis laborem crearet ipsa argumenti novitas, reique innata difficultas. Ut nihil hic dicam de barbara latina interpretatione, quae perspicuis ex se sententiis densissimas saepe saepius offundit tenebras, imperiti interpretis, non auctoris ipsius, vitio. Si quis tamen libri primi spinis haudquaquam deterritus, eum accurate legerit, ibique exposita Gnosticorum dogmata attente meditatus fuerit (difficultatem forte levabunt tum nostrae in hunc librum notae, tum ea quam in lucem emittimus de Gnosticorum hypothesi dissertatio), is huic constabit laboris fructus, ut fere nullum, aut longe minorem in evolvendis et intelligendis ceteris experiatur: immo ex sententiarum gravitate, argumentorum vi et efficacia, totque tamque praeclare dictorum sublimitate et pietate voluptatem non modicam, operae pretium habeat. Id ènim plures fallit, quod libri primi lectione, quod taedium pariat tot absurdissimorum dogmatum expositio, facile abstinere posse putantes, alios hoc omisso legere praefestinent: sicubi vero, quod saepe evenit, haereant, culpam in auctorem conferunt; quum tota penes ipsos sit. Ecqui libri polemici sensus planus ac facilis evadere possit ei, quem eorum, quos confutandos sibi suscepit auctor, sententiam et hypothesin delibare piguerit? Quum enim ad eam perpetuo alludat, iamque notam supponat; non mirum, si ipsa luce clariora verba totidem aenigmata lectoribus in hoc argumento peregrinis videantur. Quisquis Irenaeum assequi cupit, Irenaei vestigia premat, eiusque libros eo ordine, quo conscripti sunt, legat necesse est.

45. Ut enim in debellandis haereticis, adversus quos arma capessebat s. doctor, ordine procederet, necessarium sibi putavit, et merito

---

1) Epiph. Haer. XXXI. §. 33.

quidem, sententiam eorum accuratius quam antea fuerat, exponere. A Valentinianis autem exordium sumsit, et in id potissimum incubuit, ut eorum hypothesin maiori ceteris cura explicatam daret, tum quia ea erant amici sui vota, tum quia in eam haeresin, velut in sentinam, confluxerant aliarum omnium sordes: et ideo in hanc omnes fere vires convertit, ratus ea semel probe nota et prostrata, ceteras stare non posse. Quum vero inter Valentinianos omnes primas facile tenerent et assecla-rum numero, et indigesta dogmatum omnigenum male sibi cohaerentium farragine, et proiecta propugnantium audacia et temeritate Ptolemaitae et Marcosii, hique lugdunensem tractum, cui praeerat Irenaeus, infestare coepissent; in eorum explicanda hypothesi diutius immoratus est, utpote in quam tota belli moles incumbere debebat. Sed quia Valentiniani omnes callide dissimulatis probrosis avorum nominibus, illud Gnosticorum sibi superbius arrogabant; ut eorum impudentiam castigaret Irenaeus, ac simul haeresin ab radicibus imis convelleret, ostendit communem omnium parentem esse Simonem magum, illud impietatis monstrum potius quam hominem, a cuius vel nomine abhorrebant Christiani omnes; idque invicte demonstrat ex continua magi illius discipulorum ad Valentinianos usque successione, omniumque in iisdem dogmatibus corruptissimisque moribus consensione: cum hoc tantum discrimine, quod ad explicanda veterum commenta secum pugnantes posteriores, alia aliis absurdiora finxissent. *Quum sit igitur*, inquit [1]), *adversus omnes haereticos detectio atque convictio varia et multifaria, et nobis propositum est omnibus iis secundum ipsorum charactera contradicere; necessarium arbitrati sumus prius referre fontem et radicem eorum, uti sublimissimum ipsorum Bythum cognoscens, intelligas arborem, de qua defluxerunt tales fructus.* Tum explicata Simonis haeresi concludit, *a Simonianis falsi nominis scientiam accepisse initia, sicut ex ipsis assertionibus eorum adest discere* [2]). Et in fine libri primi, post recensita veterum Gnosticorum dogmata, addit: *A talibus matribus et patribus et proavis eos qui a Valentino sint, sicut ipsae sententiae et regulae ostendunt eos, necessarium fuit manifeste arguere, et in medium afferre dogmata ipsorum* [3]).

46. Eapropter quum per Valentinianorum latus Gnosticos omnes transfigere vellet, operi titulum inscripsit, *Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, detectio et eversio falso cognominatae agnitionis.* Id ipse conceptis verbis testatur in praefatione libri secundi: *In primo quidem libro, qui ante hunc est, arguentes falsi nominis agnitionem, ostendimus tibi, dilectissime, omne ab his qui sunt a Valentino, per multos et contrarios modos adinventum esse falsiloquium; etiam sententias exposuimus eorum qui priores exstiterunt etc.* In hoc autem *libro instruemus quae nobis apta sunt, et quae permittit tempus, et evertemus per magna capitula omnem regulam ipsorum. Quapropter quod sit detectio et eversio sententiae ipsorum, operis huius conscriptionem ita titulavimus.* Et in praefatione libri IV. *Hunc quartum librum, dilectissime, transmittens tibi operis quod est de detectione et eversione falsae cognitionis etc.* Et in eiusdem libri fine: *Reliquos igitur sermones Do-*

1) Iren. lib. I. c. 22. n. 2. 2) Cap. 23. 3) Cap. 31. n. 3.

*mini quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et expositionem epistolarum beati apostoli in altero libro disponentes, integrum tibi opus exprobrationis et eversionis falso cognominatae agnitionis, praestante Deo, praebebimus.* Denique in praefatione libri quinti, librum *hunc vocat librum quintum operis universi, quod est de traductione et eversione falso cognominatae agnitionis.* Hic *traductionem* dixit interpres, quod paullo ante *exprobrationem,* alibi vero *detectionem* vertit, quia vox *ἔλεγχος,* qua usus est Irenaeus, iis omnibus significatis gaudet: sed auctoris scopo magis congruit *detectio,* ut ex iis patet quae iam diximus. Quin igitur is sit genuinus librorum Irenaei titulus, quem modo dicebamus, quemque initio operis restituimus, dubitari non potest. Sub hoc titulo libros Irenaei citat Eusebius lib. v. Historiae cap. 7. *ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως;* citant et Andreas Caesariensis in Apocalypsin Serm. VI. cap. 18. Damascenus in Parallelis MSS. passim, Photius in Bibliotheca cod. 120. Oecumenius in II. epist. Petri 3. et in epistolam Iudae. Quin et vetustiores MSS. codd. ut Claromont. vetus ille Feuard. Vossii et Arundel. licet in fronte praefixam ferant recentiorem inscriptionem, *contra haereticos* vel *haereses;* veterem tamen retinent, dum exhibent argumenta capitum secundi et quarti libri. Sic enim habent: *Haec insunt in secundo libro redargutionis et eversionis falso cognominatae agnitionis. Haec sunt in* IV. *libro exprobrationis et eversionis falsae agnitionis.* Ex quibus evidenter demonstratur, eam esse inscriptionem quae legebatur in ipsis autographis, vel in prioribus codicibus, ex quibus descripti sunt posteriores; sed a recentioribus scribis brevitati studentibus male omissam. Omissioni vero occasionem dedisse videtur Eusebius ipse, qui Irenaei libros compendii caussa interdum vocat, *libros adversus haereses;* quem sic imitati sunt Cyrillus Hierosolymitanus, Hieronymus et alii plures cum veteres, tum recentiores, ut omisso prorsus genuino titulo (qui certe neutiquam omittendus fuerat), compendiosum istum solum retinuerint, et aliis retinendi ansam praebuerint. Photius vero, quem imitari satius esse duximus, quod utramque inscriptionem passim usitatam animadverteret, utramque proposuit retinuitque. Posteriori occasionem etiam dedisse videntur ea Irenaei verba, quae mox retulimus: *Quum sit igitur adversus omnes haereticos detectio atque convictio varia et multifaria, et nobis propositum est iis omnibus secundum ipsorum charactera contradicere etc.* Et ea quibus librum IV. claudit: *Et nos ipsos, et te ad contradictionem omnium haereticorum in quinque exercentes libris.* Et hinc in MSS. quibusdam codd., ut Vossii et Feuardentii, praefixus Irenaei libris legitur hic titulus: *contra omnes haereticos* vel *haereses.* Sed hunc titulum, qui apud recentiores obtinuit, libris suis nunquam praefixit Irenaeus: illum duntaxat, *ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως,* scripsit; isque ad auctoris scopum longe melius quadrat. Duo enim, ut ipse monet in librorum suorum praefationibus, praestanda sibi proponebat: alterum Valentinianorum Gnosticorumque omnium sententias hactenus abditas *ἐλέγχειν, detegere,* alterum eas *ἀνατρέπειν, evertere.* Prius quidem libro primo praestitit, in quo Valentinianorum Gnosticorumque omnium dogmata accurate recenset; posterius libris sequentibus. Et quidem libro secundo ea rationibus subvertit;

tertio Scripturas et traditionem adhibuit; quarto ex veteri Testamento praecipue disputavit; quinto ex reliquis doctrinis Domini nostri, et ex apostolicis epistolis, ut ipse in praefationibus facturum se spondet.

47. Quamvis quo tempore scripti sint dicti quinque libri, accurate definire difficillimum sit; a vero tamen haud procul discesserit, qui sub finem Eleutheri pontificatus, vel partim sub Eleuthero, partim sub Victore editos asseruerit. Et quidem librum primum ante annum 172. scribi non potuisse, manifestum est: nam in eo Tatiani et Encratitarum fit mentio [1]); qui, si Eusebii Chronico fides, anno 12. M. Aurelii, Christi vero 172. emerserunt: quamvis paullo citius erupisse probabile sit. Librum tertium Eleuthero iam ecclesiam regente prodiisse constat: in eo siquidem Irenaeus romanorum pontificum catalogum texens, hunc ad Eleutherum usque perducit, quem tum Romae sedisse perspicue dicit, *Νῦν δωδεκάτῳ τόπῳ τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατέχει κλῆρον Ἐλεύθερος, Nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet Eleutherus.* Eiusdem libri cap. 11. n. 8. satis aperte, tacito licet nomine, Montanistas perstringit; qui Irenaeo vix ante annum 177. noti esse potuerunt. Sed quod eum librum non nisi sub Eleutheri pontificatus finem scriptum esse demonstrare videtur, illud est, quod in eo meminerit Irenaeus Theodotionis interpretationis [2]). Hic enim, testibus Epiphanio [3]) et auctore Chronici Alexandrini, sacra Biblia vertit Commodo iam imperatore, Marullo (sic enim legendum puto, non Marcello) et Aeliano Coss. id est, anno Christi 184. Igitur post aliquot annos a publicata Theodotionis interpretatione scripserit Irenaeus necesse est, nec proinde procul ab anno 192. quo vita cessit Eleutherus, qui anno circiter 177. Ecclesiae regimen susceperat.

48. Nec hic moror Dodwelli coniecturas, qui ut citius quam dixi, scilicet circa annum Christi 177. scriptos Irenaei libros probet, contendit in dissertatione singulari de pontificum romanorum successione cap. 14. §. 17. ea quae apud Irenaeum de Theodotione leguntur, a priori eius exemplari *forte* abfuisse, ac postea ab ipso inserta fuisse. Sic coniectando, molestissimos quoscunque nodos facile secat vir subtilissimus. Sed pueris *forte* placeant eiusmodi nugae; quas certe adulti rideant. Aliam in suis in Irenaeum dissertationibus viam iniit. Ut id quocunque tandem modo assequatur, Theodotionis interpretationem Commodo imperatore antiquiorem esse, ac sub Marco Aurelio concinnatam fuisse; Chronici Alexandrini auctoritatem elevare conatur. Nempe, ait [4]), Chronici illius auctor tempus Theodotionis collegit ex Epiphanio *de ponderibus et mensuris,* cuius ratiocinia chronologica de Scripturarum interpretibus et sibi aegre constant, et sunt tamen, ubi constant, admodum vitiosa. Breve quidem effatum, quod Dodwelli solius auctoritate nititur, quae tamen nondum satis apud eruditos obtinuit, ut in talis magistri verba iuremus. Mirum certe, auctorem Chronici Alexandrini certam temporum epocham ex Epiphanio collegisse, quae nulla apud eum apparet. Neque enim, ipso fatente Dodwello, Consules designat Epiphanius, uti designat Chronici auctor. Hic ergo aliunde collegerit necesse est.

---

1) Iren. lib. I. c. 28. 2) Iren. lib. III. c. 21. n. 1. 3) Epiph. de Pond. et Mens. §. 17. 4) Dodwell. Diss. IV. in Iren. §. 40.

At, inquit Dodwellus, ratiociniis collegit falsissimis. Falsissima quidem sunt ratiocinia quae auctori Chronici affingere placuit: sed ea fuisse huius ratiocinia, aliis argumentis quam frigidis coniecturis ab ipso limine probandum erat. Donec id praestiterit Dodwellus, nobis, quibus non licet esse tam perspicacibus, per eius humanitatem licebit cum auctore Chronici sentire.

49. Alio argumento, quo fere persuasum se dicit, probare nititur cl. Grabius in suis in Irenaeum prolegomenis, eum adhuc presbyterum, ante annum 177. quo Romam a martyribus lugdunensibus missus est, haereticorum refutationem integram edidisse. Id deducitur ex ortu sectae Cataphrygum, quae Phrygiae Asiaeque ecclesias vexavit: quem Eusebius in Chronico anno 17. Marci, Christi 171. adscripsit. Duos sane, inquit, priores Irenaei libros praecessisse, inde colligitur, quod in his nullam huius sectae, sed haereseos Tatiani tanquam novissimae fecerit mentionem: illam non omissurus, si Asiam, in quam hos mittebat libros, iam tum turbare coepisset. Contra libro III. et IV. pseudo-prophetas istos leviter perstringit [1]; unde illos post excitatas ab iis turbas scripserit necesse est: neque enim longum inter priores et posteriores libros intercessit intervallum. Sed tantum abest haec Grabii caussam iuvent, quin potius omnino evertant. Nam si Cataphrygas lib. III. et IV. perstringat Irenaeus, et si inter priores et posteriores Irenaei libros non longum intercesserit intervallum; scribi posteriores quum non potuerint ante annum 177. vix et priores potuisse, fateatur necesse est Grabius. Quamvis enim iam ab anno 171. emersissent Cataphryges; non tamen ante annum 177. quo martyres iam in carcerem coniecti erant, eorum sectae fama ad Lugdunensium aures pervenit. Certe si prius pervenisset, citius quid de novis prophetis sentiebant, martyres scripsissent; commodiori, quam omnium difficillimo, tempore id acturi. Quod vero Irenaeus libro primo Cataphrygum mentionem nullam fecerit, nihil mirum. Huic animus erat Valentini discipulorum sententiam exponere, et ut rem a capite repeteret, *referre fontem et radicem eorum; arguere* videlicet a Simone veteribusque Gnosticis, ceu *patribus et proavis,* ortum accepisse Valentinianos, *et in medium afferre dogmata ipsorum,* ut superius vidimus. Quid autem ad hoc Irenaei consilium conducebat Cataphrygum mentio? Nihil quidquam a Gnosticis et Valentinianis acceperant, nullum tunc temporis catholicum dogma oppugnabant, solam ecclesiae unitatem scindebant. Immerito proinde Irenaeus inter Gnosticos et Valentinianos recensuisset homines, qui nihil affine habebant cum ea *falsi nominis scientia,* quam detegendam et evertendam sibi proposuerat. Nec opportuniora Grabii caussae ea, quibus Irenaeus prooemium libri III. incipit, verba: *Tu quidem, dilectissime, praeceperas nobis etc.* nec non quae in prooemio lib. v. exstant: *Quoniam postulasti a nobis, obedientibus tuo praecepto; quoniam in administratione sermonis positi sumus:* ex quibus eruere se posse putat, Irenaeum tunc presbyterum, necdum episcopum fuisse: neminem quippe episcopo praecepturum, ut calamum in haereticos acueret; vix etiam Irenaeum se praecepto obedientem professurum etc. Ut enim omittam, quod inter amicos ipsa consilia et preces prae-

1) Iren. lib. III. c. 11. n. 8. Lib. IV. cap. 33. n. 6.

cepta habentur; plus aequo urget vir doctissimus verbum *praecipio,* quo usus est Irenaei interpres. Irenaeum quippe graeco verbo παραινέω usum fuisse ex eo colligo, quod in prooemio libri primi amicum monens, ut, quum Valentinianorum mysteria ex se didicerit, omnibus iis, qui secum versantur, patefaciat; addit, καὶ παραινέσῃς αὐτοῖς φυλάξασθαι τὸν βυθὸν τῆς ἀνοίας, quae vertit interpres: *et praecipias eis observare se a profundo insensationis.* Ubi παραινέσῃς vertit *praecipias:* quum tamen παραινέω latine, non proprie *praecipio,* sed *hortor, suadeo, consilium do etc.* significet. Ex quo coniicere licet, idem verbum locis citatis usurpatum ab Irenaeo, eodem modo ab imperito interprete redditum fuisse. Sed quocunque verbo, aut quacunque voce usus fuerit Irenaeus; quo sensu praecepisset amicus, et quo sensu obediret ipse, perspicue declarat in eodem prooemio, quum ait, *dilectione se adhortante* conaturum et amico et omnibus, qui cum eo sunt, Valentinianorum doctrinam exponere. Et postea: *Quae tibi cum dilectione scripta sunt, cum dilectione percipies.* Qui ideo se morem amico gerere dicit, quia dilectio adhortatur et impellit, sola caritatis lege constrictum se aperte significat. Et certe si superiorem agnovisset Irenaeus eum, in cuius gratiam scribebat, nunquam commissurus fuisset, ut illum *dilectissimi* nomine compellaret, uti compellat semper, ac tam familiariter eo uteretur, atque usum fuisse librorum praefationes demonstrant. Eo modo simplices presbyteros cum episcopis egisse, nullis exemplis probabitur. Eccui, quaeso, potiori ac meliori iure, quam episcopo, conveniunt ea verba praefationis libri v. quibus abutitur Grabius: *quoniam in administratione sermonis positi sumus?* At, inquit vir doctissimus, in προστασίᾳ ecclesiae potius, quam *in administratione sermonis,* se positum dixisset Irenaeus, si iam tum summus ecclesiae lugdunensis sacerdos fuisset. Immo in προστασίᾳ ecclesiae positum se manifeste dicebat iis temporibus, qui in administratione sermonis constitutum se significabat. Nullis enim aliis quam episcopis, quatuor prioribus saeculis, creditam fuisse administrationem sermonis in Occidente, invicte demonstratur ex Cypriani epistola 56. ex Optato sub finem operis contra Donatistas, ex vita D. Hilarii Arelatensis a Cypriano eius discipulo conscripta, ex Possidio in vita S. Augustini; multisque aliis eorum temporum monumentis facile probari posset, si quod operae pretium foret.

50. Certum igitur ac probatum manere debet, quidquid dicant Dodwellus et Grabius, ab Irenaeo iam episcopo conscriptos fuisse quinque libros *detectionis et eversionis falso cognominatae agnitionis.* An vero simul et eodem tempore omnes, an per intervalla prodierint? Alia difficultas est, quam paucis sic explico. Primo quidem breve quoddam opus scribere, quo retectis Valentinianorum dogmatibus, argumenta quaedam ad ea evertenda opportuna subiungeret, animo sibi constituerat, rei difficultate laborisque magnitudine nondum satis explorata, Irenaeus. *Quantum nobis virtutis adest,* inquit in praefatione libri primi, *sententiam ipsorum, qui nunc aliud docent, dico autem eorum, qui sunt circa Ptolemaeum, compendiose et manifeste ostendemus, et aliis occasiones dabimus, secundum nostram mediocritatem, ad evertendum eam.* Hinc postea amicum hortatur, ut *quae simpliciter et vere et idiotice ad se scripta sunt, ipse augeat penes se, ut magis idoneus, quasi semen et*

*initia accipiens et in latitudine sensus sui in multum fructificet ea, quae in paucis dicta sunt.* At vixdum labori incubuerat, quum latiori, quam existimaverat, sese aperiente disputandi campo, mutato proposito, ad maioris moliminis opus se contulit. Id in fine libri primi significat, quum ait: *Quum igitur haec sic se habeant, quatenus promisi, secundum nostram virtutem inferemus eversionem ipsorum, omnibus eis contradicentes in sequenti libro: enarratio enim in longum pergit, ut vides.* Spes enim prima fuisse videtur eversionem detectioni in eodem libro subiungere. Eapropter in prooemio libri III. amico praeter exspectationem id eventurum esse dicit, ut crescente operis mole, maiora et ampliora quam speraverat postulaveratque ad evertendos haereticos argumenta sit accepturus. *In hoc autem tertio* (libro), ait, *ex Scripturis inferemus ostensiones, ut nihil tibi ex his quae praeceperas desit a nobis; sed et, praeterquam opinabaris, ad arguendum et evertendum eos, qui quolibet modo male docent, occasiones a nobis accipias. Quae enim est in Deo caritas, dives et sine invidia existens, plura donat, quam postulet quis ab ea.* Itaque suscepto maioris operis consilio, quo quinque libris plenius et uberius confutarentur vanae omnes haereticorum argutiae, priores duos absolvere festinavit; utpote quibus satis pro tempore et pro amici votis falsi nominis scientiam retegeret everteretque. Absolutos confestim ad amicum misit, dum interea tres alios, quos iam in animo habebat, ad umbilicum perduceret; qui singuli, statim atque unicuique summa manus imposita, haud exspectato sequenti, missi sunt. Omnia haec constant tum ex praefationibus, tribus posterioribus libris praefixis, tum ex uniuscuiusque libri fine, tum ex lib. II. cap. 2. n. 6. cap. 8. n. 3. cap. 11. n. 2. et cap. 28. n. 4. in quibus sequentes libros expresse pollicetur. Iis omnibus maxime probabile fit, quod iam dixi, totum opus partim sub Eleuthero pontifice, partim sub Victore scriptum fuisse.

51. Graeco idiomate exaratum fuisse adeo certa demonstrant argumenta, ut mirum sit aliquam ea de re dubitationem Erasmi et aliorum quorundam eruditorum mentem subire potuisse. Eusebius plura Irenaei fragmenta historiae suae inserta graece refert: nusquam tamen monet, uti Tertullianum et alios quosdam auctores latinos citans se fecisse dicit, ea e latino in graecum sermonem a se conversa fuisse. Et quotquot e scriptoribus graecis Irenaeum citant (frequenter vero citant), graece certe legerunt; nec alio sermone conscriptos eius libros legisse se satis aperte significat Photius, qui vix alios quam graecos auctores in Bibliotheca sua recenset. Hieronymus etiam, licet Latinus, qui Irenaei libros accurate legerat, et quo proinde sermone scripti fuissent probe noverat, eum tamen e Latinorum numero perspicue excludit, ut inter Graecos annumeret. Nam auctores commemorans qui chiliastarum errori faverant: *Latinorum,* inquit [1]), *Tertulliani, Victorini, Lactantii; Graecorum, ut ceteros praetermittam, Irenaei tantum lugdunensis episcopi faciam mentionem.* Et alibi eiusdem erroris fautores recensens, nominatis Tertulliano, Lactantio, Victorino Petavionensi et Severo: *Et ut Graecos nominem,* addit, *et primum extremumque coniungam, Irenaeus et Apollinarius.*

---

1) Hieron. in Prologo lib. XVIII. in Esa. To. III. no. edit.

At, inquit Erasmus, in sua epistola nuncupatoria, quam Irenaei a se adornatae editioni praemisit, *dubitare licet, utrumne natione Graecum dixerit* Hieronymus, *an scriptorem Graecum.* Immo dubitandi locus nullus est, quin Hieronymus eodem sensu atque eadem prorsus ratione Graecum dixerit Irenaeum, atque Graecum dixit Apollinarium et Latinos Tertullianum, Victorinum, Lactantium, ad quorum certe nationem haudquaquam, sed ad scripta duntaxat attendebat. Ecquid hic nationes ad Hieronymi scopum faciebant? Animus non erat nationes a nationibus secernere, sed scriptores a scriptoribus, et eos recensere ac distinguere qui tum ex iis qui latine scripserant, tum ex iis qui graece, in chiliastarum sententiam abierant. Deinde, vel ipse titulus Irenaei libris praefixus, graece scriptos fuisse probat. Genuinum hunc esse, *de detectione et eversione falso cognominatae agnitionis,* supra ostendimus. Qui quidem ut graece, qualem repraesentant Eusebius et Photius, non inelegans; sic latine quidpiam adeo barbarum et obscurum sonat, ut hunc nusquam, sed alium quemvis et commodiorem et clariorem et magis latinum operi suo facile praefixisset quisquis latine scribens prima latinae linguae rudimenta delibasset. Sed et e graeco in latinum conversum esse demonstrat ipsa scribendi diversitas: interdum enim scribitur *de detectione,* interdum *de redargutione, de exprobratione* vel *traductione falso cognominatae agnitionis,* aut *falsae agnitionis, falso dictae scientiae etc.* quae scribendi varietas procul dubio orta est ex diversa interpretatione vocum *ἐλέγχου* et *ψευδωνύμου γνώσεως.* Nullam autem eiusmodi varietatem apud Graecos reperies. Titulum prorsus eodem modo scribunt Eusebius, Photius et Damascenus, *περὶ ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως.* Certo argumento graece scriptum fuisse, non latine. 3°. Hieronymus, optimus stili aestimator, testatur in sua ad Theodoram viduam epistola, Irenaei libros adversus haereses *doctissimo et eloquentissimo sermone compositos esse.* At nisi in lingua latina rudis omnino fuerit Hieronymus, id de latinis Irenaei libris nec cogitare, nec asserere potuit. Stilus siquidem barbarus est, incomtus, asper et salebrosus, soloecismis scatens, auctorisque mentem multis in locis, aut non satis, aut male omnino exprimens. E contrario vero graecus textus, qui superest, elegans est, nitidus et gravis, verbisque constat propriis, significantibus, ac tum ad res ipsas, tum ad Irenaei mentem et scopum accommodatissimis. Quis autem credat, hinc Irenaeum graece doctissimum, acerrimique iudicii virum, patrio neglecto idiomate, eo scripturum, quod male adeo calluisset, ut hoc animi sensa eloqui non valeret; illinc vero graecum interpretem lectis barbare omnino et obscurissime scriptis latinis libris, auctoris sensum facilius ac felicius assecuturum, quam auctor verbis explicare potuerit? Sed, inquies, Irenaeus ipse in praefatione libri primi stilum simplicem ac vulgarem, omni verborum artificio ac dictionum ornamento destitutum, hac excusatione deprecatur, quod *apud Celtas commoratus, in barbarum sermonem plerumque vacaret.* Ita est: sed tantum abest hinc infirmentur argumenta nostra, quin potius iis novum robur accedat. Si enim latine scripsisset Irenaeus, haud magis ferenda videretur celtici sermonis excusatio, quam si Gallus quivis apud Batavos vel Anglos latine scribens, inelegantem et impolitam orationem hac excusatione deprecaretur; quod *apud Batavos vel Anglos commo-*

*ratus, in peregrinum sermonem plerumque vacaret.* Valeret quidem Galli huius excusatio, si patria lingua scribens desuetudinem caussaretur: at inepta prorsus, si de latina sermo sit, quae Batavis et Anglis aeque familiaris est, ac Gallis. Sic licet Irenaeus apud Celtas degeret, et celtica lingua interdum loqueretur; haud tamen excusandus foret, quod latine scribens, inculte et indiserte id faceret: quia lingua latina tunc temporis Lugdunensibus familiaris erat, et multo familiarior quam nobis. 4°. Quisquis vel mediocriter graece peritus in textum Irenaei latinum oculos iniecerit, facile deprehendet, revera graecum sermonem esse, in quo identidem aliqua latini species animadvertitur. Nam orationis modus, dictio, verborum constructio, phrasis, syntaxis etc. hominem arguunt qui graeca prae oculis habens, in latinum converterit; sed ita imperite et serviliter, ut verbum pro verbo reddiderit, servato graecorum ordine, genere et regimine. Graecus fuerit Irenaeus, latini sermonis rudis; an tamen adeo hebes, latinarumque vocum inops, ut ignoratis iis quae passim obviae sunt, faciles, omnibus notae et vel pueris ipsis tritae, iis hellenismos longe petitos, obscuros et difficiles, latinis auribus asperrimos, mentibusque fere impervios substitueret? An difficilioris erat operae scribere, *Nus* vel *a Nu geniti, Valentinus, Ptolemaeus*, vel *Valentini*, aut *Ptolemaei discipuli*; quam *qui sunt circa* vel *erga Nun, Ptolemaeum, Valentinum; ostendere posse*, quam *habere ostendere; creatio* vel *creatura*, quam *conditio; principium*, quam *initium;* ablativos absolutos, quam genitivos, et sexcenta eiusmodi, quae propriis locis notare non omisimus? Graecus erat Ammianus Marcellinus, graece longe magis quam latine doctus, et ideo in iis quae latine scripsit interdum obscurus: durioribus tamen eiusmodi hellenismis abstinuit. Quid, quod latinis vocibus ea significata tribuuntur, quae quidem graecae iis respondentes facile admittunt, ipsae vero latinae prorsus respuunt? *Pertransiens* alicubi scribitur pro *legendo percurrens, perexivimus* pro *enarravimus, incipio hoc facere* passim pro *hoc facturus sum, principalis* pro *antiquus, aliquid*, pro *partim* etc. Quis in his et aliis eiusmodi vocibus non paucis latinum auctorem deprehendat? Quis potius hic non agnoscat latinum interpretem, sed imperitum et nullius iudicii, qui prae oculis habens textum graecum, et in eo voces *διερχόμενος, διεξήλθομεν, μέλλω τοῦτο ποιεῖν, ἀρχαῖος, τὶ* etc. lexicaque puerili modo consulens, e variis cuicunque voci subiunctis significationibus eam, quae prius obvia fuerit, imprudenter acceperit? Quid demum, quod latini textus auctor Irenaei sensum haud assecutus, alienos saepe affingit? An de propria mente ipsi Irenaeo non constabat? Certe erroris alia caussa esse non potuit, quam quod interpres aut vitioso codice graeco usus, aut similitudine vocum deceptus male legerit, vel a graecorum sensu aberrans alienum supposuerit. Sexcenta eiusmodi exempla observavimus in notis nostris. Sic interdum pro *φυτὰ* legit *φύλλα, γένεσιν* pro *φύσιν, ἔτι* pro *ὅτι, ἑκάστου* pro *ἐσχάτου, τρόπῳ* pro *τόπῳ, ᾗ* pro *ἤ, ἐξ ἧς* pro *ἑξῆς*, 888. pro *ἰησοῦς*, quasi singulae huius vocis litterae totidem notae arithmeticae essent, et alia eiusmodi multa. Sed latini illius hallucinatio in nomine *Ἐπιφανὴς* hic omitti non debet. Arbitratus appellativum esse, vertit *clarus;* quum certum sit haeretici nomen proprium esse, cuius sententiam refert Irenaeus lib. I. cap. 11. n. 3. Tam immanis error in

Irenaeum ipsum conferri non potest, cui certe de nomine illius quem perstringebat, probe constabat, quum maxime graece et latine idem sit. In imperitum igitur interpretem refundatur necesse est. 5°. Si latine et in gratiam Latinorum scripsisset Irenaeus, latinos potius quam graecos auctores citasset: nullos tamen sive sacros, sive profanos ab eo laudatos reperias, nisi graecos. Sic, ut multa sileam, lib. I. cap. 9. centonem ex Homeri versibus contexit. Certe quisquis latine scripsisset, Virgilium potius, aut aliquem alium poetam Latinis familiarem elegisset, ut ex eo centonem conficeret. Denique lib. V. cap. 30. de Antichristi nominibus disputans, quibus continebitur numerus 666. ea duntaxat exempli caussa profert quae adeo graeca sunt, ut nisi graece scribantur, summa non occurrat. Talia sunt *ΕΥΑΝΘΑΣ, ΛΑΤΕΙΝΟΣ, ΤΕΙΤΑΝ,* quae si latine scribas, iam numerus ad nomen non quadrabit. Quis putet latine scribentem, graeca nomina longe quaesiturum, quum latina plura tam facile fingi potuissent, ex quibus idem numerus colligi potuisset?

52. Duas Erasmi obiectiunculas non moror, quod nimirum versus aliquot graecos admixtos videamus Irenaei libris, et quod nullus indicaverit interpretis nomen. Liberum siquidem est interpretibus, si quos offendant poetarum versus graecos, eos vel latine duntaxat, vel maioris ἐνεργείας caussa graece et latine referre, praesertim si pauci sint et elegantes. Exempla obvia sunt. Eodem modo se gessit Irenaei interpres. Si plures occurrerint versus, latine tantum; si unus aut alter, graece et latine, idque duobus in locis duntaxat, scripsit. Quod attinet ad interpretis nomen, haud advertit Erasmus, obiectionem eos ex aequo petere, qui censent graecum textum meram interpretationem esse: neque enim iis facilius est indicare graeci interpretis nomen, quam aliis latini. Sed cum paullo maioris difficultatis specie ab eruditissimis quibusdam viris obiectum audivi, vix credibile esse Irenaeum qui Lugduni degebat, ubi nullus linguae graecae usus erat, quique in gratiam Lugdunensium suorum scribebat, quorum fines iam subierat Marcosia lues, eo sermone scripturum quem nullus intellexisset. At illi supponunt quod ab ipso limine probandum incumbit, videlicet potissimum hoc Irenaeo consilium fuisse, ut in gratiam Lugdunensium scriberet. Scripsisse ut amici cuiusdam precibus obsequeretur, singulae cuique libro praefixae praefationes demonstrant. Porro amicum illum Graecum exstitisse, non Lugdunensem, longe probabilius videtur. Neque enim hic ab Irenaeo quaerebat, quaenam esset Marcosiorum, qui soli Gallias infestabant, sed Ptolemaitarum sententia, ut ex libri primi praefatione constat. Certum est autem Ptolemaitarum, Valentinianorum, immo et ipsorum Marcosiorum, ceterorumque Gnosticorum haeresi, quam explanandam et confutandam sibi susceperat Irenaeus, longe acerbius vexatas fuisse orientales, quam occidentales provincias: adeo ut his scripti remedio consulere voluerit Irenaeus, potius quam illis, quibus ipse coram et viva voce facile mederi poterat. Sed esto, amicus ille apud Latinos egerit, non id tamen adversariorum caussae profuturum puto. Quid enim si ille, licet apud Latinos degens, Graecus aliquis exstiterit ex eorum numero, qui cum Pothino vel Irenaeo in Occidentem venerant? Iam ruit omnis, quae fingitur, necessitas scribendi latine. Quippe id unum sibi primo proposuerat Irenaeus, ut ipse

declarat in praefatione libri primi, ut breves ad eum commentarios et veluti memorialem quendam libellum mitteret, in quo paucis explicata Valentinianorum sententia, argumenta quaedam ad hanc evertendam opportuna suggereret: *ut et ille cognoscens portentuosissima et altissima haereticorum mysteria, ea omnibus, qui cum eo erant, manifesta faceret, et praeciperet eis observare se a profundo insensationis, et eius, quae est in Deum, blasphemationis.* Hinc postea hortatur eum, ut pro ea, qua praestabat, eruditione accepta semina et initia amplificaret, et quae paucis et invalide dicta erant, uberius explicaret, et patentius assereret iis *qui cum eo erant.* Et in fine libri primi, de eadem haeresi agens: *Conati sumus nos,* inquit, *universum male compositae vulpeculae huius corpusculum in medium producere, et per te facere manifestum. Iam non multis opus erit sermonibus ad evertendum doctrinam eorum manifestam omnibus factam .... Adest enim et tibi, et omnibus qui tecum sunt, ad haec quae praedicta sunt exerceri, et evertere nequam ipsorum doctrinas inconditas, et apta veritati ostendere dogmata.* Ex quibus colligere licet quod dixi, hoc primum Irenaeo consilium fuisse, non tam scriptis publicis valentinianam haeresin confutare, quam commentariis privatim ad amicum missis *ἐφόδια δοῦναι,* ut ipse ait, *πρὸς τὸ ἐπιδεικνύειν αὐτὴν ψευδῆ, subministrationem,* vel, ut alibi loquitur, *occasiones* seu argumenta *suppeditare ad falsitatem ipsius commonstrandam: ut et ille efficaciter reliquis ministraret, secundum gratiam quae ei a Domino data erat.* Quo supposito, iam nihil necesse fuerit Irenaeum, licet in Galliis scribentem, et in gratiam amici apud Latinos degentis, latine scripsisse. Satis erat hunc ea quae sibi instar memorialis cuiusdam libri destinabantur, intelligere; eadem deinceps uberiori sermone, pro data occasione, aliis explicaturum. Propositum quidem, ut superius dictum est, postea mutavit Irenaeus, et pro brevibus commentariis, ad maioris opus molis animum appulit: sed quod graece scribere coeperat, non propterea graece scribere destitit; continuavit potius, ratus amicum latine explicaturum, aut etiam conversurum quae sibi graeca mittebantur. Erit forte qui me diutius in his, quam par sit, immoratum esse conqueratur, quum iam communior sit inter eruditos sententia, Irenaeum graece scripsisse. Sed quum plures offenderim viros graece et latine doctissimos, qui id adhuc in dubium vocent; operae pretium visum est quaestionem paullo accuratius pertractare: ut vel eximerentur, qui superesse videbantur, scrupuli; vel saltem lector pensitatis aequa lance utriusque partis rationibus, iis calculum adiicere tutus possit, quas ponderosiores esse perspexerit.

53. Dolendum sane, quod textus Irenaei graecus, qui antiquis patribus tanto in pretio fuit, nullaque vetustate consumendus videbatur, integer tamen sic exciderit, ut ea duntaxat temporum edacitati subduci potuerint fragmenta, quae scriptis suis inseruere auctores graeci. Sed eadem fuit aliorum plurimorum eximiorum operum pessima sors. Constat Hermae *pastorem,* ut alios similes libros taceam, graece scriptum fuisse, tantumque apud Graecos auctoritate valuisse, ut apud quosdam, immo et apud Irenaeum, vix canonicis libris concederet. Huius tamen, ut et Irenaei, graeca sic interierunt, ut sola supersint fragmenta quae proferunt antiqui, cum integra interpretatione latina. Irenaei quidem

interpretationis auctor quis fuerit, hactenus incompertum. Sunt qui putant Irenaeum ipsum graece primum scripsisse, tum eadem latine convertisse. Sed parum s. doctoris honori consulunt illi. Irenaeus enim Irenaei sensum saltem assecutus fuisset, nec perperam accepisset expressissetque, uti saepissime accepit expressitque interpres. Graeculus quispiam potius exstiterit, latini sermonis plane rudis, nec admodum acri iudicio, qui e graecis bonis latina mala fecerit, alienosque sensus auctori suo non semel affinxerit. At quisquis ille fuerit; antiquissimam esse versionem latinam, et Irenaeo ipso vel adhuc in vivis superstite, vel nuper erepto, editam constat. Quin enim Tertullianus, qui paullo post scripsit, eam prae oculis habuerit, dum suum adversus Valentinianos librum elucubravit, negari non potest, nisi a solo Dodwello [1]. Quisquis alius Irenaeum latinum cum Tertulliano contulerit, e vestigio deprehendet adeo hunc vestigia illius premere, adeo verbis ipsis, verborumque figuris et ordini adhaerere, ut id unum sibi proposuisse videatur, paucioribus contrahere, iisdem saepe servatis verbis, immixtis tamen pro more dicteriis, quae ille fusioribus executus est. Sic Irenaeus lib. I. cap. 11. n. 3. Epiphanis sententiam referens, scribit: *Est quidem ante omnes Proarche, proanennoëtos et inenarrabilis et innominabilis, quam ego monotetem voco. Cum hac monotete est virtus, quam et ipsam voco henotetem. Haec henotes et monotes, quum sint unum, emiserunt, quum nihil emiserint, principium omnium noëton et agenneton et aoraton, quam archem sermo monada vocat. Cum hac monade est virtus eiusdem substantiae ei, quam et eam voco hen. Hae autem virtutes, id est, monotes et henotes et monas et hen, emiserunt reliquas emissiones Aeonum.* Tertullianus vero cap. 37. *Est,* inquit, *ante omnia Proarche, inexcogitabile et inenarrabile, quod ego nomino monoteta. Cum hac erat alia virtus, quam et ipsam appello henoteta. Monotes et henotes, id est, solitas et unitas, quum unum essent, protulerunt, non proferentes, initium omnium intellectuale, innascibile, invisibile, quod sermo monada vocavit. Huic adest consubstantiva virtus, quam appellat unio. Hae igitur virtutes, solitas, singularitas, unitas, unio, ceteras prolationes Aeonum propagarunt.* Ubi eadem verba (nisi quod graeca quaedam latine vertuntur), eadem stili barbaries, atque apud Irenaei interpretem occurrunt. Hic n. 5. *Alii rursus ipsorum primam et archegonon octonationem his nominibus nominaverunt: primum Proarchen, deinde Anennoëton, tertiam autem Arrheton, et quartam Aoraton. Et de prima quidem Proarche emissum esse primo et quinto loco Archen, ex Anennoëto secundo et sexto loco Acatalepton, et de Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston, de Aorato autem quarto et octavo loco Agenneton.* Tertullianus cap. 25. totidem verbis. *Primo enim constituunt Proarchen, secundo Anennoëton, tertio Arrheton, quarto Aoraton. Ex Proarche itaque processisse primo et quinto loco Archen: ex Anennoëto, secundo et sexto loco Acatalepton: ex Arrheto, tertio et septimo loco Anonomaston: ex invisibili, quarto et octavo loco Agenneton.* Certe si e graeco immediate exscripsisset omnia haec Tertullianus, tot nomina graeca latine vertisset; nec fortuito et casu fieri potuit, ut hoc illi cum Irenaei inter-

1) Dodwell. Diss. V. in Iren. §. 6.

prete convenerit. Hic cap. 12. n. 3. Colorbaseornm hypothesin sic exponit. *Quando cogitavit aliquid emittere Propator, hoc Pater vocatu est; at ubi quae emisit, vera fuerunt, hoc Alethia vocatum est. Quum ergo voluit semetipsum ostendere, hoc Anthropos dictus est. Quos autem praecogitaverat posteaquam emisit, hoc Ecclesia vocata est. Locutus est Anthropos Logon, hic est primogenitus Filius. Subsequitur autem Logon Zoë, et sic prima octonatio completa est.* Ille cap. 36. *Quum, inquiunt, cogitavit proferre, hoc Pater dictus est. Quum protulit, quia vera protulit, hic Veritas appellata est. Quum semetipsum voluit probari, hoc Homo pronuntiatus est. Quos autem praecogitavit, quum protulit, tunc Ecclesia nuncupata est. Sonuit Homo sermonem, et hic est primogenitus Filius: et sermoni accessit Vita: et ogdoas prima conclusa est.* Plura alia similia passim occurrunt apud Tertullianum. Sed quod demum ostendit hunc non e Graeco, sed ex interprete Irenaei sumsisse quae refert, illud est, quod ubi lapsus est interpres graeca perperam reddens, lapsus est et Tertullianus. Ille, ut iam dixi, nomen Ἐπιφανὴς appellativum esse putans, male omnino vertit *clarus.* Tertullianus similiter errantem secutus scripsit *insignior.* Irenaeus cap. 2. n. 3. Sophiae perturbationem enarrans, scribit eam, fetum informem quum peperisset, *primo quidem contristatam propter inconsummationem generationis, post deinde φοβηθῆναι μὴ καὶ αὐτὸ τέλος ἔχῃ.* Sic saltem legit interpres; vertit enim, *timuisse ne hoc ipsum finem habeat;* ubi τέλος *perfectionem,* non *finem* vertendum erat, ut in notis ad hunc locum diximus. Nec melius Tertullianus cap. 10. *primo quidem contristari propter inconsummationem generationis, et metuere postremo, ne finis quoque insisteret.* Ubi similiter τὸ ἀτελὲς τῆς γεννήσεως vertit *inconsummationem generationis;* et relicto Irenaeo graeco, latinum interpretem secutus, scripsit, *ne quoque finis insisteret.* Eodem cap. n. 4. refert Irenaeus, quod Pater per Monogenem emiserit Horon in imagine sua, ἀσύζυγον, ἀθήλυντον: ubi interpres perperam legens ἀσυζύγῳ, ἀθηλύντῳ, vel, ut alii volunt, ἀῤῥενοθήλει, perperam et vertit, *sine coniuge masculo-femina.* Eadem culpa tenetur et Tertullianus cap. cit. *Pater per Monogenem Nun, quem supra diximus Horon in haec promit in imagine sua femina-mare.* Nempe uterque id ad imaginem refert, quod Horo soli convenire posse recta ratio demonstrat. Culpam hanc non sustineret Tertullianus, si textum graecum hic potius quam interpretem consuluisset. Paullo post, Sophian ab Horo mundatam et confirmatam, ac suae restitutam coniugationi quum dixisset Irenaeus, addit: *Χωρισθείσης γὰρ τῆς ἐνθυμήσεως ἀπ᾽ αὐτῆς σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει, αὐτὴν μὲν ἐντὸς πληρώματος μεῖναι· τὴν δὲ ἐνθύμησιν αὐτῆς σὺν τῷ πάθει ὑπὸ τοῦ Ὅρου ἀφορισθῆναι καὶ ἀποσταυρωθῆναι.* Quae sic reddidit interpres: *Separata enim intentione ab ea, cum appendice passione, ipsam quidem infra pleroma perseverasse: concupiscentiam vero eius cum passione ab Horo separatam et crucifixam et extra eum factam esse etc.* ubi duo peccat, primum quod σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει vertit *cum appendice passione;* vertendum erat *cum passione quae supervenerat.* Secundum, quod ἀποσταυρωθῆναι vertit *crucifixam;* hic significat, quasi *vallo cinctam et disiunctam* a pleromate. Eadem omnino peccat et Tertullianus, scribens: *Enthymesin eius et illa*

*appendicem passionem ab Horo relegatam et crucifixam.* Haec et plura alia, quae identidem in notis observavi, invicte, ni fallor, probant, Tertullianum, ut graecum Irenaeum legerit (quod non nego), ab eo tamen saepe defecisse, ut latini interpretis, et quidem interdum errantis vestigia sectaretur.

54. Eandem latinam interpretationem, sed iam vitiosam, prae oculis habuisse videtur Cyprianus, dum epist. 74. (edit. Oxon.) ad Pompeium de Cerdone et Marcione scribit: *Cuius* (Marcionis) *magister Cerdon sub Hygino tunc episcopo, qui in urbe nonus fuit, Romam venit: quem Marcion secutus, additis ad crimen augmentis, impudentius ceteris et abruptius in Deum Patrem creatorem blasphemare instituit.* Quae iisdem paene verbis habentur lib. I. c. 27. n. 1. et 2. nisi quod mendoso codice usus Cyprianus *nonus* legerit pro *octavus.* Cyprianum autem graece doctum fuisse, nullo argumento constat: adeo ut probabilius sit latinum interpretem legisse, uti et legerat magister eius Tertullianus Legit et Augustinus: ex eo quippe testimonia duo depromsit, citavitque contra Iulianum Pelagianum, lib. I. c. 3. et 7. quae etiamnum totidem fere verbis exstant apud Irenaeum latinum lib. IV. cap. 2. n. 7. et lib. V. c. 19. n. 1. Paucos deinceps e Latinis reperias, ex iis etiam qui veterum patrum testimoniis studiose collectis veluti centones ac Catenas, ut vocant, contexuerunt, qui Irenaeum allegaverint. Faciebat exemplarium latinorum penuria, tanta iam ab ipso septimo, aut sexto desinente saeculo, ut quum Aetherius lugdunensis episcopus nulla apud Lugdunenses ipsos nancisci posset, litteris Gregorium Magnum [1]) adierit, ut *gesta vel scripta B. Irenaei* ab eo acciperet. Cui respondet Gregorius: *Gesta vel scripta B. Irenaei iam diu est quod sollicite quaesivimus: sed hactenus ex eis inveniri aliquid non valuit.* Ea vero tantae penuriae fuisse videtur caussa, quod exstinctis iam haeresibus ab Irenaeo confutatis, aliisque in dies emergentibus, quae nihil cum veteribus illis affine haberent; ac tum stili barbarie, tum argumenti difficultate deterritis et lectoribus et librariis, his ne exscriberent, illis ne legerent, eximii operis usus paene exoleverit. Huius tamen superfuere semper exemplaria aliqua: sed quae Gregorii M. aetate in forulis bibliothecarum delitescebant, inde demum novissimis hisce saeculis, Dei beneficio, extracta novam lucem adspexerunt. Sed fecit ea, quam dixi, stili barbaries et argumenti difficultas, ut librariis scribendorum sensum saepe minus assequentibus, non admodum sana ad nos pervenerint. Ea etiam fuit audaculorum quorundam temeritas, ut resectis postremis libri quinti capitibus, quibus millenariorum error asseritur, mutilum ediderint: adeo ut paucissimos codices MSS. reperire sit, in quibus integer appareat, ut in praefatione dixi. Immo existimat clariss. Grabius in suis in Irenaeum prolegomenis Sect. II. §. 6. librum V. adhuc in fine magna parte mutilum esse. Id autem ex eo probare se posse putat, quod Irenaeus tum in fine libri IV. tum in praefatione libri V. pollicetur se *ex reliquis doctrinae Domini et ex apostolicis epistolis conaturum ostensiones facere,* videlicet *unum et eundem esse Patrem, factorem mundi huius, eum qui locutus sit ad Abraham, qui legisdationem fecerit, qui prophetas praemiserit, qui Fi-*

---

1) Greg. Mag. lib. XI. ep. 56. ad Aether. lugdun. episc. To. II. no. edit.

*lium suum miserit, salutem suo plasmati donans, quod est carnis substantia.* Atqui, inquit, ut carnis resurrectionem multis argumentis probaverit Irenaeus, ut etiam promissam ex verbis Christi, citra parabolarum involucrum prolatis, demonstrationem de uno Deo mundi creatore, eodemque Patre Servatoris nostri cap. 21. demum aggressus fuerit; eo tamen confestim longius inde digresso, reliquae ex verbis Christi et apostoli Pauli scriptis petitae demonstrationes unius et eiusdem in veteri et N. Testamento Dei perierunt; quod librarii exosam sequiori aetate millenarii regni doctrinam ulterius describere nollent, ideoque filum abruperint. Sic ille. Sed mirari subit, quod post descriptam exosam illam millenarii regni doctrinam, prolixamque ea de re Irenaei argumentationem, quae iam absoluta videbatur, praeposterus librarios omnes incessere coeperit scrupulus, idque ulterius describere noluerint quod ad eam doctrinam nihil aut parum spectare videbatur. Haud certe attendit vir doctissimus, Irenaei scopum in hoc libro v. nec fuisse, nec esse potuisse, ex verbis Christi et apostoli Pauli scriptis generatim demonstrare, unum esse Deum mundi creatorem, eundemque Patrem Servatoris nostri, ne actum superioribus libris ageret. Id ipse declarat in fine libri IV. *Quoniam,* inquit, *multi quidem Domini sermones, unum autem et eundem annuntiant Patrem, factorem mundi huius; oportebat et nos propter eos, qui in multis erroribus continentur, per multa confutare, si quo modo possent per multa confutati ad veritatem converti et salvari.* Quae igitur agenda supererant? Duo haec. 1°. *post Domini sermones subiungere quoque Pauli doctrinam, et examinare sententiam eius, et apostolum exponere, et quaecunque ab haereticis in totum non intelligentibus quae a Paulo dicta sunt, alias acceperunt interpretationes, explanare, et dementiam insensationis eorum ostendere: et ab eodem Paulo, ex quo nobis quaestiones inferunt, manifestare illos quidem mendaces, apostolum vero praedicatorem esse veritatis, et omnia consonantia veritatis praeconio docuisse, unum Deum Patrem, eum qui locutus sit ad Abraham, qui legisdationem fecerit, qui prophetas praemiserit, qui novissimis temporibus Filium suum misit, et salutem suo plasmati donat, quod est carnis substantia.* Id ergo primum sibi proponebat Irenaeus, pravas, quas apostoli verbis haeretici subiiciebant, explicationes confutare; nec hoc tantum, sed et ostendere apostolum docuisse, non quidem, ut perperam existimavit Grabius, unum esse Deum Patrem qui locutus sit ad Abraham etc. id enim abunde praestiterat libro tertio, ubi, ut ipse ait in praefatione libri v. *apostolorum doctrina explanata* fuerat: sed unum et eundem Deum Patrem, eum quem ad Abraham locutum fuisse, et legisdationem fecisse iam demonstratum fuerat, *novissimis temporibus Filium suum misisse, ut salutem suo plasmati donet, quod est carnis substantia.* Hoc enim argumentum quum nondum satis hactenus edisseruisset, uberius libro v. pertractandum reservaverat. Fuse vero pertractavit ab initio usque ad caput 17. Alterum erat quod Irenaeo agendum restabat, scilicet *reliquos sermones Domini, quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, disponere.* Quod praestitit a cap. 17. usque ad 25. a quo de Antichristo, tum de millenario Christi regno usque ad libri finem disserere incipit. Scopum igitur quum

attigerit Irenaeus, fidemque liberaverit, frustra librum quintum magna parte mutilum esse contendit Grabius.

55. De latinis, qui supersunt, Irenaei codicibus MSS. in praefatione disserui. De graecis nihil est quod dicam: nulli enim, qui saltem noti sint, hodie supersunt. *Testantur,* ait Feuardentius in Commonitione ad lectores suae editioni praefixa, *nonnulli pii et docti viri, se graecum exemplar in venetiana bibliotheca legisse; alii quoque in vaticana visum ferunt: quae tamen,* addit, *ibi postea frustra quaesita sunt.* In bibliotheca quidem vaticana nullum exstare MS. Irenaei codicem graecum, immo nec iam latinum, constat. In veneta vero si quis forsitan esset, quod non puto, suo pulvere sepultus aeternum iaceret. Neque enim istius bibliothecae codicibus lucem adspicere permittitur. Sic factum est, ut archetypus ille graecus textus, longe elegantior et maiori in pretio apud veteres quam latinus, longe saepius, diutius, et a pluribus Graecis transscriptus, tritus et citatus, quam usquam fuerit a Latinis interpretatio latina, quae Gregorii M. aetate adeo rara erat, ut nulli eiusdem codices reperiri potuerint, hac tamen salva et superstite perierit. Illius enim non tantum Gregorii aevo, sed diu post, frequentes exstitere codices, ut patet ex Germano Constantinopolitano, Photio, Ioanne Damasceno et aliis pluribus, qui hunc allegarunt: quanquam tamen non existimem ea omnia graeca Irenaei fragmenta quae in Ioannis Damasceni MS. cod. Claromontano inserta leguntur, ab ipso Ioanne Damasceno exscripta fuisse. A Graeco recentiori collecta fuisse videntur. Sed de hoc fusius disserit is qui novam editionem operum S. Ioannis Damasceni adornavit, vir eruditione singulari, nec minori humanitate conspicuus R. P. Michael Lequien, Ordinis Praedicatorum, To. II. eiusdem editionis. Sunt qui putant, nec improbabiliter, praeter latinam quinque Irenaei librorum interpretationem, alteram syriacam exstitisse. Nam Ephrem diaconus Edessenus, qui graece nesciebat, integrum ex lib. I. c. 8. n. 1. locum exscripsit, inseruitque capitulo 8. Tractatus de Virtute; qui quidem tractatus ei vulgo adscribitur, nec, quin adscribatur, quidquam repugnat.

56. Id vero utrique textui, tum graeco, tum latino commune fuit, ut divisus quidem in libros quinque, nullis vero capitibus, aut capitum argumentis distinctus prodierit. Divisionem in libros quinque indicat ipse Irenaeus in fine et initio cuiusque libri, ubi insuper summatim repetitis iis quae praecedenti libro pertractaverat, sequentis argumentum dilucide ac breviter aperit. Sed deinceps continuum procedit orationis filum, sicque contextum, ut nulla partitionis cuiuscunque se prodant vestigia, nullae transitiones, aut aliud quidpiam quod capitis unius finem et initium, aut stilum interruptum probet. Hinc qui e veteribus Irenaeum allegarunt, Eusebius, Epiphanius, Theodoretus, Augustinus et alii, librum saepe designant, caput vero aut quodvis alius divisionis genus, nusquam. Hinc etiam in omnibus MSS. codicibus latinis liber quintus continuo nec interrupto stilo ab initio ad finem usque procedit, nullaque apparent capita, capitumque argumenta. Primi omnium hunc in capita secuerunt Gallasius et Feuardentius, quanquam nec eodem modo; praefixo unicuique capiti suo argumento. Nam antea Erasmus et Grynaeus librum hunc ediderant, qualem MSS. codices exhibebant. Hinc denique nec in aliis libris, in secundo praesertim, secum invicem con-

sentiunt MSS. codices, in quibus alia atque alia divisio occurrit: in his longiora capita, in illis breviora: in istis maior capitum numerus, in illis minor. Quam etiam in suos codices invexere divisionem recentiores Graeci, a latina procul discedebat: minutiora quippe illius quam huius capita, ut sollerter colligit doctissimus Grabius ex Procopii Gazaei Comment. in cap. 3. Geneseos, ubi ea quae Irenaeus lib. III. cap. 23. (alias 38.) n. 5. de pelliceo Adami vestimento docet, tanquam ex cap. 59. et 65. allegat. Quibus omnibus id conficitur, Irenaeum de textu in certa capita dividendo ne cogitasse quidem, immo nec veterem interpretem. Divisionis huius auctores, recentiores quipiam, seu librarii, seu alii quivis; sed adeo imperiti, iudicioque destituti, ut omnia susque deque miscentes, orationisque filum temere ac perperam abrumpentes, ea plerumque secuerint, quae continua esse debebant, et saepissime ab iis verbis novum caput inceperint, quae vix colo distinguenda erant a praecedentibus. Uno verbo textum misere lacerarunt potius quam diviserunt. Huius rei experimentum fieri potest in omnibus quae hactenus prodierunt Irenaei editionibus. Eadem iudicii maturitate atque sollertia concinnata, quae singulis quatuor priorum librorum capitibus praefixa leguntur argumenta. Ex veteris quidem interpretis verbis plerumque condita sunt, novis tamen non raro fabricatis, quasi de barbarie sermonis contentio fuisset: sed adeo insulse atque inepte disposita, ut saepissime vel nihil minus quam subiecti capitis scopum atque consilium, vel id perperam, vel levissimam duntaxat eiusdem particulam, eamque minus praecipuam, lectoribus exhibeant. Antiquissima quidem ea esse non negaverim, utpote quae in vetustioribus quibusque MSS. codicibus, quanquam alia atque alia ratione collocata, occurrant. Sed quantumvis antiqua sint; ex quo certum est Irenaeum ipsum auctorem non habere, lectoribusque incommodo potius quam levamento esse, haud aliter spectanda quam ut imperiti cuiuspiam opus, illi Irenaei perperam additum.

57. Utrique malo, ineptae videlicet Irenaei textus divisioni, et ineptioribus adhuc argumentis consulendum esse dudum censent eruditi. Posteriori iam consuluerat Ioannes Iacobus Grynaeus in sua Irenaei editione: nam veteribus maxima ex parte sublatis, novas, easque aptiores capitum περιοχὰς adiecit. Displicuit consilium Feuardentio, nam veteres summulas restituit; eo nomine, ut puto, quod antiquae essent: quasi rebus absurdis auctoritatem et pretium adderet antiquitas. Displicuit et Grabio, qui male a Grynaeo factum palam pronuntiat. An vero melius a Grabio ipso? Iudicium penes lectores esto. Sic enim vetera argumenta restituit, ut spreta codicum auctoritate, qua tamen sola fretus retinenda ea esse censuit, proprio arbitratu disposuerit, transposueritque, interdum uno et eodem in plura dissecto, interdum pluribus in unum congestis. Ex quo factum, ut pluribus capitibus aliquando idem, aliquando etiam nullum omnino, aliquando quod nihil aut parum conveniat, argumentum praefigatur. Tutius forte ab omnibus iis incommodis sese expediret, qui rem ad Irenaei institutum revocans, textum eius nullis capitibus et argumentis distinctum ederet. Haecque fuit doctorum aliquot hominum, quos consuluimus, sed paucorum sententia. Alii vero, iique multo plures, secus sensere; eorumque iudicium praevaluit, hac potissimum ratione nixum, quod lector divisioni et argumentis iam assue-

tus non medicam ex iis, si modo recte fiant, utilitatem colligere possit. Quare nova et commodiori capitum instituta divisione, nova singulis argumenta praefiximus, quibus uniuscuiusque scopus et consilium lectoris oculis summatim exhibetur, ut iam in praefatione diximus.

## ARTICULUS TERTIUS.

### DE ALIIS IRENAEI SCRIPTIS.

58. Pluribus aliis, iisque egregiis operibus christianam et catholicam fidem illustravit Irenaeus; sed quae temporum iniuria sic excidere, ut ea duntaxat supersint fragmenta, quae suis in scriptis servaverunt antiqui patres. Scripsit adversus Florinum epistolam, cuius insigne fragmentum transscripsit Eusebius [1]), et nos ex ipso ad calcem huius operis edidimus. Florinus vero, Irenaeo teste, *in imperatoris aula splendide agens,* munus aliquod gesserat *in inferiore Asia,* quum ibi sanctitatis et doctrinae laude floreret Polycarpus. Tanti viri fama permotus, se in eius disciplinam tradidit, nihilque non egit ut sese ipsi probaret. Factus postea romanae ecclesiae presbyter, tum in errorem lapsus, aliorumque fidem sollicitans, ut eiusdem erroris reos faceret, gradu deiectus est [2]). Condiscipuli, quem apud Polycarpum viderat noveratque, casum dolens Irenaeus, eumque ab errore revocare cupiens, scripsit adversus eum epistolam *περὶ τῆς μοναρχίας, ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν, de monarchia, sive quod Deus non sit conditor malorum. ταύτης γάρ τοι τῆς γνώμης,* addit Eusebius, *οὗτος ἐδόκει προασπίζειν, eam enim opinionem hic defendere videbatur* [3]). Quae quidem sic explicat H. Valesius, quasi Florinus Marcionis et Cerdonis dogmatibus adhaerens, duo principia invexisset, alterum bonorum, alterum malorum auctorem. Sed repugnat Irenaeus scribens, Florini *dogmata ne quidem haereticos extra ecclesiam positos proferre unquam ausos fuisse.* Gravior igitur quam Cerdonis ac Marcionis erat Florini error: ac proinde in eo positus fuisse videtur, quod non, ut illi, duplicem Deum, alterum boni, alterum mali auctorem fingeret; sed in unum et eundem Deum, tanquam in caussam, mala omnia ac peccata refunderet: quod revera nullus hactenus haereticus proferre ausus fuerat. Unde licet pro *μοναρχίᾳ,* seu principii unitate contra Marcionitas cum Catholicis decertaret; hanc tamen peius illis violabat, dum malis omnibus contaminabat. Irenaeus vero retinendam esse *μοναρχίαν,* nec tamen malorum labe adspergendam esse, tam vere, quam pie contendebat. Quam vero a pestifera Florini doctrina alienus exstitisset, quamque nefarium dogma exhorruisset Polycarpus, quem dudum praeceptorem audierat, ei ob oculos ponit: ut tanti praeceptoris memoria devium in catholicae veritatis viam efficacius reduceret. Philastrius [4]) Florianorum quorundam haereticorum meminit; sed quos Carpocratianorum surculum esse dicit. Gennadius [5]) vero Florianum, seu Florinum culpat, quod carnem mali caussam esse crediderit. Quae quidem, si uterque Florinum nostrum intellexerit, non omnino cum Eusebio et Irenaeo, quibus potior fides, consentiunt. Quid-

---

1) Euseb. lib. V. c. 20. 2) Ibid. c. 15. 3) Ibid. c. 20. 4) Philast. c. 57. 5) Gennad. Dogm. c. 76.

quid sit, Florinus Irenaei rationibus et argumentis victus, non tamen convictus ne hinc Deum ipsum auctorem mali faceret, illinc vero a *μοναρχίᾳ,* quam hactenus propugnaverat, deficiens, cum Cerdone et Marcione duplicem Deum induceret; mediam, ut sibi videbatur, inter utrumque extremum Valentini sententiam amplexus, cum eo insanire maluit, quam cum Catholicis sapere. Quare Irenaeus illius salutis semper sollicitus, eumque e novo illo, in quod praeceps sese dederat, barathro extrahere studens, scripsit librum *περὶ Ὀγδοάδος, de Ogdoade,* vel, ut habet Hieronymus in Catalogo, *de Octava,* cuius clausulam duntaxat refert Eusebius [1]). Utinam saltem opusculi, seu, ut vocat, *σπουδάσματος* illius argumentum exhibuisset. Id fuisse videtur, ut famosam Valentinianorum ogdoada, seu primigenum illum Aeonum octonarium, ceterorum omnium radicem, brevi scripto, selectisque rationibus convelleret; quem fusiori stilo vel iam exagitaverat, vel tum exagitabat in longiori illo *de detectione et eversione falso cognominatae agnitionis.* Nec enim mihi constat, an iam ad umbilicum perductum esset hoc opus. Scribit quidem Theodoretus [2]), non affirmat tamen (*ferunt,* inquit), Irenaeum Florini morbum deplorantem, scripsisse adversus Valentinum. Sed incertum, an quinque *detectionis et eversionis* libros, an breve illud *περὶ ὀγδοάδος* opusculum intellexerit. Utrumque enim adversus Valentinum scriptum fuisse videtur.

59. Scripsit Irenaeus alteram epistolam adversus Blastum, quam inscripsit *περὶ σχίσματος, de schismate* [3]). Hic quoque presbyter romanae ecclesiae *σὺν τούτῳ (Φλωρίνῳ) παραπλησίῳ πτώματι κατεσχημένος,* non simili errore cum Florino implicatus fuerat, ut perperam vertit Valesius, sed similem cum illo depositionis sententiam exceperat. Utrique quidem hoc commune fuit, quod multos ab ecclesiae gremio abstrahentes, in suam sententiam perducerent, et *τὸν ὑγιῆ τῆς ἐκκλησίας θεσμόν,* sinceram ecclesiae legem adulterarent: sed praeterea *θάτερος, alter,* Florinus videlicet, non *uterque,* ut hic etiam male reddidit Valesius, seorsim novam doctrinam adversus fidei veritatem invehere laborabat. Utrumque in Valentini haeresin incidisse significat Theodoretus citatus, postea vero Blastum inter Marcionis discipulos annumerat; sed praeter Eusebii et Irenaei mentem: una schismatis culpa tenebatur Blastus; unde et inscripta adversus eum epistola, *de schismate.* Quae vero schismatis huius caussa fuerit, docet antiquus auctor Additamenti quod ad calcem libri de Praescriptionibus exstat apud Tertullianum [4]): quod nimirum *Blastus latenter Iudaismum vellet introducere: pascha enim dicebat non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi,* XIV. *mensis.* Quae etiam Florini culpa fuit; idque significat Eusebius, dum ait sinceram ecclesiae (non dicit *fidem,* sed) *legem* adulteratam ab utroque fuisse. Quum enim alter Polycarpi discipulus fuisset, alter, Paciano [5]) teste, Graecus esset, Asianum paschatis celebrandi morem Romam inducere satagebant: sicque pascha praeter huius ecclesiae consuetudinem celebrantes, eam scindebant turbabantque. Merito proinde Pacianus Blastum Montanistis adhaesisse scribit; non quod novis prophetis fidem adhibe-

---

1) Euseb. c. 20. 2) Theod. lib. I. c. 23. 3) Euseb. c. 15. et 20. 4) Tertull. de Praescr. c. 53. 5) Pacian. Ep. I.

ret: sed quod et ipsi Montanistae pascha luna XIV. primi mensis celebrandum esse vellent. Porro utraque Irenaei tum adversus Florinum, tum adversus Blastum epistola eodem tempore scripta videtur. Quo vero anno? incertum. Quum tamen Eusebius utramque ad Commodi imperium et Eleutheri pontificatum referat, sub utriusque finem scriptam fuisse probabilius videtur.

60. De aliis, quas tum ad Victorem papam, tum ad alios scripsit Irenaeus, epistolis de festo paschatis, disseruimus in eius vita. Ex aliqua istarum epistolarum depromtum videtur, quod ex Irenaeo citat auctor Quaestionum et Resp. ad Orthod. inter opera Iustini, Quaest. 115. non flectendum esse genu, neque dominico die, neque 50. illis quae sequuntur pascha. Editum ab eodem Irenaeo *πρὸς Ἕλληνας λόγον συντομώτατον καὶ τὰ μάλιστα ἀναγκαιότατον, περὶ ἐπιστήμης ἐπιγεγραμμένον,* brevissimum et in primis necessarium librum, seu potius Sermonem, vel Orationem adversus Graecos, vel, ut vertunt alii, adversus Gentes, qui *de Scientia* inscribebatur, memorat Eusebius [1]: cuius mentem perperam accepit, aliisque perperam accipiendi ansam dedit Hieronymus, dum ait in Catalogo, scriptum ab Irenaeo *contra gentes volumen breve, et de disciplina aliud:* quasi opusculum contra Gentes ab illo de disciplina seu scientia diversum fuisset. Meminit uterque alterius Irenaei Sermonis Marciano fratri nuncupati, qui demonstrationem continebat apostolicae praedicationis, et libelli *διαλέξεων διαφόρων, variarum disputationum,* vel, ut vertit Hieronymus, *variorum tractatuum,* in quo epistolae ad Hebraeos, et Sapientiae Salomonis mentionem faciebat, et quasdam sententias ex istis libris adducebat. Quis vero esset auctoris in his omnibus opusculis seu libris scopus, quodve consilium, tacentibus veteribus, dici non potest: soli sagacissimo Dodwello dicere licet, qui plura de iis pro more disputat, nec verbis et coniecturis parcit: sed Dodwellianae coniecturae sunt, quas qui legerit, miratur et dissertatorem multa dixisse ut nihil diceret, lectorem vero multa legisse ut nihil disceret. Pollicitus est Irenaeus [2], nec semel, Marcionem speciatim se confutaturum, huiusque promissi meminit Eusebius [3]. At liberatam ab Irenaeo fidem satis significat idem Eusebius, quum eum recenset inter illos qui Marcionem egregiis operibus confutarunt. Citat Maximus [4] abbas et confessor quosdam Irenaei episcopi lugdunensis Sermones de Fide, ad Demetrium viennensem diaconum, quorum etiam initium et sententias aliquas graece refert. Aliud fragmentum ex Sermone ad Demetrium edidit Feuardentius, sed latine duntaxat: quod quidem a N. Fabro accepisse se dicit; sed unde hic acceperit, dicere omisit. Si graeca adessent, emendatius forte prodire posset. At quum eiusmodi Sermones Eusebio et Hieronymo ignoti fuerint, dubium est an genuini sint Irenaei fetus. Paullo aliter sentiendum puto de iis quae Irenaeo tribuit verbis Oecumenius in Comment. ad I. Petri epist. cap. 3. Haud dubitem, quin depromta sint ex celebri Lugdunensium et Viennensium de martyribus suis epistola, quam ab Irenaeo ipso scriptam fuisse valde probabile esse diximus, confirmatque is Oecumenii locus. Hic enim ea desumsisse se

---

1) Euseb. lib. V. c. 26. 2) Iren. lib. I. cap. 27. n. 4. et lib. III. c. 12. n. 13. 3) Euseb. lib. V. c. 8. Id. lib. IV. cap. 25. 4) Maxim. To. II. p. 152.

dicit ex iis quae scripsit Irenaeus *περὶ Σάγκτου καὶ Βλανδίνης, de Sancto et Blandina;* non quidem verbo ad verbum, sed compendium verborum faciens: *ὡς δὲ διὰ βραχέων παραθέσθαι ἔστι ταῦτα.* Et revera quae ibi de Sancto et Blandina recitat Oecumenius, ad ea quae in citata Lugdunensium epistola referuntur, satis quadrant: adeo ut aliunde accipi potuisse non videantur.

61. Explicatam ab Irenaeo Ioannis Apocalypsin tradit Hieronymus in Catalogo [1]: *Quam,* inquit, *interpretantur Iustinus martyr et Irenaeus.* Hinc tamen colligi posse non puto integros ab Irenaeo editos fuisse commentarios in Apocalypsin; nec ea Hieronymi mens fuisse videtur. Respiciebat Hieronymus ad varia Apocalypseos loca, quae in suis quinque libris explicat Irenaeus, et praesertim in quinto, sub cuius finem de millenario Christi regno et de Antichristo disserens, plura sacri huiusce libri testimonia interpretatur, et ad institutum accommodat. Quidam, Photio teste, Irenaeo adscribebant librum cui titulus *de Universo* seu *de Substantia mundi* [2]. Sed Caii presbyteri romani et Irenaei discipuli opus esse verisimilius est. De aliis quae ad calcem edidimus Irenaei fragmentis proprio loco diximus. Haec sunt quae de tanti viri scriptis dicenda nobis erant. Iam de variis doctrinae eius capitibus sermo instituendus est.

# DISSERTATIO TERTIA.

## DE IRENAEI DOCTRINA.

1. Solius supremi numinis est nec falli, nec fallere posse: mortalium omnium, nisi singulari Dei beneficio, solis scriptoribus sacris concesso, eximantur, ea est sors et conditio, ut eos a vero devios error interdum decipiat. Nullum igitur opus adeo castigatum, numerisque omnibus absolutum, quin naevis quibusdam inspergatur, pluribus aut paucioribus, maioribusque vel minoribus, pro maiori aut minori scriptoris diligentia et eruditione. Neutra quidem Irenaeo defuit: ita tamen sibi semper non cavit, ut aliquando non offenderit, sed plerumque levius: sicubi vero paullo gravius, eo magis error condonandus, quo nondum satis ad liquidum exploratis certis quibusdam doctrinae christianae capitibus, vix fieri poterat, ut attentioribus etiam animis nebulas non offunderent praeconceptae quaedam ac communes priorum saeculorum opiniones. Ut vero excusandus non est Irenaeus, ubi lapsus est; sic nec temere culpandus, ubi culpa vacat, nec aliena ei affingenda dogmata quae respuit. Sunt enim homines, quibus omnia auctorum dicta excusanda videntur: sunt et alii qui infesto dente carpunt quidquid minus intelligunt: sunt alii denique qui apud veteres ecclesiae patres videre se putant, quod videre cupiunt, ut erroris consortes habeant. Ne ad eosdem scopulos appellamus, visum est praecipua quaeque doctrinae Irenaei capita, quam breviter fieri poterit, percurrere; et si quid lapsus est, id adnotare; si quid vero alienum adfingitur, id ab eo depellere.

1) Hieron. in Catal. c. 19. 2) Phot. cod. 48.

2. Observat Photius, *in aliquibus* Irenaei *scriptis ecclesiasticorum dogmatum certam veritatem spuriis rationibus fucari.* Sic saltem graeca haec interpretor: *εἰ καὶ ἔν τισιν αὐτῶν* (*συγγραμμάτων καὶ ἐπιστολῶν*) *ἡ τῆς κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα ἀληθείας ἀκρίβεια νόθοις λογισμοῖς κιβδηλεύεται.* In quae Irenaei scripta, scriptorumque loca digitum intenderit Photius, incertum. Sed si is sit Photii verborum sensus, infirma interdum argumenta, ad probandas certas fidei veritates, ab Irenaeo adhiberi; levissimum vitii genus est, omnibus fere scriptoribus commune, quodque eo difficilius cavere quis potest, quo adversarios studiosius insectatur, ac omnigenis argumentis obruere nititur. Quis enim auctor tantum valeat, ut ea omnia, quibus adversarios refellit, argumenta, totidem demonstrationes sint? Vix fieri potest, quin, si praesertim de una et eadem re multa sint, alia aliis efficaciora vel infirmiora sint. Deinde ut de rationum quarumcunque pondere et efficacia iudicium feramus, aequitatis ratio postulat, ut ad id attendamus in quod potissimum intendebat auctor. Si quidem plures Irenaei ratiocinationes in se ipsis et a scopo auctoris praecisae spectentur, infirmae videbuntur; secus vero, si consilii eius habeatur ratio. Quia in apertis Scripturarum verbis nulla erant vanissimis haereticorum dogmatibus praesidia, alia sibi in parabolis et allegoriis, quas pro libito interpretabantur, comparare sibi studebant. Cassa et futilia esse merito contendit Irenaeus [1]). *Nam*, inquit, *parabolae debent non ambiguis adaptari.* Absurdissimum quippe est ea *quae non aperte dicta sunt, neque ante oculos posita, copulare absolutionibus parabolarum, quas unusquisque prout vult, adinvenit.* Ne tamen hoc, infirmo licet, praesidio gloriarentur haeretici, fucumque facerent imperitis; id sibi libro quarto praesertim probandum suscipit, desperatam eorum caussam parabolis nihil iuvari, et si quid valeat id argumenti genus, totum in pravorum dogmatum ruinam cedere. Quisquis ergo queritur, ea interdum a parabolis et allegoriis ad probandas fidei veritates argumenta ab Irenaeo duci, quae parum roboris habere videntur; meminerit et s. doctorem non nescium fuisse, quid quantumque valerent eiusmodi argumenta secundum se spectata: ab eo tamen pro iure suo usurpari, quia usurpandi exemplum primi dederant ii quos refellebat. Unde argumenta erant velut ad hominem, et ex adversariorum principiis et confesso petita, quae efficaciam ab iis ipsis sortiebantur. Ex quo enim parabolis et allegoriis utebantur adversus Catholicos, eo minus argumentorum inde petitorum pondus declinare poterant, quo iis ad dirimendam litem sibi utendum esse primi censuerant. Id si advertisset Gallasius, ab insulsa et inepta censura temperasset, qua Irenaeum vexat, quod hac Christi parabola [2]): *Propterea omnis scriba doctus in regno caelorum similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera;* utatur, ut probet, unum et eundem Deum utriusque Testamenti auctorem esse [3]) Nam praeterquam quod Irenaei expositionem secuti sunt Chrysostomus, Theophylactus, Hilarius, Hieronymus et alii plures, ut recte adnotat Feuardentius; ut forte adversus alios haereticos non valuisset eiusmodi argumentum, maxime valebat adversus Valentinianos, qui e parabolis efficacia peti posse censebant: ad quos proinde retundendos suf-

1) Iren. lib. II. c. 27. n. 1. 2) Matth. XIII. 52. 3) Iren. lib. IV. c. 9. n. 1.

sciebat parabolam eo sensu explicari, qui cum Christi verbis et instituto non pugnaret. Alia esse clariora Christi dicta, e quibus argumenta duci poterant, probe sciebat Irenaeus: sed haec libro quinto reservabat, ut ipse profitetur initio huius libri, et in fine quarti. Idem dici velim de variis numerorum copulationibus, quibus interdum plus aequo delectari videtur auctor noster. Eiusmodi quidem argutias fastidivit posterior aetas: non ita vero ea, qua scripsit Irenaeus; et huius mores nostris metiri sana ratio non sinit. Allegoricum hoc philosophandi genus a Pythagoricis et Platonicis acceptum, maximo apud Ethnicos, immo et Iudaeos ipsos, in pretio erat: ad quod conformare sese antiquos patres necesse fuit, tum ut superbos animos sibi facilius conciliarent, semel persuasos christianam religionem a recta philosophandi ratione non abhorrere; tum ut eos propriis mucronibus, ubi sese occasio daret, configerent. Et id quidem ab Irenaeo, eo potiori iure usurpatum, quo Gnostici, ut alibi ostendi, Pythagoreorum Platonicorumque principiis imbuti, plurimum numeris tribuerent, et in variis eorum copulationibus haud exiguum caussae suae praesidium constituerent. Ad quorum proinde philosophemata eo se consilio componit, ut ea in auctorum ipsorum caput retorqueat. Quare quid et quantum valeant eiusmodi rationes, ut aequa lance pensitetur, proponentis aetas, scopus, adversarii, ac litigantium hypothesis prae oculis semper haberi debet: ad quae quisquis aequus attenderit, fateri non dubitabit id egisse ss. patres, quod in iis temporum disputationumque circumstantiis recta ratio ab iis exigebat. Sed quam parum tribueret Irenaeus eiusmodi numerorum rationibus et copulationibus, luculenter patet ex iis quae lib. II. cap. 25. et 26. disserit. Ibi enim ex professo probat, Dei opera res divinas, rationem ac veritatis argumenta ad numeros exigi non debere; sed potius numeros ad res divinas, rationem et veritatis argumenta exigendos esse: curiosamque illam numerorum inquisitionem, et ex iis ducta argumenta infirma esse, ac plerumque vana et periculosa. Non tamen hactenus dictis negaverim, quin apud Irenaeum spuriae quaedam occurrant rationes, quibus revera ecclesiasticorum dogmatum veritas fucetur potius quam illustretur; quales sunt eae quas a Christi aetate et millenario regno petit: sed iis et aliis quibusdam paucis exceptis, ceteris omnibus, si aequitatis ponderibus examinentur, et ad auctoris scopum atque consilium exigantur, pretium constabit et robur. Sed quid et quantum ex eius doctrina iuvari possit catholica fides, iam videamus.

## ARTICULUS PRIMUS.

### DE SCRIPTURARUM SACRARUM DIVINITATE, CANONE ET VERSIONIBUS.

3. Scripturas sacras Deum ipsum auctorem habere, eiusque Spiritu afflante exaratas esse, tam aperte tamque frequenter profitetur Irenaeus, ut id observare operam fere ludere sit. *Scripturae*, inquit [1]), *perfectae sunt, quippe a Verbo Dei et Spiritu eius dictae.* Et ne diutius quam par sit immorer in re tam manifesta, totus est Irenaeus libro tertio et quarto, ut probet unum et eundem Deum et Patrem, utriusque Testa-

1) Iren. lib. II. c. 18. n. 2.

menti, novi videlicet et veteris, auctorem esse; ipsoque, nec alio, per Verbum et Spiritum suum scriptoribus sacris, tum prophetis, tum apostolis et evangelistis afflante, ea omnia quae in Canonem retulit ecclesia, exarata fuisse.

4. Sed quam late Irenaeo pateret sacer hic Canon, quosve libros complecteretur, haud ita facile dictu est. Certum quidem est sequentes veteris Testamenti libros velut sacros et canonicos a s. doctore haberi, et plura ex iis, tanquam ex libris divinae auctoritatis, allegari: Pentateuchum Moysis, Iosuam, Iudices; libros quatuor Regum; Psalmos, Proverbia Salomonis; Prophetias Esaiae, Ieremiae, Ezechielis, Danielis, Oseae, Ioelis, Amos, Ionae, Michaeae, Habacuc, Zachariae et Malachiae. Quae ex iis libris testimonia proferat, demonstrat index locorum Scripturae sacrae a nobis concinnatus, ad calcem huius operis. Hoc semel tanquam ex Esaiae, multoties vero tanquam ex Ieremiae prophetia depromtum allegat: *Et commemoratus est Dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui dormierant in terra sepultionis: et descendit ad eos evangelizare salutem, quae est ab eo, ut salvaret eos.* Idem allegavit et Iustinus martyr in Dialogo cum Tryphone, velut ex Ieremia, conquestus insuper, Iudaeos, odio Christianorum, sententiam hanc et plures alias e sacris Bibliis erasisse. Ex quibus colligitur eam tunc in quibusdam Bibliorum christianorum codicibus exstitisse, sed paucissimis: vix enim alios praeter Iustinum et Irenaeum reperias, a quibus citetur. Iam nullibi librorum sacrorum occurrit. Quin Ieremiae Threnos seu Lamentationes inter canonicas scripturas recensuerit Irenaeus, dubitari non potest. Ut enim ex iisdem Scripturis probet, Christum Filium Dei, *et salutem et Salvatorem et salutare vere et dici et esse*, verba haec Thren. IV. 20. *Spiritus faciei nostrae Christus Dominus*, inter alia e libris sacris petita profert; non nominato tamen libro e quo petuntur, sed generatim duntaxat indicata, ut saepe solet, Scriptura, hoc verbo, *inquit. Spiritus enim, inquit, faciei nostrae Christus Dominus.* Idem dicendum de Baruchi libro, quem ut propheticum et sacrum laudat, non tamen sub Baruchi, sed vel sub generali prophetae, vel sub Ieremiae nomine. Libro quarto, cap. 20. n. 4. probans, unum esse Deum, qui Verbo et Sapientia fecit et aptavit omnia, qui secundum magnitudinem quidem ignotus est omnibus qui ab eo facti sunt, secundum dilectionem autem cognoscitur semper per eum, per quem constituit omnia; scilicet per Verbum eius, Dominum nostrum Iesum Christum, qui novissimis temporibus homo in hominibus factus est, ut finem coniungeret principio, id est, hominem Deo; ait: *Et propterea prophetae, ab eodem Verbo propheticum accipientes charisma, praedicaverunt eius secundum carnem adventum, per quem commixtio et communio Dei et hominis secundum placitum Patris facta est, ab initio praenuntiante Verbo Dei, quoniam videbitur Deus ab hominibus, et conversabitur cum eis super terram* etc. Quibus postremis verbis manifeste alludit ad ea Baruch. III. 38. *Post haec in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Sed libro quinto cap. 35. n. 1. finem capitis quarti, et totum caput quintum eiusdem Baruch clare et ipsis verbis refert, velut ex Ieremia propheta. *Significavit,* inquit, *Ieremias propheta, Circumspice, dicens, ad Orientem Hierusalem, et vide laetitiam* etc. Ex qua Irenaei aliorumque patrum

citatione libri Baruch, canonicam eius auctoritatem recte omnino colligit Feuardentius in notis ad hunc Irenaei locum. Ecce tamen, in Feuardentium insurgit cl. Grabius in notis suis, eumque hallucinari graviter pronuntiat. *Quis enim nescit,* inquit, *apocrypha scripta subinde a patribus allegari?* Hocque apophthegmate contentus, adversarium prostratum iri confidit. Ergone quia apocrypha scripta subinde a patribus allegantur, statim pronuntiandum, eum hallucinari, qui ex eorum citatione colliget librum aliquem canonicum esse? Si ita sit, iam adversus Grabium prodeat impius aliquis, qui aliquod e quatuor evangeliis, vel aliquas ex epistolis Pauli aliorumve apostolorum ex albo Scripturarum expungat; quo argumento hunc confutabit vir clarissimus? An ex continua patrum et conciliorum citatione probare se posse putabit, sacra haec scripta ab omnibus ecclesiis, aut maxima saltem ecclesiarum, earumque insigniorum parte, tanquam canonica habita semper fuisse? Invictum quidem ceteris est argumentum, sed Grabio prorsus infirmum et inutile. Nam statim occurret impius, hacque unica Grabiana responsione, *apocrypha scripta subinde a patribus allegari,* totam vim argumenti facile infringet, Grabiumque ipsum ad incitas rediget. Non igitur ex eo quod quidam patres apocrypha interdum scripta allegaverint, eorum illico elevanda fides est, quum librum aliquem velut canonicum citant. Si quidem tot et tanti tam diu tamque continuata serie apocryphum quoddam scriptum citarent, quanti, quamque diu librum canonicum allegant, premeret forte Grabiana difficultas. At multum abest, ut paria sint utrinque momenta. Qui librum apocryphum velut sacrum citarunt, pauci sunt, nec obtinuit eorum sententia; immo potius maiori ecclesiarum parte praevalente, successu temporis prorsus obsolevit. E contrario vero dum liber aliquis, quem sacrum deinceps agnovit ecclesia, a patribus allegatus est, quamvis initio dubitarent multi, quia paullo obscurior erat ea de re traditio apostolica; ea tamen, successu temporis, accuratiori rei examine, consultisque iis ecclesiis, in quibus notissima erat et continuata episcoporum successio ab apostolis, patefacta, demum ad liquidum explorata veritate, calculum veteribus adiecit universa ecclesia. Tam immensum tamque apertum discrimen facile animadvertere potuisset Grabius, nisi anticipatae Calvinianorum Lutheranorumque opiniones fucum fecissent. Sed de vana eius obiectiuncula, toties a Catholicis contrita, iam satis. Id tantum, ut ad Irenaeum revertar, addiderim: si Baruchi Prophetiam sub Ieremiae nomine laudaverit, non solum ita laudavisse. Eodem quippe modo allegavere Clemens Alexandrinus lib. I. Paedag. c. 2. et lib. II. c. 3. Cyprianus lib. II. Testimon. ad Quirin. et in lib. de Oratione Domin. Eusebius in libris de Demonst. evang. Basilius lib. IV. cont. Eunom. et alii tum Graeci, tum Latini. Ratio omnibus nota est, quia nimirum Baruch Ieremiae discipulus fuit, illiusque prophetia magistri libro iuncta erat.

5. Librorum Tobiae, Iudith, Esther, Paralipomenωn, Ecclesiastae, Cantici Conticorum, Ecclesiastici, Iob, Abdiae, Nahum, Sophoniae, Aggaei et Machabaeorum, nuspiam, nisi me fallit memoria, in iis qui exstant Irenaei libris occurrit mentio. Tobiam tamen iam tum in pluribus ecclesiis inter prophetas eodem iure locum habuisse, quo Moysen, Iesum Nave, Amos, Habacuc, Ioel, Zachariam, Esaiam, Ezechielem, Ieremiam, Danielem, Aggaeum, Michaeam, Nahum, Esdram et Sophoniam, ex eo

colligi posse videtur, quod Irenaeus libro primo cap. 30. Sethianorum et Ophitarum deliria describens, ait n. 10. sic eos inter septem angelos mundi rectores, prophetas partitos fuisse, qui illorum nomine et afflatu vaticinia funderent, ut suo *Eloei Tobiam et Aggaeum* adscriberent. Susannae et Belis historias, quales Danielis cap. 13. et 14. referuntur, non tantum in suis Bibliorum codicibus descriptas legit Irenaeus, sed et ut certas et indubitatas, sacras et canonicas ac a Daniele propheta scriptas agnoscit et citat lib. IV. c. 5. n. 2 et c. 26. n. 3. Observat Eusebius [1]), Irenaeum in eo quem scripserat libello *διαλέξεων διαφόρων,* epistolae ad Hebraeos et Sapientiae Salomonis mentionem fecisse. Et antea de libris contra haereses agens, ait [2]): *καὶ ῥητοῖς δέ τισιν ἐκ τῆς Σολομῶντος σοφίας κέχρηται, μονονουχὶ φάσκων· ὅρασις δὲ Θεοῦ περιποιητικὴ ἀφθαρσίας· ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. Utitur etiam sententiis ex Salomonis sapientia depromtis, ita fere dicens: Visio Dei parit incorruptionem; incorruptio autem proximos Deo facit.* Qua quidem Sapientiae sententia, prout hic allegatur ab Eusebio, utitur Irenaeus libro quarto cap. 38. n. 3. ita tamen, ut neque librum nominatim citet, nec verbo tenus indicet e Scriptura petitam esse: immo Sapientiae verba sic propria sibi faciat, ut partim sensum, partim ipsa verba referat. Nam Sap. VI. 18. 19. quem locum prae oculis habebat Irenaeus, non legitur: *ὅρασις δὲ Θεοῦ περιποιητικὴ ἀφθαρσίας* etc. sed, *προσοχὴ δὲ νόμων, βεβαίωσις ἀφθαρσίας· ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. Custoditio autem legum, consummatio incorruptionis est: incorruptio autem facit esse proximum Deo.* Quatuor Esdrae libros agnovisse videtur s. doctor: nec enim alio ex fonte, quam ex libri quarti cap. 14. hausta videntur quae de corruptis tempore captivitatis Babylonicae sacris Codicibus, et postea ab Esdra, Deo adspirante, instauratis scribit lib. III. c. 21. n. 2. Haec de veteris Testamenti libris ab Irenaeo memoratis et citatis.

6. Quod attinet ad sacros N. Testamenti codices, quid de quatuor evangeliis sentiat, ab initio libri tertii statim aperit. Postquam ostendit evangelistas iam *indutos supervenientis Spiritus sancti virtutem ex alto, ac de omnibus adimpletos, et habentes perfectam agnitionem,* ad scribendum evangelium mentem appulisse, addit [3]): *Ita Matthaeus in Hebraeis ipsorum lingua scripturam edidit evangelii, quum Petrus et Paulus Romae evangelizarent, et fundarent ecclesiam. Post vero horum excessum, Marcus discipulus et interpres Petri et ipse quae a Petro annuntiata erant, per scripta nobis tradidit. Et Lucas autem sectator Pauli, quod ab illo praedicabatur evangelium, in libro condidit. Postea et Ioannes discipulus Domini, qui et supra pectus eius recumbebat, et ipse edidit evangelium, Ephesi Asiae commorans.* Plures in his verbis occurrunt difficultates, quas quum expenderimus in notis ad hunc locum, illuc lectorem remittere satius est, quam hic diutius detinere. Adeo vero de numero quatuor evangeliorum constabat Irenaeo, ut, secundum ipsum, *neque plura numero quam haec sunt, neque rursus pauciora capiat esse evangelia* [4]). Quae tamen verba non ita urgenda sunt, quasi sic

1) Euseb. lib. V. c. 2. 6. 2) Id. c. 8. 3) Iren. lib. III. c. 1. n. 1. 4) Ibid. c. 11. n. 7.

necesse fuerit quatuor esse evangelia, ut huic numero Deus nihil addere aut detrahere potuerit. Non is est s. doctoris sensus: id tantum vult, sapientissima Dei providentia constitutum, ut quatuor essent evangelia, nec plura, nec pauciora. Cuius quidem providentiae multas affert rationes petitas a quatuor mundi regionibus et cardinibus, quatuor ventis principalibus, quatuor praecipuis, quibus aedificium quodque fulcitur columnis, quatuor Ezechielis animalibus etc. mysticas certe rationes, non demonstrationes, quibus probare contendat rem ita fieri debuisse, nec aliter potuisse (tam absurda cogitatio mentem Irenaei subire nusquam potuit): sed quibus rem iam factam explicet, ostendatque sapientissimo Dei consilio ordinatam fuisse. Eo autem vergebat tota Irenaei oratio, ut insanam Gnosticorum audaciam castigaret, qui evangeliorum numerum, nulla habita ratione Dei consiliorum, quorum sapientiam tam multa probant, arbitrio suo augebant vel minuebant. *His igitur sic se habentibus,* inquit [1]), *vani omnes et indocti et insuper audaces, qui frustrantur speciem evangelii, et vel plures quam dictae sunt, vel rursus pauciores inferunt personas evangelii: quidam, ut plus videantur, quam est veritatis adinvenisse: quidam vero, ut reprobent dispositiones Dei.* Vanos etiam et indoctos dicere liceat eos, qui ut Gallasius et Sultetus, Irenaei mentem ne minimum quidem assecuti, quas de numero evangeliorum mysticas profert rationes, ceu futiles et infirmas aspernantur. Nae! fastidii delicatissimi homines, quos eius rei satietas cepit, quae Anastasio Sinaitae, Germano Constantinopolitano, Hieronymo, aliisque pluribus adeo probata fuit, ut primi totum hunc Irenaei locum exscripserint, ceteri rationes amplexi fuerint [2]). Praestat, ut Irenaei verbis utar, cum huiusmodi *idiotis religiosis* desipere, quam cum *blasphemis et impudentibus Sophistis* sapere.

7. De aliis novi Testamenti partibus haec tantum observanda veniunt, in omnibus, quae exstant, Irenaei scriptis nullam epistolae D. Pauli ad Philemonem mentionem occurrere; quod non adeo mirum, quia totum huius epistolae argumentum nihil ad Irenaei scopum faciebat. Ad epistolam vero ad Hebraeos interdum alludit, nec ipsa tamen, nec auctore eius nominatim citatis. Sic lib. II. cap. 30. n. 9. ait, solum Deum Patrem omnia fecisse *Verbo virtutis suae;* quibus alludit ad illud Hebr. I. 3. *portans omnia Verbo virtutis suae.* Et lib. IV. c. 11. n. 4. dicit *munditias exteriores* Legis *in figuram futurorum traditas fuisse, velut umbrae cuiusdam descriptionem faciente Lege:* quae desumta videntur ex illo Hebr. X. 1. *Umbram habens Lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.* Nec aliter citat epistolas catholicas Iacobi et Iudae, et secundam Petri, nisi verba quaedam suis inserendo, tacendo locum et auctorem unde depromta sunt, ut ei constabit qui loca in indice designata consulere dignabitur. Secus dicendum de epistola secunda Ioannis, quam ut epistolam *Ioannis discipuli Domini* agnoscit et allegat lib. I. c. 16. n. 3. et lib. III. c. 16. n. 8. Apocalypsin etiam Ioanni discipulo Domini nominatim adscribit, et sub eius nomine citat lib. IV. c. 20. n. 11. lib. V. c. 35. n. 2. et alibi. Illud etiam non omittendum,

1) Ibid. n. 8. 2) Anast. Sin. Q. 144. Germ. CP. Theor. rerum eccles. Tom. II. Auctat. Biblioth. P. P. Hieron. Prol. in Matth.

quod Hermae Pastorem velut canonicam scripturam laudet Irenaeus lib. IV. c. 20. n. 2. *Bene ergo*, inquit, *pronuntiavit Scriptura, quae dicit: Primo omnium crede, quoniam unus est Deus etc.* quae verba desumuntur ex lib. II. Pastoris, Mand. I. Sed eodem modo citavere plures alii patres graeci, quorum testimonia collegit doctissimus Cotelerius, librisque Pastoris a se editis praemisit. Latinis vero tanti non fuit iste Hermae Pastor: unde postea ob omnibus ecclesiis e numero librorum sacrorum expunctus est.

8. Inter omnes, quibus usa est ecclesia, sacrae Scripturae versiones nulla Irenaeo venerabilior visa est ea quae dicitur septuaginta interpretum. Hanc ipsi fonti Hebraeo auctoritate paene parem existimavit, utpote quam *per adspirationem Dei* factam credidit. In eam vero sententiam abiit, quod septuaginta, qui dicuntur, interpretes, quasi prophetas habuerit, qui afflante atque dirigente Spiritu sancto versionem suam concinnaverint. Censet igitur Irenaeus, *Ptolemaeum Lagi filium*, quum eam, quam Alexandriae construxerat, bibliothecam omnigenis codicibus ornare in votis haberet, misisse legatos qui a Hierosolymitis tum *scripturas eorum*, tum hebraici et graeci sermonis peritos exposcerent, qui easdem ex hebraeo in graecum converterent. Hierosolymitae, qui tum Macedonibus parebant, regi morem gerentes, delectos septuaginta seniores, Scripturarum et utriusque linguae peritiores, mittunt. Veritus Ptolemaeus, ne interpretes ex compacto Scripturarum arcana prodere nolentes, fucum spuria et adulterina interpretatione facerent, *separans eos ab invicem, iussit omnes eandem interpretari Scripturam; et hoc in omnibus libris fecit:* id est, iussit ut omnes simul eundem Scripturae librum interpretarentur. *Convenientibus autem ipsis in unum apud Ptolemaeum, et comparantibus suas interpretationes, Deus glorificatus est, et Scripturae vere divinae creditae sunt, omnibus eadem, et eisdem verbis, et eisdem nominibus, recitantibus ab initio usque ad finem: uti et praesentes Gentes cognoscerent, quoniam per adspirationem Dei interpretatae sunt Scripturae.* Ut autem res habeat fidem, addit Irenaeus nihil mirum esse, si idem Deus qui olim Esdrae Scripturas sacras instauranti adspiravit, adspiraverit et LXX interpretibus easdem in graecum sermonem convertentibus. Corruptis siquidem Babylonicae captivitatis tempore scripturis, Deum, ea demum soluta, Iudaeisque in patriam reducibus, *temporis Artaxerxis Persarum regis, inspirasse Esdrae sacerdoti tribus Levi* veterum prophetarum *sermones omnes* instaurare, *et restituere populo eam legem, quae data est per Moysen.* Ex quibus omnibus concludit (qui scopus erat), *vere impudoratos et audaces* esse haereticos, qui ut haeresin suam Scripturarum auctoritate muniant, alias, praeter antiquissimam illam, quae miris adeo modis facta est, Scripturae interpretationes proferre audent: apostolos enim, haereticis omnibus vetustiores, *consonare praedictae interpretationi, et interpretationem consonare apostolorum traditioni;* quum hi *prophetica omnia ita annuntiaverint, quemadmodum seniorum interpretatio continet.* Sic argumentabatur Irenaeus, ut probaret haec Esaiae verba: *Ecce virgo concipiet et pariet filium,* a Theodotione et Aquila corrupta esse, dum vocem עלמה, *Virgo*, verterunt *νεᾶνις, adolescentula:* ne scilicet ex eo Esaiae loco inferretur Christum ex Virgine natum esse.

9. Vulgatam versionis LXX interpretum historiam hic examinare nostri non est instituti: quum maxime id actum sit a pluribus, iisque doctissimis hominibus. Pauca duntaxat circa Irenaei nostri narrationem observare sufficiat. Primo non Irenaeum solum tanti fecisse versionem LXX interpretum: eodem in honore fuit apud omnes quatuor priorum saeculorum patres, apud quos obtinuerat ea sententia, interpretes prophetarum vices et officia peregisse. Fons autem ex quo profluxit communis ea veterum existimatio, fuit Aristaeae historia, sive vera, sive falsa; testis, ut ipse credi amat, oculati, quam Iosephus lib. XII. Antiquitatum cap. 2. et Philo lib. 2. de vita Mosis compendio retulerunt, quamque omnes tum veteres Iudaei, tum priores Christiani unanimi consensu receperunt: tum pervagata opinio, septuaginta interpretes in totidem cellulis a Ptolemaeo inclusos, sic a Deo inspiratos fuisse, ut collatis inter se versionibus singulis, omnes in iisdem sententiis, verbis et nominibus convenisse reperti fuerint Huius quidem circumstantiae non meminit Aristaeas: primus ante Irenaeum meminit Iustinus martyr in Exhortatione ad Gentes; uterque vero traditam accepit partim a Philone, partim a ceteris Iudaeis, quibus Aristaeae historiam novis miraculis ornare placuit. 2°. Ptolemaeum illum, quo regnante atque iubente ex hebraeo in graecum sermonem conversae sunt Scripturae, fuisse, ex Irenaei sententia, non Philadelphum, ut sentiunt Aristaeas, Iosephus, Philo, Tertullianus in Apologetico et alii plerique e patribus, sed Lagi filium; quae et eadem sententia fuit Clementis Alexandrini lib. I. Strom. pag. 341. et seqq. Gravibus quidem haec premitur difficultatibus, vixque ac ne vix quidem cum historia Aristaeae, ubi huic semel sua constiterit auctoritas, conciliari poterit. Conciliare tamen utcunque student, qui Anatolio episcopo laodicaeno duce, cuius fragmentum recitat Eusebius lib. VII. Hist. c. 32. putant, versionem LXX interpretum, si non factam, saltem decretam fuisse, legationemque ad Iudaeos, comparandorum sacrorum codicum caussa, missam eo tempore, quo Ptolemaeus filius Lagi Philadelphum filium in regni societatem adsciverat: adeo ut utrique adscribi potuerit. Sed vereor, ut hanc conciliandi rationem admittat Aristaeas. Nodum meo quidem iudicio secant, qui excussa auctoritate Aristaeae illius, censent, ut certum sit Scripturas Ptolemaeo sive Lagi, sive Philadelpho, forte etiam utroque regnante atque iubente, in graecum conversas fuisse a selectis quibusdam peritisque Iudaeis, caetera omnia ab Aristaea, Iudaeo Hellenista, aliisque recentioribus Iudaeis, pro gentis genio, ut res admirationem haberet, conficta fuisse. Sed haec ad criticos remittimus: satis est nobis, si vanae credulitatis argui non possit Irenaeus; utpote qui sententiam amplexus fuerit, quam suo tempore, re nondum ad criticae leges exacta, Christiani omnes eo fidentius tuebantur, quo Iudaeis tunc temporis versioni LXX interpretum, quae ecclesiae christianae arma contra eos ministrabat, maligne detrahentibus, sanctis patribus in suspicionem venire non poterat Aristaeae librum a Iudaeo fuisse confictum. 3°. Non modicam apud Christianos auctoritatem versioni τῶν ό conciliavit ea persuasio, Christum Dominum in citandis veteris Instrumenti testimoniis, neglecto hebraico textu, solius dictae versionis rationem habuisse. Sic quidem sensere plures e patribus: non tamen Irenaeus. Saltem id e verbis eius erui posse non putem, ut in notis ad hunc locum ostendi.

Ex eo tantum auctoritatem huic versioni conciliare videtur (quod genuinum auctoritatis eius fundamentum est), quod in omnibus, quae protulerunt apostoli, veteris Instrumenti testimoniis, nihil occurrat quod versioni τῶν ὁ repugnet: immo *consonent* apostolica omnia *praedictae interpretationi, et interpretatio consonet apostolicae praedicationi; propheticaque omnia ita annuntiaverint apostoli, quemadmodum seniorum interpretatio continet.* Quod quidem argumentum ut valeat, necesse non est ea omnia, quae ab apostolis prolata sunt, testimonia Graecis τῶν ὁ respondere: sed horum satis probata manet sinceritas et fides, si cum apostolicis quoad sensum conveniant. 4⁰. Sentire videtur Irenaeus, non Pentateuchum duntaxat, sed et canonicas omnes Iudaeorum Scripturas in graecum sermonem, Ptolemaei regis iussu, conversas fuisse. Utitur enim semper voce indefinita, *Scripturas,* nec quidquam addit quod eam ad Pentateuchum coërceat. Immo quod scribit, tum Ptolemaeum *petiisse a Hierosolymitis interpretatas habere Scripturas eorum;* tum eundem *separatis ab invicem* interpretibus *iussisse, ut omnes eandem interpretarentur Scripturam; hocque in omnibus libris fecisse:* satis indicat libros omnes, qui Iudaeis sacri essent, conversos fuisse. Quum enim existimaret Irenaeus, Ptolemaeum bibliothecam suam *omnium hominum dignis conscriptionibus ornare cupiisse;* credere consequenter debuit, neglecta ab eo non fuisse prophetarum oracula; *dignas* certe *conscriptiones,* quae et ipsae bibliothecam regiam ornarent. Denique si, Irenaeo teste, *prophetica omnia ita annuntiaverunt apostoli quemadmodum seniorum interpretatio continet:* ergo *prophetica omnia,* non solum Pentateuchum, interpretati sunt seniores, ex auctoris nostri sententia; quae et eadem fuit Iustini martyris, Clementis Alexandrini, Tertulliani, Origenis et aliorum. 5⁰. Demum, quod cum pluribus ex mox laudatis patribus censet Irenaeus, corruptas fuisse, tempore captivitatis Babylonicae, Scripturas sacras, et ab Esdra postmodum adspirante Spiritu sancto instauratas, haustum videtur, ut iam dixi, ex apocrypho libro quarto Esdrae, cap. 14. ubi narrat auctor, quinque viros, Esdra, quae sibi revelata erant, dictante, plures scripsisse libros. Ut ut sit, ex verbis Irenaei inferri posse non putem, Scripturas tempore captivitatis prorsus interiisse. Non enim ait deperditas fuisse Scripturas, sed *corruptas;* nec easdem, Deo Esdrae afflante, de integro suscitatas in lucem iterum prodiisse: sed Deum inspirasse Esdrae sacerdoti, τῶν προγεγονότων προφητῶν πάντας ἀνατάξασθαι λόγους, καὶ ἀποκαταστῆσαι τῷ λαῷ τὴν διὰ Μωϋσέως νομοθεσίαν, *veterum prophetarum sermones omnes in ordinem digerere, et restituere populo eam legem quae data est per Moysen.* Id igitur vult duntaxat Irenaeus, corruptas tum ignorantia, tum negligentia Iudaeorum scripturas; ab Esdra, Deo inspirante, recensitas atque recognitas, a mendis quae irrepserant, purgatas fuisse; confusosque et perturbato ordine iacentes prophetarum libros; in pristinum ordinem digestos fuisse, ac denique legem longa oblivione veluti sepultam, de novo promulgatam et propositam populo fuisse. Sic Irenaeus a communi ceterorum patrum atque interpretum sententia non recedit.

10. Duarum aliarum veteris Testamenti versionum meminit eodem loco Irenaeus, Theodotionis videlicet Ephesii et Aquilae Pontici, utriusque Iudaei proselyti; sed obiter tantum, et occasione illius Esaiae testi-

monii, *Ecce virgo concipiet,* quem ab illis corruptum prava interpretatione merito conqueritur. Et hinc accepta occasione, versionis LXX interpretum fidem et auctoritatem commendat, eo modo quo diximus, eamque ceteris omnibus longe praefert. Hanc in citandis veteris Testamenti locis plerumque sequitur. Si vero interdum ab ea discedere videatur, triplex huius rei caussa afferri potest. 1ª. Quod aliquando non ex codice, sed ex memoria citet: idque ex eo patet, quod eadem testimonia diversis in locis saepe proferens, non tamen eodem modo semper scribat, sed hic verbis quibusdam aucta, illic decurtata, prout memoria suggerebat, et occasio ferebat. 2ª. Quod non omnes *τῶν ό* codices secum invicem in omnibus consentirent. Quanta inter eos codices, Origenis aetate, diversitas interesset, quamque desudandum Origeni fuerit, ut eos secum invicem conciliaret, vel iis resectis quae negligentia vel audacia librariorum perperam addita fuerant, vel iis additis quae male omissa fuerant, docet ipse To. xv. commentariorum in Matthaeum. Quum igitur non iidem essent ubique versionis *τῶν ό* codices, non mirum, si ea, quae ex ea profert Irenaeus, non semper cum nostris exacte conveniant. Qui enim supersunt nobis, pauciores numero sunt; longe plures Irenaei aetate circumferebantur, qui si adhuc exstarent, certius de iis, quibus usus est, iudicare possemus. 3ª. Quod latinus Irenaei interpres ea, quae s. doctor Scripturae testimonia allegat, interdum vel minus accurate verterit, vel non ex ipso graeco verterit; sed labori parcens, prout ea in vulgatis Latinorum versionibus legebantur, Irenaei textui inseruerit. Eaedemque rationes valent, non pro veteris duntaxat, sed et pro novi Testamenti locis quae citavit Irenaeus. Nec enim ea semper ex codice protulit, sed interdum ex memoria: nec minor fuit inter novi, quam inter veteris Testamenti codices diversitas, ut saepe conquestus est Hieronymus, et satis patet ex iis omnibus graecis, qui etiamnum supersunt: nec minor fuit in iis vertendis Irenaei interpretis incuria. Haec ex eo potissimum deprehenditur, quod veterem vulgatam Italicam versionem ad verbum non raro sequatur, ut pluribus in locis observavi. Nihil vero necesse est moneam, tantam nusquam exstitisse varietatem inter omnes sive veteris, sive novi Testamenti codices, quibus usa est ecclesia, quosque legit Irenaeus, ut quidpiam dispendii pertulerit sensus: res ipsa per se loquitur, et ei qui loca omnia sive ab auctore nostro, sive a veteribus patribus allegata cum hodiernis nostris sacrae Scripturae exemplaribus conferre voluerit, palam illico fiet totum discrimen in verbis quibusdam, illaeso semper manente sensu, haerere. Id tantum ex hactenus dictis colligi velim, vix quidquam certi statui posse de iis, quibus usus est Irenaeus, novi praesertim Testamenti codicibus: adeo ut ex iis, quae allegat Scripturae locis, ut quid certum et indubitatum concludi non possit, sic vel sic omnino habuisse Irenaei codices; sed eiusmodi argumenta sobrie proponenda sint, et intra coniecturarum limites manere debeant. Ad haec si attendisset cl. Grabius, non ita fidenter pronuntiasset, haec vel illa exstitisse in veteribus ecclesiae codicibus, vel ab iis abfuisse. Quisquis prudens est, et in lectione patrum tantillum versatus, abstinet ab eiusmodi iudiciis, ne temeritatis notam incurrat.

## ARTICULUS SECUNDUS.

### DE SCRIPTURARUM PERSPICUITATE ET OBSCURITATE.

11. Claras et perspicuas esse Scripturas sacras, earumque sensum cuilibet attento et studioso lectori facilem et obvium esse, vulgatus Protestantium error est, quem, mirum si Irenaeo tantae auctoritatis patri non affinxissent. Hunc quamvis in notis suis paullo parcius insinuet cl. Grabius, in indice generali ad vocem *Scriptura* sollicitius inculcat. *Scriptura sacra,* inquit, *omnia quae scire debemus, aperte et citra parabolarum involucrum proponit. Iudaeis quum legitur obscura, et fabulae similis; Christianis vero perspicua.* Sed si ea quae ibi indicantur loca conferas, miraberis nihil minus, quam quod spondet index, occurrere. Nec accuratior, ne dicam sincerior fuit vir cl. in notula, quam lib. II. cap. 46. suae editionis pag. 172. (nostrae vero cap. 27. n. 2. p. 155.) subtexuit. Nimirum occasione istorum Irenaei verborum: *Quum itaque universae Scripturae et prophetiae et evangelia, in aperto, et sine ambiguitate, et similiter ab omnibus audiri possint etc.* tam scite, quam vere sic monuerat Feuardentius: *Non vult,* ait, *omnes Scripturas adeo apertas, et cuivis obvias esse, ut nulla sit in eis obscuritas; quum hoc alibi frequenter affirmet etc. Sed eas adeo perspicue et constanter unum et solum Deum mundi creatorem et rectorem praedicare, ut nemo qui his attenderit, ignorare possit.* Recte omnino. Subiungit vero Grabius: *Attamen praecedenti pagina* aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus in Scripturis posita *dicit universe,* quae quidem dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostrae scientiae, *prout ibidem loquitur: id est, quae Deus a nobis sciri vel credi voluit.* Verum quidem est Irenaeum initio capitis asserere, quaedam *esse aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita in Scripturis:* sed hanc Irenaei propositionem universalem esse, hacque s. doctorem complecti voluisse ea omnia *quae Deus a nobis sciri, vel credi voluit,* Grabii commentaria sunt cum ipso textu e diametro pugnantia. Nimirum postquam Irenaeus capite praecedenti insanam Gnosticorum curiositatem redarguit, qui Scripturas temere scrutati, insulsisque de Deo rebusque divinis quaestionibus atque commentationibus delectati, vano scientiae nomine superbius efferebantur: tum initio capitis sequentis (in quo demonstrandum sibi proponit, ex parabolis, quibus multiplex subesse potest sensus, obscura explicanda non esse, sed ex iis quae clare et aperte posita sunt in Scripturis) subiungit, *sensum sanum, et qui sine periculo est et religiosam et amantem verum, quae quidem dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostrae scientiae, haec promte meditari, et in ipsis proficere, diuturno studio facilem scientiam eorum efficientem.* Quaenam vero ea sint, *quae dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostrae scientiae*, statim indicat: *Sunt autem haec,* addit, *quae ante oculos nostros occurrunt, et quaecunque aperte, et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita sunt in Scripturis.* An vero, quisquis ita loquitur, aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus in Scripturis posita dicit universe, quae dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit, nostrae scientiae; id est, quae Deus a nobis sciri vel credi voluit? Lippis oculis Irenaeum legerit, qui sic concludat. Id vult s. doctor, quaedam esse, quorum investigationem per-

misit nobis Deus, quaeque subdidit nostrae scientiae: ea vero esse 1°. *Quae ante oculos nostros occurrunt,* res naturales videlicet; non certe ea omnia, quae in Scripturis habentur, utpote quae ante oculos nostros occurrere, nemo sanae mentis dixerit: 2°. Quaecunque aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita sunt in Scripturis. Ut ergo quaecunque aperte et sine ambiguo posita sunt in Scripturis, scientiae nostrae atque investigationi permiserit Deus; non hinc tamen, nisi puerili sophismate, concludi potest, ea omnia, quae Deus a nobis sciri vel credi voluit, aperte et sine ambiguo posita esse in Scripturis. Alias eodem iure concludi posset, ea omnia quae Deus a nobis sciri vel credi voluit, *ante oculos nostros occurrere,* id est, sub conspectum nostrum cadere: alterum enim ab altero non separat Irenaeus; quae tamen conclusio absurdissima foret. Longe quippe diversae sunt hae propositiones: *Quaecunque ante oculos nostros occurrunt, et aperte et sine ambiguo in Scripturis posita sunt, ea omnia dedit in hominum potestatem Deus et subdidit nostrae scientiae*; et: *Ea omnia quae Deus a nobis sciri vel credi voluit, aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita sunt in Scripturis.* Prima propositio Irenaei est; secunda Grabii solius, non certe s. doctoris.

12. Tantum abest hic dicat, ea omnia, quae in Scripturis habentur, aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita esse; quin potius, postquam ostendit ex parabolis obscuris clara et perspicua Scripturae verba explicanda non esse, subiungit, stultum esse et absurdum, *quae non aperte dicta sunt* in Scripturis, *neque ante oculos posita, copulare absolutionibus parabolarum, quas unusquisque, prout vult, adinvenit.* Igitur praeter parabolas, quibus multiplex subesse potest sensus, alia in Scripturis occurrunt, *quae non aperte dicta sunt;* obscura proinde, nec unicuique facile pervia, sed quae explicatione et interprete indigeant. Ea vero licet obscura, si non a nobis sciri, certe credi Deus voluit. Si autem ab Irenaeo quaeras, quaenam ea sint quae aperte et sine ambiguo posita sint in Scripturis; respondebit, non *universe,* ut perperam fingit Grabius, sed singulariter, et quantum ad argumentum praesens pertinebat, unum esse et solum Deum, mundi conditorem et rectorem. Quum itaque, inquit, *universae Scripturae et prophetiae et evangelia in aperto, et sine ambiguitate, et similiter ab omnibus audiri possint, et si non omnes credunt, unum et solum Deum, ad excludendos alios, praedicent omnia fecisse per Verbum suum, sive visibilia, sive invisibilia etc., et ipsa autem creatura, in qua sumus, per ea quae in adspectum veniunt, hoc ipsum testante, unum esse, qui eam fecerit et regat: valde hebetes apparebunt, qui ad tam lucidam adapertionem caecutiunt oculos etc.* Quam multa autem sint in Scripturis obscurissima, quae explicari a nobis non possunt, fusius docet cap. sequenti, ubi probat plures in iis occurrere difficultates, quae solvi a nobis non possint, sed quarum solutio Deo soli humili fide committi debeat: Scripturas quidem perfectas esse, utpote a Verbo Dei et Spiritu eius inspiratas; sed tantis mysteriis abundare, ut ad ea intelligenda revelatione opus sit: adeo siquidem angustos esse mentis nostrae limites, ut in ipsis rebus naturalibus, quarum assiduus nobis est usus, quasque quotidie videmus et contrectamus, caecutiat. Legi verba apud auctorem possunt n. 2. et 3. longiora siquidem loca sunt, quam ut hic exscribantur. Et lib. IV. cap 26. n. 1. (quo etiam loco abutitur

Grabius) docet, Christum esse thesaurum in Scripturis absconditum, eiusdem Christi adventu et cruce revelatum. Prophetias omnes, *priusquam habeant efficaciam, aenigmata et ambiguitates esse hominibus: quum autem venerit tempus, et evenerit quod prophetatum est, tunc prophetias habere liquidam et certam expositionem. Et propter hoc quidem Iudaeis, quum legitur lex in hoc nunc tempore, fabulae similem esse: non enim habent expositionem omnium rerum pertinentem ad adventum Filii Dei, qui est secundum hominem: a Christianis vero quum legitur, thesaurum esse absconsum in agro, cruce vero Christi revelatum esse et explanatum.* Ratio est, quia Christiani habent expositionem omnium rerum pertinentem ad adventum Filii. A quo vero habent? Ab *eis qui in ecclesia sunt presbyteris,* quibus proinde *obaudire oportet, his nimirum qui successionem habent ab apostolis; qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt. Nam ubi charismata Domini sunt, ibi discere oportet veritatem, apud quos est ea, quae est ab apostolis ecclesiae successio, et id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum et incorruptibile sermonis constat. Hi enim et eam, quae est in unum Deum, qui omnia fecit, fidem nostram custodiunt, et eam, quae est in Filium Dei, dilectionem adaugent .... et Scripturae sine periculo nobis exponunt. Reliqui vero qui absistunt a principali successione, et quocunque loco colligunt, suspecti habendi, vel quasi haeretici et malae sententiae; vel quasi scindentes et elati et sibi placentes; aut rursus ut hypocritae, quaestus gratia et vanae gloriae hoc operantes. Omnes autem hi deciderunt a veritate* [1]).

13. Videat iam cl. Grabius, utrum haec Irenaei verba, ad quae ipse remittit, caussae suae faveant. Videat, utrum ex s. doctoris sententia, Scripturae adeo perspicuae sint et apertae, ut interprete non indigeant. Videat, utrum earum interpretatio cuiusvis privati hominis iudicio permittatur. Videat demum, et serio perpendat, utrum ea societas, vel in qua natus est, vel cui se adiunxit, *tales presbyteros nutriat,* quales hic describit Irenaeus, *qui successionem habent ab apostolis; qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt; qui et apostolorum doctrinam custodiunt, et cum presbyterii ordine sermonem sanum et conversationem sine offensa praestant, ad confirmationem et correptionem reliquorum etc. Edat,* ut cum Tertulliano loquar [2]), *origines ecclesiarum suarum; evolvat ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem et antecessorem. Confingat* quidquid libuerit; si candide et sincere agere voluerit, quum devenerit ad Matthaeum Parkerum in Anglia, Lutherum in Germania, Calvinum in Gallia, aliosque eiusmodi recentiores sectarum duces et conditores; deprehendet, eos successionem apostolicam vel ludicra et sacrilega ordinatione invertisse, vel spreta omni ordinatione funditus evertisse. Sed de his postea.

---

1) Ibid. n. 2. Ibid. n 5. 2) Tertull. de Praescr.

## ARTICULUS TERTIUS.

### DE TRADITIONIS AUCTORITATE ET FUNDAMENTO.

14. Scripturas quidem sacras, Dei sermones esse, et regulam veritatis certam et immutabilem, cui nihil addere vel detrahere liceat, rectissime docet Irenaeus [1]). Iis tamen omnia Dei verba expresse non contineri, sed apostolos, ut Christi legatos atque praecones, plura docuisse, quae scriptis haudquaquam consignarunt, non minus aperte praedicat. Traditionis siquidem auctoritate impugnaturus haereticos, iam ab initio libri tertii ostendit, eam esse impiorum hominum proterviam, ut *quum ex Scripturis arguuntur, in accusationem convertantur ipsarum Scripturarum, quasi non recte habeant, neque sint ex auctoritate, et quia varie sint dictae, et quia non possit ex his inveniri veritas ab his qui nesciant traditionem: non enim per litteras traditam illam, sed per vivam vocem.... Quum autem ad eam iterum traditionem, quae est ab apostolis, quae per successiones presbyterorum in ecclesia custoditur, provocamus eos; adversantur traditioni, dicentes se non solum presbyteris, sed etiam apostolis existentes sapientiores, sinceram invenisse veritatem .... Evenit itaque neque Scripturis iam, neque traditioni consentire eos.* Ex quibus haec liquido sequuntur, 1°. ipsos omnium haereticorum pessimos agnovisse et confessos fuisse, *Scripturas varie dictas esse*, id est, interdum obscuras esse, variosque iis subesse sensus. 2°. Obscurorum locorum sensum a traditione petendum esse, non ea, quae *per litteras tradita sit, sed per vivam vocem.* Haec non reprehendit Irenaeus, immo in sequentibus probat, ut mox videbitur. 3°. Traditionem latius patere Scripturis, et ab iis distingui, utpote quae earum sit interpres; quod et haec Irenaei conclusio demonstrat: *Evenit itaque, neque Scripturis iam neque traditioni consentire eos.* Et postquam de traditione apostolica fusius disseruit, iam argumento finem imponens, et ad illud, quod e Scripturis petitum coeperat, reversurus, sic caput 5. orditur: *Traditione igitur, quae est ab apostolis, sic se habente in ecclesia, et permanente apud nos, revertamur ad eam, quae est ex Scripturis ostensionem, eorum qui evangelium conscripserunt apostolorum etc.* Ubi traditionem apostolorum ab eorum scriptis perspicue distinguit. Sed non possum quin hic obiter malam Gallasii fidem castigem, qui quum clara haec Irenaei verba adulterare in textu non potuisset, ea in summulis suis corrumpere ausus est. *Traditio,* inquit, *apostolorum convenit cum eorum scriptis, ad quae semper est nobis redeundum.* An is sit Irenaei verborum sensus, iudicet quisquis oculos habet, nec deinceps eiusmodi novarum editionum auctoribus fidat. Illud igitur Irenaei aevo certum erat, non satis esse ad catholicam fidem, ut quis Scripturis consentiret, nisi insuper consentiret et traditioni, ei *quae per vivam vocem, non per litteras tradita* fuit ab apostolis, quaeque *per successiones presbyterorum,* id est, episcoporum *in ecclesia custoditur.* Et hinc etiam in confesso erat apud omnes, non Scripturas tantum, sed traditionem etiam regulam esse fidei nostrae: neque enim ad Scripturas duntaxat *provocabantur* haeretici, uti provocari vellent recentiores heterodoxi, sed et ad traditionem, tanquam

1) Iren. lib. IV. c. 35. n. 4. Lib. V. c. 30. n. 2. Lib. III. c. 2.

ad certissimam christianae et catholicae veritatis regulam: hacque *confundebantur,* ut ait auctor noster capite sequenti, *omnes ii, qui quoquo modo vel per sibi placentia, vel vanam gloriam, vel per caecitatem, et malam sententiam, praeterquam oportet colligebant.* Si qui autem traditioni non consentirent, *adversus eos certamen erat,* et *undique resistendum esse illis* censebant ecclesiae patres.

15. Cur vero tanta esse in traditione, ad catholicam fidem tuendam, momenta vellent ss. doctores, ratio ex Irenaeo in promtu est: quia *traditio est ab apostolis.* Nimirum, non omnia quae docuerunt apostoli, haec scriptis mandarunt, sed plura vivae vocis oraculo tradiderunt, iis maxime quibus ecclesias committebant; quae per successiones episcoporum pervenerunt usque ad nos. *Traditionem itaque apostolorum,* inquit cap. 3. n. 1. *in toto mundo manifestatam, in omni ecclesia adest respicere omnibus qui vera velint videre: et habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in ecclesiis, et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent apostoli, quae seorsim et latenter ab reliquis perfectos docebant, his vel maxime traderent ea, quibus etiam ipsas ecclesias committebant. Valde enim perfectos et irreprehensibiles in omnibus eos volebant esse, quos et successores relinquebant, suum ipsorum locum magisterii tradentes: quibus emendate agentibus fieret magna utilitas, lapsis autem summa calamitas.* Firmissimum itaque et ineluctabile illud argumentum est. Quum dogma quidpiam in ecclesia proponitur, quod Scripturis aut fulciri aut impugnari satis non potest, illud ad ecclesiarum traditionem exigendum est: si cum ea consentiat, id apostolis ipsis acceptum referendum est; si dissentiat, illico reiiciendum et damnandum. Quum enim ecclesiae omnes vel ab apostolis ipsis, vel ab eorum discipulis aut successoribus fundatae sint; qui primi ad eas ecclesias regendas ordinati sunt episcopi, eorum omnium quae a Christo tradita et accepta docuerant, vel explicuerant apostoli, notitia probe instructi accesserunt: *valde enim perfectos et irreprehensibiles in omnibus eos volebant esse* apostoli, *quos et successores relinquebant, suum ipsorum locum magisterii tradentes.* Ii vero apostolorum successores quae ab apostolis acceperunt, suis vicissim successoribus tradiderunt et crediderunt, hi aliis, donec *per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos traditionem* et doctrinam apostolicam ipsi acceperimus. Ex quibus evidenter patet, eam quam Irenaeus aliique ss. patres traditionem apostolorum dicunt, ipsissimam esse apostolorum doctrinam, quam viva voce tum ecclesiis a se fundatis, tum iis quos instituerunt episcopis, tradiderunt et crediderunt: hanc enim, ut iam dixi, Irenaeus a Scripturis aperte distinguit. Non minoris proinde auctoritatis est, quam ipsa apostolica scripta; quum utraque Dei et Christi ipsius sermones sint. Nam sive viva voce, sive scripto docuerint apostoli quidpiam, quod ad fidem aut mores necessario pertineat; Christi doctrina est, et a Christo revelata et accepta, quam afflante atque dirigente Spiritu sancto tradiderunt: Dei proinde verbum est, Deo ipsi acceptum referendum. Eapropter traditionem primis libri tertii capitibus, et alibi saepe, tam sollicite opponit haereticis auctor noster, meritoque tantum illius pondus esse vult, ut hoc obruantur quicunque male sentiunt. Ea-

propter haereticis traditionem aut contemnentibus aut violantibus undique resistendum, eosque ut *fures et latrones* devitandos esse monet. *Oportet,* inquit, *devitare quidem illos: quae autem sunt ecclesiae cum summa diligentia diligere, et apprehendere veritatis traditionem.* Eapropter denique tantum traditioni tribuit, ut *si neque apostoli quidem Scripturas reliquissent nobis, oporteret* tamen *ordinem sequi traditionis,* quam *tradiderunt iis, quibus committebant ecclesias.* Quod adeo verum est, addit, ut *huic ordinationi assentiant multae gentes barbarorum, eorum qui in Christum credunt, sine charta et atramento* (id est, sine Scripturis) *scriptam habentes per Spiritum in cordibus suis salutem, et veterem traditionem diligenter custodientes, in unum Deum credentes, fabricatorem caeli et terrae etc. Hanc fidem qui sine litteris crediderunt, quantum ad sermonem nostrum, barbari sunt: quantum autem ad sententiam et consuetudinem et conversationem, propter fidem perquam sapientissimi sunt, et placent Deo, conversantes in omni iustitia et castitate et sapientia.* Ad hanc unam traditionis normam barbari illi exigentes quaecunque nova ab haereticis proponerentur, *statim concludentes aures suas, longe longius fugerent, nec audire quidem sustinentes blasphemum colloquium. Sic per illam veterem apostolorum traditionem, ne in conceptionem quidem mentis admittunt quodcunque haereticorum portentiloquium est.* En quae et quanta priscis ecclesiae patribus, apostolicisque viris, traditionis auctoritas erat [1]).

16. Medium autem, ac veluti canalis, quo traditio apostolica ad nos usque fluxit intemerata, successio episcoporum est legitime in ecclesia catholica ordinatorum. Neque enim quemquam ecclesiis praefecerunt praeficique permiserunt apostoli, nisi prius ea omnia, quae ad fidem et mores necessario pertinent, apprime calleret, eorumque omnium quae credenda et agenda ecclesiae proposuerant, notitia sollerter imbutus fuisset: ut nimirum eandem notitiam posteris transmitteret. Et hinc eam episcoporum successionem tam acriter, tamque frequenter urget adversus haereticos Irenaeus; ratus videlicet, nihil efficacius esse ad retundendam omnem haereticam pervicaciam. *Non enim,* inquit, *oportet quaerere apud alios veritatem, quam facile est ab ecclesia sumere: quum apostoli, quasi in depositorium dives, plenissime in eam contulerint omnia, quae sunt veritatis: ut omnis, quicunque velit, sumat ex ea potum vitae.* Porro *depositorii* illius *divitis, in quod plenissime contulerunt* apostoli *omnia quae sunt veritatis,* custodes sunt ii, quos Deus ipse in ecclesia sua constituit *ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei;* episcopi videlicet, qui per legitimam impositionem manuum ab apostolis eorumque successoribus in ecclesia catholica ordinati et consecrati sunt. Propterea, ait auctor noster, *si de aliqua modica quaestione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere ecclesias, in quibus apostoli conversati sunt, et ab eis de praesenti quaestione sumere quod certum, et re liquidum est* [2])? Ratio est quia non tantum in antiquissimis illis ecclesiis conversati sunt apostoli, et *plenissime in eas contulerunt omnia quae sunt veritatis* [3]); sed et iisdem praefecerunt episcopos, qui sibi in

1) Iren. l. III. c. 3. n. 2. Cap. 2. n. 3. Cap. 4. n. 1. Ibid. N. 2. 2) Ibid. n. 1. 3) Cap. 4. n. 1.

earum regimine succederent; quos quum valde perfectos et irreprehensibiles in omnibus vellent esse; si recondita mysteria scissent, his vel maxime traderent ea, quibus etiam ipsas ecclesias committebant.

17. Merito igitur ad episcoporum successionem provocat haereticos Irenaeus, quia illa successio certissimum est; indubitatum, omnibusque manifestum apostolicae traditionis atque doctrinae argumentum; haec per illam dignoscitur, vera a falsa secernitur, sinceraque et intemerata ad nos usque transmittitur. *Traditionem itaque apostolorum,* inquit, *in toto mundo manifestatam, in omni ecclesia adest respicere omnibus, qui vera velint videre.* Cur ita? Quia, addit, *habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in ecclesiis,* traditionis illius custodes atque dispensatores, *et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab haereticis deliratur.* Quia vero *longum esset,* ut ipse ait, *omnium ecclesiarum enumerare successiones;* satis esse, idque iure merito, putat, si praecipuarum ac celebriorum, ac inprimis *maximae et antiquissimae et omnibus cognitae et a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romae fundatae et constitutae ecclesiae, ea, quam habet ab apostolis, traditio, et annuntiata hominibus fides, per successiones episcoporum perveniens usque ad nos, indicetur,* ut confundantur *omnes, qui quoquo modo praeterquam oportet colligunt,* id est, praeter ius fasque conventus agunt. In ea quippe ecclesia *semper conservata est ea, quae est ab apostolis, traditio.* Quod subinde probat ex continua romanorum episcoporum a Petro ad Eleutherum usque, qui suo tempore romanam ecclesiam regebat, successione; qua enumerata concludit. *Hac ordinatione et successione ea, quae est ab apostolis, in ecclesia traditio et veritatis praeconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima haec ostensio, unam et eandem vivificatricem fidem esse, quae in ecclesia ab apostolis usque nunc sit conservata et tradita in veritate.*

18. Romanae ecclesiae traditioni subiungit traditionem asianarum ecclesiarum, Smyrnensis inprimis et Ephesinae, quam pariter probat ex successione episcoporum. *In ea* siquidem, *quae est Smyrnis, ecclesia Polycarpus ab apostolis edoctus, et conversatus cum multis ex eis, qui Dominum nostrum viderunt, ab apostolis in Asia constitutus episcopus, haec docuit semper quae ab apostolis didicerat, quae et ecclesiae tradidit, et sola sunt vera. Testimonium his perhibent, quae sunt in Asia, ecclesiae omnes, et qui usque adhuc successerunt Polycarpo .... Sed et quae est Ephesi ecclesia, a Paulo quidem fundata, Ioanne autem permanente apud eos usque ad Traiani tempora, testis est verus apostolorum traditionis.* Et hinc rectissime concludit, *eis, qui in ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportere, his qui successionem habent ab apostolis; qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris, acceperunt: reliquos vero, qui absistunt a principali successione, et quocunque loco colligunt, suspectos habere, vel quasi haereticos et malae sententiae; vel quasi scindentes et elatos et sibi placentes; aut rursus ut hypocritas, quaestus gratia et vanae gloriae hoc operantes* [1]. Et, *apud eos discere oportere veritatem, apud quos est ea, quae est ab apostolis ecclesiae successio, et id quod est sanum et irreprobabile con-*

1) Lib. IV. c. 26. n. 2.

*versationis et inadulteratum et incorruptibile sermonis constat. Hi enim et eam, quae est in unum Deum, qui omnia fecit, fidem nostram custodiunt: et eam, quae est in Filium Dei, dilectionem adaugent; qui tantas dispositiones propter nos fecit: et Scripturas sine periculo nobis exponunt* [1]. Hinc denique merito infert, per *successiones episcoporum, quibus apostoli eam, quae in unoquoque loco est, ecclesiam tradiderunt, pervenisse usque ad nos custoditione sine fictione Scripturarum tractationem plenissimam, neque additamentum, neque ablationem recipientem; et lectionem sine falsatione; et secundum Scripturas expositionem legitimam et diligentem, et sine periculo, et sine blasphemia; et praecipuum dilectionis munus etc.* [2])

19. Ex iis omnibus sequitur, legitimam episcoporum successionem certissimum esse argumentum, quo demonstratur traditionem apostolicam puram et illibatam semper in ecclesia conservatam fuisse; eamque intemeratam, per episcopos, qui sibi invicem ab apostolorum temporibus ad nostra usque successerunt, ad nos pervenisse: si modo episcopi legitime et secundum ecclesiae leges ordinati sint, et ab unitate ecclesiae non defecerint. Nam, ut ait auctor noster [3]), vera apostolorum traditio atque doctrina, *Dei munus est ecclesiae creditum, quemadmodum inspiratio plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur.* Et ut iam ex eodem Irenaeo diximus: *Non oportet quaerere apud alios veritatem, quam facile est ab ecclesia sumere: quum apostoli, quasi in depositorium dives, plenissime in eam contulerint omnia, quae sunt veritatis.* Quicunque proinde ab unitate ecclesiae desciverunt, a divite illo depositorio Spiritus Dei et veritatis alieni, in eius partem non veniunt. Ratio est, quia ex quo episcopus aliquis, licet secundum ecclesiae catholicae ritum ordinatus, et successionis ordinem tenens, ab unitate recessit; si in errorem labatur, iam media omnia, quibus ab eodem revocetur, sibi ipse ademit [4]). Potissimum est ad aliarum ecclesiarum, Romanae inprimis, quae centrum est unitatis, traditiones privatam sententiam exigere et ab eis legitimum Scripturarum sensum petere. Si ergo eas audire renuerit, omnem sibi dubio procul ad veritatem aditum interclusit.

20. Sequitur deinde, in ea sola ecclesia *conservatam esse eam, quae est ab apostolis, traditionem,* seu ab iis solis presbyteris *discendam esse veritatem,* ab iis solis *fidem nostram custodiri, et Scripturas sine periculo nobis exponi;* per eos solos *pervenisse usque ad nos custoditione sine fictione Scripturarum tractationem plenissimam, neque additamentum, neque ablationem recipientem, et lectionem sine falsatione, et secundum Scripturas expositionem legitimam et diligentem et sine periculo et sine blasphemia, apud quos est ea, quae est ab apostolis ecclesiae successio;* utpote *qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris, acceperunt.* Reliquos vero omnes, *qui absistunt a principali successione, et quocunque loco* extra eam ecclesiam, in qua servatur principalis ea successio, *colligunt,* seu conventus agunt, *suspectos habendos esse;* quippe qui *omnes deciderint a veritate,* quae in ea sola ecclesia reperiri potest, in qua successionis apostolicae ordo

1) Iren. lib. IV. c. 26. n. 5. 2) Cap. 33. n. 8. 3) Lib. III. c. 24. n. 1. 4) Loc. laud. n. 2.

reperitur. Porro in sola ecclesia romana (quo nomine eas omnes ecclesias hic intelligo, quae cum romana, omnium, Irenaeo teste, *maxima et antiquissima et omnibus cognita,* unitatisque centro, communionis nexu colligatae sunt) occurrit legitimus ordo successionis apostolicae: in eo positus, ut primus cuiusque ecclesiae episcopus ab apostolis, eorumve discipulis aut successoribus vocatus, ordinatus et constitutus episcopus, missionem ac potestatem acceperit eam ecclesiam fundandi, regendi, verbi Dei commisso sibi gregi praedicandi, sacramenta administrandi, aliosque ministros tum superiores, tum inferiores ordinandi, qui ministerium ecclesiasticum in ecclesia perpetuent. Extra romanam ecclesiam nullam assignare est eiusmodi legitimam episcoporum successionem, qui missionem ac auctoritatem suam apostolis ipsis per successores intermedios acceptam referre possint. Frustra igitur extra romanam ecclesiam quaesieris eam quae est ab apostolis traditionem, frustra veritatem expositionemque Scripturarum legitimam, diligentem, sine periculo et sine blasphemia etc. Huius pondere obruere se posse haereticos omnes ac schismaticos sui temporis merito confidebat Irenaeus: eodem posteriores haereticos oppressere, qui secuti sunt ss. patres, Tertullianus, Cyprianus, Optatus, Epiphanius, Augustinus, aliique passim.

21. Quod autem ss. patribus efficacissimum et ineluctabile visum est ad confundendos omnes sui temporis haereticos et schismaticos, non minus efficax esse debet ad prosternendos nostri temporis haereticos, Lutheranos, Calvinianos, aliosque quotquot ab ecclesia romana secessionem fecerunt. Hi quippe quum non minus, quam veteres, *a principali successione* abstiterint, hoc ipso non minus quam illi, *decidisse a veritate* convincuntur. Quorum proinde sectae architectis, ducibus et antesignanis, Luthero, Calvino, Zuinglio, aliisque, eodem iure dicere possumus, quo Tertullianus [1]) veteribus illis: *Qui estis? Quando et unde venistis? Quid in meo agitis, non mei? Quo denique,* Zuingli, *iure silvam meam caedis? Qua licentia,* Calvine, *fontes meos transvertis? Qua potestate,* Luthere, *limites meos commoves? Mea est possessio: olim possideo, prior possideo, habeo origines firmas, ab ipsis auctoribus quorum fuit res. Ego sum haeres apostolorum. Cupio igitur ostendant mihi* Lutherus, Calvinus etc. *ex qua auctoritate prodierunt.... Si* eorum haereses *audent interserere se aetati apostolicae.... possumus dicere: Edant ergo origines ecclesiarum suarum: evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverint, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo ecclesiae apostolicae census suos deferunt: sicut Smyrnaeorum ecclesia habens Polycarpum ab Ioanne conlocatum refert: sicut Romanorum, Clementem a Petro ordinatum edit: proinde utique et ceterae exhibent, quos ab apostolis in episcopatum constitutos, apostolici seminis traduces habeant. Confingant aliquid tale haeretici* hodierni. Confingere certe non possunt, qui omni apostolicae successionis ordine susque deque verso, eversa ab imis fundamentis ecclesiastica hierarchia, violata per summum nefas legitima, antiqua et apostolica ordinandi ministros sacros lege, nullaque accepta

1) Tertull. de Praescr.

missione et auctoritate ab iis, qui suam ab apostolis ipsis per legitimam successionem derivabant, assumentes sibi ipsis honorem, nec vocati a Deo tanquam Aaron, ministerium ecclesiasticum usurparunt. Ad quos, aeque ad veteres haereticos, spectant ea eiusdem Tertulliani verba [1]: *Ordinationes eorum temerariae, leves, inconstantes; nunc neophytos conlocant, nunc saeculo obstrictos: nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur, quam in castris rebellium, ubi ipsum esse illic, promereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius: hodie diaconus, qui cras lector: hodie presbyter, qui cras laicus. Nam et laicis sacerdotalia munera iniungunt.* Laici siquidem fuere, aut simplices presbyteri iique apostatae, ab ecclesia romana excommunicati, legitimaque et canonica auctoritate ac potestate destituti, qui prima novae religionis fundamenta iecerunt, docendique, sacramenta administrandi, aliosque ministros ordinandi munus sibi, foede conculcatis antiquis omnibus canonibus, arrogarunt: quique, etiamsi episcopi fuissent in ecclesia catholica canonice ordinati; ex quo tamen ab ea per apostasiam, haeresin et schisma defecissent, legitima, quam accepissent, auctoritate, excidissent; nec proinde alios, quam sibi similes, apostatas videlicet et perditionis filios, non certe veros ecclesiae ministros, gignere potuissent.

22. Molestissimum hoc Protestantibus omnibus argumentum, petitum a continua episcoporum, praesertim romanorum successione, quod fusius prosequi nostri non est instituti, infirmare non uno loco nititur cl. Grabius. *Nunc,* inquit in notis ad cap. 3. libri III. *id argumenti genus minus valet, postquam romani papae traditioni ab apostolis acceptae alios articulos, incertos partim, partim falsos assuerunt: quorum disertam professionem quamdiu ab omnibus stricte requirunt, frustra argumentum illud aliis a communione sua divisis opponunt.* Sed si id argumenti genus minus nunc valeat, concludendum ex ipsa Grabii responsione, nunquam valuisse, operamque lusisse veteres patres, dum illud tam fidenter haereticis ac schismaticis sui temporis opponunt. Nam si quo iure contendat Grabius, posteriores pontifices romanos traditioni ab apostolis acceptae alios articulos, incertos partim, partim falsos assuisse; eodem certe contendere potuerunt veteres haeretici, adulteratam similiter a prioribus pontificibus romanis fuisse traditionem ab apostolis acceptam. Age, prodeat adversus Irenaeum quispiam e Gnosticorum grege, Grabianaque responsione ad infringendam illius argumenti vim utatur: vires iam experiatur Grabius; certus sum Gnosticum vanos hominis conatus irridentem, ab omnibus eius telis tutum mansurum esse: parum esset, nisi iisdem telis adversarium ipsum facile confoderet. Sed quid et quantum contra Gnosticum valeat, si minus experiri Grabio placet, meminerit quam infeliciter hactenus adversus domesticos haereticos, Socinianos, dimicaverint sui. Vix, ubi de Scripturarum sensu quaestio est, traditionem proferunt, quum hanc solitis patrum argumentis a continua episcoporum successione petitis munire nec valentes, nec audentes, victi pedem referre statim coguntur. Pudeat igitur cl. Grabium, virum alioqui candidum et eruditum, vanorum eiusmodi effugiorum, quae toties, tamque

1) Ibid.

invicte praeclusere Catholici, quibusque christiana fides in apertum adducta discrimen, perditissimorum quorumque haereticorum insultationibus facile pateret.

23. Romani papae, ait ille, traditioni ab apostolis acceptae alios articulos, incertos partim, partim falsos assuerunt. Cito dictum: sed quam cito et facile asseritur, tam cito et facile negatur. Sed si Grabium urgeas ut dictis fidem adstruat, quos, quaeso, articulos assignabit? Vel falsas catholicae doctrinae expositiones, a ministris gratis et per calumniam confictas, a Catholicis vero damnatas; vel quasdam imperitae plebeculae superstitiones, a sobriis ac piis quibusque pastoribus improbatas et reiectas; vel privatas theologorum quorundam opiniones, quibus alii contradicunt; vel articulos qui ad disciplinam, nihil ad fidem attinent: vel si quos proferet articulos, quorum diserta professio ab omnibus stricte requiritur; eos ex continua nec interrupta saeculorum omnium fide ab apostolis ipsis traditos fuisse illico convincetur. Certe mirum esset et portento simile, romanos pontifices alios articulos tum falsos, tum incertos apostolicae traditioni admiscuisse, eorumque disertam professionem ab omnibus stricte requisivisse; alias vero ecclesias, quae et ipsae traditionem apostolicam per continuam episcoporum successionem, illibatam apud se conservaverant, et interdum romanis pontificibus in iis quae ad disciplinam spectabant, acriter restiterunt, suaque iura peregrinis moribus violari conquestae fuerunt, fidem tamen et traditionem apostolicam ab iisdem adulteratam conquestas non fuisse, novaeque et hactenus inauditae professionis iugum sibi impositum subire aperte non renuisse. Vix Liberius papa Formulae Sirmiensi subscripsit, vix Honorius pravis Sergii Constantinopoli artibus delusus, fucum sibi a veteratore illo fieri incautus permisit, quum adversus utrumque universa statim insurrexit ecclesia, utrumque improbavit et damnavit: nec mitius cum iis egere, qui secuti sunt, romani pontifices. Qui ergo fieri potuit, ut hi deinceps ab avita praedecessorum suorum fide et traditione sic defecerint, ut reclamante nullo, nullo obsistente, totam ecclesiam secum in eiusdem erroris consensionem et professionem abduxerint? An, inimico homine seminante in agro Christi zizania, sic dormiebant omnes patresfamilias, ut nullus omnino perciperet, nullus evellere zizania niteretur? Ubi igitur Christi promissiones, se nusquam ecclesiae suae defuturum, defecturam nunquam ecclesiam, nec fore ut adversus eam praevaleant inferni portae?

24. Sed esto (absit ut concedam), romana ecclesia traditionem apostolicam adulteraverit, eius doctrina ab apostolica defecerit, *si* protestantes *negant veritatem eius, debent probare illam quoque haeresin esse eadem forma revictam, qua ipsi revincuntur,* ex traditione et consensu veterum et apostolicarum ecclesiarum, *et ostendere simul, ubinam quaerenda sit veritas,* et ubi vera Christi ecclesia. Si romana deserenda fuit, ad aliquam aliam confugiendum fuit, quae cum apostolica successione traditionem intemeratam conservasset; huic adhaerendum, coram ea damnandus ac reiiciendus error hactenus propugnatus, emittendaque catholicae fidei professio: hoc enim modo resipiscentes haeretici omni aevo reconciliati sunt, nec aliter reconciliari vera usquam permisit ecclesia.

1) Ibid.

Iam vero probet Grabius, si possit, romanae ecclesiae haeresin, ut vocant sui, eadem forma esse revictam, qua ipsi revincuntur: dicat ubinam veritatem et ecclesiam quaesierint novae religionis architecti, et ad quam ecclesiam, a romana desciscentes, confugerint. Non certe ad occidentales alias, utpote quae cum romana sentirent et communicarent: non ad orientales, quibuscum nullo communionis nexu iuncti usquam fuerunt. Quid ergo? Novam sibi fidem, novam religionem, novam ecclesiam ipsi a fundamentis exstruxerunt. Immane facinus, cuius atrocitatem prodit ipsa hesternarum paene ecclesiarum novitas. At, inquit cl. Grabius, in notis ad cap. 26. lib. IV. *ab improbis, ac in conversatione christiana haud recte se gerentibus recedendum docet Irenaeus, atque iis adhaerendum, qui cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa praestant.* Verum id quidem: sed dissimulandum non erat, improbos illos, ac in conversatione christiana haud recte se gerentes, eos esse *qui abstiterant a principali successione, et quocunque loco colligebant; haereticos* videlicet *et malae sententiae, scindentes,* seu schismaticos, *et elatos, sibi placentes, et hypocritas, quaestus gratia, et vanae gloriae hoc operantes;* qui *omnes a veritate deciderant.* De quibus omnibus postquam sigillatim disseruit Irenaeus, ac nominatim de falsis illis pastoribus, *qui crediti quidem sunt a multis esse presbyteri, serviunt autem suis voluptatibus, et non praeponunt timorem Dei in cordibus suis, sed contumeliis agunt reliquos, et principalis concessionis tumore elati sunt, et in absconsis agunt mala;* concludit, *ab omnibus talibus absistere oportere; adhaerere vero his qui et apostolorum doctrinam custodiunt, et cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa praestant, ad confirmationem et correptionem reliquorum. Ubi vero tales inveniat aliquis,* statim ex apostolo Paulo indicat, in ecclesia videlicet: *Tales,* ait, *presbyteros nutrit ecclesia.* Quaenam ecclesia? Ea nimirum in qua *est ea quae est ab apostolis ecclesiae successio.* Frustra igitur in alia quavis societate presbyteros, quales descripsit Irenaeus, quaeras. Frustra proinde apud omnes recentiores sectarios quaesieris: apud quos quum nulli occurrant episcopi ab iis ordinati, qui ordinationem suam continua successione apostolis ipsis acceptam referunt, non est ea quae est ab apostolis ecclesiae successio. Frustra apud ipsam hodiernam anglicanam ecclesiam, cui iam se adiungere Grabio placuit, quaesieris. Haec quidem episcopali ordine et successione gloriatur: sed meram eiusdem umbram et larvam, quae imperitis fucum faciat, rem certe non tenet. Certum siquidem est, hodiernorum episcoporum anglorum ordinationem et successionem a Matthaeo Parkero, in archiepiscopalem Cantuariensem sedem intruso, tanquam a capite et fonte fluxisse. Tantum igitur valet, quantum valuit Parkeri ordinatio. At ludicram huius ordinationem fuisse, ab ementito episcopo Ioanne Scory (quem Eduardi VI. temporibus Zwingliani et Puritani episcopum, secundum novi ritualis anglicani formam, ordinaverant), violatis omnibus ecclesiae canonibus, spretisque hactenus recepta materia et forma factam, invicte adeo demonstrarunt Catholici [1]), ut eorum argumentis nihil, nisi vanas cavillatio-

---

1) A. Treatise of the vocation of Bishops and other ecclesiastical Ministers, by Antony Champney etc. Douay 1616. A Treatise of the nature of catholick faith and he-

nes hactenus opponere potuerint heterodoxi. Viderit igitur cl. Grabius ac serio perpendat, an apud hodiernos anglicanae ecclesiae ministros sit ea quae est ab apostolis ecclesiae successio, certissima verae ecclesiae nota, ac proinde utrum ea ecclesia apostolorum doctrinam custodire potuerit, sermonemque sanum et conversationem sine offensa exhibere, quae a principali successione tam procul abstitit. Viderit demum ipse vir doctissimus, quid quaestioni a se propositae in fine notae superius citatae respondendum sit. *Quid vero tunc agendum, quando erroribus, schismatibus, vitiis plena sunt omnia? Id dicere,* inquit, *nec facile, nec huius loci est.* Immo dicere facillimum erat, chimaeram esse e Protestantium cerebro natam: impossibile siquidem esse, erroribus, schismatibus et vitiis plena esse omnia, quamdiu, ex Christi promissis, futura est in orbe vera ecclesia, *depositorii* illius *divitis,* ut cum Irenaeo loquar, custos, in quod apostoli plenissime contulerunt omnia, quae sunt veritatis. Tamdiu autem futura est ea ecclesia, quamdiu futuri sunt *presbyteri, qui successionem habent ab apostolis, qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris; acceperunt. Tales* certe *presbyteros nutrit ecclesia* romana, *in qua per successiones episcoporum semper ab his qui sunt undique, conservata est ea, quae est ab apostolis traditio,* et *pervenit usque ad nos* vera Christi doctrina. Tales vero exhibere non potest ulla Protestantium societas; apud quos quum non sit ea quae est ab apostolis ecclesiae successio, verumque ministerium, quale Christus instituit, deesse etiam *id quod est sanum et irreprobabile conversationis et inadulteratum et incorruptibile sermonis constat.*

25. Sequitur denique ex hactenus explicata Irenaei doctrina, descriptisque eiusdem testimoniis, apostolos in iis, quas fundaverunt, ecclesiis, singulos, qui iis praeessent, episcopos instituisse, ac successores suos; presbyteris proinde iure divino, ac ex ipsa Christi institutione superiores. *Habemus,* inquit, *annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi, et successores eorum usque ad nos* [1]). Harum proinde successionum episcoporum, unius post alterum, catalogus, Irenaei aetate, exstabat in archivis omnium ecclesiarum. Sed quia longius fuisset, ut ipse dicit, eas omnes successiones recensere, illarum specimen in una praebet romana ecclesia, quae ceteris antecellit; aliis summatim tantum memoratis: *Fundantes igitur,* ait, *et instruentes beati apostoli* Petrus et Paulus *ecclesiam* romanam, *Lino episcopatum administrandae ecclesiae tradiderunt. Succedit autem ei Anacletus: post eum tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clemens* [2]). Ceteros deinceps enumerat usque ad Eleutherum, *qui,* ait, *nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet.* Romanae igitur ecclesiae, ex apostolica institutione, praefuerunt singuli moderatores et pastores, episcopi nomine ac titulo. Quod tam certum est apud Irenaeum, quam ipsa traditio, cuius eo loci auctoritatem adversus haereticos adstruebat. Immo manifestior ac notior esse debuit successio, quam traditio, seu potius, traditio successionis, quam

---

resy etc. By N. N. 1657. Nullity of the Prelatick Clergy and Church of England further discovered etc. By N. N. 1659.

1) Iren. l. III. c 3. n. 1. 2) N. 3.

dogmatis et doctrinae: quum doctrinae traditio per alteram successionem approbetur. Quod si verum est, ac non Romae tantum, sed in reliquis etiam urbibus, auctoribus apostolis, eadem constituta forma est gubernandarum ecclesiarum; profecto falsum est Puritanorum commentum, non nisi post apostolorum obitum, ac secundo medio saeculo, suum unicuique ecclesiae propositum episcopum fuisse; quum hactenus a pluribus, hoc est, toto presbyterio, sive presbyterorum collegio, pari iure et potestate regerentur. Ut quid enim scriberet Irenaeus, vir apostolicorum temporum, singulos in singulis ecclesiis constitutos ab apostolis episcopos fuisse; quibus mortuis alii singuli sic sufficerentur, ut earum successionum series et catalogus in unaquaque ecclesia servaretur? Ut quid unius alteri succedentis memoria scriptis tam studiose mandata est; si presbyteri omnes aequales erant, ut appellatione, ita et dignitate, nullusque aliis iure divino superior fuit? Quamobrem hic potius, quam iste, quum omnes sint aequales, catalogo inscribitur? Ubi illud est, quod scribit Salmasius, apostolos nullos unquam praefecisse singulares episcopos iis ecclesiis quas fundarunt; quum Irenaeus sigillatim recensere se posse contestetur singularium illorum episcoporum, ab apostolis institutorum, successiones? Nodus est, quem nullus unquam dissolverit, secueritve Blondellus, Dallaeus aut Salmasius. Sed quum hoc argumentum solide pertractaverint doctissimi viri, tum Catholici, tum anglicani Episcopales, et a Puritanorum tricis munierint, pluribus dicendis supersedeo. Unum duntaxat hic observabo, Irenaeum dudum occupasse argumentum illud quod Puritani petunt ab iis Actorum xx. 17. verbis: *A Mileto Paulus mittens Ephesum, vocavit maiores natu ecclesiae, τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας. Qui quum venissent ad eum, et simul essent, dixit eis .... Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere ecclesiam Dei.* Quasi Paulus hic vocet episcopos, quos immediate antea vocaverat maiores natu, seu presbyteros ecclesiae Ephesinae. Eos siquidem presbyteros, quos Paulus Miletum advocaverat, fuisse tum simplices presbyteros, tum episcopos, et utrosque non ab Epheso tantum, sed et a proximis Asiae civitatibus convocatos, diserte asserit Irenaeus. *In Mileto*, inquit, *convocatis episcopis et presbyteris, qui erant ab Epheso, et a reliquis proximis civitatibus, quoniam ipse festinaret Hierosolymam Pentecosten agere, multa testificans eis, et dicens quae oporteret ei Hierosolymis evenire, adiecit: Scio quoniam iam non videbitis faciem meam*[1], *etc.* Clara sunt haec, nec ullis Puritanorum nebulis obscuranda. Quos proinde apostolus episcopos dicit *a Spiritu sancto positos regere ecclesiam Dei,* non erant presbyteri Ephesini, sed eiusdem urbis episcopus, *et reliquarum proximarum civitatum* episcopi.

## ARTICULUS QUARTUS.

### DE ECCLESIA, EIUS NOTIS AC CHARACTERIBUS ET ROMANAE PRIMATU ATQUE AUCTORITATE.

26. Quum extra veram Christi ecclesiam salus obtineri non possit, divinae bonitati consentaneum erat, ut ea, solis instar, clarissimos undique radios diffunderet, quibus facillime cognosci posset; seu certis qui-

1) Iren. lib. III. c. 14. n. 2.

busdam ac perspicuis notis et characteribus insigniretur, quibus ab omni falsa religione, aliisque spuriis adulterinisque societatibus discerneretur. Multas autem verae ecclesiae notas enumerant, haereticisque ac schismaticis obiiciunt tum ss. patres, tum theologi catholici. Sed omnes ad quatuor istas facile revocantur, quas symbolo suo inseruit concilium Constantinopolitanum: *Et unam, sanctam, catholicam et apostolicam ecclesiam.* Quaecunque igitur vera Christi ecclesia est, his notis dignoscatur necesse est, quod nimirum una sit, sancta, catholica et apostolica. Talis erat ea, cuius membrum erat Irenaeus, cuius fidem atque doctrinam tuebatur, et a qua perperam secessisse eos, quos impugnabat, haereticos, invicte demonstrabat. Hisce characteribus eam ipse non semel designavit, et a qualibet alia societate haeretica, vel schismatica distingui voluit.

27. Unitatis notam soli ecclesiae catholicae singularem esse ac propriam, qua ab haereticis omnibus ac schismaticis discernitur, adeo Irenaeo constabat, ut in hac arce tutissimum defensionis fidei praesidium constituat, indeque disputandi initium ducat. *Hanc praedicationem,* inquit, *quum acceperit, et hanc fidem, quemadmodum praediximns, ecclesia, et quidem* (graece, καίπερ, quamvis) *in universum mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum inhabitans: et similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens et unum cor, et consonanter haec praedicat et docet et tradit, quasi unum possidens os* [1]. Quasi diceret: Haec verae ecclesiae nota, hic character. Quamvis per totum orbem longe lateque propagata sit, perinde est tamen ad fidei unitatem, ac si unam domum habitaret. Quam enim fidem atque doctrinam ab apostolis sibi creditam accepit, eodem ubique studio et eadem cura conservat; et quasi unam animam, unum cor, et unum os haberet, eodem ubique modo credit, praedicat, docet et accepta tradit. Nam, addit, etsi dispares inter se mundi linguae sunt, una tamen et eadem est ubique vis traditionis; nec eae quae in Germania, Hispaniis, Galliis, Oriente, Aegypto, aut alibi gentium constitutae sunt ecclesiae, aliter credunt, aut aliter tradunt: sed sicuti sol a Deo conditus, in universo mundo unus atque idem est: ita etiam veritatis praedicatio eadem ubique lucet, omnesque homines, qui ad veritatis agnitionem venire cupiunt, illustrat. Et quamvis non eaedem omnium ecclesiae antistitum dotes, aliique aliis peritiores et disertiores sint: eadem tamen omnium doctrina est. *Quum enim una et eadem fides sit, neque is qui multum de ea potest dicere, ampliat; neque is qui minus, deminorat. Eorum,* inquit alibi, *qui ab ecclesia sunt, semita, circumiens mundum universum, quippe firmam habens ab apostolis traditionem, et videre nobis donans omnium unam et eandem esse fidem, omnibus unum et eundem Patrem praecipientibus, et eandem dispositionem incarnationis Filii Dei credentibus, et eandem donationem Spiritus scientibus, et eadem meditantibus praecepta, et eandem figuram eius, quae est erga ecclesiam, ordinationis* (id est, eandem regiminis ecclesiastici formam) *custodientibus, et eundem exspectantibus adventum Domini, et eandem salutem totius hominis, id est, animae et corporis, sustinentibus. Et ecclesiae quidem praedicatio vera et firma, apud quam una et eadem sa-*

1) Iren. lib. I. c. 10. n. 2.

*lutis via in universo mundo ostenditur. Huic enim creditum est lumen Dei etc.* [1])

28. Haec apostolicorum hominum fides, haec in eorum animis insita, et ab apostolis accepta et quasi consignata verae ecclesiae notio. Apage ergo spuriam illam portentosamque, quam commenti sunt recentiores Protestantium ministri, ecclesiae notionem, quae sectas omnes, tum haereticas, tum schismaticas complectatur, quae in iis fidei articulis, quos quidem fundamentales vocare, nusquam vero clare et aperte designare placuit, conveniant, licet in ceteris omnibus dissideant, et quasi civili bello pugnantes, mutuis anathematum vulneribus sese misere conscindant atque lacerent. Nihil ab ea animae, cordis et oris unitate, quam verae ecclesiae characterem esse dicit Irenaeus, alienius fingi potuit. Immo tantum abest, ut quaslibet sectas haereticas sinu suo complectatur ecclesia, qualem describebat Irenaeus, quin potius in hoc ab haereticis distinctam esse contendat, quod *eius praedicatio undique constans et aequaliter perseverans* secum ubique terrarum consentiat; illi vero nunquam constantes, semper et ubique secum pugnantes, omni vento doctrinae moveantur, ac velut alternantibus, sibique succedentibus variarum sententiarum fluctibus iactentur. *Nos,* inquit, *unum et solum verum Deum doctorem sequentes, et regulam veritatis habentes eius sermones, de iisdem semper eadem dicimus omnes.* Illi vero *non bene sentientes, interim tamen semetipsos arguunt, de iisdem verbis non consentientes* [2]). Et alibi: *Bene habere putavimus, ostendere primo, in quibus ipsi patres huius fabulae discrepant adversus se invicem, quasi qui sint ex variis spiritibus erroris. Et ex hoc enim diligenter cognoscere est, et ex ostensione* (graece, καὶ πρὸ τῆς ἀποδείξεως, *nullisdum etiam allatis argumentis,* ut melius vertit Billius), *eam firmam, quae ab ecclesia praedicatur, veritatem, et ab iis quod fingitur falsiloquium* [3]). Tum exposita mira ecclesiarum omnium in una fide atque doctrina consensione, subiicit: *Videamus nunc et horum inconstantem sententiam, quum sint duo, vel tres, quemadmodum de iisdem non eadem dicunt, sed et nominibus, et rebus contraria respondent* [4]). Descriptis vero praecipuorum Valentini discipulorum secum pugnantibus sententiis, concludit: *Quum autem discrepent ab invicem et doctrina et traditione, et qui recentiores eorum agnoscuntur, affectant per singulos dies novum aliquid adinvenire, et fructificare quod nunquam quisquam excogitavit, durum est omnium describere sententias* [5]). Si autem quaeras, quae caussa tam effusae apud haereticos sentiendi licentiae, hanc assignabit Irenaeus: *quod* nimirum *non fundati super unam petram, sed super arenam habentem in se lapides multos; multi ex ipsis, immo omnes velint doctores esse, et abscedere quidem ab haeresi, in qua fuerunt, aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes, nove docere insistunt, semetipsos adinventores sententiae, quamcunque compegerint, gloriantes* [6]). Nempe excusso semel ecclesiae auctoritatis iugo, repudiataque veritatis regula, nullo iam freno coërceri valentes, in obvias quaslibet opiniones facile concedunt. *Arguuntur* proinde *non quidem apostolorum, sed suae*

---

1) Lib. V. c. 20. n. 1. 2) Lib. IV. c. 35. n. 4. 3) Lib. I. c. 9. n. 5. 4) Cap. 11. n. 1. 5) Cap. 21. n. 5. 6) Cap. 28. n. 1. et lib. III. c. 24. n. 2.

*malae sententiae esse discipuli. Propter hoc autem et variae sententiae sunt uniuscuiusque eorum, recipientis errorem, quemadmodum capiebat* [1]. Eapropter rectissime monet, *non oportere adhuc quaerere apud alios*, videlicet apud haereticos, veritatem, *quam facile est ab ecclesia sumere; quum apostoli, quasi in depositorium dives, plenissime in eam contulerint omnia, quae sint veritatis: uti omnis, quicunque velit, sumat ex ea potum vitae. Haec est enim vitae introitus: omnes autem reliqui fures sunt et latrones. Propter quod oportet devitare quidem illos; quae autem sunt ecclesiae, cum summa diligentia diligere, et apprehendere veritatis traditionem* [2]. Igitur apud solam ecclesiam quaerenda veritas: huic soli credita est ab apostolis, huic soli creditum lumen Dei, huic soli *creditum Dei munus*, fides, *quemadmodum inspiratio plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur* [3]*:* ab hac sola sumendus vitae potus; haec sola vitae introitus. Et quae ecclesia? Ea nimirum quam iam descripsit Irenaeus, quae per totum orbem propagata habet unam animam, unum cor, unum os, unam et eandem regiminis ecclesiastici formam, per continuam episcoporum ab apostolis successionem, cuius una fides, doctrina atque docendi ratio. Tantum abest ad hanc ecclesiam pertinere haereticos arbitretur, ut potius diserte ab ea excludat, ut fures et latrones, apud quos nulla vita, nulla quaerenda veritas sit.

29. Sed, inquiunt, inter illius ipsius ecclesiae, quae unitate tantopere gloriatur, membra gravissimae interdum oriuntur contentiones acerrimaeque controversiae. Verum id quidem: at omissis consulto pluribus, quae responderi possent (nec enim controversiarum campo plus quam Irenaeus noster sinat, inferre me velim), id unum duntaxat observabo: eo scilicet veram Christi ecclesiam a ceteris quibuscunque societatibus discriminari, quod in his nulla sit finiendarum controversiarum regula; in illa vero certus sit quarumcunque contentionum componendarum modus, auctoritas videlicet eiusdem ecclesiae per episcopos suos, vel in conciliis generalibus loquentis, iudicantis ac definientis, vel unanimi consensione quidpiam aut probantis aut respuentis. Quum enim episcopis commiserint ecclesias apostoli, ut toties asserit Irenaeus, iisque custodiendum crediderint *depositorium illud dives*, in quod *plenissime contulerunt omnia, quae sunt veritatis*, impossibile est, quamdiu vera stabit ecclesia, Christusque promissis suis non deerit (defuturum unquam quis Christianus suspicari queat?), episcopos omnes, singulasque ab iis administratas ecclesias, in errorem conspirare. Quapropter ut quid certum et indubitatum, et a quo religata pendet ecclesiae unitas, proponit, ac frequenter inculcat Irenaeus [4]), *eis, qui in ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportere*, ab iis *discere oportere* veritatem, germanamque Scripturarum expositionem esse quaerendam. Ratio est, quia *cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris, acceperunt.* Et quamvis interdum oriantur *crediti quidem a multis presbyteri*, sed *qui serviunt suis voluptatibus, et non praeponunt timorem Dei in cordibus suis;* certum est tamen, *tales* semper *presbyteros nutrire ecclesiam, qui et apostolorum doctrinam custodiunt, et cum presby-*

---

1) Lib. III. c. 12. n. 7. 2) Lib. III. c. 4. n. 1. 3) Lib. III. c. 24. n. 1.
4) Lib. IV. c. 24. n. 2. et seqq.

*terii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa praestant, ad confirmationem et correptionem reliquorum;* quibus proinde *adhaerere oportet.*

30. Ut vero unitas inter tot episcopos, totque singulares ecclesias tam longe a se invicem distantes foveri, omniumque consensus facilius explorari posset, nec omnes emergentibus quibuscunque controversiis maximo cum singularum gravamine simul in unum locum convenire cogerentur; necesse erat primam aliquam inter omnes ecclesiam constitui, quae ceteris omnibus praeesset, ceteris pro iure invigilaret, ac veluti quoddam unitatis centrum esset, in quod omnes confluentes, eiusdem fidei et communionis nexu colligarentur. Cognita igitur huius primae ecclesiae sententia, ceterarum omnium satis ut plurimum cognita fuerit: una enim omnium cum ea ecclesia fides atque doctrina; haec ceterarum caput, cui arctissime adhaerere tenentur omnes. Porro hoc esse unius romanae ecclesiae privilegium, ut primum inter ceteras omnes honoris, dignitatis atque auctoritatis gradum obtineat, aliasque omnes sibi inferiores habeat, tam clare et aperte docet Irenaeus, ut lubens in meridiana luce caecutiat, quisquis negare audeat. Argumenta contra haereticos ducturus ab auctoritate traditionis apostolicae et consensus omnium ecclesiarum, id principii loco statuit, traditionem apostolicam unam et eandem, puram et illibatam in omnibus ecclesiis conservatam fuisse, eamque veritatis studiosis omnibus patere. *Traditionem itaque apostolorum in omni mundo manifestatam, in omni ecclesia adest respicere omnibus, qui vera velint videre* [1]). Hanc vero propositionem ex eo probat, quod quum in singulis ecclesiis apostolicis, a primo, qui ab apostolis institutus est, episcopo continua semper fuerit, nec usquam interrupta series episcoporum sibi succedentium, qui sibi invicem ac curae suae commissis populis veluti per manus tradiderunt, quod ab apostolis traditum fuerat; si in aliquo dogmate consentientes omnes ecclesiae inveniantur, invictum est argumentum, illud ab apostolis ipsis manasse. *Habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in ecclesiis, et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent apostoli, quae seorsim et latenter ab reliquis perfectos docebant, his vel maxime traderent ea, quibus etiam ipsas ecclesias committebant etc.* Tota vis huius argumenti pendet a duplici propositione: prima, in singulis ecclesiis apostolicis continuam semper perseverasse episcoporum ab apostolis successionem: secunda, omnes illas ecclesias in eandem sententiam conspirare. Utramque simul ut probaret Irenaeus, necesse sibi esse non duxit adire singulas ecclesias, ut successionis catalogos in archivis earum asservatos evolveret, et singularum sententiam exploraret: longius id fuisset, multisque difficultatibus obnoxium: expeditiori ac breviori via procedit. Unius ecclesiae romanae traditionem per continuam episcoporum successionem in ea conservatam consulere satis habuit, ut haereticos omnes confunderet; ratus iure merito, ea semel cognita, illico aliarum omnium ecclesiarum traditionem, sententiam atque doctrinam cognosci. Quum enim ecclesia romana omnium princeps, caput et prima sit, omnium maxima, antiquis-

1) Lib. III. c. 3. n. 1.

sima et maxime cognita, ab apostolorum principe Petro, eiusque socio Paulo fundata, quae ceteris omnibus pro iure suo praesit et dominetur, et cum qua omnes omnino fideles unius et eiusdem fidei, et communionis vinculis colligari necesse sit; inde liquido patet, aliam esse non posse aliarum ecclesiarum traditionem et fidem, a fide et traditione romanae ecclesiae. Praetermissis itaque totius orbis ecclesiarum episcoporum catalogis, illius unius continuam episcoporum successionem recensere, ac, quae per hunc veluti canalem manavit usque ad nos, apostolorum traditionem declarare satis est, ut ex communi omnium ecclesiarum, quae cum romana consentire debent, sententia et traditione devincantur omnes haeretici. *Sed quoniam*, inquit, *valde longum est, in hoc tali volumine omnium ecclesiarum enumerare successiones; maximae et antiquissimae, et omnibus cognitae a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romae fundatae et constitutae ecclesiae, eam quam habet ab apostolis, traditionem et annuntiatam hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo, vel per sibi placentia vel vanam gloriam vel per caecitatem, et malam sententiam, praeterquam oportet colligunt. Ad hanc enim ecclesiam propter* POTIOREM PRINCIPALITATEM *necesse est omnem convenire ecclesiam, hoc est, eos, qui sunt undique, fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea, quae est ab apostolis traditio* [1]).

31. In iis verbis plura observanda sunt. 1°. Romanam ecclesiam iam Irenaei saeculo omnium maximam existimatam fuisse, longe minus fidelium numero, de quo tunc temporis cum ea contendere potuissent aliae quaedam ecclesiae, quam auctoritatis amplitudine. 2°. Omnium antiquissimam: quod si ad fundationis tempus referatur, falsissimum erit; dudum enim antea Hierosolymitanam, Antiochenam et alias fundaverant apostoli. Ad dignitatem igitur necessario referendum est, ut ideo omnium antiquissima dicatur romana ecclesia, quia omnium princeps et praecipua. Quare vix dubito, quin graece scripserit Irenaeus *ἀρχαιοτάτης*, quod male verterit interpres *antiquissimae*, quum vertendum hic fuisset *praecipuae ac principis*. 3°. Omnibus cognitam asserit Irenaeus, utpote quam ceteris sublimiorem ac excellentiorem, aliae omnes ut caput et primam suspicerent ac venerarentur. 4°. A gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo fundatam et constitutam dicit: quo ruit absurdum illud recentiorum quorundam haereticorum commentum, qui tota reclamante antiquitate, negare ausi sunt Petrum Romam usquam venisse. 5°. Ad hanc ecclesiam necesse esse omnem ecclesiam, seu omnes omnino fideles per totum orbem dispersos convenire: non quod illuc proficisci tenerentur ii, qui erant undique fideles; id vel cogitare absurdissimum fuisset: sed quod, ut fateri coactus est ipse Salmasius [2]), necesse esset *convenire et concordare in rebus fidei cum ecclesia romana. Graece* quippe, inquit, *locutus fuerat Irenaeus, συμβαίνειν πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίαν*: porro *συμβαίνειν πρός τινα, aeque usitatum Graecis, ac συμβαίνειν τινί;* illud vero hic non nisi ad consensum et concordiam referri, ad quamcunque peregrinationem detorqueri, non nisi insulsissime potest. Ratio autem cur cum romana ecclesia necesse sit omnem con-

1) N. 2. 2) Salmas. de Primat. Pap. cap. 5. pag. 65. edit. Lugd. Bat. 1645.

sentire ecclesiam, haec ab Irenaeo affertur, *ob potiorem* illius *principalitatem.* Sic scripsisse latinum interpretem nobiscum merito censet idem Salmasius: graece vero scriptum ab Irenaeo putat, *διὰ τὸ ἐξαίρετον αὐτῆς πρωτεῖον;* nos probabilius, *διὰ τὸ ὑπέρτερον πρωτεῖον.* Sed alterutrum scripserit auctor noster, significare voluit, ideo omnes ecclesias cum romana consentire teneri, quia licet ceterae in suis quaeque finibus principatus in sibi subditos fideles iure gaudeant, longe tamen potior est is quem obtinet romana; utpote quae principatus ac primatus iure omnibus dominetur, omnibus praesit, omnesque sibi subditas habeat. 6$^{0}$. Denique, in ea ecclesia semper ab his, qui sunt undique, conservatam esse eam, quae est ab apostolis, traditionem. Quum enim huius sententiae atque doctrinae adhaerere teneantur omnes, qui sunt undique, fideles; longe tutius ac facilius conservari in ea potuit apostolica traditio, tot episcopis, presbyteris et clericis, totque fidelium myriadibus credita, imisque pectoribus recondita, quam in aliis ecclesiis divisim spectatis, quarum iurisdictionis fines non tam longe lateque patebant.

32. Locus hic Irenaei male habet eos omnes, qui *per caecitatem et malam sententiam, praeterquam oportet, collegerunt,* id est, qui catholicae fidei simul et obedientiae, quam exhibere romanae tenebantur ecclesiae, iugum excusserunt, ut *ἀκέφαλα* sibi ad arbitrium conventicula constituerent. Quare, ne turpissimam schismatis ac haereseos labem incurrant Protestantes, nullum lapidem non movent, ut importunissimi loci pondus declinent. Sed tam parum sibi in hoc explicando, quam in fidei dogmatibus consentiunt. Salmasius ad clarissimae lucis fulgorem oculos claudere non valens, fateri, ut dixi, caactus est, Irenaei verborum sensum esse, *necesse esse omnem ecclesiam convenire et concordare in rebus fidei ac doctrina cum romana ecclesia.* Id ipsum est quod ex eo Irenaei loco inferunt Catholici omnes. Fateatur igitur necesse est Salmasius, eam omnem ecclesiam, quae a romana discrepabit ac dissentiet in rebus fidei ac doctrina, eo ipso schismatis ac haereseos culpa teneri. Videant proinde Salmasii asseclae, Calviniani omnes, et quicunque a romana ecclesia in rebus fidei dissentiunt, quo pacto culpam hanc a se amoliantur. Neque enim quod secundo ecclesiae saeculo, Salmasio fatente, necesse erat, posterioribus his saeculis minus necesse est. Quod hic addit, *velle Irenaeum, ecclesiam romanam, ut principalem, id est, primam et omnium maxime puram, typum et exemplum ceteris debere esse doctrinae sinceritatis et apostolicae traditionis custodiendae;* in eo verum est, quod fatetur, Irenaeum velle, ecclesiam romanam *principalem* et *primam* omnium esse. Velit igitur, nolit, sequitur, eam principatus ac primatus iure ceteris omnibus praeesse ac dominari; ac proinde eos omnes qui imperium illius detrectant, obiectum sibi apertae rebellionis crimen dissolvere non posse. Si vero eo duntaxat sensu romanam ecclesiam primam ac principalem esse velit Salmasius, quod omnium maxime pura, typus et exemplum ceteris esse debeat doctrinae sinceritatis, et apostolicae traditionis custodiendae, nugatur et nugari secum vult Irenaeum. Ut enim taceam hic plura, quae modo Grabii sententiam expendens dicturus sum; si ea solum ratione principalis ac prima sit romana ecclesia; de primatu ac principatu iure merito cum ea contendere potuissent Smyrnensis et

Ephesina ecclesia, quas subinde memorat Irenaeus. Et ipsae enim tunc temporis nec minus purae erant, quam romana, nec minori iure ut typus et exemplum doctrinae sinceritatis et traditionis apostolicae custodiendae ceteris proponi potuissent. Frustra ergo et ridicule uni romanae ecclesiae *potiorem principalitatem* asseruisset Irenaeus, quam aliae eodem iure, ipsae et ab apostolis pariter fundatae, et a sanctissimis eorum successoribus gubernatae, vindicare sibi potuissent. Frustra contendisset, necesse esse omnem ecclesiam convenire et concordare in rebus fidei ac doctrina cum romana, ob potiorem eiusdem principalitatem. Nisi enim huius sententiae in rebus fidei ceterae ecclesiae parere teneantur, nulla potior necessitas cum illa ecclesia consentire, quam cum Antiochena, Ephesina, Smyrnensi et aliis.

33. Quam male hac sua explicatione Protestantium caussam egerit Salmasius, optime sensit cl. Grabius. Quare ea reiecta, aliter sibi sentiendum esse putavit, inclinatamque caussam aliis commentariis erigere tentavit: non novis quidem; sed quos ad obscurandum hunc Irenaei locum dudum scripserat Chamierus [1]). Ea quae Irenaeo graeca supponit, ac, prout lubet, fabricatur, non morabor: inanes luxuriantis ingenii coniecturae sunt, quae tam facile negantur, quam gratis proponuntur. Id etiam non morabor, quod apud Irenaeum latinum legendum putat, *potentiorem principalitatem,* ut hactenus ferunt omnes editi codices, et plerique MSS. non *potiorem,* ut ex MS. claromontano, omnium antiquissimo, restituimus: quamvis enim posterior haec lectio ad Irenaei mentem et verba melius quadret; bene tamen quadrat et altera: quare alterutra retineatur, perinde esse ad sensum existimo. Sed ad rem venio. Contendit itaque Grabius, *per conventum omnis ecclesiae, id est, eorum, qui sunt undique, fidelium, ad ecclesiam romanam, propter potentiorem principalitatem, intelligendum esse confluxum eorum, qui ab omni ecclesia Romam mittebantur, ut caussam Christianorum agerent apud imperatores, quorum potentior erat principalitas, id est, suprema potestas.* Ob potentiorem itaque principalitatem Romanorum, ait, contingebat, ut ad romanam urbem, et proinde ecclesiam, ab omnibus undique ecclesiis convenirent fideles, defensionem suae fidei et ecclesiae suscepturi. De hoc vero conventu ad locum urbis atque ecclesiae romanae, non de communione fidei ac caritatis cum ea, multo minus de subiectione obedientiae Irenaeum hoc loco scripsisse. Sic Grabius.

34. Sed nec ea explicatio ad Irenaei verba, nisi prorsus delirasse supponatur, quadrare ulla ratione potest. 1°. Si de confluxu eorum, qui ab omni ecclesia Romam mittebantur, ut caussam Christianorum agerent apud imperatores, intelligendus sit; sensus erit, necesse fuisse omnem ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, Romam venire, ut caussam Christianorum agerent apud imperatores. Atqui tantum abest id necesse fuerit, ut ante Irenaei aetatem factum aliquando fuisse ne uno quidem exemplo probare possit Grabius. Plures quidem Christianorum apologias oblatas imperatoribus a Quadrato, Aristide, Melitone, Apollinari, Athenagora et Iustino legimus: sed eos ab ecclesiis Romam missos fuisse, ut caussam Christianorum agerent apud imperatores, falsissimum:

1) Chamier. To. 2. Panstrat. cathol. lib. XIII. de Oecum. Pont. c. 22. n. 12. seqq.

immo plerosque, ipsum etiam Athenagoram, cuius Apologiae titulo, quod inscribatur *Legatio,* abutitur Grabius, e patria pedem extulisse, ut apologias suas offerrent, nullibi legimus: si qui vero, ut Iustinus, Romae obtulerint, dudum antea ibi degebant, nec huc eo fine venerant. Et, quaeso, quae necessitas Christianis adeundi imperatores ethnicos, a quibus nihil nisi ius omne fasque violatum sperare poterant? 2°. Irenaeus scribit necesse esse, fideles convenire ad romanam, non urbem, sed ecclesiam. Ut quid igitur verbis eius vim apertam inferendo, per *ecclesiam* Grabius intelligi vult *urbem? Ad romanam urbem et proinde ecclesiam,* ait, *ab omnibus undique ecclesiis conveniebant fideles.* Quasi vero romana urbs et romana ecclesia, idem prorsus sic sonent, ut quisquis urbem adibat, illico ad ecclesiam convenire dicendus esset? Ecce, romanae urbis, aulae, imperatorum, ne verbo quidem hactenus meminit Irenaeus, sed solius ecclesiae romanae; et tamen verba haec, *ob potentiorem principalitatem*, si Grabio fides, non ad ecclesiam, de qua ex professo sermonem instituit, sed ad urbem, aulam, imperatores, quorum nulla facta est mentio, referenda sunt? Ecquis stomachus absurda haec concoquere valeat? Quis non videat *potentiorem* illam *principalitatem,* ut legere amat vir clariss. ad eam ecclesiam pertinere, ad quam fideles omnes sic convenire debent; ut tota conveniendi ratio sit ipsa potentior eiusdem ecclesiae principalitas? 3°. Denique (et hic caussae cardo est), negare nec potest, nec audet Grabius, quin Irenaei toto hoc capite scopus sit probare, unam et eandem in omni ecclesia traditionem apostolicam, et fidem esse, qua confundantur omnes haeretici; eam vero puram et illibatam per continuam episcoporum successionem ad suam usque aetatem manasse. Quia vero longius et molestius fuisset omnium et singularum ecclesiarum successiones episcopales enumerare, sufficere si unius ecclesiae romanae successio, per quam apostolica traditio pervenit usque ad illud aevum, recenseatur: quia eadem est aliarum omnium ecclesiarum cum romana fides et traditio. Quamobrem recensita episcoporum romanorum successione, concludit: *Hac ordinatione et successione, ea quae est ab apostolis, in ecclesia traditio, et veritatis praeconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima haec ostensio unam et eandem vivificatricem fidem esse, quae in ecclesia ab apostolis usque nunc sit conservata, et tradita in veritate.* Eandem autem aliarum ecclesiarum cum romana fidem et traditionem esse ex eo probat Irenaeus, quod ad romanam ecclesiam propter potiorem principalitatem necesse sit omnem ecclesiam convenire. Si ergo Grabianam explicationem admittamus, ea supposita, sic argumentatum fuisse Irenaeum dicendum erit. Illarum ecclesiarum eadem est cum romana fides et traditio, quarum fideles necesse est Romam venire, ut Christianorum caussam agant apud imperatores, quorum potentior est principalitas, seu potestas suprema. Atqui necesse est fideles ex omnibus ecclesiis Romam venire, ut caussam Christianorum agant apud imperatores, quorum potentior est principalitas. Igitur omnium ecclesiarum eadem est cum romana fides et traditio. Grabium ipsum iudicem volo, quis, nisi delirus, ita argumentetur? Supponamus e contrario, Irenaeum argumentari eo modo, quo argumentari superius demonstravi; sic procedet argumentum. Earum ecclesiarum una et eadem est cum romana fides et traditio, quas

necesse est cum capite, duce et principe romana, ceteris regendis a Deo praefecta, consentire in rebus fidei atque doctrina. Atqui necesse est omnes ecclesias, seu, quod idem est, fideles omnes, ex quocunque loco, regione aut gente sint, cum romana ecclesia omnium capite, duce ac principe, regendis omnibus a Deo praefecta consentire. Omnium igitur ecclesiarum eadem est cum romana fides et traditio; ac proinde quum ex traditione huius ecclesiae confundantur haeretici omnes, et schismatici, ex consensu omnium ecclesiarum confundi necessario consequitur. Iudicet quisquis aequus rerum aestimator, et posterius hoc argumentum, quod Irenaei esse merito contendunt Catholici, cum eo conferat, quod sanctissimo martyri Grabius affingit: nisi sponte caecutire velit, fateatur necesse est, quantum hoc Irenaeo repugnat, tantum in illo secum omnia consentire, et ad Irenaei scopum, doctrinam et antecedentia mire quadrare.

35. Sed, inquit Grabius, ecclesiae romanae tantum abest, ut Irenaeus semetipsum, aliosque fideles adeo obstrictos existimaverit, ut publico facto contrarium existimaverit. Quum enim Asianas ecclesias Victor papa a communione resecuisset, quod pascha ecclesiae romanae more celebrare renuerent; non ob id Asianos praesules redarguit Irenaeus, quod morem pontifici gerere detrectarent, nec hortatur, ut ab ecclesiae romanae communione se nulla ratione divelli patiantur: sed potius Victorem ipsum increpavit, quod integras ecclesias, morem sibi a maioribus traditum custodientes, a communione abscidisset, ut ipsi superius ex Eusebio et aliis retulimus. Dolendum sane, quod Grabius futilibus eiusmodi argumentationibus deludi se patiatur. Quae comparatio institui potest inter res, quae ad fidem pertinent, et inter eas, quae ad ecclesiae disciplinam spectant? Quis nesciat totam eam de celebrando paschate quaestionem, ad disciplinam duntaxat, ad fidem nullatenus pertinuisse, et eadem semper inter disputantes, ac illaesa manente fide agitari potuisse? Suam quidem utraque pars sententiam traditione apostolica fulciebat: sed vel tirones non fugit, alias esse traditiones apostolicas, quae ad fidem aut mores pertinent, alias, quae ad disciplinam: priores, easdem semper et ubique, nulli unquam mutationi obnoxias esse; posteriores vero, pro diversitate locorum et temporum, varias esse posse. Posterioris huius generis fuit de celebrando paschate traditio apostolica. Potuit enim alia esse in Oriente, alia vero in Occidente apostolorum agendi ratio, ubique prudens, atque caritate nixa: ex utraque autem nata hic et illic varia disciplina, quam sequi tamdiu liberum fuit, quamdiu contrariam in conciliis suis non invexit universalis ecclesia. Porro quum dicimus, necesse esse omnem ecclesiam cum romana consentire, de rebus fidei loquimur: non contendimus vero, nec contendunt ipsi pontifices romani, eandem esse debere omnium ecclesiarum cum romana disciplinam. Et in hoc peccasse Victorem papam contendebant multi, quod a prudenti decessorum suorum oeconomia desciscens, Asiaticas ecclesias ad romanae morem et disciplinam obstringere voluisset: contra atque senserant fecerantque priores pontifices Romani, aliique totius Occidentis praesules, qui nullam ea de re litem Asiaticis movendam esse hactenus censuerant. Unde decenter ab Irenaeo monitus, ut loquitur Eusebius, ab incepto statim destitit, pacem Asianis restituit, nec deinceps sollicitandos esse existimavit. Sed quam infeliciter ab ea historia argumentum petiit Grabius, tam feli-

citer idem adversus ipsum retorqueri posset. Nisi enim Victori papae iurisdictio in orientales ecclesias fuisset, nunquam certe commisisset, ut iis imperaret ac ecclesiae suae morem sequi iuberet. Cur enim romanus episcopus ephesinum, et non ephesinus romanum hic sibi subditum ac obsequentem habere vult? Cur romanus episcopus ephesinum, et non ephesinus romanum a communione abscindere praesumit? Sed cur ille, si nulla huic auctoritas erat, insanam hominis arrogantiam ac superbiam non deridet? Negat quidem ephesinus episcopus, negant et Asiatici ceteri, eo usque patere romani pontificis auctoritatem, ut ceteros ad privatam ecclesiae suae disciplinam obstringere possit: sed tantum abest auctoritatem ipsam negent, quin potius iubenti ut per totum Orientem synodos habeant episcopi, hi statim morem gerunt, pontificemque eorum, quae in conciliis suis definierant, ea, qua par erat, reverentia certiorem faciunt. Immo Irenaeus ipse, licet paullo fervidiorem Victoris zelum non probaret, non redarguit tamen, quod aliquam sibi in Orientales auctoritatem arrogaret: sed monet duntaxat, idque *decenter* ac reverenter, ne ea auctoritate in praesenti occasione abusus, integras ecclesias immeritas a communione abscinderet. Adeo certum est, ne ipsos quidem, quibus cum ecclesia romana gravissimae intercedebant controversiae, primatum illius, auctoritatem et iurisdictionem negare ausos fuisse.

36. Nimirum, ut dixi, unam ecclesiam esse oportuit, dispersasque per orbem singulares ecclesias secum invicem unius et eiusdem communionis vinculis colligari; quod fieri non potuit, nisi interventu unius ecclesiae, quae instar centri unitatis ceteras omnes et sibi et secum invicem colligaret. Quisquis vere spiritalis est, huic uni ecclesiae immobiliter adhaerebit, nec ab unitatis centro divelli se ulla unquam ratione patietur: immo Irenaeo teste [1]), *iudicabit,* damnabitque *eos, qui schismata operantur, qui sunt inanes, non habentes Dei dilectionem, suamque utilitatem potius considerantes, quam unitatem ecclesiae: et propter modicas et quaslibet caussas, magnum et gloriosum corpus Christi conscindunt et dividunt, et quantum in ipsis est, interficiunt: pacem loquentes, et bellum operantes: vere liquantes culicem, et camelum transglutientes. Nulla enim ab eis tanta potest fieri correctio, quanta est schismatis pernicies.* Maxime ponderanda sunt postrema haec verba: *Nulla a* schismaticis, iisve omnibus, qui ab una cathedra secesserunt, *tanta fieri potest correctio, quanta est schismatis pernicies.* Quamcunque ergo *correctionem* fecisse se glorientur *inanes* homines, haec *schismatis perniciem* adaequare, et eam, quam fecere, caritatis iacturam compensare nunquam potest. Qui enim ab unitate desciscit, a caritate excidit, amittitque *praecipuum* illud *dilectionis munus, quod est pretiosius quam agnitio, gloriosius autem quam prophetia, omnibus autem reliquis charismatibus supereminentius.* Porro pretiosum illud munus unius *corporis Christi* [2]), illius videlicet ecclesiae, in qua est una cathedra unitatisque centrum, *character* est. *Quapropter,* addit Irenaeus [3]), *ecclesia omni in loco ob eam, quam habet erga Deum, dilectionem, multitudinem martyrum in omni tempore praemittit ad Patrem, reliquis omnibus non habentibus hanc rem ostendere apud se .... opprobrium enim eorum, qui persecutionem patiun-*

1) Iren. lib. IV. c. 33. n. 7. 2) N. 8. 3) N. 9.

*tur propter iustitiam, et omnes poenas sustinent, et mortificantur propter eam, quae est erga Deum, dilectionem et confessionem Filii eius, sola ecclesia pure sustinet.*

37. Ab ea verae ecclesiae nota, unitate, fluit altera, sanctitas videlicet. Sancta enim non esse non potest, quae in caritate radicata et fundata est, quae pretiosum illud Dei munus, omnibus reliquis charismatibus supereminentius, proprio iure possidet. Sancta sit necesse est, cuius ipsum Dei Verbum caput est. Nam, ut ait auctor noster [1]), *super omnia quidem Pater, et ipse est caput Christi; per omnia autem Verbum, et ipse est caput ecclesiae:* siquidem *Verbum homo universa in semetipsum recapitulans est: uti sicut in supercaelestibus et spiritalibus et invisibilibus princeps est Verbum Dei, sic et in visibilibus et corporalibus principatum habeat, in semetipsum principatum assumens, et apponens semetipsum caput ecclesiae, universa attrahat ad semetipsum apto tempore* [2]). Ecclesia igitur *est synagoga Dei, quam Deus, hoc est, Filius ipse per semetipsum collegit* [3]), quamque per Spiritum sanctum sibi univit; cui *creditum est lumen Dei;* quae *ubique praedicat veritatem; ἑπτάμυξος lucerna, Christi baiulans lumen* [4]). Quidquid igitur docet ecclesia, quidquid credendum proponit, quidquid faciendum iubet, sanctum est; utpote *testimonium habens a prophetis et ab apostolis, et ab omnibus discipulis* [5]): in ea siquidem manet Spiritus sanctus, luminis, vitae et sanctitatis fons, qui huic lucem, vitam et sanctitatem omnem infundit. Quare *fides, quam perceptam ab ecclesia custodimus, semper a Spiritu Dei, quasi in vase bono eximium quoddam depositum iuvenescit, et iuvenescere facit ipsum vas, in quo est. Hoc enim ecclesiae creditum est Dei munus, quemadmodum inspiratio plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur: et in eo disposita est communicatio Christi, id est, Spiritus sanctus, arrha incorruptelae, et confirmatio fidei nostrae, et scala ascensionis ad Deum.* In ecclesia enim, *inquit,* posuit Deus apostolos, prophetas, doctores [6]), *et universam reliquam operationem Spiritus: cuius non sunt participes omnes, qui non currunt ad ecclesiam, sed semetipsos fraudant a vita, per sententiam malam, et operationem pessimam. Ubi enim ecclesia, ibi et Spiritus Dei; et ubi Spiritus Dei, illic ecclesia, et omnis gratia: Spiritus autem veritas.*

38. Hinc concludit Irenaeus 1° nullam extra veram Christi ecclesiam, qualem hactenus ex ipso descripsimus, veram doctrinae morumque sanctitatem esse quaerendam: eos quippe, qui non currunt ad ecclesiam, ubi Spiritus Dei, semetipsos fraudare a vita, et omni gratia, per sententiam malam, et operationem pessimam; *nec participare Spiritum sanctum, neque a mammillis matris nutriri in vitam, neque percipere de corpore Christi procedentem nitidissimum fontem: sed effodere sibi lacus detritos de fossis terrenis, et de coeno putidam bibere aquam, effugientes fidem ecclesiae, ne traducantur; reiicientes vero Spiritum, ut non erudiantur. Alienati vero a veritate, digne in omni volutantur errore, fluctuati ab eo, aliter atque aliter per tempora de eisdem sentientes, et nunquam sententiam stabilitam habentes, sophistae verborum magis volentes esse,*

1) Lib. V. c. 18. n. 2. 2) Lib. III. c. 16. n. 6. 3) Cap. 6. n. 1. 4) Lib. III. c. 24. n. 1. 5) Ibid. 6) I. Cor. XII. 28.

*quam discipuli veritatis. Non enim sunt fundati super unam petram, sed super arenam habentem in se ipsa lapides multos* [1]).

39. Concludit 2°. in sola vera ecclesia, vera miracula esse posse: extra ecclesiae sinum nulla, ad eorum, quae reprobat, dogmatum confirmationem, nisi falsa et ementita miracula, merasque praestigias, et magicas operationes fieri posse. *Arguentur qui sunt a Simone et Carpocrate, et si qui alii virtutes operari dicuntur: non in virtute Dei, neque in veritate, neque ut benefici hominibus facientes ea, quae faciunt; sed in perniciem et errorem, per magicas elusiones et universa fraude; plus laedentes, quam utilitatem praestantes his, qui credunt eis; in eo quod seducant. Nec enim caecis possunt donare visum, neque surdis auditum, neque omnes daemones effugare, praeter eos, qui ab ipsis immittuntur, si tamen et hoc faciunt etc.* [2]) Tum probat adhuc aetate sua, *in fraternitate saepissime, propter aliquid necessarium, ea, quae est in quoquo loco, ecclesia universa postulante per ieiunium, et supplicationem multam, reversum esse spiritum mortui, et donatum esse hominem orationibus sanctorum;* pluresque mortuos sic resurrexisse, ut *perseveraverint nobiscum,* inquit, *annis multis*; daemones passim ex obsessorum corporibus expelli, infirmos per manuum impositionem curari, sanosque restitui, ac multos in ecclesia videri, qui praescientia futurorum, visionibus, dictionibus propheticis et charismatibus, dono linguarum etc. conspicui essent [3]). *Et quid autem? Non est numerum dicere gratiarum, quas per universum mundum ecclesia a Deo accipiens, in nomine Christi Iesu, crucifixi sub Pontio Pilato, per singulos dies in opitulationem gentium perficit; neque seducens aliquem, nec pecuniam ei auferens .... sed munde et manifeste orationes dirigens ad Dominum, qui omnia fecit, et nomen Domini Iesu Christi invocans* [4]). Ex quibus omnibus merito infert, *ibi* duntaxat *discere oportere veritatem, ubi charismata Domini posita sunt,* nempe *apud quos est ea, quae est ab apostolis ecclesiae successio* [5]).

40. Quam certum est autem eam, quam agnovit Irenaeus, ecclesiam unam et sanctam esse, tam certum est eandem et catholicam et apostolicam esse. Id evidenter demonstrant ea omnia, quae hactenus protulimus ex ipso loca. Nihil enim efficacius, ut iam diximus, esse arbitratus est ad retundendam haereticorum, varias in sectas secumque pugnantes divisorum, pervicaciam, quam ut iis opponeret unanimem totius ecclesiae per totum mundum longe lateque propagatae consensum in reiiciendis profligandisque nefariis eorum dogmatibus. Hinc perpetuo urget, ut vidimus, *ecclesiam per universum orbem usque ad fines terrae seminatam, in universum mundum disseminatam* [6]); per Germaniam, Hispanias, Gallias, Orientem, Aegyptum, Libyam et Iudaeam dispersam; apud *multas gentes barbarorum,* et *per universum mundum* [7]) constitutam, circumeuntem mundum universum; ac denique vineam *non iam circumvallatam, sed expansam in universum mundum* [8]), cuius tamen esset una fides, doctrina et traditio, una anima, unum cor, unum os, una et eadem praedicatio ac regiminis ecclesiastici forma. Rideat proinde, vel sui compos

---

1) Lib. III. c. 24. n. 2. 2) Lib. II. cap. 31. n. 2. et 3. et cap. seq. n. 3. et 4. 3) Lib. V. c. 6. n. 1. 4) Lib. II. cap. 23. n. 4. 5) Lib. III. c. 26. n. 5. 6) Lib. I. c. 10. n. 1. 2. 7) Lib. III. c. 4. n. 2. et cap. 12. n. 8. 8) Lib. IV. c. 36. n. 2.

non sit necesse est, quisquis ecclesiam tam longe lateque propagatam, visibilem ac conspicuam esse neget, et ad fictitium quendam et invisibilem electorum coetum coerceat. Ecqui latere possit, *cuius lumen, praedicatio veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire?* [1]) Quomodo ignota esse possit, quae *ubique praedicat veritatem, apud quam una et eadem salutis via in universo mundo ostenditur,* quae *plantata est Paradisus in hoc mundo,* quaeque *ubique praeclara est?* [2]) Qui denique invisibilis esse queat, quae *est ἑπτάμυξος lucerna, Christi baiulans lumen; cui creditum est lumen Dei; et propter hoc* sapientia *Dei, per quam salvat omnes homines, in exitu canitur, in plateis autem fiducialiter agit, in summis muris praedicatur, in portis autem civitatis constanter loquitur?* [3])

41. Nihil etiam validius ad confundendos eos omnes, qui vel male sentiunt, vel praeterquam oportet, colligunt, esse existimavit auctor noster, quam iis ecclesiam apostolicam obiicere. Hinc tam saepe, tamque constanter inculcat, ut ostendimus, eandem ecclesiam ab apostolis ipsis suam accepisse fidem, doctrinam et traditionem, ab iis fundatam esse, et ordinatam, ab iis constitutos fuisse episcopos, penes quos in unaquaque ecclesia summa rerum esset, a quibus sibi invicem succedentibus perpetuo regeretur et administraretur; hacque continua episcoporum successione, nunquam desitura, unam et eandem, apostolicam, puram et intemeratam ad nos usque manare fidem et traditionem. Hinc in ea successione certissimum corporis Christi, seu ecclesiae characterem positum esse vult, quo ab infidelium, haereticorum et schismaticorum conventiculis secernatur. *Character,* inquit, *corporis Christi secundum successiones episcoporum, quibus illi eam, quae in unoquoque loco est, ecclesiam tradiderunt.* Ubi perperam contendit, nullo certe argumento probat, clariss. Grabius, hic *characterem* non tam signum, sive notam, quam formam, sive figuram ecclesiae denotare. Quod etiamsi obtineret, male tamen adhuc caussae suae consuleret. Id enim, velit, nolit, ex Irenaeo constabit, eam *secundum successiones episcoporum* formam in corpore Christi, sive ecclesia, ab apostolis ipsis constitutam esse; ac proinde ea semper nota discriminatum iri veram Christi ecclesiam, ab apostolis fundatam, a quacunque alia societate; quod in illa forma sit secundum legitimam episcoporum successionem, quae in hac desit. Hinc *eos qui ab ecclesia sunt, eandem figuram eius, quae est erga ecclesiam, ordinationis* [4]), id est, eandem regiminis ecclesiastici formam, quam constituerunt apostoli, semper custodire asserit auctor noster. Hinc demum iure merito infert, sectis quibuscunque haereticis aut schismaticis antiquiorem esse veram ecclesiam, utpote quae originem apostolis, immo ipsi Christo capiti suo acceptam referat: *Omnes vero haereticos valde posteriores esse, quam episcopos, quibus apostoli tradiderunt ecclesias* [5]). Apud barbaros siquidem iam obtinebat ea, quam praedicabat ecclesia, fides; quibus tamen, ne quidem nomine tenus, notae erant haereticorum sectae; longe minus eorum sententiae: *nequedum enim congregatio* haereticorum *fuit apud eos, neque doctrina instituta* [6]). Deinde uniuscuius-

1) Lib. I. c. 10. n. 2. 2) Lib. V. c. 20. n. 1. 2. 3) Lib. IV. cap. 36. n. 2. Prov. I. 20. 21. 4) Lib. V. c. 20. n. 1. 5) Ibid. 6) Lib. III. c. 4. n. 2. 3.

que haereseos initia, primosque parentes et architectos facile assignari posse; recentioris quippe memoriae esse: ecclesiae vero catholicae exordia in Christum solum, eiusque apostolos refundi posse. *Ante Valentinum enim non fuerunt, qui sunt a Valentino, neque ante Marcionem erant, qui sunt a Marcione; neque omnino erant reliqui sensus maligni, quos supra enumeravimus, antequam initiatores et inventores perversitatis eorum fierent. Valentinus enim venit Romam sub Hygino; increvit vero sub Pio, et prorogavit tempus usque ad Anicetum. Cerdon autem, qui ante Marcionem, et hic sub Hygino vixit .... Marcion autem illi succedens invaluit sub Aniceto .... Reliqui vero, qui vocantur Gnostici, a Menandro Simonis discipulo, quemadmodum ostendimus, accipientes initia, unusquisque eorum, cuius principatus est sententiae, eius et pater et antistes apparuit. Omnes autem hi multo posterius, mediantibus iam ecclesiae temporibus, insurrexerunt in suam apostasiam.*

42. Certissimis hisce characteribus, hactenus explicatis, eam ecclesiam, cuius fidem et traditionem contra haereticos propugnabat Irenaeus, definit et a qualibet alia societate discriminat ac discriminari vult. Quaenam vero ea fuerit ecclesia, haud ambigat quisquis Irenaeum dicentem audierit, ad romanam ecclesiam necesse esse omnem ecclesiam, si verae ecclesiae membrum et pars esse velit, convenire: id est, ut superius demonstravimus, in una cum ea fide, traditione atque doctrina consentire, eiusque communioni adhaerere: et quisquis meminerit sanctissimum apostolicorum virorum discipulum cum ea semper ecclesia individua communionis societate vinctum ad mortem usque perseverasse. Porro si romana ecclesia ideo fuerit secundo saeculo vera Christi ecclesia, quia sola praedictis verae ecclesiae characteribus ac notis insigniebatur, necesse est eandem et solam, postremis etiam hisce saeculis, veram esse Christi ecclesiam, quum in eam solam conveniant illi characteres. Quisquis enim sepositis tantisper praeiudiciis, sectas omnes, quae iam corpus Christi misere lacerant, percurrere voluerit, e vestigio deprehendet ecclesiam romanam solam esse, quae sit unius fidei, unius doctrinae, unius oris ac labii, quaeque secum ubique consentiat in rebus fidei ac morum, communi pastorum sententia definitis; aliis omnibus sectis in tot fere sententias, quot capita divisis, alternantibusque variorum dogmatum fluctibus in haec, vel illa iactatis, pro ratione temporum, affectuum, commodi aut incommodi: solam romanam ecclesiam sanctam esse, non quod omnia eius membra a peccato immunia sint, in agro quippe dominico paleae cum frumento permixtae sunt; sed quod sola nihil nisi sanctum doceat, praecipiatque, in ea sola resideat Spiritus sanctus gratiarum omnium et charismatum fons, qui plures, etiam nostris diebus, ad eximium sanctitatis gradum perduxit, verorumque miraculorum gloria illustravit: quum aliae omnes sectae a vera sanctitatis laude procul desciverint, nullos peccantibus frenos iniicere valeant, eaque doceant absurditatis plena dogmata, quibus fidei morumque sanctitas funditus evertatur; quale est illud, peccatores sola fide veram iustitiam consequi posse, neminemque iustum a vera, quam semel consecutus est, iustitia excidere unquam posse; quae fuerunt ipsissima Gnosticorum exitiosissima principia, quibus latissimum ad scelera omnia aditum pandi alibi ostendimus: solam ecclesiam romanam apostolicam esse, ac continua episcoporum pastorum-

que suorum successione ab apostolis derivatam, fidemque et traditionem, quam ab iis accepit, illibatam custodiisse: quum aliae omnes sectae temere abrupta successione apostolica, novas sibi ecclesias condiderint, quarum novi sunt auctores ac fundatores: solam denique romanam ecclesiam catholicam esse et universalem, per totum mundum propagatam, ubique perspicuam et insignem, miraque fecunditate gaudentem novos sibi et Christo sponso suo in dies filios, per eos, quos ad remotissimas gentes mittit pastores et doctores, parere: aliis omnibus sectis in angulo orbis, et intra certarum regionum fines conclusis, longeque minus sollicitis de novis Christo gignendis filiis, quam de veteribus pervertendis.

43. Haec, ac potissimum romanae ecclesiae amplitudinem, quum post Irenaeum frequenter in notis suis tam vere, quam pie inculcaverit, aliisque patrum sententiis confirmaverit doctissimus bonaeque memoriae Feuardentius; molestissima eius argumenta eludere, propitiosque sibi, si posset, Irenaeum et Augustinum, cuius etiam auctoritatem obiiciebat Feuardentius, facere pro virili sua conatus est Grabius in notis suis ad Irenaei lib. IV. c. al. LXX. nunc XXXVI. Itaque fatetur Augustinum in certamine cum Donatistis multum in eo fuisse, ut universitatem, ipsumque nomen catholicum, tanquam proprium verae ecclesiae characterem assereret, quo a falsis haereticorum et schismaticorum coetibus, in parte mundi haerentibus, et ab ea, vel ab auctoribus suis denominationem indeptis distingueretur. Atque ita plerumque rem eius aevo et ante se habuisse. Secus vero sentiendum de sequiori ac ultima prope mundi aetate, deque tempore illo (toties a ministris Calvinianis et Lutheranis decantato) meretricis magnae, cuius mentio Apocal. capp. 17. 18. et 19. Quae, inquit, non de s. Ioannis solum, sed et ultima mundi aetate ab ipsis Pontificiis, et quidem societatis Iesu theologis plerisque, in sacram Apocalypsin commentariis, ingenue explicata sunt, nec aliam expositionem admittunt. Tunc sane, addit, qui inductus universitate et amplitudine istius corruptae ecclesiae, ex virgine in meretricem versae, eam amplexus fuerit, nae is misere semetipsum deceperit. Sic cl. Grabius. Cui ego: nae potius is miserrime semetipsum aliosque decipiat, qui frivolis eiusmodi ratiunculis inductus, apertissimis sanctorum patrum testimoniis vim inferat, efficacissimaque eorum argumenta sic infirmet, ut ea vel levissimo spiritu difflare haeretici omnes ac schismatici semper potuerint. Nihil certius, Irenaeum, Optatum, Augustinum, aliosque ss. patres ecclesiae amplitudinem et universitatem obiecisse. At nisi amplitudo haec et universitas, essentialis ac perpetuus sit ecclesiae character, nihil infirmius argumento ab ea amplitudine petito. Quo enim iure huic respondere se posse putat Grabius, valuisse quidem prioribus saeculis, tum quum virgo adhuc esset ecclesia, non valere vero postrema mundi aetate, qua virgo illa in meretricem versa est: eodem prorsus reponere potuisset Gnosticus quivis, Sabellianus, Arianus, Nestorianus, Donatista etc. ecclesiam iam a pristina sanctitate et fide sic defecisse, ut quisquis inductus universitate et amplitudine istius corruptae ecclesiae, ex virgine in meretricem versae, eam amplecteretur, is misere semetipsum deciperet: ac proinde si hac responsione a Catholicorum telis tutum se esse, ac verae Christi ecclesiae ad angustiores redactae limites membrum putet vir doctissimus; fateatur necesse est eodem se clipeo munire merito potuisse perditissimos

quosvis haereticos cum veteres, tum recentiores, ac verae ecclesiae membrorum titulo gloriari. Infelix certe Grabius, qui responsis suis arma ministret haereticis quibuscunque, quorum ictum nulla arte declinare ipse valeat.

44. Sed ne quod toties a Catholicis feliciter actum est, hic iterum agere cogar, id unum a Grabio quaeram: an postrema hac mundi aetate societas quaedam in orbe supersit, quae vera Christi ecclesia iure dici possit? Superstitem esse non negabit, puto, si prophetarum oraculis, Christique ipsius et evangelii dictis, quibus perituram nunquam ecclesiam praenuntiatur, fidem habeat. Porro si vera aliqua ecclesia nunc in orbe supersit, talem esse necesse est, iisdemque characteribus insignitam, qualem et quibus notis conspicuam esse voluit Christus. At ex Scripturis propheticis et evangelicis certissimum est, universitatem et amplitudinem proprium esse, essentialem ac proinde perpetuum illius, qualem constituit Christus, ecclesiae characterem. Id adeo perspicue, efficaciter et invicte demonstrat Augustinus in libro *de unitate ecclesiae*, ne alios proferam, quos scripsit contra Donatistas, ut prorsus obstruatur os loquentium iniqua. Allatis et expensis Scripturarum utriusque Testamenti vocibus, concludit s. Doctor §. 32. *Evangelizata est nobis ecclesia per totum orbem terrarum futura. Hoc in lege et prophetis et psalmis esse praenuntiatum ipse Dominus testificatus est, qui eam coepturam ab Ierusalem, et per omnes gentes permanaturam esse praedixit; testes sibi futuros in Ierusalem et in tota Iudaea et Samaria, et usque in totam terram, quum iam in caelum ascenderet, praenuntiavit. Haec verba facta secuta sunt. Quomodo coeptum sit ab Ierusalem, et deinde processum in Iudaeam et Samariam et inde in totam terram, ubi adhuc crescit ecclesia, donec usque in finem etiam reliquas gentes, ubi adhuc non est, obtineat, Scripturis sanctis testibus consequenter ostenditur: quisquis aliud evangelizat, anathema sit. Aliud autem evangelizat, qui periisse dicit de cetero mundo ecclesiam, et in parte Donati in sola Africa remansisse* (iam dicendum est, in parte Calvini et Lutheri in sola Anglia, Belgio et Germania remansisse) *dicit. Ergo anathema sit. Aut legat mihi hoc in Scripturis sanctis, et non sit anathema.*

45. Respondebunt forte recentiores Donatistae, quod veteres illi apud Augustinum §. 33. *Et ista, inquiunt, credimus et completa esse confitemur; sed postea orbis terrarum apostatavit, et sola remansit Donati* (Calvini et Lutheri) *communio.* Sed statim cum Augustino reponemus: *Hoc nobis legant, et nihil resistimus. Si autem non ea de Scripturis sanctis legunt, sed suis contentionibus persuadere conantur: credo illa, quae in Scripturis sanctis leguntur, non credo ista, quae ab haereticis vanis dicuntur.* Aequissima certe conditio ab Augustino proposita. Quum enim apertissima sint, et, ut Augustini verbis §. 56. utar, *nullo interprete indigeant canonicarum Scripturarum testimonia, quae commendant ecclesiam in totius orbis communione consistere;* quisquis asserit amplitudinem hanc et universitatem non fore perpetuam verae ecclesiae notam, necesse est tam clara et aperta scripturarum testimonia proferat, quibus assertionem suam probet. Nisi enim Deus fallere nos voluerit, quod absit ut vel cogitemus, commendata ubique et designata ecclesia sua, velut societate quadam, quae prae ceteris omnibus ampli-

tudine et universitate insignis foret; debuit pro bonitate sua, alicubi saltem tam disertis verbis monere amplitudinem hanc, temporalem duntaxat ecclesiae notam fore, postrema mundi aetate desituram; ac tandem aliquando futurum esse, ut ecclesia, quae prioribus saeculis orbem totum obtineret, postrema mundi aetate angustioribus septa limitibus, in minima mundi parte coërceretur. Hinc Augustinus §. 72. 75. cuius verba sibi dicta putet Grabius, et quisquis cum ipso misere deceptus tam immaniter errat, *Audistis*, inquit, *pastoris vocem manifestissimam, non solum per legem eius et prophetas et psalmos, sed etiam per os proprium commendantis ecclesiam suam futuram. Et ea quae praedixit, quemadmodum ex ordine consecuta sint, in actibus et litteris apostolorum, quae divinarum Scripturarum Canonem complent, legendo perspicitis. Non est obscura quaestio in qua vos fallant, quos ipse Dominus praedixit futuros atque dicturos,* Ecce hic est Christus, ecce illic: ecce in deserto [1]), *quasi ubi non est frequentia multitudinis:* ecce in cubiculis, *quasi in secretis traditionibus atque doctrinis. Habetis ecclesiam ubique diffundi* (nec tantum, sed) *et crescere usque ad messem,* id est, usque ad extremum iudicii diem. *Habetis civitatem de qua ipse, qui eam condidit, ait,* Non potest civitas abscondi super montem posita [2]). *Ipsa est ergo, quae non aliqua parte terrarum, sed ubique notissima est.... Vos autem innitentes tot evidentissimis testimoniis legis, prophetarum, psalmorum, ipsius Domini et apostolorum, de sancta ecclesia toto terrarum orbe diffusa, exigite ab istis, ut ostendant de Africa* (iam de Anglia etc.), *quod attinet ad partem Donati* (iam Calvini et Lutheri), *aliqua manifesta de canonicis libris testimonia. Neque enim, sicut iam dixi, ullo modo fieri posset, ut ecclesia, sicut dicunt, et quod absit, tam cito ex tot gentibus peritura, tot testimoniis tam sublimiter, et tam indubitanter praedicaretur; et de ista, quam volunt, sua, quae usque in finem, sicut contendunt, permansura fuerat, taceretur.* Proinde Grabius et asseclae *perscrutentur Scripturas* (et hic iterum Augustini verba sunt §. 42.) *et contra tam multa testimonia, quibus ostenditur ecclesia Christi toto terrarum orbe diffundi, vel unum proferant tam certum et tam manifestum, quam illa sunt, quo demonstrent ecclesiam Christi periisse de ceteris gentibus et in sola* Anglia *remansisse.... Sed quam non permittantur saltem quaerere aliquid, quo probent esse praedictum, deficientibus a fide christiana ceteris gentibus, in sola* Anglia *ecclesiam remansuram: attendant illud quod saepe commemoravi,* utraque crescere usque ad messem, et agrum esse mundum, messem finem saeculi [3]), *non nobis, sed ipso Domino interpretante parabolam suam .... Desinant ergo quaerere quod invenire non poterunt, non quia occultum est, sed quia non est. Sunt enim adhuc nonnullae gentes, in quibus nondum est evangelium praedicatum: necesse est autem impleri omnia, quae de Christo et ecclesia praedicta sunt: oportet ergo et in eis praedicari.*

46. At, inquit Grabius, legimus in Apocalypsi futuram esse meretricem magnam, cum qua fornicabuntur reges terrae, et inebriabuntur qui habitant terram, de vino prostitutionis eius etc. quae de ultima mundi aetate ab ipsis Pontificiis explicantur. Sed rursus cum Augustino §. 9.

1) Matth. XXIV. 23. 2) Matth. V. 14. 3) Matth. XIII. 30.

respondebo, *illa seponenda esse, quae obscure posita, et figurarum velaminibus involuta* (qualia sunt ea fere omnia, quae in Apocalypsi leguntur) *et secundum nos et secundum illos possunt interpretari. Est quidem acutorum hominum diiudicare atque discernere, quis ea probabilius interpretetur: sed nolumus in has ingeniorum contentiones, in ea caussa, quae populos tenet, nostram disputationem committere.... Aperta veritas clamet, luceat, in obturatas aures irrumpat, dissimulantium oculos feriat, nemo in eis latebris quaerat falsae suae sententiae locum, omnem conatum contradicendi confundat, omnem frontem impudentis elidat.* Si quae eiusmodi Scripturae loca habeat Grabius, proferat; sed Apocalypseos interpretationem Deo soli committat, memineritque, quam infeliciter quibusdam e suis cesserit. Quanquam tamen si sacrae huius prophetiae mysteria scrutari liceat, longe facilius quaecunque de meretrice illa magna praenuntiantur, possumus in Protestantes ipsos convertere, et ei, quam fidei et moribus intulerunt, corruptelae accommodare, quam possint in ecclesiam romanam transferre. Sed missis hisce *rerum figuris, in quibus,* ut rursus ait Augustinus §. 10. *quia vel interpretem quaerunt, nolo nostra ingenia comparentur,* concludamus: quum in Scripturis hac universitatis amplitudinisque nota designetur ea, quam constituit Christus, ecclesia, nec aliquando desituram eam notam ullibi appareat; si quae hodie in orbe vera supersit ecclesia, eam solam esse quae ceteris societatibus longius latiusque pateat; ac proinde solam romanam esse. *Illae quippe singulae in multis gentibus, ubi ista est, non inveniuntur: haec autem, quae ubique est, etiam ubi illae sunt, invenitur* [1]).

## ARTICULUS QUINTUS.

### DE MYSTERIO SANCTISSIMAE TRINITATIS.

**47.** Totam, quam de sacro trinitatis mysterio tenet ecclesia catholica, fidem paucissimis comprehensam verbis tradidit Augustinus lib. XI. de civit. Dei c. 24. *Credimus,* inquit, *et tenemus et fideliter praedicamus, quod Pater genuerit Verbum, hoc est, Sapientiam per quam facta sunt omnia, unigenitum Filium, unus unum, aeternus coaeternum, summe bonus aequaliter bonum: et quod Spiritus sanctus simul et Patris et Filii sit Spiritus, et ipse consubstantialis et coaeternus ambobus: atque hoc totum et trinitas sit propter trinitatem personarum, et unus Deus propter inseparabilem divinitatem, sicut unus omnipotens propter inseparabilem omnipotentiam. Ita ut etiam, quum de singulis quaeritur, unusquisque eorum et Deus omnipotens esse respondeatur; quum vero de omnibus simul, non tres Dii, vel tres omnipotentes, sed unus Deus omnipotens: tanta ibi est in tribus inseparabilis unitas, quae sic se voluit praedicari.* Haec, inquam, catholicae fidei summa, a qua late recessisse Irenaeum calumniantur Sociniani, quorum maxime interfuit tantae auctoritatis virum in partes suas vel invitum pertrahere. De ea minus recte sensisse, imprudentius, quam malignius conquesti sunt e Catholicis quidam. Hunc ab utrorumque criminationibus strenue vindicarunt cl. Georgius Bullus presbyter anglicanus in sua *Defensione fidei*

1) August. §. 6.

*Nicaenae,* et doctissimus noster Domnus Nicolaus le Nourry, in Apparatu ad Bibliothecam maximam veterum patrum To. II. prioris edit. an. 1697. Dissert. VI. cap. 6. §. 2. et seqq. quorum lucubrationibus si nihil addere potuerim, saltem aliquid lucis forsitan inspersurus sim.

48. Ut Irenaei mens certius exploretur, tutior omnium via est penitus inspicere quis fuerit eius scopus, quae adversariorum, quos impugnabat, hypothesis, quid demum adversus eos probandum sibi susceperit? Animo itaque recolat quisquis primam nostram dissertationem, ac potissimum art. I. §. 5. et seqq. legere gravatus non fuerit, Gnosticos omnes et Valentinianos, quos refellebat Irenaeus, fidem omnem mysterii ss. trinitatis profanis platonicisque suis commentis funditus evertisse: adeo ut ex impurissimis hisce fontibus fluxerit, quae deinceps christianam religionem infecit, Sabelliana et Ariana haeresis. Ad trinitatem usque divinarum personarum, quarum una eademque esset natura ac substantia divina, animum erigere non valentes, statuebant Deum, quem primum ac supremum Patrem appellabant, immensis saeculorum intervallis solitarium, unumque ut natura, sic et persona fuisse, tacite secum cogitantem, unaque sua cogitatione contentum et occupatum. Quum vero exterius sese prodere, orbem condendo, animo constituisset, in actum erupit, qui rerum omnium seminarium, principium, forma et archetypus esset: huncque vocabant Nun, Mentem seu Sensum et Filium unigenitum Patris; parentique suo perfecte similem et aequalem esse dicebant, atque ita comparatum, ut solus magnitudinem Patris caperet; utpote qui a Patre haudquaquam sive re, sive persona distinctus esset; nihilque aliud esset quam Pater ipse sentiens, ac exterius velut effundere sese incipiens. A Nu productum aiebant Verbum, quod rerum spiritalium, angelorum videlicet superiorum principium, auctor et formator esset, angelus ipse a Patre, eiusque Nu, substantia et persona longe diversus: nec enim huic, ut Unigenito, datum capere magnitudinem Patris. A Verbo emissi sunt alii Aeones, seu angeli, a quibus vicissim alii geniti: ab omnibus vero simul conspirantibus productus Salvator, qui inferiorem angelum mundi huius adspectabilis conditorem dirigeret. Quum autem novissimus Aeon supremi Patris magnitudinem temere scrutatus paene periisset; ne idem casus alios subiret, emissum ab Unigenito alterum par Aeonum, seu angelorum, Christus et Spiritus sanctus, a quibus fulciretur munireturque pleroma. Summa proinde, quod ad rem praesentem attinet, huc redit: Patrem Verbo et Spiritui sancto longis saeculorum myriadibus praeexstitisse; Unigenitum illum, quem dicebant, Filium, meram Patris *ἐνέργειαν,* efficientiam, actum, aut proprietatem *ἀνυπόστατον,* non personam ab eo distinctam fuisse: Verbum autem, Spiritum sanctum, Christum et Salvatorem, totidem spiritales naturas et personas, angelici ordinis, a se invicem distinctas, et in tempore conditas, atque divina seu paterna longe inferiores exstitisse: Demiurgum denique, seu mundi opificem, angelum et ipsum fuisse, sed praecedentibus ignobiliorem; qui nec in pleromate, aliorum sede, locum haberet, et densioribus ignorantiae tenebris obvolutus natus esset. Haec sunt haereticorum commenta, quae confutanda sibi suscepit Irenaeus, ac toto opere passim confutat.

49. Et primo quidem quia haeretici variis, quae passim in Scripturis occurrunt, Christi et Verbi nominibus abusi, male distinguebant

inter Unigenitum Filium, Verbum, Christum, Iesum, Salvatorem et Demiurgum; qua prava distinctione nitebatur valentiniani systematis maxima pars: vanam eam esse probat Irenaeus, primum auctoritate evangelii Ioannis; quo exposito concludit lib. I. cap. 9. n. 3. *Unum et eundem ostendi Logon et Monogenem et Zoën et Phos et Soterem et Christum Filium Dei, qui incarnatus est pro nobis.* Et lib. II. cap. 13. eam, quam inter Patrem, Nun et Verbum distinctionem interponebant haeretici, cum eo, quem fingebant, emissionum ordine, cum recta ratione pugnare multis demonstrat. In primis quum Nus, seu mens sit *ipsum quod est principale et summum et velut principium, et fons universi sensus,* et cogitationis, uno verbo mens ipsa essentialis et substantialis Patris, et ipse Pater; emissum dici non nisi absurdissime posse, ne Deus ipse et Pater *a semetipso separetur, et quasi ab alio aliud emittatur* [1]). Deinde si ea emissionum series, qualem comminiscebantur haeretici, in Deo admittitur, ita ut longe prius exstiterit Pater, quam Verbum suum emiserit, hocque ab illo tam procul distet; hominum compositorum natura, et ex corpore et anima subsistentium, affectiones et intentiones mentis, dum cogitant, in Deum ipsum transferri necessario consequitur. Ea est enim hominum conditio, ut verbum ab eorum mente non emittatur, nisi post aliquam actuum seriem et successionem. *In eo autem, qui sit super omnes Deus, quum simplex et non compositus et similimembrius, et totus ipse sibi similis et aequalis sit, totus Nus, et totus Logos quum sit, totus sensus et totus ennoea et totus ratio; et nec aliud antiquius, nec posterius, aut aliquid alterius habente in se, sed toto aequali et simili et uno perseverante, iam non talis huius ordinationis sequetur emissio* [2]). Et cap. 17. n. 7. *Non enim ut compositum animal quiddam est omnium Pater, praeter Nun, quemadmodum praeostendimus; sed Nus Pater et Pater Nus. Necesse est itaque, et eum, qui est ex eo Logos, immo magis autem ipsum Nun, quum sit Logos, perfectum et impassibilem esse; et eas, quae ex eo sunt emissiones, eiusdem substantiae quum sint, cuius et ipse, perfectas et impassibiles, et semper similes cum eo perseverare, qui eas emisit.*

50. Haec sunt argumenta, quibus Valentinianos impugnabat Irenaeus. 1°. Velut certissimum quid, ex catholica fide, et evangelio supponebat, Unigenitum, Verbum, Salvatorem et Christum Filium Dei, qui incarnatus est pro nobis, *unum et eundem,* seu unam et eandem esse personam, cuius diversa duntaxat essent nomina. Deinde in hoc assentiebatur haereticis (quod et catholica fides probabat), non quod Unigenitus mera esset Patris *ἐνέϱγεια,* ut illi volebant; sed quod Unigenitus, per quem facta esse omnia cum Ioanne asserebat, ipsi Patri consubstantialis esset, ei perfecte similis, et perfecte comprehendens magnitudinem Patris. Ex quo concludebat, et Verbum ipsum Patri consubstantiale esse, huic perfecte simile, et comprehendens eius magnitudinem. 3°. Quia haeretici Verbum procul a Patre, et natura et ordine generationis dissitum, ignorantiae et passioni obnoxium esse statuebant; eodem fundamento nixus blasphemiam hanc refellit. Nimirum, Logos est ipse Nus et Nus est Logos: eadem proinde utriusque et substantia et natura et perfectio.

1) N. 4. 2) Lib. II. c. 13. n. 3. et 8.

Praeterea necesse est eas, quae ex Nu sunt emissiones, eiusdem substantiae esse, cuius et ipse Nus, perfectas et impassibiles et semper similes cum eo perseverare, qui eas emisit. Atqui Nus Patris, ipsis fatentibus haereticis, Verbum emisit. Necesse est itaque Verbum eiusdem esse substantiae cum Nu Patris, perfectum et impassibile et semper simile cum eo. 4°. *Multum distat omnium Pater ab his, quae proveniunt hominibus, affectionibus et passionibus.* Eae vero sunt hominum affectiones et passiones, ut verbum eorum prolationis initium habeat, et mente cogitante posterius genesin habeat in tempore. Quum ergo Verbum Dei verbum humanum infinito superet intervallo; nec prolationis initium habere potuit, nec genesin in tempore. Denique quidquid in Deo est, Deus ipse est: nec enim aliud antiquius, nec posterius, aut aliud alterius, seu a se diversum habet in se, sed totus simplex est et non compositus, totus aequalis et similis et unus perseverans. Atqui Verbum et Spiritus sanctus in Deo sunt, et Dei Verbum et Spiritus sunt; nam ipse Deus Verbum, totus Spiritus, totus Logos, totus Nus etc. Igitur Verbum et Spiritus sanctus sunt eiusdem cum Deo substantiae et naturae, eiusdem cum eo antiquitatis et aeternitatis, huic coaevi et consubstantiales; uno verbo Deus ipse. Quin haec ipsissima sint Irenaei argumenta, nullus inficias ierit, qui ad mox citata testimonia totumque eiusdem scopum attenderit: eadem certe argumenta, quibns deinceps usi sunt ss. Patres contra Arianos et Macedonianos; et utuntur etiamnum theologi ad Socinianorum impietatem refellendam. Eadem proinde in utrisque de mysterio sanctissimae trinitatis fides. Nec tamen iis contentus martyr sanctissimus, vel eadem latius explicat, vel alia subinde profert, quibus, quam recte et catholice senserit, magis ac magis demonstretur.

51. Quia, ut dixi, negabant haeretici Verbi Dei aeternitatem, fingebantque nec ab ipso Patre, nec a Verbo eius immediate conditum esse adspectabilem hunc mundum, sed *a Virtute aliqua valde inferiori ab illo, et ignorante Patrem;* hoc commentum confutans Irenaeus lib. II. cap. 2. ostendit n. 4. et 5. homines quidem *inopes* quum sint, *nec possint statim aliquid ex parato fabricare, indigere multis organis ad* rei alicuius *fabricationem. Proprium* autem *esse hoc Dei supereminentiae, non indigere aliis organis ad conditionem eorum* (ad condenda ea), *quae fiunt; neque angelis indigere adiutoribus ad ea, quae fiunt, neque virtute aliqua valde inferiori ab illo et ignorante Patrem: sed idoneum esse et sufficiens ad formationem omnium proprium eius Verbum, quemadmodum et Ioannes Domini discipulus ait de eo:* Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. *In omnibus autem, est et hic, qui est secundum nos, mundus. Et hic ergo a Verbo factus est etc.* Eadem summatim repetens cap. 30. n. 9. Deum *ipsum a semetipso fecisse libere et ex sua potestate et disposuisse et perfecisse omnia, et esse substantiam omnium voluntatem eius: Solus,* addit, *unus Deus fabricator, hic qui est super omnem principalitatem et potestatem et dominationem et virtutem: hic Pater, hic Deus, hic conditor, hic factor, qui fecit ea per semetipsum, hoc est, per Verbum et Sapientiam suam, caelum et terram et maria et omnia quae in eis sunt: hic iustus, hic bonus etc. hic Deus Abraham et Deus Isaac etc. hic Pater Domini nostri Iesu Christi, per*

*Verbum suum, qui est Filius eius, per eum revelatur et manifestatur omnibus etc.* Haec igitur apud Irenaeum certa et demonstrata, unum Deum omnia prorsus, tam visibilia, quam invisibilia condidisse, eumque esse, qui sit super omnem principalitatem, potestatem, dominationem, uno verbo supra omnes angelos, et omnium Pater; condidisse, inquam, non per organa et instrumenta a se diversa et alterius a se naturae, sed per semetipsum, hoc est, per Verbum, Filium suum et Sapientiam suam, id est, Spiritum sanctum, ut ipse explicat lib. IV. cap. 20. n. 1. *Nec enim,* ait, *horum* (angelorum) *indigebat Deus ad faciendum quae ipse apud se praedefinierat fieri, quasi ipse suas non haberet manus. Adest enim ei semper Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus, per quos et in quibus omnia libere et sponte fecit, ad quos et loquitur, dicens:* Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; *ipse a semetipso substantiam creaturarum, et exemplum factorum, et figuram in mundo ornamentorum accipiens.* Eapropter Verbum et Spiritum sanctum vocat *Dei manus,* non hic modo, sed et in eiusdem libri praefatione, et lib. III. c. 21. n. 10. Eas vero manus quum opponat *aliis organis,* et *virtuti inferiori,* hinc manifeste sequitur, Verbum et Spiritum sanctum a Patre quidem distingui, utpote quibuscum consilium habeat, dum ait, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram:* non tamen inferioris, et alterius ab eo naturae esse: sicuti, proportione servata, manus hominis a corpore, cuius sunt manus, natura et substantia non differunt. Immo manifeste se ipse explicat Irenaeus, quum ait, unum Deum omnia fecisse *per semetipsum,* hoc est, addit, *per Verbum et Sapientiam suam.* Verbum igitur et Spiritus sanctus sunt unus et idem cum Patre Deus, una et eadem cum eo substantia et natura.

52. Ex iis concludit Irenaeus, Verbum seu Filium et Spiritum sanctum nedum rebus omnibus creatis praeexstitisse, sed et ipsi Patri semper coëxstitisse ac coaeternos fuisse. Deus siquidem *suas semper habuit manus: adest enim ei semper Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus.* Et lib. II. cap. 30. n. 9. *Semper autem coëxistens Filius Patri, olim et ab initio semper revelat Patrem et angelis et archangelis et potestatibus et virtutibus et omnibus, quibus vult revelare Deus.* Et cap. 25. n. 8. rationem afferens, cur plurima sint, quae mentis humanae captum superant, quaeque proinde curiosius et sollicitius a nobis investiganda non sint; docet Dei solius, a quo facta sunt omnia, proprium esse omnia nosse: hominem vero *esse in infinitum minorem Deo;* et *in quantum minor est ab eo qui factus non est, et qui semper idem est, in tantum secundum scientiam et ad investigandum caussas omnium minorem esse eo qui fecit.* NON ENIM, ait, *infectus es, o homo, neque semper coëxistebas Deo, sicut proprium eius Verbum; sed propter eminentem bonitatem eius, nunc initium facturae accipiens, sensim discis a Verbo dispositiones Dei, qui te fecit.* Ideo ergo finita est, angustisque coarctata limitibus hominis scientia, quia *initium facturae accepit,* et *in infinitum minor est Deo:* ideo vero Verbi Dei scientia infinita, quia *infectum* est, Deoque semper coëxstitit. Eadem ratio est, quam affert lib. IV. c. 13. n. 4. ut probet, Verbum divinum, quod hominum saluti semper consuluerit et Abrahae amicitiam conciliare sibi veluti studuerit, non indigentia fecisse. *Sed neque Abrahae amicitiam propter indigentiam*

*assumsit Dei Verbum, existens ab initio perfectus*: Antequam Abraham esset, ego sum, *inquit*[1]: *sed ut ipsi Abrahae donaret aeternam vitam, existens ab initio bonus, quoniam amicitia Dei immortalitatis est condonatrix his qui aggrediuntur eam.* Nullius igitur rei indigum Dei Verbum, quia existit ab initio perfectum et bonum ac fons omnium bonorum; Deusque natura quum sit, amicis suis donat aeternam vitam et immortalitatem. Et hinc infert Irenaeus principio capitis sequentis, *initio non quasi indigentem Deum hominis, plasmavisse Adam, sed ut haberet in quem collocaret beneficia sua. Non enim solum ante Adam, sed et ante omnem conditionem glorificabat Verbum Patrem suum, manens in eo; et ipse a Patre clarificabatur, quemadmodum ipse ait:* Pater clarifica me claritate, quam habui apud te, priusquam mundus fieret[2]. Denique cap. 20. n. 3. probans quod n. 1. dixerat, *Adesse Patri semper Verbum et Sapientiam, Filium et Spiritum, per quos et in quibus omnia libere et sponte fecit;* haec habet: *Et quoniam Verbum, id est Filius, semper cum Patre erat, per multa demonstravimus. Quoniam autem et Sapientia, quae est Spiritus, erat apud eum ante omnem constitutionem, per Salomonem ait:* Deus sapientia fundavit terram, paravit autem caelum prudentia[3] etc. *Et rursus:* Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua[4] etc. *Unus igitur Deus, qui Verbo et Sapientia fecit et aptavit omnia etc.* Filius igitur et Spiritus sanctus sic apud Deum Patrem fuerunt ante omnem, non visibilium modo, sed et invisibilium, et Aeonum, quam fingebant haeretici, constitutionem, ut Patri semper adfuerint, ipsi coaeterni ac coaevi, Verbum, Sapientia et manus Patris, quibus carere nunquam potuit, quamvis angelis aut virtutibus inferioribus quibusvis facile semper carere potuerit.

53. Nec vero Irenaeo satis fuit probasse divini Verbi et Spiritus sancti aeternitatem, sed caussae iugulum petens passim asserit et demonstrat, utrumque Pàtri consubstantialem esse, eiusdem cum eo naturae et substantiae: quamvis id satis aperte consequatur ex hactenus dictis. Nam ex s. doctoris principiis, quodcunque infectum est, et sine initio, vere et substantialiter Deus est. Quo certissimo principio probat lib. III. cap. 8. n. 2. et 3. *nihil quidquam ex his quae constituta et in subiectione sunt*, nec proinde angelos, archangelos etc. a Deo constitutos et factos per Verbum eius, et per Spiritum oris eius, per quem caeli firmati sunt, et omnis virtus eorum, auctori suo comparari posse. Infinite enim distant *quae constituta sunt ab eo qui constituit, et quae facta sunt ab eo qui fecit. Ipse enim infectus et sine initio et sine fine, et nullius indigens, ipse sibi sufficiens, et adhuc reliquis omnibus, ut sint, praestans: quae vero ab eo sunt facta, initium sumserunt. Quaecunque autem initium sumserunt, et dissolutionem possunt percipere, et subiecta sunt et indigent eius qui se fecit: necesse est omnimodo, uti differens vocabulum habeant, apud eos etiam, qui vel modicum sensum in discernendo talia habent: ita ut is quidem qui omnia fecerit, cum Verbo suo iuste dicatur Deus et Dominus solus; quae autem facta sunt, non iam eiusdem vocabuli participabilia esse, neque iuste id vocabulum sumere debere, quod est creatoris.* Haec igitur apud Irenaeum certissima:

1) Ioann. VIII. 58. 2) Ioann. XVII. 5. 3) Prov. III. 19. 20. 4) Ib. VIII. 22.

Qui infectus est et sine initio et sine fine, nullius indigens, et ipse sibi sufficiens, vere, proprie ac iuste dicitur Deus et Dominus solus: Qui rerum omnium auctor, conditor et fabricator est, infectus est et sine initio. Atqui nec minus certum apud Irenaeum, Verbum et Spiritum initium non habuisse, Patri semper adfuisse, eique coëxstitisse; Verbum et Spiritum sanctum cum Patre, omnia condidisse; unde necessario concludendum, Verbum et Spiritum sanctum, ex Irenaeo, cum Patre iuste dici et esse unum Deum ac Dominum, unamque trium esse naturam et substantiam. Sed ad institutum redeo.

54. Haeretici, uti dixi, comminiscebantur, alium esse supremum Patrem, alium Demiurgum, seu rerum omnium inferiorum et adspectabilium conditorem: hunc veteris legis auctorem fuisse, solum in ea celebratum, et solum a Iudaeis agnitum et adoratum: illum vero incognitum mansisse semper, donec evangelio lucescente, Iesuque (afflante, qui in eum descendit, Christo) revelante, notus fieret, novam legem conderet et promulgaret. Exitiosissimum dogma, malorum omnium scaturiginem, eversurus Irenaeus toto libro III. probat, unum esse Deum factorem caeli et terrae, et utriusque legis auctorem, huncque esse ipsum summum Patrem et Verbum eius, ac Spiritum sanctum, nec alium unquam, a lege et prophetis annuntiatum fuisse, aut ab ipso Christo, eiusque apostolis et discipulis agnitum et celebratum. Quia vero respondebant Gnostici, eum, quem mundi conditorem identidem confitetur Iesus, quemque tum ipse, tum apostoli et discipuli eius Deum Patrem ac Dominum, rerum omnium fabricatorem passim appellant, ipsum Demiurgum esse; qui quidem licet Deus natura non sit, quod tamen rerum omnium inferiorum rex, dominus et conditor constitutus sit, Dei appellationem sortitur, et eam ob rem tum ab iis, tum a prophetis et veteri lege Deus vocatur; id confutaturus Irenaeus, probat cap. 6. n. 1. quod, *Neque Dominus* (veritas quum sit, nec mentiatur, ut cap. praecedenti dixit), *neque Spiritus sanctus, neque apostoli eum, qui non esset Deus, definitive et absolute Deum nominassent aliquando, nisi esset vere Deus; neque Dominum appellassent aliquem ex sua persona, nisi qui dominatur omnium: si quando vero Scriptura eos, qui non sunt Dii, nominat, non in totum ostendere illos Deos; sed cum aliquo additamento et significatione, per quam ostenduntur non esse Dii*[1]). Hoc igitur Irenaei principium, verissimum atque certissimum. Quem Dominus, Spiritus sanctus aut apostoli in Scripturis definitive et absolute Deum nominant, is est vere Deus; quem Dominum appellant ex sua persona, is est qui dominatur omnium. At, inquit idem Irenaeus, Dominus, Spiritus sanctus et apostoli definitive et absolute Deum nominant, Dominumque appellant ex sua persona *Deum Patrem, et Filium eius, qui dominium accepit a Patre suo omnis conditionis,* id est, rerum omnium conditarum; et *nemo alius* in Scripturis *Deus nominatur, aut Dominus appellatur, nisi qui est omnium Deus et Dominus, qui et Moysi dixit*[2]): Ego sum qui sum. Et sic dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos[3]) *et huius Filius Iesus Christus Dominus noster, qui filios Dei facit credentes in nomen suum;* quod subinde plurimis Scripturarum utriusque Testamenti testimoniis demonstrat. Ex quibus evidenter con-

1) Lib. III. 6. 3. 2) N. 2. 3) Exod. III. 14.

cludere est, ex Irenaei sententia, solum Patrem et Filium eius Iesum Christum Dominum nostrum vere Deum esse, et iis qui interdum in Scripturis nominantur Dii, nec sunt tamen, infinite praecellere; ac proinde veram esse, unam et eandem in utroque naturam divinam et essentiam. Hinc ex iis, quae ubertim profert, Scripturarum locis passim infert: *Unus igitur et idem Deus, qui a prophetis praedicatus est et ab evangelio annuntiatus, et huius Filius, qui ex fructu ventris David, id est, ex David Virgine, et Emmanuel* [1]. Tum istiusmodi argumentis e Scripturarum auctoritate petitis coronidem imponens cap. 15. n. 3. concludit: *Quum declaratum sit manifeste, quoniam neminem alium Deum vocaverunt, vel Dominum nominaverunt, qui veritatis fuerunt praedicatores et apostoli libertatis, nisi solum verum Deum Patrem et Verbum eius, qui in omnibus principatum habet; manifeste est ostensum, factorem caeli et terrae, qui locutus sit cum Moyse, et legis dispositionem ei dederit, qui convocaverit patres, Dominum Deum confiteri eos, et alterum neminem nosse.* Quid clarius? Pater et Verbum, Pater et huius Filius sunt unus et idem Deus a prophetis praedicatus et ab evangelio annuntiatus; solus verus Deus ac Dominus, factor caeli et terrae, qui locutus sit cum Moyse et legis dispositionem ei dederit etc.

55. Idem argumentum instaurans Irenaeus toto fere libro IV. et propius adhuc ad caussam accedens probat ex Scripturis, et ipsis praesertim Domini nostri sermonibus, unum et eundem esse Deum utriusque legis auctorem, qui res omnes condiderit, qui legem veterem dederit, cum Moyse ceterisque patribus ac prophetis locutus fuerit, quique per Verbum suum, non fictitium illud haereticorum, sed Filium suum unigenitum, unumque ac verum cum eo Deum, perfectissimum et omniscium, notum sese fecerit in utroque Testamento. Eam in rem profert cap. 5. n. 2. ea Christi verba Matth. XXII. 29. seqq. ad Sadducaeos: *Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei. De resurrectione enim mortuorum non legistis quod dictum est a Deo dicente: Ego sum Deus Abraham et Deus Isaac et Deus Iacob? et adiecit: Non est Deus mortuorum, sed viventium: omnes enim ei vivunt.* Tum subdit Irenaeus: *Per haec utique manifestum fecit, quoniam is, qui de rubo locutus est Moysi, et manifestavit se esse Deum Patrum, hic est viventium Deus. Quis enim est vivorum Deus, nisi qui est Deus, super quem alius non est Deus? Quem et Daniel propheta, quum dixisset ei Cyrus rex Persarum:* Quare non adoras Bel? [2] *annuntiavit dicens:* Quoniam non colo idola manufacta, sed vivum Deum, qui constituit caelum et terram, et habet omnis carnis dominationem [3]. *Iterum dixit:* Dominum Deum meum adorabo, quoniam hic est Deus vivus [4]. *Qui igitur a prophetis adorabatur Deus vivus, hic est vivorum Deus et Verbum eius, qui et locutus est Moysi, qui et Sadducaeos redarguit, qui et resurrectionem donavit: utraque his, qui caecutiunt, ostendens, id est, resurrectionem et Deum.* Quo demonstrato concludit: *Ipse igitur Christus cum Patre vivorum est Deus, qui locutus est Moysi, qui et patribus manifestatus est.* Sic uno et eodem telo duplicem simul Gnosticorum errorem configit Irenaeus; tum quod comminiscebantur, Verbum Patre inferius esse,

1) Cap. 9. n. 2. 2) Dan. XIV. 3. 3) Ibid. 4. 4) Ibid. 24.

nec ipsi pervium esse Patrem; tum quod fingebant, eum qui prophetis loquebatur, Demiurgum ipsum esse, a supremo Patre longe alium atque diversum. Nempe is qui de rubo locutus est Moysi, et manifestavit se esse Deum patrum, quem prophetae Deum vivum appellant, et Deum vivum adorabant, hic est viventium Deus, Deus super quem alius Deus non est, uno verbo summus Deus. Atqui Pater et Verbum eius, Christus cum Patre is est, qui locutus est Moysi, qui et patribus manifestatus est, et a prophetis adoratus et appellatus Deus vivus. Igitur Christus cum Patre est Deus vivorum, Deus super quem alius non est Deus, et supremus Deus. Quid, quaeso, manifestius afferri potest ad vindicandam Irenaei fidem, stabiliendamque Verbi cum Patre consubstantialitatem? Ne quidem apud Athanasium ipsum apertius quidquam et expressius occurret. Alia consimilia testimonia et argumenta occurrent toto libro IV. et alibi passim.

56. Quia vero Valentiniani abutebantur Christi verbis Matth. XI. 27. et Luc. X. 22. eaque sic describebant: *Nemo cognovit Patrem, nisi Filius, nec Filium, nisi Pater, et cui voluerit Filius revelare*: sic vero *interpretabantur*, inquit Irenaeus c. 6. n. 1. *quasi a nullo cognitus sit verus Deus ante Domini nostri adventum: et eum Deum, qui a prophetis sit annuntiatus, dicebant non esse Patrem Christi;* demonstrat sanctus martyr toto illo capite, et adulterinam esse verborum lectionem, et falsissimam eorundem explicationem. Quum enim ait Dominus: *Nemo cognoscit Filium, nisi Pater, neque Patrem, nisi Filius, et quibuscunque Filius revelaverit* [1]); quae genuina verborum lectio est: REVELAVERIT, *non solum in futurum dictum est, quasi tunc inceperit Verbum manifestare Patrem, quum de Maria natus; sed communiter per totum tempus positum est. Ab initio enim adsistens Filius suo plasmati, revelat omnibus Patrem, quibus vult, et quando vult, et quemadmodum vult Pater.* Nam *bonum placitum Patris Filius perficit: mittit enim Pater, mittitur autem et venit Filius* [2]). Hinc omni aevo et semper, multisque modis Verbum revelavit se ipsum, ut simul revelaret et Patrem. Ratio est, quia *invisibile Filii, Pater; visibile autem Patris, Filius.* Et licet *Pater invisibilis sit et indeterminabilis, quantum ad nos est* [3]); *agnitio* tamen *Patris est Filii manifestatio: omnia enim per Verbum manifestantur. Agnitio Patris, Filius; agnitio autem Filii in Patre, et per Filium revelata.* Ex iis omnibus sic concludit Irenaeus [4]). *Non ergo alius erat qui cognoscebatur, et alius qui dicebat:* Nemo cognoscit Patrem; *sed unus et idem, omnia subiiciente ei Patre, et ab omnibus accipiens testimonium, quoniam vere homo, et quoniam vere Deus a Patre a Spiritu ab angelis etc. Et propter hoc in omnibus, et per omnia unus Deus Pater, et unum Verbum, Filius et unus Spiritus; et una salus omnibus credentibus in eum.* Pater igitur et Verbum, Irenaeo teste, non sunt alius et alius Deus: invisibile Filii, Pater; visibile autem Patris, Filius; id est, quod in Patre divinum est, quae natura divina et invisibilis Patris, eadem est et Filii; per quod autem videtur et cognoscitur Filius, per idem cognoscitur et Pater, quia Filius imago Patris est, et figura seu character substantiae eius: Verbum caro factum, ut vere homo, sic et vere Deus· denique in omnibus, et

---

1) N. 7. 2) N. 3. et 6. 3) N. 3. 4) N. 7.

per omnia unus Deus Pater, unum Verbum et unus Spiritus; unitas in tribus, una in tribus natura. Quid clarius? Quod autem dicit Irenaeus, agnitionem Patris Filium esse, et agnitionem Filii in Patre esse, et per Filium revelatam esse, id ipsum est quod dixerat lib. III. c. 6. n. 2. *Filium esse in Patre, et habere in se Patrem.* Id ipsum est etiam, quod dixerat lib. IV. c. 4. n. 2. Nempe respondens vanis Gnosticorum cavillationibus, qui ex eversa Hierosolyma, civitate regis magni, et abrogata veteri lege inferebant alium esse veteris, alium novi Testamenti auctorem et Deum; ostendit et Hierosolymae, et veteri legi suum tempus a Deo mensum ac definitum fuisse; utramque, adveniente nova lege, desinere debuisse: idque sapientissimo et ordinatissimo Dei consilio factum fuisse. *Omnia enim,* inquit, *mensura et ordine Deus facit, et nihil non mensum apud eum, quoniam nec incompositum.* Quod postremum, scilicet, nihil non mensum apud Deum esse, ut probet, laudat veterem aliquem aut coaevum scriptorem ecclesiasticum, cuius nomen tacet, sed verba probat: *Et bene,* ait, *qui dixit ipsum immensum Patrem in Filio mensuratum: mensura enim Patris, Filius, quoniam et capit eum.* Quibus ostendit, Deum adeo ordinis, proportionis et mensurae amantem esse, ut neque suam ipse sibi mensuram deesse voluerit: Filius enim est mensura Patris, qui totam Patris immensitatem, infinitatem et substantiam in se capit, continet ac veluti circumscribit. Ea divinarum personarum περιχώρησις, *circumincessio* est, ex qua tam frequenter, tamque feliciter argumenta depromserunt adversus Arianos sancti patres, ut Filium Patri ὁμοούσιον esse probarent. Nempe in se invicem sunt Pater et Filius, nec minus in Filio, quam in se ipso est Pater, nec minus in Patre est Filius, quam in se ipso: adeo ut mutuo existant in se, et, ut ita loquar, immeent invicem, atque penetrent, ac proinde et a se invicem distinguantur, et tamen in una et eadem natura et substantia sine ullo discrimine conveniant.

57. Sed ex modo dictis habes, cur et quo sensu tam saepe et sollicite inculcet Irenaeus toto libro IV. et alibi (quod et aliis ante et post eum patribus infrequens non fuit), Patrem invisibilem semper mansisse, neque a quoquam, ne specie quidem externa ac sensibili forma dissimulatum visum esse; neque videri omnino posse: sed ex divinis personis solum in veteri Testamento divinum Verbum veteribus patriarchis ac prophetis apparuisse, ut hominibus Dei ac Patris notitiam importaret, qua vitam illorum tueretur, quae sine Dei cognitione esse non potest; Filium esse qui Adamo, Noë, Abrahae, aliisque videndum se praebuerit, qui cum Moyse locutus sit, *qui* denique, ut loquitur Irenaeus [1]), *et visiones propheticas et divisiones charismatum et ministeria sua et Patris glorificationem consequenter et composite ostenderit humano generi, apto tempore ad utilitatem hominum, propter quos fecit tantas dispositiones; invisibilitatem quidem Patris custodiens, ne quando homo fieret contemtor Dei, et semper haberet ad quod proficeret: visibilem autem rursus hominibus per multas dispositiones ostendens Deum, ne in totum deficiens homo a Deo cessaret esse.* Uno verbo, *ipse est qui dicit Moysi:* Videns vidi vexationem populi mei, qui est in Aegypto, et descendi, ut eruam eos: *ab initio assuetus Verbum Dei ascendere et descendere, pro-*

1) Iren. lib. IV. c. 20. n. 7.

*pter salutem eorum, qui male haberent*[1]). De his fuse disserit Irenaeus fere a cap. 5. usque ad 20. sed hoc praesertim. Haec omnia eodem collimant. Nempe quum probandum sibi suscepisset s. doctor, unum et eundem esse utriusque Testamenti auctorem, ostendit, unum et eundem Deum hominum semper saluti consuluisse ac providisse; unum et eundem Deum a veteribus et nobis adoratum fuisse, eandem fuisse veterum fidem et nostram; omnes veteris Testamenti prophetias et figuras in unum et eundem Christum novi Testamenti mediatorem conspirasse, ac proinde unum et eundem esse Deum et Patrem, quem ipse annuntiavit, et notum hominibus fecit, nec alterum et diversum ab eo quem annuntiabant prophetae, qui adventum eius praecinebant: hinc quidem Patrem invisibilem semper fuisse, nec cuiquam mortalium datum unquam fuisse videre magnitudinem eius et mirabilem gloriam; *incapabilis* enim, *et incomprehensibilis et invisibilis*[2]): at male inde ab haereticis inferri, ignotum semper fuisse, donec adveniret Christus. *Quoniam qui omnia in omnibus operatur, Deus est, qualis et quantus est, invisibilis et inenarrabilis est omnibus, quae ab eo facta sunt; incognitus nequaquam.* Ratio est, quia *omnia per Verbum eius discunt, quia est unus Deus Pater, qui continet omnia, et omnibus esse praestat, quemadmodum in Evangelio scriptum est*[3]): Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris[4]): ipse enarravit. *Enarrat ergo ab initio Filius Patris, quippe qui ab initio est cum Patre*[5]). Cur autem uni Verbo provinciam hanc demandat Irenaeus, ut se et Patrem suum notum faceret? Cur unum Verbum videndum se praebuisse, Patre semper invisibili manente, tam constanter affirmat? An quod vel inferiorem Patre crediderit Filium, vel natura sua hunc adspectabilem, potius quam illum, arbitratus sit? Atqui id diserte refellit. *Et Patrem quidem invisibilem et indeterminabilem, quantum ad nos est, cognoscit suum ipsius Verbum; et quum sit inenarrabilis, ipse enarrat nobis: rursum autem Verbum suum solus cognoscit Pater.* Non minus ergo invisibile et indeterminabile et inenarrabile est, *quantum ad nos est,* ipsum Verbum quam Pater, quum a solo Patre, quantum quantum est, cognoscatur: *invisibile etenim,* ut paullo post ait, *Filii Pater:* nam quae natura Patris est, eadem et Filii; utriusque secundum se invisibilis est. Et cap. 24. n. 2. aperte docet, *esse unum Deum, qui est super omnem principatum et dominationem et potestatem, et omne nomen quod nominatur: et huius Verbum, naturaliter quidem invisibilem, palpabilem et visibilem in hominibus, et usque ad mortem descendisse, mortem autem crucis.* Si igitur videndum se praebuit divinum Verbum, non certe in ipsa natura sua divina et invisibili, sed tantum in alienis et assumtis formis et speciebus. Id fuse probat cap. 20. n. 9. et seqq. ubi expendens ea divini Verbi ad Moysen, cum quo loquebatur, verba: *Sta in loco alto petrae, et manu mea contegam super te. Quando vero transierit claritas mea, tunc videbis quae sunt posteriora mea; facies autem mea non videbitur tibi: non enim videt homo faciem meam et vivet*[6]): ait, utraque his significari, *quoniam et impossibilis est homo videre Deum, et quoniam per sapientiam Dei in novissimis temporibus videbit eum homo in altitudine petrae, hoc est, in eo qui est secundum*

1) Cap. 12. n. 4. Exod. III. 7. 8. 2) Cap. 20. n. 5. 3) N. 6. 4) Ioan. I. 18. 5) N. 7. 6) Exod. XXXIII. 20.

*hominem eius adventu.* Tunc ergo duntaxat divinum Verbum facie ad faciem visum esse putat, quum humanam sibi naturam assumsit, propriamque sibi fecit. Hinc concludit, *non manifeste ipsam faciem Dei vidisse prophetas, sed dispositiones et mysteria, per quae inciperet homo videre Deum,* ut iis paullatim assuesceret homo ad videndum eum carnem factum. Et postea: *Igitur si neque Moyses vidit Deum, nec Helias nec Ezechiel, qui multa de caelestibus viderunt; quae autem ab his videbantur, erant similitudines claritatis Domini, et prophetiae futurorum: manifestum est, quoniam Pater quidem invisibilis est, de quo et Dominus dixit:* Deum nemo vidit unquam [1]): *Verbum autem eius, quemadmodum volebat ipse, et ad utilitatem credentium, claritatem monstrabat Patris, et dispositiones exponebat .... non in una figura, nec in uno charactere videbatur videntibus eum, sed secundum dispensationum eius caussas et efficaciam.* Quasi diceret: si neque Moyses neque Helias neque Ezechiel neque prophetae, quibuscum familiariter agebat divinum Verbum, non tamen ipsam Dei essentiam viderunt, sed similitudines duntaxat claritatis Domini: manifestum est, quoniam nec Pater secundum naturam suam visibilis est in hac mortali vita: nec Verbum eius in essentia sua conspiciendum se praebuit, sed in varia figura, nec in uno charactere, secundum dispensationum eius caussas et efficaciam.

58. Id ergo vult Irenaeus (et hic eius, aliorumque patrum eadem cum ipso asserentium et sentientium scopus), Patrem, quum sit origo et fons totius sanctissimae trinitatis, a quo manant et mittuntur aliae personae, ipsum a nemine missum, minus decuisse frequentes illas, quae olim factae sunt, Dei ἐπιφανείας. Dei quidem bonitatem semper decuit notum se ipsum hominibus facere, ac, quantum ipsi capere queunt, conspiciendum praebere: quia *vita hominis visio Dei* [2]). At id muneris in se suscipere Filium potius quam Patrem congruebat. Ea enim hominum animis inspergenda Dei notitia, frequentesque illae Dei visiones ad οἰκονομίαν spectabant, et ad utilitatem hominum lapsorum fiebant, totidemque futurae incarnationis veluti praeludia erant. Porro sicuti Filium, quod a Patre necessariam et aeternam originem habeat, quod a Patre natus sit, a Patre mittatur, eiusque imago, figura substantiae eius, et, ut loquitur Irenaeus, *agnitio sit,* carnem suscipere decuit potius quam Patrem, qui quum prima persona sit, a nulla alia vel oritur vel mittitur: sic Filium magis quam Patrem decuit frequentibus illis apparitionibus futurae incarnationi suae praeludere, hominumque, quos deinceps sanguine suo redemturus erat, salutis ab initio curam gerere. Neque enim hanc tum primum suscepit, quum in carne mortali advenit, ut non semel Irenaeum dicentem audivimus, sed ab initio et ab hominis lapsu. Ideo vero ab initio de hominum salute sollicitus fuit Filius, ac toties in publicum manifestandi tum Patris, tum sui ipsius caussa, veluti prodiit, quia ea erat voluntas Patris. *Omnia autem Filius administrans Patri perficit ab initio, usque ad finem, et sine illo nemo potest cognoscere Deum;* et *bonum placitum Patris Filius perficit* [3]). Si autem ab Irenaeo quaeras, cur omnia administrans Patri, bonumque placitum Patris Filius perficiat, rationem hanc cum Catholicis omnibus afferet: *Mittit enim Pater, mittitur*

1) Ioan. I. 18. 2) Iren. c. 20. n. 7. 3) Cap. 6. n. 7. et 3.

*autem et venit Filius.* Filium vero mittit Pater, quia Filii principium est, eumque gignit; mittitur autem Filius, quia a Patre tanquam a principio procedit, et ab eo gignitur. Porro sicut honorificum est Patri Filium gignere et mittere: sic nec minus honorificum Filio mitti et gigni; nullamque in utroque substantiae disparitatem arguit haec missio. *Non enim genitorem* (ait Augustinus lib. III. cont. Maxim. c. 14.) *ab eo quem genuit, sed genitum a genitore mitti oportebat: verum haec non est inaequalitas substantiae, sed ordo naturae; non quod alter prior esset altero, sed quod alter esset ex altero.*

59. Ex dictis etiam facile colliges, quo sensu plus semel dixerit Irenaeus [1]), Patrem Verbo suo praecepisse ut mundum crearet, Filium et Spiritum sanctum in rebus condendis Patri ministrasse; hominem factum esse, Patre quidem bene sentiente et iubente, Filio vero ministrante et iubente; Spiritu autem nutriente et augente, et alia eiusmodi. Nempe Pater Filio et Spiritui sancto iubet ac praecipit, non tanquam superior ac Dominus inferioribus ac subditis, sed tanquam aequalis aequalibus, consubstantialis consubstantialibus, coaeternus coaeternis, sine quibus facere nihil potest; immo Filio et Spiritui sancto imperat Pater, tanquam sibi ipsi. Neque enim alias Filium et Spiritum sanctum a Patre distinguit, quam persona et subsistentia, non certe natura et substantia, quam unam et eandem in tribus agnoscit et confitetur. Id clare et absque ambagibus demonstrat lib. II. c. 30. n. 9. aliisque locis iam a nobis citatis. Illud vero ministerium quod Patri praestitere Filius et Spiritus sanctus, quam immensum ab eo distet, quod vel minimam subiectionis ac servitutis umbram adiunctam habeat, demonstrat s. doctor lib. IV. c. 7. n. 4. ubi illud vocat *copiosum et inenarrabile ministerium. Ministrat enim ei,* addit, *progenies et figuratio sua, id est, Filius et Spiritus sanctus, Verbum et Sapientia, quibus serviunt et subiecti sunt omnes angeli.* Sic ergo ministrant Patri Filius et Spiritus sanctus, ut ministerium illud inenarrabile sit, et infinito a se removeat intervallo ideas omnes, quas in humanis adiunctas secum habet. Sic ministrant, ut alter sit ipsa progenies Patris, alter figuratio et imago Filii (hanc enim vocem, *figuratio sua,* ad Filium refero, ut in notis in hunc locum explicui); non ergo tanquam servi hero, sed tanquam progenies principio a quo procedit, et eiusdem cum eo dignitatis. Sic denique ministrant, ut iis serviant et subditi sint angeli. Atqui eo nomine Filio et Spiritui sancto serviunt angeli, quod hi ab iis conditi sint, ut explicat auctor lib. III. c. 8. n 3. iis proinde infinite minores.

60. Sed his et similibus loquendi modis Gnosticorum vesaniam retundit Irenaeus. Hi enim mundum hunc adspectabilem ab inferioribus angelis, vel a virtute aliqua longe absistente a Patre universorum, ipso Patre vel inscio vel invito, conditum esse blasphemabant, ut ex toto lib. I. et initio lib. II. constat. Hinc ad profligandum illud impietatis monstrum tam saepe urget, omnia, praecipiente ac iubente Patre, per Filium et Spiritum sanctum condita esse: ut nimirum inde conficiat, nec inscio, nec invito Patre condita esse. Hinc tam frequenter inculcat, Verbum et Spiritum sanctum Patri ministrasse, ut inde concludat, nec angelis nec

1) Lib. III. c. 8. n. 3. Lib. IV. c. 7. n. 4. Ibid. cap. 37. n. 3.

virtutibus inferioribus ab eius natura et sententia alienis et remotis indiguisse: utpote qui habeat ex sese copiosum et inenarrabile ministerium, progeniem et figurationem suam; habuerit semper suas manus, Verbum et Sapientiam, Filium et Spiritum sanctum, per quos sibi coëxistentes, coaeternos et consubstantiales, et in quibus, non invitus, nulla necessitate coactus, sed sciens et volens, omnia libere et sponte fecit; non aliunde, non extra semetipsum, sed ipse a semetipso et in semetipso, in voluntate sua, in Verbo et Sapientia sua, substantiam creaturarum et exemplum factorum et figuram in mundo ornamentorum accipiens, ut loquitur lib. IV. c. 20. n. 1. Ea omnia satis patent ex hactenus allegatis Irenaei testimoniis, adeo ut eadem hic repetere nihil necesse sit.

61. Unum superest expendendum, an Irenaeus extremi iudicii ignorationem Filio Dei tribuerit. Et id enim sanctissimo martyri adscribitur: sed perperam omnino. Gnosticos quidem perstringens scribit lib. II. c. 28. n. 6. *Irrationabiliter autem inflati, audaciter Dei mysteria scire vos dicitis: quandoquidem et Dominus, ipse Filius Dei, ipsum iudicii diem et horam concessit scire solum Patrem, manifeste dicens:* De die autem illa et hora nemo scit, neque Filius, nisi Pater solus [1]. *Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est; neque nos erubescamus, quae sunt in quaestionibus maiora secundum nos, reservare Deo. Nemo enim super magistrum est.* Ubi ipsi Dei Filio ignorantiam adscribere prima fronte videtur auctor: adeo ut vana sit Georgii Bulli [2] solutio, qua contendit Christo homini tantum ignorantiam tribuisse Irenaeum: hic enim de Filio Dei diserte agit. Quamquam et dum Christo homini ignorationem adscribi posse cum Protestantibus multis tuetur Bullus, in eumque sensum Irenaeum explicare satagit, aliam ei labem adspergit. Sed missa hacce controversia, quae extra institutum est, illud fidenter assevero, quod quisquis praesens, quod nunc versamus, caput ea, qua par est, animi attentione legerit, totiusque Irenaei argumentationis seriem et scopum adverterit, e vestigio deprehendet, nullam prorsus ignorantiam hic affingi Christo Domino.

62. Scilicet Irenaeus, ut dixi, Gnosticorum impudentiam castigat, qui vanae scientiae laudem captantes, insanam sibi de rebus omnibus, ipsis etiam profundioribus christianae religionis mysteriis, quale est divini Verbi generatio, disserendi, novaque rerum tum divinarum, tum humanarum systemata pro arbitrio condendi licentiam sumebant. Ubi vero probavit certam esse in Scripturis divinis veritatis regulam, ad quam sic exigi debeant quaestiones, quas de rebus divinis agitare sinit religio, ut ab illa nusquam deflectere liceat; ostendit plura tamen esse in Scripturis, licet ex sese perfectis, quae angustos mentis nostrae limites longissime superant, quaeque proinde, quum sciri a nobis non possint, Deo humiliter committenda sunt, nec temere scrutanda. Nec mirum esse, si in spiritalibus et caelestibus, quae sola fide percipi possunt, caecutiamus: quum ipsae res naturales, ob oculos positae, scientiam nostram plerumque fugiant. Hinc concludit, insanos esse haereticos, qui aeternam divini Verbi generationem, aliaque eiusmodi profundissima mysteria investigare et explicare moliebantur: in eoque tam graviter labi, quod

1) Marc. XIII. 32. 2) Bull. Def. fid. Nic. sect. II. c. 5. §. 8.

superbiae typho elati, nihil Deo reservarent, sed omnia temere scrutari vellent. Tum ut haereticorum vesaniam magis ac magis confundat, ab ipsius Christi Filii Dei exemplo argumentum a maiori ad minus petit. Si, inquit, Dominus, ipse Filius Dei, iudicii diem et horam concessit scire solum Patrem, scientiamque diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem: cur nos, Dei Filio infinite minores, erubescamus, quae sunt in quaestionibus maiora secundum nos, reservare Deo? Nemo enim super magistrum est. Qua quidem argumentandi ratione id unum conficere vult sanctus doctor, Christum, oeconomiae caussa, iudicii diem et horam concessisse scire solum Patrem: non quod ipse nesciret, sed quod eiusmodi scientiam ad Patrem, a quo ipse eam cum ipsa divinitate acceperat, referendam esse vellet, ab eoque duntaxat exspectandam esse diei illius notitiam. Quamvis enim eam ipse haberet, cum aliis tamen communicare nolebat, idve explicare, quod Pater (a quo loquebatur, et a quo mandatum acceperat, quid diceret, et quid loqueretur, ut ait Ioan. XII. 49.) taceri voluerat: ut nimirum exemplo suo doceret quaedam esse Deo humiliter reservanda, nec ea temere a nobis explicanda esse, quae Deus abdita esse voluit. Sic mentem paullo post, nempe n. 8. explicat auctor noster: *Si quis,* ait, *exquirat caussam, propter quam in omnibus Pater communicans Filio, solus scire horam et diem a Domino manifestatus est; neque aptabilem magis, neque decentiorem; nec sine periculo alteram, quam hanc, inveniat in praesenti (quoniam enim solus verax magister est Dominus): ut discamus per ipsum, super omnia esse Patrem. Etenim* Pater, *ait,* maior me est[1]). *Et secundum agnitionem itaque praepositus esse Pater annuntiatus est a Domino nostro ad hoc, ut et nos, in quantum in figura huius mundi sumus, perfectam scientiam, et tales quaestiones concedamus Deo: et ne forte quaerentes altitudinem Patris investigare, in tantum periculum incidamus, uti quaeramus, an super Deum alter sit Deus.* Observa 1°. nusquam Irenaeum simpliciter asserere, solum Patrem scire diem et horam, sed *solum scire diem et horam a Domino manifestatum esse;* Dominum iudicii diem et horam concessisse scire solum Patrem etc. 2°. S. doctorem palam profiteri, *in omnibus Patrem communicare Filio.* Qui *in omnibus* communicare dicit, nihil prorsus excipit, ne quidem scientiam diei et horae extremi iudicii. 3°. Auctori nostro propositum non fuisse quaestionem hanc ex professo pertractare, an revera solus Pater sciret diem et horam extremi iudicii, Filius vero absolute nesciret: sed de ea agere duntaxat, quantum sufficeret *in praesenti,* seu quantum ad argumentum praesens conduceret. Atqui argumentum praesens erat, exquirere caussam, propter quam in omnibus, et in ipsa rerum omnium ac diei iudicii scientia, Pater communicans Filio, solus tamen scire horam et diem a Domino manifestatus est. Quomodo enim *verax magister Dominus, verum dicens,* id referre potuit ad solum Patrem, quod tamen commune habeat cum Patre? Cui quaestioni respondet, meliorem nullam *in praesenti* rationem afferri posse, quam id oeconomiae et exempli caussa factum esse a Christo, *ut discamus per ipsum, super omnia esse Patrem, perfectamque scientiam, et tales quaestiones concedendas esse Deo, ne forte quaerentes altitudinem*

1) Ioan. XIV. 28.

*Patris investigare, in periculum incidamus.* Etenim Pater, ait ipse Christus, maior me est: et secundum agnitionem praepositus esse Pater a Domino annuntiatus est: non quod Pater maior natura sit, aut minor sit agnitio Filii; *Spiritus* siquidem *Salvatoris, qui in* eo est, scrutatur omnia et altitudines Dei; semperque coëxsistens Deo proprium eius Verbum, omnium experientiam et cogitationem, infinitamque scientiam habet, ut Deus ipse, ac Patrem suum perfecte cognoscit, eiusque mensura est, quoniam et capit, ut Irenaeum supra dicentem audivimus: sed quod Pater ordine et origine prior sit, primum omnium, ipsiusque Filii principium; cui omnia, ut naturam, sic et scientiam, accepta refert Filius; cui denique omnia ut auctori suo concedit, nihil quidquam sive agere, sive loqui et revelare praeter eius voluntatem volens: ad hoc ut et nos, Deo in infinitum minores, Christi exemplo discamus perfectam scientiam, abstrusasque quaestiones Deo concedere, nec ea temere scrutari quae latere nos voluit. Uno verbo totius Irenaei argumentationis summa huc redit: Si ipse Dominus, Dei Filius, Verbum Patris, cui in omnibus communicat Pater, cuius Spiritus qui in eo est, id est, divinus intellectus scrutatur omnia, ipsas etiam altitudines Dei, quem proinde latere non potest, quod de die et hora extremi iudicii statuit Pater; illius tamen diei scientiam retulit ad Patrem, eique concessit, nec id explicare et reserare voluit, quod reserare non sinebat voluntas Patris: a fortiori nos qui *super terram* degimus, quibus *divisiones* duntaxat gratiarum sunt, et divisiones *ministeriorum, et divisiones operationum,* quique *ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus; de universis quaestionibus concedere oportet ei, qui ex parte nobis praestat gratiam,* ut paullo ante dixit, nec id explicare aut investigare niti, quod in sapientiae suae thesauris delitescere voluit Deus. Quod quidem argumenti genus quam catholicum et ab Ariana impietate remotum, quisquis aequus rerum aestimator facile videt.

63. Iam, puto, nullus, nisi quis perfrictae frontis Socinianus, negabit, quin Irenaei de Verbi et Spiritus sancti divinitate et cum Patre consubstantialitate fides cum Nicaena et Constantinopolitana ad apicem consentiat. Nemo etiam deinceps sine stomacho leget apud Centuriatores Magdeburgenses [1]), *ita obscure et perplexe non raro vocabulo* Verbi, seu *τοῦ λόγου uti* Irenaeum: *ut videatur non perspicue inter Verbum substantiale, et verbum vocale, seu oris distinguere.* Profecto qui haec scribebant, Irenaei libros vel nunquam, vel lippis oculis legerant. Huic refutandae calumniae, Irenaeique fidei vindicandae plus quam sufficiunt ea omnia quae hactenus diximus. Paullo latius adhuc exspatiari potuissemus et argumenta multa ab iis petere, quae fuse disserit auctor noster lib. III. c. 16. et seqq. In iis enim totus est ut probet contra Gnosticos, unum et eundem esse Iesum Christum, unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem, ubi cum primis ad id conficiendum utitur eo Apostoli testimonio Rom. IX. 5. *Quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus super omnes benedictus in saecula.* Sed forte cum lectorum fastidio factum fuisset: quare malumus Irenaeum ipsum legi. Aliud est quod conqueruntur citati Centuriatores, *de Spiritu sancto rarius loqui* Irenaeum. Paullo quidem rarius de Spiritu

1) Centur. II. cap. 10. in fi.

sancto, quam de Verbo loquitur: ratus videlicet satis esse, ut ipse profitetur lib. I. cap. 9. si funditus eversa prava distinctione, quam inter Unigenitum, Verbum, Salvatorem, Christum etc. interponebant Valentiniani, prima eorum ogdoas, a qua veluti religata pendebat tota pleromatis valentiniani moles, dirueretur: hac enim eversa ruere totam hypothesin necessum esse. Unde in hanc concutiendam distinctionem, statuendamque Verbi cum Unigenito *ταὐτότητα*, eandemque illius cum Patre naturam et divinitatem, salva distinctione personarum, tota fere argumentorum moles incumbit. Non tamen adeo raro de Spiritu sancto loquitur, quin ex iis, quae identidem disserit, liquido pateat, verum Deum, Patri et Filio coaequalem, coaeternum et consubstantialem ab eo censeri. Id perspicue demonstrant ea, quae supra retulimus, sanctissimi martyris loca et argumenta. Hinc eum Dei manum appellat, indeque concludit Patri semper coëxstitisse, et ante res omnes conditas fuisse; quod et ex libro Proverbiorum probat. Hinc eum in opere creationis cum Patre et Filio consociat. Creationis autem opus ita divinum esse, Deique solius proprium iure merito credit, ut ex eo quod per Verbum constituta sint omnia, inferat, non tantum a Verbo infinite distare angelos, archangelos, aliasque res creatas; sed et illud infectum esse, sine initio, sine fine, solumque cum Patre iuste dici Deum ac Dominum: cetera omnia, ex eo quod creata sint, initium habuisse, dissolvi posse, subiecta esse, neque iuste Dei vocabulum sumere posse, quod est Creatoris. Quod argumentum vel nihil omnino probat, vel invicte probat Spiritum sanctum, ex Irenaei sententia, non minus verum Deum esse, infectum, sine initio, sine fine, nulli subiectum etc., quam ipsum Verbum: utpote qui non minus manus Patris fuerit, nec minus ad res creandas operam contulerit, quam ipsum Verbum. Sed cui praedicta omnia sufficere non videbuntur, legat quod Irenaeus lib. v. c. 12. n. 2. scribit. Hoc omne exceptionis genus praeclusum iri confido. Ibi distinguit Irenaeus inter *afflatum vitae, qui et animalem efficit hominem, et Spiritum vivificantem, qui et spiritalem efficit hominem. Et propter hoc,* inquit, *Esaias ait*[1]*:* Sic dicit Dominus, qui fecit caelum et fixit illud, qui firmavit terram, et quae in ea sunt: et dedit afflatum populo, qui super eam est, et Spiritum his qui calcant illam. *Afflatum quidem communiter omni, qui super terram est, populo dicens datum: Spiritum autem proprie his, qui inculcant* (i. e. conculcant) *terrenas concupiscentias. Propter quod rursus ipse Esaias distinguens quae praedicta sunt, ait*[2]*:* Spiritus enim a me exiet, et afflatum omnem ego feci. *Spiritum quidem proprie in Deo* (*ἐπὶ τοῦ Θεοῦ,* hic verti debuisset, *in Deum*) *deputans, quem in novissimis temporibus effudit per adoptionem filiorum in genus humanum: afflatum autem communiter in conditionem, et facturam ostendens illum. Aliud autem est quod factum est, ab eo qui fecit. Afflatus igitur temporalis; Spiritus autem sempiternus etc.* Hic ex Esaiae verbis probat Irenaeus, latissimum discrimen Spiritum inter et afflatum interponendum esse: *Spiritum quidem ab* Esaia *proprie in Deum deputari, τὸ πνεῦμα ἰδίως ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τάξας, τοῦ ἐκχέοντος αὐτό;* id est, in eodem ordine, gradu, dignitate et natura constitui, cuius est is, qui effudit eum,

1) Esa. XLII. 5. 2) Esa. LVII. 16.

Deus: *afflatum autem communiter in conditionem* ab eo deputari, *et facturam ostendi:* tantumque differre afflatum a Spiritu, quantum differt quod factum est, ab eo qui fecit; ac proinde afffatum *temporalem* esse, initium habuisse, creatumque fuisse; Spiritum vero sempiternum esse, sine initio, conditorem ac verum Deum. Erit forte qui minus feliciter Esaiae loca ab Irenaeo explicata esse obtendat: sed hic de genuino Esaiae sensu non disputamus; id tantum iure merito contendimus, sic ab auctore nostro expositum esse prophetam, ut ex verbis eius intulerit, Spiritum sanctum verum esse Deum, ei consubstantialem a quo in humanum genus effusus est.

## ARTICULUS SEXTUS.

### DE MYSTERIO INCARNATIONIS, CHRISTI NATIVITATE, BAPTISMO, ET DESCENSU AD INFEROS, AC B. MARIAE VIRGINIS DIGNITATE ET INTERCESSIONE.

**64.** Operam, mea quidem sententia, luderet, qui sanam esse et orthodoxam Irenaei de mysterio incarnationis doctrinam longa dissertatione demonstrandum sibi putaret. Scripta siquidem per se loquuntur; et quisquis ea legerit, quae auctor libro praesertim tertio a cap. 16. usque ad 24. disputat, non minus accurate scripsisse fatebitur, quam si post Pauli Samosateni, Photini, Nestorii et Eutychetis tempora vixisset. Haeretici, quibuscum conflictabatur, Iesum Christum Dominum nostrum verum Deum et verum hominem esse negabant: sed Iesum a Christo impie dividentes, alii illum meram hominis larvam exstitisse, quae per Mariam, velut per canalem, transierat; alii, more ceterorum hominum, ex Iosephi et Mariae satu genitum esse: hunc vero in eum, tum quum baptismo tingendus esset, devolasse, mox revolaturum, quum crucifigendus esset, blasphemabant. Haec errorum monstra citatis capitibus ut profliget Irenaeus, totus est, ut probet unum et eundem esse Iesum Christum, Verbum Dei, Deum super omnia, unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem; verum Deum, qui *in principio Verbum existens apud Deum, per quem omnia facta sunt, qui et semper aderat generi humano,* quique *in novissimis temporibus, secundum praefinitum tempus a Patre, unitus suo plasmati, passibilis homo factus fuerit:* adeo ut *exclusa sit omnis contradictio dicentium: Si ergo tunc natus est, non erat ergo ante Christus: non* enim *tunc coepit Filius Dei existens semper apud Patrem; sed quando incarnatus est et homo factus, longam hominum expositionem in se ipso recapitulavit, in compendio nobis salutem praestans, ut quod perdideramus in Adam, id est, secundum imaginem et similitudinem esse Dei, hoc in Christo Iesu reciperemus* [1]). Verum Deum *Christum filium Dei vivi,* eundem esse *et filium hominis. Quoniam enim nemo in totum ex filiis Adae, Deus appellatur secundum eum, aut Dominus nominatur, ex Scripturis demonstravimus. Quoniam autem ipse proprie praeter omnes, qui fuerunt tunc homines, Deus et Dominus et rex aeternus et unigenitus, et Verbum incarnatum praedicatur et a prophetis et apostolis et ab ipso Spiritu, adest videre omnibus, qui vel modicum de veritate attigerint. Haec autem non testificarentur Scriptu-*

1) Cap. 18. n. 1.

*rae de eo, si, similiter ut omnes, homo tantum fuisset. Sed quoniam praeclaram praeter omnes habuit in se eam, quae est ab altissimo Patre, genituram, praeclara autem functus est et ea, quae est ex virgine, generatione, utraque Scripturae divinae de eo testificantur: et quoniam homo indecorus, et passibilis, et super pullum asinae sedens, aceto et felle potatur, et spernebatur in populo, et usque ad mortem descendit: et quoniam Dominus sanctus, et mirabilis consiliarius, et decorus specie, et Deus fortis, super nubes veniens universorum iudex, omnia de eo Scripturae prophetabant.... Hic igitur Filius Dei Dominus noster, existens Verbum Patris, et filius hominis: quoniam ex Maria, quae ex hominibus habebat genus, quae et ipsa erat homo, habuit secundum hominem generationem, factus est filius hominis* [1]). Clara sunt haec, nullisque vanis haereticorum suffugiis eludenda. Christus et verus Dei filius, et verus hominis filius: verus Deus, propter aeternam *ab altissimo Patre genituram;* verus homo, propter temporalem, sed *praeclaram ex virgine genituram:* in quo proinde duplex natura fuerit, duplici *geniturae* respondens, unica vero persona utramque naturam sic afficiens et copulans, ut unus et idem sit Filius Dei et filius hominis, unum Verbum incarnatum. Hinc naturarum unionem adeo urget contra haereticos, ut interdum asserat, *Verbum, qui semper humano generi adest, unitum fuisse et consparsum suo plasmati et carnem factum; hominem vero commixtum Verbo Dei* [2]). Quae tamen catholice, et salva semper naturarum distinctione, dicta esse propriis locis ostendimus.

65. Et hinc etiam Mariae dignitatem commendat Irenaeus [3]), quod virgo permanens, verum Emmanuel, qui substantia Deus est, pepererit, et ut verum hominem, sic et verum Deum genuerit; vanosque Theodotionis, Aquilae, aliorumque impiorum conatus dissipat, qui pravis Scripturarum interpretationibus Mariae virginitatem oppugnabant. Hinc a praecipuo illo Mariae decore et illud accersit, quod Mater Dei facta, nostrae salutis prima post Filium mediatrix evaserit: ac per eius fidem et obedientiam, salutem ac redemtionem adeptos nos esse asserit, quae mediatricis conciliatricisque cum Deo partes sunt. *Quemadmodum illa* (Eva) *virum quidem habens Adam, virgo tamen adhuc existens .... inobediens facta, et sibi et universo generi humano caussa facta est mortis: sic et Maria praedestinatum habens virum, et tamen virgo, obediens, et sibi et universo generi humano caussa facta est salutis.* Et postea: *Quod alligavit virgo Eva per incredulitatem, hoc solvit virgo Maria per fidem* [4]). Et lib. v. c. 19. *Quemadmodum illa* (Eva) *per angeli sermonem seducta est, ut effugeret Deum, praevaricata verbum eius: ita et haec* (Maria) *per angelicum sermonem evangelizata est, ut portaret Deum, obediens eius verbo. Et si ea inobedierat Deo; sed haec suasa est obedire Deo, uti virginis Evae virgo Maria fieret advocata. Et quemadmodum adstrictum morti genus humanum per virginem, salvatur per virginem: aequa lance disposita, virginalis inobedientia per virginalem obedientiam. Adhuc enim protoplasti peccatum per correptionem primogeniti emendationem accipiens, et serpentis prudentia devicta in columbae simplicitate, vincu-*

---

1) Cap. 19. n. 2. 2) Cap. 16. n. 6. Cap. 19. n. 2. 3) Cap. 21. n. 4. et alibi passim. 4) Cap. 22. n. 4.

*lis autem illis resolutis, per quae alligati eramus morti.* Quae posteriora verba, *et quemadmodum adstrictum est morti etc.* descripsit Augustinus lib. I. cont. Iulian. cap. 3.

66. Haec male habent hagiomachos omnes. Incommode dicta putant Magdeburgenses [1]). His petulantior Gallasius, in suis ad postremum Irenaei locum annotationibus, in Irenaeum ipsum et ceteros patres, totamque ecclesiam catholicam furit. Moderatior cl. Grabius Irenaei quidem personae parcit, verbis duntaxat vim inferre nititur. *Licet,* inquit, advocata *hic* patronam, *quae pro altera intercedat, significaret, nihil tamen de B. Maria iam defuncta eam accipere cogeret.* Quidni? Si Maria in terris degens, pro ea qua in humanum genus caritate flagrabat, mediatricis ac patronae munere functa est, ac pro hominibus intercessit: an mortuam, sed Deo viventem, cum Deo regnantem, Deo ipsi caritatis fonti altius velut immersam, caritas, quae, apostolo teste, nunquam excidit, sic defecit, ut eorum, quorum antea miserebatur, prorsus oblita, nullas pro ipsis preces fundere dignetur? Certe secus longe sensisse veteres omnes patres et ecclesias, probat, ut alia taceam, Liturgiarum omnium antiquissimarum, graecarum latinarumque, quas ipse Grabius veneratione dignas existimat, consensus: in quibus B. Mariae auxilium exposcit, eiusque meritis ac precibus veniam peccatorum et beneficia cetera impetrare studet ecclesia. Quare huiusce ratiunculae vanitatem sentiens vir clariss. addit: *etsi concedatur, illam nunc pro fidelibus vivis universe consideratis intercedere, id quod moderatiores Protestantium doctores merito admittunt, ne inde quidem eius invocatio a singulis facta probari posset; quod incertum, ne dicam, falsum sit, audiat, vel possitne audire simul tot mille hominum compellationes.* Sed si moderatiores Protestantium doctores, teste Grabio, merito admittunt, Mariam, ceterosque Sanctos nunc pro fidelibus vivis universe consideratis intercedere; admittant proinde necesse est, nulla uni Dei et hominum mediatori facta iniuria, alios praeter Christum secundarios, ipsique subiectos mediatores esse posse, quorum proinde de salute nostra sollicitorum praesidium implorare liceat, ut per eos ad principalem mediatorem pateat accessus.

67. Sed, ait, Grabius, beata virgo audire non potest simul tot mille hominum compellationes. Sagacem virum, cuius ea sit mentis acies, ut beatorum intimos animi sensus altissime pervadens, certos limites eorum audiendi ac cognoscendi facultati praefinire valeat! Tanta non fuit ecclesiae per totum orbem, perque omnia tempora diffusae sagacitas, quae sanctos et orare pro nobis, et a nobis invocari posse duxit; rata videlicet preces nostras ab iis audiri et percipi. Tantum ingenii acumine non valuerunt veteres patres, qui plurima quae hic geruntur, beatis explorata esse confidenter asseruerunt. Certe recens non est Grabii, immo Calvini et Petri Molinaei obiectio. Hanc dudum sibi proposuit, solvitque Severianus Gabalitanus, in Serm. VI. de Mundi opificio To. VI. Operum Chrysost. p. 639. Nempe quum dixisset, verissime id de se affirmasse s. Mariam, *Beatam me dicent omnes generationes,* subinde hoc opponit sibi: *Et quid illam iuvat istud, inquies, quum non audiat?* Cui sic re-

1) Cent. II. cap. 4.

spondet: *Immo vero maxime audit, eo quod in loco est splendido mater salutis, fons sensibilis lucis.* Basilius lib. de vera Virginit. virginem Deo consecratam admonet, ut non tantum angelos vereatur, sed etiam hominum sanctorum ac patrum spiritus. *Et quid singula commemoro,* inquit, *angelorum innumerabiles multitudines, cumque iis sanctos patrum spiritus? Nullus enim eorum est, qui non ubique prospiciat: quum ipse quidem corporis oculis non conspectus, incorporeo tamen visu ad notitiam cuncta complectatur.* Augustinus Serm. 316. al. 94. de diversis, loquens de Paulo et Stephano: *Ambo,* ait, *ibi vos videtis, ambo modo sermonem nostrum auditis, ambo pro nobis orate.* Theodoretus lib. VIII. de curandis Graecorum affectionibus, ubi de martyribus agit, eorum refellit errorem, qui martyres credebant, *nullum sensum eorum habere, quae in terris geruntur;* quod ex eo refutat, *quod divina quadam et beatissima in sorte constituti sint.* Denique, ut citandis patribus finem faciam, eundem errorem refellens Gregorius mag. lib. XII. Moral. cap. 19. eodem argumento probat, animas divinae lucis ac felicitatis compotes, rerum humanarum, quas scire ipsarum interest, scientiam non fugere; *quia quae intus omnipotentis Dei claritatem vident, nullo modo credendum est, quia foris sit aliquid, quod ignorent.* Sic sentiebant boni illi idiotae, christiana simplicitate et humilitate rudes, sic credebant, sic aliis persuadere nitebantur. Si vero imperitiam eorum arguat Grabius, meminerit ab Irenaeo dictum[1]): *Qui relinquunt praeconium ecclesiae, imperitiam sanctorum presbyterorum arguunt; non contemplantes, quanto pluris sit idiota religiosus a blasphemo et impudente sophista. Tales sunt autem omnes haeretici, et qui se plus aliquid praeter veritatem invenire putant .... semper quaerentes, et nunquam verum invenientes.* Tutius igitur cum religiosis illis idiotis imperitum esse, nec curiosius inquirere, quemadmodum fiat, uti preces nostras audiant Sancti; quam cum vanis sophistis semper quaerentibus, et nunquam verum invenientibus sapere. Sufficiat rem certam esse, et in ecclesia semper constitisse: explicandi modus Deo committendus: quamquam tamen consuli ea de re possit Augustinus lib. de Cura pro mortuis gerenda cap. 15. et 16. cuius modestiam in solvendis eiusmodi quaestionibus laudabit et imitabitur probus et prudens quisque.

68. Quam parum tuta sint ea, quae mox praeclusimus effugia probe sentiens cl. Grabius, aliud sibi parare studuit, ceteris tamen nec melius, nec tutius. *Advocata,* ait, ex Graeco *παράκλητος, consolandi,* non *intercedendi* significationem hoc loco manifeste habet; quod ex quibusdam, non Irenaei ipsius, sed Tertulliani testimoniis probare nititur. Unde concludit, *advocatam,* id est, consolatricem Evae et totius humani generis ab Irenaeo dici B. virginem, quia haec Deo obediens, secundum Adam, Salvatorem mundo peperit; sicut illa diabolo aures praebens, primum Adamum seduxit, indeque posteris exitii caussa fuit. Sed quid tam fidenter supponit Grabius, Irenaeum graece scripsisse, *παράκλητος*? *Παράκλητος,* inquit, *consolandi,* non *intercedendi* significationem hoc loco manifeste habet. Diceres, hominem graeca Irenaei prae oculis habuisse. Quid si contendam, aliud quidvis scripsisse Irenaeum, quod *deprecatricem, mediatricem ac sequestrem* significet? Quo argumento coniecturam

---

1) Iren. lib. V. c. 20. n. 2.

hanc confutabit Grabius? At scripserit Irenaeus παράκλητος, haud repugnabo. Sed cur vocis huius significationem a Tertulliano, et non potius ab Irenaeo ipso petit? Si quidem semel duntaxat ea voce usus esset martyr sanctissimus, ferri utcunque posset. At quum eandem aliis in locis usurpaverit, cur ea non conferebat eius editor, ut genuinum vocis sensum ab Irenaeo ipso peteret, Irenaeumque ex Irenaeo explicaret? Lib. III. c. 18. n. 7. scribit Gnosticos existimantes Christum specie tenus hominem exstitisse, adhuc esse sub veteri damnatione, *advocationem praebentes peccato,* id est, *tutelam, patrocinium, defensionem.* Eodem sensu ait lib. IV. c. 34. n. 4. *Si aliquis Iudaeis advocationem praestans, erectionem templi, quae posteaquam in Babylonem transmigraverint, facta est sub Zorobabel, et discessionem populi, quae facta est post septuaginta annos, dicat hoc esse novum Testamentum, cognoscat etc.* Sic et lib. III. c. 23. n. 8. *Qui contradicunt saluti Adae .... advocatos se serpentis et mortis ostendunt.* Igitur *advocationem* alicui *praestare,* seu, quod idem est, alicuius *advocatum esse,* Irenaeo est alicuius non tantum consolatorem esse, ut perperam interpretatur Grabius, sed eius patrocinium ac defensionem suscipere, hunc in clientelam accipere, huic praesidio esse atque opitulari. Quae proinde B. virgo Evae ac totius humani generis advocata apud Deum ab eodem dicitur; non alias eo munere fungitur, quam Deum fide et obedientia placando, humanum genus in gratiam cum Deo reducendo, hunc precibus sollicitando, pro susceptis in tutelam clientibus interpellando, deprecando, preces fundendo, ut Dei accersat opem, ac beneficentiam eliciat. Hae illius, qui apud Deum pro aliis advocatum agit, partes, hoc munus; quod pluribus confirmari posset, si necesse videretur: sed dicta sufficiunt ad Grabianae annotationis vanitatem demonstrandam.

69. Antequam tamen a B. virgine discedam, operae pretium est et hic iniquam Grabii criminationem confutem, qua et Mariae sanctitati, et Irenaei doctrinae labem adspergere molitur. Iste lib. III. c. 16. n. 7. ostendens, Christum omnia suo tempore, ut a Patre praefinita erant, peregisse, subdit: *Propter hoc properante Maria ad admirabile vini signum* (in nuptiis Cana Galilaeae), *et ante tempus volente participare compendii poculo, Dominus repellens eius intempestivam festinationem dixit:* Quid mihi et tibi est, mulier? nondum venit hora mea: *exspectans eam horam, quae a Patre erat praecognita.* Hinc avidissime captata occasione concludit Grabius, imperfectionem humanae naturae, peccatorum venialium matrem, in B. virgine Maria agnovisse Irenaeum. Iniqua ex omni parte observatio. Quisquis aequus rerum aestimator est, id unum ex Irenaei verbis exsculpserit, B. virginem horae a Patre praecognitae et praedestinatae, qua Christus miracula palam et publice patraturus erat, ignaram, unum a Filio *ante tempus* obtinere voluisse. Sciebat quidem Filium tandem aliquando palam prodeuntem, vitae sanctitate, doctrina et miraculis orbem illustraturum: iam publico munere fungi, discipulosque colligere coepisse viderat; quare et publicorum miraculorum tempus et horam advenisse putans, de vini penuria monet, ut laborantibus divinitus consulat. Et hoc est quod Irenaeus *intempestivam festinationem* vocat; non quod Mariae animus praeceps, aut inani gloria stimulatus fuerit: sed quod ipsam horam a Patre praefinitam nesciens, advenisse

tamen existimans, pauperum egestate commota, miraculum eo loco et tempore fieri cupierit, quibus publica et omnibus manifesta omnipotentiae suae signa edere Christum sinebat Patris voluntas. Quare miraculum absolute non detrectat Christus, sed veluti clam et occulte patrat. Divinorum igitur decretorum ignara si fuerit Maria, non certe ullius imperfectionis moralis rea.

70. Sed si hactenus probandus sit Irenaeus, haud certe excusandus videtur in eo quod scribit lib. II. c. 22. Christum iam seniorem, id est, ut ipse explicat, quadragenario maiorem, immo prope quinquagenarium passum ac mortuum fuisse. Idque eo magis mireris, quod e veteribus plerique Salvatorem longe iuniorem, quam revera fuerit, et exhibeat Evangelium, exstitisse velint, quum passus est. Plurimi enim ad baptismum venisse statuunt anno aetatis circiter 29. tum anno sequenti mortem obiisse: adeo ut inter baptismum et mortem vix plus quam anni unius spatium interponant: quum tamen ex evangelio tria saltem a baptismo paschata celebrasse Christum, eaque gessisse compertum sit, quae trium saltem annorum intervallum probent. Sed multos hac in occasione minus, quam par esset, attentos evangeliis fecerant ea Esaiae verba: *Annum acceptum Domino praedicare misit me*[1]) *etc.* de Christo recte quidem intellecta, sed minus feliciter explicata, quasi inde consequeretur fore ut Christus uno duntaxat anno praedicaret. Unus Chrysostomus Homil. 54. in cap. 9. s. Ioannis propius ad Irenaei sententiam accessisse videtur. Nempe in iis Iudaeorum ad Christum verbis, quae etiam ad confirmandam opinionem suam trahere nititur Irenaeus: *Quinquaginta annos nondum habes etc. quadraginta* pro *quinquaginta* legendum esse putans, concludit, *prope iam Christum quadraginta annorum fuisse.*

71. Quod vero veteres non paucos in transversum egit perperam explicatum Esaiae testimonium, idem et Gnosticis errandi, seu potius praeconceptum errorem confirmandi ansam praebuit. Ut enim Aeonum suorum commenta quoquo modo fulcirent, fingebant, *ab hoc Salvatorem triginta annorum existentem venisse ad baptismum, ut ostenderet tacitos Aeones eorum triginta .... Duodecimo autem mense dicebant eum passum, ut fuerit anno uno post baptismum praedicans: et ex propheta tentabant hoc ipsum confirmare; scriptum est enim: Vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis*[2]). Hunc errorem confutaturus auctor noster recte quidem probat, eum non esse verborum Esaiae sensum. Tum statuit, Christum *triginta annorum existentem venisse ad baptismum*[3]): ac demum ter *secundum tempus paschae Dominum post baptisma ascendisse in Hierusalem, et illic diem festum paschae celebrasse*[4]). Quilibet ex iis conficeret Christum anno aetatis 33. aut 34. passum esse. Nihil tamen minus infert Irenaeus; sed pluribus argumentis, quae apud ipsum legi possunt, probare nititur, Salvatorem iam in senium declinantem mortuum fuisse, et ultra quadragesimum annum, ac quinquagesimo proximum docuisse. Quae quidem argumenta infirma esse, legenti statim patebit. Nec illud ceteris validius, quod ab auctoritate seniorum, qui apostolos viderant, repetit. Nam praeterquam quod de nomine et auctoritate seniorum illorum non constat, et ab uno forte Papia, homine, ut ait Eusebius, pertenuis inge-

---

1) Esa. LXI. 2. 2) Iren. l. II. c. 22. n. 1. 3) N. 4. 4) N. 3.

nii, nec eorum, quae ab apostolis audierat, sensum semper assecuti, cuius tamen fidei plus aequo tribuebat Irenaeus, id accipere potuit, quod narrat: illud tantum a senioribus illis, quicunque tandem sint, audierat, non Christum anno aetatis fere quinquagesimo passum esse, sed declinantem iam in seniorem aetatem mortuum esse: quam senilem aetatem ex arbitrio et disputationis aestu paullo longius, quam par fuisset, ab haereticorum sententia discedens, postmodum interpretatus est.

72. Id ergo verissimum, quod observat Augustinus lib. II. de doct. Christ. cap. 28. forte in Irenaeum nostrum digitum intendens, *ignorantiam consulatus, quo natus est Dominus, et quo passus est, nonnullos coëgisse errare, ut putarent quadraginta sex annorum aetate passum esse Dominum.* Mirari tamen subit, qui Irenaeus, cui constitit Christum anno aetatis 30. baptismum suscepisse, et ex evangeliis compertum fuit tria duntaxat a baptismo paschata celebrata ab eodem fuisse, id sibi in animum inducere potuit, eum tum passum fuisse, quum iam annum quadragesimum excessisset, et quinquagesimum prope attingeret. Illud enim si verum, necesse est existimaverit Christum non ter tantum, sed plus quam duodecies a baptismo pascha peregisse. Id unum responderi posse videtur, Irenaeum credidisse, Christum non statim a baptismo docendi munus suscepisse, sed tamdiu delitescere, privatamque vitam degere perseverasse, donec magistri aetatem perfectam assecutus esset: tum vero palam prodire ac magistrum agere coepisse, quum annum aetatis quadragesimum tertium aut quartum attigisset. Is esse videtur verborum istorum sensus: *Triginta quidem annorum existens, quum veniret ad baptismum, deinde magistri aetatem perfectam habens venit Hierusalem, ita ut ab omnibus iuste audiret magister.* Ibi quippe inter baptismi et docendi tempus distinguere videtur, alterumque ab altero non paucorum annorum spatio dirimere. Venit quidem Iesus ad baptismum triginta annorum existens, id est, Irenaei sensu, adhuc iuvenis: nam *triginta annorum aetas,* ut ipse ait, *prima indolis est iuvenis:* prius autem non venit Hierusalem, ibi pascha primum, non ex quo baptismum susceperat, sed ex quo palam docere coeperat, celebraturus, quam magistri aetatem perfectam haberet, et in senium iam declinaret, id est, ut postea explicat, annum aetatis quadragesimum excederet. Tria proinde, quae Christum baptizatum paschata peregisse probat ex evangeliis, non ab ipso baptismo numerat Irenaeus, sed ab eo duntaxat tempore, quo magistri munere fungi coepit. Quid vero Irenaeum in tam insolitam, et cum evangeliis e diametro pugnantem opinionem adduxerit, ut Christi praedicationis tempus a baptismo tanto annorum spatio dirimeret, non video, nec quidquam occurrit, quo sententia tam procul aberrans a vero emolliri possit. Nodum hunc scindere, non solvere tentavit doctissimus Antonius Pagius, To. I. Criticae historico-chronologicae in Annales Baronii, pag. 24. Edit. Antuerp. 1705. sed infeliciter. Existimat enim, ea omnia, quae apud Irenaeum de seniori Christi aetate leguntur, *corrupta* esse *et insititia.* Sed id aliis argumentis, quam meris coniecturis, iisque admodum infirmis, probandum esset. Nam praeterquam quod tota oratio adeo sibi cohaeret, ut nulla pars avelli possit, quin tota dissolvatur; et stilus, qui certe Irenaei est, et verba quae ex eo refert Eusebius lib. III. Hist. cap. 23. (ea nimirum, quibus sententiam suam a Ioannis discipu-

lis accepisse se profitetur Irenaeus) omnem interpolationis suspicionem eximunt.

73. Laudem vero meretur quod scribit auctor noster, lib. v. c. 31. n. 1. Christum post mortem suam tribus diebus conversatum esse *ubi erant mortui, quemadmodum,* inquit, *propheta ait de eo: Commemoratus est Dominus sanctorum mortuorum suorum, eorum qui ante dormierunt in terra sepelitionis, et descendit ad eos, extrahere eos, et salvare eos.* Nec minus clare l. iv. c. 27. n. 2. *Dominum in ea, quae sunt sub terra, descendisse, evangelizantem et illis* (veteribus, qui iam e vivis excesserant) *adventum suum; remissione peccatorum existente his qui credunt in eum, id est, qui adventum eius praenuntiaverunt, et dispositionibus eius servierunt, iusti et prophetae et patriarchae: quibus similiter ut nobis remisit peccata, quae non oportet nos imputare his, si quominus contemnimus gratiam Dei.* Denique eiusdem libri c. 22. n. 1. *passionem* Christi *expergefactionem esse dormientium discipulorum, propter quos et descendit in inferiora terrae, id quod erat inoperatum conditionis visurus oculis, de quibus et dicebat discipulis: Multi prophetae et iusti cupierunt videre et audire, quae vos videtis et auditis.* Ubi diserte docet Christum ad inferna descendisse, ut sanctorum ac iustorum animabus agentibus in subterraneis locis, donec per Salvatoris mortem reseraretur caelum, annuntiaret adventum suum, et solutum a se redemtionis nostrae pretium, easque illinc extraheret, ac sempiterna felicitate donaret.

## ARTICULUS SEPTIMUS.

### DE POENITENTIAE ET EUCHARISTIAE SACRAMENTIS.

74. Antiquissimum esse in ecclesia confessionis illius usum, qua quis omnia et singula post baptismum admissa peccata letalia distincte et sigillatim coram eis, qui ecclesiae praesunt, enuntiat, fateri coguntur ipsi Protestantes, fatetur et cl. Grabius in suis cap. 13. al. 9. lib. i. Irenaei observationibus. Et si quis negaret, errorem illico revinceret Irenaeus, suisque verbis demonstraret, et confessionem sacramentalem et piaculares poenas, pro delictorum gravitate maiores aut minores, publicas aut privatas, a delinquentibus repetitas, iam ab ipso aevo apostolico, ex Christi proinde lege atque instituto, tanquam necessaria ad eluenda peccata remedia usitari coepisse. Lib. i. c. 6. n. 3. refert, quosdam e Valentinianis *clam eas mulieres, quae discunt ab eis doctrinam hanc, corrumpere: quemadmodum,* ait, *multae saepe ab eis suasae, post conversae mulieres ad ecclesiam Dei, cum reliquo errore et hoc confessae sunt.* Ecce mulieres ab haereticis, non palam, sed *clam,* nullisque mortalibus, nisi reis solis, testibus et consciis, corruptas, quarum proinde crimen, si quod aliud, occultum erat: hoc tamen ad ecclesiam conversae, cum reliquo errore confitentur. Cur ita? Nisi quia ex ecclesiae fide atque doctrina intelligebant, eiusmodi confessionem sibi necessariam esse ad eluendam peccatorum maculam? Id quidem ex Irenaei verbis colligi posse negat Grabius, sed perperam et gratis omnino negat. Quid enim aliud mulieres, quas prae ceteris afficit verecundia, ad retegenda occulta crimina, tanto cum famae et honoris dispendio, impulisset? An sola confessionis utilitas? At certe levius incitamentum est, quam ut eo

rumpi possint illi, quos opponit insitus a natura pudor, obices; si maxime aliqua alia minusque molesta ratione elui crimina tuto possint. Testem ipsum appello Grabium, iis in regionibus degentem, in quibus excusso gravi, ut vocant, confessionis iugo, illius duntaxat utilitas commendatur, necessitas vero negatur: an unquam audivit, aliquas suae sectae mulieres clanculum corruptas, adiisse ministros, ut coram eis occultum illud scelus, nullique notum, retegerent ac confiterentur? Ne unum quidem, si quod res est candide fateri velit, exemplum proferre poterit. Breviorem forte et expeditiorem viam hanc dicant ministri ad obtinendam noxarum veniam: ex quo semel aliam aperiunt, qua quis famae simul et saluti tuto consulat, hac, ut sunt homines, incedent quique, priori nulli.

75. Quod autem forsitan ne semel quidem apud Protestantes factum est, Irenaei temporibus passim in ecclesia fiebat. Invictum certe argumentum, aliam fuisse caussam, quae homines ad occultorum criminum confessionem impelleret, quam solam illius utilitatem. Narrat siquidem eodem lib. c. 13. n. 5. s. doctor, Marcum praestigiatorem philtris, aliisque veteratoriis artibus, mulieribus insidias struxisse, pluriumque demum *corporibus contumeliam irrogasse. Hae vero saepissime conversae ad ecclesiam Dei, confessae sunt, et secundum corpus exterminatas se ab eo, velut cupidine, et inflammatas valde illum se dilexisse; ut et diaconus quidam eorum, qui sunt in Asia nostri, suscipiens eum in domum suam, inciderit in huiusmodi calamitatem. Nam quum uxor eius esset speciosa, et sententia et corpore corrupta esset a mago isto, et secuta eum esset multo tempore, post deinde quum magno labore fratres eam convertissent, omne tempus in exhomologesi comsummavit, plangens et lamentans ob hanc, quam passa est ab hoc mago, corruptelam.* Mulieres illae non tantum abditum crimen confitentur, sed et occultissimas eiusdem criminis circumstantias aperiunt, scilicet quod Marcum deperiissent, illudque poenitentia publica sibi a sacerdotibus imposita eluere satagunt. Hoc ipsum confirmatur ex iis, quae addit Irenaeus n. 7. Marci discipulos *multas* in regione lugdunensi *seduxisse mulieres, quae cauterizatas conscientias habentes, quaedam quidem in manifesto exhomologesin faciunt; quaedam vero reverentes hoc ipsum, in silentio sensim semetipsas retrahunt, desperantes a vita Dei; quaedam quidem in totum abscesserunt; quaedam autem inter utrumque dubitant, et quod est proverbii passae sunt, neque intus, neque foris existentes, hunc fructum habentes seminis filiorum agnitionis.* Ex hoc loco poenitentiam publicam in prisca ecclesia usitatam fuisse, merito colligunt doctissimi ac bonae memoriae viri Billius et Feuardentius. Ego vero, ait cl. Grabius, et confessionem publicam quandoque factam exinde demonstrari puto. Putaverant et alii, et recte quidem; haec enim ad illam referebatur, ut norunt omnes: sed utrique praeibat confessio privata, qua quis coram legitimo pastore, vel sacerdote huic muneri praefecto, peccatorum tum occultorum, tum publicorum, si quae erant, enumeratione facta, ea postmodum publice confitebatur, quae palam evulgari posse ac debere, nullo cum confitentis discrimine, servatisque prudentiae ac caritatis legibus, censuerat sacerdos. Utraque vero confessio seu privata seu publica, sacramentalis erat: utramque excipiebat imposita delinquentibus canonica poenitentia, hanc absolutio a peccatis, et corporis Christi suscipiendi facultas. Haec leviter perstringo,

quia trita et omnibus perspecta. Sed adeo liberum non erat peccatoribus seu privatim, seu publice confiteri, ut, Irenaeo teste, e mulieribus illis *cauterizatas habentibus conscientias* quaedam, quum puderet latens ulcus retegere, terreretque poenitentiae seu exhomologeseos remedium, animum misere despondentes ab ecclesia deficerent, vel inter spem et metum animo pendentes, neque intus, neque foris existerent. Certe si quo alio sibi ipsae opitulari posse remedio existimassent eae mulieres; si uni Deo facta confessio, privataque sponte suscepta poenitentia sceleribus expiandis satis fuisset, quid ambigebant? quid ab ecclesia deficiebant, vel animo dubiae inter defectionem et reconciliationem haerebant? Quin potius tam facili remedio sibi ipsae consulebant? Nodum hunc solvat, si possit, Grabius, videatque, num apud suos eiusmodi pudor, aut anxietas, peccatorum mentes usquam torserit. Ne eiusmodi ambagibus unquam implicarentur, abscissa penitusque resecta tot molestiarum caussa, sollicite caverunt. Sed tam expeditum salutis iter necdum Irenaei aetate notum erat.

76. De eucharistiae sacramento quid senserit Irenaeus, pluribus in locis mox memorandis dilucide aperit. Ac primo quidem illud recolendum, quod in Dissert. I. de Marci praestigiis agentes ostendimus, tam alte eorum omnium qui christiano nomine utcunque gloriarentur, pectoribus infixum fuisse, eucharistiam verum esse corpus et sanguinem Christi, et panem ac vinum per invocationem Spiritus sancti, et sacra verba vere converti, eo conversionis genere, quod *transsubstantiatio* dicitur, in ipsum Christi corpus et sanguinem, ut profligatissimi omnium haereticorum Marcosii hanc oculis ipsis exhibere praestigiis suis conarentur. Quum enim probe conscius esset Marcus, nullam sibi offerendi sacrificii eucharistici potestatem esse, hancque ad eos duntaxat pertinere, qui per legitimam manuum impositionem consecrati sunt sacerdotes; ut tamen ea se divinitus ab Achamoth, seminum electionis matre, donatum esse suis persuaderet, id efficere se magicis artibus, ac visibili ratione tam impie, quam ridicule simulabat, quod re et vere, invisibili tamen modo peragebant veri Christi sacerdotes. Nam pocula albo vino mixta fusis precibus consecrare se fingens, in *purpureum et rubicundum colorem* sic transmutabat, ut sanguinem oculis exhiberet, quem supremae virtutis sanguinem esse iactabat; quemque ideo degustare adstantes a veteratore delusi gestiebant. Marcus ab apostolica eucharistiam conficiendi formula longe abierit, et propria protulerit deliria, ut vult Grabius, quid inde colligi possit praesentiens; non abnuo: id tamen certissimum esse fatebitur, quisquis sepositis tantisper praeiudiciis omnia circumspexerit, nullum hominem id sibi in animum inducere unquam potuisse, ut tam insolenti portento aliis fucum faceret, nisi ex praeconcepta praesentiae realis et transsubstantiationis doctrina, ut loco citato probavimus.

77. Nec Marcosiorum duntaxat, sed et Gnosticorum omnium eam fuisse sententiam, omnesque cum Catholicis hac in parte consensisse, eucharistiam verum esse corpus et sanguinem Christi, nisi quod ea quae haeretici ore adstruebant, exitiosis aliis, quae statuebant, principiis imprudentes everterent, perspicue ex Irenaeo liquet. Hic enim quum lib. IV. c. 9. et seqq. latissime probasset unum et eundem Deum utriusque legis, Mosaicae et evangelicae, auctorem fuisse, nec veterem ideo abro-

gatam fuisse, quod mala esset, sed quod ad tempus duntaxat data fuisset, ut viam sternei et novae legi, veraeque sanctitati, quam per se ipsa praestare non poterat; tum demum cap. 17. et 18. ostendit, Deum vetera sacrificia offerri sibi a Iudaeis praecepisse, non quod iis indigeret, sed quod eorum infirmitati haec indulgenda esse censuisset, ne in idololatriam declinarent: non quod per ea veram iustitiam offerentibus impertiri, sed quod novum Testamentum, verumque ac purum eiusdem Testamenti sacrificium et oblationem significari vellet. Sic igitur abroganda fuisse vetera sacrificia, ut genus integrum servaretur, species duntaxat immutaretur. Sua siquidem utrique Testamento sacrificia esse debuerunt, sed alia umbrae et figurae, alia ipsa veritas; alia servorum, alia liberorum propria; alia crassa, et vera sanctitate vacua, alia munda et pura, quibus in spiritu et veritate colitur Deus, veramque iustitiam consequitur homo. Quum itaque iam Deus per Malachiae prophetiam, cap. I. 10. 11. *manifestissime significasset, quoniam prior quidem populus cessabit offerre Deo, omni autem loco sacrificium offeretur ei, et hoc purum;* implens hanc prophetiam Christus, *novi Testamenti novam docuit oblationem, quam ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo.* Nimirum *suis discipulis dans consilium, primitias Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed ut ipsi nec infructuosi, nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est, accepit, et gratias egit, dicens:* Hoc est corpus meum. *Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quae est secundum nos, suum sanguinem confessus est* [1]). Et haec *ecclesiae oblatio* est *quam Dominus docuit offerri in universo mundo:* hoc *purum sacrificium,* quod *cum simplicitate ecclesia offert. Oportet enim nos oblationem Deo facere, et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo, in sententia pura, et fide sine hypocrisi, in spe firma, in dilectione ferventi, primitias earum, quae sunt eius, creaturarum offerentes* [2]). Ipsum ergo quod pridie quam pateretur Christus Deo Patri sacrificium obtulit, panem et vinum consecrando, alterum suum corpus, alterum suum esse sanguinem confitendo; illud idem ecclesia in universo mundo, Christi magistri sui exemplo, fabricatori Deo offert. Hoc eius sacrificium, haec oblatio, sacrificium purum, oblatio munda et illibata. Sic Irenaei aetate sentiebat ecclesia, sic agebat, sic credebat: panem et vinum, veluti primitias earum, quae sunt Dei, creaturarum offerebat, benedicebat et consecrabat: consecratione vero facta, iam non communem esse panem et commune vinum existimabat, ut mox explicabit Irenaeus, sed ipsum Christi corpus et sanguinem esse confitebatur. Haec, inquam, ecclesiae catholicae secundi saeculi toto orbe fides.

78. Quae vero hostium eius tunc temporis sententia? An eius de sacrificio eucharistiae fidem impugnabant, vel eo contineri et offerri verum Christi corpus et sanguinem negabant? Iudaei quidem, ait Irenaeus [3]), eucharistiae sacrificium spernunt, nec puram oblationem offerunt: *Manus enim eorum* divini Verbi carne induti, quod crucifixerunt, *sanguine plenae sunt.* Quum ergo *non receperint Verbum* incarnatum, *quod offertur Deo* Patri in sacrificio eucharistiae; quid ea repudiata vera novae legis hostia miseris iam superesse potest, praeter vanam et impuram

1) Iren. lib. IV. c. 17. n. 5. 2) Cap. 18. n. 1. et 4. 3) N. 4.

sacrificii umbram? Haeretici vero offerebant quidem eucharistiam; sed quia non *in sententia pura, et fide sine hypocrisi,* eorum oblatio pura esse non poterat: *Nec enim* ipsi *receperunt Verbum quod offertur Deo.* Et quamvis eucharistiam *corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis eius,* ore praedicarent, id tamen eis constare non poterat. *Quomodo,* ait Irenaeus, *constabit eis, eum panem in quo gratiae actae sunt, corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis eius? ... Ergo aut sententiam mutent, aut abstineant offerendo quae praedicta sunt.* Offerebant igitur haeretici panem et vinum, utrumque consecrabant, et corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis eius fatebantur. Nec in hoc male sentiebant. Sed in hoc duntaxat peccabant, quod secum ipsi pugnantes, id de Verbo Dei sentirent, quod eucharistiae fidem funditus evertebat. Ex quo fiebat, ut quamvis *eum panem in quo gratiae actae sunt, corpus esse Domini sui* palam assererent, id tamen eis *constare* nulla ratione poterat.

79. Id ut facilius percipiat lector, advertat, quaeso, Marcionitas et Valentinianos hic, et postea fusius lib. v. cap. 2. argumentis ab eucharistiae mysterio petitis ab Irenaeo confutari. Porro utrorumque is error erat, ut explicuimus Dissert. I. de eorum haeresi agentes, mundum hunc adspectabilem a supremo Deo et Patre conditum non esse; sed vel ab altera quadam potestate, ut blasphemabat Marcion; vel labis et ignorantiae passi Aeonis fructum esse, ut delirabant Valentiniani. Hinc duplex alter manabat error, 1°. carnem, vel mali principii opus, vel ignorantiae fructum, interitui sic obnoxiam esse, ut semel dissoluta nunquam resurgat. 2°. Christum Iesum veram carnem a Maria non accepisse: ea enim duntaxat sibi sumsit, quae servaturus erat: carni autem salutem impertire non poterat. Ut ergo materiale quoddam corpus gestaverit, non humanum certe ac carneum, sed ita ab omni crassiori materia defaecatum et purum, ac tam sollerti arte concinnatum, ut nihil cum illa commune haberet, sed spiritale quodammodo prae ea esset. Et hinc etiam fluxit altera eorum blasphemia, Verbum divinum nec mundi opificis filium fuisse, nec vere hominem factum fuisse, sed Christo Iesu ad tempus duntaxat unitum fuisse, idque efficientia tenus, et eo unitionis genere, quod ab hypostatico et substantivo procul abesset. Haec sunt vesanorum hominum deliria, quae tum hic, tum lib. v. cit. exagitat Irenaeus, et cum eucharistiae fide, quam profitebantur, pugnare ostendit.

80. Ac primo quidem id principii loco statuit, in *sola ecclesia* catholica eucharisticam *oblationem puram offerri fabricatori:* quia sola *in sententia pura, et fide sine hypocrisi offert ei cum gratiarum actione ex creatura eius;* id est, sola Deum Patrem mundi huius opificem esse credens, munera quae vere sunt eius, et ad eum iure creationis pertinent, panem videlicet et vinum, ex rebus creatis desumta, ei cum gratiarum actione et acceptorum ab eo beneficiorum memor offert et consecrat. Tum infert, nullam a Iudaeis puram oblationem offerri; tum quod *manus eorum sanguine plenae sint;* tum quod *non receperint Verbum* incarnatum, *quod offertur Deo* in Christianorum sacrificiis, quodque abrogatis veteris legis sacrificiis, sola iam et unica novae legis hostia est. Addit, *neque omnes haereticorum Synagogas* puram oblationem offerre. Quamvis enim eucharistiam ex pane et vino conficiant, impura tamen eorum oblatio est, Deumque probro magis, quam honore afficit.

Quod duplici probat argumento, pro duplici haereticorum errore, quem confutat. Primum ex eo desumitur, quod haeretici Deum Patrem mundi huius opificem esse negantes, *ea quae secundnm nos creata sunt, offerentes ei,* vel *cupidum alieni ostendunt eum, et aliena concupiscentem;* vel *ignorantiae, passionis, et defectionis fructus offerentes, peccant in eum;* ac proinde contumeliam ei inferunt. Quisquis enim fingit, Deum Patrem, ea quae ipse non condidit, nec ad eum creationis iure pertinent, offerri sibi velle, is Patrem alieni cupidum esse ostendit: et quisquis Deo Patri labis et ignorantiae fructus offerre audet, is pollutis et impuris hisce muneribus *contumeliam facit ei magis, quam gratias agit.* Alterum argumentum ex eo repetitur, quod haereticis negantibus Dominum nostrum Iesum Christum esse ipsius *mundi fabricatoris filium, id est, Verbum eius* unigenitum, constare non poterat, *eum panem in quo gratiae actae sunt, corpus esse Domini sui, et calicem esse calicem sanguinis eius.* Qui enim haeretici negabant Dominum nostrum esse mundi fabricatoris filium, et Verbum Patris unigenitum, ii consequenter negabant Verbum incarnatum ac verum hominem factum fuisse, et Dominum nostrum veram carnem et verum corpus assumsisse. At ei qui negat Verbum assumsisse verum corpus, iam constare non potest eucharistiam esse corpus Domini nostri. Quia qui negat Dominum nostrum habuisse verum corpus humanum, nostro consubstantiale, et ex materia a mundi opifice condita conflatum; is proinde neget necesse est, Dominum nostrum in eucharistia verum habere et conficere sibi corpus. Is siquidem panem et vinum, res a mundi opifice conditas, in veram ac propriam corporis sui substantiam convertere non potest, qui nullum ex materiali substantia, a mundi fabricatore creata, corpus assumere sibi potuit, ne materiam vel natura sua malam, vel a malo opifice creatam sibi adscisceret. *Quomodo* enim, ait inferius auctor noster, c. 33. n. 2. *iuste Dominus, si alterius Patris existit, huius conditionis, quae est secundum nos, accipiens panem, suum corpus esse confitebatur, et temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit?* Iis igitur, qui negant Dominum nostrum esse mundi fabricatoris filium, et Verbum Patris unigenitum, constare non potest, eucharistiam esse corpus et sanguinem Domini nostri. Ecqui id eis constaret, qui Domino nostro verum corpus et sanguinem adimunt?

81. Sic adversus haereticos, velint nolint recentiores haeretici, argumentatur Irenaeus, vel certe nihil prorsus efficit. Itaque tum haereticis impugnatis, tum Irenaeo impugnanti, utrimque certum erat, in eucharistia contineri verum ac substantiale corpus et sanguinem Domini nostri, et panem ac vinum in ea vere converti et transmutari. Nisi enim id certum et exploratum utrique parti fuisset, frustra et ridicule argumentum ab eucharistia petiisset Irenaeus, eoque argumentandi genere insulsius nihil fuisset. Nam si tum Irenaeus, tum Marcionitae et Valentiniani nihil aliud in eucharistia agnoverint, praeter meram corporis et sanguinis Christi figuram, aut efficacem illam, quam commenti sunt recentiores ministri, virtutem e corpore et sanguine Christi manantem; sic procedat necesse est Irenaei argumentum. Negantibus haereticis Dominum nostrum esse mundi fabricatoris filium, id est, Verbum eius unigenitum, constare non potest eucharistiam esse figuram, aut virtutem cor-

eius et sanguinis. Si enim Dei filius veram carnem, verumque humanum corpus ex materia a mundi opifice condita conflatum non suscepit, nec hylicum quidquam sibi adscivit, sed *a dispositione circumdedit* sibi *corpus* quoddam *paratum inenarrabili arte,* ut asserebant Valentiniani [1]; nullam sui corporis figuram aut virtutem in eucharistia exhibere potest. Haereticis igitur Christo materiale corpus adimentibus constare non potest, eucharistiam esse figuram aut virtutem corporis eius. Sic argumentatum fuisse Irenaeum fingant necesse est Protestantes. Atqui eiusmodi argumentum delirantis hominis esse, nec proinde Irenaeo, sine gravi iniuria, tribui posse, sobrius quisque fatebitur. Quasi vero, quod Christus hylicum nihil susceperit, et materiale corpus non assumserit, inde consequatur nullam spiritalioris illius corporis, *parati inenarrabili arte,* quod sibi circumdedit, figuram aut virtutem in eucharistiae mysterio exhibere posse? Immo potius haereticis hinc maxime constitisset, eucharistiam esse figuram aut virtutem corporis Domini sui. Ex quo enim ambo haec haereticis constitissent, ut constare sibi contendebant, 1°. Christum, nullum ex inferiori materia conflatum corpus assumsisse; 2°. Christum tamen panem et vinum, corpus et sanguinem suum esse dixisse; iisdem illico veluti quiddam ex ambobus necessario consequens constitisset, panem et vinum non alia ratione Christi corpus et sanguinem esse posse, quam quia Christi corporis et sanguinis aut figura sunt aut virtutem continent. Frustraque id negasset Irenaeus: nam statim reposuissent adversarii, nihil repugnare, eum qui nullum sibi ex rebus inferioribus creatis corpus adscivit, in iisdem spiritalioris illius, quod gestavit, corporis figuram et virtutem repraesentare. Unde tantum abest hoc argumento ab eucharistia petito catholicam caussam iuvasset s. doctor, quin potius arma haereticis ministrasset, quibus Catholicos ipsos confodissent. Argumentum enim invicte retorquentes dixissent: Si quod corpus humanum et materiale ex rebus inferioribus creatis assumere sibi potuisset Dei filius, ex iis maxime sibi confecisset, quae ipse corpus et sanguinem suum esse dixit: Atqui tamen, ipsis fatentibus Catholicis, ea ipsa quae consecrando corpus et sanguinem suum esse dixit, panis videlicet et vinum, non fiunt verum eiusdem corpus verusque sanguis, sed meram corporis et sanguinis figuram et virtutem exhibent et continent. Ergo Christus verum corpus humanum non assumsit, sed meram corporis humani figuram et virtutem, qua in hominum sensus ageret, idque efficeret, quod verum corpus humanum efficere potuisset. E contrario vero si supponamus, quod verissimum est, et Irenaeo et adversariis eius certum et indubitatum fuisse, panem et vinum in eucharistia converti in verum Domini nostri corpus et sanguinem; argumento ab eucharistia petito nihil ad opprimendos haereticos validius erit. Qui enim, dixerit Irenaeus, panem et vinum, res materiales creatas, in veram proprii corporis et sanguinis substantiam convertit, et verum corpus et sanguinem suum esse palam asseruit; is, si verax est, et vera loquitur, verum corpus humanum, ex inferiori materia, perinde atque nostrum, compositum habuerit necesse est; *sanguis enim,* ut recte advertit lib. v. c. 2. n. 2. *non est nisi a venis et carnibus, et a reliqua, quae est secundum homi-*

1) Iren. lib. I. c. 6. n. 1.

*nem, substantia.* Atqui, ut ipsimet fatentur adversarii, Dominus noster, ipsa veritas, panem et vinum, res materiales creatas, in veram proprii corporis et sanguinis substantiam convertit, ac convertisse se dixit. Ergo verum corpus humanum ex inferiori materia compositum, nostroque consubstantiale habuit. Ergo mundi creatoris filius est, et Verbum eius.

82. Erit forte e Calvinianis quispiam, qui respondeat, Irenaeo satis fuisse probare eucharistiam esse corporis et sanguinis Christi figuram, ut inde conficeret Dominum nostrum verum corpus et sanguinem assumsisse: nam, ut ait Tertullianus lib. IV. cont. Marcion. c. 4. *vacua res, quod est phantasma, figuram capere non posset.* Sed vanissimam responsionem iam occupavimus. Nec enim Irenaeo probandum duntaxat erat, Christum verum habuisse corpus; id quippe non absolute negabant ii, quos hic refellit, haeretici: sed id praesertim demonstrandum erat, Dominum nostrum corpus sibi ex inferiori materia a mundi fabricatore condita sumsisse, nostro consubstantiale. Atqui id certe hoc argumento non demonstrasset. Statim enim regessisset Valentinianus, ideo Christum assumsisse panem et vinum, ut iis corporis et sanguinis, quae mortalium sensibus obiecerat, figuram constitueret; ac proinde sicuti eo corpore, quod, in terris agens, hominum sensus affecerat, meram corporis humani speciem, non verum corpus humanum obiecerat; sic pane et vino non verum corpus, sed corporis materialis phantasma significare voluisse: immo eo demonstrare voluisse, nullam sibi veram corporis humani materiam et substantiam, sed speciem duntaxat inesse. Quod autem addidisset Irenaeus, omni figurae veritatem aliquam respondere debere, illico dissolvisset Valentinianus, reponens, utrique figurae, naturali scilicet et eucharisticae, respondere verum illud corpus paratum inenarrabili arte, quod a dispositione sibi circumdedit Christus, sed quod ex inferiori materia concretum non sit. Sicque cito ruisset tota Irenaei argumentatio.

83. Idem argumentum ab eucharistia petitum confirmat et instaurat Irenaeus, ut alterum haereticorum, carnis resurrectionem negantium, errorem configat. Verba latine recitabo, iis duntaxat ex graeco additis, quae in interpretatione latina omissa sunt. *Quomodo autem rursus dicunt carnem in corruptionem devenire, et non percipere vitam, quae corpore Domini et sanguine alitur? Ergo aut sententiam mutent, aut abstineant offerendo quae praedicta sunt. Nostra autem consonans est sententia eucharistiae, et eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim ei quae sunt eius, congruenter communicationem et unitatem* (graece *κοινωνίαν καὶ ἕνωσιν, communionem et unionem*), *praedicantes* (suppl. Verbi divini cum corpore et sanguine Domini; tum adde, iuxta graecum, *καὶ ὁμολογοῦντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἔγερσιν, et confitentes resurrectionem*), *carnis et spiritus. Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, iam non communis panis est, sed eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et caelesti: sic et corpora nostra percipientia eucharistiam, iam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis habentia* [1]). Hic carnis nostrae resurrectionem ex duplici propositione infert Irenaeus, nimirum: Ea caro in corruptionem devenire non potest, quae percipit vitam: Ea caro percipit vitam, quae corpore et sanguine

1) Iren. lib. IV. c. 18. n. 5.

Domini alitur. Nam addita altera propositione: Atqui caro nostra corpore et sanguine Domini alitur; fluit hinc ex se conclusio: Ergo caro nostra in corruptionem devenire non potest. Priores propositiones probare supervacaneum fuisset; patent quippe ex ipsis Christi verbis Ioan. vi. 54. 55. *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, habet vitam aeternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die.* Assumtionem vero, quamvis et ipsa satis aperte ex iis Domini verbis, *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus,* demonstraretur, explicat, probat et confirmat Irenaeus. Ac primo quidem observat, haereticorum sententiam cum ipsa sacrificii eucharistici fide, quam tamen eandem cum Catholicis profitebantur, sic repugnare, ut ab offerendo sacrificio abstinendum eis esset, aut mutanda sententia: Catholicorum vero sententiam cum Eucharistia mire adeo consentire, ut hinc novum ei robur accederet. Offerimus enim, inquit, Deo quae sunt eius, propria ipsius bona, ab eo condita et creata, panem videlicet et vinum, quae consecratione ac benedictione ministrorum ecclesiae fiunt Christi Domini, filii Dei unigeniti ac Verbi corpus et sanguis, *ἐμμελῶς κοινωνίαν καὶ ἕνωσιν ἀπαγγέλλοντες,* concinne praedicantes communionem et unionem: quarum rerum, nisi earum, de quibus paullo ante sermonem fecit, Verbi scilicet divini cum humano Christi corpore et sanguine, tum naturali, tum sacramentali? *καὶ ὁμολογοῦντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἔγερσιν,* et confitentes resurrectionem carnis et spiritus. Tum demum ad caussam propius accedens, addit: *Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei etc.*, quibus manifeste alludit (nec diffitetur Grabius) ad solemnem illam verborum formulam, quae in antiquis omnibus liturgiis orientalibus occurrit, quamque Graeci cum Irenaeo *κατ' ἐξοχὴν* vocant *ἐπίκλησιν, invocationem.* Ea est qua Deus oratur ut mittat Spiritum sanctum, qui suo in dona proposita illapsu efficacissimaque operatione faciat ea corpus et sanguinem Christi; simulque fidelibus ea suscipientibus ita per gratiam suam superveniat, et illabatur eorum cordibus, ut eadem mysteria prosint illis ad remissionem peccatorum, gratiae augmentum et vitam aeternam. Ad eandem *ἐπίκλησιν, invocationem,* ipso fatente Grabio[1]), pariter respiciebat Cyrillus Hierosolymitanus, ut plures alios omittam graecos patres, scribens Catech. i. *ἐπικλήσεως γενομένης, invocatione facta panem fieri corpus Christi.* Et Catech. v. *Rogamus,* inquit, *Deum misericordem, ut sanctum Spiritum mittat super proposita, et faciat panem quidem corpus Christi, vinum autem sanguinem Christi.* Sic autem ad eam allusisse Cyrillum, ut proposita dona Spiritus sancti illapsu, et efficacissima operatione transmutari vellet, non moraliter tantum, sed vere, realiter et substantialiter in ipsum Christi corpus et sanguinem, aperte confitetur Grabius, ut postea dicemus; confitebitur et alius quisquis ex aequo et bono agere voluerit. Eodem proinde spectare Irenaei allusionem fateatur necesse est. Et certe ea *invocatio* liturgica, quam tum Irenaeus, tum Cyrillus, tum alii patres tam saepe memorant, cuiuscunque alterius sacrorum donorum transmutationis, quam realis et substantialis

1) Grab. not. in lib. V. cap 2.

in ipsum Christi corpus et sanguinem, sensum procul excludit. Rogatur quippe Spiritus sanctus, ut descendat, non tantum in fidelium corda, ea sanctificaturus; sed et in ipsa sacra dona, divina sua et efficacissima operatione in ea immediate acturus, et insigne aliquod miraculum editurus. Quid vero aliud miraculi plenum in ipsa sacra dona agere potest Spiritus sanctus, nisi vera transmutatione efficere ea aliquid esse, quod prius non erant, corpus videlicet et sanguinem Christi, ut in omnibus liturgiis legitur, *μεταβαλὼν τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ,* ut habent Basilii et Chrysostomi liturgiae? Tropos, figuras et virtutem, nescio quam, hic comminiscantur Protestantes: perspicuam verborum sententiam falsis interpretationibus circumvenire nunquam poterunt. Duplex enim aperte distinguitur Spiritus sancti illapsus, duplexque utriusque finis, alter ab altero diversus: alter in ipsam materiam, id est, in sacra dona, ut fiant aliquid, quod prius non erant, nimirum corpus et sanguis Christi: alter in corda fidelium, ut omnes qui sacramentum percepturi sunt, fructum remissionis peccatorum, gratiaeque augmentum consequantur. Quum igitur negant Protestantes aliam transmutationem invocatione postulari, quam moralem: hoc est, ut in ipsa sacramenti perceptione fidelibus sacra dona cum fide percipientibus fiant corpus et sanguis Christi; negent consequenter alium longe ante communionem postulari Spiritus sancti illapsum in ipsa sacra dona, ut ea efficiat corpus et sanguinem Christi; sicque duplicem eum illapsum confundant, perspicuis verbis vim apertam inferentes, necesse est. Et, quaeso, si is sit invocationis sensus; cur ecclesia Spiritum sanctum precata quidem, ut suo in aquam baptismalem, vel chrisma illapsu, virtutem suam, vimque sanctificandi iis impertiat, Christi sanguinis virtute ea repleat ac fecundet etc. nunquam tamen eum rogavit, ut efficacissima sua operatione ea efficeret ipsum Christi sanguinem, aut Spiritum sanctum? Nodum hunc solvere, quidquid rhetoricentur Protestantes, nunquam poterunt. Ex ea ergo invocatione quae sit super terrenum panem, recte concludit Irenaeus carnem nostram corpore Domini et sanguine ali: quia qui est a terra panis, ex quo semel percepit invocationem Dei, desinit esse panis communis, sed fit eucharistia, id est, ipsius Verbi incarnati verum corpus, verusque sanguis. Hoc ipsum est quod paullo enucleatius explicare vult, quum statim addit, *eucharistiam ex duabus rebus constare, terrena et caelesti.* Perspicua quidem verba, nisi tricis suis caliginem iis offundere studuissent Calviniani.

84. Hanc tamen facile discutiet qui tum ad haereticorum, qui hic refelluntur, hypothesin, tum ad totius argumentationis Irenaei seriem attendere voluerit. Paullo ante dixit s. doctor, alium esse, ex haereticorum sententia, a supremo Patre fabricatorem mundi; Dominum vero nostrum non esse huius filium, nec Verbum eius: quia verum corpus humanum ex terrena substantia a mundi opifice creata conflatum non assumsit, nec sibi univit Verbum divinum. Eundem vero errorem hic summatim perstringens, ac simul resurrectionem carnis probans, ostendit terrenum panem ideo, post invocationem Dei, communem panem esse desinere, quia fit *eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et caelesti.* Quae autem res illa terrena, ex qua constat eucharistia, nisi corpus et sanguis Domini, quibus ali carnem nostram mox dixerat Irenaeus? Ea vero rem terrenam vocat, ut hinc haereticos confutet, negantes Chri-

stum quidquam sibi terreni corporis adscivisse: terrenam, inquam, quia ex terreno pane et vino, in Christi corporis et sanguinis substantiam vere conversis et transmutatis fit verum Domini corpus, verusque sanguis. Ex quo sequitur, Christum sibi corpus ex terrena materia concretum et factum, veramque carnem ac verum sanguinem assumsisse; quod inficiabantur haeretici. Quae vero res illa caelestis, ex qua etiam constare eucharistia dicitur, nisi ea, cuius paullo ante facta mentio est, Verbum scilicet divinum, filius Patris unigenitus, quem creatae Iesu Domini nostri naturae vere ac substantialiter unitum fuisse nolebant haeretici? Recte igitur asserit Irenaeus, eucharistiam ex duabus rebus constare, terrena et caelesti: his enim catholicam sententiam adversus haereticorum blasphemias egregie munit; probatque ex eucharistia, quam corpus et sanguinem esse Domini fatebantur illi, Christum Dominum ut verum hominem, sic et verum Deum, Filium Dei et Verbum Patris unigenitum exstitisse; Verbumque humanam Christi naturam, corpus et sanguinem vere ac substantialiter univisse sibi. Perinde est ac si dixisset. Quod corpus, qui sanguis carni nostrae vitam impertiuntur, eamque a corruptione vindicant; ut sint terrenum corpus, terrenusque sanguis, ex terrenis rebus concreta et facta, esse tamen non possunt merum terrenum corpus, merus terrenus sanguis, seu meri hominis corpus et sanguis: nam merum corpus humanum suapte natura mortale, et corruptioni obnoxium, vitam aliis praestare non potest. Atqui Domini nostri corpus et sanguis in eucharistia, ex terrenis rebus, pane et vino, per veram eorundem conversionem facta, carni nostrae vitam impertiuntur. Igitur non sunt mera res terrena, merique hominis corpus et sanguis; sed his unita sit necesse est res caelestis, sempiterna et immortalis, ipsa vita, uno verbo Filius Dei unigenitus et Verbum Patris. Simili prorsus argumento Nestorianos non semel impugnavere tum Cyrillus Alexandrinus, tum alii patres qui adversus eos scripserunt: probaveruntque Christi corpus, quo pascimur in eucharistia, non puri hominis corpus esse, sed ipsius Verbi incarnati; quod puri hominis caro vitam impertire non possit. Hoc vero eo felicius adversus Gnosticos utitur Irenaeus, quo simul et unionem hypostaticam Verbi divini cum vera Christi humana natura, et carnis nostrae resurrectionem adstruit. Pascimur, inquit, in eucharistia, corpore et sanguine Domini; et hinc vitam percipit caro nostra. Neque enim is, qui nobis in eucharistia porrigitur, sacer cibus, spectandus est ut panis communis: erat quidem ante invocationem Dei; sed semel prolatis super eum consecrationis verbis, desinit esse panis communis, et fit eucharistia. Porro eucharistia constat ex duabus rebus, terrena et caelesti, corpore videlicet et sanguine Domini, e terrena materia concretis; nec iis solis, sed et ex ipso Verbo divino huic corpori et sanguini hypostatice unito. Ex quo sequitur *corpora nostra percipientia eucharistiam,* eaque pasta et nutrita, non nuda meri hominis carne terrena, sed ipsius Verbi divini incarnati, ipsius proinde vitae, corpore et sanguine, *iam non esse corruptibilia, spem resurrectionis habentia;* nec aeternum perire posse, quae tam caelesti cibo recreantur. Sic fit, ait Irenaeus, ut sententia nostra mire consonet eucharistiae et eucharistia vicissim confirmet sententiam nostram. Offerimus siquidem Deo Patri, non aliena, non res ab alio creatas, sed quae sunt eius, quaeque ipse

condidit, panem videlicet et vinum, quae percipientia invocationem Dei fiunt verum ac proprium ipsius Filii Dei corpus et sanguis; congruenter communionem et unionem Verbi divini cum carne praedicantes et confitentes nostrae carnis resurrectionem.

85. Hic Irenaeo nihil alienum affingimus, sed Irenaeum ex Irenaeo, et ipsius Irenaei verbis, scopo, consilio et argumento explicamus. Frustra vero hic solitam Christi corporis figuram ac virtutem opponent Protestantes: nisi prius Irenaeum penitus insaniisse probent, nulli sobrio persuadebunt, eum mera corporis Christi figura, vel virtute, Gnosticorum errores hic confutare aut potuisse, aut voluisse. Nae, praeclarum argumentum, quod a figura aut virtute duxisset! Ea caro, dixisset, percipit vitam, nec proinde in corruptionem devenire potest, quae Domini nostri corporis et sanguinis figura aut virtute alitur. Eccui, nisi deliranti, in mentem venire unquam potuit, carnem nostram ali et nutriri, vel, ut alibi loquitur Irenaeus, membra nostra augeri figura, similitudine, imagine aut virtute? Quid, quaeso, Christi corporis figura, nisi mera *relatio,* ut loquuntur in scholis, panis ad Christi corpus? Quid ea virtus, nisi, ut explicat cl. Grabius, Spiritus sancti gratia? Ergone alitur et nutritur caro nostra, augenturque membra nostra *relationibus*, aut Spiritus sancti gratia? Quin similiter tum Irenaeus, tum alii patres, qui carnis resurrectionem probantes, argumenta petierunt ab eucharistia; ea ducentes a manna, a petra deserti, ab agno paschali etc., quae et ipsa Christi corporis figurae erant, hinc confecerint, tam efficacia fuisse veteri populo remedia corruptionis, quam novo? Nullos tamen reperias qui sic argumentati fuerint. Quin potius, et forte etiam consultius, dixissent carnem nostram aeternum perire non posse, quae salutari baptismatis lavacro abluta et regenerata, ac sacro chrismate uncta et roborata fuerit? Haec enim (nec minus pane et vino in eucharistia, si vera sit Calvinianorum sententia), Spiritus sancti gratia et virtute, immo Christi ipsius sanguine fecundata et repleta esse saepe asseruerunt. Nullus tamen occurrit, qui eiusmodi argumento carnis resurrectionem adstruxerit. Quod quidem vel solum demonstrat, patres aliud quidpiam in eucharistiae mysterio agnovisse, praeter nudam Christi corporis et sanguinis figuram, aut virtutem. Sed ceteras argumenti Irenaei propositiones expendamus. Igitur, si Calvinianos audiamus, ex eo contenderit Irenaeus carnem nostram percipere vitam, nec proinde in corruptionem abire posse, quod Christi corporis et sanguinis figura aut virtute alatur. Hanc vero propositionem ex eo probaverit, quod is, qui est a terra, panis percipiens invocationem Dei, iam non communis panis sit. Quid ergo, si quidem in Christi corpus non convertitur, nec substantiam mutat? Eucharistia est ex duabus rebus constans, terrena et caelesti. Si vero quaeras a Calvinianis, quae sint res illae, terrena et caelestis; consentiunt quidem omnes, terrenae rei nomine panem intelligi: de re vero caelesti dissentiunt. Alii quippe intelligunt virtutem, nescio quam, a corpore Christi manantem, ab eo tamen separatam et pani inditam. Alii fictitiam eiusmodi virtutem merito deridentes, rem per panem significatam intelligunt, nimirum Christi corpus, absens utique. Sed utraque explicatio tot absurdis scatet, ut mirum sit ab aliquo proponi potuisse. Non omnia hic prosequi animus est: id abunde praestitere eruditissimi

auctores libri *de perpetuitate fidei ecclesiae catholicae circa eucharistiam,* Tom. III. lib. I. c. 2. et Tom. II. lib. V. c. 10. 11. et seqq. Pauca duntaxat observare pro instituto sufficiat. Ac ut a posteriori exordiar, pari iure dici poterit agnum paschalem duabus rebus constare, animali quodam et transitu, seu, si mavis, Christi corpore; petram deserti, lapide constare et Christo; marmoream Caesaris imaginem constare marmore et Caesare etc. Nempe insulsus sit quisquis asseruerit totum illud, quod *connotativum* vocant, rem videlicet in se unam, quae tamen ad aliam refertur, eamque significat, duabus constare partibus, quarum una sit res significans, altera res significata. Nulla res, quae totum *collectivum* non sit, quod certe eucharistia non est, altera re tanquam parte constare dicitur, quae absens, et extra ipsam sit.

86. Nec minus absurda altera explicatio, quam adsciscere sibi cl. Grabio placuit. Praeterquam quod enim commentitia illa virtus, a recentioribus excogitata ministris, toti retro antiquitati ignota semper fuit, ac ne vel levissimum quidem habet fundamentum in Scriptura et patribus; praeterquam quod absurdum est asserere corpora nostra ali, nutriri et augeri virtute quadam a Christi corpore separata; ea stare nulla ratione potest cum Irenaei scopo et argumento, superius expositis; nec hinc inferre unquam potuit s. doctor tum unionem hypostaticam Verbi divini cum humana Christi natura, tum corporum nostrorum resurrectionem. *Nostra,* inquit, *sententia consonans est eucharistiae et eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim Deo quae sunt eius,* res videlicet ab eo conditas, *congruenter communionem et unionem praedicantes;* quarum rerum, quaeso? An spiritus, seu animae humanae cum carne? Sed harum rerum unionem et communionem non negabant Gnostici. An virtutis Christi corporis cum pane? Sed quid haec ad Irenaei scopum, ex eucharistiae fide confirmantis, quod antea probaverat, Christum esse ipsius mundi fabricatoris filium, id est, Verbum eius? Ergone quia virtus Christi corporis unitur cum pane, hinc confici potest Verbum cum corporea Christi natura substantialiter unitum fuisse? Immo potius contrarium intulerit Gnosticus et dixerit: quemadmodum Christi corpus in eucharistia cum pane unitur efficacia tenus, non re; sic Verbum divinum cum Domino nostro unitum fuisse efficientia tenus et virtute, non substantia; quae ipsa erat impiorum hominum sententia, quam bene cum eucharistiae fide consentire merito contendissent. Igitur nisi haec fuisset Irenaei et Catholicorum omnium fides, Verbum divinum in eucharistia substantialiter uniri cum iis quae a Deo condita sunt, pane scilicet et vino, non quidem in propria substantia panis et vini remanentibus, sed vere transmutatis in Christi corpus et sanguinem, pessime Catholicorum caussam egisset Irenaeus. Sic, addit vir sanctus, offerimus Deo quae sunt eius, ut etiam resurrectionem carnis et spiritus confiteamur, haecque nostra sententia ex eucharistia confirmetur. Cur ita? An quod Christus corporis sui virtutem pani, qui nobis in eucharistia porrigitur, impertiat? Sed tantum abest, ut hinc probetur carnis nostrae resurrectio, ut potius eam acrius impugnare potuerit haereticus. Quemadmodum enim, dixerit, Christus in eucharistia sui corporis virtutem communicans pani, hunc tamen propria sibi panis substantia non exuit; et quemadmodum licet suum esse corpus confiteatur, in proprium tamen

corpus transmutare non potest, quod nihil sibi ex vitiata et corruptioni obnoxia materia adsciscere possit: sic corpora nostra, quamvis corporis Christi virtutem per communicatum sibi sacrum panem accipiant, ea tamen ab insita sibi corruptela eximi non possunt, nec minus proinde peritura. Sic vanis effugiis suis arma ministrant Calviniani haereticis omnium profligatissimis, et ecclesiae patres insanorum hominum more cum iis dimicantes campo inferunt.

87. Quam vero efficax illud argumenti genus, et merito quidem, existimaret Irenaeus, demonstrat quod eo saepius adversus Gnosticos utatur, illosque ad eucharistiam non semel provocet, eorum errores hoc telo confixurus. Eodem lib. IV. c. 33. n. 2. iam cit. Marcionitas refellens, qui duos Deos fingebant, alterum bonum, Patrem Domini nostri, alterum malum, mundi opificem, probat quod nisi Dominus ipsius mundi conditoris filius sit, *iniuste huius conditionis, quae est secundum nos, accipiens panem, suum corpus esse confitebatur, et temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit.* Quo quidem argumento vel nihil prorsus efficit, vel illud certissime demonstrat, Christum ita panem suum esse corpus, et vinum suum esse sanguinem confessum esse et confirmasse, ut ex altero sibi verum corpus, ex altero verum sanguinem, vera utriusque conversione et transmutatione fecerit; et inde iniustum fore, quod res ab alio conditas, et sub alterius ditione positas, suas esse dicat et efficiat. Si enim eo duntaxat sensu Christus panem corpus suum esse dixerit, quod ei corporis sui virtutem impertire voluerit; non magis panem ab alio creatum sibi tribuit, suumque facit, quam princeps alterius principis typo signatae monetae, in gratiam subditorum ea utentium, pretium statuens, immo maius esse iubens, quam sit in ea regione in qua cusa sit, illam sibi vendicat usurpatque. Quasi vero, quod quis signum quoddam pro arbitrio instituat, quo excitatus quidpiam conferat utentibus, hinc inferri possit eum rem illam, quam in signum instituit, sibi vendicare? Sed illud praeterea observatu dignissimum est, Irenaeum, quotiescunque eucharistiae meminit, non simpliciter affirmare Christum, panem suum corpus, vinum suum sanguinem esse dixisse: sed iis vocibus studio et semper uti, *panem suum corpus esse, vinum suum sanguinem esse confessus est, confirmavit,* et ut graece loquitur lib. V. cap. 11. *τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον αἷμα ἴδιον ὡμολόγησε, καὶ τὸν ἀπὸ τῆς κτίσεως ἄρτον ἴδιον σῶμα διεβεβαιώσατο, eum calicem, qui est a creatura* (non *suum* duntaxat, ut vertit interpres, sed *ἴδιον*) *proprium sanguinem confessus est, et eum panem, qui est a creatura, proprium corpus confirmavit,* asseveravit, certiores nos fecit. Qua quidem loquendi ratione perspicue indicat Irenaeus rem creditu difficillimam, quaeque fidem non obtineret, nisi Christus, ipsa veritas, omnem dubitationis ansam clare et aperte loquendo praecideret: ipse vero s. doctor dubitationem illam, quae ex ipsa rei, mentium humanarum captum tam longe superantis, difficultate nascitur, iterum atque iterum inculcando Christi verba tollere nititur. Quasi dixisset, quod postea dixit Cyrillus Hierosolymitanus Catech. IV. Mystag. *Quum igitur Christus ipse sic affirmet, atque dicat de pane,* Hoc est corpus meum; *quis deinceps audeat dubitare? Ac eodem quoque confirmante, βεβαιωσαμένου.* Hic est sanguis meus; *quis, inquam, dubitet, et dicat non esse illius sanguinem?*

Et Chrysostomus Hom. 83. in Matth. *Credamus itaque ubique Deo, nec repugnemus ei, etiamsi sensui et cogitationi nostrae absurdum esse videatur quod dicit .... Nam verbis eius defraudari non possumus, sensus vero noster deceptu facillimus est: illa falsa esse non possunt, hic saepius atque saepius fallitur. Quoniam ergo ille dixit,* Hoc est corpus meum, *nulla teneamur ambiguitate, sed credamus, et oculis intellectus id perspiciamus.* Porro nisi Christi verba ad litteram intelligenda esse censuisset Irenaeus, et ita intellexissent fideles omnes, ridicule omnino dubiis omnibus opposuisset ea verba ex quibus orta fuissent: insulsius adhuc dixisset, Christum asseverasse, confessum esse, confirmasse, certiores nos fecisse, panem esse proprium corpus, et vinum proprium sanguinem. Explicanda fuissent Christi verba, si figurate et metaphorice accipi debuissent, non iterum atque iterum inculcanda. Quis enim ferat eum qui dicat, Spiritum sanctum confessum esse, et confirmasse, petram deserti esse Christum, nec proinde dubitandum esse quin petra sit ipse Christus, vere ac proprie Christus? Quis unquam asseruit bibere nos in baptismate ipsummet ac proprium Christi sanguinem; baptisma esse proprium Christi corpus, ipsummet eius sanguinem, baptisma quum recipimus, ali nos proprio Christi corpore, et ipso eius sanguine potari, quod illius virtus applicetur catechumenis, quum baptizantur?

88. Cavillatur quidem hic pro more Grabius, eaque urget patrum loca, quae alii dudum obiecerant Calviniani, quibus nimirum asserunt sancti doctores, ecclesiam esse proprium Christi corpus, nosque membra proprii corporis. Plura alia similia accumulare facile potuisset; sed omnia a proposito esse aliena quum invicte probaverint eruditissimi auctores *perpetuitatis fidei,* To. II. lib. IV. c. 8. ad hos et Grabium et lectores remitto. Grabio, si aequum bonumque dicere velit, quaerenda sunt exempla, non propositionum metaphoricarum, qualis est ista, *ecclesia est verum ac proprium Christi corpus,* in quibus tropus afficit propositionis attributum: sed propositionum figuratarum, qualem esse eam propositionem, *Hoc est corpus meum,* volunt ministri; in quibus tropus afficiat verbum *est.* Probet igitur exemplis, si possit, recte dici posse, imaginem Caesaris esse vere Caesarem, ipsum Caesarem, proprium Caesaris corpus etc. Petram deserti esse ipsum Christum, proprium Christi corpus etc. Quod quamdiu non praestiterit, quaestionis statum ne leviter quidem attigerit.

89. Sed ut ad Irenaei argumentationem nostra redeat oratio, vir sanctus lib. V. c. 2. Gnosticorum erroribus eucharistiam iterum opponens, duo haec sibi simul demonstranda suscipit. 1. Deum incarnatum in propria venisse, vereque hominem factum esse; alias *non iustum* fore *adventum eius, qui, secundum eos, venit in aliena, neque vere redemisse nos sanguine suo, si non vere homo factus est* [1]. 2. Carnem *capacem esse incorruptibilitatis* [2], nec proinde aeternum perituram esse. Utrumque vero hoc argumento conficit. *Si,* inquit, *non salvetur* caro, *nec Dominus sanguine suo redemit nos,* quia verum sanguinem non habuerit, non vere homo factus; sequitur *neque calicem eucharistiae communicationem sanguinis eius esse, neque panem, quem frangimus, communica-*

1) N. 1. 2) N. 2.

*tionem corporis eius esse.* At, mox subsumit, calix eucharistiae communicatio sanguinis Christi est, et panis, quem frangimus, communicatio corporis eius est. Unde merito concludit, carnem servari, et Dominum sanguine suo redemisse nos. Hoc Irenaei argumentum duplici propositione nititur, 1[a]. eaque bipertita, quod si nec servetur caro, nec Dominus sanguine suo redemit nos; sequitur neque calicem eucharistiae communicationem sanguinis eius esse, neque panem, quem frangimus, communicationem corporis eius esse. Altera, calicem eucharistiae communicationem sanguinis Domini esse, et panem, quem frangimus, communicationem corporis eius esse. Prioris propositionis secundam partem sic demonstrat s. doctor, alteram mox probaturus. Qui sanguine suo non redemit nos, quod verum sanguinem non habuerit, non vere factus homo; is certe verum sanguinem, verumque corpus sistere praesentia in eucharistia non potuit. Verus enim *sanguis non est, nisi a venis et carnibus et a reliqua, quae est secundum hominem, substantia.* Qui igitur sanguinem nobis in calice eucharistiae communicat, is sanguinem praebere debet, qui sit *a venis et carnibus, et a reliqua, quae est secundum hominem, substantia;* is enim solus verus sanguis est. Ergo si verum sanguinem nobis praestet in eucharistia Christus, habuit venas et carnes et reliquam, quae est secundum hominem, substantiam. Vera igitur humana substantia *vere factum est Verbum Dei;* ac proinde *sanguine suo redemit nos; quemadmodum et apostolus eius ait: In quo habemus redemtionem, per sanguinem eius, remissionem peccatorum.* Hactenus argumentum, quod certissime Irenaei est, male habet Calvinianos omnes. Hoc enim fundamento positum nititur, quod Christus in eucharistia verum sanguinem nobis praebeat, qui proinde sit a venis et carnibus, et a reliqua humana substantia: unde infertur, venas et carnes et reliquam humanam substantiam habuisse, vereque hominem factum fuisse Verbum Dei ac sanguine suo redemisse nos. Si enim meram sanguinis figuram, efficacem licet, praestitisset nobis in calice eucharistico Christus, idque sensisset Irenaeus, aranearum telis citius dissolvendum proposuisset adversariis argumentum. Nam statim excepisset Marcionita quivis, Christum ideo voluisse vinum sanguinis sui figuram esse, quod quum verum sanguinem non haberet, quem porrigeret, imaginarium duntaxat, et eius similem quem hominum oculis obiiciebat, praestiterit. Sicque vel levissimo flatu concussum illico ruisset totum aedificium.

90. Alteram partem prioris propositionis, nimirum quod si non servetur caro, neque calix eucharistiae communicatio Christi sanguinis est, neque panis, quem frangimus, communicatio corporis eius est; his rationibus persuadet Irenaeus. Si eucharistia sit verum ac proprium Christi corpus, verus et proprius eius sanguis, impossibile est carnem quae iis nutritur et augetur, hacque ratione arctius cum Christo cohaeret *et membrum eius est,* sic dissolvi, ut nunquam reviviscat. Qui enim fieri posset ut caro, ipsius vitae corpore et sanguine pasta et nutrita, *capax non sit donationis Dei, quae est vita aeterna?* Quod vero *carnis nostrae substantia* ipso ac proprio Christi sanguine nutriatur et augeatur, quae secunda totius argumenti propositio est, sic planum facit s. doctor. Capitis est ea membris suis alimenta praebere, quae tum ad eorum naturam, tum ad finem, ad quem destinantur, accommodata sint.

*Quoniam* igitur *membra Christi sumus, et quemadmodum beatus apostolus ait, in ea, quae est ad Ephesios, epistola: Quoniam membra sumus corporis eius, de carne eius, et de ossibus eius;* et ita a natura comparati sumus, ut rebus creatis vescamur, necesse fuit ut *creaturam ipse nobis praestaret, solem suum oriri faciens et pluens, quemadmodum vult.* Quia vero res creata corporea ex se corruptioni obnoxia est, nec proinde Christi membra ad aeternam vitam destinata a corruptela eximere potuisset; decebat eam rem creatam ab insito sibi corruptionis statu in alium transferri, quo ipsa vita et vivificans facta, vitam vescentibus impertiretur. Itaque Christus, pro divina bonitate, *eum calicem, qui est a creatura, proprium sanguinem confessus est* (sic enim graeca sonant), *ex quo auget nostrum sanguinem; et eum panem, qui est a creatura, proprium corpus confirmavit, ex quo nostra auget corpora.* Tum demum concludit s. doctor: *Quando ergo et mixtus calix et factus panis percipit verbum Dei,* id est, per verbum Dei consecratur, *et fit eucharistia sanguis et corpus Christi* (sic fert textus graecus), *ex quibus augetur et consistit carnis nostrae substantia; quomodo carnem negant capacem esse donationis Dei, quae est vita aeterna, quae sanguine et corpore Christi nutritur, et membrum eius est?*

91. Ad totius argumenti confirmationem aliud addit Irenaeus, et quidem maxime ponderosum. *Quemadmodum,* ait, *lignum vitis depositum in terram, suo fructificat tempore; et granum tritici decidens in terram, et dissolutum, multiplexque surgit per Spiritum Dei, qui continet omnia, quae deinde per sapientiam Dei* (sic in graeco) *in usum hominis veniunt, et percipientia verbum Dei eucharistia fiunt, quod est corpus et sanguis Christi: sic et nostra corpora ex ea nutrita, et reposita in terram, et resoluta in ea, resurgent in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem eis donante, in gloriam Dei Patris etc.* Hic comparatio instituitur inter eas quae tritico (idem dic, proportione servata, de vite), ut eucharistia fiat, et eas, quae carni, ut resurgat, mutationes accidunt. Mandatur tritici granum terrae, ibi *dissolvitur,* deinde per Spiritum Dei, quo fecundatur natura, *multiplex surgit;* postea, ut in usum hominis veniat, mutatur in panem; tum denique panis per verbum Dei mutatur in corpus Christi. Sic etiam caro in terram defossa, in terram resolvitur, ac postea vivificante Verbo Dei, terrena forma deposita, pristinam accipit. Quemadmodum igitur ea mutatio, quae resurgenti carni accidit, substantialis est; sic et ea, quae pani, ut fiat corpus Christi, contingit, substantialis est, veraque transsubstantiatio, non minus quam ea, quae fit in tritico, ut in panem convertatur. Haec enim secum confert Irenaeus, immo sic confert, ut ex substantiali conversione, quae fit tum in tritico, ut panis evadat, tum in pane, ut in corpus Christi transeat; alteram substantialem transmutationem, qua terra, in quam resoluta fuit caro, in carnem iterum transitura est, aliquando futuram esse probet. Si, inquit, dissolutum iam triticum, fecundante Dei Spiritu, qui continet omnia, multiplex surgere possit; si divina dirigente sapientia homines triticum, ut in eorum usum veniret, in panem convertere potuerunt; si denique panis, id efficiente verbo Dei, deposita panis natura, potuerit in Christi corpus transmutari: an fidem superabit, corpora nostra, Christi corpore nutrita, tum in terram resoluta, Verbo Dei resurre-

ctionem eis donante, eam, quam corrupta induerunt, terrae naturam exuere, ut in pristinam carnis naturam transmutentur, iterumque redeant? Qui enim potest corruptum iam triticum excitare et multiplicare, triticum in panem convertere, et, quod maius est, panem in Christi corpus transmutare; is certe potest corruptum iam corpus sic excitare, ut terram, in cuius naturam transierat, iterum in carnis naturam convertat: alterum siquidem altero Dei omnipotentiae difficilius non est. Ex quibus perspicuum est, Irenaeum ex certissimis transmutationibus et transsubstantiationibus, quas tum ratio, tum fides, omnes tunc temporis Christianos docebant, gradatim procedere, ut alteram inferat, quae a Gnosticis in controversiam vocabatur. Naturalis quippe conversio tritici dissoluti in triticum multiplex, et eiusdem praesertim in panem; ad alteram, quam sola fides docet, panis videlicet in Christi corpus, ascensum parat: utraque vero fit gradus ad terrae, in quam corpora nostra resoluta sunt, conversionem in pristinam carnis naturam: ut nimirum hisce gradibus viam haereticis sternat Irenaeus ad resurrectionis fidem, faterique cogat non magis Deo impossibile esse corpus in terram iam conversum, in carnem iterum convertere, quam panem in Christi corpus transmutare; et quidem illud eo magis possibile esse, quo caro Christi corpore nutrita immortalitatis semen in se ipsa gerat: *ut sciamus,* concludit vir sanctus, *et quid Deus potest, et quid homo beneficii accipit.* Ubi certe, si Irenaeus nullum in pane eucharistico conversionis substantialis genus agnovisset, sed Christi corporis figuram effici, aut eiusdem corporis virtute imbui, manente semper eadem panis substantia, voluisset, absurdius nihil eius argumento fingi posset. Hoc enim esset: Qui potuit panem Christi corporis figuram efficere, aut pani Christi corporis virtutem impertiri, manente semper eadem panis substantia, is potest corpora iam in terram conversa iterum in carnem convertere. Prius potuit Deus: potest igitur et posterius. Absurdissimum, si quod sit, argumentandi genus. Immo vero, statim excepisset haereticus, qui panem sui corporis figuram efficiens, huicve corporis sui virtutem impertiens, suumque corpus esse palam asserens, eum tamen non potuit in proprium et substantiale corpus convertere; nec certe poterit corpora nostra iam in terram conversa iterum in carnem convertere, quamlibet iis viventibus corporis sui virtutem per consecratum panem impertierit; nec enim Christi corporis virtus efficacior esse potest ad transmutanda corrupta iam corpora, quam ad convertendum panem fuerit. At, fatentibus Catholicis, tantum non potuit Verbum Dei, ut prius efficeret, quamvis id efficere prima fronte Christus significare videatur: nec igitur posterius efficere potest. Sic facili negotio totum Irenaei molimen infringeret haereticus.

92. Longissimis non pepercit annotationibus cl. Grabius, ut omnia haec Irenaei tum loca, tum argumenta detorqueret infirmaretque. Sed verba perdit. Eo quippe redeunt omnia, panem et vinum haud alia ratione, ex Irenaei sententia, fieri Christi corpus et sanguinem, quam quia Christi corporis et sanguinis virtute imbuuntur. Quod quidem effugium quum haetenus praecluserimus, demonstraverimusque absurdius nihil fingi potuisse, et quod cum Irenaei scopo, consilio, verbis et argumento magis pugnaret; nihil necesse est Grabium in communia controversiarum loca excurrentem, eaque veterum patrum loca, dissimulatis Catholicorum

responsionibus, aeque fidenter obiicientem, ac si tum primum obiicerentur, ceterasque ministrorum argutiolas, a Catholicis millies, et non ita pridem a doctissimis auctoribus perpetuitatis fidei penitus dissolutas, replicantem, cum lectorum taedio insequi. Satius Grabio fuisset in id unum probandum incumbere, Albertinum aliquem exstitisse Irenaeo vetustiorem, e cuius cerebro nata iam prodiisset commentitia illa Christi corporis virtus, in cuius arce, licet, lacera omnia tum caussae, tum salutis suae praesidia constituere se posse misere deceptus putat. Quod quamdiu non praestiterit, imperitis quidem fucum, intricatis ac longis verborum ambagibus, facere poterit; ei vero, cuius mentem non prorsus infuscaverint praeiudicia, portento simile videbitur, Irenaeum, qui tam saepe, et tam clare ac perspicue dixit, panem et vinum per invocationem ac verbum Dei fieri et esse proprium corpus et sanguinem Christi, ipsum Salvatorem asseverasse, confessum esse, confirmasse, rem ita esse; iisque argumentis utitur, quae ex sese eo inclinare fatebitur cordatus quisque, ut suadeant Christi verba ad litteram intelligenda esse; nullibi tamen vel levissimam figurae aut virtutis Christi corporis mentionem iniecisse, qua duriora ex sese verba emolliret, omnemque errandi ansam rudioribus adimeret. An adeo imperitus aut improvidus erat Irenaeus, ut quum plures aliae sese ultro offerrent voces, quibus catholicam fidem clarius, simplicius, melius et facilius exponeret; iis tamen uteretur, quae omnium ineptiores, obscuriores et intricatiores essent, rudioribusque errorem ex sese obiicerent? An quemlibet e ministris eodem prorsus modo disputantem atque loquentem ferrent Calviniani? Periculum faciat quisquis e pulpito turpiter deiectum se velit, et ab irata multitudine cito discerptum.

93. Unum tamen aut alterum est, quod a Grabio confidentius longe quam par sit propositum, paucis a nobis expendendum est, ut vel hinc pateat, quam irritis ictibus catholicam fidem petant eius adversarii. Contendit igitur vir cl. posita semel transsubstantiatione, omnia Irenaei argumenta in nihilum abire, immo in argumentantis caput recidere. Marcionitae etenim et Valentiniani, inquit, quos ex eucharistiae mysterio refellit Irenaeus, respondere potuissent; illi quidem, ideo sacramentalia panis et vini symbola transsubstantiari, quod Deus novi Testamenti ista, tanquam ab alterius legis Deo creata, acceptare nolit. Illi vero, panem et vinum esse quidem ignorantiae, et passionis, et defectionis fructus, nec tamen se in iis offerendis in Patrem suum peccare, eique contumeliam facere, uti Irenaeus obiectat: quod eorum substantia illico, mediante consecratione, intereat, ut alia melior substituatur, quo sacrificium purum ac Deo acceptum fiat. Sed praeterquam quod exceptiones istae praecipuum Irenaei argumentum, ex eo ductum quod haereticis negantibus Dominum nostrum esse mundi conditoris filium constare non possit eucharistiam esse corpus et sanguinem Domini nostri, ne quidem leviter attingunt; has iisdem haereticis affingere non potest Grabius, nisi prorsus insaniisse supponat. Quam belle philosopharetur Marcionita respondens, *ideo sacramentalia panis et vini symbola transsubstantiari, quod Deus novi Testamenti ista acceptare nolit!* Ubi enim vera transsubstantiatio est, ibi fit transitus ab una substantia in aliam, eiusdem prorsus generis et materiae, atque ea est, quae desiit. Sic lignum transmutatur in ignem, cibi in carnem et sanguinem, terrae succi in plantas, arbores,

fructus, etc. omnia eiusdem omnino generis et materiae, atque ea corpora, ex quibus facta sunt. Itaque si dicat Marcionita, panem et vinum in Christi corpus transmutari; fateatur necesse est, corpus Christi ex pane et vino per veram utriusque conversionem factum, eiusdem generis esse et materiae, atque ipsum panem et vinum; ac proinde ex ea materia concretum esse, quam condidit mundi opifex. Et hinc Deus novi Testamenti alieni cupidus prodetur, qui sibi panem et vinum ab alio creata offerri velit, ut ex iis in Christi corpus transmutatis fiat novae legis sacrificium. Aliam ergo responsionem Marcionitae suggerat Grabius, qua inclinatae suae et illius caussae tutius consulat. Nec melius Valentinianum ab Irenaei telis tuetur. Ille, ait, regerere potuit, panis et vini substantiam illico, mediante consecratione, interire, ut alia melior substituatur. Ita quidem, si deliramenta loqui voluerit; sin minus, haec nunquam regesserit. Ecquod novum et hactenus inauditum philosophandi genus huc invehit vir doctissimus? Una substantia interit, alia melior, alterius proinde generis, nec ignorantiae aut labis fructus substituitur; et hoc transsubstantiationem vocat? Ea fuit hactenus omnium seu philosophorum, seu theologorum animis insita transsubstantiationis notio, esse conversionem seu transitum unius substantiae in aliam; desinente quidem priori, quae transmutatur, substantia, quatenus talis substantia est, lignum v. g. panis etc. sed non in nihilum abeunte; nova vero, quae huic succedit, non de novo creata, sed ex mutatione prioris exsurgente. Si quid ergo sanae philosophiae, immo et rationis reliqui fuerit Valentinianis, hanc sibi transsubstantiationis ideam cogitatione informare debuerunt, ac proinde fateri sic panem et vinum in corpus et sanguinem Christi transmutari, ut haec ex illis fiant. Quo semel admisso, uti non admittere non poterant de transsubstantiatione cum Catholicis consentientes, iam Irenaei argumentorum vim declinare nullatenus possunt. Sequitur enim, Christi corpus ex materia, ignorantiae et defectionis fructu, concretum Deo offerri in eucharistia; impuram proinde oblationem, quae ei contumeliam faciat, non honorem afferat.

94. Ea vero quae pro resurrectione carnis argumenta Irenaeo gratis affingere Grabio placet, non morabor. Quam vana sint, s. doctore indigna, eiusque scopo, consilio et verbis repugnantia, satis patet ex antedictis, et me etiam tacente facile deprehendet quisquis rem aequis ponderibus examinare voluerit. Sed mirari satis non possum quod tam fidenter proponit vir cl. ut probet, Irenaeum a transsubstantiationis doctrina penitus alienum exstitisse. Nam, inquit, *iterum iterumque repetit, carnem nostram corpore et sanguine Domini ali, sive nutriri, immo ex iis augeri ac consistere carnis nostrae substantiam. Atqui hoc nudis accidentibus panis tribuere, absurdum est; caelesti autem et glorioso Christi corpori, impium.* Bona verba, quaeso. Ac primo quidem quod hic et alibi supponit Grabius, accidentia, quae vocant absoluta, id est, a subiecto re separata, a Catholicis omnibus ut quid fide certum et indubitatum admitti: gratis omnino supponit, et paullo fidentius quam virum candidum decebat. Quaestio est in scholis duntaxat ultro citroque agitata, nusquam vero ab ecclesia definita. Id tantum catholica fides docet, consecratione peracta remanere panis et vini species: quid sint vero eae species, litigant inter se tum philosophi, tum theologi; iudi-

cium vero suum nondum interposuit ecclesia. Sed si quae sit absurditas aut impietas asserere carnem nostram corpore et sanguine Domini ali, sive nutriri etc. quanta quanta est in Irenaeum igitur conferenda. Nec enim simpliciter asseruit carnem nostram ali et augeri corpore et sanguine Domini, sed proprio corpore et sanguine Domini: quae non nisi ridicule et inepte ad Christi corporis et sanguinis figuram aut virtutem separatam detorqueri posse ostendimus. Sed viderit ipse, qui haec obiectat, ne maioris se absurditatis reum prodat, figuram aut virtutem Christi corporis hic obtrudens. An enim rationi valde consentaneum putat, carnis nostrae substantiam ali, nutriri et augeri figura, et virtute spiritali? Quis haec ferat? Nondum, puto, plane et aperte fateri statuerat Grabius, Cyrillum Hierosolymitanum, Gregorium Nyssenum, Ioannem Damascenum, *aliosque fortasse plures,* ut mox referemus, persuasos fuisse, ipsam panis substantiam in veram ac propriam Christi carnem transformari. Nec enim hi Irenaeo minus asseruere, nos sumto Christi corpore et sanguine fieri unum cum Christo corpus et sanguinem, ac, ut ita dicam, Christo concorporeos et consanguineos, *Χριστοῦ συσσώμους καὶ συναίμους,* ut loquitur Cyrillus Hieros. Catech. IV. Myst. Christi corpus et sanguinem per esum et potionem admitti intra viscera hominis, et per illa distribui in universum corpus, commisceri et contemperari corporibus credentium etc. ut unione cum eo quod est immortale, fiat homo particeps incorruptionis, quemadmodum ait Gregorius Nyss. orat. catech. c. 37. corpus ac sanguinem Christi, ad animae et corporis nostri incolumitatem, ad nostram substantiam et conservationem tendere, ac per ea nos corpori Domini, ipsiusque spiritui uniri, et Christi corpus ac Christo concorporeos effici, ut asserit Ioannes Damascenus lib. IV. De fide orthod. c. 14. Quae quid ab Irenaei verbis differant, ne quidem Grabius ipse dixerit. Et tamen sanctissimis patribus, acerrimis, ipso fatente viro cl., transsubstantiationis propugnatoribus haec neque absurda, neque impia videbantur.

95. Si, quae sit catholica de transsubstantiatione fides, satis exploratum Grabio fuisset, a puerilibus eiusmodi obiectationibus temperasset. Corpus Christi ore manducari, hoc carnem nostram ali, nutriri, augeri etc. tam vere, quam pie affirmare potuerunt sancti patres, potuerunt et negare, pro diversis, quas praedictis vocibus subiiciebant, notionibus. Quum Christi corpus vere quidem et substantialiter praesens in eucharistia nobis exhibeatur, non tamen sub ea sensibili carnis humanae forma, quam gestavit in terris degens, sed alienis speciebus contectum; hoc a nobis manducari, hoc caro nostra ali et nutriri recte dicitur, quatenus sub speciebus istis latens ore corporis excipitur, in stomachum traiicitur, atque in ipsa symbola et species, quibus Christi corpus tegitur, corporeae actiones, quae manducationis intellectu continentur, hancque consequuntur, vim suam exserunt. Ex quo enim id tanquam fide certum, uti revera est, supponitur, panem sic in Christi corpus converti, ut tamen maneant semper eaedem panis species, eodemque prorsus modo sensus afficiantur ac si panis re ipsa adesset; necesse est, ut quemadmodum oculis exhibetur idem color, qui prius erat panis, sic et os, dentes, linguam, palatum et stomachum eadem ratione affici, ac affecisset panis, si mansisset; ac proinde eas omnes actiones, quae manducationem comi-

tantur aut consequuntur, in species ipsas exerceri, perinde ac in panem ipsum exercerentur, si superesset. Hoc siquidem stupendi illius divinae potentiae simul atque bonitatis miraculi pars magna est. Quia vero Christi corpus speciebus illius coniunctum est; quod non fit nisi in species et sacra symbola, in ipsum tamen Christi corpus sub iis latens fieri dicitur: quamvis in hoc alia ratione non exerceatur, quam quia in symbola exercetur, quibus tegitur. Sic qui hominis vestimenta tetigit, hominem tetigisse dicitur, quamvis ipsam hominis carnem vestibus contectam immediate non tetigerit. Eo sensu Ioannes Chrysost. quem cum bona Grabii venia nostris etiam adiungemus, scribit Homil. 83. in Matth. Christum ipsum in eucharistia tangi, videri et manducari. *Quot modo dicunt*, inquit: *vellem formam et speciem eius, vellem vestimenta ipsa, vellem calceamenta videre? Ipsum vides, ipsum tangis, ipsum comedis. Vestimenta eius desideras videre? ipse vero se ipsum tibi tradit, ut non videas solum, verum etiam ut tangas et in te habeas.* Et postea: *Multae matres post partum aliis nutricibus infantes dederunt; quod ipse facere noluit, sed proprio corpore nos alit, et sibi coniungit, atque conglutinat.* Alii vero patres, attendentes ad eum carnalem manducandi modum, quem sibi Capharnaitae fingebant, quo caro dentibus secatur, gustatur et in stomachum traiecta digeritur, interdum negarunt Christi corpus a nobis ore manducari; et merito quidem, ut abiectas vilesque Capharnaitarum ideas e fidelium animis evellerent. Immo iidem patres modo asserunt, modo negant, Christi corpus comedi; nec tamen vel secum, vel cum aliis pugnant, nisi apud Protestantes, qui monstra sibi confingere gestiunt, quibus terreant imperitos.

96. Duo sunt tamen quae cl. Grabio gratulari debeamus. Alterum est, quod ingenue confessus sit in notis ad lib. IV. Irenaei cap. 17. et 18. al. 32. et 34. certum est, Irenaeum, ac omnes, quorum scripta habemus, patres, apostolis sive coaevos, sive proxime succedentes, sacram eucharistiam pro vero ac proprie dicto novae legis sacrificio habuisse; nec eorum verba, Irenaei praesertim, ad sacrificia spiritualia cordis contriti, orationis, laudis, gratiarum actionis et beneficentiae, quae omni aetati et legi communia fuerunt, detorqueri posse: sed de nova novi Testamenti, eaque externa oblatione, quam legalibus externis opponit Irenaeus, intelligenda esse; quod verissimum. Et hinc Lutheri et Calvini errorem insectatur, qui adversus publicam, ut recte probat, universalis ecclesiae doctrinam atque praxin, quam illa ab apostolis, apostoli ab ipso Christo edocti acceperunt, insurgentes, perspicuasque ac nullis sophistarum artibus eludendas patrum et Irenaei in primis sententias, aut insolentius contemnentes, aut misere obscurantes, verum ac unicum novae legis sacrificium concutere nituntur. Integras cl. viri notas ad calcem operis reperies. Sed utinam et hoc veritati testimonium ingenue dare voluisset, eosdem patres, qui tam diserte affirmant eucharistiam esse verum ac proprie dictum novae legis sacrificium, non minus expresse asserere eandem victimam, quae in ara crucis mactata est, *pro nobis iterum in hoc mysterio sacrae oblationis immolari. Eius quippe ibi corpus sumitur, eius caro in populi salutem partitur, eius sanguis, non iam in manus infidelium, sed in ora fidelium funditur. Hoc esse illud corpus clavis confixum, et flagris caesum, hoc corpus in crucem actum, hoc esse illud*

*corpus, quod fuit cruentatum, quod lancea percussum, et salutares emisit fontes universo orbi terrarum, unum quidem sanguinis, alterum vero aquae: id quod est in calice, esse id quod fluxit e latere* [1]). Et sexcenta alia eiusmodi, quibus sibi facile persuadeat quotus quisque veritati sincere studeat, quam certum est antiquis omnibus patribus eucharistiam esse verum sacrificium, tam iisdem liquidum et exploratum esse, idem illud corpus quod cruci affixum est, vere ac substantialiter sub speciebus panis et vini praesens, in eo sacrificio offerri ac incruenta ratione immolari.

97. Alterum, quod Grabio gratulari debeamus, est quod Albertino, Claudio, aliisque Calvinianis candidior, plane et aperte fateatur, catholicam de praesentia reali et transsubstantiatione doctrinam longe antiquiorem esse, ac maioris et vetustioris auctoritatis patrociniis gloriari, quam fingerent illi. Cl. viri verba observatione singulari dignissima quum sint, integra referam, prout edita leguntur in Annotationibus in Irenaei lib. v. cap. 2. edit. Oxon. pag. 399. *Quaenam igitur Irenaei, nec non haereticorum eius aevi sententia fuerit, ex iis, quae hic et praecedentibus annotationibus edisserui, satis clare patet, ac certissime constat, illum haud minus, quam dictum est, de tremendo eucharistiae mysterio credidisse,* scilicet panem consecratum virtute carnis Christi praeditum esse, sicque reapse carnem Christi esse. *Ulterius vero progressum Irenaeum, ac eidem, quam* CYRILLUS HIEROSOLYMITANUS, GREGORIUS NYSSENUS, IOANNES DAMASCENUS, ALIIQUE FORTASSE PLURES TENUERE, *sententiae addictum fuisse, non puto.* HI QUIPPE PERSUASI ERANT, *Spiritum sanctum caelitus descendentem,* PANI NON MODO VIRTUTEM CORPORIS CHRISTI COMMUNICARE, *sicque eundem ratione qualitatum mutare; sed et divina potentia* IPSAM EIUS SUBSTANTIAM IN CARNEM TRANSMUTARE, QUAE CHRISTI CARO *sit, et cum illa, quae ex B. virginis utero prodiit, ac cruci suffixa, indeque in caelum sublata sit, eadem fiat per ἐπαύξησιν, quodque eundem spiritum vitae in se habeat; sicuti panis, quem Servator in terris comedit, vi naturalis caloris in carnem eius vertebatur, et noster panis quotidianus in substantiam corporis nostri transit: quod corpus a nobis hodie gestatum idem dicitur cum illo, in quo ante plures annos versati sumus, quoniam eadem anima vegetatur, licet particulae eius prorsus sint diversae, et nulla forte ex prioribus superstes exsistat. Lege post Cyrilli Catechesin* IV. *Mystagogicam, Gregorii Nysseni Orationem catecheticam magnam, cap. 37. et Damasceni lib.* IV. *de orthodoxa fide cap.* 14. *eiusque epistolam ad Zachariam Doarorum episcopum. Ioannis Damasceni verba, eaque latine versa solum, brevitatis caussa, dabo:* Quemadmodum naturaliter panis per cibum, et vinum et aqua per potum in comedentis ac bibentis corpus et sanguinem immutantur, nec corpus alterum fiunt, atque a priore ipsius corpore diversum: sic propositionis panis, ac vinum et aqua per sancti Spiritus invocationem et adventum, mirabili modo in Christi corpus et sanguinem vertuntur, nec sunt duo, sed unum et idem. *Rursus in Epist. ad Zachariam episcopum:* Hoc dilectioni tuae significamus, duo Christi corpora nos dicere non posse: sed unum est ipsius corpus. Et sicut infans ex muliere natus, perfectus est; edens autem et bibens augescit naturali facultate; et licet augescat, non tamen duo

1) Greg. Mag. l. IV. Dial. cap. 58. Chrysost. Hom. 24. in I. Cor.

efficiuntur corpora, sed unum est: multo magis superventu Spiritus sancti panis et vinum in superaugmentationem, εἰς ἐπαύξησιν, corporis Christi unum fit corpus, et non duo. *Atque ita et in capitulo dictae epistolae suffixo hac de re loquitur. Istam igitur sententiam Irenaei fuisse haud existimo, quod quaedam transsubstantiationi panis in totum personale et glorificatum Christi corpus, caelitus in altare descendens, qualem romana ecclesia credit, supra pag.* 327. *seq. opposita, et alteram substantialem mutationem, licet a priori multum diversam, excludere videantur, quodque in nullius Irenaeo coaevi, aut Nicaeno concilio antiquioris patris monumentis aperte tradita legatur: sicuti nec postea universaliter in ecclesia fuit recepta; sed ab aliis patribus, praesertim Africanis contrarium assertum patet, prout theologi Protestantium abunde probarunt.* Hactenus Grabius, ex cuius verbis certissime constat, praesentiae realis et transsubstantiationis doctrinam posterioris aevi fetum non esse, sed iam saltem concilii Nicaeni temporibus natam et agnitam, non ab uno deinceps aut altero, sed a Cyrillo Hierosolymitano, Gregorio Nysseno, Ioanne Damasceno, *aliisque fortasse pluribus* patribus propugnatam fuisse. An tam aperta cl. Grabii testificatio ceteris Protestantibus probetur, haud scio. Id unum scio, hac semel admissa suppositione, ab imis fundamentis succussam funditus ruere eam hypothesin, quam tot machinationibus, artibus et laboribus exstructam erigere conati fuerant Albertinus, Claudius, aliique recentiores ministri: dogma de corporali Christi praesentia in eucharistiae sacramento, et transsubstantiatione, apud Latinos primum et a Paschasio Radberto excogitatum nono saeculo, sub eiusdem saeculi finem animos fidelium pervadere coepisse, ac tandem decimo saeculo ubique in ecclesia latina obtinuisse; graeca interim in veteri et avita calvinistica fide perseverante. Si enim Grabium audiamus, vel ipsis concilii Nicaeni temporibus, vel paullo post, lucem adspexit doctrina praesentiae realis et transsubstantiationis; priusque Graecis nota, quam Latinis, ab illis ad hos manasse videtur. Iam igitur cismarini Calvinistae novam esse eam, quam tuemur, sententiam obiectent, totam ecclesiam per priora octo saecula in calviniana fide concordem iactitent, societates omnes orientales nulla etiamnum hac in parte novitatis labe contaminatas audacter affirment; vanissimum commentum pro nobis et nobiscum Cyrilli Hierosolymitani, Gregorii Nysseni, Damasceni (qualium, quantorumque virorum), aliorumque fortasse plurium certa et inconcussa auctoritate dissipabit recentior calviniani dogmatis assecla Grabius

98. Sed vereor, ne vir cl. pedem paullo longius forte quam voluisset protulisse se dolens, tandem aliquando referre velit. Haec enim unica salutis aeternae spes, hoc solum Grabii fidei columen, *quod in nullius Irenaeo coaevi, aut Nicaeno concilio antiquioris patris monumentis aperte tradita legatur romana de praesentia reali et transsubstantiatione doctrina, sicut nec postea universaliter in ecclesia fuit recepta, sed ab aliis patribus, praesertim Africanis, contrarium assertum pateat.* Sed quid si falsa sit ea suppositio? Nec enim adeo fidenter proponere videtur Grabius, ut extxa omnem dubitationis aleam positam esse putet; quod satis indicant ea, quibus utitur, verba: *ulterius progressum Irenaeum non puto: istam sententiam Irenaei fuisse haud existimo;* quae hominem privatas opiniones, sed paullo timidius proferentem nonnihil olere videntur.

Quid si Irenaeus, quid si Iustinus martyr, aliique concilio Nicaeno antiquiores, idem cum Cyrillo Hierosolymitano, Gregorio Nysseno, et aliis senserint? De Irenaeo rem certissimam esse cordato cuivis persuadebunt ea, quae superius adduximus, argumenta. Et quidquid cavilletur Grabius, tanta saltem, ut puto, non erit illius fiducia, ut asserere audeat ea, quae ipse in contrarium profert, illum certitudinis gradum attigisse, qui omnem prorsus dubitationem eximat. Ut igitur demus (absit ut concedamus), suam Grabianis argumentis constare probabilitatem; an una probabilitate niti potest homo salutis suae amans, ut in re maximi ad salutem aeternam momenti, a communi totius orbis doctrina desciscat, quam ipse antiquissimorum, non unius, aut alterius, sed plurium, eorumque non infimi nominis patrum auctoritate fultam agnoscit; aliis saltem patribus, aut non aperte contradicentibus, aut ea affirmantibus, quae non ita difficili negotio ab iis, qui uni student veritati, explicari queant? Certum est enim nulla patrum testimonia adeo aperta, clara et perspicua afferri posse a Protestantibus, atque nos afferimus. Auctoritate quidem Africanorum patrum, id est, Tertulliani, Augustini et Facundi Hermianensis gloriatur Grabius: sed si legere non pigeat tomum III. Perpetuitatis fidei, gallice scriptum (gallice quippe scit vir doctus); si quis animi candor sit, vanam esse gloriationem cito animadvertet.

99. Interim vero Cyrillum Hierosolymitanum et Gregorium Nyssenum cum Iustino et Irenaeo conferat, et quo alii ab aliis differant, dicat ipse, si possit. Quemadmodum enim asserunt illi, [1]) *panem et vinum eucharistiae, ante sacram invocationem adorandae trinitatis, panem esse et vinum merum; peracta vero invocatione, panem quidem fieri corpus Christi, vinum autem sanguinem Christi:* [2]) *Dei verbo sanctificatum panem in Dei Verbi corpus transmutari:* sic hi affirmant, [3]) *eam, in qua per orationem verbi a Christo profecti gratiae sunt actae, alimoniam, incarnati illius Iesu et carnem et sanguinem esse:* [4]) *mixtum calicem, et factum panem percipientia verbum Dei, fieri eucharistiam, sanguinem et corpus Christi.* Quemadmodum illi pronuntiant, panem et vinum, consecratione peracta, [5]) *spectanda non esse tanquam panem nudum et vinum nudum; corpus enim esse et sanguinem Christi, secundum ipsius Domini verba:* [6]) *panem sanctificatum per verbum Dei et orationem, statim Verbi in corpus transmutari, sicut dictum est a verbo, Hoc est corpus meum:* sic et hi palam enuntiant, [7]) *eum, in quo gratiae actae sunt, panem, vinum et aquam, non ut communem panem, neque communem potum sumi, sed ut incarnati Iesu carnem et sanguinem:* eum, [8]) *qui a terra est panis, percipientem invocationem Dei, iam non communem panem esse, sed eucharistiam, ex duabus rebus constantem, terrena et caelesti,* corpore videlicet Christi e terrena materia concreto, et Verbo Dei huic hypostatice unito. Sicut illi docent, [9]) *Christo ipso sic affirmante, atque dicente de pane: Hoc est corpus meum, neminem deinceps audere dubitare; eodem quoque confirmante et dicente, Hic est sanguis meus, nullum fore qui dubitet, et dicat non esse illius sanguinem: qui*

1) Cyrill. Hierosol. Catech. I. Mystag. 2) Greg. N. Orat. Cat. cap. 37. 3) Iustin. M. Apol. I. 4) Iren. lib. V. c. 2. n. 3. 5) Cyrill. Hierosol. Catech. IV. Myst. 6) Greg. N. cit. 7) Iustin. cit. loc. 8) Iren. l. IV. c. 18. n. 5. 9) Cyrill. Cat. IV.

*aquam aliquando mutavit in vinum, in Cana Galilaeae, dignum esse cui credamus, quod vinum in sanguinem transmutavit: qui ad nuptias corporeas invitatus stupendum miraculum operatus est, multo magis corpus et sanguinem suum filiis sponsidedisse confitendum esse: quare cum omni certitudine corpus et sanguinem Christi sumendum esse; nam sub specie, ἐν τύπῳ, panis datur corpus, et sub specie vini datur sanguis: quamvis sensus contrarium suggerat, fidem tamen confirmare debere; ex gustu rem iudicandam non esse, quin potius certissima fide, et citra dubitationem credendum esse, Christi corpus et sanguinem nobis dari:* quemadmodum [1]) *corpus Christi, Dei Verbi inhabitatione ad divinam transmutatum est dignitatem; recte nunc quoque Dei verbo sanctificatum panem credere nos in Dei Verbi corpus transmutari, et in illud transelementari eorum, quae apparent, naturam.* Sic et hi praedicant, [2]) *quemadmodum per verbum Dei caro factus Iesus Christus Servator noster, et carnem et sanguinem salutis nostrae caussa habuit; ita quoque eam, in qua per orationem verbi ab ipso profecti gratiae sunt actae, alimoniam, incarnati illius Iesu et carnem et sanguinem esse edoctos nos esse:* [3]) Christum, *calicem, qui est ex ea creatura, quae est secundum nos, suum sanguinem confessum esse:* [4]) *constare eum panem, in quo gratiae actae sint, corpus esse Domini nostri, et calicem sanguinis eius* esse calicem: [5]) *Dominum, qui se Filium hominis confitebatur, panem suum corpus esse confessum esse, et temperamentum calicis suum sanguinem confirmasse:* [6]) *eum calicem, qui est a creatura, proprium sanguinem confessum esse, et eum panem, qui est a creatura, proprium corpus asseverasse: quemadmodum granum tritici decidens in terram, et dissolutum, multiplex surgit per spiritum Dei; deinde per sapientiam Dei* convertitur in panem, ut *in usum hominis veniat,* ac demum *percipiens verbum Dei eucharistia fit, quod est corpus et sanguis Christi: sic et corpora nostra ex ea nutrita, et reposita in terram, et resoluta in ea,* iterum transmutata in carnem *resurrectura in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem eis donante: ut sciamus et quid Deus potest, et quid homo beneficii accipit.* Denique Cyrillus et Gregorius aiunt, [7]) *Christi corpus et sanguinem in membra nostra distribui, τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος εἰς τὰ ἡμέτερα ἀναδιδομένου μέλη,* nosque ea ratione *fieri unum cum Christo corpus et sanguinem,* ac *Christophoros:* Christi [8]) *corpus immortale per esum et potionem misceri visceribus nostris, per carnem inseri omnibus credentibus, commistum et contemperatum corporibus credentium.* Iustinus et Irenaeus dicunt, [9]) *ex ea in qua gratiae sunt actae, alimonia, incarnati Iesu carne et sanguine, sanguinem et carnes nostras per mutationem ali:* [10]) *carnem* nostram *corpore Domini et sanguine ali: eo calice, quem proprium sanguinem confessus est, augeri nostrum sanguinem, et eo pane, quem proprium corpus confirmavit, nostra augeri corpora, consistere carnis nostrae substantiam, nutriri etc.* Omnia haec adeo similia sunt, adeo eadem, eaedem omnino sententiae, et tantum non eadem verba, ut quisquis unaquaeque ex aequitatis norma aestimare,

---

1) Greg. N. loc. cit. 2) Iustin. loc. cit. 3) Iren. l. IV. c. 17. n. 5. 4) Ibid. cap. 18. n. 4. 5) Ibid. cap. 33. n. 2. 6) Ibid. lib. V. cap. 2. n. 2. et 3. 7) Cyrill. loc. cit. 8) Greg. loc. cit. 9) Iustin. loc. cit. 10) Iren. locis citt.

nec iniquis momentis ponderare voluerit, oppido fateatur ovum ovo similius esse non posse. Si igitur Cyrilli et Gregorii dictis fictitia illa solutio figurae efficacis, et virtutis Christi corporis aptari, ipsomet ultro concedente Grabio, non potest; qui Iustini et Irenaei verbis, illaesis rectae rationis legibus, poterit? Potuisset et eadem comparatio institui inter Cyrillum Hierosolymitanum, Gregorium Nyssenum, et alios omnes patres, invicteque demonstrari, hos, ipsos etiam Africanos, nihil minus illis dixisse ac sensisse: posset et Grabius ea molestissima quaestione urgeri; cur Cyrillus Hierosolymitanus et Gregorius Nyssenus, quos primos omnium fuisse supponere videtur, qui insolens illud de corporali Christi in eucharistia praesentia et transsubstantiatione, prioribus tribus saeculis inauditum dogma, in orbem christianum invexerint, id tam paucis verbis, stiloque simplici ac sedato, exposuerint; nullosque eo in saeculo, quo tum sanctitatis et eruditionis laude florebat ecclesia, ea in re experti fuerint adversarios, ne quidem Arianos ipsos, infensissimos eorum hostes; nullos demum qui portentosum errorem, quo trium priorum saeculorum fides, plurimis quarti saeculi patribus probe nota, tam foede labefactabatur, data opera confutarint, avitaeque fidei desertores simul et eversores in conciliis tum temporis frequentissimis damnari curaverint? Sed vereor, ne extra praescriptos limites excurreret dissertatio.

100. Si quid autem cl. Grabio gratulati sumus, quod suis aequior ingenue confessus fuerit eucharistiam esse verum novae legis sacrificium, ac Cyrillum Hierosolymitanum, Gregorium Nyssenum, pluresque patres credidisse Christi corpus et sanguinem in eadem eucharistia per veram et realem panis et vini transmutationem sisti corporaliter et substantialiter praesentia; unum est quod iustissimam apud omnes reprehensionem mereatur, quod nimirum praeter ius et fas Irenaeo intolerandum errorem affingat. Occasione siquidem eorum s. doctoris verborum, quae leguntur lib. IV. c. 8. n. 3. al. cap. 20. *Omnes iusti sacerdotalem habent ordinem;* scribit in notis, *Irenaeum in eadem fere cum Tertulliano sententia fuisse videri, quod omnes fideles sint sacerdotali ordine ac potestate praediti, eiusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire queant; licet ordinaria functio nonnisi ordinatis ad sacra munia ministris competat.* Tum decantatum illum Tertulliani locum ex lib. de Exhortat. Castit. c. 7. allegat, pluraque addit nec admodum consulta, nec ad rem facientia. Sic forte scripsisset Puritanus quispiam, obvia quaeque patrum loca temere corradens, ut desperatam caussam fulciat: sed quod is, qui Anglorum episcopalium doctrinam profitetur, ecclesiasticamque hierarchiam sartam tectam esse vult, Irenaeum eiusdem hostibus gratis omnino, et obtorto collo tradat; id mirum, et Anglis ipsis iniquum forsitan videbitur. Irenaeus eo loco probat, veterem legem a Christo abrogatam fuisse, non quod mala esset, et a malo Deo lata, sed quod iam impleta ab illo fuisset. Si vero idem Christus sabbatis curaverit, *nihil extra legem fecisse: non enim prohibuisse legem curari homines sabbatis, quae et circumcidebat eos in hac die, et pro populo iubebat ministeria sacerdotibus perficere*[1]. Ideo vero sacerdotalia ministeria lege licita erant, quia spiritalia opera erant et bona: legem autem a servilibus quidem operibus

1) Ien. lib. IV. c. 8. n. 2.

abstinere iussisse, non autem a spiritalibus et bonis, quae ut sacerdotibus, sic et ceteris omnibus licita erant. Et hinc concludit Irenaeus, Christum aegrotis opem ferentem, *non solvisse, sed adimplevisse legem:* quia *summi sacerdotis operam perficiebat, propitians pro hominibus Deum, emundans leprosos,* et *infirmos curans.* Hanc autem summi sacerdotis operam, non utique servilem, sed spiritalem et bonam, si ceteris hominibus, laicis etiam, perficere fas fuit; a fortiori Christo Domino. Tum occurrens alteri obiectioni, ex eo petitae quod Salvatoris discipuli, ipso probante, spicas vellerent die sabbati; respondet[1], *metere* quidem *et colligere in horreum* legem *vetuisse; non* autem *esurientes accipere sabbatis escam ex his quae adiacebant. Et ideo,* inquit, *Dominus his, qui incusabant discipulos eius, quoniam vellentes spicas manducabant, dixit.* Nec hoc legistis, quod fecit David quum esurisset, quemadmodum introivit in domum Dei, et panes propositionis manducavit, et dedit eis qui cum eo erant, quos non licebat manducare, nisi solis sacerdotibus? [2]) *per legis verba discipulos suos excusans, et significans licere sacerdotibus libere agere. Sacerdos autem scitus fuerat David apud Deum, quamvis Saul persecutionem faceret ei. Omnes enim iusti sacerdotalem habent ordinem. Sacerdotes autem sunt omnes Domini apostoli, qui neque agros, neque domos haereditant hic, sed semper altari et Deo deserviunt.* Quibus probat Irenaeus, Christum verbis suis significasse sacerdotes lege interdum solutos fuisse, libereque agere potuisse: quia, ut postea addit, dominica ministeria perficiebant; ac proinde *ex his qui adiacebant* panibus propositionis, esurientes escam accipere potuisse. Atqui, ait, sacerdos fuerat David, non stirpe, non munere, non apud homines, sed *scitus apud Deum,* qui spiritum legis ab eiusdem littera probe secernens, ea sibi licere, urgente necessitate, iure existimabat, quae lex sacerdotibus permittebat; quia et ipse fuga sibi salutem petens, dominica ministeria perficiebat. *Omnes enim iusti sacerdotalem habent ordinem:* dominica quippe ministeria perficiunt, ac proinde libere agere possunt, et ea, premente saltem necessitate, operari, quae spiritui legis consentanea sunt. Quod si vero sacerdos fuerit scitus apud Deum David, si omnes iusti eadem ratione sacerdotalem habent ordinem; quis negabit *sacerdotes esse omnes Domini apostolos,* qui perinde ac Aaronici *neque agros, neque domos hereditant hic, sed semper altari et Deo serviunt;* et proinde *discipulis* leviticam substantiam habentibus licuisse esurientibus, quod veteribus Levitis et sacerdotibus licebat, videlicet *a seminibus accipere escam: dignus est enim operarius esca sua?* Si *sacerdotes,* addit Irenaeus, *in templo sabbatum profanabant, et rei non erant; qui quum essent in templo, non saecularia, sed dominica perficiebant ministeria, legem adimplentes, non autem praetereuntes legem:* nec discipuli Domini, et ipsi eiusdem conditionis cum sacerdotibus, vellentes spicas die sabbati, violatae legis argui possunt: dominica quippe, non saecularia, perficiebant ministeria.

**101.** Hoc Irenaei argumentum est, quod totum eo principio nititur, quod cuilibet homini die sabbati et in aliis quibusdam occasionibus certa quadam ratione licuerit, quod sacerdotibus ipsis, permittente lege, lice-

1) N. 3. 2) Luc VI. 3. 4.

bat: hos vero si ideo lege non tenerentur, quia dominica ministeria perficiebant, quae bona erant opera, pia, honesta et spiritalia, non saecularia et servilia; nec alios homines eadem lege constrictos fuisse, quum bona opera perficiebant, pia et spiritalia: quia dominica ministeria sunt, nec lege vetita, respectu quorum quilibet homo sacerdos est. Et hinc Christum Dominum sabbatis curantem non violasse legem, quia summi sacerdotis operam perficiebat. Hinc Davidem panibus propositionis urgente fame pastum, contra legem non commisisse: quia sacerdos scitus fuerat apud Deum, cui libere agere licebat. Hinc denique discipulos vellentes spicas die sabbati, legem non perfregisse: quia sacerdotes erant, in hoc Leviticis similiores, quod leviticam duntaxat substantiam haberent. Omnes enim iusti iusta et bona opera perficientes, sacerdotalem habent ordinem; quia ad sacerdotalem ordinem pertinet dominica ministeria libere perficere: at opera in se bona, honesta et licita, dominica ministeria sunt. Quatenus valeat istud Irenaei argumentum, nunc non inquirimus; sed quid s. doctor senserit. Viderit iam cl. Grabius quid haec Puritanorum, quibus patrocinatur, caussam iuvent: viderit et ipse iudicet, qua aequitate insanum illud dogma Irenaeo affingere potuerit, *fideles omnes sacerdotali ordine et potestate praeditos esse, eiusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire posse.* Si enim id ex Irenaei verbis inferri posse putat; eodem certe et tam aequo iure alius quivis intulerit, Christum Dominum fuisse summum veteris legis sacerdotem; Davidem, apostolos, discipulos Domini, omnesque antiqui Testamenti iustos, fuisse veros eiusdem Testamenti sacerdotes, ac proinde, necessitate urgente, potuisse victimas et sacrificia in templo offerre, aliaque obire ministeria, quae solis Aaronicis sacerdotibus licebant: nam de veteri lege hic agitur omnino; de novae autem legis sacerdotio ne κατ' ὄναρ quidem cogitavit Irenaeus. Quod etiam apertissime liquet ex lib. v. c. 34. n. 3. ubi ea respiciens, quae libro IV. citato scripsit, ait: *Ostendimus in superiori libro, quoniam Levitae et sacerdotes sunt discipuli omnes Domini: qui et sabbatum in templo profanabant et sine culpa sunt.* Tam facile possent a Grabii criminationibus vindicari Tertullianus et Ambrosiaster in Comment. ad Ephes. IV. 11. quos in Puritanae caussae defensionem allegat, nisi diutius in rebus eucharisticis immorari taederet. Legi possunt liber singularis eruditissimi Albaspinaei de eucharistiae sacrificio, gallice scriptus, in quo Tertullianum a Puritanorum calumniis egregie tuetur et doctissimi Petavii diatriba de eodem argumento, cum eiusdem lib. III. de Eccles. Hierarch. Ad eas ab Ambrosiastro depellendas sufficiat ipsum locum citatum legere.

## ARTICULUS OCTAVUS.

### DE ANGELORUM NATURA, ORDINIBUS, PECCATO ET POENIS.

102. Pauca de angelorum natura habet Irenaeus. Quaedam duntaxat aliquibus in locis inseruit, ex quibus quid senserit utcunque colligi potest. Scribit lib. III. c. 20. n. 4. *sine carne angelos esse:* quo quidem angelos eximit a carnis crassiorisque corporis mole; non autem ab aethereo ac subtiliori, quod nihil, quominus spiritus appellentur, pro-

bibere posset. Hoc enim posterius corporis genus angelis tribuerunt ex antiquis patribus non pauci. In eandem vero sententiam concessisse Irenaeum ex eo erui posse videtur, quod scribit tum lib. IV. c. 16. n. 2. et c. 36. n. 4. tum lib. V. c. 29. n. 2. *angelos transgressos decidisse in terram in iudicium,* id est, in peccati poenam praecipites e caelo in terram actos, ibique hominibus commixtos, hoc est, mulierum captos specie cum iis stupri consuetudinem habuisse, e quorum satu natum pessimum hominum genus, quos ultricibus diluvii aquis delevit Deus: propterea Enochum ad stupratores illos angelos, et ad homines ab iis in idololatriam, foedamque vitiorum colluviem demersos, tanquam Dei legatum atque prophetam accessisse, divinum iudicium denuntiaturum. Eadem fere sententia fuit Iustini martyris, Athenagorae, Clementis Alexandrini, Tertulliani, Lactantii, aliorumque non paucorum: quibus omnibus, ut in notis ad citata Irenaei loca exposuimus, erroris occasio fuit, tum quod Gen. VI. de *filiorum* Dei congressu cum *filiabus hominum* legitur, tum apocryphus Enochi liber. In eo tamen ab horum opinione discessisse videtur Irenaeus, quod ex istis plerique velint, mulierum speciem ac consuetudinem angelis, iis saltem qui diabolo inferiores sunt, ruinae caussam fuisse: quum e contrario supponere videatur Irenaeus, eos non nisi iam caelo in peccati poenam pulsos mulieres stuprasse. Falsissima quidem haec et Irenaei et aliorum opinio est; ostendit tamen corporeos ab illo constitutos esse angelos: absurdum quippe est naturam corporis expertem, aut corporum illecebris tentari, aut cum corporibus misceri.

103. Dixi non eam fuisse Irenaei sententiam, angelis diabolo inferioribus mulieres ruinae occasionem fuisse. Quamvis enim quidam e veteribus diaboli, rebellium angelorum principis, caussam ab reliquis seiungant, illumque invidia, hos libidine exstimulante excidisse velint; nuspiam tamen ita distinxisse reperitur Irenaeus: immo diabolum sic apostasiae principem vocat, ut rebelles [1]) *angelos apostatas factos esse cum eo;* [2]) *diabolum sibi et reliquis factum esse abscessionis caussam;* denique [3]) *unum esse ex angelis his, qui super spiritum aëris praepositi,* a Deo defecerunt, diserte asserit. Quibus significare videtur, unum omnium peccatum fuisse. Porro primum diaboli peccatum invidiam, qua flagrabat in humanum genus, fuisse docet. [4]) *Ex tunc,* inquit, *apostata factus est angelus et inimicus, ex quo zelavit plasma Dei.* Et alibi: [5]) *Diabolus, quum sit unus ex angelis his, qui super spiritum aëris praepositi sunt.... invidens homini, apostata a divina factus est lege: invidia enim aliena est a Deo.* Quae vero fuerit istius invidiae caussa, non explicat auctor noster: si quid tamen coniecturis indulgere liceat, crediderim vel eum cum [6]) Gregorio Nysseno et [7]) Cypriano sensisse, diabolum *super spiritum aëris* et terrenarum rerum administrationi *praepositum,* aegre tulisse quod homo, tam prae se contemtum opificium, suoque praesertim imperio subiectum, ad imaginem Dei factus et expressus esset: vel cum [8]) Anastasio Sinaita existimasse, diabolum ferre

---

1) Iren. lib. III. c. 23. n. 3. 2) Lib. IV. c. 41. n. 2. 3) Lib. V. c. 24. n. 4. 4) Lib. IV. c. 40. n. 3. 5) Lib. V. c. 24. n. 4. 6) Greg. Ny. Orat. Catech. c. 6. 7) Cyprian. lib. de Zel. et lib. 8) Anast. Sin. in Ὁδηγῷ c. 4.

non potuisse quod homini collatus esset a Deo terrenarum omnium rerum dominatus, quem ipse ambiebat.

104. Quamvis autem Irenaeus angelos, quod et idem de animabus humanis dicendum, ut postea explicabitur, corpore praeditos constituerit; utramque tamen substantiam natura sua immortalem esse perspicue docuit. Lib. II. c. 33. assertam a Gnosticis metempsychosin refellens, scribit n. 5. *adimpleto numero, quem Deus apud se antedefiniit, omnes, quicunque sunt scripti in vitam, resurrecturos, sua corpora et suas animas habentes, et suos spiritus, in quibus placuerunt Deo. Qui autem poena sunt digni, abituros in eam et ipsos suas habentes animas et sua corpora, in quibus abstiterunt a Dei bonitate.* Et cap. seq. allata divitis epulonis et Lazari parabola, concludit: *per haec manifestissime declaratum esse et perseverare animas et non de corpore in corpus transire.* Sed clarius lib. V. c. 4. eosdem Gnosticos confutans, qui corporum resurrectionem negabant, sic argumentatur n. 1. *Quum dicant ea quae omnibus sunt manifesta, quoniam perseverant immortalia, ut puta spiritus et anima et quae sunt talia, quoniam vivificantur a Patre, aliud autem, quod non alias vivificatur, nisi illi Deus praestet, vita derelinqui; aut impotentem et infirmum ostendit Patrem ipsorum, aut invidum et lividum. Demiurgo enim et hic vivificante mortalia corpora nostra et resurrectionem eis per prophetas promittente, quemadmodum ostendimus; quis potentior et fortior et vere bonus ostenditur? Utrum Demiurgus, qui totum vivificat hominem, an falso cognominatus ipsorum Pater? Qui ea quidem quae sunt natura immortalia, quibus a sua natura adest vivere, fingit se vivificare, quibus autem opus est ab eo adiutorium, ut vivant, non vivificans illa benigne, sed relinquens illa negligenter in mortem.* Hic Irenaeus diserte affirmat, *omnibus esse manifestum, spiritum et animam et quae sunt talia*, id est, spiritales omnes substantias, quales sunt angeli et animae humanae, *perseverare immortales, esse natura sua immortales, iisque a natura sua adesse vivere,* indeque Gnosticorum patrem aut impotentiae, aut invidentiae arguit: quod ea, quae natura sua sunt immortalia, vivificare se fingat; quibus autem adiutorio opus est ut vivant, vitam neget. Et cap. VII. n. 1. eandem corporum resurrectionem his apostoli verbis Rom. VIII. 11. adstruens: *Si autem spiritus eius, qui suscitavit Iesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra:* ostendit, mortalia illa corpora esse *plasma, id est, carnem*; non certe animas, quae quod flatus vitae sint insufflatus a Deo in faciem hominis, *incorporales sunt, quantum ad comparationem corporum, nec* proinde *mortales possunt dici.* Et propter hoc, inquit, *David ait:* Et anima *mea illi vivet; tanquam immortali substantia eius exsistente.* Denique c. 13. n. 3. scribit carnem, *quum sit mortalis et corruptibilis, immortalem fieri et incorruptibilem; non secundum propriam substantiam, sed secundum Domini operationem: animam* vero *mortalem non esse*, nempe secundum propriam substantiam et in hoc differre a carne, Omnia haec Irenaei aevo et Irenaeo ipsi et omnibus aliis manifesta erant: at Dodwello [1]) obscura visa sunt. Eo enim ipso

1) Dodwell. An Epistolary discourse, etc. in 8. 1706. Id. A preliminary defence of

loco, quem modo adduximus ex lib. v. c. 4. n. 1. abutitur, ut recens illud ac impium commentum confirmet; animas scilicet humanas spirituales non esse, nec proinde natura sua aliter immortales, nisi quatenus a corporibus separatae aliquamdiu superstites manent, quamdiu nimirum Deus superstites manere voluerit: easque solas perpetua immortalitate donari, Dei gratia et beneficio, quae Spiritum sanctum in baptismo acceperint; ceteras omnes, quae evangelicae legis sacramento caruerint, aliquando dissolvendas et in nihilum abituras. Quod tamen ex Irenaeo extundere non potest, nisi verba eius et adulterina versione et contorta explicatione foede corrumpendo. Irenaeus latine loquens perspicuis verbis asserit, *ea omnibus esse manifesta, quoniam perseverant immortalia, ut puta spiritus et anima et quae sunt talia, quoniam vivificantur a Patre: ea,* spiritum videlicet, animam et similia, *esse natura immortalia, iis a sua natura adesse vivere etc.* Irenaeus vero anglice a Dodwello redditus simpliciter scribit, [1]*ea vivificari a Patre, quae fatentur omnes perseverare in sua exsistentia post mortem, qualia sunt spiritus, anima et similia: ea,* nempe spiritum, animam et similia, *natura sua superesse suae a corporibus dissolutioni et a natura sua comparata esse, ut separatim vivant;* non utique semper et in perpetuum, ut explicat Dodwellus, sed quamdiu Creatori secundum consuetas et ordinarias providentiae suae leges agenti placuerit. Quasi animam esse natura sua immortalem, ei a natura sua adesse vivere, nihil aliud significet, quam eam post corporis mortem aliquamdiu superstitem manere et separatim ab eo vivere posse. Et tamen fidi interpretis officio functum se esse gloriatur Dodwellus [2], depravatique Irenaei inique postulatum se conqueritur; qua de re lectores appellat iudices. Exspectabimus quale futurum sit anglicanae, ut vocant, ecclesiae, cuius res agitur, de abnormi illa theologia iudicium. Eam qui solidis rationibus impugnaret, vereor ne statim illi Terentianum illud impingeretur: *Nihilo plus agas, quam si des operam, ut cum ratione insanias.* Unum observasse sufficiat, scilicet duplex immortalitatis genus, quod Dodwellus nusquam distinxit, sed potius ita confudit, ut alterum pro altero habuerit, fontem errorum omnium illius esse. Immortalitas quippe animarum, alia naturalis, alia supernaturalis. Prior substantiis natura sua simplicibus et ab omni materia segregatis propria est: qua nullius omnino creatae rei vi et efficientia dissolvi et exstingui possunt. Posterior animabus beatis peculiaris est; qua Deo et cum Deo aeternum viventes felicitate nunquam desitura fruuntur in caelis. Utramque quidem Dei gratiam esse dici potest, sed diversa prorsus ratione: posteriorem, Dei ut auctoris gratiae ac bonorum supernaturalium, promissisque suis, quia summe verax est, inviolate stantis: priorem, Dei ut auctoris naturae, qui ut res creatas libere condidit, sic sapientissimis legibus a se constitutis immutabiliter

---

the Epistolary discourse etc. 1707. Id. The Scripture's account of the eternal rewards or punishments, etc. in 8. 1708.

1) For when they say, that those things are quickened by the Father, which all agree to continue in their existence after death, such as the spirit, and the soul, and the like things etc. who (the Maker of the World) pretends to enliven those things, which by their own nature survive their dissolution from their bodies, and are capable, by their own nature, of living separately, etc. *The Scripture's account.* p. 186. 2) Ibid. p. 184. et seqq.

affixus, libere tamen, conservat, eo modo quo conservari postulat ea, quam singulis indidit, natura. Posterior nulli magis debita est, quam ipsa gratia supernaturalis per quam acquiritur: prior etsi absolute loquendo non magis debita sit, quam ipsa creatio; hac tamen semel supposita, sic animabus vi legum a Deo constitutarum debita est, ut iisdem legibus immortalitate donentur, quibus conduntur: adeo ut ea frustrari nunquam possint, nisi Deus legibus suis naturalibus deesse, et imperitus artifex, sibique parum constans esse supponatur. Eo sensu ratio animabus indita et naturalis est et Dei gratia: gratia quidem, quia Deus animas facultate cognoscendi praeditas sponte ac libere, nullaque necessitate adactus creare voluit: naturalis vero, quia ea est animarum natura, ut nulla esse possit, quae ratione praedita non sit. Sic facile explicantur varia sanctorum patrum testimonia, quorum alia animas gratia, alia natura immortales esse statuunt. Ut enim omittam, plura non de alia, quam de beata immortalitate intelligi posse; utrumque verum est, sensu mox explicato: perinde atque verum est animas natura simul et gratia facultate cognoscendi praeditas esse. Quemadmodum autem ex eo quod Deus ut auctor naturae cognoscendi facultatem libere et beneficii loco animabus indiderit, inferri non potest, eam animabus humanis naturalem non esse; quia animam aliquam esse repugnat, quae cogitare non possit: sic pariter licet Deus ut auctor naturae animas nostras immortalitate libere donet, ex eo concludi non potest, eam non esse animarum naturam ut immortales sint: quia prorsus repugnat animam aliquam facultate cognoscendi praeditam esse, quae spiritalis non sit, simplex atque immortalis.

105. Quod igitur Irenaeus lib. II. c. 34. n. 2. 3. et 4. statuit, animas et spiritus *perseverare et extendi in longitudinem saeculorum secundum voluntatem factoris Dei, perseverare quoadusque ea Deus et esse et perseverare voluerit,* iisque vitam dari, *non ex natura, sed secundum Dei gratiam,* supra dictis non repugnat. Etenim occupans obiectionem, quae sibi a Gnosticis proponi potuisset, *non posse animas eas, quae paullo ante esse coeperint, in multum temporis perseverare, sed oportere eas aut innascibiles esse, ut sint immortales; vel si generationis initium acceperint, cum ipso corpore mori;* respondet id discriminis inter Dei et animarum ac spirituum immortalitatem interesse, quod Deus solus immortalitatem habeat a se ipso, nec eam cuiquam alteri debeat, qui hanc ei, si velit, auferre possit; solus immortalitatem habeat immutabilem, nullique vicissitudini obnoxiam: cetera vero quaecunque creata sunt, si immortalia sint, immortalitatem Dei beneficio sortita esse, eaque, licet perseverent in aeternum, non tamen ita perseverare, nisi quia Deus perseverare vult: uno verbo rerum creatarum immortalitatem precariam esse, a Deo acceptam, et uni Dei voluntati acceptam referendam, in nihilum rediturarum, unde initio ortum acceperunt, nisi Dei ope eo, quo supra explicuimus, modo conservarentur: quamquam eaedem ipsae natura immortales incorruptaeque sint, si legum ab auctore naturae constitutarum ratio habeatur et cum efficiente re comparentur, quae nulla est, a qua possint exstingui. *Discant,* ait, *quoniam sine initio et sine fine, vere et semper idem et eodem modo se habens, solus est Deus, qui est omnium Dominus. Quae autem sunt ab illo omnia, quaecunque facta sunt et fiunt, initium quidem suum*

*accipiunt generationis et per hoc inferiora sunt ab eo, qui ea fecit, quoniam non sunt ingenita; perseverant autem et extenduntur in longitudinem saeculorum, secundum voluntatem factoris Dei: ita ut sic initio fierent et postea, ut sint, eis donat. Deo itaque vitam et perpetuam perseverantiam donante, capit et animas* (idem de spiritibus paullo ante dixit) *primum non exsistentes dehinc perseverare, quum eas Deus et esse et subsistere voluerit. Principari enim debet in omnibus et dominari voluntas Dei; reliqua autem omnia huic cedere et subdita esse et in servitium dedita.* Eadem omnino repetit lib. IV. c. 38. n. 3.

**106.** Nec negotium cuiquam facessere debet, quod lib. II. cit. cap. 34. n. 3. innuere videtur, a Patre omnium donari *in saeculum saeculi perseverantiam his qui salvi fiunt,* quasi in nihilum abituri essent spiritus et animae peccatorum. *Non enim ex nobis,* ait, *neque ex nostra natura vita est; sed secundum gratiam Dei datur. Et ideo qui servaverit datum vitae et gratias egerit ei, qui praestitit, accipiet et in saeculum saeculi longitudinem dierum. Qui autem abiecerit eam et ingratus exstiterit factori, ob hoc quod factus est et non cognoverit eum qui praestat, ipse se privat in saeculum saeculi perseverantia.* His enim significat Irenaeus, ut ex toto contextu sermonis liquet, impios, *qui in modica temporali vita ingrati exstiterunt Deo, qui eam praestitit, iuste non recepturos ab eo in saeculum saeculi longitudinem dierum, quae secundum gratiam Dei datur,* quaeque sola vera immortalitas est; sed aeternam sibi mortem, sempiternam videlicet a Deo, beataque vita separationem accersituros. Ubi enim disseruit Irenaeus de naturali angelorum et animarum immortalitate, ad alteram immortalitatis speciem, quae per supernaturalem Dei gratiam acquiritur, iisque duntaxat a Patre omnium donatur, qui salvi fiunt, transit, ad priorem iterum num. sequenti mox rediturus. Id autem esse utrique commune merito statuit, quod utraque Dei voluntati accepta referenda sit; prior quidem, Dei ut auctoris naturae, posterior Dei ut auctoris gratiae: cum hoc tamen discrimine, quod prior immortalitas, si sempiternae felicitatis sit exsors, mors potius quam vita sit censenda. Nam, ut optime ait lib. IV. c. 20. n. 5. *Quoniam vivere sine vita impossibile est: subsistentia autem vitae de Dei participatione evenit: participatio autem Dei est videre Deum et frui benignitate eius. Homines igitur videbunt Deum, et vivent, per visionem immortales facti.* Nec tamen sentire propterea potuit, penitus interituros seu angelos, seu homines malos, qui lib. II. cap. 33. n. 5. tam diserte scripsit, *adimpleto numero, quem Deus apud se ante definiit, omnes, quicunque sunt scripti in vitam, resurrecturos, sua corpora et suas habentes animas, et suos spiritus, in quibus placuerunt Deo. Qui autem,* addit, *poena sunt digni, abibunt in eam, et ipsi suas habentes animas et sua corpora in quibus abstiterunt a Dei bonitate.* Non igitur in nihilum abituri sunt angeli mali et animi impiorum, qui in die iudicii cedent in poenam sempiternam. Sempiterna quippe esse damnatorum supplicia tam clare, quam frequenter pronuntiat. *Quoniam,* ait eodem lib. c. 28. n. 7. *transgressoribus ignis aeternus praeparatus est, et Dominus manifeste dixit et reliquae demonstrant Scripturae.* Et lib. III. c. 23. *Dominus in evangelio his, qui a sinistris inveniuntur, ait:* Abite maledicti in ignem aeternum, quem praeparavit Pater meus

diabolo et angelis eius; *significans quoniam non homini principaliter praeparatus est aeternus ignis, sed ei, qui seduxit et offendere fecit hominem et, inquam, qui princeps apostasiae est, et his angelis qui apostatae facti sunt cum eo: quem quidem iuste percipient etiam hi, qui similiter ut illi sine poenitentia et sine regressu in malitiae perseverant operibus.* Sed nihil clarius iis quae habet lib. IV. c. 28. n. 2. ubi probans maiorem novi Testamenti gratiam, maiorem etiam a nobis perfectionem exigere: *Poena,* inquit, *eorum qui non credunt Verbo Dei et contemnunt eius adventum et convertuntur retrorsum, adampliata est: non solum temporalis, sed et aeterna facta. Quibuscunque enim dixerit Dominus:* Discedite a me, maledicti, in ignem aeternum; *isti erunt semper damnati: et quibuscunque dixerit:* Venite benedicti Patris mei, percipite hereditatem regni, quod praeparatum est vobis in sempiternum; *hi semper percipiunt regnum et proficient.* Hic damnatorum poenam opponit Irenaeus beatorum felicitati; et quemadmodum haec sempiterna est, sic et alteram sempiternam esse statuit. Ubi qui has voces, *aeternus ignis, aeterna poena, semper damnati,* detorserit ad longissima duntaxat supplicia, sed damnatorum interitu tandem aliquando desitura; advertat, nec Irenaeum, ceterosque Patres, immo nec ipsam Scripturam aliis vocibus designare sempiternam beatorum felicitatem; quas proinde impii, arrepta hinc occasione, similiter detorquere possent ad longam duntaxat felicitatem, aliquando tamen finiendam. Sed uti posteriorem hanc sententiam nullus, si sanus sit, Irenaeo adscripserit; sic nec posteriorem (*sic! f. priorem*) unquam tribuerit, nisi is qui aut Irenaeum nunquam legerit, aut apertissima quaeque patrum dicta, invitis licet ac reluctantibus auctoribus, obscurare gestit, ut iis invidiam faciat. Lege sis quae eo de argumento scripsit eruditissimus D. Matthaeus Petitdidier, T. II. Annotationum in bibliothecam auctorum ecclesiasticorum, pag. 403. et seqq. edit. Paris. 1692.

107. Quod autem Irenaeus loco proxime citato dixit, *beatos semper percipere regnum Dei et proficere,* in memoriam revocat, quod lib. II. c. 28. n. 3. scribit, obscura quaedam exstare in Scripturis, quae Deo commendanda sint, *non solum in hoc saeculo, sed et in futuro: ut semper quidem Deus doceat, homo autem semper discat quae sunt a Deo. Sicut et apostolus dixit, reliquis partibus destructis, haec tunc perseverare, quae sunt fides, spes et caritas.* Quam sententiam reprehendit Scultetus, cui consentit et Gallasius, quasi inde sequatur, *in vita aeterna nos aliquid edocendos: in qua sola vigebit caritas, non fides, non spes, non in doctrina quotidiana accessio.* Sed iniqua est censura. Quod enim s. doctor beatorum scientiam novis augeri posse velit incrementis, a communi theologorum doctrina, cui etiam suffragatur ratio, non recedit; quibus ut constat sanctos, aeternae felicitatis compotes, divinam essentiam et ea omnia, quae cum ea necessario coniuncta sunt, clare contueri: sic pariter certum est, non perfecto aliquo notitiae genere videre, quo quidquid in Deo, eiusque vi ac potentia continetur, eave omnia, quae ex sola et libera Dei voluntate pendent, omnino percipiant. Quum igitur cum infinita omnipotentiae illius amplitudine intelligentiam ac scientiam non adaequent suam; quid vetat ex iis quae Deus extra se libere aut facit, aut facere potest, novam subinde beato-

rum scientiae accessionem, quum Deus aperire voluerit, fieri posse? Sic Daniel. x. futuri perinde, ac divinae voluntatis incerti altercantur invicem angeli; quibus etiam extremi iudicii diem ignotum esse Christus affirmat; quem proinde quum aliquando Deo revelante noverint, scientia eorum novum capiet incrementum. Quod autem addit Irenaeus, fidem et spem in altera vita mansuras, non moror: palam enim est cordato cuique, fidem et spem hic accipi, non quatenus altera obscuritatem, altera absentiam obiecti habet adiunctam; sed quatenus duntaxat altera firmus est rebus cognitis assensus, altera certa in Deum fiducia. Sed haec obiter dicta sint, ad depellendas malevolorum hominum criminationes.

108. Ad malorum angelorum poenas ut redeam, sentit Irenaeus eos sic ad aeternum ignem damnatos iusta Dei sententia fuisse, ut eo tamen ante extremum iudicii diem excruciandi non sint. Eapropter lib. I. cap. 10. n. 3. Deum commendat, quod magnanimus exstiterit in transgressorum angelorum apostasia. Quod tamen sic explicat Feuardentius, quasi ex s. antistitis mente malis angelis post peccatum concessa fuerit ad resipiscendum, si voluissent, aliquanta temporis mora. Hanc quidem sententiam veterum aliquot fuisse scribit Nemesius philosophus christianus, lib. I. de Hominis opific. c. 1. In eandem abire videntur Damascenus lib. II. c. 4. et Rupertus Tuitiensis lib. I. de Victoria Verbi Dei, cap. 21. et lib. III, de Glorific. Trinit. cap. 9. et 10. Nec alia Cassiani fuit opinio, qui Collat. VIII. c. 10. duplex in daemonibus peccatum exstitisse vult, superbiam scilicet et invidiam, ac non nisi post secundum esse deiectos. Sed tam improbabilem sensum, quem ceteri patres reiiciunt, nec admittit ratio, solus in Irenaei mox allegatis verbis animadvertit Feuardentius: nullus alius, nisi vim iisdem inferat, perspiciet. Longe certius, Irenaeum existimasse, in hoc eluxisse Dei patientiam, quod daemonas ante novissimum iudicii diem vindice illo igne cremari noluerit. Quin enim haec sit auctoris nostri sententia, negari non potest. Eam siquidem conceptis verbis in Iustino probat lib. V. cap. 26. n. 2. immo cum eodem asserit Satanam, ante Christi adventum, de sempiterna damnatione sua non adeo certum fuisse, quin adhuc spes aliqua obtinendae per illum salutis affulgeret, atque idcirco nondum immanitati suae et in Deum proterviae frena laxasse, *Bene,* inquit, *Iustinus dixit, quoniam ante Domini adventum nunquam ausus est Satanas blasphemare Deum, quippe nondum sciens damnationem suam: quoniam et in parabolis et allegoriis a prophetis de eo sic dictum est. Post autem adventum Domini, ex sermonibus Christi et apostolorum eius discens manifeste, quoniam ignis aeternus ei praeparatus est, ex sua voluntate abscedenti a Deo, et omnibus qui sine poenitentia perseverant in apostasia; per huiusmodi homines* (Gnosticos) *blasphemat eum Deum, qui iudicium importat, quasi iam condemnatus, et peccatum suae apostasiae conditori suo imputat, et non suae voluntati et sententiae* etc. Citata quidem ab Irenaeo Iustini verba, in iis quae supersunt huius operibus, non exstant: at daemonas ignis poenas nondum experiri tradit in utraque Apologia. Nec ea sententia Irenaei duntaxat et Iustini propria fuit, sed inter ss. patres, quorum testimonia refert Petavius lib. III. de angelis cap. 4. maxime communis exstitit. Nimirum his verbis, a Christo iudice in novissimo die proferendis, innixi: *Discedite a me, maledicti, in*

*ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius;* sentiunt aeterna quidem iam parata esse daemonibus incendia, iis tamen illos nondum excruciari, sed in exspectatione adhuc esse, dum iudicii dies adveniat.

109. Haec autem *veterum opinio,* ait doctissimus Petavius eodem libro et capite, §. 19. 20. et 21. *etsi hoc tempore recepta non est; quia daemones damnationis suae poenas omnes expendere, quae quidem essentiales vocantur, theologi fere sentiunt; non est tamen erroris, nedum haeresis accusandus, qui asserat diabolum et eius angelos nondum extremo ac summo supplicio cruciari, sive ignis efficientiam experiri, in qua damnationis illorum, quod ad sensum et perpessionem attinet, summa consistit.* Hinc s. Thomas I. p. q. 64. art. 4. ad 4. quum eam commemorasset opinionem, non probat quidem, sed ei nullam imponit erroris notam. Probat vero Caietanus et amplectitur, in Commentariis ad cap. 2. secundae epistolae s. Petri. *Quam Caietani sententiam,* addit Petavius, *catholicae fidei contrariam non esse, certum est. Nam neque Scriptura, neque concilium ullum hactenus docuit, daemones extrema illa supplicia perpeti, quae parata iis esse iudex ipse dicit.* Viderit ergo cl. Grabius, an vel eruditum, vel sinceri candoris hominem deceret, in suis ad lib. I. Irenaei cap. 10. al. 4. annotationibus, romanam ecclesiam reprehendere, quod, inquit, *ut in aliis, ita et in hoc, a ss. patrum, ipsorumque sui fundatorum, Petri et Pauli sententia discesserit.* Crederet quivis haec legens, mox expositae veterum sententiae aperte suffragatos esse Petrum et Paulum, eamque a romana ecclesia aperte damnatam fuisse, vel solemnibus conciliorum eius decretis comprobatam hodiernam plerorumque theologorum sententiam: quod quam abhorreat a vero, evidenter demonstrant quae modo diximus; vidit et ipse Grabius, qui parum sibi constans, ad cap. 26. lib. V. annotationem Feuardentii asserentis, eam veterum sententiam a nullo concilio hactenus proscriptam fuisse, refert et silentio suo probat.

110. Eiusdem iniqui animi aliud in eo ipso, quod nunc pertractamus, argumento de angelis, specimen edit Grabius. Scribit Irenaeus lib. II. c. 32. n. 5. ecclesiam *nec invocationibus angelicis facere aliquid, nec incantationibus, nec reliqua prava curiositate; sed munde et pure et manifeste orationes dirigentem ad Dominum, qui omnia fecit, et nomen Domini nostri Iesu Christi invocantem, virtutes ad utilitates hominum, sed non ad seductionem perficere.* Quisquis totum hoc caput ac praecedens attente legerit, advertet hic ecclesiae miracula haereticorum praestigiis opponi: aliaque puris et mundis orationibus et invocationi nominis Domini nostri Iesu Christi tribui; alia vero daemonum invocationibus, incantationibus et magicis artibus. Hoc ipsum est quod cap. praecedenti fusius exposuerat, a Simonianis et Carpocratianis, *et si qui alii virtutes operari dicuntur, non in virtute Dei, neque in veritate, sed in perniciem et errorem, per magicas elusiones et universa fraude apud eos errorem et seductionem et magicam phantasiam in speculatu hominum impie fieri: eos fraude universa et adinspiratione apostatica et operatione daemoniaca et phantasmate idololatriae per omnia repletos esse:* quae omnia satis superque confirmantur ex iis quae tum ipse scripsit libro primo de Marcosiis, Simonianis, Carpocratianis, aliis-

que eiusmodi pestibus, tum Epiphanius, aliique de iisdem edisseruerunt: *in ecclesia autem miserationem et misericordiam et firmitatem et veritatem ad opitulationem hominum perfici etc.* Ecce tamen, Grabius his voculis, *invocationibus angelicis*, in transversum actus, observat, *bonos angelos ab ecclesia ad virtutem miraculorum edendam in auxilium vocatos nuspiam legi: immo,* inquit, *id non factum esse ex hoc ipso Irenaei loco haud inepte colligitur.* Immo inepte colligitur; et inepte scribitur in Indice generali, hunc ipsum Irenaei locum indigitando, *angelorum invocationes in ecclesia inusitatas fuisse.* Malignos spiritus hic intelligi certo certius est, eos nimirum quos mundi huius regimini praepositos arbitrabantur Gnostici, quos, ne nocerent, impense colebant et quos ad suas praestigias exercendas in opem frequenter evocabant. Quod igitur, Irenaeo teste, eiusmodi spirituum invocationibus nihil faciat ecclesia, hinc intulerit Grabius bonorum angelorum invocationes in ecclesia inusitatas fuisse? Praeclarum argumentandi genus: magicis artibus non studet ecclesia, daemones ad exercendas praestigias non evocat. Ergo bonos angelos non invocat. At ii sunt Protestantes plerique, ut arma eis ministrent obvia quaeque ss. patrum dicta. Angelicis invocationibus ecclesiam nihil facere scribit Irenaeus; satis est: bonos an malos angelos intelligat, nihil interest: illico, velut opportunam occasionem nactus, monebit editor, angelorum invocationes in veteri ecclesia inusitatas fuisse.

## ARTICULUS NONUS.

### DE HOMINIS PERFECTIONE AC LIBERO ARBITRIO, EIUSQUE AD IMAGINEM ET SIMILITUDINEM DEI CREATIONE. DE PECCATO ORIGINALI ET GRATIAE DIVINAE NECESSITATE.

**111.** Inter varios, quibus Irenaei doctrinam infuscari putant, naevos Centuriatores Magdeburgenses [1]), et Scultetus, hunc notant, quod non sine errore dixerit, hominem non esse conditum a Deo perfectum et artificem Deum in veteri plasmate quidpiam praetermisisse, quod postea Verbum impleverit. Sed insontem vexat malevolorum hominum censura, quibus, ut et Gallasio, displicuit, ut aperte profitentur, quod Irenaeus hominem liberi arbitrii facultate praeditum esse tam diserte pronuntiet et tam invicte probet, ut nullus effugiis locus sit. Haec enim calumniae caussa; quod explicandum.

**112.** Gnosticorum hoc erat effatum, ut alibi diximus, homines quosdam natura bonos, quosdam natura malos a Deo conditos fuisse: quo flagitioso principio ab imo ruebat omnis prorsus eligendi potestas, fatalique necessitate sic constringebatur humana voluntas, ut uno duntaxat, sive bono, sive malo, circumscripta ac definita, oppositum velle non posset. Exitiosam doctrinam identidem toto opere refellit Irenaeus. Sed eam demum libri quarti c. 37. et 39. ab ipsis radicibus convellere aggreditur, ubi principio probandum sibi suscipit, quod *liberum hominem Deus fecit ab initio, habentem suam potestatem, sicut et suam animam, ad utendum sententia Dei voluntarie et non coactum a Deo. Vis enim,* inquit, *a Deo non fit, sed bona sententia adest illi semper.* Neque pu-

1) Magdeburg. Cent. II. c. 4.

tes hic tantum elidi vim externam, quae extrinsecus adhibetur: omnem prorsus a voluntate necessitatem procul excludit, qua ita ad unum determinaretur, ut alterius volendi potestas adimeretur; ac proinde necessitatem etiam quae simplex dicitur. Eam enim in homine libertatem esse merito contendit Irenaeus, quae potestatem electionis includat, ita ut quum in unum sponte propendet voluntas, possit, si velit, eo repudiato, in oppositum ferri. *Posuit*, inquit, *Deus in homine potestatem electionis, quemadmodum et in angelis: (etenim angeli rationabiles) uti hi quidem qui obedissent, iuste bonum sint possidentes, datum quidem a Deo, servatum vero ab ipsis. Qui autem non obedierunt, iuste non invenientur cum bono et meritam poenam percipient: quoniam Deus quidem dedit benigne bonum, ipsi vero non custodierunt diligenter illud, neque pretiosum arbitrati sunt, sed supereminentiam bonitatis contemserunt. Abiicientes igitur bonum et quasi respuentes, merito omnes iustum iudicium incident Dei, etc.* Tum postea clarius adhuc explicans potestatem illam electionis, quam homini tribuit, et in indifferentia ad utrumlibet sitam esse demonstrans, addit: *Dedit ergo Deus bonum, quemadmodum et apostolus testificatur; et qui operantur quidem illud, gloriam et honorem percipient, quoniam operati sunt bonum, quum possint non operari illud; hi autem qui illud non operantur, iudicium iustum excipient Dei, quoniam non sunt operati bonum, quum possint operari illud.* Hanc vero voluntatis indifferentiam, etiamnum in homine perseverantem, subinde probat omnibus argumentis, quibus uti solent, ad haereticos refellendos, catholici doctores, puta quod si ineluctabili necessitate ferrentur homines in bonum aut malum, nec laudi nec vitio tribui posset, quod alii boni, alii mali essent: quod frustra mandata, consilia, monita hominibus daret Deus: quod nulla essent bonorum operum merita, eo quod nullum amplius certamen et corona certaminis superesset: quod incassum bonum a malo discernendi facultatem accepisset a Deo homo, nisi facta utriusque comparatione alterum alteri sua voluntate et electione praeferre posset; et alia eiusmodi, quae malim apud auctorem nostrum legi.

113. Sed interim vulgatae huic impiorum querelae satisfacit; quid angelos aut homines condiderit omnipotens Deus tales, qui statim ab eo deficerent; quum satius longe fuisset, ut peccare nullo modo possent? *Sed oportebat eum neque angelos tales fecisse, ut possent transgredi, neque homines, qui statim ingrati exsisterent in eum.* Respondet Irenaeus, quod si homines, belluarum more, *inflexibiles et sine iudicio, cum necessitate et vi traherentur ad bonum, sic nec suave esset eis quod est bonum, neque pretiosa communicatio Dei, neque magnopere appetendum bonum, quod sine suo proprio motu et cura et studio provenisset, sed ultro et otiose insitum: ita ut essent nullius momenti boni, eo quod natura magis, quam voluntate tales exsisterent, et ultroneum haberent bonum, sed non secundum electionem; et propter hoc nec hoc ipsum intelligentes, quoniam pulchrum sit quod bonum, neque fruentes eo* [1]). Satius ergo fuisse, Deique providentiam magis decuisse, ut tales crearentur homines, qui bonum libera electione prosequerentur

---

1) Lib. IV. cap. 37. n. 6.

et ad illud cum labore et exercitatione contenderent, ne *esset videlicet nostrum insensatum bonum, quod esset inexercitatum, ut et pretiosam arbitremur coronam, quae per agonem nobis acquiritur, sed non ultro coalitam: et quanto per agonem nobis advenit, tanto sit pretiosior; quanto autem pretiosior, tanto eam semper diligamus.* Inde quidem evenire, ut nobis ipsis nostraeque electioni permissi interdum labamur et a Deo deficiamus: at malum illud ex eo compensari, quod propriis lapsibus erudiamur, factaque *comparatione lucis et tenebrarum, vitae et mortis, per omnia erudiamur: ut in omnibus in futurum simus cauti et perseveremus in omni Dei dilectione, rationabiliter edocti diligere Deum: Deo quidem magnanimitatem praestante in apostasia hominis; homine autem erudito per eam, etc.*

**114.** Ex ea autem responsione oritur altera quaestio, quam statim sibi proponit Irenaeus, quaeque Centuriatorum et Sculteti criminationi ansam dedit: *Si,* ait,[1]) *hoc dicat aliquis: Quid enim? Non poterat ab initio Deus perfectum fecisse hominem?* Quisquis ad ea quae praecesserunt, quaeque modo compendio retulimus, attenderit, e vestigio deprehendet, non de ea perfectione sermonem hic esse, quae naturalis sit, et in ordine naturae haereat; sed de ea duntaxat quae superioris ordinis et a Deo, quatenus auctor gratiae est, exspectanda sit. Uno verbo totius orationis contextus demonstrat, eo spectare quaestionem: Ecquid ab initio Deus talem condiderit hominem, qui coronam sibi tanto cum labore et ancipiti ac operoso agone comparatam adipisceretur; et non potius qui *ad videndum et capiendum Deum* statim *maturus*, huic eo perfectius adhaereret, quo iustitiae immutabiliter affixus, ab omni versatilis indifferentiae perverso usu, peccandique periculo tutus esset? Id etiam ex subiecta responsione manifeste colligitur. Regerit enim Irenaeus, *Deo quidem, quum semper sit idem et innatus, quantum ad ipsum est, omnia possibilia* esse. *Quae autem facta sunt ab eo, secundum quod postea facturae initium habuerunt, secundum hoc et minora esse oportuisse eo, qui se fecerit; nec enim poterant infecta esse, quae nuper facta sunt. Propter quod autem non sunt infecta, propter hoc et deficiunt a perfecto.* Unde concludit, Deum ipsum quidem *potentem fuisse homini praestare perfectionem ab initio, hominem autem,* habita ratione sapientissimarum a divina providentia statutarum legum, *impotentem fuisse percipere illam: infans enim fuit.* Debuit igitur homo certis quibusdam gradibus, certa quadam *ordinatione et convenientia* pervenire ad visionem Dei, qua fiat immortalis et ea ratione perfectus ac Deo proximus. *Oportuerat hominem primo fieri et factum augeri et auctum corroborari et corroboratum multiplicari et multiplicatum convalescere, convalescentem vero glorificari et glorificatum videre suum Dominum. Deus enim est, qui habet videri: visio autem Dei efficax est incorruptelae: incorruptela vero proximum facit esse Deo.*[2]) Quae omnia persuadent, quod dixi, de ea tantum perfectione hic agi, quam consequitur homo in altera vita, Deum *intuitive* videndo; quamque legitimo versatilis ad utrumlibet indifferentiae usu eum sibi mereri decebat: adeo ut ea non esset naturae suae praerogativa, sed laboris et

1) C. 38. n. 1. 2) N. 3.

exercitationis praemium ac virtutis merces. Quod etiam magis ac magis confirmatur ex iis quae addit cap. sequenti, ubi n. 2. ait: *Quemadmodum igitur erit Deus, qui nondum factus est homo? quomodo autem perfectus, nuper effectus; qui in natura mortali non obedivit factori?* Tum addit hunc a Deo constitutum ordinem esse, ut prius *praebeamus ei cor nostrum molle et tractabile, ac tradamus ei quod est nostrum, id est, fidem in eum et subiectionem*; tum vero *ascensuros nos ad perfectum et fore perfectum opus Dei. Si autem*, ait, *non credideris ei et fugeris manus eius, erit caussa imperfectionis in te, qui non obedisti, sed non in illo, qui vocavit.* At illud meriti genus et ea, quae huic necessario praesupponitur, indifferentia libertatis, Magdeburgensibus quum displicerent, struendae Irenaeo calumniae occasio fuerunt.

115. Nec tamen merita bonorum operum ita libero arbitrio vindicat s. doctor, ut gratiae divinae necessitatem excludat. Immo tantam esse naturae humanae peccato originali vitiatae corruptionem iure merito contendit, ut nullum boni operis fructum usquam editura sit, nisi Christi gratia sanetur et ad agendum roboretur. Lib. III. c. 22. n. 4. scribit, *Evam inobedientem factam et sibi et universo generi humano caussam factam esse mortis,* non temporalis modo, sed et aeternae, ut ex altero comparationis membro perspicue patet; *Mariam* autem *obedientem et sibi et universo generi humano caussam factam esse salutis.* Addit postea, quod *primogenitus mortuorum natus Dominus et in sinum suum recipiens pristinos patres, regeneravit eos in vitam Dei, ipse initium viventium factus, quoniam Adam initium morientium factus est.* Tum lib. V. cap. 1. n. 3. docet, *Patrem omnium operatum esse incarnationem Filii sui et novam ostendisse generationem: uti quemadmodum per priorem generationem mortem hereditavimus, sic per generationem hanc hereditaremus vitam.* Quod et in fine capitis repetit. Et c. 14. n. 1. 2. et 3. Christum Dominum *salvasse in semetipso in fine illud quod perierat in principio in Adam. Iustam carnem reconciliavisse eam carnem, quae in peccato detinebatur, et in amicitiam adduxisse Deo.* Per Christum *reconciliatum fuisse Deo, quod per transgressionem factum fuerat inimicum.* Quibus omnibus gemina sunt quae scribit, tum lib. IV. c. 11. n. 7. *Non aliter salvari homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatur a terra et omnia trahit ad se et vivificat mortuos.* Tum quae lib. V. c. 16. n. 2. ait, *Deum in primo quidem Adam nos offendisse, non facientes eius praeceptum; in secundo autem Adam reconciliatos nos fuisse, obedientes usque ad mortem factos. Neque enim alteri cuidam eramus debitores, sed illi cuius et praeceptum transgressi fueramus ab initio.* Tum cap. 34. n. 2. *percussum esse hominem initio in Adam inobedientem.* Tum denique, ne longior sim, c. 19. n. 1. *Quemadmodum adstrictum est morti genus humanum per virginem, salvatur per virginem: aequa lance disposita, virginalis inobedientia per virginalem obedientiam. Adhuc enim protoplasti peccatum per correptionem primogeniti emendationem accipiens et serpentis prudentia devicta in columbae simplicitate, vinculis autem illis resolutis, per quae alligati eramus morti.* Quem posteriorem locum, ut et eum quem ex lib. IV. c. 11. modo adduximus, allegavit Augustinus lib. I. cont. Iulian.

c. 3. ut ex constanti patrum traditione probaret contra Pelagianos, nasci omnes Adae posteros peccati originalis labe maculatos. Viderint ergo qui tam disertis Irenaei testimoniis vim apertam inferentes, ea sic eludere student, ut Irenaeum aliosque trium priorum saeculorum patres meminisse quidem peccati originalis poenarum, sed non eiusdem reatus et culpae temere contendant; viderint, an clarius vel ab ipso Augustino asseri potuisset peccati originalis reatus et macula. Quid quod idem Irenaeus hinc cum Augustino concludat, baptismum omnibus hominibus, et ipsis parvulis et infantibus necessarium esse, ut per eum regeniti pristinae generationis sordes abluant? *Omnes,* ait lib. II. c. 22. *venit per semetipsum salvare* Christus: *omnes, inquam, qui per eum renascuntur in Deum, infantes et parvulos et pueros et iuvenes et seniores.* Et lib. V. c. 15. n. 3. *Et quoniam in illa plasmatione, quae secundum Adam fuit, in transgressione factus homo, indigebat lavacro regenerationis; postquam linivit* (Christus) *lutum super oculos eius* (caeci nati) *dixit ei:* Vade in Siloam, et lavare; *simul et plasmationem, et eam, quae est per lavacrum, regenerationem restituens ei. Et propter hoc lotus venit videns, ut et suum cognosceret plasmatorem, et disceret homo eum, qui donavit ei vitam.* Diserta est ea ratio: Indiget lavacro regenerationis homo, quia in transgressione factus seu genitus est. Ad id ergo necessarium esse baptismum existimavit Irenaeus, ut per eum liberetur homo a transgressionis reatu, quem in Adam contraxit.

116. Consequens erat, ut qui hominem in Adamo mortuum, miserae addictum servituti, vinculis constrictum, ac letali vulnere sauciatum agnoverat, gratiae divinae, quam per Christi redemtoris ac liberatoris nostri merita nobis impertitur Deus, qua instauremur, sanemur et ad obtinendam per bona opera vitam aeternam vires capiamus, necessitatem sentiret praedicaretque. Eapropter toties asserit necessariam fuisse Verbi divini incarnationem, *ut hominis antiquam plasmationem in se recapitularet; occideret peccatum, evacuaret mortem, et vivificaret hominem* [1]). Id siquidem lex, licet bona et spiritualis, praestare non potuerat; utpote quae *manifestaverit tantummodo peccatum, non interemerit.* Hinc monet[2]) hominem, ut *cognoscat semetipsum quoniam mortalis et infirmus est;* et quod *gloria hominis, Deus: operationis* (sic lego) *vero Dei, et omnis sapientiae eius, et virtutis receptaculum, homo. Quemadmodum,* addit, *medicus in his, qui aegrotant, probatur; sic et Deus in hominibus manifestatur. Quapropter et Paulus ait:* Conclusit autem Deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur[3]); *non de spiritalibus Aeonibus dicens hoc, sed de homine, qui fuit inobediens Deo, et proiectus de immortalitate, dehinc misericordiam consecutus est, per Filium Dei eam, quae est ad ipsum, percipiens adoptionem.* Hinc infirmitatis humanae conscius docet[4]), Dominum esse *qui salvat nos. Et propter hoc,* inquit, *Paulus infirmitatem hominis annuntians, ait:* Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius[5])? *Deinde infert liberatorem:* Gratia Iesu Christi Domini nostri .... *Hoc, quoniam non a nobis, sed a Dei adiumento habuimus salvari.* Hinc denique docet[6]) missum a Christo

---

1) Lib. III. c. 18. n. 7. 2) Cap. 20. n. 2. 3) Rom. XI. 32. 4) Ibid. n. 3. 5) Rom. VII. 24. et 25. 6) Cap. 17. n. 2.

Spiritum sanctum, *qui nos aptaret Deo. Sicut enim de arido tritico massa una fieri non potest sine humore, neque unus panis: ita nec nos multi unum fieri in Christo Iesu poteramus, sine aqua, quae de caelo est. Et sicut arida terra, si non percipiat humorem, non fructificat: sic et nos, lignum aridum existentes primum, nunquam fructificaremus vitam, sine superna voluntaria pluvia. Corpora enim nostra per lavacrum illam, quae est ad incorruptionem, unitatem acceperunt: animae autem per Spiritum. Unde et utraque necessaria, quum utraque proficiunt in vitam Dei, miserante Domino nostro etc.* Et postea: *Quapropter necessarius nobis est ros Dei, ut non comburamur, neque infructuosi efficiamur, et ubi accusatorem habemus, illic habeamus et paracletum: commendante Domino Spiritui sancto suum hominem, qui inciderat in latrones, cui ipse misertus est, et ligavit vulnera eius, dans duo denaria regalia, ut per Spiritum imaginem et inscriptionem Patris et Filii accipientes, fructificemus creditum nobis denarium, multiplicatum Domino annumerantes* [1]).

117. Quod hic dicit Irenaeus, per Spiritum imaginem et inscriptionem Patris et Filii accepisse nos, ex iis lucem accipit, quae habet initio capitis sequentis, *Filium Dei hominem factum, longam hominum expositionem in se ipso recapitulasse: ut quod perdideramus in Adam, id est, secundum imaginem et similitudinem esse Dei, hoc in Christo Iesu reciperemus.* Id nimirum constituit Irenaeus, quod ab aliis patribus deinceps affirmatum non semel legimus, imaginem et similitudinem Dei, homini primum insculptam, deinde vero peccati labe deformatam et corruptam, a Filio Dei instauratam et refectam fuisse: et ideo eum, qui est imago Patris, et character substantiae illius, carnem suscepisse, ut ad instaurandam Dei effigiem ipsum adhiberetur archetypum et exemplar, cuius imitatione pristinum in statum per eadem lineamenta reduceretur. Hoc planissime explicat auctor noster lib. v. c. 16. n. 1. et 2. ubi dicit, eandem Dei manum, Verbum scilicet divinum, per quam ad imaginem et similitudinem Dei conditi sumus, *ab initio usque in finem formare nos, et coaptare in vitam, et adesse plasmati suo, et perficere illud secundum imaginem et similitudinem Dei. Tunc autem hoc Verbum ostensum est*, id est, visibiliter apparuit, *quando homo Verbum Dei factum est, semetipsum homini, et hominem sibimetipsi assimilans: ut per eam, quae est ad Filium similitudinem, pretiosus homo fiat Patri. In praeteritis enim temporibus dicebatur quidem secundum imaginem Dei factum esse hominem, non autem ostendebatur:* quia videlicet oculis non exhibebatur ipsum archetypum et exemplar, nempe Verbum divinum imago Patris et character substantiae eius, ad cuius, ac proinde ad ipsius Patris, imitationem conditus fuerat homo, ut mox exponit Irenaeus. *Adhuc enim,* subdit, *invisibile erat Verbum, cuius secundum imaginem factus fuerat. Propter hoc autem et similitudinem facile amisit. Quando autem caro Verbum Dei factum est, utraque confirmavit: et imaginem enim ostendit veram, ipse hoc fiens quod erat imago eius, et similitudinem formans restituit, consimilem faciens hominem invisibili Patri per visibile Verbum.* Cuius loci sensum haudquaquam assecuti Magdeburgenses [2]), misere im-

1) N. 3. 2) Cent. II. cap. 4.

plicant. Ut enim Irenaei calumniandi ansam habeant, fingunt ipsum dixisse, 1°. *Hominem non esse conditum ad imaginem Dei; sed oportuisse fieri secundum imaginem Dei, accepta cognitione boni et mali.* Cuius quidem criminationis absurditas simul et falsitas vel ex eo ipso, quem ad marginem citant loco, cap. videlicet 38. alias 76. n. 4. perspicue demonstratur, ubi diserte asseritur, Deum *similes sibi suae potestatis homines fecisse*; et, *oportuisse fieri hominem secundum imaginem et similitudinem Dei, agnitione accepta boni et mali:* id est, ut ipse eadem periodo, et toto eo capite explicat, priusquam intima Dei visione, immortalis et impeccabilis fieret homo, oportuisse ut in eo ad imaginem et similitudinem Dei conderetur, quod agnitione accepta boni et mali, liber ac suae potestatis esset. *Deinde* fingunt *et de imagine admodum periculose Irenaeum loqui, quum affirmat illud dictum,* Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, *pertinuisse ad Christum, qui certo tempore homo fieri, illamque imaginem repraesentare debuerit. Ante lapsum igitur, hominem quidem dictum esse imaginem Dei, sed non ostensum: quia Filius Dei nondum homo factus fuerit.* Tum locum proferunt, quem paullo ante adduximus. Atqui nec eo loci, nec uspiam alibi scribit Irenaeus, illud dictum, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram,* pertinuisse ad Christum: nec eo loci, nec uspiam alibi dixit, ante lapsum, hominem quidem dictum esse imaginem Dei, sed non ostensum.

118. Verum quidem est, Irenaeum, cum veterum non paucis, inter imaginem Dei in homine, ac similitudinem distinxisse; quasi alia sit imaginis, alia similitudinis ratio. Imaginem autem collocat in carne, seu, ut loqui amat, in plasmate. *Caro,* inquit lib. v. c. 6. n. 1. *est plasmata secundum imaginem Dei.* Et postea: *Si defuerit animae Spiritus, animalis est vere, qui est talis; et carnalis derelictus imperfectus erit: imaginem quidem habens in plasmate, similitudinem vero non assumens per Spiritum etc.* Quod vero hic carnem, seu carnalem et animalem hominem secundum imaginem Dei conditum dicit, id cap. 16. paullo ante citato clarius explicans, hominem factum vocat secundum imaginem Verbi, non quatenus carnem assumsit, et Christus est, sed quatenus Verbum est et Filius Dei, ut ex supra relatis verbis liquet. Quod posterius haudquaquam repugnat prioribus. Quum enim Verbum sit substantialis imago Patris, hominem ad imaginem Verbi conditum esse, est hominem secundum imaginem Dei factum esse, ut iam diximus. Porro in iis omnibus locis imaginem Dei sic carne definit Irenaeus, ut tamen animam non excludat, ut ex ipsa lectione patet: sed nimirum id vult, quamvis homini propter animam potissimum conveniat esse imaginem Dei, esse tamen et in corpore proprium quiddam, cuius gratia dicatur ad imaginem Dei esse fictum. Quid autem illud sit, fuse explicat toto libro v. ubi demonstrat, corpus a Verbo instauratum, seu, ut passim loquitur, in Verbum recapitulatum, a morte et corruptione, cui, primi hominis peccato, obnoxium erat, sic vindicatum iri, ut perenni vita, incorruptela et gloria in resurrectione donatum, Dei immortalitatem quodammodo referat. *Si,* ait cap. 7. n. 1. *nunc pignus habentes clamamus, Abba, Pater; quid fiet, quando resurgentes facie ad faciem videbimus eum; quando omnia membra affluenter exsultationis hymnum protulerint, glorificantia eum, qui susci-*

*taverit ea ex mortuis, et aeternam vitam donaverit? Si enim pignus complectens hominem in semetipsum, iam facit dicere, Abba, Pater; quid faciet universa Spiritus gratia, quae hominibus dabitur a Deo? Similes nos ei efficiet, et perficiet voluntate Patris: efficiet enim hominem secundum imaginem et similitudinem Dei.* Similia alia loca passim occurrent. Et his illustrantur ea quae scribit cap. 16. n. 2. ante Verbi divini incarnationem, hominem quidem secundum imaginem Dei conditum dici, non tamen ostendi, donec *Verbum caro factum, fiens quod erat imago eius, imaginem ostenderet veram.* Quamvis enim homo ab initio secundum imaginem Dei factus fuerit, ea tamen imaginis ratio post incarnationem longe clarius effulsit, quam ante: Verbo quippe carnem assumente, quae aliquando resurrectura erat, nec in corruptionem cessura, eo veritas imaginis manifestius comprobata est, quo certissima iam spes fuit nostram carnem, illius carni qui primogenitus fuit in multis fratribus, et primitiae dormientium atque resurgentium factus est, consubstantialem, et ipsam aliquando per eum a corruptione vindicandam esse, ac immortalitatem consecuturum: *ut quum apparuerit, similes ei simus,* ut loquitur Ioannes apostolus [1]).

119. Quod attinet ad similitudinem Dei in homine, quam ab imagine distinguit Irenaeus, illam utique in anima reponit, vel, ut verius accuratiusque loquar, in homine ipso, quatenus tali forma illius natura constituitur; sed non eadem ubique ratione. Quum enim duplex hominis status spectari possit, naturalis videlicet et supernaturalis; pro diversa utriusque ratione, diversam etiam similitudinis rationem assignavit auctor noster. Donec hominis statum naturalem respexit, eius cum Deo similitudinem in cognoscendi vi, et libere quidvis eligendi facultate sitam esse docuit, ut lib. IV. c. 4. n. 2. et c. 37. n. 4. Quum vero hominem in statu supernaturali consideravit, huius cum Deo similitudinem posuit in ea perfectione, quam accipit a Spiritu sancto in se inhabitante, per quam fit spiritalis homo, mundus, Deo vivens, et a cupiditate carnis, terrenarumque rerum affectu, quantum humana fragilitas sinit, liber et purus. De ea hominis perfectione fuse disserit lib. V. cap. 6. et seqq. ubi ostendit, tria ad supernaturalem hominis perfectionem ita requiri, ut si unum desit, perfectus homo esse non possit: carnem videlicet, animam et Spiritum sanctum. *Per manus Patris,* inquit n. 1. id est, *per Filium et Spiritum fit homo secundum similitudinem Dei, sed non pars hominis. Anima autem et Spiritus pars hominis esse possunt, homo autem nequaquam: perfectus autem homo, commixtio et adunatio est animae assumentis Spiritum Patris, et admixta ei carni, quae est plasmata secundum imaginem Dei. Propter quod et apostolus ait:* Sapientiam loquimur inter perfectos [2]); *perfectos dicens eos, qui perceperunt Spiritum Dei, et omnibus linguis loquuntur per Spiritum Dei, quemadmodum et ipse loquebatur.* Et postea: *Si substantiam tollat aliquis carnis, id est plasmatis, et nude ipsum solum spiritum intelligat, iam non spiritualis homo est, quod est tale, sed spiritus hominis, aut Spiritus Dei. Quum autem spiritus hic commixtus animae unitur plasmati, propter effusionem Spiritus, spiritualis et perfectus homo factus est: et hic est, qui secundum*

1) I. Ioan. III. 2. 2) I Cor. II. 6.

*imaginem et similitudinem factus est Dei. Si autem defuerit animae Spiritus, animalis est vere, qui est talis, et carnalis derelictus imperfectus erit: imaginem quidem habens in plasmate, similitudinem vero non assumens per Spiritum etc.* Ubi quod Spiritum sanctum partem hominis vocat, difficultatem habere non potest. Neque enim, ut orationis contextus aperte demonstrat, de homine in statu naturali, seu de iis quibus essentia hominis, quatenus homo est, constituitur, hic disserit auctor noster; sed de iis duntaxat, quae necessaria sunt ut spiritalis ac perfectus in genere supernaturali fiat. Neque in id absurditatis genus delapsus est, ut existimaret hominem istum ex ipsa Spiritus sancti substantia tanquam ex parte proprie dicta componi, perinde atque ex corpore et anima componitur; qui Spiritus sancti gratiam et dona intelligere se manifeste significat: quae quidem si partem hominis spiritalis appellet, non alia ratione partem esse vult, quam qua caritas, iustitia etc. iusti hominis partes esse dicuntur; partes scilicet improprie dictae, quia his qualitatibus completur homo ac perficitur. Hinc Irenaeus quod initio capitis proposuerat, paullo enucleatius deinde explicans, carnem quidem et animam partes hominis vocat; non autem Spiritum sanctum. *Si quis,* ait, *tollat imaginem, et spernat plasma, iam non hominem intelligere potest, sed aut partem aliquam hominis, vel aliud aliquid praeter hominem. Neque enim plasmatio carnis ipsa secundum se homo perfectus est; sed corpus hominis, et pars hominis. Neque enim et anima ipsa secundum se homo; sed anima hominis, et pars hominis. Neque Spiritus homo: Spiritus enim et non homo vocatur.* Ubi Spiritum iam non hominis partem appellat, sed aliud aliquid praeter hominem, Spiritum scilicet. Tum quid per Spiritum intelligat, clarius adhuc exponens, addit: *Perfecti igitur, qui et Spiritum in se perseverantem habuerint Dei, et animas et corpora sine querela servaverint; Dei, id est, illam quae est ad Deum fidem servantes, et eam quae est ad proximum iustitiam custodientes.* Et adhuc clarius cap. 9. n. 1. *Sunt tria,* inquit, *ex quibus, quemadmodum ostendimus, perfectus homo constat, carne, anima et Spiritu: et altero quidem salvante et figurante, qui est Spiritus; altero quod unitur et formatur, quod est caro: id vero quod inter haec est duo, quod est anima: quae aliquando quidem subsequens Spiritum, elevatur ab eo: aliquando autem consentiens carni, decidit in terrenas concupiscentias. Quotquot ergo id quod salvat et format, et unitatem non habent, hi consequenter erunt et vocabuntur caro et sanguis; quippe qui non habent Spiritum Dei in se .... Quotquot autem timent Deum, et credunt in adventum Filii eius, et per fidem constituunt in cordibus suis Spiritum Dei; hi tales iuste homines dicentur et mundi et spiritales: quia habent Spiritum Patris, qui emundat hominem, et sublevat in vitam Dei.* Quae nisi de Spiritus sancti gratia et donis intelligi non possunt.

## ARTICULUS DECIMUS.

### DE ANIMARUM NATURA ET STATU POST MORTEM.

120. Quum angeli et animae humanae eadem fere sit ratio, de utriusque natura idem sensit Irenaeus. Quemadmodum enim angelos ex

materia subtilissima concretos esse existimavit; sic et animas humanas ex eadem materia compositas esse voluit. Has quidem *spiritus* et *incorporales* non semel vocat, lib. praesertim v. c. 6. et 7. sed quo sensu, statim ipse explicat. *Incorporales animae,* ait c. 7. n. 1. *quantum ad comparationem mortalium corporum:* quibus manifeste significat, animas, si quidem cum corporibus conferantur, incorporales esse, quia illorum materia crassior, harum subtilior est: re tamen et absolute incorporeas non esse. Quod et sequentia confirmant, quibus probat ex iis omnibus quibus aut constituitur, aut perficitur homo, carnem solam mortalem esse: non animam, *flatus est enim vitae,* ac proinde *immortalis*: neque etiam Spiritum sanctum, quo completur homo, ut spiritalis fiat; *incompositus est enim et simplex spiritus, qui resolvi non potest, et ipse vita est eorum, qui percipiunt illum.* Ubi latissimum discrimen inter spiritum et animam ponit: illum immortalem esse probat, quod incompositus sit et simplex, nec resolvi possit: huius vero immortalitatem non ea ratione fulcit, quae tamen genuina spirituum, in genere spectatorum, incorruptibilitatis ratio est, sed aliunde petit; ex eo nimirum, quod flatus vitae sit. Et hinc forte est quod lib. ii. c. 19. n. 7. et c. 34. n. 1. scribat, animas corpori, in quo sunt, sic aptari, ut eiusdem habeant figuram; immo et post mortem *characterem corporis, in quo etiam adaptantur, custodiant eundem, habeantque hominis figuram, ut etiam cognoscantur.* Quamquam tamen, ut in notis ad posteriorem hunc locum diximus, nihil absolute cogat haec de certa quadam figura, corporeisque notis animabus impressis interpretari. Tenues quidem materiales substantias, quales animas esse credidit Irenaeus, ad eorum, quibus insunt, corporum figuram sese componere, quemadmodum aqua vasis, in quod infunditur, figuram induit (quae s. doctoris comparatio est), facile intelligitur: at easdem substantias, nullius ex sese figurae tenaces, certam tamen figuram, certumque corporeum characterem, post suam a corpore separationem, constanter retinere posse; qui sibi in animum inducere potuerit Irenaeus, vir acris iudicii, haud facile percipiet quisquam. Mallem ergo eum animarum characterem et figuram explicare de certo quodam ordine et habitu ad corpus, quem post mortem servant, et quo a substantiis angelicis, ad informandum corpus haudquaquam destinatis, distinguantur. Consule notas in hunc locum.

121. Quin Irenaeus in iis quae tum de angelorum, tum de animarum humanarum natura sensit, a sanae et philosophiae et theologiae legibus aberraverit, negari non potest. Sed error est, ut pluribus antiquis patribus communis, sic omnibus eo facilius condonandus, quo quaestione non adeo accurate priori atque posteriori aevo discussa, iudicium suum nondum interposuerat ecclesia. Idem fere dicendum de altero, quo cum veteribus non paucis deceptus est, errore de statu animarum sanctarum, corporis vinculis solutarum, quas statim divino conspectu fruituras in caelum recipi negavit. Eum quidem ab hoc errore purgare nixus est Bellarminus lib. i. de Sanct. beatitud. c. 4. sed prorsus infeliciter. Tam aperta siquidem Irenaei opinio est, posterioribus sex libri quinti capitibus, ut eam ad receptam hodie in tota ecclesia catholica sententiam revocare velle, laterem crudum lavare sit. Eapropter Hieronymus, qui Irenaei scripta sedula manu versaverat, cuique perspecta erat s. doctoris

mens, eum inter Chiliastas tum in Prologo in lib. XVIII. in Esaiam, tum alibi recensere non dubitat. Et revera ingenue fateri debemus, Irenaeum, dum acrius insectatur Gnosticos, fingentes spiritalium suorum animas, ut statim a corpore discesserint ire ad Matrem, vel ad eum, quem comminiscebantur Patrem, carne interim aeternum dissolvenda, in alteram ipsum extremam sententiam abire. Negat quippe iustorum animas statim post suum ab corpore discessum divino conspectu frui; sed *abire* vult *in invisibilem locum definitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorari, sustinentes resurrectionem: post, recipientes corpora et perfecte resurgentes, hoc est, corporaliter, quemadmodum et Dominus resurrexit, sic venturas in conspectum Dei.* Immo, quod paullo magis stupendum, eos etiam e Catholicis, qui secus sentiebant, erroris arguere non dubitat, quasi qui *supergrederentur ordinem promotionis iustorum, et motus meditationis* (id est, exercitationis) *ad incorruptelam ignorarent, haereticos sensus in se habentes.* Quos ex eo refellit, quod minime deceat Christi discipulos prius in caelum conscendere quam magister ipse ascenderit. *Quomodo ergo magister noster non statim evolans abiit, sed sustinens definitum a Patre resurrectionis suae tempus, post triduum resurgens assumtus est: sic et nos sustinere debemus definitum a Deo resurrectionis nostrae tempus, et sic resurgentes assumi, quotquot Dominus ad hoc dignos habuerit.* Tres proinde animarum sanctarum veluti stationes distinguit Irenaeus: primam in loco quodam invisibili, in quo detineri eas contendit ad resurrectionis usque tempus: alteram in terrena Hierusalem instaurata et renovata, vel in Paradiso terrestri; in quibus sub imperio et gubernatione Christi, in summa quiete ac secundarum rerum affluentia degentes, *crescentesque ex visione Domini, per ipsum assuescent capere gloriam Dei Patris:* tertiam demum in regno caelorum, in quo ipsius Patris conspectu aeternum fruentur. Ea vero omnia Irenaeus congestis undique Scripturae sacrae testimoniis, pro virili sua probare nititur.

122. Quatuor tamen hic observari velim. Primum est, Irenaeum sic ad millenariorum sententiam accessisse, ut a Cerinthi impietate procul recesserit. Hic quippe millenariorum coryphaeus effutiebat, Eusebio teste, lib. III. Hist. c. 28. post humanae carnis resurrectionem futurum terrenum Christi regnum et Hierosolymis homines carnis cupiditatibus ac voluptatum illecebris servientes, mille annos in nuptiarum festis et celebritate consumturos. Quam impietatem exhorruere semper ecclesiae patres: non ita vero dogma alterius millenariorum antesignani Papiae, Ioannis, ut scribit Irenaeus, *auditoris, Polycarpi autem contubernalis:* qui Cerinthi deliria sic recoxit, recuditque, ut tempus illud mille annorum transigendum esset in deliciis spiritalibus, qualibus affici iustos ac puros homines decet. Quamvis hic Papias vir esset, ut ait Eusebius lib. III. Hist. c. 39. *σφόδρα σμικρὸς ὢν τὸν νοῦν, mediocri admodum ingenio, ut ex scriptis illius coniicere licet,* qui male intellectis apostolorum narrationibus, nec iis, quae arcano quodam sensu et exempli caussa ab illis dicebantur, satis animadversis, plura fabulis propiora libris suis inseruit, terrenumque illud Christi regnum commentus est; quod tamen a Ioanne apostolo institutus esset, pluribus post ipsum ecclesiasticis scriptoribus, hominis auctoritatem plus aequo reveritis, ac Irenaeo inprimis,

eiusdem erroris occasionem praebuit. Alios quosdam presbyteros, Ioannis discipulos, eiusdem opinionis propugnatores, sed eiusdem ponderis homines, memorat Irenaeus. 2°. Horum sententiae calculum sic adiecit s. doctor, ut terreni illius Christi regni tempus nuspiam definierit, nec mille, aut certo aliquo annorum numero circumscripserit; immo ne semel quidem protulerit vulgatum illum Apocalypseos locum, *Erunt sacerdotes Dei et Christi, et regnabunt cum illo mille annis;* quo tamen, ceu fundamento, potissimum nitebatur millenariorum sententia. 3°. Id discriminis constituere videtur inter martyrum aliorumque iustorum animas, ut illae singulari praerogativa statim ascendant ad Patrem, ac proinde in caelum recipiantur; aliae vero omnes ad invisibilia loca abeant, corporum resurrectionem exspectantes. *Ecclesia,* inquit lib. IV. c. 33. n. 9. *omni in loco, ob eam quam habet erga Deum dilectionem, multitudinem martyrum in omni tempore praemittit ad Patrem.* Si martyres praemittuntur ad patrem, ceteris ergo iustis praeeunt, qui prius illuc non perveniunt, quam in terreno Christi regno *ex visione Domini, per ipsum* paullatim *assueverint capere gloriam Patris.* 4°. Demum ceteris omnibus gravius est, quod significare videtur Irenaeus, non omnes beatos in caelo futuros, sed aliquos in caelo, aliquos in paradiso, alios in civitate nova Hierusalem; omnes tamen, ubicunque fuerint, Dei conspectu fruituros. *Praetereunte,* ait, *figura hac, et renovato homine, et vigente ad incorruptelam, ut non possit iam veterascere, erit caelum novum, et terra nova, in quibus novus perseverabit homo, semper nova confabulans Deo. Et quoniam haec semper perseverabunt sine fine, Esaias ait sic etc. Et quemadmodum presbyteri dicunt, tunc qui digni fuerint càelorum conversatione, illuc transibunt, id est, in caelos; alii tute paradisi deliciis utentur; alii autem speciositatem civitatis possidebunt: ubique autem Deus videbitur, et quemadmodum digni erunt videntes eum. Esse autem distantiam hanc habitationis eorum qui centum fructificaverunt, et eorum qui sexaginta, et eorum qui trigginta: quorum quidam in caelum assumentur, alii in paradiso conversabuntur, alii in civitate inhabitabunt: et propter hoc dixisse Dominum, multas esse apud Patrem mansiones.* Mira haec et insolita parabolae seminantis, et variarum in altera vita mansionum explicatio: haec enim referri ad alteram vitam, seu ad resurrectionem secundam, postquam innovatis iam caelo et terra Deus manifeste videbitur a beatis, orationis contextus perspicue demonstrat. Sed ista, ut et alia quae retuli, naevi sunt, quos contraxit Irenaeus ex nimia in seniores illos, quos identidem citat, veneratione et acriori haereticos impugnandi studio.

123. Dudum exsolevit ea terreni Christi fabula, ut vocat Hieronymus. Hanc tamen suis e ruderibus excitatam instaurare nititur cl. Grabius; non directe quidem, nulla siquidem argumenta eam in rem profert: ecqui proferre posset, nisi straminea, ut ipse loquitur. Sed pias et eruditas doctissimi Feuardentii notas exscribens, eas ubique maligno dente corrodit, insinuatque passim a nullo solide confutatam hactenus fuisse eam millenariorum sententiam, facileque difflari ea omnia, quibus impugnatur, argumenta: immo parum abest, quin eam ipsi Christo et apostolis eius acceptam referat. Forte necessaria Grabio videtur ea fabula, qua fulciatur novum illud Calvini et asseclarum eius dogma, Sanctos invocari

nec posse, nec debere, utpote qui in caelo nondum degentes preces nostras audire nequeant. Dignum certe fabulae fulcrum altera fabula est. An cl. viro animus erat veros Irenaei errores probando, eam, quam s. martyri intulit iniuriam, tot fictitios in annotationibus suis impingendo, compensare? Quam aequa compensatio! dignissima, quae Grabianis notis coronidem imponeret. Operam lusisse me putarem, si has serio refellendas susciperem. Chiliastarum ratiunculae sunt, quas alii tum veteres, tum recentiores iam penitus contriverunt: et si id ab eis praestitum neget Grabius, ideo negat, quia vel legere piguit, vel animo iam invisibili illo chiliastarum loco oberrante legit. Id tamen a cl. viro dissimulandum non erat, sic in eam abiisse sententiam saeculi secundi patres, qui de statu animarum post mortem quidquam scriptis adhuc superstitibus reliquerunt, ut candide monuerint Iustinus in Dialogo cum Tryphone pag. 306. edit. Morellianae Paris. 1636. et Irenaeus cap. 31. et 32. huic repugnasse *πολλοὺς καὶ τῶν τῆς καθαρᾶς καὶ εὐσεβοῦς ὄντων Χριστιανῶν γνώμης, multos etiam e Christianis, qui purae piaeque sunt sententiae*; vel, ut loquitur Irenaeus, *quosdam ex his qui putantur recte credidisse.* A pluribus deinceps aperte impugnata quum fuerit, licet a quibusdam, nec ignobilibus ecclesiae patribus propugnata, praevaluit, semper id quod iam in ecclesia catholica obtinet dogma.

124. Sed tandem huic dissertationi finis imponendus. Breviorem esse voluissem, si licuisset. At longiorem fecerunt tum intricatae locorum multorum difficultates, quae paucioribus verbis elucidari commode non poterant; tum importunae Protestantium, ac inprimis nuperi Irenaei editoris cavillationes, quas, ne nostris auribus obstrepere pergerent, dissolvere operae pretium fuit. Quum enim eiusmodi hominibus antiquius nihil fuerit, quam ut tantae auctoritatis antiquitatisque scriptorem misere discerptum ad partes suas traherent, ut tanta s. doctori fieret iniuria, sinendum non fuit. Si quid aliud in Irenaei doctrina observandum occurrat, vel id in notis textui subiectis annotavimus, et ubi opus fuit illustravimus, vel ex iis quae hactenus diximus facile explicabitur.

---

QUOMODO

# IOAN. SALOMO SEMLERUS

## AUTHENTIAM IRENAEI OPERIS ADV. HAER. IN DUBIUM VOCAVERIT

EX IPSIS SEMLERI SCRIPTIS OSTENDITUR

AB

**ADOLPHO STIEREN.**

---

Quamvis Christ. Guil. Franc. Walchius, cuius eruditissima de authentia librorum Irenaei commentatio huic Apparatui inserenda videtur, ad conscribendam orationem Philippicam eo potissimum consilio se accinxisse dixerit, ut refutaret Semlerum libros adversus haer. in dubium vocantem: viri tamen *κριτικωτάτου* miras nec non singulares opiniones de Irenaei opere accuratius exponere omisit. Qua de caussa nobis quidem liceat, ea de re, uti huius Apparatus ratione iubemur, Semleri sententiam magis ipsis viri doctissimi verbis, quam nostris explicare. Primum enim notissimus ille Irenaei locus (III, 3), quo de antiquissimae in Occidente romanae ecclesiae praestantia loquitur, Semlero de authentia operis adv. haer. suspicionem commovit. Etenim in historica introductione ad Baumgartenii polemic. T. II. p. 97 ita disputat: *Ich gestehe, dass dieser Verfasser mir durch diese und andere Stellen sehr verdächtig worden, indem er ausdrücklich die abendländische Kirche über alle anderen erhebt, welcherlei Behauptung für die Kirchen in Frankreich so unnöthig als in dieser Zeit nicht eben schicklich heissen muss, und nebst einigen andern solchen Stücken und Briefen des Clemens, Ignatius in vorsetzlicher Absicht eingerichtet worden, die kirchliche Dependenz und Hoheit der Bischöfe nach und nach einzuführen. — — Der Verfasser mag sein wer er will, der lyonische Bischof Irenaeus, den man sonst ohnehin nicht sehr beschreiben kann, hat wohl den Namen zu einem ziemlich später geschriebenen Buche hergeben müssen, das vornämlich die morgenländischen Kirchen an die römische weisen wollte. Wenigstens kann man sehr viel Vermuthung haben, dass diese Stelle spät erst eingeschoben worden; daher sie auch in alten Zeiten zur Behauptung des kirchlichen Vorzugs gar niemalen angeführt worden.* Alio loco libri laudati p. 131 ita scribit Semlerus: *Wenn man bedenkt, dass Irenaeus in einem besondern Briefe des Bischof Victor zu Rom eigensinnige Härte in erforderter Gleichförmigkeit der Osterfeier sehr gründlich gemissbilligt hat: so schickt sich diese grosse Erhebung, so er in oben angemerkter Stelle* (III, 3) *dem römischen Bischof beilegen soll, noch weniger.* — Tum mirum videbatur Semlero, Irenaeum saepissime Seniorum dicta et *σύνταγμα πρὸς Μαρκίωνα* allegasse. Idcirco ita dixit (l. c. pag. 106): *Welcherlei Anführungen ein Verfasser, der zu*

*Lyon schreibt, wohl schwerlich zu machen im Stande gewesen: indem er wirklich sich aus dem Orient solche Schriften hätte müssen von Zeit zu Zeit zuschicken lassen; wie er auch, wenn er gleich ehedem in Asien gewesen, desshalb nicht so gleich alle diese Schriften hätte mitnehmen können.* — Pag. 131 eiusdem libri Semlerus ea comprehendens, quae effecerunt, ut authentia Irenaei ei in dubium veniret, haec scripsit: *Ehe ich von Irenaeus wegkomme, will ich endlich noch kürzlich die Gründe zusammenfassen, warum ich einigermassen zweifle, dass Irenaeus, der bekannte Bischof von Lyon, wie man dies dafür hält, ganz oder völlig Verfasser dieser Bücher sei, und vermuthe, dass entweder diese Bücher nach und nach Zusätze bekommen haben, oder dass ein Anderer unter Irenaei Namen geschrieben und besonders die Rechte des römischen Bischofs zu erheben gesucht habe. Der Verfasser hat alle biblischen Bücher gebraucht; im alten Testamente sogar die Uebersetzung des Theodotion; er citirt mehrmalen eine gewisse Stelle aus dem Jesaias oder Jeremias.* (Et commemoratus est Dominus sanctus Israelis mortuorum suorum, qui dormierunt in terra sepultionis et descendit ad eos evangelizare salutem, quae est ab eo, ut salvaret eos), *welche Justinus, und sonst niemand, auch anführt und davon vorgibt, dass die Juden solche nachher ausgekratzt hätten; er schreibt viel aus dem Papias ab und hat eine leichte Neigung zu allerlei jüdischen Fabeln, als von den 70 Dolmetschern; von Loths Weibe, das in der Säule noch weibliche monatliche Veränderungen leide; dass Henoch an die Engel, so auf Erden mit den Weibern sich vermischten, eine Gesandtschaft und Predigt abgelegt habe, welches aus dem Buche Henochs genommen ist. Neben diesen Umständen, die sich für einen abendländischen Verfasser in dieser Zeit nicht wohl reimen, hat sogar Clemens von Alex. B. 7. Stromat. ein grosses Stück aus der Allegorie des Irenaeus (von den Thieren mit gespaltenen Klauen) abgeschrieben, ohne ihn zu nennen; oder man müsste annehmen, dass beide es aus einem dritten Verfasser entlehnt hätten; und so ist es gleichwohl sichtbar, dass der Verfasser im Orient, nicht aber im Occident diese Sachen geschrieben haben muss. Man findet auch deutliche Spuren, dass der Verfasser mit hebräischen Worten etwas bekannt gewesen, wozu im Occident keine Gelegenheit war. Er citirt ein Stück aus dem Hermas, wovon doch Hieronymus zu seiner Zeit noch schreibt:* apud latinos *paene ignotus* est; *an den Homerus, Menander, Plato und viele andere griechische Verfasser nicht zu denken, die hier angeführt werden. Er redet oft von den Aeltesten und führt ihre Aussprüche an, wie in den* eclogis prophetarum, *so dem Clemens von Alex. angehängt sind, dies auch einigemal geschieht. Endlich muss es uns sehr befremden, dass gegen das Ende des 6ten Jahrhunderts, der Bischof von Lyon Aetherius nach Rom schreibt, ob er nicht könnte* gesta vel scripta Irenaei *bekommen; und sogar Gregorius antwortet von Rom,* gesta vel scripta b. Irenaei iam diu est, quod sollicite quaesivimus, sed hactenus ex iis aliquid inveniri non valuit; *es ist folglich gar keine Abschrift in den vornehmsten abendländischen Kirchen weder lateinisch noch griechisch zu finden gewesen. Die fünf Bücher sind übrigens der Zeit nach wohl nicht eben auf einander gefolgt; Tertullianus kann also einige der ersten gesehen haben; und nun ist Eusebius*

*der einzige, der vom Irenaeus redet; also im 3ten Jahrhundert sonst niemand. Dass man noch im 3ten und 4ten Jahrhundert häufig unter andern Namen Schriften untergeschoben, ist bekannt genug.*

Quum ederet Semlerus Tertulliani libros eiusque opus adversus Valentinianos cum Irenaei libris accuratius compararet, ex mirabili utriusque operis consensu nova praeconceptae opinionis argumenta petere non dubitavit. Dissertationis in Tertullianum §. XII (Tom. V, p. 300) ita disputat: Iam novae rei alius superest observatio, quae non parum facit ad illustrandam huius suspicionis rationem. Ista enim Irenaei, quae sunt nostris in manibus, scripta si comparantur cum his Tertulliani nostri, mirifice conveniunt. Scimus autem Tertullianum istum esse illorum primum, qui Irenaei nomen recitant inter scriptores; nempe *omnium doctrinarum curiosissimum exploratorem* dicebat Irenaeum noster Tertullianus. Si vero ille Irenaeus Lugduni scripsit istos libros adversus haereses: quomodo Tertullianus isto iam tempore hos libros oculis et manibus usurpavit suis? Quo autem iure sic fecit Tertullianus, ut ex graeco illo textu Irenaei sublegeret sua et latine repeteret, quae ille creditur scripsisse graece? Atque sic quidem, ut ne nominaverit quidem Irenaeum, quem tamen latine exscribebat? Viderint lectores, quid statuendum putent de ista caussa; nobis certe non videtur monstro carere.

Postquam Semlerus Irenaei graecum cum Tertulliani latino textu diligentissime contulit, nova, quibus singularem suam sententiam fulciret, documenta ex consensu Irenaei cum Clemente Alexandrino hausta proponit. Vir doctus l. l. p. 353 ita pergit: Neque vero omittendum hic est illud problema, satis novum atque minus certe exspectatum, quod longam orationis partem, quae in Clementis Alex. Strom. VII. sub finem habetur, etiam in isto Irenaei corpusculo invenimus, totam atque universam adv. haer. V, 8. — In hoc igitur capite (ita pergit pag. 354) reperimus *illa eadem,* quae leguntur in isto loco Clementis, cuius omnis *συνάφεια* sic omnino cohaeret et coniungitur, ut, si quis comparet, non possit non fateri, hanc orationem hic quasi inter lares et penates versari; sique iam in Irenaeo exstet, *furto quasi translatam esse,* atque parum commode aut opportune ibi adsuta legi. Viderint iam lectores et statuant ipsi de hac caussa.

Irenaeus lib. V. c. 8.
§. 2 in fine.

Sed et nos in consuetudine huiusmodi homines (eos nimirum qui vitam carnalem et irrationalem agunt) iumenta et pecora irrationabilia dicimus.

§. 3. Praedixit autem figuraliter omnia haec lex de animalibus delineans hominem: quaecunque, inquit, duplicem ungulam habent et ruminant, munda enuntians, quaecunque autem aut utrumque vel alterum horum non habent velut

Clem. Alex. Strom. lib. VII fine.
Edit. Potter. p. 900.

*Ὀπὴν οὖν τινα ὀλίγην ὑποδείξαντες τοῖς φιλοθεάμοσι τῆς ἐκκλησίας, ἐκ τοῦ κατὰ τὰς θυσίας νόμου, περί τε Ἰουδαίων τῶν χυδαίων, περί τε τῶν αἱρέσεων μυστικῶς διακρινομένων, ὡς ἀκαθάρτων ἀπὸ τῆς περὶ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων ζώων θείας ἐκκλησίας καταπαύσωμεν τὸν λόγον. Τὰ μὲν γὰρ διχηλοῦντα καὶ μηρυκισμὸν ἀνάγοντα τῶν ἱερείων καθαρὰ καὶ δεκτὰ τῷ Θεῷ παραδίδωσιν ἡ γραφή,*

immunda segregans. Qui sunt ergo mundi? Qui in Patrem et Filium per fidem iter firmiter faciunt; haec est enim firmitas eorum, qui duplicis sunt ungulae: et eloquia Dei meditantur die ac nocte, uti bonis operibus adornentur; haec est enim ruminantium virtus. Immunda autem, quae neque duplicem ungulam habent, neque ruminant (hoc est, qui neque in Deum fidem habent, neque eloquia eius meditantur: haec autem Ethnicorum est abominatio). Quae autem ruminant quidem, non habent autem ungulam duplicem et ipsa immunda; haec Iudaeorum est imaginalis descriptio, qui quidem eloquia Dei in ore habent, stabilitatem autem radicis suae non infigunt in Patre et Filio; propter hoc autem et lubricum est genus ipsorum. Etenim quae sunt unius ungulae animalia facile labuntur; firmiora autem sunt quae duplicem ungulam habent, succedentibus invicem ungulis fissis secundum iter, et altera ungula subbaiulant aliam. Immunda autem similiter quae duplicem quidem ungulam habent, non autem ruminant: haec est autem omnium videlicet haereticorum ostensio et eorum qui non meditantur eloquia Dei, neque operibus iustitiae adornantur, quibus et Dominus ait: quid mihi dicitis Domine, Domine, et non facitis quae dico vobis? Qui enim sunt tales, in Patrem quidem et Filium dicunt se credere, nunquam autem meditantur eloquia Dei, quemadmodum oportet, neque iustitiae operibus adornati.

ὡς ἂν εἰς πατέρα καὶ εἰς υἱὸν διὰ τῆς πίστεως τῶν δικαίων τὴν πορείαν ποιουμένων. Αὕτη γὰρ τῶν διχηλούντων ἑδραιότης τῶν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν μελετώντων, καὶ ἀναπεμπαζομένων ἐν τῷ τῆς ψυχῆς τῶν μαθημάτων δοχείῳ, ἣν καὶ συνάσκησιν γνωστικὴν ὑπάρχουσαν καθαροῦ ζώου μηρυκισμὸν ὁ νόμος ἀλληγορεῖ. Ὅσα δὲ μήτε ἑκάτερον, μήτε τὸ ἕτερον τούτων ἔχει, ὡς ἀκάθαρτα ἀφορίζει.

Quae uncinis inclusa sunt ea Irenaeus addit.

Αὐτίκα τὰ ἀνάγοντα μηρυκισμόν, μὴ διχηλοῦντα δὲ τοὺς Ἰουδαίους αἰνίσσεται τοὺς πολλούς· οἳ τὰ μὲν λόγια τοῦ Θεοῦ ἀνὰ στόμα ἔχουσιν, τὴν δὲ πίστιν καὶ τὴν βάσιν δι' υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα παραπέμπουσαν οὐκ ἔχουσιν ἐπερειδομένην τῇ ἀληθείᾳ· ὅθεν καὶ ὀλισθηρὸν τὸ γένος τῶν τοιούτων θρεμμάτων, ὡς ἂν μὴ σχιδανοπόδων ὄντων, μηδὲ τῇ διπλόῃ τῆς πίστεως ἐπερειδομένων. Οὐδεὶς γάρ κ. τ. λ.

Ἔμπαλίν τε αὖ ἀκάθαρτα ὁμοίως κἀκεῖνα, ὅσα διχηλεῖ μέν, μηρυκισμὸν δὲ οὐκ ἀνάγει. Ταύτῃ γὰρ τοὺς αἱρετικοὺς ἐνδείκνυται, ὀνόματι μὲν πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐπιβεβηκότας· τὴν δὲ τῶν λογίων ἀκριβῆ σαφήνειαν λεπτουργεῖν καὶ καταλεαίνειν ἐξασθενοῦντας, πρὸς δὲ καὶ τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης ὁλοσχερέστερον, οὐχὶ δὲ ἀκριβέστερον μετερχομένους. Εἴγε καὶ μετέλθοιεν, τοιούτοις τισὶν ὁ κύριος λέγει, Τί με λέγετε κύριε κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε α λέγω; ἀκάθαρτοι δὲ πάμπαν, οἱ μὴ διχηλοῦντες μηδὲ ἀνάγοντες μηρυκισμόν.

Pergit Semlerus §. xv, p. 357: Etsi haud dubie lectores mirabuntur rei, quam indicavi, novitatem: tamen multo magis credo omnes mi-

raturos esse rei hanc indolem, ut a destinato furto atque impostura vix abesse possit ille scriptor, qui ista suam in rem corrasit, licet non commodissima aut consilio maxime apta. Nempe contr. haer. III, 21 admonet ille Irenaeus de Aquilae et Theodotionis illa interpretatione loci Iesaiae VII, qui νεᾶνις posuerint loco παρθένος, quod legatur in interpretatione τῶν ο'; cuius ut praestantiam et auctoritatem adversus novam translationem [defenderet], ista iam scripsit; graecum vero textum Irenaei nomine excitavit Eusebius h. e. V, 8 et post eum Nicephorus lib. IV, 14. Nec ulla suspicio eruditis viris de ea re adhuc subnascebatur, haec *aliunde* desumta esse. Iam vero postquam isto primo exemplo patet, hunc scriptorem omnino omnem tractationem de animalibus fissarum ungularum ex Clemente surripuisse, auctore ne nominato quidem: facilius mihi dabunt eam veniam, quod contendere audeo, etiam hanc narrationem derivatam esse ex Clemente Alexandrino.

At vero non est, quod Semlerum ulterius sequar. Lectores igitur rogatos velim, ut aut comparationem, quam l. l. exhibet Semlerus, aut Clem. Alex. Strom. lib. I. p. 409 ss. edit. Potterianae adeant, quem locum inde a verbis: ἑρμηνευθῆναι δὲ τὰς γραφάς κ. τ. λ. conferant cum Iren. adv. haer. III. 21. 2., praeterea locum Clem. Al. Strom. l. II. p. 499 a verbis: τὸ κατ' ἀρετὴν τελειότατον comparent cum Iren. III. 25. 5.: *quibus religiosior* seqq. Namque Semlerus putat, loco citato Irenaeum ex Clemente Al. locum Platonis exscripsisse [1]).

Quaerentibus nobis, quid Semlero de Irenaei libris certum fuerit, mirum non est, viro critica quadam audacia, ne dicam temeritate, vincto de adulterina operis adv. haer. indole persuasum fuisse. Quum certa firmaque historica fides viro rerum ad historiam ecclesiae spectantium peritissimo ita contemnenda videretur, ut modo Tertullianum ex Irenaeo, modo Irenaeum ex Clemente Alexandrino furatos esse diceret, mihi quidem Semleri opinio non adeo mira visa est, scripta Irenaei et Tertulliani cum multis aliis, quae sub nominibus patrum ecclesiasticorum circumferuntur, a nonnullis impostoribus esse fabricata et supposita. Hanc enim opinionem diss. in Tert. p. 262 prodit his verbis: Forte tandem aliquid lucis colligere licet post tam longi temporis tenebras; ex una et eadem officina quidam libri videntur prodiisse, quos studiosissime solebant variis et diversis scriptoribus dividere. Antiquissima fuit haec societas et impensa sive ab uno sive a duobus diligentia, quae cum romana illa tam graeca quam latina societate nova videtur sic cohaerere, ut communi consilio operam dederint.

Non nego quidem, Semleri de Irenaeo sententias a Walchio haud male esse refutatas. Attamen authentiam operis adv. haer. majore vi ac strenuitate probari posse idcirco semper arbitratus sum, quod Semlerum a perversis, nedum insanis, opinionibus non recessisse constat ex Praefatione, quam vir doctus in volumen VI. operum Tertulliani anno post scripsit, quam Walchii commentatio typis excusa erat [2]).

---

1) Cf. Semleri commentatio de cavenda molesta sedulitate sacra ad corrigendas quasdam Irenaei et Tertulliani sententias. Halae 1773. Ibi enim vir doctus notat nonnulla, quae in diss. in Tert. accuratius commemorata sunt. 2) Cf. Moehleri Patrologiam ed. Reithmayr. p. 337. atque quae ipse in Erschii et Gruberi Encyclop. Sect. II. Tom. XIII. p. 378 ss. sub voce „Irenaeus" exposui.

# CHRISTIANI GUIL. FRANCISCI WALCHII

DE

## *ΑΥΘΕΝΤΙΑι*

## LIBRORUM IRENAEI ADVERSUS HAERESES COMMENTATIO [1].

Consilium, quod cepi, de fide auctoritateque Irenaei paullo accuratius coram vobis disputandi, natum esse lubens fateor ex vener. Ioann. Salom. Semleri infringendi eam labefactandique studiis. Quo maior enim est rerum praestantissimarum copia, quas ex Irenaei libris se didicisse omni fere tempore gravissimi viri testati sunt, quasve nos ipsi ex eodem fonte haurire pergimus; eo sanctius mihi esse videtur viri boni officium in eo iustam collocandi curam, ut num recte viro et quibus nomen ejus inscribi soleat monimentis credamus, an fraudatorum fortasse impudentia decipi nos patiamur, et nobis et aliis constet argumentis certis et expeditis. Fieri posse nemo infitiabitur, ut per longum tempus veteris scriptoris opera nonnulla habeantur germana et vera, quae ut falsa esse et cui adscribantur, auctoris aut ingenio et doctrina, aut aetate indigna iudicent, posteri commoveantur. Fas igitur est, audiri eos, qui licet ante eos nemo de huius generis librorum vetustate aut scriptore dubitaverit, primi nunc dubitare audent, et quas proferunt dubitandi caussas expendi consideratius harumque pretium animo candido, neque ullis nisi verum exquirendi studiis ducto, aestimari. Omnis enim historiae dignitas utilitasque nititur, tanquam suo fundamento, auctoritate et fide testium, rerumque gestarum memoriae perinde perniciosum est et pestiferum, falsos et subornatos producere testes, ac bonos religiososque sine caussa repudiare et ad illorum gregem abiicere. Ut vero candide et cordate agamus, omnia sedulo conquirenda et, ut ab aliis rite intelligantur, perspicue proponenda sunt, quae testis in suspicionem vocati existimationem aut confirmant, aut minuunt et convellunt. Hoc negotium licet arduum saepe sit et difficile, eo magis tamen necessarium est, quo negligentiores observamus viros doctos fuisse in explicandis comprobandisque, cur veteri scriptori et ipsi credant et alios velint credere, caussis, cuius auctoritatem nesciebant unquam contemni aut adduci in controversiam. Similis certe fuit Irenaei sors. Omnes enim, quamvis de religione dissidiis aliarumque de rebus antiquioris aevi christianis sententiarum varietate a se invicem sint disiuncti, in admittenda laudibusque extollenda eius fide mirifice videbis consen-

---

1) Haec commentatio, a doctissimo Walchio in Societate Regia scientiarum Gottingensi recitata d. VI. Aug. MDCCLXXIV, typis expressa est in Novis commentariis Societatis Regiae scientiarum Gotting. Tom. V. Gotting. 1775. A. St.

tire, quemlibet intelliges honoris quid aut ornamenti suis opinionibus suaeque factioni ex tanto nomine conciliandi esse studiosum; neminem tamen novi de colligendis declarandisque caussis cogitare, cur testimoniis Irenaei sit credendum.

Quaecunque hac de re dici possunt, pertinent ad quinque contra haereses libros, quos nostis Irenaei, Lugdunensium sacrorum praesulis saeculo a Christo nato secundo clari, [nomine] ornari. De his pauca, quae huic disputationi lucem spondent, praemonere libet. Graece eos scriptos esse, nemo nostra aetate negabit, nec dubitabit quidem, modo si oculis suis illos unquam usurpaverit, et alia rei argumenta habuerit cognita, quae docti viri luculenter exposuerunt. [1])

Perierunt quidem graeca, ita ut, quantum novimus, nullus in Europae bibliothecis supersit codex, qui eadem exhibeat integra; nec tamen perierunt omnia, sed in aliorum scriptorum graecorum monimentis servatae sunt insignes graeci textus partes, modo breviores modo longiores, quas salutari consilio a Grabio et Massueto diligentissime collectas et Latinis adpositas videmus. Utimur ergo opportunitate de Irenaei libris non ex sola eorum versione, quod perperam nonnulli suspicantur, sed ex fontibus ipsis iudicandi.

Totius vero operis versio illa integra ad nostram pervenit aetatem et in manibus omnium versatur. Quonam tempore eadem confecta sit, magnam habet dubitationem. Multi eam aetati Irenaei, hoc est, saeculi secundi fini, vel tertii initiis, putant esse aequalem, quod legisse eam Tertullianus illis videtur. Sed his contradixit Dodwellus [2]) maluitque eam referri ad exitum saeculi quarti, quo Priscilliani secta orta est et in Hispania Galliaque priscos Gnosticorum errores renovavit, in Irenaei libris operose enarratos et convulsos; nec male monuit, Augustinum eodem tempore clarum illa esse usum. Nostra aetate monachi Parisienses [3]) ulterius progressi sunt reieceruntque eam ad barbarum saeculi VI. aevum, ob squalidam et vere barbaram latinitatem, qua quisquis ille fuerit interpres Graeca donaverit. At nec his adsentior. Barbariem orationis non nego, sed talem esse nunquam crediderim, quali saeculo sexto gentes, quae Romanas provincias in suam redegerunt potestatem, latinam linguam corruperunt et depravarunt. Omnes enim sentire oportet, graeculum fuisse hominem, qui puerorum more non sermonem illum, sed verba singula transferret, et quum in compositis maxime haereret, nova et inaudita fingeret, quae, nisi in aliis medii aevi monimentis deprehendantur, inter barbarae illius latinitatis specimina numerari nequeunt.

Mihi quidem placet eorum prudentia, qui quum sine testis auctoritate nihil historici argumenti recte dici intelligant de origine versionis eiusque aetate — quisnam enim unquam vidit aut produxit de utraque testem? — nihil definiunt, suamque ignorantiam illis certe non propriam sed cum omnibus communem fateri malunt. Sufficit nobis, eam non recentiore aetate, sed vetere esse factam et codices eius satis antiquos

---

1) Cf. Henr. Dodwellum *diss.* V. *in Iren.* §. 1. p. 391. Renat. Massuetum diss. II. *praev. in Iren.* §. 51. p. 226. Remig. Ceillerium in *histoire des auteurs sacr. et ecclesiast.* To. II. p. 197. et Benedictinos Maurianos in *histoire litteraire de France.* To. I. part. I. p. 334. 2) Lib. c. p. 397 seqq. 3) Loc. cit. p. 335.

inveniri. Haec ipsa interpretatio licet ab omni elegantia sit aliena, barbara et quibusvis fere dictionis latinae vitiis inquinata, nec negari possit, librariorum non modo negligentia sed inscitia etiam eandem saepenumero videri novis corruptelis auctam; fidelitatem tamen interpretis in auctoris verbis exprimendis nullam esse caussam desiderandi aut vocandi in suspicionem, denuo ex tot particularum, quae graece a nobis leguntur, cum latinis comparatione luculenter cognoscitur. Subinde transtulit inepte: sed nunquam malitiose, nunquam pervertendi scriptoris mentem, aut quae hic scripserit corrigendi, augendi, omittendi consilio. Ex quo consequens id est, quod hoc loco studiose cupio observari, ut quae de fide Irenaei disputantur aequabilia sint et paria inter omnia, quae nunc legimus in his libris, sive in sola versione latina supersint, sive tanquam tabulae e naufragio a Graecis fuerint servata.

At vero Noster non modo graece suos commentarios scripsit, sed etiam Graecis eosque ad Graecos misit. Quicunque eos consuluerint, eos haud fugiet, suscepisse et perfecisse auctorem opus ab amico expetitum. Operae pretium est colligere et secum contendere luculenta rei testimonia. In praefatione libri primi, quam Epiphanius graece recitavit, occurrunt bina, quorum prius ita expressum est[1]: *ἀναγκαῖον ἡγησάμην, ἐντυχὼν τοῖς ὑπομνήμασι τῶν, ὥς αὐτοὶ λέγουσιν, Οὐαλεντίνου μαθητῶν, ἐνίοις δ' αὐτῶν καὶ συμβαλὼν καὶ καταλαβόμενος τὴν γνώμην αὐτῶν, μηνῦσαί σοι, ἀγαπητέ, τὰ τερατώδη καὶ βαθέα μυστήρια, ἃ οὐ πάντες χωροῦσιν, ἐπεὶ μὴ πάντες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασιν, ὅπως καὶ σὺ μαθὼν αὐτά, πᾶσι τοῖς μετὰ σοῦ φανερὰ ποιήσῃς καὶ παραινέσῃς αὐτοῖς φυλάξασθαι τὸν βυθὸν τῆς ἀνοίας καὶ τῆς εἰς Χριστὸν βλασφημίας*, alterum vero[2]: *οὐκ ἐπιζητήσεις δὲ παρ' ἡμῶν τῶν ἐν Κελτοῖς διατριβόντων καὶ περὶ βάρβαρον διάλεκτον τὸ πλεῖστον ἀσχολουμένων λόγων τέχνην, ἣν οὐκ ἐμάθομεν — — — ἀλλὰ ἁπλῶς καὶ ἀληθῶς καὶ ἰδιωτικῶς τὰ μετὰ ἀγάπης σοι γραφέντα, μετὰ ἀγάπης σὺ προσδέξῃ καὶ αὐτὸς αὐξήσεις αὐτὰ παρὰ σεαυτῷ, ἅτε ἱκανώτερος ἡμῶν τυγχάνων, οἱονεὶ σπέρματα καὶ ἀρχὰς λαβὼν παρ' ἡμῶν καὶ ἐν τῷ πλάτει σου τοῦ νοῦ ἐπὶ πολὺ καρποφορήσεις τὰ δι' ὀλίγων ὑφ' ἡμῶν εἰρημένα καὶ δυνατῶς παραστήσεις τοῖς μετὰ σοῦ τὰ ἀσθενῶς ὑφ' ἡμῶν ἀπηγγελμένα· καὶ ὡς ἡμεῖς ἐφιλοτιμήθημεν πάλαι ζητοῦντός σου μαθεῖν τὴν γνώμην αὐτῶν μὴ μόνον σοι ποιῆσαι φανερὰν ἀλλὰ καὶ ἐφόδια δοῦναι πρὸς τὸ ἐπιδεικνύειν αὐτῶν ψευδῆ· οὕτω δὲ καὶ σὺ φιλοτίμως τοῖς λοιποῖς διακονήσεις.* Simili modo sub finem eiusdem libri[3]: *quapropter conati sumus nos,* inquit, *universum male compositae vulpeculae hujus corpusculum in medium producere et per te facere manifestum, — — adest enim et tibi et omnibus, qui tecum sunt, ad haec, quae praedicta sunt, exerceri et evertere nequam ipsorum doctrinas. Tertii* deinde libri hoc est initium[4]: *tu quidem, dilectissime, praeceperas nobis, ut eas, quae a Valentino sunt, sententias absconditas, ut ipsi putant, in manifestum proderem,* cet.; porro *quarti*[5]*: hunc quartum librum, dilectissime,*

---

1) N. 2. p. 3. edit. Massueti. 2) N. 3. p. 4. 3) Cp. XXXIV. N. 4. p. 113. 4) p. 173. 5) p. 227.

*transmittens tibi, operis quod est de detectione et eversione falsae cognitionis, quemadmodum promisimus per Domini sermones ea, quae praediximus, confirmabimus, uti et tu, sicut postulasti, undique a nobis accipias occasiones ad confutandos omnes haereticos,* cet. denique *quinti* [1]*: traductis, dilectissime, omnibus haereticis in quatuor libris — — — — oportebit et te et omnes lecturos hanc scripturam impensius legere ea, quae a nobis praedicta sunt, ut et argumenta scias, adversus quae contradictiones facimus. Sic enim et legitime eis contradices et de praeparato accipies adversus eos contradictiones.* Quae si consideraverimus, iure inde colligemus: *primum,* scriptorem eo tempore vixisse inter Gallos, et quum ipse esset homo peregrinus, ad comparandam sibi linguae *barbarae,* sive haec celtica fuerit, sive, quod probabilius multis videtur, latina [2]), eam contulisse diligentiam, ut graecae exercitatione fere omni careret; *deinde* rogatum eum fuisse ab amico, quem *ἀγαπητόν, dilectissimum* compellat, eumque et doctrina se praestare testatur; neque obscure significat, tenuisse inter doctores locum et officio fuisse obstrictum, cavendi, ne *qui cum illo essent,* hoc est, eius auditores, gravissimis caperentur erroribus; *tum* rogasse hunc amicum, ut absconditam Valentinianorum maxime disciplinam erueret e tenebris, sicque convellendi eos viam pararet et communiret; *denique* Nostrum his precibus eo consilio satisfecisse, ut et amicus arcana illa dogmata intelligeret et in aliorum usus feliciter converteret. Num amicus ille episcopi honore fuerit conspicuus, ego quidem definire non audeo, licet nec caussa adsit contradicendi illis, qui ita sentiunt [3]); hoc tamen tutius adfirmare licet, vixisse amicum in regione, quae a Valentini sectatoribus eorumque artibus, alios ad suas partes deducendi, maxime metuebat. Valentini familiam vero, licet alibi quoque sedes suas collocare tentaverit, maxime in Aegypto et Oriente floruisse, nemo ignorat. In Aegypto et Marcosiani fuerunt; nec ullo modo ex Irenaei commentariis probatur, quod manifesto Hieronymi errore seducti nonnulli contendunt, Marcum eadem cum Irenaeo aetate in Gallia sua sparsisse commenta [4]), licet nonnullos ex eius discipulis in eam penetrasse scripserit. Simili modo fatetur Noster, usum se esse nonnullis Valentini adseclis familiariter et ex illis perinde ac ex libris Valentinianorum horum sententias didicisse; sed in Gallia idem contigisse nunquam dixit. Haec quidem aperte docent, insigniter falli, qui opus hoc putant Gallorum aut aliorum Latinorum usibus fuisse destinatum, alios vero sine caussa mirari, longe frequentius illud in Graecorum manibus versari consuevisse, quam Latinorum. Quamvis enim in Gallia fuerit compositum, missum tamen fuit in Aegyptum aut Asiam minorem, unde in alias Orientis provincias facile penetrare, in occidentalibus vero quasi ignorari potuit, donec latinitate donatum in patriam quasi rediret. Post haec aevo medio, id est litteris infesto, accidit, ut inter Graecos libri graece scripti interirent, latina vero eorum interpretatio librariorum opera et diligentia ad nostram aetatem perveniret. Idem nostis antiquissimo Hermae libro, *pastoris*

---

1) p. 291. 2) Conf. Dodwellum p. 393. 3) v. *Histoire litter. de France.* To. I. p. 330. 4) Conf. *haeresiologiae* a me editae To. I. p. 380. 394 seqq.

titulo ornato, accidisse, ut sola supersit versio latina; graecum vero exemplum periisse censeatur [1]). Qui vero in memoriam revocaverit, ista tempestate arctiori amicitiae et litterarum commercii vinculo cohaesisse Christianos Asiam colentes cum Gallis [2]), is certe ne dubitabit quidem, potuisse ab homine Aegyptio aut orientali rogari amicum cum Gallis viventem, ut enarrandis haereticorum opinionibus, quas noverat huic perspectas esse, daret operam; aut hunc quod ab eo exspectabatur illi tribuere officium.

Hos igitur libros si vere ab Irenaeo lugdunensi episcopo scriptos esse, idoneis argumentis potest confici; tum certe de eorum auctoritate et historica fide rectum fertur iudicium. Criticae artis legibus expeditum est, ad huius generis disputationem apte instituendam hoc requiri, ut sedulo disquiramus, *primum*, num Irenaeus composuerit adversus haereses libros, *deinde*, num si quos conscripserit, iidem fere sint cum his, quibus nunc utimur.

Quod primo loco positum est, quum in rerum, quae factae sunt et longo abhinc tempore contigerunt, numero sit, de eo quidem recte cognoscendi nulla cogitari possunt principia, nulli fontes, nisi testium effata. Commemorarunt veteres, Irenaeum contra eos, qui sua aetate doctrinam christianam erroribus corrumpere studuerunt, sedulo et eleganter pugnasse editisque scriptis eos confutasse. Primum ex aetatis ratione locum tenet Tertullianus, cuius satis celebre est hoc effatum [3]): *nec undique dicemur ipsi nobis finxisse materias, quas tot iam viri sanctitate et praestantia insignes, nec solum nostri antecessores, sed ipsorum haeresiarcharum contemporales, instructissimis voluminibus et prodiderunt et retuderunt, ut Iustinus philosophus et martyr, ut Miltiades, ecclesiarum sophista, ut Irenaeus, omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus noster, virginis senectae et christianae eloquentiae dignitas: quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim adsequi.* Dicta haec esse de nostro opere, non solum ex ipso huius consilio colligitur; vere enim oppositum fuit Valentini scholae, contra quam Tertullianus scripsit libellum, unde haec desumta sunt, sed maxime etiam mirifico eorum, quae Irenaeus et Tertullianus de Valentinianorum disciplina prodiderunt, consensu confirmatur, ita ut hunc, quae ille scripserat, ante suos oculos habuisse neque exiguam eorum partem transscripsisse, iusta sit statuendi caussa. In comparandis utriusque scriptoris monimentis et quae in his sibi similia sunt, locis congerendis neminem novi maiorem collocare diligentiam ven. Semlero [4]); idem tamen nonnulla non testium auctoritate, sed ratiocinatione munita adiecit, quae nisi diluantur, excitati a me testimonii vim et pretium imminui oportet. Non sine iniuria Tertullianum insimulavit criminis, quod plagii litterarii nomen fert. Postquam enim sub initio sui libelli ingenue confessus est, se sua ex quatuor *antecessorum*, quorum nomina recitat singulorumque laudes praedicat, commentariis didicisse, cur opus fuerit, ubivis repetere Ire-

---

1) Eleganter id monuit Dodwellus. p. 408. 2) Conf. Theod. Ruinarti *act. martyr.* p. 54. Edit. Venet. *Histoire litter. de la France.* To. I. p. 228, 290. et Paullini de Lumina, *histoire de l'église de Lyon.* To. I. p. 39. 3) Advers. Valent. cap. V. To. III. Oper. p. 143. Edit. Halens. 4) Diss. I. in Tertullian. adiecta Vol. V. §. 12. p. 300.

naei nomen, ego quidem tantum abest ut ullam intelligam caussam; ut verear, ne, si fecisset, intempestivae sedulitatis contraxerit sibi suspicionem. Accedit, postquam oculis manibusque nostris erepta sunt, quibus praeter Irenaeum usus est magistris, Iustini, Miltiadis et Proculi monimenta, admodum difficilem et arduam nunc esse coniecturam, ex quibus fontibus singulas narrationes historicas, et qui in his omnino reponi debent, Valentinianorum somnia in suos rivulos deduxerit Afer. Probe enim tenendum est, Tertulliani libello manifesta impressa esse vestigia dissensus ab Irenaeo. Quaestiones binae, quas proponit venerandus Semlerus, facile expediuntur. Priorem enim, quomodo isto iam tempore Tertullianus Irenaei libros oculis et manibus suis usurpaverit, cur protulerit, nec probaverit, rem vere esse *ἀδύνατον*, aeque miror, ac cur non recordatus sit, quae ante seculi II. exitum ab Irenaeo edita fuerint, potuisse post initium tertii [1]) Carthagine legi. Ad posteriorem, quo iure sic fecerit Tertullianus, ut ex graeco sublegeret sua, et latine repeteret, quae ille creditur scripsisse graece, quid recte respondeatur, id quidem ipsa interrogatione videtur mihi luculenter esse expressum. Quum enim quatuor illi rerum Valentinianorum scriptores ad unum omnes graece easdem retulissent; latina autem Irenaei versio vel nondum confecta, vel a Tertulliano nondum visa fuisset; hic vero illas nollet a civibus suis ignorari, sapienter idem fecit, quod, ut ex innumeris unum exemplis adiiciam, Cicero fecit, qui in libris philosophicis latine repetiit, quae ex graecis selegerat. Hactenus de Tertulliano.

Post hunc prodeat Eusebius Caesareensis, diligentissimus et sincerus rerum in christiana civitate gestarum pronuntiator. Is vero quum saepissime de Irenaeo nostro locutus est eumque magnis ornavit laudibus, sufficiat ea nunc colligere, quae de opere adversus haereticos ab illo scripto reliquit, loca. I. Postquam de Simonis magi erroribus ex Iustino martyre nonnulla recitaverat, ita pergit [2]): *συνᾴδει δ' αὐτῷ καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἐν πρώτῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις*, adiicitque, se nolle Irenaei repetere narrationes, quod quicunque velint, facili negotio ipsi inspicere queant eius librum, quo haeresium origines, dogmata, mores, instituta et his similia studiose sit persecutus. II. Alibi [3]) ubi Ioannem apostolum Domitiani aetatem attigisse testes produxit *fide dignos* ob insignia, quibus enitebant, ecclesiasticam doctrinam tuendi et conservandi puram studia, alterum Irenaeum, alterum Clementem Alexandrinum, sequuntur haec verba: *ὧν ὁ μὲν πρότερος ἐν δευτέρῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις ὧδέ πως γράφει κατὰ λέξιν*, et paucis interpositis: *καὶ ἐν τρίτῳ δὲ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ταὐτὸ τοῦτο δηλοῖ διὰ τούτων.* III. Quae breviter de Menandro prodidit, eadem, monet, *ἐκ τῶν Εἰρηναίου διαγνῶναι ῥᾴδιον.* [4]) IV. Similiter de Cerintho [5]): *ὁ δὲ Εἰρηναῖος ἀποῤῥητοτέρας δή τινας τοῦ αὐτοῦ ψευδοδοξίας ἐν πρώτῳ συγγράμματι τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις προθείς, ἐν τῷ τρίτῳ καὶ ἱστορίαν — — παρέδωκεν.* V. Ubi de Cerdone exscripsit Irenaei effatum, addit [6]): *ταῦτα δέ φησιν ἐν τρίτῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις.* VI. Porro ex Irenaeo testatur

1) Conf. ven. Jo. Aug. Noesselt de aetate ac doctrina script. Tertulliani. p. 89.
2) Hist. eccles. lib. II. cap. 13. p. 57. edit. Taurin. 3) Lib. II. cap. 23. p. 98.
4) Libr. III. cap. 26. p. 106. 5) Lib. III. cap. 27. p. 108. 6) Lib. IV. cap. 11. p. 133.

se accepisse, quae de congressu Polycarpi cum Aniceto ad paschalem controversiam componendam narravit, haecque adiicit[1]: *καὶ ἄλλην δὲ ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ Πολυκάρπου παραδίδωσι διήγησιν, — — ἀπὸ τοῦ τρίτου τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις Εἰρηναίου.* VII. Quum Irenaeum post Pothinum sacris Lugdunensibus gubernandis admotum fuisse narrasset, subiecit haec[2]: *οὗτος τῶν ἐπὶ Ῥώμῃ τὴν διαδοχὴν ἐπισκόπων ἐν τρίτῃ συντάξει τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις παραθέμενος, εἰς Ἐλεύθερον — — ὡς ἂν δὴ κατ᾽ αὐτὸν σπουδαζομένης αὐτῷ τῆς γραφῆς, τὸν κατάλογον ἵστησι.* VIII. Interpositis Irenaei verbis pergit[3]: *ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος — — ἐν οἷς ἐπέγραψε πέντε οὖσι τὸν ἀριθμὸν ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ἐν δευτέρῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, κ. τ. λ.* IX. Quum, quae Irenaeus de libris novi foederis reliquit, testimonia diligenter percensuit, expressis verbis dixit:[4]) *ταῦτα μὲν οὖν ἐν τρίτῳ τῆς εἰρημένης ὑποθέσεως τῷ προδηλωθέντι εἴρηται· ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ περὶ τῆς Ἰωάννου ἀποκαλύψεως — — — διαλαμβάνει.* Colligamus nunc ex Eusebii effatis, quae de Irenaei libris ei fuerunt cognita. Quae quidem haec sunt; I. scripsisse Irenaeum Lugdunensem libros adversus haereses *quinque*, ex quibus singulatim *primum* bis, *secundum* totidem, *tertium* sexies, *quintum* semel notavit: II. titulum *ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως* iis fuisse inscriptum:[5]) III. in iisdem Irenaeum non modo contra purioris doctrinae hostes pugnasse, sed etiam in enarrandis eorum opinionibus multam posuisse curam: IV. Eusebio videri eos compositos eo tempore, quo Eleutherus Romanis sacris praefuit, quod in hoc desinat episcoporum urbis series ab Irenaeo proposita: V. Eusebii denique aetate hos Irenaei libros frequentes in aliorum manibus fuisse, ita ut quicunque voluerint, facile copiam eos legendi nancisci possent.

Basilius quum veterum de spiritu sancto sententias recensere instituisset, honorificam Irenaei fecit mentionem eumque ab apostolis prope abfuisse scripsit et nonnullas particulas *ἐν τῷ πρὸς τὰς αἱρέσεις λόγῳ* positas recitavit[6]).

Pari modo Cyrillus Hierosolymitanus haereticos commemorat de spiritu sancto nefarios protulisse errores, idque ex Irenaeo *ἐν τοῖς προστάγμασι τοῖς πρὸς τὰς αἱρέσεις* fusius disci monuit[7]).

Epiphanium magnam eorum, quae de haereticis saeculi secundi in suos commentarios retulit, ex Irenaei libris hausisse, nullam habet dubitationem. Nomen quidem eius expressit rarius, expressit tamen ita, ut eum non modo nostros libros legisse, sed eosdem etiam ab Irenaeo profectos credidisse quisque sentiat. Sic ubi de Basilide agit[8]), *θαυμαστῶς δέ,* inquit, *ὁ μακάριος Εἰρηναῖος, ὁ τῶν ἀποστόλων διάδοχος, περὶ τούτου λεπτολογῶν, διήλεγξε τούτου τὴν ἀβελτηρίαν καὶ ἀδράνειαν.* Alibi sub initio disputationis de Valentinianis, de consensu sanctissimi

---

1) Libr. IV. cap. 14. p. 137. 2) Libr. V. cap. 5. p. 187. 3) Libr. V. cap. 7. p. 187. 4) Lib. V. cap. 8. p. 189. 5) Convenienter haec et Irenaei praefationibus, quatuor libris posterioribus praemissis et aliorum testimoniis et codicibus adeo latinis, scripsisse Eusebium, docet Massuetus diss. II. §. 46. 6) De spiritu sancto cap. XXIX. To. III. Oper. p. 61. edit. Benedict. 7) Catech. XVI. ad illum. num. 6. p. 246. edit. Toutaei. 8) Haeres. XXIV. §. 8.

Irenaei [1]) gloriatur longamque adfert orationem, sumtam *ἀπὸ τῶν τοῦ προειρημένου ἀνδρός, δούλου Θεοῦ*, cum additamento: *Εἰρηναῖον δέ φημι*, [2]) eadem vero finita, invidendis laudibus prosequitur Irenaeum, eumque *ἐν τῷ ἑξῆς δευτέρῳ αὐτοῦ λόγῳ καὶ τοῖς ἄλλοις* confutasse praedicat. [3])

Cum Epiphanio aetate coniunctus fuit Hieronymus, qui et diligentiae, quam in conquirendis enumerandisque scriptorum christianorum monimentis primus collocavit, et ex his vera a falsis discernendi studii laude non sine caussa celebratur. Reliquit vero plura, quae ad hunc locum pertinent testimonia.

I. De Irenaeo quum data opera exponit, eum *Pothini, qui Lugdunensem in Gallia regebat ecclesiam, presbyterum*; hoc vero *prope nonagenario ob Christum martyrio coronato, in locum ejus substitutum* fuisse, narrat et addit: *scripsit quinque adversus haereses libros* [4]). II. Alibi de haereticis eorumque commentis, inquit, *diligentissime vir apostolicus scribit Irenaeus, episcopus Lugdunensis et martyr, multarum origines explicans haereseon* [5]).

III. Humani quid passus est Hieronymus, quum hoc loco, quae Irenaeus de Marci discipulis dixerat, de Marco intelligeret, repetiit tamen errorem, his usus verbis: *refert Irenaeus, vir apostolicorum temporum — — episcopus Lugdunensis,* et finivit orationem hac clausula: *hoc ille scripsit ante annos circiter trecentos* (hic Hieronymum aut fefellit memoria, aut vocula *circiter* abusus est, alibi enim aetatem Irenaei satis recte significavit) *et scripsit in iis libris, quos adversus omnes haereses doctissimo et eloquentissimo sermone composuit* [6]). IV. Denique quum litterarum philosophicarum studia laudaret et exemplis illustrium christianae disciplinae magistrorum commendaret, Irenaeum, Pothini martytyris successorem, cum aliis nominavit, *qui origines haereseon singularum et ex quibus philosophorum fontibus emanaverint, multis voluminibus explicarunt* [7]). Consulto nunc praetermitto alia Hieronymi effata, quibus Irenaei fecit mentionem, neque obscure se opus illud adversus haereses in mente habuisse significavit. Sufficiunt certe haec, ut intelligamus, Hieronymum non solum libros illos quinque bene cognovisse, sed etiam aperte esse testatum, editos eosdem fuisse ab Irenaeo, Lugdunensium sacrorum post Pothinum praesule.

His denique unicum addere liceat Theodoretum, magnae et variae eruditionis virum, qui quae de vetustissimis haeresibus enarraverit, accepisse se, ut decet bonum historicum, confessus est [8]) *ἐκ τῶν παλαιῶν τῆς ἐκκλησίας διδασκάλων, Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος* [9]), *καὶ Εἰρηναίου τοῦ τὰ Κελτικὰ καὶ γεωργήσαντος καὶ φωτίσαντος ἔθνη, κ. τ. λ.* Quum somnia et flagitia, quae de Carpocrate eiusque adseclis tradi solent, strictim attigisset, ne fingi huiusmodi criminationes

---

1) Haeres. XXXI. §. 3. 2) §. 9. 3) §. 33. 4) Catal. viror. illustr. cap. XXXV. To. II. Oper. p. 873. edit. Valarssii. 5) In Jes. LXIV. To. IV. Oper. p. 761. 6) Epist. ad Theodor. Martian. L. III. Vallars. LXXV. No. 3. To. I. Oper. p. 447. 7) Epist. ad Magn. Martian. LXXXIV. Vallars. LXX. p. 426. 8) Praef. haeret. fabul. To. IV. Oper. p. 280. edit. Schulzii. 9) Iustinum reliquisse contra omnes haereses libros nunc deperditos, norunt omnes. Hinc quale Irenaei opus Cyrensis laudet, tuto concluditur.

quis suspicetur, testem excitavit Irenaeum, qui occidentem christianae religionis luce collustraverit, virum apostolicum, eiusque excitatis verbis haec praemisit[1]: *λέγει δὲ οὗτος ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῶν εἰς τὰς αἱρέσεις συγγραφέντων αὐτῷ.* Eundem Theodoretum scripsisse qui supersunt dialogos tres, *Ἐρανιστοῦ ἢ πολυμόρφου* nomine insignitos, licet nonnulli dubitaverint; ut tamen ipse firmiter credam, quibus caussis commoveri me patiar, alibi declaravi[2]. Quisquis vero illos legerit, nosse eum oportet, singulis dialogis subiecta fuisse antiquiorum doctorum loca, quorum auctoritate sententiae de persona Christi in iis propositae confirmentur. In horum numero omnino repositum videbis Irenaeum, episcopum Lugdunensem, recitataque eius effata quamplurima et magnam partem longiora *ἐκ τοῦ τρίτου λόγου τῶν εἰς τὰς αἱρέσεις*[3], *ἐκ τοῦ τετάρτου λόγου τῶν εἰς τὰς αἱρέσεις*[4], et *ἐκ τοῦ πέμπτου λόγου τῆς αὐτῆς πραγματείας*[5]. Sic et Theodoretus usus est *libris adversus haereses*, eorumque auctorem habuit Irenaeum; neque ignoravit certe, quis qualisve is fuerit.

In tot igitur tamque gravium testium effatis innititur opinio, Irenaeum Lugdunensem exarasse adversus haereticos commentarios. Quisquis criticae artis leges, quibus rerum gestarum veritas diiudicetur aut testium fides aestimetur, habuerit perspectas, is certe non infitiabitur, sive testium, quos produxi, numerum et praestantiam — nemo enim eorum fraudis, aut per iocum petulantiamque fallendi alios libidinis hoc loco sine iniuria insimulabitur, neque ullus eorum sua ex altero sumsisse arguetur — sive testimoniorum, quae ediderunt, integritatem et perspicuitatem consideraverit, aut ita esse, uti dixi, aut nihil veri inesse veterum temporum memoriae. Accedit, quod sine haesitatione affirmo, ex scriptorum veterum, quos sui ingenii monimenta reliquisse scimus, sive haec supersint, sive interierint, tam Graecorum, quam Romanorum, tam profanorum, quam Christianorum multitudime, si ab Homero, Herodoto, Platone, Cicerone, Augustino, Chrysostomo hisque similibus discesseris, qui tot tamque antiquos operum ab illis conditorum laudatores nacti essent, admodum paucos esse. Neque id negligi a nobis debet, exiguum certe esse monimentorum christianorum, quae ad saeculum tertium referuntur, numerum: maximam eorum partem esse perditam: praeter Tertulliani libellos nihil eorum superesse, qui ad historiam haeresium enarrandam pertinebant: multorum ex scriptoribus ecclesiasticis memoriam a solo Eusebio, immo a solo Hieronymo posteris fuisse commendatam, quibus omnes adsentimur. Quid quaeso est caussae, cur iisdem totque aliis credendi officium denegemus testantibus, Irenaeum auctorem esse contra haereses librorum?

Progredimur ad alteram demonstrationis huius argumenti partem explicandam. Hac vero inquirendi imposita nobis est necessitas, num iidem sint Irenaei adversus haereses libri, quos viderunt, legerunt, laudaverunt scriptores saeculi III. IV. V. cum his, quos in manibus nostris

---

1) Haeretic. fabul. Libr. I. Cap. 5. p. 294. 2) Hist. haeres. vol. VI. p. 521. 3) Dial. I. p. 51. Dial. II. p. 128. Dial. III. p. 231. laudati operum Theodoreti tomi. 4) Dial. II. p. 129. 5) Dial. III. p. 232.

habemus. Recte id statui et affirmari, multis variique generis constat argumentis, quae in suas classes distribui, operae est pretium.

I. Quaecunque veteres de forma et specie librorum Irenaei referunt, eadem sine discrimine in opere illo, quo nunc utimur, expressa observamus. Utraque eius inscriptio, altera: *adversus haereses*, altera: *detectio et eversio falsi nominis agnitionis*, uti Latinus graeca vertit, a priscis scriptoribus, quorum effata iam protuli, commemoratur; posterior quidem ab Eusebio, prior ab eodem Eusebio, Cyrillo, Hieronymo, Theodoreto. In quinque libros universum opus est divisum. Eandem partitionem confirmant Eusebius et Hieronymus, praeter haec singulatim vidimus enumerari ab Eusebio librum primum, secundum, tertium, quintum; ab Epiphanio secundum: a Theodoreto, tertium, quartum et quintum.

II. Quaecunque veteres libris ab Irenaeo scriptis contineri testati sunt, eadem ad unum omnia in nostris codicibus inveniuntur. Nolo iam repetere, quae ex dictis ab Eusebio, Epiphanio, Hieronymo, Theodoreto per se patent, eos omnes et narrationes de originibus, opinionibus, moribus et institutis, maxime successionibus haereticorum, inde a Simone mago deducendis, et errorum, quos illi disseminarunt, confutationes legisse ab Irenaeo traditas, hoc est, omnia et singula rerum genera, quae nostri codices suo ambitu comprehendunt. Fieri vero nequit, ut hoc loco silentio praeteream insignem Photii diligentiam, qua accuratam librorum Irenaei, quales sua aetate, hoc est, saeculo nono fuerint, graecorum certe descriptionem consignavit, nostris licet latinis mirifice convenientem [1]). Auctorem eorum esse narrat Irenaeum, Lugduni, urbis in Gallia sitae, episcopum, eosdem esse numero quinque, et prae se ferre hanc inscriptionem: *ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*, sive contra haereses. Pergit, *primo* libro initium fieri orationis a Valentino, deinde eandem quasi regredi et a Simone mago haereses repetere et usque ad Tatianum procedere, additis Gnosticis et Cainitis: *secundo* convelli impia haereticorum dogmata: *tertio* opponi iisdem scripturae sacrae testimonia: *quarto* fieri responsa ad ea, quae illi obiicere consueverint: *quinto* denique ex sermonibus Christi et apostolorum epistolis colligi contra eos argumenta apta [2]). At vero non modo haec universe dicta rem comprobant; sed singula etiam capita, quae ex Irenaei libris veteres allegant. Horum duplex est genus. Alterum enim loca continet, ubi ipsa Irenaei verba recitantur, de quo postea nonnulla dicam: alterum vero eorum est, ubi testis modo laudatur Irenaeus eorum, quae quisque scriptorum suis verbis usus tradiderat. Horum pauca afferam exempla. Tertullianum audivimus testari, Irenaeum copiose res Valentinianorum esse persecutum [3]): Eusebium, eundem exposuisse de Simone mago [4]), de Menandro [5]), de Cerintho [6]) et similibus: Epiphanium, de Basilide [7]), Cyrillum, de iis, qui doctrinam de spiritu sancto depravarunt [8]).

---

1) Biblioth. cod. CXX. 2) Si quis nolit Irenaei libros comparare cum Photii descriptione, eum rogamus, ut recentiorum consulat de rebus in illis traditis narrationes, aut saltem praefationes singulis praemissas inspiciat. Ex illis vero principatum tenere arbitror celeberrimum virum, *Ioann. Matthiam Schroeckhium* christliche Kirchengeschichte. Part. III. p. 196 seqq. 3) Vide Irenaeum Lib. I. Cap. 1–21. 4) Lib. I. Cap. 23. 5) Lib. I. Cap. 23. 6) Lib. I. Cap. 26. 7) Lib. I. Cap. 24. 7) v. c. de Valentinianis. Lib. I. Cap. 2. No. 5.

III. Quaecunque in Irenaei libris veteres invenisse sibi visi sunt ornamenta, diligentiae maxime in colligendis aliorum sententiis et lectionis variae, neque haec in nostris Irenaei commentariis desideraveris, modo aequus sis et omnia ex aevi, quo scripti sunt, rationibus et auctoris ipsius sorte aestimari debere cogitaveris. Tertullianus, uti audivimus, honorifice de Irenaeo iudicavit eumque insigni elogio *omnium doctrinarum curiosissimi exploratoris* condecoravit. Quod quam vere sit dictum, omnes sentire oportet, quibus modo Irenaei libros oculis suis inspicere libuerit. Non solum enim magnam diligentiam in investigandis tot haereticorum commentis [1]) arcanisque doctrinis et institutis collocavit; sed etiam veterum philosophorum praecepta cum his contulit. Quare etiam Hieronymus Irenaeum hoc nomine laudavit, quod *ex quibus philosophorum fontibus* haereses *manaverint explicaverit;* nec negare quis ausus est, simili modo eum puriora christianae religionis dogmata habuisse cognita, quae ab obtrectationibus et calumniis vindicandi caussa opus illud susceperat. Quare non possum, quin Nathan. Lardnero adsentiar, qui Tertulliani vocem *omnium doctrinarum* ita est interpretatus, ut eadem triplex quod commemoravi doctrinarum genus, *philosophicarum, haereticarum* et *christianarum puriorum* significari, coniecturam faceret [2]). Num satis recte tot tamque diversa sententium opiniones conceperit animo verbisque expresserit, num semper rectum tulerit iudicium de origine haeresium, ex philosophorum, Platonis maxime aliorumque graecorum scholis deducenda, nostra quidem non interest, hoc loco uberius inquirere [3]). Satis enim est, ex libris adversus haereses luculenter cognosci, talem eorum certe fuisse auctorem, qualem sua aetate Irenaeum contra haereticos scriptorem fuisse veteres iudicarunt, hoc est, variarum inter philosophos et Christianos factionum de rebus divinis et ad mores pertinentibus sententias explorandi studiosum. Hinc in iisdem commemorari celeberrimorum apud Graecos philosophorum nomina videbis, aut excitari, modo laudari modo reprehendi dicta, v. c. Anaxagorae, Anaximandri, Aristotelis, Democriti, Epicuri, Platonis, Pythagorae, Thaletis, et pari ratione poëtarum, Hesiodi, Homeri, Pindari, Menandri, Sophoclis, Stesichori, item Aesopi [4]). At vero ne quid veri non dicere videar, nostri libri indigni omnium fere iudicio sunt laude illa, qua Irenaei opus Hieronymus cohonestavit, *composuisse* eum hoc *doctissimo et eloquentissimo sermone.* Doctrinae quidem copiam nemo desideraverit, at *eloquentiam* orationisque elegantiam aeque nemo in his commentariis invenerit; nec modo latina interpretatio, sed ipsi etiam graeci fontes, quantum eos novimus, nihil continent, quod ob facundiam et dictionis ubertatem aut venustatem admireris, licet hos illam egregie antecellere

---

1) Legatur Renati Massueti dissertatio praevia prima, qua haereticorum, quorum dogmata Irenaeus enarravit, exhibet censum studiose factum et illustratum. 2) In *credibility of the G. H. Part.* II. Vol. I. pag. 346 ubi recitato Tertulliani effato haec adscripsit: *he means it is likely, that Irenaeus had well studied the sentiments of the heathen Philosophers, and of heretics, as well as the principles of the christian Religion.* Adde vener. *Io. Frid. Cottae Versuch einer Kirchenhistorie.* To. II. p. 798. 3) Legas tamen Iac. Bruckeri hist. critic. phil. Vol. III. p. 408. 4) Irenaei loca, ubi haec aliorumque nomina occurrunt, more suo notavit Io. Alb. Fabricius biblioth. graec. Vol. V. p. 70 sq.

omnes consentiant. Propter hanc caussam nonnulli quidem Hieronymi sententiam contra ipsius auctoris nobilem illam modestiam tuendam sibi sumserunt [1]), qua artis bene eleganterque dicendi expertem se esse confessus est seque hoc nomine voluit ab amico haberi excusatum [2]). At hanc excusationem quum Epiphanius recitaverit, adeoque aperte non de latinis, sed de graecis capiendam, malo Hieronymum imprudentiae et in laudando iusto gloriosius Irenaeo intemperantiae argui. Neque id nobis recte obiici posse videtur, quod hoc loco non veterum laudationes aut cuiuscunque sint generis de Irenaeo iudicia, sed narrationes historicas scire cupimus. Quamvis illa fallant, hae tamen veritati apprime possunt esse consentaneae.

IV. Quaecunque denique veteres, Graeci et Latini, ex Irenaei contra haereses libris se descripsisse testantur loca modo longiora modo breviora, omnino in nostris codicibus latinis inveniuntur. Horum vero tanta est multitudo, ut necesse sit non modo eadem in certas distribui classes; sed poni etiam fines et terminos meae diligentiae. Consulto igitur omitto monimenta recentiores aevi, v. c. libros Anastasii *Sinaïtae,* Joannis *Damasceni,* varias *catenas,* ex quibus post Petr. Halloixium decerpendi graecas Irenaei particulas studia Grabii et Massueti iam praedicare me memini, meque intra spatium saeculorum ab Irenaeo trium continebo.

Primum igitur ponam loca Irenaei, a priscis scriptoribus ita recitata, ut se eadem ex Irenaei contra haereses commentariis referre apertis verbis proderent, quae in nostris libris Latinis vere leguntur; ponam vero ista brevitatis studio in tabula quasi depicta.

| | |
|---|---|
| I. Loca apud Eusebium | exstant apud Irenaeum nostrum latinum |
| 1. 2. lib. III. cap. 23. | 1. 2. lib. II. cap. 22. et lib. III. cap. 3. num. 5. |
| 3. lib. III. cap. 39. | 3. lib. III. cap. 33. num. 4. |
| 4. lib. IV. cap. 11. | 4. lib. I. cap. 27. num. 1. |
| 5. lib. IV. cap. 29. | 5. lib. I. cap. 28. num. 1. |
| 6. lib. V. cap. 6. | 6. lib. III. cap. 3. num. 3. |
| 7. 8. lib. V. cap. 7. | 7. 8. lib. II. cap. 32. num. 4. et libr. V. cap. 6. num. 1. |
| 9. 10. 11. 12. lib. V. cap. 8. | 9. 10. 11. 12. lib. III. cap. 1. num. 1. lib. V. cap. 30. num. 1. et num. 4. libr. IV. cap. 20. num. 2. |
| 13. lib. V. cap. 14. | 13. lib. III. cap. 3. num. 4. |
| II. Locus unicus apud Basilium de spiritu s. cap. 29. | exstat apud Irenaeum libr. V. cap. 8. num. 2. |
| III. Locus ab Epiphanio descriptus haeres. XXXI. §. 9—32. | legitur in Irenaei latinis libris lib. 1. praefat. et cap. I. — cap. XI. num. 1. |

1) Conf. Dodwellum diss. V. §. 3. p. 394. Massuetum diss. II. §. 3. p. 74 et Histoire litter. de France. Tom. I. p. 337. 2) Praef. lib. I. num. 3.

| | |
|---|---|
| IV. Bina loca apud Augustinum *contra Iulian.* lib. I. cap. 3. | apud nostrum Irenaeum sunt libr. IV. cap. 2. num. 7. et lib. V. cap. 19. num. 1. |
| V. Apud Theodoretum | apud nostrum sunt |
| 1. haeret. fabular. lib. I. cap. 5. | 1. libr. I. cap. 24. |
| 2—8. dial. I. | 2—8. lib. III. cap. 11. 27. 31. 32. 20. 21. 19. |
| 9—14. dial. II. | 9—14. lib. III. cap. 20. 18. lib. IV. cap. 7. 59. 66. lib. V. cap. 1. |
| 15—17. dial. III. | 15—17. lib. III. cap. 20. 21. lib. V. cap. 1. |

Triginta quatuor igitur supersunt in monimentis antiquissimae aetatis loca Irenaei, et in his satis longa: immo magna pars *primi* libri apud Epiphanium, quae, si a varietate lectionis discesseris aut a vitiis interpretis, cum codicibus latinis mirifice consentiunt, ita ut criticae artis leges prorsus ignorare eum oporteat, qui hos cum illis, quos veteres usurpaverint, eosdem esse negaverit.

Alterum genus minoris esse pretii, lubens fateor. Etenim praeter haec alia in doctorum Christianorum libris effata deprehenduntur, quae eos ex Irenaei commentariis transscripsisse, non sua confessione, sed coniectura tantum, non certa sed probabili constat. Sic supra monui, Tertullianum in suum *contra Valentinianos* opusculum multa ex Irenaei libris tanquam ex fonte in rivulos deduxisse, laudavique diligentiam ven. Semleri in colligendis utriusque scriptoris narrationibus sibi similibus positam. Idem alii observarunt in Epiphanii et Theodoreti de haeresibus operibus contigisse, ut insignes Irenaei particulas ab his repetitas invenias, licet expressis verbis sui ducis, sui magistri nullam fecerint mentionem [1]). Nefas tamen foret, hoc nomine bonos viros insimulari furti uti dicunt litterarii, postquam se legisse Irenaeum et ex eius libris sua didicisse luculenter significarunt. Praeter hos aliorum patrum effata passim notantur, quae Irenaei dictis simillima sunt; at ex illo fraude exscripta esse ea, nemo dicere ausus est [2]). Praecipuo iure addere libet *Ephraemum Syrum*, de cuius loco digna haec sunt nostra observatione. Diligentiae Io. Ern. Grabii acceptum id ferimus, quod insignem et satis longam Irenaei [3]) particulam, de haereticorum scriptura sacra abutendi artibus, ab Ephraemo [4]) recitari non modo monuit, sed eandem etiam graecam ex codice Bodleïano sumtam primus cum graeco

1) Ne fides a me dictis desit, pauca huius generis loca ex utroque scriptore notabo. Quae Epiphanius habet de Epiphane haeres. XXXII. §. 5. sumta esse videntur ex Irenaei lib. cap. II. n. 3. de aliis Valentinianorum familiis haeres. XXX. §. 7. ex eod. cap. n. 5. de Ptolomaei sectatoribus haeres. XXXIII. §. 1. ex lib. I. cap. 12. n. 1. de Colarbasianis haeres. XXXV. §. 1. ex eod. cap. n. 3. de Marcosiis, haeres. XXXIV. ex libr. I. cap. 13 sqq. Simili modo Theodoreti loca de Sethianis haeret. fabul. lib. I. cap. 14. cum Irenaei lib. I. cap. 30. de Caianis lib. I. cap. 15. cum libr. I. cap. 31. ita conveniunt, ut illum sua ex hoc hausisse iusta sit suspicandi caussa. 2) Sic Cyrilli Hierosolymitani nonnulla effata cum Irenaei testimoniis recte comparari iussit Ant. Augustin. Touttaeus, *observat. in Cyrill.* p. 87, 91 cet. 3) Lib. I. cap. 8. n. 1. 4) Cap. VIII. *de virtute* p. 155. edit. Oxon. et Tom. I. oper. graeco-latin. p. 224. edit. Romanae.

Irenaei textu apud Epiphanium contulit lectionisque varietatem suae Irenaei editioni adscripsit. Eo enim tempore graeca Ephraemi opusculi versio nondum in lucem publicam erat producta. Quod quidem opera Eduardi Twaitsii contigit, qui quaecunque nancisci potuit, graeca Ephraemi opuscula collegit et elegantissime descripta Oxonii prodire iussit; ignoravit tamen Massuetus, immo vix potuit fieri quin ignoraret ideoque Grabii observationes repetiit suasque adiecit, quibus librum scriptum Colbertinae bibliothecae comparavit. Post Oxoniensem editionem accessit Assemanni Romana, qui etiam novem enumeravit codices graecos in variis bibliothecis dispersos, quibus Ephraemi ille sermo continetur [1]). Irenaei nomen ibi non est expressum; sed satis habuit Syrus, verbis eius haec praemittere: *πρὸς οὓς καλῶς καὶ μεγάλως ἀπεφήνατό τις τῶν ἁγίων, οὕτως διδάξας καί φησι.* Nulla quidem est dubitandi caussa, nomine hoc ornari Irenaeum; nemo enim dubitabit, recitari Irenaei verba, modo si utriusque scriptoris dicta secum invicem contulerit; nolim tamen huic testimonio nimiam tribui auctoritatem. Nostis enim, Ephraemum non graeca sed syriaca lingua esse usum et quae graece translata legimus, eius opusculis syriacis nos carere. Arduum ergo est de graecis eorum interpretationibus iudicium, num perfecte consentiant cum suis fontibus, nec Graeculi fortasse sibi nonnulla additamenta ex aliis scriptoribus adiungere permiserint. Suspicandi id hoc loco caussam mihi affert nimia graecorum Irenaei apud Epiphanium et Ephraemum convenientia; nisi malis credere, interpretem cognovisse, quisnam sit ille *unus ex sanctis,* nec hanc particulam ex syriacis Ephraemi convertisse, sed ex Irenaei codice graeco descripsisse. Quare nec adsentior Seb. Nan. Tillemontii [2]) coniecturae, Ephraemi aetate operis nostri versionem syriacam integram exstitisse, nec Parisiensibus monachis [3]) ad illam confutandam monentibus, potuisse Ephraemum aliorum opera ad intelligendos graecos auctores uti. Nescio praeterea, cur Ephraemum linguae graecae prorsus ignarum fuisse credamus, quem constat Graecorum v. c. Basilii amicitiam coluisse. Nobilissima illa Sozomeni et Theodoreti testimonia, caruisse eum *τῆς παιδείας Ἑλληνικῆς* usu, cur ad linguae etiam graecae ignorantiam significandam contorquenda sint, ego quidem non video. Sed haec *ὡς ἐν παρόδῳ.*

Ita feci, quod facere recepi, et collegi, quaecunque supersunt veterum scriptorum loca, ex quibus tuto concluditur, vere Irenaei libros, quos legerunt illi et descripserunt, cum his quibus nos utimur eosdem esse. Nisi huius generis argumenta ad comprobandam veterum monimentorum *αὐθεντίαν* apta sint et idonea, nisi his, quorum auctoritas tam certis tamque expeditis documentis nititur, credendi sit officium boni viri verique studiosi, vereor sane, ne nulla sit veteris historiae omnis fides, nullum pretium. Fateamur igitur necesse est, fidem auctoritatemque, quam Irenaeo, sive graeco sive latino, recte tribui omni tempore eruditissimi viri crediderunt, firmam esse neque ambiguam, sed rationibus fulciri, quibus summum inest pondus, nosque ut ita esse nobis persuadeamus commovendi vis maxima.

---

1) Vid. Assemanni prolegom. laudati tomi. p. 197. 2) Mémoir. pour servir à l'H. E. To. III. p. 77 sqq. 3) *Histoir. litter. de France.* Tom. I. p. 336.

Nihilomninus in alia omnia discessit ven. Semlerus [1]) et insignem diligentiam in eo collocavit, ut libros illos adversus haereses non ab Irenaeo Lugdunensi profectos esse, sed ab *antiquissima societate*, quae fraudulenter libros scripserit et *studiosissime eos variis et diversis scriptoribus diviserit* [2]). *Ex hac* ergo *officina* impostorum prodiisse putat Irenaei commentarios, qui ex veteribus novas compilare consuevissent scriptiones. De hac ipsa societate *antiquissima* nolo hoc loco disputare; ignorare enim me fateor testes, quorum effatis, quando et ubi aut quo consilio coiverit dolosorum hominum sodalitium, constet; ea vero est animi mei constantia, quam alii fortasse pertinaciam, aut obstinationem vocare malint, ut in explicanda rerum gestarum memoria nullis aliorum, licet ingeniosissimi sint, coniecturis, sed solis testimoniis, quibus iusta inest auctoritas, credam et ab aliis credi cupiam. Placet vero venerandi viri ingenuitas et probitas, quae suae societati adeoque Irenaei libris nostris noluit auferri summae *antiquitatis* gloriam unicam illam et invidendam, quae ubi illis relicta fuerit, nescio sane, quidnam emolumenti ex hac suspicione exspectari queat. At de caussis dispicere libet, cur opus illud ab Irenaeo, Lugdunensi episcopo, conditum fuisse aut neget aut saltem dubitet. Tria quippe notavit loca Irenaei [3]), quae ex Clementis Alexandrini libris desumta esse autumat, atque ita comparata, *ut a destinato furto atque impostura vix abesse possit ille scriptor, qui ista in suam rem corraserit, licet non commodissima, aut consilio maxime apta* [4]). Ita ergo suas rationes celeberrimus vir subduxit: si in libris, quae Irenaeo tribuere consuevit vulgus, loca occurrunt, quae apud Clementem *Alexandrinum* simili modo habentur, sequitur, ut illos Irenaeus scribere non potuerit. Videamus de hac ipsa ratiocinatione, num insit ea vis de Irenaei fide tantum detrahendi, quantum detrahi cupit de illa Semlerus. Quem quidem in finem haec observari cupio.

I. In utroque scriptore multa inesse sibi similia, nulla est mirandi caussa. Uterque enim versatur saepissime in uno eodemque argumento explicando, uterque Gnosticorum somnia persequitur. Nihilominus toties a se differunt, uti alias a se discrepare solent historici optimae notae, qui easdem res gestas enarrant, v. c. Tacitus a Suetonio. Sic nobilissima est et pervagata doctorum hominum controversia, num Irenaei an Clementis sit maior auctoritas in iis, quae de Basilide tradiderunt, varia certe et discrepantia.

II. Non solum in narrationibus historicis de haeresibus, sed etiam aliis argumentis tractandis vel leviter attingendis sibi similes esse Irenaeum et Clementem, vidit iam sua aetate Eusebius. Ioannem apostolum usque ad Traiani aetatem pervenisse, duos produxit testes, Irenaeum et Clementem [5]) servatoque temporis ordine hunc secundo, illo (illum?) primo loco posuit, nec cogitavit quidem, quae apud Irenaeum leguntur, eadem furto destinato et doloso Clementi ablata fuisse.

III. Quodsi a binis scriptoribus easdem sententias proferri iisdem-

1) Licet in aliis ingenii sui monimentis suspicionem prodiderit vir celeberrimus, diligentius tamen nullibi eam explicavit, quam in dissertat. I. in Tertullianum supra laudata. — 2) p. 262. 3) p. 343—365. 4) p. 357. 5) H. E. lib. III. cap. 23.

que formulis exprimi intelligimus, tum certe facilis est furti suspicio, sed nequit cadere nisi in eum, qui posterior est aetate. At Clementem potius Irenaeo, quam Irenaeum Clemente aetate fuisse minorem, ipse ven. Semlerus [1]) confessus est. Quodsi enim admittatur communis opinio, Irenaeum sub Severo circa annum saeculi tertii secundum gloriosam mortem obiisse, Clementem vero paullo ante Caracallae obitum, qui anno CCXVII. adscribitur, vita decessisse, Clemens Irenaeo ut superstes fuerit, necesse esse aperte scripsit. Fateor tamen, nimis suspectam mihi esse omnem de Irenaei martyrio narrationem magisque placere eorum sententiam, qui Irenaeum ante initia saeculi tertii vitam finivisse putant, licet tutius sit, confiteri, nos ignorare, num attigerit eadem, necne [2]).

IV. At haec nimis a proposito sunt remota. Propius accedimus ad id investigandum, quod exquirimus, si ad aetatem librorum utriusque scriptoris animum advertimus. De Irenaeo quidem constat, scripsisse eum libros suos adversus haereses per intervalla: ex mentione Eleutheri, Romani episcopi, et interpretationis codicis sacri graecae, quam Theodotion condidit, libro *tertio* facta colligunt viri docti, intra ann. CLXXVII. quo creditur Irenaeus sacris Lugdunensibus gubernandis admotus esse, et ann. CLXXXV. quo Eleutherus diem obiit, aut si nonnullos addere libuerit, CXCII. eosdem fuisse editos [3]). Nulla certe subest caussa, ultra hoc spatium progrediendi. Clemens vero *stromata* scribere coepit post Commodi obitum, hoc est post ann. CXCII. [4]) His igitur rationibus ductus, lubens adsentior ven. Semlero neganti, Clementis stromata ab Irenaeo lecta et visa esse, licet huic sententiae comprobandae haud sufficere mihi videantur illae difficultates, quibus implicatam esse arbitratur contrariam opinionem, denuo non ex historicis argumentis, sed ex ratiocinationibus natae.

V. Addo, quod miror, celeberrimi viri sollertiam effugisse, licet Irenaeus Clementis opera ignoraverit, legere tamen potuisse Clementem Irenaei commentarios. Id vero ex Eusebio [5]) disco, qui perditum nunc Alexandrini opus de paschate commemorat, his additis verbis: *μέμνηται δὲ ἐν αὐτῷ Μελίτωνος καὶ Εἰρηναίου καί τινων ἑτέρων, ὧν καὶ τὰς διηγήσεις τέθειται.* Ex quibusnam Irenaei libris sumserit illa, quae retulit, fere nescimus; quum vero ad paschalem controversiam pertinuit (pertinuerit?) libellus Clementis, facilis est coniectura, dicta haec esse de epistolis illis, ab Irenaeo cum ad Victorem tum ad alios episcopos mis-

---

1) p. 365. 2) Postquam omnia circumspecte legi et consideratius expendi, quae ad defendendam illam narrationem, martyris honorem consecutum esse Irenaeum, diligentissime disputarunt Dan. Papebrochius in *act. sanctor.* Tom. V. Iun. p. 335. Renat. Massuetus *diss.* I. praev. p. 208 sqq. hui. edit. Domin. de Colonia *hist. litter. de Lyon.* p. 52. 94. Paull. de Lumina *hist. eccles. de Lyon.* p. 41 seqq. aliique, non possum a me impetrare, ut veram illam, hoc est, certis fideque dignis testimoniis comprobatam esse statuam. At, licet ponamus, martyrem factum esse Irenaeum, tamen sub Severo id contigisse et ad ann. CCII referendum nullis rationibus, Turonensi enim Gregorio quis hoc loco soli credat? sed ratiocinationibus et coniecturis probari solet, quae historicum vera sectantem prorsus dedecent. 3) Conf. Massuetum diss. II. praev. §. 47. contra Dodwellum disputantem et Lardnerum loc. cit. p. 223 hui. edit. sq. 4) Vid. Nicol. Nourrium apparat. ad biblioth. max. patr. T. I. p. 658. et Io. Alb. Fabricium B. Gr. vol. V. p. 106. 5) H. E. libr. VI. cap. 13.

sis, quas alibi Eusebius[1]) laudavit, perinde ac de Melitonis binis de paschate libris, itidem ab Eusebio laudatis[2]). Quum Irenaei epistolae paschales scriptae fuerint eo tempore, quo Victor non modo Romanis sacris praefuit, sed diutius etiam cum Quartodecimanis Asiae pugnaverat, consequens est, ut eaedem exaratae fuerint post libros adversus haereses. Eodem ergo modo, quo illas usurpavit Clemens, potuerunt hi in manus eius pervenire, maxime ubi eos in usus Orientalium aut Aegyptiorum scriptos fuisse cogitaveris.

VI. Quae quidem non eo animo a me proposita sunt, ut Clementem furti accusem, sed ut exemplis constet, quanta cautione opus sit, ne in ferendis de vetustatis monimentis eorumque auctoritate iudiciis nimis suspiciosi simus, sed omnia circumspiciamus, quae nostra observatione sint digna, nec praecipiti quadam celeritate ex his deducamus conclusiones rationis in tractanda historia nunquam tam certis, ut id quod contrarium sit inter *ἀδύνατα* referatur.

Nunc officii memores convertamus orationem ad loca ipsa, quae furto Clementi surrepta et in Irenaei libros translata fuisse, ven. Semlerus putat.

Primum excitat[3]) quae Irenaeus de impiis cum animalibus ex Mosaica disciplina immundis comparandis scripsit[4]); haecque putat ex Clementis[5]) simili oratione desumta, hoc maxime usus argumento, quod omnia apud hunc bene secum cohaereant, in illa vero parum commode aut opportune adsuta sint. De hoc loco sic habe:

I. Ante Semlerum, lectores, consensum Clementis et Irenaei notavit Potterus[6]) et integram huius orationem illius loco adscribendam curavit; haud dubitanter tamen iudicavit Clementem sua Irenaeo ferre accepta.

II. Sine caussa hanc particulam nullis vinculis cum antecedentibus copulatam haberi, quisquis videat necesse est. Quum enim de donis spiritus sancti, quibus ad futuram gloriam pii praeparentur, verba facere instituisset, transit ad describendos impiorum mores, et: *eos autem,* inquit, *qui abiiciunt quidem spiritus consilium, carnis autem voluptatibus serviunt et irrationabiliter vivunt et ineffrenati deiiciuntur in sua desideria, quippe nullam adspirationem divini spiritus, sed* porcorum *et* canum *more vivunt, hos iuste apostolus carnales vocat, quoniam nihil quam carnalia sentiunt.* Haec excipiunt verba: *et prophetae autem propter hanc eandem caussam* irrationabilibus animalibus *adsimilant eos, propter irrationalem conversationem ipsorum, dicentes*: Equi furentes ad feminas facti sunt, unusquisque ipsorum hinniens ad uxorem proximi (ex Ier. v. 8), *et rursus:* homo quum in honore esset, adsimilatus est iumentis. (Ps. XLIX. 21.) *Hoc quia secundum suam caussam adsimilatur* iumentis, *irrationabilem aemulans vitam. Sed et nos in consuetudine huiusmodi homines* iumenta et pecora *irrationabilia dicimus.* Haec quum posuit (posuerit?), quid quaeso his dictis magis aptum, consilioque auctoris magis accommodatum adiici potuisset, quam quae sequuntur: *praedixit autem figuraliter omnia haec lex de animalibus, delineans homi-*

---

1) Lib. V. cap. 24. p. 213, 217. 2) Lib. IV. cap. 26. p. 161. 3) p. 354. 4) Lib. V. cap. 8. p. 301. 5) Stromat. lib. VII. cap. 18. p. 900. edit. Potteri. 6) Not. ad. h. l.

*nem, quaecunque,* inquit, *duplicem ungulam habent,* cetera. Post verba illa, quae communia habere videtur cum Clemente, pergit: *sed, quemadmodum* praediximus, porcorum et canum *adsumserunt vitam, immunditiae, gulae et reliquae incuriae semet ipsos tradentes. Iuste igitur tales omnes — — — — apostolus quidem carnales* et animales vocavit; *prophetae autem* iumenta *et* feras *dixerunt; consuetudo autem* pecora *et irrationabilia interpretata est; lex autem* immundos *enunciavit.* Ex his omnibus, quae attuli, ne verbulum quidem apud Clementem legitur. Num vero haec non sufficiant ad nexum illum particulae cum antecedentibus et subsequentibus intelligendum et omni dubitationi eximendum, quisque facile iudicabit.

III. Dissimillimum est Irenaei consilium, leges de animalibus immundis allegorice interpretandi, a proposito Clementis. Hic ista animalia *Iudaeorum vulgarium* et *haereticorum,* ille hominum impiorum vitiisque deditorum imaginem esse voluit; hac tamen lege, ut nec Irenaeus de Iudaeis et haereticis, nec Clemens de impie viventibus taceant; Irenaeus vero et ethnicorum faciat mentionem, ab illo prorsus omissam.

IV. Denique Irenaei libri quum referti sint interpretationibus huius generis mysticis et allegoricis [1]), quid caussae sit, cur nec comparatio animalium immundorum cum variis vitiosorum hominum generibus ab illo excogitari potuerit, ego quidem non capio. Quodsi vero necesse quis iudicaverit, ut alter ex altero rem sumserit, tum certe Potteri suspicionem veri esse similiorem quam Semleri crederem. Ego tamen neutrum velim in furti crimen vocari. Ipsa enim allegorica legis Mosaicae de animalibus immundis expositio, si praecipua eius capita consideraveris, ex Iudaeorum scholis prodiit, legitur in Aristaei libello, quo Josephus usus est, placuit huic et Philoni, occurrit in epistola Barnabae, quae certe Clemente nostro est antiquior, repetitur passim ab Origene, Eusebio, aliisque: cur nec utrique, Clementi et Irenaeo, innotescere et ita commendari potuit, ut uterque eam dilatatam ingenio suo in suam rem converteret?

Alter locus pertinet ad nobilissimam de origine graecae LXX interpretum versionis historiam, quam omnes norunt et Irenaeum [2]) et Clementem [3]) post Aristaeum, Iosephum, Philonem, Iustinum *martyrem* enarrasse. Num vera narraverint, hoc loco scire nostra non interest, sed de hoc est inquirendum, num quae in Irenaei libris tradita sunt, ex Clemente derivata sint. Nullam suspicionem viris eruditis de ea re subnatam fuisse, recte monet Semlerus [4]), nec silentio praetermisit Irenaei locum ab Eusebio [5]) fuisse repetitum. Primus ergo suspicari est ausus, hunc ex Clemente per furtum et imposturam esse corrasum, partim quod denuo non commodissime aut consilio ei positus esse videtur, partim quod qui semel furatus sit, facilius iterum furari credatur. Secus me sentire lubens fateor.

I. Quae Irenaeo ex Clemente adiecta fuisse credit Semlerus, eadem denuo Potterus putavit Clementem ex Irenaeo didicisse; unde denuo

1) v. c. Lib. II. cap. 24. p. 150. Lib. III. cap. 21. p. 217. Lib. IV. cap. 20. p. 257., cap. 21. p. 258. 2) Lib. III. cap. 21. 3) Lib. I. stromat. cap. 22. p. 409 sq. 4) p. 357. 5) Lib. V. cap. 8.

concludimus, bene vidisse alios viros doctos convenientiam utriusque scriptoris. Temperavit vero sibi Potterus, quominus omnia ex Irenaeo sumta esse contenderet, sed accurate singulas particulas notavit, quae Irenaeo viderentur esse propriae.

II. Eusebii, qui certissime Clementis *stromata* legit, qui Irenaei graeca recitavit, exemplo patet, veteres de fide librorum Irenaei in suspicionem vocanda ne quidem cogitasse, licet noverint, quae ibi legantur, etiam apud Clementem haberi.

III. Loca utriusque scriptoris admodum a se invicem discrepant.

1) Irenaeus graecam illam interpretationem scribit conditam esse sub Ptolemaeo *Lagi;* Clemens, sub Ptolemaeo Lagi, aut, quod alii malint, sub Ptolemaeo *Philadelpho.*

2) Irenaei oratio longe est copiosior et uberior quam Clementis. Divino consilio eam versionem susceptam esse, narrat uterque; sed consilii rationes solus Irenaeus. Collatos secum fuisse singulorum interpretum labores, tradit uterque; eosdem vero apud Ptolemaeum eo consilio congressos esse, solus Irenaeus; consensisse res et verba, uterque tradit; sed ab initio ad finem consensum observatum et divinum opus a gentilibus praesentibus fuisse agnitum, solus Irenaeus. Sub exsilio Babylonico corruptos fuisse sacros Iudaeorum libros et veteres hos ab Esdra per inspirationem renovatos, Clemens ait; Irenaeus vero, per inspirationem Esdram ductum fuisse, ut in suum ordinem redigeret omnium prophetarum vaticinia et redderet populo Mosaicas leges.

3) Nec verba graeca ubivis eadem sunt. Pauca adferam exempla. Clemens: *πάσαις γραφαῖς;* Irenaeus: *πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν ὅσα γε σπουδαῖα ὑπῆρχε;* Clemens: *ἠξίωσε τοὺς Ἱερ.* Irenaeus: *ᾐτήσατο παρὰ τῶν Ἱερ.* Clemens: *ἑρμηνεῦσθαι,* Irenaeus: *σχεῖν μεταβεβλημένους.* Ubivis elegantiorem Irenaeo observabis Clementem.

IV. Quodsi vera fateri licet, tum certe Clemens videtur ea in brevem summam contraxisse, quae Irenaeus copiosius tradiderat, hac tamen lege, ut aliorum quoque narrationes consuleret.

Optime denique conveniunt, quae Irenaeus tradit, cum argumenti in quo versatur rationibus. Quum enim Theodotionem et Aquilam ex sua sententia odio rei christianae et Iudaicae amore, in loco Iesaiae vocem עלמה non *παρθένος* sed *νεᾶνις* vertisse, suspicatus esset, opponit illis interpretationem LXX virorum, eamque et antiquitatis nomine commendat, et quod a Iudaeis condita sit, praedicat. Num quaeso maiorem opportunitatem repetendi illam de origine illius fabulam potuisset nancisci? Neque Irenaeum semel furatum esse, comprobavit Semlerus, nec fas est ubivis furtum suspicari.

Tertius denique superest Irenaei locus, quem ex Clemente petitum fuisse vir cel. contendit. Verissimum est, utrumque eadem recitare verba Platonis [1]), Irenaeum [2]), ut philosophum magis sapuisse iis ostenderet, qui benignitatem Dei a iustitia divelli vellent; Clementem [3]), ut Platonis de felicitate doctrinam explicaret. At furti suspicione utrumque ut liberem, his argumentis commoveor.

---

1) Lib. IV. de legibus. 2) Lib. III. cap. 25. p. 224. 3) Lib. II. stromat. cap. 22. p. 499.

I. Irenaeus alibi etiam excitavit Platonis dogmata et dicta [1]), quae ex Clemente non accepit.

II. Quid? quod mireris, Platonis effato, quod Clemens simili modo attulit, nullis interpositis verbis statim subiunxit alium Platonis locum ex Timaeo; Clemens vero subiecit alias particulas, quae apud Platonem de legibus sequuntur. Undenam furatus est ille latro Platonis testimonium ex Timaeo; aut cur abstinuit se a surripiendis ceteris Platonis verbis, quae Clemens posuit?

III. Platonis vero iste locus a tot aliis scriptoribus, ab Aristotele, a Plutarcho, a Iustino monente Pottero laudatur; numne a solo Irenaeo ignorari debuit, ut ne in eius libris legi posset, nisi ex Clemente compilatus?

Haec quidem quum ita sunt (sint?) comparata, nullas credo superesse caussas iustas, fidem et auctoritatem librorum Irenaei vocandi in dubitationem.

---

1) Lib. II. cap. 14. num. 3. p. 133. cap. 33. num. 2. p. 167.

## SCRIPTA VIRORUM DOCTORUM QUAE SPECTANT AD QUATUOR IRENAEI FRAGMENTA

A

# CHRISTOPHORO MATTHAEO PFAFFIO

TUBINGENSI E LATEBRIS BIBLIOTHECAE TAURINENSIS QUONDAM ERUTA ET EDITA.

---

## I.

## SCIPIONIS MAFFEII

### MARCHIONIS VERONENSIS EPISTOLA PRIOR.

REVERENDISSIMO PATRI ABBATI BACCHINI. SCIPIO MAFFEIUS S. P. D.

[1])En tibi incommodum alterum. Cognoscere hinc profecto incipies, non mediocri labori futurum esse tibi, quod me a nugis revocaveris. Pfaff vir inter Teutonos doctissimus misit ad me fragmenta quaedam graeca, quae nondum publici iuris facta sunt atque animadversiones in illa suas. Haec sane, ut ob oculos habeas, mitto, cum dubitationibus simul aliquibus meis, ut moneas an hae aequae sint, an prorsus commentitiae, et oraculo vocis tuae confirmentur hoc modo illae, vel dissolvantur. Fragmenta haec praeclara fiunt a nomine Irenaei quo inscripta sunt: verum dubitandum mihi esse videtur, num reapse sint Irenaeo tribuenda. Haustae sunt, ut apparet, ab catenis graecis, quarum nonnullas equidem observavi in Taurinensibus codicibus. Sed in re hac notum est parum fidei, ne dicam nihil habendum esse catenis, saltem quum in illis opus indicatum non est, unde dicta ab iisdem collecta depromta fuere. Propterea vero P. Massuetus declarat multam fidem dandam esse nequaquam fragmentis iis, quae in pulcherrima editione ab eodem facta Irenaei edita voluit, utpote quae ab simili congerie fuere collecta. Atque eo magis de iis dubitari posse crederem, quum iisdem inquam inscriptum purum, putumque nomen sit *Εἰρηναίου* sine illo additamento, quod dignitatem significat, personamque omnino determinat,

---

1) Ch. M. Pfaffius quatuor Irenaei fragmenta, quae ex catenis Mss. in bibliotheca Taurinensi adservatis eruerat, misit ad Scipionem Maffeium, qui illa antiquitatis documenta Diario eruditorum, quod Italico idiomate Venetiis edebatur, inserenda curavit. Ita factum est, ut fragmenta illa primum typis expressa legerentur in *Giornale de' Letterati d' Italia.* T. XVI. Art. IV. p. 216. Scipio Maffeius simul addiderat litteras hic iterum typis expressas, quibus et fragmentorum Pfaffianorum authentiam in dubium vocaret et, quae in notis Pfaffii fidei Romanae contraria viderentur, refutare studeret. Epistolae a Maffeio Italico sermone scriptae latinam versionem, quae legitur ad calcem Venetae Irenaei editionis, lectoribus dare placuit. Ad. Stieren.

id est Ἐπισκόπου Λουγδούνων, sine Λουγδούνου. Verum dubia augentur magis ab ipsa consideratione fragmentorum:

Primum coagmentatio quaedam est sententiarum N. T. id in more fueritne positum PP. vetustissimorum, ignoro. Alterum initio statim laudat constitutiones, quae perperam apostolis tribuuntur. Sed haec ratum habent certumque eruditi unanimi consensu, post Irenaeum inevectas fuisse. Hic autem vocem illam δευτέραις observes precor, ac doceas, quid quaeso sint secundae huiusmodi constitutiones, quas nusquam memini me vidisse laudatas.

Si Pfaff, qui postremas interpretatur, fortasse putat ita interpretandum esse, quia laudatus textus in fragmento reperitur in octavo libro, qui est ipsarum constitutionum postremus, quas modo habemus, tanto magis hoc fragmentum apparet longe a saeculo secundo distare. Difficultas etiam occurrere in vocabulo ἀντίτυπα aliqua mihi posse videtur, quo neque usus est Irenaeus ad eucharistiam significandam, neque ad idem exprimendum certo in illius aetatis documento reperiri posse arbitror. Adhibuit vocem hanc schemate quodam Paulus ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, sed non de hoc sacramento loquens, atque in oppositionis cuiusquam sensum magis accepta fuit. Praeterea mihi dubitari posse videtur, fueritne eo tempore in sanctae coenae celebratione invecta invocatio illa Sp. S. quam legere est in hoc fragmento. Non video sane eam meminisse Irenaeum cap. 18. quod veteri in editione erat 34. lib. 4. sed ait ibi tantummodo panem recepisse τὴν ἔκκλησιν (sive ἐπίκλησιν) τοῦ Θεοῦ. Neque video eandem martyrem Iustinum meminisse, quem solum eorum temporum liturgiam descripsisse omnes sciunt. In tertio fragmento notanda est licentia quaedam in celebratione festorum et ieiuniorum, quae magis Novatianorum consona videtur haeresi, quam Irenaei, aut cuiuspiam catholici scriptoris sententiae. Satis porro intelligi non potest, quomodo huius potissimum fragmenti sensus, in quo scissurae et schismata nata apparent in ecclesia, propter variam consuetudinem festorum et ieiuniorum, hausti credantur ab ea epistola Irenaei, quae est ad Victorem R. P., in qua, ut videre est apud Eusebium, quaestio vigebat maxima de paschate celebrando, nec lis erat inter Catholicos de variatione ieiuniorum, quae hic a simplicitate nata dicitur, aut a negligentia, qua tamen nihil obstante pax vigebat: καὶ οὐδὲν ἔλαττον πάντες οὗτοι εἰρήνευσάν τε καὶ εἰρηνεύομεν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησι. Nunc vero ab expositis difficultatibus in textum gradum faciam ad considerandas animadversiones.

Omissa laude debita eruditioni, mihi videor in his anticipationem quandam videre auctoris pro haeresi sua, quae in caussa certe fuit, cur illa in hisce fragmentis, quae sunt reapse non invenerit, invenerit autem quae non sunt. Recte autem colligit his in notis ad secundum fragmentum, ex eo quod alibi Irenaeus dixerit eucharistiam duobus constare, ἐπιγείου τε καὶ οὐρανίου, certissime probari *praesentiam realem:* (ego vero vocabulum ἐπιγείου interpretor speciem tantum, et non substantiam panis et vini) sed non intelligo qui fieri possit, ut ex textu hoc graeco deducatur antiqua in ecclesia oblationem praecessisse, ac fuisse nonnihil separatum, diversumque a sacramento, et eucharistiam quidem non

semper fuisse vocatam minimeque vocari promiscue oblationem, et sacramentum. Talia siquidem, neque clare, neque ab his fragmentis deducuntur. Verum, nisi ego fallor, aequivocatio oritur ex eo, quod auctor observationum oblationem laicam cum sacerdotali confundit, id est oblationem communem, quam populus rerum variarum praestabat, ut sustentare se possent hisce ecclesiarum ministri, et pauperes in agapibus, rebusque aliis, cum sacramentali, quam sacerdos praestabat offerens id, quod consecratum revera corpus et sanguis erat Christi. De illa dici fortasse poterit, non tamen sine haesitatione prorsus ulla praecessisse, et recte quidem dici debet variam separatamque fuisse: sed hanc, exploratum est, comitari, et esse, ut quidem est, partem essentialem ipsius sacramenti. *Quapropter a primis usque temporibus vocata promiscue fuit oblatio, et sacrificium, cui rei nihil in hisce fragmentis est, quod officere queat. Canon namque apostolicus, quem auctor affirmat clare suam opinionem comprobare, mihi potius improbare videtur, dummodo integer afferatur. *Εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ προσφορᾶς γενομένης, μὴ μεταλάβοι, τὴν αἰτίαν εἰπάτω. καὶ ἐὰν εὔλογος ᾖ, συγγνώμης τυγχανέτω, εἰ δὲ μὴ λέγῃ, ἀφοριζέσθω, ὡς αἴτιος βλάβης γενηθεὶς τῷ λαῷ, καὶ ὑπόνοιαν ἐμποιήσας κατὰ τοῦ προσενέγκαντος, ὡς μὴ ὑγιῶς ἀνενεγκόντος.* Ex quo apparet non de populari oblatione loqui, sed de oblatione ab uno facta, in quem minime eucharistiam sumentem suspicio cadebat, et ita quidem narrat Iustinus in Apologia, Vulgo II. prope finem: et observatione dignum est quod in ea descriptione quam hic habet de integro ordine liturgiae, declarat actionem offerentis populi, velut ipse loquitur, opulentiorem factam fuisse in fine, et iam sacrificii peracta celebratione: adeo falsum est in hoc respexisse antiquos, quum sacrificium missae appellarint *προσφορά*.

Sed in hisce animadversionibus doctrinam aliam reperio, quae transigenda omnino non est. Existimat Pfaff in invocatione Sp. S. consecrationem collocatam esse. Non sum nescius, inauditam hanc sententiam non esse, mirorque P. Massuetum in Dissert. 3. pag. 142. eidem favere videri, quemadmodum nonnullus etiam celeber recentior theologus, nisi aliter eius verba interpretanda sunt; nam certum est pugnare cum hac sententia unanimem iam et statutum consensum. In Florentino concilio declararunt Graeci in hac re cum Latinis consentire, hoc est mutationem fieri vi vocum illarum servatoris, et fuse quidem explicarunt sect. 25. scopum diversum precis illius ad Sp. S. in quam rem docte scripsit Bessarion; quamobrem habemus in re hac utriusque ecclesiae consensionem, oppositamque sententiam in censum illorum errorum amandandam putamus, qui a Graecis recentioribus, atque a nobis divisis defenduntur, quos refutavit recentissime et amplissime Abbas Papadopoli in praenotionibus; ex quibus apparet sententiam proborum Graecorum eandem nunc quoque esse; sed si verum est, quod supra indicavi, nempe temporibus Irenaei hanc invocationem in more nondum positam fuisse in sacra mensa, invictissima demonstratio ex hoc colligi poterit. Atque tum invectam non fuisse hanc invocandi consuetudinem, satis apparere mihi videtur ex monumentis illorum temporum, quae hac de re mentionem minime faciunt, atque ex sancto Irenaeo ipso, qui de ea in-

vocatione non loquitur in locis tam egregiis, quos habet, de eucharistia, et ex sancto Iustino, qui rationem distincte describit, quique in supra laudato textu clare ait, fieri prodigium auctoritate verborum illorum, atque panem eucharistizari oratione Verbi: τὴν δι' εὐχῆς λόγου εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν.

Haec sunt, quae considerare habui de hisce fragmentis. Nunc te precor, pater reverendissime, considerationes meas corrigas, meque erudias. Anecdota mea adhuc iacent; sed spero non diu futurum, ut suscipiam iterum opus multis de caussis intermissum. Epistola, sive tractatio Felicis III. occasionem praebuit variarum animadversionum in epistolas huius pontificis, atque in illas successoris eius, quas in conciliis habemus transpositas admodum confusasque. *In Complexionibus* Cassiodori reperi eum legisse hunc textum disputatum: *Tres sunt etc.* Verum me valde incommodat abesse a magistro. Non sit tibi grave calamo tollere incommodum hoc, quoad potes. Vale.

---

# II.

# RESPONSIO PFAFFII

## AD PRIMAM EPISTOLAM MAFFEII

### HAC PRAEFATIONE, QUAM [1]) EDITIONI FRAGMENTORUM SUAE PRAEMISIT HAGAE COMITUM, CONTENTA.

Quae luci publicae exponimus, S. Irenaei, episcopi Lugdunensis fragmenta hactenus ἀνέκδοτα nostris annotationibus adiectisque dissertationibus explicata atque e bibliotheca regia Taurinensi eruta, ea non uno ex codice extraximus, sed ex variis, qui a Graecis πατερικά, παράδεισοι, γεροντικά, λειμωνάρια, διηγήσεις, πανδέκται, κλίμακες, λαυσαϊκά [2]), aut voce latina Catenae, si nempe commentarium perpetuum in librum quendam sacri codicis contineant, nuncupantur, diversa scilicet ss. patrum vel facta vel effata continentibus, ex quibus ea nobis praecipua visa sunt, quae S. Irenaei nomen praeferunt, eo magis etiam aestimanda, quod aetatem aliquam ferant ii Codices, ex quibus ea extulimus.

---

1) cf. S. Irenaei episcopi Lugd. Fragmenta anecdota, quae ex bibliotheca Taurinensi eruit, latina versione notisque donavit, duabus dissertationibus de oblatione et consecratione eucharistiae illustravit, denique liturgia graeca Io. Ern. Grabii et dissertatione de praeiudiciis theologicis auxit Christoph. Matth. Pfaffius. Hagae Comitum 1715. Editio altera Lugduni Bat., Hagae Com. 1743. 2) His quidem nominibus peculiares libri, acta vitasque et effata veterum complexi communiter designantur. Sed generalia quoque eadem esse ex Codicibus Taurinensibus perspeximus, ubi idem Codex duo vel tria eiusmodi nomina saepius inscripta habet.

Nec tamen, viso Irenaei nomine, coeco quodam impetu eo statim processimus, ut sine praevio examine de αὐθεντίᾳ istorum fragmentorum illico pronunciandum esse existimaverimus; sed limam potius criticam adhibuimus, ut, quid de istis monumentis dicendum esset, liquido et quidem sine oppositi formidine nobis constaret. Praecipuum vero quod sua quadam et nativa luce oculos nostros perstrinxit, fuit gravis illa et Irenaeo dignissima scribendi ratio, quam in fragmentis hisce observavimus, maiestatem seculi, quo vixit, (fuit autem id secundum a nativitate Christi) omnino ferens; porro insignis quaedam tum styli ipsius tum rerum in iisdem traditarum convenientia cum iis, quae Irenaeus in libris contra haereses dixerat, quibus plurimam ista lucem afferunt, maxime quod oblationis et consecrationis eucharisticae rationem attinet; denique ipsa Codicum, ex quibus nostra eruimus, fides, ad nauseam usque a nobis tentata, quam intemeratam omnino invenimus, quum omnia patrum loca, quae in istis citata reperimus evolvimusque, in editionibus impressis eadem fere ratione elata iisdemque autoribus adscripta invenerimus, solis iis exceptis, quae prelum hactenus experta non sunt, et queis ipsa haec fragmenta annumerare licet, quum et in libris adversus haereses et in iis, quae Feuardentius, Cotelerius, Halloixius, Sirmondus, Combefisius, Grabius et Massuetus congessere, fragmentis desiderentur. Nec, ut arbitror, erit, qui Irenaeo cuidam iuniori, episcopo Tyri, homini Nestoriano, ista adscripserit, quum alius longe argumenti sint, quae hic scripsit, utpote ad historiam litis Nestorianae pertinentia; et, quae in fragmentis nostris exstant, calamum sapiant magis orthodoxum magisque pium, quam qui ab autore vitae suae pertaeso atque episcopali dignitate privato tragoediae componendae demum fuit adhibitus. Si quis tamen sit, qui existimaverit, gratis haec omnia a nobis dici, argumentaque firmiora esse adhibenda, queis Irenaeo nostro ista asserantur, ad demonstrationum mathematicarum vim assurgentia; cum eo quidem contentionis serram non reciprocabimus, nec de re, quae limam philosophicam haud patitur, multum altercabimur. Ad *gustum* etenim *criticum* tota tandem lis devolvitur, seu ad iudicium illud, quod de stylo autorum eaque, qua usi sunt, dicendi scribendive ratione fertur; qua re nihil est magis delicatum maiorique contradictioni obnoxium, (maxime si, qui dissentiunt, depravato gustus laborent organo;) sed et nihil, de quo minus sit disputandum, quum de omni gustu disputare vetet proverbium, hoc vero de nullo verius, quam de critico, utpote qui omnium est subtilissimus, pronunciari possit. Enimvero, si in diversis scriptis eandem dicendi rationem, periodorum numerum aequalem, idearum similem compositionem atque ordinem, expressionum item eandem vim eandemque sententiam utrobique defensam praefixumque eiusdem autoris nomen inveneris, quid quaeso impedit, quo minus ea unius eiusdemque scriptoris esse asseras, criticamque hic certitudinem iactes? Scilicet id de fragmentis nostris si asseruerimus, quae cum impressis Irenaei egregie utique conspirant, quod in notis demonstratum a nobis est; omne utique feremus punctum, dabimusque id, quod in nostram trahere sententiam viros doctos possit. Ceterum dum mentionem notarum nostrarum hic iniicimus, haud sine praefatione ea nobis dimittenda sunt, quae contra novissimum, qui opera S. Irenaei illustravit, editorem Parisiensem,

Renatum Massuetum [1]) diximus. Quum enim et summam clarissimi viri eruditionem, et tersam modestamque nec vulgari civilitate tinctam scribendi rationem plurimi faciamus, quam et experti aliquando ipsimet sumus luculentius, litteris ab ipso ad nos datis amicum omnino viri humanissimi erga nos animum spirantibus; dubitare utique non potuimus, nostrum qualemcumque dissensum ab ipso in bonam partem acceptum iri. Etenim, quae contra ipsum sive ad caussam fidei nostrae agendam, sive ad defendendum, quem ipse aggressus fuit, amicum veterem I. E. Grabium [2]), sive ad explicanda melius Irenaei verba ponimus, nec ex odio quodam theologico, quod maxime a nobis alienum est, nec ex contradicendi libidine profectum fuit, sed ex sincero quodam veritatis amore, quem et in nobis ipse aestimabit magnique faciet clariss. Massuetus. Id quod et de rev. viro Nic. Nourrio, cui itidem aliqua reposuimus, affirmandum nobis est, quum adeo carum nobis honorandumque ipsius nomen sit, ut dulce hoc amicumque certamen nobis esse videatur, maxime quum viri clarissimi humanitas tot iam documentis nobis sit perspecta. Scilicet ita pronunciandum est de iis, qui rempublicam litterariam tot meritis scriptisque egregiis sibi devinxere, quam laudem peculiari ratione sibi vindicat doctissima S. Mauri congregatio, e monachis ordinis Benedictini constans; optandumque utique foret, ut, dum clariss. Nourrius continuando apparatui ad bibliothecam maximam Patrum insudat, Rev. Massuetus antiquioribus SS. Patrum scriptis, venerabilem primorum seculorum aetatem ferentibus, recensendis operam dare posset, qui annales Benedictinos post Io. Mabillonium et Theodoricum Ruinartum nunc pertexere iussus est. Nec tamen cum solis hisce doctissimis viris ita agendum nobis esse existimavimus; sed ubicunque ab aliis dissensimus, eodem fere tramite perreximus, nec in tribus illis dissertationibus, quas fragmentis nostris notisque adiecimus, unquam hanc modestiae legem migravimus. Quum enim argumentum, quod in secundo fragmento tractatur, involutum obscurumque esse nobis videretur; peculiarem operam dandam esse putavimus, qua difficilia enuclearentur, et obscura luci suae, seposito partium studio, restituerentur. Hinc enatae duae illae de oblatione et consecratione eucharistiae dissertationes, ubi inde a primis christianismi fontibus exorsi per omnia fere secula ivimus, et quid a Christo institutum, quid a veteribus superadditum, quid a recentioribus mutatum fuerit, prout res tulit, enarravimus. Quod institutum quum sine refutatione dissentientium haud exsequi possemus, primum ea nobis refellenda sumsimus, quae a rev. viro Georgio Hickesio S. T. P. et anglicanae ecclesiae presbytero [3]) ad oblationem panis

---

1) Editio, quam dedit, prodiit Parisiis ann. MDCCX. dissertationibus tribus praeviis notisque ab ipso ornata, ceteris omnibus, quae hactenus lucem viderunt, editionibus fere nitidior et amplior. 2) Ediderat Grabius Oxonii A. MDCCII. S. Irenaei opera suis animadversionibus illustrata, contra quas saepius pronunciat Cl. Massuetus. Sed nec silentium sibi imposuerat, quum ista vidisset, Grabius. Exstat enim inter ipsius posthuma adhuc ἀνέκδοτα penes Rev. D. Hickesium *Irenaeus revised and corrected with collections and references for a new edition, in which he designed to animadvert upon the learned editor of the new Paris-edition of that Father MDCCX. in his own defence.* Vide *D. Hickesii account of Dr. Grabe and of his Manuscripts.* P. 5. 6. 3) Sententiam Rev. Hickesii defend ere nuper continuavit Io. Iohnsonius, A. M. et E. A. P. duobus libris, quorum unus ante

et vini adstruendam allata fuisse noveramus; ita tamen, ut ex ipsa, qua usi fuimus, scribendi ratione colligere queat vir doctissimus, cui multa debemus, quo affectu ipsum complectamur, et quanto aestimio ea omnia prosequamur, quae ab ipsius manu *proficiscuntur*. Id vero rarissimum est et singulare, quod, dum, quae dixit, refellimus, ipsius tamen in sententiam eorumque, qui hanc aggressi sunt, tandem descendamus. Id quod fieri utique solet, ubi de verbis lis movetur. Ita enim statuimus, eos, qui oblationem panis et vini negant in eucharistiae celebratione fieri, eandem ipso observare facto, atque verbo quidem a ceteris dissentire, rem tenere; quam si aliter exprimerent ii, a quibus dissentiunt, nulla amplius futura esset lis aut contentio. Non vero ita pronunciandum esse existimavimus de iis, qui sacrificium corporis et sanguinis Christi in eucharistia repetitum asserunt; inter quos novissimi scriptoris pseudonymi Zephyrini de Pace argumenta ex veteris ecclesiae monumentis petita dissolvimus. Prodierant etenim iam ante tria fere lustra articuli unionis de Protestantibus ad ecclesiam Romanam reducendis, diu iam antea confecti sed nondum impressi, electoris Moguntini nomen praeferentes [1]), qui et instructionem pastoralem ad Protestantes hanc in rem scripsisse fertur in actis eruditorum Trevoltiensibus, quam tamen nobis videre hactenus non contigit. Quamvis autem ipse fateatur Zephyrinus, articulos hos nec ab electore Moguntino compositos, nec cum Romano pontifice communicatos, neque ab hoc approbatos fuisse, conscripsit tamen amplissimum in eos commentarium, cuius nonnisi pars prima prodiit. Atque hic de sacrificio Missae data agit opera, et ea quidem, quae omnino laudari meretur, modestia, sed argumentis aliquando tam invalidis, ut facilis oppido nobis eorum exstiterit refutatio, quam hac tamen ratione instituere conati fuimus, quae modestiae Zephyrini ex asse respondeat. Dissertationes de oblatione et consecratione eucharistiae insequitur liturgia graeca Io. Ern. Grabii, et, quae finem huic opellae imponit, dissertatio de praeiudicatis in religione diiudicanda opinionibus fugiendis. Quae omnia cur addiderimus, enarrabunt praefationes utrique praepositae, ubi huius instituti nostri caussas prolixius exponemus. Atque ita finem hisce imponere poteramus, nisi dicenda quaedam nobis essent ad ea, quae vir illustrissimus Scipio Maffeius, Marchio Veronensis, nuper in diario eruditorum, quod Italico idiomate, curante maxime viro doctissimo apostolo Zeno, Venetiis imprimitur, monuit [2]). Huic quum ἀνέκδοτα S. Irenaei fragmenta, quae damus, manu scripta notisque nostris brevioribus illustrata transmisissemus, non solum pro eo, quo nos prosequitur, benevolentiae studio laudato diario ea inserenda curavit, sed et epistolam ad reverendum virum Benedictum Bacchinium, abbatem S. Mariae de Lacroma, O. S. B. con-

---

quinquennium Londini prodiit sub titulo: *The propitiatory oblation in the holy Eucharist*, alter nuperrime lucem vidit et inscribitur, *the unbloody sacrifice and Altar*.

1) Vide *die auffgefangene Brieffe, die erste Ravage, das zehende Paket, die* 131*ste Correspondenz*, et *die Chur-Maynzische Instruction, welche Ihre Chur-Fürstliche Gnaden durch deren Raht von Blumen Ihrer Päpstlichen Heiligkeit vortragen lassen, wie die Evangelischen mit der Römisch-Katholischen Kirche am füglichsten sich vereinigen und in Eins gebracht werden können. Offenbach MDCC.*

2) Vide *Giornale de' Letterati d' Italia* Tom. 16. art. 4. pag. 226 seq.

greg. Casinensis, addidit partim, ut dubia sua circa *αὐθεντίαν* fragmentorum horuncce exponeret, partim, ut, quae in notis nostris fidei Romanae contraria esse crediderat, refelleret. Tam polito autem et amico dicendi genere erga nos utitur, laudemque insuper haud vulgarem nobis scribit, ut non possimus non plurimum exosculari, quae tam benevole nostris annectere ipsi placuit. Sed hoc quidem nobis in praesenti haud sufficit. Ea enim est viri nobilissimi eruditio, ea ingenii elegantia, ea iudicii, quo pollet, perspicacia, et, quam sibi conciliavit, inter eruditos Italos fama, ut omnino ad caussam nostram agendam videamur necessitate quadam adstricti esse. Facimus autem id eo libentius, quod litis nostrae arbitrum esse voluit celeberrimum Bacchinium, virum in antiquitate ecclesiastica versatissimum [1]), dignumque, qui ob eruditionem, quam possidet, summam in purpuratorum ordinem referatur. Ait autem primo Maffeius, quae ex catenis graecis depromantur, dubiae fidei esse, maxime si liber non allegetur, ex quo fragmentum sit desumtum, idque fateri ipsum Massuetum [2]); accedere porro, quod in nostris fragmentis non exstet *Εἰρηναίου, Ἐπισκόπου Λουγδούνων,* quod utique addendum fuisset, si haec Irenaei essent. Sed notandum est, assertionem hanc admitti non posse, si generalis ea esse debeat; partim, quod, quae in catenis graecis similibusque collectionibus, in quibus patrum dicta in unum volumen congesta reperiuntur, exstant, ut plurimum genuina sunt, id quod ex collatione codicum MSS. cum impressis patet; partim quod ea communis catenarum methodus haud est, ut libri, ex quibus dicta patrum trahuntur, semper allegentur, etsi eadem genuina sint, nec diligentiam illius fugiant, qui ipsos libros, quibus ea debentur, evolverit. Unde nec necessarium nobis esse videtur additamentum illud *Ἐπισκόπου Λουγδούνων,* quum non fuerit fere nisi unus Irenaeus, (alter enim, qui episcopus Tyri fuit, vix attendi meretur, nec eam sibi famam comparavit,) observeturque etiam in catenis, patrum, qui allegantur, nomina saepissime solitaria poni atque etiam saepius solis litteris initialibus vel unica saltem initiali (qua maxime ratione Chrysostomi nomen, *χ* et *ρ* unam in litteram coniectis, exprimitur), designari. Pergit Maffeius, et primum fragmentum nostrum sollicitat, quod contineat nonnisi textus Novi Testamenti secum invicem combinatos, quam addit antiquiorum patrum consuetudinem haud fuisse. Sed facilis hic est responsio, omne contrarium ex libris eorum, qui exstant, apparere. Nec opus est, ut prolixas hic cumulemus allegationes. Sufficiat nobis ipse Irenaeus, qui in libris adversus haereses ad nauseam usque plurimis in locis dicta Scripturae mirum in modum cumulat; id quod ipsa docet inspectio. Secundum fragmentum eapropter genuinum non esse existimat noster, quod constitutiones apostolicae in eo allegentur, Irenaei aevo (quod omnes eruditi fateantur) longe posteriores, maleque addit a nobis vocem *δευτέραις* verti, quae non significet *ultimis* sed *secundis.* Quae autem *secundae* illae *διατάξεις τῶν ἀποστόλων* sint, vix divinari posse; si vero consti-

1) Patet id non solum ex iis, quae *de Origin. Hierarchiae ecclesiasticae* scripsit, sed et ex editione Agnelli, cuius librum pontificalem de vitis pontificum Ravennatum ex bibliotheca Estensi eruit, suisque dissertationibus et observationibus illustravit Mutinae MDCCVIII.

2) In *admonitione de fragmentis Irenaei.*

tutionum apostolicarum lib. VIII. intelligatur, haec utique Irenaei aevum non ferre. Ast res est in vado. Neque enim hoc affirmamus, quod Irenaeus in fragmento nostro eam constitutionum apostolicarum compilationem alleget, quae hodie exstat, et, fatentibus omnibus, Irenaei seculum non fert, id quod et nos ipsi tum in notis nostris tum in Diss. de oblatione eucharistiae diximus [1]). Ast eandem ex διδασκαλίαις virorum apostolicorum, Barnabae, Clementis, Ignatii, Polycarpi, Hermae, ipsius quoque Irenaei et Hippolyti factam esse multi sunt inter recentiores doctissimi viri, qui asserant [2]). Quinimo et alibi saepius Irenaeus ad traditiones seniorum sive presbyterorum, qui ipsos apostolos viderant et audierant, provocat. Nec quae Io. Dallaeus [3]) profert, argumenta aliud probant, quam constitutionum apostolicarum, quam habemus, collectionem corruptam esse et interpolatam, seculisque demum sequioribus compositam, quod nemo negat; licet in eo dissentiant eruditi, quod iuxta communem sententiam corruptio ab haereticis Arianisque maxime profecta esse dicatur, Gul. vero Whistonus arbitretur, eam orthodoxis attribuendam esse. Qui, quum veterum scripta cum constitutionibus apostolicis confert, et allusiones allegataque ex iisdem extracta e vetustissimis scriptoribus christianis sistit [4]), probat utique, constitutiones apostolicas antiquissima et genuina christianae religionis monumenta continere. Ceterum non opus erat, ut de voce δευτέραις dubia sibi crearet illustriss. Maffeius. Si enim vertat *secundis*, per nos id licebit, etsi, quid per secundas διατάξεις intelligendum sit, nesciamus, quum nulli dentur constitutionum apostolicarum recensendarum ordines. Δεύτερος vero et *ultimus* est; dicitur enim δεύτερος ἄλλων *omnium postremus*, ut in re liquida unicum saltem, quo tamen opus non erat, afferamus exemplum. Ast, si placet, vertamus *posterioribus*, (id enim, ut arbitror, optimum erit,) ne nodum in scirpo quaerere habeamus necesse. Suspecta quoque amicissimo Maffeio nostro est vox ἀντίτυπα, quam, quum de eucharistia adhibetur, seculis demum sequioribus natam esse credit. Nec diffitemur, inter ea, quae exstant, seculi II. vel III. monumenta nullum inveniri, quod vocem ἀντιτύπων sacramento eucharistiae applicet. Sed nec perspicere possumus, cur primus eam hoc in argumento adhibere non potuerit S. Irenaeus; quod utique probandum erat, ut huic argumentandi rationi vis aliqua daretur. Dogmaticam autem vocis ἀντιτύπων historiam in notis ad fragmentum secundum dedimus [5]). Idem fere dicendum est de ἐπικλήσει ad Spiritum Sanctum, quam Irenaei tempore nondum usitatam vult noster Maffeius. Quod primum utique gratis dicitur. Nec enim dissimulat idem, Irenaeum ἔκκλησιν et ἐπίκλησιν memorare in editis, licet negandum esse putet, consecrationem ea perfici, quod tamen expressis verbis innuit vir sanctus: ὁ ἀπὸ γῆς ἄρτος προσ-

---

1) P. 10 seq. 39. 45. 58. 59. 122. 126. 131. 137. 138. 183. 282. 294. 295.

2) Unicus hic nobis sufficiat Gul. Cave in *Historia litteraria Scriptorum ecclesiasticorum* iis in titulis, quos nominavimus.

3) In Tract. *de Constitutionibus Apostolicis* Hardervici Ann. MDCLIII. impresso.

4) Vid. Vol. III. libri: *Primitive Christianity reviv'd*, ubi exstat *an essay on the Apostolical Constitutions.* London MDCCXI. Conferendum autem maxime est caput IV. ubi sistitur *the* external evidence, *or testimonies for, citations of, and allusions to these Apostolical Constitutions.* 5) P. 131 seq.

λαμβανόμενος τὴν ἔκκλησιν τοῦ Θεοῦ οὐκέτι κοινὸς ἄρτος ἐστὶν ἀλλ' εὐχαριστία[1]). Alibi et memorat, Marcum haereticum, ad imitandos sine dubio Catholicos, adhibuisse τὸν λόγον τῆς ἐπικλήσεως[2]). Eandem fere in sententiam fatur Theodotus haereticus: ὁ ἄρτος ἁγιάζεται τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος[3]). Origenes quoque aut potius Maximus, eiusdem seculi scriptor, haereticum introducit fatentem, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας ἔρχεται[4]). Cyprianus *invocationem non contemtibilem* sive *sacramentum solitae praedicationis* in consecranda eucharistia mulierem haereticam adhibuisse refert[5]). Denique Cyrillus Hierosolymitanus, qui sec. IV. vixit, ἐπίκλησιν ad Spiritum sanctum clarissimis verbis effert[6]); quem omnes graecae liturgiae omnesque fere graecae ecclesiae patres, imo et antiquiores Missae latinae sequuntur, uti in dissertatione de consecratione eucharistiae ostendimus. Sed qui amabo accidit, ut nullus alius inter Irenaei coaevos, ne quidem Iustinus m., qui ritus eucharisticos tam prolixe exhibet, ἐπίκλησιν memoraverit? Ast sufficiant nobis et ipse Irenaeus et Marcus et Theodotus et Maximus et Cyprianus, qui non longo post tempore vixit. Ex horum enim testimoniis combinatis secum invicem coniunctisque efficitur, ἐπίκλησιν ad Spiritum sanctum iam aevo s. Irenaei cognitam fuisse. Nec reiicienda hic sunt haereticorum vel facta vel effata, quum ista quidem a catholicis desumserint pravi homines, ut sub specie veritatis simplicioribus eo magis imponere possent. Hinc et, uti vidimus, Cyprianus *invocationem* mulieris haereticae vocat *non contemtibilem,* eandemque insuper appellat *SOLITAE praedicationis sacramentum.* Ceterum prolixiora hic argumenta pluraque antiquiorum testimonia postulari nequeunt, quum defectus monumentorum seculi II. quo laboramus, non patiatur, ut multos hic autores allegemus, qui eadem referant. Scilicet in scriptis nunc deperditis exstitisse potuit ἐπίκλησις ista, uti et ἀντιτύπων vox; nec, quia ista nunc periere, aut, quid in iis exstiterit, ignoratur, dici potest, haec in iis non exstitisse, maxime, quum seculi IV. scriptoribus haec omnia sint familiaria, qui sane non primi (quod absit,) ea excogitavere, sed ab antiquioribus hausere; nisi ecclesiam seculi IV. in consecratione eucharistiae iam variasse dicere malis. Quod autem Iustinus m. ἐπίκλησιν ad Sp. S. non habet, qui εὐχὰς tamen memorat, id nihil probat aliud, quam seculo II. in omnibus ecclesiis graecis ἐπίκλησιν nondum receptam fuisse, formulasque precis consecratoriae tum adhuc varias diversasque exstitisse. Id quod et in dissertatione de consecratione eucharistiae innuimus[7]). Tertii fragmenti αὐθεντίαν eapropter dubiam esse existimat Maffeius, quod libertas in festis diebus ieiuniisque observandis, quae in eodem statuitur, Novatiano potius quam catholico scriptori conveniat. Sed mallem, ut ea probasset noster. Quae enim hic Irenaeus dicit, post Paulum dicit apostolum, cuius verba affert, ut in notis ostendimus[8]). Nec opus est, ut, quae tum forsan et in ecclesiis quibusdam particularibus de ieiuniis festisque agitabantur, contentiones ex monumentis ecclesiasticis deducamus, quod postulare videtur nobiliss. Maffeius, qui putat,

---

1) L. 4. adv. Haeres. cap. 18. §. 5. 2) L. 1. adv. Haer. cap. 13. §. 2. 3) In Opp. Clem. Alex. f. 800. 4) Dial. cont. Marcion. Sect. 2. p. 53. 5) Epist. 75. 6) Catech. Mystag. 5. 7) §. 2 seq. et passim. 8) P. 149. 150.

Irenaei tempore nullam hac de re litem fuisse. Quum enim ea monumenta fere omnia nunc perierint, dici utique nequit, nullam, quum Irenaeus viveret, controversiam hoc de argumento fuisse agitatam, quia in iis, quae exstant, ea non memoretur. Sed nec huc quoque nobis confugiendum est, quum vir sanctus verbis longe clarissimis istam litem nobis descriptam det. Ait enim: *οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτησις ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἴδους τῆς νηστείας. Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας, οἱ δὲ τεσσαράκοντα κ. τ. λ.* [1]) Sopita tamen haec lis postea fuit, nec in apertum schisma erupit, remanentibus licet contentionis semel coeptae reliquiis, quae particulares aliquando, ut arbitror, committebat ecclesias. Servabatur scilicet etiam inter dissentientes pax ecclesiastica, etsi ritus diversi essent, nec *unionem fidei* scindebat, sed monstrabat potius *commendabatque ieiunii diversitas,* quae ipsa s. Irenaei verba sunt [2]); ex quibus et hoc liquet, non de festo saltem paschatis die temporeque, quo is celebrandus sit, sed et de ieiunio praevio tum inter ecclesias disputatum fuisse; id quod dissimulat fere doctissimus noster Maffeius. Compescendo autem huic schismati, saepius subinde gliscenti, ipse manum admovit episcopus Lugdunensis, uti ex sola epistola ad Victorem, episcopum Romanum, constat; fateturque id clariss. Massuetus, cuius verba damus: *Haec proinde Irenaei laus fuit,* quod *dissidentes ecclesias, moxque fractis foederibus sacris discindendas reconciliaverit: inde apud utrasque nunquam satis pro merito commendandus, quod schismatis malum utrisque funestum averterit* [3]). Progreditur ad notas nostras Maffeius, carpitque, quod dixerimus, veterem ecclesiam oblationem consecrationi praeposuisse, hancque ab illa distinguendam esse, sacrificium altaris itidem a sacramento eucharistiae differre, celebrationemque coenae dominicae a veteribus sacrificium et oblationem haud nuncupatam fuisse; quibus et addit, nos oblationem laicam cum sacerdotali confundere, id quod *πρῶτον ψεῦδος* nostrum ipsi esse videtur. Sed hoc posterius nemo quidem existimaverit, qui notas nostras dissertationemque de oblatione eucharistiae contulerit, ubi sollicite ista, ut par erat, distinximus [4]). Consecrationi autem oblationem praepositam olim fuisse adeo perspicuum ex veterum dictis liturgiisque antiquissimis, maxime graecis, esse arbitramur, ut nihil clarius esse possit. Obtulit enim primum sacerdos dona consecranda, deinde consecravit, una eademque prece, ita, ut dicere quoque possis, oblationem in consecratione consistere, si, quod scholastici aiunt, consecrationis vocem *late* accipias, quae *stricte* alias sumta ab oblatione omnino distinguenda est. Idem fere de distinctione inter sacrificium et sacramentum eucharistiae dicendum est, deque sacrificiis et oblationis nomenclatione, a veteribus *κατὰ συνεκδοχὴν* coenae dominicae data, quum, si accurate res eloquenda sit, ista utique plurimum differant: si vero generaliori termino totus eucharistiae cultus sit designandus, a praecipua quadam eius parte denomi-

---

1) Vide Irenaei epist. ad Victorem, episcopum romanum, cuius exstat fragmentum apud Eusebium lib. 5. Histor. eccl. cap. 24. et Nicephorum lib. 4. Hist. eccl. cap. 39. 2) *ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησι.* loc. cit. 3) Diss. II. in Iren. Art. I. §. 29. p. 208 huius edit. 4) P. 38. 44. 109. 121. 183. 184. 187. 206. 254. 255. 259. 260. 261. 269. 283. 304. 308. 309. 314. 323. 335. 491. 528.

natio sumi possit. Unicumque id erat, quod nos refellere conabamur, sacrificium aut προσφορὰν in distributione aut μεταλήψει sive communione olim constitisse, quod quidam dixerunt. Haec enim opinio valde est insipida, atque ex can. apost. 9. quem allegavimus, egregie utique refutatur, ubi προσφορὰ expresse a μεταλήψει distinguitur [1]). Sed de his quidem in dissertatione de oblatione eucharistiae notisque nostris latius egimus. Nec id quoque approbandum esse putat illustriss. Maffeius, quod diximus, *consecrationem in ἐπικλήσει ad Spiritum Sanctum consistere,* Sed nos ii non sumus, qui, dum ista dicimus, propriam sententiam nostram referamus, etsi, quid in ἐπικλήσει hac consecratoria mali lateat, hactenus perspicere non potuerimus. Nec clariss. quoque Massuetus unquam huic favit sententiae, a communi ecclesiae romanae fide abludenti, id quod innuere tamen videtur noster Maffeius, quum nec in notis ad lib. IV. Irenaei adv. Haer. cap. 18. §. 5. habeat, quod huc spectet, nec alibi quoque, sed affirmet saltem, *Irenaeum,* ubi scribat: ὁ ἀπὸ γῆς ἄρτος προσλαμβανόμενος τὴν ἔκκλησιν τοῦ Θεοῦ, *manifeste alludere ad solemnem illam verborum formulam, quae in antiquis omnibus liturgiis orientalibus occurrat, quamque Graeci cum Irenaeo κατ᾽ ἐξοχὴν vocent ἐπίκλησιν,* invocationem. *Eam esse, qua Deus oretur, ut mittat Spiritum sanctum, qui suo in dona proposita illapsu efficacissimaque operatione faciat ea corpus et sanguinem Christi* [2]). Scilicet quod nos asserimus, est, ecclesiam graecam, consentientibus omnibus liturgiis, ἐπικλήσει ad Spiritum sanctum facta eucharistiam consecrare, id quod et supra iam innuimus, et tum in notis ad secundum Irenaei fragmentum [3]), tum in dissertatione de consecratione eucharistiae [4]) luculentissimis argumentis probavimus, veritatemque hanc historicam contra dissentientes Bessarionem, Turrecrematam, Arcudium, Goarum, Allatium, Bonam, Corderium, Huetium aliosque ita adstruximus, ut, quid regeri nobis possit, omnino non videamus. Nec dica quoque hanc ob rem scribi potest doctissimo Massueto, quum consentientem hoc in argumento habeat I. B. Bossuetum, episcopum Meldensem [5]). Ceterum, qui eadem nobiscum hic senserit, nulla tamen ratione dicet consecrationem eucharistiae necessario ἐπικλήσει hac peragendam esse; id enim est, quod negamus, quum aliae quoque preces hic adhiberi possint, et libertati ecclesiae id relictum voluerit Christus, utpote cuius εὐλογία solo nomine designata, verbis autem, queis constituit, non exscripta in evangelio reperiatur [6]). Ubi autem innuit Maffeius, Iustinum m. credidisse, quod in verbis H. E. E. C. M. consistat consecratio, scribere enim illum τὴν δι᾽ εὐχῆς λόγου εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν; mentem utique Iustini nostro iudicio non assequitur, quum sanctissimus martyr per εὐχὴν haud intellexerit verba, quibus id indicatur, quod porrigitur vel distribuitur, sed *orationem* et *preces,* quibus gratiae aguntur pro donis a Deo datis et haec ipsa sanctificantur. Ea vero, quae in concilio Florentino hanc in rem gesta sunt, luculenter in dissertatione de consecratione eucharistiae [7]) exposui-

---

1) Vide infra et p. 312 seq. 2) Diss. 3. in Iren. art. 7. §. 83. p. 314 huius edit. 3) P. 64 seq. 76 seq. 96. 104. 109. 4) §. 3 seq. et passim. Adde et p. 375. maxime vero §. 11 seqq. 5) Vide infra p. 438 seq. 6) Vide Diss. de oblatione eucharistiae §. 42. p. 345. 346. et de consecr. euch. §. 1. p. 360. itemque p. 428. 434. et 485. 7) §. 11 seqq. p. 413 seq.

mus, adeo, ut plura hic addere non sit necesse. Vehementer autem dolemus, *Praenotiones* Rev. Abbatis *Papadopoli*, quas laudat Maffeius noster, hactenus a nobis visas haud fuisse. In his enim ait, haec omnia prolixius tractata esse, ostensumque ex patribus graecis, ecclesiam graecam eandem cum romana sententiam in articulo de consecratione eucharistiae fovere, quod utique probatu admodum difficile est. Atque ita Illustriss. Maffeium non sine captatione benevolentiae atque eo quo par est, ut ipsum prosequamur, amicitiae venerationisque affectu dimittimus, praefationique nostrae hic terminum ponimus; cuius si migraverimus limites, veniam nobis dabit lector benevolus, quem in rem praesentem nunc sumus deducturi.

---

## III.

# SCIPIONIS MAFFEII

## EPISTOLA ALTERA.

REVERENDISSIMO PATRI ABBATI BACCHINI SCIPIO MAFFEIUS S. P. D.

[1]) In novo libro, quem mihi e Belgis abhinc mense missum ego remitto ad te, Pater Reverendissime, recusa videbis graeca fragmenta illa, quae abhinc annis aliquibus tradidi tibi, ac responsum videbis fecisse Pfaff dubitationibus simul omnibus, quas, ut a te erudirer, tum movi in epistola ea, quae una cum ipsis fragmentis, cumque animadversionibus edita deinde fuit in actis litterariis Venetie. Vir hic celeber et eruditus non modo responsum affert in praefatione atque pluribus in locis, valde fusarum animadversionum difficultatibus meis; sed quoniam nonnihil opposueram dogmati suo de *oblatione et consecratione,* etiam de his rebus sententiam suam duplici absolutissima tractatione defendit. Certo scio te laudaturum admodum in isto auctore non minus multiplicem et variam eruditionem, quam grave ac moderatum ingenium, quo procedit, quodque honestatem urbis refert illius, qua vivit; neque ignoro, quod recte tu animadvertens, quomodo laudes ab eo mihi tributae in eundem redundent, mecum dolebis, ut ego soleo, quum viros cognosco tam doctos, tamque honestos a recta religione descivisse. Ipse namque quum semper nova adipiscatur in Taurinensibus MSS. de litteris in dies maiora meretur, quum, non diu est, miserit acta inedita nonnulla PP. societatis Iesu Antverpiensibus, ac tradiderit P. Montfaucon homilias aliquas ad novam editionem suam s. Ioannis Chrysostomi locupletandam. Verum quia in controversia nostra, quamquam ipse summo ingenio et doctrina processerit, non tamen ita quiesco, ut mihi videatur ille difficultatibus meis satisfecisse, tibi reveren-

---

1) Hae litterae iterum Italico idiomate a Maffeio scriptae exstant in *Giornale de' Letterati d'Italia* Tom. XVI. Art. 2. p. 51 seqq.

dissime pater, quoniam te iudicem neque vir ille eruditus reformidat, exponam brevi, quod reponere mihi posse videtur.

Prima dubitandi ratio, utrum scilicet fragmenta haec essent reapse s. Irenaeo tribuenda, ex eo mihi suborta est, quod viderem haec illum traxisse a catenis. Pfaff reponit, dicta PP. quae catenae continent ut plurimum autographa esse solere. At ego aio, id mihi aliquando examinanti non ita evenisse. Catena inter MSS. mea graeca in satis antiquis membranis satisque emendatis mihi est, in qua quoad praefixa nomina, errata videre est ac prope innumeras perturbationes. Sed MSS. catenarum, editae quae sunt, argumento esse queunt, quae sane ab editorum diligentia credendum est facta fuisse meliora. Huc adducam, quod observavi in amplissima ac splendidissima omnium cusa catena, nempe in corderiana in psalmos, quam iure optimo eruditissimus Fabricius aliarum comparatione vocat *plenius ac perfectius opus* [1]), quaeque valde laudata, adhibitaque a multis, rectene adhuc et diligenter fuerit ab aliquo hactenus examinata, a me plane ignoratur. Non praetergrediar psalmum primum, ne longior fiam nimis. In ipsum itaque non brevis interpretatio affertur, ceu auctoris ignoti et anonymi, quum haec, quamquam sparsim sumta, ut catenarum mos est, universa interpretatio a s. Basilio hausta fuit. Textus adducitur veluti Theodori Antiocheni, id est Mopsuesteni (cuius vidi Venetiae ineditos commentarios in prophetas minores) et est Theodoreti. Textus alter etiam Theodori nomen prae se fert, quod de Theodoro Antiocheno tanquam supra laudato censendum est, sed tamen in catena Lippomani idem textus tribuitur Theodoro Heracleotae, qui tamen Theodoreto eidem tribuendus est. Contra vero septem in locis laudatur Theodoretus, quum semel tantum in primo loco esset laudandus. Nam quod illi loco secundo tribuitur, Lippomanus traxisse videtur a Didymo, quod tertio loco paucis mutatis est Eusebii textus. Pars prima textus quarti est s. Athanasii [2]), postremae partis auctor est Theodoretus, quum tamen plane diversum fragmentum sit ab alio hausto ab Vaticana catena, quod in eadem verba habetur in ultimo Tomo addito quidem ab P. Garnerio editioni Sirmundianae [3]). Quinto loco non sibi vindicat Theodoretus nisi verba prima, quibus fortasse usus est auctor textus illius. Sexti initium cognationem aliquam habere videtur cum explicatione versiculi tertii facta a Nicephoro Blemmida, cuius ineditum opus in Psalterium, quod difficile inventu est, habeo duplex. Verum cuiuscunque sit, neque hic, neque postremo loco qui sequitur textus, reperiuntur in commentariis Theodoreti. Ita textus primus laudatus pag. 15. non est Eusebii. Quis porro scit, an in decursu textus aliquis ceu Eusebii laudatus in catena, similis ex eo non sit textui cuidam commentariorum ex eo, quod a catena in commentarios fuerit translatus [4]) ?

At de interpretationibus ab ineditis operibus derivatis, vel ab opere deperdito parum dici potest, quum sit ut plurimum aliis credendum. Comparare possem textus Hesychii, si Venetiae essem, ubi inveni iam parvo in codice opus suum in psalmos. Quod enim primo loco hic

---

1) Bibl. Gr. vol. 7. p. 742. 2) Athanas. edit. postr. p. 1009. 3) Pag. 7. 4) Vid. praelim. pag. 3.

tribuitur Didymo, iam antea fuerat Theodoreto tributum, Chrysostomi textus ab editoribus huius auctoris, neque habiti tanquam Chrysostomi textus, neque recepti fuere. In editione Savilii videre est homiliam apocrypham in psalmum primum, quae tres illos textus haud recenset. Textibus vero, qui tanquam Origenis citantur, passim minima fides datur, adeo ut Huetius, qui diligenter fragmenta collegit, neque hos, neque alios admisit, qui in hisce collectionibus reperiuntur, quia, ut ipse ait, *levis et fluxa catenarum fides* [1]). In catena, quae est in Ioannem, nomen Origenis habet textus, in quo commemorantur Manichaei; sed re vera nostrorum primus longe diversus est ab eo fragmento, quod habetur in Philocalia in ver. 3. Fidem aliquam mereri tamen tertius videtur quum similis valde sit his, quae Hilarius habet in commentario, qui ab commentario Origenis derivatus est. Tandem longior textus, qui in hunc psalmum appareat, Gennadio tribuitur. Sed noscitur quidem auctorem hunc fuse in psalmos scripsisse: ac de Gennadio alio Massiliensi accepimus qnidem commentarios in Danielem confecisse, atque de Theodoro lectore accepimus ita pie psalmodiam coluisse, ut neminem ad sacras ordinationes accedere permitteret, quin eam omnino memoriae prius mandavisset, sed in psalmos scripsisse non accepimus. Gennadio vero, qui vixit decimo quinto seculo, non est id tribuendum, quum P. Corderius [2]) asseveret catenam hanc ab MSS. vetustis depromsisse, immo vetustissima haec MSS. vocat Lambecius, quamquam de iis, in quibus laudatur Pachymeres, attributum illud non tam late sit sumendum. Varton vero et Cave neutri Gennadio hanc catenam tribuere, quamquam omisisse plura animadverti bibliographos, quia catenas omiserunt. Ita nemo dicit, s. Cyrillum Alexandrinum in psalmos scripsisse, et tamen ab fragmento alicuius MS. celebris, quo potior, colligitur id vel certissime. Tandem textus ille, non tanquam Gennadii, sed veluti Origenis affertur a Barbaro, atque eiusdem partem primam Lippomanus quoque Origeni adscribit: pars vero altera optime dignoscitur alterius auctoris opus esse. Ita in textu Basilii hic pag. 8. allato, lineae primae duae Athanasii sunt, quod videre est in supplementis additis a P. Montfaucon *in nova collectione* [3]), quo in loco apparet etiam auctorem anonymum commentarii in versiculum 3. apud Corderium esse Athanasium, sed paullo ante notavimus textum alium partim ab Athanasio, partimque a Theodoreto desumtum.

Ab quo errore, qui frequentissime in catenis offenditur, ut textus afferant variorum auctorum, veluti textum unum, omisso fortasse nomine, quod intercedebat, argumentum sumam indicandi alios nonnullos crassiores defectus, qui praesertim hoc respiciunt, quod modo tractamus. Animadvertatur itaque, quomodo sententiae quoque revera ab indicatis auctoribus desumtae, ita saepe alterantur, ac tanta verborum mutatione adductae sunt, ut vix noscantur. Sit exemplo textus Eusebii hic positus p. 12. [4]) collatusque cum editione doctissimi P. Montfaucon. Animadvertatur quoque *μετάστασις*, cui persaepe subiacent ii quoque laudati textus, qui verba ipsissima habent, propter consuetudinem desumendi

1) In praefat. in Eclog. ex lib. I. 2) In praef. Tom. 3. p. 22. 3) Collect. nov. tom. 2. pag. 4. 4) Eus. comm. in psal.

verba promiscue hinc et illinc, omissis iis, quae in medio posita erant, iisdem, inquam, ad arbitrium compositis. Exemplo certissimo esse queunt textus Basilii in hunc eundem psalmum.

Quid dicam de varietate multa, quam videre est in catenis iisdem apud diversa MS. descriptis? Equidem potior inedito eo opere in psalterium, quod laudatum fuit ceu catena Nicetae episcopi Serrensis in Macedonia, quumque ab eadem Petrus Felkmanus traxisset fragmenta illa magna s. Athanasii in psalmos, in novissima editione cusa mihi commodum fuit observandi discriminis [1]). Ex quo recte intelligi potest, quam infirmo talo nixa fuerit oppositio Savilii Danieli Barbaro [2]), nempe hunc proprio, ut dicitur, Marte tribuisse dicta aliqua Chrysostomo, quae in MS. suo minime reperiebantur, quod deprehendisse ait, quia MS. aliud ipse habebat catenae eiusdem, quasi quod haec MSS. plane eadem esse debeant. Quin etiam in memorato nunc codice inveni nonnullum textuum illorum, quem nomine s. Athanasii notavit Barbarus, quique quum modo non appareat in graecis editis commentariis illius auctoris, poterat ab aliquo suspicari, sine auctoritate ulla fuisse ab eodem s. Athanasio adscriptum. Sed quoniam codicem hunc prae manibus habeo, placet moniti mei de mutatione et mutilatione exemplum afferre ab eodem codice haustum, quod et iucundum sit propter novitatem, et propter eruditionem sit utile. In anonymo commentario P. Corderii cum catena coniuncto in fine psalmi 34. ita legitur [3]):

*Ἔφη δέ τις διὰ τούτων κατεύχεσθαι τῶν ἐχθρῶν τὸν Δαβίδ, ἢ βελτιωθῆναι τούτους θέλοντα, τύπτε γὰρ ἀδόκιμον ἀργύριον, καὶ καθαρισθήσεται· ἢ ἵνα μαστιζόμενοι τὴν μέλλουσαν φύγωσι κρίσιν· ἢ ἵνα τούτων πασχόντων, βελτίους ἕτεροι γένωνται. Πολεμηθῆναι γὰρ αὐτοὺς προσηύχετο, οὐχ ὡς φιλάνθρωπος* (f. *μισάνθρωπος* a sensu, et a meo MS.) *ἀλλ᾽ ὡς μισοπόνηρος.*

*Fuit, qui dixit, verbis illis male Davidem ominari inimicis, aut quod cuperet, illos ita fieri meliores,* quoniam *argentum malleo purgatur, aut quod hic percussi, futurum iudicium evitarent, aut quod patientibus ipsis, ceteri meliores evaderent, nam ut affligerentur orabat, non quia odisset personas, sed peccatum.*

*Νεστορίου. Τὸ κατεύχεσθαι τῶν ἐχθρῶν δι᾽ ἓξ αἰτίας φασί. α΄. ἀναβελτιωθῆναι τοὺς ἐχθροὺς βουλόμενον. Τύπτε γὰρ ἀδόκιμον χρυσίον καὶ καθαρισθήσεται. Δεύτερον, ἵνα ὧδε μαστιζόμενοι καὶ πολεμούμενοι κουφότερον πειραθῶσι τῆς αἰωνίου. Τρίτον, ἵνα ταῖς τούτων μάστιξι ἄλλους εὑρεθῇ σωφρονίζων· πανοῦργος γὰρ ἰδὼν ἄφρονα μαστιζόμενον, κραταιῶς αὐτὸς παιδεύεται. Τέταρτον,*

*Nestorii. Imprecationes in inimicos sex ob caussas dicuntur fieri a Davide:* 1. *ad eos faciendos meliores, nam impurum aurum malleo purgatur:* 2. *ut hic afflicti vexatique leviorem aeternam poenam experirentur:* 3. *ut horum punitione ceteri sancti fierent, nam sapiens videns stultum castigatum, ipse vel per se serio eruditur:* 4.

---

1) Euseb. comm. in psal. 2) Tom. 8. pag. 10. 3) Pag. 632.

| | |
|---|---|
| *τὸν βίον λοιμοῦ καὶ νόσου ἀπαλλάττων. Πέμπτον, ἵνα μὴ καὶ ἄλλοι αὐτῶν μαθητευθῶσι, τὰς ἐπενεχθείσας πληγὰς φοβηθέντες. Ἕκτον, ἵνα μὴ εἴπωσι τινές, ποῦ ἐστὶν ὁ Θεὸς τοῦ Δαβίδ; μὴ αὐτὸν ἐκδικεῖ καὶ σώζει; οὐκ ἔστι γὰρ σωτηρία αὐτῷ ἐν τῷ Θεῷ αὐτοῦ. Πολεμηθῆναι δὲ τοὺς πολεμοῦντας εὔχεται οὐχ ὡς μισάνθρωπος, ἀλλ' ὡς μισοπόνηρος.* | *ad liberandam vitam a malis:* 5. *ut ab ipsis ceteri quoque discant, vereanturque poenas inflictas:* 6. *ne quis dicat: ubi est Deus David? cur non ulsciscitur et defendit illum? in Deo suo salutem non invenit. Orat igitur, ut impugnet impugnantes se, non quod odio personas habeat, sed tantum peccatum.* |

Fortasse, quae posita sunt numero 4 et 5 perperam posita sunt, non tamen quae numero 6 pessime omissa ab eo, qui ea transtulit in commentarios catenarum more elucubratos, alioquin multa dignos laude. Iuxta codicem meum hoc itaque fragmentum est Nestorii, et monumentum aliquod nobis suppeditare videtur Corderianus auctor, qui nomen odiosum tacuit. Verum concludentes tandem, ex his, quae notavimus de auctoribus nostrae huius magnae catenae, dicere possumus, ex triginta sententiis in primum psalmum, praeter decem, ceteras tales non esse, ut certae sint ac testimonio confirmatae. Et haec satis sint ad ostendendum, quantum fidendum sit generatim quidem nominibus ipsius catenae Corderianae, quamque sint incerta nomina omnium aliarum catenarum.

Sed affirmat Pfaff se feliciter textus catenarum Taurinensium comparasse omnes. Quamquam autem id aliis difficile videri possit, ego tamen non dubito, aiente ipso, hac de re. Sed tamen videndum est, utrum auctor alius in ipsis laudatus sit duorum primorum seculorum; nam in his maior est difficultas, quum catenae fuerint temporibus mediis elucubratae, quibus opera antiquissimorum scriptorum, quibus modo caremus, credibile est iam fuisse deperdita. Hinc est, quod P. Massuet in incomparabili editione sua posuit tanquam dubia fragmenta ab huiusmodi collectionibus derivata: eo magis autem illa in quibus nullum erat indicium operum illorum, quibus continebantur, cui tamen rei negari non potest optime respondisse Pfaff asseverans hunc frequentiorem esse catenarum usum. Idem plane respondet difficultati ex eo sumtae quod haec fragmenta nullum nomen inscriptum habent, additque, illud Irenaei cum aliis confundi non posse. Sed id facit adversus ea, quae habet P. Massuet in praemissis, nempe in codicibus ab eo animadversis Irenaei textus habuisse *Εἰρηναίου Ἐπισκόπου Λουγδούνων,* atque in catena Lippomani in Exodum duos esse laudatos Irenaeos, alterum Lugdunensem episcopum, Antiochenum alterum.

Ad praecipua vero descendens; fragmentum primum, quod congeries quaedam videtur incomta textuum N. T. dubitavi, *num id consueverint facere PP. ita antiqui.* Responsum fuit, ita consuevisse revera Irenaeum, idque satis apparere ex libris eiusdem. Mihi sane loquenti non de sacra Scriptura generatim, sed de N. T. minime videtur fuisse in more apud veteres tam frequenter usurpare sententias, cumulareque dicta N. T. atque contigit observare in epistolis s. Ignatii, quas duplici ratione habemus, et interpolatas posterius, et sinceras, interpolationem ipsam factam fuisse

intrusione multarum sententiarum N. T. S. Irenaeus congerit revera interdum citationes quoque huius generis in libris contra haereses; sed solum aut enumerandorum textuum caussa, quibus haeretici utebantur, aut illorum observandorum, quibus eorundem chimaerae evanescebant. Hac in re non est necesse diu immorari, nihil ego minus contendens, quam dubitationem hanc, vix obiter indicatam, vim habere aliquo modo demonstrationis. In primo hoc fragmento poterat quidem animadverti, veram cognitionem fuisse ab s. Irenaeo definitam *doctrinam apostolorum ac vetus ecclesiae syntagma, quod continua episcoporum successione ad nos usque pervenit* [1]) (quod nos Catholici praesenti etiam tempore profitemur).

Quae quidem descriptio cognitionis verae, quamquam minime contraria, valde tamen differt ab illa, quae fit in hoc fragmento.

Sed multo maioris ponderis putarem esse difficultates, quas novi in secundo fragmento, quod maiori sane animadversione et consideratione dignum est. Primae vero difficultati ex eo sumtae, quod in illo laudantur apostolicae constitutiones, non sine ingenio auctor responsum facit, completionem constitutionum apostolicarum, quam modo habemus, certe temporibus Irenaei non fuisse, sed quoniam eruditi multi defendunt, hasce constitutiones fuisse haustas ab didascaliis PP. apostolicorum, atque in illis quum perspiciantur antiquissima et certa monumenta christianae religionis, clarum est, fuisse quidem postea interpolatas corruptasque, sed alia quidem forma iam seculo 2. fuisse editas, cuius quidem rei fidem facit idem s. Irenaeus, qui saepe appellat ad veterum traditiones, qui apostolos noverant.

Qui autem hic suscipere disputationem illam vellet universam de hisce constitutionibus institutam, volumen facile conficeret, quum nota sint, quae in hanc rem disputaverint viri doctissimi Baronius, Turrianus, Bellarminus, Peronius, Sirmundus, Petavius, Blondellus, Usserius, Dallaeus, Pearsonius, Cotelerius, Grabe, Dupinus, Basnagius, aliique: deinde vero negari non potest, multa dubia remanere in hac re, ac valde incertas esse illas antiquas didascalias. Verum ego contraham disputationem ad ea, quae potissimum respicit litem praesentem nostram, non improbans tamen, quod asserit ille, nempe hasce constitutiones ex apostolicis institutionibus derivasse, in quibus sane inter alia Hierarchia et ecclesiasticus ordo toties perspiciuntur. Animadverto igitur, quod quum laudentur in disputato fragmento αἱ δεύτεραι τῶν ἀποστόλων διατάξεις secundae constitutiones apostolicae, intelligitur manifeste loqui fragmentum de constitutionibus iam collectis et scriptis; nemo etenim primas aut secundas verbales traditiones vocabit, nec prius aut posterius datur in iis, quae tantum exstant in mente. Non enim non scriptas constitutiones iudicabit, quas ex scriptis didascaliis PP. haustas iudicabit. His ita positis, nihil sane ad intentum doctissimi editoris refert, s. Irenaeum alias quoque ad senum traditionem in suis libris appellare, senum illorum inquam qui apostolos noverant: nam tum ad traditionem minime scriptam appellat. *Quemadmodum audivi a quodam presbytero, qui audiverat ab his, qui apostolos viderant* [2]). Quin etiam ex eo mihi sane

1) Lib. 4. c. 23. 2) Lib. 4. c. 4.

videtur depromi certum argumentum ad credendum, temporibus suis nullas scriptas apostolicas constitutiones fuisse, quum vires rationum suarum pluries evocet in traditionibus apostolorum, quae servabantur in ecclesia, investigans subinde tamen et exponens rationem, qua haec traditio erui poterat, hoc est ab ore episcoporum, qui unus post alium successerant in Christianorum regimine. Quomodo ergo non confugisset ille ad const. apostolicas, si scripta talia eo tempore fuissent, quae mererentur eo nomine citari, quo in hoc fragmento laudantur? Credemus nos in alio opere illa adduxisse et minime in hoc, ubi tantum roboris habebant ad confirmandam sententiam suam? Equidem non puto frequentius aliud non usurpavisse, quum negari non possit, quod monumentis traditum est, firmiorem fidem non facere et certiorem voce variabili. Et tamen quum provocabat *ad traditionem quae est ab apostolis* minime asserebat, hanc videri expressam posse, servatamque in constitutionibus, aut in didascaliis, *quae per successiones presbyterorum in ecclesiis custoditur* [1]). Porro autem enumerans episcopos, per quos, ceu per rivulos, transacta erat traditio, narrat quidem multa ab iisdem scripta: epistolam scilicet Clementis ad Corinthios; illam Polycarpi ad Philippenses, sed tamen commemorat nunquam tractationem aliquam, quae venerabile nomen constitutionum apostolicarum prae se ferret. Animadverto etiam in fragmento nostro non commemorari constitutiones nomine *διδαχή,* sicuti contendunt vocasse s. Barnabam expositionem suam in christianam doctrinam, et quo illa Polycarpi creditur laudata; neque illo *ἀποστολική παράδοσις,* quod habemus in operibus s. Hippolyti discipuli s. Irenaei in marmorea cathedra vaticana, neque illo *διδασκαλία,* quo usus est s. Epiphanius ad indicandam collectionem illam, quam modo habemus, quaeque in lucem edita creditur seculo 4, aut circiter 4 seculum. Animadverto quoque vocabulum *δευτέραις,* de quo video, me non satis quid sentirem explicavisse in prima epistola mea; nam non asserui perperam Pfaff *ultimas* vertisse; sed hinc asserui recte intelligi, indicari hic completionem illam ipsam, quam modo habemus, quamque fatetur ipse temporibus s. Irenaei non exstitisse; nam in hac constitutio laudata ab fragmento ultimas inter habetur, hoc est in ultimo octavo libro. Hisce omnibus addi posset, partem illam constitutionum spectantem ad liturgiam, a qua hausta verba sunt in fragmento adducta, maiore, quam aliae sint, dignam esse suspicione: atque eo magis, quod deficit in Anglo MS. Barocciano, quod Grabe affirmat [2]); unde iure optimo credi potest ab impostore aliquo addita, ut alibi scite Pfaff affirmat, adeo ut, dato etiam, quod constitutiones aliquae viguissent temporibus s. Irenaei, difficile creditu est in ipsis nondum interpolatis verba fuisse illa, quae in hisce periodis habentur. Animadverteram quoque mihi suspectam esse vocem *ἀντίτυπα,* veluti minime adhibitam aetate illa ad eucharistiam significandam. Texit hac occasione historiam dogmaticam eruditam huius vocabuli Pfaff; sed fatetur in primis nullum certum monumentum reperiri secundi aut 3. seculi, quod hanc vocem habeat, sed tantum 4. affirmans tamen quod non propterea dici possit, et fortasse non potuisse prius uti Irenaeum. Oppositio quidem vim non habebat

---

1) Lib. 3. c. 2. 2) Spicil. sect. I. p. 289. 3) P. 294.

demonstrationis: sed extra dubium est, quod si quis considerationes hasce faceret nauci, coniecturam validissimam criticae artis exploderet. Dubitavi tandem utrum tempore Irenaei fuerit in sacram coenam invecta invocatio Sp. S. *quae in hisce fragmentis legitur*. Respondet Pfaff. *τὴν ἐπίκλησιν,* aut *ἐπίκλησιν τοῦ Θεοῦ* apparere in libris ipsius s. Irenaei, aliaque exempla affert. Veruntamen commemoratio s. Irenaei *invocationis Dei,* utrum eadem sit cum invocatione hic commemorata, in qua primum et praecipue Sp. S. invocatur, plane ignoro. Cyrillus quoque Hierosolymitanus commemorat *τὴν ἐπίκλησιν,* in eucharistica mensa, et tamen declarat, non fuisse hanc Sp. S., sed *τῆς προσκυνητῆς τριάδος adorabilis Trinitatis,* quae quidem dicta indicant, quotiescunque liturgia invocationis mentionem facit, semper de oratione eadem esse interpretandam. Idem dicendum est de loco alio s. Irenaei, atque de illo Cypriani, in quibus *invocatio* commemoratur. Neque in aliis exprimitur haec invocationis ratio, sed praeterea hoc ex epitome sumtum est, de cuius auctore valde dubitat Cave, quum talia reperiantur, *quae aliunde accepta videntur*[1]): illud vero sumtum est ex opere quodam[2]), quod, si creditur Huetio, scriptum fuit Constantini tempore. Non tamen arbitror rationem Pfaff esse hic plane futilem, sed fateor, rationem quae me ad dubitandum movit, validiorem videri, nempe quod commemorationem viderim nullam huius invocationis apud scriptores eos, qui vixere temporibus s. Irenaei, et praesertim in irrefragabili auctore illo et unico, qui distincte eucharisticum ritum seculi secundi tradidit, nempe in operibus s. Iustini. Reponit hic, deperdita quum sint tot monumenta aetatis illius, posse facile in illis hanc invocationem expressam haberi, sicuti vocem quoque *ἀντίτυπα* commemoratam, quum non sit prorsus credendum PP. 4. seculi, apud quos familiares huiusmodi voces sunt, has invenisse, sed potius ab antiquioribus accepisse. Quam sane responsionem libenter admitto, dummodo ipse quoque eam admittat, quum occasio similis occurret. Sed quantum ad Iustinum pertinet, respondet ex eo quod ipse non meminerit invocationem, id unum probare illis temporibus nondum per universas ecclesias graecas fuisse invectas, atque nondum fuisse in usu apud eas, quarum ritum describit. Verum si hic auctor non descripsit ordinem liturgiae alicuius ecclesiae peculiaris, sed generatim modum exponit, quo celebrabatur temporibus suis; unde certum est, magis usitatum descripsisse, magis approbatum, atque in gravissimis rebus universalem.

Descendens autem ad fragmentum III. animadverti, quod vocare ieiunia, et festos dies, externas res, quasique pauca consideratione dignas, Novatianum sapere videbatur: et animadverti potissimum, mihi sensus illos non videri haustos ab epistola Irenaei ad Victorem, non quod crederem ortas non esse eo tempore controversias de ieiunio et paschate; sed quia in ea epistola affirmabatur, ut ex Eusebio laudavi, quod talibus controversiis etiam positis, pax apud omnes perseveraverat, nec tum etiam infringebatur pax, caritas ac unitas religionis: contra vero in hoc fragmento narratur quod tali lite dividebatur ecclesia, caritas amittebatur et religio, ac fiebat *fermentum malitiae et iniquitatis.* Ex quo deduci mihi

---

1) In Theodot. 2) Orig. lib. 3. cap. 4.

videtur posse, hasce periodos non loqui de eadem lite, de qua illae periodi epistolae loquuntur, ac propterea diversis temporibus editas fuisse. Et hae difficultates sunt, propter quas adhuc in dubitatione persisto de horum authenticitate fragmentorum.

Affirmat laudatus editor apparere in illis gravitatem, stilum aetatis illius atque illius auctoris: sed revera frustula adeo parva sunt, et ablatis citationibus textus adeo brevis, ut difficile videatur hac de re diiudicari posse. In auctoris dictis observo *τὸ ἴσασι*[1]), quod elegantiam redolet, quam certe non est sectatus Irenaeus, qui scribere professus est *ἁπλῶς καὶ ἰδιωτικῶς, simpliciter, et humiliter*[2]). Nonnullae etiam animadversiones fieri possent, si constaret ob quam rationem textus illi adducti sint, et in quo argumento catenae versentur, ex quibus depromti fuere, quum hic non referant vestigium aut commentarii, aut interpretationis, sed de hac re loquetur fortasse disertus Pfaff in catalogo scripto, quem de MSS. Taurinensibus parat.

Quoniam vero in notis nonnulla inseruit ab religione catholica discrepantia, veluti si ex his fragmentis ducta essent, breviter nonnihil promiscui, non quidem animo in arenam descendendi sed demonstrandi caussa, quicunque is sit horum fragmentorum auctor, talia docuisse, ex quibus illae opiniones minime fulciantur.

Altera erat, *celebrationem sacrae coenae* dictam non fuisse ab antiquis *oblationem et sacrificium,* ab qua desciscit nunc ingenuus editor, asseverans fuisse tantum sic appellatam per synecdochen. Altera erat, oblationem consecrationi praecessisse, qua in re discrepantia oriebatur ex eo, quod satis ipsi nos intelligere non poteramus propter diversa principia nostra, quod ipse de alia oblatione loquebatur, ego de alia intelligebam. Postrema erat, quod consecratio fieret per invocationem Sp. s. ad quam disputationem nihil plus facere poterit huius secundi fragmenti textus, quam faciat constitutio apostolica, quam vulgo vocant, ex qua promtus est. Pro hisce duabus sententiis disputat nunc erudite duabus amplissimis dissertationibus Pfaff, et quanquam id praestet aliis monumentis, et auctoritatibus minime ab hisce fragmentis haustis, videbar posse ab hac disputatione declinare: quoniam autem putat tali demonstratione sententiam suam comprobasse, ut non videat, *quid respondendum sit illi,* desinam nonnulla huic quoque rei addere. Verum quia in examinando iterum attentius fragmento secundo inconveniens aliquod deprehendisse in ipso videtur, quo magis in dies uti posset aliquis ad roborandas opiniones cum commemoratis colligatas, nonnullas observationes praemittam, ob quas nec s. Irenaeo, nec forsan alicui antiquo et sapienti scriptori arbitror hoc fragmentum, veluti hic habetur, tribui posse.

Legitur hic, *Dominum instituisse in N. T. novam oblationem,* ad quod probandum affertur Malachiae textus; deinde interpretatione duorum textuum, aliunde quos sumsit, videtur explicari *sacrificium purum commemoratum a propheta,* quod nempe significet oblationem nostri divinarumque laudum. Hic autem opponere possem id contra consensum PP. esse, qui hunc textum Malachiae semper interpretati sunt de eucharistiae sacrificio, et non de orationibus, et de humiliationibus: ita

1) In II. Fragm. 2) In Prooem.

Iustinus coaetaneus Irenaei explicat locutum hic esse prophetam *ἐπὶ τῶν ἐν παντὶ τόπῳ ὑφ' ἡμῶν τῶν ἐθνῶν προσφερομένων αὐτῷ θυσιῶν, τουτέστι τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας, καὶ τοῦ ποτηρίου ὁμοίως τῆς εὐχαριστίας: de sacrificiis oblatis Deo in omni loco a nobis minime Iudaeis, id est de pane eucharistico, et de calice pariter eucharistico* [1]). Sed cominus rem agam, et aio, ita nunquam ratiocinari potuisse Irenaeum, qui in libris suis de hac nova oblatione loquens, ait [2]), Servatorem docuisse illam, quum panem accipiens et calicem asseruit corpus esse suum, et ex quibus clarum fit, illum intellexisse oblationem eucharisticam, non vero preces et poenitentias. Addens autem textum Malachiae integrum, et non mancum, affirmat eodem significari populum Iudaeum ab oblationibus cessaturum esse, et contra purum sacrificium Deo offerendum ubique. Non loquebatur ergo de oblationibus et de sacrificio, quorum vis esset posita in oblatione sui ipsius, atque in laude; quoniam ab his nunquam cessarunt Iudaei, sed cessarunt quidem a veris sacrificiis, et ab immolationibus ob deperditam Ierusalem. Addo, auctorem neminem sanum potuisse docere, fere in eadem periodo fuisse loco antiquae oblationem novam institutam, hancque collocatam esse in thure, in humiliationibus, atque in precibus; nam nemo non videt, hasce res novas non esse, sed aeque usitatas apud Iudaeos in lege veteri. Etiam in iis, quae sequuntur in textu nostro, sensus leguntur, qui reperiri minime solent colligati, quique non recte inter se aptari videntur: nam quum vocet eucharistiam oblationem spiritualem, quasi id ex ante dictis consequeretur. afferri tanquam ratio non poterat, quod in ea offerantur panis et vinum, quae materiata sunt, diversaque ab actibus intestinis virtutis et precum. Inconsueta etiam est repraesentatio liturgiae sine commemoratione verborum institutionis, quae docet quoque Pfaff necessaria ducta fuisse etiam a veteribus. Videtur etiam novum quicquam et inusitatum sonare illud *πνευματικῶς λειτουργοῦντες*, quod interpretari potest *spiritualiter* missam celebrare. Sed ex his omnibus, quid tandem nobis dicendum erit? revocarene in dubium fidem clarissimi editoris? nequaquam, sed id quidem tribuendum esse mori supra commemorato catenarum, ut sumant frustula plura separata, et simul aptent, omittentes, quod intercedebat, et hoc modo novam quandam rationem componentes; hoc siquidem modo novam faciem adipisci textus potest; ac repraesentare sensa ab intentione auctoris valde discrepantia. Ex quo recte tamen nosci potest, quod ubi dogma quoddam tractatur, nullum fundamentum nobis suppeditare queunt catenarum dicta. Nostris itaque omissis, non solum quia incertissimis, sed omnino inutilibus quaestionibus huius generis, gradum ad ea faciemus, quae supra indicavimus.

Ante omnia vero haud inficior, virum tantum capacem non esse confundendi laïcam oblationem cum sacerdotali, ut suspicari visus sum in epistola priori: sed excusationem, nisi ego fallor, mereri mihi potest, legisse me tum in notis suis, *oblationem antiquae ecclesiae fuisse oblationem illam panis, et vini, aliorumque donorum, quae ad sacros usus destinata, praesertim ad eucharistiam conficiendam, ad eleemosynas, ad agapes, ad ministros ecclesiae sustentandos Deo dicabantur, et ideo sa-*

---

1) Dial. cum Tryph. 2) Lib. 4. c. 17.

*crificium et victima vocabantur* [1]). Ubi videbatur idem praestare, quod offerebatur a populo ob varios usus eius temporis cum sacrificio et cum victima, quae offerebatur a sacerdote. Sed valde contraham disputationem nostram, eam ab aequivocis liberans. Quod igitur oblatio praecesserit consecrationem, sine difficultate ulla concedo, si tamen intelligatur id aut de oblatione universali fidelium, aut de illa, quam praemittebat sacerdos de pane et vino, quae erant sacranda. Pariter, quod oblatio distingueretur et a consecratione, et ab communione, distinguendumque esse sacrificium a sacramento, concedam omnia libenter, ut Pfaff videat quot in rebus conveniamus. Tres semper fuere essentiales partes sacrificii, consecratio, oblatio et consummatio, quae non, quoniam eandem rem constituunt, propterea sunt eadem inter se. Et en ablata magna ex parte confusio illa, quae ob aequivocas voces rem perturbabat, sensusque explicatus variarum auctoritatum in hoc libro adductarum. Sed res sine fuco agatur. Cur Pfaff totus est in eo, ut demonstret, oblationem praecessisse, remque fuisse distinctam, et alia hisce similia dubia? Non alia certe de caussa, nisi ut credamus aliam oblationem factam non fuisse in prima ecclesia, nisi illam, quae praecedebat, ac de illa intelligendum sit, quotiescunque nominatur oblatio ab antiquis: unde non offerri post consecrationem corpus servatoris, ac proinde illud altaris sacrificium verum non esset ac propitiatorium. In eo igitur disputationis arcanum vertitur, utrum antiquitus offerretur in missa corpus et sanguis Christi Domini, et an fuerit propterea verum sacrificium. Sed hic mihi liceat desiderare in eruditissimo Pfaff usum pronuntiatorum pulcherrimorum, quae contra theologica praeiudicia posuit ille in sua tertia dissertatione. Etenim quomodo fuisset oblatio in N. T. instituta nova, hoc est minime in antiquo ritu usitata, si oblatae non essent Deo nisi preces solum et humilitationes, aut panis et vinum solum, resque ad nutritionem nostram ordinatae? Nonne fiebant igitur a Iudaeis quoque omnes oblationes istae? Et qua loquendi proprietate vocari unquam victima potuisset id, quod in hoc sacrificio offerebatur, nisi inanimum quod est, fuisset oblatum? Sed praeterea credi posset creatorem supremum voluisse remanere sine sacrificio vero, externo et actuali, quum religionis cultus ex hoc specificetur, quumque ceteri honoris actus erga etiam creaturas habeantur?

Et quoniam placita religionis magis auctoritate sustentantur, quam ratione, quid aliud innuit unanimis consensio PP.? Fatetur Pfaff ingenuus, quod incipiendo a quarto seculo *plurima* [2]) sunt loca, in quibus ipsi aiunt offerri corpus et sanguinem Servatoris. Hanc confessionem cum illa Lutheri coniungo, qui affirmavit pluribus in locis apud Bellarminum [3]), missam nostram in usum positam fuisse apud mundum universum ab longa serie seculorum, deinde ad doctissimum adversarium meum me verto, atque ab eo flagito, ut consideret perspicaci intelligentia sua, animoque quieto et sincero, utrum credi possit, D. O. M. veritatis fontem et bonitatis dereliquisse per mille et amplius annos ita ecclesiam suam, id est universitatem suorum fidelium, ut contra toties inculcata promissa permiserit eam tanta in re versari in superstitione

1) P. 239. Giorn. t. 16. 2) Pag. 325. 3) De Miss. lib. I. c. 15. 23.

et errore, revelans tandem tandem hanc veritatem Luthero tempore tam recenti? Sed sumo iterum. Agnoscit doctus Pfaff PP. 4. seculi docuisse offerri in missa corpus et sanguinem Servatoris, sed affirmat ita praecessores non docuisse. Nunc vero reminiscatur responsi sui, quum suis fragmentis obieci, prohibuisse, quominus secundi seculi crederentur, reperiri in iis vocem ἀντίτυπα, ad eucharistiam significandam, atque invocationem reperiri, quae [non] nisi quarto seculo videbatur in usu fuisse. Respondit ille, quod quum tot monumenta primorum seculorum deperdita sint, potuerunt haec in illis facile reperiri, et quod quum frequentia haec sint apud scriptores quarti, non est credendum, ipsos commentos ea esse; (et absit, inquit ille, quod ita credamus) sed accepisse quidem ab antiquioribus. Nunc perpendat quaeso, quo validior sit haec ratiocinatio, quoque fortius hoc argumentum in re mea, quam in sua: quoniam tandem malum nullum, nullumque inconveniens oriretur, si quarto seculo invecta fuisset nova quaedam laudabilis oratio, quam ipse minime necessariam declarat, quamque confessione sua multae ecclesiae non adhibebant certe temporibus s. Iustini: et si adhibita fuisset vox aliqua nova quadam significatione, quam ipse nos docet, pluries significationem mutavisse; sed contra quaenam impietas et licentia, si licitum sibi episcopi fecissent, scriptoresque quarti seculi declinandi in re tam gravi ab institutionibus praedecessorum, renunciandique apostolicae traditioni tam recenti, seminandi fundandique in Christianis errorem et haeresin? Eo tempore debebant certe asservari ex una parte scripta multa PP. apostolicorum, quae minime ad nos pervenere, in quibus doctrina apostolorum amplius exponebatur, immo neque credibilius est adhuc periisse autographa omnia, vel saltem exemplaria ab ipsis desumta: atque ex parte altera nullius momenti erat mutare hac in re praecedentium sensa. Quinam igitur defectus monumentorum, quaenam ignoratio, aut quinam dolus inducere eos potuit ad invertendam apostolicam traditionem, et ad mutandum ritum, doctrinamque? Sed quisnam persuaderi posset unquam quarto seculo, aut seculo alio, mutationem adeo essentialem invectam fuisse in ecclesia tanta cum pace? nemine, inquam, reclamante, nemine in concilio aliquo hac de re disputante, quum notum sit, quam tenaces fuerint Christiani etiam in minimis rebus instituti maiorum suorum, quamque perturbata fuerit ecclesia interdum ob minimi ponderis differentias? Id ego attuli, ut noscatur, quomodo quaestio nostra ex iam concessis, quae negari non possunt, omnino dirimitur, non quod desint nobis auctoritates etiam priorum seculorum, quanquam istae nec multae esse queant in scriptis tam paucis, nec adeo clarae videri possint interdum temporibus, quibus de hisce dubiis, et disputationibus nondum cogitabant; quum observatu facillimum sit, quemadmodum etiam in proximis seculis plerosque textus PP., qui afferuntur in hac materia, quasi forte fortuna haberi, atque de re omnino alia agere. Afferam heic quod observavi in hac ipsa epistola exaranda. In illis constitutionibus, quas tam acriter defendit Pfaff esse apostolicas, habetur post consecrationem oblatio. Hic ait ille [1]) hanc liturgiam (alibi ab ipso antiquissimam vocatam) posse facile credi intrusam et spuriam:

1) Pag. 364.

sed hoc modo cadit fragmentum maiore consideratione dignum, quod eam laudat In textu sancti Cypriani, quem ipse affert [1]), apparet quomodo impia illa femina, quae simulabat celebrare more sacerdotum, prius consecrabat deinde offerebat: idque sacrificium appellatur, sed sacrificium et victimam, quod offertur in ipso, vocat Cyprianus alibi pluries. Ita Iustinus apud quem habemus *οὐ δέχεται παρ᾽ οὐδενὸς θυσίας ὁ Θεός, εἰ μὴ διὰ τῶν ἱερέων αὐτοῦ* [2]): ab nemine accipit Deus sacrificia, nisi a sacerdotibus suis. Sed sacrificia metaphorica accipit ille, et libenter quidem a quocunque. Explicat deinde auctor quid nomine sacrificii intelligeret, ita addens: *omnia igitur sacrificia, quae in toto orbe terrarum nomini suo Christiani faciunt, et quod Christus facere docuit id est eucharistiam panis, et calicis, acceptans Deus fidem facit grata esse sibi.* Ita in textu a me supra laudato explicans Malachiam docet, sacrificia a nobis oblata esse *panem eucharistiae, et calicem similiter eucharistiae.* Quod si quis dubitare vellet quo sensu adhibuerit Iustinus nomen eucharistiae, videat, ubi declarat id, hoc est in apologia vulgo II. in qua post descriptam consecrationem narrans communionem, de qua participes fiebant fideles *panis et vini eucharistizati τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου, καὶ οἴνου, hic cibus* (ait ille) *a nobis vocatur eucharistia ἡ τροφὴ αὕτη καλεῖται παρ᾽ ἡμῖν Εὐχαριστία.* Est igitur certum sine controversia, offerri dona iam consecrata. Sed Irenaeus noster loquens de oblatione Christiana nonne clarissime ait in ipsa Deo Verbum offerri? Hic adversarii disputabunt, in aliis MS. legi: *Verbum per quod offertur* [3]), sed videant Massuetum qui suorum codicum lectionem optime defendit. Ascendamus quoque ad s. Ignatium: scribit hic ad Philadelphos, ut caveant a schismate, subordinationem tenentes, ministrantesque eucharistiam omnibus simul atque uno loco, quoniam, inquit ille *ἓν θυσιαστήριον, ὡς εἷς ἐπίσκοπος* [4]), *ea ratione qua unus est episcopus, unum est etiam altare.* Non video autem quomodo hic altare explicare possint, nisi altare: erat igitur eucharistia sacrificium verum, si celebrari non poterat nisi in altari. Ita Clemens ad Corinthios commemorans oblationes, et liturgiam *προσφορὰς ἐπὶ λειτουργίας* [5]), ait Dominum statuisse locum in quo, et personam a qua istae res ministrari deberent; *ποῦ τε, καὶ διὰ τίνων ἐπιτελεῖσθαι*: non innuebat igitur orationes, et humiliationes, quae in omni loco, et a quocunque recte fieri possunt. Idem Clemens vocat Iesum Christum *τὸν ἀρχιερέα τῶν προσφορῶν ἡμῶν* [6]), *sacerdotem oblationum nostrarum*; igitur non est dicendum, oblationes nostras constitui per solum panem et vinum, quae recte offerebantur quoque a Iudaeis, quaeque soli homines sufficiunt ad offerendum; sed esse talia, ut ab eo solo ministerio sacerdotum repraesentari queant: itaque dicebat Origenes, ut Verbum precemur, quod offerat ceu sacerdos patri *καὶ εὐχὰς καὶ τὰς θυσίας, preces et sacrificia.* Respondet id dictis illis V. et N. T. quibus vocatur Christus *sacerdos perpetuus,* quod non esset, si victimam amplius non offerret, nec digniorem victimam offerre ille potest, quam se ipsum ministerio suorum.

---

1) Pag. 71. 2) Dial. cum Tryph. 3) Pag. 25. 4) Pag. 4. 5) Epist. 1. §. 40. §. 36. 6) Contr. Cels. 8.

Sed quid dicemus de scriptura vetere et nova, quam afferunt controversistae, et interpretata semper pro nobis a PP.? Non sum repetiturus, quod iam dictum fuit, nec pariter demonstraturus quomodo sententiam nostram non infirment textus laudati ab eruditissimo Pfaff, quum necesse non sit, ut quotiescunque nominatum sacrificium est, id intelligendum sit de sacrificio vero et externo. Addere tamen volo, quod animadvertens quanti faciat placitum illud, de quo modo loquemur, hoc est de consensu Graecorum recentiorum, ratio postularet, ut tantidem faceret in hoc, in quo nobiscum consentiunt. Immo absque dubio pluris faciendus est: nam non ignoratur, quaenam effecta progignat divisionis spiritus qui semel animum occupaverit: unde videmus in iis, qui per schisma a nobis separati sunt, crucis ipsum signum explosum: quod si quis peteret ab heterodoxis cur illo non utantur, credo aliud nihil respondere posse, nisi quia nos utimur illo. Quum igitur notum sit, quam sint Graeci conati separari a nobis, quamque dogmata omnia investigaverint, in quibus nos accusarent, et reprehenderent; dicamus conveniens est, hoc indubitatum reperisse, dum in eo conservarunt ritus, et doctrinae uniformitatem. Singulare verbum est, quo vocatur missa in graeca quadam Homilia, id est *Θεοσφαγίᾳ, quod significat mactationem Dei: ἅμα ἀκούσει τοῦ κήρυκος ἐπὶ τὴν φοβερὰν ἐκείνην καλοῦντος Θεοσφαγίαν*, quum audiverit praeconem vocantem ad tremendam illam mactationem Dei. Non poterat quidem melius exprimi uno nomine sensus, et dogma. Mihi non suggerit vidisse alibi hanc vocem aliquantisper duram, sed homilia nomen prae se fert s. Ioannis Chrysostomi in codice quodam bibliothecae nostrae insignis *Saibante* inter Graecos signato numero 66. Ineditam credebam illam, sed monitus ab accuratissimo catalogo Fabriciano eam reperio cum commemorato textu inter ambiguas Savilii [1]). Id plane credendum est nisi in parte aliqua fortasse, quae Chrysostomi sit, sed ipse alioqui vocat occasione eadem Dominum immolatum *ὅταν γὰρ ἴδῃς τὸν Κύριον τεθυμένον* [2]). Et ita Cyrillus Hierosolymitanus *Χριστὸν ἐσφαγιασμένον ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων προσφέρομεν offerimus Christum propter peccata nostra immolatum* [3]). Indicatur in libro, cui nunc respondeo, quomodo Deus Deo offeratur, et quomodo immolari possit, et offerri quotidie eadem victima. Sed id intelligi quidem potest veluti praesentia realis in eucharistia, quam tamen egregie defendit auctor libri iuxta confessionem Augustanam. Ac videmus siquidem haec miranda duo, graecam et latinam ecclesias non intelligenda, sed credenda esse duxisse: nam in liturgiis per tot secula adhibitis a Graecis in oblatione donorum consecratorum, dicitur *τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν, offerimus tibi, quod tuum est, et quod est pars, aut quod a te ipso haustum est, quasique offerimus te tibi*; atque in pretioso quodam et antiquissimo sacramentario, quod ego habeo, scripto maiori charactere, atque ornato pulcherrimis precibus ineditis, haec legitur. *Remotis obumbrationibus carnalium victimarum, spiritalem tibi Pater hostiam supplici servitute deferi-*

---

1) Vol. I. p. 56. 2) De Sacera. lib. 3. 3) Cath. myst. 5.

*mus. Quae miro ineffabilique mysterio et immolatur semper, et eadem semper offertur, pariterque et devotorum munus, et remunerantis est praemium.* Reperta etiam fuit ab doctissimo card. Thomasio in antiquissimis codicibus sacramentorum, et est oratio secreta octavae Pentecostes. Ubi etiam noscitur, quod vocari victimam *spiritualem,* indicat solum, immolationem propriam non esse, et cruentam, sed quod est tamen victima vera, et quotidie immolatur.

Nunc gradum faciemus ad tractationem de consecratione, in qua defendit Pfaff, quod in prioribus notis affirmavit, id est, collocatam esse in invocatione, sive in oratione ad Sp. s. hicque contraham quae dicturus sum ad animadversiones quasdam, aut a praesenti disputatione natas, aut ob eam factas. Quum igitur negaturus non sit adversarius meus eruditus sacramentum eucharistiae institutum esse a Christo, et non ab ecclesia, non video quemadmodum negare posset, ab Christo perinde, et non ab ecclesia fuisse ei formam praescriptam. Sed si essentia eius esset in precibus sita, manifestum est hoc, et illos sacerdotes formam docuisse, et non Christum; nam orationes illas non hic reliquit nobis, sed in hac et illa ecclesia serie temporum compositae additaeque fuerunt. Has tamen preces non improbamus, et invocationes, quas maxime graecae ecclesiae in liturgiam invexerunt, quemadmodum non improbamus actus et orationes, quibus baptizandi modus ornatus sancte paulatim fuit; sed declaramus, quod sicut, his etiam positis, in baptismo verba, quibus efficitur sacramentum, sunt illa praescripta a Christo: ita in eucharistia constitutiva sacramenti sunt quae ipse docuit. Advertit s. Ioannes Chrysostomus [1]) consecrationem nostram repetitionem esse quandam prioris illius a Christo factae: ita quidem sit oportet, quum ille praeceperit *τοῦτο ποιεῖτε, Hoc facite.* Igitur non consequitur id virtute invocationis, quam non ordinavit, quamque fecisse non scimus. Aiunt id praestitisse precibus illis, quibus gratias egit, et benedixit, vel illis, quas addidit: sed si ita est, nemo consecravit posterioribus seculis, quia orationes illas nemo calluit. Sed ponderetur quaeso: nonne contradictorium fuisset in Servatore ordinavisse successioni universae fidelium, *Hoc facite,* et minime reliquisse per apostolos et evangelistas res, quas fecerat essentiales? Repetunt *τὸ hoc est* verborum institutionis ostendere, quod quum prolata fuerunt a Domino, iam antea consecraverat, adeo ut consecrandi caussa debuisset proferre *sit.* Sed et quum aegrotam sanavit aetatem agens 18 annorum, nonne videtur dicere debuisse: *Esto sana ab infirmitate tua?* Et tamen dixit *ἀπολέλυσαι* [2]), dimissa es ab infirmitate tua, et apparet ex textu sanitatem secutam iam non fuisse, sed eo momento secutam esse, et illis ipsis verbis. Contra ei, quae iam sanitatem acceperat. dixit *esto sana* [3]). Hi sane cavilli sunt eo infirmiores, quo Servator quum sermone syriaco loquutus sit, scimus, affectiones diversas, remotasque ab consuetudine nostra habere verba sermonis illius. Est igitur plane inutile examinare, utrum verba indicata a scriptura, ad praestandum hoc sacramentum, sint propria magis ad exponendum et declarandum, quam ad consecrandum;

---

1) Hom. 30. in March. 2) Luc. 13, 142. 3) Mar. 5. 34.

nam miraculum hoc efficere Christus potuit verbis iis, quae magis eidem placuerunt, nec licet nobis transversum unguem ab iis, quae scriptura docet, discedere.

Sed quaeso videat Pfaff doctissimus, in quaenam incommoda incurrant illi, qui eius sententiam defendunt. Quando ego auctoritate s. Iustini opposui fragmento suo, invocationem Sp. S. seculo secundo nondum in more fuisse positam, ingenue fassus est, non fuisse quidem in omnibus ecclesiis, adeo ut ne scriptor quidem perperam dictus Dionysius Areopagita, qui alter est, qui fuse et distincte describit liturgìam, meminerit. Dixerit ille scripta ea sequioris aetatis esse, sed quo sequioris aetatis sunt, eo id magis gratum est mihi: cur igitur invecta non erat invocatio illa in ecclesias omnes graecas ne sequioribus quidem seculis? Quomodo autem constituere sacramentum possunt, quae modo praestita fuere, modo vero non praestita? Ritum latinum mittamus, qui ne hodie quidem invocationem Sp. S. admittit: quomodo vero dici poterit, antiquitus apud Graecos consecrationem fuisse constitutam per invocationem, quae tamdiu aliquibus in ecclesiis in usu fuit, in aliquibus autem non fuit? Tutavit iam se ab hac oppositione adversarius acutus affirmans consecrationem non fuisse quadam verborum forma statutam, atque nunc ratione alia, nunc etiam alia factam esse. Sed hoc est, quod concipi nequaquam potest. Photiani quoque defendunt, sacramentorum formas statutas certasque esse. Gentiles [1]) etiam formulas determinatas, verbaque solemnia, et certa ad consecrandum, et dicandum, et sacrificandum, et auspicandum, atque ad sacros alios ritus more suo. Baptisma, haud credo, dicet ille, alio modo ministrari posse, quam verbis praescriptis. Sed docet s. Ioannes Chrysostomus [2]) eodem modo procedere baptisma, et eucharistiam, tamque in uno, quam in altera eadem esse debere verba Christi et sacerdotis. Consecutionem alteram minus felicem animadverti ex contraria sententia oriri, nempe incertitudinem, et inconstantiam. Quapropter necessitatem huius doctrinae Pfaff sequens debuit ponere consecrationem modo in invocationes Sp. s. ut in notis [3]): modo in gratiarum actione, et benedictione, ut in dissertatione [4]), modo in congerie invocationis, gratiarum actionis, orationis, verborumque institutionis, ut in §. 9. et 10.[5]) Sed consistere non posset in invocatione Sp. s. quum debeat consecrare sacerdos in personam Christi, et oratione illam recitat in persona sua: neque in gratiarum actione, et benedictione, nam duobus quoque discipulis euntibus in Emmaus [6]) fregit Servator panem, benedixit, et praebuit eis; immo gratias egerit, benedixerit ille absque dubio, iuxta hebraicum morem, quotiescunque manducavit, et tamen non consecravit alias: neque tandem in congerie harum rerum omnium; simul, quoniam non consecravissent apostoli [7]), quorum etiam Pfaff fatetur brevem et simplicem fuisse consecrationem. Quod si nihilominus perfecte ipsi consecrabant, cur dicemus, preces posterius et sine necessitate ulla ab hominibus datas partem quandam consecrationis constituere, atque efficaciam aequalem habere cum verbis Christi? Sed eruditus Pfaff, qui iuxta confessionem suam, nollet aliis in casibus aliud

1) Vid. Briss. de form. 2) Hom. 2. in II. Tim. 3) Giorn. pag. 239. 4) Giorn. p. 239. 5) Pag. 356. 423. 6) Pag. 480. 7) Luc. 24. 30.

admittere nisi scripturam, quapropter nos irridebat Lutherus, qui clamamus *patres patres*, et volebat omnia dirimi *verbo Christi*[1]); hic non cupit rem iudicari, *verbo Christi*, ut nos volumus, sed in traditione, quam ipse aspernatur atque in alia huius operis parte acriter impugnat, radices agit, nosque illa impugnat textus prope infinitos afferens, ac pro se varias adducens auctoritates. De scriptoribus secundi seculi Iustino et Irenaeo, quos pro se affert, distincte loquemur pro nobis stare ostendentes. Primus vocat cibum *sacramentum oratione Verbi, δι᾽ εὐχῆς λόγου εὐχαριστηθεῖσαν.* Intellexeram in alia epistola pro hac oratione verba, quae remanserunt nobis in evangeliis[2]). Pfaff explicat pro gratiarum actione. Investigemus prius intelligentiam veram Iustini in Iustino. Affert Pfaff textum, in quo videtur illi se ipse explicare, sed revera ambiguum admodum, et haustum non solum ab alio loco, sed ab opere alio. Ego contra afferam huc contextum eiusdem textus, ubi explicat vocem illam ita sequens. *Quoniam apostoli in monumentis suis, quae evangelia vocantur, ita docuerunt Iesum praecepisse illis, ut panem accipientes post gratias actas dicatur*[3]). *Hoc facite in meam commemorationem* H. E. C. M. Ecce oratio. Sed ad verum inveniendum clare cogitare sat est, Iustinum descripsisse hic missam temporis sui, ac dixisse, fieri consecrationem *oratione verbi.* Gratiarum autem actio, quae recitabatur, non erat Verbi, sed sacerdotis, atque ab iisdem sacerdotibus composita, et in eorum personis recitata, nec verba alia recitabantur, quae Christi essent, nisi institutionis: manifestum est igitur, haec intellexisse nomine *orationis:* et cur inusitatum videbitur, quidquid in tam sancto officio profertur, orationem vocari?

*Venio nunc ad s. Irenaeum.* Ait ille in quodam loco panem sumentem τὴν ἔκκλησιν τοῦ Θεοῦ fieri eucharistiam, volunt interpretandum esse cum *invocatione;* esto, quamquam vocanda esset evocatio: quid mirum, si quod vocavit orationem s. Iustinus, invocationem Dei appellaret s. Irenaeus? *In libro de initiandis* alias tributo s. Ambrosio dicitur: *Ipse clamat Dominus Iesus: Hoc est corpus meum: ante benedictionem verborum caelestium alia species nominatur, post consecrationem corpus significatur*[4]): En verba Servatoris *benedictionem* quae prae se ferunt: quamnam benedicendi proprietatem refert unquam forma illa loquendi? tamen potuerunt tam invocationem prae se ferre, quam benedictionem. Ecquis scit, non intellexisse sanctum Iacobum nomine orationis fidem in illo textu ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα[5]), *oratio fidei salvabit infirmum?* Oratio certe illa, quam hic interpretatur Bellarminus, tunc non erat. Quam saepe antiqui loquuntur[6]) circuitionibus, ac modis remotissimis ab consuetudine nostra loquendi, qui propterera obscuri fiunt nobis? Sed videtur revera Irenaeus intellexisse eo loci nomine invocationis congeriem orationum invectam in liturgiam, non iam quia omnes ad essentiam consecrationis pertinerent, sed quia quum inter ipsas essent quoque verba consecrationis, quum omnia diceret, partem quoque complectebatur. Certe clarum argumentum suppeditat nobis, intellexisse eum nomine ἐπικλήσεως, quicquid nomine ca-

---

1) Pag. 371. 2) Apud Bell. de Miss. l. 1. c. 15. 3) Pag. 32. et seq. 4) Pag. 32. et seq. 5) 5, 13. 6) De extrem. unct.

nonis nunc intelligimus, quod habet haereticum quendam, ut melius falleret, eam produxisse [1]): quod certe intelligendum non est de una tantum orationum adiacentium ad consecrationem, sed de universa parte illa missae. Hinc apparet, quid intelligeret Cyrillus Hierosolymitanus [2]) et alii, quum dixerunt, quod quando evocatio fit, transmutantur dona, quia quum contineat pars illa missae preces, ac benedictiones, et invocationes, modo ab una, modo ab altera harum rerum nomen accepit. Talem autem fuisse mentem s. Irenaei, qui quum vocavit eam invocationem omnibus praecessit, clarum fit ex iis locis, in quibus hac de re loquitur quasi ex professo et non obiter, ac per similitudinem. Aitque clare in lib. 5. *panem et vinum fieri eucharistiam, et corpus Christi, quando Dei sermonem recipiunt ἐπιδέχεται τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ* [3]), ac repetit infra id fieri *προσλαμβανόμενα τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, quum Dei sermonem accipiunt.* En itaque, quod non invocatione, sed sermone Domini defendebat miraculum sequi, qui sane textus nobis innuunt intelligentiam sine dubitatione ultra praecedentium. Quod si quis comminisci quidquam vellet circa significationem vocis *λόγος, et λόγος Θεοῦ,* quas adhibet hic S. Irenaeus, videre potest, quemadmodum interpretandae sint, ex locis illis in quibus eadem plane occasione eas adhibent PP. s. Ioannes Chrysostomus *ὁ εἰπών, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα, καὶ τῷ λόγῳ τὸ πρᾶγμα βεβαιώσας* [4]). *Qui dixit H. E. C. M. et dicto suo rem confecit;* s. Gregorius Nyssenus: *ἄρτον τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἁγιάζεσθαι, καὶ εἰς σῶμα τοῦ Θεοῦ λόγῳ μεταποιεῖσθαι* [5]): *panem verbo Dei sanctificari, et in corpus Domini transmutari,* et explicat deinde, verba esse H. E. C. M. Ex quo clare apparet Irenaeum credidisse non secus, atque alii, miraculum fieri sermone divino non vero humano, neque invocationes, precesque nostras partem ullam essentialem habere. Id valet etiam ad refellendas auctoritates ceteras contra nos allatas, quae hisce verbis loquantur, praesertim vero, quae ex Origene afferuntur, apud quem etiam habemus virtutem sacramenti nasci *ex verbo supra panem recitato ὁ ἐπ᾽ αὐτῷ εἰρημένος λόγος* [6]). Advertendum esse volo, quemadmodum dubitationem, quam in superiori epistola indicavi, contrariae opinioni favere visum esse P. Massuet in editione s. Irenaei, solutam plane ac recte fuisse a Pfaff in Praefatione, quod valere potest ad confirmandum, quod demonstro tanti viri suffragio. In hanc dubitationem descenderam ex iis quae in dissertatione tertia leguntur ab verbis *Tum demum* ad finem usque §. sed proposui illam ea conditione, nempe: *nisi alio modo Verba illius debeant interpretari* [7]). Observo tamen quod eandem in aequivocationem Pfaff cecidisse videtur, addens, non posse accusari, quum consentientem habeat episcopum Bossuet, coniungens haec cum iis, quae habet pag. 438. nam non illum solum, qui re ab aliis non discrepat, sed plerosque Catholicorum consentientes habet.

Transit doctissimus adversarius ad graecas Liturgias, et ad scriptores, qui secum, sive ut ipse, loquuntur. In his ratio omnis clamitandi reperta est ab oratione ad Deum, quae post verba institutionis apparet,

1) Lib. 1. c. 13. 2) Cat. Myst. 1. 3) Cap. 2. 4) Homil. 50. in Math. 5) Orat. Catech. tom. 2. c. 37. 6) Comm. in Matth. 7) Pag. 142.

ut mittat supra proposita dona Spiritum Sanctum, qui (secundum quod verba illa passim accipiuntur) faciat panem corpus Domini. Hisce difficultatibus responsum fecit Bessarion[1]: non peti supplicatione illa mutationem iam factam, sed mutationis ipsius confirmationem. Respondit Bellarminus[2]: non peti panem fieri Servatoris, sed quod tale nobis fiat, hoc est nobis proficiat, quum ita dicatur in missa quoque latina, atque ita Graeci explicarint finem orationis illius in concilio Florentino. Addidit Allacius, quod ab aoristo *μεταβαλὼν* praeteritum tempus significante, quod intermittitur, recte noscitur, transmutationem secutam esse. Hae sane optimae solutiones sunt, adeo ut quidquid solidi attulerunt ceteri, ex hisce hauserint. Responsa alia omitto, quae infirma quum sint, occasionem adversariis suppeditarunt multiplici ratiocinatione vincendi, verum nonnullas alias considerationes non omittam. Non commemorabo huiusmodi liturgias, quanquam veneratione dignis nominibus insignitas, opus tamen esse ignoti collectoris, ambigui auctoris, temporis incerti; quoniam de invocationis antiquitate, de qua disputatur, iam quartum seculum tuta fundamenta suppeditat. Et re quidem vera si nihil in ipsis esset aliud, prout ad consecrationem pertinet, nisi oratio illa, si significatio huius talis esset, qualis prima fronte apparet; si uniusmodi esset, et in usu totius ecclesiae; si in scriptura, in antiquis PP., et in contextu earundem liturgiarum, immo eorundem verborum, necessitas non appareret eam alio modo intelligendi, impugnare non auderem. Sed primo loco animadverto, omnes liturgias graecas, quum ad consecrationem pervenerunt, afferre verba institutionis, deindeque orationes varias, inter quas nonnullae habent illam Sp. S., nonnullae non habent. Nam nec illa, quae Petri dicitur, eam habet, nec illa quae inter graecas s. Gregorio tribuitur, in quibus contra Deus oratur, ut efficiat hostiam corpus Servatoris, indeque eius verba proferuntur. Hinc colligo auctores graecarum liturgiarum unanimi consensu credidisse, vim consecrationis positam esse in verbis; non tamen ita credidisse unanimi consensu invocationem Sp. S. ad essentiam consecrationis spectare. Animadverto etiam, quemadmodum in liturgiis, quae commemoratam invocationem habent, nonnullas non dicere *ποίησον*, quia in illa Basilii c. e. petitur, ut veniat Spiritus Sanctus ad sanctificandum, et ostendendum, *ἁγιάσαι, καὶ ἀ. ἀναξαι.* Sanctificatio autem certe non semper consecrationem significat, quanquam pro se affert Pfaff textus illorum, qui ita loquuntur. Nam oratur Spiritus Sanctus, ut homines quoque sanctificet: ut quum Paullus ait[3]), cibum omnem a nobis sumtum *ἁγιάζεται* benedictione consecrari, non intelligit sane prandium nostrum consecrari. Altera vox deinde interpretatur *ostendere*, *demonstrare*. Hic investigavi, an, quod in aliis dicitur *fiat*, hoc modo natum sit. Liturgia in constitutionibus apostolicis descripta utitur voce *ἀποφήνῃ*. Fortasse ea usus est primus quoque, qui talem invocationem invexit, et quia, quamvis hoc verbum propria significatione et frequentiori significet *declarare, et ostendere*; nihilominus quasi cognatione quadam sonat quoque *efficere*, quemadmodum apud Latinos *exhibere:* alii vero eundem sensum afferentes

1) De verb. cons. 2) De Euch. l. 4. c. 14. 3) 1. ad Tim. 4. 5.

*facere* dixerunt: dignum observatione est, in liturgia D. Marci orationem ad Sp. S. incipere Ἔτι particula, quae significat *praeter*; etiam, *praeterea*, plus etiam, et ita Latina versio, *emitte praeterea.* Itaque posito etiam *ποιήσῃ*, quod continet, quis credet compositorem huius liturgiae existimasse contineri in ea supplicatione virtutem consecrandi, dum eam infert, ut appendices fiant?

Sed considerans verba in liturgia Iacobi et Chrysostomi contenta, ac negare, quod verum mihi videtur, plane ignorans, non negabo itidem, quod si intelligantur, ut prima fronte apparent, oppositionem ab ipsis haustam, ex iis, quae diximus satis ablatam non videri, finemque ipsarum haberi potius ex cognitionibus aliis, quam ab naturali, et litterali significatione verborum. Quapropter doctus Goar asseruit [1]), valde obscuras esse, admodum difficiles, ac Petram Scandali fuisse; et recentius doctissimus episcopus Bossuet [2]) in eam sententiam descendit, ut concederet precibus vim applicandi verba consecrationis, et ut permitteret, quod eaedem necessariae habeantur, quae sane doctrina aliquantulum obscura non certe ab unoquoque admitteretur. Sed si liceret afferre huc, quod sentio, dicere auderem, in iis verbis, prout apparent menti meae, nullam me invenire difficultatem, quum mihi minime videatur priorum sensum esse illum, quem passim admittunt, id est *panem tuum fac corpus etc.* Neque ego id affirmo ex aliqua emendatione critica, audaci, et violenta, sed una coma, aut parenthesis eis signo uno, quae MS. non adhibuisse scimus, omnia compono. Lego itaque ex ea s. Iacobi:

*καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον (σῶμα ἅγιον τοῦ Χριστοῦ σου) καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο (αἷμα τίμιον τοῦ Χριστοῦ σου) ἵνα γένηται πᾶσι τοῖς ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνουσιν εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.*

*Et fac panem hunc (corpus sanctum Salvatoris), et calicem hunc (sanguinem venerabilem Salvatoris) omnibus illis esse, qui participes fient, in remissionem peccatorum.*

Atque in illa Chrysostomi:

*καὶ ποίησον τὸν ἄρτον τοῦτον (τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου) τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ (τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου) μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ, ὥστε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβάνουσιν εἰς νίψιν ψυχῆς.*

*Et fac panem hunc (corpus venerabile Christi) et quicquid in hoc calice (sanguis venerabilis Christi) mutata iam a Spiritu Sancto ut sint omni communicanti in purgationem animae.*

Naturale certe videtur, quod quum auctor nominare deberet consecrata dona, nominaret illa ex iis, quae sensibus apparent, sed statim explicaret veram essentiam, ne daret locum errori. Hoc modo noscitur statim in oratione usus ecclesiae tribuendi Spiritui S. non secus ac Filio effecta, et gratiam sacramenti; idque videmus in aliorum administratione; quemadmodum autem precamur super aquam sacri fontis, ut in eam descendat virtus Sp. S., eamque *fecundet virtute regenerandi ad gratiam,* ita hic precamur, ut mittatur super proposita dona, ut afferant mandu-

---

1) Not. ad Euchol. p. 140. 2) Explic. des quelq. etc.

cantibus illa gratiam, et salutem. Atque quod effectus mittendi Spiritus esse non debeat consecrandi, noscitur etiam ex prece, ut aequaliter et super dona veniat, et super nos, *ἐφ᾽ ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα.* Ita Graeci in conferendis ordinibus, post formulas, quibus conferuntur, orant *ut supra ordinatum* descendat gratia S.S. Apparet haec veritas in liturgia Basilii, qui ait [1]), *veniat ad efficiendum, ut effectis noscamus, panem hunc esse ipsum venerabile corpus Domini.* Animadverti textum quendam Cyrilli Hierosolymitani [2]), ubi refert adeo mancam orationem illam, ut parenthesi meae locus non remaneat: sed arbitror id nauci faciendum esse, quoniam textus ille imperfectus est, et illa descriptio liturgiae in essentia manca est: quod apparet ex eo, quod eadem oratio quum habeatur in tot aliis antiquis monumentis, in nullo reperitur ita manca: 2. quod neque ante, neque post habentur verba institutionis, quae nemo omisit consecrationem referens, quaeque neque Pfaff negat ad essentiam pertinere: 3. quod contradiceret iis hoc modo, quae alibi dixerat [3]), transmutari dona, finita invocatione SS. Trinitatis, de qua hic nil commemorat. Sed contra interpretationem meam dicent etiam, non esse propriam constructionem illam *ποίησον τὸν ἄρτον ὥστε γενέσθαι*: cui responderi potest, non esse tamen eiusmodi ut in variis linguis non reperiantur quae magis a regulis distent, et periodus illa manca liturgiae ita composita est, ut simul coniuncta liberari aut ab uno, aut ab altero defectu non queat: multum vero inusitatior est explicatio, quam alii afferunt *μεταβαλὼν* pro immutans, aut tempus praeteritum dicentes, interpretari *muta panem hunc, quum iam mutavisset:* Quod si una particula *ὥστε* fuisset errore intrusa, vel addita, ut facile evenire potuit in fractione illius periodi, nonne certa, et clara esset necessitas parenthesis meae?

Sed utut res se habeat, si quod sentio, improbatur, nihil tamen id officit sententiae nostrae, quae inconcussa iacit fundamenta, et cuius veritas, prout spectat ad haec verba, pendet ab eorundem fine. Qui sane finis, quanquam satis manifestus sit, ex his, quae ante diximus, tentabo cum quoque certissime confirmare. Nam oratio illa aut composita fuit ab ignoto auctore, et nihili pendendo, et ita est etiam pauci ducenda: vel composita fuit ab sancto Ioanne Chrysostomo, ut Graeci defendunt, et hoc modo nullus relinquitur controversiae locus, utrum sensus eius sit qualem adversarii profitentur, quum auctor ille toties mentem suam explicuerit hac in re, et tam clare, quumque ore rotundo dixerit, ut ex scriptis apparet *H. E. C. M. ait sacerdos, verbum hoc transmutat oblationes* [4]). Sed quisnam melius, quam Graeci intelligere debuit sensum orationis illius? Et tamen ipsi per tot secula generatim eam intellexerunt: quousque XIV. rabies in Latinos impulit Nicolaum Cabasilam ad hanc litem movendam, quem sequuti sunt Schismatici permulti, sed non omnes; nam fuit inter ipsos quasi ad nostra tempora, qui hanc opinionem Cabasilae omnino improbavit. De qua re, veluti etiam de credentia quam Graeci omnes ante Cabasilam habuerunt fidem faciet Photianus insignis, nimirum Georgius Coresius: Cuius sane, qui mortuus est dimidio seculo praeterito, quemque commemoravit saepe

1) Euchol. in ordin. Sacerd. 2) Cat. Myst. v. 3) Pag. 360. 4) Carb. 1.

Allacius, et Goar, praeter res variis in locis editas, tractationes plures MS. reperiuntur inter MS. Allaciana, quae habuit romanum collegium Graecorum [1]). In monumentis Calcii Florentini reperitur descriptio ludi illius ab eodem facta carminibus elegiacis graecis, quae vertit abbas Salvini, et apparet, fuisse graecae linguae professoris in gymnasio Pisano. Verba illius, quae subscribam infra, hausta a notis sunt, quas fecit in Synopsin conciliorum Nili Rhodii editas, ut creditur Byzantii caracteribus ab Anglia missis studio Nicolai Metaxa, qui vetantibus Turcis debuit transferre haec Ithacam, cuius erat episcopus schismaticus. Hic multa edidit suppresso anno, et loco, unde capitale exilium sustulit. Concilium Palamiticum iuris publici factum pro prima vice in ea Synopsi, in quod distinctos commentarios edidit Coressius, recusum fuit Iassis in Moldavia anno 1698. ut similia alia MS. Bucorestii in Valachia. Sed en textus allatus ab doctissimo abbate Papadopoli in praenotionibus suis qui habet notas quoque illas Coressii MS.

*Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ καταδικάζεται τὸ νεωτερικὸν τῶν γνωμῶν, ἃς εἰσήνεγκε τῇ Ἐκκλησίᾳ Νικόλαος ὁ Καβάσιλας, τὴν ἱέρωσιν τῶν ἁγίων δώρων εἰς εὐχὰς ἀναφέρων. ὃ οὐδὲ τῶν ἁγίων πατέρων τις εἶπεν, οὐδὲ κανὼν διέταξεν, οὐδὲ συμφωνεῖ τῇ πίστει τῆς ἐκκλησίας τῆς δεομένης διὰ τῶν εὐχῶν τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ ἁγίου πνεύματος, τοῦ ποιῆσαι τὸν ἄρτον σῶμα, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ αἷμα οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ᾽ ὥστε γενέσθαι ἡμῖν εἰς ὠφέλειαν* [2]).

*Immo damnatur novitas opinionum, quas invexit in ecclesiam Nicolaus Cabasila, qui tribuit consecrationem sacrorum donorum precibus, quod nec dictum fuit ab aliquo PP. SS. nec ab ullo canone ordinatum, nec consentit cum placitis ecclesiae, quae implorat adventum Sp. S. precibus, non ad panem corpus, et vinum sanguinem omnino efficiendum, sed ut redundet in utilitatem nostram.*

Hinc est, quod defensores huius sententiae vocantur inter Graecos *Cabasiliani*; et hinc est etiam, Balsamonem in chimaerica, et ridicula collectione errorum latinorum, quos undique quaesitos ad numerum 60. cumulavit, nec nos accusavit, quod non habeamus in missa orationem ad Sp. S., nec invenit quid arguere de doctrina consecrationis [3]).

Sed de canonico, et universali consensu Graecorum etiam post invectam disputationem hanc, quibus credendum magis erit, quam illis ipsis in generali concilio convocatis? Quid unquam opponi potest declarationi factae in hac re nomine nationis ab quatuor archiepiscopis iure ad hoc deputatis? Quia autem video doctissimum Pfaff se valde intorquere ad ostendendam invaliditatem, et violentiam rei huius, quae in eo concilio statuta fuit, et quoniam est id Achilles recentiorum Graecorum a nobis separatorum, omittens, quod in hac re iam scriptum fuit, afferam solum familiarem epistolam coryphaei magni Schismaticorum, id est Margunii, ut videamus violentias, et fraudes iactatas palam ab ipsis, nec fuisse commemoratas, quum loquebantur libere inter se,

1) Homil. de prod. Iudae. Tom. 3. 2) Pag. 333. 3) Cotel. hom Gr. Tom. 3.

atque intime non reperisse quod responderent canonicis subscriptionibus praelatorum suorum, nec quid opponerent validitati earum rerum, quae decretae fuerant Florentiae, et examinatae. Epistola reperitur in codice quodam meo continente multas epistolas Graecas seculi decimi sexti, et has inter sexdecim Margunii, alias nomine Emanuel, alias Maximi, quod sumsit quod a suis factus fuit episcopus Cytherae, quamvis Fabricius doctissimus personas duas illos faciat [1]). Mutant siquidem nomen recentiores Graeci quum ad dignitatem episcopalem transeunt hac advertentia ut novum incipiat eadem littera qua vetus. Ita Manoli (quod vulgare est) mutatum fuit in Maximum, ut alias Georgius in Gennadium, et Theodosius in Theophilum. Huius habemus in collectione poëtarum graecorum Hymnos Anacreonticos, ac sermones quadragesimales, et nonnullas epistolas, ac dialogum, quae scribit Allacius in opere vulgari *minime Margunii esse* [2]), sed furata ab ipso, praeter multa MS. contra Latinos. Doctus Fabricius tribuit ei versionem in graecum vulgarem sermonem N. T. quae creditur a Graecis cuiusdam Maximi Peloponnesiaci. Versio illa non alia de caussa, nisi quia vulgaris, prohibita fuit ab eorum Byzantino patriarcha, quum fas non esse putaret, ut scriptura legeretur ab idiotis. Sed in vitae decursu suae, quum primum inter suos locum tenere ambiret, sese ostendit Margunius longe ab eo diversum qui se profitetur in hac epistola. Linquam prope versionem, quam abhinc duobus annis aliam ob caussam feci.

*Τῷ ὁσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις Κυρίῳ*

*ΓΑΒΡΙΗΛ ΤΩι ΣΕΒΗΡΩι*

*Ἐμμανουὴλ ὁ Μαργούνιος εὖ πράττειν.*

*Ἐμοὶ μὲν καθ᾽ ἑκάστην, ὦ θεία κεφαλὴ Γαβριῆλε, κινδυνεύει σχεδὸν τὰ τῆς πίστεως, σοὶ δ᾽ οὐδὲν ἔμοιγε δοκεῖν περὶ τούτου μέλει. Καί σοι λοιπὸν σκοπεῖν ἔξεστι τίς ἡ ἀπολογία. Οὕτω δήπου διὰ γραμμάτων σοι ἧπερ ἔχει τἀμὰ ταῖς παρελθούσαις δηλώσαντι, καί τινας τῶν σῶν βίβλων αἰτήσαντι, ἀποκρίνασθαι γοῦν μοι, εἰ καὶ μὴ βουλομένῳ σοι εἴη πέμψαι, ἔδει. Ἆρ᾽ οὖν οὐ παρὰ τοῦτο σαυτόν τε ἅμα, κἀμὲ ἀδικεῖς; ἐμοὶ μὲν τόγ᾽ ἐμὸν εἰπεῖν καὶ μάλιστα φαίνεται. Πῶς γὰρ οὔ; ὅπουγε κοινὸς ὁ ἀγών, καὶ τῶν ἀγώνων ὁ τιμιώτατός τε καὶ πάντων ἐξαίρετος. Ἴσθι τοίνυν ἐμὲ τὰ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένης συνόδου πρακτικὰ ἐπιμελῶς πάνυ ὡς εἶχον σθένους διεξελθόντα, καὶ τὰς τῶν κατ᾽ ἐκείνην*

*Piissimo Hieromonacho Domino*

*GABRIELI SEVERO*

*Emmanuel Margunius bene agere.*

*Ego quidem, o Gabriel, divinum caput, quotidie fere fide periclitor; tu vero, ut mihi videtur, hoc nihil curas. Reliquum est ut inspicias quaenam tibi defensio sit: nam quum ego tibi transactis diebus quomodo res meae se habent aperuissem, quumque libros quosdam a te petiissem, etiamsi mittere nolles, respondere tamen decebat. Nonne hoc modo te ipsum simul, ac me iniuria afficis? mihi quidem, ut ingenue dicam, id maxime videtur: quidni? quum certamen commune sit, et certaminum quidem omnium maximum, ac praestantissimum? Scias ergo, me acta Florentinae synodi qua maxime potui diligentia percurrisse, Patrumque nostrorum, qui in ea sederunt, subscriptiones inspexisse,*

1) Bibl. Graec. vol. 6. p. 704. 2) De process. S. S. p. 252.

τὴν σύνοδον εὑρεθέντων ἡμετέρων πατέρων ὑπογραφὰς ἰδόντα, καὶ τέλος τούτοις μὲ συνερεῖν, εἰ μήτις ἐν τῷ μεταξὺ κρείττων γένοιτο πρόνοια, ἐγνωκότα. Φίλον γὰρ τῷ ὄντι καὶ γένος καὶ γονεῖς καὶ πατρίς, ἀλλά γε παρ᾽ ἐμοὶ πάντων φιλτάτη καθέστηκεν ἡ ἀλήθεια. Ἰδοὺ γοῦν σοι πῶς ἔχει τἀμὰ, δεδήλωκα. Σὸν δὲ λοιπόν, εἴτις σοι λόγος τῆς ἐμῆς, οὐχ ὅτι δέ, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν καθ᾽ ἡμᾶς ἄλλων σωτηρίας, κρεῖττόν τι προβλέψασθαι. Καὶ τοῦτο δὲ κατ᾽ ἀλήθειαν. Ἔστι δ᾽ ὅ φημι, μήθ᾽ ὡς συναινοῦντά τι τῷ ἡμετέρῳ δόγματι, ἀπαρέσκον τι τῷ θείῳ ἀποφήνασθαι, τοῦτο γὰρ οἵας δήποτε τιμωρίας ἄξιον. Μήτε μὴν ὡς δεδιότα, καὶ ἵν᾽ οὕτως εἴπω, φοβούμενον ὅπου οὐκ ἔστι φόβος, τῶν παρ᾽ ἡμῶν ὀρθῶς δοξαζομένων προδοῦναί τι, τόγε ἐλευθεριώτατον, ἀλλὰ τεθαῤῥηκότως πάνυ ἧπερ Θεῷ φίλον εἰπεῖν τὴν ἀλήθειαν. Ἐγὼ μὲν γὰρ ἀεὶ τὸ πατρικὸν δόγμα ἐφύλαττον, καὶ ἀποθανεῖν μᾶλλον, ἤπερ αὐτὸ κατά τι παραβλάψαι, ἢ παρελθεῖν, μοὶ ἦν αἱρετώτερον. Νῦν δ᾽ ἐπειδὴ ἐξ ὧν ἔφθην ἰδὼν οὐδὲν οἱ Λατῖνοι ἐφ᾽ οἷς δοξάζουσι τυγχάνουσιν ἁμαρτάνοντες, συνερεῖν κἀυτὸς ὡς ὀρθῶς ἔχουσι, καὶ κατ᾽ οὐδὲν ἀπάδουσι τοῖς ἡμετέροις πατράσιν, ὅσον ἐπὶ τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύσει, τοῖς ἐκείνων διέγνωκα. Εἰ δ᾽ ἀγνοῶν τοῦτο πράξω, σὺ τούτου ἔσῃ τὰ μάλιστα αἴτιος, ἐπειδή σοι τὸ πᾶν ὡς καλῶς κρίνειν τε τὰ τοιαῦτα, καὶ νουθετεῖν ἐπὶ τὰ κρείττω ἐπισταμένῳ ἐπέθηκα. Εἴπερ οὖν ἔστι πως τοῖς τοιούτοις δόγμασιν ἐναντιοῦσθαι, ἄλλως τε καὶ τοῖς ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένοις, καὶ ὁρισθεῖσι, γράψον μοι τὸ τάχιστον, δέομαι. Τί γὰρ τούτου μοι πρὸς Θεοῦ

*ac demum me cum iis consentire, ni melior quaedam subeat interea cogitatio, statuisse: cara enim mihi vere sunt et genus et patria et genitores, carior tamen omnibus veritas est. En igitur, quomodo res meae se habeant, declaravi. Ad te pertinet, si tibi cura est aliqua meae, quid meae dico? nostrum omnium salutis, meliori consilio nobis prospicere: at id quidem ex veritate; neque enim decet, ut dixi, aut quod Deo displiceat proferre, quia cum dogmate nostro conveniat, hoc enim supplicio quovis dignum est*[1]; *aut timentes, et ut ita dicam ibi timentes, ubi non est timor, eorum quae a nobis recte creduntur, quidquam deserere, quantum maxime ad libertatem pertinet, sed veritati sicuti Deo placet, audacter litare. Ego enim patrium dogma semper quidem servavi, et satius mihi fuisset mori, quam illud ne pauxillum quidem violare, aut praeterire: nunc vero postquam latinos in iis quae credunt minime aberrantes video, adiungi et ipse eorum sententiis decrevi in iis, quae recte se habent, nostrisque patribus non displicent, ut in processione Spiritus Sancti ex Filio. Quod si hoc ex ignoratione fecero, tibi maxime imputandum erit, quum tibi ad iudicandum de his, et ad meliora admonendum maxime idoneo exposuerim omnia. Si igitur aliquid habemus, quod his dogmatibus opponamus, et per quod liceat ab iis quae Florentiae sancita sunt, recedere, scribas mihi precor quam citissime. Quid enim mihi per Deum immortalem gratius, vel, ut melius*

1) Psalm 13.

χαριέστερον, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τῷ Θείῳ εὐαρεστότερον; ὅπερ εἰ μὴ ποιήσῃς (ἀπείη δὲ τοῦτο) καλῶς οἶμαι τὰς διὰ ταῦτα τοῦ Σωτῆρος ἐπίστασαι ἀπειλάς. Καὶ περὶ μὲν τούτων ἅλις. Ταχέως γὰρ ὡς εἶχον καὶ ἀπαρασκεύως ταῦτά σοι γέγραφα. Μὴ βούλου δὲ παρακαλῶ προφασίζεσθαι, μήτε μὴν ἄλλους ἐπὶ τοῦτο παρακινεῖν, λέγω δὴ τὸ κρύφα φρουρεῖν τὰ τῆς πίστεως, ὡσανεὶ δειλιῶντας καὶ μὴ καλῶς φρονοῦντας. Ἀλλὰ ταῦτα μᾶλλον σαφῶς παρότρυνε κρατύνεσθαι, μεμνημένος τοῦ λέγοντος[1]). Ὅστις με ἀρνήσεται ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι κἀγὼ αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. Σὺ δ' ὦ θεία μοι κεφαλή, τὸ τῆς ἡμετέρας πίστεως στήριγμα, ἐπειδάν μοι βουληθῇς ἀποκρίνασθαι, ἅμα καὶ τὰς βίβλους ἐκείνας πέμψον μοι δέομαι.

Ἐκ Παταβίου πρώτῃ ἐπὶ δέκα Ποσειδεῶνος τοῦ ‚αφογ' ἔτους.

*dicam, Divinitati acceptius? Quod nisi praestabis (absit hoc quidem) optime puto, Servatoris ob talia minas tenes. At de his satis: propere enim, ut mihi licuit, et sine studio haec scripsi: noli oro, praetextus afferre, neque alios in hoc impellere, ut quae ad fidem spectant, occulte custodiant, velut paventes et non recte opinantes, sed hortare potius, ut ea publice confirment, memor effati:* Quicunque negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo, qui in caelis est. *Tu vero, divinum mihi caput, fidei nostrae columen, quum mihi rescribere volueris, libros illos ad me simul mittas precor.*

Patavii III. Idus Decembr. ann. MDLXXIII.

En quam diversa essent sensa vera horum factionis capitum, ab iis, quae apparent in scriptis destinatis ad morem gerendum ob alium finem vulgari plebeculae huius nationis, et en quam falsae nosci debebant narrationes Siropuli, quoniam si eas veras credidisset Margunius, vim habere multam non agnovisset actus et subscriptiones illius concilii. Nec tanti fiat quod peculiariter commemoret dogma Sp. S. quoniam quum non haberet, quid opponeret validitati concilii ab ipso fassae in alia quoque epistola huius codicis, fatetur eodem tempore validitatem certissimam earum rerum, quae aut uno ore statutae sunt et explicatae, aut diremtae; quum non possit doctus adversarius argumentum sumere ex eo, quod in decreto de consecratione non sit locutum, quod loquendum in eo de illa re non erat, de qua declaratum iam fuerat, Graecos a Latinis nullo pacto discrepare: nec difficultatem itidem movere debet, quod esset in concilio, qui refragaret, quoniam idem omnibus aeque in conciliis evenit.

Ne itaque videatur amplius admirabile Pfaff erudito, quod dixerim in priori epistola, idem partem sanae Graeciae nunc quoque sentire in praesenti materia, demonstrabo idem immo sentire Graeciam omnem, si volumus, ut aequum est, a publicis actionibus id desumere, non vero a verbis privatorum, qui indocti harum rerum, ignarique omnium, inter-

---

1) Matth. 10, 33.

rogati si sint, contrarium respondent, dummodo agnoscant hoc modo catholicam romanam doctrinam impugnari. Quum igitur schismatici Graeci non discriminentur a Graecis catholicis in liturgia, sed utantur omnes eadem s. Ioannis Chrysostomi cum ipsissimis ceremoniis, et verbis, ac ritu; observandum est, quod quando sacerdos ad consecrationem pervenit, recitat sacerdos submissa voce, et cursim orationem, in qua institutio narratur Sacramenti, sed quum ventum est ad verba consecrationis, distincte ea profert, et voce alta, quod respondet mori nostro campanulam pulsandi, ut moneatur populus, effici magnum opus: demittunt tunc caput qui adsunt, venerianturque, ut in graecis ecclesiis videre est, immo qui magis rem cognoscunt secum ipsi proferunt, *πιστεύω Κύριε, καί ὁμολογῶ, ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, credo Domine, et fateor te esse Christum filium Dei vivi vel quid simile.* En itaque consensu universali nationem universam credere, verbis iis consecrationem iam effectam fuisse. Deinde post orationem aliam, et antequam invocent Sp. S. offerunt consecratum tanquam Dominicum corpus. Nec dici posset offerri tum panem et vinum, tum quod actus, qui praecesserunt adorationis et fidei, erronei essent; tum quod oblatio panis et vini facta iam fuit ante omnia, ac satis longa ceremonia: immo adeo verum est, credere Graecos, non secus ac Latini, oblationem illam minime ad sacrificium pertinere, sed ad ipsius dispositionem, ut eam faciant in praeparatione, et in iis locis, in quibus ecclesias habent eorum more dispositas *in Prothesi* antequam ad altare accedant. Et en quomodo ii ipsi, qui interdum hanc veritatem verbis negant, eam facto quotidie fateantur. Arbitror autem ex iis, quae dicta sunt, Pfaff intellecturum esse, tot auctoritates singulari cum eruditione ab eodem cumulatas, quasque longum nimis esset singulas examinare, nihil quicquam efficere: cur enim credendum erit, quod si talis fuisset tot scriptorum mens, hanc postea sententiam vocatam esse *novam,* ac Cabasilianam, et eorum neminem accusavisse aut mutavisse missae ritum? Eae auctoritates igitur vel nobis opponuntur propter vocabula *sanctificare, invocare, orare,* quorum supra attulimus interpretationem, aut propter repetitionem verborum liturgiae, quorum litteralis sensus a nobis, intentio vero et finis a complexione tot rerum certissime declarantur: aut denique propterea, quia de hac controversia non cogitantes ita locuti interdum sunt scriptores, ut reliquissent aequivocationi locum, nisi ex tot aliis contextibus certissimis, ut recte notavit Arcudius[1]), eorum mens non appareret. Idque profecto ita esse, manifestum fit ex eo, quod Pfaff peritissimus talia dicta invenit in PP. et formas easdem loquendi etiam apud s. Ioannem Chrysostomum, apud s. Gregorium Nyssenum, apud s. Augustinum, apud s. Ambrosium, et tamen quis dubitare posset de horum in hac re consensu? Videantur solum eorum sententiae in hac epistola a me[2]) recitatae, et si controversiae adhuc locus relictus est, dabo manus. Illis, quae attulimus ex Chrysostomo, addantur: *Virtus illius verbi* (H. E. C. M.) *usque ad hunc diem, et usque ad adventum eius complet sacrificium*[3]), et alibi: *sicut verba, quae Deus protulit, sunt eadem, quae*

---

1) De Sacr. l. 3. c. 31. 2) v. 11. n. 42. 3) Homil. 2. in II. Tim.

*nunc sacerdos pronunciat, ita oblatio quoque eadem est*[1]) quod notandum est, et est optimum ad dirimendam praecedentem controversiam. Et de mente sancti Ambrosii quis dubitare poterit, postquam scriptum reliquit in authentica tractatione sua de sacramentis satis a PP. Benedictinis in eorum editione sustentata et defensa[2]): *Consecratio autem quibus verbis est, et cuius sermonibus? Domini Iesu.* Deinde: *Ubi venitur, ut conficiatur venerabile sacramentum, iam non suis sermonibus sacerdos, sed utitur sermonibus Christi.* Alio modo necesse est interpretandi sint textus, qui favere creduntur contrariae opinioni. Ita vanum est sese incumbere dictis iis Damasceni, quibus tribuit invocationi et adventui Sp. S. admirabilem transformationem, quia paullo ante iam declaraverat fieri hoc miraculum verbis a Christo praescriptis[3]): quapropter apparet non ob aliam caussam deinde ostendere id Sp. S. tribuere, quam ob illam caussam generalem hic expressam: *πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς τῇ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐνεργείᾳ ἐποίησεν. Quidquid Deus fecit, virtute Sp. S. fecit.* Et hic clare cognosci potest ita locutos esse in hac re quoque scriptores interdum, non ex eo, quod defenderint, verbis institutionis consecrationem non perfici, sed ex consuetudine tribuendi generatim Sp. S. effecta magna et admiranda; quamobrem habemus etiam apud d. Augustinum *non perfici tam magnum sacramentum nisi operante invisibiliter Spiritu Dei*[4]). Nec impugnarem tamen ante Cabasilam etiam fuisse aliquem, qui hac in re aequivocaverit, quia id nec vim facit, nec consideratione dignum est: sed vellem ego, ut ab adversariis pater aliquis insignis, et inter primos afferretur, veluti quos ego laudavi, qui non ambigue, sed clare loqueretur pro ipsis, et ita liquido, ut liquido a me citati loquuntur; atque ut Tertullianus ait, apud quem legimus, quod quum distribueret Salvator discipulis suis panem, *corpus suum illum fecit* H. E. C. M. *dicendo*[5]), et ut s. Augustinus, qui praedicavit: *panis ille, quem videtis in altari, sanctificatus per verbum Christi, calix ille, immo quod habet calix sanctificatum per verbum Dei, sanguis est Christi*[6]), et ut Epiphanius, qui in selecto opere ab doctissimo et venerabili cardinali Tommasi[7]), ad componendum syntagma verae theologiae, editoque ab ipso multo magis emendato in graeco sermone, ut notavit Fabricius[8]), affirmavit *a nemine fidem negari verbis illis, ac perdere gratiam et salutem, qui non credat hic vere inesse post ipsa Salvatorem, ut ipse dixit: οὐδεὶς ἀπιστεῖ τῷ λόγῳ, ὁ γαρ μὴ πιστεύων εἶναι αὐτὸν ἀληθινὸν ὡς εἶπεν, ἐκπίπτει τῆς χάριτος καὶ τῆς σωτηρίας.* Sed qui defendit non perfici illis consecrationem, iisdem fidem negat, et revera quum dicatur a sacerdote *Hoc est*, et non *hoc erit*, falsum diceret, nisi iam esset, vel nisi tum evaderet corpus Christi. Sed et consuetudo generalis ecclesiae latinae, et antiquissima sacramentaria nostra, in quibus oratio illa ad Sp. S. non apparet, eruntne facienda nihili?

Et haec sunt, quae satis esse videntur, ut paucis tractemus dogmata haec duo controversa. Quod si unquam epistola haec perveniret ad

---

1) Homil. de prod. Iud. 2) Lib. 4. c. 4. 3) De fid. l. 4. c. 14. 4) De Trinit. l. 3. c. 4. 5) c. Marc. l. 4. c. 40. 6) Serm. 227. 7) Inst. Theol. Tom. 3. 8) Vol. 7. p. 422.

manus Pfaff, videret sane et repertum fuisse quid respondere possemus, et ex alia parte fortasse iterum ad trutinam revocans ille quae diximus, liber ab praeiudicio omni, et considerans non hoc aut illud argumentum, sed omnia simul, et ponderans scripturae auctoritatem invictam, consensum PP. consuetudinem ecclesiae universalem, et penetrans denique intelligentia praeclara eius non tam quae dixi, quam quae dicere nescivi; fortasse inquam ostendet, quam praeclaro ingenio sit praeditus, quod aliquando fit antiquam ex animo opinionem avellendo. Sed nimis mihi blandior fortasse. Interea vero iudicio et ferulae tuae, reverendissime pater, tradens quae hic scripsi beneficio permotus litterariae et christianae reipublicae, ut diu vivas ac valeas, iubeo.

Veronae prid. Kal. Maii 1716.

# IV.

## DISSERTATIO APOLOGETICA
DE
# FRAGMENTIS IRENAEI ANECDOTIS
## DEQUE OBLATIONE ET CONSECRATIONE VETERUM EUCHARISTICA
ADVERSUS
VIRUM ILLUSTRISSIMUM
## SCIPIONEM MAFFEIUM,
QUAM PRAESIDE
## CHRISTOPHORO MATTHAEO PFAFFIO,
S. Theol. Doct. eiusdemque Prof. Publ. Ord.
AD DIEM X. MAII A. MDCCXXVIII.
DEFENDENT
M. IO. MATTHIAS KAEUFFELINUS, Malmsheimius,
ET
M. IO. LUDOVICUS LAIBLINUS, Oferdingensis.

---

CONSPECTUS DISSERTATIONIS.

In praefatione enarratur apologiae huius occasio et necessitas. 1. Sententia cl. Maffeii proponitur. 2. Ostenditur, errare virum doctissimum, quum putat, nos ex catenis anecdota Irenaei fragmenta dedisse, argumentumque de collectionibus patrum miscellaneis catenisque prolixius evolvitur et ex catena MS. collegii novi Oxon. fragmentum Papiae ἀνέκδοτον datur. 3. Quae contra primum fragmentum dicit vir summus, paucis diluuntur. 4. Quae contra fragmentum secundum obiicit idem, plenius convelluntur deque constitutionibus apostolicis et vi argumenti negativi curatius agitur. 5. Num ἐπίκλησις sive invocatio Spiritus S. eucharistica ante seculum quartum iam alicubi in usu fuerit, disquiritur, deque auctore Theodotianorum Clementinorum quaedam insperguntur. 6. Obiectiones examinantur, quae tertium fragmentum feriunt. 7. Cl. Maffeium ad secundum fragmentum redeuntem, novaque adversus eiusdem αὐθεντίαν argumenta proferentem denuo nostrae responsiones comitantur. 8. 9. Oblatio veterum eucharistica obiectionesque Maffeianae nobis heic oppositae cum cura excutiuntur, notaturque, canonem missae contra transsubstantiationem et sacrificium proprie sic dictum aperte pugnare, patresque ecclesiae, cum corpus Christi in eucharistia immolari dicunt, immolationem saltem commemorativam et repraesentativam intelligere, id quod non solum Chrysostomus et Augustinus sed etiam ex Scholasticis Lombardus et Thomas Aquinas clarissimis verbis efferant. Proferuntur et acta synodi Tridentinae, testisque in eo veritatis Georgius Ataides, theologus Lusitanus, eaque quae in comitiis Augustanis A. 1530. confessioni nostrae fuere opposita, apologiae A. C. occasionem datura, In-

terimque Augustanum. Denique Bellarmini, Bossueti et Zephyrini de Pace notantur circa hoc argumentum lapsus et obliquae explicationes. 10. 11. 12. 13. Quae circa consecrationem et ἐπίκλησιν eucharisticam obiicit cl. Maffeius, sub incudem revocantur, nova praesertim ista, quam in liturgia Chrysostomiana fingit, hactenusque inaudita παρένθεσις. Adduntur quaedam de viro clarissimo, Nicolao Comneno Papadopolio eiusque scriptis. 14. Ex Georgii Coressii et Manuelis sive Maximi Margunii, quorum res gestae et encomia plenius hic enarrantur, testimoniis actisque concilii Florentini, a Graecis, quorum nomina librique hanc in rem scripti memorantur, passim laceratis et confutatis probari haud posse ostenditur, quod Nic. Cabasilas sententiam de consecratione eucharistica per ἐπίκλησιν precesque facienda primum in Graeciam invexerit, uti quidem cl. Maffeius arbitratur. Insperguntur hic plura ad historiam litterariam ecclesiae graecae modernae spectantia. 15. Ecclesiam graecam recentiorem cum verbis institutionis ad consecrationem verba quoque ἐπικλήσεως precesque requirere ex indubiis documentis ostenditur, in scenam productis, queis refragari nefas est, testibus omni exceptione maioribus, primum Ieremia patriarcha Constantinop. quem citatis gressibus sequuntur Gabriel Severus, metropolita Philadelphiensis, Antonius Caucus, archiep. Corcyr., patres concilii Constantinop. A. 1638 contra Cyrillum Lucarium habiti auctoresque confessionis orthodoxae ecclesiae graecae, dubitaturque, num tot armatis nobiliss. Maffeius resistere possit? Adduntur digressiones de modernorum Graecorum scriptis in Moldavia, Walachia, Georgia, Italia, Germania, Gallia, Anglia, Belgio et Lithuania editis, deque eorundem, uti et de documentorum a theologis Portus Regii Parisiensis contra reformatorum promachum Io. Claudium productorum dubia et ipsis quoque Romanensibus suspecta fide. Denique Manueli sive Maximo Margunio a cel. Maffeio ad fidem graecam enarrandam producto opponuntur duo alii eiusdem nominis Graeci, alter Manuel Magnus, ecclesiae Constantinop. rhetor, Maximus alter, monachus Peloponnesius, faceta dictione uterque contrarium ponentes, ipsique cl. Maffeio ad latus sistuntur post alios dudum memoratos duo scriptores romanenses, ab ipso plurimum hic dissentientes iique magnae eruditionis viri, R. Simon et E. Renaudotius, queis et additur, qui vestigia ipsorum tantisper hic legere tentat, Io. Aymonius, olim et ipse Romanensis, ast relictis antiquis castris nunc in Reformatorum cohorte Belgica miles gregarius. 16. Ostenditur, doctissimum Maffeium denique in propria viscera labi, ubi liturgiam Chrysostomianam in rem suam adducit, utpote quae sententiam ipsius penitus iugulat nullamque reddit. Quin et praeeunte Maffeio quaeritur, num Graeci symbola sacra statim post verba institutionis recitata adorent? ubi adducuntur testimonia Sacrani, Io. a Lasco, Scargae, Cauci, Simonis, Guagnini, Iesuitae anonymi et Arcudii, qui Graecis obiiciunt, quod symbola consecranda quidem adorent, non item consecrata, saltem non eodem cultus gradu. Afferuntur responsiones Graecorum, Nic. Cabasilae, Gabrielis Philad. et Simeonis Thess. approbatae ex parte ab Allatio, Goaro et Simone, sententiam tantisper suam suspendente Io. Bona, cardinale. Reiicitur error Claudii et Basnagii de Graecis nec symbola consecranda nec consecrata adorantibus, contrariumque ex liturgiae Chrysostomianae processu ostenditur. Denique

et cl. Maffeii monstratur lapsus in alleganda Graecorum precatiuncula quadam eucharistica commissus. Atque ita filum huius apologiae, repetita benevolentiae captatione abrumpitur, nisi quod epimetrum subiicitur, cuius haec est synopsis. Enarratur ecclesiae Augustanae confessioni addictae de consecratione eucharistiae mens. Dicitur, quid Lutherus megalander primum statuerit. Adduntur Martini Buceri et Phil. Melanchthonis cogitationes meliores. Eas et a Luthero in Concordia Wirtebergensi A. 1536 adoptatas et a Melanchthone in colloquio Ratisbonensi A. 1541 haud sine fructu adhibitas, inque conventu Francofurtano A. 1558 confirmatas, itemque in libros nostros symbolicos relatas esse notatur. Quid tres hi Imperii Romano-Germanici principes, Hermannus Coloniensis archiepiscopus et elector, cui hanc ob rem cum canonicis suis theologisque Coloniensibus pugna intercessit, Christophorus nostras Wirtembergicus et Georgius Anhaltinus de consecratione eucharistiae olim statuerint, disquiritur. Lis Saligerana Rostochiensis paucis datur. Ad testimonium dicendum magnus producitur theologorum nostratium chorus, qui primo quidem intuitu bellum quoddam intestinum secum invicem gerere et in mutua ire praelia videntur, ast virtute distinctionis cuiusdam, quae uno ictu totam litem difflat, a viris ἀκριβεστάτοις Höpfnero et Scherzero potissimum adhibitae tandem mirifice in unum coëunt. De formula missae Wirtebergensis a megalandro nostro Luthero A. 1523 composita, de liturgia porro Ioannis III. regis Sueciae, itemque de liturgia priore Eduardi VI. regis Angliae quaedam proponuntur litesque novissimae ob hanc nuperrime in Anglia denuo obortae paucis tanguntur. Denique et de consecratione Waldensium eucharistica observatio adiicitur. Et sic tandem rivi clauduntur.

## AD DISSERTATIONEM PRAEFATIO.

Septem iam anni abiere, ex quo, quum Augustae Taurinorum versaremur et codices graecos bibliothecae aulicae evolveremus, inter alia multa anecdota quatuor etiam s. Irenaei episcopi Lugdunensis fragmenta invenimus, suo tempore, si ita ferret occasio, iuris publici facienda. Haec quum nobis in patriam redeuntibus et Veronam transeuntibus commode sese offerret, viro illustri Scipione Maffeio anecdota quaedam graeca a nobis expetente, diario Italico, quod Venetiis prodit, et cuius unusquisque tomus iuxta institutum collectoris tum anecdoto quodam superbire debebat, inserenda, transmisimus ipsi praedicta fragmenta et versione et notis quibusdam nostris illustrata. Nec mora celeberrimo *Maffeio*, qui accepta non solum illico laudato diario [1]) cum adiectis notis inseruit, sed et, ne fidei suae derogare quid videretur, tum αὐθεντίαν fragmentorum subruere, tum notas nostras in litteris ad rev. abbatem, Benedictum Bacchinium, quas addidit, refutare adgressus est. Ubi ingenue fatemur, litem hanc nobis valde inexspectatam fuisse, maxime quum in criticis observationibus haud subsisteret vir illustris, sed ad theologica quoque provolaret notasque nostras refelleret, quas sane eo animo haudquaquam addideramus, ut scriberemus aliquid Romanae fidei

1) Giornale de' letterati d'Italia T. XVI. Art. IV. p. 226 seqq.

contrarium aut quod odium quoddam viro clarissimo conflare aptum esset. Quoniam tamen ita placuerat viro illustri, de argumento et difficili et praecipuo, nimirum de oblatione et consecratione s. eucharistiae nobiscum disputare, sententiamque ecclesiae romanae etiam ex antiqua traditione defendere, non potuimus non huic instituto obviam ire et denuo cusis Irenaei fragmentis, notis amplissimis ea illustrare, bigam dissertationum de oblatione et consecratione veterum eucharistica addere et in praefatione doctissimi viri argumenta contra nos producta paucis refellere [1]), ut, quam ecclesia romana favere sibi plurimum heic existimat, ei vel maxime contrariam esse traditionem, adductis hanc in rem veterum luculentissimis effatis, plenius ostenderemus. Atque ita credebamus finem controversiae impositum, quum ex iis, quae ab utroque disputantium prolatae iam essent, rationibus facile concludere haberet lector a sectae studio alienus, a cuius partibus veritas staret. Sed spem eventus fefellit. Exstat enim in T. XXVI. [2]) diarii saepius iam memorati nova quaedam epistola Maffeiana ad celeberrimum Bacchinium, ubi argumentum hoc denuo in scenam producitur nostraque prolixissime refutantur. Quae suo quidem loco relinquere poteramus, nisi et germanica iam veste ornata prodiissent [3]), et illustris, quem veneramur plurimumque colimus atque amamus, adversarius insigne eruditionis rarissimae humanitatisque plane singularis specimen heic nobis iterata vice dedisset, et denique officii nostri partes suo quodam iure a nobis id requirerent, ne veritatem in discrimen periculumque quoddam adductam cum tenebris et larvis spectrisve, aut pulvere, quem visentium in oculos quis heic iecerit, luctari pateremur. Quod quum ita sit, respondendi necessitatem nobis impositam esse facile intelligimus, quo negotio et nunc defuncturi sumus, ita tamen, ut litis hic ponamus terminum, iudicium lectoribus iam relicturi, quum satis utique sit, caussam suam ter perorasse.

§. 1.

Duo sunt, quae celeberrimus MAFFEIUS contra nos urget, primum, *anecdota graeca, quae sub nomine s. Irenaei in catenis Taurinensibus invenerimus, non esse Irenaei, sed supposititia*, secundum, *veterem ecclesiam eandem cum ecclesia romana sententiam de oblatione et consecratione eucharistiae tenuisse.* Quod prius concernit, praecipua viri doctissimi haec ratio est, fragmenta, quae e *catenis* desumantur, dubia esse, ubi maxime et id sollicitat, quod ad hanc obiectionem regesseramus, *utplurimum genuina esse, quae in catenis graecis exstent.* Quae ut infringat, ait, se in iis, quas ipse inspexerit, catenis tum MSS. tum impressis contrarium invenisse, possidere se catenam valde antiquam et correctam sed confusissimam quoad auctorum nomina, porro catenam Corderianam in psalmos fere ubique in titulis auctorum peccare, valde quoque familiare esse catenis, locum dare ex multis auctoribus petitum, quorum tamen unus saltem nominetur, loca itidem allegata mutilare et variis modis deformare, ut adeo, iudicante Huetio, *levis et fluxa catena-*

1) Prodiit haec fragmentorum anecdotorum s. Irenaei editio Hagae Com. sumtibus Henr. Scheurlerii A. 1715. 2) Art. 2. p. 51 seqq. 3) In der neuen Bibliothek, 58. Stück, p. 595 seqq.

*rum fides sit existimanda.* Nec regeri posse, omnia in catenis Taurinensibus allegata patrum loca genuina esse et in ipsorum scriptis exstare, nam inquirendum esse, num in istis catenis aliorum quoque patrum primi et secundi seculi effata inveniantur, catenas enim sequioribus temporibus esse scriptas, ubi ista patrum opera dudum fuerint deperdita. Hinc et Massuetum fragmenta e catenis petita tanquam dubia saltem dedisse, maxime si liber non nominatus fuerit, ex quo fuerint extracta. Denique quum vox *Εἰρηναίου* saltem fragmentis nostris praeponatur, novum id dubium movere. In catenis enim, quas Massuetus citet, exstare *Εἰρηναίου Ἐπισκόπου Λουγδούνων,* quae additio omnino sit necessaria, quia in catena Lippomanni in exodum etiam inveniantur loca, ex Irenaeo episcopo Antiochiae petita.

§. 2.

Haec non difficili opera ita diluimus. Primo toto caelo errat doctissimus Maffeius, quum putat, nos ex catenis, sumta hac voce pro commentario in certum quendam s. Scripturae librum ex variis ss. patrum locis in unum collectis compilato fragmenta s. Irenaei extraxisse. Quod aliter se habere, facile perspicere potuit ex diario erud. Ital. T. XVI.[1]) ubi haec nostra verba leguntur: *Exstant in bibliotheca Taurinensi varia s. Irenaei fragmenta diversis in codicibus, qui DICTA PATRUM exhibent, exstantia,* quae et ipsa in praefatione ad editionem Hagiensem sub initium repetiimus. Scilicet habentur in bibliotheca Taurinensi certi quidam codices, qui nil nisi patrum loca eaque selecta et memorabilia[2]),

---

1) Pag. 228.

2) Norunt ii, queis codices MSS. scrutari datur, norunt et, qui impressos codicum MSS. adeunt catalogos, infinitas huius commatis collectiones dicta patrum continentes in bibliothecis passim exstare. Inter editas ignotae nemini, qui historiam litterariam scriptorum ecclesiasticorum vel primis saltem labris degustaverit, esse possunt illae, quas Anastasius Sinaita, Maximus confessor, Io. Damascenus, Euthymius Zygabenus, Antonius Melissa et Nicetas Choniates, quibus Theodoretus, Photius aliique adhuc addi possunt, nobis dedere. Leontii Byzantini locos communes, quos post Turrianum, Sirmondum et Colomesium memorant Grabius in Spicil. Patrum Vol. 1. p. 269. et Fabricius in Bibl. Gr. Vol. 6. p. 455. dabit, uti arbitramur, in Tomo III. Operum Damasceniorum clarissimus vir nobisque amicissimus, Michael Lequienius. Scripsit et Nicon monachus, qui sub Constantino Duca floruit, collectanea ex ss. patribus actisque synodalibus desumta, in pluribus bibliothecis maxime vero in Coisliniana n. 37. 117. 122. exstantia. Vide celeberr. Montfauconii catalogum bibliothecae Coislin. p. 111. 112. 189 sqq. 197. 198. Taceo Antiochum monachum, qui et *πανδέκτης*, amplissimae collectionis auctorem, cuius codices Coislinianos variis in locis memorati catalogi vir idem doctissimus citat, et a quo alias plurima Hermae fragmenta graeca Ioannes Baptista Cotelerius mutuatus est. Ceterum prolixissimae atque ingloriae admodum res operae foret, indicem harum collectionum, quae in bibliothecis latitant et nomine *πατερικῶν, γεροντικῶν, ἐρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων, κεφαλαίων, ἠθικῶν καὶ ἀσκητικῶν, παραλλήλων, ὁδηγῶν, συγγραμμάτων, ἀποφθεγμάτων, παραδείσων κ. τ. λ.* subinde veniunt, ex catalogis hic conficere, quum de his rebus nemo dubitet, nisi qui in hoc eruditionis campo plane hospes sit. Provocant certe ad miscellanea huius generis scripta passim viri doctissimi et inter recentiores maxime Cotelerius et Grabius, ille quidem ad regios Colbertinosque Parisienses codices, hic ad Oxonienses, nec poenituerit heic contulisse, quae posterior hic in Spicilegio patrum Vol. 1. p. 269. 302. habet, plenisque manibus passim dat cum aliis catalogorum scriptoribus in catalogo iam allegato nobis iterum iterumque laudandus clariss. Montfauconius. Vide si placet, f. 192 sqq. 200. 412. 413. 414. 584. Ast nimia forsan sunt, quae heic cumulavimus, eapropter tamen penitus haud negligenda, ne in eandem *foveam criticam* perduci

et quidem fere secundum ordinem seculorum exhibent aetatis haud contemnendae optimaeque notae, ita ut fidem eorum ad nauseam tentaverimus, et quamquam (quod nimiae operae res fuisset nec Augustae Taurinorum a nobis fieri potuisset) omnia in iis citata Patrum loca in impressis editionibus haud evolverimus, cuncta tamen ea, quae evolvimus, invenerimus genuina atque authentica. Quod quum ita sit, non perspicimus, cur horum codicum fides nobis esse debeat dubia, maxime cum fragmenta haec et Irenaeo digna sint et ipsius mentem stylumque, quantum id quidem iudicari potest, omnino referant. Queis omnibus neglectis, si postea ad generales de catenis graecis proprie sic dictis observationes descendat noster, quae uti ex iam dictis patet, nos haudquaquam feriunt, potueramus quidem silentio ista transmittere, nisi, quae et amicitiae lex quaedam est, in clarissimi Maffeii voluntatem tantisper heic concedere et hunc, in quem iste nos nunc benevola invitatione pertrahere dignatur, disputationis campum cum ipso obambulare ad indulgentiam obsequiumque nostrum ipsi demonstrandum nobis constitutum foret, idemque olim iam officii genus eidem a nobis praestitum fuisset.[1]) Sententia igitur nostra, ut paucis nos absolvamus, de catenis patrum haec est: *ea, quae in catenis graecis exstent, ut plurimum genuina esse,* sententia doctissimi Maffeii nostri, *dari catenas quasdam graecas valde confusas et ubi loca adducta et falsis auctoribus adscribantur et mutilata corruptaque sint.* Utrumque, uti arbitramur, verum est. Prius omnino, cum paucis istis catenis, quas Cl. Maffeius memorat, aliae utique opponi possint melioris notae, et immane quantum hactenus peccassent viri docti, qui ex catenis tot egregia eaque indubia plane anecdota extraxere, ut a nemine eapropter fuerint reprehensi tanquam nimis incauti. Posterius ipsa utique docet inspectio nec a nobis unquam negatum fuit sed et praeter doctissimum Maffeium ab aliis dudum observatum[2]), ita ut magno conatu prolixaque probatione id indiguisse haud videatur. Hinc de fide catenarum nulla generalis debet poni regula, sed hoc tenendum: *Catenam, quam prae manibus habemus, sollicite examinandam, locaque in impressis evolvenda, ut nosse queamus, quaenam fides ipsi tribuenda sit. Quod si autem illa non fallat sed codex bonae notae esse reperiatur et librarium sapiat doctum et accuratum, de eius fide non amplius dubitandum esse.* Tales autem esse codices illos Taurinenses, iam satis su-

---

se pateretur lector, in quam clariss. Maffeius *incidit,* qui *allia* cum *cepis* hic miscuisse et collectanea ex dictis locisque ss. patrum variis constantia, qualia nos allegaveramus, cum catenis PP. omnino confudisse videtur, quippe de quibus prolixissime heic sed erudite, ut solet, reiecta vel neglecta saltem, quam sub initium praefationis Hagiensis posueramus, collectionum istarum catenarumque distinctione disserit.

1) In praefatione Hagiensi, ubi de catenis patrum sententiam nostram, volente ita celeberrimo Maffeio, dicere iam coepimus.

2) Evolvendi hic sunt auctores, qui de catenis PP. data opera scripsere, R. Simon in histoire critique des principaux commentateurs du N. T. C. 30. 31. 32. Thomas Ittigius in tractatu de bibliothecis et catenis patrum Lipsiae 1707. edito, ubi catenae patrum impressae fere omnes, omissis paucissimis facileque supplendis, recensentur, Io. Christ. Wolfius, pastor nunc ad aedem S. Cath. Hamburgensem dignissimus, quem catenas patrum Oxonii A. 1708. 1709. diurna nocturnaque manu versantem vidimus, in dissertatione de catenis patrum MSS. Wittembergae A. 1712. edita, quam tamen videre nobis hactenus non contigit, Fabricius in bibl. gr. Vol. 7. C. 17. p. 727 sqq. et cum omnibus iis, qui catalogos codicum MSS. dedere, Bern. Montfauconius in P. 1. C. 1. bibliothecae Coislinianae.

perque diximus. Ceterum id requirit quoque Maffeius, ut si haec Irenaei fragmenta genuina existimanda sint, alia quoque patrum sec. I. et II. fragmenta in his codicibus exstent. Quod etsi non existimemus esse necessarium, in laudatis tamen codicibus ita invenitur, ubi Ignatius, Iustinus m. alia Irenaei, Origenes, Hippolytus comparent. Id vero plane gratis ponitur, omnes catenas sequioribus demum seculis confectas fuisse, ubi primorum Patrum opera iam fuerint deperdita. Exstat, ut hoc unicum moneamus, qui necessarium non existimamus, plura hic cumulare, in bibliotheca Taurinensi catena in psalmos, litteris uncialibus tota exarata, quam ad seculum VIII. vel et IX. (ubi sane ista patrum opera nondum deperdita fuere) si quis referat, haud erraverit. Meminimus quoque in catena in acta apost. et epistolas catholicas collegii novi Oxoniensis a recentiore librario scripta exstare fragmentum hactenus *ἀνέκδοτον* Papiae ex ipsius *ἐξηγήσει τῶν κυριακῶν λόγων*[2]) petitum. Quin et catenas antiquissimorum patrum, Clem. Rom., Hermae, Ignatii, Iust. m., Irenaei, Origenis, Clem. Alex., Hippolyti aliorumque plura subinde fragmenta dare nemo harum rerum tantisper peritus unquam negaverit, quum ad inspectionem impressarum saltem catenarum audacter hic nobis provocare liceat. Reliqua, quae addit noster, sua sponte cadunt. Neque enim vel Massuetus nobis est contrarius, qui hoc solum dicit, *non usque adeo certa esse omnia, quae ex catenis proferantur, ut fidem statim impetrare debeant*[3]), nec pro Irenaeo Lugdunensi Irenaeus Antiochiae episcopus forsan sumendus est, quum et, ubi nomen *Εἰρηναίου* solum positum exstat, semper intelligatur *Εἰρηναῖος κατ' ἐξοχὴν* talis, ut cum

---

1) Ad Act. I. 18.

2) L. 2. Demus verba, quoniam perpauca ea sunt, et dum haec nunc agimus, in schedis nostris sese nobis offerunt, *μέγα δὲ ἀσεβείας ὑπόδειγμα ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιεπάτησεν ὁ Ἰούδας πρησθεὶς ἐπὶ τοσοῦτον τὴν σάρκα ὥστε μηδὲ ὁπόταν ἅμαξα διέρχεται ῥαδίως ἐκεῖνον δύνασθαι ἀλλὰ μηδὲ αὐτὸν μόνον τὸν τῆς κεφαλῆς ὄγκον αὐτοῦ* [*φέρειν*]. *Τὰ μὲν γὰρ βλέφαρα τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ φησὶ τοσοῦτον ἐξοιδῆσαι ὡς αὐτὸν μὲν καθόλου τὸ φῶς μὴ βλέπειν, τοὺς ὀφθαλμοὺς δὲ αὐτοῦ μηδὲ ὑπὸ ἰατροῦ διόπτρας ὠφθῆναι. Τοσοῦτον βάθος εἶχεν ἀπὸ τῆς ἔξωθεν ἀποφανείας.* Exstant autem ista codice 58. ab Apollinario relata, sed nec tota ibi conspiciuntur, quum integri folii lacuna cetera absorpserit. Ceterum fragmenta Papiae ex veteribus Irenaeo, Eusebio, Andrea Caesar. Maximo, Oecumenio, dedere recentiores Petrus Halloixius in vitis illustrium ecclesiae Orient. scriptorum vol. 1. in vita Papiae et Io. Ern. Grabe in Spicilegio patrum sec. II. T. 1. p. 30 sqq. ubi p. 34. similia iis, quae hic damus, ex Oecumenio elata videas. Sed haec quidem parvi admodum momenti sunt, etsi seculo haud displiceant, quod in extrema semper procumbens nunc vel maxime in anecdotis, cuiuscunque ea demum pretii sint, eruendis dandisque magno conatu desudat. Nec diffitemur, nos aliquando, ubi occasio se ita ferebat, huic quoque rei operam quandam pro ingenii nostri et industriae modulo dedisse. Sed iam inde ab aliquo tempore aliam nobis mentem induimus, qui solidioribus nunc meditationibus incumbimus, aliis spartam tradituri, qua veterum fimum scalpturientes aurum inde, quod fieri aliquando potest, etsi id, bibliothecarum scriniis fere omnibus dudum excussis, rarissime iam fiat, faventibus Musis efferant. Scilicet opus quoque est, ut in republica litteraria, ut in omni alia, distributis rite officiis sint viri doctissimi, qui in hoc stadio currant, rem litterariam omnem, si industrii ii sint, si eruditione, quae huic negotio sufficiat, polleant, si animum ab omni impostura et fraude alienum habeant, si denique furti litterarii, pedantismi atque superbiae, quae aliquando et optima ingenia corrumpit, invidiaeque omnis caussas procul esse iubeant, nec nudis voculis tricisque criticis inhient aut ad anathemata critica iniuriasque scholasticas aliis impingendas irati aliquando ridiculique provolent, vel etiam certissima antiquitatis documenta insolentia haud vulgari ducti obelo transfigant, miris modis promoturi.

3) In admonitione de fragmentis Irenaei p. 338.

scholis loquar, qui noster est, et, quae dedimus Irenaei fragmenta, non alium nisi Lugdunensem spirent, maxime quum in codicibus Taurinensibus eo ordine posita sint, ut non possit quis hic nisi de Irenaeo omnium antiquissimo cogitare. Accedit, quod is catenarum mos communis haud sit, nomen auctoris, ex quo fragmenta petuntur, cum titulo enarrare, utpote quum ne nudum quidem nomen plene saepius scribatur, sed vel primis saltem litteris vel signo quodam ex duabus litteris composito sive monogrammate, quod Graeci appellant, (id quod vel maxime in Origenis et Chrysostomi nominibus apparet) nec V. C. ipsomet diffitente, designetur, quod et dudum iam monuimus [1]). Ceterum si nodus in scirpo hic quaerendus sit, praeter Irenaeum Tyrium et Antiochenum magnus aliorum numerus dari posset, quorum amplum satis catalogum habemus, ita, ut si tanti res esset, de claris veterum Irenaeis dissertationem amplissimam nec proletariis omnino refertam observationibus nobis integrum sit conscribere.

§. 3.

Iam ad specialia progreditur Maffeius noster et cuiusvis fragmenti *αὐθεντίαν* sollicitat. Quod circa primum repetit, id constare fere non nisi ex dictis Scripturae, ipso fatente Maffeio, magni momenti haud esse videtur, etsi arbitretur, hunc vetustissimorum patrum morem haud fuisse. Quod miramur sane ipsum affirmare, quum de Irenaeo ne quidem ipse id neget, qui in libris adversus haereses dicta scripturae saepissime cumulat, quod sive *data* faciat *occasione*, uti existimat Maffeius, sive data opera, nos non tangit. Regerit quidem, tale quid non observari in epistolis Ignatii genuinis sed saltem in interpolatis. Ast, ut taceamus, nondum adeo confectum esse, quaenam editio epistolarum Ignatii sit genuina, quaenam minus, quum utraque suos habere possit naevos, obiicimus viro illustri et Barnabam et Clementem, quibus in epistolis genuinis utique et hic mos fuit, dicta scripturae plurimum cumulare, id quod inspectio docet. Denique generale admodum est hoc effatum, patribus primae aetatis hanc consuetudinem non fuisse, plura scripturae dicta simul citandi, quum tam pauca nobis relicta sint primi et secundi seculi monumenta, ut universalem quandam hanc in rem sententiam pronunciare sine temeritate haud possimus, sed id saltem affirmare, esse, qui hunc morem tenuerint, esse vero et, qui aliam hic institerint viam. Ast et in ipsis N. T. libris dicta V. T. saepius cumulantur, quod ipsum nescio cur imitari haud potuerint primaevi patres. Postremum, quod circa primum fragmentum urget Maffeius hoc est, nos etiam observare potuisse, quod

---

1) In praef. Hag. ** 2. b. Commode autem, dum ista scribimus, offert se nobis I. B. Cotelerii nota ad epistolam Barnabae n. 54. f. 45. a. editionis, quam Io. Clericus in patrum apostolicorum volumine I. dedit, quam, ne gratis rem dixisse videamur, quae tamen omnibus codices MSS. tractantibus satis perspecta est, tantisper in rem nostram adducemus. Allegat ibi vir doctissimus cod. reg. Paris. 2216. adducitque ex eo s. Irenaei fragmentum, nulla alia quam hac insignitum inscriptione *Εἰρηναίου*, quod ipsum tamen genuinum esse nemo negaverit, qui L. 5. contra haereses C. 28. §. 3. evolverit, etsi et in hoc ipso fragmento exstent quaedam, ex alio Irenaei opere, sed quod interiit, petita, quod haud abs re Massuetus in nota a f. 327. a. observavit. Ast ex his quidem clarissime patet, obiectionem hanc doctissimi Maffeii lubrico admodum fundamento superstructam esse.

Irenaeus γνῶσιν in libris contra haereses aliter descripserit. Sed non observavit vir doctus, nos id in editione Hagiensi[1]) sollicite observasse.

§. 4.

Quae contra fragmentum secundum monet vir clarissimus, facili itidem negotio convellere nobis dabitur. Etenim, quum eam nobis sententiam attribuat, quod statuamus, Irenaeum heic voce διατάξεων allegare collectionem quandam constitutionum apostolicarum suo tempore factam, idque ex eo patere, quod alibi provocet ad traditiones seniorum ab apostolis haustas, praeter rem nobis affingit, quod affirmare in animum nostrum nunquam induximus, qui, quid per διατάξεις illas apostolicas in fragmento nostro designetur, num traditiones scriptae vel orales, nullibi determinavimus, sed in re incognita atque obscura iudicium hactenus suspendimus. Eam vero constitutionum apostolicarum collectionem, quae adhucdum exstat, ex διδασκαλίαις virorum apostolicorum haustam varieque subinde interpolatam et corruptam esse, nec ipse penitus negat doctissimus Maffeius, etsi quaestionem hanc, utpote quae prolixissimam videatur operam requirere, hactenus excutere nolit. Arbitratur tamen, in fragmento nostro per διατάξεις constitutiones scriptas non orales intelligi, quum in traditionibus oralibus nullae dentur *priores* vel *posteriores.* Quod qui dici possit, nos sane haud comprehendimus, quum utique una traditio altera possit esse antiquior vel recentior, prior vel posterior, ipseque Eusebius traditionem apostolicam de paschate a Polycrate et episcopis Asiaticis allegatam vocet ἀρχαιοτέραν et τὸ πάλαι πρότερον αὐτοῖς παραδοθέν[2]). Irenaeum porro ad traditiones seniorum orales provocare, non eam in rem observavimus, ut inde concluderemus, in fragmento nostro traditiones scriptas allegari, quippe quae nostra sententia haud est[3]), vel constitutiones apostolicas nunc ex διδασκαλίαις virorum apostolicorum petitas esse, id quod ex aliis fontibus arcessendum erit, sed ut id saltem ostenderemus, allegationem traditionum apostolicarum Irenaeo familiarem esse, sive scriptae eae sint, sive minus, quum de hoc quidem nullibi instituti nostri fuerit disserere. Ubi vero addit vir illustris, nullas plane διατάξεις apostolicas scriptas tempore Irenaei exstitisse, secure nimis id determinat, quod probatu certe longe est difficillimum. Etenim qui hanc defendere sententiam voluerit, ante omnia ostendere debet, veteres nihil eorum, quae ab apostolis virisque apostolicis hauserant, scripto consignasse, fictaque esse aut firmo saltem talo haud niti, quae viri doctissimi de διδασκαλίαις et διδαχαῖς veterum magna opera hactenus protulerint. Nec sufficit hic dicere, Irenaeum, si διατάξεις apostolicae scriptae suo exstitissent tempore, ad eas potius quam ad orales traditiones fuisse provocaturum. Praeterquam enim, quod pro instituti ratione iam ad traditiones orales iam ad scriptas quis provocaverit, et in cuiusvis positum est libertate, quamnam hic viam ingredi velit, facile patet ratio, cur Irenaeus traditiones praecipue orales sibi allegandas putaverit, quum eae quidem a viris fide dignis

---

1) P. 5. 2) Hist. Eccl. L. 5. C. 23. 24. 3) Quinimo in eam potius hic propendemus sententiam, qua traditiones orales hic intelligi statuitur. Vide diss. de oblat. vet. Euch. §. 7. p. 183.

scholis loquar, qui noster est, et, quae dedimus Irenaei fragmenta, non alium nisi Lugdunensem spirent, maxime quum in codicibus Taurinensibus eo ordine posita sint, ut non possit quis hic nisi de Irenaeo omnium antiquissimo cogitare. Accedit, quod is catenarum mos communis haud sit, nomen auctoris, ex quo fragmenta petuntur, cum titulo enarrare, utpote quum ne nudum quidem nomen plene saepius scribatur, sed vel primis saltem litteris vel signo quodam ex duabus litteris composito sive monogrammate, quod Graeci appellant, (id quod vel maxime in Origenis et Chrysostomi nominibus apparet) nec V. C. ipsomet diffitente, designetur, quod et dudum iam monuimus [1]). Ceterum si nodus in scirpo hic quaerendus sit, praeter Irenaeum Tyrium et Antiochenum magnus aliorum numerus dari posset, quorum amplum satis catalogum habemus, ita, ut si tanti res esset, de claris veterum Irenaeis dissertationem amplissimam nec proletariis omnino refertam observationibus nobis integrum sit conscribere.

## §. 3.

Iam ad specialia progreditur Maffeius noster et cuiusvis fragmenti *αὐθεντίαν* sollicitat. Quod circa primum repetit, id constare fere non nisi ex dictis Scripturae, ipso fatente Maffeio, magni momenti haud esse videtur, etsi arbitretur, hunc vetustissimorum patrum morem haud fuisse. Quod miramur sane ipsum affirmare, quum de Irenaeo ne quidem ipse id neget, qui in libris adversus haereses dicta scripturae saepissime cumulat, quod sive *data* faciat *occasione,* uti existimat Maffeius, sive data opera, nos non tangit. Regerit quidem, tale quid non observari in epistolis Ignatii genuinis sed saltem in interpolatis. Ast, ut taceamus, non dum adeo confectum esse, quaenam editio epistolarum Ignatii sit genuina, quaenam minus, quum utraque suos habere possit naevos, obiicimus viro illustri et Barnabam et Clementem, quibus in epistolis genuinis utique et hic mos fuit, dicta scripturae plurimum cumulare, id quod inspectio docet. Denique generale admodum est hoc effatum, patribus primae aetatis hanc consuetudinem non fuisse, plura scripturae dicta simul citandi, quum tam pauca nobis relicta sint primi et secundi seculi monumenta, ut universalem quandam hanc in rem sententiam pronunciare sine temeritate haud possimus, sed id saltem affirmare, esse, qui hunc morem tenuerint, esse vero et, qui aliam hic institerint viam. Ast et in ipsis N. T. libris dicta V. T. saepius cumulantur, quod ipsum nescio cur imitari haud potuerint primaevi patres. Postremum, quod circa primum fragmentum urget Maffeius hoc est, nos etiam observare potuisse, quod

---

1) In praef. Hag. ** 2. b. Commode autem, dum ista scribimus, offert se nobis I. B. Cotelerii nota ad epistolam Barnabae n. 54. f. 45. a. editionis, quam Io. Clericus in patrum apostolicorum volumine I. dedit, quam, ne gratis rem dixisse videamur, quae tamen omnibus codices MSS. tractantibus satis perspecta est, tantisper in rem nostram adducemus. Allegat ibi vir doctissimus cod. reg. Paris. 2216. adducitque ex eo s. Irenaei fragmentum, nulla alia quam hac insignitum inscriptione *Εἰρηναίου*, quod ipsum tamen genuinum esse nemo negaverit, qui L. 5. contra haereses C. 28. §. 3. evolverit, etsi et in hoc ipso fragmento exstent quaedam, ex alio Irenaei opere, sed quod interiit, petita, quod haud abs re Massuetus in nota a f. 327. a. observavit. Ast ex his quidem clarissime patet, obiectionem hanc doctissimi Maffeii lubrico admodum fundamento superstructam esse.

Irenaeus γνῶσιν in libris contra haereses aliter descripserit. Sed non observavit vir doctus, nos id in editione Hagiensi[1]) sollicite observasse.

§. 4.

Quae contra fragmentum secundum monet vir clarissimus, facili itidem negotio convellere nobis dabitur. Etenim, quum eam nobis sententiam attribuat, quod statuamus, Irenaeum heic voce διατάξεων allegare collectionem quandam constitutionum apostolicarum suo tempore factam, idque ex eo patere, quod alibi provocet ad traditiones seniorum ab apostolis haustas, praeter rem nobis affingit, quod affirmare in animum nostrum nunquam induximus, qui, quid per διατάξεις illas apostolicas in fragmento nostro designetur, num traditiones scriptae vel orales, nullibi determinavimus, sed in re incognita atque obscura iudicium hactenus suspendimus. Eam vero constitutionum apostolicarum collectionem, quae adhucdum exstat, ex διδασκαλίαις virorum apostolicorum haustam varieque subinde interpolatam et corruptam esse, nec ipse penitus negat doctissimus Maffeius, etsi quaestionem hanc, utpote quae prolixissimam videatur operam requirere, hactenus excutere nolit. Arbitratur tamen, in fragmento nostro per διατάξεις constitutiones scriptas non orales intelligi, quum in traditionibus oralibus nullae dentur *priores* vel *posteriores*. Quod qui dici possit, nos sane haud comprehendimus, quum utique una traditio altera possit esse antiquior vel recentior, prior vel posterior, ipseque Eusebius traditionem apostolicam de paschate a Polycrate et episcopis Asiaticis allegatam vocet ἀρχαιοτέραν et τὸ πάλαι πρότερον αὐτοῖς παραδοθὲν[2]). Irenaeum porro ad traditiones seniorum orales provocare, non eam in rem observavimus, ut inde concluderemus, in fragmento nostro traditiones scriptas allegari, quippe quae nostra sententia haud est[3]), vel constitutiones apostolicas nunc ex διδασκαλίαις virorum apostolicorum petitas esse, id quod ex aliis fontibus arcessendum erit, sed ut id saltem ostenderemus, allegationem traditionum apostolicarum Irenaeo familiarem esse, sive scriptae eae sint, sive minus, quum de hoc quidem nullibi instituti nostri fuerit disserere. Ubi vero addit vir illustris, nullas plane διατάξεις apostolicas scriptas tempore Irenaei exstitisse, secure nimis id determinat, quod probatu certe longe est difficillimum. Etenim qui hanc defendere sententiam voluerit, ante omnia ostendere debet, veteres nihil eorum, quae ab apostolis virisque apostolicis hauserant, scripto consignasse, fictaque esse aut firmo saltem talo haud niti, quae viri doctissimi de διδασκαλίαις et διδαχαῖς veterum magna opera hactenus protulerint. Nec sufficit hic dicere, Irenaeum, si διατάξεις apostolicae scriptae suo exstitissent tempore, ad eas potius quam ad orales traditiones fuisse provocaturum. Praeterquam enim, quod pro instituti ratione iam ad traditiones orales iam ad scriptas quis provocaverit, et in cuiusvis positum est libertate, quamnam hic viam ingredi velit, facile patet ratio, cur Irenaeus traditiones praecipue orales sibi allegandas putaverit, quum eae quidem a viris fide dignis

---

1) P. 5. 2) Hist. Eccl. L. 5. C. 23. 24. 3) Quinimo in eam potius hic propendemus sententiam, qua traditiones orales hic intelligi statuitur. Vide diss. de oblat. vet. Euch. §. 7. p. 183.

propagatae firmiores longe certioresque sint quam scriptae, utpote quas tempore Irenaei et suppositas et depravatas fuisse, infinitis scriptorum *ὑποβολιμαίων,* queis Irenaei maxime aevum scatet, exemplis constat. Nec id quoque contra nos quidquam facit, quod vir doctus ait, in fragmento hoc nec *διδαχὴν* allegari, qualis Barnabae adscribatur vel Polycarpo, nec *ἀποστολικὴν παράδοσιν,* qualis detur Hippolyto, nec *διδασκαλίαν,* qualis attribuatur aliis, sed *διατάξεις,* qua voce Epiphanius eam designet constitutionum apostolicarum collectionem, quae adhucdum exstet, seculo IV. vel paullo post compositam. Etenim quid hinc concludere velit vir summus, nondum satis perspicimus, nisi, quod tamen expresse haud affirmat, dicere velit, nomine *διατάξεων* nec traditionem quandam oralem nec collectionem quandam constitutionum apostolicarum tempore Irenaei factam intelligi posse, sed eam solum, quam citet Epiphanius et quae nostris adhucdum manibus teratur. Veremur autem, ne, si haec viri illustris mens sit, paucissimos habeat sibi consentientes. Quis enim non videt, vocem *διατάξεων* generalem esse et ad constitutiones orales vel scriptas, ad hanc vel illam collectionem haudquaquam restringendam? Ipse apostolus Paulus, quas Corinthiis daturus erat, constitutiones *διατάξεις* vocat, quum ponit: *τὰ δὲ λοιπά, ὡς ἂν ἔλθω, ΔΙΑΤΑΞΟΜΑΙ* [1]. Quin et *διατάξεις ἀποστολικὰς* veteribus ante Epiphanium memoratas esse, variis testimoniis evincit clariss. Whistonus, cuius de constitutionibus apostolicis liber hic conferendus est [2]. Accedit, ipsum Epiphanium, ubi constitutiones apostolicas allegat, mox *διατάξεων* nomen adhibere, mox *διδασκαλίας, κηρύγματος,* mox *κανόνος ἐκκλησιαστικοῦ,* mox *παραδόσεως* [3], easque insuper afferre *διατάξεις,* quae non solum in ea, quam nunc habemus, constitutionum apostolicarum collectione non exstant, sed et contrarias plane constitutiones continent, id quod post Iac. Usserium [4], Io. Dallaeum [5], Io. Pearsonium [6], Io. Ern. Grabium [7] aliosque observavit celeberrimus inter nostrates theologus, Thomas Ittigius [8], qui posterior id quoque clarissime demonstratum dedit [9], veteres, ubi *διατάξεις* apostolicas memorent, longe alias saepius indigitare, quam eas, quae nunc exstant, ut adeo, quamcunque in partem se vertat nobilissimus Maffeius, hic a veritatis tramite aberrasse sit censendus. Ceterum, quod ex voce *δευτέραις* idem exsculpsit, vel hinc apparere aiens, quod constitutionum apostolicarum hodierna collectio in fragmento nostro allegetur, quia ea, ad quam respiciatur, liturgia libro earundem ultimo contineatur, ita comparatum est, ut momentum quoddam secum trahere haud videatur, quum nec probatum dederit, eas, quas

---

1) 1. Cor. XI. 34. 2) C. 4. 3) Vide omnino exempla a clariss. Whistono allata l. c. p. 586 sqq. Ceterum conferri de hoc argumento quoque possunt celeb. Fabricii codex N. T. apocryphus, ubi videas virum eruditissimum eam quoque in sententiam, quam tamen recentiores alios du-Pinium maxime et Basnagium ire videmus, descendere, quod *διατάξεις* sive constitutiones apostolicae reliquias veterum *διδαχῶν* et *διδασκαλιῶν* contineant. P. 144. 610 sqq. itemque Th. Ittig. diss. de Haeresiarchis Sect. 1. C. 3. §. 2. p. 42. 4) De Ignatii et Polycarpi scriptis C. 7 sqq. 5) L. I. de pseudepigraphis apostolicis C. 2. p. 32 sqq. 6) In vindiciis Ignatianis P. I. C. 4. sub finem. 7) In spicil. Patrum Sec. I. p. 46 sqq. 8) In diss. de pseudepigraphis apostolorum C. 12. §. 22. et de Patribus apostolicis §. 70. Adde cl. Fabricii Bibl. Gr. L. 5. C. 1. p. 34. 9) In diss. pseudep. Apost. C. 12. §. 23. 34. 39. Addi possunt ea, quae Rob. Turnerus contra cl. Whistonum hanc in rem scripsit.

nunc habemus, constitutiones apostolicas hic allegari, id quod hactenus gratis supponit, nec quae fragmentum nostrum exhibet verba, in constitutionibus apostolicis modernis *κατὰ ῥητὸν* omnia inveniantur. Quae vero de codice Barocciano memorat vir summus, et nobis praeeuntibus scripsit, dudumque in dissertatione de oblatione veterum eucharistica [1]) nos diluimus, ita ut cramben recoctam hic apponere necessarium haud sit. Denique quod de voce *ἀντιτύπων* monet cl. MAFFEIUS noster, Irenaeum ea uti haud potuisse, quia ex ipsius coaetaneis nullus sit, qui eam adhibuerit, eapropter admitti nequit, quia tam pauca habemus sec. II. et III. monumenta ecclesiastica, ut periculosum esse videatur, hanc in rem quidquam determinare. Etenim hoc argumentum, quod vocatur *negativum,* a silentio scriptorum coaetaneorum deductum in seculis saltem sequioribus valet, ubi magnus datur scriptorum ecclesiasticorum numerus, non in prioribus tribus, ex quibus paucissimorum genuina supersunt opera. Scilicet nemo inficiatus fuerit, eos multa in operibus deperditis scripsisse, quae in exstantibus non comparent, per traditionem ad posteros propagata, non tamen eapropter neganda, quia in *σωζομένοις* non inveniuntur. Maffeianam certe regulam non admittent profundiores ecclesiae romanae theologi, qui quum videant, multa ecclesiae romanae dogmata in scriptis antiquiorum haud inveniri, argumentum istud *negativum* exsibilant, et vel ad *disciplinam arcani* hic provocant, quod post card. Perronium maxime fecit *Emanuel Schelstratius* [2]), vel ad *paucitatem monumentorum veterum* et *traditionem* doctrinarum *oralem* confugere necessum habent. Nec tamen argumentum criticum longe fortissimum hic a nobis destruitur, uti putat optimus MAFFEIUS, sententiam suam mutaturus, si perlegerit, quae *de vi argumenti negativi* doctissimi ex Gallis duumviri *Io. Lannoius* [3]) et *Io. Baptista Thiersius* [4]) disputavere [5]), quorum ille quidem pro vi argumenti negativi pugnavit, hoc cum aliis [6]) in diversa omnia abeunte.

§. 5.

Sed restant, quae contra fragmenti secundi *αὐθεντίαν* a viro illustri proferuntur. Dixerat is, *ἐπίκλησιν* Spiritus S. quae hic memoretur,

---

1) §. 34. p. 294 sqq. 2) In diss. de disciplina arcani Romae A. 1685. edita, ubi C. 7. Art. 6. probare quoque conatur, Patres voce *ἀντιτύπων* s. eucharistiam designasse ob disciplinam arcani, ne mysterium alioquin occultandum nimis manifestum redderetur.

3) Vide ipsius dissertationem, *in qua probatur, negativum argumentum in quaestionibus ex facto, usu et traditione pendentibus multum habere roboris.* Lutet. Paris. 1653. Denuo impressa fuit eadem A. 1662. cum refutatione Thiersii.

4) Conf. eiusdem *traité de l'autorité de l'argument négatif.* a Paris 1660. Defendit hunc tractatum contra Lannoium Thiersius A. 1664.

5) Huius litis notitiam quandam exhibent L. E. du Pin in Bibl. des aut. eccl. T. XVIII. p. 41. 273. 274. et Ignatius de Laubrussel. in tr. des abus de la critique T. 1. p. 132. 133. 134. Dedimus et nos hanc in rem aliqua in diss. 2. de praeiud. Theol. §. 14. p. 156. 6) Ita sane Mabillonius in traité des études monastiques Chap. 13: *Qu'il est d'une grande conséquence de ne se servir qu' avec une grande retenüe de l'argument purement négatif.* Addantur cetera, quae ponit Mabillonius. Ubi maxime observanda, quam adducit, distinctio inter argumentum *negativum simpliciter tale* et inter argumentum *negativum mixtum* et cum *positivo* alio coniunctum. Eandem in sententiam fere loquitur Laubrusselius loco citato: *Le silence des auteurs n'est-il pas aussi souvent une marque équivoque qu'une raison décisive? ..... N' a-t-on pas vu le ministre Daillé abuser étrangement d'un silence si équivoque pour combattre la confession auriculaire et l'extrême onction?*

in nullo scriptore coaetaneo inveniri, ex quo luculenter pateat, illam Irenaei tempore nondum fuisse usitatam. Quod argumentum, etsi, uti ex modo dictis patet, sua mole ruat, ita tamen infringere conabamur, ut viro clarissimo et Irenaei et Marci et Theodoti et Maximi et Cypriani loca obverteremus, atque ex iis secum invicem combinatis collatisque concluderemus, ἐπίκλησιν ad Spiritum S. iam Irenaei aevo cognitam fuisse. Irenaei testimonium eapropter reiicit MAFFEIUS, quod in isto saltem ἐπίκλησις τοῦ Θεοῦ non πνεύματος ἁγίου memoretur. Ast nos nunquam affirmavimus, quod iuxta veteres in eucharistiae consecratione solus Spiritus S. invocetur, quum preces liturgicae, uti haud male e Cyrillo Hierosolymitano observatum, directae fuerint ad totam Trinitatem, eamque saltem ob caussam oratio haec ἐπίκλησις πνεύματος ἁγίου appelletur, quia ea Deus invocatur, *ut mittat Spiritum S. super dona proposita, eadem cum corpore et sanguine Domini divina potentia sua uniturum,* quae operativa actio κατ' οἰκονομίαν Spiritui S. a veteribus adscribitur. Sollicitat deinde cetera quoque, quae produximus, loca MAFFEIUS, sed ita, ut obiectiones ipsius facile corruant, si consideraverimus, illa non separatim sed coniunctim et simul caussarumque instar sociarum, quas scholastici appellant, heic sumenda esse. Scilicet, si quidam dixerint in consecratione s. eucharistiae fieri ἐπίκλησιν θεοῦ, addiderintque alii σύγχρονοι, panem sanctificari vi Spiritus, quis non inde concluserit, consecrantem rogare Deum, ut Spiritu suo S. panem sanctificet? Sed addit noster, nos producere quoque hic testimonium ex Theodotianis petitum, de quorum auctore satis dubitet Caveus aiatque, *quaedam in iis esse, quae aliunde etiam accepta credi possent.* Ast sufficit nobis, quod haec saltem Clementini aevi sint, sive dein Theodotus coriarius; uti cum eruditis hactenus existimavit celeberr. Fabricius, theologus Hamburgensis, sive Trapezita hic intelligendus sit, uti putat Ios. Tourneminius, societatis Iesu presbyter clarissimus [1]). Quin et Cavei nil heic probat auctoritas, quum non solum dubiorum suorum nullam rationem iste afferat, sed et nos alibi virum istum longe doctissimum hallucinari aliquando testemque omni exceptione maiorem haud esse satis demonstraverimus [2]). Neque

1) In mém. de Trev. Mars 1717. Art. 31. p. 389 sqq. Addimus tertiam Io. Bapt. Cotelerii sententiam, qui ita in s. Ignatii epistolam interpolatam ad Trallian. §. 11. n. 85. *Scilicet Theodotos multos novit antiquitas, Theodotum Montanistarum prophetam, Theodotum Byzantium, arte coriarium, Theodotum argentarium sive Trapezitam, discipulum superioris, et omnibus antiquiorem, Theodotum Valentinianum, de quo Theodoretus Haeret. fab. l.* 8. *Sophronius in Synodicis Act.* 11. *Syn.* 6. *Gennadius de ecclesiasticis dogmatibus C.* 52. *atque ex hoc Alcuinus in confessione fidei p.* 96. *nec non ante cunctos, ut mea fert opinio, Clemens Alex. in hypotyposibus seu in excerptis Theodotianis ex Theodoto.* Atque ad hunc pertinere quoque ait idem verba Pseudo-Ignatii: φεύγετε Θεόδοτον. Quae omnia, si ita se habent, Theodotus hic Ignatii, saltem Cleobuli, haereticorumque, quibuscum iungitur, antiquissimorum aetatem propius accedit. Ast entia hic praeter necessitatem multiplicare Cotelerium quis haud abs re existimaverit? Adde Ittigii diss. de haeresiarchis Sect. 1. C. 3. §. 3. Sect. 2. C. 15. §. 2. 3.

2) Vide diss. praelim. ad Quintum Iulium Hilarianum a nobis datam §. 43. et diss. nostram de evangeliis sub Anast. Imp. non corruptis supra p. 43. 45. 28. Id quod capropter haudquaquam notamus, quod viri istius celeberrimi memoriam eruditionemque haud uti par est veneremur, utpote cuius favore, quum ante hos novem annos Windesoriae ipsum compellaremus, plurimum gavisi sumus, sed hanc solum ob rem, ne ill. MAFFEIUS auctoritate eius secure nimis abutatur. Etenim quis est, qui in amplissimo isto et salebroso historiae ecclesiasticae litterariae campo inoffenso semper pede processerit?

etiam, quod tamen doctissimo Maffeio haud observatum est, opponi hic potest, aliter legi in Theodotianis [1]), ac nos posuerimus: ὁ ἄρτος ἁγιάζεται τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος, editione Fabriciana [2]) ὀνόματος habente, quum vox haec, uti contextus docet, perperam ab oscitante librario pro voce πνεύματος sit posita. Ubi vero noster addit, testimonium ex dialogo Maximi contra Marcionitas petitum eapropter non valere, quia hic foetus quarti seculi sit, ut in Origenianis putet Huetius, nihil contra nos facit, si modo fuerit concessum, primis Constantini M. temporibus Maximum vixisse. Non enim videmus, cur scriptores seculi IV. heic novitatis cuiusdam accusandi sint, quibus in rebus maxime liturgicis traditione antiqua nihil erat prius, nil antiquius, utpote quod τὰ τῆς ἐπικλήσεως ῥήματα attinet, ad traditiones non scriptas et τὴν ἄγραφον διδασκαλίαν semper provocantibus [3]), id quod novum quoddam pro ἐπικλήσει iam ante sec. IV. cognita argumentum est. Repetit denique dubium iam olim prolatum Ill. Maffeius, Iustinum m. ἐπίκλησιν hanc non habere, qui tamen ritus eucharisticos ecclesiae universalis in libris suis describat. Quod posterius quum gratis omnino dicat noster, utpote quum Iustinus non alios quam suae ecclesiae ritus hic describat, nullumque sit dubium, preces liturgicas olim in ecclesiis mire variasse, ita ut in quibusdam haec ἐπίκλησις quidem exstiterit, in aliis fuerit desiderata, prolixa refutatione hic supersedemus. Accedit, Iustinum m. nullibi verborum consecrationis eucharistiae plenam nobis recensionem dare, atque eas subinde preces eucharisticas referre, quas a nullo alio relatas videas, ut adeo ex ipsius silentio verbisve plane nihil hic concludi possit.

## §. 6.

Tertium quoque fragmentum iterata censura ferit clarissimus Maffeius aitque, supponere id multas contentiones et schismata in ecclesia tempore Irenaei nata, quae tamen in epistola ipsius ad Victorem episc. Rom. non memorentur, ubi exstet, quod differant quidem fideles in celebratione ieiuniorum, sed quod eapropter pacem non rumpant. Non dicemus hic, fragmentum hoc ab Irenaeo scriptum fuisse post epistolam ad Victorem, utpote post quam exaratam demum orta fuerint ista schismata, nec addemus, ad particulares forsan ecclesias scribere haec Irenaeum, ubi istae dissensiones in schismata eruperint, sed unicum hoc monebimus, spectare haec Irenaei de contentionibus et schismate in ecclesia orto verba ipsum Victorem Romanum, qui ecclesias Asiaticas ob diversam paschatis ieiuniorumque celebrationem [4]) vel communione sua excluserit vel excludere conatus fuerit. Quod si ita est, negari nequit, Irenaei tempore in ecclesia quoad ieiunia disceptatum fuisse remque in schisma abiisse, quamvis inter ecclesias Graecas et Gallicanas non obstante ieiunii diversitate pax fuerit culta [5]), ut iam de epistola Irenaei ad Blastum de schismate huc itidem pertinente nihil dicamus. Quae si cum iis coniungantur, quae contra Maffeium iam olim [6]) hanc in rem

---

1) N. 82. 2) Bibl. Gr. Lib. V. C. I. p. 176. 3) Conf. Basilium de Spiritu S. ad Amphilochium C. 27. Verba exscripta dedimus in diss. 2. de praeiudic. Theol. p. 153. 4) Ita certe Irenaeus ad Victorem: οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτησις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἴδους τῆς νηστείας. 5) Huc etenim pertinent illa verba Irenaei ad Victorem: οὐδὲν ἔλαττον εἰρηνεύομεν πρὸς ἀλλήλους. 6) In praef. edit. Hag.

diximus, sufficienter dubiis ipsius satisfaciunt. Cetera, quae idem generaliter contra *αὐθεντίαν* horum fragmentorum monet, ex iis maxime, quum multa ex scripturis citata contineant, gravem illam patribusque illius seculi dignam scribendi rationem colligi non posse, exstare porro in fragmento secundo vocem *ἴσασι,* quae Irenaeo *ἁπλῶς καὶ ἰδιωτικῶς* ex propria confessione scribenti haud conveniat, ita comparata sunt, ut prolixa non egeant discussione, quum et iam dixerimus, nos de gustu critico nunquam contentionis serram reciprocaturos, et *ἴσασι* vox alioqui sit patribus valde familiaris, teste communi illa loquendi formula: *ἴσασιν οἱ μεμνημένοι* [1]). Ast et dicendum, modestia Irenaei nimis abuti celeb. Maffeium, cui certe *eloquentissimum sermonem* attribuit Hieronymus [2]), ut taceamus, Io. Ern. Grabium, qui Irenaei opera edidit, in vita ipsius, quam conscripsit, eum nominare *hominem dicendi ac disserendi arte peritum,* utpote qui veteres philosophos et poëtas, quos saepissime in usum suum trahit, in succum et sanguinem converterit.

§. 7.

Antequam ad alteram discussionis partem, quae theologica est, progreditur vir clarissimus, denuo fragmentum secundum sollicitat, aitque, illud neque ab Irenaeo neque ab ullo scriptore veteri proficisci posse. Exstare quippe ibidem, *Dominum in N. T. novam oblationem instituisse,* probarique dicto Malachiae id, quod adductis aliis scripturae locis de sacrificio sui ipsius et laudis divinae contra communem patrum consensum explicetur, qui locum Malachiae omnes de sacrificio eucharistiae externo, praeeuntibus hic Iustino m. et Irenaeo, explicent. Addit, in fragmento nostro connecti ea, quae plane sint heterogenea, incongrueque ex eo, quod oblatio eucharistiae sit spiritualis, inferri, quod Deo panis et poculum benedictionis, quae utique res materiales sint, heic offerantur. Obiicit porro, non comprehendi posse, cur nulla verborum institutionis, quae iuxta veteres ad essentiam consecrationis nobis quoque haud diffitentibus pertineant, hic iniiciatur mentio. Denique et clausulam fragmenti huius, qua ponitur *πνευματικῶς λειτουργοῦντες, spiritualiter missam facientes,* absurdam esse ridiculamque arbitratur. Ast miramur oppido, haec scribere potuisse doctissimum nostrum Maffeium, qui sane notas nostras in hoc fragmentum Hagae Comitum editas legisse haud videtur, ubi ista omnia iam diluta sunt. Ibi enim ostendimus, 1) Irenaeum utique per *oblationem novam* non preces sed externam panis et vini oblationem intellexisse, et, quod in nostro quoque fragmento fit, ita loca de sacrificiis externis et spiritualibus secum invicem in libris adversus haereses miscuisse et confudisse, ut, nisi tam apertis verbis oblationem externam descripsisset, de sola fere spirituali, quae tamen et prioris anima est, eum locutum fuisse crederes. 2) Locum Malachiae a patribus mox de primitiis et decimis a Christianis offerendis, mox de oblatione eucharistica, mox de praedicatione apostolorum et de sacrificiis spiritualibus laudis, mox de precibus et operibus bonis explicari, primam sententiam tenuisse constitutiones apostolicas, secundam Iustinum m., tertiam Tertullianum, quartam Euse-

1) Vide diss. 2. de praeiudic. Theol. §. 14. p. 158.
2) Conf. Massueti diss. praev. 2. in Iren. §. 4.

bium, ut adeo gratis ad consensum patrum hic provocet clariss. MAFFEIUS. 3) Irenaei argumentationes et connexiones ad regulas logicas haudquaquam esse examinandas, quum in conclusionibus suis parum utique sit accuratus et heterogenea saepissime misceat, id quod sufficienter et ad nauseam usque ex libris adversus haereses in notis nostris demonstravimus, ita ut nullum hanc in rem dubium superfuturum sit doctissimo MAFFEIO, si saltem, quae ibi posuimus, legere dignetur. 4) Externam quoque rerum materialium oblationem spiritualem dici posse ob adiunctas preces, quibus externa actio, quae alioqui futura erat reproba, sanctificatur. 5) Ex eo, quod verba institutionis hic non referantur, id saltem concludi posse, quod plenam consecrationem hoc fragmentum haud exhibeat. Id quod ambabus manibus largimur. 6) Vocem λειτουργεῖν hic non significare *missam dicere.* Fuit haec vox apud scriptores ecclesiasticos usitata, quum de missa ne quidem adhuc cogitaretur. Λειτουργεῖν est *sacra facere,* saepius et *eucharistiam celebrare*, et *spiritualiter sacra facere* est, non soli operi externo inhiare sed cultum externum cum interno coniungere[1]). Ceterum nunquam nos in eam descendimus opinionem, Irenaeum de *nova oblatione* verba facientem nullam oblationem externam sed solas preces intelligere, id quod nobis vir clarissimus gratis et sine fundamento imputavit.

§. 8.

Progrediamur nunc ad illa argumenta, quibus nostram de oblatione et consecratione veterum eucharistica sententiam refutare vir celeberrimus conatur. Primaria praecipuaque, quam demonstrare contendebamus, positio haec erat: *In veteri ecclesia trium priorum seculorum panem quidem vinumque sive ante consecrationem sive in consecratione oblata fuisse, nunquam vero corpus Christi.* Obiicit clariss. MAFFEIUS, hac ratione oblationem hanc panis et vini in N. T. non posse dici novam, quum panis et vinum iam in V. T. oblata fuerint, nec posse quoque ϑυσίαν dici panem oblatum, quum res inanimatae mactari non possint. Sed in vado res est. Primo enim nostrarum partium non est, ut ad hanc obiectionem clarissimo MAFFEIO respondeamus. Non enim contra nos pugnat sed contra ipsum Irenaeum, qui, uti verba[2]) habent, per *novam oblationem* intelligit *oblationem primitiarum, oblationem creaturarum, oblationem munerum, oblatione corporis Christi* in sacramento eucharistiae repetita nullibi adiecta, quam si in Irenaeo invenerit cl. MAFFEIUS, catholicas statim ambo iungemus dextras. Nec *oblatio* illa *nova* nimis premenda est, quum Christus legem de amore mutuo *novam* vocaverit, quam saltem repetiit, ut taceamus, *oblationem* panis et vini in N. T. institutam, istisque, quae hic reperiuntur, precibus factam, queis panis vinumque ad usum eucharisticum sanctificantur, *novam* utique omni iure appellari posse, quum in V. T. hac sub σχέσει inaudita fuerit. Quae vero de voce ϑυσιας et victimae monet vir doctissimus, ita diluta fuere in notis et dissertationibus nostris, ut, si multa regereremus, opera abuteremur. Conferatur, si placet, index in voce ϑυσία ἀναίμακτος, ϑυσία

---

1) Conf. omnino nostram de oblat. vet. euch. diss. p. 258. 259. 2) L. IV. adv. haer. C. 17.

et θυσιαστήριον, et evolvantur loca, ex quibus facile colliget noster, vocem θυσίας hic proprie a patribus haud sumi, qui vel sacrificium mere commemorativum, vel victimam laudis, vel oblationem quamcunque eadem designant. Quinimo si oblationem quoque corporis Christi admiseris, tamen haec θυσία proprie sic dicta non erit, quum non *de novo* hic *mactetur* Christus, id quod horrendum foret affirmare, nec *mactatus* quoque sed *vivus* in sacramento eucharistiae fatentibus omnibus exhibeatur. Dum vero tantisper concedit vir nobilissimus, patres trium priorum seculorum nihil de oblatione corporis Christi in s. Coena memorare, in memoriam quoque nobis revocat id, quod olim ipsi regesseramus, argumentum a silentio scriptorum coaetaneorum petitum valde esse invalidum, hic maxime, quum non probabile sit, patres quarti seculi hoc sacrificium demum excogitasse. Sed bene observandum, quonam in casu argumentum hoc negativum dici possit invalidum. Fatetur cl. Maffeius, oblationem corporis Christi ad essentiam celebrationis eucharisticae pertinere. Fatetur porro, ex testimoniis eorum patrum, qui seculum IV. antecessere, plenissimam utique liturgiae antiquioris descriptionem erui posse. Quod si ita est, comprehendi utique nequit, qui ii omnes siluerint id, quod erat praecipuum, nempe oblationem corporis Christi, solamque oblationem munerum minus praecipuam prolixe descripserint? Ponenda igitur est altera haec circa argumentum negativum regula: *Argumentum negativum a silentio scriptorum petitum tum valet indubie, quando iidem rem quandam prolixissime describunt et omnia, quae haud adeo magni sunt momenti, cumulant, id vero tacent, quod a sequioribus autoribus memoratur tanquam ad essentiam rei pertinens. Unde manifeste concludendum est, sequioris hoc aetatis esse nec antiquioribus temporibus adscribendum* [1]). Scilicet quoad ἐπίκλησιν et ἀντιτύπων vocem longe aliter se res habet, quum nec ἐπίκλησις ad essentiam consecrationis pertineat, quae aliis fieri precibus potest, nec necessarium sit, voce ἀντιτύπων panem et vinum denotare.

## §. 9.

Pergit in sententia ecclesiae romanae defendenda vir doctus aitque, *in constitutionibus apostolicis oblationem post consecrationem inveniri.* Id quod quum olim iam [2]) dilutum abunde dederimus, lectore utique nostro abuteremur, si dudum dicta heic repeteremus, a clarissimo Maffeio ne minimo quidem verbo sollicitata. Addit deinde verba Cypriani de muliere haeretica, quae primo quidem *sanctificaverit panem,* deinde demum *sacrificium Domino obtulerit.* Ast, ut taceamus, Cyprianum hic data opera recensere haud voluisse, quo ordine haec mulier haeretica patraverit, facile fieri potuit, ut ipsa et post consecrationem offerret scilicet panem et vinum, quod iuxta canonem missae quoque fieri debere, secundum quem corpus Christi haud offertur, abunde dudum demonstravimus [3]).

---

1) De argumentorum negativorum vi omnino quoque conferendus est Io. Claudius in response au livre de Mr. Arnaud intitulé la perpetuité de la foi de l'Eglise Catholique touchant l'eucharistie defendue L. IV. c. 5. 6. p. 386 sqq. ubi Arnaldo, qui argumentis hisce negativis usus fuerat, erudite et cum magni indicii vi respondet.

2) In diss. de oblatione veterum eucharistica §. 33. p. 290 sqq.

3) Vide diss. de oblat. vet. euch. §. 40. p. 338. 339.

Producit deinde plura Iustini m., Ignatii, Clementis et Origenis loca, ubi eucharistia sacrificium nuncupatur, et altaris, oblationum et λειτουργιῶν, itemque victimarum fit mentio. Ast quid exinde concludi possit, nos quidem haud videmus, qui ea omnia loca olim iam [1]), nihil heic reponente clariss. MAFFEIO, satis explicavimus. Unde et hoc unum monemus, ICtum celeberrimum, Io. HENNINGUM BOEHMERUM in dissertat. iuris ecclesiastici antiqui locum Clementinum [2]) de sacrificiis Iudaeorum et hierarchia Iudaica, non Christiana exponere [3]), quae et sententia iam nobis perplacet. Quae vero ex Chrysostomo de θεοσφαγίᾳ et κυρίῳ τεθυμένῳ itemque ex Cyrillo Hierosol. proferuntur testimonia, nos non feriunt, qui iam concessimus, dicta patrum sec. IV. reperiri pro oblatione corporis Christi in eucharistia facientia, sed ita comparata, ut facile detur perspicere, nonnisi sacrificium quoddam commemorativum et repraesentativum iis innui, quam interpretationem sane omnes ii haud gravabuntur admittere, qui in voce θεοσφαγίας, quae mactationem Dei, dicto absit blasphemia, significat, nimis pressa proprioque sensu intellecta horrendi quid et abominandi conspicient [4]). Reliqua, quae addit vir praestantissimus, peculiari hanc in rem nota conscripta diluimus [5]).

---

1) Vide l. c. §. 24 sqq. 2) Epist. 1. Clem. §. 40. 3) P. 327 sqq. 308.

4) Confer hic omnino Edm. Albertini L. 2. de sacramento Eucharistiae f. 385 sqq. ubi vel maxime illam Chrysostomi θεοσφαγίαν ex ipso Chrysostomo aliisque patribus egregie exponit, ipsumque cardinalem Perronium fatentem inducit, *Christum sub ratione formali mactati et mortui in sacramento non contineri sed tantum repraesentari.* Agedum, rem plenius enarremus, quum clariss. MAFFEIUS nimis vocem istam premere videatur. Liceat autem ea tantisper hic repetere, quae iam in notis ad fragm. Iren. anecd. p. 129. 130. itemque in diss. de obl. vet. euch. p. 175. 296. 329. posuimus, ubi θεοσφαγίαν hanc ex ipsa Io. Chrysostomi liturgia explicavimus atque ad oculum demonstravimus, illam nonnisi *commemorativam* et *repraesentativam* esse. Scil. diu ante consecrationem (quod velim bene hic notet cl. MAFFEIUS) adhuc ἐν προθέσει, *quum simplex et communis panis vinumque ad altare allata sunt* (utamur verbis Gabrielis Metropolitae Philadelphiensis, qui eadem ex ipsa liturgia extracta dat in apologia pro ecclesia Orientali p. 4. 5.) *tunc sacerdos sacra indutus stola panem sumit et eundem tenens signo crucis vivificae supra sigillum eum consignat, ter dicens:* in memoriam Domini et Dei et Servatoris nostri Iesu Christi, *et hoc ter dicto lanceam sanctam recta infigit a dextra panis parte, in qua exstat signaculum, et secans dicit:* tanquam ovis ad occisionem ductus est. *Deinde scindens a sinistra parte dicit:* et tanquam agnus innocens coram tondente se mutus ille non aperit os suum. *Tertio in superiore parte signaculi secans dicit:* in humilitate eius iudicium eius sublatum est. *Quarto secans in inferiore parte ait:* generationem eius quis enarrabit? *Tunc attollens signaculum dicit:* quoniam tollitur e terra vita eius." Queis omnibus, prout a Gabriele heic recensita sunt, peractis sacerdoti haec verba suggerit diaconus: θῦσον δέσποτα, *macta Domine!* sequiturque etiam ista mactatio, sed mere repraesentativa, vel maxime, quia MULTO ANTE CONSECRATIONEM FIT. Sacerdos quippe panis supine iacentis micam eminentem σταυροειδῶς *crucis in formam* decussans et incidens ait: θύεται ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου *mactatur agnus Dei, tollens peccatum mundi* consummatque sacrificium lanceola in panem adacta, additis verbis: καὶ εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἔνυξεν καὶ ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ *et unus militum lancea latus eius aperuit statimque exivit sanguis et aqua,* quae omnia precibus finiuntur, quas in diss. de oblat. vet. euch. p. 330. graece retulimus. Atque haec ipsa quum, uti denuo repetimus, (in hoc enim cardo rei vertitur) longe ante dicta institutionis verba peragantur, vel ipse quoque nobiliss. MAFFEIUS hinc viderit, nil nisi repraesentationem figuramque sacrificii hic perpetrari, nullum proprium sacrificium, cadereque ita praecipuum id argumentum, quod pro sacrificio missatico et oblatione corporis Christi in mysterio eucharistiae repetenda is ex veteris ecclesiae testimonio protulit. Conferre poterunt, qui Graeca ex nostris non habent, celeberrimi Heineccii Abbildung der alten und neuen griechischen Kirche. P. 3. p. 323 sqq.

5) Scilicet praecipuum, quod hic nobis obiicit cl. MAFFEIUS, est, nos *missam* penitus

### §. 10.

Ad dissertationem de consecratione vet. euch. progreditur noster variasque obiectiones cumulat. Ubi primo id notandum, falsam nobis

---

reiicere, quum tamen Lutherus inde a multis seculis usitatam eam esse referat, ipsique nos fateamur, *patrum, qui seculo IV. et sequentibus floruere, loca* esse *plurima, quibus dicatur, corpus sanguinemque Christi in eucharistia offerri.* Ast liceat hic repetere tantisper, quod maiores nostri in Augustana confessione Artic. III. abusuum posuere: *falso accusantur ecclesiae nostrae, quod missam aboleant. Retinetur enim missa apud nos et summa reverentia celebratur.* Qui enim verba institutionis eucharistiae in scriptis divinis memorata hic adhibent omniaque ea agunt, quae Christus fecit, dum sacramentum hoc augustissimum institueret, etsi errores subsequentibus seculis additos de transsubstantiatione, sacrificio proprie sic dicto, adoratione symbolorum et communione sub una haud suos faciant, *missam* utique sensu patrum veterisque ecclesiae sic nuncupatam retinent. Quinimo non erraverimus, si ipsummet Canonem missae Gregorianum, qui in ecclesia Romana nunc obtinet, et egregias continere preces ex antiquissimis liturgiis maximam partem extractas, et sacrificium missaticum transsubstantiationemque penitus iugulare praesentiamque corporis sanguinisque Christi in usu demum se exserentem clarissime innuere, adeoque pro sententia theologorum Augustanae confessionis, quam nos defendimus, defendenda egregie adhiberi posse affirmaverimus, id quod et in diss. de oblatione vet. euchar. §. 40. dudum ostendimus et ostenderunt ante nos alii plurimi, maxime, si priora spectemus, Rod. Hospinianus in Histor. sac. P. I. L. 4. c. 10. Iac. Basnagius in Hist. eccl. L. XVI. c. 11. et Io. Aymonius in egregio libro Hagae Com. A. 1700. sub titulo: *Metamorphoses de la Religion Romaine* edito p. 228 sqq. quos omnes ex Romanensibus refutare hactenus nemo, utpote in re tam clara atque evidente aleam certaminis non dubiam saltem sed et longe periculosissimam subiturus, sustinuit. Quod vero de plurimis, qui post tria priora Christianismi secula floruere, patribus affirmavimus, oblationem corporis Christi in eucharistia fieri aientibus, celeberrimum Maffeium haudquaquam iuvat, quum *oblationem* isti saltem *repraesentativam* et *commemorativam* statuant, quod luculenter et nos ipsi in notis ad fragmenta Irenaei anecdota et diss. de oblatione veterum eucharistica demonstravimus et demonstrarunt ante nos viri celeberrimi et eruditissimi, quorum vestigia premimus, ex nostris quidem maxime viri incomparabiles Io. Gerhardus in confessione Catholica L. 2. P. 2. Art. 15. C. 1. et Io. Georgius Dorschaeus in Mysaria missae, queis Calixtum de sacrificio Christi semel in cruce oblato et initerabili, Fechtium in additamento ad tractationem de origine missarum et Buddeum in dissertatione de Clemente Romano et Irenaeo missae pontificiae haud faventibus addimus, ex Reformatis vero Philippus Mornaeus de sacra euchar. L. 3. C. 4. 5. Hospinianus in Hist. sacram. P. 1. L. 5. C. 13. Petr. Molinaeus in Novitate Papismi contr. 10. C. 4 sqq. I. H. Heideggerus in tumulo concilii Tridentini T. 2. p. 178 sqq. aliique infiniti. Ceterum miramur oppido, quod ad s. Chrysostomum provocet hic doctissimus Maffeius, quum aurei oris pater sacrificium eucharisticum nonnisi repraesentativum et commemorativum statuat, utpote, qui in homil. 17. in epist. ad Hebr. haec in verba fatur: *τί οὖν; ἡμεῖς καθ' ἑκάστην ἡμέραν οὐ προσφέρομεν; προσφέρομεν μέν, ἈΛΛ' ἀνάμνησιν ποιούμενοι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἐκείνην θυσίαν προσφέρομεν καὶ νῦν τὴν τότε προσενεχθεῖσαν τὴν ἀνάλωτον. Τοῦτο εἰς ἀνάμνησιν γίνεται τοῦ τότε γενομένου. Τοῦτο γὰρ ποιεῖτε, φησίν, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Οὐκ ἄλλην θυσίαν, καθάπερ ἀρχιερεὺς τότε, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἀεὶ ποιοῦμεν, ΜΑΛΛΟΝ δὲ ἀνάμνησιν ἐργαζόμεθα θυσίαν.* Heic qui primis saltem labiis Graeca degustaverit, facile perspiciet, Chrysostomum, dum ait, eandem semper hostiam in cultu eucharistico offerri, corpus nempe dominicum, nihil innuere aliud, quam eius *commemorationem,* ad quam bis, ne mentem suam perverse quis explicet, sanctissimus vir provocat. Nec erat, quod nobis hic obverteret, qui anecdota Irenaei a nobis edita in Mem. de Trevoux 1716. Fevr. recensuit, nos verba huius loci in notis ad Irenaeum p. 127. 128. per fraudem quandam plena haud dedisse p. 296. quae inficeta admodum observatio est, quum praecipuum nihil tacuerimus et prolixum nimis fuisset, omnia Chrysostomi verba hanc in rem facientia repetere, utpote quod nec in recensione sua ipsemet hic Aristarchus sibi agendum esse putaverit. Quae omnia tamen eo minus curare nobis licet, quum nec inspectam a se, antequam praelo daretur, nec approbatam eandem esse ingenue admodum in litteris ad nos datis fassus sit vir e Soc. Iesu praestantissimus nobisque amicissimus et praecipuus recensionum Trivoltiensium conditor, Iosephus Tourneminius, nunc uti fama fert, bibliothecae regiae

tribui sententiam, quod statuamus, consecrationem non nisi in ἐπικλήσει Spiritus s. consistere atque hanc illius formam esse, quum conse-

Parisiensis praefectus alter dignissimus. Ubi vero nobiliss. Maffeius verba liturgiae Graecae τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν de corpore Christi exponit, non observat, ante εὐλογίαν ista dici et de solo pane vinoque explicanda esse. Denique in propria viscera vir illustris labitur, quum ex antiquissimo sacramentario eoque manu scripto haec verba affert, non saltem *sacrificium* proprie sic dictum sed eius *obumbrationes* quoque penitus iugulantia: *REMOTIS OBUMBRATIONIBUS CARNALIUM VICTIMARUM spiritalem tibi, Pater, hostiam supplici servitute deferimus,* quam ipsam spiritualem nempe impropriamque adeo, et *immolari semper semperque offerri,* quis est nostrum, qui unquam negare sibi in animum induxerit? Certe, uti ex nostris egregie Georgius Mylius in expositione Aug. confess. art, de missa ponit, *si hoc antiquitatis sensu, qui repraesentationem et commemorationem saltem infert; retento pontificii missam sacrificium et oblationem Christi appellarent, non esset, cur litem ipsis movere quisquam deberet aut posset,* Non vacat nunc, omnia patrum, quae afferri hic possent, testimonia dare, quorum utique *iunctas,* si institutum nostrum id ferret, *phalanges* celeberr. Maffeio possemus opponere, in scenam iam ex parte productas a viris doctissimis, quorum supra numerum quendam innuimus, et quos vir clarissimus, si tanti quidem res ista ipsi esse videatur, consulere potest. Non tamen possumus, quin Augustini duo quaedam loca speciminis ergo ipsi obvertamus. Ita autem ille Epist. 23. *Nonne semel immolatus est Christus in se ipso et tamen in sacramento .... omni die populis immolatur? .... Si enim sacramenta quandam similitudinem earum rerum, quarum sacramenta sunt, non haberent, omnino sacramenta non essent. Ex hac autem similitudine plerumque etiam ipsarum rerum nomina accipiunt.* Et in Psalm. 21. *Quoties pascha celebratur, numquid toties Christus moritur? Sed tamen anniversaria recordatio quasi repraesentat, quod olim factum est, et sic nos facit moneri, tanquam videamus in cruce pendentem Dominum,* quibus verbis immolationem nonnisi *quasi repraesentativam* et *similitudinem* verae immolationis saltem *quandam* secum ferentem largitur. Addamus duos scholasticos viros, qui nullo stilo homiletico sed curato eo proprioque sua effati sunt. Primus est Petrus Lombardus, qui L. IV. sentent. dist. 12. lit. G ad quaestionem, *num, quod gerit sacerdos, proprie dicatur sacrificium vel immolatio et num Christus quotidie immoletur vel semel tantum immolatus sit?* respondet: *Ad hoc breviter dici potest, illud, quod offertur et consecratur a sacerdote, vocari sacrificium et oblationem, quia memoria est et repraesentatio veri sacrificii et sanctae immolationis factae in ara crucis. Et semel Christus mortuus in cruce est ibique immolatus in semetipso, quotidie autem immolatur in sacramento, quia in sacramento recordatio fit illius, quod factum est semel.* Alter sit Thomas Aquinas, qui in summa P. III. qu. 83. Art. 1. clarissimis verbis haec effert: *celebratio huius sacramenti imago quaedam est repraesentativa passionis Christi, quae est vera eius immolatio. Et ideo celebratio huius sacramenti dicitur Christi immolatio.* Nec negandum tamen, posteris temporibus sensim sensimque opinionem de sacrificio missatico proprie sic dicto invaluisse, etsi semper fuerint, qui errori huic contradixerint, id quod vel ex actis concilii Tridentini hanc in rem patet, ubi quum elumbia satis argumenta a Patribus pro sacrificio missae ex divino codice prolata fuissent, nervum eorundem acute satis Georgius Ataides, regis Lusitaniae theologus incidit, ab Antonio licet Payva, theologo altero Lusitano refutatus, memorante in historia concilii Tridentini l. VI. p. 940 sqq. Petro Suave, seu potius Paulo Sarpio, theologo Veneto, quem tamen Sfortia Pallavicinis cardinalis nescio quo iure hic tantisper malae fidei arguit in hist. conc. Trid. P. 3. L. 18. C. 1. f. 36. Et vero, quum A. 1530. Augustana confessio Carolo V. exhiberetur, communior ista de sacrificio missatico proprie sic dicto iam obtinuit, uti ex actis patet, quorum editiones ab Andrea Fabricio et Davide Chytraeo Coloniae et Rostochii datae conferri hic possunt, illa quidem f. 468 sqq. ubi Caroli V. et Catholicorum principum, item Io. a Daventria, Io. Cochlaei et Io. Hoffmeisteri responsiones ad articulum de missa exhibentur, haec vero p. 208 sqq. ubi saltem responsiones nomine Imp. et principum Cath. factae, queis dein apologia Aug. conf. fuit opposita, exhibentur, historiae Augustanae confessionis ab eodem Chytraeo germanico idiomate datae partem facientes, in quibus, ut haec saltem ὡς ἐν παρόδῳ notemus, ea non exstant, quae celeberrimus Buddeus in dissertatione supra citata §. 33. p. 78. affert, verba, in iis forsan, quas videri nobis haud contigit, editionibus invenienda. Quin et sacrificium proprie sic dictum, nec saltem repraesentativum, clare satis defensum fuit in *Interim* Augustano in de sacrificio missae titulo. Quicquid autem huius sit, ita comparatam hanc de immolatione Christi proprie sic dicta in sacrificio missatico repetita sententiam esse arbitramur, ut nullos veri colores admittat.

cratio iuxta nostram sententiam consistat in precibus, h. e. in gratiarum actione et benedictione coniunctis cum verbis institutionis. Ita consecravit Christus, ita apostoli. Sed ait clar. Maffeius, si s. coena a Christo

---

Id quod vel ex solo patet Bellarmino, cuius vitulo subinde arat praestantissimus noster Maffeius. Hic quum communem illam theologorum Romanensium sententiam reiecisset, in eo consistere sacrificii missatici formam, quod Christus praesens heic sistatur signis mortis vestitus, ita ut sanguis seorsim a corpore in altari exsistat, vel ex ea sola ratione refutandam, quod ecclesia Romana concomitantiam statuit, qua sub una alteraque specie et corpus et sanguis exstare creditur, quum etiam eam quorundam opinionem risisset, qui dicunt, immolationem in transsubstantiatione h. e. destructione et annihilatione substantiae panis et vini consistere, utpote iuxta quam sola symbola, non corpus et sanguinem Christi immolari dicendum foret, suam ipse sententiam sed nihilo meliorem effatur, aitque, formam sacrificii immolationisque missaticae consistere in comestione et bibitione sacerdotis, qua quippe corpus Christi sacramentale destruatur et esse suum amittat. Quod ipsum dum affirmat doctissimus cardinalis, non solum epulum sacrificiale cum sacrificio ipso miris modis confundit, immolationem in comestione asserens consistere, quae inaudita iis, qui disciplinam telesticam norunt, sententia est, sed etiam observare supersedet, hac ratione et apud nos, qui sacramentum eucharistiae consumimus, id vere offerri et immolari, id quod nec ipse concesserit, ut taceamus, peculiarem ista formare praesentiae realis eucharisticae ideam, ubi supponere quis necessum habet, verum Christi corpus *quoad esse naturale* in consumtione manere quidem, at idem *quoad esse sacramentale* destrui, quae omnia, si Gallico quidem nomine scapham hanc appellitare licuerit, in *galimatiarum* campum forsan haud inepte relegaverimus. Denique idem praecipuus, ut arbitror, fidei Romanae promachus ipsemet argumentum contra sacrificium missaticum sibi nectit, insolubile omnino et ad quod nec ipse, caussae quippe suae plurimum diffisus, respondet. *Vel,* inquit, *in missa fit vera et realis Christi mactatio et occisio vel non fit. Si non fit, non est verum et reale sacrificium, sacrificium enim verum et reale veram et realem occisionem exigit. Si autem fit, ergo verum erit dicere, a sacerdotibus Christianis vere et realiter Christum occidi. At hoc sacrilegium, non sacrificium esse videtur.* L. I. de missa C. 27. Opp. T. 2. f. 1051. 1052. Nec regeri potest, sacrificium hoc esse incruentum, quum sacrificium incruentum et proprie sic dictum sit *σιδηρόξυλον* et ad propitiationem necessariam esse *αἱματεκχυσίαν* aiat apostolus Hebr. IX. 22. Quin imo si sacrificium missae incruentum esse statueris, vix apparebit ratio, qui affirmare simul possis, sanguinem Christi verum in eodem praesentem esse, quae tamen communis ecclesiae Romanae fides est, nisi dicere velis, sanguinem Christi incruento modo sed non cruento ibi exsistere, quod ridiculum foret. Hinc et, qui nova ratione hanc de sacrificio missatico sententiam tradidit I. B. Bossuetus, episcopus Meldensis, mille se in formas torquet, nescitque ubi pedem figat, in praecipitia, quocunque eum tandem protulerit, lapsurus. Quod ipsum et ostendit mira praesulis ingeniosissimi variatio, alibi iam a nobis memorata, quam et *Eduardus Stellingflectus,* episcopus quondam Vigorniensis Anglus et *Iac. Basnagius,* eccles. reformatae Hagiensis pastor celeberrimus dudum ipsi obiecere. Is enim quum probe videret, non statui posse sacrificium eucharisticum proprie sic dictum, in prima editione expositionis fidei, quae postea suppressa fuit, haec verba posuit, *que la messe pouvait être raisonnablement appelée un sacrifice,* postea tamen quum ipsi obiiceretur, quod in castra Protestantium hac ratione incautus ipsemet descenderet, hanc in formam in secunda editione sententiam suam fudit: *qu'il ne manque rien à la messe pour être un veritable sacrifice.* Vidit haec omnia, quo nemo controversiam hanc inter Romanae fidei scriptores evolvit doctius prudentiusque, illustris Baro de Resewiz, qui sub nomine *Zephyrini de Pace* Brunsvigae A. 1709 *die Alt-Christliche Gedancken* edidit, ubi quaestionem praecipuam, *utrum missa sacrificium propitiatorium proprie sic dictum sit,* miro instituto seponit, et ad alias delabitur, quae controversiam non tangunt, et ubi de solo sacrificio commemorativo, eucharistico et applicatorio h. e. impropie sic dicto sermo est p. 137. Sed nimium quidem hic e via divertimus, eaque, quae millies a nostris theologis dicta sunt, (neque enim novi quid hic dici posse, prudentiores iudicant,) denuo cocta dedimus. Veniam tamen dabit lector benevolus, si consideraverit, nos in gratiam illustrissimi Maffeii ista posuisse, utpote cuius oculos libri Protestantium theologorum haud facile subeunt. Queis quum ultra montes exspatiari familiare haud sit, necessarium visum fuit, praesentibus paginis hoc argumentum paulisper excussum dare, quibus forsan veteres migrare limites terrasque istas remotiores, neganda aliis sorte simili, adire dabitur.

instituta sit, debuisse ipsum nobis quoque formam harum precum earundemque verba dare, neque hoc libertati ecclesiae relinquere. Quae consequentia sane et in se nulla est, quum sufficiat nosse, quodnam istarum precum debeat esse argumentum nec a certis quibusdam verbis externis sacramenti pendere virtus possit, et contra ecclesiae universalis placita pugnat, quae nullis verbis in evangelio *κατὰ ῥητὸν* exstantibus sed precibus consecrat a sequioris demum aetatis hominibus confectis, ita ut aliis verbis hodie consecrent Graeci, aliis Latini. Scilicet consecratio ad verba alligata non est, si modo rem teneamus. Christum vero ipsa, queis consecravit sive benedixit, verba nobis reliquisse, ne unico quidem argumento probavit nobiliss. Maffeius, nec probare unquam poterit, nisi ex evangeliis preces attulerit, quibus Christus *benedixit* et *gratias egit*. Nec tamen sequitur, uti idem putat; nos, si ipsa haec verba Christi consecratoria nesciremus, consecrare non posse, quum satis utique sit, substantiam precis consecratoriae, etsi verba nos lateant, nosse, miraque hic in omnibus liturgiis latinisque etiam missis inveniatur varietas. Quinimo, si posuerimus, consecrationis formam in certis quibusdam verbis, non in sensu saltem consistere, quae clariss. Maffeii sententia est, nec in sacramento baptismi, ad quod tam fidenter is provocat, certam habebimus formam, quum iuxta scripturas baptismus et *in nomine ss. Trinitatis* et *in nomine Christi* valide factus sit et fieri possit, nullibique totidem verbis in libris sacris haec propositio elata exstet: *ego te baptizo* etc. Id quod et in sacramento eucharistiae observatur, ubi, si quoque concesserimus, verba consecrationis eadem esse, quae distributionis sunt, certa nobis formula haud praescribitur, quum verba institutionis eucharisticae mire varient, uti ex collatione evangeliorum et epistolae prioris ad Corinthios patet, ut differentias ipsarum liturgiarum veterum in verbis institutionis recensendis itidem variantium nunc taceamus, quas tamen consecrationis forma eapropter destitui nemo dixerit, utpote quae non in his vel illis verbis sed in genuino eorundem sensu ita, uti lubet et convenit, expresso consistit. Quae porro circa Luc. XIII. 12. et Marc. V. 34. deque dictione Christi Syriaca monet vir clarissimus, nobis opposita haud sunt nostrumque argumentum parum illustrant. Scilicet potuit verbis Christus hisce: *dimissa es ab infirmitate tua* et *esto sana,* et sanare aegrotam et declarare, quod sana permansura sit, etsi in celebratione s. coenae gratias acturus et benedicturus esset (quod quaeso quid aliud est quam consecratio?), antequam distribueret et diceret: sumite et edite: *hoc est corpus meum.* Quae ultima verba non in benedictione, sed in distributione dicta esse consecrationemque sequi, totus contextus innuit. Ceterum quum sententiam nostram in diss. de consecratione vet. euch. prolixissime probaverimus, miramur utique doctissimum Maffeium praecipua argumenta nostra [1]) nec adducere

1) Scilicet *minima* quidem *non curat Praetor,* ast crimen is ipse perpetraverit haud excusandum, si *maiora* neglexerit. Num vero quum systema doctrinae alicuius refutandum sumimus, primaria fortioraque argumenta missa facere nobis liceat, aliis iisque saltem levioribus ad refutandum sumtis, in diss. 2. de praeiudiciis theologicis §. 8. p. 134. 135. quaesivimus. Quae ipsa tamen ad hanc pugnam nostram applicata haudquaquam volumus, qui bene novimus, e circulis hic suis egredi clar. Maffeium, ubi theologica tractat, atque hoc ipso, quum peculiari quadam Sparta ad operam hanc exantlandam non obstringatur,

nec solvere sed penitus dissimulare et saltem hic illic carpere, id quod difficilis caussae indicium esse haud absque ratione quis existimaverit.

§. 11

Repetit deinde contra nostram de consecratione sententiam clar. Maffeius, Iustinum m. imo et Dionysium Areop. ἐπίκλησιν non habere. Ast neque nos affirmamus, formam consecrationis in ἐπικλήσει, prout haec vox quandam precum formulam designat, consistere, aut hanc ubique olim obtinuisse, liturgiis missisque antiquis mirum in modum hic variantibus [1]), ut taceamus, nec plenam vel a Iustino m. vel a Dionysio [2]) precis consecratoriae descriptionem datam esse. Ubi vero Chrysostomum adducit affirmantem, quod baptismus et sacra coena verbis Christi administrentur, nostram sententiam haud bene assequitur. Quamvis enim non negemus, quod administratio baptismi et s. coenae fieri debeat *verbis Christi*, id tamen et exemplo Christi inducti addimus, quod, quemadmodum Christus in consecratione eucharistiae *gratias egit et benedixit*, ita et nos *gratias agere et benedicere* debeamus, quod nisi faciamus, utique nec faciemus id, quod Christus fecit, nec etiam, uti par est, consecrabimus. Nec est, quod dicat vir clar. nos ipsos in argumento de consecratione incertos haerere, quum mox statuamus, quod in ἐπικλήσει vel in precibus consistat, mox vero affirmemus, quod in verbis institutionis ea sita sit, aliquando et duo haec combinemus. Quod ultimum sane verissimum est. Etenim nunquam statuimus, consecrationem vel in sola ἐπικλήσει vel in solis verbis institutionis consistere, sed diximus, consecrantem debere facere id, quod Christus fecit, 1. *gratias agere et benedicere*, 2. *verba institutionis recitare* [3]). Quae num sibi contradicant, facile diiudicari potest. Ubi vero regerit Maffeius, consecrationem in precibus consistere non posse, quum minister consecrans personam Christi hic gerat, non observat, esse hanc obiectionem Balth. Corderii, quam prolixe iam alibi [4]) diluimus. Sed tamen Christus addit idem, et alias gratias egit et benedixit pani, quum sacramentum coenae non administraret. Verum et huic dubio facile obviam itur, si dicas, ipsum aliam adhibuisse benedictionem, ubi vulgarem panem distribuit, aliam, ubi eucharisticum [5]). Ultima obiectio est, si eucharistiae consecratio in precibus et recitatione verborum institutionis consistat, apostolos nunquam consecrasse, utpote quorum consecratio, nobismet ipsis fatentibus, brevis et simplex fuerit. Ast quum nunquam affirmaverimus, orationem consecratoriam debere esse

---

*opus supererogationis* quod vocant facere, ubi sane cuique plena in eligendis, quae refutare velit, argumentis libertas est, quum nugas ageret. suis qui coërcere limitibus vellet.

1) Vide card. Bonam Rer. Lit. L. I. C. 6. §. 1. Hoc qui negaverit, missas et liturgias veteres secum invicem conferat, ubi facile dispalescet diversitas. Adde diss. de oblat. vet. euch. §. 40. p. 331.

2) Nec dici potest, Dionysium ἐπίκλησιν non omissurum fuisse, si fuisset ad formam eucharistiae conficiendam necessaria, quum nec oblationem is memoret, quam tamen necessariam esse, silente licet Dionysio, haud inficiabitur clariss. Maffeius. Vide diss. nostram de oblatione veterum eucharistica p. 325.

3) Conf. diss. de consecr. vet. euch. §. 24.

4) Vide diss. de consecr. vet. euch. §. 14. p. 436. 437.

5) Vide diss. de consecr. vet. euch. §. 1.

prolixam, ipsa haec obiectio, utpote quae ne minimam quidem veri speciem habet, sponte cadit.

§. 12.

Probare nunc conatur illustris noster adversarius [1]), Iustinum m. et Irenaeum nullas preces sed sola verba institutionis ad consecrationem requirere. Et ait quidem Iustinus m. *τὴν δι᾽ εὐχῆς λόγου εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν*, ubi voce *εὐχῆς precum* sola institutionis verba innui putat Maffeius, quoniam idem affirmet, ita apostolos a Christo edoctos, ut *panem sumerent, gratias agerent, et dicerent: facite hoc in mei memoriam, hoc est corpus meum.* Ast propria vineta caedit clar. Maffeius, qui non observat, Iustinum m. hic *gratiarum actionem* totidem verbis [2]) memorare et a verbis h. e. c. m. distinguere. Nec opponi potest, quod *εὐχὴν ΛΟΓΟΥ* dicat. Sive enim per *λόγον* Christum sive *sermonem* intelligamus [3]), *εὐχὴ* semper *εὐχὴ* manet, dicitque *orationem, preces,* quales sane verba institutionis haud sunt, sed potius ea, quam ecclesia adhibet, oratio consecratoria, utpote ad mandatum et exemplum Christi benedicentis et gratias agentis facta. Nec unquam, quod tamen Iustino affingit vir clariss. *εὐχὴν* is per verba: H. E. C. M. explicat, etsi et haec ipsa referat, prout scilicet in distributione a Christo elata fuere et a nobis efferri ea ex mandato Christi convenit. Post Iustinum m. inducit idem Irenaeum, quem itidem haud credidisse affirmat, consecrationem per preces fieri, utpote qui voce *ἐπικλήσεως* id exprimat, quod voce *εὐχῆς* dixerit Iustinus, nempe sola verba institutionis. Ast gratis hoc et contra omnem veri speciem verborumque significationem dicenti viro illustri nemo crediderit [4]). Nec opus erat, ut Pseudo-Ambrosii verba contra nos urgeret in libro de initiandis affirmantis, *benedictionem et consecrationem verbis institutionis perfici.* Primo enim probandum ipsi

---

1) Notandum hic est *ἐν παρόδῳ*, iniuriam nobis facere cl. Maffeium, §. 22. asserentem, nos nolle, ut haec nostra controversia *verbo Christi* decidatur et ad traditionem hic provocare, quae tamen alibi a nobis impugnetur. Id quod si faceremus, mala profecto fide pugnam hanc instituerermus. Sed aliter iudicabit vir summus, ubi consideraverit, nos, dum preces ad consecrationem pertinere ostendimus, ad ipsum Christi verbum, eius nempe *εὐλογίαν* et *εὐχαριστίαν* (quod velim bene notet vir cl.) provocare, nec ullibi traditionem *veram, Scripturae S. conformem et UNIVERSALEM* seu *non interruptam* reiicere, id quod nec unquam nostrates fecere. Nihil quippe certius est quam illud Vincentii Lirinensis principium, corpori quoque doctrinae Sorbonensi iuxta primam partem articulorum facultati Parisiensi A. 1716. Cal. Apr. propositorum n. 32 inserendum: *Illud est vere et proprie catholicum, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est.*

2) Preces illas eucharisticas, quas Iustinus m. in utraque apologia et dialogo cum Tryphone prolixe effert, dudum in diss. ad Irenaeum p. 268 sqq. 368 sqq. dedimus, hic non repetendas.

3) Totum hunc nodum ipse Iustinus solvit. Quod enim hic vocat *εὐχὴν λόγου*, antea vocaverat *λόγον εὐχῆς καὶ εὐχαριστίας*, id quod explicationem cl. Maffeii penitus iugulat.

4) Alia certe sententia est clariss. viro Eus. Renaudotio, qui in diss. de liturgiarum orientalium origine et auctoritate f. XII. ita: *Illius invocationis* (Spiritus S. ad postulandum eius illapsum in dona proposita) *Graeci Patres frequentissime mentionem faciunt, adeo ut ipsa verba a nonnullis referantur, ut a Cyrillo Hierosolymitano et ab antiquissimo Irenaeo.* Id quod et expressis verbis innuit Massuetus diss. III. in Iren. Art. VII. §. 83. f. 142. 143. ita ut non videam, cur hic a doctorum Catholicorum sententiam abeundum sibi existimet clariss. Maffeius, nisi ut arreptam semel hypothesin defendat.

erit contra Theoph. Raynaudum et Casim. Oudinum, quod hic foetus Ambrosii sit, secundo posito hoc non concesso, solus Ambrosius rem non conficit, cuius assertioni omnes missas et liturgias magnamque aliorum Patrum, diversam in viam hic euntium, copiam opponimus, utpote quorum effata in diss. de consecr. vet. euch. adduximus: tertio Pseudo-Ambrosio opponendus est verus Ambrosius, qui L. IV. de fide C. 5. *Nos, quotiescunque sacramenta sumimus, quae per sacrae ORATIONIS mysterium in carnem transfigurantur et sanguinem, mortem Domini annuntiamus.* Quando autem ait cl. MAFFEIUS, Iacobum per *εὐχὴν τῆς πίστεως* epist. C. v. comm. 15. ipsam fidem intelligere, non preces, asserit aliquid, quod maxime *παράδοξον* est et contortum. Sed largitur tandem vir doctissimus atque ex vero largitur, Irenaeum per invocationem non solum verba institutionis sed et totum canonem intellexisse, etsi ex petitione principii addat, Irenaeum hoc fecisse, non quod omnes in eo contentas preces ad consecrationem pertinere iudicaverit, sed quia institutionis verba in eodem contineantur. Id quod quum ex Irenaeo probare conatur, quod alibi affirmet, panem et vinum fieri corpus et sanguinem Christi, quando recipiant *λόγον τοῦ Θεοῦ, verbum Dei,* dissimulat utique nos in notis ad secundum Irenaei fragmentum ostendisse, *λόγον* hic significare virtutem Dei omnipotentem, quum addatur, *λόγον τοῦ Θεοῦ* etiam resurrectionem operaturum esse, ubi certe verba institutionis vir doctus non intellexerit. Ast si ponamus quoque, per *λόγον τοῦ Θεοῦ* hic intelligenda esse verba Christi: h. e. c. m. nihil tamen inde lucrabitur vir summus, qui bene novit, nos verba quoque institutionis ad consecrationem requirere[1]), nec unquam probaturus est, Irenaeum, si per *λόγον Θεοῦ* in verbis datis verba: H. E. C. M. intelligeret, exclusive hic loqui aut verbis *ἐπικλήσεως* vim consecrationis derogare. Quid vero de Io. Chrysostomi, Gregorii Nyss. et Origenis sententia tenendum sit, satis olim[2]) enarravimus, ubi et ostendimus, patres hosce subinde hoc in argumento contraria effari, ita ut dicta repetere haud videatur necessarium.

## §. 13.

His ita propositis obiectionibus, clarissimus MAFFEIUS noster ait, nos dubium de Massueti orthodoxia circa hoc argumentum egregie solvisse, sed in eo errasse, quod crediderimus, solum Bossuetum cum Massueto facere, quum omnes theologi Catholici hanc sententiam teneant. Ast Massuetus dicit, omnes liturgias Graecas et Orientales *ἐπίκλησιν* Spiritus S. habere et ad hanc quoque Irenaeum alludere. Quod si ita sit, iuxta sententiam Massueti *ἐπίκλησιν* hanc iam sec. II. in usu fuisse et traditione quadam ecclesiae Graecae universali niti pronunciandum erit: quod tamen quum neget MAFFEIUS, comprehendere non possumus, quomodo omnes theologos Catholicos cum Massueto facere affirmare queat. Pergit deinde ad liturgias Graecas et arbitratur, omnes difficultates hic solvisse Bessarionem, Bellarminum et Leonem Allatium, quos tamen

---

1) Rogamus virum doctissimum, ut, quae de consecratione eucharistiae *ἐν συνόψει* posuimus, in diss. de consecr. vet. p. 496 hic conferre dignetur.

2) In diss. de consecr. vet. euch. §. 7.

omnes luculenter tum in notis ad fragm. Irenaei anecdota, tum in diss. de consecr. vet. euch. refutatos dedimus. Id quod cur dissimulet vir clarissimus, nobis haud perspectum est. Scilicet omnes eae responsiones, quas viri summi vel de confirmatione consecrationis iam factae vel de applicatione ad accipientes vel de aoristo μεταβαλὼν comminiscuntur, ita comparatae sunt, ut sola liturgiarum et contextus inspectione cadant. Quod si enim praemissis institutionis verbis oretur demum Deus, ut mittat Spiritum suum sanctum et faciat panem corpus Christi et vinum sanguinem Christi, non potest dici aliter, quam iuxta has liturgias consecrationem precibus tribui, nec recitatis institutionis verbis iam factam esse. Id vero, quod de auctoribus harum liturgiarum incertis incertaque earum aetate addit vir summus, ad rem nihil facit, quum sufficiat, eas in tota ecclesia Graeca inde ab antiquissimis temporibus receptas esse adeoque fidem totius ecclesiae Graecae nobis sistere. Ex eo vero, quod omnes liturgiae Graecae ἐπίκλησιν ad Spiritum S. non habeant, perperam concluditur, iuxta easdem solis institutionis verbis consecrari. Praeterquam enim quod omnes liturgiae Graecae, excepta sola Petri, quae nihil aliud est, quam versio Romani canonis docente et E. Renaudotio [1]), ἐπίκλησιν habent, dudum nos affirmavimus, posse aliis etiam precibus consecrari, in quibus ἐπίκλησις haud exstat, quod et de ipso missae canone Gregoriano affirmaverimus. Nec caussam nobilissimi Maffeii iuvat observasse, non omnes liturgias Graecas habere ποιήσῃ, sed etiam ἁγιάσαι et ἀναδεῖξαι, quum, qui obiter saltem liturgias istas inspexerit, synonymas istas voces esse heic observaverit [2]), uti manifestum hoc est in liturgia Basilii, ubi: ἵνα ἁγιάσῃ καὶ ποιήσῃ etc. licet haud negemus, eas, ubi aliis rebus adhibentur, alium quoque sensum gignere. Denique neglectis Goari et Bossueti responsionibus, quas reiicit vir doctissimus, suam tandem quoque adiicit et parenthesibus quibusdam in liturgias intrusis tam obtorto collo easdem in sententiam suam rapit, ut mireris, virum clarissimum non observasse, eos, qui seposito sectae praeiudicio ista diiudicant, ipsius explicationem [3]) primo statim intuitu reprobaturos. Quae enim quaeso haec est versio verborum liturgiae Chrysostomianae: *καὶ ποίησον τὸν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, μεταβαλὼν τῷ πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ, ὥστε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβάνουσιν εἰς νῆψιν ψυχῆς. Et fac, ut panis hic, qui est corpus pretiosum Christi tui et id, quod est in hoc poculo nempe pretiosus sanguis Christi tui, qui iam per Spiritum S. tuum mutatus est, accipientibus in purgationem* [4]) *animae proficiat.* Haec sane posuisse est refutasse. Ceterum quod hic per parenthesin adinventam facit Maffeius noster, editores Rom. missalis Maronitici ante ipsum, sed illicita plane ratione, dudum fecere, quippe qui verba ἐπικλήσεως immutantes alia supposuerunt, istum quem cl. Maffeius affert, sensum dantia. Imposturam hanc

---

1) In diss. de liturgiarum orientalium origine et auctoritate C. II. p. 9.
2) Ita sane iudicat quoque vir summus Eusebius Renaudotius in Comment. ad liturgiam Copticam Basilii p. 241. 242.
3) Quae exstat §. 27. p. 117. 118.
4) Notandum, νῆψιν non *purgationem*, uti clariss. Maffeius vertit, sed *sobrietatem* significare.

post R. Simonem [1]) et Fr. Spanhemium [2]) notavit nuper Eusebius Renaudotius [3]), qui omnino in argumento de ἐπίκλήσει nobiscum sentire videtur. Nec iuvat, Chrysostomum alibi affirmare, verbis institutionis consecrationem fieri, id quod nec a nobis negatur, qui saltem dicimus, preces cum iis coniungendas esse, id quod ipsemet in liturgia sua Chrysostomus docet. Ceterum uti celeberrimus Maffeius olim *Praenotiones Mystagogicas rev. abbatis Papadopoli* [4]) nobis commendavit [5]), hoc in argumento consulendas, ita nos laudandam hic censemus liturgiarum Orientalium collectionem, a viro summo magnoque fidei Romanae defensore Eusebio Renaudotio Parisiis nuper editam, quam vir doctissimus non sine operae pretio hic contulerit.

§. 14.

Ad finem dum properat celeberrimus noster Maffeius, contendit, primum fuisse Nic. Cabasilam, qui hanc opinionem ex odio contra Latinos confinxerit, cum verbis institutionis in consecratione coniungendas esse preces sive ἐπίκλησιν [6]), dissimulatque, nos magna testimoniorum farragine contrarium in diss. de consecr. vet. euch. demonstrasse, quam lector consulere potest. Georgium Coressium, Chium, arte medicum, hominem levis armaturae non moramur, quum, qualis ille fuerit, satis descripserit Leo Allatius, qui eum ingenio rudem et contumacem, pietate amphibium, Latinis, per quos profecerit, improbum, Graecis parum fidum, opusque eius, quod in propugnationem schismatis scripserit, insipiens ac infantissimum appellitat [7]). Nec tam difficile est, comprehendere, qua ratione is, licet alioqui Latinis infensus, eorum partes hic tenere potuerit. Quum enim Pisis linguam Graecam docuerit diuque fuerit inter ipsos versatus, quid mirum est, si ex eorum aliquid sententiis incautus traxerit [8])? Ut taceamus, peculiares sibi rationes eum forsan habuisse,

---

1) In not. ad Gabr. Sev. p. 151.

2) In elencho controv. cum Graecis §. 14. Opp. T. 3. f. 929.

3) In Comment. ad Liturg. Copt. Basilii p. 243.

4) Nicolaus Comnenus Papadopoli, Cretensis, abbas S. Zenobii, S. Theol. Philos. et I. U. D. et in academia Patavina canonum sacrorum interpres, ex antiqua Comnenorum familia ortus relicta religione Graeca ad Latinam transiit Pataviique Graecos in religione Romana instruit. Edidit ibidem 1697. fol. Praenotiones mystagogicas, in quibus Graecos modernos refutat veterumque Graecorum fidem eandem cum Romana hodierna esse asserit. Has *praenotiones* refutavit stilo nimis acerbo et iniurioso *Ioh. Hockstonus,* Anglus in epistola Constantinopoli ad *Papadopolium* data, cui opposuit hic *responsionem ad Chrysanthum Notaram,* metropolitam Caesariensem, Palaestinae primatem Venetiis 1703. 8. editam et recensitam in Iournal des Savans T. 34. P. II. p. 270 sqq.

5) Giornale de' letter. d'Italia T. XVI. p. 252.

6) Aliam de Cabasila sententiam fovet vir doctissimus atque inter theologos Gallicanos primi ordinis Eusebius Renaudotius modo laudatus in Comment ad liturg. Copt. p. 246.

7) L. 3. de eccl. Occ. et Or. consensu C. 7. §. 12. p. 997. 998. Liber vero Coressii iste de sacramentis et aliis fidei articulis agit et cum diversis Graecorum opusculis Graece Londini A. 1624. prodiit.

8) Conferri hic possunt *Notizie letterarie ed istoriche* etc. sub auspiciis *Antonii Magliabechii* scriptae et Florentiae A. 1700. 4. impressae, quibus virorum illustrium academiae Florentinae res recensentur, P. I. p. 313 sqq. ubi et enarratur immitis Leonis Allatii *in Georgium* hunc censura loco iam citato evolvenda aequiusque de eo iudicium Iac. Goari, utpote quem in concinnando Euchologio suo sive Graecorum rituali, ubi et e bibl. Coressiana quaedam dantur, is iuvit. Addendus est Gregorii Protosyncelli catechismus A. 1635. Venetiis editus cum approbatione Georgii Coressii, cui maximam partem operis sui se de-

nobis licet incognitas, cur in Latinorum gratiam quaedam hic scripserit. Autor vero anonymus (quem Balsamonem esse nescio cur affirmet ill. Maffeius, quum longe alius is fuerit,) *criminationum adversus Ecclesiam latinam* [1]) in scenam hic produci nequaquam meretur, utpote qui de omnibus Latinorum sententiis haud satis instructus fuerit nugisque et falsitatibus magis quam veritati in hoc libello operam dederit [2]). Nec ad concilium quoque Florentinum satis secure hanc in rem provocaverit vir doctissimus, quem latere haud potest, consensum Latinorum et Graecorum Florentinum et ambiguum fuisse et vi adhibita extortum et a Graecis plerisque, quum ad suos reversi essent, revocatum, satisque exposuisse Graecos, quid de concilio Florentino sentiant, utpote qui magno numero contra eius decreta libellos acerbissimos scripserint [3]). Primas hic tenet Georgius Scholarius sive Gennadius, patriarcha Constantinopolitanus [4]), quem citato agmine Sylvester Syropulus [5]), Marcus Ephe-

---

here in praefatione Gregorius testatur et Nectarii patriarchae Hieros. responsio adversus Io. Claudium theologum reformatum, a celeberrimo viro Eusebio Renaudotio collectioni Scriptorum quorundam Graecorum recentiorum Parisiis 1709. 4. abs se editae inserta, p. 173. itemque Leonis Allatii locus cit. ubi scripta Georgii Coressii tum edita tum inedita recensentur. Inspiciendae porro hic sunt rev. abbatis Papadopoli Praenotiones mystagogicae, in quibus Georgii notas ad Synopsin conciliorum Nili Rhodii operose refutat virumque tanquam Romanae ecclesiae infensissimum nobis depingit. Denique evolvi poterunt ea, quae Io. Aymonius nuper contra hunc Coressium in notis ad Cyrilli Lucairii epistolas ἀνεκδότους Lettre 5. p. 69. monuit, ubi et observavit, quod in catechismo abs se confecto voce transsubstantiationis is quoque utatur. Idem et eiusdem Cyrilli epistolam contra laudatum Georgium P. I. num. 9. p. 107 sqq. exhibet, ubi hunc is seductorem, Epicuraeum, atheum, haereticum discipulumque Iesuitarum vocat. Quae sane mira est in Georgio isto infelicitas fatumque oppido sinistrum, quod et a Romanae et a reformatae partis hominibus passim indignis modis laceretur.

1) Quae in monum. eccl. Graec. a Io. Bapt. Cotelerio editis T. III. p. 495 sqq. exstant.

2) Fatente ipsomet *cl. MAFFEIO* §. 27. p. 124. atque etiam Cotelerio l. c. p. 664.

3) Vide cel. Heinecc. *Abbildung der alten und neuen Griech. Kirche* Anh. p. 68. 69.

4) Subscripsit hic epistolae, quam 1451. ecclesia CPolitana ad Bohemos misit, νεωτερισμοῖς Latinorum plurimum oppositae et contra τὴν ἕνωσιν τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ scriptae, quam ex bibliotheca collegii Caroli IV. Imp. Pragae primum dedit Casp. a Nydbruck, Maximiliano Regi a consiliis recusamque postea exhibuere Leo Allatius de ecclesiae Orient. et Occid. perpetua consensione L. III. c. IV. n. 2. p. 947. et Steph. le Moyne in variis sacris T. I. p. 294 sqq. Idem syntagma contra Latinos scripsit, quod dicitur ὀρθοδόξου καταφύγιον synodo Florentinae oppositum, in libros 8. distributum et Londini editum, ubi τοὺς Γραϊκοὺς ὀρθῶς φρονεῖν ostendit et τὰς ἐν Φλωρεντίᾳ συνθήκας civium suorum damnavit, ut, quae in bibliothecis adhuc latent, Gennadii contra synodum Florentinam scripta ab aliis memorata taceamus. Nec obiecerit quis, Gennadium hunc alias quoque Latinorum tueri partes, quum notae sint eius orationes ad patres synodi Florentinae itemque apologia pro synodo Florentina, quae latine Dillingae, graece vero Romae prodierit. Supposititia enim haec esse et ab impostore quodam conficta, maxime, quae pro defensione 5. capitum in concilio contra Graecos definitorum scripta sunt, dudum viri doctissimi Petrus Arcudius, Io. Matth. Caryophilus, Car. du Fresne, Eusebius Renaudotius aliique demonstrarunt. Nec est, quod cum Caryophilo, Allatio aliisque duos statuas Gennadios, qui posterior tum in laudato libro, tum in exercitationibus contra Creyghtonum et in diatriba de Georgiis hanc tenuit sententiam, a laudatissimo Renaudotio diss. I. ad Gennadium luculenter refutatam. Addi possunt Frid. Spanh. in diss. de eccl. Gr. et Orient. a Rom. dissens. P. I. §. 9. 10. P. II. §. 10. Opp. T. II. fol. 491 etc. 505. 538 sq. qui tamen errat, ubi ait, epistolam ad Bohemos *apud Chytraeum ad calcem orationis* quoque *legi,* H. Whartonus et R. Gerius ad A. 1438 et 1453. Fabric. B. G. L. 5. C. 5. p. 696. 697. et Heinecc. l. c. I. 224. 225. 232. 233. Anh. p. 68. ut, quae Th. Smithus et R. Simon heic disputavere, taceamus.

5) Vide diss. nostram de cons. vet. euch. §. 11. p. 418 sqq.

sius[1]), Ioannes Eugenicus[2]), Gabriel Severus, Philadelphiae metropolita[3]) aliique[4]) sequuntur, ut acta synodi Hierosolymitanae contra Metrophanem patriarcham Constant. A. MCCCCXLIII. habitae a Leone Allatio edita[5]) taceamus. Quum denique Emanuelem Margunium nobis opponit, magnum, quem vocat, Graecorum schismaticorum coryphaeum[6]), non observat,

---

1) Pertinent huc ipsius epistolae de synodo Florentina in actis conciliorum exstantes aliique libelli, quos recenset Leo Allatius de eccles. Occident. et Orient. perpetua consensione L. III. C. III. §. 4. p. 934. 935. Adde diss. nostram de cons. vet. euch. §. 2. 8. 12. p. 3. 366. 367. 396. 426.

2) Scripsit antirrheticum adversus synodum Florentinam, cuius fragmenta quaedam graeca et latina exhibet Leo Allatius in libro de purgatorio p. 61. 220. 41. 265. Vide et H. Whartoni append. ad Cavei hist. lit. script. eccl. ad script. eccl. ad A. 1438.

3) Gabriel Severus Monembasiensis Peloponnesius Patavii primum litteris operam dedit, post sacerdos Candiae factus, tandem vero Philadelphiae archiepiscopus a Ieremia patriarcha Constant. A. 1577. 18. Iul. praesente Stephano Gerlachio, theologo post Tubingensi creatus fuit. Ast, quum pauci in oris istis Christiani essent, Venetias secessit ibique eccl. Graecae antistitem egit. A latina ecclesia semper seiunctus mansit. Cum Martino Crusio nostate commercium litterarum habuit, uti ex huius Turco-Graecia videre est. Graeca ipsius opuscula, ubi et μετουσίωσιν defendit, quam vocem Graecis hactenus incognitam a Latinis didicerat, Venetiis A. 1600. edidit Anton. Pinellus, Parisiis vero R. Simon, additis uberioribus notis A. 1671. Opus vero prolixius contra 5. concilii Florent. capita Venetiis item prodiisse memorat Leo Allatius de eccl. Occid. et Orient. cons. L. III. c. 7. §. 12. p. 997. Plura Gabrielis manu notata et scripta in biblioth. Taurinensi observavimus. Add. Alex. Helladii statum praesentem eccl. Gr. p. 9. 10. et Spanh. Opp. T. f. 506. 507.

4) Ita habetur et Io. Diaconi refutatio decretorum synodi Florent. in MSS. Bavaricis n. 118.

5) Vid. L. III. de eccl. Occid. et Orient. consens. C. IV. §. 1. p. 938 sqq.

6) Eman. Margunius, natione *Cretensis* (quorum hominum communiter fluxa fides est, si Epimenidi, Cretensi et ipsi, fides, Tit. I. 12.) philosophiam Graecasque litteras ab Italis didicit, memorante Crusio nostrate in Turco-Graecia f. 495. Docuit postea ipsemet Venetiis et Patavii interque alios discipulum habuit Cyrillum Lucarium. Denique Cytherorum episcopus factus est nomenque Maximi sumsit. Ubi ὡς ἐν παρόδῳ notamus, non latere cl. Fabricium, episcopos Graecos nomina sua subinde mutare, quum ad episcopatum perveniant, quod fere ipsi tribuere videtur Ill. MAFFEIUS §. 28. p. 125. utpote qui in bibliotheca Graeca Vol. 6. p. 747. dum Maximum memorat patriarcham Const. observat, eum antea Manuelis nomen gessisse. Notumque utique inter exempla mutatorum nominum est, quod refert quoque Ill. MAFFEIUS, nomen Georgii mutatum in illud Gennadii, ubi sine dubio respicit ad Georgium Scholarium, qui vero Gennadii nomen, antequam in patriarcham evaderet, in monasterium Pantocratoris secedens iam assumserat. Ceterum plurima scripsit Margunius, quorum multa typis exscripta sunt, varia quoque in bibliothecis latent. Praecipuum, quod dedit, opus est dialogus contra Latinos de processione Spiritus S. qui Londini 1624. lucem vidit. Confessionem *Marguini* (typi est, ut puto, error,) nominat cel. Heineccius l. c. P. I. C. 4. §. 7. p. 227. certe non editam. Memorantur et variae eius ad Graecos et Germanos epistolae, ea, quam Photio suo praefixit Dav. Hoeschelius, epistolae de malorum permissione divina et de processione Spiritus S. Gr. lat. Francofurti A. 1591. eusae aliaeque quam plurimae manu scriptae, quarum 16 se quoque possidere ait cl. MAFFEIUS. Accedunt Synaxaria sive vitae SS. in linguam vulgarem a Margunio versae Venetiisque A. 1603. et 1621. impressae, ut taceamus hymnos ipsius anacreonticos Gr. lat. a Conr. Rittershusio Augustae A. 1600. editos, epigramma, quod laudatus noster Crusius Turco-Graeciae suae fol. 538. inseruit, tractatus duos, alterum in Franciscanos, alterum in Iesuitas, quos Hottingerus in analectis append. p. 552. memorat, sermones Quadragesimales aliaque, quae laudatissimus MAFFEIUS recenset. Maxime vero hic nominare convenit notas in Nomo-canonem a Margunio nostro scriptas, quas magna opera in praenotionibus suis mystagogicis refutat abbas Papadopoli, ita tamen, ut nimio aliquando rigore in virum mitiore censura dignissimum insurgere videatur. De codicibus aliis Margunii, qui hinc inde in bibliothecis visuntur, multa memorare operae pretium non est, nisi quod indicare heic conveniat ipsius Enchiridion, quod in biblioth. Iustinianaea Veneta exstare ait Montfauconius in Diar. Ital. p. 433. Versionem vero Novi Testamenti Graeco-Barbaram,

litteras Margunii et ab ipso iuniore et in hora quoque tentationis exaratas fuisse, quum in iis sub initium statim memoret, se in fide periclitari, dicamque fere Gabrieli scribat; quod hoc parum curare videatur. Tacemus, Margunium hic et ambigue subinde sua efferre nec de nostra quaestione ullam mentionem iniicere, sed ad processionem Spiritus S. ex Filio maxime respicere, quam postmodum peculiari libro contra Latinos ipse destructum ivit, uti in nota iam observavimus. Quod quum ita sit, vix apparet ratio, cur doctissimus Maffeius hanc Margunii epistolam adduxerit, maxime quum ad auctoris cuiusdam particularis sententiam ecclesiae totius Graecae fides devolvi non debeat, ipseque vir cl. negare haud possit, ecclesiam Graecam hodiernam acta synodi Florentinae reiicere et in dogmate de processione Spiritus S. e Filio, de quo Margunio hic praecipue quaestio erat, ab ecclesia Romana adhuc dissentire.

§. 15.

Sed ne triumphum agat vir clarissimus, quum omnibus, quos possidet, eruditionis ingeniique nervis intensis ostendere conatur, falsum hoc esse, quod statuamus, modernam quoque ecclesiam Graecam non solis institutionis eucharisticae verbis sed vel maxime precibus consecrationem adscribere, opera nunc nobis danda est, ut in medium productis certissimis authenticisque ecclesiae Graecae recentioris documentis sententiam nostram doctissimo viro, si quidem id fieri possit, vel saltem lectoribus nostris, de quo nulli ambigimus, persuadeamus. Non autem allegabimus hic liturgias Graecas ipsasmet ceterasque orientales, quippe quas preces istas consecratorias habere et ipsa docet inspectio et ab aliis luculenter ostensum est [1]). Quin potius ea producemus, quae nulli falsae interpretationi nullive in universum exceptioni obnoxia esse confidimus. Primum autem in scenam hic prodeat Ieremias patriarcha Constantinopolitanus, qui in responso primo ad Augustanam confessionem totidem verbis asserit,

---

quam eidem adscribit celeberrimus Fabricius biblioth. Graec. L. IV. c. 5. p. 198. Maximi potius Calliupolitae, Hieronomachi Peloponnesii esse, ipse titulus indicat. Id quod quum cl. Maffeius §. 28. p. 126. observat, hoc quoque adiicit non aliam ob caussam versionem hanc a patriarchis Constantinopolitanis fuisse prohibitam, quam quia noluerint, ut Scriptura S. a laicis legeretur. Sed alias huius interdicti caussas memorat Alex. Helladius in statu praesente eccl. Gr. Norimbergae 1714. 8. impresso, c. 9. eam praecipue, quod lingua Barbaro-Graeca sive πεζὴ sit rusticorum lingua, in qua Novum Test. legere haud conveniat. Ut taceamus, eundem observasse auctorem, quod linguam Graecam antiquam quivis laicorum intelligat, ita ut versione hac opus non habeat. Quod ipsum si falsum quoque esset, sat magnam apud patriarchas Graecos invidiam versioni huic id solum conflaret, quod auspiciis Cyrilli Lucarii facta est, ita ut sententiam de non concedenda laicis Scripturae S. lectione huc trahere saltem non sit necessarium. Adde tamen hic, quae hanc in rem ponit Io. Tribbechovius in dissertatione praeliminari elementis Graecae vulgaris linguae Ienae 1705. editis praemissa § 15. Quod ipsum dum memoramus, paucis liceat nominasse eos, qui novissime hanc dialectum excoluere et qui post Tribbechovium virum clarissimum scripserunt. Ita Lexicon Graeco-barbaro-Italicum a P. Alexio de Sommavera Capucino compositum, auspiciis illustris Bignonii sub titulo θησαυροῦ τῆς ῥωμαϊκῆς κ. τ. λ. et *Tesoro della lingua Greca volgare* Parisiis a. 1709. edidit P. Thomas Parisinus, itidem Capucinus, qui idem ibidem eodem anno luci exposuit *Nouvelle méthode pour apprendre les principes de la langue Grecque vulgaire,* ut, quae Io. Mich. Langius, olim theologus Altorfinus, hanc in rem scripsit, taceamus.

1) Videri possunt Rich. Simonis notae uberiores in opuscula Gabrielis Severi et Eusebii Renaudotii nupera liturgiarum Orientalium collectio, Parisiis 1716. edita.

*panem in corpus et vinum in sanguinem Christi mutari* τῇ ἐπικλήσει καὶ χάριτι τοῦ παντοδυνάμου καὶ τελεταρχικοῦ πνεύματος διὰ τῶν θείων καὶ ἱερῶν εὐχῶν καὶ λογίων, *invocatione et gratia omnipotentis illius sacrorum rituum antistitis Spiritus sacrarum precationum et verborum interventu* [1]. Quod et alio in loco [2] repetit, ubi id fieri ait διὰ τῶν τελεστικῶν εὐχῶν *per preces consecratorias*, quae κατ᾽ ἐξοχὴν τελεστικὰ ῥήματα nuncupentur. Nec ab hac quoque sententia discedit in responso altero [3], ubi scribit: ὁ τῆς προθέσεως ἄρτος οἶνός τε καὶ ὕδωρ διὰ τῆς ἐπιφωνήσεως καὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος ὑπερφυῶς μεταποιοῦνται εἰς τὸ σῶμα Χριστοῦ καὶ τὸ αἷμα, *propositionis panis et vinum atque aqua invocato et superveniente sancto spiritu supra omnem naturae rationem transmutantur in corpus et sanguinem Christi.* Ieremiam excipiat Gabriel Severus, metropolita Philadelphiensis, qui in apologia pro ecclesia orientali panem et vinum vocat ὕλην ἀναγκαίαν γενέσθαι εὐθὺς διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος αἷμα καὶ σῶμα Χριστοῦ, *materiam necessariam, quae statim per invocationem Spiritus S. sanguis et corpus Christi futura est* [4]. Addit alibi idem: μετουσίωσιν fieri διὰ τῆς τοῦ ἱερέως εὐλογίας καὶ ἐντεύξεως *per sacerdotis benedictionem et preces* [5]. Nec tamen, ne quid dissimulemus, idem solis precibus consecrationem adscribit sed verbis quoque Dominicis, quum in tract. de sacramentis ista ponit [6], transsubstantiationem fieri ὑπὸ τῶν κυριακῶν ῥημάτων καὶ τῆς ἐντεύξεως *per verba Dominica et precationem*, quae eadem est, quam nos hactenus defendimus, sententia, luculentius a Gabriele, ubi de forma sacramenti huius agit, explicata [7]. Gabrielem sequatur Antonius Caucus, Patritius Venetus, archiepiscopus Corcyrensis, qui in libello de Graecorum recentiorum haeresibus iussu Gregorii XIII. conscripto ipsique etiam dedicato hunc quoque ipsis errorem adscribit [8]), eos asserere, *verba Dominicae consecrationis absque Patrum quibusdam precationibus et benedictionibus ad transmutationem panis et vini in*

1) Vide acta et scripta theologorum Wirtembergensium et patriarchae Ieremiae Witteb. 1584. impressa f. 86. Haec dum ponimus, tribus saltem notamus, Emanuelem Schelstratium dudum in animo habuisse *Acta Orientalis ecclesiae contra Lutheri et Calvini haereses* tomis duobus edere, queis tum acta patriarchae Ieremiae contra theologos Wirtembergicos tum Graecorum modernorum testimonia ab Arnaldo ex Oriente accersita et a Mabillonio secum communicata latinam in linguam abs se transfusa inserturus erat. Vide comment. de sacro Antiocheno Concilio p. 273. 485. et diss. apolog. de disciplina arcani p. 2. 3. Quinimo ex praefatione Tomi II. Antiquitatis a Schelstratio illustratae patet, acta haec sub praelo sudasse, quum iste e vita migraret, impressionemque eam ipsam ob rem fuisse interruptam. Factum tamen iam ante annum est, ut sumtibus congregationis de propaganda fide sub incudem Romae rediret opus, propediem, uti existimamus, absolvendum. 2) fol. 102. 3) fol. 240.

4) Vide edit. a R. Sim. datam p. 6. cuius et nota p. 143 sqq. conferenda est. Scilicet luce clarius patet, Gabrielem Nic. Cabasilae, Marci Ephesii, Simeonis Thessalonicensis ceterorumque Graecorum de consecratione sententiam hic defendere.

5) p. 15. 6) p. 59. 7) p. 62.

8) n. 9. Non moramur hic Leonem Allatium, qui L. 3. de eccl. Occid. cum Orient. cons. multa in Caucum convitia effudit, C. 10. §. 2. p. 1055. 1056. quum sufficienter hunc defenderit le Sr. de Moni sive R. Simon in Hist. critique de la créance et des coutumes des nations du Levant C. 1. p. 10 sqq. Ceterum liber hic Cauci typis exscriptus non exstat, at MS. in biblioth. regia Paris. habetur, ex cuius codice sua R. Simon hausit. Vid. suppl. diction. histor. Moreriani in voce Caucus, et Io. Claudium in réponse au livre de M. Arnaud L. 3. C. 7. p. 216. 217. itemque Stephani le Moyne prol. ad varia sacra *** 1 b sqq. qui alium ibi Antonium Corcyr. refert.

*corpus Christi non sufficere.* Quartum locum damus patribus Concilii Constantinopolitani Ann. MDCXXXIIX. contra Cyrillum Lucarium congregatis, qui inter alia et haec habent: *Κυρίλλῳ δογματίζοντι καὶ πιστεύοντι, μὴ μεταβάλλεσθαι τὸν ἐπὶ τῆς προθέσεως ἄρτον καὶ ἔτι τὸν οἶνον διὰ τῆς τοῦ ἱερέως εὐλογίας καὶ πνεύματος ἁγίου ἐπιφοιτήσεως εἰς ἀληθὲς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἀνάθεμα. Cyrillo dogmatizanti et credenti, non transmutari propositionis panem et insuper vinum per sacerdotis benedictionem et Spiritus Sancti adventum in verum corpus et sanguinem Christi, anathema* [1]). Quin si ne ista quidem sufficiant, provocamus ad confessionem orthodoxam ecclesiae Graecae [2]) confessioni Lucarianae a Petro Mogila metropolita Kioviensi oppositam, a synodo Moldaviensi approbatam, a Meletio Syrigo aliisque revisam, a patriarchis Constantinopolitano, Alexandrino, Antiocheno et Hierosolymitano plurimisque metropolitis subscriptam, a Nectario patriarcha Hierosolymitano praefatione ann. 1662. scripta commendatam, a Dositheo, patriarcha Hierosolymitano concilioque Hierosolymitano ann. 1672. congregato in librum ecclesiae Graecae symbolicum evectam [3]), eodemque anno a Dionysio, patriarcha Constantinopolitano itidem confirmatam [4]). Quum vero confessio haec, utpote quae ecclesiae Graecae hodiernae symbolum est, totam hanc controversiam decidat, verba ipsius tota nullaque sui parte mutilata hic referemus. Ita autem in responsione ad quaest. CVII. exstat [5]): *πρέπει, νὰ ἔχῃ ὁ ἱερεὺς τοιαύτην γνώμην εἰς τὸν καιρόν, ὅπου ἁγιάζει τὰ δῶρα, πῶς αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ ἄρτου καὶ ἡ οὐσία τοῦ οἴνου μεταβάλλεται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἀληθινοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἁγίου πνεύματος, οὗ τὴν ἐπίκλησιν κάμει τὴν ὥραν ἐκείνην, διανατελειῶς τὸ μυστήριον τοῦτο, ἐπευχόμενος καὶ λέγων· Κατάπεμψον τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα καὶ ποίησον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, μεταβάλλων τῷ πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ. Μετὰ γὰρ τὰ ῥήματα ταῦτα ἡ μετουσίωσις παρευθὺς γίνεται καὶ ἀλλήσει ὁ ἄρτος εἰς τὸ ἀληθινὸν σῶμα Χριστοῦ καὶ ὁ οἶνος εἰς τὸ ἀληθινὸν αἷμα.* Id est: *Eo temporis articulo, quo sacra munera consecrat sacerdos, ita secum omnino statuere debet, quod substantia ipsa panis et vini in substantiam veri corporis et sanguinis Christi opera Spiritus S. immutetur, cuius numen illo interim spatio*

1) Vid. acta huius synodi apud L. Allat. de cons. eccl. Occident. et Orient. L. 3. c. 11. §. 1. p. 1064. 1068.

2) Quam post editionem Panaiottae in Belgio a. 1662. impressam dedit cum latina versione Laur. Normannus Lips. 1695. 8. Eadem in lingua Graeco-barbara Bucoresti in Moldavia 1699. cusa fuit. Ceterum nugas agit fidemque suam penitus decoquit Io. Aymonius, cuius alioqui haud mediocris harum rerum est notitia et quem in historia ecclesiae Graecae recentioris illustranda haud contemnendam praestitisse operam lubentes meritoque fatemur, quum omnem confessioni huic auctoritatem derogat eamque a 10. vel 12. clericis partim depositis partim heterodoxis confectam esse asserit. Scilicet nimis hic in contrarium currit vir clarissimus suoque exemplo ostendit, eos, qui polemica methodo historiam tractant, saepius in extrema labi.

3) His verbis: *ἐδέξατο δὲ αὐτὴν καὶ δέχεται ἁπαξαπλῶς πᾶσα ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, accepit autem eam et accipit plenarie tota ecclesia Orientalis.*

4) Vide viri summi, I. M. Heineccii *Abbildung der alten und neuen Griechischen Kirche* P. 1. c. 4. §. 16. p. 235.  5) Pag. 166. 167. edit. Lips.

*implorat, perficiens mysterium hoc precansque his verbis:* Demitte, o Deus, de caelo Spiritum tuum S. super nos et super proposita haecce dona et panem hunc effice pretiosum corpus Christi tui idque, quod est in calice, pretiosum sanguinem Christi tui, transformans ea per Spiritum tuum S. *Quippe pronunciatis hisce verbis confestim transsubstantiatio peragitur mutaturque panis in verum corpus Christi, vinum in verum eiusdem sanguinem.* Quae ipsa utique tam clara sunt, ut clarius efferri haud potuissent. Possemus multa alia Graecorum modernorum testimonia hanc in rem addere sed quae lubentes praetermittimus, quum et precaria saepius falsaque eadem sint et ab imperitis aliquando propriamque ecclesiae suae doctrinam nescientibus sententiamque suam subinde mutantibus atque in gratiam vel ecclesiae Romanae vel Protestantium sua scribentibus vel emollientibus exarata, uti luculenter ostendit cel. Heineccius [1]). Quae ipsa et ratio est, cur allegandis Graecorum re-

---

1) Confer omnino *die Abbildung der alten und neuen Griechischen Kirche,* P. 1. c. 4. §. 5 sqq. p. 223 sqq. Anhang p. 67. 68. 69. 82. Ceterum nota sunt, quae de fide testimoniorum a theologis Portus Regii, librorum de perpetuitate fidei auctoribus, contra reformatos productorum viri doctissimi disputaverint. Scilicet quum inter laudatos theologos et Ioannem Claudium, pastorem Carentoniensem reformatum de Graecorum circa sacramentum eucharistiae fide lis longa agitaretur, is, qui Constantinopoli tunc versabatur, regis Galliae ad imperatorem Turcicum legatus, Dominus de Nointel varia a Graeculis testimonia obtinuit, quibus theologi Galli contra reformatos egregie uti poterant usique etiam postmodum sunt, quorum autographa adhucdum in bibliotheca sancti Germani a Pratis monachorum Benedictinorum e congr. s. Mauri Parisiis asservantur. Nec negandum, quum documenta ista contra reformatos producerentur, plurimum hoc caussae ipsorum nocuisse. Sed compertum postea fuit, tam dubiam esse horum libellorum fidem, ut ad rem decidendam aut parum admodum aut nihil valeant. Audiamus virum, qui utpote ipsemet Romanis partibus addictus in fraudem suorum nihil confinxisse censendus est, Richardum scilicet Simonem, qui mentem suam, Protestantium licet sermonem mentiatur, ita explicat: *Il y a bien des gens, principalement parmi les protestans, qui ne s'en rapportent pas tout-à-fait à ce grand nombre d'attestations produites par ce docteur* (*M. Arnaud*) *dans son ouvrage de la perpetuité, parce qu'il n'a rapporté, disent-ils, qu'une traduction française de toutes ces attestations sans en publier les originaux et qu'il se peut faire qu'elles aient été mal traduites: outre qu'on trouve, disent les mêmes protestans, dans ces témoignages quelques faits, qui ne sont nullement de la créance des Grecs et qui donnent par conséquent occàsion de douter de la sincérité de ces actes. Aussi quelques Jésuites ont ils eu dessein de publier des attestations plus authentiques et dans les langues mêmes, où elles ont été composées.* Et post pauca: *Les Jésuites non seulement seront suspects aux protestans, mais même ils ne manqueront pas de dire, que ces attestations auront été mendiées et qu'il n'y a rien qu'on ne fasse faire aux Grecs d'aujourdhui pour de l'argent.* Vide histoire critique de la créance et des coutûmes des nations du Levant C. 2. p. 37. 38. Nec negandum, Simonem protestantium mentem hanc in rem egregie expressisse, utpote qui heic eadem cum ipsis lubens crediderit. Quin nec, quum eapropter ab Antonio Arnaldo in difficultés proposées à M. Steyaert diff. 74. p. 273 sqq. pessime habitus esset, sententiam mutavit, sed fortiter potius nec sine sale et aceto defendit in bibliotheca critica Sainjoriana T. 1. C. 22. p. 299 sqq. licet aliquando verba det Arnaldo, ne totus Protestans videatur. Quinimo in nouvelle bibliothèque choisie T. 1. c. 29. p. 243. idem ait, theologos Portus Regii caussam suam parum admodum iuvisse, quod ex Oriente venire iusserint *un si grand nombre d'attestations qui n'ont fait guère d'impression sur l'esprit des Protestans, qui les regardent comme des pièces mendiées.* Liceat nunc addere, quae Protestantes de his Graecorum testimoniis dedere, iudicia. Agmen ducat Io. Claudius in réponse au livre de M. Arnaud intitulé la perpetuité de la foi de l'église Catholique touchant l'eucharistie defendue, ubi L. 4. C. 3. acta haec tanquam a Graecis latinisatis producta et Missionariorum fraudibus extorta respuit. Secundo loco procedat Fridericus Spanhemius, qui in stricturis ad nuperam expositionem doctrinae Catholicae episcopi Condomiensis Opp. T. 3. f. 1045. *Arnaldum* ait *de consensione Graecae ecclesiae hodierna in capite de transsubstantiatione et ado-*

centiorum scriptis tum Iassii[1]) et Bucoresti aut Tergovisci[2]), tum in

---

*ratione sacramenti cum rever. Claudio potissimum decertasse, emendicatis undique per legatos regios, consules, missionarios, Graeculorum hac de re testimoniis, a quibus nihil non pretio extorqueas*, quae ipsa et in diss. de ecclesiae Graecae et Orientalis a Romana et papali in hunc diem perpetua dissensione Opp. T. 2. p. 538. 541. 545. ubi insimul scripta quaedam Graeculis supposita recenseri videas, inveniuntur. Tertius in partes veniat Mathurinus Veysserius de la Crose, natione Americ. olim monachus Benedict. e congr. s. Mauri s. Germani a Pratis, nunc bibliothec. Berolinensis, vir praestantissimus, auctoritate celeberrimorum Anglorum Wheeleri, Smithii et Wakii, qui postremus sedem nunc Cantuariensem magna cum nominis sui gloria occupat, stipatus, qui in bibl. univ. T. XI. p. 444. 445. haec habet: *Il est vrai, que M. Arnaud produisit plusieurs attestations des prêtres Grecs pour montrer, qu'ils étaient là-dessus dans les hypothèses des Cath. Rom. mais il est vrai aussi qu'on obtint la plupart à force d'argent.* Lacrosium pone sequatur Petr. Bailius, qui in Dict. Hist. et Crit. T. 1. f. 368. tit. Arnaud (M.) ita infit: *Les peines incroyables, que le Port Royal s'est données pour faire venir à grands frais un grand nombre d'attestations du Levant, ont presque de rien servi contre la persuasion, où étaient les réformes touchant la foi des chrétiens de ce pays-là par rapport à l'eucharistie. L'ignorance qui règne parmi ces chrétiens, le décri de la nation Grecque de tems immemorial sur le chapitre de la bonne foi, la vénalité de signature dont on les croit capables etc. enervent à l'égard des Protestans les attestations, que le Port Royal a produites.* Add. l. c. f. 370 (*OΔΔ*). Extremum occupet (plures enim allegare nolumus, quum hi sufficiant,) Io. Aymonius, qui in malam Graecorum fidem tum in monumentis authenticis tum in epistolis Cyrilli Lucarii anecdotis miris modis debacchatus est. Ceterum quae Spanhemius hanc in rem dixit, refutare conatus est Arnaldus in apologie pour les Catholiques P. 2. qui et, quum laudatus Spanhemius in Elencho controversiarum nihil reponeret, triumphum cecinit in difficultés proposées a M. Steyaert diff. 74. p. 289. Hinc, qui nuperrime hanc in rem scripsere theologi Reformati campo hoc relicto inutile saltem esse iudicant, de Graecorum circa eucharistiam fide pluribus disputare, quum nihil illa, si quoque cum fide Romana congrueret, conficere nec regulae instar hanc in rem Protestantibus esse possit. Ita profecto vir iudiciosissimus Iacobus Bernardus in Nouv. de la rép. des lettres Avril. 1710. p. 443 sqq. ubi: *que les Grecs croient tout ce qui leur plaira, je m'en mets peu en peine,* et anonymus in praefatione egregia, quam libro Recueil des divers traités touchant l'eucharistie Roterodami A. 1713. edito praefixit, p. 12 sqq. Scilicet negari haud potest, Graecos veram quandam statuere symbolorum mutationem et transsubstantiationem, non saltem figuratam, id quod et sapienter agnovere theologi Wirtembergici, laudante ipsorum ingenuitatem Simone in Hist. crit. de la créance et des contûmes des nations du Levant p. 43. etsi in alia paulisper hic abeat celeberr. Heinecc. *in der Abbildung der alten und neuen Griechischen Kirche* P. 2. C. 6. §. 53. 54. p. 278 sqq. Sed nimium hic, ut arbitror, digressioni datum fuit.

1) Inter plurima, quae Iassii in Moldavia impressa sunt, Graecorum recentiorum opera, ab Alex. Helladio in statu praesente ecclesiae Graecae p. 9. 10. recensita, memorare hic paucis liceat opera Simeonis archiepiscopi Thessal. cuius antea fere nonnisi fragmenta a Turriano, Arcudio, Allatio et Morino data erant, ibidem 1683. fol. cum Marci Eugenici expositione liturgiae cura Dosithei, patriarchae Hieros. cusa et a R. Simone in nouvelle bibl. choisie t. 1. c. 29. p. 237 seqq. enarrata, Nectarii patriarchae Hieros. confutationem imperii Papae in ecclesiam, quae eodem in loco A. 1682. curante Metrophane, monacho prodiit, et vel maxime laudati Dosithei contra ecclesiam Rom. collectanea, tomis tribus, quorum primus *τόμος καταλλαγῆς*, secundus *ἀγάπης*, tertius *χαρᾶς* nuncupatur, constantia, qui sub finem prioris seculi variis annis impressi fuere et sub censuram revocati ab Aloysio Andruzzi, Cyprio, theologo Bononiensi in libro, quem inscripsit: *Vetus Graecia de sancta Romana sede praeclare sentiens, sive responsio ad Dositheum, patriarcham Hieros.* Venetiis 1713. 4. Nec tacenda hic sunt acta synodi Const. a Parthenio, Patr. Const. contra Cyrillum Luc. celebratae A. 1642. Iassii edita aliaque synodi itidem Constantinop. A. 1691. sub Callinico Patr. contra Ioannem Caryophyllam, Logothetam ecclesiae Constantinopolitanae habitae Anno 1698. ibidem impressa, post cura Papadopolii et Renaudoti Venetiis et Parisiis recusa.

2) Orthodoxam ecclesiae Graecae confessionem Bucoresti in Wallachia impressam iam adduximus. Gennadii Patr. Const. Meletii Syrigi et Dosithei Hier. quaedam hic edita refert R. Gerius ad A. 1453. Prodiere et ibidem acta synodi Hieros. A. 1672. habitae cura Dosithei Patr. Hieros. A. 1690. huiusque *ἐριστικὰ* contra Caryophil. aliaque vetustiorum

Italia [1]), Germania [2]), Gallia [3]), Anglia [4]), Belgio [5]) alibique [6]) impressis in

---

etiam Graecorum monumenta. Lucem vidit et Graecam Tergovisci A. 1710. fol. Euthymii Zigabeni Panoplia dogmatica, ubi notandum, exstare hic caput singulare pro Photio, quod in codicibus variis Italicis Gallicisque, atque etiam in Vindobonensi haud exstat. Titulum refert cel. Fabricius Bibl. Gr. Vol. 7. p. 461. Ceterum addendus hic est Helladius l. c. p. 15 sqq.

1) Praeter multos Graecorum rituales libros, quos Venetiis communiter imprimi curant, cusa ibidem exstant Gregorii Protosyncelli, Io. Nathanaelis, Nic. Bulgari, Agapii Cretensis, Mich. Cortacii aliorumque plurimorum opuscula. Habentur et Caryophili contra Cyr. Luc. et Zach. Gerganum scripta Romae impressa aliaque a P. Arcudio et L. Allatio maxime data.

2) Plurima Nic. Cabasilae, Nili Cabasilae, Gennadii, Ieremiae patr. Constantinopolit. Metrophanis Critopuli, Philippi Cyprii, Christoph. Angeli, Eustrathii Ioannidis Zialowskii aliorumque Basileae, Ingolstadii, Hanoviae, Augustae, Wittebergae, Helmstadii, Norimbergae, Lipsiae, Tubingae, Francof. Heidelb. Viennae alibique impressa exstant, quae recensere hic utpote satis cognita instituti nostri ratio haud fert nimisque prolixum foret. Habetur et editio novi Test. Graeco-barbara Halensis, de qua sententiam suam dixit Alex. Helladius.

3) Pertinent huc post tomos conciliorum Labbeanos, Goari εὐχολόγιον et Haberti ἀρχιερατικὸν aliaque corpus Liturgiarum Graecarum, quod cum Marci Ephesii de consecr. euchar. per preces facienda libello prodiit Paris. 1560. fol. L. B. Atheniensis διδασκαλία χριστιανική, quae ibidem A. 1633. lucem vidit, acta synodi Parthen. et Bethlehemiticae, quae eodem loco illa quidem A. 1643. haec A. 1676. prodiere, denique nuperrima viri summi Eusebii Renaudotii collectio, qua Paris. A. 1709. 4. Gennadii patr. Constantinop. homilias de sacramento eucharistiae, Meletii Alex., Nectarii Hieros. Meletii Syrigi aliorumque opuscula graece et latine dissertationibus et observationibus a se illustrata dedit, ut T. 4. de la perpétuité de la foi ibidem A. 1711. 4. impressum, ubi testimonia orientalis eccl. contra Reformatos denuo collecta uberius explicavit, et défense de la perpétuité A. 1709. 12. contra Aymonium editam taceamus. Novam quandam eiusmodi scriptorum collectionem Parisiis daturus erat, quem Gabrielis Severi opuscula hic loci edidisse supra memoravimus, R. Simon sub titulo *Graeciae schismaticae*, uti videre est ex bibl. crit. Sainjoriana T. 1. c. 15. ubi et Meletii Syrigi libellus confessioni Lucarianae oppositus pluribus recensetur. Quod ipsum institutum A. Arnaldo olim haudquaquam placuisse in praefatione perpet. fid. T. 4. memorat laudatissimus Renaudotius. Ceterum Cyrilli Lucarii, quam memoramus, confessio Genevae alibique locorum saepius prodiit, id quod ὡς ἐν παρόδῳ notamus.

4) Memorandae hic sunt praeter collectionem graecam Scriptorum Barlaami, Palamae, Severi, Meletii, Margunii, Nili, Scholarii et Coressii Londini A. 1624. cusa scriptaque Christ. Angeli ibidem et Cantabr. data, Nectariique confutationem imperii papae in ecclesiam Londini A. 1702. curante Petro Allixio editam et versionem Novi Testam. Barbaro-Graecam opera Seraphini, monachi Mitylenaei A. 1703. ibidem impressam, duae scriptorum contra Latinos a recentioribus Graecis confectorum collectiones Londinenses, quas recenset R. Simon in lettres choisies Vol. 2. Lett. 3. et Bibl. Crit. de M. de Sainjore T. 4. Lett. 2. p. 11 sqq.

5) Habetur confessio Cyrilli Luc. in Belgio cusa. Acta Synodalia Partheniana contra eundem Amst. A. 1645. prodiere, Confess. orthod. eccl. Graec. in Belgio impressam iam memoravimus. Philippi Cyprii Chronicon Eccl. Gr. Franequerae A. 1679. Nic. Blancard. edidit. Quae Stephanus le Moyne in variis sacris Lugduni Batav. 1685. cusis dedit, hinc inde indicamus. Simeonis Thessalonicensis opusculum de sacris Graecorum ordinationibus Io. Morinus suo de ordinationibus operi inseruit Antw. seu potius Amst. A. 1695. recuso. Nec est, quod plura addamus, nisi quod silentio haud praetermittenda sit collectio Io. Aymonii, quae sub titulo: *Monumens authentiques de la Religion des Grecs,* ubi et acta synodi Hieros. exhibentur, Hagae Com. A. 1708. 4. prodiit. Idem, quem nominamus, Aymonius hoc ipso anno collectionem epistolarum Cyrilli Lucarii sub titulo *Lettres anecdotes de Cyrille Lucar.* Amstelodami in lucem exposuit notisque illustravit, ne cel. Renaudotio, qui ipsum valde depexum dedit, nihil reposuisse videretur.

6) Ita et quaedam Meletii Pegae Leopoli et Vilnae impressa memorat Th. Smithus in collectaneis de Cyrillo Lucario p. 8. Alia Tiphlisii in Georgia cusa Amst. A. 1714. apud Mich. Enemannum, linguarum Orient. in acad. Upsal. prof. nunc defunctum vidimus. Ceterum, quamvis multi exstent impressi Graecorum modernorum libri, sunt tamen et infiniti alii, qui cum tenebris adhuc pugnant et in bibliothecis delitescunt. Referas huc scripta amoebaea Kioviensium theologorum, inter quos Theophanes Procopii filius eminet, ob stili

partem nostram allegandis supersedeamus. Nec tamen temperare nobis possumus, quo minus *Manueli* sive *Maximo* Margunio a clarissimo MAFFEIO nostro producto, duos alios e Graecis modernis eiusdem nominis opponamus, unum *Manuelem* Magnum, Peloponnesium, Rhetorem, qui *ἀπολογίαν καὶ ἀνατροπὴν τῶν κεφαλαίων τοῦ φρὰρ Φρατζήσκου, Apologiam et refutationem capitum fratris Francisci, Praedicatoris veteris Romae* scripsit, a Stephano le Moyne, theologo Leidensi e cod. Warneriano editam [1]), alterum *Maximum,* Peloponnesium, Hieromonachum, qui libellum *περὶ τῆς εὐχαριστίας de eucharistia* composuit, a viro cl. Ienkino Thomasio [2]) versum lucique datum. Utriusque loca opinioni Latinorum de eucharistia per sola institutionis verba facienda adversissima infra ponimus. Ceterum ex his omnibus luculentissime patet, non esse saltem ex Graecis modernis certos quosdam *Cabasilianos,* qui ita statuant, sed totam ecclesiam Graecam modernam hanc in sententiam pedibus ire, utpote quae in libris suis symbolicis actisque publicis et synodicis clarissimis eandem verbis efferat. Quid quod cl. vir hic dissentientes ex suis habeat viros celeberrimos, et praeter eos, quos pridem nominavimus [3]), Rich. Simonem [4]), virumque nobis amicissimum, quem toties iam laudavimus, Eus. Renaudotium [5])?

---

moderationem, quae apud Graecos alioqui rara est, plurimum aestimandus, adversus theologos Regiomontanos nonnullosque Czernicovii tractatus, qui de processione Sp. S. a Patre solo agunt, quorum notitiam itidem a laudato Enemanno accepimus.

1) In Var. Sac. T. 2. p. 292. Heic praeter alia, quae prolixitatis evitandae caussa negligimus, dicitur, *τελειοῦσθαι τὰ θεῖα δῶρα διὰ τῆς ἐπικλήσεως καὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ παναγίου πνεύματος, perfici seu consecrari divina dona per invocationem et adventum sanctissimi Spiritus.*

2) In Dissertat. varii argumenti Altorffii Noricorum A. 1712. 8. editis, p. 431 sqq. ubi tertia pars libelli huius habetur, quae tota de hoc argumento agit nec solum ex liturgiis Graecis sententiam eccl. Gr. clarissime deducit sed et obiectiones Latinorum egregie refutatas exhibet. Excerpemus pauca, quae latina ponimus, quum graecam dare veritatem operae fere pretium haud sit. Initium hoc est: *Dicunt Latini, quamprimum protulerit sacerdos in hoc mysterio ista verba, quae tempore coenae suae mysticae pronunciavit Christus:* accipite, comedite, hoc est corpus meum, bibite ex hoc omnes, hic est sanguis meus, *tunc his verbis Domini prolatis, panis fit corpus Christi et vinum sanguis Christi. Nos vero dicimus, quod illa ipsa verba Dominica a sacerdote sacra faciente narrative proferantur, et, quod, quum ille dixerit:* et fac panem hunc pretiosum corpus Christi tui et quod est in hoc poculo pretiosum sanguinem Christi tui, *tunc demum sacra dona fiunt perfectum corpus et perfectus sanguis Christi.* Idem p. 441 sqq. postquam loca ex liturgiis huc pertinentia recitasset, ita de Chrysostomo patribusque antiquis, quae verbis latinis tantum damus, ne Graeca taedium creent: *Hi omnes talia protulerunt verba. Omnes hi post recitata verba Dominica talem invocandi formulam adhibent unaniniter, illi vero, qui volunt, panem fieri corpus et vinum sanguinem Christi sola recitatione verborum Domini, non faciunt talem precationem ad Deum, ut mittat in ista dona suum sanctum Spiritum, in panem nempe et vinum, ut fiant corpus et sanguis Christi. Et hi, qui talia dogmatisant, non sunt tanti pretii homines, neque tam sancti, quam primi isti magni sancti apostoli aliique viri apostolici, quorum verba neque sunt obscura neque aequivoca, sed luculentissima et clarissima, ut sol.* Ast, qui plura voluerit, si tanti haec existimet, fontes adeat.

3) Vide praef. ad fragm. Irenaei anecdota, ubi Bossuetum maxime et Massuetum hanc in rem laudavimus. Quid quod dudum fuerint inter theologos Romanos, qui non solum asseruere, veterem ecclesiam per preces consecrasse, sed et ipsi consecrationem in precibus posuere? Vid. diss. nostram de consecr. vet. euch. §. 1. 20.

4) Vid. notas uberiores ad opuscula Gabrielis Severi p. 143 sqq. 163 sqq. Eadem habet in hist. crit. de la créance et des coutûmes des nations du Levant, quam sub nomine D. de Moni Francofurti, (uti titulus fingit,) A. 1684. 12. edidit, p. 13. ubi: *Les Grecs ne font pas consister la consécration dans ces paroles:* Ceci est mon corps, *mais dans*

§. 16.

Atque ita quidem dissertationi huic colophonem imponere poteramus, nisi doctissimus Maffeius sub finem epistolae suae recentioris ad rev. Bacchinium datae probatum iret, non solum Graeciam hodiernam, sed et omnem Graeciam antiquiorem in argumento de consecratione eucharistica cum Latinis consentire. Quod etsi non solum contra patrum Graecorum assertiones clarissimas sed et contra publica ecclesiae Graecae documenta, liturgias maxime, pugnare dudum ostenderimus, ita ut non sit, quod nobis obiiciatur, nos privata saltem testimonia hanc in rem attulisse, a publicis totius ecclesiae documentis subinde abludentia, novo tamen argumento quodam suffulcire conatur vir illustriss. ex eo petito, quod Graeci schismatici et latinisati eadem liturgia utantur, liturgia nempe Chrysostomi, cuius processum deinde recenset. Iuxta hanc autem arbitratur statuendum esse, quod verbis H. E. C. M. consecratio fiat, utpote cum verba haec alta voce, verba ἐπικλήσεως vero submissa recitentur, vocisque elatio perinde ac campanulae apud Latinos sonitus transsubstantiationem iam fieri indigitet, porro etiam, verbis istis pronuntiatis, populus inclinato capite adoret, id quod idololatriam saperet, si transsubstantiatio nondum facta fuisset: denique verbis institutionis prolatis statim oblatio corporis Christi sequatur. Quae ipsa quomodo affirmare sustineat vir praestantissimus, comprehendere vix possumus. Scilicet novit vir doctissimus, ex vocis elatione nihil hic concludi posse, quum mox submissa, mox elata voce sine evidente, cur id fiat, ratione sua efferat sacerdos Graecus; novit porro, nobis haud dicentibus, Graecos dona quoque sacra ante prolata institutionis verba, quum hymnus canitur cherubicus, adorare generali quadam adoratione, non latrica, qualis et, dum verba institutionis pronuntiantur, adhibetur, ipsisque Graecis fatentibus nullam transsubstantiationem supponit [1]: novit denique (neque enim tam certa

---

*quelques prières, qui suivent.* Et p. 62. *Il est constant, que tous les Grecs d'aujourd'hui prétendent, que la consécration n'est faite qu'après la prière qu'on appelle l'invocation du S. Esprit.* Similia repetit idem in Bibl. crit. Sainjor. T. 1. C. 22. p. 307. ubi: *Il est certain, que les Grecs schismatiques et les autres Orientaux ne croient point, que le corps et le sang de Jesus Christ soient dans l'eucharistie immédiament après la prononciation des paroles,* hoc est corpus meum, hic est sanguis meus. *Messieurs de Port-Royal en conviennent eux-mêmes.* Addi et possunt eiusdem lett. chois. T. 3. lett. 1. Eandem denique in sententiam pronunciat Io. Aymonius in métamorphoses de la religion Romaine p. 170. 171. cuius tamen verba adducere supersedemus, quum in castris Reformatorum is iam militet.

5) Videantur scripta viri summi hactenus a nobis allegata, ubi Graecis passim adscribit, quod per invocationem Spiritus Sancti eucharistiam consecrent. Ceterum quaenam merita viri praestantissimi tum litteraria tum ecclesiastica sint, et in diario eruditorum Italorum Veneto expositum esse meminimus.

1) In prolixum hic disserendi campum ab ill. Maffeio nostro deducimur, sed ubi compendium viae quaerere licebit. Est autem haec viri docti assertio, quam §. 29 p. 134. 135. ponit, Graecos, quum verba institutionis proferantur, caput inclinare et adorare, eosque, qui maiorem paullo rerum cognitionem habeant, apud se hanc precatiunculam πιστεύω, κύριε, καὶ ὁμολογῶ, ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος vel aliam quandam similem effari, queis omnibus actionibus, alioqui futuris erroneis, ostendant, se credere, quod consecratio et transsubstantiatio verbis institutionis fiat. Liceat nunc nobis, pace viri clarissimi, contrarium demonstrare. Et primo quidem dissimulat vir summus, Graecos symbola sacra iam ante verborum institutionis recitationem adorare, ut ita ab *adoratione* ad *consecrationem iam factam* non valeat consequentia. Quod si vero id negaverit vir doctissimus, rem paucis demonstratam dabimus. Etenim, qui ex Latinis contra Graecos scripsere, iuncto agmine istum Graecis errorem, quem et idololatriae nomine insigniunt, adscribere haud ve-

tamque clara nobis vir illustriss. negaverit,) in liturgia Chrysostomiana post prolata institutionis verba haudquaquam oblationem corporis Christi

---

rentur. Ita profecto Io. Sacranus, quem *Saracenum* errore, uti arbitramur, typi apud celeb. Heineccium nominari videmus, Cracoviensis ecclesiae canonicus, dum religionem Ruthenorum describit, hunc ipsis errorem numero vigesimum tribuit: *Ante praeparationem calicis incensis cereis panem consecrandum cum vino et aqua calida in calicem fusa cum reverentia summa spectandum populo offerunt et circumferunt, ubi populus pronus cadit, veneratur et idololatrat, et post in altari positum et consecratum nemo veneratur, neque elevatur,* quae ipsa et de iisdem Russis memorat Io. a Lasco, archiepisc. Gnesnensis et Polonorum quondam ad sedem Romanam legatus, adhibitis etiam Sacrani verbis apud Odoricum Raynaldum ad a. C. 1514. repetitque itidem Petrus Scarga, Iesuita Vilnensis, Sigismundo Poloniae regi a concionibus ordinariis in libro de uno pastore L. 3. C. 2. art. 8. Quin omnibus iis, qui Graecam profitentur fidem, adorationem symbolorum ante consecrationem adscribit Antonius Caucus, archiep. Corcyrensis, quem supra memoravimus, addito hoc quoque, quod oppido mireris, Graecos dona quidem consecranda adorare sed minus consecrata. Demus ipsius verba, quae ex codice MS. bibliothecae regiae Parisiensis extraxit Io. Claudius in Réponse au livre de M. Arnaud. L. 3. C. 7. p. 217. art. 13. exstantia, ubi haec de Graecis habentur: *Ils ne rendent aucune révérence ni culte ni honneur ni adoration au très-saint sacrement de l'eucharistie consacré.* Et post alia: *Il n'y a que je sache, aucun peuple, qui professe le Christianisme, qui rende au très-saint sacrement de l'eucharistie moins de révérence, de culte et d'honneur, que la nation Grecque. Ils vénèrent et adorent leur pain levé avant qu'il soit consacré, ce qui a l'air d'une idolatrie, mais quand il est consacré, à peine se levent ils devant lui pour l'adorer.* Denique idem haec addit: *Ils avancent vers les peintures des saints, lorsqu'ils entrent dans les églises, mais ils tournent le dos au s. sacrement de l'eucharistie. Je me suis étonné en les voyant agir de la sorte et quand j'ai voulu m'informer de la cause de cette irrévérence les avertissant qu'ils erraient grandement en ce qu'ils rendaient plus d'honneur aux saints qui sont les serviteurs et les amis de Jésus-Christ, qu'ils n'en rendaient au Seigneur et au Maître, ces Papas ne m'ont rien repondu, si non qu'il n'y avait aucun commandement, qui enjoignit ce respect et cette adoration.* Nec est quod dicas, haec tanquam a Cauco scripta a theologo Reformato, cuius dubia sit fides, proferri, quum eadem habeat le Sr. de Mony sive R. Simon in Histoire critique de la créance et des coutumes des nations du Levant C. 1. p. 7. qui tamen ibidem C. 3. p. 64 sqq. recte, ut arbitramur, observat, nimium esse Caucum, quum dicat, Graecos post consecrationem symbola sacra non amplius adorare. Ast, quum Latinos hic ad testimonium contra Graecos dicendum producimus, tam largam rerum invenimus messem, ut facile capiamus, nos, si omnia velimus dicere, limites notae facile migraturos. Non tamen possumus, quin nominemus quendam nobilissimi Maffeii civem, Alexandrum Guagninum, Veronensem, qui in descriptione Sarmatiae religionisque Moscovitarum C. 2. latius rationem, qua circumlata symbola eucharistica ante consecrationem ii venerentur, edisserit. Id quod de omnibus Graecis et affirmat Iesuita anonymus (neque enim et huius testimonium nobis negligendum est,) in *relation de l'Isle s. Erini* C. 12. p. 142. ubi: *Un grand abus s'est glissé parmi les Grecs. Quand le Prêtre sort du petit autel à l'offertoire pour passer au plus grand, tout le peuple qui est présent, adore le pain qui n'est pas encore consacré et témoigne beaucoup plus de devotion en cette action qu'au tems où après la consecration, car au tems de la consecration ils éteignent les cierges qu'ils avaient allumé pour l'offertoire.* Idem C. 20. *On aura pu apprendre des chapitres précédens, combien les Grecs sont repréhensibles à cause du peu de respect, qu'ils témoignent à cet adorable Sacrement, puisqu'après avoir consacré le jeudy saint quantité de particules ils les conservent toute l'année dans une petite boîte de bois enclose dans un petit sac de toile et pendue à un clou au dessus de l'autel ou derrière une image sans lumière ou autre marque de vénération. Joint que quand ils entrent dans l'église pour y faire leurs prières, vous voyez, qu'ils font de profondes révérences devant les images de N. S. ou de notre-Dame ou de quelque autre saint, mais jamais vous ne les verrez se prosterner devant cet auguste sacrement.* Quin etiam Petrus Arcudius de concordia ecclesiae Orientalis et Occidentalis in Sacramentorum administratione L. 3. C. 19 sqq. Graecos ἀρτολατρείας καὶ οἰνολατρείας reos facit, quod panem et vinum ante consecrationem adorent, iratusque ex Gabriele Philadelphiensi, quem maxime refellit, quaerit, cur muneribus consecratis sacerdos caput non inclinet neque adoret neque in terram se prosternat nullumque prorsus reverentiae testimonium exhibeat? Denique ut plures alios taceamus, eadem fere et memorat R. Simon in histo-

poni. Apponamus orationem, quae verba institutionis immediate consequitur. Μεμνημένοι τοίνυν τῆς σωτηρίου ταύτης ἐντολῆς καὶ πάντων

---

ria critica supra citata C. I. §. 35. ubi: *Une des cérémonies, qui a le plus étonné les Latins, est celle que les Grecs observent avec un grand apparat à l'égard des mystères lorsqu'ils sont sur le petit autel qu'ils appellent l'autel de la prothèse, et cela avant la consécration. Car ce qui est étonnant, ils rendent des honneurs extraordinaires au pain et au vin avant qu'ils soient consacrés et sur lesquelles on n'a encore fait qu'une simple bénédiction.* Nec sane, quid respondendum ad haec sibi sit, satis norunt Graeculi, utpote ob caussae difficultatem hic inter se divisi. Germanus Patr. Constant. qui Sec. XIII. vixit in rerum ecclesiasticarum theoria sive expositione *liturgiae* post editionem Morellianam, Ducaeanam multasque alias ante XV annos Oxonii inter opera Cyrilli Hieros. cura Th. Millesii, episcopi post Waterfordiensis Hiberni denuo cusa sed uti R. Simon in Gabr. p. 78. 287. monet, mire interpolata hanc dat rationem, adorationem illam ἐν τῇ μεγάλῃ εἰσόδῳ respicere adumbrareque ingressum Christi a Bethania in Ierusalem, ubi Dominus a procumbentibus fuerit adoratus. Haud melius nodum solvit Nicolaus Cabasilas, qui in expositione liturgiae C. 24. hunc ritum non ab ecclesia introductum esse ait, sed a populo ignaro, εἰσόδῳ προηγιασμένων δώρων *ingressu praesanctificatorum donorum* decepto atque differentiam praesanctificandorum ignorante, quae ipsa ne micam quidem probabilitatis habent tum propter tempus, cui praesanctificatorum λειτουργία alligata erat, tum quod in εἰσόδῳ προηγιασμένων hac de re monitus abunde fuit populus a cantoribus, ista verba accinentibus, ἰδοὺ θυσία μυστικὴ καὶ τετελειωμένη, tum ob rituum heic observandorum rationem a ritibus εἰσόδου communis diversissimam. Rectius Gabriel Philadelphiensis, qui dicam hanc Graecis scriptam peculiari libello diluendam censuit et apologiam pro ecclesia Orientali scripsit κατὰ τῶν λεγόντων, τοὺς ὀρθοδόξους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας υἱοὺς κακῶς τε καὶ παρανόμως ποιεῖν τῷ τιμᾶν καὶ προσκυνεῖν τὰ ἅγια δῶρα, ἡνίκα ὁ χερουβικὸς ᾄδεται ὕμνος καὶ ὁ ἱερεὺς φέρων ταῦτα εἰσοδεύει εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, *contra eos, qui dicunt, ecclesiae Orientalis filios in eo male et illegaliter agere, quod honorent et adorent sancta dona, quum Cherubicus hymnus canitur et sacerdos illa deferens ingreditur in sanctuarium,* ubi sententiam suam ita promit: προσκυνοῦμεν γοῦν ἄρα ταυτὶ τὰ ἅγια δῶρα καὶ κεφαλὴν κλίνομεν, ὡς δῶρα τίμια καὶ ἅγια καὶ ἱερὰ καὶ ὕλην ἐνδεχομένην καὶ μὴ ἄλλως ἔχον γενέσθαι, εἰ μὴ ἀναγκαίως σῶμα Χριστοῦ καὶ αἷμα τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐ μὲν δὲ καὶ λατρεύομεν, ἐπείπερ οὐκ ἔτι τέλειον σῶμα Χριστοῦ ἐστι. *Adoramus itaque haec dona sancta etiam inclinato capite tanquam dona pretiosa et sancta materiamque, quae futura est necessario corpus et sanguis Christi. Non vero latria adoramus, quandoquidem nondum perfectum corpus et sanguis Christi sunt.* p. 10. edit. Simonianae. Quam ipsam responsionem et adoptat Simeon Thessalonicensis in libro περὶ τοῦ ναοῦ καὶ περὶ τῆς λειτουργίας, ubi ait, non alium donis consecrandis honorem a Graecis deferri ac sanctis imaginibus. Hinc et excusari hoc in articulo Graecos a Latinis quibusdam recentioribus videas, qui Caucum Arcudiumque subinde hic perstringunt, Leone Allatio de missa praesanctificatorum §. 7 sqq. et Iac. Goaro in notis ad euchohg. Graec. f. 132. queis et R. Simon. adhinnit tum in hist. crit. quam saepissime citamus, C. 3. tum in notis ad Gabr. p. 232 seqq. ἐποχὴν hic fere apprehendente Io. Bona card. rer. liturgic. L. 2. C. 9. §. 4. Ceterum id haudquaquam negandum esse putamus, Graecos symbola consecrata quoque adorare, etsi post Claudium, qui cum Antonio Arnaldo doctam hanc in rem litem habuit suaque in Réponse au livre de M. Arnaud L. 3. C. 7. excussit, id faciat quoque celeberr. Basnagius in histoire de l'église L. 17. C. 8. §. 6. 7. quum hanc adorationem clarissimis verbis Graeci efferant eiusque necessitatem pluribus probare conetur in dialogo contra haereses Simeon Thessalonicensis, cuius loca dat Leo Allatius in Creyghtoni hist. concil. Flor. p. 426. 427. Quin et ipsa liturgia Chrysostomiana, dum eucharistia accipitur, προσκύνησιν memorat, e. g. κρατῶν δὲ τὸ ἅγιον ποτήριον καλεῖ τὸν διάκονον λέγων· διάκονε πρόσελθε, καὶ ὁ διάκονος ἔρχεται καὶ προσκυνεῖ ἅπαξ λέγων· Ἰδοὺ προσέρχομαι τῷ ἀθανάτῳ βασιλεῖ. Rursus: ὁ διάκονος προσκυνήσας ἅπαξ λαμβάνει τὸ ἅγιον ποτήριον μετὰ εὐλαβείας καὶ ἔρχεται εἰς τὴν θύραν καὶ ὑψῶν κτλ. iterum: ὁ ἱερεὺς προσκυνήσας καὶ λαβὼν τὸ ἅγιον ποτήριον κ. τ. λ. Ex quibus tandem omnibus simul sumtis clarissimum id est, quod contra illustrem Maffeium probare conabamur, ex adoratione Graecorum externa nondum consecrationem iuxta ipsos iam factam esse concludi posse. Ast tum quoque a veritatis tramite abscedit vir doctissimus, quum putat, vel ex eo patere, quod Graeci in recitatione verborum institutionis consecrationem consistere arbitrentur, quia eo ipso tem-

τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγενημένων, τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριημέρου ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας, τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα, σὲ ὑμνοῦμεν, σὲ εὐλογοῦμεν, σοὶ εὐχαριστοῦμεν, κύριε καὶ δεόμεθά σου, ὁ Θεὸς ἡμῶν. Ἔτι προσφέρομέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον λατρείαν, καὶ παρακαλοῦμεν, καὶ δεόμεθα, καὶ ἱκετεύομεν. Κατάπεμψον τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐφ᾽ ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα κ. τ. λ. Scilicet quum oblatio his verbis perficiatur: *Tua ex tuis offerimus*, et: *offerimus tibi rationalem et incruentum cultum*, nobis quoque haud dicentibus patet, *non corpus Christi*, quippe de quo ista dici nequeant, *sed panem et vinum precesque offerri*. Ast propria hic vineta caedit vir doctissimus occasionemque nobis subministrat, qua ad oculum demonstremus, iuxta Chrysostomianam liturgiam verbis H. E. C. M. consecrationem haudquaquam perfici. His quippe prolatis additaque prece oblatoria, quam modo recensuimus, submissa voce diaconus sacerdotem monet: εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν ἅγιον ἄρτον, *benedic vel consecra, Domine, sanctum panem*, (quod monitum absurdum oppido foret, si consecratio et transsubstantiatio iam facta fuisset) sacerdote postmodum orante: ποίησον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ, *fac*, o Deus, *panem hunc pretiosum corpus Christi*, quae ipsa et de poculo eadem ratione dicuntur, addito ab eodem sacerdote epiphonemate, μεταβαλὼν τῷ πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ, *transmutans Spiritu tuo S.* populoque *Amen* acclamante. Atque haec omnia utique ostendunt, iuxta liturgiam Chrysostomianam consecrationem demum precibus fieri, ita ut proprium iugulum heic petierit illustriss. Maffeius, qui, uti arbitramur, hanc ob rem liturgiam hanc utpote multis ante Nic. Cabasilam seculis confectam *Cabasilianam* haud appellitaverit. Ubi vero loca quaedam patrum verbis institutionis consecrationem adscribentia vir summus repetit, dissimulat utique, nos eadem cum precibus in consecratione eucharistiae coniuncta utique velle et haec omnia in diss. de cons. vet. euchar. luculenter satis diluisse. Quod restat, praeclarissimo viro, cuius

---

pore, quum ista a sacerdote pronuncientur, apud se hanc dicat Graecorum quisque precatiunculam: *Credo, Domine, et confiteor, quod tu sis Christus Filius Dei viventis.* Praeterquam enim, quod Reformatus quoque, qui praesentiam realem eucharisticam nullam credit, preces has fundere possit, quum verba institutionis recitat minister, id ipsum, quod clariss. Maffeius hic refert, longe aliter se habet, quum, si Gabrieli Philadelphiensi fides, Graeci ante consecrationem, sacerdote dona in sanctuarium inferente, ea adorent dicantque, μνήσθητί μου, κύριε, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου, *memento mei Domine in regno tuo*, verbis ex hymno eucharistico Iustiniani I. imperatoris petitis; tum vero demum, ubi sacerdos in portis altaris stat et post dicta non solum verba institutionis, sed etiam totam ἐπίκλησιν absolutam acclamat populo: μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετε, *cum timore Dei, fide et caritate accedite*, haec verba a viro doctissimo allegata proferant: πιστεύω, κύριε, καὶ ὁμολογῶ, ὅτι σὺ εἶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ὁ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ. Quae quum in fine apologiae suae totidem fere verbis recenseat Gabriel, ipseque etiam liturgiae processus doceat, nihil restat, quam ut dicamus, cl. Maffeium in propria hic viscera saeviisse precatiunculamque hanc caussam ipsius adeo non iuvare, ut potius evidentissime subvertat. Sed nimis hanc in rem diximus. Conferre autem, qui inter nostrates Graecorum libros non habent, poterunt doctissimi Heineccii *Abbildung der alten und neuen Griechischen Kirche* P. 3. p. 360. quo libro ad noscendam Graecorum religionem melior scriptus non exstat.

benevolum erga nos affectum non sine summa, qua ipsum colere semper pergimus, veneratione exosculamur, cogitandum nunc relinquimus, num, rebus sic stantibus, dignum aliquid laude virorumque cordatorum approbatione faceremus, si, quod tamen tantisper exspectare videtur [1]), sententiam heic nostram mutaremus, nullo sectae aut praeiudiciorum defendendorum sed solo veritatis studio eiusdemque evidentia longe certissima suffultam.

## *ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ.*

Quum argumentum de consecratione eucharistica hactenus data opera evolverimus, e re nostra esse arbitramur, sententiam quoque nostrae ecclesiae paullo luculentius hic explicare. Martinus Lutherus ait, consecrationem nulla sacerdotis prece sed omnipotente Dei virtute fieri prolatis institutionis verbis, quae minister ecclesiae tanquam personam Christi gerens recitet. Nec determinari quoque posse momentum, quo corpus Christi in s. coena esse incipiat, sive *das nu der dirmung*. Vide Tom. IV. Ien. Germ. f. 378. et Tom. VI. Ien. Germ. f. 283. Licet enim *in dem kurtzen Bekantnuss von dem H. Abendmahl* ann. 1544. Tom. VIII. Ien. Germ. f. 182. asseruit, se elevationem post dicta institutionis verba hactenus retinuisse, quia consecrans hac ratione dictum velit: *Sehet, liebe Christen, das ist der Leib, der für euch gegeben ist*, licet etiam in sermone contra Suermeros ann. 1526 habito insinuare videatur, Papistas corpus Christi vere in sacramento habere et circumgestare, quamvis hoc sine mandato faciant, tum tamen, quum penitius rem perspexit, aliam viam iniit. Quum enim Martinus Bucerus, maximi iudicii vir in conventu Cassellano ann. 1535 Philippo Hassiae Langravio et Philippo Melanchthoni curatius suam mentem expressisset, fassus, *quod corpus Christi vere et substantialiter a nobis accipiatur, quum sacramento utimur*, item, *quod panis et vinum sint signa exhibitiva, quibus datis et acceptis simul detur et accipiatur corpus Christi*, rursus, *panem et corpus uniri non per substantiarum mixtionem sed quatenus datur cum sacramento id, quod sacramento promittitur*, etsi sub his verborum sa-

---

1) Huc pertinent ista verba, ex quibus summum viri clarissimi in nos affectum perspicimus §. 31. pag. 141. exstantia: *Che se mai sotto gli occhi dell' .... Sign. Pfaff dovesse capitar questa lettera e vedrebbe* etc. *chi sa, dico, non venisse a darci l'ultima prova d'un bell' intelletto, ch'è di cangiar talvolta sentenza? Troppo forse io mi lusingo.* Ceterum, si convenire nunc quidem hic in unum non possumus, id saltem agamus oportet, ut bona fide quaeramus veritatem nec nostra quadam culpa errori litare pergamus. Erit autem, erit aliquando illa dies, quae tenebras humeris nunc nostris incumbentes luce sua dispellet decidetque controversias, seculo hoc, quae eius imperfectio est et summa infelicitas, nunquam finiendas. Ut igitur, donec illa venerit, patientiam habeamus, nosque invicem, sepositis litibus atque inimicitiis, amemus, DEUMque insuper et Christum Servatorem nostrum pia sanctaque mente vitaque meliore, quam cuivis salutem adepturo necessariam esse omnes tandem sectae arbitrantur, colamus, iudiciumque, quod in mundi consummatione supremus olim Iudex daturus est, praepostero sacrilegoque ausu, vibrato ultro citroque anathematis bruti fulmine, haud anticipemus, in iura maiestatis summae alioqui non sine crimine involaturi, *prudentia iustorum* exigit, quam et illustri MAFFEIO nostro familiarem esse nemo dubitaverit, qui ingenuum ipsius animum et virtutis verique amantissimum noverit, litterasque contra nos scriptas sed summa humanitate tinctas obiter saltem perlustraverit.

niorum involucris *unionem* saltem *significativam* se intellexisse in conventu Tigurino affirmaverit, Lutherus tamen, orthodoxo verbis hisce sensu dato, *unionem* hanc non solum in confessione Waldensium abs se commendata suam fecit, sed etiam in formula concordiae Wittebergensis ann. 1536 cum Bucero factae hunc articulum, numero secundum, sua subscriptione approbavit: *Quamquam negant, fieri transsubstantiationem, nec sentiunt, fieri localem inclusionem in pane aut durabilem aliquam coniunctionem extra usum sacramenti, tamen concedunt, sacramentali unione panem esse corpus Christi, hoc est, sentiunt, porrecto pane simul adesse et vere exhiberi corpus Christi. Nam extra usum, quum asservatur in pyxide aut ostenditur in processionibus, ut fit a Papistis, sentiunt, non adesse corpus Christi.* Quam ipsam sententiam et Phil. Melanchthon in epist. ad Vitum Theodorum ann. 1538 scripta ita extulit: *Ego, ne longius recederem a veteribus, posui in usu sacramentalem praesentiam et dixi: datis his rebus Christum vere adesse et efficacem esse. Id profecto satis est. Nec addidi inclusionem aut coniunctionem talem, qua affigeretur τῷ ἄρτῳ τὸ σῶμα, aut ferruminaretur aut misceretur.* Idem et in comitiis Ratisbonensibus ann. 1541 contra Eccium non sine applausu assertum ivit, *quod sacramenta N. T. sint actiones a Christo institutae et quod nihil habeat rationem sacramenti extra usum legitimum, denique quod in ipso usu coenae promissio de praesentia et communione corporis Christi non ad symbola sed ad sumentes pertineat, sicut verba coenae non propter panem sed propter hominem recitentur.* Ferunt, Lutherum, quum Philippus haec ad ipsum perscripsisset, tanto exsiluisse gaudio, ut qui spectarunt praesentem, asseverarint, nullo unquam tempore se laetiorem eum vidisse, saepe exultantem et iterantem ingeminantemque haec verba: *Macte virtute et pietate, mi Philippe, tibi debetur gratia, qui pontificiae missae potuisti sacramentum adimere, quod ego tentare et aggredi non fui ausus* [1]). Atque ab eo tempore semper

---

1) Qui celeberrimi Meldensium quondam praesulis, Iacobi Benigni Bossueti *de variationibus ecclesiarum Protestantium* libros haud perfunctorie legerunt, eos latere nequit, virum ingeniosissimum inter alia quoque Megalandro nostro id obiicere, quod in hoc dogmate subinde *variaverit* et durabilem mox praesentiam realem, mox in solo usu se exserentem statuerit, Lib. IV. §. 23 sqq. Lib. VI. §. 32 sqq. ex quo facile error viri pateat, quum nullis variationibus veritas sit obnoxia. Ast ficulneum hoc est quam maxime et valde inconcinnum, partim, quod ad evidentissimas clarissimasque ecclesiae Romanae variationes inconsulta dissimulatione hic vir summus caligat, et dum variationes in fide infallibilia erroris esse signa ostendere conatur, proprium hic iugulum miro ausu petit, melius utique facturus, si intra cutem hic se suam tantisper continuisset respexissetque id manticae, quod in tergo erat, partim, quod, ubi ista affert, ex ipsis fontibus haud sapit et in hoc campo aliorum scriptorum nobis haud abs re plurimum suspectorum vitulo arare haud veretur, partim denique, quod a Megalandro requirit id, quod nimium est. Dum enim variationem heic quandam eidem pro summo, quo omnia ipsius dicta factaque reprehendit, rigore obiicit, simul quoque hoc monacho e spississimis errorum tenebris tum tardis gressibus prodeunti exprobrat, quod uno ictu totam veritatem non viderit nec omnia eodem momento praeiudicia omnesque errores simul haud deposuerit. Id quod utique iniustissimum est postulare, nimiamque morositatem imo et crudelitatem quandam olet. Scilicet veritatis, quam videmus, lux omnis simul haud conspicitur, sed per successiones temporum momentorumque nobis se visendam praebet, quod et in diss. 2. de praeiudiciis theologicis pag. 122. iam monuimus. Fierique hic solet, quod in diluculo conspicere est, ubi sensim sensimque migrantibus tenebris lento passu dies succedit spatiaque luce hactenus cassa gradatim occupat. Quod ipsum si in Luthero observemus, qui per gradus eundo profecti

haec sententia apud nostros obtinuit, maxime quum in conventu quoque Francofurtano, cui et Christophorus nostras, Dux Wirtembergiae interfuit, novis illa subscriptionibus confirmaretur. Tenuit et eandem Hermannus, archiepiscopus Coloniensis, et elector, ducto egregio ex canone missae et his quidem precibus, *ut, quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum corpus et sanguinem Filii tui sumserimus* hanc in rem argumento, qui et institutionis verbis consecrationem fieri, non precibus, contra canonicos suos et theologos Colonienses, qui *antididagma* ipsi opposuerant, miro instituto defendit. Vide ipsius *Bedencken von der Reformation* f. 110. b. et *bestendige Verantwortung* f. 148. 149. 193. 198. 212. Quin et in libris ecclesiae nostrae symbolicis clarissime haec elata reperiuntur, maxime in catech. mai. Lutheri p. 553. 554. et form. conc. p. 599. 747 sqq. 759. ubi Io. Chrysostomi verba afferuntur ecclesiaeque Romanae sententia [1]) reiicitur, quae pronunciationi verborum tanquam operi sacerdotis consecrationem adscribit, asseritque, *verba Christi non praeterita, sed quae modo ab sacerdote cum intentione consecrandi proferantur, conficere corpus Christi.* Nec minus ecclesiae Rom. consecrationem tanquam magicam corpusque Christi in pane ac vino hactenus praesens haud fuisse supponentem reiicit apologia conf. Wirtemb. auspiciis Christophori ducis edita, cuius haec est sententia: *corpus et sanguinem Christi, quae ante consecrationem in pane et vino adfuerint uti in aliis creaturis omnibus, quum homo Christus ibi sit, ubi dextra Dei sit, vi consecrationis, quae per verba institutionis fiat, in pane et vino non tantum essentialiter, ut antea, sed etiam dispensative seu distributive esse,* fol. 580 sqq. Ita et Georg. dux Anhaltinus in dissertt. libello ad electorem Brandeb. adiunctis fol. 479 sqq. ostendit, consecrationem *Christi ipsius opus esse per verba institutionis mirifice operantis, non vero sacerdotis, formulas et consecrationes carmina quasi magica recitantis.* Vid. Seckend. Hist. Luth. Lib. III. Sect. XXX. §. 117. fol. 509 b. [2]). Quae Rostochii olim ann. 1568 sqq. de conse-

---

curisque posterioribus iisdemque sapientioribus priora saepius correxit, laudandum potius virum ingenuum quam culpandum, si quidem sapiamus, existimabimus, utpote qui nulli errori pertinaciter adhaeserit sed visis melioribus sententiam praeconceptam laudabili admodum omnibusque imitando instituto subinde mutare haud detrectaverit. Id unicum adhuc notandum, eundem, ubi ait, extra actionem sacramentalem nullam dari praesentiam realem, actionis vocem ἐν πλάτει sumere, prout illa a recitatione orationis dominicae incipit duratque, donec omnes communicaverint, id quod egregie observat I. A. Osiander in theolog. Cas. P. 3. 4. pag. 539.

1) Ecclesiae Romanae de consecratione eucharistiae sententiam praeter eos auctores, quos in dissertat. de consecrat. vet. euchar. §. 1. et 20. nominavimus, prolixius enarravere Hospinianus in hist. sacrament. Part. 1. Lib. 4. C. 9. §. 3 sqq. et Cap. 10. §. 5. Dorschaeus in Mysaria missae Cap. 6. §. 32. pag. 206 sqq. et Ioann. Baptista Thiers in traité des superstitions, qui regardent les sacremens Tom. 1. Lib. 3. Cap. 4. ubi inter alia ait, in his verbis H. E. E. C. M. nihil omnino omittendum, ne quidem particulam *enim,* nihil quoque, si valida debeat esse consecratio, addendum, item consecrari non posse hac formula: *illud est corpus meum* sed bene hac: *istud est corpus meum,* et quae aliae ibi narrantur ineptiae, hic non tangendae.

2) Nec taceri quoque hic potest, qui eruditissime hoc argumentum enucleavit, Valentinus Vannius, unus ex Reformatoribus Wirtembergicis, pastor tum Canstad. qui in Iudicio de Missa Tubingae Ann. 1557. edito lit. E. sqq. et in der gründlichen Historia von der Mess contra Ioann. Fabri, latine Guil. Bidembach data, Part. 2. pag. 34 sqq. scribit, unionem eucharist. non vi recitationis verborum institut. sed omnipotentiae divinae et pro-

cratione agitata fuerit lis, *Ioanne Saligero* sive Beato, pastore ad aedem S. Nicolai statuente, quod praesentia realis post dicta institutionis verba statim sese etiam ante usum exserat, ministerio Rostochiensi vero contrarium sentiente, ita ut *Saliger* ille tandem quoque fuerit depositus, luculentius enarrat Zacharias Grapius in *dem Evangelischen Rostock* p. 398 sqq. 420 sqq. Mart. Chemnitius in exam. conc. Trid. P. II. L. IV. Sect. I. Can. I. §. 5 sqq. fol. 360 sqq. verbis institutionis, non precibus consecrationem adscribit, etsi et totam actionem sacramentalem ad id requirat, ut effectus consecrationis sequatur. Nec abludunt Leonh. Hutterus Loc. Th. f. 726. et C. E. Brochmand. Syst. Th. f. 463. Unde et Io. Affelmannus, theol. Rostoch. in synt. exerc. Acad. P. I. p. 910. ait, verba institutionis non habere vim *absolutam sed ordinatam.* Addendi sunt Hülsem. in extens. Brev. Th. cap. 13. §. 8. Hornei. in comp. Th. p. 393 sqq. Georg. König. in Casib. Consc. p. 491 sqq. Osiander in theol. Cas. P. III. p. 537 sqq. et Aug. Pfeifferus in informat. consc. eucharistico p. 243. 244. qui hanc ponit sententiam bene notandam, *per verba institutionis ante distributionem recitata, non per ea, quae in distributione dicantur, consecrationem fieri.* Sunt tamen et alii, qui cum verbis institutionis preces velint coniunctas Christumque asserant iisdem consecrasse. Vid. Gerhard. Loc. Th. Tom. IV. fol. 143. Tom. V. f. 126 sqq. Balth. Meisner in doctr. orthod. de sacramentis p. 149. Dorschaeus in Pentad. Diss. Th. p. 280. Hülsemannus in extens. brev. th. cap. 13. §. 8. Quenstedt in antiquit. biblicis et eccl. p. 393 sqq. Dannhaw. in doctrina de sacr. p. 467. 468. Osiander loc. cit. p. 535. Seb. Schmid. in tract. de principiis seu fundamentis praesentiae corporis et sanguinis Christi in s. coena p. 164. 165. A. Varenius brev. theol. p. 798. et vel maxime Ioach. Hildebrandus in theol. dogmat. p. 723 sqq. ubi ait, ad consecrationem verba institutionis et preces *correquiri. Horum alterum si absit, consecratio,* addit, *est nulla. Quod per haec verba:* Hoc est corpus vel sanguis meus *Christus panem et vinum non consecrarit, inde patet, quod, antequam Christus haec verba proferret, panis et vinum iam erant benedicta, quia benedictio ante haec verba iam erat peracta.* Ita et Spenerus *in den theol. Bedencken* Tom. I. Art. V. Sect. 2. p. 147. 148. preces et verba institutionis ad consecrationem pertinere putat, unde et oratio Dominica verba institutionis praecedat. Addit: *Ich habe auch vielmal gewünscht, dass bei der Celebration des h. Sacraments, und zwar vorher, noch mehrers vorginge, womit der Tod des Herrn und der Zweck des h. Abendmahls verkündiget wurde, so anstatt der Jüdischen* ברכות *seyn mochte, nicht zwar, als hielte ich solche zur Consecration nöthig, sondern dass sie die Ehre unseres Heilandes erhuben und die Andacht der Anwesenden aufmunterten.* Quam et sententiam esse Petr. Zornii viri cl. iam olim diximus, qui ad dissert. Hist. theol. de ἐπικλήσει vet. ad Sp. S. in s. coena sub praesidio theol. celeberrimi, Io. Fechtii in acad. Rost. ann. 1705 habitam corollaria posuit huc facientia, ut taceamus, illustrem quoque Thomasium eandem orthodoxiae tibiam hic inflare et in vere aureis ad Lancelottum notis p. 293. 294.

---

missionis in prima Christi consecratione datae fieri, et tunc demum, ubi gratiarum actio, mortisque Christi praedicatio et usus accesserint, sese exserere.

preces quoque ad consecrationem referre. Quae omnia si secum invicem comparemus, differre inter se hic videri poterant nostri, nisi totam rem curatius explicassent, qui ante omnes alios in hoc argumento consulendi sunt, Hen. Höpfnerus et Io. Ad. Scherzerus, ille in Isagoge ad s. coenam p. 112 sqq. hic tum in brev. th. Hülsemanniano p. 864. tum in Syst. Th. p. 389. qui ambo utique asserunt consecrationem eucharisticam non fieri per incantationem quandam magicam a syllabis vocibusque pendulam, quae fere ecclesiae Rom. sit sententia, vel per meram verborum institutionis recitationem, quum consecratio, quae per verba institutionis fit, non sit nude *recitativa* sed *operativa*, eiusque vis *absoluta* haud sit sed *hypothetica*, ex promissione Christi totoque actu sacramenti dependens, unde et, quod omnino longe est accuratissimum, distinguendum sit inter *consecrationem partialem et totalem, destinativam et unitivam*, quarum, quae *partialis et destinativa* sit, per preces verbaque institutionis, et haec ipsa non sine precibus internis recitanda, fiat, *totalis vero et haec unitiva* tum haec omnia, tum verba consecrationis etiam in distributione efferenda totumque sacramenti actum usumque involvat. Quod dum ponimus, id quoque observamus, B. Lutherum nostrum adeo preces a consecratione destinativa exclusas haud voluisse, ut in formula missae, quam Wittebergae ann. 1523 edidit, ex canone missae precibusque ecclesiae Rom. consecratoriis plura retinuerit. Vid. Opp. Lat. Ien. Tom. II. fol. 589. b. 590. a. Id quod et in Hermanni Coloniensis *Bedencken von der Reformation* f. 110. observare licet. Nec abs re erit, hic observasse, tempore Ioannis III. Sveciae regis, in ecclesiis Svecicis introductam fuisse liturgiam quandam sive librum liturgicum ad cynosuram veterum liturgiarum, obstetricantibus Stanislao Hosio, cardinale, Ant. Possevino, Io. Herbesto, Laurentio Norwego et Petro Fechtio, addita tamen repetita corporis Christi oblatione [1]), compositam, ubi et canon sive oratio consecratoria exstiterit, ast, quum fraudibus eorum, qui Romanam fidem tum in Sveciam introducere conabantur, regi, Catharinae Iagellonicae marito, commendata fuisset [2]), non multo post proscriptam. Adeant, qui imposturae huius liturgicae historiam nosse desiderant, Erici Odhelii theol. Upsal. operis inediti particulam Stregnesiae ann. 1696. 8. editam et in actis erud. Lips. ann. 1697. pag. 82. 83. recensitam. Ceterum, quae circa consecrationem eucharisticam in ecclesia Anglicana habeantur lites liturgiarumque differentiae, in dissert. de oblation. vet. euchar. §. 42. iisque, quae ad liturgiam Grabianam posuimus, luculenter explicavimus, a rev. viro, Sal. Deylingio in sancto Irenaeo evangelicae veritatis confessore ac teste pag. 73. 74. nuper repetita. Sed ne nunc quidem sopita haec controversia apud Anglos est, quum superiore anno Londini prodierit libellus pro restituenda prima Eduardi regis liturgia, ubi ἐπίκλησις Spiritus Sancti habetur, scriptus sub titulo: *Reasons for restoring prayers and directions as they stand in the communion-Ser-*

---

1) Vide Io. Baazii inventarium ecclesiae Sueco-Gothorum Lincop. Ann. 1642. editum Lib. 3. Cap. 22. et Dieder. von Staden in praefatione des Kirchen-Hand-Buchs, qui Stadae Ann. 1710. prodiit.

2) Quin ipsemet Rex, si Maimburgio fides, huius Liturgiae auctor exstitit, utpote qui memorante Possevino Ann. 1577. Romanam fidem erat amplexus. Vide Dictionarii Moreriani Supplementum in *Jean III. Roi de Suède.*

*vice of the first English reform'd Liturgy compiled by the Bishops in the* 2. *and* 3. *years of the reign of King Eduard VI.* sed refutatus in alio quodam, qui inscribitur: *No reason for restoring the prayers and directions of Edward VI's first Liturgy by a Non-juror.* Quinimo et prima haec Eduardi VI. liturgia denuo prodiit, ita inscripta: *The form and manner of consecrating and administring the holy communion, according to the Liturgy of King Edward VI. called the book of common prayer and administration of the sacraments and ceremonies of the Church after the use of the Church of England.* London 1717. 8. Denique paucis saltem adiicimus, Picardos quoque sive Waldenses precibus olim consecrasse, quibus Deum rogarunt, *ut panem corpus Christi faceret,* memorante Seckendorfio in Histor. Luth. scholiis sive suppl. ad indic. I. num. 58. voce Picardorum col. 2. id quod et confirmat Guido de Perpiniano Lib. 9. de haeresibus, qui narrat, eos non per verba H. E. E. C. M. sed per orationem Dominicam septies repetitam consecrasse, silente tamen, id quod mirum est, hunc ipsorum errorem, qui ceteros omnes diligenter recenset, Aenea Sylvio. Ast calamum hic ponimus.

---

# V.

## PRAESTANTISSIMO VIRO
# SYLVESTRO RUZINO
## E SOCIETATE IESU
## FR. FRANCISCUS MARIA LEONI M. C.
S. P. D.

Quum Christophorus Matthaeus Pfaffius fragmenta ut ipse loquitur *anecdota* quaedam in bibliotheca Taurinensi invenisset, eaque ad eos misisset, qui tum temporis Italicis litterariis ephemeridibus operam dabant, ut publici iuris facerent, Scipio Maffeius vir nobilis, ac doctrina, eruditione, veritatisque inquirendae peritia ornatissimus, rei novitate permotus ad celeberrimum Benedictum Bacchini continuo scripsit rationes explicans, quibus ad dubitandum de vero germanoque auctore huiusmodi fragmentorum commovebatur. Quae sane quum Pfaffius audivisset, studuit dubitationibus hisce satis plene facere in praefatione ad eadem fragmenta edita ab ipso Hagae Comitum. At celebris Maffeius Pfaffii responsis minime contentus epistolam alteram eidem Bacchino misit, qua refelleret Christophori rationes: resque non improsperos successus habuit. Pervenit haec quoque ad manus Pfaffii, qui non destitit natam controversiam exagitare, atque adversario suo nervis omnibus etsi non feliciter, non imperite tamen resistere. Scipio non amplius palaestra hac contendere facile voluit tum quod gravissimis occupationibus impeditus non potuit, tum quod alteram epistolam tantum in se virium ac firmamenti habere cognovit, ut non modo Pfaffius, sed nemo ex Pfaffii schola illam refutare ullo modo valuerit. Quod tamen Maffeius non fecit, id proculdubio praestare in animo nobis est non sane momentis eiusdem gravissimis certissimisque nova momenta addendo; sed eadem duntaxat explicando et exponendo. Impellimur siquidem ad hoc efficiendum hominis fama doctissimi, impellimur patriae caritate, impellimur religione, ne canant adversarii nostri (quod audio ex iisdem facere crebro nonnullos) cum Horatio:

Iam Scythae laxo meditantur arcu
cedere campis.

Utque ipsi nos, qui nonnihil in philosophicis rebus valere experti sumus, an in criticis valeamus quidquam probemus te potissimum iudice, cuius est erga me non mediocris benevolentia, studium vero erga te meum, et obsequium erga serenissimam familiam tuam omnium quam maximum: ad opus hoc animum applicuimus, nervosque omnes intendimus, ut eidem exitus felix faustusque detur. Quod tum praestitisse cognovero, quum id tibi cognovero placuisse. Quapropter quidquid Maffeius

opposuit, ad certa veluti capita revocare, quoad sciero poteroque, curabo. Facilius namque ex criticae artis praescriptis veluti ex propositionibus et ex ratiocinationibus Maffei ceu ex assumtionibus illius sententiae veritatem colligemus, quam magna cum laude Scipio sustinuit.

Sed ad rem aggrediamur.

I. *Si codices, unde opus fuit erutum, in suspicionem venire possint, opus itidem ceu dubium habeto.*

Et sane regulam hanc et praescripsere plurimi criticae artis magistri, ut Ioannes Clericus [1]) in arte critica auctor lectionis PP. plurimique adhibuere viri criticae artis apprime periti [2]). Nam Guilielmus Cave opinatur, *capitula, sive praeteritorum sedis apostolicae episcoporum auctoritates: de gratia, et libero voluntatis arbitrio* [3]), Quesnellum perperam tribuisse Leoni I. R. P. quia id fecit *nullo veterum testimonio, nulla vetusti codicis fide suffultus.* Praeterea Natalis Alexander nonne affirmavit *Eusebium, S. Ephrem, ceterosque Edessenae ecclesiae annales, et monumenta satis non expendisse* [4]), ut iisdem credere debeamus Christi ad Abagarum, et Abagari ad Christum epistolas autographas esse? Fedytus quoque nonne reiecit historiam S. Amabilis a Baileto conscriptam ob id solum, quod ex eo codice hausta fuit, qui iure optimo in suspicionem vocari debet [5])? Ita reiecit Tillemontius opinionem de Barnabae martyrio, quia nititur una Alexandri monachi historia, quem sane multa alia peccasse deprehendit [6]). Ita Senjoure veluti multi arbitrantur Simeon [7]), quidquid Bernardus de Montfaucon, Maurinus in Diario Italico affirmat, in dubium vertit ob id unum, quod erravisse illum ait in codicis alicuius antiquitate rimanda, qui exstat Lutetiae Parisiorum publica in bibliotheca societatis Iesu. Ita Turnebius Petrum Victorium satis digna commendatione extollit potissimum quia in explicanda codicum antiquitate diligentissimus fuit [8]), adeo ut quos antiquos esse dubitavit, eosdem iudicio hominum critico tradiderit. Idem praescripsit Rivetus ex Andreae Hyperii sententia [9]). Idem tenuit auctor disquisitionis in opera Dionysio Areopagitae tributa. Ergo si codices, unde opus erutum est, in suspicionem venire queant, opus itidem ceu dubium habendum erit [10]).

Porro autem Maffeius multiplici ratione ostendit, *catenas,* unde depromta sunt fragmenta s. Irenaeo adscripta, in suspicionem posse venire. Et primo quidem ex eo, quod generatim catenarum fides dubia sit, ut apparet ex Corderiana, quam multa peccasse certum est, veluti quum Theodoretum appellat, ubi Theodorus erat vocandus, quum Basilii textum quendam laudat, quem ex verbis siquidem, sed collectis omniquaque tanquam ex frustulis compositum fuisse, ratum est. Quae autem hic citantur veluti a s. Ioanne Chrysostomo excerpta, ab iis procul dubio, qui Chrysostomi editionem curarunt in censum falsarum rerum fuere amandata. Sed non errant solum catenae in auctoribus nominandis, errant multo magis in verbis afferendis auctorum, ut ex eadem Corde-

1) Tom. 2. part. 3. 2) Part. 2. 3) Proleg. sect. 5. 4) Secul. I. Dissert. 3. 5) Lett. 3. à. M. Turgot pr. Novemb. 6) S. Bar. Not. 7) Biblioth. Crit. p. 179. 8) Idem tom. 3. p. 139. 9) Lib. 4. cap. 9. et cap. 14. 10) Gior. 1708.

riana apparet. Verum quid multa commemoro? Scipio namque id ostendit adeo certe, ut Pfaffius iisdem refragari minime potuerit. Velim autem unusquispiam ita existimet barbaris seculis vel ut aiunt *sequiori aetate* monachos catenas hasce elucubravisse: quae autem factae sunt collectiones ex pluribus ss. PP. dictis gravibus et cedro dignis, sunt catenis siquidem recentiores, atque ad exemplar illarum factae scholastico seculo, praesertimque concionatorum studiis accommodatae. Quapropter ea PP. ss. opera, quae modo non exstant, tunc quoque amissa erant fere omnia. Unde sanxit doctissimus Massuetus *quae ex catenis proferuntur non usque adeo esse certa, ut fidem statim impetrare debeant* [1]). Ait autem diligentissimus Pfaffius *fidem ad nauseam usque pertentasse* [2]) codicum illorum ex quibus traxit fragmenta. Bene est. At proferat quaeso exempla aliqua, quibus et nos certi simus nullo pacto in examinandis iis codicibus quasi oscitantem virum alioqui acutissimum erravisse. Nam certe collectiones huiusmodi sive ex interpretationibus PP. confectae; sive ex selectis quibusdam, et memorabilibus PP. dictis mendosae sunt, et pluribus scatent vitiis, quod de utroque catenarum genere demonstrarunt Possinus, Peltanus, aliique [3]): potissimum vero de collectione altera scilicet ex PP. dictis confecta ostendit Bernardus Pezius in dissertatione isagogica ad thesaurum anecdotorum novissimum, quod tamen potest unusquique vel per se ex operibus anecdotis apud Sirmondum commode explorare. Sed novit id quoque Pfaffius, qui aliquando catenas, aliquando collectiones codices illos, unde fragmenta eruit, quae in controversiam vocamus, consuevit promiscue appellare. Igitur non inconcinne Maffeius horum fragmentorum αὐθεντίαν vertit in dubium.

Secundo loco satis probari non posse, satis autem dubitari posse existimavit Scipio, sintne s. Irenaeo frustula isthaec adscribenda, ex eo nimirum, quod nomen inscriptum habent Irenaei sine consueto additamento illo *episcopi Lugdunensis,* praesertim quum multi floruerint Irenaei. Quod certe Pfaffius, sequentis canonis veritatem sine ira et studio perpendere si voluerit, ingenue fatebitur.

II. *Codicem MS., nomen qui prae se fert scriptoribus multis commune, nisi aliud suppetat argumentum, ex solo nomine huic aut alteri ne tribuito.*

Veritas autem huius canonis quamvis ipsa pateat per se, confirmari etiam, variisque exemplis illustrari potest. Nam affirmat Gennadius [4]) librum *de Ordinatione episcopi*, quem Petronius Theodosio adhuc regnante scripsit, a nonnullis non Petronio filio episcopo Bononiensi, sed Petronio patri, qui consulatum cum Arcadio gessit, propter nominis certe similitudinem falso adscriptum fuisse. Ita libros quinque *adversus Nestorium, et Eutychen pro defensione synodi Chalcedonensis* Vigilii Tapsensis, sive Tapsitani animadvertit Cave *sub Vigilii Tridentini nomine aliquoties prodiisse* [5]): quod nimirum qui editionem curarunt horum librorum nominis similitudine decepti sunt. Ita librum *contra Eutychen et Nesto-*

1) In fragm. s. Iren. 2) In praefat. ad ead. fragm. Hag. Comit. 3) Fabric. Biblioth. Graeca Tom. 7. 4) De Script. cap. 42. 5) Secul. Nestoriano.

*rium de duabus in Christo naturis* sunt adhuc nonnulli, qui tribuunt Gelasio Cyziceno, alii Gelasio Caesariensi, alii tandem ipsi Gelasio R. P.[1]). Sexcenta autem exempla afferre possem ad hanc rem illustrandam, confirmandamque: unum tamen illud sit instar omnium, quod ex libro Lactantii de ira Dei, qui ad Donatum quendam scriptus fuit, desumitur. Ut enim recte animadvertit Betuleius, quum Donati fuerint plures Lactantii temporibus, quisnam Donatus ille sit, *cui liber hic nuncupatur, divinari magis quam sciri potest*[2]): non enim fit verisimile fuisse hunc Donatum haereticum, qui sectatores suos voluit ex se habere vocabulum, quique ea aetate vixit, qua vixit Lactantius, ut apparet ex Hieronymi catalogo, et ex chronico Eusebii. Floruit etiam Donatus alter post Maiorinum in episcopatu Carthaginensi, qui fortasse Lactantii discipulus fuit. Quotus autem quisque est, qui nesciat, Donatum grammaticum Hieronymi praeceptorem, puer quum esset, audire Lactantium iam senem potuisse huius potissimum libri, quem aetate quasi confectus scripsit, doctrinam explicantem? quibus a Betuleio observatis rem fractus difficultate in medio reliquit. Adeo verum est, ex solo nomine personam indicari sine haesitatione prorsus ulla nequaquam posse.

Quum autem multi fuerint Irenaei, quid est, quod Pfaffius contendit, fragmenta haec, quae purum prae se tulisse Irenaei nomen est in comperto, esse s. Irenaeo Lugdunensi episcopo tribuenda? Fatentur siquidem eruditi homines omnes ad unum praeter Lugdunensem hunc, quo de agimus, floruisse Irenaeum Antiochenum, Irenaeum Tyrium, Irenaeum Syrum, qui omnes nonnihil scripsere. Neque enim ordo in codice servatus facessere nobis negotium potest, quum exploratum non sit quo tempore vixerit Antiochenus, et quamquam id etiam pateret, exploratum certe non est, utrum qui collegit haec PP. dicta memorabilia[3]), errorem habuerit in ordine ullum. Quamobrem Massuetus[4]) diligentissimus ubi nomen tantum invenit *Εἰρηναίου* ea non est ausus tanquam vera admittere, sed veluti dubia notavit. Quod sane fecisset I. B. Cotelerius, nisi quae invenit in codic. reg. Paris. animadvertisset plane doctrina, stilo, verbis concordare cum iis, quae s. Irenaeus scripsit libro v. contra haereses[5]). Qui vero s. Ioannis Chrysostomi esse nonnulla fragmenta solis initialibus litteris inscripta opinati sunt, atque Origenis nonnulla alia, ii siquidem non ex interpretatione litterarum auctoribus suis tribuerunt illa, sed ex stili, doctrinae, morum, rerum gestarum historiae concordia litteras initiales interpretati, deinde Chrysostomo, vel Origeni adscripsere. Iure igitur optimo meritoque dubia haec contemplatus Maffeius, assensionem potius cohibere voluit, quam praecipitatione quadam, vel, ut modestissime loquamur, animi anticipatione, ut Pfaffius fecisse visus est, iudicium et sententiam ferre.

Tertio loco accusat Maffeius perperam Matthaeum fragmenta a se reperta s. Irenaeo tribuisse, hoc certissimo fretus effato, quod criticae artis magistri docent unanimi consensu.

---

1) Cave secul. Nestor. 2) Lactant. opp. Lugd. Batavor. 1660. 3) Cave ibid. 4) In Iren. 5) In not. ad epist. Not. 54. §. 45.

III. *Si diversa fragmentum MS. doceat ab iis, quae docent edita opera et certa, illud tanquam apocryphum reiicito.*

Clericus praescripsit idem in sua arte critica, idem Cave in historia litteraria ubi inquit: *merito νοθεύσεως damnatur liber, quo reperiuntur dogmata iis plane contraria, quae in genuinis operibus verus auctor tradidit* [1]: idem prorsus Sixtus Senensis in bibliotheca sancta [2]: idem in studiis monasticis Mabillonius [3]: idem Dupinus [4], aliique plurimi. Et re quidem vera Iustini non esse librum ad orthodoxos, contendunt eruditi multi [5], non alia de caussa, nisi quia Iustinus in dialogo cum Tryphone, quem certissimum esse Iustini opus hactenus, quod sciam, dubitavit nemo, aperte habet *angelum cum Iacobo colloquentem fuisse increatum* [6]: in laudato vero libro non minus aperte docet increatos, Deosque appellari angelos propter aliquod commissum sibi munus, *quo munere obito, desinunt vocari Dii, qui propter functionem aliquam Dei nomen accepere.* Velim autem hic animadvertatur haec inter se contraria non esse, sed solum aliquo pacto diversa, ac talia, ut nullo negotio concordari queant, si increatum, quod primo loco appellat, et Deum ea ratione interpretemur, ut pro obeundo munere ita vocetur, adeo ut munere obito increatum et Deum non amplius appellare possimus. Nonnulli pariter, qui Lutheri scholae nomen dedere, existimant *homiliam de Deipara* non fuisse ab Athanasio confectam, quum in illa profiteatur doctor egregius *Virginem Deiparam esse invocandam,* quod pugnare videtur cum ea doctrina, quam habet in sermonibus adversus Arianos, de quibus, sintne Athanasii opera, dubitare potest nemo: docet autem ibi: *penitus cuivis creaturae illicitum esse creaturam adorare:* et tamen recte haec ponderanti, minime pugnantia apparebunt, sed tantum aliquo modo diversa, quum triplex sit adorationis genus, nempe *Latriae*, *Duliae* et *Hyperduliae*, quae certe cultus genera toto quidem genere differre possunt, non autem inter se esse pugnantia. Igitur exemplis ab ipsa Pfaffii schola petitis, nisi pessime fallor, meridie clarius ostenditur, fragmentum MS. diversa si doceat ab iis, quae docent opera certa, esse tanquam apocryphum reiiciendum.

Atqui plane diversa reperitur definita cognitio in his fragmentis, atque in libris contra haereses, ubi ait [7]: „Veram cognitionem esse doctrinam apostolorum, et antiquae ecclesiae dogmata, et syntagma ad nos usque episcoporum successione derivatum [8], quam quidem in iisdem libris vocat veritatis praeconiationem, quae pervenit usque ad nos, et est plenissima haec ostensio unam et eandem esse vivificatricem fidem, quae in ecclesia ab apostolis usque nunc sit conservata,. et tradita in veritate.“ Hinc vero cognitionem eandem definit esse, „quae secundum Christum est scientia, quam Paullus appellat sapientiam Dei, in mysterio absconditam, quam animalis homo non capit etc.“ [9] Quodsi diverso plane modo eandem reapse cognitionem definitam accepimus, cur dubitandum non erit, si libri adversus haereses vere sunt Irenaeo tribuendi, cur inquam dubitandum non erit fragmenta isthaec ab eodem auctore fuisse confecta?

---

1) Tom. 2. par. 3. sect. 2. prolog. sect. 4. reg. 5. 2) Lib. 4. 3) Part. 2. 4) Praef. par. 2. 5) Cave ibid. 6) Quaest. 142. 7) Lib. 4. cap. 27. 8) Lib. 3. cap. 1. 9) Fragm. 1.

Quid si ostendero ita definitas cognitiones non modo alias esse inter se, sed omnino pugnantes? nonne tum confecta res erit? Et tamen si id non populari quadam trutina, sed aurificis statera velimus expendere, nullo negotio apparebit. „Nam veteres haeretici (affero siquidem ipsissima verba Pfaffii) vocabulo γνώσεως eam insignivere scientiam, quae abstrusa de Deo ipsiusque essentia mysteria tradidit ab iis ipsis haud credo intellecta, qui eorum systema confecere. Sed ipsi Gnostici γνῶσιν suam definiebant, teste eodem Irenaeo[1]), sapientiam Dei in mysterio absconditam, quam animalis homo non capit, quum animalis non percipiat, quae sunt spiritus, quod de Demiurgo dictum dicunt, qui quum physicus sit, non cognovit neque matrem spiritalem exsistentem, neque semen eius, neque eos, qui sunt in Pleromate Aeones." Igitur quamvis definitiones huiusmodi in se consideratae diversae tantummodo esse videantur, tamen Gnosticis et Irenaeo plane pugnantes fuere. Itaque incredibile omnino est ad veram scientiam describendam voluisse s. Irenaeum Gnosticorum definitionem adhibere, qui de vera scientiae huius definitione contra illos disserebat. Quid enim in caussa fuit, cur eruditi plerique omnes negaverint *homilias in Leviticum* a Cyrillo Alexandrino factas fuisse[2]), nisi hoc ipsum, quod nimirum in homiliis intelligimus formas loquendi adhibitas esse, quibus utebantur Origenistae, quos siquidem scimus Cyrillum studuisse refellere? Ergo si fragmenta a Pfaffio reperta adhibent definitionem, qua utebantur Gnostici, quos confutare in animo habuit s. Irenaeus, non est quare illa eidem auctori adscribamus.

Quin etiam ipse s. Irenaeus[3]) *novae* oblationis, seu sacrificii a Christo Domino instituti mysterium explicans, laudatum textum Malachiae de eucharistia novae legis interpretatur: ait enim „eum, qui ex creatura panis est, accepit, et gratias egit dicens: hoc est corpus meum. Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quae est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi Testamenti novam docuit oblationem, quam ecclesia ab apostolis accipiens in universo mundo offert Deo, ei, qui alimenta nobis praestat primitias suorum munerum in novo Testamento, de quo in duodecim prophetis Malachias sic praesignificavit: *Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, et sacrificium non accipiam de manibus vestris. Quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatur inter gentes, et in omni loco incensum offertur nomini meo et sacrificium purum. Quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens:* manifestissime significans per haec, quoniam prior quidem populus cessavit offerre Deo: omni autem loco sacrificium offertur Deo, et hoc purum, nomen autem eius glorificatur in gentibus." Quis autem non videat, quae habentur in Pfaffii fragmentis non solum cum Iustini et Cypriani sententia pugnare, sed pugnare cum vera ac certa doctrina s. Irenaei? Gallaeus[4]) namque ex eo, quod carmen de Phoenice nonnihil continet, quod cum iis pugnare videtur, quae sacrae Litterae de diluvio tradunt, putat Lactantio Christiano non esse adscribendum: Pfaffius vero sancto Irenaeo tribuet, quae non solum opponuntur sententiae PP. antiquissimorum, sed ipsius sancti

1) Lib. 1. cap. 1. 2) Cave in prolegom. sect. reg. 5. 3) Lib. 4. cap. 32.
4) Lactant. Lugd. Batav. Ann. 1660.

Irenaei doctrinae repugnant? Non, si me obsecret, virum eruditum credam id ex animo asseverasse.

Quarto loco recte disseruit Scipio nixus infallibili hoc canone.

IV. *Fragmentum MS. si nominet opus aliquod non tamen tantae vetustatis, quantae fragmentum idem reputatur, antiquissimo auctori, cuius nomen prae se fert, ne tribuito.*

Clericus ita praescripsit universali quadam ratione: nam si liber, inquit, loquitur de rebus, aut de personis, quae exstitere aliquamdiu post auctorem eiusdem libri, scito aut hunc librum perperam illi auctori tribui, aut corruptum fuisse [1]). Idem etiam sanxit Cave: „in quocunque, ait, opere rerum personarumve scriptoris, cuius nomen prae se fert liber, aetate recentiorum occurrit mentio, certissimum est falsitatis indicium [2]).“ Quibus accinunt Mabillonius in sua *de Studiis monasticis* tractatione [3]), Sculpetus in suis aphorismis *de fructuosa PP. lectione*, demum Sixtus Senensis *in bibliotheca sancta* [4]), aliique plurimi: idque factum videmus ab criticae artis peritis fere quotidie. Cur enim historiam apostolorum, quae nomine Abdiae Babylonii circumfertur, huius auctoris pernegant critici esse opus [5])? Nimirum quia quum fuerit Abdias alter ex septuaginta Christi discipulis, in historia hac laudare non poterat Hegesippum, quem diu post floruisse certum est. Cur de trinitate librum negant eruditi factum a Tertulliano fuisse? Quia scilicet in illo fit mentio de Sabellianis, qui post Tertullianum orti sunt. Cur Arnobio Afro nolunt eruditi commentarios in psalmos ullo pacto adscribi? Quia videlicet Photinum Arnobius non cognovit, qui vixit mortuo Arnobio. Ita Origenis commentarii in Iob, Augustini liber de Spiritu et Anima, aliaque multa reiiciuntur ceu apocrypha [6]), quandoquidem nomina in illis commemorantur hominum, qui auctoribus, quibus tribuuntur, incognita prorsus fuere.

Atqui in secundo fragmento fit mentio de Constitutionibus apostolicis, quae certe temporibus Irenaei non exstabant, igitur fateamur oportet huiusmodi fragmentum falso s. Irenaeo fuisse adscriptum. Vis huius criticae demonstrationis tota quanta est in ipsa assumtione est collocata. Quod quidem Maffeius optime perpendens totus fuit in eius veritate ostendenda. Idque, aut ego turpiter erro, invictissime praestitit. Nam primo loco certum ratumque cum Pfaffio habet, quae nunc nomine apostolorum circumferuntur regulae, nec apostolorum esse nec a s. Clemente R. P. fuisse collectas: immo Irenaei temporibus nullos exstitisse apostolorum canones ex eo potissimum colligimus, quod alto silentio et arcani disciplina religionis mysteria Christiani antiquae ecclesiae custodire consueverant [7]), rati si ad profanorum notitiam pervenissent, fore ut eadem derisui haberent et ioco. Unde scimus noluisse propterea Sozomenum historiae suae symbolum Nicaenum inserere, ne scilicet ad manus pervenisset eorum, *qui non sunt initiati.* Deinde si exstitissent tunc scriptae traditiones, profecto ad eas potius provocavisset s. Irenaeus, quam ad

1) Art. crit. tom. 2. part. 3. 2) Proleg. sect. 4. regul. 1. 3) Part. 2. c. 13. 4) Part. 1. Lib. 4. 5) Tillemont. in not. 6) Apud P. Honorat. a sancta Marin. 7) Skelestr. de discipl. arc.

minime scriptas, seu *orales*, ut aiunt, quum uberiori validiorique momento, quae scripta sunt, esse queant, quam quae voce efferuntur, ut pluries s. Augustinus ostendit contra Donatistas. Porro s. Irenaeus nunquam ad scriptas traditiones confugit, tametsi illi id saepe facere occurrit; sed solum ad non scriptas, ut in libris contra haereses provocat ad traditionem, *quae est ab apostolis, quae per successiones presbyterorum in ecclesiis custoditur* [1]), et paullo post inquit, *traditionem itaque apostolorum in toto mundo manifestatam in omni ecclesia adest perspicere omnibus, qui vera velint videre, et habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in ecclesiis, et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt* [2]). Et alio in loco ait: *quemadmodum audivi a quodam presbytero, qui audierat ab his, qui apostolos viderant* [3]). Ergo si apparet in fragmento auctorem in medium vocare constitutiones apostolorum, quae minime exstabant Irenaei temporibus, non est dicendum s. Irenaeum huius fragmenti esse auctorem.

Constat autem, quod secundo loco ostendit Scipio, nomine constitutionum apostolicarum venire hic apostolicas, quas habemus constitutiones; ex eo nimirum, quod Irenaeus non est usus voce *διδαχὴ* ad constitutiones significandas, qua voce contendunt aliqui *expositionem suam doctrinae Christianae* Barnabam vocavisse; item Polycarpus suam: neque Irenaeus dixit illas *ἀποστολικὴ παράδοσις,* quo vocabulo Hippolytus usus est: nec adhibuit verbum *διδασκαλία,* quod multi iisdem temporibus adhibuerunt, sed eas nominavit *διατάξεις,* quod vocabulum ad collectiones significandas constitutionum apostolicarum scimus primum invexisse Epiphanium quarto seculo ad constitutiones, inquam, indicandas adhuc superstites, quae apostolis tributae fuere. Nam certe Paulus [4]) etsi *διατάξεις* appellavit constitutiones non scribendas, scimus tamen neminem post Paulum id fecisse, qui tamen occasionem dedit, ut constitutiones huiusmodi orirentur; inquit enim Grotius in hunc apostoli textum: *haec origo est canonum, qui dicuntur apostolici, qui ab ipsis non quidem scripti, sed in unum introducti fuere* [5]). Restat igitur ante Epiphanium neminem vocavisse constitutiones apostolorum cum scriptas, tum non scriptas *διατάξεις,* qui semper scriptas eodem nomine vocare consuevit, nec mihi universum Epiphanii opus lustranti occurrit nomen aliud, quo illas appellaverit, quum bis eas commemoret eodem libro, eodemque capite, ubi ait: *Audiani vero ad institutum suum quandam ex apostolorum constitutione auctoritatem accommodant:* et post nonnulla pergit: *etenim apostoli in illa constitutione ita definiunt etc.* [6]) utroque autem in loco adhibet vocabulum *διαταξεων*. Ergo si idem nomen adhibet fragmentum, easdem oportet voluerit indicare constitutiones, quas ea loquendi ratione Epiphanius significavit: eo vel magis, quod fragmenti auctor ad postremas provocat constitutiones, in traditis vero et minime scriptis constitutionibus, nullam priorem dici posse, nullam posteriorem, vident omnes, qui sane vident traditiones omnes ab apostolis manasse, ac propterea si difficile fuit easdem integras inviolatasque servare, difficillimum prorsus esse debuit, adeo ut fieri nullo pacto potuerit, ut ser-

---

1) Lib. 3. cap. 2. 2) Lib. 3. cap. 3. 3) Lib. 4. cap. 27. 4) 1. ad Corinth. cap. 11. vers. 34. 5) Apud Critic. Sacr. 6) Lib 3. cap. 10.

varetur ordo, quo ab apostolis veluti a perenni vena fluxere, quum multi viventes vigentesque apostolorum temporibus hunc ordinem citra omnem culpam ignorare potuerint. Veruntamen clarius id effici etiam potest ea coniectura, quam praeclare attulit Maffeius, qui non immerito suspicatur fragmenti auctorem ad postremas constitutiones appellantem praescripta ea voluisse indicare, quae libro octavo continentur collectionis ejus, quae exstat, qui sane liber est omnium postremus, ac nonnihil continet eorum, immo ipsissima verba habet, quae itidem fragmentum hoc loci habet. Quod si ita esset, consequeretur fragmenta isthaec multo recentius facta fuisse: quandoquidem liber octavus constitutionum apostolicarum fuit collectioni illi recenter additus, quum non reperiatur liber hic in codice Londinensi MS., qui omnium antiquissimus habetur, ut Grabe nunquam dissimulavit fateri [1]).

Praeter isthaec nonnihil etiam in secundo fragmento reperire est, quod plane pugnare cum certa s. Irenaei doctrina ipsum vel per se legenti patebit. Urget autem hoc argumentum Maffeius tanta vi, ut difficile sit vim eius eludere. Nam fragmentum alterum principio statim haec habet „Qui ultimas apostolorum constitutiones assecuti sunt, ii norunt Dominum in novo Testamento novam instituisse oblationem secundum dictum Malachiae prophetae. Propterea *ab ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco suffitus offertur nomini meo, et victima munda,* uti et Ioannes in apocalypsi dicit: *suffitus sunt preces ss.* et Paulus hortatur: *ut sistamus corpora nostra victimam viventem, sanctam, beneplacitam Deo rationalem cultum nostrum.* Et rursus: *afferamus victimam laudis, hoc est fructus labiorum etc.*" Sed *suffitus,* de quo Ioannes in apocalypsi commemorat, nihil est aliud, nisi *preces ss.* ipso quoque Pfaffio fatente; itemque Pauli *victimam laudis* ipsas esse Christianorum preces, in comperto est apud omnes. Igitur *suffitus* quoque, et *victima* Malachiae accipiatur hoc loci oportet, ceu Ioannis *suffitus* et *victima* Pauli, ac proinde nihil quicquam significent nisi preces ss., Christianorumque hominum, necesse est. Sed hoc pugnat cum doctrina ss. PP. trium priorum ecclesiae seculorum, qui hunc Malachiae textum non de precibus, sed de ipsa novae legis *eucharistia* interpretati sunt, ut apparet ex Iustino, qui de hisce prophetae verbis loquens, inquit: *loquitur propheta de sacrificiis ubique Deo oblatis a nobis, nequaquam Iudaeis* [2]): atque ex Cypriano, qui de eodem *suffitu* Malachiae agens, loquitur in haec verba: *Nam si Iesus Christus Dominus, et Deus noster ipse est sacerdos Dei Patris, et sacrificium Deo Patri primus obtulit, et fieri in sui commemorationem praecepit, utique ille sacerdos vice Christi vere fungitur, qui id, quod Christus fecit, imitatur etc.* [3])

Quinto loco opponit Maffeius Pfaffii sententiae, quod ex vocabulis novis, aut ex nova veteris vocabuli significatione sumtum est, nititurque certissima hac criticae artis regula.

V. *Fragmentum MS. quod voces adhibet novas, vel non ea significa-*

---

1) Spicil. PP. sect. 1. 2) Dial. cum Tryphon. 3) Epist. 3.

*tione, qua alicuius seculi auctores adhibuerunt, auctori seculi eiusdem ne adscribito.*

Guilielmus Cave huius canonis vi proscribit epistolas, quas vocant decretales, in quibus inquit [1] „nullo loco *primatum patriarcharum, metropolitanorum, archiepiscoporum, apocrisiariorum, patriciorum comitum litterarum Sormatarum etc.* nomina, de quibus prima ecclesiae Christianae secula ne per somnium quidem cogitabant, se nobis offerunt. Hac etiam regula liturgiis et constitutionibus apostolicis detrahitur larva; in quibus *pontifices, patriarchae, archiepiscopi, monachi cum suis subdiaconis lectoribus; thymiamata, diptycha, trisagium, Alleluia, altaria etc.* toties occurrunt, seculo apostolico aeque ac novus orbis penitus incognita. S. Ioannis vitam Prochoro eius discipulo longe esse recentiorem satis arguunt voce ὁμοουσίου τριάδος Ὑποστάσεως; non minus, quam Nicodemi evangelium, sacrae *Trinitatis, et peccati originalis* vocabula post non unum demum seculum in ecclesiasticum loquendi usum introducta.“ Hactenus Cave. Tillemontius itidem liturgiam, quae Iacobi nomine circumfertur, non esse huius apostoli probat [2]), quia vocabulum in eadem reperitur ὁμοουσίου primo a PP. in Niceno concilio inventum contra Arium. Igitur ratum habuerunt non esse ea opera antiquo auctori adscribenda, quae nova, vel novae significationis vocabula adhibent. Sed id accidit in hisce Pfaffii fragmentis, quae voci ἀντιτύπων novam significationem tribuunt: praetereaque quandam Spiritus Sancti ἐπίκλησιν commemorant plane novam temporibus s. Irenaei. Nam ἀντίτυπον scimus apud Graecos significavisse typum, vel rem typo respondentem, Pfaffio si credimus, veruntamen ad significandam eucharistiam apud ecclesiasticos auctores in usu fuisse ante quartum seculum ignotum est, ut ipse quoque Pfaffius fidem facit, qui in notis ad secundum fragmentum varia de huiusce vocabuli significatione explanat, prout varie a variis fuit adhibitum. Ceterum ii omnes, qui de invocatione aliqua sermonem habuerunt, eam fieri nequaquam dixerunt unius Spiritus sancti, sed universae τριάδος, ut Cyrillus Hierosolymitanus testatur [3]), testaturque Irenaeus suorum temporum fuisse solitum fieri ἐπίκλησιν τοῦ Θεοῦ, non vero Spiritus sancti. Non inficior autem Cyprianum invocationem quandam commemoravisse, cuius formam satis non explicuit, quamque etsi non *contemnibilem* dixit, a muliere tamen haeretica factam fuisse asseveravit [4]). Quod sane miratus non esset, si huiusmodi invocatio temporibus suis fuisset in usu. Ad Marcum autem, ad Theodotum et ad Maximum quod attinet, nondum ostendit Pfaffius horum aliquem vixisse aetate s. Irenaei, quod sane summa confidentia dicimus ostensurum nunquam. Praeterquam quod non apparet utrum huiusmodi invocatio fieri consueverit ante oblationem, quod fere in omnibus liturgiis, quae aliquam vetustatis speciem habent, fieri solitum fuisse ex Eusebii Renaudotii liturgiarum collectione videre possumus, vel post oblationem ipsam, quemadmodum hoc fragmentum innuit. Verum Iustinum martyrem ne verbum quidem unum dicere de hac Spiritus sancti invocatione, qui tamen graphice liturgiam illorum

---

1) Proleg. sect. 4. regul. 5. 2) In not. ad Iacob. vis. 3) Cat. Myst. 1. 4) Lib. 3. c. 13. Epist. 75.

temporum descripsit, non minimo argumento esse debet aetate s. Irenaei in more positam non fuisse. Ibi namque Iustinum totius ecclesiae liturgiam tradere voluisse ex ipsis verbis vel clarissime eruitur, quum illam vocare consueverit semper liturgiam ecclesiae, non quidem Graecae, non Latinae, sed universim ecclesiae, ac propterea oratione ibi plures indicaverit spectantes ad ecclesiam universam. Huius autem Spiritus Sancti invocationis oblitum esse Iustinum, vel data opera omisisse quis dixerit? Diligentissimus siquidem fuit etiam in frustulis, ut ita dicam, colligendis, neque obstare quidquam potuerit, quominus inter alia hanc quoque recenseret invocationem, quod de verbis consecrationis fieri prohibebat arcani disciplina, qua Basilio [1]) teste verba consecrationis studiose custodiebantur.

Quae quidem quum Pfaffius recte perpendisset, ut aliquo pacto sententiam suam tueri posset, ad hanc arcani disciplinam provocat, nullum esse argumentum affirmans ab silentio petitum auctorum praesertim primi, secundi, et tertii ecclesiae seculi. Utinam, inquit Maffeius, id ex animo Pfaffius diceret: hac siquidem in re quid vult perpeti possemus. Non est tamen cur dicamus momentum ex silentio depromtum auctorum vetustissimorum nullius ponderis esse. Etenim non alia ratione probat Dupinus [2]) opus de *felici Timothei passione* esse apocryphum, nisi momento ex antiquissimorum auctorum silentio petito. Ita reiecit Tillemontius [3]) ob silentium antiquorum *acta s. Balbinae, et s. Philippi apostoli.* Quod itidem Dupinus praestitit in *acta* s. Andreae. Item P. Natalis Alexander [4]) repudiavit ob eandem rationem *epistolam* s. Martialis. Blondellus autem et Dallaeus nonne reiiciunt *s. Ignatii litteras* propter PP. hac de re silentium, qui Eusebium praecesserunt? Basnagius [5]) porro, qui huius argumenti vim omniquaque perpendit, quique non facile credidit argumento *negativo,* ut scholae loquuntur, nonnunquam tamen illo usus est ad ostendendum Areopagitam Dionysium Galliam vidisse nunquam, quod, ut ipse ait, ante Fortunatum dixit nemo; non sit autem credibile sexcentorum annorum spatio id homines ignoravisse. Praeterea Cave *Symbolum s. Athanasii* velut opus s. Athanasii repudiat, non alia prorsus ratione, nisi „quod nec ipse Athanasius, nec sequentium seculorum scriptor aliquis ante Theodulfum Aurelianensem libro de Spiritu Sancto pag. 72. eius meminerit, nec in ecclesiis ante annum millesimum obtinuerit, neque ubi inclarescere coeperit, donec a Gregorii IX. legatis circa annum MCCXXXIII. in disputatione Constantinopoli habita sub Athanasii nomine testimonii loco prolatum fuerit [6]).“ Ergo si Iustinus nec *ἀντίτυπον* commemoravit, nec *ἐπίκλησιν,* qui diligentissime liturgiam universalis ecclesiae explicuit, quae sane nomina non fuisse in canonem invecta ante quartum seculum scimus, plane incredibile fit s. Irenaeum horum fragmentorum auctorem esse, in quibus nova haec verba habentur.

Sexto loco exagitat Maffeius Pfaffii fragmenta, falsoque ait Irenaeo tribui ex iis, quae falso narrant, quaeque opponuntur illis, quae vere ab Irenaeo scripta fuerunt, ductus potissimum huius regulae veritate.

---

1) De Spir. c. 27. 2) Biblioth. tom. 1. 3) Not. in Philipp. 4) Tom. 2. sec. 1. 5) Apud P. Honor. a s. Mar. 115. tom. 1. 6) Sec. Arian. in Athanas.

VI. *Si opus aut falsam historiam contineat, aut opposita nonnulla iis, quae dubia non sunt, illud veluti apocryphum repudiato.*

Huius canonis veritate fultus repudiavit propterea Baronius [1]) *acta* Theclae, quae hodie supersunt. Itemque Cave libros duos, qui *de passione Petri et Pauli* sub Lini nomine circumferuntur, in quibus, inquit, tot *incerta, falsa, frivola* narrantur [2]): Iacobi *Proto-Evangelium:* libellum de *nativitate s. Mariae* inter Hieronymi opera repertum: Melithonis Sardensis librum de *transitu etc.* historiam de *passione imaginis Christi in Beryto* inter s. Athanasii opera recensitam, et alia eiusmodi.

Verum in fragmentis hisce commemorantur nonnullae *disceptationes et schismata,* quibus illorum temporum Christiani *abiiciebant fidem, et caritatem*, quae certe schismata non legimus secuta s. Irenaei aetate, sed ex eiusdem epistola ad Victorem R. P. colligere vel optime possumus de paschate disceptasse inter se tum temporis Christianos, salva tamen unitate ecclesiae, et mutua caritate, quum nullum monumentum certum exsistat, quo evincamus Victorem R. P. ecclesias a se discrepantes in paschatis celebratione damnasse. Nam Eusebii testimonio a Baronio [3]) laudato opponimus testimonium Sozomeni, qui ait „et hae quidem fuerunt in huius festi observatione discrepantiae. Porro exortam olim controversiam sapientissime dissolvisse mihi videtur Victor tunc temporis Romanorum episcopus etc. Polycarpus Smyrnensis (alii legunt *Polycarates*). Nam quoniam Occidentales episcopi traditionem Pauli et Petri abrogandam non esse censebant, Asiani vero Ioannem evangelistam sequi se velle affirmabant, ex communi consilio placuit, singuli festum prout consueverant celebrantes a mutua inter se communione nequaquam discederent.“ Haec Sozomenus: ex quibus liquido apparet non fuisse dissidentes ecclesias a Victore damnatas. Eusebium autem minime sequendum esse in re hac, ipse demonstrat Eusebius, qui ait, infectam pacem a Victore fuisse, deinde ab eodem restitutam *suggestione Irenaei.* At Irenaeus in sua ad Victorem epistola ne verbum quidem unum habet de damnatione secuta, sed multa habet, ut pontificem r. hortetur, ne scilicet ad damnationem descendat: hortatio autem non est de re gesta, sed de gerenda re. Porro autem quum acciderint isthaec anno Christi CLXXXXVI. facile unusquisque vel per se coniicere potest, hanc epistolam scripsisse Irenaeum iam senem, quumque nec appareat post hanc controversiam iisdem temporibus quidquam, quod iurgii caussa esse potuerit, intelligimus, s. Irenaeum nisi de hac non fuisse locutum. Accedit, quod etiamsi haec, quae adduximus, dubia essent et non certa, sufficerent tamen ad Maffei dubium de auctore horum fragmentorum confirmandum, quatenus iisdem utitur Pfaffius ad tuendam sententiam suam; ratumque apud omnes habeatur, quae dubia sunt certam fidem facere non posse. Quid quod horum fragmentorum auctor videtur ieiunia et festos dies parvi pendere, adeo ut suspicari Maffeius non iniuria potuerit a Novatianorum peste non fuisse prorsus immunem? Credibilene est haec Irenaeum peccasse, qui Christianorum ieiunia et dies festos passim commendare non desinit [4])?

---

1) In not. ad Martyr. 23. Septemb. 2) Proleg. sect. 4. reg. 3. 3) Apud Pag. secul. 2. 4) Lib. 1. cap. 1.

Ergo fateatur ingenuus Pfaffius oportet perperam ista fragmenta s. Irenaeo tribuisse.

Septimo loco Scipionem nostrum sectantes ad calcem tandem venimus, atque ad celebratissimum argumentum a stilo petitum, capitale siquidem in operibus auctorum discernendis, quodque vim habere absolutissimae demonstrationis unanimi consensu criticae artis magistri docent. Quamquam autem fragmenta isthaec frustula quaedam esse videantur adeo parva, ut ex iisdem stili rationem et formam depromere difficillimum plane sit, ut recte animadvertit Maffeius: nihilo tamen secius si recte examinentur, comparenturque cum illis, quae certo a s. Irenaeo scripta fuere, sufficere posse remur ad diiudicandum de illis. Quod antequam facimus, sit haec regula demonstrationis huius fundamentum, quam exprimere volumus ipsissimis verbis Guilielmi Cave [1]).

VII. *Stilus totiusque orationis contextus longe diversus ab eo dicendi charactere, quo in genuinis suis usus est auctor, manifestum praebet suppositionis argumentum.*

Longum esset ostendere huius canonis usum apud Eusebium, Hieronymum, Gennadium, Photium, ceterosque cum veteres, tum recentiores, quos hic brevitatis caussa omittendos esse duximus. „Orta olim, inquit Cave, de Cypriani sententia circa baptismum haereticorum controversia quum nonnulli epistolas eius hac de re confictas clamitarent, eas Cypriani esse ex sermonis textura diiudicavit Augustinus [2]), eo quod *stilus eius*, inquit, *habet quandam propriam faciem*, qua possit agnosci. Ita Allatius *Graecorum*, ut loquitur Cave, *hoc seculo* [3]) *longe doctissimus ex phrasi, elocutione, ceterisque dicendi formulis*, orationem de Simeone et Anna seniori Methodio vindicavit. Ita Natalis Alexander ex *stilo nitidiore* iudicat de trinitate librum falso fuisse Tertulliano tributum etc. [4])

Verum stilus s. Irenaei simplex est atque rudiori plebeculae accommodatus, quod sine temeritatis nota dicere possumus, quum ipse de se, deque stilo suo scripserit Irenaeus [5]): „Non autem exquires a nobis, qui apud Celtas commoramur, et in barbarum sermonem plerumque avocamur, orationis artem, quam non didicimus, neque vim conscriptoris, quam non affectavimus, neque ornamentum verborum, neque suadelam, quam nescimus, sed simpliciter, et vere, et idiotice ea, quae tibi cum dilectione scripta sunt, cum dilectione percipies.“ Ceterum subtiliter et egregie tractavisse Irenaeum, quod susceperat argumentum, atque in difficili Aeonum scientia et abstrusa apprime fuisse versatum, certum est. Quod Hieronymus [6]) ponderans Irenaei sermonem *doctissimum* appellavit, et *eloquentissimum* propter res nimirum tractatas, quae testimonio Demetrii Phalerei et Dionysii Longini ad eloquentiam maxime faciunt, non autem propter verba. Unde de ecclesiae doctoris stilo verba faciens Cyprianus loquitur in hanc sententiam: *quum de Deo vox est vocis sinceritas, non eloquentiae viribus nititur, sed rebus* [7]). A quo ne transversum quidem unguem discedit Augustinus, qui eadem de re agens

1) Proleg. sect. 4. reg. 4. 2) Ad Vincent. epist. 48. 3) Secul. 3. 4) Tom. 3. 5) Lib. 1. advers. haer. in prooemio. 6) Epistol. ad Theod. Vid. 7) Ad Donat. epist.

inquit: *Agat doctor quantum potest intelligenter, ut libenter, ut obedienter audiatur: et haec se posse pietate magis orationum, quam oratorum facultate non dubitet, ut orando pro se ac pro illis, quos est allocutus, sit orator, antequam doctor* [1]).

Porro autem stilus horum fragmentorum non est simplex ipso fatente Pfaffio, sed elegans, ut apparet ex ἴσασι frequentia, fortasse in usu apud alios PP. sed nusquam apud Irenaeum. Imo apparet omnino ab stilo Irenaei ferme diversus, qui utpote simplex non redundat neque in verborum copia, neque in copia textuum scripturae, quum in libris contra haereses eas unice laudet scripturas, quae sibi facere posse visae sunt ad Valentinianos refellendos. Quae sane oeconomia in adhibendis scripturis sanctis potissimum N. T. illorum temporum auctoribus communis fuit. Verum de stilo horum fragmentorum dicere possumus, quod de stilo s. Bernardi scripsit Sixtus Senensis, approbavitque Mabillonius in haec verba. „Quantum doctor sanctus in scripturae sacrae lectione versatus fuerit, ubique clamant eius scripta, quae nihil aliud, quam centones divinorum voluminum, ut Sixti Senensis verbis utar, dici possunt, quippe undecunque veteris ac novi testamenti sententiis ita distincta, ceu gemmeis emblematibus, hisce adeo commode et apte insertis, ut ibi nata esse credantur [2]).“ Quae sane legenti fragmenta haec de eorundem stilo dici posse patebit. Ergo certissime concludendum erit etiam ex comparatione utriusque stili, fragmenta Pfaffii non esse tribuenda s. Irenaeo.

Supersunt deinde rationes aliae a Maffeio eruditissime adductae contra Pfaffium, quas si per tempus licuerit postea examinare in animo habemus. Interea parva haec pro defensione viri doctissimi concivis mei, et adversus eruditum virum transalpinum aequi bonique facito. Non enim livore aliquo animi id sum aggressus, sed unico studio veritatis. Volui autem fulciri potissimum illorum hominum auctoritate, qui contra religionem Romanam pugnarunt, utpote quos Pfaffium nihili facere mihi suadere non potui; non quod gravissimis religionis nostrae viris destituerer. Utrum autem rem gesserim pro dignitate ut decebat, tuum iudicium esto. Vale, et me, quod facis, ama.

---

1) De doctrin. Christ. lib. 4. cap. 5. 2) In Praefat. ad Opera s. Bernardi.

# VI.

PRAESTANTISSIMO VIRO

# FRANCISCO ROTAE

MONACHO S. GEORGII ORDINIS S. BENEDICTI

## FR. FRANCISCUS MARIA LEONI M. C.

S. P. D.

Quod veteribus Romanis in more positum fuit, ut si hostes suos intelligerent arma in rempublicam iacere velle, eos statim aggrederentur, ne armorum insolentia, neve copia omniquaque collecta audaciores facti et maiora pertentare possent, et iisdem repellere conantibus facilius resistere, simile in theologicis quibusdam quaestionibus cuperem vigeret adhuc commendabile institutum, ut maiorum nostrorum clarissimis exemplis permoti contra Romanam religionem nonnihil moliri ab infensissimis adversariis eius cognoscimus, statim inquam refellere nervis omnibus conaremur. Hoc namque praestitum si fuisset, minime haberent illi, unde sibi blandiri possent, atque auctores suos propterea ad caelos extollere „quos ex Romanensibus refutare hactenus nemo, utpote in re tam clara atque evidente aleam certaminis non dubiam saltem, sed et longe periculosissimam subiturus sustinuit[1]).“ Cursu siquidem temporis factum est, ut eorum scripta magnam creverint in molem, adeo ut nunc eorum confutare falsas captiosasque ratiocinationes opus immensi propemodum laboris videatur. Ipsi vero, quemadmodum mos est eorum, qui iniquam caussam tuentur, ex nostro silentio non leve argumentum ducunt ad errores suos iis saltem hominibus persuadendos, quibus fucum facere facillimum est, quoniam sola specie recti capiuntur. Quod sane quum saepe mecum ipse reputarem, profecto ad hoc studii genus perutile, perque iucundum crebro me impelli sentiebam, quanquam ab eo, quo fungor munere in Patavino gymnasio, quodammodo ad philosophica studia revocatus me, quantum optarem, proficere posse in theologia fere animum despondissem. Faxint superi, ut rem iterum a calce ad carcerem perducere aliquando possimus. Sperare iuvat. Interea mihi temperare non potui, quominus haec producerem ad defensionem viri nobilissimi et de litteris optime meriti Marchionis Maffei contra clarissimum Christophorum Matthaeum Pfaffium, in iis, quae pertinent ad notas in fragmenta s. Irenaeo episcopo Lugdunensi tributa. Id porro egi maximo quo studio potui, operamque dedi ut satis diligentiae possem adhibere. Quamobrem si in his sit, quod minus dignum videatur, non sit aliunde culpa, quam a me ipso repetenda. Laudare etenim eos non soleo, qui

1) Pfaff. in praefat. Hagae Comit.

vel se imparatos, quod per tempus non licuit; vel iussos, cogente viro principe, ad rem aiunt accessisse; satis ex hisce nancisci posse excusationis arbitrantes: quum nemo sit, qui non intelligat adeo reformidandam esse publicam lucem, ut neque angustiae temporis, neque viri principis mandata excusare valeant apud litterariam rempublicam, quae, ita ut fit in rebus aliis, rem hanc semper ab exitu consuevit iudicare. Ego sane non imparatus, non iussus animum ad hanc appuli defensionem, sed eo studio, quod et maxime argumentum decebat, et virum praeterea illum, cuius susceperam defensionem. Res autem utrum habitura sit exitus felices et faustos, tu poteris procul dubio perspicere, qui quum in theologicis rebus sis omnino exercitatus, tum summa potes ingenii vi atque acuta disserendi facultate, eaque indole sublimi, qua patricia gens tua ornata semper fuit, ac non uno loco ostendit. Non enim in epistola hac tuum inscriptum nomen volui, quod crederem, debere te illam aut contra aequos accusatores, aut contra iniquos defendere. Qui enim ita faciunt, sane pueriliter faciunt: quum iniuriosum sit rem haud optimam nomine viri optimi insignitam velle, tanta vero sit vis veritatis, ut patrono nullo possit se ipsa defendere. Quare non alia impulsus ratione ad te scripsi, nisi ut pro ingenuo animo tuo aequus mihi iudex esses, aestimatorque rerum mearum. Ceterum nihil cupio magis, quam ut opus, quod prae manibus habes, perficias naviter, ac tandem aliquando publici iuris facias. Quum enim tanta tibi sit dogmatum sacrorum cognitio, tanta vis disserendi, tanta ubertas orationis, tanta demum rerum omnium copia, ut praestare multis queas, a nemine autem superari: profecto summopere dolendum esset, si aut nihil posteritati relinqueres, aut frustula solum, a quibus nemo vim ingenii tui posset pernoscere, nisi ut ab ungue, quemadmodum proverbio fertur, dignoscitur leo. Scio autem, te totum in contemplatione maximarum rerum esse, atque elucubrationes et meridiationes tuas in magno opere et perutili conficiendo versari. Perge igitur itineribus magnis, atque haec interim, qualiacunque demum sint, aequi bonique facito.

Postquam celeberrimus Scipio Maffeius luce meridiana, ut aiunt, clarius ostendit fragmenta a Matthaeo Christophoro Pfaffio in bibliotheca Taurinensi reperta non esse s. Irenaeo Lugdunensi episcopo tribuenda; non dubitavit dogmata duo, quae docuerat Pfaffius in notis ad eadem fragmenta, quaeque ab antiquorum PP. placitis minime discordare praedicaverat, ad trutinam revocare, eiusdemque de iis opinationem nervis omnibus refellere. Primum erat de oblatione eucharistica. Alterum de forma consecrationis, de quo postea. Affirmabat itaque Pfaffius neminem ex PP. illis, qui tribus primis ecclesiae seculis floruere, in oblatione eucharistica aliud quidquam offerri credidisse praeter panem et vinum; sed ineunte quarto seculo id in ecclesia credi a Christianis coepisse, atque a PP. praedicari. Quod Maffeius ut cognovit statim est refellere aggressus probe intelligens, hoc fundamento remoto, Lutheri errata illa duo de nullo vero in ecclesia sacrificio deque ecclesia nulla a quarto seculo ad tempora Leonis x. prorsus rimas agere. Id autem Scipio egregie praestitit una epistola, et item altera, quas, ad Pfaffii manus ut pervenere, refutare sategit. Sed quam improsperos res exitus habuerit nunc nobis est in animo demonstrare, qui, expositis Maffei ra-

tionibus, Pfaffii argumenta infirmo talo nixa esse ostendemus. Quod antequam facimus, scholarum more ipsa qua de agitur controversia certis finibus comprehendamus. Id porro ad hunc modum.

Utrum PP., qui primis tribus ecclesiae seculis floruere, offerri in eucharistia solum panem et vinum, an corpus et sanguinem Christi crediderint. Pfaffius negat. Affirmat Maffeius, et hisce, quae sequuntur, rationibus affirmantem tuetur sententiam suam.

I. *Si verba, aut sanctarum Scripturarum, aut PP. ss. communi significatione accipi queant, non debemus ad allegoricam interpretationem confugere.*

Hanc regulam adhibuit Tertullianus [1]), qui postquam plura Scripturarum ss. dicta attulit ad trinitatem demonstrandam, inquit: „Haec aut nega scripta, aut quis es, ut non putes accipienda quemadmodum scripta sunt?“ etc. Item s. Epiphanius qui loquitur in haec verba: divina omnia verba non ad allegorias referenda, sed ut se habent accipienda sunt [2]). Item s. Basilius, qui contra haereticos perperam textum scripturae interpretantes ait „qui non admittentes eorum, quae scripta sunt, sensus communes aquam non aquam dicunt, sed aliam quandam effusionem, et piscem pro arbitrio interpretantur, et repentium creationem, et ferarum, ad propria sensa distrahentes exponunt [3]).“ Hieronymus postea et Augustinus ita frequenter illa usi sunt, ut ille dixerit solum proprias et communes vocum significationes adhibendas esse ad fidem faciendam „et nunquam parabolas, et dubiam aenigmatum intelligentiam posse ad auctoritatem dogmatum proficere [4]):“ hic vero putavit tanti litteralem, ut aiunt, interpretationem valere, ut pueriliter facere dixerit „qui aliquid in allegoria positum pro se interpretantur: nisi habeant et manifesta testimonia, quorum luce illustrentur obscura.“ Sed et Lutherus id fecit, qui neque Zwinglii persuasionibus, neque Calvinistarum hominum litteris induci unquam in eum errorem potuit, ut Christum reapse praesentem minime fieri hostiae consecratae, nec quum Christiano porrigitur, affirmaret. „Nimis id, inquit, certum faciunt verba illa, *Hoc est corpus meum,* quae nisi litteraliter interpretentur, actum est de scripturis [5]).“ Non video autem, cur Christiani ad unum omnes monitum, quod supra posuimus, ad amussim sequi et amplecti non debeant, quum Christiani omnes, hoc est Lutherani quoque, et Calviniani Origenis *περὶ ἀρχῶν* unanimi consensu damnent, non alia de caussa, nisi quia ibi Origenes ab usitata verborum significatione discedens, ita sit Scripturas interpretatus, ut hac ratione unusquisque haereticus commentis suis fidem ex Scripturae sanctae sententiis captare queat. Quodsi haec regula servanda est in interpretatione sacrarum litterarum, quarum multiplicem esse sensum in confesso est apud omnes, quanto vero magis erit servanda in PP. interpretatione, qui certe aut nunquam, aut raro verborum involucris res abscondere voluerunt? Quapropter si PP. de oblatione eucharistica corporis et sanguinis Christi ante quartum seculum locuti sunt, atque in operibus ea commemorarunt, quae contra haereticos elu-

---

1) Contra Praxeam. 2) Haeres. 61. 3) Homil. 9. in Hexameron. 4) In Matth. c. 13. v. 33. 5) Apud Philipp. Melanch.

cubrata certe procedere omni cum perspicuitate debebant, aut in sermonibus, qui quum essent ad instruendum facti, profecto obscuri esse non poterant, non video cur non sint a Pfaffio manus dandae, fatendumque PP. ante quartum seculum et ecclesiam oblationem habuisse eucharisticam corporis Christi et sanguinis, et non solius panis et vini.

Sed re vera eucharistica oblatio cum nova oblatio appellata est, tum etiam quod in ea consuevit offerri victimae nomine vocatum fuit a s. Irenaeo, qui adversus haereses inquit, „et novi Testamenti novam docuit oblationem, quam ecclesia ab apostolis accipiens in universo mundo offert Deo [1]),“ et alio in loco: „igitur ecclesiae oblatio, quam Dominus docuit offerre in universo mundo, purum sacrificium reputatum est [2]) etc.“ quod certe non dixisset Irenaeus, nisi putasset victimam in illo immolari, quandoquidem oblationem a sacrificio distinxit, ut apparet ex universo capite sequenti, ubi habet: „munera autem, et oblationes, et sacrificia omnia in typo populus accepit, etc. [3])“ et ubi ostendit sacrificia Iudaeorum imagines fuisse nostrorum sacrificiorum: nostra autem sacrificia imagines esse *spiritalium*, et *supercaelestium* asserere, *errantium esse a veritate et omnino stultorum et hebetum.* Ita res, quae in eucharistia offertur, *victimam, holocaustum, hostiam etc.* vocavisse plerumque s. Irenaeum legenti caput tricesimum secundum, ubi Malachiae vaticinium interpretatur, et seqq. [4]) liquido procul dubio constabit.

Igitur si eucharistica oblatio nova oblatio appellata est: offerre autem panem et vinum Iudaei quoque solebant non sine precibus; si quod offertur in eucharistia holocaustum, hostia et victima vocatum fuit [5]): res vero, quae mactari aliquo pacto non queunt, nunquam hisce nominibus fuere in sacris litteris appellatae; sine haesitatione prorsus ulla asseverare debemus ss. PP. verba communi significatione esse accipienda, et si affirmant eucharisticam oblationem plane novam esse, quidquam amplius praeterea continere debere praeter panem et vinum, quae etiam a Iudaeis offerebantur, affirment censendum est: et si victima appellatur res, quae offertur in sacrificio eucharistico, quum panis et vinum sibi adsciscere victimae rationem non queant, offerri corpus et sanguinem Christi concludendum erit.

Haec quum protulisset praeclare quidem Maffeius, Pfaffius ita refellere conatus est: *quum Christus legem illam de amore mutuo novam vocaverit, oblationem illam novam nimis premendam non esse, quia* oblatio eucharistica dici nova potest etiam si sit solius panis et vini, quum in V. T. *haec sub κέσῃ inaudita fuerit.* Unde Irenaeus per *novam oblationem intelligit oblationem primitiarum, oblationem creaturarum, oblationem munerum etc.* Vocem autem *θυσίαν* et victimam *nihil urgere,* quum PP. illam adhibuerint ad significandum *sacrificium mere commemorativum, vel victimam laudis, vel oblationem quamcunque,* quum reapse *de novo non mactetur Christus, quod horrendum foret affirmare, sed vivus in sacramento eucharistiae fatentibus omnibus exhibeatur.*

Haec Pfaffius, quem nihil profecisse ita ratiocinando ii omnes cognoverint, qui sibi perspectam esse veritatem voluerint.

---

1) Lib. 4. cap. 32. 2) Cap. 34. 3) Cap. 35. 4) Cap 33. 34. 5) Levit. cap. 7. Numer. cap. 15. et 28. Exod. cap. 39. Genes. c. 31. et 43. Levit. cap. 1. et 4. et 7

Nam certum est Christum legem illam novam appellavisse, quae minime viguit antiquis temporibus, minimeque veteribus lata fuit: inquit enim: *mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem sicut dilexi vos* [1]. Quod sane mandatum ad illud ipsum esse referendum ait Tertullianus [2], quod iam pridem Christus docuerat: christianam veritatem id velle, ut animam suam ponat quis pro amicis suis. Igitur de summa dilectione ibi Christus locutus est, qua nempe N. T. lex, amoris lex nuncupatur, fuitque inaudita veteribus. Ergo si novam appellat Irenaeus eucharisticam oblationem et Irenaei voces *communi significatione* accipiendae sunt, fuerit etiam hoc genus oblationis inauditum veteribus, necesse est. Atqui solae ceremoniae parere hanc diversitatem non queunt, quandoquidem discrimen ceremoniarum ubicunque reperitur in caussa esset discriminis quoque oblationis eiusdem, proindeque apud varias ecclesias variae et diversae liturgiae quum sint, diversas efficerent oblationes. Quod certe ipsi Lutherani negant. Deinde nisi intima quadam ratione discriminarentur inter se sacramenta V. et N. T. *Christus gratis mortuus esset,* ut Paulus [3]) adversus Iudaeos obstinatissimos argumentatur, qui contendebant per baptisma minime ablatam fuisse circumcisionem, et quo argumento utitur quoque Augustinus ad demonstrandum, quod gentes illae, quae sine baptismate moriuntur, *salvari non possunt per fidem in Deum, qui fecit caelum et terram,* quamvis ante institutam circumcisionem et post circumcisionem per fidem hanc homines consequi aeternam vitam possent, alioquin Christus, qui mortuus est ad homines redimendos atque ad impetrandam virtutem sacramentis suis, *gratis mortuus esset.* Ergo si nova vocata est a Christo instituta eucharistica oblatio, neque a solis ceremoniis haec novitatis ratio manare potest, fluat itaque oportet ab ipsis rebus oblatis, quae in V. T. nihil aliud quum fuerint nisi panis et vinum, sint in oblatione N. T. *typus,* ut aiunt PP. a pane et vino significatus, hoc est corpus et sanguis Christi, necesse est. Quod sane innuere voluisse Irenaeum, quum eucharistiam novam oblationem vocavit, apparet procul dubio ex eodem Irenaei libro [4]), ad quem provocat Pfaffius, ubi ait: „Christus eum, qui ex natura panis est accepit, et gratias egit dicens *Hoc est corpus meum.* Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quae est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi testamenti novam docuit oblationem, quam ecclesia ab apostolis accipiens in universo mundo offert Deo.“ Igitur si ea significatione verba Irenaei sumenda sunt, quam ipsa satis prae se clare ferunt: oblationem eucharisticam esse oblationem corporis et sanguinis Christi liquido constat, non autem *primitiarum, munerum, creaturarum etc.* ut perperam comminiscitur Pfaffius. Non sum autem nescius textum hunc Irenaei varie a centuriatoribus fuisse vexatum [5]). Verum ipsi quoque ad extremum fassi sunt, *satis incommode Irenaeum loqui,* quod nimirum sententiae suae adversari visus est. Quid? quod ipsae constitutiones apostolicae, quas ad sidera Pfaffius extollit, et propterea huc placet eas nobis revocare, adeo hac de re perspicue loquuntur, ut dispeream profecto, si aliter Pfaffius interpretari illarum verba potuerit, atque vulgo significant.

---

1) Ioann. 13. v. 34. 2) Apolog. cap. 39. 3) Epist. ad Hebr. 4) Libr. 4. cap. 32. 5) Coll. 63.

Aiunt namque, *sacerdotium a Christo institutum plane esse novum, ac secundum ordinem Melchisedech* [1]), propterea que *diversum a sacerdotio* V. T. quod erat secundum ordinem Aaron. Atqui (inquam ego) diversum sacerdotium non esset, nisi diversum etiam esset sacrificium, quum non sacrificium pro sacerdotio, sed sacerdotium pro sacrificio sit institutum. *Quid* adhuc necessarium fuit (inquit Paulus) *secundum ordinem Melchisedech surgere sacerdotem, et non secundum ordinem Aaron dici?* Ergo si mutatum est sacerdotium, mutatum quoque fuerit sacrificium oportet.

Ad *θυσίαν* vero quod attinet, aio, victimam vocari nullam posse, cui in sacrificio aliqua saltem non contingat mutatio. Quapropter res illae, quae in V. T. offerebantur Deo, neque tamen in tali oblatione aliquo modo mutabantur, ut aristae, panes etc. victimae non vocabantur, sed *dona, munera etc.* Boves vero, agni, qui mactabantur, cremabantur, dividebantur et comedebantur, victimae etiam dicebantur. Qua in re ne transversum quidem unguem a nostra sententia discessisse Lutheranos, ipse Pfaffius mihi visus est clanculum indicare [2]). Tota igitur quanta est difficultas est in eo collocata, quod nempe in eucharistia non mactetur Christus, sed vivus vigensque Christianis hominibus exhibeatur. Sed tam facile est Maffei momentum validissimum ab hac difficultate liberare, quam quod facillimum. Nam s. Ioannes Chrysostomus ait, voces illas *Hoc est corpus meum praestare sacrificio firmitudinem* [3]), quam certe firmitudinem verba illa minime praestarent, nisi per ea pani et vino aliqua mutatio accideret, quod velint, nolint, fateantur Lutherani oportet, qui etiam si *transsubstantiationem* non admittunt, admittunt tamen impanationem. Igitur transit panis (ut cum scholis loquamur, a quibus non esse abhorrendum omnino ipse Pfaffius nos docuit [4])) de non habendo corpus Christi, ad ipsum Christi corpus habendum. Quae autem maior contingere mutatio potest? Mutatur etiam corpus Christi saltem quoad locum, quum ipsi hostiae fit praesens. Ergo optime eucharistica oblatio sibi victimae rationem vindicare potest. Non ignoramus autem de mutatione illa, quae eucharistico sacrificio congruere debet, varias quidem nostrorum theologorum esse sententias atque inter se dissidentes: non ita tamen ut eorum aliqua favere unquam haeresi Lutheranae visa sit, a qua siquidem omnis distat quam longissime, quod demonstrare parati essemus, nisi notum id esset lippis et tonsoribus, ut proverbio fertur. Quamobrem certi quidquam hac in re non volumus, nec debemus affirmare. Nihilo tamen minus satis id ea ratione fieri putamus, quam nobis vir doctissimus Guilielmus Estius explicuit, qui sane arbitratur, immolationem quodammodo victimae fieri, quum corpus Christi et sanguis exhibentur nobis in eucharistia veluti divisi inter se separatique. „Est enim (inquit [5])) haec immolatio mystica, et talis, qualis Christo nunc competere potest. Quantum enim est ex parte verborum consecrationis, Christus immolatur, id est sanguis eius a corpore separatur. Nam etsi pecus ita immolaretur, ut tamen per miraculum partes divisae adhuc viverent, vel in utrisque tota substantia maneret, adhuc diceretur immolatum, et si animal secaretur in partes, in quibus mira-

---

1) Epist. ad Hebr. 2) In postr. respons. 3) Apud Arcud. 4) Dissert. de praeiud. 5) Lib. 4. d. 12. f. 12.

culose adhuc vita remaneret, uti fit in partibus sacramenti post fractionem, diceretur nihilominus tale animal immolatum vel sacrificatum, dummodo talis mutatio, vel divisio fieret in agnitionem summi dominii." Porro autem per separatam consecrationem corporis et sanguinis Christi repraesentatur victima immolata. Unde refert apostolus [1]) dixisse Christum in huius sacrificii institutione *Hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur,* ut videre est in textu graeco, in quem sane textum Chrysostomus ait: „panem, quem frangimus, communicationem corporis Christi esse." Ergo in ea exhibita corporis et sanguinis Christi divisione videtur ratio immolationis constituta.

Nunc videamus, quomodo ratio victimae corpori et sanguini Christi ad hunc modum divisis convenire possit. Nimirum quum eucharistia Christi corpus nobis exhibeat veluti a sanguine separatum, Christi sanguinem tanquam a corpore divisum: unusquisque vel per se intelligere potest, Christum ceu mortuum atque mactatum nobis in eucharistia repraesentari. Praeclare Chrysostomus [2]), „qui agis o homo, inquit, iuras super sacram mensam, ubi et Christus occisus iacet?" Certum vero est, panem et vinum id nullo pacto posse referre, quum nec vinum sanguinem, nec panis corpus possint repraesentare, quum Christus in institutione sacramentorum quadamtenus naturam sectatus sit, ut docent communi consensu PP. et aquam adhibuerit ad baptisma; quia aquae fuit semper proprium abluere, ita quum proprium panis non sit corpus repraesentare humanum, nec vini sanguinem, efficitur sane, ut in oblatione eucharistica revera exsistant corpus et sanguis Christi, qui postea per divisionem specierum utriusque rei referunt divisionem, ac propterea Christi mortem repraesentant. Quapropter panis et vinum victimae rationem nullam habere queunt, neque, ut aiunt, rationem metaphoricam; corpus autem et sanguis Christi, dummodo nobis imaginem Christi mortis referant propriam, haud dubie sibi victimae rationem adsciscunt.

Quando autem exploratum est, quod offertur in eucharistia fuisse victimae nomine nuncupatum, ut potissimum ex Iustino [3]) apparet panem et vinum eucharisticum non *θυσίαν* vocante: et quando ratum habetur victimae rationem nec pani, nec vino posse congruere: concludendum erit offerri in eucharistia corpus et sanguinem Christi, idque PP. ante quartum seculum asseverasse, si verba illorum accipi communi significatione debent, neque est ad allegoricam interpretationem ullo modo confugiendum.

II. *Ecclesiae consuetudo in dogmaticis rebus semper fuit a* **PP.** *reputata sedes invictissimorum argumentorum ad haereticos confutandos.*

Hac regula persaepe usus est Irenaeus adversus Gnosticos, ait enim [4]): „Tantae igitur ostensionis quum sint haec, non oportet adhuc quaerere apud alios veritatem, quam facile est ab ecclesia sumere, quum apostoli quasi in depositorium dives plenissime in eam contulerint omnia, quae sint veritatis; uti omnis, quicunque velit, sumat ex ea potum vitae etc." et alio in loco inquit: „Ubi igitur tales inveniat aliquis, Paulus docens

---

1) 1 Corinth. cap. 11. 2) Apud Arcud. 3) Apolog. 2. 4) Lib. 3. cap. 4.

ait: Posuit Deus primo in ecclesia apostolos, secundo prophetas, tertio doctores. Ubi igitur charismata Domini posita sunt, ibi discere oportet veritatem, apud quos est ea, quae est ab apostolis ecclesiae successio, et id, quod est sanum, et irreprobabile conversationis et inadulteratum, et incorruptibile sermonis constat etc." [1]) Tandem alibi ait Christum christianam doctrinam apostolis, apostolos vero ecclesiae tradidisse „a quibus ecclesia accipiens per universum mundum sola bene custodiens tradidit filiis suis [2])." Praeterea Tertullianus contendit ipsam consuetudinem non minus veritati fidem facere in civilibus rebus, quam in ecclesiasticis, et tamen agit de iis, quae ad disciplinam, non vero ad dogma spectant. Ait enimvero: „Harum, et aliarum eiusmodi disciplinarum si legem expostules scripturarum, nullam invenies: traditio tibi praetendetur autrix, consuetudo confirmatrix, et fides observatrix. Rationem traditioni, consuetudini, fidei patrocinaturam aut ipse perspicies, aut ab aliquo, qui perspexerit, disces. Interim nonnullam esse crede, cui debeatur obsequium ...... Consuetudo autem etiam in civilibus rebus pro lege suscipitur, quum deficit lex: nec differt scriptura an ratione consistat, quando et legem ratio commendet. Porro si lex ratione constat, lex erit omne iam quod ratione constiterit a quocunque productum etc." [3]) Porro Tertullianum in rebus dogmaticis saepissime ad ecclesiae consuetudinem veluti ad sacram anchoram provocasse, quae habet libro de praescriptionibus sint instar omnium: inquit vero: „Statim igitur apostoli (quos haec appellatio missos interpretatur) assumto per sortem duodecimo Matthia in locum Iudae ex auctoritate prophetiae, quae est in psalmo David, consecuti promissam vim Spiritus Sancti ad virtutes, et eloquium, primo per Iudaeam contestata fide in Iesum Christum, et ecclesiis institutis; dehinc in orbem profecti, eandem doctrinam eiusdem fidei nationibus promulgaverunt, et proinde ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt, a quibus traducem fidei, et semina doctrinae, ceterae exinde ecclesiae mutuatae sunt, et quotidie mutuantur, ut ecclesiae fiant. Ac per hoc et ipsae apostolicae deputantur, ut soboles apostolicarum ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur necesse est. Itaque tot, ac tantae ecclesiae una est illa ab apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes primae et omnes apostolicae, dum unam omnes probant unitatem. Communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contesseratio hospitalitatis; quae iura non alia ratio regit, quam eiusdem sacramenti una traditio [4])." Hactenus Tertullianus, qui sane testatur ecclesiasticam consuetudinem regulam esse certissimam veritatis, si diversa consuetudo unitatem tollit, quam unice *regit* eiusdem sacramenti una traditio. Cyprianus vero quum ostendere conatur, haereticos falli si extra ecclesiam consequi salutem se posse existiment, ad quam rationem confugit, nonne ad ecclesiam, veluti ad promtuarium argumentorum omnium certissimum? „Quam vanum, inquit, est porro et perversum, ut quum ipsi haeretici repudiato et relicto vel errore, vel scelere, in quo prius fuerant, agnoscant ecclesiae veritatem .... Quare ecclesiae catholicae fidem ac veritatem, frater carissime, et tenere debemus fir-

---

1) Libr. 4. cap. 45. 2) Lib. 5. praef. 3) De Corona milit. cap. 4. 4) Cap. 20.

miter, et docere, et per omnia evangelica et apostolica praecepta rationem divinae dispensationis atque unitatis ostendere [1]).“ Sexcenta autem ex Cypriano afferre possem, quum in libro *Unitatis ecclesiae* totus in eo sit, ut ostendat unam totius orbis esse ecclesiam, quae deficere aut adulterari non potest, quae quidem utpote satis nota, ac ne longum faciam, praetermitto. Venio tandem ad Augustinum, qui crebro hoc argumenti genere usus putavit haereticos ecclesiae consuetudine ita iugulari, ut facessere omnino debuerint. Quapropter ita adversus Donatistas ratiocinabatur. „Vel ante Donatum nulla erat ecclesia, vel exstitit ecclesia Donato vigente. Quod si erat, inquit, etiam tunc ecclesia, et haereditas Christi non interrupta perierat, sed per omnes gentes augmenta capiens permanebat: tutissima ratio est in eadem consuetudine permanere. Si autem non erat tunc ecclesia, quia sacrilegi haeretici sine baptismo recipiebantur, et hoc universali consuetudine tenebatur. Unde Donatus apparuit? De qua terra germinavit? De quo mari emersit? De quo caelo cecidit [2])?“ Item alio in loco docet ecclesiam Christi docere filios suos. Ait siquidem [3]): „Nam Christus caput est, et corpus in terra est, caput Dominus est, et corpus ecclesia eius. Sed meministi dictum? *Erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est,* ait apostolus, *ego autem dico in Christo et ecclesia* [4]). Si ergo duo sunt in carne una, duo sunt in voce una. Caput nostrum Dominus Christus locutus est ad Iudaeos, quae audivimus quum evangelium legeretur. Caput ad inimicos suos. Nostis ad quos loquatur? Quid habet loqui? Non dixi de meo, quod vox una sit: quia caro una, vox una. Ergo illis dicamus voce ecclesiae loquor etc.“ Hactenus ille: ex quibus satis mihi videor luculenter ostendisse, PP. ecclesiae in rebus dubiis non semel ad ecclesiae consuetudinem veluti ad sacram anchoram provocasse. Quod sane fassus est ipse Philippus Melanchthon, qui de ecclesia agens inquit: „Tertio iidem illi iuvantur etiam verae ecclesiae testimonio, ut quum Samosatenus noluit verbum interpretari personam in his dictis, *In principio erat Verbum etc.* Pii iuvabantur Irenaei testimonio, qui Polycarpum Ioannis discipulum audierat: iuvabantur et Gregorii Neocaesariensis et Alexandrinae ecclesiae testimoniis etc.

Quod autem ecclesia consueverit a quarto seculo ad tempora nostra offerre in oblatione eucharistica corpus et sanguinem Christi, ipse vel per se Pfaffius fatetur; qui hac de re agens inquit [5]): „Sunt tamen, quod non dissimulemus, qui sinceritatis gloriam nobis conservare omni opere contendimus, patrum qui seculo quarto et sequentibus vixere loca plurima, quibus dicitur corpus sanguinemque offerri Christi.“ Quod ut animadvertit praeclare Maffeius, ante Pfaffium aliis sane verbis, sed mente eadem affirmavisse Lutherum, ex iis quae laudat Bellarminus manifestissime colligitur. Ait namque Lutherus [6]): „Missa creditur passim esse sacrificium, quod offertur Deo. Accedunt his dicta ss. PP. tot exempla, tantusque usus per orbem constanter observatus.“ Et infra, „nec moveat, quod totus orbis contrarium et sensum et visum habet.“ Et alio in loco, „certe tot seculorum consuetudini, tantae multitudinis sensui, tantorumque

1) Epist. ad Iubaian. 73. 2) Contra Donatist. lib. 3. 3) Serm. 109. alias 45. 4) Ad Ephes. 5. 5) Diss. de oblat. vet. eucharist. pag. 325. 6) Lib. de captiv. Babyl.

auctoritati reluctari difficile est[1]).“ Et paullo post: „Tu solus sapis? Totne errant universi? Tanta secula ignoraverunt?“ Igitur Pfaffius, magistri sui vestigiis inhaerens, minime inficiatur PP. et ecclesiam saltem a quarto seculo in eucharistia solitos fuisse corpus et sanguinem Christi Domini offerre. Atqui consuetudo ecclesiae est certissimum veritatis argumentum, praesertim in dogmaticis rebus, quod innuit Lutheranorum coryphaeus Philippus Melanchthon, quum Servetum damnat, Campanum, et Anabaptistas, quia *finxerunt opiniones, quae nulla habent testimonia ullius temporis in ecclesia*[2]). Igitur non video, cur quum sit haec consuetudo vetusta et cursu annorum mille minime interrupta ecclesiae offerendi in eucharistia corpus et sanguinem Christi, prorsus repudianda, potissimum vero si PP. qui tribus primis ecclesiae seculis hanc oblationem suis temporibus viguisse non negent, sed paullulum obscure loquantur, atque ita, ut eorum dicta indigeant interpretatione. Servemus potius hanc Augustini regulam: nempe[3]) „si ambigue posita, et pro vobis, et pro nobis possunt interpretari, neutram caussam adiuvabunt.“ Verum cordatus homo omnis dixerit consuetudinem ecclesiae inveteratam ita sibi partes interpretis vindicare, ut ei potius, quam cuique diutissime post vigenti credere debeamus. Quod si criticae artis magistri[4]) docent iis historicis maiorem fidem habendam esse, qui rei gestae temporibus propinquiores fuere: sane non video, cur sit fides omnis deneganda Epiphanio, Basilio, Augustino, qui certe Iustini, Irenaei, Tertulliani et Cypriani scripta non ignorarunt, credendum autem sit Luthero, Calvino etc. qui longissimo intervallo ab eo tempore distant.

III. *Consuetudo ecclesiae in re dogmatica adeo certum est veritatis argumentum, ut quae ab ea custodiri semper et certa ratione consuevere, ab apostolis tradita certissime credantur.*

Haec regula praescripta fuit ab Augustino verbis fere similibus: enimvero ita contra Donatistas[5]) „consuetudinem ab ecclesia servatam fas est credere ab apostolica traditione venientem sicut multa, quae non inveniuntur in litteris eorum, neque in conciliis posterorum, et tamen quia per universam custodiuntur ecclesiam, nonnisi ab illis tradita et commendata creduntur.“ Et alio in loco quum disputaret contra eosdem haereticos, utrum ab haeresi ad catholicam venientes ecclesiam iterum baptizandi sint, neque huius rei exemplum in sacris litteris invenisset, neque praeceptum, inquit[6]) „apostoli nihil quidem exinde praeceperunt, sed consuetudinem illam, quae opponebatur Cypriano, ab eorum traditione exordium sumsisse credendum est.“

Quod tamen ante docuerat s. Irenaeus plane in haec verba[7]): „Traditionem itaque apostolorum in toto mundo manifestatam, in omni ecclesia adest perspicere omnibus, qui vera velint audire; et habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in ecclesiis, et successores eorum

---

1) Lib. de abrog. Miss. epist. dedic. 2) De eccles. in lib. de loc. communib. 3) Contr. litt. Petil. cap. 6. 4) Cave histor. litter. 5) Lib. 2. c. 7. 6) Idem ibid. lib. 5. 7) Lib. 3. cap. 3.

usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur (et recensita successione pontificum in Romana sede, pergit) Hac ordinatione, et successione, ea, quae est ab apostolis in ecclesia, traditio, et veritatis praeconiatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima haec ostensio, unam et eandem vivificatricem fidem esse, quae in ecclesiis ab apostolis usque nunc sit conservata, et tradita in veritate.“ Huius autem argumenti, quod affert s. Irenaeus contra Gnosticos, in eo vis mihi videtur collocata: quod nimirum consuetudo et traditio ecclesiae in docendis dogmatibus sit ab apostolis ducta: neque apostolicas *διατάξεις* perspicere recte possimus, nisi oculos mentemque ad ecclesiae consuetudinem convertamus. Quod si Irenaei ratiocinationi nonnihil momenti inest et ponderis, concludendum haud dubie erit, consuetudinem ecclesiae in re dogmatica adeo certissimam esse veritatis regulam, ut descendisse illam ex apostolica traditione, sit omnino censendum. Confirmat id Epiphanius, qui utrum credendum sit homini uni ceu de novo emergenti, an ecclesiae traditioni, inquit[1]): „Iam vero utri tandem illorum peritiores sunt? An errore deceptus homuncio, qui nunc tandem emersit, et adhuc hodie superstes est? An qui ante nos testes exstitere, quique ante nos eandem traditionem in ecclesia tenuerunt, quam et ipsi a parentibus suis acceperant, et ipsorum parentes a maioribus suis didicerant; quemadmodum ecclesia, quam a patribus suis accepit, rectam et sinceram fidem cum traditionibus ad hanc diem observat?“ etc. Item ante Epiphanium Alexandrinus Clemens agens contra socordes illos, qui et apostolicas traditiones corrumpebant, et quod comminiscebantur niti divina traditione ostendere satagebant, inquit[2]): „Sed bene cum eis actum esset, si scire potuissent ea, quae prius sunt tradita. Is ergo solus, qui est cognitione praeditus, quum in ipsis consenuerit scripturis apostolicam et ecclesiasticam servans dogmatum rectitudinem rectissime vivit convenienter evangelio.“ Item Origenes[3]): „Quoties autem (haeretici), ait, canonicas proferunt scripturas, in quibus omnis Christianus consentit et credit, videntur dicere: ecce in domibus est verbum veritatis. Sed nos illis credere non debemus, nec exire a prima et ecclesiastica traditione, nec aliter credere, nisi quemadmodum per successiones ecclesiae Dei tradiderunt nobis.“ Ex quibus quid consequatur vident omnes, qui aliquid vident. Nempe ecclesiam consuevisse semper apostolicas traditiones integras inviolatasque servare, et propterea in rebus dubiis et salebrosis ad eam, ceu ad Lydium lapidem, ut aiunt, antiquos PP. solitos fuisse appellare: adeo certum est consuetudinem ecclesiae in re dogmatica certissimum fuisse semper veritatis argumentum, ut ab apostolis incepisse maiores nostri crediderint.

Sed universalis ecclesiae consuetudo fuit, offerre in eucharistia corpus et sanguinem Christi, saltem a quarto seculo ipso fatente Pfaffio: ergo id eos fecisse traditione quadam apostolica permotos censendum est, proindeque tribus etiam ante quartum seculis praestitisse. Nam inquit Basilius[4]): „Si apud tribunal probationibus e scripto destituti, multos vobis testes produceremus, nonne sententiam absolventem a vobis

---

1) Haer. 75. 2) Strom. lib. 7. 3) Tract. 29. in Matth. 4) De Spiritu S. cap. 29.

consequeremur? Ego equidem arbitror: in ore siquidem duorum ac trium testium stabit omne verbum. Quod si etiam temporis diuturnitatem pro nobis facientem vobis evidenter ostenderimus, an non videbimur vobis probabilia dicere, non posse litem istam iuste nobis intendi? Veneranda enim sunt vetusta dogmata, quod ob antiquitatem, seu canitiem quandam, habeant quiddam reverendum."

IV. *Nunquam in ecclesia errorem quispiam inducere tentavit in re dogmatica, quin turbas moverit.*

Huius effati veritatem ignorare nemo potest, nisi qui ecclesiasticam historiam ne a limine quidem salutaverit, nemo autem negare, nisi qui coecus sit, planeque amens furore.

Et re quidem vera, quum multi fuerint omni aetate homines, qui, ut ait Iuvenalis, *nolunt deperdere prisca,* sed ad maiorum suorum traditionem veluti ad saxum durissimum adhaerentes, nulla tempestate avelli potuerunt: ita et in ecclesia contigisse compertum est, in qua quum novam doctrinam introducere nonnulli conarentur, non modo obsistentes habuerunt plurimos, verum etiam repellentes. Quod quidem Hieronymus, pro ingenio, quo pollebat, ac discernendi vi contemplatus, confidenter pronunciavit[1]) „ecclesiam usque ad finem mundi concuti quidem persecutionibus, sed nequaquam posse subverti; tentari, non superari: et hoc fiet, quia Dominus Deus omnipotens, sive Dominus Deus eius, id est ecclesiae, se facturum esse pollicitus est, cuius promissio lex naturae est." Ex quo colligit etiam Maffeius minime permittere Deum potuisse, ut ecclesia sua tanto, ac tamdiu in errore versaretur, nisi fidem, quam promiserat, futurum nempe ut *nunquam portae inferi pravaleant adversus eam,* nequaquam praestitisset: quod sentire adeo absurdum est, adeo impium, ut nihil supra. Quod si antiquorum temporum ecclesiae historiam in mentem revocare voluerimus, profecto palam erit, religionem catholicam sine praecipua quadam D. O. M. providentia ab infestatione virulenta cum idololatrarum, tum etiam haereticorum liberari minime potuisse.

Sed praestitit Deus, ut vix natos Nicolaitas, Simonianos, Gnosticos, ac Metempsychios, seu Ebionitas apostoli conficerent, inprimisque Petrus, qui non moderationibus, sed miraculis usus hominum genus hoc pessimum dissipavit: et Ioannes, qui ad eosdem refellendos suum scripsit evangelium. Hos secuti sunt Chiliastae, Ophitae ac Valentiniani, quos adeo strenue Polycarpus et Irenaeus confutarunt, ut vix dispersae eorum reliquiae inveniri potuerint, aut ne vix quidem. Nonne idem Irenaeus Marcionitas et Cerdonitas refellit? Tertullianus vero Quartodecimianos, Caianos, Hermogenianos et alios plurimos? Aquarios et alios nonnullos Cyprianus, multos Athanasius, prope innumeros Epiphanius: ac fere universos Augustinus: cuius praeclare dictum fertur inprimis[2]): „Nunquam passus est Christus ecclesiam suam haeresibus contaminari?" Quod sane quamquam certum sit, id tamen extra omnem dubitationis aleam positum esse censendum erit, scilicet nunquam in ecclesia errores novos

1) In cap. 9. Amos. 2) Contra epist. fundam. cap. 4.

pullulasse, quin turbas, et non minimas moverint. Atqui neque ante quartum seculum, neque post quartum, quintum etc. invenimus natas turbas propter eucharisticam oblationem, quae tamen, ut pulchre Maffeius ratiocinatur, nasci debuerant, quum adhuc recens esset maiorum traditio, quum patrum apostolicorum monumenta nondum iacuissent inter rudera antiquitatis, quumque, hunc errorem vigere in ecclesia, ecclesiae bono nullo modo conduceret. Ex quibus rectissime Scipio concludit oblationem eucharisticam corporis et sanguinis Christi minime redolere PP. quarti seculi purum putumque commentum, sed maiores eam quum docuissent clanculum, ut ita dicam, quasique mussitando propter arcani disciplinam, fuisse deinde quarto et quinto seculo liberius et luculentius explicatam. Nam si Pfaffius voce ἀντίτυπα pro eucharistia, et ἐπίκλησιν Spiritus sancti minime quarto seculo invectam in sacrificium missae fuisse existimat, verum iam primis ecclesiae temporibus exstitisse, sed fortasse cum iis monumentis, quae periere, a memoria hominum excidisse: quanto magis, pergit Maffeius, id de eucharistica oblatione corporis et sanguinis Christi asseverare aequum est, quandoquidem nec voces, nec preces essentiam liturgiae mutare possunt, variat autem et non mediocriter nova ratio oblationis, si, quod offerebatur prius, panem esse et vinum deinde corpus et sanguinem Christi, credidere Christiani? Quod sane quum reclamante nemine fieri potuisset, et sciamus novum errorem semper novas turbas in ecclesia excitasse: profecto Pfaffii opinio non modo minime vera videri debet, sed neque mihi plane fit verisimilis.

Verum Matthaeus Pfaffius non propterea fatiscit, sed in arenam quum descenderit ad novum certamen adversarium vocat, atque ita eum profligare contendit [1]: „Si, inquit, oblatio corporis Christi ad essentiam celebrationis eucharisticae pertinet: sique ex testimoniis veterum PP. qui seculum quartum antecessere plenissima utique liturgiae antiquioris descriptio erui potest: comprehendi sane non potest, qui ii omnes siluerint id, quod erat praecipuum, nempe oblationem corporis et sanguinis Christi, solamque oblationem munerum minus praecipuam descripserint? Ponenda igitur est altera haec circa argumentum negativum regula. *Argumentum negativum a silentio scriptorum petitum tum valet indubie, quando iidem rem quandam prolixissime describunt, et omnia, quae haud adeo magni sunt momenti, cumulant; id vero tacent, quod a sequioribus auctoribus memoratur, tanquam ad essentiam rei pertinens.* Unde manifeste concludendum est sequioris hoc aetatis esse, nec antiquioribus temporibus adscribendum. Scilicet quoad ἐπίκλησιν et ἀντίτυπον, longe aliter se res habet, quum nec ἐπίκλησις ad essentiam consecrationis pertineat, quae aliis fieri precibus potest, nec necessarium sit voce ἀντιτύπων panem et vinum denotare.“ Haec Pfaffius.

Quantum autem fallatur ita coniiciendo Pfaffius, ex ipsissima eiusdem coniectura perspicuum est. Verum animadversione inprimis dignum est, quod statim principio posuit: nempe falsum esse Maffeium, qui dicat, ante quartum seculum PP. omnes hanc corporis Christi siluisse oblationem. Quid falsius quaeso, quid impudentius? Qui poterat amabo id fateri Maffeius, qui capite sequenti totus est in interpretatione s. mar-

1) In postr. respons.

tyris Iustini, a quo colligit oblationem hanc corporis et sanguinis Domini secundo seculo viguisse in ecclesia? Pfaffius sane fatetur, neminem ante quartum seculum, ex iis quorum scripta exstant, nec *ἀντίτυπον*, nec *ἐπίκλησιν* in liturgia commemoravisse. Scipio vero oblationem corporis non quidem perspicue, sed satis tamen dilucide PP. secundi et tertii seculi indicasse docet. Quin etiam ex eo, quod PP., qui ante quartum seculum floruerunt, nonnihil innuere visi sunt de hac corporis et sanguinis Christi oblatione eucharistica, atque ex eo, quod secuti PP. deinde, hoc est seculo quarto et quinto clare sese explicarunt affirmantes corpus offerri Christi in eucharistia: inde Maffeius praeclare concludit, priores quoque PP. hac in re cum posterioribus concordare. Ceterum argumentationem, quam *pure negativam* appellant, cum Baronio [1]) nos quoque putamus levissimi esse momenti, potissimum si sola sit, et non alio argumentorum genere fulta. Verumtamen quum Lutherani ad hanc probationis speciem nonnunquam confugere soleant, ut acute notavit Basnagius [2]), nil mirum si ea aliquando et Scipio disertissimus usus est ad voces *ἀντίτυπον,* et Spiritus sancti *ἐπίκλησιν* exagitandas. Quamquam debuisse tunc eam potissimum argumentationis speciem adhibere, patet ex regula Guilielmi Cave ibi laudata, *quum argumentum ductum a silentio auctoris, qui rem prolixissime describens, et omnia, quae haud magni sunt momenti, cumulans id tamen tacet, quod a sequioribus auctoribus commemoratur,* ipse Pfaffius minime improbet. Quum autem martyr Iustinus liturgiam describens ecclesiae plures preces collegerit, nunquam tamen meminerit *ἐπίκλησιν* quum oblationem pluries, atque non uno nomine vocaverit, itemque oblatas res, nusquam tamen inveniamus ab eo adhibitam vocem *ἀντίτυπον,* non video mehercle, cur uti minime debuerit Scipio argumentatione a silentio petita, quae sane, ea ratione, qua hic usus est, non poterat neque a Pfaffio repudiari. Ergo iure Scipio concludit nihil minus Pfaffium probasse, quam id, quod sibi proposuerat ad probandum.

Postquam vero ratione et coniectura effecit Scipio doctissimus, ut appareret, ecclesiam primis temporibus in eucharistia corpus et sanguinem Christi offerre consuevisse, progreditur deinde ad argumentum sumtum a PP. antiquorum testimoniis, quo nihil sane validius potest excogitari, ut non probabili tantum, sed certissima mathematicorum ratione conclusisse dicatur: eius autem ratiocinatio potest ad hunc modum exponi.

V. *Quod ex dictis vel scriptis ab aliquo auctore proxime et prorsus necessario consequitur, id etiamsi est ab eo minime dictum vel scriptum, attamen tanquam dictum vel scriptum ab eodem habendum est.*

Veritas huius canonis iis non potest non esse perspicua, qui eam callent doctrinam, quam dialectici tradunt de demonstratione. Quod enim fluit necessario ex antedictis, id in antedictis contineatur necesse est. Unde Nizolius praeclare inquit [3]) „Atque ita ab eo, quod talia tota continent, vel non continent aliquam partem, vel partes omnes syllogismi

1) Tom. 1. 2) Hist. de l'églis. Préf. 3) Lib. 1. cap. 7.

vim suam concludendi, et probandi necessario adipiscuntur, non ab eo, quod est *dici de omni, et dici de nullo*." Hinc etiam natum est tritum illud in scholis dialecticorum vetustate proverbium: Assentiri mentem non posse antecedentibus, quin conclusioni non assentiatur, maxime, ut scholastici aiunt, in materia necessaria: verum enimvero addo ego, et quando id, quod consequitur, proxime consequatur, quia tunc necesse est, orator ipse, vel scriptor, etiamsi summa ingenii vi et acumine non probet, viderit tamen in iis, quae dixit, quaeve scripsit, quod necessario et proxime consequitur, contineri. Qua in re neque desunt antiquissimorum PP. exempla, qui divina eloquia scrutati, asseverarunt, Deum caussa exempli, quum praecepit *neminem esse occidendum*, internecionem sui etiam prohibuisse, quamvis id nequaquam expresserit, quoniam necessario et proxime ex allato praecepto consequitur. Huius rei exemplo esse possunt, quae Irenaeus scribit ad Florinum in haec verba [1]): „Atque coram certe iam Deum contestari possum, illum beatum et apostolicum presbyterum Polycarpum, si eiusmodi dogmata forte audivisset, continuo exclamaturum, et aures obturaturum, ac de more suo dicturum fuisse, oh bone Deus in quae me tempora reservasti, ut ista patiar! atque ex eo loco, quo vel sedens, vel stans ea audivisset, extemplo plane aufugiturum." Itemque ex epistolis, quas cum ad vicinas ecclesias, quo eas confirmaret; tum ad quosdam fratres, quo eos tum admoneret tum cohortaretur, misit, ista ita se habere manifesto cognosci poterit. Igitur ex litteris Polycarpi arbitratus est s. Irenaeus quidquam colligi posse, quod quidem ad nova errata, hoc est temporibus Polycarpi nondum exorta, refellenda et damnanda valeret. Verum luculentissime propositi canonis veritatem explicuit Tertullianus vir in disserendo acutissimus, qui ut Hermogeni ostenderet terram, quam in principio creavisse Deum Moses affirmat [2]), ex invisa materia non fuisse progenitam, affert plures sacrarum Litterarum textus: atque illum inprimis: *In principio creavit Deus caelum et terram etc.* [3]) Id autem Hermogenes dictum aiebat „de caelo solo, et de terra ista, quod Deus eam in principio fecerit, de speciebus autem supra dictis nihil tale: et ideo eas, quae factae non significentur ad infectam materiam pertinere. Respondebimus huic quoque scrupulo (pergit Tertullianus) Scriptura divina satis dissereret, si summas ipsas rerum a Deo factas commendasset, caelum et terram, habentes utique suggestus suos proprios, qui in ipsis summis intelligi possent. Suggestus autem caeli et terrae primo tunc fuerint tenebrae, et abyssus, et spiritus, et aquae .... Et ita novum non est, ut id solum, quod continet, nominetur, qua summale: in isto autem intelligatur, et quod continetur, qua portionale." Ex quibus colligere est, Tertullianum putavisse sat esse summa ac rerum capita nominare, ut intelligantur nominata illa omnia, quae cum iis sunt arctissimis vinculis colligata: quae sane quantum ad axioma nostrum valeant roborandum, eos omnes intelligere arbitror, quorum auribus disserendi ars nova non accidit.

Praeterea adversus Iudaeos ostendit acutissime Tertullianus [4]) praecepta omnia cum V. tum N. T. lata fuisse, quum legem illam Deus scripsit in cordibus nostris, qua amare Deum super omnia, proximum vero, ac

1) In Fragm. 2) Genes. cap. 2. 3) Cap. 1. 4) Cap. 10. 11. 13.

nosmetipsos, iubemur: quandoquidem non aliunde, quam ex hoc fonte cetera omnia praecepta repetenda sint, a quo sane necessaria quadam consecutione, ut cum dialecticis loquamur, ceu rivuli quidam emanant. Quae quidem praecepta ait, tum etiam, quum nondum fuerant expressa, viguisse, quia qui caritatis legem profitebantur haec ignorare non poterant, tanquam ab ea reapse contenta.

Ita PP. unanimi consensu docent, quae de novo proferuntur sententiae, recte ponderandum esse num cum scripturis sanctis concordent; quod si minus, esse ex finibus christianae religionis exterminandas. Unde Cyrillus Hierosolymitanus [1]): „Oportet, inquit, ne minimum quidem aliquid tradere de sanctis, et divinis fidei mysteriis absque divinis scripturis: neque moveri probabilibus sermonum compositionibus. Ac ne mihi quidem haec dicenti fidem adhibeto, nisi accepta eorum, quae ponuntur, demonstratione e sacris petita scripturis.“ Si autem instituenda est demonstratio ex sacris litteris contra novos errores, id certe praestari non poterit, nisi quae ex sacris litteris proxime et necessario consequuntur eandem fidem habeant, atque ea, quae clare et diserte in iisdem leguntur, quum commenta hominum, quae delet dies, in ea non sint omnia recensita. Igitur de propositi canonis veritate dubitare non possumus.

Multo vero minus Lutherani dubitabunt, qui quum autumant sacras litteras sufficere ad veritatem omnem religionis investigandam, atque ad omnem dogmatum haereticorum detegendam falsitatem, in ea etiam esse debent sententia, ut credant: quae ex scripturarum sanctarum dictis proxime et prorsus necessario consequuntur, ea etiamsi fuere ab iis minime dicta, tamen tanquam dicta ab iisdem habenda esse. Quodsi hoc de scripturis fatentur, non video cur sit idem de auctoribus ceteris deinde negandum, praesertim de PP. ss. qui divini luminis auxilio fulti (quo sane ratio illustrata vires suas validius ac tutius exercere poterat) agmen haereticorum omnium aggressi sunt, aggressumque feliciter ac fauste profligarunt.

Sed PP. de eucharistia agentes talia proferunt, ut necessario, et proxime ex eorum dictis consequatur, temporibus suis, nimirum ante quartum seculum, ecclesiam non panem et vinum, sed corpus et sanguinem Christi offerre consuevisse, ergo si eorum auctoritas plurimi facienda est, profecto tanti pendenda erunt, quae sunt ab iisdem dicta, ac quae ex dictis ab eis proxime consequuntur, et necessario.

Et sane ex liturgia relata a constitutionibus apostolicis, quarum auctoritatem permagni facit Pfaffius, observat acute Maffeius eo tempore, quo condita fuit haec liturgia, consuevisse ecclesiam post consecrationem offerre, et non antea. At certe id non alia de caussa fieri consuevisse credendum est, nisi quia etiam iis temporibus putaverit ecclesia, quod offerendum erat, mutari omnino debere. Quodsi a Clemente, ut Pfaffius arbitratur, ii apostolorum canones fuere collecti, quid igitur est, quod impediat, quominus ingenue etiam fateatur, exstare monumenta antiquissima, ex quibus proxime et necessario consequatur oblationem corporis et sanguinis Christi in eucharistia credidisse fieri auctores seculi quarti?

Praeterea Iustinus martyr ait [2]) *a nemine Deum accipere sacrificia*

---

1) Catech. 4. 2) Orat. pro Christian. 2.

*nisi a sacerdotibus suis,* explicans autem, quid sacrificii nomine intelligat, inquit: „Omnia autem sacrificia, quae in toto terrarum orbe nomini eius a Christianis fiunt, quaeque facere Christus docuit idest panis, et calicis, accipiens Deus testatur sibi esse grata.“ Ita in textum Malachiae celebratissimum: *Non est voluntas mea etc.* haec habet [1]) „de iis vero quae a nobis gentibus in omni loco illi offeruntur sacrificiis, hoc est pane eucharistiae, et poculo similiter eucharistiae tunc praedixit dicendo, nos quidem glorificare nomen eius, vos autem profanare:“ deinde enucleat alio in loco mysterium hoc panis et vini hisce verbis [2]), *τοῦ εὐχαριστηθέντος οἴνου κοινοῦ* etc. Quis autem non videat si eucharistica oblatio solius panis et vini fuisset, futurum nunquam ut respueret illam Deus, tametsi homines obtulissent ii, qui nequaquam ordinibus sacris insigniti fuissent, quum dona a quolibet offerente recipiat Deus? Praeterquam quod si solum vinum et panis solus offerebatur, cur non offerebatur ante consecrationem? Quod si solitum fuit offerri utrumque, ut Iustinus testatur, iam consecratum, argumento esse debet ecclesiam credidisse, oblationem per consecrationem mutari.

Insuper martyr Ignatius scribit [3]) *administrandam esse omnibus una uno in loco eucharistiam, quia inquit: quemadmodum unus episcopus est, ita esse unum debet altare.* Ex loco igitur, quo eucharistiam celebrare erat praescriptum, fit manifestum, verum fuisse sacrificium eucharistiam, proinde veram victimam habuisse, si non poterat nisi in altari celebrari.

Item s. Clemens R. P. docet [4]), statuisse Christum, a quo, et quo in loco eucharistia esset administranda. Unde prius vocaverat Christum sacerdotem nostrarum oblationum, quem precandum esse, ait Origenes [5]), ut preces, et sacrificia nostra, veluti sacerdos, offerat Patri, *quum sit sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech:* quod profecto praestari a Christo minime necesse esset, si solus panis fuisset oblatus, et non corpus et sanguis eius, ut ipsa vel per se ratio suadet.

Tandem nonne s. ipse Irenaeus clare testatur *in eucharistia Verbum offerri Deo?* Non sum nescius (inquit Scipio doctissimus) nonnullos legere *non Verbum Deo, sed Deo per Verbum,* contra quos tamen disputat Massuetus, qui legendum esse *Verbum offerri* [6]) *Deo* invicte demonstrat.

Ita Cyprianus ab eodem Pfaffio laudatus narrat scelestam mulierem, cui sacra peragere placuit, consuevisse prius consecrare, et postea offerre: quamobrem sacrificium appellat illud, quia prius consecratum deinde oblatum, sacrificium autem sine victima nullum dici posse passim declarat.

Quae quum ita se habeant: quis adhuc inficias ire poterit, ante quartum seculum consuevisse ecclesiam corpus et sanguinem Christi offerre in eucharistia, qui intelligat id vel clarissime colligi ex PP. qui ante seculum quartum floruere?

Pfaffius tamen non solum hisce a Maffeio allatis inficiatur, sed praeterea refellere conatur, quod ut faciat, lectorem mittit ad ea, quae scripserat [7]) iampridem dissertatione de oblatione eucharistica. Ibi vero

---

1) Dialog. cum Tryphon. 2) Apolog. 2. 3) Epist. ad Philadelph. 94 4) Epist. ad Corinth. 5) Contr. Celsum. 6) 251. 7) §. 33. pag. 290.

totus est in eo, ut ostendat falli Zephyrinum quum ait[1] „oblationem consecutam esse consecrationem in vetere ecclesia, corpusque et sanguinem Domini in eadem oblata fuisse, quod est ipsissimum missae sacrificium,“ quibus post varias animadversiones in verborum etymologias addit „essentiam sacramenti non a sola consecratione, sed a toto sacramenti actu pendere, et distributione quoque cum sumtione coniuncta iuxta verba institutionis:“ quod sane quum constitutiones apostolicae non affirment fieri antiqua in ecclesia consuevisse, nihil plane ex iis potest colligi, quod sententiae suae vel fidem, vel negotium valeat facessere.

Ita, Clementem, ait[2], minime de eucharistica oblatione eo loci fuisse locutum, sed de iis donis, quae Christiani ad sacerdotes deferebant, ut ea deinde *prece sanctificarent, atque ex iis postmodum* eucharistiam conficerent.

Ignatium vero martyrem, pergit, mentem suam explicavisse hac de re in epistola ad Smyrnenses, ubi de eucharistia agens ne verbum quidem fecit unum de oblatione corporis Christi.

Iustini autem sententiam interpretandam esse de oblatione donorum, de precibus, libaminibus etc. patere asserit ex eo, quod s. martyr affirmet sacrificiis nostris non indigere Deum.

Quam interpretationem non esse minus adhibendam ad explicandum Irenaei textum, perspicuum ex eo inquit fieri, quod fere iisdem verbis, quibus est Ignatius usus, Irenaeus quoque utatur, quum hoc de eucharistia argumentum pertractat.

Porro Origenem potius pugnare cum nostra sententia, quam repugnare Lutheranae scholae, quae nullum, post sacrificium crucis, esse verum sacrificium in N. T. contendit; ex ipsis vel maxime Origenis verbis palam esse, asseverat, quum ait[3] „Videamus, quomodo id vero pontifici Iesu Christo Domino nostro, et sacerdotibus eius ac filiis, nostris vero apostolis possimus aptare .... Quaerimus ergo, quomodo Dominus et Salvator noster, qui est verus pontifex, cum discipulis suis, qui sunt veri sacerdotes, antequam accedat ad altare Dei bibebat vinum, quum vero accedere coeperit non bibebat. Venerat in hunc mundum Salvator, ut pro peccatis nostris carnem suam offerret hostiam Deo. Hanc priusquam offerret inter dispensationum moras vinum bibebat, denique dicebatur homo vorax, et vini potator, amicus publicanorum et peccatorum. Ubi vero tempus advenit crucis suae, *accipiens, inquit, calicem benedixit, et dedit discipulis suis dicens: accipite, et bibite ex hoc. Vos,* inquit, bibite, quia non accessuri estis ad altare. Ipse autem tanquam accessurus ad altare dicit de se: *Amen dico vobis, quia non bibam de generatione vitis huius etc.*“ Ex his namque colligi posse existimat Christum ita tunc solum sacrificasse, ut deinde apostoli *commemorativum quoddam sacrificium* celebrare potuerint, verum autem et proprium nullo modo potuerint.

Ad Cyprianum tandem: *oblationes*[4], ait, duntaxat *communes* spectare, ut quum scripsit „non esse, quod pro dormitione (mortuorum) fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine eorum etc.“ quod probe observandum, inquit, *ne missas pro defunctis ex his locis elici posse credas.*

---

1) §. 40. p. 338. 2) §. 25. p. 258. 3) §. 30. p. 280. Homil. 7. in Levit. 4) §. 35. pag. 304.

Quam autem promtum, quam expeditum sit hosce Pfaffii ductos perperam a PP. cincinnos refutare, tenent omnes, qui PP. sententias tenent.

Nam primo loco perturbat omnia et confundit Pfaffius, quum minime sacramentum a sacrificio distinguit. Videlicet non est sacramenti essentia in consecratione, oblatione et sumtione, ut ipse loquitur, collocata, sed potius sacrificii, ut docet Lutherus in eo, quem composuit, libro de missa abroganda, et etiam alibi. Quantum autem roboris habeat Maffeii doctissimi momentum a verbis liturgiae in constitutionibus apostolorum relatae depromtum, ex eo vel inprimis colligitur, quod quum oblatio illis quoque temporibus post consecrationem fieri dicatur, et non ante, non solius panis fuisse oblatio videtur, quoniam et ante consecrationem fieri utique potuisset: cuius momenti vim satis Pfaffius perpendens maluit apocryphum hunc constitutionum librum vocare, non animadvertens, inquit praeclare Scipio, quantum inde incommodi oriatur ad αὐθεντίαν suorum fragmentorum exagitandam.

Multo vero magis urgere debet argumentum ab Clementis auctoritate petitum, qui satis superque *oblationem precum ab oblatione eucharistica* divisit, quum scripsit, dona oblata a Christianis sacerdotibus fuisse, ut *prece sanctificarent,* deinde *eucharistiam* efficerent. Nempe sanctificare illa precibus minime fuisset opus, si ipsum eucharistiae sacrificium fuisset precum duntaxat et laudis sacrificium. Verumtamen Clementem P. in ea sententia fuisse, ut existimaret, Christianos debere *decimas* et munera alia offerre, apparet ex libro secundo apostolicarum constitutionum, quem placet afferre, tanquam eum, quem minime Pfaffius vertit in dubium, ubi haec habentur [1]) „Quamquam Dominus liberavit vos a servitute adiectorum vinculorum non amplius sinens vos sacrificare animalia bruta pro peccatis, non tamen vos oblationibus liberavit, quas sacerdotibus debetis, et beneficentiis erga eos, qui egent etc.“ nomine autem oblationum communi comprehendi hic non debere oblationem eucharisticam, fidem faciunt, quae paullo antea eodem in libro legi queunt; sunt autem huiusmodi [2]) „Vos igitur hodie, o episcopi, estis populo vestro sacerdotes et levitae, qui ministrant sacro tabernaculo sanctae et catholicae ecclesiae, atque assistentes ad altare Domini et Dei nostri,“ et adducentes ei *καὶ προσάγοντες αὐτῷ τὰς λογικὰς καὶ ἀναιμάκτους θυσίας, rationales et incruentas hostias per Iesum magnum pontificem.* Facile autem ex his vel per se cognoscere unusquisque potest, oblationes precum, oblationes munerum, et oblationes eucharisticas satis superque Clementem separasse. Quapropter quum eucharistica oblatio cum neutra, hoc est precum, vel munerum oblatione confundi queat: concludendum est ibi Clementem loqui de eucharistica oblatione, quam liquido patet ex ipsis s. Clementis verbis [3]), quae habet libro sexto, non solius panis et vini, sed *corporis fuisse et sanguinis Domini.*

Suffragatur huic sententiae Ignatius martyr [4]), ut videre est in ea epistola, quam pro se Pfaffius laudat, in qua de rebus liturgicis, quamquam obiter agat, tamen habet „non licere sine episcopo neque baptizare, neque offerre, neque sacrificium immolare, neque coenam celebrare: in quem locum Ignatii, inquit praeclare Arcudius [5]) „per enumerationem

1) Cap. 4. et 39. 2) Cap. 29. 3) Cap. 23. 4) Epist. ad Smyrn. 5) Lib. 3. c. 15.

idem exprimit Ignatius: eadem enim res, id est corpus Christi offertur Deo, ac sacrificatur, deinde in communionem populo proponitur ac distribuitur." Et re quidem vera, si panis immolari non potest, ut Pfaffius ipse fatetur, quod in altari *per sacrificium immolatur,* diversum sit a pane necesse est.

Iustinus [1]) vero quam clare, quam diserte, quam fuse de oblatione eucharistica locutus sit, ii solum ignorant, qui quum apologiam ad Antoninum imperatorem, tum cetera huius martyris celebratissimi opera, ne primoribus quidem labiis, ut proverbio dicitur, degustarunt. Ibi enim postquam graphice eucharisticam descripsit institutionem, loquitur continuo in haec verba „Non enim, ut communem panem, neque communem potum haec sumimus, sed quemadmodum per Verbum Dei incarnatus Iesus Christus Salvator noster, et carnem et sanguinem esse edocti sumus:" et paullo post vocabulum *εὐχαριστέω praeter communem significationem accipit pro eo* (ut optime observavit Arcudius [2])) *quod est panem et vinum cum aqua consecro* „peracta vero (pergit Iustinus) eucharistia, et universi populi acclamatione, qui a nobis vocantur diaconi singulis praesentibus tradunt communicandum panem eucharistizatum, et vinum, et aquam, et non praesentibus deferunt."

Item Irenaeus [3]) eucharisticae oblationis vim virtutemque describens inquit „Quando ergo et mixtus calix, et fractus panis percipit verbum Dei, fit eucharistia corporis et sanguinis Christi, ex quibus augetur et consistit carnis nostrae substantia: quomodo carnem negant capacem esse donationis Dei, qui est vita aeterna, quae sanguine et corpore Christi nutritur, et membrum eius? Quemadmodum et beatus apostolus ait in ea, quae est ad Ephesios epistola: *quoniam membra sumus corporis eius, de carne eius, et de ossibus eius,* non de spirituali aliquo et invisibili homine dicens haec (Spiritus enim neque ossa, neque carnes habent) sed de ea dispositione, quae est secundum verum hominem, quae ex carnibus et nervis et ossibus consistit, quae de calice, qui est sanguis eius, nutritur, et de pane, qui est corpus eius, augetur. Et quemadmodum lignum vitis depositum in terra suo fructificat tempore, et granum tritici decidens in terram et dissolutum multiplex surgit per Spiritum Dei, qui continet omnia, quae deinde per sapientiam in usum hominibus veniunt, et percipientia verbum Dei eucharistia fiant, quod est corpus et sanguis Christi, sic et nostra corpora ex ea nutrita, et reposita in terram, et resoluta in eam resurgent in suo tempore etc." Quis autem non videat his ostendere voluisse Irenaeum humana corpora ab eucharistia veluti ab ea re, quae Christi corpus continet et sanguinem, haurire immortalitatem? Hic igitur de oblatione eucharistica loquitur, loco autem laudato a Pfaffio de eucharistica oblatione minime loqui, fit manifestum ex comparatione, quam eo loci instituit inter nostras et Iudaeorum oblationes, a quibus Deum petiisse *cordis munditiam* affirmat, quam ait a nobis quoque exigit quum *de nostris non sit indigus Deus:* eucharistiam vero nusquam invenire est ab eo nostram oblationem appellatam, sed oblationem Christi etc. Quapropter s. Irenaeum

1) Apolog. vulgo 2. 2) Lib. 3. cap. 32. 3) Libr. 5. c. 2.

putavisse eucharisticam oblationem esse oblationem corporis et sanguinis Christi, si quid iudico, id sane constanter iudico.

Origenes huic sententiae non refragatur, qui contra Celsum scripsit [1]: „oblatos panes nos edere corpus sanctum quoddam per preces effectos." Clarius tamen agens cum Christianis explicuit hac de re quid sentiret, quam contra idololatras quando egit, quibus mysteria religionis pandere crimen capitale ducebatur. Unde quum eucharistia celebrabatur, profani non modo arcebantur ab ecclesia, sed catechumeni quoque, ut et cardinalis Bona [2]) et Moissy [3]) testatum faciunt. Porro Pfaffius, quid Origenes doceat in homilia ab eo laudata, si voluisset perpendere, profecto intellexisset, non de sacrificio eucharistico ibi agere Origenem, sed de ea laetitia, de qua cecinit propheta: *et vinum laetificat cor hominis* [4]). Quare post relata a Pfaffio verba pergit idem Origenes: „Nam ebrietas pro gaudio animae et laetitia mentis accipitur .... Videamus nunc quomodo Salvator noster non bibit vinum, usque quo bibat illud cum sanctis novum in regno Dei. Salvator meus luget etiam nunc peccata mea. Salvator meus laetari non potest, donec ego in iniquitate permaneo. Verum haec quorsum spectant? Ut intelligamus id, quod supra tractavimus, quomodo non bibit vinum; vel quomodo bibit antequam intraret in tabernaculum, antequam accederet ad altare; non bibit autem nunc, quia assistit altari, et luget peccata mea, et rursus bibet post haec, quum subiecta ei fuerint omnia, et salvatis omnibus, et destructa morte peccati, ultra iam necessarium non erit offerre hostias pro peccatis." Hactenus Origenes. Ex quibus ita placet argumentari. Tunc necessarium non erit offerre hostias pro peccatis, quum erit destructa peccati mors: haec autem destrui non potest nisi in consummatione seculi: ergo nunc hostia pro peccatis est necessaria. Sed hostia pro peccatis purus putusque panis esse non potest, quia Christus solus iuxta Origenem est vera hostia pro peccatis: ergo non solus panis offertur in sacrificio pro peccatis, sed corpus et sanguis Christi.

Quam luculenter autem Cyprianus eucharisticam oblationem explicaverit, ex universo eius opere, quod exstat, palam est. Scribit enimvero ad Caecilium [5]) „episcopos plurimos ecclesiis dominicis in toto mundo divina dignatione praepositos evangelicae veritatis ac dominicae traditionis tenere rationem, nec ab eo, quod Christus magister et praeco ait, et gessit, humana et novella institutione decedere: tamen quosdam ignoranter vel simpliciter in calice dominico sanctificando, et plebi ministrando non facere hoc, quod Iesus Christus Dominus, et Deus noster sacrificii huius auctor, et doctor fecit et docuit," et paullo post: „Nam quum dicat Christus: *ego sum vitis vera,* sanguis Christi non aqua est utique, sed vinum. Nec potest videri sanguis eius, quo redemti et vivificati sumus, esse in calice, quando vinum desit calici, quo Christi sanguis ostenditur, qui scripturarum omnium sacramento ac testimonio praedicetur. Invenimus enim et in Genesi circa sacramentum Noë hoc idem praecurrisse, et figuram dominicae passionis illic exstitisse, quod vinum bibit etc. Item in sacerdote Melchisedech sacrificium et domi-

1) Lib. 8. 2) In liturgia. 3) Dans la Méthod. des Pères. 4) Hom. 7. in Levit. 5) Lib. 2. epist. 3.

nicum sacramentum praefiguratum videmus etc.... Nam si Iesus Christus Dominus et Deus noster ipse est summus sacerdos Dei Patris, et sacrificium Patri seipsum primus obtulit, et hoc fieri in sui commemorationem praecepit, utique ille sacerdos vice Christi vere fungitur, qui id, quod Christus fecit, imitatur, et sacrificium tunc verum et plenum offert in ecclesia Deo Patri etc.“ Hactenus Cyprianus. Quibus ita constitutis hunc in modum argumentamur.

Oblatio Noë et Melchisedech *sacrificii dominici sacramentum praefiguravit,* si credimus Cypriano, sed eidem Cypriano fidem si habemus aliquam: *sacerdos, qui id, quod Christus fecit, imitatur,* non solum sacrificium crucis commemorat et figurat, sed sacrificium praeterea *verum et plenum offert in ecclesia Deo Patri:* ergo oblatio sacerdotis in N. T. sit plane diversa ab oblatione Noë et Melchisedech oportet: quamvis ambae crucis sacrificium figurent, faciundum altera, altera factum. Atqui oblatio Noë fuit vini duntaxat, Melchisedech vero vini tantummodo et panis: Ergo oblatio sacerdotis in N. T. non sit solius panis et vini necesse est, sed corporis et sanguinis Christi.

Quod sane argumentum confirmare possumus ex iis, quae idem Cyprianus habet de oratione dominica [1]) ubi ait, Christum panem nostrum vocari, *quia Christus noster, cuius corpus contingimus, panis est:* ac sermone de coena Domini, in quo ita perspicue loquitur „Nova est huius sacramenti doctrina, et scholae evangelicae hoc primum magisterium protulerunt, et doctore Christo primum haec in mundo innotuit disciplina, ut biberent sanguinem Christiani, cuius esum legis antiquae auctoritas districtissime interdicit etc.“

Legem autem antiquam prohibuisse esum veri sanguinis, praescripto illo celebratissimo [2]): *Nolite* manducare panem hircorum, aut taurorum etc. adeo certum est, ut a Mose ad nos, quod sciam, dubitaverit nemo.

Igitur si praescripsit Christus, quod interdixit lex vetus, praescripserit oportet veri sanguinis esum.

Illud autem certe iussit, quum dixit: *Nisi manducaveritis carnem filii hominis, et biberitis eius sanguinem etc.*

Ergo revera Christi carnem manducamus.

Sed panis ille solemni benedictione (pergit Cyprianus) sacratus ad totius hominis vitam salutemque proficit: simul medicamentum exsistens et holocaustum.

Ergo si solemnis benedictio fieri consuevit ante oblationem, iam holocausti rationem adeptus erat, quum offerebatur; ac proinde Christi iam corpus effectus, et panis non amplius. Sed a Cypriano, vel (ut aliis placet) a Firmiliano non discedamus, qui eo loci scripsit, non esse sacrificium pro eo offerendum, qui ad tutelam vel curam clericum nominaret „neque enim, inquit, apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes et ministros voluit avocare:“ ex quo Cypriani textu, mirum, quam validum sit depromtum argumentum ad liberandum purgatorium, et missas pro defunctis ab difficultatibus adversantium.

Qui autem hisce ss. PP. dictis sane ac recte intellectis adhuc in

---

1) Circa medium. 2) Deuter. 12.

dubium vertit, utrum ecclesia ante quartum seculum consueverit corpus et sanguinem Christi offerre in eucharistia, is profecto, quum lucet, sol sit, an nullus sit, dubitare mihi posse videtur.

Non enim alio modo in hoc argumento versatus est Chrysostomus, qui, ut optime Maffeius animadvertit, sacrificium eucharisticum *mactationem Dei* consuevit appellare *ἅμα ἀκούσει τοῦ κήρυκος τὴν φοβερὰν ἐκείνην καλοῦντος Θεοσφαγίαν* [1]) nec non ipsam eucharistiam *carnem et sanguinem Christi.* Quod si satis intelligi non potest, qui fiat, ut *Deus offeratur Deo et eadem victima immoletur quotidie,* ut cum Pfaffio loquamur; certe nec satis intelligi a quoquam poterit, quomodo Christus hostiae consecratae fiat praesens, quod tamen, quamquam minime intelligat, haud dubie Lutheranus admittit. Id siquidem praedicante Christo neque Iudaei satis percipere poterant. Hinc Chrysostomus [2]) „horrore sunt digna (ait) quae dicuntur, et quomodo audi. *Amen dico vobis, inquit, si quis non manducaverit carnem meam, et biberit sanguinem meum, non habebit vitam in semetipso.* Etenim quum superius dicerent id fieri non posse, ostendit ipse non solum non impossibile, sed et valde necessarium. Et post nonnulla: Quid significat quod ait, *caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus?* Aut quod is est verus cibus, qui salvat animam, aut ut eos in praedictis confirmet, ne obscure locutum in parabolis arbitrentur, sed scirent omnino necessarium esse, ut corpus comederent. Et alio in loco: Nam si non potest (inquit) quis in regnum caelorum ingredi, nisi per aquam et Spiritum regeneratus fuerit, et qui non manducat carnem Domini, et sanguinem eius non bibit, aeterna vita privatur. Omnia autem haec si haud aliter quam per sacrosanctas illius manus perficiuntur, manus, inquam, sacerdotis: qui fiet ut sine istis possit aliquis vel ignem gehennae effugere, aut repositas assequi coronas?“ Ita Chrysostomus, qui luculentissime ostendit, repudianda minime esse, quae minime intelliguntur. Unde id credere ac profiteri utraque ecclesia cum Graeca, tum Latina gloriatur, quarum altera habet in sua liturgia *τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν*: altera autem, ut constat ex antiquissimo sacramentario exstante apud Maffeium accuratissimum, sic consuevit precari „Remotis obumbrationibus carnalium victimarum spiritalem tibi Pater hostiam supplici sermone deferimus: *quae miro ineffabilique mysterio et immolatur semper, et eadem semper offertur;* pariterque et devotorum munus, et remunerantis est prooemium.“ Quam sane precandi formam Thomasius S. R. E. cardinalis recensuit, atque invenisse ait in antiquissimis codicibus sacramentariorum. Quidni ita est? Cyrillus Hierosolymitanus passim in suis Mystagogicis Catechesibus id vel clarissime docuit, a quibus esse ss. PP. sententias hauriendas, atque ecclesiae doctrinam deducendam ostendit Moysi. Ibi autem loquitur in haec verba Cyrillus [3]) „Panis et vinum eucharistiae ante sacram invocationem adorandae trinitatis panis erat et vinum merum,“ peracta vero invocatione panis quidem fit corpus Christi, vinum autem sanguis Christi, et alibi [4]), Christum, inquit, offerimus pro peccatis nostris immolatum.

Quod si haec quarti seculi monumenta interpretanda sunt pro Maffeii

1) De sacerdot. lib. 3. et homil. 46. 2) Homil. 46. 3) Cat. 1. 4) Cat. 5.

sententia, ut innuere Pfaffius visus est; sane non video, cur et recitata testimonia illorum PP., qui exstiterunt ante seculum quartum, non sint item pro Maffeio exponenda. Quin etiam Graeci ipsi, ut recte quidem Scipio doctissimus observat, quum iurgii caussam quaesierint, nactique sint omnem ad institutam divisionem ecclesiarum Graecae et Latinae restaurandam, fovendam, augendam rationem, neque hac in re ab placitis Romanae religionis discordare ausi sint, profecto non esse alia ratione interpretandos PP. de eucharistica oblatione agentes, atque interpretata est Romana ecclesia, cognoverint ipsi necesse est.

Tria sunt tamen, quae hisce Pfaffius opponit. Primum ab ipsa PP. quarti seculi auctoritate sumsit, et est huiusmodi.

Controversia, inquit, qua de agimus, ita exposita fuit, ita instituta: num scilicet PP. qui ante quartum seculum floruernnt crediderint, in oblatione eucharistica offerri corpus et sanguinem Christi.

Sed momenta a Maffeio in hoc postremo argumento allata ab auctoribus quarti seculi fuere depromta. Ergo susque deque pendenda sunt.

Alterum sumtum est ex eorundem PP. interpretatione, et potest ad hunc plane modum exponi.

Mactatio victimae, quae ab illis in eucharistica oblatione profertur, allegorica et mystica interpretatione accipienda est.

Ergo vox etiam *sacrificium* erit in hunc modum interpretanda. Igitur non est oblatio eucharistica nisi sacrificium commemorativum, quod Augustinus tradidit, quum scripsit [1]), „sacramenta ita appellari, quia similitudinem quandam habent earum rerum, quarum sunt sacramenta.“ Et item [2]): „Non toties Christum mori, quoties pascha celebratur, sed tamen anniversaria recordatione repraesentari, quod olim factum est.“

Postremum denique duxit ab auctoritate Petri Lombardi et s. Thomae, quorum alter docuit [3]) „quotidie immolari Christum in sacramento, quia in sacramento recordatio fit illius, quod factum est semel.“ Alter vero ait, „celebrationem huius sacramenti imaginem esse repraesentativam passionis Christi, quae est vera eius immolatio; et ideo celebratio huius sacramenti dicitur Christi immolatio.“ Unde pergit Pfaffius, in concilio Tridentino acerrime fuisse hac de re disputatum: adeo verum est, (inquit) doctrinam ab hoc concilio traditam esse novam.

Egregiam mehercle rem tentavit Pfaffius, et per quem modo iuravi Hercule dignam, quum confirmare tentavit sententiam suam auctoritate Lombardi et Thomae, ex quibus rivulis hortulos suos quum irrigavit ecclesia, Christi turpissime labefactasse doctrinam potissimum scholae Lutheranae coryphaei asseverarunt [4]). Verum de his postea, nunc ad primam Pfaffii rationem revertamur. Ad quam sane dicimus, ideo auctoritate PP., qui post quartum seculum floruerunt, usum in hoc postremo argumento fuisse Maffeium, ut ex comparatione eorum, qui vixere ante seculum quartum, cum iis, qui postmodum floruere, constaret, nihil prorsus esse, quare dicamus hos de oblatione corporis et sanguinis Christi intelligendos, eos vero de mystica quadam et allegorica oblatione interpretandos esse. Quum enim iudicii natura maxime sit in comparatione

---

1) Epist. 23. 2) In Psalm. 4. 3) In 4. Sentent. d. 12. 4) Tribbechovius de Scholast.

collocata, ut dialectici docent, quumque Pfaffius concedat PP. seculi quarti dicta interpretari posse de oblatione corporis et sanguinis Christi, sane nulla erat alia ineunda via ad id, quod Maffeius contendebat, persuadendum, nisi illa, quae veluti prae oculis utriusque aetatis PP. ss. dicta ponebat, quamque tenuit Scipio doctissimus, et qua effecit, ut appareret, nihil infirmiori talo (ut in proverbio est) niti posse, quam hac in re ipsius Pfaffii opinatio.

Ad alterum vero argumentum facilis est et expedita responsio. Nam extra omnem dubitationis aleam positum iam esse arbitror effatum illud, quod principio demonstravimus: Videlicet si dicta et voces PP. communi significatione accipi queant, non esse cur recurramus ad allegoricam vel mysticam interpretationem. Quod si quis aveat id ex ipsorum PP. sententiis ostensum habere, profecto non adeo in arida palaestra versamur, quin id demonstrare multiplici quoque ratione parati simus. Nam Cyrillus primo loco panem et vinum distinguit ante invocationem ss. trinitatis ab pane et vino post eius trinitatis ss. invocationem, quia panis, inquit [1]), *fit corpus Christi, et vinum sanguis Christi.* Hinc alio in loco asseruit, *sub specie panis dari* (Christiano) *corpus, et sub specie vini sanguinem dari.* Quibus autem verbis utitur nunc ecclesia, quum docet quae pertinent ad eucharistiam, nisi ipsissimis, quae mox attulimus ex ipsius Cyrilli scriptis excerptis? Igitur nihil clarius, nihilque validius produci ab Maffeio poterat ad sententiam suam confirmandam.

Ad Chrysostomum vero quod attinet, illum non allegoria, neque mysterio fuisse usum, quum scripsit, *nos Christi carnem manducare,* dubitare quis potest? Si enim verbum illud *edere* communi significatione accipiendum est, cur non item voces illas *carnem Christi?* Concludamus igitur oportet, Cyrillum et Chrysostomum reapse credidisse offerri in eucharistia aeterno Patri corpus et sanguinem Christi. Quae sane, animadvertat quaeso Pfaffius, quam clare Augustinus confirmet. Inquit autem [2]) „haec vero, fratres, quomodo possent fieri in homine, quis intelligat? Quis enim portatur in manibus suis? Manibus aliorum potest portari homo, manibus suis nemo portatur. Quomodo intelligatur in ipso David secundum litteram non invenimus, in Christo autem invenimus. Ferebatur enim Christus in manibus suis, quando comedens ipsum corpus suum ait: *Hoc est corpus meum.*" Hactenus Augustinus, qui quum testetur nos itidem *ferre Christum in manibus quum consecramus,* nullum dubitationis locum reliquit, se nempe existimavisse, ecclesiam in eucharistia corpus et sanguinem offerre Salvatoris.

Ad postremum vero ita responsum volumus: Pfaffium, quae habet Petrus Lombardus, aut non perpendisse, aut noluisse perpendere. Nam investigans eo loci sententiarum magister, an *quod gerit sacerdos proprie dicatur sacrificium, vel immolatio* „Ad hoc, inquit, breviter dici potest, illud quod offertur et consecratur a sacerdote, vocari sacrificium et oblationem, quia memoria est et repraesentatio veri sacrificii et sanctae immolationis factae in ara crucis: et semel Christus mortuus est in cruce, ibique immolatus est in semetipso. Quotidie autem immolatur in sacramento, quia in sacramento recordatio fit illius, quod factum est semel.

---

1) Cat. 4. 2) Serm. 1. in Psalm. 33.

Unde Augustinus: *certum habemus, quia Christus resurgens ex mortuis iam non moritur etc. tamen ne obliviscamur, quod* semel factum *est, in memoria nostra omni anno fit. Scilicet quoties pascha celebratur. Numquid toties Christus occiditur? Sed tantum anniversaria recordatio repraesentat, quod olim factum est etc.* Hoc autem sacrificium exemplum est illius; id ipsum semper ad ipsum offertur. Proinde hoc est sacrificium etc. In quem porro magistri textum inquit s. Thomas: Non enim dicimus quod Christus quotidie crucifigatur et occidatur, quia actus Iudaeorum et poena Christi transiit. Illa autem, quae important comparationem Christi ad Deum Patrem, dicuntur quotidie fieri, sicut *offerre et sacrificare,* et huiusmodi, eo quod hostia illa perpetua est, et hoc modo est semel oblata per Christum, quamquam quotidie etiam per membra ipsius offerri possit." Quapropter tria consideranda sunt in sacrificio eucharistiae, primum ratio ipsa sacramenti, qua fit, ut similitudinem quandam habeat eius rei, quam refert. Hinc illud Augustini [1]): „Si enim sacramenta quandam similitudinem earum rerum, quarum sunt sacramenta, non haberent, omnino sacramenta non essent." Secundo consideranda est ratio sacrificii, qua nempe fit, ut quotiescunque celebratur, hostia immoletur Deo pro peccatis nostris. Unde illud Chrysostomi [2]): „Lex in veteri testamento multas habebat hostias, hanc quidem pro peccatis, illam vero dictam *holocaustoma,* aliam vocatam laudis, aliam salutis, permultasque alias, et varias pro his, qui in innumeris piaculis recensebantur. Omnino magnus erat et sine modo numerus sacrificiorum in lege, quae omnia nova superveniens gratia uno complectitur sacrificio, unam et veram statuens hostiam." Et Augustinus [3]), „In multis, inquit, sacrificiis, quae pro peccatis offerebantur, unum hoc nostrum sacrificium significatur, in quo vera fit remissio peccatorum." Postremo est in ipsa eucharistia imago ipsa spectanda, quatenus haec oblatio fit nunquam, *quin recolatur memoria passionis Christi.* Inde illud Ambrosii [4]) (vel quicunque sit auctor horum commentariorum vetus sane vir et gravis, ut iidem testantur Erasmus et Vossius) „in Christo oblata est hostia ad salutem potens: quid ergo nos? Nonne per singulos dies offerimus? Etsi quotidie offeramus, ad recordationem eius mortis fit, et una est hostia, non multae." Nisi igitur Pfaffius haec distinguat in eucharistia, sed distinctas hasce rationes perturbet, atque permisceat, profecto neque PP. ss. dicta interpretabitur recte, neque poterit veritatis fontem rimari.

Haec, praestantissime vir, mihi visa sunt non indigna sapientia tua. Vale.

---

1) Epist. 23. 2) In Psalm. 95. 3) Q. v. et N. q. in Levit. 4) In epist. ad Hebr.

# VII.

VIRO ILLUSTRISSIMO

# ANTONIO LUCIO

EPISCOPO BOVINENSI

## FR. FRANCISCUS MARIA LEONI M. C.

S. P. D.

Ego quanti te faciam, semperque fecerim, sum mihi ipse testis. Ab eo namque tempore, quo in Romano ordinis nostri gymnasio te magistro ac mystagogo prospere fortunateque contigit mihi theologica in disciplina versari, tantum sane crevit in me studium tui atque etiam admiratio, ut nihil sanctius, nihil antiquius habuerim, quam observantiam in te meam publica significatione testatam facere. Quaerenti vero iam diu mihi argumentum dignum et gravitate tua, et praeclara, qua polles, eruditione, occurrit Christophori Matthaei Pfaffii gravis et erudita tractatio *de forma eucharisticae consecrationis,* quam adversus clarissimum et nobilissimum virum Maffeium concivem nostrum instituit, quamque refellere quum conarer velis remisque, ut aiunt, operae pretium me facturum esse duxi, si elucubratiunculam meam, qua Pfaffii iacula repellebam, celebri tuo nomine inscriberem. Feci autem eo sane consilio, ut et tu celebritate famae tuae mihi non mediocris esses adiumenti; et ego si non parem, aliquam saltem tibi, pro innumeris beneficiis in me tuis, gratiam referrem. Hominis enim ingenui est, fateri per quos profeceris: ego vero si quid profeci, per te profecisse non fateor solum, verum etiam profiteor. Quin etiam si quid est in his, quae contra Pfaffium scripsi, quod hominum approbatione dignum sit, id velim sciant omnes, me a doctrina tua veluti a perenni vena hausisse. Quum igitur sapientiae tuae rivulis hortulos meos irrigaverim: non ad alium appellare mihi fas erat, quam ad te ipsum. Quod si haec qualiacunque sint tibi placere intelligam, iam laboris mei fructum maximum cepisse cognoscam.

Postquam doctissimus et nobilissimus Marchio Scipio Maffeius ostendit, Pfaffii de oblatione eucharistica opinationem infirmo talo esse nixam, descendit ad alteram eiusdem auctoris examinandam sententiam *de forma consecrationis eucharisticae,* quam explicuit in notis ad eadem fragmenta eo certe praeiudicio ac prolepsi captus, qua Lutheranae haeresis laborare solent theologi ad unum omnes. Nempe Christophorus Matthaeus Pfaffius [1]) contendit, consecrationem eucharistiae, penes patres antiquos et veterem ecclesiam *in precibus, maxime vero in invocatione Spiritus sancti constitisse, ab ecclesia vero Romana postea fuisse mutatam, utpote*

1) Pfaff. in not.

*quae in solis verbis institutionis totam consecrationem ponat.* Porro Maffeius quum non ignoraret Ambrosii Catarini, et Christophori a Capite Fontium, ac aliorum etiam Catholicorum auctorum[1]) hac de re opinionem minime damnatam, minimeque explosam fuisse, totus est in eo, ut demonstret ἐπίκλησιν Spiritus s. nunquam ceu partem formae essentialis consecrandae eucharistiae habitam fuisse, acceptamve. Quod profecto vir doctissimus multiplici argumento praestitit, quod nos modo in animo habemus enucleare diligentissime, et ab postremis Pfaffii accusationibus, ne dicam obiurgationibus vindicare. Id autem efficere conabimur eadem prorsus via et ratione, qua usi sumus in superioribus, regulas easdem si opus erit adhibentes, quas iampridem certissimas esse ostendimus, et quibus quantum luminis controversiis criticis afferatur, vident omnes, qui rationem disputandi geometricam omnium clarissimam esse vident utilissimamque. Nos sequi illam, prout materia patitur, nixi sumus. Utrum rem perfecerimus aliorum sit iudicium, nobis, ut communi adagio fertur, grande aliquod nos ausos esse sat erit.

Sed ad ipsam rem accedamus.

I. *In sacramentis consecrandis regula est illa ad amussim servanda, quam institutor Christus praescripsit.*

Hic canon est viri sanctissimi, itemque gravissimi Cypriani, quem saepe adhibuit contra illos, qui propterea, quia in calice eucharistico solam aquam infundebant, eaque una perfici Sacramentum putabant Aquarii fuere dicti, contra quos, quum multis in locis, tum epistolis III. et LXIII. agit in haec verba. „Quomodo, inquit, possumus propter Christum sanguinem fundere, et sanguinem Christi erubescimus bibere? .... Quidam vel ignoranter, vel simpliciter in calice sanctificando, et poculo ministrando non hoc faciunt, quod Christus fecit et docuit.“ In eundem plane canonem intendere visus est Iustinus martyr ante Cyprianum, quum scripsit[2]): „Apostoli in commentariis suis, quae evangelia dicuntur, ita sibi praescripsisse tradiderunt, eum accepto pane, quum gratias egisset, dixisse: *Hoc facite in meam commemorationem: Hoc est corpus meum*, dixisse etiam accepto poculo, quum egisset gratias: *Hic est sanguis meus*, ipsisque solis dedisse.“ Irenaeus porro hac de re agens praescripto ferme eodem usus est. Nam antequam ad mysterium eucharistiae explicandum descendit, narrat quid Christus egerit in consecratione panis et calicis; deinde addit[3]): „et Novi Testamenti novam docuit oblationem, quam ecclesia ab apostolis accipiens in universo mundo offert Deo etc.“ praedicans nempe Christum efficiendo docuisse; a Christi vero doctrina ne transversum quidem unguem discedendum esse. Tertullianus item agens de placitis christianae religionis ac de mysteriis omnibus, inter quae non inferiorem certe obtinent locum sacramenta, ait[4]): „Nobis vero nihil de nostro arbitrio inducere licet. Sed nec eligere, quod aliquis ex suo arbitrio induxerit. Apostolos Domini habemus auctores, qui nec ipsi quidquam ex suo arbitrio, quod inducerent, elegerunt, sed acceptam a Christo

1) Vide tract. de euchar. Turnebii. 2) Apolog. II. 3) Lib. 4. cap. 32. 4) De praescript. c. 6.

disciplinam fideliter nationibus adsignaverunt": et infra, „sed in primis hoc propono (inquit [1])) unum utique, et certum aliquid institutum esse a Christo, quod credere omnino debeant nationes, et idcirco quaerere, ut possint, quum invenerint, credere. Unius porro et certi instituti infinita inquisitio esse non potest etc." Quod universale praescriptum rursus adhibet, quum de baptismo agit. Diserte siquidem docet [2]) „legem tingendi impositam esse, et formam praescriptam. Ite, inquit, ad omnes gentes tingentes eos in nomine *Patris* et *Filii* et *Spiritus sancti.*" Verumtamen de sacramento eucharistiae id etiam clarius explicuit, quum scripsit, rationem consecrandae eucharistiae Christum docuisse [3]), „quando acceptum panem corpus suum fecit dicendo, *Hoc est corpus meum.*" Hactenus patres, a quibus veluti a clarissima perennique vena fluunt traditionis canones, et antiquae ecclesiae disciplinae ceu rivuli accersiti et ab ipso capite ducti. Quod si ratum etiam a viris theologis pronunciatum illud iuris-consultorum, *Ubi lex non distinguit, neque nos distinguere debemus,* semper habitum est, quod saepe divus Bernardus adhibuit vel hisce verbis, vel ferme similibus, *Nihil excipitur, ubi distinguitur nihil:* sane non video, cur Tertulliani verba non sint etiam ad sacramenta ipsa dilatanda, quum generalia sint lateque pateant. Sed quid multis verbis? Lutherus ipse regulae huius veritatem agnovit, quum fassus est [4]) „clare expressisse Christum, quas ceremonias velit, ac formam ipsum praescripsisse, ut illa ipsa signa, neque alia, illa ipsa verba, neque alia sint adhibenda (adeo ut) si infantem intingeres aqua, neque adderes verba baptismi, sed pronunciares orationem dominicam, aut alia quaedam verba ex sacris litteris, non esset verus baptismus." Et infra: „Si quis pane et vino proposito pronunciaret non ipsa verba sacramenti, sed aut decalogum, aut symbolum apostolorum, aut sententiam aliquam sacram, vel psalmum, non esset verum corpus et sanguis Christi." Hactenus Lutheranae scholae auctor, qui tanti fieri a Pfaffio debet, quam qui plurimi. Ex his autem quid quaeso consequitur? nisi illud vel certissimum ratumque apud theologos omnes: nimirum *in sacramentis consecrandis regulam illam esse ad amussim servandam, quam institutor Christus praescripsit.*

Porro non apparet, ut praeclare Maffeius animadvertit, *ἐπίκλησιν* Spiritus s. adhibuisse Christum, quum eucharistiae sacramentum celebravit. Quin etiam Christus Dominus si precibus et oratione ad sanctum Spiritum consecravisset, quando nemo tradidit orationis illius formam, ignoraret ipsa Christi ecclesia eucharistiae consecrandae rationem. Quo sane quid stultius dici potest, aut aestimari? Nullum siquidem ecclesia ius sibi unquam usurpavit in ea, quae Christus instituit, adeo ut essentiam variaverit, aut naturam. Ornavit, haud inficior, sacramenta ipsa, potissimumque sacrificium missae precibus et ceremoniis veluti exuviis quibusdam, ut Apuleii verbo utamur; sed substantiam integram omnino inviolatamque servavit, quum sciat ecclesia quoad ea, quae Christus instituit, precariam tantummodo se potestatem habere. Igitur si in sacramentis celebrandis regula praescripta a Christo Domino est ad amussim servanda: non video, qui fieri queat, ut invocatio Spiritus s. ad essen-

1) Item c. 9. 2) Lib. de baptism. 3) Contr. Marc. lib. 4. 4) Homil. de baptismo 1.

tiam consecrationis pertineat, quum de hac praescriptum a Christo habeamus prorsus nullum, atque ignoremus, utrum institutor Dominus in eucharistia consecranda illa sit usus, sed id extra omnem dubitationis aleam positum sit: ecclesiam primis christianae religionis temporibus eam minime adhibuisse, quae tamen semper ratum habuerit [1]), „sacram ipsam oblationem, sive illam quilibet sacerdos, sive illam Paulus, sive Petrus offerat, eandem esse, quam dedit Christus ipse discipulis, quamque sacerdotes modo quoque conficiunt. Nihil habere istam, quam illam, minus. Cur id? Quia non hanc sanctificant homines, sed qui illam ante sacraverat. Quemadmodum enim verba, quae locutus est Christus, eadem sunt, quae sacerdotes nunc quoque pronunciant, ita et oblatio eadem est.“ Ex quibus verbis satis superque liquet, ideo oblationem eucharistiae nostram eandem plane esse cum Christi oblatione, quam celebravit post legalem coenam, quia verba ipsissima nunc quoque adhibet sacerdos, quae Christus adhibuit. Igitur si non constat in consecrando pane et vino adhibuisse Christum Spiritus s. *ἐπίκλησιν*, constare certe non poterit, eandem Spiritus s. ἐπίκλησιν essentialem quandam formae partem eucharistiae constituere.

Verum Pfaffius in postrema sua ad litteras Maffeii responsione doctrinam a nobis superius iactam firmiterque statutam evertere omnino conatur, ea sane ratione, iisque momentis, quibus ii solent omnes, qui colorem non sanguine diffusum, sed fuco illitum sectantur. Intendit namque omnes nervos, ut persuadeat, regulam nos in sacramentis consecrandis a Christo praescriptam ad amussim servare, si verba proferamus cum illis a Christo prolatis eandem prorsus significationem habentia, „quum sacramentum, inquit, a certis quibusdam verbis externis pendere non possit, ut de baptismo factum esse asseverat, qui et in nomine Christi, et in nomine sanctissimae trinitatis fuit ministratus: multo vero magis, ait, de eucharistia dicendum id esse, de qua non constat, quibus fuerit verbis a Christo consecrata, quum dictio illa, sic enim loquitur, H. E. C. M. in distributione fuerit prolata, postquam gratias egit Christus, ac benedixit, *quod quaeso,* pergit, *quid aliud est, quam consecravit?* Proinde minime ad consecrationem pertinere dictionem illam ait, quam variam propterea apud evangelistas et Paulum legere est.“ Haec ille. Quae sane quum considero, videtur mihi Pfaffius antiquus Vestorius ille a dialecticis omnino remotus. Nam si verba, quibus nos utimur quum consecramus, eandem prorsus significationem habere debent cum illis, quibus usus est Christus, ergo constare debet, quae Christus verba adhibuerit; sed, inquit Pfaffius, de eucharistia non constat, quibus fuerit verbis consecrata: igitur nos quoque, inquam ego, ignoremus necesse est, utrum verbis utamur eandem significationem habentibus cum illis, quibus usus est Christus.

Praeterea, ut verba consecrationis nostra cum verbis a Christo adhibitis aliqua saltem ratione convenirent, sciri procul dubio deberet, quodnam fuerit, ut cum Pfaffio loquamur, verborum, precum etc. quibus Christus est usus, argumentum; sed utrum quum oravit, quum benedixit etc. invocaverit Christus Spiritum sanctum, plane ignoratur, nec rimari id,

---

1) Chrysostom. hom. 2. ad Timoth.

venarique ullo modo potest, silente hac de re Christo, apostolis et ecclesia. Ergo ἐπίκλησις Spiritus sancti pertinere ad essentiam consecrationis non potest.

Deinde non fit consecratio, nisi quando sacerdos loquitur, ut Christi prae se personam ferens. „Quomodo potest, inquit Ambrosius [1]), quod panis est, corpus esse Christi? Consecratione. Consecratio igitur quibus verbis est, et cuius sermonibus? Domini Iesu. Nam reliqua quum dicuntur laus Deo offertur etc..... Ubi venitur, ut conficiatur venerabile sacramentum, iam non suis sermonibus sacerdos, sed utitur sermonibus Christi."

Atqui in nulla prorsus liturgia introducitur ἐπίκλησις Spiritus sancti a sacerdote recitanda, tanquam ab eo qui gerat personam Christi, sed veluti ab eo, qui precibus indiget, ut tanti ministerii obtineat effectum. Quod ex una Iacobi liturgia, quae esse instar omnium potest, vel certissime eruitur. Habet enim [2]) „miserere nobis Deus Pater omnipotens, et mitte Spiritum tuum sanctum Dominum, et vivificantem, qui tibi throno aequalis est, et filio aequalis regno, consubstantialis, et coaeternus, qui locutus est in lege et prophetis et Novo Testamento tuo; qui descendit in similitudine columbae super Dominum nostrum Iesum Christum in Iordane flumine: qui descendit super apostolos sanctos in similitudine linguarum ignis. *Populus* Kyrie eleison *ter. Sacerdos.* Ut adveniens efficiat panem istum corpus vivificum, corpus salutare, corpus caeleste, corpus animabus et corporibus salutem praestans, corpus Domini Dei, et Salvatoris nostri Iesu Christi in remissionem peccatorum, et vitam aeternam accipientibus illud. *Populus:* Amen. *Sacerdos:* et mixtum quod est in hoc calice efficiat sanguinem Testamenti Novi, sanguinem salutarem, sanguinem vivificum, sanguinem caelestem, sanguinem animabus et corporibus salutem praestantem, sanguinem Domini Dei, et Salvatoris nostri Iesu Christi in remissionem peccatorum, et vitam aeternam suscipientibus illum. *Populus*: Amen. *Sacerdos:* Ut sint nobis, et omnibus, qui ex illis accipiant, iisque communicabunt ad sanctitatem animarum et corporum, ad sanctificationem operum bonorum, ad confirmationem ecclesiae tuae sanctae etc." Quis autem tam imprudens rerum esse potest ignarusque omnium, ut haec putet a sacerdote dici, ceu Christi personam gerit potius quam propriam? Ad baptismum vero quod attinet, aio certum non esse, baptizaverintne apostoli in solo nomine Christi [3]). Qui autem id ita factum fuisse affirmant, ii etiam credunt ex divina quadam dispensatione fuisse factum. Peccant autem turpissime, inquiunt dialectici, qui ad rei dubiae fidem faciendam, re non minus dubia vel non satis explorata utuntur. Quapropter nos, qui in ea sententia sumus, ut existimemus, vim sacramentorum omnium ex verborum forma pendere, non quidem propter vocabulorum sonum, sed propter Christi institutionem; arbitramur quoque fieri nihil minus posse in sacramentis, quam verba institutoris, quoad significationem, variare; quae tamen variari posse censemus, si eandem plane suffecta verba significa-

---

1) De Sacram. lib. 4. c. 4. 2) Apud Euseb. Renaudot. Tom. II. liturg. s. Iacob.
3) Dum haec scriberem, Patavii edita Diss. est de baptismo in solius I. C. nomine, nunquam consecrato, Auct. anonym. Sed putant plerique R. R. M. Seri.

tionem retineant. Ut si quis non *baptizo* diceret, sed *abluo,* sed *tingo te in nomine Patris etc.* utique baptizaret, quia sono discreparent verba, significatione vero convenirent. Quod si variari quoad significationem formam in baptismo posse nullo modo, putamus; cur non idem dicemus de eucharistia? Nam verba illa H. E. C. M. certe non frustra a Christo fuere prolata: sed si Christus illis minime consecravisset, sed benedictione et precibus, quum isthaec prius fuerint ab eo facta, quam verba illa protulerit, verba inquam illa H. E. C. M. non fuissent, ut Lutherani loquuntur, enunciativa rei iam factae. Ergo non *porrigendo* benedictum panem corpus suum effecisset, ut Pfaffius probare nititur, sed illum iam consecratum praebuisset. Quum igitur in omni liturgia ἐπίκλησις Spiritus s. subsequatur prolationem illorum verborum: alterutrum consequatur oportet, aut omnem liturgiam praeposterum habere ordinem in consecratione, quum Christus prius benedixerit, deindeque dederit discipulis suis dicens H. E. C. M., liturgia vero omnis prius recitare verba illa H. E. C. M. deinde invocare Spiritum s. insinuet: aut consecrationem non fieri invocatione Spiritus s., sed potius certissimis verbis illis H. E. C. M. Ad quod sane ostendendum cum constantia, tum etiam concordia illorum, qui verba haec retulerunt, maxime facere posse, existimamus. Evangelistae siquidem institutionem eucharistiae commemorantes, repetere verba illa non omisere. Matthaeus etenim ait [1]) „coenantibus autem eis accepit Iesus panem, et benedixit, ac fregit, deditque discipulis suis, et ait, accipite, et comedite H. E. C. M. Et accipiens calicem gratias egit, et dedit illis dicens H. E. E. S. M. N. T. qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.“ Marcus vero id ferme iisdem verbis describit, ait namque [2]): „Manducantibus illis accepit Iesus panem, et benedicens fregit, et dedit eis, et ait: Sumite H. E. C. M., et accepto calice gratias agens dedit eis, et biberunt ex illo omnes, et ait illis H. E. S. N. T. qui pro multis effundetur etc.“ Quem in textum aiunt interpretes doctissimi, non voluisse innuere Marcum, verba illa H. E. S. N. T. fuisse a Christo prolata postquam biberant discipuli, quia hoc modo pronomen *hic* omisisset, quandoquidem demonstrativum quum sit, significat Christum quasi digito indicasse sanguinem suum exstantem adhuc et manifestum: sed prolepsi quadam et anticipatione usus est, ut significaret apostolos Christi iussu implevisse statim ac dixerat *Bibite ex eo omnes.* Sed ut eo redeamus unde paullulum deflexit oratio. Lucas item [3]) „et accepto pane, inquit, gratias egit, et fregit, et dedit eis dicens H. E. C. M. quod pro vobis datur, hoc facite in meam commemorationem. Similiter et calicem postquam coenavit dicens H. E. C. N. T. in sanguine meo, qui pro vobis fundetur etc.“ Similia omnino sunt, quae in hoc ipsum argumentum scripsit Paulus ad Corinthios in haec verba [4]): „Ego enim accepi a Domino, quod et tradidi vobis quoniam Dominus Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panem, et gratias agens fregit, et dixit: Accipite et manducate H. E. C. M. quod pro vobis tradetur: Hoc facite in meam commemorationem. Similiter et calicem postquam coenavit dicens: *Hic calix Novum Testamentum est in meo sanguine,* hoc facite quoties cunque bibetis in meam commemorationem etc.“ Apparet autem hunc

1) Matth. c. 26. 2) Marc. c. 14. 3) Luc. c. 22. 4) Ad Corinth. I. cap. 11.

apostoli textum optime congruere cum textu Lucae, qui quum in afferendis Christi verbis ad panem pertinentibus H. E. C. M. ne transversum quidem unguem ab narratione aliorum evangelistarum discedat, in afferendis iis, quae ad calicem pertinent, ab aliorum sententia nonnihil declinare videtur. Verum si rem sine ira et studio ponderare voluerimus, sane apparebit commemoratos textus ita in unam coire sententiam, ut ne verbis quidem discrepare iure optimo meritoque dici queant. Nam quod in altero dicatur *calix sanguinis,* in altero vero *calix in sanguine,* nihil impedit, quominus verba similia vocanda sint; quemadmodum *novi Testamenti, et novum Testamentum* vocabula diversitatem non faciunt. Quotus enim quisque est, qui nesciat *Testamentum* duplicem significationem habere? Accipitur namque aliquando pro ultima voluntate testatoris, et hac significatione dixere Matthaeus et Marcus *Hic est sanguis meus novi Testamenti:* nonnunquam vero accipitur pro ipso ultimae voluntatis *instrumento,* et hac ratione Lucas et Paulus scripsere *Hic calix novum Testamentum est in meo sanguine.* Quis autem non videat utroque modo innuere evangelistas, et apostolum nihil aliud voluisse, nisi Christum Dominum sanguine suo novum foedus sanxisse *Deum* inter et *Nos:* quemadmodum sanguine bovis, arietis et caprae Moses[1]) item praestiterat non sine victimarum multarum sanguine, ac prius Abraham ex iussu D. O. M. fecerat? Verum de Paulo et evangelistis hactenus dicta satis ostendere mihi posse videntur, potius in verbis illis H. E. C. M. Hic E. S. M. formam consecrandi eucharistiam sitam esse collocatamque, quam in invocatione Spiritus s., quum certum exploratumque sit Christum verba illa recitavisse, ad Spiritum sanctum vero orasse et si oravit, quibus id verbis fecerit, omnino dubium sit atque incertum. Igitur concludamus oportet iuxta regulam prius iactam firmiterque statutam, ἐπίκλησιν Spiritus sancti ad essentialem consecrationis formam, ceu particulam necessariam non pertinere.

II. *Christus tanquam sacramentorum institutor certam formam consecrandae eucharistiae statuisse credendus est.*

Hanc regulam, praeterquam quod Photiani ipsi admittunt, servatam quoque fuisse ab idololatris in sacrificiis et oblationibus suis, quod praeclare animadvertit Maffeius, ostendit Brissonius, sed ante Brissonium ostenderat Iustinus martyr, quum scripserat[2]) „apostolos in commentariis a se scriptis, quae evangelia vocantur, ita tradidisse sibi praecepisse Iesum. Eum enim pane accepto, quum gratias egisset, dixisse: *Hoc facite in meam commemorationem* H. E. C. M. et poculo similiter accepto, quum gratias egisset, dixisse H. E. S. M. ac solis ipsis ea tradidisse. Quod quidem etiam in Mithrae mysteriis atque initiis fieri docuerunt per imitationem pravi daemones. Quod namque panis et poculum aquae in sacrificiis eius, qui initiatur, ponatur, verbis quibusdam additis, aut certe scitis, aut cognoscere potestis etc.“ Ex quibus apparet non solum apud idololatras in more fuisse positum certis verbis seu essentiali forma uti ad consecrandum, sed etiam ita esse interpretanda Iustini

1) Exod. c. 24. Genes. c. 15. 2) Iustin. Apolog. 2.

verba, ut quum ait eodem loco, per orationem Verbi Dei ab ipso eucharistiam factam cibum, ex quo sanguis et carnes nostrae aluntur, dictum inquam illud *per orationem* non esse interpretandum ita, ut per preces consecratio fiat eucharistiae: sed ita quidem ut dictum illud *per orationem* significet *per efficacissima verba,* ut ita dicam. Nam ss. PP. *verbum efficax,* hoc est verba illa, quae semper suum obtinent effectum, proptereaque *efficacia* ab scholasticis appellantur, *orationem* vocare consuevisse, adeo ut per *verbum Dei et orationem* nihil aliud significet, nisi per verba virtutemque Dei, omnes sane norunt, qui divinarum rerum studia non tantum a limine salutarunt.

Verum Gregorius Nyssenus, verborum Iustini quasi factus interpres, inquit[1]), „recte igitur etiam nunc Dei Verbo sanctificatum panem in Dei Verbi corpus credimus immutari. Etenim corpus illud panis erat potentia: sanctificatum est autem inhabitatione verbi, quod in carne habitavit. Itaque qua ex caussa panis in eo corpore mutatus in divinam virtutem transiit, eadem de caussa nunc etiam idem fit. Ut enim illic verbi Dei gratia sanctum effecit illud corpus, cuius firmamentum ex pane constabat, et ipsum etiam quodammodo panis erat; sic etiam hic panis, ut ait apostolus, per verbum Dei et orationem sanctificatur: Non quia comeditur eo progrediens, ut verbi corpus evadat, sed statim per verbum in corpus mutatur, ut dictum est a verbo H. E. C. M. etc.“

Sed longum esset ire per singulas PP. sententias, quas perpendere qui vult, consulat theologos, quorum libros ad id ostendendum refertissimos PP. ss. dictis reperiet. Neque enim placet nobis, tanquam Peliam recoquere. Possunt enim huc revocari omnia quae in altera epistola diximus, ad 2. regulam 3. et 4. Qua in re ab ipso Pfaffio non discordamus, qui saepe mittit nos ad ea, quae tradidit in dissertationibus *de oblatione ac de eucharistica forma.*

Porro hac regula nixus Maffeius ostendit vel clarissime ἐπίκλησιν Spiritus sancti ad formam essentialem eucharistiae non spectare, quum neque apud Iustinum, neque apud auctorem, quem vulgo Areopagitam nominant, neque apud Latinas ecclesias, neque apud nonnullas Graecas saltem antiquis temporibus reperiatur. Hinc vero inconstantia illa Pfaffii, inquit Maffeius, qua factum est, ut aliquando doceat[2]) „consecrationem eucharistiae consistere in ἐπικλήσει Spiritus sancti, h. e. certis precibus, quibus Spiritus s. invocabatur: aliquando vero consecrasse Christum ait quum gratias egit et benedixit“: aliquando fieri affirmat consecrationem[3]) „I. per preces et ἐπίκλησιν Spiritus s. de qua sufficienter iam actum fuit[4]). II. per recitationem verborum precibus adiunctam. III. per orationem dominicam etc.“ Atque ut mos est eorum, qui in luce caecutiunt, quique nodum in scirpo invenire avent, quemadmodum olim Carneades faciebat et Pyrrho, tandem in eum locum impellitur septum undique vepribus et dumetis, ut ignorans plane quo tuto pedem figere possit, cum Erasmo in eo errore labatur miserrime, ut existimet, Scripturam nobis non expressisse, quibus verbis Christus consecraverit, et quibus nos oporteat consecrare. Ecquid est, si hoc va-

---

1) Orat. catech. c. 37. 2) In notis ad 2. fragm. 3) Diss. de consecr. §. 12. 4) Eodem loc. §. 10.

gari huc atque illuc, et errare non est? Nam egregie Maffeius, non, inquit[1]), est forma consecrationis eucharistiae sita in Spiritus s. invocatione, si sacerdos non consecrat ceu hominis personam gerens, sed Christi munere fungens: invocat autem Spiritum s. non ut Christi munere fungens, verum ceu hominis personam gerens. Neque *in benedictione et gratiarum actione,* quod Christus ipsis discipulis in Emmaus euntibus panem praebens, *gratias agens benedixit,* et tamen eucharistiam non confecit; quia etiam Iudaeorum more, quotiescunque comedit, benedixisse Christum cibaria, et gratias egisse, credendum est, et tamen credendum item est non consecrasse. Neque in congerie invocationis, precum, orationis dominicae etc. poterit consecrationis forma collocari, si ipso fatente Pfaffio[2]) apostoli paucis consecrabant, tempore autem sequenti simplex consecratio in longas preces mutata fuit etc. Sed novus Pyrrho tandem hac in re nihil certi haberi posse ait, quum Scriptura non expresserit, quibus verbis consecraverit Christus, quibusque nos oporteat consecrare. Sed quaerit rimas, ut Pelagius antiquus ille, qui apertissimam ianuam non videt. Nonne Scriptura narrat, Christum Dominum accepisse panem, deinde quum benedixisset et gratias egisset, dixisse, accipite et manducate H. E. C. M. Similiter et calicem? etc. Igitur inquam cum Augustino: Quid quaeris rimam, quum apertissimam habeas ianuam? At, inquit, non explicat Scriptura, utrum consecraverit Christus quum benedixit, an quum gratias egit, an vero quando verba illa protulit: H.E.C.M. Bene est. Igitur id Scriptura silente (quamquam satis indicare illud videatur, ut ostendemus postea) ad traditionem ecclesiae atque ad PP. ss. est confugiendum. Audi autem Cyprianum, qui unus sit instar omnium, vel si auctorem sermonis de coena Domini Cyprianum esse non vis, illum certe antiquissimum esse et gravissimum auctorem non negabis[3]), ait autem, „significata olim a tempore Melchisedech prodeunt sacramenta et filiis Abrahae facientibus opera eius, summus sacerdos (Christus) panem profert et vinum. H. E. inquit C. M. Manducaverant (discipuli) et biberant de eodem pane secundum formam visibilem: sed ante verba illa cibus ille communis tantum nutriendo corpori commodus erat, et vitae corporali subsidium ministrabat. Sed ex quo a Domino dictum est: *Hoc facite in meam commemorationem. Haec est caro mea: Hic est sanguis meus,* quotiescunque his verbis, et hoc de fide actum est, panis iste substantialis, et calix benedictione solemni sacratus ad totius hominis vitam salutemque proficit etc.“ Vis autem, erudite Pfaffi, decretorium argumentum ad ostendendum Christum nec gratiarum actione, nec benedictione consecrasse, nec dominica oratione? Illud sumi potest ex eo, quod PP. unanimi consensu fatentur sacerdotes nostros *verbis consecrare et sermonibus Domini Iesu,* itemque docent prolatis verbis illis a sacerdote H. E. C. M. *qui non credit esse verum corpus Christi, sine dubio fidem derogare*[4]). Atqui certum et exploratum est, nos nec benedicere nec gratias agere *verbis et sermonibus* Christi, quum formam harum rerum, nemine tradente, prorsus ignoremus, nec sit minus certum in liturgiis omnibus, quas ego vidi, orationem dominicam recitari, diu

1) Eodem loc. §. 1. 2) Diss. de consecr. §. 3. 3) De cardin. operib. apud Cipryan. 4) Gregor. Nazianz. 2. Orat. de pasch.

postquam sacerdos verba pronunciavit illa H. E. C. M. H. E. S. M. Quid igitur concludendum est? Videat Pfaffius artis dialecticae peritissimus.

Sed inquit Pfaffius, fortasse plenam absolutamque liturgiam ab Iustino et Dionysio minime descriptam fuisse. Ergo, inquam ego, si omiserunt *ἐπίκλησιν*, non omiserunt autem verba illa, quae faciunt ad institutionem eucharistiae: cur non erit dicendum *ἐπίκλησιν* ad eucharistiae essentiam non pertinere? Nonne tu quoque Pfaffi putas *consecrantem debere facere* (sic namque scribit) *id, quod Christus fecit*, I. gratias agere et benedicere, II. verba institutionis recitare? In qua re varium dubiumque te esse, non dicimus. Igitur quum ignoremus, quibus verbis benedixerit Christus et gratias egerit, ratum vero habeamus verbis Christi eucharistiam consecrari, illa esse institutionis verba, quibus ipsa fit eucharistia, censemus. Tu vero in verbis indicandis institutionis omnino quum erres cunctando, Pyrrhonius a nobis iure optimo meritoque appellaris. Tibi namque exploratum esse debet, quod contra Corderium contendis ex Chrysostomo, quum sacerdos recitat voces illas H. E. C. M. *Christum per os eius invisibiliter loqui*. Ergo quum voces illas edit, gerit sacerdos personam Christi. Etenim inquis (de Corderii argumento agens) quum Christi exemplum allegat propria vineta caedit, quum Christus gratias agendo et benedicendo consecraverit, suoque exemplo nos ita facere docuerit. Atqui nos personam Christi non gerimus quum benedicimus et gratias agimus, sed personam narrantis Christi Domini gesta. Igitur aut benedicendo non consecramus, et sic Christi exemplum est futile; aut Christi frustra personam gerimus, et ita futile intenderit exemplum Christi. Quare sive usus fuerit Christus, panem in ultima coena quum benedixit, consueta Iudaeorum benedictione, sive peculiari alia quadam, quum ad consecrandum primam facere non potuerit, ipso ingenue fatente Pfaffio, altera vero plane obscura sit, nemine de ea disserente, est procul dubio tenendum, minime consecrasse benedicendo. Quod si ita Christus non consecravit, quid est, cur dicat Pfaffius, apostolos brevi consecrasse, pertinere ad essentiam eucharistiae quum existimet benedictionem, gratiarum actionem et dominicam orationem, quae certe non ita paucis fieri queunt, ut brevi apostoli, et paucis consecravisse dicantur?

Quamquam autem testimonium Iustini satis superque exagitatum fuerit: tamen Maffeii doctissimi perpetuo vestigiis inhaerentes, placet illud rursus in medium vocare, atque ab accusationibus Pfaffii, seu potius falsis interpretationibus vindicare,

Iustinus autem hac de re agens ita scribit: „Non enim ut communem panem, neque communem potum haec sumimus, sed quemadmodum per verbum Dei incarnatus Iesus Christus Salvator noster et carnem et sanguinem pro salute nostra habuit, sic etiam per *orationem* verbi Dei ab ipso eucharistiam factam cibum, ex quo sanguis et carnes nostrae per mutationem aluntur, illius incarnati Iesu et carnem et sanguinem esse edocti sumus.“ Verba autem illa *per orationem* interpretatur Pfaffius de oratione, quam habuit Christus quum gratias egit, verum perperam, inquit Maffeius. Nam in eadem apologia addit Iustinus. „Apostoli enim in commentariis suis, quae evangelia dicuntur, ita sibi Iesum

praecepisse tradiderunt, eum, accepto pane quum gratias egisset, dixisse, *Hoc facite in memoriam mei* H. E. C. M.; dixisse etiam accepto poculo quum egisset gratias H. E. S. M. ipsisque solis dedisse etc.“ En, inquit Maffeius, oratio qua verbo Deus effecit et efficit eucharistiam cibum, quo carnes et sanguis noster aluntur. Nam non fieret verbo Dei eucharistia, si oratione fieret, qua Christus gratias egit, tum quia oratio illa ignoratur, tum quia omnis gratiarum actio in liturgia non fit verbo Dei, sed sacerdotis verbis.

Praeterea addit Iustinus post illa: „Quod etiam imitati mali genii in solis sacris faciendum tradiderunt. Panem enim et potum aquae poni in initiatione eius, qui initiatur, cum certis quibusdam verbis etc.“ Ergo certis verbis intelligit fieri eucharistiam, et non incerta oratione. Quapropter oratio gratiarum actionis, quam Christus habuit, incerta quum sit, non erit oratio, de qua loquitur s. martyr.

Neque facessere nobis negotium debet, quod gratiarum actionem distinguat Iustinus a verbis institutionis. Quandoquidem illa ad rationem sacramenti, haec ad substantiam pertinent. His namque fit eucharistia, et panis consecratur: Illa vero, hoc est gratiarum actione, ratio exprimitur sacramenti et finis, quum eucharistia proprie sit gratiarum actio, h. e. sacramentum ad gratias agendas institutum. Quando autem haec inter se distincta sunt, cur debuit ita miscere et permutare Iustinus? Irenaeus vero ait, fieri eucharistiam, quum panis recipit ἔκκλησιν τοῦ Θεοῦ. Numquid inde consequitur fieri eucharistiam per invocationem? Nihil profecto minus. Nam satis explicuit Irenaeus quid hac de re sentiret, quum scripsit[1]) „Christum eum, qui ex natura panis est, accepisse, et gratias agentem dixisse H. E. C. M. etc.“ En invocatio Irenaei omnino eadem cum oratione Iustini, quem videtur potissimum Irenaeus imitatus, quum docuit[2]): „Quando panis fractus et mixtus calix percipit *verbum Dei,* fieri eucharistiam, sanguinem et corpus Christi, ex quibus augetur et consistit carnis nostrae substantia.“ Quae sane ostendunt nomine invocationis hic Irenaeum innuere velle, quod nomine orationis significavit Iustinus, nempe Dei verbum. Unde Ambrosius, non in libro de initiandis, ne reprehensionem offendamus Pfaffii, sed in Psalmum XXXVIII. haec habet: „Etsi nunc Christus non videtur offerre, tamen ipse offertur in terris, quando Christi corpus offertur. Immo ipse offerre manifestatur in nobis, cuius sermo sanctificat sacrificium, quod offertur.“ Igitur sermo Domini est qui sanctificat, non oratio ulla, aut invocatio. Quod sane confirmant quae attulit praeclarissime Maffeius, quaeque vexare quidem potuit Pfaffius, refutare non potuit. Sunt enim eiusmodi, ut etiam omittentibus nobis possint se ipsa defendere.

Et re quidem vera, sive Iustinum consideramus, sive Irenaeum, adeo certum est ἐπίκλησιν Spiritus s. minime commemorasse, ut nihil magis; nam quod Iustinus appellat λόγον εὐχῆς καὶ εὐχαριστία h. e. verbum precationis et gratiarum actionis, non appellat verbum precationis et gratiarum actionis ad Spiritum sanctum, sed verbum precationis et gratiarum actionis ipsius verbi Dei. Quum autem neque apud Graecos, neque apud Latinos aliud sit Dei verbum, quod in consecratione adhi-

1) Lib. 4. c. 32. 2) Lib. 5.

beatur praeter illud H. E. C. M.; cur non debuit dictum illud Iustini Maffeius interpretari potius de verbis illis H. E. C. M., quam de invocatione Spiritus s.? Idem porro dicimus de Irenaeo, qui quum ἐπίκλησιν Spiritus sancti neque somniaverit, non video quomodo si, ipso fatente, verba institutionis, quae pertinere ad consecrationem ait, Irenaeus commemoravit, alteram consecrationis partem nempe ἐπίκλησιν ipsam omiserit. Quando ergo, inquit, et fractus panis, et mixtus calix percipit verbum Dei, fit eucharistia corporis et sanguinis Christi etc. In quae verba [1]), inquit Roffensis „Finge si potes quibus verbis Irenaeus potuit rem pro nobis aperuisse dilucidius? *Quando,* inquit, *mixtus calix, et fractus panis percipit verbum Dei, fit eucharistia corporis et sanguinis Christi:* h. e. prolatis super pane et vino Christi verbis, protinus fit ex eis corpus et sanguis Christi.“ Ex quibus apparet τὸ verbum Dei interpretari non posse virtus Dei, alioquin ridicula esset Irenaei ratio, et quae non sanctum hominem, sed plane ridicularem deceret. Ibi namque D. P. indicare vult, quando panis fiat corpus Christi, aitque id fieri, quum panis percipit verbum Dei; at si dixisset: quum panis percipit virtutem Dei, nihil penitus explicavisset, quum semper remaneat enucleandum, quando percipiat virtutem Dei. Igitur τὸ verbum Dei Dei virtutem haud significat.

Verum ad capitale argumentum descendamus. Illud autem Pfaffius clarissimus depromit ex veterum Graecorum liturgia. Unaquaeque, inquit, liturgia graeca habet ἐπίκλησιν Spiritus s., in illa autem invocatione precantur sacerdotes, ut panis et vinum fiant corpus et sanguis Christi. Igitur, inquit ille, ante ἐπίκλησιν nondum exstat corpus et sanguis Christi; igitur pertinet ad essentiam consecrationis ἐπίκλησις. Haec ille.

Quibus ut satis plene faciat Maffeius, ostendit in quacunque invocatione talia esse, quibus manifestissimum fit consecrationem esse factam, tum quia ἐπίκλησις fit in persona sacerdotis, non in persona Christi: tum quia sacerdos precatur, ut panis et vinum fiat animabus sumentibus corpus et sanguis Christi, h. e. orat non ad eucharistiam efficiendam, sed ad effectum habendum eucharistiae.

Nos ut hoc Maffeii nostri responsum invictissimum esse ostendamus, ita famur.

III. *In omni liturgia ἐπίκλησις Spiritus s. fit, postquam sacerdos protulit verba illa H. E. C. M. H. E. S. M.*

Quum nemo sit, qui hac de re dubitare possit post editas orientales liturgias *opera et studio Eusebii Renaudotii Parisini* [2]) quem ipse Pfaffius sequitur, ac persaepe laudat infra ad Maffeii epistolas postrema responsione, ideo id omittimus probare, ne certa in dubium vocare, aut in copia magis, quam in delectu rerum delicias facere videamur.

IV. *Est PP. Graecorum communis sententia, prolatis verbis illis H. E. C. M. H. E. S. M. eucharistiae illico corpus et sanguinem Christi D. adesse.*

---

1) Lib. 5. c. 2. 2) Paris. 1716.

S. Irenaeus [1]): „Quando ergo et mixtus calix et fractus panis percipit verbum Dei fit eucharistia corporis et sanguinis Christi."

Tertullianus [2]): „Acceptum panem, et distributum discipulis, corpus illud suum fecit, Hoc est corpus meum, dicendo."

Auctor Sermon. de coena Domini [3]): „ex quo a Domino dictum est: Haec est caro mea, hic est sanguis meus, quotiescunque his verbis, et hac fide actum est, panis iste supersubstantialis, et calix benedictione sacratus ad totius hominis vitam salutemque proficit etc."

S. Ioannes Chrysostomus [4]): „Non enim homo est, qui proposita de consecratione mensae domini corpus Christi facit et sanguinem, sed ille, qui pro nobis crucifixus est Christus. Sacerdotis ore verba promuntur, et Dei virtute consecrantur et gratia. H. E. ait C. M. Hoc verbo proposita consecrantur."

S. Epiphanius [5]): „In statu damnationis est, qui post illa verba dominica H. E. C. M. non credit esse ipsum verum corpus Christi, sed exspectat nescio quas preces humanas, ut fiat."

S. Gregorius Nazianzenus [6]): „Prolatis verbis a sacerdote H. E. C. M. qui non credit esse verum corpus Christi, certe fidem derogat."

Eusebius Emesenus [7]): „Invisibilis sacerdos visibiles creaturas in substantiam corporis et sanguinis sui verbo suo secreta potestate convertit ita dicens H. E. E. C. M., et sanctificatione repetita: accipite et bibite. H. E. S. M."

Longum porro esset PP. Graecorum omnium referre sententias; sufficere etenim haec possunt ad veritatem propositionis nostrae ostendendam. Quum enim eorum, quos retulimus, sit unusquisque aetatis suae princeps, uniuscuiusque etiam satis erit auctoritas ad fidem faciendam sententiae nostrae

His autem ita constitutis nihil facilius factu est, quam ostendere, Maffeii tantundem opinationem firmissimis fundamentis niti, quantum illa Pfaffii maximo turbulentoque in errore versatur. Quod sic efficio.

*Prolatis verbis illis H. E. C. M. H. E. S. M. statim eucharistia effecta est.*

*Sed in omni liturgia ἐπίκλησις Spiritus s. fit post prolationem illorum verborum H. E. C. M. H. E. S. M.*

Igitur ἐπίκλησις Spiritus s. non constituet eucharistiam, sive in eucharistia efficientiam habet nullam.

Porro forma essentialis sacramenti est ea, per quam sacramentum efficitur et constituitur.

Ergo ἐπίκλησις Spiritus s. non pertinet ad essentialem formam eucharistiae.

At, inquit Pfaffius, si ante ἐπίκλησιν Spiritus s. effecta est eucharistia: cur orat sacerdos, ut descendat *Spiritus sanctus super proposita dona, illaque efficiat corpus et sanguinem Christi*?

Respondeo, in verbis illis collocatam efficientiam esse nullam in ordine ad sacramentum, sed tantummodo in ordine ad illos, qui sumere debent eucharistiam. Quod ita ostendo.

---

1) Iren. lib. 5. c. 2. 2) Lib. 4. c. Marcion. c. 40. 3) Apud Cyprian. 4) Homil. de perditione Iudae. 5) In Ancorato circa medium. 6) Orat. 2. de Paschate. 7) Serm. de corp. et sang. Domini.

### V. *Ἐπίκλησις Spiritus sancti videtur instituta non ad sacramentum efficiendum, sed ad effectum sacramenti obtinendum.*

De invocatione, quae est in liturgia Iacobi, satis disseruimus supra. Venio nunc ad liturgias syriacas. Hae autem ita habent: „Miserere mei Deus Pater, et mitte Spiritum sanctum tuum, ut adveniens sancta, bona et gloriosa sua praesentia sanctificet, et faciat panem quidem istum corpus sanctum Christi tui, *corpus vivificum, salutare, caeleste, animabus et corporibus salutem praestans.*“

Quis autem adeo caecus esse potest quin videat, sacerdotem hic orare. ut panis ille corpus sanctum Christi, animabus et corporibus sumentibus illud evadat corpus salutare praestans salutem? Clarius tamen liturgiae graecae. S. Basilii liturgia sic habet.

„Rogamus te Christe Deus noster, nos peccatores indigni servi tui, et adoramus te per beneplacitum bonitatis tuae, ut adveniat Spiritus s. tuus super nos, et super haec dona proposita, et sanctificet ea, efficiatque ea sancta sanctorum tuorum etc.“

Qui comparare velit postrema huius orationis verba cum illis, quae proferebat diaconus, quum antequam eucharistiam praeberet iis, qui sacrificio aderant, clamabat *Sanctum Sanctis:* intelliget profecto nihil aliud peti hac oratione, nisi effectum eucharistiae, non autem vim efficiendae.

Ita ferme apud omnes reperies, „ut adveniens Spiritus s. efficiat panem quidem corpus Christi, calicem eius sanguinem, ut omnes illis communicantes percipiant remissionem peccatorum, sanctificationem et vitam aeternam etc.“

Quotus autem quisque est, qui non intelligat, sacerdotem quum ita orat spectare non eucharistiae efficiendae vim virtutemque, quam in eo esse nullam fatetur, sed ipsius ss. eucharistiae effecta nobilissima? „Unde, quando sacerdos, inquit Chrysostomus[1]), tremendum illud sacrificium est oblaturus (sciunt initiati, quod dicitur) non prius aggreditur ad conficienda munera, donec ipse vobis gratiam a Domino precatus fuerit, et vos illi respondeatis, et cum Spiritu tuo. Eo responso vos ipsos in memoriam redigentes, quod nihil ipse, qui est praesens, agit, neque humanae naturae sunt effecta proposita munera, sed gratia Spiritus praesens, omniaque attingens mysticum illud operatur sacrificium. Quamvis enim homo sit praesens, at Deus est, qui per ipsum operatur. Ne igitur naturae illius, qui videtur, animum adhibe, sed invisibilem considera gratiam.“

Nec obstat, quod in invocatione aliqua Spiritus s. corpus appelletur panis. Nam hoc in more positum fuit apud PP. ipsos corpus Christi appellare panem etiam peracta consecratione. Non enim, ait Iustinus, *ut panem communem, neque communem potum haec sumimus:* et alio in loco, *diaconi praesentibus omnibus tradunt communicandum panem etc.* Sic Ignatius martyr[2]) „Frangentes (inquit) panem unum, quod pharmacum immortalitatis est etc.“ Id autem fecisse arbitramur tum quia species panis apparet; tum etiam quia proficit ad animi salutem, non secus atque ad corporis salutem proficit verus panis.

---

1) Serm. 88. in Pent. 2) Epist. ad Ephes. 14.

Quae quum sint huiusmodi, facile unusquisque vel per se iudicare poterit, quam sane, quam recte, quam docte, quam praeclare Maffeius sit textus liturgiarum interpretatus, positis signis illis, quibus uti auctores consuevere ad secernenda ea, quae proprie ad rem non faciunt; quandoquidem in invocatione Spiritus s., consideratio consecrationis non tam per se primo spectanda, quam huius consecrationis effecta sunt omnino per se primo spectanda.

Ceterum ad opinionem Cabasilae quod attinet, atque ad Graecorum liturgias, Nicolaus Comneno Papadopoli in gymnasio nostro Patavino collega adeo diserte et eleganter hoc argumentum tractavit, ut quidquam illic addere *ἀδύνατον* prorsus existimemus [1]).

Ita existimamus omnino supervacaneum de huius sententiae falsae quidem et impiae auctore decertare, quum neque ipse Pfaffius ea invenire auctorum nomina potuerit, qui vere ad factionem schismaticorum accesserint, atque Cabasilae opinationem sectati sint, quique circa tempora ipsius Cabasilae, hoc est post concilium Florentinum, non fuerint. Neque enim sat est nomina congerere multa, sed et distinguenda tempora sunt, et unicuique quod suum est tribuendum. Etsi etenim Cabasilas minime opinionis huius auctor fuerit (quod tamen damus, et non concedimus) princeps tamen fuit, ut sectatores eius ab eo habuerint vocabulum.

At monumentis recentissimis si credimus, non adeo error huiusmodi universam Graeciam occupatam tenet, quin multi sint, qui maiorum suorum adhuc hac in re sententiam sequantur. Nam praeter Coressium, loquantur archiepiscopi Russiae, Nicaeae, Trapezuntis et Mitylenes, qui nobis testatum facient, maiorum religionem Graecorum non unum, aut alterum, sed plurimos quidem viros magnos ac nobiles puram inviolatamque servare. Nam inquit Nicolaus Comneno Collega noster: „Ubi sub ditione christiana Photianî vivunt, una cum Latinis conveniunt, una supplicationes publice deducunt, una laudes divinas utraque concinunt lingua, quod usu venit et Corcyrae et reliquis in insulis serenissimae ac triumphali reipublicae nostrae subiectis . . . et post nonnulla, Dices hos graecos insularum incolas, censeri catholicos. Utinam Photiani non essent etc. [2])“ Nonne eo usque nonnulli e Graecis pervenere, ut ad omnem tollendam etiam remotissimam errandi caussam, putarent *ἐπίκλησιν* Spiritus s. aut saltem verba *ἐπικλήσεως* illa, quibus ad fallendum heterodoxi abutuntur, delenda esse? Ita sensit Catumsyritus Ligus, et alii nonnulli, quos Comneno recensuit [3]). Id autem fortasse fecissent, nisi mordicus maiorum ritus graeci summa religione consuevissent servare, ut natum sit tritum illud vetustate proverbium, Latinos dogmata amare, ritus sectari Graecos ad superstitionem usque.

Illud autem duxit capitale argumentum ad religionem cum veteris, tum novae Graeciae hac in re clarissimus Maffeius ostendendam, duxit, inquam, e communi liturgia, qua siquidem utuntur tam schismatici, quam graeci Catholici, quaeque D. Ioanni Chrysostomo tribui solet. In hac porro quum ad verba institutionis ventum est, praecipitur, ut verba illa H. E. C. M. et H. E. S. M. alta voce pronuncientur, quod Latini indicare consueverunt sonitu quodam campanulae, ut nempe ita monitus

---

1) In praenotion. mystagogic. sect. 6. 2) Ibid. Resp. 5. Sect. 5. 3) Ibid. n. 10.

populus, possit colere venerarique, quod praesens habet, nempe Christum in hostia, qui certe nisi adesset, adorari non posset, atque ita praeberetur populo occasio idololatriae: nam benedictus panis, quemadmodum res ceterae benedictae coli quidem possunt, et re vera colunt modo Graeci imagines sacras, qui tamen hac in re maiorum suorum doctrinam sectati sunt (quod dictum volumus, ut sine responsione non sint, quae Pfaffius rudia et indigesta congessit in notis ex testimoniis Euripo dignis) colere vero illa, venerarique ea ratione, qua Christi corpus veneramur, non possumus.

Verum hoc Maffeii argumentum placet doctrina viri illustrissimi Comneni Papadopoli collegae nostri illustrare. Scribit autem: „Si verbis Christi fit eucharistia, non precibus sacerdotis, idque Graeci et Latini testantur, neque ex PP. ullus est, qui aliter sentiat, quis dicat illis, *et fac hunc quidem panem etc.* quae verba sunt, et preces sacerdotis non Christi, miraculorum maximum fieri? Hanc tamen pestilentissimam opinionem *Cabasiliani* ignorantissimi hauserunt ex duplici difficultate, in quam ceteroqui nodosam periculosamque quum incidissent, quumque per se solvere non possent, eam sibi laqueum fecere. Prima est in iis precibus, quae a sacerdote funduntur: illis enim prolatis memorat sacerdos praecipua Christi opera, mox alta voce quae sacravit Deo offert, quod etiam secreto praestat, et Spiritus sancti allapsum ad se et ad oblata prorsus afflanda, supplex efflagitat. Denique petente, aut potius monente, aut provocante diacono sic: *Benedic Domine sanctum panem. Et sacerdos erectus signat ter sancta dona, et dicit secreto: fac hunc quidem panem pretiosum corpus Christi tui. Et iterum diaconus ait: Benedic Domine sanctum calicem, sacerdos autem benedicens dicit: quod autem est in calice hoc pretiosum sanguinem Christi tui. Diaconus respondet Amen. Et iterum diaconus ostendens stola utraque sancta dicit; Benedic Domine, et sacerdos benedicens manu utraque sancta, dicit, immutans, vel quum immutaveris Spiritu tuo sancto. Diaconus respondet Amen, Amen, Amen. Et caput inclinans diaconus dicit sacerdoti, memento mei peccatoris, Domine sancte, revertitur in eum in quo prius steterat locum, acceptoque rursus flabello. At sacerdos orat secreto: ut fiat accipientibus in sobrietatem animae ad remissionem peccatorum, in communicationem sancti Spiritus, in regni caelorum plenitudinem, in fiduciam erga se, non in delictum aut condemnationem.*"

II. „In hac ceremoniae verborumque serie, quum pingui Photianorum Minervae multa obiiciantur suboscura, tria conflantur argumenta, queis veritatem impugnent. Primum deducunt ex eo quod etiam per verba Christi panis appellatur, non corpus, id quod benedictione sacratur, non ita nimirum vocandum, si panis non esset. Secundum inferunt ex eo, quod petitur fieri corpus Christi: Ergo, inquiunt, factum non est verbis Christi. Tertium comminiscuntur ex illis: immutans *Spiritu tuo sancto.* Nam si iam mutata sunt, qui tunc dicuntur mutari? Non igitur putantur mutata per verba Christi. Quartum protulit et Margunius ex illis *σφραγίζῃ τρὶς τὰ ἅγια δῶρα.* Notat enim dona vocari, quod nondum immutata sint: etenim si mutata iam non dona sunt, sed ipse donator. Verum hoc ultimum Margunianum est, nempe stolidum, certe ex more Margunii penitus inconsiderate deductum. Nam etiam post

preces sacerdotis, queis eucharistiam fieri Cabasiliani asserunt, corpus iam certissime Christi, sanguisque divinus *sancta dona, pretiosa dona, oblata et sanctificata pretiosa dona* passim occurrent: ut scilicet eadem sint dona et donator, munus et muneris auctor, quemadmodum revera sunt ea ratione, quod Christus sese in tanto mysterio nobis donavit, factum proinde nobis donum, qui donat et munus, qui muneratur. Tertio argumento facile respondetur; illa verba *μεταβαλὼν πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ*, siquidem sine parenthesi legenda sint, ut nequitia Photianorum nunc ea typis edidit, omnino coniungi debere cum verbis ceteris sacerdotis *ὥστε γενέσθαι, καὶ τὰ ἑξῆς, ut fiat* etc. ita, ut sensus sit, immutans Spiritu tuo s., ut fiant accipientibus *ad sobrietatem animae etc.* Qui sensus non indicat, tunc fieri mutationem sacramentariam, neque hoc ibi peti; ut quae mutata sunt physice, factaque sunt Christi sanguis et caro, mutentur moraliter, ut fiant nobis utilia. Uno verbo non petitur ibi mutatio physica, sed moralis, utque ea, quae transtulit Deus in naturam aliam verbo Christi, Spiritus s. virtute transferat ad nostram utilitatem. Quodsi ea verba intra parenthesin sint, ut sunt penes antiquissima euchologia manu scripta, teste Rhodino nostro: iam illa *μεταβαλὼν* etc. sic erunt explicanda, *quum transtuleris, sive quae transtulisti* Spiritu tuo sancto. Id, quod etiam citra parenthesin explicari legitime potest, quando illud participium vim nativam habet praeteriti, quum sit *ἀόριστα,* ut norunt grammatici, licet aliquando per catachresin etiam ad praesens trahatur. Nec video, quid iuris ignorantia Cabasilianorum habeat, ut reclamantibus tot sacris doctoribus improprie intelligendum velint illud participium, quod nos consonas PP. nostris ceremonias nostras demonstraturi iuxta nativam vim suam proprie ac sapienter intelligimus explicamusque."

III. „Secundum argumentum eadem responsione tollitur. Dicimus enim ibi non peti, ut fiat corpus Christi, sed factum ita conditioni nostrae ut adaptetur fiatque non simpliciter, sed nobis accipientibus ad sobrietatem animae etc. Quare illud *ποίησον* non est absolutum, sed omnino refertur ad nos. Ad primum pudet me sane praeter dicta a Bessarione aliquid ulterius conferre. Quid enim apertius, quam Christi corpus passim panem, sanguinem vinum vocitari? inquit Christus: *panis quem ego dabo caro mea est pro mundi vita.* Et alibi: *Pater meus dat vobis panem de caelo verum: panis enim Dei verus est, qui descendit de caelo, et dat vitam mundo.* Et rursus: *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus.* Et iterum: *Qui manducat hunc panem vivet in aeternum.* Et per Psaltem: *Panem caeli dedit eis: panem angelorum manducavit homo.* Et per apostolum: *Unum corpus multi sumus, qui de uno pane participamus;* et ibidem: *panis quem frangimus nonne communicatio corporis Christi est?* Id quod saepius repetit. Id ipsum occurrit penes vetustissimos PP..... Hoc ipsum ex ipsa liturgia nostra certissimum fit: in qua post consecrationem pretiosorum munerum, postque omnes commemorationes, quinquies mirabile sacramentum panis dicitur sanctus, et simpliciter panis. Nam antequam sacerdos dicat *sancta sanctis,* sic habetur: *quum viderit diaconus sacerdotem manus extendentem, et sanctum panem tangentem:* Et quum divisio instat diaconus dicit: *divide Domine sanctum panem.* Et post divisionem sacerdos *acci-*

*pit unam sancti panis partem.* Et post infusionem aquae ferventis: *sacerdos tenens sanctum panem;* et postquam dedit sacramentum diacono sacerdos: *accipit sanctum panem.* Quae omnia sunt dicunturque post consecrationem certissimam Cabasilianis ipsis; ut plane decipiatur, qui quod panis dicatur verum corpus Christi post verba Christi, sacramentum nondum esse factum existimat." Haec Papadopoli, quae si vera sunt, sunt autem verissima, facilius cognoscere Pfaffius poterit quanto in errore versetur. Libenter autem usi sumus potius Comneni verbis, quam nostris, tum quod difficillimum putamus hac in re meliora rimari posse venarive: tum etiam quia facillime unusquisque vel per se ex his cognoscere poterit a Pfaffio ea adversus clarissimum Maffeium fuisse effutita, quae abhinc annis XXXVII a Nicolao Papadopoli refutata fuere, proindeque in postrema sua responsione Pfaffium nihil attulisse novi, sed vetera argumenta Cabasilianorum levia quidem et fucata refricavisse. Vale. Et vive diu bonis omnibus.

# VIII.

## QUAE
## IOSEPHUS PASINUS
### ALIIQUE BIBLIOTHECAE TAURINENSIS CUSTODES
## DE IRENAEI FRAGMENTIS A CH. MATTH. PFAFFIO
### EDITIS MONUERINT.

(Catalogi MSS. Bibl. Regii Taurinensis Athenaei. Recensuerunt Ios. Pasinus etc. Taurini 1749. fol. T. I. p. VII.)

Atque hic litteratos homines monitos volumus de fragmentis anecdotis sancti Irenaei, quae supra laudatus Pfaffius edidit *Hagae Comitum* anno 1715 tanquam ex variis MSS. Codicibus Taurinensibus desumta. Nos enim non ignorantes, quae de hac re scripserat cl. Maffeius, maxima adhibita diligentia intentisque oculis eos omnes perlegimus, in quibus Patrum Catenae haberentur; siquidem ex iis videtur Pfaffius asserere se ea sumsisse: et ne unum quidem verbum invenimus aut aliquid, quod proxime accederet. Pfaffium quidem fraudis et mendacii arguere nolumus, aut quod invida manu folia avulserit aut quod codices abstulerit. Primum enim summae esset impudentiae; alterum cum non ferendum, tum non effecisset id, quod intendebat; quomodo enim aliis probare potuisset, se vere ea fragmenta ex Taurinensibus Codicibus collegisse. Tertium vero esse nequit, quia ex antiquis regiae bibliothecae catalogis non constat, ullum desiderari Codicem. Forte in ultima non multis abhinc annis Codicum compactione ex incuria et ignorantia bibliopegi aliqua exciderint folia, ubi haec reperirentur fragmenta. Sed cur saltem Pfaffius Codices nominatim non indicavit, unde ea desumsit, quum singuli suis distincti essent notis? et cur scripturae librum ac textum reticuit, cui subiecta esset, quam affert, sancti Irenaei commentatio? Certe id perficere debuisset, ut a se inventis sanctissimi patris fragmentis fidem et auctoritatem conciliaret. Perperam autem confudit *πατερικά, γεροντικά, λειμωνάρια, παραδείσους* cum Catenis Patrum. Illa enim dicta et facta memoratu digna nobis repraesentant veterum Patrum, eorum praecipue, qui asceticae vitae instituto claruerunt. Hae vero multiplices eiusdem textus scripturae amplectuntur interpretationes, quae in eorum commentariis, aut aliis libris occurrunt.

# IX.

# CHRISTOPHORI MATTHAEI PFAFFII

ACADEMIAE TUBINGENSIS CANCELLARII

## DE CATALOGO MSTORUM CODICUM BIBLIOTHECAE TAURINENSIS EPISTOLA AD CELEBERRIMUM ET LITTERATISSIMUM

VIRUM

## IO. ERHARDUM KAPPIUM

LIPSIENSIUM POLYHISTOREM.[1])

Desiderasti nuper a summe reverendo D. Cotta nostrate, ut referret mihi, quid editores catalogi Codicum MSS. Taurinensium, hem quam pretiosi! in praefatione de me scripsissent. Ego vero et ipse possideo duo ista volumina, non ita pridem ad me perlata. Multum profecto debet assiduis istis viris respublica litteraria, quod non saltem Codices indicare, sed et pleniorem illorum notitiam dare haud fuerint gravati. Gaudeo florere iam Augustae Taurinorum litteras hebraicas quoque et graecas. Quum primum admitterer, indulgente Serenissimo Sabaudiae Duce magno Victore Amadeo, cuius perpetuum favorem et gratiam expertus fui, ad bibliothecam hanc, archivo regio tum iunctam, curam illius gerebat abbas Machetus, qui mirabatur, me tanto ardere desiderio, illam frequentandi. Quid, aiebat ille, studio teneris, vetustos hos Codices, pulvere et situ squalidos, inspiciendi? Iam enim stat sententia, Codices hosce, qui spatium gratis occupant, quos nemo intelligit vel curat, exigendi ex hoc loco et proiiciendi. Nihil esse addebat, quod attentionem mereatur, quam mensam istam Isiacam et volumina Pyrrhi Ligorii, quae in bibliotheca serventur. Reponebam, vetustos eiusmodi libros MSS. bibliothecarum esse cimelium, quo superbiant; si venia mihi detur, si copia Codices inspiciendi, facile me eorundem pretium determinaturum; meminisse me, Mabillonium post Phil. Labbeum mentionem

---

1) V. Nova acta eruditorum anno 1752 publicata. Lipsiae. pag. 443 ss.

eorum fecisse in Itinere Italico [1]). Admissus igitur in superius receptaculum (in inferiore enim exstabant libri impressi) mox observavi, adesse Codices MSS. omnis generis, queis litterae maxime sacrae augeri possint, veniamque nactus, illos nullo ordine dispositos nec ullo consignatos catalogo tractandi non saltem, sed et describendi aliqua, quae inedita noveram, ex quibus eminet epitome Lactantii, martyrium s. Theodori Tyronis, aliaque, descripsi, alia cum editis contuli, et variantes lectiones notavi, denique et pro ratione temporis, quod mihi restabat, et veniae mihi prolixe primum datae postea restrictae catalogum Codicum confeci, quo tamen longe illustrior et plenior est ille, quem docti illi Taurinenses ante biennium dederunt. Nec tempus nec locus mihi suppetiit, volumina scribendi tum. Quin imo et tandem tum illustri viro, Scipioni Maffeio, tum mihi, nescio quo fato, aditus ad bibliothecam non amplius tam liber, ut antea, fuit. Post abitum meum fuere, queis bibliotheca magis patuit, missus et Codicum MSS. praecipuorum index alphabeticus fuit a Iosepho Roma, Ord. Minim. cuius nomen nescio cur dissimulent editores Taurinenses, queis homo imperitus audit, ad cel. Montfauconium, qui illum bibliothecae bibliothecarum Mstorum novae Tom. II. f. 1393 sq. A. 1739 Parisiis inseruit. Vides, caussari eruditissimos viros, qui a. 1749. Augustae Taurinorum catalogum Codd. MSS. bibliothecae huius, quae academiae Taurinensi vel tandem cessit et huius in aedes ex palatio regio translata fuit, varia, tum occasione anecdotorum Irenaei, quae ex Codicibus MSS. Taurinensibus, patrum fragmenta exhibentibus, non praecise eiusmodi catenis, quae explicationes horum et illorum librorum biblicorum, ex his et illis patribus desumtas, continent, vel aliis alius generis collectaneis, ex patribus extractis (non enim varia ista collectaneorum genera confundere licet, vel nos confudimus), descripsimus et Hagae Comitum edidimus, tum quoad epitomen Lactantii, ex Codice MS. Taurinensi erutam, quam Parisiis obstetricante Nourrio vulgavimus. Miror virorum modestiam et humanitatem, aequitate prorsus perfusam, qua nolunt suspicari, vel me anecdota ista, quae tamen, quum tam amice cum impressis Irenaei consentiant, sua radiant authentica luce, finxisse, vel Codices, in quibus iacuerint, abstulisse aut folia excidisse, atque existimare, contigisse forsan, ut in nova compactione Codicum ex incuria et ignorantia bibliopegi aliqua exciderent folia, in quibus haec fragmenta exstiterint. Ego vero, quum scribant, se fragmenta ista Irenaei in nullo Codice Taurinensi adhuc exstante invenisse, licet maximo studio omnes Codices evolverint, non possum viris tam doctis et huic negotio apprime attentis quidquam tribuere negligentiae, sed pro eo, quo ipsorum probitatem et assiduitatem colo, affectu feror potius ad credendum, fuisse, qui post meum abitum improbam Codicibus pluribus manum iniecerint. Quod enim aiunt, omnes Codices fuisse numeris suis distinctos dudum et catalogis consignatos, id ego quidem testari non possum, qui nullis numeris distinctos Codices, catalogos nullos inveni, ita ut mirer oppido, qui asseverare possint, omnes adhuc exstare Codices, qui

1) §. 15. ubi haec invenies: *bibliotheca palatii multis referta est Codicibus variarum linguarum, sed qui in acervum cum editis congesti sunt ob nuperum incendium, quod multos libros corrupit.*

in antiquis notati fuerint catalogis. Iam et in eo catalogo, quem egomet confeci, exstare video, quae in impresso nupero non inveniuntur. Non vacat iam, illa hic exscribere. Quaesivi in catalogo inter alia quoque Origenis philosophumena, sed non inveni notatum Codicem, ex quo collectas variantes lectiones misi olim ad cel. Wolfium, meum quondam in itinere Belgico et Anglicano socium, novissimum libelli huius editorem. Nunquam credideram, fore ut eiusmodi in me vibrarentur tela. Aliam viam ingressus erat vir illustris, Scipio Maffeius, qui tamen et ipse Codices Taurinenses mecum et post me tractavit et *αὐθεντίαν* saltem horum Irenaei fragmentorum vocavit in dubium. Norunt eruditi, quae in Diario literatorum Italico Venetiis cuso mihi opposuit, quae et peculiari dissertatione, *primitiis* meis *Tubingensibus* postea inserta, refutavi. Siluit per annos bene multos vir doctissimus et mea laude maior atque ex acie discessit, donec a. 1734, quo nova Venetiis data operum Irenaei editio fuit, monachum contra me suis sub auspiciis pugnaturum conduceret, Fr. Franciscum Mariam Leoni, qui ad calcem novissimae editionis huius tres contra me epistolas adiecit haud politas admodum, in quibus quum acriter in me invehatur, nec nisi recoctam cramben apponat, refutandis non admodum ero studiosus. Quod ad epitomen Lactantii spectat, quam putant viri docti nimia celeritate a me descriptam fuisse atque a me haud feliciter emendatam, ipsa docet Parisiensis editio, me verba Codicis annotasse semper sub finem paginae. Ast et post hanc denuo contuli illum et exactas lectiones omnes transmisi postea ad Bünemannum, et ante triennium quoque ad Nicolaum Lengletum Dufresnoy theologum Parisiensem doctissimum, qui novam operum Lactantii editionem Parisiis a. 1748 dedit. Haec inspicientibus satis, quod est, faciet. De emendationibus, contra quas et calamum strinxit Davisius, dispiciant eruditi. Quod restat, optandum foret, ut viri eruditi in anecdotis determinandis et auctoribus scriptorum *ἀνωνύμων* indicandis studium, quod poterant, collocassent omne. Descripsi inter alia et acta Theodori Tyronis martyris nondum edita, quae, quum Antverpiam a. 1715 transirem, dedi Iesuitis, acta SS. compilantibus, pergratum ipsis munus. Video etiam, recensere viros doctos Tom. I. §. 108. explanationem liturgiae graecae, et addere *sine ullius auctoris nomine*, quem nec nominant ipsi. Sed norunt liturgiarum gnari, esse hunc libellum Nicolai Cabasilae, archiepiscopi quondam Thessalonicensis, quem Graecum dedit Fronto Ducaeus, Latinum Gentianus Hervetus, bibliothecis patrum insertum. Si tempus, quod altioribus negotiis mihi destinandum est, suppeteret mihi, partim ut totum hunc catalogum perlegerem, partim ut eundem cum meo totum conferrem, plura sane mihi occurrerent, partim obelo transfigenda, partim supplenda. Quidquid autem huius sit, multum, uti sub initium fassus sum, praestantissimis viris debet respublica litteraria, quod catalogum MSS. Codicum bibliothecae Taurinensis, quae nunc academica est, pleniorem nobis exhibuere. Habeo adhuc in scriniis meis plura anecdota, e Codicibus Taurinensibus descripta. Si arderem adhuc impetu isto, qui olim me incessit iuvenem, anecdota edendi, darem ista luci. Sed iam senex facile capio, non edenda esse anecdota, nisi quae internum et praecipuum secum pretium vehant. Habui et Chrysostomiana varia, quae cum Montefalconio, postremo operum Chrysostomi editore, communicavi,

Parisiis quum versarer. Sed quem fugit, nulli patrum plura fuisse supposita, quam Chrysostomo? Rogandi tamen videntur editores catalogi Taurinensis, ut Amphilochii Quaestiones ad Photium cum huius responsionibus, quae in Codice Taurinensi bene scripto exstant, in lucem prodire sinant cum versione latina, ita tamen ut iustum libro constituatur pretium, cuius fragmenta a Wolfio data ipsius ostendant praestantiam.

Atque haec sunt iam, quae desideriis tuis dare volui, celeberrime Kappi, bona pace mea novis actis eruditorum inserenda, si ita visum fuerit, currente abs me calamo scripta Tubingae die 15. Oct. a. 1751.

| | |
|---|---|
| BR 65 .I6A18 v.2 | IRENAEUS, Saint, bp. of Lyons. Opera 11887 (dup. 4/24/69) |